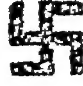
મળવાનું ઠેકાણું :
શ્રી અ. ભા. શ્વે. સ્થાનકવાસી
જૈનશાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિ,
ઠે. ગરેડિયા કૂવા રોડ,
રાજકોટ, (સૌરાષ્ટ્ર).

Published by :
Shri Akhil Bharat S. S.
Jain Shastroddhara Samiti,
Garedia Kuva Road, RAJKOT,
(Saurashtra), W. Ry, India.

ये नाम केचिदिह नः प्रथयन्त्यवज्ञां,
जानन्ति ते किमपि तान् प्रति नैष यत्नः ।
उत्पत्स्यतेऽस्ति मम कोऽपि समानधर्मा,
कालो ह्ययं निरवधिर्विपुला च पृथ्वी ॥ १ ॥

हरिगीतच्छन्दः

करते अवज्ञा जो हमारी यत्न ना उनके लिये ।
जो जानते हैं तत्त्व कुछ फिर यत्न ना उनके लिये ॥
जनमेगा मुझसा व्यक्ति कोई तत्त्व इससे पायगा ।
है काल निरवधि विपुलपृथ्वी ध्यान में यह लायगा ॥ १ ॥

મૂલ્ય: રૂ. ૨૫=૦૦

પ્રથમ આવૃત્તિ પ્રત ૧૨૦૦
વીર સંવત્ ૨૪૯૬
વિક્રમ સંવત્ ૨૦૨૬
ઇસવીસન ૧૯૬૯

: મુદ્રક :
મણિલાલ છગનલાલ શાહ
નવપ્રભાત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ,
ઘીકાંટા રોડ, અમદાવાદ.

સદ્‌ગત શ્રીમતી જાસુદબાઇની

જીવન ઝરમર

* ઉત્તમ તેમજ પ્રબળ ધાર્મિક ભાવના સાથે ધર્મના સમસ્ત કાર્યોમાં પ્રવૃત્ત રહેનાર,

* દરેકે દરેક વ્યક્તિ પ્રત્યે સરળ સ્નેહ તેમજ સમસહિષ્ણુતા દર્શાવનાર,

* જીવનના પ્રત્યેક ક્ષણમાં પરહિતરત રહેનાર,

* સંયુક્તકુટુંબમાં અતીવ ધૈર્ય તેમજ સદ્‌ભાવપૂર્વક ઉષ્માભર્યું જીવન જીવનાર,

* ઘરના સૌ સાથે તેમજ સમાગત અતિથિઓ સાથે અતીવ માયાળુપણે વર્તનાર,

* કષાયના સમસ્ત પ્રસંગો પોતે ભૂલવા તેમજ અન્ય વ્યક્તિઓને તે પ્રસંગો ભૂલી જવા માટે પ્રેરણા આપનાર,

* મોજશોખને તિલાંજલિ આપીને જીવનમાં સદા સાદગીને વરનાર,

* કોઈને ય પણ અસમાધિ થાય તેવું કદાપિ આચરણ ન કરનાર તેમજ સંતમજનોને સદા દિલાસો આપનાર.

પાલણપુરનિવાસી

સદ્દગત શ્રીમતી જાસુદબાઈ સુ. મહેતાના

સ્મરણાર્થે

જન્મ
૨૯-૧-૧૯૦૯

દેહત્યાગ
૨૭-૫-૧૯૬૭

સુરજમલ ભાઈચંદ મહેતા
તથા કુટુંબીઓ તરફથી

આદ્યમુરબ્બીશ્રીઓ

શ્રી શાંતિલાલ મંગળદાસભાઈ
અમદાવાદ.

(સ્વ) શેઠશ્રી શામજીભાઈ વેલજીભાઈ
વીરાણી-રાજકોટ

(સ્વ.) શેઠશ્રી છગનલાલ શામળદાસ ભાવસાર
અમદાવાદ.

શેઠશ્રી રામજીભાઈ શામજીભાઈ
વીરાણી-રાજકોટ.

વચ્ચે બેઠેલા
લાલાજી કિશનચંદજી સા. જૌહરી
ઉભેલા સુપુત્ર ચિ. મહેતાબચન્દજી સા.
નાના – અનિલકુમાર જૈન (દોયત્તા)

આદ્યમુરબ્બીશ્રીઓ

(સ્વ.) શેઠશ્રી હરખચંદ કાલીદાસ વારિઆ
ભાણવડ

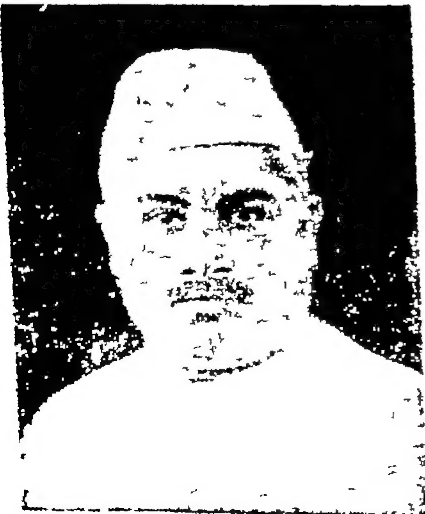
(સ્વ.) શેઠ રંગજીભાઈ મોહનલાલ શાહ
અમદાવાદ.

(સ્વ) શેઠશ્રી દિનેશભાઇ કાંતિલાલ શાહ
અમદાવાદ.

શ્રી વિનોદકુમાર વીરાણી

શેઠશ્રી જેસિંગભાઈ પોચાલાલભાઈ
અમદાવાદ

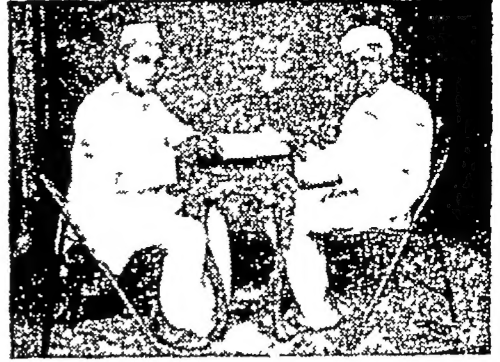

સ્વ. શેઠશ્રી આત્મારામ માણેકલાલ
અમદાવાદ

આદ્યમુરબ્બીશ્રીઓ

પટેલ ડોસાભાઈ ગોપાલદાસ
મુ. સાણંદ (જી. અમદાવાદ)

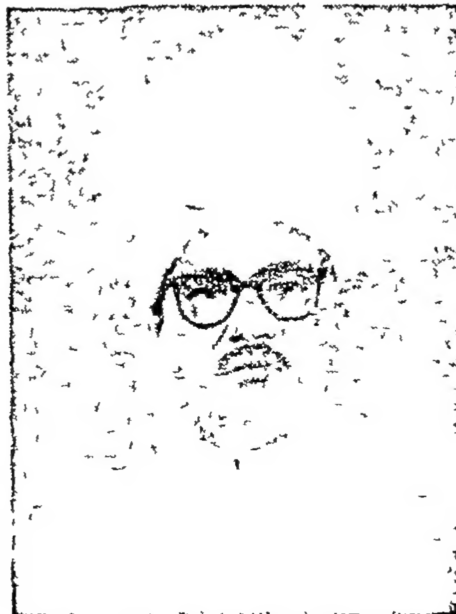
૧ અમીચંદભાઈ તથા
૨ ગીરધરભાઈ બાંટવિયા

शाहाजी श्री मोडीलालजी गलुन्डिया

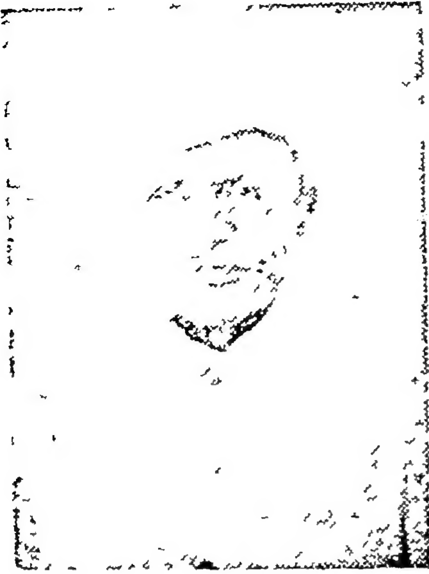

સ્વર્ગસ્થ ન્યાયમૂર્તિ
રતીલાલભાઈ ભાયચંદભાઈ મહેતા

श्रीमान शेठ सा. श्री कानुगा धिंगडमलजी साब

આદ્યમુરબ્બીશ્રીઓ

શ્રી વૃજલાલ દુર્લભજી પારેખ
રાજકોટ.

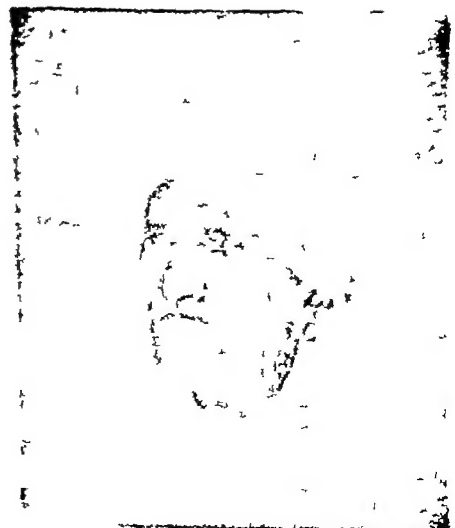
કોઠારી હરગોવિંદ જેચંદભાઇ
રાજકોટ.

શેઠશ્રી મિશ્રીલાલજી લાલચંદજી સા. લુણિયા
તથા શેઠશ્રી જેવંતરાજજી લાલચંદજી સા.

(સ્વ.) શેઠશ્રી મારશીભાઇ જીવનલાલ
મોરબી

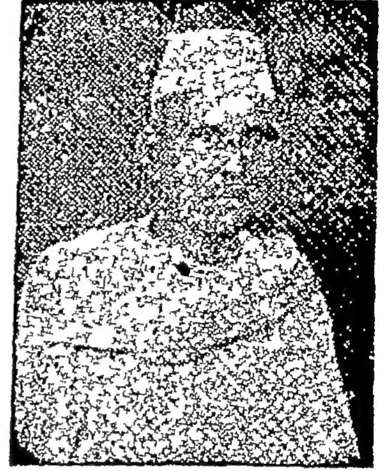

સ્વ. શ્રીમાન્ શેઠશ્રી મુકનચંદજી સા.
બાલિયા પાલી મારવાડ

આદ્યમુરબ્બીશ્રીઓ

સ્વ. શેઠશ્રી હરિલાલ અનોપચંદ શાહ
ખંભાત.

स्व. शेठ ताराचंदजी साहेब गेलडा
मद्रास.

श्रीमान् शेठ सा. चीमनलालजी सा.
ऋषभचंदजी सा अजीतवाले (सपरिवार)

વચ્ચે બેઠેલા મોટાભાઇ શ્રીમાન્ મૂલચંદજી
જવાહીરલાલજી બરડિયા
૨ બાજુમાં બેઠેલા ભાઈ મિશ્રીલાલજી બરડિયા
૩ ઉભેલા સૌથી નનાભાઈ પૂનમચંદ બરડિયા

श्रीमान् सेठश्री
खीमराजजी सा. चोरडिया

सूत्रकृताङ्गसूत्र भा. दूसरे की विषयानुक्रमणिका

चोथा अध्ययन का पहला उद्देशा

दूसरा उद्देशा

पांचवां अध्ययन का पहला उद्देशा

पांचवा अध्ययन का दूसरा उद्देशा

छट्ठा अध्ययन

सातवां अध्ययन

आठवां अध्ययन

समाप्त

॥ श्री वीतरागाय नमः ॥

श्री जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचितया
समयार्थप्रबोधिन्याख्यया व्याख्यया समलङ्कृतम्

॥ श्री-सूत्रकृताङ्गसूत्रम् ॥

(द्वितीयो भागः)

॥ अथ तृतीयमध्ययनम् ॥

व्याख्यातं द्वितीयाध्ययनम्, सम्प्रति क्रमप्राप्तं तृतीयमध्ययनं प्रारभ्यते, द्वितीयाध्ययने स्वसमयपरसमययोर्निरूपणमभिहितम्। तत्रापि परसमयस्य दोषा उक्ताः, स्वसमयस्य गुणाश्च। प्रतिबुद्धपुरुषस्य संयमोत्थानेनोत्थितस्य कदाचिदनुकूलप्रतिकूलोपसर्गाः प्रादुर्भवेयुः। ते सोढव्या इति तृतीयाध्ययने कथ्यते। तस्येदमादिमं सूत्रम्-'सूरं मण्णइ' इत्यादि।

मूलम्-सूरं[६] मण्णइ[७] अप्पाणं[५] जाव[१] जेयं[२] न[३] पस्सइं[४]।
जुज्झंतं[८] दढधम्माणं[१०] सिसुपालोव्व[११] महारहं[९] ॥१॥

छाया--शूरं मन्यत आत्मानं यावज्जेतारं न पश्यति।
युद्ध्यमानं दृढधर्माणं शिशुपाल इव महारथम् ॥१॥

तीसरे अध्ययन का प्रारंभ-

द्वितीय अध्ययन की व्याख्या की जा चुकी। अब अनुक्रम से प्राप्त तृतीय अध्ययन आरंभ किया जाता है। द्वितीय अध्ययन में स्वसमय और परसमय का निरूपण किया है, और उसमें भी परसमय के दोष तथा स्वसमय के गुणों का कथन किया गया है। तीसरे अध्ययन में यह निरूपण करते हैं कि बोध सम्पन्न और संयम में परायण मुनि को कदाचित् अनुकूल या प्रतिकूल उपसर्गों की प्राप्ति हो तो उन्हें समभाव पूर्वक

ત્રીજા અધ્યયનનો પ્રારંભ

બીજા અધ્યયનનું વિવેચન પૂરૂં થયું હવે ત્રીજા અધ્યયનની શરૂઆત થાય છે. બીજા અધ્યયનમાં સ્વસમય અને પરસમયનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે અને તેમાં સ્વસમયના ગુણો અને પરસમયના દોષો પ્રકટ કરવામાં આવ્યા છે. હવે આ ત્રીજા અધ્યયનમાં એ વાત પ્રકટ કરવામાં આવે છે કે બોધસંપન્ન અને સંયમમાં પરાયણ મુનિને ક્યારેક અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગોની પ્રાપ્તિ

अन्वयार्थः--(जाव) यावत् (जेयं) जेतारं पुरुषं (न पस्सइ) न पश्यति तावत्पर्यन्तं कातरोपि (अप्पाणं) आत्मानं स्वात्मानम् (सूरं) शूरं संग्रामवीरं (मन्नइ) मन्यते (जुज्झंतं) युध्यमानम् संग्रामं कुर्वन्तम् (महारहं) महारथं (दढधम्माणं) दृढधर्माणं नारायणं कृष्णम् (सिसुपालोव्व) शिशुपाल इव=यथा कृष्णं युध्यमानं दृष्ट्वा शिशुपालः क्षोभमाप्तवानित्यर्थः ॥१॥

सहन करना चाहिए। तीसरे अध्ययन का प्रथम सूत्र यह है--'सूरं मण्णइ अप्पाणं' इत्यादि।

शब्दार्थ--'जाव-यावत्' जबतक 'जेयं-जेतारम्' विजयी पुरुष को न पस्सइ-न पश्यति' नहीं देखता है तबतक कायर पुरुष 'अप्पाणं-आत्मानम्' अपने को 'सूरं-शूरम्' शूरवीर 'मन्नइ'-मन्यते' मानता है 'जुज्झं तं-युध्यमानम्' युद्ध करते हुए 'महारहं-महारथम् महारथी 'दढ धम्माणं'-दृढ धर्माणम्' दृढ धर्म वाले-कृष्ण को देखकर 'सिसुपालोव्व-शिशुपालइव' शिशुपाल जैसे क्षोभ को प्राप्तहुआ था वैसे क्षोभ को प्राप्त होते हैं ॥१॥

अन्वयार्थ--जब तक विजेता पुरुष को नहीं देखता तब तक कायर भी अपने आप को संग्राम शूर मानता है। संग्राम करते हुए महारथी और दृढधर्मा नारायण (कृष्ण) को देखकर जैसे (पहले गर्जना करनेवाला) शिशुपाल क्षोभ को प्राप्त हुआ ॥१॥

થાય છે. તે ઉપસર્ગો તેણે સમભાવપૂર્વક સહન કરવા જોઈએ. ત્રીજા અધ્યયનનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.—'सूरं मण्णइ अप्पाणं' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'जाव-यावत्' જ્યાં સુધી 'जेयं-जेतारम्' વિજયી પુરૂષને 'न पस्सइ-न पश्यति' જોતો નથી ત્યાં સુધી કાયર પુરૂષ 'अप्पाणं-आत्मानम्' પોતાને 'सूरं-शूरम्' શૂરવીર 'मन्नइ-मन्यते' માને છે. 'जुज्झं तं-युध्यमानम्' યુદ્ધ કરતાં 'महारह-महारथम्' મહારથી 'दढधम्माणं-दृढधर्माणम्' દૃઢધર્મવાળા-કૃષ્ણને જોઈને 'सिसुपालोव-शिशुपालइव' શિશુપાલ જેમ ક્ષોભને પ્રાપ્ત થયો હતો તેમ ક્ષોભને પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૧॥

સૂત્રાર્થ—જ્યાં સુધી વિજેતા પુરુષનો ભેટો ન થાય, ત્યાં સુધી કાયર પણ પોતાને સંગ્રામશૂર માને છે. જેવી રીતે સમરાંગણમાં વીરતાપૂર્વક લડતા મહારથી અને દૃઢધર્મા નારાયણ (કૃષ્ણ)ને જોઈને (પહેલાં ગર્જના કરનાર) શિશુપાલ ક્ષુબ્ધ થઈ ગયો હતો, (એજ પ્રમાણે ઉપસર્ગો અને પરીષહો આવી પડતાં ઢીલા પોચા માણસો સંયમ માર્ગેથી વિચલિત થઈ જાય છે)

टीका—'जाव' यावत्=यावत्पर्यन्तम् 'जेयं' जेतारं प्रति द्वन्द्विनं राजानं 'न पस्सइ' न पश्यति प्रतियोद्धारं न पश्यति तावदेव कापुरुष 'अप्पाणं' आत्मानम् 'सूरं मण्णइ' शूरं मन्यते—न मत्कल्पः परानीके शूरो विद्यते किन्तु शूरोऽहमेव इति मन्यते। यावत् पर्यन्तं समुद्यतायुधं जेतारं युद्धायोपस्थितं पुरतो न पश्यति, तावदेवाऽल्पवीर्यः स्वात्मानं वीर इति मन्यते। तावदेव गजः प्रसृतमदः अकालघनाम्बुदवत्घोरगर्जनं करोति यावत् नखलांगूलमात्रायुधं शटाघटासमन्वितं कंपितकेशरकेशरिणं शब्दायमानं न पश्यति। तदुक्तम्—

'तावद्गजः प्रस्तुतदानगण्डः करोत्यकालाम्बुदगर्जितानि।
यावन्न सिंहस्य गुहास्थलीषु लांगूलविस्फोटरवं शृणोति ॥१॥

टीकार्थ—जब तक विजेता विरोधी राजा को अर्थात् प्रतियोद्धा को नहीं देखता है, तब तक कायर पुरुष भी अपने को शूरवीर समझता है। वह ऐसा मानता है कि शत्रु की सेना में मेरे जैसा कोई वीर नहीं है, एक मात्र मैं ही वीर हूँ। अर्थात् जब तक शस्त्र ऊँचा उठाये हुए और युद्ध के लिए सामने आये हुए विजेता पुरुष को सन्मुख नहीं देखता है, तभी तक अल्पवीर्य अपने आपको वीर मानता है। मदोन्मत्त हाथी तभी तक बेमौसिम के सघन बादलों के समान घोर गर्जना करता है जब तक नाखून और पूछ मात्र आयुध वाले, सघन अयाल से युक्त केसर को कँपाने वाले एवं दहाडते हुए केसरी को नहीं देखता है। कहा भी है—'तावद्गजः प्रस्तुतदानगण्डः' इत्यादि

ટીકાર્થ—જ્યાં સુધી પ્રતિસ્પર્ધી સાથે લડવાનો પ્રસંગ ન આવે, ત્યાં સુધી કાયર પુરુષ પણ પોતાની જાતને શૂરવીર માને છે તે એવું માને છે કે શત્રુની સેનામાં મારા જેવો પરાક્રમી કોઈ નથી. જ્યાં સુધી તેનો સામનો કરવાને માટે કોઇ શસ્ત્રસજ્જ વિજેતા પુરુષ તેની સામે શસ્ત્રો ઉઠાવીને ખડો થતો નથી, ત્યાં સુધી તે અલ્પવીર્ય પુરુષ પોતાને વીર માને છે. મદોન્મત્ત હાથી કમોસમી સઘન વાદળાંઓની જેમ ત્યાં સુધી જ ઘોર ગર્જના કરે છે કે જ્યાં સુધી માત્ર નહોર અને પૂંછડી રૂપ શસ્ત્રોવાળો, સઘન કેશવાળીથી યુક્ત. કેસરોને કંપાવતો અને ગર્જના કરતો સિંહ તેની સામે ઉપસ્થિત થતો નથી. સિંહને જોતાં જ જ તે મદોન્મત્ત હાથી ઊભી પૂંછડીએ નાસી જાય છે કહ્યું પણ છે કે—'તાવદ્ગજઃ પ્રસ્તુતદાનગણ્ડ.' ઈત્યાદિ જેનું ગંડસ્થળ મદ ઝરવાને કારણે ભીનું થઈ

दृष्टान्तद्वारा यादृशोऽर्थः सरलतयाऽवगतो भवति, तत्तथा न दृष्टान्ताऽभावे। अत इह स्वसमयप्रसिद्ध कृष्णशिशुपालयोर्दृष्टान्तं प्रदर्शयति 'जुज्झंति' इत्यादि। 'जुज्झंतं' युद्धयमानम्-युद्धं कुर्वन्तम् 'दढधम्माणं' दृढधर्माणं=दृढः धर्मः पराक्रमो यस्य स दृढधर्मा, तं दृढधर्माणम्। 'महारहं' महारथं=महान् रथो यस्य स महारथः-तम्, कृष्णं दृष्ट्वा 'शिशुपालोव्व' शिशुपाल इव=यथा माद्रीसुतः शिशुपालः कृष्णस्य दर्शनात्प्राक् स्वात्मप्रशंसाप्रधानकं गर्जनं कृतवान्, किन्तु पश्चात् युद्धाय पुरः स्थितं कृष्णवासुदेवं दृष्ट्वा क्षोभं प्राप्तः। कृष्णशिशुपालयोः कथा चरित्रग्रन्थात् अवगन्तव्येति भावः ॥१॥

'जिसके गण्डस्थल मद झरने से गीले हो रहे हैं ऐसा हाथी तभी तक अकाल मेघों के सदृश गर्जनाएँ करता है, जब तक गुफा में होनेवाली सिंह की पूछ की फटकार की ध्वनि नहीं सुनता है।

दृष्टान्त से आशय जैसे सरलता से प्रतीत होता हैं, वैसे दृष्टान्त के विना नहीं प्रतीत होता है। अतएव यहाँ स्वसमय में प्रसिद्ध कृष्ण और शिशुपाल का दृष्टान्त प्रदर्शित करते हैं। युद्ध करते हुए, दृढ पराक्रम वाले और महान् रथ वाले कृष्ण को देख कर जैसे माद्रीपुत्र शिशुपाल क्षोभ को प्राप्त हुआ। उसने कृष्ण को देखने से पहले तो खूब अपनी प्रशंसापूर्ण गर्जना की, परन्तु बाद में जब युद्ध के लिए सन्मुख उपस्थित कृष्ण वासुदेव को देखा तो घबरा उठा। कृष्ण और शिशुपाल की कथा चरितग्रन्थों से जान लेना चाहिए ॥१॥

ગયું છે એવો હાથી ત્યાં સુધી જ અકાળ મેઘોની સમાન ગર્જનાઓ કરે છે કે જ્યાં સુધી ગુફામાં રહેલા સિંહની પૂંછડીના પછડાટનો ધ્વનિ સંભાળતો નથી. દૃષ્ટાન્ત દ્વારા આશયને જેટલી સરળતાથી સમજી શકાય છે, એટલી સરળતાથી દૃષ્ટાન્ત વિના સમજી શકાતો નથી. તેથી સૂત્રકારે અહીં સ્વસમયમાં (જૈનસિદ્ધાંતમાં) પ્રસિદ્ધ એવું કૃષ્ણ અને શિશુપાલનું દૃષ્ટાંત પ્રકટ કર્યું છે. દૃઢપરાક્રમી અને મહારથી કૃષ્ણને સમરાંગણમાં યુદ્ધ કરતા જોઈને માદ્રીપુત્ર શિશુપાલ ખૂબ જ ક્ષુબ્ધ થઈ ગયો હતો. જ્યાં સુધી તેણે કૃષ્ણના પરાક્રમને પ્રત્યક્ષ જોયું ન હતું, ત્યાં સુધી તો તે પોતાની વીરતાના બણગાં ફૂંક્યા કરતો હતો, પરન્તુ પરાક્રમી કૃષ્ણ વાસુદેવને પોતાની સામે સમરાંગણમાં ઉપસ્થિત થયેલ જોઈને તે કેવો ગભરાઈ ગયો હતો! કૃષ્ણ અને શિશુપાલની કથા ચરિત-ગ્રંથોમાંથી વાંચી લેવી જોઈએ. ॥૧॥

अधुना सर्वजनप्रतीतं दृष्टान्तं प्रदर्शयति सूत्रकारः—'पयाता' इत्यादि ।

पयाता सूरा रणसीसे संगामम्मि उवट्ठिए ।
माया पुत्तं न जाणाइ जेएण परिविच्छए ॥२॥

छाया—प्रयाताः शूरा रणशीर्षे संग्रामे उपस्थिते ।
माता पुत्रं न जानाति जेत्रा परिविक्षताः ॥२॥

अन्वयार्थः—(संगामम्मि) संग्रामे (उवट्ठिए) उपस्थिते प्राप्ते (रणसीसे) रणशीर्षे=युद्धाग्रभागे (पयाता) प्रयाताः प्राप्ताः (सूरा) शूराः=शूरं मन्यमानाः (माया) माता (पुत्तं न जाणाइ) पुत्रं न जानाति=कटिप्रदेशतो भ्रश्यन्तं स्तनंध

अब सूत्रकार सर्वविदित दृष्टान्त को दिखलाते हैं—'पयाता' इत्यादि ।

शब्दार्थ—'संगामम्मि-संग्रामे' युद्ध 'उवट्ठिए—उपस्थिते' छिडने पर 'रणसीसे—रणशीर्षे' युद्ध के अग्रभाग में 'पयाता-प्रयाताः' गया हुआ 'सूरा'-शूराः' वीराभिमानी पुरुष 'माया—माता' माता 'पुत्तं न जाणइ'—पुत्रं न जानाति' अपने पुत्र को गोदसे गिरता हुआ नहीं जानती है ऐसे व्यग्रता युक्त युद्ध में 'जेएण—जेत्रा' विजेता पुरुष के द्वारा 'परिविच्छए—परिविक्षताः' छेदन भेदन किया हुआ दीन बन जाता है ॥२॥

अन्वयार्थ—संग्राम उपस्थित होने पर युद्ध के अग्रभाग में उपस्थित हुए शूर अर्थात् वीरत्व का अभिमान करने वाले किन्तु वास्तव में कायर पुरुष, जिस भयानक युद्ध में माता अपनी गोदी से गिरते हुवे पुत्र को भी नहीं जानती, ऐसे युद्ध में विजेता के द्वारा पराजित कर दिए जाते हैं ॥२॥

હવે સૂત્રકાર સર્વવિદિત દૃષ્ટાન્ત પ્રકટ કરે છે—'पयाता' ઇત્યાદિ.

શબ્દાર્થ—'संगामम्मि-संग्रामे' યુદ્ધ 'उवट्ठिए—उपस्थिते' થવા લાગે ત્યારે 'रणसिसे-रणशीर्षे' યુદ્ધના આગળના ભાગમાં 'पयाता—प्रयाताः' ગયેલ 'सूरा-शूराः' વીર અભિમાની પુરૂષ 'माया—माता' માતા 'पुत्त न जाणाइ'—पुत्रं न जानाति' પોતાના પુત્રને ખોળામાંથી પડતાં જાણતી નથી, એવા વ્યગ્રતાયુક્ત યુદ્ધમાં 'जेएण—जेत्रा' વિજેતા પુરૂષના દ્વારા 'परिविच्छए-परिविक्षताः' છેદન ભેદન કરતાં દીનતાયુક્ત બની જાય છે. ॥૨॥

સૂત્રાર્થ—જેવી રીતે યુદ્ધની ભીષણતાને કારણે ગભરાઈ ગયેલી માતાની ગોદમાંથી નીચે સરી પડતા બાળકનું ધ્યાન પણ માતાને રહેતું નથી, એજ પ્રમાણે પોતાના વીરત્વનું અભિમાન કરનાર-કાયર હોવા છતાં પણ પોતાને શૂરવીર માનનાર-પુરુષ સમરાંગણમાં જ્યારે દુશ્મનની સામે ઉપસ્થિત થાય છે ત્યારે જોત જોતામાં શૂરવીર વિજેતા દ્વારા પરાજિત કરાય છે. ॥૨॥

यम् (जेएण) जेत्रा=जयनशीलेन (परिविच्छए) परिविक्षताः=कातराः युद्धाग्रभागे गच्छन्ति किन्तु भयानके युद्धे प्रारंभे सति रिपुभिः ते कातराः जीयन्ते इति भावः ॥२॥

टीका—'संगामम्मि' संग्रामे 'उवट्ठिए' उपस्थिते सति 'रणसीसे' रणशीर्षे= युद्धाग्रभागे-शत्रुसैन्यसंमुखे 'पयाता' प्रयाताः उपस्थिताः 'सूरा' शूराः पुरुषाः= वीराऽभिमानिनः। युद्धे प्रारब्धे सति वीराभिमानिनः वस्तुतः कातराः पुरुषाः युद्धाग्रे उपस्थिता भवंति। किन्तु साहसविनाशके युद्धे समारब्धे ते कातराः भया-दिना आकुला भवंति, युद्धमेव विशिनष्टि, मायापुत्तमित्यादि। 'माया' माता 'पुत्तं' पुत्रं स्वकीयपुत्रमपि स्वकटिप्रदेशात् पतन्तम् प्रियमपि पुत्रम् 'न जाणाइ' न विजानाति एतादृशव्यग्रताजनके घोरे संग्रामे 'जेएण' जेत्रा=विजेत्रा शत्रुपुरु-षेण 'परिविच्छए' परिविक्षताः=हताः भवन्ति ॥२॥

टीकार्थ-संग्राम छिड़ने पर वीरता का अभिमान करने वाले शूर पुरुष, जो वास्तव में कायर होते हैं युद्ध के अग्रभाग में चतुरंगी सेना के समान, उपस्थित हो जाते हैं। किन्तु जब साहस को समाप्त कर देने वाला संग्राम प्रारम्भ होता है, तब वे कायर भय आदि से व्याकुल हो उठते हैं। वह युद्ध कैसा भीषण होता है, यह दिखलाने के लिए सूत्रकार कहते हैं-उस युद्ध की भीषणता से घबराहट में आई हुई माता को अपनी गोद से गिरते हुए प्रिय पुत्र का भी ध्यान नहीं रहता है। इस प्रकार व्यग्रता उत्पन्न करने वाले घोर संग्राम में विजेता शत्रु के द्वारा वे पराजित कर दिए जाते हैं ॥२॥

ટીકાર્થ—પોતાના શૌર્યનું અભિમાન કરનાર પણ વાસ્તવમાં કાયરતાથી યુક્ત હોય એવો પુરુષ, જ્યારે યુદ્ધનો પ્રસંગ આવી પડે છે ત્યારે પોતાની ચતુરંગી સેના સહિત સમરાંગણના અગ્રભાગમાં ઉપસ્થિત થઈ જાય છે. પરન્તુ જ્યારે ભીષણ સંગ્રામ શરૂ થાય છે ત્યારે દુશ્મનોનું પરાક્રમ જોઈને તે કાયરના ભય અને વ્યાકુળતા વધી જાય છે તે યુદ્ધ કેવું ભયાનક હોય છે તે બતાવવાને માટે સૂત્રકાર નીચેનું દૃષ્ટાન્ત આપે છે-તે યુદ્ધની ભીષણતાને કારણે ગભરાઈ ગયેલી માતાને તેની ગોદમાંથી સરી પડતા બાળકનું પણ ભાન રહેતું નથી. એજ પ્રમાણે વ્યગ્રતા ઉત્પન્ન કરનારા તે ઘોર સંગ્રામમાં વિજેતા શત્રુ દ્વારા તે કાયરને જોતજોતામાં પરાજિત કરી દેવામાં આવે છે. ॥૨॥

पूर्वं दृष्टान्तः प्रोक्तः सम्प्रति दार्ष्टान्तिकमाह-'एवं सेहे वि' इत्यादि ।

मूलम्-एवं सेहे वि अपुट्ठे भिक्खायरिया अकोविए।
सूरं मण्णइ अप्पाणं जाव लूहं न सेवए ॥३॥

छाया--एवं शिष्योऽप्यस्पृष्टो भिक्षाचर्याऽकोविदः ।
शूरं मन्यत आत्मानं यावत् रूक्षं न सेवते ॥३॥

अन्वयार्थः-(एवं) एवमनेन प्रकारेण (भिक्खायरिया अकोविए) भिक्षाचर्याऽकोविदः (अपुट्ठे) अस्पृष्टः=परीषहोपसर्गैः (सेहे वि) शिष्योपि=अभिनवप्रव्रजितः (अप्पाणं) आत्मानं (सूरं) शूरं=चारित्र शूरं (मण्णइ) मन्यते (जाव) यावत् पर्यन्तं (लूहं) रूक्षम् संयमं (न सेवए) न सेवते इति ॥३॥

दृष्टान्त कहकर अब दार्ष्टान्तिक कहते हैं-'एवं सेहे वि' इत्यादि।

शब्दार्थ-'एवं-एवम्' इसी प्रकार 'भिक्खायरिया अकोविए-भिक्षाचर्याऽ कोविदः' भिक्षाचर्या कि विधि के मर्म को न जानने वाले 'अपुट्ठे-अस्पृष्टः' और परीषहों से जिन को संबन्ध नहीं है ऐसा 'सेहेवि-शिष्योपि' अभिनव प्रव्रजित शिष्य भी 'अप्पाणं-आत्मानम्' अपने को 'सूरं-शूरम्' तबतक शूर 'मन्नइ-मन्यते' मानता है 'जाव-यावत्' जब तक वह 'लूहं-रूक्षम्' संयमको 'न सेवए'-न सेवते' सेवन नहीं करता॥३॥

अन्वयार्थ-इसी प्रकार भिक्षाचर्या में अनिपुण एवं उपसर्गों से रहित नवदीक्षित साधु अपने को चारित्र में शूर मानता है परन्तु जब तक संयम का सेवन नहीं करता (तभी तक) ॥३॥

હવે સૂત્રકાર દૃષ્ટાન્તેદ્વારા જે વાતનું પ્રતિપાદન કરવા માગે છે તે (દાર્ષ્ટાન્તિક) પ્રકટ કરે છે.—'एवं सेहे वि०' ઈત્યાદિ

સૂત્રાર્થ—એજ પ્રમાણે ભિક્ષાચર્યામાં અનિપુણ અને પરીષહો તથા ઉપસર્ગોથી રહિત સાધુ પણ પોતાને ચારિત્રની આરાધનામાં શૂર માને છે. પરન્તુ જ્યારે પરીષહો અને ઉપસર્ગો આવી પડે છે, ત્યારે તે સંયમનું પાલન કરી શકતો નથી. ॥૩॥

શબ્દાર્થ—'एवं-एवम्' આ પ્રમાણે 'भिक्खाचरिया अकोविए-भिक्षाचर्याऽ कोविद.' ભિક્ષાચર્યાની વિધિના મર્મને ન જાણવાવાળા 'अपुट्ठे-अस्पृष्टः' અને પરીષહોથી જેમને સંબંધ નથી એવો 'सेहेवि-शिष्योपि' અભિનવ પ્રવ્રજિત શિષ્ય પણ 'अप्पाणं-आत्मानम्' પોતાને सूरं-शूरम्' ત્યાં સુધી શૂરવીર 'मन्नइ-मन्यते' માને છે. 'जाव-यावत्' જ્યાં સુધી તે 'लूहं-रूक्षम्' સંયમનું 'न सेवए-न सेवते' સેવન કરતો નથી. ॥૩॥

टीका--'एवं' एवम्=अनेनैव प्रकारेण 'भिक्खायरिया अकोविए' भिक्षाचर्याऽकोविदः, भिक्षाचर्याविधिमर्मानभिज्ञः उपलक्षणात् सकलसाध्वाचारविज्ञानविकलः अभिनवप्रव्रजितत्वात् 'अपुट्ठे' अस्पृष्टः=परीषहैर्यस्य संबन्धो न जातः एतादृशः 'सेहे वि' अभिनवप्रव्रजितः कोमलबुद्धिशिष्योऽपि 'अप्पाणं' आत्मानं=स्वात्मानं तावदेव 'सूरं' शूरम् 'मण्णइ' मन्यते=तावदेव स्वात्मानं उत्कृष्टसाध्वाचारपालने सिंहनादं करोति। शूरत्वस्य मर्यादामाह-'जावेति' 'जाव' यावत्-'लूहं' रूक्षं संयमम् 'न सेवए' न सेवते यथा संग्रामशीर्षे समुपस्थितः शिशुपालो जेतारं वासुदेवं न दृष्टवान् तावदेव सिंहनादं कृतवान् तथैव कोमलबुद्धिरभिनवप्रव्रजितः यावत् परीषहोपसर्गरूपकेशरशटामुच्छालयन्तं संयमकेसरिणं न पश्यति तावदेव स्वात्मानं संयमवीर इति मन्यते तस्मादसौ स गुरुकर्माऽल्पसत्वः चारित्रभंगमुपयाति ॥३॥

टीकार्थ-इसी भांति जो नवीन दीक्षित साधु, जो भिक्षा की विधि के मर्म से अनभिज्ञ है और उपलक्षण से साधु के समस्त आचार से नवदीक्षित होने के कारण अपरिचित है और जो परिषहों एवं उपसर्गों से अस्पृष्ट है अर्थात् जिसे इनका सामना नहीं करना पडा है, ऐसा साधु भी अपने को तभी तक चारित्रशूर समझता है तभी तक उत्कृष्ट साध्वाचार पालन करने का मनोरथ करता है, जब तक संयम का सेवन नहीं करता है। जैसे संग्राम के शीर्ष भाग में उपस्थित शिशुपाल ने तभी तक सिंहनाद किया जब तक विजेता वासुदेव पर उसकी दृष्टि नहीं पडी, उसी प्रकार कोमलबुद्धि नवदीक्षित साधु जब तक परीषह और उपसर्गरूप केसर को हिलाने वाले संयमरूपी सिंह को नहीं देखता है, तभी तक अपने को संयमवीर मानता है। परीषह

टीकार्थ—એજ પ્રમાણે નવદીક્ષિત સાધુ કે જે ભિક્ષાની વિધિના મર્મથી અનભિજ્ઞ છે. અને સાધુના સમસ્ત આચારોથી અપરિચિત છે, અને જેને પરીષહો અને ઉપસર્ગોનો સામનો કરવો પડ્યો નથી, એવો સાધુ પોતાને ત્યાં સુધી જ ચારિત્રશૂર-ઉત્કૃષ્ટ સાધ્વાચારનું પાલન કરનારો-માને છે કે ત્યાં સુધી તેની સામે ભયંકર પરીષહો અને ઉપસર્ગો ઉપસ્થિત થતા નથી. જેવી રીતે સંગ્રામના અગ્રભાગમાં ઉપસ્થિત થયેલા શિશુપાલે ત્યાં સુધી જ સિંહનાદ કર્યો કે જ્યાં સુધી વિજેતા વાસુદેવ પર તેની નજર ન પડી, એજ પ્રમાણે નવદીક્ષિત કોમળ સાધુ જ્યાં સુધી પરીષહો અને ઉપસર્ગો રૂપ (કેશવાળી)ને ફરકાવનારા સંયમ રૂપી સિંહને જોતો નથી, ત્યાં સુધી જ પોતાને ચારિત્રશૂર

संयमस्य रूक्षतां प्रतिपादयति सूत्रकारः-'जया हेमंत' इत्यादि ।

मूलम्-जया[1] हेमंतमासंमि[2] सीतं[3] फुसइ[4] सव्वगं[5] ।
तत्थ[6] मंदा[7] विसीयंति[8] रज्जहीणाव[9] खत्तिया[10] ॥४॥

छाया--यदा हेमन्तमासे शीतं स्पृशति सर्वांगम् ।
तत्र मन्दा विषीदन्ति राज्यहीना इव क्षत्रियाः ॥४॥

अन्वयार्थः--(जया) यदा येन प्रकारेण (हेमंतमासंमि) हेमंतमासे=हेमन्तऋतौ-पौषमासे (सीतं) शीतं=शैत्यं (सव्वगं) सर्वांगं प्रतिकूलतया (फुसइ) स्पृशति (तत्थ) तत्र तदा (मंदा) मंदाः=जडाः-गुरुकर्माणः (रज्जहीणा) राज्यहीना=राज्यभ्रष्टाः (खत्तियाव) क्षत्रिया इव (विसीयंति) विषीदंति=विषादमनुभवन्तीति ॥४॥

और उपसर्ग की प्राप्ति होने पर वह गुरुकर्मा एवं अल्पसत्व साधु चारित्र को भंग कर देता है ॥३॥

सूत्रकार अब संयम की रूक्षता का प्रतिपादन करते हैं-'जया हेमंत' इत्यादि ।

शब्दार्थ-'जया-यदा' जब 'हेमंतमासंमि'-हेमन्तमासे' हेमन्त ऋतु में अर्थात् पोषमहीने में 'सीतं-शीतम्' ठंडी 'सव्वंगं सर्वांगम्' सर्वाङ्गको 'फुसइ-स्पृशति' स्पर्शकरती है 'तत्थ-तत्र' तब 'मंदा-मंदाः' कायर पुरुष 'रज्जहीणा-राज्यहीनाः' राज्य भ्रष्ट 'खत्तिया व-क्षत्रिया इव' क्षत्रीय के जैसे 'विसीयंति-विषीदंति' विषाद को प्राप्त होते हैं ॥४॥

अन्वयार्थ--जब हेमन्त मास में अर्थात् पौष के महीने में पूरी तरह शीत का स्पर्श होता है तब भारी कर्मों वाले मन्द साधु राज्य से भ्रष्ट हुए क्षत्रियों के जैसे विषाद का अनुभव करते हैं ॥४॥

माने છે. જ્યારે પરીષહો અને ઉપસર્ગો આવી પડે છે, ત્યારે તે ગુરુકર્મા અને અલ્પસત્વ સાધુ ચારિત્રનો ભંગ કરી નાખે છે. ॥૩॥

હવે સૂત્રકાર સંયમની રૂક્ષતાનું પ્રતિપાદન કરે છે—'जया हेमंत' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'जया-यदा' જ્યારે 'हेमतमासमि-हेमन्तमासे' હેમન્ત ઋતુમાં અર્થાત્ પોષ મહીનામાં 'सीत-शीतम्' ઠંડી 'सव्वगं-सर्वांगम्' સર્વાંગને 'फुसइ-स्पृशति' સ્પર્શ કરે છે 'तत्थ-तत्र' ત્યારે 'मंदा-मंदाः' અલ્પસત્વ પુરૂષ 'रज्जहिणा-राज्यहिनाः' રાજ્ય ભ્રષ્ટ 'खत्तियाव-क्षत्रियाइव' ક્ષત્રિયની જેવા 'विसीयति-विषीदति' વિષાદને પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૪॥

સૂત્રાર્થ—જ્યારે હેમન્ત ઋતુમાં-પોષ માસમાં-ભયંકર ઠંડીનો અનુભવ કરવો પડે છે, ત્યારે ગુરુકર્મા મંદ (અજ્ઞાની) સાધુ પદભ્રષ્ટ થયેલા ક્ષત્રિયોની જેમ વિષાદનો અનુભવ કરે છે. ॥૪॥

टीका--'जया' यथा 'हेमंतमासंमि' हेमन्तमासे=हेमन्तऋतौ पौषमासादौ वा 'सीतं' शीतं=शैत्यम् 'सव्वंगं' सर्वांगम् 'फुसइ' स्पृशति 'तत्थ' तत्र तदा तस्मिन् काले 'मंदा' मन्दाः=जडाः, गुरुकर्माणः पुरुषाः। 'रज्जहीणा' राज्यभ्रष्टाः 'खत्तिया' क्षत्रियाः 'व' इव 'विसीयंति' विषीदन्ति कष्टमनुभवन्ति, यथा राज्यरहिताः क्षत्रियत्वजात्यभिमानिनः दुःखायन्ते, तथा हेमन्तऋतौ पौष मासादौ अमन्दमन्दाऽनिलान्दोलितप्रबलशैत्यसंपर्के सति गुरुकर्माणः संयमकातराः पुरुषाः दुःखानुभवं कुर्वन्ति। "कुटुम्बकटुवागिव व्यथयते निलः" अनेन हेमन्तकालिकशीतस्पर्शस्याऽतिदुस्सहत्वमुक्तमिति ॥४॥

मूलम्—पुट्ठे गिम्हाहितावेणं विमणे सुपिवासिए।
तत्थ मंदा विसीयंति मच्छा अप्पोदये जहा ॥५॥

छाया—स्पृष्टो ग्रीष्माभितापेन विमनाः सुपिपासितः।
तत्र मन्दा विषीदन्ति मत्स्या अल्पोदके यथा ॥२॥

टीकार्थ--जब हेमन्त ऋतु में, सम्पूर्ण शरीर में शीत का स्पर्श होता है, उस समय जड और भारी कर्मों वाले पुरुष, राज्यच्युत क्षत्रियों के समान दुःख का अनुभव करते हैं। जैसे क्षत्रियत्व का अभिमान करने वाले पुरुष राज्य छिन जाने पर दुःखी होते हैं, उसी प्रकार शीतऋतु में तेज या धीमी-धीमी चलने वाली वायु के सम्पर्क से आन्दोलित प्रबल शीत के कारण संयम में कायर गुरुकर्मा पुरुष दुःख का अनुभव करते हैं। 'वायु कुटुम्ब के कटु वचनों के जैसी व्यथा पहुंचाती है' इस प्रकार हेमन्त के समय का शीतस्पर्श अत्यन्त दुस्सह कहा गया है ॥४॥

ટીકાર્થ--હેમન્ત ઋતુમાં જ્યારે આખા શરીરે શીતનો સ્પર્શ થાય છે. -જ્યારે હાડ ગાળી નાખે એવી કડકડતી ઠંડીનો અનુભવ કરવો પડે છે-ત્યારે ગુરુકર્મા સાધુ રાજ્યભ્રષ્ટ થયેલ ક્ષત્રિયોની જેમ દુઃખનો અનુભવ કરે છે. જેવી રીતે ક્ષત્રિયત્વનું અભિમાન કરનાર પુરુષ રાજ્ય ગુમાવી બેસવાથી વિષાદ અનુભવે છે, એજ પ્રમાણે શિયાળામા તેજ અથવા મન્દ ગતિથી વાતા પવનના સંપર્કને લીધે જે પ્રબળ ઠંડીનો અનુભવ કરવો પડે છે તેને કારણે, સંયમના પાલનમાં કાયર અને ગુરુકર્મા સાધુ પણ દુઃખનો અનુભવ કરે છે. 'વાયુ કુટુંબીઓના કટુવચનો જેવી વ્યથા પહોંચાડે છે' એજ પ્રમાણે હેમંતના સમયનો શીતસ્પર્શ પણ અત્યન્ત દુસ્સહ કહેવામાં આવ્યો છે. ॥૪॥

अन्वयार्थः--(गिम्हाहितावेणं) ग्रीष्माभितापेन=ग्रीष्मकालिकौष्ण्येन (पुट्ठे) स्पृष्टः (विमणे) विमनाः=खिन्नान्तःकरणः (सुपिवासिए) सुपिपासितः=तृषार्तो-दीनो भवति (तत्थ) तत्र ग्रीष्मोपसर्गं प्राप्ताः सन्तः (मंदा) मन्दाः=कातराः (विसीयंति) विषीदन्ति (अप्पोदए) अल्पोदके (जहा मच्छा) यथा मत्स्या विषी-दन्ति तथैवेति ॥५॥

शीतस्पर्श का परीषह दुःखजनक होता है, यह कह कर अब उष्णपरीषह की दुस्सहता का निरूपण करते हैं–

शब्दार्थ—'गिम्हाहितावेणं-ग्रीष्माभितापेन' ग्रीष्मऋतु के अभि-ताप से अर्थात् गर्मी से 'पुट्ठे-स्पृष्टः' स्पर्श पाया हुवा विमणे-विमनः' खिन्न अन्तःकरणवाले अर्थात् उदास 'सुपिवासिए-सुपिपासितः' और प्यास से युक्त होकर पुरुष दीन हो जाता है, 'तत्थ-तत्र' इस प्रकार गर्मी का परीषह प्राप्त होने पर 'मंदा-मन्दाः' कायर पुरुष 'विसीयंति-विषीदन्ति' इस प्रकार विषाद को अनुभव करते हैं, 'अप्पोदए-अल्पो-दके' थोडे जलमें 'जहा मच्छा-यथा मत्स्याः' जैसे मछली विषाद का अनुभव करती है ॥५॥

अन्वयार्थ-ग्रीष्मकाल की उष्णता से स्पृष्ट हुआ साधु खिन्न चित्त और पिपासा से पीडित होता है। गर्मी के परीषह को प्राप्त कायर जन उसी प्रकार छटपटाते हैं जैसे बिना पानी की मछली ॥५॥

શીતસ્પર્શનો પરીષહ દુઃખજનક હોય છે. તે પ્રકટ કરીને હવે સૂત્રકાર ઉષ્ણુસ્પર્શની દુસ્સહતાનું નિરૂપણુ કરે છે—

શબ્દાર્થ—'गिम्हाहितावेणं-ग्रीष्माभितापेन' ગ્રીષ્મ ઋતુના અભિતાપથી અર્થાત્ ગર્મીથી 'पुट्ठे-स्पृष्टः' સ્પર્શ પામેલ 'विमणे-विमनः' ખિન્ન અન્તઃ કરણુવાળો અર્થાત્ ઉદાસ 'सुपिवासिए-सुपिपासितः' અને તરસથી યુક્ત થઈને પુરૂષ દીન થઈ જાય છે. 'तत्थ-तत्र' આ પ્રકારે ગર્મી પરીષહ પ્રાપ્ત થવાથી मंदा-मन्दाः' મૂઢ પુરૂષ 'विसीयंति-विषीदन्ति' એવા પ્રકારના વિષાદનો અનુભવ કરે છે. 'अप्पोदए-अल्पोदके' થોડા પાણીમાં 'जहा मच्छा-यथा मत्स्याः' જેવી રીતે માછલી વિષાદનો અનુભવ કરે છે. ॥૫॥

સૂત્રાર્થ–જેવી રીતે પાણી વિના માછલી તરફડે છે, એજ પ્રકારે ગ્રીષ્મ કાળની ઉષ્ણુતાથી સ્પૃષ્ટ થયેલો અને પિપાસાથી વ્યાકુળ થયેલો ખિન્નતાનો અનુભવ કરે છે. ॥૫॥

टीका--'गिम्हाहितावेणं' ग्रीष्माभितापेन=ग्रीष्ममासस्य ज्येष्ठमासादेः अभितापेनाऽतिशयितोष्णस्पर्शेन 'पुट्ठे' स्पृष्टः=स्पर्शं प्राप्तः पुरुषः 'विमणे' विमनाः विखिन्नान्तःकरणः 'सुपिवासिए' सुपिपासितः=अतिशयितपिपासया क्लान्तः दीनो भवति। 'तत्थ' तत्र ग्रीष्मसमये उष्णपरीषहं प्राप्ताः, 'मंदा' मन्दाः जडाः 'विसीयंति' विषीदन्ति, विषादमनुभवन्ति, 'जहा' यथा येन प्रकारेण 'मच्छा' मत्स्याः 'अप्पोदये' अल्पोदके=स्वल्पे जले विषादमनुभवन्ति। यथाऽल्पजले मत्स्याः दुःखिनो भवन्ति, तथोष्णपरिषहेण मन्दाः दुःखभाजो भवन्ति ॥५॥

संप्रति भिक्षापरीषहमधिकृत्य सूत्रकारो ब्रूते-'सयादत्तेसणा' इत्यादि।

मूलम्-सया दत्तेसणा दुक्खा जायणा दुप्पणोल्लिया।
कम्मत्ता दुब्भगा चेव इच्चाहंसु पुढो जणा ॥६॥

छाया--सदा दत्तैषणा दुःखं याञ्चा दुष्प्रणोद्या।
कर्मार्त्ता दुर्भगाश्चैवेत्येवमाहुः पृथग् जनाः ॥६॥

टीकार्थ-ग्रीष्म के ताप से अर्थात् ज्येष्ठ मास आदि में तीव्र गर्मी के स्पर्श से पुरुष खिन्न मन हो जाता है और तेज प्यास लगने से दीन बन जाता है। उस ग्रीष्म के समय में उष्ण परीषह को प्राप्त कायर जन विषाद का अनुभव करते हैं। जैसे जल के अभाव में या अत्यल्प जल में मत्स्य दुःखी होते हैं। अर्थात् जैसे अल्प जल में मत्स्य दुःख से छटपटाते हैं, उसी प्रकार उष्ण परीषह से कायर साधु दुःखी होते हैं ॥५॥

ટીકાર્થ—ગ્રીષ્મ ઋતુમાં-વૈશાખ અને જેઠ માસમાં-જ્યારે અસહ્ય ગરમી પડે છે, ત્યારે તેનાથી ત્રાસીને સાધુઓ મનમાં ઉદ્વેગનો અનુભવ કરે છે. ઉષ્ણુતાને કારણે તીવ્ર તૃષાનો અનુભવ કરવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે તેવા સાધુઓ વ્યાકુળ થઈ જાય છે. એટલે કે ઉષ્ણુપરીષહ સહન કરવાનો પ્રસંગ આવે, ત્યારે કાયર સાધુઓ વિષાદ અનુભવે છે. તેમની સ્થિતિ કેવી થાય છે, તે સૂત્રકારે આ પ્રકારે પ્રકટ કર્યું છે જેમ પાણી વિના અથવા અલ્પ પાણીમાં માછલી તરફડે છે, એજ પ્રમાણે ઉષ્ણુપરીષહ આવી પડતાં કાયર સાધુ વિષાદ અનુભવે છે ॥૫॥

હવે સૂત્રકાર ભિક્ષાપરીષહનું નિરૂપણુ કરે છે—'सया दत्तेसणा' ઈત્યાદિ—

શબ્દાર્થ— दत्तेसणा-दत्तैषणा' અન્યના દ્વારા દીધેલ વસ્તુને જ અન્વેષણુ કરવું 'दुक्खा-दुःखम्' આ દુઃખ 'सया-सदा' જીવનના અંત સુધી અર્થાત્

अन्वयार्थः-(दत्तेसणा) दत्तैषणा अन्यप्रदत्तवस्तुनोऽन्वेषणम् (दुक्खा) दुःखम् (सया) सदा जीवनपर्यन्तं साधूनां भवति तथा (जायणा) यांचा (दुप्पणोल्लिया) दुष्प्रणोद्या याञ्चापरीषहः अल्पसत्त्वेन दुःखेन प्रणोद्यते सह्यते (पुढो जणा) पृथग्-जनाः=प्राकृतपुरुषाः (इच्चाहंसु) इत्येवमाहुः=कथयंति, (कम्मत्ता) कर्मार्त्ताः स्वकृत-पूर्वकर्मणः फलभोक्तारः (दुब्भगा चेव) दुर्भगाश्च=भाग्यहीना इमे इति ॥६॥

टीका--'दत्तेसणा' दत्तैषणा 'दुक्खा' दुःखजनिका 'सया' सदा=आजीवनं साधूनां भवति 'जायणा' याञ्चा 'दुप्पणोल्लिया' दुष्प्रणोद्या=दुःखेन सोढव्या

अब सूत्रकार भिक्षा परीषह के विषय में कथन करते हैं-

'सया दत्तेसणा' इत्यादि।

शब्दार्थ-'दत्तेसणा-दत्तैषणा' अन्य के द्वारा दी गई वस्तु को ही अन्वेषण करना 'दुक्खा-दुःखम्' यह दुःख 'सया-सदा' जीवन पर्यन्त साधु को रहता है 'जायणा-यांचा' भिक्षाकी याचना करने का कष्ट 'दुप्पणोल्लिया-दुष्प्रणोद्या' असह्य होता है 'पुढो जणा-पृथक् जनाः' प्राकृतपुरुष अर्थात् साधारणलोक 'इच्चाहंसु-एवमाहुः' ऐसा कहते हैं कि 'कम्मत्ता-कर्मार्त्ताः' ये लोक अपने पूर्वकृत पापकर्म का फल भोग रहे हैं 'दुब्भगाचेव-दुर्भगाश्चैव' तथा ये लोग भाग्यहीन हैं ॥६॥

अन्वयार्थ-साधुओं को दत्तैषणा का अर्थात् दूसरो के द्वारा प्रदत्त वस्तु को ही ग्रहण करने का दुःख सदैव सहन करना पडता है। याचना परीषह भी दुस्सह होता है। साधारण जन साधुओं को देख कर कहते हैं, ये अपने कर्मों से पीडित हैं भाग्य हीन हैं' ॥६॥

टीकार्थ-साधुओं को जीवनपर्यन्त दत्तैषणा का दुःख भोगना पडता है अर्थात् अदत्तादान के कारण सदैव दूसरों की दी हुई वस्तु से ही

જીવન પર્યંત સાધુને રહે છે. 'जायणा-यांचा' ભિક્ષાની યાચના કરવાનું કષ્ટ दुप्पणोल्लिया-दुष्प्रणोद्या' અસહ્ય થાય છે 'पुढो जणा-पृथक् जनाः' પ્રાકૃત પુરૂષ અર્થાત્ સાધારણ લોક 'इच्चाहंसु-एवमाहुः' એવું કહે છે કે 'कम्मत्ता-कर्मार्त्ताः' આ લોકો પોતાના પૂર્વકૃત પાપકર્મનું ફળ ભોગવી રહ્યા છે. 'दुब्भगाचेव-दुर्भगाश्चैव' તથા આ લોકો ભાગ્યહીન છે. ॥૬॥

સૂત્રાર્થ—સાધુઓએ અન્યના દ્વારા પ્રદત્ત વસ્તુને ગ્રહણ કરવાનું દુઃખ સદા સહન કરવું પડે છે, તે કારણે યાચનાપરીષહ પણ દુસ્સહ ગણાય છે. સામાન્ય લોકો તો સાધુઓને જોઇને કહે છે—

આ લોકો તેમનાં કર્મોથી પીડિત છે, ભાગ્યહીન છે. ॥સૂ ૬॥

ટીકાર્થ—સાધુઓ જીવનપર્યંત દત્તૈષણાનું દુઃખ સહન કરવું પડે છે, કારણ કે તેઓ અદત્તાદાનના ત્યાગી હોવાને કારણે તેમને અન્યના દ્વારા

भवति। याञ्चापरीषहो हि अल्पसत्वानां दुःखेन प्रणोद्यते, सद्यतेभिक्षाऽतीव्र-कष्टदायिनी भवति। तथाचोक्तम्--

"गतिभ्रंशो मुखे दैन्यं गात्रस्येन्दोर्विवर्णता।
मरणे यानि चिह्नानि तानि चिह्नानि याचके ॥१॥" इति।

तावदेव स्वमानं स्थीयते, यावन्न किंचिद् याचते। तस्मात् याञ्चा परीषहोऽतीव दुःखजनको भवति। तदेवं दुस्सहं याञ्चापरीषहं परिसह्य विगताऽभिमानमहा-सत्वज्ञानाद्यभिवृद्धये महापुरुषसेवितं पन्थानमनुव्रजतीति। आक्रोशपरीषहं श्लोका-र्द्धेन अपरभागेन दर्शयति-"पुढो जणा" इत्यादि।

निर्वाह करना पडता है। इसी प्रकार याचना परीषह भी उनके लिए दुस्सह होता है। अल्पसत्व प्राणी बडी कठिनाई से उसे सहन कर पाते हैं। भिक्षावृत्ति अत्यन्त कष्टजनक होती है। कहा भी है-'गतिभ्रंशो मुखे दैन्यं' इत्यदि।

मृत्यु के समय जो चिह्न प्रकट होते हैं, वही चिह्न याचक में भी दिखाई देते हैं। उसकी गति अटक जाती है, मुख पर दीनता छा जाती है और चेहरा तेजोहीन हो जाता है।'

तभी तक मनुष्य का गौरव टिकता है जब तक वह किसी वस्तु की याचना नहीं करता। अतएव याञ्चा परीषह अत्यन्त दुःखजनक होता है। महासत्व पुरुष इस प्रकार दुस्सह याचना परीषह को सहन करके ज्ञानादि की निरन्तर वृद्धि के लिए महापुरुषों द्वारा सेवित पथ पर चलते हैं।

આપવામાં આવેલી વસ્તુ વડે જ નિર્વાહ ચલાવવો પડે છે. આ પ્રકારનો યાચનાપરીષહ પણ તેમને માટે દુસ્સહ થઇ પડે છે. જેનામાં આત્મબળ ઓછું હોય છે એવાં સાધુઓ મહામુશ્કેલીએ આ પરીષહ સહન કરે છે. આ પરીષહ અસહ્ય બનવાથી કોઈ કોઇ કમજોર સાધુઓ સંયમનો પરિત્યાગ પણ કરી દે છે. ભિક્ષાવૃત્તિ કેટલી કષ્ટજનક હોય છે તે નીચેના શ્લોકમાં બતાવવામાં આવ્યું છે. 'गतिभ्रंशो मुखे दैन्यं' ઇત્યાદિ—મૃત્યુના સમયે જે ચિન્હો પ્રગટ થાય છે તે ચિહ્નો યાચકમાં પણ દેખાય છે. તેની ગતિ અટકી જાય છે, મુખ પર દીનતા છવાઈ જાય છે અને ચહેરો તેજહીન થઈ જાય છે'

જ્યાં સુધી માણસ કોઇની પાસે કોઈ વસ્તુની યાચના કરતો નથી, ત્યાં સુધી જ તેનું ગૌરવ ટકે છે. તેથી જ યાચના પરીષહને અત્યંત દુસ્સહ માનવામાં આવે છે. દૃઢ મનોબળવાળો પુરુષ જ યાચના પરીષહને સહન કરીને જ્ઞાનાદિની વૃદ્ધિ કરવા માટે મહાપુરુષો દ્વારા સેવિત માર્ગે આગળ વધે છે.

'पुढो जणा' पृथग्जना=प्राकृतपुरुषाः साधारणलोका इत्थमाक्रोशन्ति। 'इच्चाहंसु' एवमाहुः अनेन प्रकारेण कथयन्ति। तथाहि-ये एते साधवः मलिनांगाः लुंचितशिरसः क्षुधादिवेदनामग्नाः। ते-एते 'कम्मत्ता' कर्मार्त्ताः पूर्वजन्मनि अनुष्ठितैः कर्मभिरार्त्ताः पूर्वजन्मनि स्वकृतकर्मणां फलमनुभवन्ति। अथवा-कर्मभिः-कृष्यादिभिः आर्त्ताः, तत्कर्त्तुमशक्ता उद्विग्नाः सन्तः साधवः संवृत्ता इति। तथा एते 'दुब्भगा' दुर्भगाः=भाग्यहीनाः सर्वैरेव पुत्रकलत्रादिभिः परित्यक्ताः, अन्यत्र शरणमलब्ध्वा साधवः संवृत्ताः प्रव्रज्याधारिणो जाता इति॥६॥

मूलम्—एए सद्दे अचायंता गामेसु नयरेसु वा।
तत्थ मंदा विसीयंति संगाम मिव भीरुया॥७॥

छाया—एतान् शब्दान् अशक्नुवन्तो ग्रामेषु नगरेषु वा।
तत्र मन्दा विषीदन्ति संग्राम इव भीरुकाः॥७॥

गाथा के उत्तरार्द्ध भाग में आक्रोश परीषह का उल्लेख किया गया है साधुओं को देखकर साधारण लोग इस प्रकार कहते हैं-इन साधुओं का शरीर मैला कुचैला है, इन्हों ने मस्तक लोंच रक्खा है और ये क्षुधा की वेदना से पीडित हैं। ये बेचारे अपने कर्मों से दुःखी हो रहे हैं-पूर्वजन्म में उपार्जित अशुभ कर्मों का फल भुगत रहे हैं। अथवा ये कर्मार्त्त हैं अर्थात् कृषि आदि कर्म करने में असमर्थ हैं, इसी कारण साधु बन गए हैं। ये अभागे हैं क्योंकि पुत्र पत्नी आदि सभी ने इनका परित्याग कर दिया है। जब कहीं शरण नहीं मिली तो साधु बन गए। दीक्षाधारी हो गए हैं॥६॥

ગાથાના ઉત્તરાર્ધમાં આક્રોશ પરીષહનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. સાધુઓને જોઈને સામાન્ય લોકો આ પ્રમાણે કહે છે–'આ સાધુઓનું શરીર ગંદુ છે, તેમણે કેશનું લુંચન કરીને માથે મુંડો કર્યો છે અને તેઓ ક્ષુધાની પીડા સહન કરે છે. તે બિચારા તેમના પૂર્વોપાર્જિત કર્મોનું ફળ ભોગવી રહ્યા છે. અથવા તેઓ કર્માર્ત છે' આ વાકયનો અર્થ આ પ્રમાણે પણ કરી શકાય –તેઓ ખેતી આદિ કર્મ કરવાને અસમર્થ છે, તે કારણે જ તેઓ સાધુ બન્યા છે. તેઓ દુર્ભાગી છે, કારણ કે પુત્ર, પત્ની આદિ સૌએ તેમનો પરિત્યાગ કર્યો છે. કોઈ પણ જગ્યાએ આશ્રય નહીં મળવાથી તેઓ દીક્ષા લઈને સાધુ બની ગયા છે.' ॥ગાથા ૬॥

अन्वयार्थः--(गामेसु) ग्रामेषु (नयरेसु वा) नगरेषु वा (एए सद्दे) एतान् शब्दान्=एतान् पूर्वोक्तानाक्रोशरूपान् तथा चौरचाटिकादिरूपान् शब्दान् (अचायंता) सोढुमशक्नुवन्तः (तत्थ) तत्र=तस्मिन् आक्रोशे सति (मंदा) मन्दा अज्ञा-लघुप्रकृतयः (विसीयंति) विषीदन्ति=विमनस्का भवन्ति संयमाद्वा भ्रश्यन्ते (इव) यथा (संगामंमि) संग्रामे=रणशिरसि (भीरुया) भीरुकाः विषीदन्ति ॥७॥

टीका--'गामेसु' ग्रामेषु 'नयरेसु वा' नगरेषु वा 'एए सद्दे अचायंता' एतान् शब्दान् अशक्नुवन्तः=एतान् पूर्वोक्तान् आक्रोशरूपान् तथा चौरचाटि-

शब्दार्थ—'गामेसु-ग्रामेषु' ग्रामोंमे नयरेसु वा-नगरेषु वा' अथवा नगरों में 'एए सद्दे-एतान् शब्दान्' इन शब्दों को 'अचायंता-अशक्नुवन्तः' सहन नहीं कर सकते हुए 'तत्थ-तत्र' उस आक्रोश वचनों को सुनकर 'मंदा-मन्दाः' मंदमतिवाले 'विसीयंति-विषीदन्ति' इस प्रकार विषाद करते हैं-'इव-यथा' जैसे 'संगामंमि-संग्रामे' संग्राममें 'भीरुया-भीरुकाः' भीरु पुरुष विषाद करते हैं ॥७॥

अन्वयार्थ--ग्रामों में अथवा नगरों में पूर्वोक्त आक्रोशरूप शब्दों को तथा 'यह चोर हैं, चोर है' इत्यादि शब्दों को सहन करने में असमर्थ होते हुये मन्दप्रकृति साधु विषाद को प्राप्त होते हैं या संयम से भ्रष्ट हो जाते हैं, जैसे संग्राम के शीर्ष भाग में भीरुजन विषाद को प्राप्त होते हैं ॥७॥

टीकार्थ--ग्रामों में या नगरों में पहले कहे हुये आक्रोश रूप

શબ્દાર્થ—'गामेसु-ग्रामेषु' ગામોમાં 'नयरेसु वा-नगरेषु वा' અથવા નગરોમા 'एए सद्दे-एतान् शब्दान्' આ શબ્દોને 'अचायंता-अशक्नुवतः' સહન ન કરી શકતાં 'तत्थ-तत्र' તે આક્રોશ વચનો અર્થાત્ કડવા વચનોને સાંભળીને 'मंदा-मन्दाः' મંદ મતિવાળા 'विसीयंति-विषीदन्ति' વિષાદ કરે છે 'इव-यथा' જેવી રીતે 'संगामंमि-संग्रामे' સંગ્રામમાં અર્થાત્ યુદ્ધમાં 'भीरुया-भीरुकाः' ભીરૂ પુરૂષ વિષાદ કરે છે. ॥૭॥

સૂત્રાર્થ—'આ સાધુ તેના કર્મોથી દુઃખી છે' ઈત્યાદિ આક્રોશરૂપ શબ્દો તથા આ ચોર છે, આ ચાર (જાસૂસ) છે,' ઈત્યાદિ સામાન્ય લોકો દ્વારા ઉચ્ચારાતા શબ્દો સાંભળવાને અસમર્થ એવો તે મન્દ પ્રકૃતિ સાધુ વિષાદ અનુભવે છે, અને જેવી રીતે સંગ્રામના મોખરાના ભાગમાં સ્થિત કાયર પુરુષ વિષાદ અનુભવે છે અને સમરાંગણ છોડીને ભાગી જાય છે, એજ પ્રમાણે મન્દમતિ સાધુ પણ સંયમના માર્ગેથી ભ્રષ્ટ થાય છે. ॥૭॥

ટીકાર્થ—પૂર્વોક્ત આક્રોશ રૂપ શબ્દો તથા 'આ ચોર છે, આ જાસૂસ

कादिरूपान् सोढुमशक्नुवन्तः, 'मंदा' मन्दाः=मन्दमतयोऽल्पसत्त्वाः, 'तत्थ' तत्र तादृशाक्रोशादिरूप ग्रामकण्टकादि शब्दश्रवणकाले, 'विसीयंति' विषीदन्ति=अतिशयेन दुःखमनुभवंति । 'व' यथा 'भीरुया' भीरुकाः कातरपुरुषाः 'संगामंमि' संग्रामे=रणशिरसि चक्रकुन्तासिशक्तिनाराचाकुले रटत्पटहशंखझल्लरीनादसमाकुले विषादं गच्छन्ति अयशः पटह-मंगीकृत्य पलायन्ते । ग्रामे नगरे वा विद्यमानोऽल्पमतिः साधुराक्रोशशब्दजनितं दुःखं तथाऽनुभवति, यथा संग्रामे कातरः पुरुषो दुःखमनुभवतीति भावः ॥७॥

अतः परं वधपरीषहं सूत्रकारः दर्शयति-'अप्पेगे खुधियं' इत्यादि ।

मूलम्-अप्पेगे खुधियं भिक्खुं सुणी डंसइ लूसइ ।
तत्थ मंदा विसीयंति तेउ पुट्ठा व पाणिणो ॥८॥

शब्दों को एवं 'यह चोर है, यह जासूस है' इत्यादि कहे जानेवाले शब्दों को सहन करने में असमर्थ होकर मन्दमति या अल्पसत्त्व साधु उस समय अर्थात् कानों में कांटे के समान चुभने वाले उन आक्रोश वचनों को सुनने के समय अतीव दुःख का अनुभव करते हैं। जैसे चक्र, कुन्त, असि शक्ति एवं नाराच (बाणों) से युक्त तथा बजते हुए ढोल शंख झालर आदि वाद्यों की ध्वनि से व्याप्त संग्रामशीर्ष में जैसे कायर पुरुष विषाद को प्राप्त होते हैं और अपयश सहन करके भी भाग खडे होते हैं।

तात्पर्य यह है कि ग्राम या नगर में धैर्यहीन साधु को आक्रोश पूर्ण वचन सुनकर उसी प्रकार दुःख का अनुभव होता है जिस प्रकार संग्राम में कायर पुरुष को ॥७॥

છે,' ઇત્યાદિ ગ્રામ્યજનો અને નગરજનો દ્વારા ઉચ્ચારાતા શબ્દો સાંભળીને તે અલ્પમતિ અથવા અલ્પસત્ત્વ સાધુ અત્યંત વિષાદ અનુભવે છે. પોતાના કાનમાં કાંટાની જેમ પીડા પહોંચાડનારા તે શબ્દો તેનાથી સહન થઈ શકતા નથી, તેથી આ પ્રકારના આક્રોશ વચનો સાંભળવાથી તેને ઘણું જ દુઃખ થાય છે જેવી રીતે ચક્ર, કુન્ત, ખડગ, બાણ આદિથી યુક્ત અરિદળને જોઈને, ઢોલ, શંખ, ઝાલર આદિ વાદ્યોના ધ્વનિથી વ્યાપ્ત સંગ્રામના અગ્રભાગમાં સ્થિત કાયર પુરુષ ડરી જઈને અપયશની પરવા કર્યા વિના સંગ્રામમાંથી નાસી જવાને તૈયાર થઇ જાય છે, એજ પ્રમાણે મન્દમતિ, અલ્પસત્ત્વ સાધુ પણ પૂર્વોક્ત આક્રોશ વચનોને સાંભળીને વિષાદનો અનુભવ કરે છે અને સંયમથી ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે. ॥ગાથા ૭॥

छाया--अप्येकः क्षुधितं भिक्षुं शुनि दशति लूषकः।
तत्र मन्दा विषीदन्ति तेजः स्पृष्टा व प्राणिनः ॥८॥

अन्वयार्थः--(अप्पेगे) अप्येकः (लूसए) लूषकः क्रूरः (खुधियं) क्षुधितं बुभुक्षितं भिक्षामटन्तं (भिक्खुं) भिक्षुम् (सुनीदंशति) शुनी दशति भक्षयति (तत्थ) तत्र=श्वादिभक्षणे (मंदा) मंदाः=अज्ञाः अल्पसत्त्वतया (विसीयंति) विषीदन्ति=दैन्यं भजन्ते (तेउपुट्ठा) तेजः स्पृष्टा=अग्निना दह्यमानाः (पाणिणोव) प्राणिनो-जन्तइइवेति ॥८॥

इसके अनन्तर सूत्रकार वधपरीषह का वर्णन करते हैं-
'अप्पेगे खुधियं' इत्यादि।

शब्दार्थ-'अप्पेगे-अप्येकः' यदि कोई 'लूसए-लूषकः' क्रूर 'खुधियं-क्षुधितम्' भूखे 'भिक्खुं-भिक्षुम्' साधु को 'सुणी दंसति-सुनीदशति' कुत्ता काटने लगता है तो 'तत्थ-तत्र' उस समय 'मंदा-मन्दाः' अज्ञ पुरुष 'विसीयंति-विषीदन्ति' इस प्रकार दीनता को पाता है की 'तेउ-पुट्ठा-तेजःस्पृष्टाः' अग्नि के द्वारा स्पर्श किया हुआ 'पाणिणोव-प्राणिन-इव' प्राणी घबराता है ॥८॥

अन्वयार्थ--कोई क्रूर कुत्ता आदि प्राणी भूखे (भिक्षा के लिए भ्रमण करते) साधु को काट लेता है। तब कुत्ता आदि के काटने पर मंदसत्व साधु विषाद करता है-दीन बन जाता है, मानों उसे अग्नि का स्पर्श हो गया हो! ॥८॥

હવે સૂત્રકાર વધ પરીષહનું કથન કરે છે—'अप्पेगे खुधियं' ઈત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'अप्पेगे-अप्येकः' જો કોઈ 'लूसए-लूषकः' ક્રૂર 'खुधियं-क्षुधितम्' ભૂખ્યા भिक्खुं-भिक्षुम्' સાધુને 'सुणी दंसति-शुनी दशति' કૂતરો કરડવા લાગે તો 'तत्थ-तत्र' તે સમયે 'मंदा!-मन्दाः' અજ્ઞ પુરૂષ 'विसीयंति-विषीदन्ति' આ પ્રમાણે દીનતા યુક્ત બની જાય છે કે 'तेउपुट्ठा-तेजः स्पृष्टाः' અગ્નિના દ્વારા સ્પર્શ કરાયેલ 'पाणिणो व-प्राणिन इव' પ્રાણી ગભરાય છે. ॥૮॥

સૂત્રાર્થ—ભિક્ષાપ્રાપ્તિને માટે ભ્રમણ કરતા ભૂખ્યા સાધુને કોઈ કોઈ વાર કોઈ ક્રૂર કૂતરા કરડે છે. આવું બને ત્યારે મન્દસત્ત્વ સાધુ વિષાદ અનુભવે છે. અગ્નિનો સ્પર્શ થઈ ગયો હોય એટલું દુઃખ તેને તે વખતે થાય છે. ॥૮॥

टीका--'अप्पेगे' अपि एकः, अपि शब्दः संभावनायाम्, एकः कश्चित् 'लूसए' लूषकः क्रूरप्राणी, स्वभावत क्रूर एव। यथा कुक्कुरादिः। 'खुधियं' क्षुधितम्-क्षुधार्त्तम् 'भिक्खुं' भिक्षुकम्, भिक्षया परिभ्रमन्तं साधुम्। 'सुणी दंसति' शुनि दशति, स्वकीयदन्तैः साधोरंगं विलुंपति। 'तत्थ' तत्र=तस्मिन् आघातकाले 'मंदा' अल्पसत्वतया मन्दाः अज्ञाः 'वसीयंति' विषीदन्ति=विषादमुपगच्छन्ति। क इव तत्राह 'तेउपुट्ठा' तेजोभिरग्निभिः स्पृष्टाः दह्यमानाः, 'पाणिणोव' प्राणिनो जन्तवः वेदनार्त्ताः सन्तो यथा विषादमुपगच्छन्ति। आर्त्तध्यानोपहताः गात्र-संकोचनं कुर्वन्ति, एवम् अल्पमतयः साधवोऽपि क्रूरप्राणिभिः अभिद्रुताः संयमाद् भ्रश्यन्ति। यतो ग्रामकण्टकानामति दुःसहत्वादिति तात्पर्यम् ॥८॥

मूलम्--अप्पेगे पडिभासंति पडिपंथियमागया।
पडियारगया एए जे एए एवंजीविणो ॥९॥

टीकार्थ--यहां 'अपि' शब्द संभावना के अर्थ में है। कोई स्वभाव से ही क्रूर कुत्ता आदि जानवर भिक्षा के लिए अटन करते हुए भूखे साधु को काट खाता है, साधु के अंग में अपने तीक्ष्ण दांत गडा देता है, उस समय जो साधु धैर्यहीन या अल्पसत्व होते हैं, वह विषाद का अनुभव करते हैं, जैसे आग से जले हुए प्राणी वेदना से आर्त्त हो उठते हैं और आर्त्तध्यान से युक्त होकर अङ्गों को सिकोड लेते हैं। इसी प्रकार सत्वहीन साधु भी क्रूर प्राणी का उपद्रव होने पर संयम से गिर जाते हैं, क्योंकि ग्रामकंटक अर्थात् इन्द्रियों से प्रतिकूल स्पर्श आदि अत्यन्त ही दुस्सह होते हैं ॥८॥

ટીકાર્થ–આ સૂત્રમાં 'अपि' પદ સંભાવનાના અર્થમાં વપરાયું છે કોઈ કોઈ વાર એવું પણ બને છે કે–ભિક્ષાને માટે ભ્રમણ કરતા સાધુને કોઈ ક્રૂર કૂતરા આદિ જાનવર કરડે છે–સાધુના ચરણ આદિ અંગમાં તેની તીક્ષ્ણ દાઢો ભોંકી દે છે. તે સમયે અલ્પસત્વ અને ધૈર્યહીન સાધુ વિષાદનો અનુભવ કરે છે. જેવી રીતે અગ્નિથી દાઝેલું પ્રાણી વેદનાથી આર્ત્ત થઈ જાય છે અને આર્તધ્યાનથી યુક્ત થઈને પોતાનાં અંગોને સંકોચી લે છે, એજ પ્રમાણે ક્રૂર પ્રાણી દ્વારા ઉપદ્રવ થવાથી સત્ત્વહીન સાધુ પણ સંયમના માર્ગેથી ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે, કારણ કે ગ્રામ કંટક–ઈન્દ્રિયોને પ્રતિકૂળ સ્પર્શ આદિ–સહન કરવાનું કાર્ય ઘણું જ દુષ્કર ગણાય છે. ।।ગાથા ૮।।

छाया--अप्येके प्रतिभाषन्ते प्रातिपथिकतामागताः।
प्रतिकारगता एते य एते एवं जीविनः ॥९॥

अन्वयार्थः--(पडिपंथियमागया) प्रातिपथिकतामागताः=प्रतिपथः प्रतिकूलत्वं तेन चरन्तीति प्रातिपथिकाः साधुविद्वेषिणस्तद्भावमागताः (अप्पेगे) अपि एके=धर्मरहिताः (पडिभासंति) प्रतिभाषंते (जे एए) ये एते यतयः (एवं जीविणो) एवं जीविनः (एए) एते (पडियारगया) प्रतिकारगताः प्रतिकारः-पूर्वकृतकर्मणोऽनुभवस्तं गताः प्राप्ता इति ॥९॥

टीका--'पडिपंथियमागया' प्रातिपथिकतामागताः, प्रतिकूलतां भाषन्ते ये ते प्रातिपथिकाः साधूनां विद्वेषकारकाः, तद्भावमागताः इति प्रातिपथिकता

शब्दार्थ-'पडिपंथियमागया-प्रतिपथिकतामागताः' साधुजन के द्वेषी 'अप्पेगे-अपिएके' कोई कोई 'पडिभासंति-प्रतिभाषन्ते' कहते हैं कि "जे एए-ये एते' जो ये लोग 'एवंजीविणो-एवं जीविनः' इस प्रकार भिक्षावृत्ति से जीवन धारण करते हैं 'एए-एते' ये लोग परियारगता-प्रतिकारगताः' अपने पूर्वकृत पापका फल भोग रहे हैं ॥९॥

अन्वयार्थ-कोई कोई अधर्मी और साधुओं से द्वेष रखने वाले लोग कहते हैं, इस प्रकार जीवनयापन करनेवाले ये साधु अपना बदला चुका रहे हैं अर्थात् पूर्वकृत कर्मों का फल भुगत रहे हैं ॥९॥

टीकार्थ--जो साधुओं के विरोधी हैं, प्रतिकूल वचन बोलते हैं, साधुओं के प्रति द्वेषभाव रखते हैं वे अनार्यों के समान लोग साधु को

શબ્દાર્થ—'पडिपंथियमागया-प्रातिपथिकतामागताः' સાધુ જનના દ્વેષી 'अप्पेगे-अपिएके' કોઇ કોઇ 'पडिभासंति-प्रतिभाषन्ते' કહે છે કે 'जे एए-ये एते' જે આ સાધુઓ 'एवंजीविणा-एव जीविनः' આ પ્રકારે ભિક્ષાવૃત્તિથી જીવન ધારણ કરે છે. 'एए-एते' આ માણુસો 'परियारगता-प्रतिकारगताः' પોતાના પૂર્વકૃત પાપનું ફળ ભોગવી રહ્યા છે. ॥૯॥

સૂત્રાર્થ-કોઈ કોઈ અધર્મી અને સાધુઓનો દ્વેષ કરનારા લોકો કહે છે કે 'આ પ્રકારે જીવન વ્યતીત કરતાં આ સાધુઓ પૂર્વકૃત કર્મોનો બદલો ચુકવી રહ્યા છે-ફળ ભોગવી રહ્યા છે.' ॥૯॥

ટીકાર્થ—સાધુઓના વિરોધીઓ-સાધુઓ પ્રત્યે દ્વેષભાવ રાખનારા અનાર્ય લોકો જેવાં માણુસો સાધુઓને જોઈને આ પ્રકારનાં પ્રતિકૂળ વચનો બોલે છે

मागताः कथंचित् प्रतिपथइव द्रष्टारः 'अप्पेगे' अपि एके, अनार्यकल्पाः 'पडिभासंति' प्रतिभाषन्ते, एवं ब्रुवते । किं ब्रुवते–तत्राह–'जे एए' ये एते साधवः । 'एवं जीविणो' एवम् अनेन प्रकारेण भिक्षावृत्त्या जीवनयात्रां निर्वर्त्तयन्तः इमे यतयः । 'पडियारगया' प्रतिकारगता =स्वकीयपूर्वकृतकर्मणां फलमुपभुजन्ते । केचित् साधुविद्वेषकारिणो भिक्षार्थं साधुं दृष्ट्वा इत्थं वदन्ति, ये एते साधवो लुंचितशिरसोऽदत्तदानाः परगृहाणि परिभ्रमन्ति । इमे सर्वभोगरंचिताः दुखितं जीवनं जीवन्ति । सर्वथा इमे भाग्यरहिताः परजन्मनि कृतमशुभकर्माऽनुष्ठानं तस्यैवं फलं परगृहादौ भिक्षावृत्त्या जीवनं संपादयन्तीति ॥९॥

मूलम्–अप्पेगे[1] वइ[2] जुंजइ[3] नगिणा[4] पिंडोलगा[5]हमा[6] ।

मुंडा[7] कंडू[8] विणटुंगा[9] उज्जल्ला[10] असमाहिया ॥१०॥

छाया––अप्येके वचो युञ्जन्ति नग्नाः पिण्डोलगा अधमाः ।
मुण्डाः कण्डूविनष्टाङ्गा उज्जल्ला असमाहिताः ॥१०॥

देखकर इस प्रकार भाषण करते हैं–'भीख मांग कर जीवन व्यतीत करने वाले ये साधु अपने पूर्वकृत अशुभ कर्म का फल भोग रहे हैं !' कोई साधुद्वेषी भिक्षार्थ निकले साधु को देखकर कहता है–'इन सिर नोंचने वाले साधुओं ने पहले दान नहीं दिया है, इसी कारण ये घर घर भीख के लिए भटकते फिरते हैं । ये समस्त भोगों से वंचित हैं और दुःखमयजीवन व्यतीत कर रहे हैं । ये भाग्यहीन हैं । पूर्वजन्म में अशुभ कर्म करके आए हैं, उसी का यह फल है कि पराए घरों में भीख मांग कर इन्हें प्राणों का निर्वाह करना पडता है ॥९॥

शब्दार्थ—'अप्पेगे-अप्येके' कोई कोई पुरुष 'वइ जुजंति–वचो युंजंति' कहते हैं कि 'नगिणा–नग्न' ये लोग नंगे हैं 'पिंडोलगा'–

–'ભીખ માગીને જીવન વ્યતીત કરનારા આ સાધુઓ તેમના પૂર્વકૃત અશુભ કર્મોનું ફળ ભોગવી રહ્યા છે' ભિક્ષાપ્રાપ્તિ માટે નીકળેલા સાધુને જોઈને કોઈ સાધુ દ્વેષી માણસો એવું કહે છે કે–'આ કેશલુંચન કરનારા સાધુઓએ પૂર્વભવમાં દાન દીધાં નથી, તે કારણે તેમને ભિક્ષાને માટે ઘેર ઘેર ભટકવું પડે છે. તેઓ સઘળા ભોગોથી વંચિત છે અને દુઃખી જીવન વ્યતીત કરી રહ્યા છે. તેઓ ભાગ્યહીન છે. પૂર્વજન્મના અશુભ કર્મોના કારણે તેમને પારકાં ઘરોમાં ભ્રમણ કરીને ભીખ માંગીને ગુજરાન ચલાવવું પડે છે ાાગાથા ૯ાા

શબ્દાર્થ—'अप्पेगे-अप्येके' કોઈ કોઈ પુરૂષ 'वइ जुंजंति–वचो युंजंति' કહે છે કે 'नगिणा–नग्नाः' આ લોકો નાગા છે. 'पिंडोलगा–पण्डोलगा' બીજાના

अन्वयार्थः--(अप्पेगे) अप्येके केचन पुरुषाः (वइजुंजइ) वचो युंजंति वाचं भाषन्ते तद्यथा (नगिणा) नग्ना एते जिनकल्पिकादयः तथा (पिंडोलगा) पिण्डोलकाः=परपिण्डप्रार्थकाः (अहमा) अधमाः=मलमलिनदेहाः (मुंडा) मुण्डाः लुंचित शिरसः (कंडूविणट्ठंगा) कंडुविनष्टांगाः=कण्डूकृतक्षतैः विकृतशरीराः (उज्जल्ला) उज्जल्लाः उद्गतः जल्लः मलं शुष्कप्रस्वेदो वा येषां ते उज्जलाः कठिनमलयुक्तशरीरका यथा तथा (असमाहिया) असमाहिताः अशोभना बीभत्सा वा इत्थं कथयन्तीति ॥१०॥

टीका—'अप्पेगे' अप्येके एके अनार्यतुल्याः पुरुषाः साधूनधिकृत्य 'वइजुंजइ' वचो युञ्जन्ति वाचमुदीरयन्ति, कीदृशीं वाचमुदीरयन्ति, तत्राह-'नगिणा'

पिण्डोलगाः' पर पिंडके इच्छुक हैं 'अहमा-अधमाः' अधम हैं 'मुंडा-मुण्डाः' मुण्डित हैं 'कंडूविणट्ठंगा-कंडूविनष्टांगाः' कंडूरोगसे इनके अङ्ग नष्ट होगये हैं 'उज्जल्ला-उज्जल्लाः' ये शुष्क पसीने युक्त और 'असमाहिया-असमाहिताः' अशोभन अर्थात् बीभत्स हैं ऐसा कहते हैं ॥१०॥

अन्वयार्थ-साधु को देखकर कोई कोई कहते हैं, ये नग्न हैं (जिनकालिपक आदि) पराये पिण्ड की प्रार्थना करने वाले हैं, अधम हैं मलीन शरीरवाले हैं, मुडित हैं, खुजली के कारण इनका शरीर क्षत विक्षत हो रहा है, मैल जमा हुआ है, ये पसीने से तर हो रहे हैं या इनका शरीर कठिन मल से युक्त है, ये कैसे अशोभन या बीभत्स दिखाई देते हैं? ॥१०॥

टीकार्थ-अनार्यों के सदृश कोई कोई पुरुष साधुओं के सम्बन्ध में इस

પિંડના ઈચ્છુક છે. 'अहमा-अधमाः' અધમ છે 'मुंडा-मुण्डा.' તે મુણ્ડિત છે, 'कंडूविणट्ठंगा-कंडूविनष्टांगाः' કંડૂ રોગથી તેમના અંગ નષ્ટ થઈ ગયા છે. 'उज्जल्ला-उज्जल्लाः' આ લોકો શુષ્ક પરસેવાથી યુક્ત અને 'असमाहिया-असमाहिताः' અશોભન અર્થાત્ બીભત્સ છે આવું કહે છે ॥૧૦॥

સૂત્રાર્થ-જિનકલ્પિક આદિ સાધુઓને જોઈને કોઈ કોઈ માણસો એવું કહે છે કે-'આ લોકો નગ્ન છે, પરાયા પિંડને (આહારને) માટે પ્રાર્થના કરનારા છે, અધમ છે, મલીન શરીરવાળા મુંડિત છે, ખુજલીને કારણે તેમનું શરીર ક્ષત વિક્ષત થઈ ગયું છે, તેમના શરીર પર મેલનો થર જામી ગયો છે, તેમનું શરીર પરસેવાથી તરબોળ છે, અથવા તેમનું શરીર કઠણુ મેલથી યુક્ત છે. તેઓ કેવાં બેડોળ અને બીભત્સ દેખાય છે!' ॥૧૦॥

ટીકાર્થ- અનાર્યોના જેવા સ્વભાવવાળા લોકો સાધુઓને અનુલક્ષીને આ

नग्ना एते जिनकल्पिकादयः वस्त्ररहिताः । 'परपिंडोलगा' परपिण्डोलकाः=परपिण्डप्रार्थकाः सन्ति । तथा 'अहमा' अधमाः, मलमलिनत्वात् निन्दिताः । तथा (मुंडा) मुण्डाः=लुंचितकेशाः तथा 'कंडूविणट्ठंगा' कण्डूविनष्टाङ्गाः कण्डूभिः खर्जनैः विनष्टानि अङ्गानि येषां ते कण्डूविनष्टाङ्गाः, कण्डूकृतरेखाभिः विकृतशरीराः । करकण्डुवत् सनत्कुमारवत् विनष्टशरीराः । तथा 'उज्जल्ला' उज्जल्लाः=उद्गतः सञ्जातः जल्लः कठिनमलं येषां ते उज्जल्लाः । तथा 'असमाहिया' असमाहिताः=अशोभनाः दुष्टा वा प्राणिनामसमाधिमुत्पादयन्ति । कदाचित् कुपुरुषा जिनकल्पिसाधुं दृष्ट्वा एवं वदन्ति यदीमे परपिण्डोपभोक्तारः नग्ना अधमाश्च तथा इमे मुण्डिताः कंडूरोगादिना विनष्टाङ्गा मलयुक्तबीभत्सवेषयुक्ताः सन्तीति भावः ॥१०॥

प्रकार के वचनों का प्रयोग किया करते हैं ये जिनकल्पिक आदि नग्न हैं, ये पराये आहार की प्रार्थना करते हैं, मलीन होने के कारण ये अधम निन्दित हैं। ये मुण्डित हैं खुजली के कारण इनके अंग खराब हो रहे हैं खाज की रेखाओंने इनके शरीर को विकृत कर दिया है ? करकण्डू या सनत्कुमार के समान विनष्ट शरीर वाले हैं ? इनके शरीर पर जमा हुआ मैल चिपका है ? ये अशोभन हैं दुष्ट हैं, प्राणियों को असमाधि उत्पन्न करते हैं।

तात्पर्य यह है कि कभी कभी कुपुरुष जिनकल्पी साधु को देख कर कहते हैं, ये परान्नजीवी हैं, नग्न हैं, अधम हैं, सिरमुंडे हैं, खुजली आदि से इनके अंग खराब हो रहे हैं मलीन बीभत्स वेष वाले हैं ॥१०॥

પ્રકારનાં વચનોનો પ્રયોગ કરે છે-આ જિનકલ્પિક આદિ સાધુઓ નગ્નાવસ્થામાં રહે છે! તેઓ અન્યની પાસે આહારાદિની ભીખ માગે છે! મલીનતાને કારણે તેઓ અધમ-અપ્રીતિકર લાગે છે! તેમને માથે મુંડો છે. ખુજલીને કારણે તેમનાં અંગો ખરાબ થઈ ગયાં છે-શરીર પર વારંવાર ખજવાળવાને લીધે તેમનું શરીર ક્ષતવિક્ષત થઈ જવાને લીધે વિકૃત થઈ ગયું છે! તેઓ કરકંડુ અથવા સનત્કુમારના સમાન વિનષ્ટ શરીરવાળા (ક્ષત વિક્ષત યુક્ત શરીરવાળા થઈ ગયા છે. તેમના શરીર પર મેલના પોપડા જામ્યા છે. તેમનો દેખાવ અશોભન (સુંદરતા રહિત) અને બીભત્સ (અણગમો પ્રેરે તેવો) અથવા અસમાધિ જનક છે.

આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે-કયારેક કોઈ કોઈ કુપુરુષો જિનકલ્પિક સાધુઓને જોઈને એવું કહે છે કે-આ સાધુઓ પરાન્નજીવી, નગ્ન અને અધમ છે, તેઓ માથે મુંડાવાળા અને ખુજલીને કારણે ખરાબ અંગોવાળા છે, તથા તેઓ મલીન અને બીભત્સ દેખાવવાળા છે. ાગાથા ૧૦ા

मूलम्—एवं विप्पडिवन्नेगे अप्पणा उ अजायणा।
तमाओ ते तमं जंति मंदा मोहेण पाउडा ॥११॥

छाया—एवं विप्रतिपन्ना एके आत्मना तु अज्ञाः।
तमस्ते तमसो यान्ति मन्दा मोहेन प्रावृताः ॥११॥

अन्वयार्थः—(एवं) एवमनेन प्रकारेण (विप्पडिवन्ना) विप्रतिपन्नाः साधु सन्मार्गद्वेषिणः (एके) एके केचन-अनार्याः (अप्पणा उ) आत्मना तु (अजायणा) अज्ञाः विवेकाविज्ञाः (मोहेन पाउडा) मोहेन प्रावृता=मोहेन मिथ्यादर्शनरूपेण प्रावृता आच्छादितमतयः (ते) ते (तमाओ) तमसः=अज्ञानरूपान्धकारात् (तमं) तमः=उत्कृष्टमज्ञानान्धकारं (जंति) यान्ति गच्छन्तीति ॥११॥

शब्दार्थ—'एवं-एवम्' इस प्रकार 'विप्पडिवन्ना-विप्रतिपन्नाः' साधु और सन्मार्ग के द्रोही 'एगे-एगे' कोई कोई 'अप्पणा उ-आत्मना तु' स्वयं 'अजायणा-अज्ञाः' अज्ञ जीव 'मोहेण पाउडा-मोहेन प्रवृताः' मोह से ढके हुए अर्थात् मिथ्यादर्शन से ढकीहुइ मतिवाले हैं 'ते-ते' वे 'तमाओ-तमसः' अज्ञान रूप अंधकारसे तमं-तमः' उत्कृष्ट अज्ञान रूपी अन्धकार को 'जंति-यान्ति' प्रवेश करते हैं ॥११॥

अन्वयार्थ-जो लोग इस प्रकार साधु ओं के विरोधी हैं, अनार्य हैं, विवेकविकल हैं, मोह से अच्छादितमति वाले हैं, ते वे अज्ञान से अज्ञान की ओर जाते हैं अर्थात् अज्ञानान्धकार से उत्कृष्ट अन्धकार की दिशा में अग्रसर होते हैं ॥११॥

શબ્દાર્થ— 'एवं-एवम्' આ પ્રમાણે 'विप्पडिवन्ना-विप्रतिपन्नाः' સાધુ અને સન્માર્ગના દ્રોહી 'एके-एके' કોઇ કોઇ 'अप्पणा उ-आत्मना तु' પોતે જ 'अज.-यणा-अज्ञाः' અજ્ઞ જીવ 'मोहेण पाउडा- मोहेन प्रवृताः' મોહથી ઢાંકેલા છે અર્થાત્ મિથ્યા દર્શનથી ઢાંકેલી મતિવાળા છે 'ते-ते' તેઓ 'तमाओ-तमसेः' અજ્ઞાન રૂપ અંધકારથી 'तमं-तमः' ઉત્કૃષ્ટ અજ્ઞાન રૂપી અંધકારને 'जंति-यन्ति' પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૧૧॥

સૂત્રાર્થ—જે લોકો આ પ્રકારે સાધુઓના વિરોધી હોય છે, અનાર્ય અને વિવેકથી વિહીન હોય છે, અને મોહથી આચ્છાદિત મતિવાળા હોય છે, તેઓ એક અજ્ઞાનમાંથી બીજા અજ્ઞાન તરફ જાય છે એટલે કે અજ્ઞાન રૂપ અંધકારમાં ડૂબેલા તે લોકો નરક આદિ રૂપ ઉત્કૃષ્ટ અંધકારની દિશામાં અગ્રેસર થાય છે. ॥ગાથા ૧૧॥

टीका--(एवं) एवम्=उपर्युक्तरीत्या 'एगे' एके=अपुण्यकर्माणः धर्ममर्म विवर्जिता अनार्याः 'विप्पडिवन्ना' विप्रतिपन्नाः=साधूनां मोक्षमार्गस्य च प्रद्वेष कारकाः, साधुद्वेषकारकाः कीदृशास्तत्राह-'अप्पणा' आत्मना स्वयम् 'उ' तु 'अजाणया' अजानन्तोऽज्ञाः धर्माचरणवर्जिताः, 'तमाओ' तमसः अज्ञानरूपात् अन्धकारात् । 'तमं' तम=उत्कृष्टमन्धकारमज्ञानम् 'जंति' यान्ति प्राप्नुवन्ति, नीचादपि नीचां गतिं प्राप्नुवन्तीत्यर्थः । कथं ते अधमां गतिं प्राप्नुयन्ति तत्राह-मंदा इति । मन्दा यतो ज्ञानाऽऽवरणीयादिकर्मणा व्याप्ताः । अतोऽधो गतिं गच्छन्ति । हेत्वन्तरमप्याह-'मोहेण पाउडा' इति मोहेन मिथ्यादर्शनरूपेण प्रावृताः आच्छादिताः, अतएवाऽन्धप्रायाः साधुविद्वेषकारिणः कुमार्गमाश्रयन्ति ।

एकं चक्षुर्विवेकः द्वितीयं चक्षुर्विवेकिना सह सहवासः एतद्वयं यस्य नास्ति स एव तत्त्वतोन्धः एतादृशस्य यदि कुमार्गे प्रवृत्तिर्भवेत्तदा तस्य कोपराध

टीकार्थ-इस प्रकार जो लोग पापकर्मी हैं, धर्म के मर्म से अनभिज्ञ हैं अनार्य हैं साधुओं के और मोक्षमार्ग के द्वेषी हैं, स्वयं अज्ञान हैं और धर्माचरण से रहित हैं, वे अज्ञान रूप अन्धकार से उत्कृष्ट अज्ञान को प्राप्त होते हैं अर्थात् नीच से नीच तर गति प्राप्त करते हैं । उन्हें अधम गति की प्राप्ति क्यों होती है, इसका उत्तर यह है कि वे मन्द हैं, ज्ञाना वरणीय आदि कर्मों से ग्रस्त हैं, इसी कारण अधोगति प्राप्त करते हैं । अधोगति प्राप्त करने का दूसरा कारण यह है कि वे मिथ्यादर्शन रूप मोह के द्वारा आच्छादित हैं । इस कारण वे अन्धे के समान हैं साधुओं से द्वेष करते हैं कुमार्ग का अवलम्बन करते हैं ।

एक चक्षु विवेक है और दूसरी चक्षु विवेकी जन के साथ सहवास

ટીકાર્થ—આ પ્રકારે જે લોકો પાપકર્મી છે, ધર્મના મર્મથી અનભિજ્ઞ છે, અનાર્ય છે, સાધુઓના અને મોક્ષમાર્ગના દ્વેષી છે સ્વયં અજ્ઞાન છે અને ધર્માચરણથી રહિત હોય છે, તેઓ અજ્ઞાનરૂપ અંધકારમાંથી ઉત્કૃષ્ટ અંધકારમાં જાય છે એટલે કે નીચ ગતિમાંથી નીચતર ગતિમાં જાય છે શા કારણે તેમને અધમ ગતિની પ્રાપ્તિ થાય છે? તેઓ મન્દ છે, જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોથી ગ્રસ્ત છે, તે કારણે તેમને અધોગતિની પ્રાપ્તિ થાય છે. અધોગતિ પ્રાપ્ત થવાનું બીજું કારણ એ છે કે તેઓ મિથ્યાદર્શન રૂપ મોહ વડે આચ્છાદિત છે તે કારણે તેઓ આંધળા જેવાં હોવાને કારણે સાધુઓ પ્રત્યે દ્વેષભાવ રાખે છે અને કુમાર્ગનું અવલંબન કરે છે

વિવેક એક ચક્ષુ સમાન છે અને વિવેકીજનોનો સહવાસ બીજા ચક્ષુ

इति तदुक्तम्--

"एकं हि चक्षुरमलं सहजो विवेकः तद्वद्भिरेव सह संवसतिर्द्वितीयम्।
एतद्द्वयं भुवि न यस्य स तत्त्वतोऽन्धः तस्यापमार्गचलने खलु कोऽपराधः ॥१॥"

एवं साधुभिः सह विद्वेषं कुर्वन्तः सन्मार्गादपि द्रुह्यन्तेऽज्ञानिनः मोहाच्छादिताः अनार्या एकस्मादज्ञानान्निर्गत्याऽज्ञानाऽन्तरं नरकादिरूपां दुर्गतिं गच्छन्ति, विवेकशून्यत्वादिति भावः ॥११॥

करना है। जिसके यह दोनों ही चक्षु नहीं है वही वास्तव में अन्धा है। ऐसा मनुष्य यदि कुमार्ग में प्रवृत्त हो तो उसका क्या अपराध है? कहा भी है-'एकं हि चक्षुरमलं सहजो विवेकः' इत्यादि।

'सहज स्वाभाविक विवेक एक-निर्मल नेत्र है और विवेकी जनों का सहवास (समागम) दूसरा नेत्र है। यह दोनों ही नेत्र जिसे प्राप्त नहीं है, वास्तव में वही इस भूतल पर अंधा है। वह अगर कुपथगामी होता है तो उस बेचारे का क्या अपराध है? अर्थात् उसका कुमार्गगामी होना तो स्वभाविक ही है।

इस प्रकार साधुओं के प्रति द्वेष रखने वाले, सन्मार्ग से द्रोह करने वाले, अज्ञानी, मोह से घिरे हुए अनार्य जन एक अज्ञान से निकल कर नरकगति आदि रूप दूसरे अज्ञान को प्राप्त करते हैं, क्योंकि वे विवेक रहित होते हैं ॥११॥

સમાન છે જેમને આ બન્ને ચક્ષુ હોતાં નથી, તેઓ જ ખરી રીતે આંધળા છે. એવો માણસ જો કુમાર્ગે પ્રવૃત્ત થાય, તો તેનો શો અપરાધ! કહ્યું પણ છે કે-'एकं हि चक्षुरमलं सहजो विवेक.' ઈત્યાદિ—

'સ્વાભાવિક વિવેક એક નિર્મળ નેત્ર રૂપ છે. અને વિવેકી જનોનો સહવાસ બીજા નેત્ર રૂપ છે. આ સંસારમાં જેને આ બે નેત્રોની પ્રાપ્તિ થઈ નથી તેને જ વાસ્તવિક રૂપે તો અંધ કહી શકાય છે. જો આ બન્ને પ્રકારના નેત્રોના અભાવવાળો માણસ કુમાર્ગગામી બને, તો તેનો શો અપરાધ! એટલે કે એવો માણસ કુમાર્ગગામી બને તે સ્વાભાવિક જ છે.

આ પ્રકારે સાધુઓ પ્રત્યે દ્વેષ રાખનાર સન્માર્ગનો દ્રોહ કરનાર અજ્ઞાની, મોહથી ઘેરાયેલા અજ્ઞાન માણસો એક અજ્ઞાનમાંથી નીકળીને નરકગતિ આદિ રૂપ બીજા અજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરે છે, કારણ કે તેઓ વિવેકરહિત હોય છે. ।।ગાથા ૧૧।।

दंशमशकादि परीषहमाह—'पुट्ठो य' इत्यादि ।

मूलम्—पुट्ठो य दंसमसएहिं तणफासमचाइया ।
न मे दिट्ठे परे लोए जइ परं मरणं सिया ॥१२॥

छाया—स्पृष्टश्च दंशमशकैस्तृणस्पर्शमशक्नुवन् ।
न मया दृष्टः परलोको यदि परं मरणं स्यात् ॥१२॥

अन्वयार्थः—(दंसमसएहिं) दंशमशकैः (पुट्ठो) स्पृष्टश्च भक्षितः तथा (तणफासमचाइया) तृणस्पर्शमशक्नुवन् निष्किंचनत्वात् तृणेषु शयानः तत्स्पर्शमशक्नुवन् कदाचिदेवं चिन्तयेत् (मे) मया (परे लोए) परो लोकः स्वर्गादिरूपः (न दिट्ठे)

दंश मशक आदि परीषहों का कथन करते हैं—'पुट्ठो य'

शब्दार्थ—'दंसमसएहिं-दंशमशकैः' दंश और मशकों द्वारा 'पुट्ठो-स्पृष्टः' स्पर्श किया गया अर्थात् काटा गया तथा 'तणफासमचाइया-तृणस्पर्शमशक्नुवन्' तृणस्पर्श को नहीं सहसकता हुआ साधु ऐसा भी विचार कर सकता है कि 'मे-मया' मैंने 'परलोए-परलोक' स्वर्गादि रूप परलोक को तो 'न दिट्ठे-न दृष्टः' प्रत्यक्ष रूप से देखा नहीं है 'परं-परंतु' तथापि 'जइ-यदि' कदाचित् 'मरणं सिया-मरणं स्यात्' इस कष्ट से मरणतो स्पष्ट दिखता है और कोई फल दीखता नहीं है ॥१२॥

अन्वयार्थ—दंशमशक परीषह अर्थात् डांस मच्छरों के डँसने पर तथा तृणस्पर्श परीषह को सहन न करसकने के कारण अर्थात् अकिंचन होने से घास पर शयन करते हुए उसके कठिन स्पर्श को सहन न कर सकने से साधु कदाचित् इसप्रकार विचार करे परलोक तो मैंने देखा

હવે સૂત્રકાર ડાંસ, મચ્છર આદિ દ્વારા આવી પડતાં પરીષહોનું કથન કરે છે—'पुट्ठो य' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'दंसमसएहिं—दंशमशकैः' દંશ અને મશકો દ્વારા 'पुट्ठो—स्पृष्टः' સ્પર્શ કરવામાં આવેલ અર્થાત્ કરડવામાં આવેલ તથા 'तणफासमचाइया—तृणस्पर्शमशक्नुवन्' તૃણના સ્પર્શને સહન ન કરી શકવાવાળો સાધુ એવો વિચાર કરે છે કે 'मे—मया' મે 'परे लोए—परो लोक.' સ્વર્ગ વગેરે રૂપ પરલોકને તો 'न दिट्ठे—न दृष्ट.' પ્રત્યક્ષ રૂપથી જોયો નથી 'परं—पर' તો પણ 'जइ—यदि' કદાચ 'मरण सिया—मरणं स्यात्' આ કષ્ટથી મરણ તો સ્પષ્ટ જોવાય છે અને કોઇ ફળ દેખાતું નથી. ॥૧૨॥

સૂત્રાર્થ—દંશમશક પરીષહ એટલે કે ડાંસ, મચ્છર આદિ જ તુઓ કરડવાથી જે ત્રાસ સહન કરવો પડે છે તે ત્રાસ સહન કરવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે તથા તૃણસ્પર્શ પરીષહને સહન ન કરી શકવાને કારણે (અકિંચન હોવાને કારણે ઘાસ પર શયન કરતી વખતે તેના કઠિન સ્પર્શ સહન ન કરી શકવાને કારણે)

न दृष्टः प्रत्यक्षेण नोपलब्धः (परं) परन्तु (जइ) यदि कदाचित् (मरणं सिया) मरणं स्यात् अनेन क्लेशेन मरणमेव स्यात् नान्यत्फलं किमपीति ॥१२॥

टीका--'दंशमसएहिं' दंशमशकैः 'पुट्ठो' स्पृष्टः कदाचिद्दंशमशकादिबहुले कोकणादिप्रदेशे विहरन् साधुः दंशमशकैर्दष्टो भवेत्। तथा-'तणफासमचाइया' तृणस्पर्शमशक्नुवन् तृणादौ शयनं कुर्वन् तदीयं कठोरं स्पर्शं सोढुमशक्नुवन्। आर्त्तः सन् एवं विचिन्तयेत् परलोकप्राप्तये मया प्रव्रज्या गृहीता, तथा एतानि दंशमशकादि जनितदुःखानि अपि सोढानि। परन्तु स परलोकः 'न मे दिट्ठे' मया न दृष्टः प्रत्यक्षेण, न वा परलोके अनुमानाद्यपि विद्यते। अव्यभिचरितहेतोरभावात्। अतः परं केवलम्। 'जइ' यदि 'मरणं' मृत्युरेव 'सिया' स्यात्।

नहीं है, परन्तु कदाचित् इस क्लेश से मेरा मरण हो जाएगा। इस कष्ट को सहन करने का अन्य कोई फल नहीं है' ॥१२॥

टीकार्थ--जहां डांस और मच्छर बहुप्रमाण से होते हैं, ऐसे कोंकण आदि प्रदेशों में विचरते हुए साधु को डांस मच्छर डसते हैं। कभी कभी घास आदि पर शयन करना पडता है तो उसका कठोर स्पर्श सहा नहीं जाता, ऐसी स्थिति में पीडा का अनुभव करते हुए साधु कदाचित् ऐसा विचार करे-परलोक में सुख की प्राप्ति के लिए मैंने दीक्षा अंगीकार की और डांस मच्छरों के काटने के कष्ट भी सहन किये। मगर वह परलोक मैंने प्रत्यक्ष से देखा नहीं। उसके विषय में अनुमान प्रमाण भी विद्यमान नहीं है, क्योंकि अव्यभिचारी (निर्दोष) हेतु का अभाव है। अतः मरना ही पडेगा।

કોઇ અલ્પસત્ત્વ સાધુ ક્યારેક આ પ્રકારનો વિચાર કરે છે- પરલોક તો મેં જોયો નથી, પરન્તુ આ કલેશથી મારું મૃત્યુ થઇ જશે. આ કષ્ટને સહન કરવાનું બીજું કોઇ પણ ફળ મને દેખાતું નથી.' ॥૧૨॥

ટીકાર્થ—જ્યાં ડાંસ, મચ્છર આદિ જંતુઓ વિશેષ પ્રમાણમાં હોય છે. એવાં કોંકણ આદિ પ્રદેશોમાં વિચરતા સાધુઓને ડાંસ, મચ્છર આદિ કરડે છે. ક્યારેક તેને ઘાસ આદિ પર શયન કરવું પડે છે, એવું બને ત્યારે તેનો કઠોર સ્પર્શ તે સહન કરી શકતો નથી. આ પ્રકારની પરિસ્થિતિમાં પીડાનો અનુભવ કરતો તે સાધુ ક્યારેક આ પ્રકારનો વિચાર કરે છે—પરલોકના સુખની પ્રાપ્તિને માટે મેં દીક્ષા ગ્રહણ કરી છે, અને તે માટે હું ડાંસ, મચ્છર આદિનો ત્રાસ પણ સહન કરી રહ્યો છું. પરન્તુ તે પરલોક મેં પ્રત્યક્ષ તો જોયો નથી. પરલોકના વિષયમાં અનુમાન પ્રમાણ પણ વિદ્યમાન નથી, કારણ કે તે વિષયમાં નિર્દોષ હેતુનો અભાવ છે. પરંતુ આ ત્રાસને કારણે મરવું પડશે, એ વાત તો નિશ્ચિત છે.

अयं भावः-परलोकस्तु प्रत्यक्षतो नाऽवगम्यते, अनुमानादिकमपि नास्ति, एवं च परलोकस्तु नैव प्राप्तः। केवल मेतादृशदुःखसहनेन मरणमेव फलम्। नान्यत्, मरणाऽतिरिक्तं फलमेव न स्यादित्यपि चिन्तयेत्, कोऽपि साधुः देशकालादिपीडितः सन्निति ॥१२॥

मूलम्--संतत्ता केसलोएणं बंभचेरपराइया।
तत्थ मंदा विसीयंति मच्छा विद्धा व केयणे ॥१३॥

छाया—संतप्ताः केशलुंचनेन ब्रह्मचर्यपराजिताः।
तत्र मन्दा विषीदन्ति मत्स्या विद्धा इव केतने ॥१३॥

आशय यह है-परलोक प्रत्यक्ष से प्रतीत नहीं होता और न उसका साधक कोई अनुमान आदि प्रमाण है। इसप्रकार परलोक तो प्राप्त नहीं है, इस दुःख को सहन करने का फल मृत्यु ही है, अन्य कुछ भी नहीं। देशकाल आदि से पीडित कोई साधु इस प्रकार विचार करता है ॥१२॥

शब्दार्थ—'केसलोएणं-केशलुंचनेन' केशलुञ्चन से 'संतत्ता-सन्तप्ताः' पीडित 'बंभचेरपराइया-ब्रह्मचर्यपराजिताः' और ब्रह्मचर्य से पराजित होकर 'तत्थ-तत्र' केशलुंचन में दुर्बल 'मंदा-मन्दाः' मूर्ख पुरुष 'केयणे-केतने' जाल में 'विद्धा-विद्धाः' फसी हुई 'मच्छा व-मत्स्याइव' मछली के जैसे 'विसीयंति-विषीदंति' क्लेश का अनुभव करते हैं ॥१३॥

આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે પરલોકનું અસ્તિત્વ પ્રત્યક્ષ તો દેખાતું નથી, અને તેનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ કરનાર કોઈ અનુમાન આદિ પ્રમાણ પણ મોજૂદ નથી. આ રીતે પરલોકના સુખની પ્રાપ્તિ થવાની વાત તો દૂર રહી પણ આ દુઃખ સહન કરવાના ફલ રૂપે મૃત્યુને તો ચોક્કસ ભેટવું પડશે! મોત સિવાય બીજું કોઈ પણ ફળ મળવાનું નથી! દેશ, કાળ આદિથી પીડિત કોઈ સાધુ આ પ્રકારનો વિચાર પણ કરે છે. ॥ગાથા ૧૨॥

શબ્દાર્થ—'केसलोएणं-केशलुंचनेन' કેશ લુંચનથી 'संतत्ता-सन्तप्ताः' દુઃખી અર્થાત્ પિડાયમાન 'बंभचेरपराइया-ब्रह्मचर्यपराजिता.' અને બ્રહ્મચર્યથી પરાજીત થઈને तत्थ-तत्र' કેશલુંચનમાં દુર્બળ 'मंदा-मन्दाः' મૂર્ખ પુરૂષ 'केयणे-केतने' જાળમાં 'विद्धा-विद्धाः' ફસાયેલી 'मच्छा व-मत्स्या-इव' માછલીની જેમ 'विसीयंति-विषीदंति' ક્લેશ અર્થાત્ દુઃખનો અનુભવ કરે છે. ॥૧૩॥

अन्वयार्थः--(केसलोएणं) केशलुंचनेन (संतत्ता) संतप्ताः पीडिताः (बंभचेरपराइया) ब्रह्मचर्यपराजिताः ब्रह्मचर्ये भग्नाः सन्तः (तत्थ) तत्र केशोत्पाटने दुर्जयकामोद्रेके वा (मंदा) मन्दाः=अल्पसत्वाः कातराः (केयणे) केतने जाले (विद्धा) विद्धाः (मच्छा व) मत्स्या इव (विसीयंति) विषीदंति क्लेशमनुभवंति म्रियन्ते वा इति ॥१३॥

टीका—'केसलोएणं' केशलुंचनेन 'संतत्ता' सन्तप्ताः पीडिताः केशोत्पाटनेन महती खलु पीडा समुत्पद्यते देहिनाम्। तादृश पीडयाऽल्पसत्वो दीनतामुपगच्छति। तथा 'बंभचेरपराइया' ब्रह्मचर्यपराजिताः=ब्रह्मचर्यभग्नाः सन्तः। 'तत्थ' तत्र केशलोचने प्रबलकामोद्रेके सति 'मंदा' मन्दाः=जडाः पुरुषाः। 'विसीयंति' विषीदन्ति संयमानुष्ठानं प्रति शिथिली भवन्ति। यद्वा–सर्वथा संयमानुष्ठानात् परिभ्रष्टा एव भवन्ति। तत्र दृष्टान्तमुदाहरति–मच्छा इत्यादि। 'केयणे' केतने जाले 'विद्धा' विद्धाः 'मच्छा' मत्स्याः 'व' इव–यथा मत्स्यो

अन्वयार्थ--केशलोंच से पीडित होकर तथा ब्रह्मचर्य से पराजित होकर अर्थात् कामवासना का दुर्जय उद्रेक (कामवासना में अत्यन्त आतुर होकर) होने पर कायर साधु जाल में फसे हुए मच्छों के जैसा क्लेश को अनुभव करते हैं या मर जाते हैं ॥१३॥

टीकार्थ--केशों का लुंचन करने में प्राणियों को बहुत पीडा होती है और उस पीडा से कायरजन दीनता को प्राप्त होते हैं अतएव केशलोंच से संतप्त होकर तथा ब्रह्मचर्य का पालन करने में असमर्थ होकर मन्द अर्थात् धैर्यहीन पुरुष विषाद करते हैं-संयम के अनुष्ठान में शिथिल हो जाते हैं। अथवा संयमानुष्ठान से सर्वथा भ्रष्ट हो जाते हैं। इस विषय में दृष्टान्त कहते हैं-जैसे मत्स्य जाल में फंस कर और

સૂત્રાર્થ—કેશલુંચનથી પીડા અનુભવતો તથા બ્રહ્મચર્યવ્રતનું પાલન કરવાને અસમર્થ એવો કાયર સાધુ-કામવાસનાનો દુર્જય ઉદ્રેક થાય ત્યારે જાળમાં ફસાયેલી માછલીની જેમ કલેશનો અનુભવ કરે છે, અને સંયમના માર્ગેથી ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે.

ટીકાર્થ—કેશનો લોચ કરતી વખતે સાધુઓને ખૂબ જ પીડા થાય છે, તે પીડાને કારણે કાયર (અલ્પસત્ત્વ) સાધુનો વિષાદનો અનુભવ કરે છે, એજ પ્રમાણે બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવાને અસમર્થ હોય એવો સાધુ કામવાસનાનો ઉદ્રેક થાય ત્યારે સંયમના અનુષ્ઠાનમાં શિથિલ થઈ જાય છે, અથવા સંયમનો પરિત્યાગ કરી નાખે છે. આ વાતને વધુ સ્પષ્ટ કરવા માટે સૂત્રકારે નીચેનું દૃષ્ટાન્ત આપ્યું છે.—

जालेन बद्धो निःसरणोपायमनवाप्य तत्रैव जाले म्रियते. तथा प्रबलकामेन पराभूताः केऽपि साधवः संयमानुष्ठानमेव त्यजंति। यद्वा तादृश संयमानुष्ठाने शिथिला भवंति ॥१३॥

मूलम्–आयदंडसमायारे मिच्छासंठियभावणा।
हरिसप्पओसमावन्ना केई लूसंतिऽनारिया ॥१४॥

छाया—आत्मदण्डसमाचारा मिथ्यासंस्थितभावना।
हर्षप्रद्वेषं समापन्नाः केपि लूषयंत्यनार्याः ॥१४॥

अन्वयार्थः—(आयदंडसमायारे) आत्मदंडसमाचाराः=आत्मा दण्डयते

उससे बाहर निकलने का उपाय न पाकर उसी में मर जाता है, उसी प्रकार प्रबल काम से पराजित होकर कोई कोई साधु संयम का ही त्याग कर देते हैं या संयम में शिथिल पड जाते हैं ॥१३॥

शब्दार्थ—'आयदंडसमायारे–आत्मदंडसमाचाराः' जिससे आत्मा कल्याण से भ्रष्ट हो जाता है ऐसा आचार अनुष्ठान करनेवाले 'मिच्छा संठियभावणा–मिथ्यासंस्थितभावनाः' जिनकी चित्तवृत्ति मिथ्यात्व से व्याप्त हैं अर्थात् हिंसादि में तत्पर है तथा 'हरिसप्पओसमावण्णा–हर्षप्रद्वेषमापन्नाः' जो राग और द्वेषसे युक्त हैं ऐसे 'केई–केपि' कोई 'अणारिया–अनार्याः' अनार्य पुरुष 'लूसन्ति–लूषयन्ति' साधुको पीडा पहुँचाते हैं ॥१४॥

अन्वयार्थ—जिससे आत्मा दण्डित होता है या हित से रहित होना

જેવી રીતે જાળમાં ફસ ચેલી માછલી તેમાથી છુટવાને માટે વલખાં મારે છે, પણ છુટવાનો કોઈ ઉપાય નહીં જડવ થી તેમાં જ મરી જાય છે, એજ પ્રમાણે પ્રબળ કામવાસનાથી પરાજિત થઈને કોઈ કોઈ કાયર સાધુઓ સંયમનો ત્યાગ કરે છે અથવા શિથિલાચારી બની જાય છે. ।ાગાથા ૧૩।।

શબ્દાર્થ—'आयदंडसमायारे–आत्मदंडसमाचाराः' જેનાથી આત્મા કલ્યાણથી ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે, એવો આચાર–અનુષ્ઠાન કરવાવાળા 'मिच्छा–संठियभावणा–मिथ्यासंस्थितभावना' જેમની ચિત્તવૃત્તિ મિથ્યાત્વથી વ્યાપ્ત છે અર્થાત્ હિંસા વગેરેમાં તત્પર છે તથા 'हरिसप्पओसमावण्णा–हर्षप्रद्वेषमापन्नाः' જેઓ રાગદ્વેષવાળા છે. એવા 'केई–केपि' કોઈ 'अणारिया–अनार्या' અનાર્ય પુરુષ 'लूसंति–लूषयन्ति' સાધુને પિડા પહોંચાડે છે. ।૧૪।

સૂત્રાર્થ—જે આચારને કારણે આત્મા દંડિત થાય છે. અથવા આત્મ.

हितात् खण्डयते येन स आत्मदण्डः एतादृशः आचारः अनुष्ठानं येषां ते तथा 'मिच्छासंठियभावणा' मिथ्यासंस्थितभावना मिथ्यात्वोपहतहृदयः' (हरिसप्पओसमावन्ना) हर्षप्रद्वेषमापन्नाः रागद्वेषसमाकुलाः (केइ) केचित् (अणारिया) अनार्याः (लूसंति) लूषयन्ति कदर्थयंति दण्डादिभिः ताडयंति साधूनिति ॥१४॥

टीका—'आयदंडसमाचारे' आत्मदण्डसमाचारः, दण्डयते खण्डयते मोक्षादपः पात्यते आत्मा येन स आत्मदण्डः साधुनिन्दाताडनादिप्राणातिपातादिलक्षणः। समाचारः अनुष्ठानम्, एतादृश आचारो विद्यते येषां ते आत्मदण्डसमाचाराः। तथा-'मिच्छासंठियभावणा' मिथ्यासंस्थितभावनाः, मिथ्या-विपरीता संस्थिता कदाग्रहाभिरूढा भावना येषां ते मिथ्यासंस्थितभावनाः मिथ्यात्वोपहतबुद्धयः हिंसादिपरायणाः इति यावत्। 'हरिसप्पओसमावन्ना' हर्षप्रद्वेषसमापन्नाः= हर्षश्च प्रद्वेषश्चेति हर्षप्रद्वेषं तदापन्नाः पापाचरणे हर्षवन्तः धर्माचरणे द्वेषवन्तः

है, ऐसा आचार कहलाता है। जिनका ऐसा आचार है और जिनकी दृष्टि मिथ्यात्व के कारण उपहत हो गई है, जो हर्ष और द्वेष अर्थात् रागद्वेष से युक्त है, ऐसे कोई कोई अनार्य पुरुष साधुओं को दण्ड आदि से ताडन करते हैं ॥१४॥

टीकार्थ--साधु की निन्दा, ताडना या हत्या करना आदि कार्य, जो आत्मा को दण्डित करने वाले हैं, 'आत्मदण्ड समाचार' कहे गए हैं। मिथ्या अर्थात् विपरीत कदाग्रह रूप भावना वाले को 'मिथ्या संस्थित भावना' कहते हैं अर्थात् जिनकी बुद्धि मिथ्यात्व के कारण नष्ट हो गई है, जो हिंसादिपापों में तत्पर रहते हैं। जो हर्ष और

હિતનું જેના દ્વારા ખંડન થાય છે, એવા આચારને 'આત્મદંડ સમાચાર' કહે છે. જેમનો એવો આચાર છે અને જેમની દૃષ્ટિ મિથ્યાત્વને કારણે ઉપહત થઇ ગઇ છે, જેઓ રાગ અને દ્વેષથી યુક્ત છે, એવા કોઈ કોઈ અનાર્ય લોકો સાધુઓને લાકડી આદિ વડે મારે છે. ॥૧૪॥

ટીકાર્થ--સાધુની નિંદા, સાધુને મારપીટ, સાધુની હત્યા આદિ કૃત્યો આત્માને દંડિત કરનાર-આત્માના હિતનું ખંડન કરનારા છે. તેથી એવાં કૃત્યોને 'આત્મદંડ સમાચાર' કહે છે. મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવોને, એટલે કે વિપરીત કદાગ્રહ રૂપ ભાવનાવાળા માણસોને 'મિથ્યા સંસ્થિત ભાવનાવાળા' કહે છે. આ બન્ને વિશેષણોથી યુક્ત લોકો-એટલે કે જેમની બુદ્ધિ મિથ્યાત્વને કારણે નષ્ટ થઈ ગઇ છે, જેઓ હિંસાદિ પાપોમાં પ્રવૃત્ત રહે છે, જેઓ રાગ અને દ્વેષથી યુક્ત છે-એટલે કે જેઓ પાપનું આચરણ કરવામાં હર્ષનો અનુભવ

रागद्वेषाऽधीनाः। 'केई' केचित्=इत्थंभूताः 'अनारिया' अनार्याः-अहिंसा धर्म-मर्माऽनभिज्ञाः सदाचारे वर्त्तमानं साधुं क्रीडाप्रद्वेषाभ्याम् 'लूसंति' लूषयंति पीडयन्ति दण्डादिप्रहारैः कटुशब्दैर्वा। केचित् अनार्याः आत्मदण्डसमाचाराः तथा विपरीतमतयः रागद्वेषाभ्यां साधुं पीडयन्ति, इति ॥१४॥

मूलम्-अप्पेगे पलियंतेसिं चारो चोरो ति सुव्वयं।
बंधंति भिक्खुयं बाला कसायवयणेहि य ॥१५॥

छाया--अप्येके पर्यन्ते चारश्चौर इति सुव्रतम्।
बध्नन्ति भिक्षुकं बालाः कषायवचनैश्च ॥१५॥

द्वेष से आपन्न हैं अर्थात् पाप का आचरण करने में अनुरागी और धर्म का आचरण करने में द्वेषवान् हैं-रागी और द्वेषी हैं, ऐसे कोई कोई अनार्य, अहिंसा धर्म के मर्म से अनभिज्ञ लोग सदाचारपरायण साधु को क्रीडा या द्वेष से प्रेरित होकर दण्ड आदि का प्रहार करके अथवा कटुक शब्द कहकर पीडा पहुंचाते हैं। तात्पर्य यह है कि कोई कोई आत्मा के लिए अहितकर आचरण करने वाले और विपरीत बुद्धि वाले लोग रागद्वेष से प्रेरित होकर साधु को कष्ट देते हैं ॥१४॥

शब्दार्थ—'अप्पेगे-अप्येके' कोई 'बाला-बालाः' अज्ञानी पुरुष 'पलियंतेसि-पर्यन्ते' अनार्य इसके आसपास विचरते हुए 'सुव्वयं-सुव्रतम्' साधु को 'भिक्खुयं-भिक्षुकम्' भिक्षुक को 'चारो चोरोत्ति-चारश्चोर इति' यह गुप्तचर है अथवा चोर है ऐसा कहते हुए 'बंधंति-बध्नन्ति' रस्सी आदि से बांधते हैं तथा 'कसायवयणेहिय-कषायवचनैः' कटुवचन कहकर साधुको पीडित करते हैं ॥१५॥

કરે છે અને ધર્માચરણ કરવામાં દ્વેષ યુક્ત છે એવાં રાગ દ્વેષ યુક્ત, અને અહિંસા ધર્મથી અનભિજ્ઞ કોઈ કોઇ અનાર્ય લોકો સદાચાર પરાયણ સાધુઓને પોતાના આનંદને ખાતર અથવા દ્વેષભાવથી પ્રેરાઇને લાકડી આદિના પ્રહાર વડે અથવા કટુ શબ્દો વડે પીડા પહોંચાડે છે. આ સમસ્ત કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે કોઈ કોઈ આત્મહિતના ઘાતક અને વિપરીત બુદ્ધિવાળા રાગદ્વેષથી પ્રેરાઈને સાધુને કષ્ટ દે છે. ।ગાથા ૧૪॥

શબ્દાર્થ—'अप्पेगे-अप्येके' કોઈ 'बाला-बाला' અજ્ઞાની પુરૂષ 'पलियंतेसिं-पर्यन्ते' અનાર્ય દેશના આસપાસમાં ફરતાં 'सुव्वयं-सुव्रतम्' સાધુને 'भिक्खुयं-भिक्षुकम्' ભિક્ષુકને 'चारो-चोरोत्ति-चारश्चौर इति' આ ગુપ્તચર છે અથવા ચોર છે એવું કહેતા 'बंधंति-बध्नन्ति' દોરી વગેરેથી બાંધે છે-તથા 'कसायवयणेहिय-कषायवचनै.' કટુ વચન કહીને સાધુને પીડિત અર્થાત્ દુઃખી કરે છે. ॥૧૫॥

अन्वयार्थः--(अप्पेगे) अप्येके (बाला) बालाः अज्ञानिनः पुरुषाः (पलियंतेसिं) पर्यन्तेऽनार्यदेशसमीपे विचरन्तं (सुव्वयं) सुव्रतं=साधुम् (भिक्खुयं) भिक्षुकम् (चारो चोरो त्ति) चारश्चौर इति ब्रुवन्तः (बंधंति) बध्नन्ति रज्ज्वादिना तथा (कसायवयणेहि य) कषायवचनैः कटुशब्दैः पीडयन्ति चेति ॥१५॥

टीका--'अप्पेगे' अपि एके अनार्याः पुरुषाः 'बाला' बाला=अज्ञानिनः-सदसद्विवेकविकलाः 'पलियंतेसिं' पर्यन्तसीमासु परिभ्रमन्तम् 'सुव्वयं' सुव्रतं साधुम्, सुष्ठु सम्यगहिंसादिव्रतं यस्य स तम् 'भिक्खुयं' भिक्षुकं भिक्षाचरणशीलम् 'चारो चोरो त्ति' चारोऽयं चौरोऽयं=कस्यचिद्भूपतेर्दूतोऽयं चौरोऽयं तस्करकर्मशीलोऽयं चेति ब्रुवन्तः। सुव्रतं षट्कायरक्षकं निरवद्यभिक्षाचरणशीलमपि मुनिं चौर इति मत्वा तं क्लेशयन्ति दण्डादिना। तथा-'बंधंति' बध्नन्ति रज्ज्वादिना 'य' च पुनः 'कसायवयणेहिं' कषायवचनैर्भर्त्सयन्ति। ते ऽनार्यपुरुषाः,

---

अन्वयार्थ--कोई कोई अज्ञानी पुरुष अनार्य देश के आस पास विचरते हुए साधु को चार या चोर कहते हुए रस्सी आदि से बांध देते हैं तथा कटुक वचनों द्वारा पीडा पहुंचाते हैं ॥१५॥

टीकार्थ-कोई कोई अनार्य पुरुष, जो सत् असत् के विवेक से हीन हैं, सीमा पर विचरते हुए और अहिंसा आदि व्रतों का सम्यक् प्रकार से पालन करने वाले भिक्षु को 'यह किसी राजा का जासूस (दूत) है, यह चोर है, इत्यादि कहते हुए एवं षट्काय के रक्षक, निर्दोष भिक्षा ग्रहण करने वाले मुनि को भी चोर मान कर उसे दण्ड आदि से पीडा पहुंचाते हैं, रस्सी आदि से बांध देते हैं और कषाययुक्त वचनों से भर्त्सना करते हैं।

સૂત્રાર્થ--કોઈ કોઈ અજ્ઞાની પુરુષો અજ્ઞાની પુરુષો અનાર્ય દેશમાં વિચરતા સાધુઓને ચોર, જાસૂસ આદિ માની લઈને, તેમને દોરડા આદિ વડે બાંધીને કટુ વચનો દ્વારા પીડા પહોંચાડે છે. ॥૧૫॥

ટીકાર્થ--સારા નરસાંના વિવેકથી રહિત અનાર્ય પ્રદેશોની સીમા પર વિચરતા, અહિંસા આદિ વ્રતોનું સમ્યક્ પ્રકારે પાલન કરનારા સાધુને કોઈ રાજાનો જાસૂસ માની લઈને આ પ્રકારના કટુ વચનો બોલે છે-'આ ચોર છે, 'આ ચાર (જાસૂસ) છે, એટલું જ નહીં પણ તેઓ તેને દોરડા વડે બાંધીને લાકડી આદિ વડે માર મારે છે તથા કષાયયુક્ત વચનો દ્વારા તેનો તિરસ્કાર કરે છે છ કાયના જીવોના રક્ષક અને નિર્દોષ ભિક્ષા ગ્રહણ કરનારા મુનિઓને પણ તેમના દ્વારા આ પ્રકારનાં કષ્ટ સહન કરવા પડે છે.

सुव्रतमपि अनार्यपरिसरे भ्रमन्तम्, अयं चोर इति मत्वा कदर्थयन्ति, रज्वादिना बध्नन्ति, क्रोधप्रधानकटुवचनैर्भर्त्सयन्ति चेति ॥१५॥

पुनरप्याह 'तत्थ दंडेण' मित्यादि ।

मूलम्—तत्थ दंडेण संवीते मुट्ठिणा अदु फलेण वा ।
नातीणं सरई बाले इत्थी वा कुद्धगामिणी ॥१६॥

छाया—तत्र दण्डेन संवीतो मुष्टिनाऽथ फलेन वा ।
ज्ञातीनां स्मरति बालः स्त्रीवत् क्रुद्धगामिनी ॥१६॥

अभिप्राय यह है कि अनार्य लोग देश की सीमा में विहार करने वाले सुव्रत साधु को भी चोर समझकर कष्ट पहुंचाते हैं, रस्सी आदि से बांधते हैं और क्रोधप्रधान कटुक वचन कहकर उसकी भर्त्सना करते हैं ॥१५॥

पुनः कहते हैं–'तत्थ दंडेन' इत्यादि ।

शब्दार्थ––'तत्थ-तत्र' वहां अर्थात् अनार्य क्षेत्रकी सीमा में विचरते हुए उन मुनिको 'दंडेण-दण्डेन' लाठी से 'मुट्ठिणा-मुष्टिना' मुक्कासे अदुवा-अथवा' अथवा 'फलेण-फलेन' फलसे 'संवीते-संवीतः' ताडित किया हुआ 'बाले बालः' अज्ञानी पुरुष 'कुद्धगामिणी-क्रुद्धगामिनी' क्रोधित होकर घरसे निकलकर भागने वाली 'इत्थीव-स्त्रीव' स्त्री के जैसे 'नातीणं-नातीनां' अपने स्वजन वर्ग को 'सरई-स्मरति' स्मरण करता है ॥१६॥

આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે અનાર્ય લોકોના પ્રદેશની સીમા પાસેથી વિહાર કરનારા સુવ્રતધારી સાધુને પણ ચોર આદિ સમજીને અનાર્ય લોકો દોરડા વડે બાંધીને મારે છે તથા કટુ શબ્દો બોલીને તેમની ભર્ત્સના કરે છે. ।।ગાથા ૧૫।।

આ પ્રકારના પરીષહો આવી પડે ત્યારે અલ્પસત્ત્વ સાધુ પર તેની કેવી અસર થાય છે, તે સૂત્રકાર પ્રકટ કરે છે—'तत्थ दंडेन' ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'तत्थ-तत्र' ત્યાં અર્થાત્ અનાર્યક્ષેત્રની સીમામાં (હદમાં) ફરતાં તે મુનીને 'दंडेण-दण्डेन' લાકડીથી 'मुट्ठिणा-मुष्टिना' મુક્કાથી 'अदुवा-अथवा' અથવા ફलेण-फलेन' ફળથી 'संवीते संवीत' મારવામાં આવેલ 'बाले-बालः' અજ્ઞાની પુરૂષ 'कुद्धगामिणी-क्रुद्धगामिनी' ક્રોધિત થઈને ઘરેથી નિકળીને ભાગવાવાળી 'इत्थीव-स्त्रीव' સ્ત્રીની જેમ 'नतीणं-ज्ञातीना' પોતાના સ્વજન વર્ગનું 'सरइ-स्मरति' સ્મરણ કરે છે. ।।૧૬।

अन्वयार्थः--(तत्थ) तत्रानार्यक्षेत्रसीमासु विचरंतं मुनिं (दंडेण) दण्डेन यष्टयादिना (मुट्ठिणा) मुष्टिना (अदुवा) अथवा (फलेण) फलेन=मातुलिंगादिना (संवीते) संवीतः प्रहृतः कश्चिदपरिणतः (बाले) बालो मुनिः बाल इव (कुद्धगामिणी) क्रुद्धगामिनी (इत्थीव) स्त्री व (नातीणं) ज्ञातीनां (सरई) स्मरतीति ॥१६॥

टीका—'तत्थ' तत्र=तस्मिन्ननार्यदेशपरिसरे विचमानः साधुः तादृशाऽनार्यैः पुरुषैः। 'दंडेण' दण्डेन=यष्टयादिना 'अदु' अथवा 'मुट्ठिणा' मुष्टिना 'वा' अथवा 'फलेण' फलेन=मातुलिंगादिना फलेन 'संवीते' संवीतस्ताडितः 'बाले' बालः=अपक्वमतिः कश्चित्साधुः तत्र ताडनादिसमये 'नातीणं सरई' ज्ञातीनां स्मरति "अत्र कर्मणि षष्ठी" स्वबान्धवादिकं स्मरति। यदत्र एकोऽपि बान्धवो

अन्वयार्थ—अनार्य क्षेत्र की सीमा पर विचरते हुए साधु को डंडे से, मुट्ठी से या फल से प्रहार किया जाता है तो कोई कोई बाल जैसा साधु अपने ज्ञातिजनों को उसी प्रकार स्मरण करता है जैसे क्रोध करके घरसे बाहर निकली स्त्री उन्हें स्मरण करती है ॥१६॥

टीकार्थ--अनार्य देश के समीप विचरता हुआ साधु उन अनार्य पुरुषों के द्वारा डंडे से अथवा मुट्ठी (घूंसे) से अथवा बिजोरा आदि फलों से ताडना पाकर, अपरिपक्व बुद्धि वाला होने के कारण ताडना के समय अपने बन्धु बान्धव आदि ज्ञातिजनों का स्मरण करता है। वह सोचता है अगर यहां मेरा कोई एक भी बन्धु (सहायक) होता तो ऐसी पीडा का अनुभव न करना पडता। मेरा कोई आत्मीयजन रक्षक

સૂત્રાર્થ–અનાર્યક્ષેત્રની સીમા પર વિચરતા સાધુઓને લાકડીઓના પ્રહાર, ફળના પ્રહાર ધુમ્મા તથા લાતોના પ્રહાર સહન કરવા પડે છે. આ પ્રકારની પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન થાય ત્યારે કોઈ કોઈ બાલ (અજ્ઞાની) અને અલ્પસત્ત્વ સાધુ અસહાય દશાનો અનુભવ કરે છે, અને જેવી રીતે ક્રોધાવેશમાં ગૃહત્યાગ કરનારી સ્ત્રી મુશ્કેલી આવી પડતાં કુટુંબીઓ અને જ્ઞાતિજનોને યાદ કરે છે, એજ પ્રમાણે એવો સાધુ પણ પોતાના કુટુંબીઓ અને જ્ઞાતિજનોને યાદ કરે છે. ૧૬।

ટીકાર્થ--કોઈ કોઈ વાર અનાર્ય દેશોની સરહદ પાસેથી વિહાર કરતા સાધુઓને અનાર્યો લાકડીઓ મારે છે, ધુમ્મા મારે છે અને બીજોરા આદિ ફળોનો તેમના પર ઘા કરે છે આ પ્રકારની પરિસ્થિતિ ઉદ્ભવે ત્યારે કોઈ કોઈ અપરિપક્વ બુદ્ધિવાળા સાધુઓ પોતાના બન્ધુઓ આદિ જ્ઞાતિજનોનું સ્મરણ કરે છે. તેઓ વિચાર કરે છે કે જો અહીં મારો એક પણ બન્ધુ આદિ

भवेत्, तदा मे-एभिरेतादृशी पीडा नो भवेत्। यस्मान्नास्ति कोऽप्यात्मीयो रक्षकोऽतएवेमे मामित्थं कदर्थयन्ति। तत्र दृष्टान्तं दर्शयति-'इत्थी वा कुद्धगामिणी' स्त्रीवत् क्रुद्धगामिनी। यथा काचित् अविवेकवती स्त्री क्रोधात् स्वगृहं परित्यज्य निर्गता मार्गे असभ्यपुरुषैः कदर्थिता, तत्र निराश्रया सती ज्ञातीन् (ज्ञातीनाम्) स्मरति। तथा-अयमपि अपक्वमतिः साधुः ज्ञातीन् स्मरति ॥१६॥

अथ उपसंहरन्नाह सूत्रकारः-'एते भो कसिणा' इत्यादि।

मूलम्--एए भो कसिणा फासा फरुसा दुरहियासया।
हत्थी वा सरसंविता कीवावसा गया गिहं ॥१७॥ त्तिबेमि॥

छाया--एते भोः कृत्स्नाः स्पर्शाः परुषा दुरधिसह्याः।
हस्तिन इव शरसंवीताः क्लीबा अवशा गता गृहम् ॥१७॥ इति ब्रवीमि॥

नहीं है, इसी कारण ये मुझे सता रहे हैं। इसी विषय में दृष्टान्त प्रदर्शित किया गया है-जैसे कोई विवेकविहीन स्त्री क्रोध में आकर घर को त्याग कर बाहर निकल पडी, मार्ग में असभ्य पुरुषों ने उसे सताया। तब वह निराधार होकर अपने ज्ञातिजनों को स्मरण करती है। उसी प्रकार अपरिपक्व बुद्धि वाला साधु भी ज्ञातिजनों को स्मरण करता है ॥१६॥

सूत्रकार उपसंहार करते हुए कहते हैं-'एए भो कसिणा' इत्यादि।

शब्दार्थ--'भो-भोः' हे शिष्यो! 'एए-एते' पूर्वोक्त दंडादि रूप परीषहोपसर्ग 'कसिणा फासा-कृत्स्नाः स्पर्शाः' समस्त स्पर्श-'फरुसा

સહાયક હોત તો મારે આવી પીડાનો અનુભવ કરવો ન પડત. અત્યારે મારી રક્ષા કરનાર કોઈ પણ આત્મીયજન મારી સાથે નથી, તે કારણે આ લોકો મને હેરાન કરે છે આ વાતને સ્પષ્ટ કરવા માટે નીચેનુ દૃષ્ટાન્ત આપવામાં આવ્યું છે-કોઇ સ્ત્રી ક્રોધાવેશમા ઘર છોડીને નીકળી ગઇ માર્ગમાં કોઇ અસભ્ય પુરુષો તેની પજવણી કરવા લગ્યા. ત્યારે તે પોતાની નિરાધાર દશા જોઇને પોતાના આત્મીયજનોને યાદ કરવા લાગી. એજ પ્રમાણે અપરિપકવ બુદ્ધિવાળો સાધુ પણ આવો પ્રસંગ આવી પડે ત્યારે પોતાના સંસારી સંગાં વહાલાને યાદ કરે છે. ॥ગાથા ૧૬॥

હવે સૂત્રનો ઉપસંહાર કરતા સૂત્રકાર કહે છે- एए भो कसिणा' ઈત્યાદિ--

શબ્દાર્થ--'भो-भो.' હે શિષ્યો! 'एए-एते' આ પૂર્વોક્ત દંડ વગેરે રૂપ પરિષહોપસર્ગ 'कसिणाफासा-कृत्स्नाः स्पर्शा' સઘળા જ સ્પર્શ 'फरुसा-परुषाः'

अन्वयार्थः--(भो) भोः भोः शिष्याः (एए) एते पूर्वोक्ताः दण्डादिघात रूपाः परीषहोपसर्गाः (कसिणा फासा) कृत्स्नाः स्पर्शाः (फरुसा) परुषाः कठिनाः (दुरहियासया) दुरधिसह्याः दुःखेन सोढुं योग्याः एतानसहमानाः केचनलघुप्रकृतयः, (सरसंविता) शरसंवीताः-रणशिरसि शरताडिताः (हत्थी व) हस्तिन इव (कीवा) क्लीबाः=कातराः पुरुषाः (अवसा) अवशाः परायत्ताः कर्माधीनाः गुरुकर्माणः (गिहं) गृहं (गया) गताः गच्छंति परित्यज्य साधुवेशम्। (त्ति बेमि) इति ब्रवीमि अहमिति ॥१७॥

टीका—गुरुरुपदिशति शिष्यान् 'भो' भोः भोः शिष्याः। एते पूर्वोक्ताः दण्डादिघातादिरूपाः परीषहोपसर्गाः, 'कसिणा' कृत्स्ना=निखिला अपि

परुषाः' कठिन 'दुरहियासा-दुरधिसह्याः' और दुःसह हैं 'सरसंवित्ता-शरसंवीताः' बाणों से पीडित 'हत्थी व-हस्तिन इव' हाथी के जैसे 'कीवा-क्लीबाः' नपुंसक पुरुष 'अवसा-अवशाः' घबराकर 'गिहं-गृहम्' घरको 'गया-गताः' चले जाते हैं अर्थात् साधु वेश को छोडकर चले जाते हैं ॥१७॥

अन्वयार्थ--हे शिष्यो ! ये पूर्वोक्त सब स्पर्श अर्थात् परीषह और उपसर्ग कठोर हैं, दुस्सह हैं, इनको सहन न करते हुये कोई कोई लघु बुद्धि साधु, संग्राम के शीर्ष भाग में स्थित हस्ती के समान कायर एवं विवश होकर साधुवेश त्याग कर घरचले जाते हैं। ऐसा मैं कहता हूं ॥१७॥

टीकार्थ-गुरु शिष्यों को सम्बोधन करके उपदेश करते हैं-हे अन्तेवासियो ! ये पूर्वोक्त दण्ड का आघात आदि परीषह और उपसर्ग रूप

કઠિન 'दुरहियासा-दुरधिसह्याः' અને દુઃખદ છે 'सरसंवित्ता-शरसंवीताः' બાણોથી પીડિત 'हत्थी व-हस्तिन इव' હાથીની જેમ 'कीवा क्लीबा' નપુંસક પુરૂષ 'अवसा-अवशा' ગભરાઈને 'गिहं-गृहम्' ઘેર 'गया-गताः' ચાલ્યા જાય છે, અર્થાત્ સાધુવેશને છોડીને ઘેર જતા રહે છે. ।૧૭।।

સૂત્રાર્થ—હે શિષ્યો ! પૂર્વોક્ત સઘળા-સ્પર્શો-પરીષહો અને ઉપસર્ગો-ઘણા જ કઠોર-દુસ્સહ છે તેમને સહન ન કરી શકનારા કોઈ કોઈ અપરિપક્વ બુદ્ધિવાળા સાધુઓ સંગ્રામને મોખરે ઊભેલા હાથીની જેમ કાયર અને વિવશ થઈને સાધુવેશનો ત્યાગ કરીને ફરી સંસારમાં ચાલ્યા જાય છે, એવું હું (સુધર્મા સ્વામી) કહું છું. ।।૧૭।

ટીકાર્થ—સુધર્મા સ્વામી પોતાના શિષ્યોને આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપે છે—હે અંતેવાસીઓ ! લાકડીના પ્રહાર આદિ પૂર્વોક્ત પરીષહો અને ઉપસર્ગ રૂપ સમસ્ત સ્પર્શો (અનુભવો) ઘણા જ દુસ્સહ હોય છે. એવાં પરીષહો

'फासा' स्पर्शाः=ताडनादिरूपाः सर्वेऽपि 'फरुसा' परुषाः=रूक्षाः अनार्यैः कृतत्वात् पीडाकारिणः इति यावत्। 'दुरहिया' दुरधिसह्याः दुःखेनापि सोढुमशक्या भवन्ति, 'सरसंवीता' शरसंवीताः=रणशिरसि तीक्ष्णशरेण ताडिताः 'हत्थी व' हस्तिन इव 'कीवा' क्लीबाः कातराः 'अवसा' अवशाः गुरुकर्माणः 'गिहं' गृहं 'गया' गताः गच्छन्ति। इमे ऽल्पप्रकृतयः साधवोऽपि, प्रतिकूलोपसर्गैः पूर्वप्रदर्शितदंशमशकादिभिः बाधिताः सोढुं तान् असमर्थाः पुनरपि परित्यक्तमपि गृहवासमाश्रयन्ति। तमेव शरणं मन्यमानाः इति ब्रवीमि। सुधर्मस्वामी शिष्येभ्यः कथयतीति भावः ॥१७॥

इति श्री विश्वविख्यातजगद्वल्लभादिपदभूषितबालब्रह्मचारि 'जैनाचार्य पूज्यश्री घासीलाल व्रतिविरचितायां श्री "समयार्थबोधिन्याख्यायां" व्याख्यायां तृतीयमध्ययनस्य प्रथमोद्देशकः समाप्तः ॥३-१॥

समस्त स्पर्श बडे कठोर होते हैं अर्थात् अनार्य पुरुषों द्वारा दिये हुए यह उपसर्ग पीड़ा जनक होते हैं। इनको सहन करना अतीव कठिन है। इन उपसर्गों के आने पर कोई कोई साधु युद्ध के अग्रभाग में स्थित हाथियों के समान कातर हो जाते हैं, और साधुवृत्ति त्याग कर घर का रास्ता पकड़ लेते हैं।

अभिप्राय यह है कि धैर्यहीन साधु पूर्वप्रदर्शित दंशमशक दंडप्रहार आदि प्रतिकूल उपसर्गों से बाधित होकर उन्हें सहन करने में जब असमर्थ हो जाते हैं तो त्यागे हुए गृहवास को पुनः स्वीकार कर लेते हैं। वे गृहवास को ही शरणभूत मान बैठते हैं। ऐसा मैं कहता हूँ, यह सुधर्मा स्वामी अपने शिष्यों से कहते हैं ॥१७॥

॥तृतीय अध्ययन का प्रथम उद्देशक समाप्त॥

અને ઉપસર્ગો આવી પડે ત્યારે કોઈ કોઈ કોઈ અલ્પસત્ત્વ, કાયર સાધુઓ સમરાંગણના અગ્રભાગમાં સ્થિત હાથીની જેમ ડરી જઈને અથવા વિવશ થઈ જઈને સાધુવૃત્તિનો ત્યાગ કરીને ઘરનો રસ્તો પકડી લે છે–સંસારમાં પાછાં ફરી જાય છે

આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે પૂર્વ પ્રદર્શિત શીત પરીષહ, ઉષ્ણ પરીષહ, ડાંસ અને મચ્છર કરડવા રૂપ પરીષહ, લાકડીના પ્રહાર આદિ પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગોથી ત્રાસી જઈને કોઈ ધૈર્યહીન સાધુ જ્યારે તેમને સહન કરવાને અસમર્થ બની જાય છે, ત્યારે એક વાર ત્યાગ કરેલા ગૃહવાસનો ફરી સ્વીકાર કરી લે છે તેઓ ગૃહવાસને જ શરણભૂત માને છે, એવું હું કહું છું. આ પ્રમાણે સુધર્મા સ્વામી પોતાના શિષ્યોને કહે છે. ાગાથા ૧૭ાા

ત્રીજા અધ્યયનનો પહેલો ઉદ્દેશક સમાપ્ત

द्वितीयोद्देशकः प्रारभ्यते–

तृतीयाध्ययनस्य प्रथमोद्देशकः समाप्तः। अधुना द्वितीयोद्देशकस्याऽऽरंभः क्रियते। इहोपसर्गप्रतिपादनपरके तृतीयाऽध्ययने उपसर्गाः प्रतिपिपादयिषिताः। ते उपसर्गाः प्रतिकूला अनुकूलाश्च, तत्र प्रतिकूलोपसर्गाणां प्रतिपादनं तृतीयाध्ययनस्य प्रथमोद्देशके संवृत्तम्। प्रकृतोद्देशकेऽनुकूला उपसर्गाः प्रतिपादनीयाः, इत्यनेन संबन्धेन प्राप्तस्य द्वितीयोद्देशकस्येदं प्रथमं सूत्रमाह–'अहिमे सुहुमासंगा' इत्यादि।

मूलम्–अहिमे[1] सुहुमा[2] संगा[3] भिक्खुणं[4] जे[5] दुरुत्तरा[6]।
तत्थ[7] एगे[8] विसीयंति[9] ण[10] चयंति[11] जवित्तये[12] ॥१॥

छाया––अथेमे सूक्ष्माः संगाः भिक्षूणां ये दुरुत्तराः।
तत्र एके विषीदन्ति न शक्नुवन्ति यापयितुम् ॥१॥

दूसरे उद्देशे का प्रारंभ–

तीसरे अध्ययन का प्रथम उद्देशक समाप्त हुआ। अब दूसरा उद्देशक आरम्भ किया जाता है। तीसरा अध्ययन उपसर्गों का प्रतिपादन करने वाला है। इसमें उन्हीं का प्रतिपादन करना अभीष्ट है। उपसर्ग दो प्रकार के होते हैं प्रतिकूल और अनुकूल। प्रतिकूल उपसर्गों का प्रतिपदन तीसरे अध्ययन के प्रथम उद्देशक में हो चुका है। इस उद्देशक में अनुकूल उपसर्गों का प्ररूपण करना है। इस सम्बन्ध से प्राप्त दूसरे उद्देशक का प्रथम सूत्र यह है 'अहिमे सुहुमा' इत्यादि।

બીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ–

ત્રીજા અધ્યયનનો ઉદ્દેશક પૂરો થયો. હવે બીજા ઉદ્દેશકની શરૂઆત થાય છે. ત્રીજા અધ્યયનમાં ઉપસર્ગોનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. ઉપસર્ગો બે પ્રકારના હોય છે–(૧) પ્રતિકૂળ અને (૨) અનુકૂળ. ત્રીજા અધ્યયનના પહેલા ઉદ્દેશકમાં પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગોનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. હવે આ બીજા ઉદ્દેશકમાં અનુકૂળ ઉપસર્ગોનું પ્રરૂપણા કરવામાં આવશે. પહેલાં ઉદ્દેશક સાથે આ પ્રકરનો સંબંધ ધરાવતા બીજા ઉદ્દેશકનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે–'અહિમે સુહુમા'

अन्वयार्थः--(अह) अथ=प्रतिकूलोपसर्गकथनानन्तरम् (इमे) इमे=अनन्तरं वक्ष्यमाणाः (सुहुमा) सूक्ष्माः=परैरलक्ष्यत्वात् (संगा) संगाः=मातापित्रादिसंबन्धाः (जे) ये संगाः (भिक्खुणं) भिक्षूणां=साधूनामपि (दुरुत्तरा) दुरुत्तराः=दुर्लंघ्याः (एगे) एके=केचन पुरुषाः (तत्थ) तत्र=तस्मिन्ननुकूलोपसर्गे (विसीयंति) विषीदन्ति=शिथिलाचारिणो भवन्ति संयमं वा त्यजन्ति अथवा (जवित्तये) यापयितुम्=संयमे स्वात्मानं व्यवस्थापयितुं (ण चयंति) न शक्नुवन्ति=न समर्थाः भवन्तीति ॥१॥

शब्दार्थ—'अह-अथ' प्रतिकूल उपसर्ग के कथनानन्तर 'इमे-इमे' ये अनन्तर कहे जाने वाले 'सुहुमा-सूक्ष्माः' सूक्ष्म बहार नहीं दिखने वाले 'संगा-संगाः' मातापित्रादि एवं बांधव आदि के साथ का संबंधरूप उपसर्ग होते हैं 'जे-ये' ये संग 'भिक्खूणं-भिक्षूणां' साधुओं के द्वारा 'दुरुत्तरा-दुरुत्तराः' दुरुत्तर-अर्थात् दुस्तर हैं 'एगे-एके' कोई पुरुष 'तत्थ-तत्र' उस संबंधरूप उपसर्ग में 'विसीयंति-विषीदन्ति' विषाद को प्राप्त होते हैं अर्थात् शिथिलाचारी होते हैं अथवा 'जवित्तये-यापयितुम्' संयमपूर्वक अपना निर्वाह करने में 'न चयंति-न शक्नुवन्ति' समर्थ नहीं होते हैं ॥१॥

अन्वयार्थ-यह जो सूक्ष्म अर्थात् दूसरों को प्रतीत न होने वाले संग माता पिता आदि के सम्बन्ध हैं, वे साधुओं के लिए भी दुर्जेय हैं। कोई कोई साधुजन अनुकूल उपसर्गों के आने पर विषाद युक्त हो जाते हैं-शिथलाचारी बन जाते हैं अथवा संयम का त्याग कर बैठते हैं। वे अपनी आत्मा को संयम में स्थिर रखने में समर्थ नहीं होते हैं।१।

શબ્દાર્થ—'अह-अथ' પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગના કથનાનન્તર 'इमे-इमे' આ અનન્તર કહેવામાં આવેલ 'सुहुमा-सूक्ष्माः' સૂક્ષ્મ બહાર નહીં દેખાવાવાળા 'संगा-संगा' માતા પિત્રાદિ એવં ભાઈ વગેરેની સાથેના સંબંધરૂપ ઉપસર્ગ થાય છે 'जे-ये' આ સંગ 'भिक्खूणं-भिक्षूणां' સાધુઓના દ્વારા 'दुरुत्तरा-दुरुत्तरा' દુરુત્તર અર્થાત્ દુસ્તર છે 'एगे-एके' કોઈ પુરૂષ 'तत्थ-तत्र' તે સંબંધરૂપ ઉપસર્ગમાં विसीयंति -विषीदन्ति' વિષાદને પ્રાપ્ત થાય છે, અર્થાત્ શિથિલાચારી બની જાય છે, અથવા 'जवित्तये-यापयितुम्' સંયમપૂર્વક પોતાનો નિર્વાહ કરવામા 'न चयंति-न शक्नुवंति' સમર્થ થતા નથી. ।૧॥

સૂત્રાર્થ—આ જે આ સૂક્ષ્મ-અન્યના દ્વારા જાણવામાં આવનારો-સંગ છે-માતાપિતા આદિનો સંબંધ છે, તે સાધુઓને માટે પણ દુર્જય છે. અનુકૂળ ઉપસર્ગો આવી પડે ત્યારે કોઈ કોઈ સાધુઓ વિષાદનો અનુભવ કરે છે--શિથિલાચારી બની જાય છે, અથવા સંયમનો ત્યાગ કરી નાખે છે. તેઓ પોતાના આત્માને સંયમમાં સ્થિર રાખી શકવાને સમર્થ હોતા નથી. ॥૧॥

सू० ६

टीका—'अहिमे' अथ इमे, अत्राऽथशब्द आनन्तर्येऽर्थे विद्यते। तथा च प्रतिकूलोपसर्गानन्तरमनुकूलोपसर्गा निरूप्यन्ते। तेऽनुकूलोपसर्गाः के? कथंभूताः तत्राह–'सुहुमा' सूक्ष्माः, प्रायशः इमे प्रतिपाद्यमानाः अनुकूलोपसर्गाश्चेतोविकारकारित्वया सूक्ष्मा आन्तराः। न तु प्रतिकूलोपसर्गा इव प्राचुर्येण देहादिविकारकारित्वेनाऽतिप्रकटतया बादरा एते भवन्ति।

ते के तत्राह—'संगा' संगाः–मातापितृकलत्रपुत्रादिसंबन्धाः। एते संगाः–'भिक्खूणं' भिक्षूणामपि। 'दुरुत्तरा' दुरुत्तराः=दुरतिक्रमणीया इति। प्रायशः मरणान्तिकैरपि दुःखैकजनकैः' प्रतिकूलोपसर्गैः' कदाचिन्माध्यस्थ्यवृत्तिमासाद्य महापुरुषास्तानधिसहितुं क्षमन्ते। परन्तु एते तु अनुकूलोपसर्गाः महा-

---

टीकार्थ–'अथ' यहां अनन्तर अर्थ में है। इसका अभिप्राय यह है कि प्रतिकूल उपसर्गों का प्रतिपादन करने के अनन्तर अनुकूल उपसर्गों का निरूपण किया जाता है। अनुकूल उपसर्ग क्या हैं और कैसे होते हैं? यह स्पष्ट करने के लिए कहा गया है वे 'सूक्ष्म' होते हैं अर्थात् चित्त में विकार उत्पन्न करने वाले होने से आन्तरिक होते हैं। प्रतिकूल उपसर्गों की भांति प्रचुरता से देह आदि में विकार जनक होने के कारण प्रकट रूप से स्थूल नहीं होते हैं।

वे संग अर्थात् अनुकूल उपसर्ग माता, पिता, पत्नी, पुत्र आदि के सम्बन्ध रूप हैं। इनको जीतना कठिन होता है। मारणान्तिक अथवा अत्यन्त दुःखजनक प्रतिकूल उपसर्गों के आने पर महापुरुष कदाचित् मध्यस्थभाव धारण करके उनको सहन कर लेते हैं, परन्तु ये अनुकूल

ટીકાર્થ–અહીં 'अथ' આ પદ 'અનન્તર' (ત્યારબાદ)ના અર્થનું વાચક છે. તેનો આશય એ છે કે પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગોનું પ્રતિપાદન કરીને હવે સૂત્રકાર અનુકૂળ ઉપસર્ગોનું નિરૂપણ કરે છે અનુકૂળ ઉપસર્ગો કેવાં હોય છે, તેનું હવે સૂત્રકાર સ્પષ્ટીકરણ કરે છે–તેઓ સૂક્ષ્મ હોય છે, એટલે કે ચિત્તમાં વિકાર ઉત્પન્ન કરનારા હોવાથી તેઓ આન્તરિક હોય છે. પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગોની જેમ તેઓ શરીર આદિમાં વિશેષ પ્રમાણમાં વિકારજનક નહીં હોવાને કારણે સ્થૂલ હોતા નથી.

તે અનુકૂળ ઉપસર્ગો માતા, પિતા, પુત્ર, પત્ની આદિના સંગ (સંબંધ) રૂપ હોય છે. તેમને જીતવાનું કાર્ય ઘણું જ મુશ્કેલ છે. કદાચ મારણાન્તિક અથવા અત્યંત દુઃખજનક પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગો આવી પડે ત્યારે મહાપુરુષો મધ્યસ્થ ભાવ ધારણ કરીને તેમને સહન કરી લે છે, પરન્તુ આ અનુકૂળ

त्मनां महतामपि मनोधर्माराधनात् प्रच्यावयन्ति । अत इमेऽनुकूलोपसर्गाः दुरुत्तरा इति । 'जत्थ' यस्मिन् यस्मिन्ननुकूलोपसर्गे संप्राप्ते सति । 'एगे' एके=अल्पसत्त्वाः=साधवः' सदनुष्ठानं प्रति । 'विसीयंति' विषीदन्ति=विहारादिषु साधुकृत्येषु शिथिलप्रयत्ना भवन्ति । यद्वा–सर्वथा त्यजन्ति प्राप्तमपि संयमादिकम् । 'जवित्तये' यापयितुं=संयमं पारयितुम् । 'ण चयंति' नैव शक्नुवन्ति कथमपि संयमानुष्ठाने आत्मानं व्यवस्थापयितुं समर्था न भवन्ति । प्रतिकूलोपसर्गास्तु कदाचित्साहसमधिरुह्य सोढा भवन्त्यपि, किन्तु अनुकूलोपसहने महतामपि धैर्यं प्रस्खलति ॥१॥

तानेव अनुकूलोपसर्गानाह–'अप्पेगे नायओ' इत्यादि ।

मूलम्–अप्पेगे नायओ दिस्सा रोयंति परिवारिया ।
पोस णे ताय पुट्ठोसि कस्स ताय जहासि णो ॥२॥

उपसर्ग बडे बडे महात्माओं के मन को भी धर्माराधना से विचलित कर देते हैं । इस कारण इनको जीतना बडा ही कठिन है । इन उपसर्गों के प्राप्त होने पर कोई कोई अल्पसत्त्व साधु सदनुष्ठानों के प्रति विषण्ण हो जाते हैं अर्थात् विहार आदि साधुकृत्यों में शिथिल बन जाते हैं अथवा प्राप्त हुए संयम का पूरी तरह त्याग कर देते हैं । वे संयम का पालन करने में असमर्थ हो जाते है ।

अभिप्राय यह है कि प्रतिकूल उपसर्ग तो कदाचित् साहस धीरत्व का अवलम्बन करके सह लिए जाते हैं परन्तु अनुकूल उपसर्ग सहने में बडों बडों का भी धैर्य छूट जाता है ॥१॥

ઉપસર્ગો તો મોટા મોટા મહાત્માઓના મનને પણ ધર્મારાધનામાંથી વિચલિત કરી દે છે. તે કારણે અનુકૂળ ઉપસર્ગો પર વિજય પ્રાપ્ત કરવાનું કાર્ય અતિ દુષ્કર ગણાય છે. આ પ્રકારના ઉપસર્ગો આવી પડે ત્યારે કોઇ કોઈ અલ્પસત્ત્વ સાધુ સદનુષ્ઠાનોના પાલનમાં શિથિલ બની જાય છે, એટલે કે વિહાર આદિ સાધુ કૃત્યોમાં શિથિલ બની જાય છે. અથવા તેઓ સંયમનું પાલન કરવાને એટલા બધાં અસમર્થ થઇ જાય છે કે સંયમનો (સાધુવૃત્તિનો) પણ પૂરેપૂરો ત્યાગ કરી નાખે છે.

આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગો તો કદાચ સાહસનું અવલંબન લઈને સહન કરી લેવામાં આવે છે, પરન્તુ અનુકૂળ ઉપસર્ગો સહન કરવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે ભલ ભલાંનું ધૈર્ય ઓગળી જાય છે. ॥ગાથા ૧॥

छाया—अप्येके ज्ञातयो दृष्ट्वा रुदन्ति परिवार्य च ।
पोषय नस्तात पोषितोऽसि कस्य तात जहासि नः ॥२॥

अन्वयार्थः—(अप्पेगे) अप्येके (नायओ) ज्ञातयो-मातापित्रादिस्वजनाः (दिस्सा) दृष्ट्वा साधुं (परिवारिया) परिवार्य=वेष्टयित्वा (रोयंति) रुदंति (ताय) हे तात (णे पोस) नः अस्मान् पोषय-पालय (पुट्ठोसि) पोषितोसि अस्माभिस्त्वं पालितोसि (ताय) हे तात (कस्स) कस्य हेतो (णो) नः अस्मान् (जहासि) जहासि-त्यजसीति ॥२॥

अब उन्हीं अनुकूल उपसर्गों को कहते हैं—'अप्पेगे नायओ' इत्यादि ।

शब्दार्थ—'अप्पेगे-अप्येके' कोई 'नायओ-ज्ञातयः' ज्ञातिवाले अर्थात् मातापित्रादि स्वजन एवं संबधिजन 'दिस्सा-दृष्ट्वा' साधु को देखकर 'परिवारिया-परिवार्य' उसे घेरकर 'रोयंति-रुदंति' रोते हैं 'ताय-तात' वे कहते हैं कि हे तात ! 'णे पोस-नः पोषय' तुम हमारा पालन करो 'पुट्ठोसि-पोषितोसि' हमने तुम्हारा पालन किया है 'ताय-तात' हे तात ! 'कस्स-कस्य' किसलिये तू 'णो-नः' हम लोगों को 'जहासि-त्यजसि' छोड देते हो ॥२॥

अन्वयार्थ—कोई कोई ज्ञाति जन साधु को देखकर और उसे घेरकर रोदन करने लगते हैं—हे तात ! हमारा पालन पोषन करो । हमने तुम्हारा लालन पालन किया है। हे तात ! किस कारण से हमें त्यागते हो ? ॥२॥

હવે સૂત્રકાર એજ અનુકૂળ ઉપસર્ગોનું વર્ણન કરે છે.—

'अप्पेगे नायओ' ઈત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'अप्पेगे-अप्येके' કોઇ 'नायओ-ज्ञातय.' જ્ઞાતિવાળા અર્થાત્ માતા-પિતા સ્વજન એવં સંબંધી જન 'दिस्सा-दृष्ट्वा' સાધુને જોઇને 'परिवारिया-परिवार्य' તેને ઘેરીને 'रोयंति-रुदंति' રડે છે 'ताय-तात' તેઓ કહે છે કે હે તાત ! 'णे पोस-नः पोषय' તમે હમારૂ પાલન કરો 'पुट्ठोसि-पोपितोसि' અમે તારૂં પાલન કર્યું છે 'ताय-तात' હે તાત 'कस्स-कस्य' શા માટે તું 'णो-नः' અમને 'जहासि-त्यजसि छोડી દે છે. ॥२॥

સૂત્રાર્થ—કોઈ કોઇ જ્ઞાતિજનો સાધુને જોઇને તેના ફરતાં વીંટળાઈ વળીને કરુણાજનક શબ્દો બોલવા લાગે છે—'હે પુત્ર ! અમે તારું પાલન-પોષણ કર્યું છે, હવે તું અમારું પાલન-પોષણ કર. તું શા કારણે અમારો ત્યાગ કરીને ચાલી નીકળ્યો છે?' ॥२॥

टीका—'अप्पेगे' अपि एके, अपि शब्दः संभावनायाम्। एके केचित् 'नायओ' ज्ञातयः, मातापितृस्वजनप्रभृतयः। 'दिस्स' दृष्ट्वा साधुं 'परिवारिया' परिवार्य, सर्वतो वेष्टयित्वा 'रोयंति' रुदन्ति=शिरस्ताडनवक्षःस्थलताडनपुरःसरं रुदन्ति रुदन्तश्च दीनवचनं वदन्ति 'ताय' हे तात! इति कोमलामंत्रणे हे कुलतिलक हे मातृपितृकुटुंबरक्षक! बाल्यात्प्रभृति त्वमस्माभिः पालितोऽसि, यत् अयम् वृद्धावस्थायां मां पालयिष्यतीति मत्वा, तस्मादधुना 'णो' नः अस्मान् 'ताय' तात! पुत्र! 'पोस' पोषय, त्वमस्माभिः बाल्याद्रक्षितः पोषितश्च, अतः परं वार्द्धक्येऽस्मान् त्वं पालय, पोषय च। 'ताय' हे तात! 'कस्स' कस्य कृते 'ण' नः—अस्मान् 'जहासि' त्यजसि—मादृशानां दीनानां वृद्धानां पालनपोषण

टीकार्थ—यहां 'अपि' शब्द संभावना के अर्थ में है। कोई कोई माता पिता आदि स्वजन मुनि को देखकर और उसको चारों ओर से घेरकर, मस्तक कूटकूटकर और छाती पीट पीट कर रोते हैं और रोते हुए दीनतापूर्ण वचन कहते हैं-हे तात! 'तात' शब्द कोमल सम्बोधन के अर्थ में है, हे कुलतिलक! हे मातापिता और कुटुम्ब के रक्षक! हमने बचपन से तेरा लालन, पालन पोषण किया है सो यही समझकर किया है कि यह वृद्धावस्था में हमारा पालन करेगा। इस कारण हे तात! तू अब हमारा पालन कर। हमारे जैसे दीन, बूढे और पालन पोषण करने योग्य जनों का तू किस कारण से त्याग कर रहा है? तेरे सिवाय हमारा कोई पालन पोषण करने वाला नहीं है,

---

ટીકાર્થ—અહીં 'અપિ' પદ સંભાવના અર્થે વપરાયું છે કોઈ કોઈ માતા, પિતા, આદિ મુનિના સંસારી સગાંઓ મુનિને જોઈને તેને ઘેરી લઈને માથું અને છાતી કૂટતાં કૂટતાં એને આક્રંદ કરતાં કરતાં આ પ્રકારનાં દીનતા પૂર્ણ વચનો બોલે છે—'હે તાત! (અહીં 'તાત' પદ કોમલ સંબોધનના અર્થમાં વપરાયેલું હોવાથી તેનો અર્થ 'કુલતિલક' સમજવો) હે માતા-પિતા અને કુટુંબના રક્ષક! અમે બચપણથી તારું લાલન-પાલન કર્યું છે. અમારી વૃદ્ધાવસ્થામાં તુ અમારું પાલન-પોષણ કરશે એવી આશા સેવીને અમે તારું લાલન-પાલન કર્યું છે. તો હે પુત્ર! તું હવે પાલનપોષણ કર અમારા જેવાં દીન, વૃદ્ધ અને પાલન-પોષણ કરવા યોગ્ય જનોનો ત્યાગ તું શા કારણે કરે છે? તારા સિવાય અમારું પાલન-પોષણ કરનાર એવું કોણ છે કે જેને માથે એ જવાબદારી નાખી દઈને તું સાધુ બની ગયો છે! તું અમારો નોધારાનો

योग्यानां केन हेतुना त्यागं करोषि । नहि भवन्तमन्तरा कश्चित् अस्माकं पोषको रक्षको वा विद्यते यस्मिन् मां न्यस्येहाऽऽगतोऽसि प्रचल स्वगृहमित्यादिवक्ति॥२॥

मूलम्-पिया ते थेरओ ताय ससा ते खुड्डिया इमा।
भायरो ते सगा ताय सोयरा किं जहासि णो ॥३॥

छाया—पिता ते स्थविरस्तात ! स्वसा ते क्षुल्लिका इयम् ।
भ्रातरस्ते स्वकास्तात ! सोदराः किं जहासि नः ॥३॥

अन्वयार्थः—(तात) हे तात पुत्र (ते पिया) ते तव पिता (थेरओ) स्थविरो वृद्धो विद्यते (इमा) इयं (ते) ते तव (ससा) स्वसा भगिनी (खुड्डिया) क्षुल्लिका-लध्वी विद्यते (ते सगा) ते स्वकाः (सोयरा) सोदराः (भायरो) भ्रातरः (णो किं जहासि) नः अस्मान् किं कथं जहासि त्यजसीति ॥३॥

जिसे सौंपकर तू यहां आया है ! अतएव तू अपने घर लौट चल ।' वे इस प्रकार कहते हैं ॥२॥

शब्दार्थ—'ताय-तात' हे तात ! 'ते पिया-ते पिता' तुम्हारे पिता 'थेरओ-स्थविरः' वृद्ध हैं 'इमा-इयं' और यह 'ते ससा-तव श्वसा' तुम्हारी बहिन 'खुड्डिया-क्षुल्लिका' छोटी है 'ते सगा-ते स्वकाः' ये तुम्हारे 'सोयरा-सोदराः' सहोदर 'भायरो-भ्रातरः' भाई है 'णो किं जहासि-नः किम् त्यजसि' तू हमें क्यों छोड रहा है ? ॥३॥

अन्वयार्थ—हे लाल ! तेरा पिता वृद्ध है, तेरी यह बहिन छोटी है। तेरे सहोदर भाई हैं । फिर क्यों हमें त्यागता है ? ॥३॥

આધાર છે, તો તું ઘેર પાછો ફર.' આ પ્રકારના દયાજનક વચનો તેઓ તેને સંભળાવે છે. ॥ગાથા ૨॥

શબ્દાર્થ—'ताय-तात' હે તાત ! 'ते पिया-ते पिता' તમારા પિતા 'थेरओ-स्थविरः' વૃદ્ધ છે 'इमा-इयं' અને આ 'ते सगा-तव श्वसा' તમારી બહેન 'खुड्डिया-क्षुल्लिका' નાની છે 'ते सगा-ते स्वकाः' આ તમારા 'सोयरा-सोदराः' સહોદર 'भायरो-भ्रातरः' ભાઇ છે 'णे किं जहासि-नः किम् त्यजसि' તું અમને કેમ છોડી રહ્યો છે. ॥૩।

સૂત્રાર્થ—હે પુત્ર ! તારા પિતા વૃદ્ધ છે. તારી આ બહેન હજી નાની છે આ તારો સહોદર (સગો ભાઇ) પણ હજી અલ્પવયસ્ક (કાચી ઉંમરનો) છે. છતાં શા માટે તેં અમારો ત્યાગ કર્યો છે? ॥૩॥

टीका--'तात' हे तात ! हे पुत्र ! 'ते पिया' ते पिता=ते तव पिता-जनकः 'थेरओ' स्थविरः=स्थविरो विद्यते-शतवर्षवयस्कः प्रशिथिलसर्वांगः कासश्वासादिरोगपीडितो मंदजठरो नोत्थानोपवेशनसमर्थो नहि अधुना किमपि कर्त्तुं समर्थः । 'इमा' इयम्, प्रत्यक्षे उपस्थिता । 'ते ससा' ते-तव स्वसा भगिनी 'खुड्डिया' क्षुल्लिका, कनीयसी विद्यते । एतस्या विवाहादिकमपि त्वामन्तरा कः करिष्यति । हे तात ! 'ते सगा' स्वकाः ते त्वदीयाः स्वकाः 'सोयरा' सोदराः= समानोदरभवाः 'भायरो' भ्रातरः-संति एते बालवयस्का मृदुस्वभावा मुग्ध-बुद्धयः कः त्वामन्तरा उद्धारकः 'ण' नः=अस्मान् हीनदीनानशरणानत्राणान् किं=कथम् केन हेतुना कं वा शरणं मम दृष्ट्वा 'जहासि' परित्यजसि । पारिवारिकाः पुरुषाः समागत्य साधुं प्रति कथयन्ति एवम्-यत् हे पुत्र ! पिता ते वृद्धः भगिनी कनीयसी भ्राता तेऽसहायोः विद्यते । कथमेतान् परित्यजसीत्यर्थः ॥३॥

टीकार्थ--हे पुत्र ! तुम्हारा पिता बूढा हो गया है । वह सौ वर्ष का है, उसके अंग अङ्ग शिथिल पड गए हैं, खांसी और श्वास आदि रोगों से पीडित हैं, उसकी जठराग्नि मंद पड गई है, उठने बैठने में भी असमर्थ है । अब उससे कुछ भी करते धरते नहीं बनता । और सामने खडी हुई तुम्हारी यह बहिन अभी छोटी है । तुम्हारे विना कौन इसका विवाह आदि करेगा ? हे पुत्र ! तुम्हारे सहोदर भाई हैं । वे अल्पवयस्क हैं, मृदु स्वभाव वाले हैं, नासमझ हैं । तुम्हारे सिवाय कौन इनका उद्धार कर्त्ता है ? हम दीन हीनों को, शरण और त्राण से रहितों को किस कारण से त्याग रहे हो ? हमारे लिए क्या शरण देख कर हमारा परित्याग करते हो ?

ટીકાર્થ—કુટુંબીઓ સાધુ પાસે આવીને તેને આ પ્રમાણે સમજાવે છે– 'હે પુત્ર ! તારા પિતા વૃદ્ધ થઈ ગયા છે તેમનાં અંગો શિથિલ થઈ ગયાં છે. ઉધરસ, દમ આદિ રોગોથી તેઓ પીડાઇ રહ્યા છે તેમની પાચનશક્તિ મંદ પડી ગઇ છે. હવે તેમનાથી કોઇ પણ કાર્ય કરી શકાતું નથી. આ તમારી સામે ઊભેલી તમારી બેનની સામે જરા નજર કરો ? તે હજી ઘણી નાની ઉંમરની છે તમારા સિવાય તેનો વિવાહ કોણ કરશે ? હે પુત્ર તારા નાના ભાઈઓનો જરા વિચાર કર ! તેઓ હજી કાચી ઉંમરના હોવાને કારણે ઘરનો તથા દુકાન આદિનો ભાર વહન કરવાને અસમર્થ છે. તારા સિવાય તેની સંભાળ લેનારું બીજું કોણ છે ? શું તારા ભાઈ–બહેનની પણ તને દયા આવતી નથી ? અમારાં જેવા દીન, હીન અને નિરાધાર કુટુંબીજનોનો શા કારણે તું ત્યાગ કરી રહ્યો છે ? અમને કોના આધારે છોડીને તું સંસાર છોડી રહ્યો છે ?' આ પ્રકારના દીનતાપૂર્ણ વચનો દ્વારા સાધુના સંસારી સગાં–વહાલાંઓ તેને

मूलम्—मायरं पियरं पोस एवं लोगो भविस्सइ ।
एवं खु लोइयं ताय जे पालंति य मायरं ॥४॥

छाया— मातरं पितरं पोषय एवं लोको भविष्यति ।
एवं खलु लौकिकं तात ! ये पालयन्ति मातरम् ॥४॥

अन्वयार्थः—(ताय) हे तात (मायरं पियरं) मातरं पितरं=जननीजनकौ 'पोस' पोषय पालयेत्यर्थः 'एवं' एवं मातापितृपोषणेन 'लोगो' लोकः परलोकः (भविस्सइ) भविष्यति (ताय) हे तात (एवं) एवमेतदेव (खु) खलु=निश्चयतः (लोइयं) लौकिकं लोकाचारः (जे) ये (मायरं) मातरम् (पालेंति) पालयंतीति । तस्य लोको भवतीति ॥४॥

आशय यह है- कुटुम्बीजन आकर साधु से कहते हैं हे पुत्र ! तुम्हारा पिता वृद्ध है, भगिनी छोटी है और भ्राता असहाय है। इन सब को तुम कैसे त्यागते हो ? ॥३॥

शब्दार्थ—'ताय-तात' हे तात ! 'मायरं पियरं-मातरं पितरं' माता और पिता का 'पोस-पोषय' पोषण करो 'एवं-एवम्' माता पिता का पोषण करने से ही 'लोगो-लोको' परलोक 'भविस्सइ-भविष्यति' होगा 'ताय-तात' हे तात ! 'एवं-एवम्' यही 'खु-खलु' निश्चय से 'लोइयं-लौकिकं' लोकाचार है कि 'जे-ये' जो 'मायर-मातरम्' माता को 'पालंति-पालयन्ति' पालन करते हैं उनको परलोक की प्राप्ति होती है ॥४॥

अन्वयार्थ—हे पुत्र ! माता पिता का पालन करो। ऐसा करने से तुम्हारा परलोक सुधरेगा। हे पुत्र ! निश्चय ही यही लोक में उत्तम आचार

સંયમના માર્ગેથી વિચલિત કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આ પ્રકારના અનુકૂળ ઉપસર્ગો આવી પડે ત્યારે અલ્પસત્ત્વ સાધુઓ સંયમના માર્ગનો પરિત્યાગ કરીને ફરી ગૃહવાસનો સ્વીકાર કરી લે છે. ॥ગાથા ૩॥

શબ્દાર્થ—'ताय-तात' હે તાત ! 'मायरं पियरं-मातरं पितरं' માતા અને પિતાનું 'पोस-पोषय' પોષણ કરો 'एवं-एवम्' માતા પિતાનું પોષણ કરવાથી જ 'लोगो-लोकः' પરલોક 'भविस्सइ-भविष्यति' સુધરશે 'ताय-तात.' હે તાત ! 'एवं-एवम्' આ જ 'खु-खलु' નિશ્ચયથી 'लोइयं-लौकिक' લોકાચાર છે કે 'जे-ये' જે 'मायरं-मातरम्' માતાને 'पालंति-पालयन्ति' પાલન કરે છે, તેમને પરલોકની પ્રાપ્તિ થાય છે ॥૪॥

સૂત્રાર્થ—હે પુત્ર ! તુ માતાપિતાનું પાલન કર. એવું કરવાથી તારો પરલોક સુધરી જશે. હે પુત્ર ! લોકમાં તેને જ ઉત્તમ આચાર ગણવામાં

टीका—'ताय' हे तात ! 'मायरं पियरं' मातरं पितर-मातरं=जननीं पितरं जनकम् 'पोस' पोषय अन्नादिभिः सेवय शुश्रूषया च सेवां कुरु । एवं कृते सति, तव 'लोए' लोकः इह लोकः (एष लोकः) परलोकश्च सम्यक् साधितः 'भविस्सइ' भविष्यति । इह परत्र उभयस्मिन् लोके विशिष्टं स्थानं तव भविष्यति । 'एवं' एवम्=इदमेव 'खु' खलु=निश्चयेन 'लोइयं' लौकिकं लोकाचारो विद्यते, यदुत 'मायरं' मातरं पितरं च 'पालंति' पालयंति । अयमेव च लौकिको मार्गः यदुत-मातापित्रोः वृद्धयोः परिपालनमिति ॥४॥

मूलम्—उत्तरा महुरुल्लावा पुत्ता ते ताय खुड्डुया ।
भारिया ते णवा ताय मा सा अन्नं जणं गमे ॥५॥

छाया—उत्तरा मधुरालापाः पुत्रास्ते तात ! क्षुद्रकाः ।
भार्या तेहि नवा तात ! मा सा ऽन्यं जनं गच्छेत् ॥५॥

है । जो माता पिता का पालन सेवा शुश्रूषा करते हैं, उन्हीं का लोक सुधरता है ॥४॥

टीकार्थ—हे पुत्र ! माता और पिता को अन्न आदि के द्वारा पाले और उनकी सेवा करो । ऐसा करने से तुम्हारा इह लोक भी सुधरेगा और परलोक भी सुधरेगा । तुम्हारा इस लोक में और परलोक में विशिष्ट स्थान होगा । यही निश्चय से लोक की रीति है कि वृद्ध जननी और जनक की सेवा की जाय ॥४॥

शब्दार्थ—'ताय-तात' हे तात ! 'ते पुत्ता-ते पुत्राः' तुम्हारे पुत्र 'उत्तरा-उत्तराः' उत्तरोत्तर जन्में हुये 'महुरुल्लावा-मधुरालपाः' मधुर

આવે છે. જે પુત્ર માતા-પિતાનું પાલન-પોષણ અને સેવા શુશ્રૂષા કરે છે, તેનો જ આ લોક અને પરલોક સુધરી જાય છે. ॥૪॥

સંયમના માર્ગેથી સાધુને વિચલિત કરવા માટે તેના માતા-પિતા આદિ સંસારી સગાઓ તેને આ પ્રમાણે કહે છે-'હે પુત્ર ! માતા અને પિતાનું પાલન-પોષણ અને સેવા કરવાનું તારું કર્તવ્ય છે. એવું કરવાથી તારો આ લોક પણ સુધરી જશે અને પરલોક પણ સુધરશે, આ લોક અને પરલોકમાં તને વિશિષ્ટ સ્થાન પ્રાપ્ત થશે સંસારનો એજ સાચો વહેવાર છે કે વૃદ્ધ માતા-પિતાની સેવા કરવામાં આવે આ પ્રકારની તારી ફરજ અદા નહીં કરવાથી તારો-આ લોક અને પરલોક, બન્ને બગડશે' ॥ગાથા ૪॥

શબ્દાર્થ—'ताय-तात' હે તાત ! 'ते पुत्ता-ते पुत्राः' તમારા પુત્ર 'उत्तरा-उत्तरा' ઉત્તરોત્તર જન્મેલ છે 'महुरुल्लावा-मधुरालपाः' મધુર બોલવા-

अन्वयार्थः--(ताय) तात-(ते पुत्ता) ते पुत्राः (उत्तरा) उत्तराः=उत्तरोत्तर जाताः (महुरुल्लावा) मधुरालापाः=मधुरभाषिणः (खुड्डुया) क्षुल्लकाः=अल्पवयस्काः सन्ति (ताय) हे तात ! (ते भारिया) ते भार्या=पत्नी (णवा) नवा=नवीना नवयौवनेत्यर्थः (सा) सा तव भार्या (अन्नं) अन्यम् (जणं) जनम् परपुरुषं प्रति (मा गमे) मागच्छेदेवं कुरु ॥५॥

टीका-'ताय' तात=हे पुत्र ! 'ते पुत्ता' ते तव पुत्राः 'उत्तरा' उत्तराः=उत्तरोत्तरं समुत्पद्यमानाः क्रमेण जाता अनेके 'महुरुल्लावा' मधुरालापाः, मधुरः मनोहारी आलापो वचनप्रचारो येषान्ते मधुरालापाः मिष्टभाषिणः सन्ति। अमृततुल्यं वचनं समुच्चारयन्ति, एतादृशमनोज्ञपुत्राणां त्यागोऽनुचितो भवति। अतः एव साधुवेशं विहाय गृहं चल इति। तथा-'ते भारिया' ते तव भार्या

बोलने वाले 'खुड्डुया-क्षुल्लकाः' और छोटे हैं 'ताय-तात' हे तात ! 'ते भारिया-ते भार्या' तुम्हारी पत्नी 'णवा-नवा' नव यौवना है अर्थात् युवावस्था वाली है 'सा-सा' वह तुम्हारी पत्नी 'अन्नं-अन्यम्' दूसरे 'जणं-जनम्' जन के पास अर्थात् परपुरुष के पास 'मा गमे-मागच्छेत्' न जावे ऐसा करो ॥५॥

अन्वयार्थ-हे पुत्र ! एक दूसरे के पश्चात् उत्पन्न हुए, मीठी मीठी बोली बोलने वाले तुम्हारे पुत्र अभी छोटे हैं। तुम्हारी पत्नी नव युवती है। ऐसा करो जिससे वह दूसरे पुरुष के पास न जाय ॥५॥

टीकार्थ-हे पुत्र ! तुम्हारे क्रम से जन्मे हुए अनेक पुत्र, जो मधुर आलाप करने वाले अर्थात् मिष्ट भाषी हैं, अमृत के समान वचन बोलते हैं, ऐसे पुत्रों का त्याग करना उचित नहीं है। अतएव साधु वेश त्याग

વાળા 'खुड्डुया-क्षुल्लकाः' અને નાના છે 'ताय-तात' હે તાત ! 'ते भारिया-ते भार्या' તમારી પત્ની 'णवा-नवा' નવયૌવના છે. અર્થાત્ યુવાવસ્થાવાળી છે. 'सा-सा' તે તમારી પત્ની 'अन्नं-अन्यम्' બીજા जणं-जनम्' માણસની પાસે અર્થાત્ પરપુરૂષની પાસે 'मा गमे-मा गच्छेत्' ન જાય તેવું કરો ॥५॥

સૂત્રાર્થ—હે પુત્ર ! તારો પુત્ર-પરિવાર, કે જે મીઠી મીઠી બોલી બોલનારો છે, તે હજી કાચી ઉંમરનો છે. હે પુત્ર ! તારી પત્ની હજી નવયૌવના છે. તું એવું કર કે જેથી તે અન્ય પુરુષનો સાથ ન શોધે. ॥५॥

ટીકાર્થ—માતા સાધુ બનેલા પુત્રને એવું કહે છે કે હે પુત્ર ! ક્રમેક્રમે તારે ત્યાં અનેક પુત્રોનો જન્મ થયો છે તારા તે પુત્રોની વાણી અમૃતના જેવી મીઠી છે. એવાં લાડીલા પુત્રોનો ત્યાગ કરવો ઉચિત નથી, તો સાધુનો

पत्नी 'णवा' नवा=नवयौवनोन्मत्ता विद्यते। त्वया परित्यक्ता सती 'अन्नं' अन्यम् 'जणं' जनम् 'मा सा' माऽसौ 'गमे' गच्छेत्, यदि त्वं तां त्यक्ष्यसि, तदा अवस्थोचितमदनविकारेणाऽसन्मार्गं कदाचिदाश्रयेत्। अयन्ते महान् जनाऽपवाद उत्पद्येत भार्यापदप्रयोगात् त्वया पोषणीया सेति ध्वनिः। तथा पुत्रस्य यतस्त्वं पिता, भार्यायाश्च पतिरसि, अत इमौ त्वयैव रक्षणीयौ। अन्यथा दुर्निवारो जनापवादः स्यादेवेति त्यज साधुवेषं चल गृहमिति ॥५॥

मूलम्—एहि ताय घरं जामो माय कम्मसहा वयम्।
वितियंपि ताय पासामो जामु ताव सयं गिहं॥६॥

छाया—एहि तात! गृहं यामो मा त्वं कर्मसहा वयम्।
द्वितीयमपि तात पश्यामो यामस्तावत्स्वकं गृहम् ॥६॥

कर घर चलो। इसके अतिरिक्त तुम्हारी पत्नी अभी नवयौवना है। तुम्हारे त्याग देने पर वह परपुरुष के पास न चली जाय! तुम उसका त्याग कर दोगे तो तरुणावस्था के योग्य कामविकार के कारण कदाचित् वह असन्मार्ग का अवलम्बन करेगी! इससे तुम्हारा घोर लोकापवाद होगा। सूत्र में 'भार्या' शब्द का प्रयोग करके यह सूचित किया गया है कि वह तुम्हारे द्वारा भरण पोषण करने योग्य हैं। चुंकि तुम पुत्रों के 'पिता' और भार्या के पति हो अतएव तुम्हें ही उनकी रक्षा करनी चाहिए। ऐसा न किया तो लोकापवाद अनिवार्य होगा। अतएव छोडो इस वेश को और चलो अपने घर ॥५॥

वेश छोडी दईने आपणे घेर आवतो रहे. वळी तारी पत्नी पण हजी नवयौवना छे तुं मुनिवेष छोडीने घेर पाछो आव नहीं तो कदाच ते पर पुरुषनुं घर मांडशे–जो तुं तेनो त्याग करीश तो कदाच ते कुमार्गे चडी जशे, कारण के नवयौवना नारीनी कामवासना नहीं संतोषाय तो एवा मार्गनुं अवलंबन लेवानी परिस्थिति तेने माटे उत्पन्न थशे. जो एवुं बनशे तो लोकमां आपणी निंदा थशे अने आपणा कुळने कलंक लागशे सूत्रमां 'भार्या' पदनो प्रयोग करीने सूत्रकारे ए वात प्रगट करी छे के पत्नीना भरणपोषणनी जवाबदारी पति उपर होय छे, तुं पुत्रोनो पिता भार्यानो पति होवाथी तेमना पालनपोषण अने रक्षणनी जवाबदारी तारी छे. जो तुं तेमना प्रत्येनी तारी जवाबदारी अदा करवामां निष्फळ जशे, तो लोकोमां जरूर तारी निंदा थशे माटे लोकापवादथी बचवा माटे पण तारे साधुनो वेष छोडी दईने आपणा घेर आवी जवुं जोईए. ॥गाथा ५॥

अन्वयार्थः—(ताय) हे तात (एहि) एहि आगच्छ (घरं जामो) गृहं यामः गच्छामः (माय) मा त्वं किमपि कार्यं करिष्यसि (वयं) वयं (कम्मसहा) कर्मसहाः=सर्वकार्यं तत्र करिष्यामः (ताय) हे तात (बितीयं पि) द्वितीयमपि=द्वितीयवारम् (पासामो) पश्यामः सर्वं कार्यम् (ताव) तावत् (सयं) स्वकम् (गिहं) गृहम् (जामु) यामः=गच्छाम इति ॥६॥

टीका—'ताय' हे तात ! त्वमसि कार्येऽतिभीरुरिति जानामि, तथापि 'एहि' आगच्छ 'घरं जामो' गृहं यामः, 'माय' मा त्वम् । पुत्र ! चल गृहम् । गृहकर्मत्वया किमपि न कर्त्तव्यम्, वयमेव सकलकार्यं करिष्यामः, कार्यभया-

---

शब्दार्थ—'ताय-तात' हे तात ! 'एहि-एहि' आवो 'घरं जामो-गृहं यामः' घर जावें 'माय-मा त्वम्' अब तू कोई काम मत करना 'वयं-वयम्' हम लोग 'कम्मसहा-कर्मसहाः' तुम्हारा सब काम करेंगे 'ताय-तात' हे तात ! 'बितीयंपि-द्वितीयमपि' दूसरी वार पासामो-पश्यामः' घरका कार्य हम देखेंगे 'ताव-तावत्' इसलिये 'सयं-स्वकम्' अपने 'गिहं-गृहम्' घर 'जामु-यामः' जावें ॥६॥

अन्वयार्थ—हे पुत्र ! आओ घर चलें तुम कुछ भी काम मत करना हम तुम्हारा सब काम करदेंगे हे पुत्र ! अबकी वार हम सब काम कर दिया करेंगे । चलो, अपने घर चलें ॥६॥

टीकार्थ—हे पुत्र ! मैं जानता हूँ कि तुम काम करने से बहुत डरते हो । फिर भी चलो,घर चले,। तुम घर का काम बिल्कुल मत करना ।

શબ્દાર્થ—'ताय-तात' હે તાત ! 'एहि-एहि' આવે। घरजामो-गृहं यामः' ઘેર જઈએ 'माय-मा त्वम' હવે તું કોઈ કામ ન કરીશ. 'वयं-वयम्' અમે લોકો 'कम्मसहा-कर्मसहा.' તમારૂં બધું જ કામ કરીશું 'ताय-तात' હે તાત ! 'वितीयंपि-द्वितीयमपि' બીજીવાર 'पासामो-पश्यामः' તમારૂં કાર્ય અમે જોઈશું 'तात्र-तावत्' એટલા માટે 'सय-स्वकम्' પોતાના 'गिहं-गृहम्' ઘરે 'जामु-याम.' જઈએ. ।૬।।

સૂત્રાર્થ—હે પુત્ર ! ચાલ, ઘેર ચાલ્યે। આવ તારે કોઇ પણ કામ કરવું પડશે નહીં. અમે તારું સઘળું કામ કરી દઇશું હે પુત્ર ! હવેથી તારું બધું કામ અમે જ કરી દઇશું. માટે સાધુને। વેષ છોડી-દઈને આપણે ઘેર પાછો ફર. ।૬।

ટીકાર્થ—પિતા આદિ સ્વજને। તે મુનિને કહે છે કે-હે પુત્ર ! તને કામ કરતાં બહુ ડર લાગે છે, તે હું જાણું છું. તું ઘેર ચાલ. તારે ઘરનું કામ

र्वारित्यक्तगृहोऽसि, तन्माभव। गृहमागच्छ। 'ताय' हे तात! 'बितियंपि' द्वितीयमपि (कारणम्)। एकवारं पुराऽपि त्वं गृहकार्यकारणादुद्विग्नो भूत्वा पलायितोसि। द्वितीयं वारं पुनश्चल। वयमेव तत्सर्वं कार्यं करिष्यामः। 'पासमो' पश्यामः, वयमेव सर्वं कार्यं पश्यामः। तस्मात् 'तात सयं गिहं जामु' तस्मात् स्वकं गृहं यामः सर्वे वयमपि। हे तात! गृहकार्यात् त्वमुद्विग्नो मा भूः त्वदीयं सर्वमेव कार्यजातं वयमेव संपादयिष्यामः। गत्वा प्रत्ययं कुरु, न मनोऽनागतं प्रत्येति। अतः सर्वैर्गन्तव्यमेव गृहम्, माऽत्र किंचिदपि प्रयोजनविशेषं पश्यामः॥६॥

मूलम्—गंतुं ताय पुणो गच्छे ण तेणासमणो सिया।
अकामगं परिक्कमं को ते वारेउ मरिहति ॥७॥

छाया—गत्वा तात पुनरागच्छेः न तेनाऽश्रमणस्याः।
अकामगं पराक्रान्तं कस्त्वां वारयितुमर्हति ॥७॥

हम ही सब काम कर लेंगें। तुमने काम के भय से घर त्यागा है, ऐसा मत करो। घर चलो। एक बार तुम गृहकार्य से घबरा कर भाग आये हो, अब दुवारा चलो। अब हम ही सब कार्य कर लिया करेंगे। हमीं सब काम देख लेते हैं। हे पुत्र! चलो घर चलें।

आशय यह है हे पुत्र! घर के कामकाज से मत घबराओ। तुम्हारे सभी कार्य हम ही कर दिया करेंगे। घर चल कर खातरी कर लो। भविष्य की बात पर विश्वास नहीं करना, अतः सब को घर ही चलना चाहिए। यहां कोई विशेष प्रयोजन दिखाई नहीं देता॥६॥

બિલકુલ કરવું નહીં પડે. અમે જ બધું જ કામ કરી લઈશું. કામના ભયથી તારે ઘર છોડવાની જરૂર નથી. ઘરના કામથી ત્રાસીને તું સાધુ બની ગયો છે, પણ અમે તને ખાતરી આપીએ છીએ કે હવે તારે ઘરનું કામકાજ કરવાની જરૂર જ નહીં રહે. અમે અમારી જાતે જ બધું કામ કરી લઈશું. માટે હે પુત્ર! સાધુનો વેષ ઉતારી નાખીને ઘેર પાછો ફર.

આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે-પુત્ર ઘરના કામકાજથી તારે ગભરાવું નહીં, કારણ કે અમે તારું બધું કાર્ય પતાવી દઈશું. ઘેર પાછો ફરીને તું તેની ખાતરી કરી લે. મન ભવિષ્યની વાત પર વિશ્વાસ કરતું નથી, માટે તારે ઘેર જ પાછા ફરવું જોઈએ. અહીં કોઈ ખાસ પ્રયોજન દેખાતું નથી. ॥૬॥

अन्वयार्थः--(ताय) हे तात ! प्रियपुत्र ! (गंतु) गन्तुमेकवारं गत्वा (पुणो गच्छे) पुनरागच्छेः (तेण) तेन गृहगमनेन (ण असमणोसिया) न अश्रमणः स्यात् साधुत्वं न व्यपैष्यतीत्यर्थः । (अकामगं) अकामकं=कार्ये इच्छारहितम् (परिकमं) पराक्रमन्तं स्वाभिलषितानुष्ठानं कुर्वाणम् (ते) त्वाम् (को) कः (वारेउमरिहति) वारयितुमर्हति नो कोपीत्यर्थः ॥७॥

शब्दार्थ—'ताय-तात' हे प्रिय पुत्र ! 'गंतुं-गन्तुम्' एकवार घर जाकर 'पुणो गच्छे-पुनरागच्छे' फिर आ जाना 'तेण-तेन' जिससे 'ण असमणो सिया-न अश्रमणः स्यात्' तुं अश्रमण नहीं हो सकता अर्थात् इससे तेरा साधुपन चला नहीं जायगा 'अकामगं-अकामकम्' घर के कामकाज में रहित होकर 'परिकमं-पराक्रान्तम्' अपनी इच्छानुसार संयम का अनुष्ठान करते हुए 'ते-त्वाम्' तुमको 'को-कः' कौन 'वारेउमरिहति-वारयितुमर्हति' पीछे हटाने के लिये समर्थ हो सकता है अर्थात् कोई समर्थ नहीं है ॥७॥

अन्वयार्थ-हे पुत्र ! एक वार घर आकर फिर पीछे चले आना ऐसा करने से साधुता चली नहीं जाएगी अगर तुम्हारी इच्छा कार्य करने की न हो या तुम्हें अपनी इच्छानुसार कोई काम करना हो तो कौन रोकेगा? अर्थात् कोई उसमें रुकावट नहीं डालेगा ॥७॥

શબ્દાર્થ—'ताय-तात' હે તાત ! 'गंतु-गन्तुम्' એકવાર ઘરે જઈને 'पुणोगच्छे-पुनरागच्छेः' પાછો આવી જજો 'तेण-तेन' જેનાથી 'ण असचणो-न अश्रमणः स्यात्' તું અશ્રમણ થઈ શકતો નથી, અર્થાત્ આનાથી તારૂ સાધુપણું જતું નહીં રહે. 'अकामगं-अकामकम्' ઘરના કામકાજમાં ઈચ્છારહિત થઈને परिक्कमं-पराक्रान्तम्' પોતાની ઈચ્છાનુસાર સંયમનું અનુષ્ઠાન કરતાં 'ते-त्वाम्' તમને "को-कः' કોણ 'वारेउ मरिहति-वारयितुमर्हति' પાછા હટાવવાના માટે સમર્થ થઈ શકે છે ? અર્થાત્ કોઈ પણ સમર્થ નથી. ॥૭॥

સૂત્રાર્થ-હે પુત્ર ! એક વાર ઘેર આવીને તને ન ફાવે તો પાછો ચાલ્યો જજે. એવું કરવાથી તારી સાધુતા નષ્ટ નહીં થઈ જાય. જો તારી કામ કરવાની ઈચ્છા ન હોય અથવા તારે તારી ઈચ્છાનુસાર કોઈ કામ કરવું હોય તો તને કોણ રોકવાનું છે ? એટલે કે તારી ઈચ્છાનુસાર કામ કરવામાં અમે કોઈ નડતર રૂપ બનશું નહી. ॥૭॥

टीका--'ताय' हे तात !=हे प्रियपुत्र ! 'गंतुं' गत्वैकवारम् । गृहमिति शेषः । 'पुणो' पुनः 'गच्छे' आगच्छेः 'तेण' तेनैकवारंगृहगमनेन । 'णअसमणो सिया' न अश्रमणः स्याः=न त्वमसाधुर्भविष्यसि, किमेकवारं गृहगमनेन कोऽप्यश्रमणो भवति । यदि गृहं नो रोचते तदा पुनरप्यागन्तव्यमिहैव । 'अकामगं' अकामकं=अनिच्छन्तं गृहकार्यम्, गृहकार्येच्छाविरहितं भवन्तम् । 'परिक्कमं' पराक्रान्तम्=स्वेच्छानुसारसंयमानुष्ठानं कुर्वन्तम् । अथवा-वृद्धावस्थायाम् । अकामगं' अकामकं=मदनेच्छारहितं संयमानुष्ठानं प्रति पराक्रमन्तं 'को ते' कस्ते त्वाम् 'वारेउमरिहति' वारयितुं संयमानुष्ठानान्निषेद्धुमर्हति, तदाऽवसरप्राप्ते संयमानुष्ठानाख्ये कर्मणि त्वां वारयितुं न प्रभविष्यति कोऽपि । 'वार्धक्ये मुनिवृत्तीना' मिति लोकोक्तेः । अधुना तु गृहमेव गन्तव्यम्, नायमवसरः संयमाऽनुष्ठानस्य । सति समयेऽबाधितेन त्वयाऽवश्याऽनुष्ठेयः संयम इति भावः ॥७॥

टीकार्थ-हे प्रिय पुत्र ! एक बार घर चल कर फिर लौट आना । एक बार घर चलने से तुम असाधु नहीं हो जाओगे । एक बार घर जाने से ही क्या कोई असाधु हो जाता है ? अगर घर में रहना रुचिकर न हो तो पुनः यहीं आ जाना । यदि तुम्हारी इच्छा गृहकार्य करने की न हो या अपनी इच्छा के अनुसार संयम का अनुष्ठान करना हो अथवा वृद्धावस्था में कामेच्छा से रहित और संयम का अनुष्ठान करते हुए तुम्हें कौन रोक सकता है ? संयमानुष्ठान के योग्य उस अवसर पर तुम्हें संयम साधन से कोई नहीं रोक सकेगा ? लोक में भी कहा जाता है कि वृद्धावस्था में मुनि वृत्ति अंगीकार करनी चाहिए । परन्तु इस समय तो

ટીકાર્થ-માતા, પિતા આદિ સ્વજનો મુનિને આ પ્રમાણે સમજાવે છે- 'હે પ્રિય પુત્ર તું ! એક વાર તો ઘેર પાછો ફર પછી તને ઠીક લાગે તો પાછો ફરજે. એક વાર ઘેર આવવામાં તું અસાધુ નહીં બની જાય. શું એક વાર ઘેર આવવાથી સાધુતાનું ખંડન થાય છે ખરું ! જો તને ઘરમાં રહેવાનું ન ગમે, તો તું અહીં પાછો આવી જજે. જો તું ઘરકામ કરવા ન માગતો હોય અને ધર્મની આરાધના કરવા માગતો હોય, તો અમે તને તેમ કરતો રોકશું નહીં. અથવા વૃદ્ધાવસ્થામાં કામેચ્છાનો પરિત્યાગ કરીને જો તું સંયમની આરાધના કરીશ, તો તને કોણ રોકવાનું છે ? વૃદ્ધાવસ્થા જ સંયમની આરાધના કરવા માટેનો યોગ્ય સમય છે ત્યારે તું ખુશીથી સંયમની આરાધના કરજે. લોકોમાં પણ એવી જ માન્યતા પ્રચલિત છે કે વૃદ્ધાવસ્થામાં જ પ્રવજ્યા અંગીકાર કરવી જોઈએ સંયમ સાધનાનો આ અવસર નથી, માટે અત્યારે તો તારે ઘેર જ ચાલ્યા આવવું જોઈએ. જ્યારે અવસર આવે

प्रकरणमुपसंहरन्नाह-सूत्रकारः-'इच्चेवणं सुसेहंति' इत्यादि।

मूलम्-इच्चेवणं सुसेहंति कालुणीये समुट्ठिया।
विबद्धो नाइसंगेहिं तओऽगारं पहावइ ॥९॥

छाया—इत्येव सुशिक्षयन्ति कारुण्यं समुपस्थिताः।
विबद्धो ज्ञातिसंगेन ततोऽगारं प्रधावति ॥९॥

अन्वयार्थः-(णं) खलु (कालुणीये समुट्ठिया) कारुण्ये समुपस्थिताः=कारुण्यमुत्पादयंतः (इच्चेव) इत्येवं पूर्वोक्तरीत्या (सुसेहंति) सुशिक्षयंति स चापरिणतधर्मा, नवप्रव्रजितः (नाइसंगेहिं) ज्ञातिसंगैः (विबद्धो) विबद्धः=मातापितृपुत्रकलत्रादिमोहितः (तओ) ततस्तदनन्तरं (अगारं) अगारं गृहं (पहावइ) प्रधावति गच्छतीत्यर्थः ॥९॥

प्रकरण का उपसंहार करते हुए सूत्रकार कहते हैं 'इच्चेव णं' इत्यादि।

शब्दार्थ—'णं-खलु' निश्चय 'कालुणिये समुट्ठिया'-कारुण्ये समुपस्थिताः' करुणाजनक बन्धुवर्ग के 'इच्चेवं-इत्येवम्' इस प्रकार के पूर्वोक्त रीति से 'सुसेहंति-सुशिक्षयन्ति' साधु को शिक्षा देते हैं अर्थात् समझाने पर 'नाइसंगेहिं-ज्ञातिसंगैः' ज्ञातिसंग से 'विबद्धो-विबद्धः' बंधा हुआ अर्थात् मातापिता पुत्रकलत्रादि में मोहित होकर 'तओ-ततः' उस समय 'अगारं-अगारम्' घर की ओर 'पहावइ-प्रधावति' जाता है ॥९॥

अन्वयार्थ-करुणा से परिपूर्ण ज्ञातिजन इस प्रकार साधु को सिखलाते हैं। वह नवदीक्षित और अपरिणतधर्मा साधु ज्ञातिजनों के मोह में फँस कर घर चला जाता है ॥९॥

હવે આ પ્રકરણનો ઉપસંહાર કરતા સૂત્રકાર કહે છે-'इच्चेवण' ઈત્યાદિ-

શબ્દાર્થ— 'णं-खलु' નિશ્ચય 'कलुणिये समुट्ठिया-कारुण्ये समुपस्थिताः' કરૂણાજનક બન્ધુ વર્ગના इच्चेवं-इत्येवम्' આ પ્રકારના પૂર્વોક્ત રીતથી 'सुसेहति-सुशिक्षयन्ति' સાધુને શિક્ષા દે છે? અર્થાત્ સમજાવવાથી 'नाइसंगेहि-ज्ञातिसंगैः' જ્ઞાતિસંગથી विबद्धो-विबद्धः' બંધાયેલા અર્થાત્ માતા, પિતા, પુત્ર, કલત્ર, વગેરેમાં મોહિત થઈને 'तओ-ततः' તે સમયે 'अगारं-अगारम्' ઘરની તરફ 'पहावइ-प्रधावति' જાય છે. ॥૯॥

સૂત્રાર્થ—કુટુંબીઓ અને સગાં-સંબંધીઓ આગળ વર્ણવ્યા પ્રમાણેના કરુણાજનક વચનો વડે તે નવદીક્ષિત સાધુને સંસારમાં પાછો ફરવા માટે સમજાવે છે. તેને પરિણામે નવદીક્ષિત અને અપરિણતધર્મા સાધુ જ્ઞાતિજનોના

टीका—'कालुणीय समुट्ठिया' कारुण्य समुपस्थिताः, हीनदीनवचनेन करुणया युक्ता मोहजालं प्रसार्य संयमप्रासादशिखरात् पातकाः बन्धुबान्धवाः। 'इच्चेव' इत्येवंरूपेण, पूर्वोक्तप्रकारेण 'सुसेहति' सुशिक्षयन्ति, सम्यग् रूपेण प्रार्थयन्ते। यद्यपि बान्धवकथितवचनजातस्य संसारे प्रवर्त्तकतया न सुशिक्षार्थत्वं सम्भवति। अपि तु अनिष्टोत्पादकतया विपरीतमेव, तथापि इह शिक्षापदेन गृहस्थाभिमतशिक्षाया एव कथनात्। बान्धववचनैः शिक्षितो नवदीक्षितः साधुः तेषां बान्धवानां मोहपाशैर्बद्धः। 'नाइसंगेहिं' ज्ञातिसगैः=ज्ञातीनां संगेन 'विबद्धो' विबद्धः दृढं विबाधितः अल्पसत्त्वः गुरुकर्मा साधुः। 'तओ' ततस्तदनन्तरम्। 'अगारं' अगारं=पूर्वगृहमेव 'पहावइ' प्रधावति। यथा रज्जुबद्धः पशुः सरज्जुपुरुषेण यथाकामं नीयते, तथा बान्धवविलपितमोहपाशैर्बलादल्पसत्त्वः साधुर्गृहं नीयते।

टीकार्थ—करुणा से युक्त अर्थात् दीनता हीनता से परिपूर्ण वचनों का प्रयोग करके और मोह जाल फैला कर संयम रूपी महल के शिखर से नीचे गिराने वाले बन्धु बान्धव साधु को पूर्वोक्त प्रकार से सिखलाते हैं-प्रार्थना करते हैं। यद्यपि बन्धु बान्धवों के वे वचन संसार में प्रवृत्ति कराने वाले हैं, अनिष्ट कारक होने से विपरीत हैं, अतएव उन्हें सुशिक्षा नहीं कहा जा सकता, तथापि यहां 'शिक्षा' पद से गृहाभिमत शिक्षा का ही आशय समझना चाहिए। अपने बान्धवों के वचनों से शिक्षित नवदीक्षित साधु मोहपाश में बँध जाता है। ज्ञातिजनों के मोह में फँसा हुआ अल्प सत्व वाला और भारी कर्मों वाला साधु तत्पश्चात् घर चल देता है। जैसे

મોહમાં ફસાઈને દીક્ષાપર્યાયનો ત્યાગ કરીને પુનઃ ગૃહસ્થાવસ્થાનો સ્વીકાર કરી લે છે. ॥૯॥

ટીકાર્થ—કરુણાજનક એટલે કે દીનતા હિનતાથી પરિપૂર્ણ વચનોનો પ્રયોગ કરીને અને મોહજાળ ફેલાવીને સંયમરૂપી મહેલને શિખરેથી સાધુને નીચે પછાડનારા સગાં-સ્નેહીઓ સાધુને પૂર્વોક્ત પ્રકાર સમજાવે છે, અને સાધુપર્યાયનો ત્યાગ કરવાની વિનંતિ કરે છે. જો કે સગાં-સ્નેહીઓનાં આ વચનો સંસારમાં પ્રવૃત્તિ કરાવનારાં હોવાને કારણે અને તેનું અનિષ્ટ કરનારાં હોવાને કારણે વિપરીત શિખામણ રૂપ હોવાને કારણે તે વચનોને સુશિક્ષા કહી શકાય નહીં, છતાં પણ અહીં 'શિક્ષા' પદને ગૃહાભિમત શિક્ષાનું જ-ઘેર પાછાં ફરવાના બોધનું જ-વાચક સમજવું જોઈએ. તેમનાં આ પ્રકારનાં વચનોથી નવદીક્ષિત, અલ્પસત્ત્વ સાધુ મોહપાશમાં જકડાઈ જાય છે અને પ્રવ્રજ્યાનો ત્યાગ કરીને ઘેર પાછા ફરી જાય છે. જેવી રીતે દોરડા

मूलम्—जं किं च अणगं तात तंपि सव्वं समीकतम्।
हिरण्णं ववहाराइ तेपि दाहासु ते वयं ॥८॥

छाया—यत्किञ्चिच्च ऋणं तात! तत्सर्वं हि समीकृतम्।
हिरण्यं व्यवहारादि तद्दास्यामो वयं खलु ॥८॥

अन्वयार्थ-(तात) हे तात=हे कुटुम्बरक्षकपुत्र (जं किंचि) यत् किंचित् (अणगं) ऋणं (तं वि सव्वं) तदपि सर्वम्=अस्माभिर्विभज्य (समीकतं) समीकृतम्=समभागेन व्यवस्थापितम् (ववहाराइ) व्यवहारादिः (हिरण्णं) हिरण्यसुवर्णादिकं (तंपि) तदपि (ते) तुभ्यम् (वयं) वयम् (दाहासु) दास्यामः=त्वदीयव्यवहारोपयोगिसुवर्णादिकं दास्याम इति भावः ॥८॥

घर पर ही चलो। संयम साधना का यह अवसर नहीं है। जब अवसर आवेतो बिना किसी बाधा के तुम संयम का अवश्य अनुष्ठान करना॥७॥

शब्दार्थ—'तात-तात' हे पुत्र! 'जं किंचि अणगं-यत् किंचित् ऋणम्' जो कुछ ऋण था 'तं वि सव्वं-तदपि सर्वम्' वह भी सब 'समीकतं-समीकृतम्' हमने विभाग कर बराबर कर दिया है 'ववहाराइ-व्यवहारादिः' व्यवहार के योग्य जो 'हिरण्णं-हिरण्यम्' सुवर्णादिक है 'तं पि-तदपि' वह भी 'ते-तुभ्यम्' तुझको: 'वयं-वयम्' हम लोग 'दाहासु-दास्यामः' देंगे अतः तुमको घर ही चलना उचित है ॥८॥

अन्वयार्थ—हे पुत्र! हे कुटुम्ब के रक्षक! जो ऋण चढाथा, उस सब को हम लोगों ने बांट कर बराबर कर लिया है। व्यवहार के लिए तुम्हें जो हिरण्य (चांदी) सुवर्ण आदि चाहिए वह हम तुम्हें देंगे ॥८॥

ત્યારે કોઈ પણ પ્રકારના અવરોધ વિના તું અવશ્ય સંયમની આરાધના કરજે. ાાગાથા ૭ાા

શબ્દાર્થ—'तात-तात' હે પુત્ર! 'ज किंचि अणगं-यत् किंचित्ऋणम्' જે કંઈક ઋણ હતું 'तं वि सव्वं-तदपि सर्वम्' તે પણ બધું 'समीकतं-समीकृतम्' અમે વિભાગ કરીને બરાબર કરી દીધું છે 'ववहाराइ-व्यवहारादिः' વ્યવહારના યોગ્ય જે हिरणं-हिरण्यम्' સુવર્ણાદિક છે. 'तंपि-तदपि' તે પણ 'ते-तुभ्यम्' તને 'वयं-वयम्' અમે લોકો 'दाहामु-दास्यमः' આપીશું જેથી તમારે ઘેર આવવું જ યોગ્ય છે, ાા૮ાા

સૂત્રાર્થ—હે પુત્ર! હે કુટુંબના આધાર! તારે માથે જે ઋણ (દેવું) વધી ગયું હતું, તે અમે સૌ કુટુંબીઓએ ભાગે પડતું ચુકવી દીધું છે તારો વ્યવહાર ચલાવવા માટે તારે જે સુવર્ણ, ચાંદી આદિની જરૂર હોય તે અમે તને આપશું ાાગાથા ૮ાા

टीका—'तात' हे पुत्र ! हे कुटुम्बरक्षकपुत्र ! 'जं किंच अणगं' यत् किंचित् ऋणादिकमासीत्। 'तं पि सव्व' तत्सर्वमपि 'समीकतं' समीकृतम् अस्माभिरेव समं विभज्य ऋणं दत्तम्, नास्ति ते ऋणभारः। यदि कदाचित् ऋणभाराद्भीत इहागतोऽसि, तदा तद्भयं त्यज। अस्माभिरेव तत्सर्वं समीकृतम्। 'ववहाराइ' व्यवहारयोग्यं व्यापारादिप्रयोजनीभूतं यदपि विद्यते। 'हिरण्णं' हिरण्यं सुवर्णादि धनं गृहेऽवशेषितम्। 'तं वि' तदपि 'ते' तुभ्यम् 'वयं' वयम् 'दाहामु' दास्यामः। हे पुत्र ! तवोपरि यद् ऋणमासीत् तदस्माभिरेव विभज्य स्व स्वशिरसि न्यस्तम्। अथ च गृहे यत् व्यवहारयोग्यं स्वर्णादिरूपं धनं विद्यते, तदपि तुभ्यं दास्यामि, अतस्त्वयाऽवश्यमेव गन्तव्यं गृहम्। यद्भयात्त्यक्तगृहः, तत् दूरं गतं तदर्थं शोको न करणीयः। अतः परं गृहसेवा व्यापारे नास्ति मनागपि तव ते बाधाव्याधिरिति भावः॥८॥

टीकार्थ—हे कुटुम्ब के रक्षक पुत्र ! तुम्हारे ऊपर जो भी ऋण आदि था वह हमने बराबर कर दिया है-बँटवारा करके चुका दिया है। अब तुम्हारे ऊपर ऋण का भार नहीं रहा है। ऋण के भय से भयभीत हो कर यहां आए हो तो उस भय को दूर कर दो। वह ऋण तो हमने ही उतार दिया है। व्यवहार अर्थात् व्यापार आदि के योग्य जो हिरण्य चांदी स्वर्ण आदि घर में है, वह भी हम तुम्हें देंगे।

अभिप्राय यह है—हे पुत्र ! तुम्हारे ऊपर जो ऋण चढा था, उसका बटवारा करके हम लोगों ने अपने अपने माथे ले लिया है। इसके अतिरिक्त घर में व्यवहार योग्य जो भी सोना चांदी आदि है, वह भी तुम्हें देंगे। अतएव तुम अवश्य घर चलो। जिस डरसे तुमने घर छोडा है, वह दूर होगया है। उसके लिए चिन्ता मत करो। इसके पश्चात् घर पर रहने में तुम्हारे लिए कोई विघ्नबाधा नहीं है ॥८॥

ટીકાર્થ—હે કુટુંબના રક્ષક પુત્ર ! તારે માથે ઋણનો જે બોજો હતો, તે અમે ભરપાઈ-કરી દીધો છે. કુટુંબીઓએ અંદરોઅંદર વહેંચણી કરીને તે ઋણ ચુકવી દીધું છે. હવે માથે ઋણનો ભાર રહ્યો નથી જો ઋણના ભયથી તેં સાધુજીવન અંગીકાર કર્યું હોય, તો તે ભય હવે દૂર થઈ ગયો છે વળી વ્યવહાર (વેપાર) આદિને માટે તારે જે સુવર્ણ, ચાંદી, ધન આદિની જરૂર હોય, તે અમે તને ઘરમાંથી આપશું

આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે ઋણના ભયથી જો તેં ઘર છોડયું હોય, તો હવે તે ભય દૂર થઈ ગયો છે. વળી વેપાર આદિને માટે જરૂરી ધન અમે તને આપશું, એટલે તને કોઇ પણ પ્રકારની વ્યવહારિક મુશ્કેલી પણ નહીં પડે. હવે તમારે ઘેર પાછા ફરવામાં શી મુશ્કેલી છે ? માટે છોડો આ સાધુપર્યાય અને ફરી ઘેર ચાલ્યા આવો ॥ગાથા ૮॥

मोहपाशकूपपातकाः वान्धवाः पूर्वोक्तरीत्या साधुं तथानुशिक्षयंति, यथा तेषां संगेन बद्ध इव विभ्रान्तः गुरुकर्मा साधुः मोक्षदायिनीमपि प्रव्रज्यां परित्यज्य गृहपाशे एवाऽनुवध्नात्यात्मानम् । इति भावः ॥९॥

मूलम्—जहा रुक्खं वणे जायं मालुया पडिबंधई ।
एवं णं पडिबंधंति णातओ असमाहिणा ॥१०॥

छाया—यथा वृक्षं वने जातं मालुका प्रतिवध्नाति ।
एवं ते प्रतिवध्नन्ति ज्ञातयो असमाधिना ॥१०॥

रस्सी से बंधे पशु को रस्सी पकडने वाला पुरुष इच्छानुसार ले जाता है, उसी प्रकार बन्धुबान्धवों के विलापरूपी मोहपाश में आबद्ध सत्व-हीन साधु घर ले जाया जाता है ।

आशय यह है कि मोह के कूप में पटकने वाले बान्धवजन पूर्वोक्त प्रकार से साधु को इस प्रकार सीख देते हैं जिससे उनके संग से बद्ध जैसा भ्रान्त गुरुकर्मा साधु मोक्षदायिनी दीक्षा को भी त्याग कर गृह के बन्धन में बंध जाता है ॥९॥

शब्दार्थ—'जहा-यथा' जैसे 'वणे जायं-वने जातम्' वन में उत्पन्न हुवा 'रुक्खं-वृक्षम्' वृक्ष को 'मालुया-मालुका' लता-वेल 'पडिबंधइ-प्रति-बध्नाति' वेष्टित हो जाती है 'णं-खलु' निश्चय 'एवं-एवम्' इसी प्रकार 'णातयो ज्ञातयः' ज्ञातिवाले अर्थात् कुटुंबिजन 'असमाहिणा-असमाधिना' अल्पसत्ववाले उस साधु को 'पडिबंधंति-प्रतिबध्नंति' बांध लेते हैं॥१०॥

वडे બાંધેલા પશુને દોરડું પકડનાર માણસ પોતાની ઇચ્છાનુસાર દોરી જાય છે, એજ પ્રમાણે સગાં-સ્નેહીઓના વિલાપ રૂપ મોહપાશથી જકડાયેલા સત્ત્વહીન સાધુને, તેઓ ઘેર લઈ જવામાં સફળ થાય છે.

આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે મોહરૂપ કૂવામાં હડસેલનારા બન્ધુજનો તે નવદીક્ષિત સાધુને એવી રીતે સમજાવે છે કે તે ભ્રાન્ત, ગુરુકર્મા સાધુને મોક્ષદાયિની પ્રવ્રજ્યાનો પણ ત્યાગ કરીને ગૃહના બન્ધનમાં બંધાઈ જાય છે ॥૯॥

શબ્દાર્થ—'जहा-यथा' જેવી રીતે 'वणे जायं-वने जातम्' વનમાં ઉત્પન્ન થયેલ 'रुक्खं-वृक्षम्' ઝાડને 'मालुया-मालुका' લતા-વેલ 'पडिबंधइ-प्रतिबध्नाति' વીંટળાઈ જાય છે 'णं-खलु' નિશ્ચય 'एवं-एवम्' આ પ્રમાણે 'णातयो-ज्ञातयः' જ્ઞાતિવાળા અર્થાત્ કુટુમ્બિજન 'असमाहिणा-असमाधिना' અલ્પસત્ત્વવાળા તે સાધુને 'पडिबंधंति-प्रतिबध्नन्ति' બાંધી લે છે. ॥૧૦॥

अन्वयार्थः—(जहा) यथा (वणे जायं) वने जातं (रुक्खं) वृक्षम् (मालुया) मालुकालता (पडिबंधइ) प्रतिबध्नाति-परिवेष्टयति (णं) खलु (एवं) एवमनेनैव प्रकारेण (णातयो) ज्ञातयो=मातापितृस्वजनाः (असमाहिणा) असमाधिना (पडिबंधंति) प्रतिबध्नंति, येनास्यासमाधिरुत्पद्यते इति ॥१०॥

टीका—'जहा' यथा- येन प्रकारेण 'वणे जायं' वने जातम्=वने समुत्पन्नं वने वर्द्धितं पुष्पफलान्वितम् 'रुक्खं' वृक्षम्, 'मालुया' मालुकामाला, लता इति यावत् 'पडिबंधइ' प्रतिबध्नाति, यथा वने समुत्पन्ना लता वने समुत्पन्नं स्वसमीपवर्तिनं वृक्षादिकं परिवेष्टयति 'णं' खलु 'एवं' एवमेव 'णातओ' ज्ञातयः=परिवारिकाः कुटुम्बकदम्बकानि। 'असमाहिणा' असमाधिना तं नवदीक्षितं साधुम्, यद्वा-अल्पसत्त्वमसमाराधितचित्तं गुरुकर्माणं साधुम्। 'पडिबंधंति' प्रतिबध्नन्ति, तथा ते व्यवस्यन्ति यथाऽस्याऽसमाधिरुत्पद्येत। असमाहितः स प्रव्रज्यां परित्यज्य गृहं गच्छति।

अन्वयार्थ--जैसे वन में उत्पन्न वृक्ष को मालुका-लता घेर लेती है इसी प्रकार माता पिता स्वजन आदि उस साधु को ऐसा घेर लेते हैं जिससे उसे असमाधि उत्पन्न होती है ॥१०॥

टीकार्थ--जैसे वन में उत्पन्न, वन में वृद्धि को प्राप्त तथा पुष्पों और फलों से सम्पन्न वृक्ष को समीपवर्त्ती मालुका लता परिवेष्टित कर लेती है, उसी प्रकार कुटुम्बीजन असमाधि से उस नवदीक्षित साधु को अथवा सत्वहीन, असमाराधित चित्तवाले एवं भारी कर्मों वाले साधु को घेर लेते हैं। वे ऐसा करते हैं जिससे उसे असमाधि उत्पन्न हो। समाधि से रहित होकर वह साधु दीक्षा त्याग कर घर चला जाता है।

સૂત્રાર્થ—જેવી રીતે વનમાં ઉત્પન્ન થતાં વૃક્ષને માલુકા લતા વીંટળાઇ વળે છે, એજ પ્રમાણે માતા, પિતા, સ્વજનો આદિ તે નવદીક્ષિત સાધુને એવાં તે ઘેરી લે છે કે તેમને કારણે તે સાધુના ચિત્તમાં અસમાધિભાવ ઉત્પન્ન થાય છે ।૧૦

ટીકાર્થ—જેવી રીતે વનમાં જ ઉગતા અને વનમાં જ વૃદ્ધિ પામતાં, પુષ્પો અને ફળોથી યુક્ત વૃક્ષને સમીપવર્તી માલુકા લતા વીંટળાઈ જાય છે, એજ પ્રમાણે સાધુના કુટુંબીઓ અસમાધિભાવથી-મોહને વશવર્તી થઈને તે સાધુને ઘેરી લે છે અથવા તેઓ સત્ત્વહીન, ગુરુકર્મા, અને અસમારાધિત ચિત્તવાળા તે સાધુને ઘેરી લે છે તેઓ એવાં વચનો બોલે છે કે જે વચનોને કારણે તે સાધુમાં અસમાધિભાવ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેનું ચિત્ત ડામાડોળ થઇ જાય છે. તેથી તે દીક્ષાનો ત્યાગ કરીને ફરી ગૃહસ્થાવસ્થાનો સ્વીકાર કરી લે છે.

अमित्ररूपा अपि कुटुम्बिनः साधुं परिवेष्टय कथयन्ति हे तात! यादृश-स्थाने द्वयोरावयो र्न गमनं तत्रैकाकिना गमनेन किम् आवां मिलित्वा एकत्रैव स्थास्यावः कदाचिद्दुर्गतिं वा गच्छाव। तथा चोक्तम्--

"अमित्तो मित्तवेसेणं कंठे घेत्तुण रोयइ।
मा मित्ता सोग्गइं जाहि दो वि गच्छामु दुग्गइं ॥१॥

छाया--अमित्रं मित्रवेषेण कण्ठे गृहीत्वा रोदिति।
मा मित्र सुगतिं याहि द्वावपि गच्छावो दुर्गतिम् ॥१॥ इति ॥१०॥

मूलम्--विबद्धो नाइसंगेहिं हत्थी वावी नवग्गहे।
पिट्ठओ परिसप्पंति सुयगोव्व अदूरए ॥११॥

छाया--विबद्धो ज्ञातिसंगैर्हस्ती वापि नवग्रहे।
पृष्ठतः परिसर्पन्ति सूतगौरिव अदूरगा ॥११॥

अमित्र रूप वे कुटुम्बीजन साधु को घेरकर कहते हैं हे पुत्र! जिस जगह हम दोनों (हम सब) नहीं पहुंच सकते वहां तुम्हारे अकेले जाने से क्या लाभ! हम तुम मिलकर एक ही जगह रहें, भले ही दुर्गति में जाएँ परन्तु साथ रहें। कहा भी है--'अमित्तो मित्तवेसेणं' इत्यादि।

वास्तव में जो मित्र नहीं है, वह मित्र होने का ढोंग करके और गले से लगाकर रोता है। कहता है हे मित्र! तुम अकेले सुगति में मत जाओ। हम दोनों साथ साथ दुर्गति में ही चलेगे ॥१०॥

અમિત્રરૂપ તે કુટુંબીજનો તે સાધુને ઘેરી લઈને તેને એવું કહે છે કે 'આપણે બધાં એક સાથે જ્યાં પહોંચી ન શકીએ, ત્યાં તમારે એકલા શા માટે જવું જોઈએ! દુર્ગતિ કે સદ્ગતિ, જે ગતિ મળવી હોય તે મળે, પણ આપણે એકબીજાનો સાથ છોડવો જોઈએ નહીં. તમે સદ્ગતિમાં જાઓ અને અમે દુર્ગતિમાં જઈએ, એવું શા માટે કરવું જોઈએ! કહ્યું પણ છે કે--

'अमित्तो मित्तवेसेणं' ઈત્યાદિ--

જેઓ સાધુના સાચા મિત્રો નથી તેઓ તેના મિત્ર હોવાનો ઢોંગ કરીને તેને ભેટી પડીને વિલાપ કરવા લાગી જાય છે અને તેને કહે છે કે--'હે મિત્ર! તું એકલો સુગતિમાં જવાનો વિચાર ન કર આપણે બધાં દુર્ગતિમાં સાથે સાથે જ ચાલ્યા જઈશું.' ॥ગાથા ૧૦॥

अन्वयार्थः--(नाइसंगेहिं) ज्ञातिसंगैः-मातापितृसम्बन्धैः (विबद्धो) विबद्धः (पिट्ठओ) पृष्ठतः (परिसप्पंति) परिसर्पन्ति साधोरनुकूलमाचरन्ति स्वजनाः (अवि) अपि (नवगहे) नवग्रहे (हत्थी व) हस्ती इव (सुयगोव्वअदूरए) सूतिगौरिवा दूरगा यथा नवप्रसूता गौः स्ववत्ससमीपे एव तिष्ठति तथैवैतस्य परिवारा एतस्य समीपे एव तिष्ठन्तीति भावः ॥११॥

टीका—'नाइसंगेहिं' ज्ञातिसंगैः, मातापितृकलत्रमित्रादिस्वजनवर्गैः। 'विबद्धो'

शब्दार्थ—'नाइ संगेहि-ज्ञातिसंगैः' माता पिता आदि स्वजनवर्ग के संबंध द्वारा 'विबद्धो-विबद्धः' बंधे हुए साधु के 'पिट्ठओ पृष्टतः' पीछे पीछे 'परिसप्पंति-परिसर्पन्ति' उनके स्वजनवर्ग चलते हैं 'अवि-अपि' और 'नवग्गहे-नवग्रहे' नवीन पकडे हुए 'हत्थीव-हस्ती इव' हाथी के समान उसके अनुकूल आचरण करते हैं तथा 'सुयगोव्व अदूरए-सूत गौरिवादूरगा' नई व्याई हुई गाय जैसे अपने बछडे के पास ही रहती है उसी प्रकार उनका परिवारवर्ग उसके पास ही रहते हैं ॥११॥

अन्वयार्थ—मातापिता आदि के संबधो से बंधे हुए साधु के पीछे पीछे स्वजन चलते हैं और नवीन पकडे हुए हाथी के समान उसके अनुकूल व्यवहार करते हैं जैसे नवीन व्याई हुई गाय अपने बछडे के समीप ही रहती है उसी प्रकार वे भी उसी के पास रहते हैं ।११।

टीकार्थ--मातापिता कलत्र मित्र आदि स्वजनों के सम्बन्ध से

શબ્દાર્થ—'नाइसंगेहिं-ज्ञातिसंगैः' માતા-પિતા વગેરે સ્વજનવર્ગના સંબંધ દ્વારા विबद्धो विबद्धः' બંધાયેલા સાધુના पिट्ठओ-पृष्ठतः' પાછળ પાછળ 'परिसप्पंति-परिसर्पन्ति' તેમનો સ્વજનવર્ગ ચાલે છે 'अवि-अपि' અને 'नवगाहे-नवग्रहे' નવા પકડાયેલ 'हत्थीव-हस्ती इव' હાથીની જેમ તેમને અનુકુળ આચરણ કરે છે તથા 'सुयगोव्व अदूरए-सूतगौरिवादूरगा' નવી વીંયાયેલ ગાય જેમ પોતાના વાછરડાની પાસે જ રહે છે તેજ પ્રકારે તેમનો પરિવાર વર્ગ તેની પાસે જ રહે છે. ॥૧૧॥

સૂત્રાર્થ—જેવી રીતે નવી વિયાયેલી ગાય પોતાના વાછડાની સમીપમાં જ રહે છે, એજ પ્રમાણે માતા-પિતા આદિના સંબંધથી બંધાયેલા સાધુની પાછળ પાછળ તેના સંસારી સ્વજનો ચાલે છે, ને નવા પકડી લાવેલા હાથીની સાથે જેવો વ્યવહાર કરવામાં આવે છે, એવો તેને અનુકૂળ વ્યવહાર તેની સાથે કરે છે. ॥૧૧॥

ટીકાર્થ—માતા-પિતા, પત્ની, મિત્ર આદિ સ્વજનોના સંબંધથી બંધાયેલા

विबद्धः साधुरल्पसत्वो भवति यस्य 'पिट्ठओ' पृष्ठतः पश्चात् 'परिसप्पंति' परिसर्पन्ति चलन्ति बान्धवाः, 'नवगहे हत्थीव' नवग्रहः हस्तीव, नवीनगृहीतो हस्तीव विबद्धो भवति, यथा ग्रहणकर्तारः पश्चात् तमनुवर्त्तमानाः भवंति चलन्ति। तथाऽस्यापि साधोस्ते अनुकूलतामेव चरंति, तेषां पश्चात्प्रचलंति, तथा 'सुयगोव्व अदूरए' सूतागौरिव अदूरगा, यथा नवप्रसूता गौः स्ववत्सस्य पार्श्वे एव तिष्ठति, तं परित्यज्य न कुत्रापि गच्छति तथा नवज्ञानसाधोः परिवाराः बान्धवादयः साधुं परित्यज्य न कुत्रापि गच्छन्ति, साधोः सामीप्यमेवानुतिष्ठन्ति। एवं स्वजनाऽऽहितमोहमापन्नः साधुः प्रव्रज्यां परित्यज्य गृहं विशति, तत्राऽपारमोहजालपरिवृतः परिवार परिवेष्टित एव तिष्ठतीति भावार्थः ॥११॥

मूलम्—एए संगा मणुस्साणं पायाला इव अतारिमा।

कीवा जत्थ य किस्संति नाइसंगेहिं मुच्छिया ॥१२॥

बँधे हुए साधु के पीछे पीछे उसके बान्धव चलते हैं। जैसे नवीन हाथी को पकड़ने वाले उसी के अनुकूल वर्त्ताव करते हैं, उसी प्रकार वे भी उसी के अनुसार चलते हैं। जैसे नवीन व्याई हुई गाय अपने बछडे के पास ही रहती है, उसे छोड कर अन्यत्र नहीं जाती, उसी प्रकार उस साधु के बान्धव आदि परिजन उसके पास ही रहते हैं। उसे छोड़कर अन्यत्र नहीं जाते।

आशय यह है कि इस प्रकार स्वजनों के सम्पर्क से मोह को प्राप्त वह साधु प्रव्रज्या का परित्याग करके घर चला जाता है। वहां अपार मोहजाल में फँसकर और परिवार से घिरकर रहता है ॥११॥

સાધુની પાછળ પાછળ તેના સંસારી સ્વજનો ચાલે છે—ગૃહવાસનો ત્યાગ કરવા છતાં તેઓ તે સાધુનો સાથ છોડતા નથી જેવી રીતે જંગલમાંથી હાથીને પકડી લાવનાર માણુસો હાથીને અનુકૂળ વર્તાવ કરીને હાથીને પોતાને વશ કરી લે છે, એજ પ્રમાણે સંસારી સ્વજનો પણ તે સાધુને અનુકૂળ થઇ પડે એવો વર્તાવ રાખીને તેને વશ કરી લે છે. જેમ તાજી વિવાયેલી ગાય પોતાના વાછડાની પાસે જ રહે છે. તેને છોડીને બીજે જતી નથી, એજ પ્રમાણે તે સાધુના સ્વજનો તેની પાસે જ રહે છે—તેને પોતાની નજરથી દૂર થવા દેતા નથી. આ પ્રકારે સ્વજનોનો સંપર્ક ચાલુ રહેવાથી તે નવદીક્ષિત, અલ્પસત્ત્વ સાધુ મોહને વશ થઇને સાધુ પ્રવ્રજ્યાનો ત્યાગ કરીને ઘેર ચાલ્યો જાય છે. ત્યાં તે અપાર મોહજાળમાં ફસાઇ જઇને સંસારમાં અટવાયા કરે છે ॥૧૧॥

छाया—एते संगा मनुष्याणां पाताला इवाऽतार्याः ।
क्लीवा यत्र क्लिश्यन्ति ज्ञाति सगैश्चमूर्च्छिताः ॥१२॥

अन्वयार्थः--(एए) एते पूर्वोक्ताः (संगा) सङ्गाः=मातृपितृस्वजनसंबन्धाः (मणुस्साणं) मनुष्याणाम् (पायाला इव) पाताला इव=समुद्रवत् (अतारिमा) अतार्याः दुस्तराः (जत्थ) यत्र येषु संगेषु (नाइसंगेहिं) ज्ञातिसंगैः (मुच्छिया) मूर्च्छिता=गृद्धिभावमुपागताः (कीवा) क्लीवाः कातरा असमर्थाः (किस्संति) क्लिश्यंति क्लेशमनुभवंति संसारान्तर्वर्तिनो भवन्तीति ॥१२॥

टीका--'एए संगा' एते पूर्वोक्ताः संगाः सज्यन्ते इति संगाः पितृमातृ-प्रभृतीनां मोहपाशपातकाः तात्कालिकाऽनुकूलवेदनीयाः संबन्धाः, नवीनकर्म-

शब्दार्थ—'एए-एते' यह पूर्वोक्त 'संगा-सङ्गाः' मातापिता स्वजन आदि का संबन्ध 'मणूसाणं-मनुष्याणाम्' मनुष्यों के लिए 'पायाला-इव-पाताला इव' समुद्र के समान 'अतारिमा-अतार्याः' दुस्तर है 'जत्थ-यत्र' जिस संग में 'नाइसंगेहिं-ज्ञातिसंगैः' ज्ञातिसंसर्ग में' 'मुच्छिया-मूर्च्छिताः' आसक्त हुए 'कीवा-क्लीवाः' असमर्थ पुरुष किस्संति-क्लिश्यन्ति' दुःखित होते हैं ॥१२॥

अन्वयार्थ--ये पूर्वोक्त संग अर्थात् मातापिता आदि स्वजनों के सम्बन्ध मनुष्यों के लिए समुद्र के समान दुस्तर हैं जिनमें स्वजन संसर्ग से मूर्छित हुए कायरजन क्लेश का अनुभव करते हैं या संसार में परिभ्रमण करते हैं ॥१२॥

टीकार्थ-ये पूर्वोक्त संग अर्थात् माता पिता आदि, स्वजनों के सम्बन्ध

શબ્દાર્થ—'एए-एते' આ પૂર્વોક્ત 'सगा-सङ्गा.' માતા-પિતા સ્વજન વગેરેનો સંબંધ 'मणूसाणं-मनुष्याणाम्' મનુષ્યોના માટે 'पायाला इव-पाताला इव' સમુદ્રના સમાન 'अतारिमा-अतार्या' દુસ્તર છે. 'जत्थ-यत्र' જે સંગમાં 'नाइ संगेहिं-ज्ञातिसंगै.' જ્ઞાતિસંસર્ગમાં 'मुच्छिया-मूर्च्छिता' આસક્ત થયેલ 'कीवा-क्लीवाः' અસમર્થ પુરૂષ 'किस्संति क्लिश्यन्ति દુઃખી થાય છે. ॥૧૨॥

સૂત્રાર્થ—માતા-પિતા આદિ સ્વજનોના સંબંધરૂપ પૂર્વોક્તસંગ માણસોને માટે સમુદ્રના સમાન દુસ્તર છે સ્વજનોના મોહમાં આસક્ત થયેલા મૂર્છાભાવને કારણે તેમનો સંસર્ગ નહી છોડી શકનારા-કાયર માણસો આ સંસારમાં પરિભ્રમણ કર્યા જ કરે છે અને જન્મ, જરા અને મરણનાં દુઃખોનો અનુભવ કર્યા જ કરે છે ॥૧૨॥

ટીકાર્થ—આ પહેલાં કહેલ માતા-પિતા વિગેરે સ્વજન સંબંધીજનોનો મોહ-

पादानस्वरूपाः। 'मणुस्साणं' मनुष्याणाम् 'पाताला' पातालाः समुद्राः व=इव 'अतारिमा' अतार्याः अतीवदुस्तराः, यथाऽल्पसत्त्वानां समुद्रो न लंघनीयः भवति, तथाऽल्पसत्त्वानां मातृपितृस्वजनादीनां पारस्परिकाः सम्बन्धाः अनुल्लंघनीयाः भवन्ति। 'जत्थ' यत्र यस्मिन् संगे 'कीवा' क्लीवा असमर्थाः कातराः पुरुषाः 'किस्संति' क्लिश्यन्ति=क्लेशमनुभवन्ति विविधप्रभेदभिन्नसंसारचक्रे एवाऽऽविशन्ति। कथं भूतास्ते पुरुषाः—ये संसारमेव विशन्ति तत्राह—'नाइसंगेहिं मुच्छिया' ज्ञातिसंगैः पुत्रकलत्रादिसंबन्धैः मूर्च्छिता आसक्ताः सन्तः। स्वजनसंसर्गस्नेहो मनुष्याणामतिदुस्तरः समुद्र इव। अस्मिन् स्नेहे संसक्तोऽसमर्थः पुरुषार्थचतुर्थपरमपुरुषः प्रतिपुरुषोऽतीव क्लिश्यतीति महतां विमर्शः ॥१२॥

मूलम्—तं च भिक्खू परिन्नाय सव्वे संगा महासवा।
जीवियं नावकंखिज्जा सोच्चा धम्ममणुत्तरं॥१३॥

छाया—तं च भिक्षुः परिज्ञाय सर्वे संगा महास्रवाः।
जीवितं नाऽवकांक्षेत श्रुत्वा धर्ममनुत्तरम् ॥१३॥

मनुष्यों के लिये तात्कालिक अनुकूल वेदनीय है, न कि परिणाम के लिये, परिणाममें तो ये सम्बन्ध अल्प जीवों के लिये समुद्र के जैसे दुस्तर हैं जिनमें स्वजन संसर्ग से प्रेमवशात् आसक्त होकर कायरजन नाना प्रकार के क्लेश का अनुभव करते हैं या संसार चक्र में परिभ्रमण करते हैं ॥१२॥

शब्दार्थ—'भिक्खू-भिक्षुः' साधु 'तं च-तं च' उस ज्ञाति सम्बन्ध को 'परिन्नाय-परिज्ञाय' ज्ञपरिज्ञा से अनर्थकारक जानकर प्रत्याख्यानपरिज्ञासे' छोड देवें क्योंकि 'सव्वे संगा-सर्वे संगाः' सभी सम्बन्ध

પાશ રૂપસંબંધ સમુદ્રની માફક અતિ દુસ્તર હોય છે. જેમ અલ્પ પરાક્રમી સમુદ્રને પાર કરી શકતો નથી તેજ રીતે અલ્પ પરાક્રમવાળા પુરૂષને માતા-પિતા વિગેરે સ્વજનાદીઓનો સંબંધ છોડવો તે ઘણો જ મુશ્કેલી ભર્યો છે કે જે સંગમાં કાયર પુરૂષો દુઃખ ભોગવ્યા જ કરે છે. તે કાયર પુરૂષો કેવા હોય છે? તે માટે કહે છે કે-તેઓ પુત્રકલત્રાદિ સબન્ધમાં ઘણા જ આસક્ત થઇને તેમાં જ રચ્યાપચ્યા હોવાથી પરમ પુરૂષાર્થરૂપ મોક્ષ મેળવવા પ્રયત્ન કરી શકતા નથી. અને સંસારરૂપી સમુદ્રમાં જ ભ્રમણ કર્યા કરે છે. ॥૧૨॥

સૂત્રકાર સાધુને ઉપદેશ આપતાં આ પ્રમાણે વિશેષ કથન કરે છે—

શબ્દાર્થ—'भिक्खू-भिक्षुः' સાધુ 'तं च-तंच' તે જ્ઞાતિ સંબંધને 'परिन्नाय-परिज्ञाय' જ્ઞપરિજ્ઞાથી અનર્થકારક જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી છોડી દે કેમકે 'सव्वे संगा-सर्वे संगाः' બધા જ સંબંધ 'महासवा-महास्रवाः' મહાન

अन्वयार्थः--(भिक्खू) भिक्षुः साधुः (तं च) तं च ज्ञातिसंबन्धं (परिन्नाय) परिज्ञाय ज्ञात्वा त्यजेत् (सव्वे संगा) सर्वेऽपि संगाः संबन्धाः (महासवा) महास्रवा कर्मणामास्रवद्वाररूपा भवंति अतः (अणुत्तरं) अनुत्तरं सर्वत उत्तमं (धम्मं) धर्ममहिंसादिलक्षणं (सोच्चा) श्रुत्वा (जीवियं) जीवितम्=असंयमजीवनम् (नाभिकंखेज्जा) नाभिकांक्षेत् जीवनेच्छां न कुर्यादिति ॥१३॥

टीका--'भिक्खू' भिक्षुः साधुः 'तं च' तं च तादृशं परिजनसंबन्धम्। 'परिन्नाय' परिज्ञाय=ज्ञपरिज्ञया अनर्थस्वरूपं परिज्ञाय प्रत्याख्यानपरिज्ञया त्यजेत्। यतः-'सव्वे संगा' सर्वे एव संगा आसक्तयः 'महासवा' महास्रवाः महतां कर्मणाम् आस्रवाः द्वारभूता', उत्पादका भवन्ति कर्मणाम्, इति विमृश्याऽनुकूलस्योप-

---

'महासवा-महाश्रवाः' महान् कर्म के आस्रवद्वार होतें हैं अतः 'अणुत्तरं--अनुत्तरम्' सबसे उत्तम 'धम्मं-धर्मम्' अहिंसादिलक्षणवाले धर्म को 'सोच्चा-श्रुत्वा' सुनकर 'साधुजीवियं-साधुजीवितम्' असंयम जीवन की 'नाभिकंखिज्जा- नाभिकांक्षेत्' इच्छा न करे ॥१३॥

अन्वयार्थ-साधु उस ज्ञातिसंबंध को ज्ञपरिज्ञा से अनर्थमूलक जानकर प्रत्याख्यान प्रतिज्ञा से उनका त्याग करें, क्योंकि ये सभी सम्बन्ध कर्म के आश्रवद्वाररूप होते हैं अतः सर्व से उत्तम अहिंसादि लक्षणवाले धर्म को सुनकर साधु असंयमी जीवन की इच्छा न करें ॥१३॥

टीकार्थ--साधु स्वजन सम्बन्ध को ज्ञपरिज्ञा से अनर्थ का कारण जान कर प्रत्याख्यान परिज्ञा से उसका त्याग कर दे। क्योंकि समस्त संग महान् आश्रव का कारण है-कर्मों के बन्ध का कारण है। इस

કર્મના આસ્રવ દ્વાર રૂપ છે, અંતઃ 'अणुत्तरं-अनुत्तरम्' બધાથી ઉત્તમ 'धम्मं-धर्मं' અહિંસા વગેરે લક્ષણુવાળા ધર્મને 'सोच्चा-श्रुत्वा' સાંભળીને સાધુ 'जीवियं-जीवितम्' અસંયમ જીવનની 'नाभिकंखिज्जा-नाभिकांक्षेत् ઇચ્છા ન કરે. ।૧૩।

સૂત્રાર્થ—સાધુ એ જ્ઞાતિસંબંધને જ્ઞપરિજ્ઞાથી અનર્થનું મૂળ સમજીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરે કેમ કે આ બધા જ સંબંધો કર્મના આસ્રવ દ્વાર રૂપ હોય છે. તેથી બધાથી શ્રેષ્ઠ અહિંસાદિલક્ષણુવાળા ધર્મને સાંભળીને સાધુ અસંયમી જીવન ધારણુ કરવા ન ઇચ્છે ॥૧૩॥

ટીકાર્થ—સાધુએ જ્ઞપરિજ્ઞાથી એવું સમજવું જોઈએ કે સ્વજનોના સંસર્ગ અનર્થનું કારણુ છે. તેને અનર્થનું કારણુ સમજીને તેણે પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞા વડે તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ કારણુ કે સમસ્ત સંગ મહાન્ આસ્રવનું કારણુ

सर्गस्योपस्थितौ संयमविरहितम्, 'जीवियं' जीवनं इहाऽऽवासपाशकल्पम् 'नाभिकंखिज्जा' नाभिकांक्षेत् । नैवाऽभिलषेदिति प्रतिकूलोपसर्गैरुपस्थितैस्तु सद्भिर्जीवितामिलाषी न भवेत् । दुःखजनकतया सांसारिकजीवनं नैवाऽभिलषेत् । कं वस्तुविशेषमवाप्य ज्ञात्वा तादृशं जीवनं नाऽभिलषेत्तत्राह–सोच्चेत्यादि। 'अणुत्तरं' अनुत्तरम् नास्मादुत्तरोऽस्तीत्यनुत्तरम् सर्वतः श्रेष्ठम् । 'धम्मं' धर्म=श्रुतचारित्राख्यं 'सोचा' श्रुत्वा–निशम्येति–तीर्थंकरगणधरसंयतानां समीपे ज्ञातिसंबन्धः संसारकारणमिति मत्वा साधुः स्वजनासक्तिं परिहरेत् । यतः सर्वेऽपि संबन्धाः कर्मणां समुत्पादकाः । अतः साधुभिः सर्वोत्तमः श्रुतचारित्र्याख्यः धर्म एव परि-

---

प्रकार विचार करके साधु को अनुकूल उपसर्ग उपस्थित होने पर संयमहीन जीवन की आकांक्षा नहीं करनी चाहिए। प्रतिकूल उपसर्ग उपस्थित होने पर जीवन की ही इच्छा नहीं करनी चाहिए। सांसारिक जीवन की, जोकि दुःखजनक है, इच्छा करना उचित नहीं। किस वस्तु को प्राप्त करके और जानकर के असंयममय जीवन की अभिलाषा नहीं करना चाहिये। इसका उत्तर देते हैं जिससे उत्तर अर्थात् श्रेष्ठ कोई और न हो, वह अनुत्तर कहलाता है। ऐसे अनुत्तर अर्थात् सर्वश्रेष्ठ श्रुतचारित्ररूप धर्म को तीर्थंकर, गणधर या अनगारों के मुखारविन्द से श्रवण कर और स्वजन सम्बन्ध संसार का कारण है, ऐसा मानकर साधु स्वजन संबंधी आसक्ति का परित्याग करे।

-કર્મોના બન્ધનું કારણ-છે. આ પ્રકારનો વિચાર કરીને, જ્યારે અનુકૂળ ઉપસર્ગો આવી પડે ત્યારે સાધુએ સંયમહીન જીવનની આકાંક્ષા કરવી જોઈએ. નહીં પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગો આવી પડે ત્યારે જીવનની આકાંક્ષા રાખ્યા વિના મધ્યસ્થભાવે ઉપસર્ગોને સહન કરવા જોઇએ આ પ્રકારના ઉપસર્ગો અને પરીષહો આવી પડે ત્યારે તેણે પ્રવ્રજ્યનો ત્યાગ કરીને સાસારિકજીવન સ્વીકારવાનો વિચાર પણ કરવો જોઈએ નહીં, કારણ કે સાંસારિક જીવન તો દુ:ખજનક જ છે. તેના દ્વારા આત્મહિત સાધી શકાતું નથી. તો આત્મહિત સાધવાનો કયો રાહ છે, તે હવે સૂત્રકાર પ્રકટ કરે છે—

અનુત્તર (સર્વશ્રેષ્ઠ) શ્રુતચારિત્ર રૂપ ધર્મનું તીર્થંકર, ગણધર અથવા અણગારોના મુખારવિન્દેથી શ્રવણ કરવું અને માતા–પિતા આદિ સ્વજનોનો સંસર્ગ સંસારનું કારણ છે, એવું માનીને સાધુઓએ સ્વજનો પ્રત્યેની આસક્તિનો પરિત્યાગ કરવો જોઈએ.

पालनीयः। एतादृशस्याऽस्य धर्मविशेषस्य सर्वश्रेष्ठतां श्रुत्वा असंयमजीवनमपि नाऽभिलषेत्। तादृशधर्मस्य समुपस्थिते त्यागकारणे जीवनत्यागो वरम् न पुनः संयमत्यागः श्रेयानिति भावार्थः ॥१३॥

उपदेशान्तरमाह—'अहिमे' इत्यादि।

मूलम्—अहिमे संति आवट्टा कासवेणं पवेइया।
बुद्धा जत्थावसप्पंति सीयंति अबुहा जहिं ॥१४॥

छाया—अथेमे सन्ति आवर्त्ताः काश्यपेन प्रवेदिताः।
बुद्धा यत्राऽपसर्पन्ति सीदन्ति अबुधा यत्र ॥१४॥

आशय यह है कि सभी सम्बन्ध कर्मजनक हैं अतएव उनका त्याग करके साधु को श्रुतचारित्र धर्म का पालन करना चाहिये। इस प्रकार के धर्म की सर्वश्रेष्ठता को सुनकर असंयमजीवन की भी अभिलाषा नहीं करनी चाहिए। इस धर्म के त्याग का कारण उपस्थित होने पर जीवन का त्याग कर देना अच्छा किन्तु संयम का त्याग करना श्रेयस्कर नहीं है ॥१३॥

शब्दार्थ—'अह-अथ' इसके पश्चात् 'कासवेणं-काश्यपेन' काश्यपगोत्री भगवान् वर्धमान महावीरस्वामी के द्वारा 'पवेइया-प्रवेदिताः' कहे हुए 'इमे आवट्टा-इमे आवर्ताः' ये आवर्त अर्थात् कौटुम्बिक सम्बन्ध जलचक्र की भ्रमीरूप 'संति-सन्ति' है 'जत्थ-यत्र' जिनके आने पर

આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે સાંસારિક સમસ્ત સંબંધો કર્મજનક છે, તેથી તે પ્રકારના સંબંધોનો ત્યાગ કરીને સાધુએ શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મનું પાલન કરવું જોઈએ. આ પ્રકારના ધર્મને સર્વશ્રેષ્ઠ ગણીને તેણે સંયમવિહીન જીવન જીવવાની અભિલાષા પણ કરવી જોઈએ નહીં. આ ધર્મનું પાલન કરતાં કરતાં કદાચ જાનનું જોખમ આવી પડે તો પણ તેણે સંયમનો ત્યાગ કરવો જોઈએ નહીં-પોતાનાં પ્રાણોનું બલિદાન આપીને પણ તેણે સંયમના માર્ગે અડગ રહેવું જોઈએ. ॥ગાથા ૧૩॥

'अहिमे संति'

શબ્દાર્થ—'अह-अथ' આના પછી 'कासवेणं-काश्यपेन' કાશ્યપગોત્રી ભગવાન્ વર્ધમાન મહાવીર સ્વામીના દ્વારા 'पवेइया-प्रवेदिताः' કહેલ 'इमे आवट्टा-इमे आवर्त्ताः' આ આવર્ત અર્થાત્ કૌટુમ્બિક સંબંધ જળચક્રની ભ્રમીરૂપ 'संति-

अन्वयार्थः—(अह) अथ (कासवेणं) काश्यपेन वर्द्धमानस्वामिना (पवेइया) प्रवेदिताः कथिताः (इमे आवट्टा) इमे आवर्त्ताः=जलचक्रभ्रमिरूपाः (संति) संति भवंति (जत्थ) यत्र (बुद्धा) वृद्धाः=तत्त्वज्ञाः (अवसप्पंति) दूरीभवन्ति, परन्तु (अबुहा) अबुधाः=अज्ञानि पुरुषाः (जहिं) यत्र (सीयंति) सीदन्ति=दुःखिनो भवन्तीति ॥१४॥

टीका--'अह' अथ=अनन्तरम् 'कासवेणं' काश्यपेन भगवता तीर्थकरेण महावीरेण काश्यपगोत्रोद्भवेन 'पवेइया' प्रवेदिताः कथिताः 'इमे आवट्टा संति' इमे बुद्ध्या संनिहिताः कुटुम्बसम्बन्धाः आवर्त्ताः सन्ति। 'जत्थ' यत्र यस्मिन्नावर्त्ते समागते संप्राप्ते सति। 'बुद्धा' वृद्धाः विवेकिनः। 'अवसप्पंति' अपसर्पन्ति,

---

'बुद्धा-वृद्धाः' ज्ञानी पुरुष 'अवसप्पंति-अपसर्पन्ति' उनसे दूर हट जाते हैं परन्तु 'अबुहा-अबुधाः' अज्ञानि पुरुष 'जहिं-यत्र' जिसमें 'सीयंति-सीदन्ति' दुःखित हो जाते हैं ॥१४॥

और भी उपदेश करते हैं-'अहिमे संति' इत्यादि।

अन्वयार्थ—काश्यप वर्द्धमान भगवान् के द्वारा प्ररूपित ये (कुटुम्ब सम्बन्धरूप) आवर्त्त-भंवर हैं, तत्त्वज्ञ पुरुष जिनसे दूर रहते हैं और अज्ञानी पुरुष जिनमें फँस जाते हैं ॥१४॥

टीकार्थ—काश्यपगोत्रीय भगवान् महावीर स्वामी के द्वारा कथित यह अर्थात् बुद्धि के समीप कौटुम्बिक सम्बन्धरूप आवर्त्त हैं। इस आवर्त्त के प्राप्त होने पर तत्त्वज्ञानी पुरुष उससे दूर हट जाते हैं। आवर्त्त दो प्रकार के होते हैं उसमें नदी आदि के जल भ्रमीरूप आवर्त्त

सन्ति' છે. 'जत्थ-यत्र' જેમના આવવા પર 'बुद्धा-वृद्धाः' જ્ઞાની પુરૂષ 'अवसप्पंति-अपसर्पन्ति' તેમનાથી દૂર હટી જાય છે પરંતુ 'अबुहा-अबुधाः' અજ્ઞાની પુરૂષ 'जहिं-यत्र' જેમાં सीयंति-सीदन्ति' દુઃખિત થઈ જાય છે. ॥૧૪॥

સૂત્રાર્થ—કાશ્યપ ગોત્રીય વર્ધમાન ભગવાને એવી પ્રરૂપણા કરી છે કે આ કુટુમ્બ સંબંધ રૂપ સંગ આવર્ત્ત (વમળ) સમાન છે. તત્ત્વજ્ઞ પુરુષો આ આ આવર્ત્તથી દૂર રહે છે અને અજ્ઞાની પુરુષો તેમાં ફસાઈ જાય છે. ॥૧૪॥

ટીકાર્થ—કાશ્યપ ગોત્રીય મહાવીર પ્રભુએ આ કૌટુંબિક સંબંધને આવર્ત્ત-પાણીના વમળ-સમાન કહ્યો છે તત્ત્વજ્ઞ પુરુષો તો આ આવર્ત્તથી દૂર જ રહે છે. જેવી રીતે નદી અથવા સાગરના ઘોર આવર્ત્તમાં ફસાયેલો

तादृशावर्त्तं विलोक्य, आवर्त्तात् परावृत्ता भवन्ति, तत्र द्रव्यावर्त्ताः नद्यादीनां जलभ्रमिरूपाः, भावावर्तास्तु उत्कटमोहोदयापादितविषयाभिलाषसंपादकधनादिप्रार्थनाविशेषाः, 'जहिं' यत्र आवर्त्ते 'अबुहा' अबुधाः=अज्ञानिनः 'सीयंति' सीदन्ति=आसक्तिं कृत्वा क्लिश्यन्ति। तादृशावर्त्तं विलोक्याऽपि न ततो विनिवर्त्तन्ते। किन्तु साग्रहं तमेवाऽऽवर्त्तं प्रविश्य अतिदुःखिनो भवन्ति ॥१४॥

तानेवावर्त्तान्प्रदर्शयितुं सूत्रकारः प्रक्रमते-'रायाणो' इत्यादि।

मूलम्--रायाणो रायमच्चा य माहणा अदुव खत्तिया।
निमंतयंति भोगेहिं भिक्खूयं साहुजीविणं॥१५॥

छाया—राजानो राजामात्याश्च ब्राह्मणा अथ क्षत्रियाः।
निमंत्रयन्ति भोगेन भिक्षुकं साधुजीविनम्

द्रव्यावर्त कहलाते हैं और उत्कट मोह के उदय से उत्पन्न होने वाली विषयों की अभिलाषा की पूर्त्ति करने वाली धन आदि की प्रार्थना भावावर्त्त है। अज्ञानी जीव इस आवर्त्त में फँसकर अर्थात् आसक्ति धारण करके क्लेशों के पात्र बनते हैं। वे आवर्त्त को देख करके भी उससे निवृत्त नहीं होते हैं, प्रत्युत हठपूर्वक उसी आवर्त्त में प्रवेश करके उत्पन्न दुःखी होते हैं ॥१४॥

उन आवर्त्तों को दिखलाने के लिए सूत्रकार कहते हैं-'रायाणो' इत्यादि।

शब्दार्थ—'रायाणो-राजानः' चक्रवर्त्यादि राजा महाराजा 'य-च' और 'रायमच्चा-राजामात्याः' राजमंत्री, राजपुरोहित आदि 'माहणा=ब्राह्मणा.' ब्राह्मण 'अदुवा-अथवा' अगर 'खत्तिया-क्षत्रियाः' क्षत्रिय

મનુષ્ય તેમાંથી બહાર નીકળી શકતો નથી એજ પ્રમાણે સ્વજનોના મોહરૂપ આવર્ત્તમાં ફસાયેલો માણુસ પણ તેમાંથી બહાર નીકળી શકતો નથી. આવર્ત્ત બે પ્રકારના કહ્યા છે-(૧) દ્રવ્યાવર્ત્ત, (૨) ભાવાવર્ત્ત. નદી, સમુદ્ર આદિના પાણીમાં જે વમળો ઉત્પન્ન થાય છે, તેને દ્રવ્યાવર્ત્ત કહે છે ઉત્કૃષ્ટ મોહના ઉદયને કારણે ઉત્પન્ન થનારી, વિષયોની અભિલાષાની પૂર્તિ કરનારી ધન આદિની પ્રાર્થનાને ભાવાવર્ત્ત કહે છે અજ્ઞાની જીવો આ આવર્ત્તમાં ફસાઈ જઈને-એટલે કે આસક્તિ ધારણ કરીને ક્લેશોનો અનુભવ કરે છે. તેઓ આવર્ત્તને જોવા છતાં પણ તેનાથી નિવૃત્ત થતા નથી, ઊલટા હઠપૂર્વક તેમાં પ્રવેશ કરીને હાથે કરીને દુખ વહોરી લે છે. ।।ગા ૧૪।।

હવે સૂત્રકાર તે આવર્ત્તોનું સ્વરૂપ સમજાવે છે—'रायाणो' ઈત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'रायाणो राजान.' ચક્રવર્તી વગેરે રાજા મહારાજા 'य-च' અને 'रायमच्चा-राजामात्याः' રાજમંત્રી, રાજ પુરોહિત વગેરે 'माहणा-ब्राह्मणाः' બ્રાહ્મણ 'अदुवा-अथवा' અગર खत्तिया-क्षत्रिया.' क्षत्रिय साहुजीविण-साधु

अन्वयार्थः--(रायाणो) राजानः=चक्रवर्त्यादयः (य) च पुनः (रायमच्चा) राजामात्याः मंत्रिपुरोहितप्रभृतयः (माहणा) ब्राह्मणाः (अदुवा) अथवा (खत्तिया) क्षत्रियाः=इक्ष्वाकुवंशजप्रभृतयः (साहुजीविणं) साधुजीविनं=निरवद्यभिक्षाजीवनशीलम् (भिक्खुयं) भिक्षुकं साधुं (भोगेहिं) भोगैः शब्दादिविषयभोगैः (निमंतयंति) निमन्त्रयन्ति भोगेष्वासक्तिं कारयन्तीत्यर्थः ॥१५॥

टीका—'रायाणो' राजानः=चक्रवर्त्यादयः 'रायमच्चा' राजामात्यादयः मन्त्रिपुरोहितसामन्तादयः 'माहणा' ब्राह्मणाः=ब्राह्मणत्वजातिमन्तो वेदपारगाः 'अदुवा' अथवा 'खत्तिया' क्षत्रियाः=इक्ष्वाकुवंशजप्रभृतयः, एते सर्वे राजादिप्रभृतयः, 'भोगेहिं' भोगैश्शब्दादिविषयभोगं भोक्तुम्, 'निमंतयंति' निमन्त्रयन्ति आमन्त्रयन्ति भोगं स्वीकारयन्ति। कं निमन्त्रयन्ति-तत्राह-'साहुजीविणं'

'साहुजीविणं-साधुजीवितम्' उत्तम आचार से जीवन निर्वाह करनेवाले 'भिक्खुयं-भिक्षुकम्' साधु को 'भोगेहिं-भोगैः' शब्दादि विषयभोगों को भोगने के लिए 'निमंतयंति-निमन्त्रयन्ति' आकर्षित करते हैं ॥१५॥

अन्वयार्थ—राजा, राजमंत्री ब्राह्मण और इक्ष्वाकुवंशीय आदि क्षत्रीय साधु जीवी अर्थात् निरवद्य भिक्षा से जीवन निर्वाह करने वाले भिक्षु को भोगों के लिए आमंत्रित करते हैं, भोगों में आसक्ति उत्पन्न करते हैं ॥१५॥

टीकार्थ—चक्रवर्त्ती आदि राजा, राजमंत्री-पुरोहित, सामन्त आदि, ब्राह्मण अर्थात् ब्राह्मणत्व जाति वाले तथा वेद के पारगामी तथा क्षत्रिय अर्थात् इक्ष्वाकुवंशीय आदि, यह सब, शब्द आदि विषयों का उपभोग करने के लिए आमंत्रित करते हैं। किसे आमंत्रित करते हैं? साधु जीवी को अर्थात् जो सम्यग् चारित्र का पालन करके जीवित रहना चाहता है।

जीविनम्' ઉત્તમ આચારને જીવન નિર્વાહ કરવાવાળા भिक्खुयं-भिक्षुकम्' સાધુને 'भोगेहिं-भोगैः' શબ્દ વગેરે વિષય ભોગોને ભોગવવા માટે 'निमंतयंति-निमन्त्रयन्ति' આકર્ષિત કરે છે ॥૧૫॥

ટીકાર્થ—ચક્રવર્તી આદિ રાજા, રાજમંત્રી, પુરોહિત અને સામન્ત આદિ આગેવાનો વેદના પારગામી બ્રાહ્મણો તથા ઈક્ષ્વાકુ આદિ ઉત્તમ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા ક્ષત્રિયો સાધુ જીવીને (સમ્યક્ ચારિત્રનું પાલન કરવા માગતા સાધુને -સંયમને માર્ગે જ જીવન વ્યતીત કરવા માગતા સાધુને) શબ્દાદિ વિષયોનો ઉપભોગ કરવાને માટે આમંત્રિત કરે છે-તેઓ તેને ભોગો પ્રત્યે આકર્ષવાનો

साधुजीविनम्, साधु शोभनाचारेण जीवितुं शीलं विद्यते यस्य तं साधुजीविनम्। श्रूयते हि ब्रह्मदत्तनामा चक्रवर्ती नानाविधभोगोपायैः चित्रकनामानं साधुं भोगं भोक्तुं निमन्त्रितवानिति। राजादिब्राह्मणान्ताः साधुजीवने व्यवस्थितं मुनिं भोगाय निमन्त्रयन्तीति भावः ॥१५॥

अधुना-आवर्त्तस्वरूपविशेषमाह-'हत्थऽस्स' इत्यादि।

मूलम्-हत्थऽस्सरहजाणेहिं विहारगमणेहि य।

भुंजे भोगे इमे सग्घे महरिसी पूजयामु तं ॥१६॥

छाया--हस्त्यश्वरथयानैर्विहारगमनेश्च च।

भुंक्ष्व भोगान् इमान् श्लाघ्यान् महर्षे पूजयामस्त्वाम् ॥१६॥

भावार्थ यह है सुना जाता है कि ब्रह्मदत्त नामक चक्रवर्ती ने नानाप्रकार के भोगों को भोगने के लिए चित्तनामक मुनि को निमंत्रित किया था। इस प्रकार राजा से लेकर साधारण क्षत्रियपर्यन्त, पूर्वोक्त सभी साधुजीवन में अवस्थित मुनि को भोगों के लिए आमंत्रित करते हैं ॥१५॥

अब आवर्त्त का स्वरूप कहते हैं-'हत्थऽस्स' इत्यादि।

शब्दार्थ--'महरिसी-हे महर्षे' हे महर्षि! 'तं-त्वाम्' हम तुम्हारी 'पूजयामु-पूजयामो' पूजा करते हैं 'इमे-इमान्' इन 'सग्घे-श्लाघ्यान्' उत्तम मनोरम 'भोगे-भोगान्' शब्दादि भोगों को 'भुंजे-भुंक्ष्व' भोगो 'हत्थस्सरहजाणेहिं-हस्त्यश्वरथयानैः' हाथी, घोडा, रथ, और पालखी आदि 'य-च' और 'विहारगमणेहिं-विहारगमनैः' विहार गमन के लिए अर्थात् चित्तविनोद के लिए बगीचे आदि में विचरण करो ॥१६॥

પ્રયત્ન કરે છે. જેમ કે-બ્રહ્મદત્ત નામના ચક્રવર્તીએ ચિત્ત નામના મુનિને વિવિધ પ્રકારના ભોગો ભોગવવા માટે નિમંત્રિત કર્યા હતા. એજ પ્રમાણે રાજાથી લઈને ક્ષત્રિય પર્યન્તના પૂર્વોકત સઘળા લોકો સંયમની આરાધના કરતા સાધુને ભોગો પ્રત્યે આકર્ષવાનો પ્રયત્ન કરે છે. ॥૧૫॥

આવર્તના સ્વરૂપનું વિશેષ નિરૂપણ કરતા સૂત્રકાર કહે છે કે—

'हत्थऽस्स' ઈત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'महरिसी-हे महर्षे' હે મહર્ષિ! 'तं-त्वाम्' અમે તમારી 'पुजयामु-पुजयमो' પુજા કરીએ, 'इमे-इमान्' આ 'सग्घे-श्लाघ्यान्' ઉત્તમ મનોરમ 'भोगे-भोगान्' શબ્દ વગેરે ભોગોને 'भुंजे-भुंक्ष्व' ભોગો 'हत्थस्सरहजाणेहिं-हस्त्यश्वरथयानैः' હાથી, ઘોડા રથ, અને પાલખી વગેરે ઉપર 'य-च' અને 'विहारगमणेहिं-विहारगमनैः' વિહારગમનના માટે અર્થાત્ ચિત્તવિનોદના માટે બગીચા વગેરેમાં ફરો. ॥૧૬॥

अन्वयार्थः--(महरिसी) हे महर्षे (तं) त्वाम् (पूजयामु) पूजयामो वयम् (इमे) इमान् (सग्घे) श्लाघ्यान मनोरमान् (भोगे) भोगान शब्दादीन् (भुंजे) भुंक्ष्व=भोगं कुरु (हत्थस्सरहजाणेहिं) हस्त्यश्वरथयानैः (य) च=पुनः (विहारगमणेहि) विहारगमनैः उपवाटिकादिषु इत्यर्थः ॥१६॥

टीका--'महरिसी' हे महर्षे 'तं' त्वाम् 'पूजयामु' पूजयामो वयम् 'इमे-सग्घे' इमान् श्लाघ्यमान् 'भोगे' भोगान् 'भुंज' भुंक्ष्व=भोग्यं वस्तुजातं भक्षय भोगक्रियाप्रयोजकं पदार्थजातं दर्शयति-'हत्थे' त्यादि। 'हत्थ' हस्ती 'अस्स' अश्वः 'रह' रथः 'जाणेहिं' यानम्-यानं मनुष्यवाह्यशिविकादिः एभिर्हस्त्यश्वरथयानैः, तथा 'विहारगमणेहि य' विहारगमनैः, विहरणं क्रीडनं विहारः तेन गमनानि इति विहारगमनानि, उद्यानवाटिकादौ क्रीडार्थं गमनानीति यावत्, एभिर्भोग्यपदार्थैः 'पूजयामु' पूजयामः=सत्कारयामः वयं विषयोपभोगकरणप्रदानेन भवन्तं सत्कारयामः। पूर्वोक्ताश्चक्रवर्त्यादयः साधुसमीपमागत्य एवं कथयन्ति।

अन्वयार्थ—हे महर्षे! हम आप का सत्कार करते हैं। आप इन प्रशंसनीय मनोरम भोगों को भोगिए। हाथी, घोडा, रथ तथा यान पर आरूढ होइए और बाग बगीची में विहार कीजिए ॥१६॥

टीकार्थ—राजा आदि साधु से निवेदन करते हैं-हे महर्षे! आप इन श्लाघनीय भोगों को भोगिए। भोग में काम आने वाले पदार्थों को सूत्रकार दिखलाते हैं-हस्ती, अश्व, रथ, यान अर्थात् मनुष्यों द्वारा वहन करने योग्य-पालखी आदि तथा उद्यान एवं वाटिका आदि में क्रीडा विहार के लिए गमन, इत्यादि भोग्य पदार्थों के द्वारा हम आप का सत्कार करते हैं।

સૂત્રાર્થ–હે મહર્ષિ! પધારો, અમે આપનો સત્કાર કરીએ છીએ. આપ આ પ્રશંસનીય મનોરમ ભોગોનો ઉપભોગ કરો. હાથી, ઘોડા રથ. પાલખી, આદિ પર વિરાજમાન થઈને આપ બાગ-બગીચામાં વિહાર કરો. ॥૧૬॥

ટીકાર્થ—રાજા આદિ ઉપર્યુક્ત લોકો સાધુને આ પ્રમાણે વિનંતિ કરે છે હે મહર્ષિ! આપ આ અનુપમ ભોગોને ભોગવો. ભોગના ઉપયોગમાં આવતી વસ્તુઓ સૂત્રકાર ગણાવે છે–હાથી, ઘોડા, રથ, યાન (પાલખી) આદિ વસ્તુઓનો આપ ઉપભોગ કરો. હાથી, ઘોડા આદિ પર આરૂઢ થઈને આપ આનંદ પૂર્વક ઉદ્યાન, વાટિકા આદિ સુંદર સ્થાનોમાં વિચરણ કરો. અમે આ ભોગ્ય પદાર્થો દ્વારા આપનો સત્કાર કરીએ છીએ. આ કથન દ્વારા સૂત્રકાર એ વાત પ્રકટ કરવા માગે છે કે આ પ્રકારની ભોગ્ય સામગ્રીઓ સાધુઓને અર્પણ

यत् हे महर्षे ! हस्त्यश्वादावुपविश्य क्रीडनार्थं वाटिकां गच्छ, सर्वत उत्तमं भोगं स्वीकुरु। अनेनोपायेन भवन्तं वयं पूजयाम इति भावः ॥१६॥

पुनरप्याह--'वत्थे' त्यादि ।

मूलम्--वत्थगंधमलंकारं इत्थीओ सयणाणि य।
भुंजाहिमाइं भोगाइं आउसो पूजयामु तं ॥१७॥

छाया--वस्त्रगंधमलंकारं स्त्रियः शयनानि च ।
भुंक्ष्वेमान् भोगानायुष्मन् ! पूजयामस्त्वाम् ॥१७॥

अन्वयार्थः--(आउसो) हे आयुष्मन् ! (वत्थगंधमलंकारं) वस्त्रगंधमलंकारम्

आशय यह है कि-पूर्वोक्त चक्रवर्त्ती राजा आदि साधु के समीप पहुंचकर इस प्रकार कहते हैं-हे महर्षे ! हाथी घोडा आदि पर सवार होकर क्रीडा करने के हेतु वाटिका में पधारिए। उत्तमोत्तम भोगों को स्वीकार कीजिए। इस उपाय से हम आप की पूजा करते हैं ॥१६॥

पुनः कहते हैं-'वत्थ' इत्यादि ।

शब्दार्थ--'आउसो-आयुष्मन्' हे आयुष्मन् 'वत्थं-वस्त्रम्' उत्तम वस्त्र 'गंधं-गन्धम्' गन्ध और 'अलंकारं-अलङ्कारम्' अलंकार आभूषण 'इत्थिओ-स्त्रियः' स्त्रियां 'य-च' और 'सयणाणि-शयनानि' शय्या आसन उपवेशन-बैठने के योग्य वस्तु 'इमाइं भोगाइं-इमान् भोगान्' इन्द्रिय और मन के अनुकूल इन भोगों को 'भुंज-भुंक्ष्व' आप भोगें 'तं-त्वाम् आप को 'पूजयामु-पूजयामः' पूजा करते हैं ॥१७॥

अन्वयार्थ—आयुष्मन् ! वस्त्र, गंध, आभूषण, स्त्री शय्या और

કરીને રાજા, રાજમંત્રી, આદિ પૂર્વોકત લોકો સાધુને સંયમના માર્ગેથી ચલાયમાન કરીને ભોગો પ્રત્યે આસકત કરે છે. ॥ગાથા ૧૬॥

'વત્થ' ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'आउसो-आयुष्मन्' હે આયુષ્મન્ 'वत्थं-वस्त्रम्' ઉત્તમ વસ્ત્ર 'गंधं-गन्धम्' ગંધ અને 'अलंकारं-अलङ्कारम्' અલંકાર-આભૂષણ 'इत्थिओ-स्त्रियः' સ્ત્રિયો 'य-च' અને 'सयणाणि-शयनानि' શૈયા અર્થાત્ પથારી આસન ઉપવેશન અર્થાત્ બેસવાના યોગ્ય વસ્તુ 'इमाइं भोगाइं-इमान् भोगान्' ઇન્દ્રિય અને મનને અનુકૂળ આ ભોગોને 'भुंज-भुंक्ष्व' આપ ભોગવો 'तं-त्वाम्' આપની 'पुजयामु-पुजयाम.' અમો પૂજા કરીએ છીએ. ॥૧૭॥

(इत्थिओ) स्त्रियः=मनोरमाः (य) च=पुनः 'सयणाणि' शयनानि-शयनं=शय्याम् उपलक्षणत्वात् आसनमुपवेशनयोग्यं च वस्तु (इमाइं भोगाइं) इमान् पूर्वोक्तान् भोगान् विषयान् (भुंज) भुंक्ष्व=(तं) त्वां (पूजयामु) पूजयामः=सत्कारयामः इति ॥१७॥

टीका--'आउसो' हे आयुष्मन् ! 'वत्थं' वस्त्रम्=चीनांशुकादिकम् 'गंध' गन्धं=कोषपुटपाकादिकं, वस्त्राणि च गन्धाश्चेति समाहारे वस्त्रगंधमिति, 'अलंकारं' अलंकारम्=अलंकरणम्=कटककेयूरादिकं सौवर्णरात्नं च भूषणम् । 'इत्थिओ' स्त्रियः=अनेकरूपाः प्राप्तयौवनाः 'सयणाणि य' शयनानि च, पर्यंकलुलितमचल-मच्छदपटोपधानयुक्तानि, 'इमाइं भोगाइं' इमान भोगान्-इमान् अस्माभिः प्रदत्तान इन्द्रियमनोनुकूलान् भोगान् 'भुंज' भुंक्ष्व, एतेषामुपभोगेन जन्मसफली-कुरु । 'तं' त्वाम् वयम् 'पूजयामु' पूजयामः=सत्कारयामः=यथा विंशतितमेऽध्य-यने उत्तराध्ययनस्य श्रेणिकेन विविधभोगैरनाथी मुनिः प्रार्थितः ॥१७॥

उपलक्षण से आसन तथा बैठने के योग्य अन्य वस्तु इन सब भोगों को भोगिए हम आप की पूजा सत्कार करते हैं ॥१७॥

टीकार्थ—(पूर्वोक्त राजा आदि ऐसा भी कहते हैं) हे आयुष्मन् ! चीनांशुक (चाइना सिल्क) आदि वस्त्र, कोष पुटपाक आदि गंध, स्वर्ण और रत्नों के बने हुए कटक केयूर आदि आभूषण, तरुणी स्त्रियां, कोमल गद्दे, चद्दर एवं तकिया से युक्त सेज, इन सब हमारे द्वारा प्रदत्त तथा इन्द्रियों को और मन को अनुकूल प्रतीत होने वाले भोगों को भोगिये । इनका उपभोग करके अपने जीवन को सफल कीजिए । हम आप का सत्कार करते हैं । जैसे उत्तराध्ययन सूत्र के वीसवें अध्ययन

સૂત્રાર્થ—હે આયુષ્યમન્! વસ્ત્ર, ગંધ, આભૂષણો, સ્ત્રી, શય્યા અને આસન આદિ વસ્તુઓનો આપ ઉપભોગ કરો. આ બધી વસ્તુઓ દ્વારા અમે આપનો પૂજા સત્કાર કરીએ છીએ. ॥૧૭॥

ટીકાર્થ—પૂર્વોક્ત રાજા, રાજમંત્રી આદિ તે સાધુને એવું પણ કહે છે કે–હે આયુષ્મન્! ચીનાંશુક (ચાઈના સિલ્ક) આદિ વસ્ત્ર, કોષ પુટપાક આદિ ગંધ, સોનાં અને રત્નોનાં કટક, કેયૂર આદિ આભૂષણો, નવયુવતીઓ, કોમળ ગાદલાં, ચાદર અને તકિયાથી યુક્ત સેજ–શય્યા ઈત્યાદિ વસ્તુઓ અમે આપને અર્પણ કરવા તૈયાર છીએ, તો ઈન્દ્રિયો અને મનને અનુકૂળ થઈ પડે એવાં ભોગોને આપ ભોગવો. તે ભોગોનો ઉપભોગ કરીને આપ આપનું જીવન સફળ કરો. અમે આ વસ્તુઓ વડે આપનો સત્કાર કરીએ છીએ. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના

मूलम्–जो तुमे नियमो चिण्णो भिक्खुभावंसि सुव्वया।
आगारमावसंतस्स सव्वो संविज्जए तहा ॥१८॥

छाया––यस्त्वया नियमश्चीर्णो भिक्षुभावे सुव्रत ?।
आगारमाविशतस्तव सर्वः संविद्यते तथा ॥१८॥

अन्वयार्थः––(सुव्वया) हे सुव्रत ! शोभनव्रतशील ! (तुमे) त्वया (भिक्खुभावंमि) भिक्षुभावे=प्रव्रज्यावसरे (जो) यः (नियमो) नियमः व्रतविशेषः (चिण्णो) चीर्णोऽनुष्ठितः (आगारमावसंतस्स) आगारमावसतोपि तव (सव्वो) सर्वोऽपि महाव्रतादिः (तहा) तथा तेनैवरूपेण (संविज्जए) संविद्यते तथैव सर्वं स्यात् न किंचिदपि ह्रियतेति ॥१८॥

में वर्णन है कि श्रेणिक राजा ने अनाथी मुनि को विविध प्रकार के भोग भोगने के लिए निवेदन किया था ॥१७॥

शब्दार्थ—'सुव्वया–सुव्रत' हे सुन्दर व्रत वाले मुनिवर 'तुमे–त्वया' तुमने 'भिक्खुभावंमि–भिक्षुभावे' प्रव्रज्या के समय 'जो–यः' जो 'नियमो–नियमः' नियम 'चिण्णो–चीर्णः' अनुष्ठान किया है 'अगारमावसंतस्स–अगारमाविशतः' घर में निवास करने पर भी 'सव्वो–सर्व' वह सब 'तहा–तथा' उसी प्रकार संविज्जए=संविद्यते' बने रहेंगे ॥१८॥

अन्वयार्थ––हे सुव्रत ! तुमने दीक्षा के अवसर पर जो नियम पाला था, गृहवास में रहने पर भी वही सब नियम उसी रूप में बने रहेंगे ॥१८॥

વીસમાં અધ્યયનમાં આ પ્રકારનો એક પ્રસંગ પ્રકટ કરવામાં આવ્યો છે-શ્રેણિક રાજાએ અનાથી મુનિને વિવિધ પ્રકારના ભોગો ભોગવવાને માટે વિનંતિ કરી હતી. ।ગાથા ૧૭।

શબ્દાર્થ—'सुव्वया–सुव्रत' હે સુંદર મનવાળા મુનિવર 'तुमे–त्वया' તમે 'भिक्खुभावंमि–भिक्षुभावे' પ્રવ્રજ્યાના સમયે 'जो–यः' જે 'नियमो–नियमः' નિયમ चिण्णो–चीर्णः' આચરેલ છે, 'अगारमावसंतस्स–अगारमाविशतः' ઘરમાં નિવાસ કરવા છતાં પણ 'सव्वो–सर्वः' તે બધુ 'तहा–तथा' તેજ પ્રકારે 'संविज्जए–संविद्यते' તેજ પ્રમાણે બની રહેશે. ।૧૮॥

સૂત્રાર્થ—હે સુવ્રત ! તમે સાધુ અવસ્થામાં જે નિયમો પાળી રહ્યા છો, તે નિયમોનું ઘરમાં રહીને પણ એજ પ્રમાણે પાલન કરજો. ॥૧૮॥

टीका--'सुव्वया' हे सुव्रत ! शोभनं प्राणातिपातविरमणलक्षणव्रतं नियमानुष्ठानं यस्य तत्संबोधने हे सुव्रत ! 'तुमे' त्वया 'भिक्खुभावंमि' भिक्षुभावे संयमे 'जे' यः 'नियमो' नियमः पंचमहाव्रतादिरूपः प्रव्रज्यावसरे 'चिण्णो' चीर्णः अनुष्ठितः 'आगारमावसंतस्स' आगारमावसतस्तव=गृहवासम् अधिवसतस्तव 'सव्वे' सर्वः=पंचमहाव्रतादिः । 'तहा' तथैव 'संविज्जए' संविद्यते । हे सुन्दरव्रतधारिन् ! प्रव्रज्याग्रहणसमये यो हि पंचमहाव्रतादिरूपो नियमस्त्वया स्वीकृतः, स सर्वोऽपि यथैवपूर्वमासीत् तथैव गृहवासेऽपि रक्षितो भविष्यतीति तद्व्रतभंगभयेन सुखोपभोगे मा शिथिलीभवेदिति भावः ॥१८॥

पुनरप्याह--'चिरं' मित्यादि ।

मूलम्--चिरं दूइज्जमाणस्स दोसो दाणिं कुतो तव ।
इच्चेव णं निमंतेंति नीवारेण व सूयरं ॥१९॥

छाया--चिरं विहरतो दोष इदानीं स कुतस्तव ।
इत्येव निमन्त्रयन्ति नीवारेणेव सूकरम् ॥१९॥

टीकार्थ--प्राणातिपात विरमण आदि व्रत जिसके समीचीन हो, वह सुव्रत कहलाता है। यहाँ उसे संबोधन करके कहा गया है-हे सुव्रत ! तुमने साधु अवस्था में पंचमहाव्रत आदि जो नियम पाले हैं गृहस्थी में रहते हुए भी वही सब ज्यों के त्यों बने रहेंगे ।

आशय यह है कि साधु पर्याय में तुमने जिन नियमों का पालन किया है, उन नियमों का गृहवास में भंग नहीं होगा। वे ज्यों के त्यों रहेंगे । अतएव नियम भंग के भय से सुखों का उपभोग करने में शिथिल मत बनो ॥१८॥

ટીકાર્થ—પ્રાણાતિપાત વિરમણ આદિ વ્રતોનું જે સમ્યક્ પ્રકારે પાલન કરે છે, તેને સુવ્રત કહે છે. અહીં સાધુને 'સુવ્રત' પદ દ્વારા સંબોધન કરીને રાજા આદિ પૂર્વોક્ત લોકો આ પ્રમાણે કહે છે કે-"હે સુવ્રત ! પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કર્યા બાદ આપે પ્રાણાતિપાત વિરમણ આદિ પાચ મહાવ્રતોની જે પ્રકારે આરાધના કરી એ જ પ્રકારે ગૃહવાસમાં રહીને પણ આપ તે વ્રતોની આરાધના કર્યા કરજો. તે નિયમોનું પાલન કરવા માટે સાધુપર્યાયમાં રહેવાની શી આવશ્યકતા છે ! ગૃહવાસમાં રહીને પણ આપ તે નિયમોનું પાલન કરી શકો છો. ગૃહવાસનો સ્વીકાર કરવાથી તે નિયમોનો ભંગ થશે, એવો ભય રાખીને સંસારના સુખોનો ઉપભોગ કરવાથી વંચિત રહેવાની શી જરૂર છે ! ॥ગાથા ૧૮॥

अन्वयार्थः--(चिरं) चिरं=चिरकालं (दुइज्जमाणस्स) विहरतः=ग्रामानुग्रामं गच्छतः (तव) तव (दाणिं) इदानीं (दोसो) दोषः (कओ) कुतः नैवास्तिदोषः (इच्चेवं) इत्येवं क्रमेण (नीवारेण) नीवारेण=व्रीहिविशेषकणदानेन (सूयरं व) सूकरमिव (निमंतेंति) निमंत्रयंति=भोगबुद्धिं कारयन्तीति ॥१९॥

टीका—हे मुनिश्रेष्ठ ! 'चिरं' चिरं=बहुकालम् 'दुइज्जमाणस्स' विहरतः-संयमानुष्ठानपूर्वकं ग्रामानुग्रामं विहरतस्तव 'दाणिं' इदानीमेतस्मिन् समये (कुतो)

पुनः कहते हैं-'चिरं दुइज्जमाणस्स' इत्यादि।

शब्दार्थ—हे मुनि श्रेष्ठ 'चिरं-चिरम्' बहुत काल से 'दुइज्जमाणस्स-विहरतः' संयम का अनुष्ठानपूर्वक ग्रामानुग्राम विहार करते हुए 'तव-तव' आप को 'दाणिं-इदानीं' इस समय 'दोसो-दोषः' दोष 'कओ-कुतः' कैसे हो सकता है 'इच्चेवं-इत्येवम्' इस प्रकार 'निवारेण-नीवारेण' चावल के दानों का लोभ दिखाकर 'सूयरंव-सूकरमिव' सूकर को जैसे लोग फसाते हैं इसी प्रकार मुनि को 'निमंतेति-निमंत्रयन्ति' भोग भोगने के लिए निमंत्रित करते हैं ॥१९॥

अन्वयार्थ—चिरकाल तक संयम विहार करने वाले तुम्हें अब दोष कैसे लग सकता है ? इस प्रकार भोगों के लिए आमंत्रित करके वे लोग साधु को उसी प्रकार लुभाते हैं, जैसे चावल के कणों से शूकर को लुभाया जाता है ॥१९॥

વળી તેઓ તેને એવું કહે છે કે—'चिरं दूइज्जमाणस्स' ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—હે મુનિશ્રેષ્ઠ 'चिरं-चिरम्' બહુ લાંબા કાળથી 'दूइज्जमाणस्स-विहरतः' સંયમના અનુષ્ઠાનપૂર્વક ગ્રામાનુગ્રામ વિહાર કરતાં કરતાં 'तव-तव' આપને 'दाणिं-इदानीं' આ સમયે 'दोसो-दोषः' દોષ 'कओ-कुतः' કેવી રીતે થઈ શકે છે ? 'इच्चेवं-इत्येवम्' આ પ્રકારે 'नीवारेण-नीवारेण' ચોખાના દાણાઓને લોભ દેખાડીને 'सूयरंव-सूकरमिव' સૂકરને જેથી રીતે માણસો ફસાવે છે તેવા પ્રકારે મુનિને 'निमंतेंति-निमंत्रयन्ति' ભોગ-ભોગવાના માટે નિમંત્રિત કરે છે ।૧૯।

સૂત્રાર્થ—દીર્ઘ કાળથી આપ સંયમની આરાધના કરી રહ્યા છો, તો હવે આપને કોઇ પણ દોષ સ્પર્શી શકે તેમ નથી ! જેવી રીતે ચોખાના દાણા પાથરી દઇને શૂકરને (સૂવરને) લલચાવવામાં આવે છે, એજ પ્રમાણે લોકો દ્વારા સાધુને ભોગોમાં આસક્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરાય છે. ।૧૯।

ટીકાર્થ—(તેઓ તેને કહે છે) 'હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! આપે ચિરકાળ પર્યન્ત

कुतः=कस्मात्कारणात् ते 'दोसो' दोषः संयमपरिपालनपूर्वकं विहारकारिणः सर्वमपि पापं विनष्टम् । तपसा क्षीणक्लेशस्य भवतोऽतः परं नैव पापं संभवति । तपःप्रभावादेव अतो वस्त्रालंकारादिभिः कृतेऽप्युपभोगे न ते पापसंभावनेति भावः । 'इच्चेवं' इत्येवं प्रकारेण साधुं ते चक्रवर्त्यादयः । 'निमंतंति' निमन्त्रयन्ति । नीवारेण सूयरं व' नीवारेण सूकरमिव । यथा नीवारादि धान्यविशेषाणां प्रलोभनं दत्त्वा वधिकस्तं सूकरं गर्ते पातयति । तद्वदिमे राजानो मुनिं प्रलोभ्य यातनाय प्रयतन्ते । हे साधो ! भवता चिरकालं संयमानुष्ठानं कृतम्, अतः परं स्त्रीवस्त्रादिभोगेनापि भवतो दोषो न भविष्यति । एवं प्रलोभनपूर्वकमामन्त्र्य साधुमपि लोकाः पातयन्ति, सूकरं धान्यदानेनेवेति भावः ॥१९॥

टीकार्थ--(वे कहते हैं) हे मुनिश्रेष्ठ ! आपने चिरकालपर्यन्त संयम विहार किया है अर्थात् संयम का पालन करते हुए ग्रामानुग्राम विचरण किया है, अब आप को पाप का स्पर्श कैसे हो सकता है ? संयम पालनपूर्वक विहार करने वाले के सभी पाप नष्ट हो चुके हैं । तपस्या के द्वारा आप के सभी क्लेश क्षीण हो चुके हैं । आप को अब पाप कैसा ! उस तप के प्रभाव से अब आप को पाप का स्पर्श नहीं होगा, भले ही आप वस्त्र गंध अलंकार आदि का भोग करें । इस प्रकार कह कर वे चक्रवर्त्ती आदि साधु को भोगोपभोग के लिए आमंत्रित करते हैं । जैसे चावल आदि के दानों का प्रलोभन देकर वधक (शिकारी) शूकर को गड्ढे में गिराता है, उसी प्रकार वे लोग मुनि को पतित करने के लिये प्रयत्न करते हैं ।

સંયમવિહાર કર્યો છે, એટલે કે સંયમનું પાલન કરતા થકા આપે ગ્રામાનુ-ગ્રામમાં વિચરણુ કર્યું છે. સંયમની દીર્ઘકાળ પર્યન્ત આરાધના કરવાને લીધે આપના સઘળાં પાપો નષ્ટ થઈ ચૂક્યાં છે. તપસ્યા દ્વારા આપના સઘળાં પાપો ક્ષીણુ થઈ ચુકયાં છે હવે આપને પાપનો સ્પર્શ જ કેવી રીતે થઈ શકે ? આપના તે તપના પ્રભાવથી આપને પાપનો સ્પર્શ જ નહીં થઈ શકે ! -વસ્ત્ર, ગંધ, અલંકાર આદિનો ઉપભોગ કરવા છતાં આપને પાપ સ્પર્શી શકે તેમ નથી ! ' તો આપ તેનો ઉપભોગ શા માટે કરતા નથી આ પ્રમાણે રાજા, રાજમંત્રી, પુરોહિત આદિ જનો સાધુને ભોગોપભોગ પ્રત્યે આકર્ષે છે. જેવી રીતે ચોખા આદિનું પ્રલોભન દઈને શિકારી શૂકરને ખાડામાં પાડી નાખે છે, એજ પ્રમાણે લોકો મુનિને સંયમના માર્ગેથી ચલાયમાન કરીને સંસારરૂપ ખાડામા તેનું પતન કરાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

मूलम्—चोइया भिक्खुचरियाए अचयंतो जवित्तये।
तत्थ मंदा विसीयंति उज्जाणंसि व दुब्बला॥२०॥

छाया—नोदिता भिक्षुचर्ययाऽशक्नुवन्तो यापयितुम्।
तत्र मन्दा विषीदन्ति उद्यान इव दुर्बलाः ॥२०॥

अन्वयार्थः—(भिक्खुचरियाए) भिक्षाचर्यया (चोइया) नोदिताः (जवित्तए) यापयितुम् (अचयंता) अशक्नुवन्तः (तत्थ) तत्र=तस्मिन् संयमे (मंदा) मन्दाः

अभिप्राय यह है-हे साधो! आपने दीर्घकालपर्यन्त संयम का अनुष्ठान किया है, अतएव अब स्त्री वस्त्र आदि का उपभोग करने पर भी आप को दोष नहीं लगेगा। इस प्रकार प्रलोभन देकर और विषयभोगों के लिए आमंत्रित करके राजा आदि लोग साधु को पतित करते हैं, जैसे वधक-शिकारी अन्न के कणों से लुभाकर शूकर को फँसाते हैं ॥१९।

'चोइया भिक्खुचरियाए' इत्यादि।

शब्दार्थ—'भिक्खुचरियाए-भिक्षाचर्यया' साधुओं की सामाचरी को पालन करने के लिए 'चोइया-नोदिताः' आचार्य आदि के द्वारा प्रेरित किए हुए 'जवित्तए-यापयितुम्' एवं उस सामाचारी के पालन-पूर्वक अपना निर्वाह 'अचयंता-अशक्नुवन्त.' नहीं कर सकते हुए 'मंदा-मन्दाः' अज्ञानिजन 'तत्थ-तत्र' उस संयम में 'विसीयंति-विषी-

---

આ કથનનો ભાવાર્થ એવો છે કે-'હે સાધો! આપે દીર્ઘકાળ પર્યન્ત સંયમની આરાધના કરી છે, તેથી હવે સ્ત્રી, વસ્ત્ર, આદિનો ઉપભોગ કરવા છતાં પણ આપને દોષ લાગશે નહીં! આ પ્રકારના પ્રલોભનો દ્વારા રાજા આદિ પૂર્વોક્ત લોકો સાધુને વિષયભોગો પ્રત્યે આકર્ષીને તેનું પતન કરે છે. જેવી રીતે શિકારી ચોખાના કણો બતાવીને શૂકરને ફસાવે છે, એજ પ્રમાણે લોકો ભોગોપભોગની સામગ્રી દ્વારા સાધુને લલચાવીને તેને સંયમના માર્ગથી ચલાયમાન કરે છે. ॥૧૯॥

'ચોઇયા ભિક્ખુચરિયાए' ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—ભિક્ખુચરિયાए-ભિક્ષાચર્યયા' સાધુઓની સમાચારીને પાલન કરવાના માટે 'ચોઇયા-નોદિત્તાઃ' આચાર્ય વગેરેના દ્વારા પ્રેરિત કરેલ 'જવિત્તए-યાપયિતુમ્' એવું તે સામાચારીના પાલન પૂર્વક પોતાનો નિર્વાહ 'અચયંતા-અશક્નુવન્ત' ના કરી શકતાં 'મંદા-મન્દાઃ' મૂર્ખ માણસ 'તત્થ-તત્ર' તે સમયમાં

जडाः (विसीयंति) विषीदन्ति=शिथिला भवंति, (उज्जाणंसि) उद्याने उच्चमार्गे (दुब्बला व) दुर्बला वृषभा इव असमर्थाः भवन्तीति ॥२०॥

टीका--इहाऽऽनन्तर्येऽर्थे समुपन्यस्तस्तस्योपसंहारार्थमाह-'भिक्खुचरियाए' भिक्षुचर्यायाम् भिक्षूणां साधूनामुद्युक्तविहारिणां, चरिया=चर्या दशविध-चक्रवाल, सामाचारी, इच्छा, मिथ्येत्यादिका। तादृशचर्यया-'चोइया' नोदिताः आचार्यादिभिः प्रेरिताः, साधूनामाचारपरिपालनाय 'जवित्तये' यापयितुम् साधुसमाचारे अशक्नुवन्तः। तन्निर्वाहकरणे-'अचयंता' अशक्नुवन्तः। 'मंदा' मंदाः कातराः अल्पसत्वाः जीवाः, 'तत्थ' तस्मिन् संयमपरिपालने। 'विसीयंति' विषीदन्ति' शिथिल हो जाते हैं 'उज्जाणंसि-उद्याने' ऊंचे मार्ग में 'दुब्बलाय-दुर्बलाः' इव दुर्बल बैल जैसे गिर जाते हैं अर्थात् मूर्खजन संयम से चलित हो जाते हैं ॥२०॥

अन्वयार्थ--भिक्षुचर्या अर्थात् साधु की समाचारी का पालन करने के लिए प्रेरित किये हुए और उसका पालन करने में समर्थ न होते हुए मन्द साधु संयम में शिथिल हो जाते हैं उसका परित्याग कर देते हैं, जैसे उच्च मार्ग में अर्थात् चढाव में दुर्बल बैल असमर्थ हो जाते है ॥२०॥

टीकार्थ-जो विषय पहले प्रतिपादन किया गया है, उसका उपसंहार करने के लिए कहते हैं-शास्त्रानुसार विहार करने वाले मुनियों की इच्छाकार मिथ्याकार आदि दस प्रकार की सामाचारी कही गई है। उस सामाचारी का पालन करने के लिये जब आचार्य आदि के द्वारा प्रेरणा की जाती है और साधु उसका पालन करने में समर्थ नहीं होते

'विसीयंति-विषीदन्ति' શિથિલ થઈ જાય છે, 'उज्जाणंसि-उद्याने' ઉંચા માર્ગમાં 'दुब्बलाव-दुर्बलाः इव' દુર્બળ બળદ જેવી રીતે પડી જાય છે અર્થાત્ કાયર માણસ સંયમથી ચલિત થઈ જાય છે. ॥૨૦॥

સૂત્રાર્થ-જેવી રીતે દુર્બળ બળદો સીધું ચઢાણ ચડવાને અસમર્થ હોય છે, એજ પ્રમાણે સાધુની સમાચારીનું પાલન કરવા માટે ગમે તેટલો પ્રેરિત કરવામાં આવે, તો પણ તેનું પાલન કરવાનું સામર્થ્ય જે સાધુમાં ન હોય, તે સાધુ સંયમના પાલનમાં શિથિલ થઈ જાય છે અને સંયમનો પરિત્યાગ પણ કરી નાખે છે ॥૨૦॥

ટીકાર્થ—આ ઉદ્દેશાના પહેલાના સૂત્રોમાં જે વિષયનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, તે વિષયનો ઉપસંહાર કરતા સૂત્રકાર કહે છે કે-સાધુઓએ ઈચ્છાકાર, મિથ્યાકાર આદિ દસ પ્રકારની સમાચારીનું પાલન કરવું પડે છે, આચાર્ય દ્વારા આ સાધુ સમાચારીનું પાલન કરવાની સાધુઓને વારંવાર પ્રેરણા આપવામાં આવતી હોય છે. પરન્તુ કોઈ કોઇ અલ્પસત્ત્વ, મન્દમતિ અને કાયર સાધુ તેનું

दन्ति, विषण्णाः शिथिलयत्नाः संयमरहिताः भवन्ति। दृष्टान्तं दर्शयति-'उज्जा-णंसि' उद्याने, ऊर्ध्वंयानमुद्यानम्, मार्गस्य उच्चभागः, तस्मिन् उद्यानाग्रभागे पृष्ठे धृतमहाभाराः 'दुब्बला' दुर्बलाः वृषभाः। 'व' इव यथा दुर्बला वृषभाः पृष्ठे धृतमहाभाराः मार्गस्य कश्चिन्नतोन्नतभागमासाद्य तमतिक्रमितुमसमर्थाः भारं परित्यजन्ति। तथा संयमे मोक्षमार्गे धृतपंचमहाव्रतभारं वोढुमसमर्थाः शिथिलविहारिणो भवन्ति। यद्वा महापुरुषैः सेवितं संयमं परित्यजन्ति ते कातराः इति भावः ॥२०॥

मूलम्-अचयंता व लूहेणं उवहाणेण तज्जिया।
तत्थ मंदा विसीयंति उज्जाणंसि जरग्गवा ॥२१॥

छाया--अशक्नुवन्तो रूक्षेण उपधानेन तर्जिताः।
तत्र मंदा विषीदन्ति उद्याने हि जरद्गवाः ॥२१॥

अन्वयार्थः--(लूहेणं) रूक्षेण=संयमेन (अचयंता) अशक्नुवन्तः तथा (उवहाणेण' उपधानोग्रतपसा (तज्जिया) तर्जिताः पीडिताः (मंदा) मन्दाः=कातराः

हैं, तब वे अल्पसत्त्व मंद कायर संयम में विषण्ण हो जाते हैं अर्थात् संयम का परित्याग कर देते हैं। इस विषय में दृष्टान्त दिखलाते हैं-जैसे ऊंचे अर्थात् चढाव वाले मार्ग में, भार से लदे दुर्बल बैल असमर्थ हो जाते हैं, उसे पार नहीं कर पाते हैं। उसी प्रकार संयम या मोक्ष-मार्ग में, धारण किए हुए पंचमहाव्रतों के भार को वहन करने में असमर्थ होकर वे संयम को त्याग देते हैं या वे कायर महापुरुषों द्वारा सेवित संयम का परित्याग कर देते हैं ॥२०॥

'अचयंता व लूहेणं' इत्यादि।

शब्दार्थ--'लूहेणं-रूक्षेण' विषयास्वादरहित रूक्ष संयम को पालने में 'अचयंता-अशक्नुवन्तः' असमर्थ तथा 'उवहाणेण-उपधानेन'

પાલન કરવાને સમર્થ હોતા નથી, તેથી તેઓ સંયમનો પરિત્યાગ કરીને ફરી ગૃહવાસનો સ્વીકાર કરે છે. જેવી રીતે નિર્બળ બળદો સીધા ચઢાણવાળા માર્ગ પર ભારે બોજાનું વહન કરવાને અસમર્થ હોય છે, એજ પ્રમાણે સંયમના માર્ગે-મોક્ષમાર્ગે પ્રયાણ કરનારા અલ્પસત્ત્વ સાધુઓ પણ પાંચ મહાવ્રતો તથા સાધુના આચારોનું પાલન કરવાને અસમર્થ હોવાને કારણે સંયમનો પરિત્યાગ કરી દે છે. દૃઢ આત્મબળવાળા પુરુષો જ સંયમનું પાલન કરી શકે છે. ॥ગાથા ૨૦॥

'અચયંતા વ લૂહેણં'

શબ્દાર્થ—'લૂહેણં-રૂક્ષેણ' વિષયાસ્વાદ રહિત રૂક્ષ સંયમને પાળવામાં 'અચયંતા-અશક્નુવન્ત.' અસમર્થ તથા ઉવહાણેણ-ઉપધાનેન' અનશન વગેરે

'तत्थ' तत्र संयमे (विसीयंति) विषीदंति दुःखिनो भवन्ति (उज्जाणंसि) उद्याने उच्चमार्गे (जरग्गवा व) जरद्गवा इव जीर्णबलीवर्दवत् दुःखिता भवन्तीति ॥२१॥

टीका--'लूहेणं' रूक्षेण=विषयास्वादरहितेन संयमेनाऽऽत्मानं पालयितुम् । (अचयंता) अशक्नुवन्तः, तथा 'उवहाणेण' उपधानेन अनशनादिना बाह्याऽभ्यन्तरेणोग्रतपसा । 'तज्जिया' तर्जिताः-बाधिता सन्तः, 'तत्थ' तत्र संयमे 'मंदा' मन्दाः-कातराः 'विसीयंति विषीदन्ति, 'उज्जाणंसि' उद्याने उद्यानाग्रोन्नतभागे, 'जरग्गवा' जरद्गवा 'व' इव जीर्णशीर्णाः अतिदुर्बलाः वृद्धा बलीवर्दा इव, ऊर्ध्वावस्थितविकटभूभागे-मार्गे यौवनसंपन्नानां सशक्तानामपि महाबलीवर्दानामवसादनं

अनशन आदि बाह्य और आभ्यन्तर उग्रतप से 'तज्जिया-तर्जिताः' पीडित 'मंदा-मन्दाः' मन्द बुद्धिवाले 'तत्थ-तत्र' उस संयम में 'विसीयंति-विषीदंति' दुःखित होते हैं 'उज्जाणंसि--उद्याने' ऊंचे मार्ग में 'जरग्गवा व-जरद्गवा इव' बूढे बैल के जैसा दुःखित होते हैं ॥२१॥

अन्वयार्थ--संयम पालन में असमर्थ होते हुवे तथा तपश्चरण से पीडित होकर कायरजन संयम में विषाद का अनुभव करते हैं, जैसे चढाव वाले मार्ग में बूढे बैल दुखी होते हैं ॥२१॥

टीकार्थ—रूक्ष का अर्थ है संयम, क्योंकि उसमें विषयों का स्वाद नहीं होता। जो उसका पालन करने में असमर्थ होते हैं संयमपूर्वक आत्मा का पालन नहीं कर सकते, तथा अनशन आदि बाह्य तथा आभ्यन्तर उग्र तपश्चरण में पीड़ा का अनुभव करते हैं, ऐसे मंद

બાહ્ય અને આભ્યન્તર ઉગ્ર તપથી 'तज्जिया-तर्जिताः' પીડિત અર્થાત્ દુઃખી 'मंदा-मन्दा' મન્દ બુદ્ધિવાળા 'तत्थ-तत्र' તે સંયમમાં 'विसीयंति-विषीदंति' દુઃખિત થાય છે, 'उज्जाणंसि-उद्याने' ઉંચા માર્ગમાં 'जरग्गवाव-जरद्गवा इव' ઘરડા બળદની જેમ દુઃખિત થાય છે. ॥૨૧॥

સૂત્રાર્થ—જેવી રીતે સીધા ચઢાણવાળા માર્ગ પર ભારે બોજાનું વહન કરતાં વૃદ્ધ બળદો પીડા અનુભવે છે, એજ પ્રમાણે સંયમનું પાલન કરવાને અસમર્થ હોય એવા સાધુઓ અનશન આદિ તપસ્યાની આરાધના કરતાં દુઃખનો અનુભવ કરીને સંયમ પાલન કરવામાં વિષાદ અનુભવે છે. ॥૨૧॥

ટીકાર્થ—'રૂક્ષ' આ પદ સંયમનુ વાચક છે, કારણ કે તેમાં વિષયોનું આસ્વાદન થતું નથી. જેઓ તેનું (સંયમનું) પાલન કરવાને અસમર્થ હોય છે-આત્માને સંયમમાં દૃઢ કરવાને જેઓ શક્તિમાન હોતા નથી, એવાં કાયર અને અલ્પસત્ત્વ મુનિઓ અનશન આદિ બાહ્ય તથા આભ્યન્તર તપસ્યાઓમાં પીડાનો અનુભવ કરે છે. એવાં મંદ, કાયર સાધુને વૃદ્ધ બળદ સાથે સરખાવવામાં

संभाव्यते। तत्र का कथाऽतिदुर्बलानां वृद्धबलीवर्दानाम्। एवमावर्त्तरहितस्य धैर्यशालिनो विवेकिनोऽपि यदाऽवसादनं संभाव्यते तदा का कथा जगदुपद्रवोपद्रुतानां मन्दानामिति भावः। संयमपरिपालनेऽसमर्थास्तथा तपसा भीतभीता मन्दप्रज्ञाः साधवः संयममार्गे तथा क्लेशमनुभवन्ति, यथा अत्युच्चमार्गे वृद्धा दुर्बला वृषभा इति ॥२१॥

उपसंहरन्नाह—सूत्रकारः—'एवं' इत्यादि।

मूलम्—एवं निमंतणं लद्धुं मुच्छिया गिद्धा इत्थीसु।
अज्झोववन्ना कामेहिं चोइज्जंता गयागिहं ॥२२॥त्ति बेमि॥

छाया—एवं निमन्त्रणं लब्ध्वा मूर्च्छिता गृद्धाः स्त्रीषु।
अध्युपपन्नाः कामेषु नोद्यमाना गता गृहम् ॥२२॥ इति ब्रवीमि॥

अर्थात् कायर लोग उसी प्रकार दुःखी होते हैं जिस प्रकार बूढे एवं दुर्बल बैल सीधे चढाव वाले विकट मार्ग में असमर्थ हो जाते हैं ? ऐसे मार्ग में यौवनसम्पन्न और शक्तिशाली बडे बडे बैल भी हार मान सकते हैं जो बूढे एवं निर्बल बैलों की तो बात ही क्या है। आवर्तों से रहित धैर्यवान् और विवेकशाली मुनि भी हार मान सकते हैं तो दूसरों का उपद्रव होने पर अधीर लोग क्यों नहीं हार मानेंगे ?

आशय यह है कि संयमपालन में असमर्थ और तपस्या से पीडित हुए अधैर्यवान् साधु संयम के मार्ग में क्लेश का अनुभव करते हैं, जैसे बूढे एवं दुर्बल बैल चढाव वाले मार्ग में दुःखी होते हैं ॥२१॥

આવેલ છે. જેવી રીતે વૃદ્ધ, નિર્બળ બળદો સીધા ચઢાણુવાળા વિકટ માર્ગ પર બોજાનું વહન કરતા પીડા અનુભવે છે, એજ પ્રમાણે અલ્પસત્ત્વ, કાયર પુરુષો પણ સંયમભારનું વહન કરતા પીડા અનુભવે છે. સીધા ચઢાણુવાળા માર્ગ પર બોજાનું વહન કરવામાં યૌવન અને શક્તિસંપન્ન બળદો પણ જો પાછાં પડે છે, તો વૃદ્ધ અને નિર્બળ બળદોની તો વાત જ શી કરવી ? એજ પ્રમાણે ઉગ્ર ઉપસર્ગો અને પરીષહો આવી પડે ત્યારે ભલભલા ધૈર્યવાન્ અને વિવેકશાળી મુનિઓ પણ સંયમના માર્ગેથી ચલાયમાન થઇ જાય છે, તો અધીર અને કાયર મુનિજનોની તો વાત જ શી કરવી ?

આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે જેવી રીતે વૃદ્ધ અને કમજોર બળદો ચઢાણુવાળો માર્ગ કાપતાં દુ:ખી થાય છે, એજ પ્રમાણે અલ્પસત્ત્વ અને અધૈર્યવાન્ સાધુઓ સંયમભારનું વહન કરવામાં કલેશનો અનુભવ કરે છે, કારણ કે તેઓ પાંચ મહાવ્રતો, સાધુ સામાચારી અને તપસ્યા આદિનું પાલન કરવાને અસમર્થ હોય છે. ॥૨૧॥

अन्वयार्थः—(एवं) एवमुक्तप्रकारेण (निमंतणं) निमंत्रणमामंत्रणं (लद्धुं) लब्ध्वा (मुच्छिया) मूर्च्छिताः (इत्थीसु गिद्धा) स्त्रीषु गृद्धा–गृद्धिमावमागताः (कामेहिं) कामैः (अज्झोववन्ना) अभ्युपपन्नाः (चोइज्जंता) नोद्यमानाः (गिहं) गृह (गया) गता इति ॥२२॥

टीका—'एवं' एवम्=पूर्वोक्तप्रकारेण, राजाऽमात्यब्राह्मणादिभिः। 'निमंतणं' निमन्त्रणम्=अनुकूलपरीषहरूपभोगभोगाय 'लद्धुं' लब्ध्वा=प्राप्य 'मुच्छिया'

'एव निमंतणं लद्धुं' इत्यादि।

शब्दार्थ—'एवं–एवम्' पूर्वोक्त प्रकार से 'निमंतणं–निमंत्रणम्' अनुकूल परीषहरूपी भोग भोगने के लिए आमंत्रण 'लद्धुं–लब्ध्वा' पाकर 'मुच्छिया–मूर्च्छिताः' काम भोगों में आसक्त 'इत्थीसु–गिद्धा' स्त्रिपु गृद्धाः स्त्रियों में आसक्ति वाले और 'कामेहिं–कामैः' काम भोगों में अज्झोववन्ना–अभ्युपपन्नाः' दत्तचित्त पुरुष 'चोइज्जंता–नोद्यमानाः' संयम पालने के लिये आचार्य आदि के द्वारा प्रेरित करने पर भी 'गहं–गृहम्' घर को 'गया–गताः' चले जाते हैं ॥२२॥

अन्वयार्थ—इस प्रकार आमंत्रण पाकर मोहग्रस्त होकर स्त्रियों में एवं कामभोगों में आसक्त बने हुए कई कायर साधक संयम पालन की प्रेरणा पाकर भी पुनः घर लौट गए हैं ॥२२॥

टीकार्थ—पूर्वोक्त प्रकार से राजा, अमात्य, ब्राह्मण आदि के द्वारा अनुकूल परीषहरूप भोग भोगने का निमन्त्रण पाकर मोहग्रस्त बन

'एवं निमतणं लद्धुं' ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'एवं–एवम्' પૂર્વોક્ત પ્રકારથી 'निमंतणं–निमंत्रणम्' અનુકૂળ પરીષહરૂપી ભોગ ભોગવવાના માટે આમંત્રણ 'लद्धु–लब्ध्वा' પામીને 'मुच्छिया–मूर्च्छिताः' કામભોગોમાં આસક્ત 'इत्थीसु गिद्धा' स्त्रिपु गृद्धाः સ્ત્રિયોમાં આસક્તિવાળા અને 'कामेहिं–कामैः' કામભોગોમાં 'अज्झोववन्ना–अध्युपपन्नाः' દત્તચિત્ત પુરૂષ 'चोइज्जंता–नोद्यमानाः' સંયમ પાળવાના માટે આચાર્ય વગેરે દ્વારા પ્રેરિત કરવા છતાં પણ 'गिहं–गृहम्' ઘરે 'गया–गताः' પાછા જાય છે. ॥૨૨॥

સૂત્રાર્થ—આ પ્રકારે રાજાઓ આદિ દ્વારા આમંત્રણ મળવાને કારણે, કાયર સાધુઓ મોહગ્રસ્ત થઈને, તથા સ્ત્રીઓ અને કામભોગોમાં આસક્ત થઈને, આચાર્ય આદિ દ્વારા સંયમમાં અવિચલ રહેવાની પ્રેરણા મળવા છતાં પણ સંયમનો ત્યાગ કરીને ગૃહવાસમાં આવી ગયાના ઘણા દાખલાઓ મોજુદ છે ।૨૨।

ટીકાર્થ—પૂર્વોક્ત પ્રકારે રાજા, અમાત્ય, બ્રાહ્મણો, ક્ષત્રિયો આદિ દ્વારા અનુકૂળ પરીષહો રૂપ ભોગ ભોગવવાનું નિમંત્રણ મળવાને કારણે; કેટલાય કાયર

मूर्च्छिताः=आसक्ताः कामभोगेषु 'इत्थीसु' स्त्रीषु 'गिद्धा' गृद्धाः=मूर्च्छिताः= 'कामेहिं' कामैः=कामभोगेषु 'अज्झोववन्ना' अध्युपपन्नाः दत्तचेतसः समासक्ता इति यावत् । 'चोइज्जंता' नोद्यमानाः=संयमपालनाय प्रेरिताः आचार्यादिभिः । 'गिहं गया' गृहं गताः, प्रेरितास्तु संयमपालनाय, किन्तु समूलमवहत्य संयमं गृहं गताः । विषयोपभोगकरणभूतं वस्त्रहस्त्यादिदानपूर्वकं विप्रलोभिता विषयोपभोगं प्रति राजादिभिर्निमन्त्रणं संप्राप्य गुरुकर्माणः संयमपालने कातराः जीवाः स्त्र्यादिषु समासक्तचित्ताः प्रव्रज्यां परित्यज्य गृहवासिनो भवन्ति । इति शब्दः उद्देशकपरिसमाप्ति बोधकः । सुधर्मस्वामी कथयति जंबुस्वामिनं प्रति तीर्थकरोदितं वचनमहं ब्रवीमि ॥इति ॥२२॥

इति श्री विश्वविख्यातजगद्वल्लभादिपदभूषितबालब्रह्मचारि 'जैनाचार्य पूज्यश्री घासीलाल व्रतिविरचितायां श्री "समयार्थबोधिन्याख्यायां" व्याख्यायां तृतीयाध्ययनस्य द्वितीयोद्देशकः समाप्तः ॥३-२॥

कर तथा कामभोगों में गृद्ध होकर तथा स्त्रियों में आसक्त होकर आचार्य आदि के द्वारा संयम का पालन करने की प्रेरणा होने पर भी संयम को नष्ट करके घर लौट गये हैं ।

अभिप्राय यह है कि विषयभोग के साधन वस्त्र हाथी आदि के दान द्वारा विषयोपभोग के लिए लुभाए हुए, राजा आदि का निमन्त्रण पाकर गुरुकर्मी एवं संयम के पालन में कायर जीव स्त्रियों आदि में आसक्त चित्त होकर दीक्षा को त्याग देते हैं और गृहस्थ बन जाते हैं ।

"इति" शब्द उद्देशक की समाप्ति का सूचक है। सुधर्मास्वामी जम्बूस्वामी से कहते हैं–मैं तीर्थंकरोक्त वचन ही तुम्हें कहता हूँ ॥२२॥

સાધુઓ સંયમનો ત્યાગ કરીને ઘેર પાછાં ફરી ગયાના દાખલાઓ મળી આવે છે. એવાં સાધુઓને આચાર્યો દ્વારા સંયમના માર્ગે સ્થિર રહીને આત્મકલ્યાણ સાધવાની પ્રેરણા તો મળતી જ હોય છે, પરન્તુ રાજા આદિ પૂર્વોક્ત સંસારી લોકો તેમને કામભોગો પ્રત્યે આકર્ષવાનો પ્રયત્ન કરતા હોય છે. તે કારણે સ્ત્રીઓમાં તથા કામભોગોમાં આસક્ત થઇને તે કાયર, ગુરુકર્મા સાધુઓ સંયમનો માર્ગ છોડી દઇને સંસારમાં પુનઃ પ્રવેશ કરે છે.

'इति' આ પદ ઉદ્દેશાની સમાપ્તિનું સૂચક છે. સુધર્મા સ્વામી પોતાના શિષ્યોને કહે છે—'મેં આપને જે ઉપદેશ આપ્યો છે, તે તીર્થંકરો દ્વારા પ્રરૂપિત હોવાથી પ્રમાણભૂત છે.' ॥૨૨॥

॥ अथ तृतीयोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

उपसर्गपरिज्ञायां कथितो द्वितीयोद्देशकः। अधुना तृतीयोद्देशकः प्रारभ्यते। इहानन्तरोद्देशकद्वयेऽनुकूलप्रतिकूलोपसर्गयोर्निरूपणं कृतम्। तैरुपसर्गैस्तपःसंयमविराधना भवतीति तृतीयोद्देशके प्रतिपादयिष्यति। अनेन संबन्धेनाऽऽगतस्य तृतीयोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रं–'जहा संगाम' इत्यादि।

मूलम्–जहा संगामकालंमि पिट्ठओ भीरु वेहइ।
वलयं गहणं णूमं कोइ जाणइ पराजयं ॥१॥

छाया—यथा संग्रामकाले पृष्ठतो भीरुः प्रेक्षते।
वलयं गहनमाच्छादकं को जानाति पराजयम् ॥१॥

तीसरा उद्देशक

उपसर्गपरिज्ञा अध्ययन के दूसरा उद्देशे का व्याख्यान हो चुका। अब तीसरा उद्देशक का प्रारम्भ किया जाता है। पूर्व के दो उद्देशकों में प्रतिकूल और अनुकूल उपसर्गों का निरूपण किया गया है। उन उपसर्गों से तप और संयम की विराधना होती है, यह विषय तृतीय उद्देशक में प्रतिपादन किया जाएगा। इस सम्बन्ध से आए हुए इस उद्देशे का यह आदि सूत्र है–'जहा संगाम०' इत्यादि।

शब्दार्थ–'जहा–यथा' जैसे 'संगामकालंमि–संग्रामकाले' शत्रु के साथ युद्ध के अवसर में 'भीरु–भीरुः' कायर पुरुष 'पिट्ठओ–पृष्ठतः' पीछे की ओर 'वलयं–वलयम्' गर्तादिक 'गहणं–गहनम्' गहन स्थान 'णूमं–आच्छादकम्' वलयाकार छिपा हुआ स्थान पर्वत के गुहादिक

ત્રીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ–

ઉપસર્ગ પરિજ્ઞા અધ્યયનનો બીજો ઉદ્દેશક પૂરો થયો. હવે ત્રીજા ઉદ્દેશકનો પ્રારંભ થાય છે. પહેલા બે ઉદ્દેશકોમાં પ્રતિકૂળ અને અનુકૂળ ઉપસર્ગોની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે. તે ઉપસર્ગો વડે તપ અને સંયમની વિરાધના થાય છે, આ વિષયનું આ ત્રીજા ઉદ્દેશકમાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવશે. આગલા ઉદ્દેશક સાથે આ પ્રકારનો સંબંધ ધરાવતા આ ઉદ્દેશકનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.—'जहा संगाम०' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'जहा–यथा' જેવી રીતે 'संगामकालंसि–संग्रामकाले' શત્રુની સાથેના યુદ્ધના અવસરમાં 'भीरु–भीरुः' કાયર પુરૂષ 'पिट्ठओ–पृष्टतः' પાછળની બાજુ 'वलयं–वलयम्' વલયાકાર ગર્તાદિક 'गहणं–गहनम्' ગહન સ્થાન 'णूमं–आच्छादकम्' છુપાયેલું સ્થાન, પર્વતની ગુફાવાળું વગેરે સ્થાન 'वेहइ–प्रेक्षते' જોવે છે

अन्वयार्थ—(जहा) यथा (संगामकालंमि) संग्रामकाले=रिपुयुद्धावसरे प्राप्ते सति (भीरु) भीरुः कातरः (पिट्ठओ) पृष्ठतः=प्रथमतः (वलयं) वलयम्=वलयाकारं गर्तादिकं (गहणं) धवादिवृक्षादिगहनस्थानम् (णूमं) आच्छादकं प्रच्छन्नं गिरिगुहादिकं (वेहइ) प्रेक्षते (पराजयं) पराजयं (को जाणइ) को जानाति इति ॥१॥

टीका—कठिनार्थाऽवबोधो मन्दमतीनां न दृष्टान्तमन्तरेण संभवति। सति च दृष्टान्ते कठिनार्थोऽप्यवबुध्यते। इति अन्वयव्यतिरेकाभ्यां मन्दमतीनाम् अर्थाऽवबोधे दृष्टान्तस्य कारणता समधिगता, इति प्रथमतो दृष्टान्तमेव दर्शयति—प्रतिपाद्यार्थाऽवबोधे–'जहे' इत्यादि। 'जहा' यथा 'संगामकालंमि' संग्रामकाले,

---

स्थान 'वेहइ–प्रेक्षते' देखता है 'पराजयं–पराजयम्' किसका पराजय होगा 'को जाणइ–को जानाति' कौन जानता है ॥१॥

अन्वयार्थ—जैसे संग्राम का अवसर आने पर भीरु पुरुष प्रारंभ में ही पीछे की तरफ गोलाकार खड्डा, गहन अर्थात् वृक्षबेल आदि से आच्छादित गहन स्थान एवं पर्वत की गुफा आदि देखता है (और सोचता है कि) कौन जाने पराजय हो जाए ॥१॥

टीकार्थ—मन्दबुद्धिशिष्य दृष्टान्त के बिना कठिन अर्थ को नहीं समझ सकते। दृष्टान्त हो तो कठिन अर्थ भी समझ में आ जाता है। इस प्रकार अन्वय और व्यतिरेक के द्वारा मन्द मतियों के लिये अर्थ समझने में दृष्टान्त कारण है, यह बात सिद्ध है। अतएव यहां जो अर्थ कहा जाने वाला है, उसको समझाने के लिए सर्वप्रथम दृष्टान्त ही प्रदर्शित किया जाता है। वह इस प्रकार से है जैसे युद्ध का अवसर उपस्थित

'पराजयं–पराजयम्' કોનો પરાજય થશે ? 'को जाणइ–को जानाति' કોણ જાણે છે ? ॥૧॥

સૂત્રાર્થ–યુદ્ધનો પ્રસંગ આવી પડે ત્યારે ભીરુ પુરુષ યુદ્ધના પ્રારંભે જ, પાછળની બાજુએ ગોળાકાર ખાઈ, વૃક્ષો અને લતાઓથી આચ્છાદિત ગહન સ્થાન અને પર્વતની ગુફા આદિ છૂપાઈ જવા લાયક સ્થાનોની જ તપાસ કરતો રહે છે, કારણ કે તેને એવો ડર રહે છે કે યુદ્ધમાં કદાચ પરાજય પણ થાય ! ॥૧॥

ટીકાર્થ—મન્દ બુદ્ધિવાળો શિષ્ય દૃષ્ટાન્ત દ્વારા કઠણમાં કઠણમાં અર્થને પણ સમજી શકે છે. આ પ્રકારે અન્વય અને વ્યતિરેક દ્વારા અર્થ સમજવાના કાર્યમાં મન્દમતિ શિષ્યોને માટે દૃષ્ટાન્ત મદદ રૂપ થઈ પડે છે, આ વાત તો સિદ્ધ જ છે. તેથી પોતે જે વિષય સમજાવવા માગે છે. તેનું સૂત્રકારે દૃષ્ટાન્ત

संग्रामसमये उपस्थिते सति 'भीरु' भीरुः=प्रबलशत्रुपरमतीक्ष्णासिकुन्तशक्तिप्रभृतिशस्त्राघातेन बिभेति यः स भीरुः कातरः पुरुषः 'पिट्ठओ' पृष्ठतः=प्रथमत एव 'वलयं' वलयम्—परिखाम्, यत्र जलं वलयाकारेण व्यवस्थितं भवति, तादृशं दुर्गस्थानम्। तथा 'गहणं' गहनम्, कठिनस्थानं दुःखनिर्गमप्रवेशगर्तादिकं स्थानम्। तथा—'णूमं' आच्छादकं वृक्षादिभिराकीर्णं गिरिगुहादिस्थानम् 'पेहइ' प्रेक्षते—पश्यति आत्मनस्त्राणाय भीरुः पुरुष एवं चिन्तयति—'पराजयं' पराजयम् को=कः 'जाणइ' जानाति, कदाचिदल्पबलोऽपि जयति, बहुबलोऽपि पराजयम् आसादयति। प्रथमत एवाऽऽत्मनो रक्षणाय स्थानमन्वेषयति। यतः 'जीवन् नरो भद्रशतानि पश्येत्' इति। तस्मात् प्रथमत एव स्वप्राणत्राणस्थानमवलोकयति।

होने पर, सबल शत्रु के द्वारा अत्यन्त तीक्ष्ण तलवार, भाला शक्ति आदि शस्त्रों के आघात से डरने वाला भीरु अर्थात् कायर पुरुष पहले से ही, पीछे की ओर वलय या परिखा को, जिसमें जल गोलाकार रूप में रहता है, देखता है। अथवा वह गहन अर्थात् ऐसे कठिन स्थान को देखता है, जहां बडी कठिनाई से प्रवेश किया जाय या निकला जाय। या वह वृक्ष आदि से आच्छादित गिरि गुफा आदि स्थानों को अन्वेषण करता है। वह भीरु सोचता है पराजय को कौन जानता है। कभी कभी निर्बल भी जीत जाता है और बलवान् भी हार जाता है। ऐसा सोचकर वह अपने प्राण बचाने के लिए पहले से ही स्थान की तलाश करता है। क्योंकि कहा है—'जीवन् नरो भद्र शतानि पश्येत्' इत्यादि।

દ્વારા જ અહીં પ્રતિપાદન કર્યું છે—એવી રીતે યુદ્ધનો પ્રસંગ આવી પડે ત્યારે સબળ શત્રુના અત્યંત તીક્ષ્ણ તલવાર, તીર, ભાલા આદિ શસ્ત્રોના ઘાથી ડરનારો કાયર પુરુષ પહેલેથી જ છુપાઈ જવા લાયક સ્થાનોની શોધ કરતો રહે છે. એવાં સ્થાનો અહીં ગણાવવામાં આવ્યાં છે—ચારે બાજુ પાણીથી ઘેરાયેલું દુશ્મન પ્રવેશ ન કરી શકે એવું સ્થળ, જ્યાં પ્રવેશ કરવામાં ઘણી મુશ્કેલી પડે એવું ગહન સ્થાન, વૃક્ષો અને લતાઓથી આચ્છાદિત ગિરિગુફા આદિ સ્થાનોની તે શોધ કરતો રહે છે. તેને એવો વિચાર થાય છે કે યુદ્ધમાં જય થશે કે પરાજય થશે તે કોણ જાણે છે? ક્યારેક નિર્બળ દુશ્મનો વિજય મેળવે છે અને શૂરવીરો હારી જાય છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તે પોતાનાં પ્રાણ બચાવવાને માટે પહેલેથી જ આશ્રયસ્થાનની શોધ કરે છે કહ્યું પણ છે કે—'जीवन् नरो भद्रशतानि पश्येत्' 'જીવતો નર ભદ્રા પામે—માણસ જીવતો

यथा कातरः पुरुषः संग्रामात्प्रागेव यदि कदाचिन्मम पराजयः उपस्थितो भवेत्तदा मया किं करणीयं कथं वाऽऽत्मा रक्षणीय इत्यादिविचार्य स्वरक्षणाय आदित एव दुर्गादीनामन्वेषणं करोति ॥१॥

मूलम्–मुहुत्ताणं मुहुत्तस्स मुहुत्तो होइ तारिसो।
पराजियाऽवसप्पामो इति भीरु उवेहइ ॥२॥

छाया—मुहूर्त्तानां मुहूर्त्तस्य मुहूर्त्तो भवति तादृशः।
पराजिता अवसर्पामः इति भीरुरुपेक्षते ॥२॥

'मनुष्य जीवित रहे तो सैंकडो कल्याण देखता है।' अतः वह अपने प्राणों के रक्षण के लिए पहले से ही स्थान की खोज करता है।

आशय यह है कि कायर पुरुष संग्राम से पहले ही, पीछे की ओर दुर्ग आदि स्थानों को देखता है कि कदाचित् पराजय का सामना करना पडा तो मैं पीछे आगकर कहां छिपूंगा और अपने प्राण बचाऊंगा ॥१॥

शब्दार्थ—'मुहुत्ताणं-मुहूर्त्तानाम्' बहुत मुहूर्त्तों का 'मुहुत्तस्स-मुहूर्त्तस्य' अथवा एक मुहूर्त्त का 'तारिसो-तादृशः' कोई ऐसा 'मुहुत्तो होइ-मुहूर्त्तो भवति' अवसर होता है 'पराजिया-पराजिताः' शत्रु से पराजित हम 'अवसप्पामो-अवसर्पामः' जहां छिप सके 'इति-इति' ऐसे स्थान को 'भीरुा-भीरुः' कायर पुरुष 'उवेहइ-उपेक्षते' सोचता है ॥२॥

રહે તો સેંકડો કલ્યાણકારી પ્રસંગો દેખે છે' આ પ્રકારનો વિચાર કરીને કાયર પુરુષ પહેલેથી જ પોતાના પ્રાણોનું રક્ષણ કરી શકાય એવા સ્થાનની શોધ કરતો જ રહે છે.

આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે કાયર પુરુષ સંગ્રામની શરૂઆત થયા પહેલાં જ પોતાનાં પ્રાણોની રક્ષાનો વિચાર કર્યા કરે છે. કદાચ યુદ્ધમાં પરાજય થાય તો પીછેહઠ કરીને ક્યાં છૂપાઈ જવાથી પોતાના પ્રાણોની રક્ષા થઈ શકશે, તેનો વિચાર તે પહેલેથી જ કરી રાખે છે. કોઈ કિલ્લો, પર્વતની ગુફા આદિ આશ્રયસ્થાનો તે ધ્યાનમાં રાખી લે છે ।।ગાથા ૧।।

શબ્દાર્થ—'मुहुत्ताणं-मुहूर्त्तानाम्' બહુ મુહૂર્ત્તોનું 'मुहुत्तस्स-मुहूर्त्तस्य' અથવા એક મુહૂર્તનું 'तारिसो-तादृशः' કોઈ એવો 'मुहुत्तो होइ-मुहूर्त्तो भवति' અવસર હોય છે 'पराजिया-पराजिता.' શત્રુથી પરાજિત અમે 'अवसप्पामो-अवसर्पामः' જ્યાં છુપાઈ શકીએ 'इति-इति' એવા સ્થાનને 'भीरू-भीरूः' કાયર પુરુષ 'उवेहइ-उपेक्षते' વિચારે છે. ।।૨।।

अन्वयार्थः-(मुहुत्ताणं) मुहुर्त्तानाम् (मुहुत्तस्स) मुहूर्तस्यैकस्य (तारिसो) तादृशः (मुहुत्तो होइ) मुहूर्तोऽवसरः भवति (पराजिया) पराजिताः शत्रुभिः (अवसप्पामो) अवसर्पामः (इति) इति (भीरु) भीरुः कातरः (उवेहइ) उपेक्षते-शरणमिति ॥२॥

टीका—'मुहुत्ताणं' मुहूर्त्तानां क्षणानाम् अनेकेषाम्, अथवा 'मुहुत्तस्स' मुहूर्त्तस्यैकस्यैव 'तारिसो' तादृशः 'मुहुत्तो' मुहूर्तः कालविशेषलक्षणोऽवसरः 'होइ' भवति, न सर्वस्मिन् एव काले जयः पराजयो वा संभवति। तत्रैवं व्यवस्थिते यदि वयं 'पराजिया अवसप्पामो' पराजिताः सन्तः अवसर्पामः। इति=एवं रूपेण 'भीरु' भीरुः-कायरः पुरुषः 'उवेहइ' उपेक्षते=आपत्प्रतीकाराय दुर्गादीनां शरणं प्रथमतः एव प्रेक्षते, मनसि चिन्तयन्ति स्थानादिकम्। यदि मादृशस्य मरण-निमित्तं युद्धे उपस्थितं भवेत्तदा आत्मरक्षणार्थं स्थानमवलोकयति इति ॥२॥

अन्वयार्थ--अनेक मुहूर्त्तों में या एक मुहूर्त्त में ऐसा अवसर होता है जब कि जय पराजय होती है। शत्रु से पराजित होकर हम कहां भागेंगे? ऐसा सोचकर कायर पुरुष शरणभूत स्थान का अन्वेषण करता है ॥२॥

टीकार्थ--बहुत से मुहूर्त्तों में अथवा एक ही मुहूर्त्त में ऐसा एक अवसर रूप क्षण होता है जब कि जय पराजय का निश्चय होता है। सभी कालों में जय पराजय नहीं हुआ करते। कदाचित् पराजय का अवसर आ जाय तो हम पीछे भाग सकें, ऐसा सोचकर कायर पुरुष आपत्ति के प्रतीकार के लिए दुर्ग-किल्ला आदि को पहले से ही देख रखता है। तात्पर्य यह है कि युद्ध में यदि मृत्यु का कोई निमित्त उपस्थित हो जाय तो आत्मरक्षा के लिए स्थान की खोज करता है ॥२॥

સૂત્રાર્થ—અનેક મુહૂર્તોમાં અથવા એક મુહૂર્તમાં એવો અવસર આવે છે કે જ્યારે જય પરાજય નક્કી થાય છે. કદાચ યુદ્ધમાં પરાજિત થઈને ભાગવું પડે, તો ક્યાં ભાગી જવાથી આશ્રય મળી શકશે, તેનો કાયર પુરુષો પહેલેથી જ વિચાર કરી લે છે. ॥૨॥

ટીકાર્થ—ઘણા મુહૂર્તોમાં અથવા એક જ મુહૂર્તમાં, જયપરાજયનો નિશ્ચય કરાવનાર તો એક જ અવસરરૂપ ક્ષણ પ્રાપ્ત થાય છે. જીવનમાં જય પરાજયનો પ્રસંગ કાયમ પ્રાપ્ત થતો નથી. ક્યારેક જયનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે અને ક્યારેક પરાજયનો પ્રસંગ પણ પ્રાપ્ત થાય છે. કદાચ યુદ્ધમાં પરાજય થાય તો દુશ્મનના હાથે મરવા કરતાં ભાગી જઈને જાન બચાવવાનું કાયર પુરુષને વધુ ગમે છે. તેથી આશ્રય મળી રહે એવાં દુર્ગ આદિ સ્થાનો તે ધ્યાનમાં રાખી લે છે. યુદ્ધમાં પરાજિત થઈને મૃત્યુને ભેટવાને બદલે તે કાયર પુરુષ તે દુર્ગાદિમાં નાસી જઈને પોતાનાં પ્રાણ બચાવે છે. ॥ગાથા ૨॥

मूलम्—एवं तु समणा एगे अवलं नच्चा ण अप्पगं ।
अणागयं भयं दिस्स अविकप्पंतिमं सुयं ॥३॥

छाया—एवं तु श्रमणा एके अबलं ज्ञात्वा खल्वात्मानम् ।
अनागतं भयं दृष्ट्वाऽवकल्पन्तीदं श्रुतम् ॥३॥

अन्वयार्थः—(एवं तु) एवं तु (एगे समणा) एके श्रमणाः-अल्पमतयः (अप्पगं) आत्मानम् (अबलं) अबलं-यावज्जीवसंयमभारवहनासमर्थम् (णच्चा ण) ज्ञात्वा खलु (अणागयं) अनागतं (भयं दिस्स) भयं दृष्ट्वा (इमं सुयं) इदं व्याकरण-गणितादिश्रुतम् (अविकप्पंति) अवकल्पयन्ति इति ॥३॥

टीका—'एवं एवम्=पूर्वोक्तदृष्टान्तेन-'एगे समणा' एके श्रमणाः=एके-

---

शब्दार्थ--'एवं तु-एवं तु' इस प्रकार 'एगे समणा-एके श्रमणः' कोई अल्प मतिवाले श्रमण 'अप्पगं-आत्मानम्' अपने को 'अबलं-अबलम्' जीवनपर्यन्त संयम पालन करने में असमर्थ 'णच्चा ण-ज्ञात्वा खलु' जानकर 'अणागयं-अनागतम्' भविष्यकाल के 'भयं दिस्स-भयं दृष्ट्वा' भय को देखकर 'इमं-सुयं-इदं श्रुतम्' व्याकरण एवं ज्योतिष आदि को 'अविकप्पंति-अविकल्पयन्ति' अपने निर्वाह का साधन बनाते हैं ॥३॥

अन्वयार्थ--इसी प्रकार कोई कोई अल्पमति श्रमण अपने को निर्बल अर्थात् जीवनपर्यन्त संयम का भार वहन करने में असमर्थ जानकर भावी भय को देखकर व्याकरण गणित आदि श्रुत की कल्पना करते हैं ॥३॥

टीकार्थ--पूर्वोक्त दृष्टान्त के अनुसार कोई कोई अल्पसत्त्व कायर

શબ્દાર્થ—'एवं तु-एवं-तु' આ પ્રકારે 'एगे-समणा-एके श्रमणाः' કોઈ અલ્પબુદ્ધિવાળા શ્રમણુ 'अप्पगं-आत्मानम्' પોતાને 'अबलं-अबलम्' જીવન પર્યંત સંયમ પાલન કરવામાં અસમર્થ 'णच्चा ण-ज्ञात्वा खलु' જાણીને 'अणागयं-अनागतम्' ભવિષ્યકાળના "भयं दिस्स-भयं दृष्ट्वा' ભયને જોઈને 'इमं सुयं-इदं श्रुतम्' વ્યાકરણુ એવં જ્યોતિષ વગેરેને 'अविकप्पंति-अविकल्पयन्ति' પોતાના નિર્વાહનું સાધન બનાવે છે. ॥૩॥

સૂત્રાર્થ—એજ પ્રમાણે કોઈ કોઈ અલ્પમતિ સાધુ સંયમ રૂપ ભારનું જીવનપર્યંત વહન કરવાને પોતાની જાતને અસમર્થ માનીને, ભાવી ભયને જોઈને વ્યાકરણુ, ગણિત, આદિ શ્રુતની કલ્પના કરે છે. ॥૩॥

अल्पसत्त्वाः कातराः साधवः 'अप्पगं' आत्मानं=स्वात्मानम् 'अबलं' अबलं=बलरहितम्, यावज्जीवनं संयमभारं वोढुमशक्यम् 'नच्चा ण' ज्ञात्वा खलु अवमृश्य, यावज्जीवनं संयमस्य पालनकरणे अस्मदात्मबलं नास्तीति विचार्य। तथा 'अणागयं' अनागतम्, भविष्यत्कालिकम् 'भयं' भयम्=शीतोष्णादिपरीषहोपसर्गजनितं भयम् 'दिस्स' दृष्ट्वा 'इमं सुयम्' इदं श्रुतम्-व्याकरणगणितवैद्यकमंत्रादिशास्त्रादिकं जीविकासाधकमेव। 'अविकप्पंति' अविकल्पयन्ति जीविकायाः साधनं मन्यते।

यथा-कातरः पुरुषो युद्धे आत्मत्राणाय दुर्गादिकं साधनमन्वेषयति। तथा-ये केचित्साधवोऽपि संयमपरिपालनसामर्थ्याभावं विमृश्य, स्वकीयत्राणाय जीविकासाधनाय च व्याकरणायुर्वेदज्योतिःशास्त्रादिकमेव निर्णयन्ति इति ॥३॥

साधु अपने आप को यावज्जीवन संयमभार वहन करने में असमर्थ समझकर अर्थात् जीवनपर्यन्त संयम का पालन करने में आत्मबल का अभाव जानकर तथा भविष्यत् कालीन शीत उष्ण आदि परीषहों एवं उपसर्गों से उत्पन्न होने वाले भय को देखकर व्याकरण, गणित वैद्यकमंत्र आदि शास्त्रों को आजीविका का साधन बनाते हैं।

तात्पर्य यह है कि जैसे कायर पुरुष युद्ध में आत्मरक्षण के लिए दुर्ग आदि साधनों का अन्वेषण करता है, उसी प्रकार कोई कोई साधु संयम का परिपालन करने में अपनी असमर्थता जानकर अपनी रक्षा के लिये एवं आजीविका के लिये व्याकरण आयुर्वेद, ज्योतिष आदि शास्त्रों का अवलम्बन लेते हैं ॥३॥

ટીકાર્થ—આગળ બનાવેલા દૃષ્ટાન્તમાંના કાયર પુરુષની જેમ કોઈ કોઈ અલ્પસત્ત્વ કાયર સાધુ પણ એવો વિચાર કરે છે કે હું જીવનપર્યન્ત સંયમ ભારનું વહન કરી શકીશ નહીં. તેનામાં આત્મબળનો અભાવ હોવાને કારણે તેને એવો વિચાર થયા કરે છે કે શીત, ઉષ્ણ આદિ ઉગ્ર પરીષહોને હું જીવનપર્યન્ત સહન કરી શકીશ નહીં. મારે ગમે ત્યારે સંયમનો માર્ગ છોડીને ગૃહવાસ સ્વીકારવો પડશે. આ પ્રકારના વિચારથી પ્રેરાઈને તે, વ્યાકરણ, ગણિત, વૈદક, જ્યોતિષ આદિ શાસ્ત્રોનું અધ્યયન કરીને ભવિષ્યમાં તેના દ્વારા પોતાની આજીવિકા ચલાવવાનો વિચાર કરે છે.

જેવી રીતે કાયર પુરુષ યુદ્ધના ભયથી દુર્ગ કિલ્લા આદિ આશ્રયસ્થાનોનું અન્વેષણ કરે છે, એજ પ્રમાણે કોઈ કોઈ સાધુ સંયમનું પરિપાલન કરવાને પોતે અસમર્થ છે એવું સમજીને, પોતાની રક્ષાને માટે તથા આજીવિકાને માટે વ્યાકરણ, આયુર્વેદ જ્યોતિષ, આદિ શાસ્ત્રોનો આધાર લે છે.—ભવિષ્યમાં તેના દ્વારા પોતાનું ગુજરાન ચલાવવાનો વિચાર કરે છે. ॥ગાથા ૩॥

अल्पसत्त्वो जीव इत्थमपि विकल्पयति, तदिह सूत्रकारो दर्शयति 'को जाणइ' इत्यादि ।

मूलम्—को जाणइ विऊवातं इत्थीओ उदगाउ वा ।

चोइज्जंता पवक्खामो ण णो अत्थि पकप्पियं ॥४॥

छाया—को जानाति व्यापातं स्त्रीतो उदकाद्वा ।

नोद्यमाना प्रवक्ष्यामो न नोऽस्ति प्रकल्पितम् ॥४॥

अन्वयार्थः—(इत्थीओ) स्त्रीतः (उदगाउवा) उदकाद् वा (विउवातं) व्यापातं संयमजीवितात् भ्रंशं (को जाणइ) को जानाति (णो) नः अस्माकम् (पकप्पियं)

अल्पसत्व जीव ऐसा भी विचार करता है यह दिखलाते हुए सूत्रकार कहते हैं–'को जाणइ' इत्यादि ।

शब्दार्थ—'इत्थिओ-स्त्रीतः' स्त्री से 'उदगाउ वा-उदकात् वा' अथवा उदक नाम कच्चे जल से 'विऊवातं-व्यापातम्' मेरा संयम भ्रष्ट हो जायगा 'को जाणइ-को जानाति' यह कौन जानता है ? 'णो-नो' मेरे पास 'पकप्पियं-प्रकल्पितम्' पहले का उपार्जित द्रव्य भी 'ण अत्थि-नास्ति' नही है इसलिये 'चेइज्जंता-नोद्यमानः' किसी के पूछने पर हम हस्तशिक्षा और धनुर्वेद आदि को 'पवक्खामो-प्रवक्ष्यामः' बतावेगे । ४॥

अन्वयार्थ—कौन जाने स्त्री या जल के निमित्त से संयम से भ्रष्ट होना पडे ? पहले उपार्जन किया हुआ द्रव्य है नहीं । अतः दूसरों के पूछने पर धनुर्विद्या आदि का उपदेश करेंगे ॥४॥

તે અલ્પસત્ત્વ કાયર સાધુ કેવા કેવા વિચારો કરે છે, તે સૂત્રકાર હવે પ્રકટ કરે છે—'को जाणइ' ઈત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'इत्थिओ—स्त्रीतः' સ્ત્રીથી 'उदगाउवा—उदकात्वा' અથવા ઉદક નામ કાચા પાણીથી 'विऊवातं—व्यापातम्' મારો સંયમ ભ્રષ્ટ થઈ જશે 'को जाणइ—को जानाति' આ કોણ જાણી શકે છે? 'णो—नो' મારી પાસે 'पकप्पियं—प्रकल्पितम्' પહેલાનું ઉપાર્જિત ધન પણ 'ण अत्थि—नास्ति' નથી, એટલા માટે 'चेइज्जंता—नोद्यमानाः' કોઈના પૂછવાથી અમે હસ્તશિક્ષા અને ધનુર્વેદ વગેરેને 'पवक्खामो—प्रवक्ष्यामः' બતાવીશું. ॥૪॥

સૂત્રાર્થ—કોને ખબર છે કે સ્ત્રી અથવા જલ આદિને કારણે સંયમના માર્ગેથી ક્યારે ભ્રષ્ટ થવું પડશે! પહેલાં ઉપાર્જન કરેલું દ્રવ્ય તો છે નહીં.

प्रकल्पितं समुपार्जितम् द्रव्यमपि (ण अत्थि) नास्ति, अतः (चोइज्जंता) नोद्यमानाः परपृष्टाः सन्तः (पवक्खामो) प्रवक्ष्यामः=धनुर्विद्यादिकं कथयिष्याम इति ॥४॥

टीका—'इत्थीओ' स्त्रियः सकाशात् 'उदकाउ वा' अथवा-उदकात् जलात् स्त्रीपरीषहात् वृष्ट्युपद्रवाद्वा, इत्येवं ते ऽल्पसत्त्वाः विवेचयन्ति, प्राणिनोऽल्पसत्त्वा भवन्ति, कर्मणां च विचित्रा गतिर्विद्यते. अनेकानि प्रमादस्थानानि विद्यन्ते। अतः क ऋते सर्वज्ञात् जानाति, मम संयमात् पतनं केन हेतुना स्यात्। किं स्त्री परीषहात् जलोपद्रवाद्वा इति ते कातराः शोचन्ति। तथा 'णो' नः=अस्माकं किमपि। 'पकप्पियं' प्रकल्पितम्, पूर्वोपार्जितं द्रव्यमपि। 'ण अत्थि' न अस्ति, अतः 'चोइज्जंता' नोद्यमानः=परेण पृच्छ्यमानाः। 'पवित्रखाम' प्रवक्ष्यामः, धनुर्वेदाऽऽयुर्वेदज्योतिःशास्त्रादिकं वा कथयिष्यामः। इत्येवं रूपेण ते मन्द-

---

टीकार्थ—वे अल्पसत्त्व प्राणी इस प्रकार विचार करते हैं-प्राणियों की शक्ति अल्प होती है और कर्मों की गति विचित्र होती है। प्रमाद के अनेक स्थान हैं। अतएव सर्वज्ञ के सिवाय कौन जान सकता है कि किस कारण से मैं संयम से पतित हो जाऊं? संभव है स्त्री के परीषह से अथवा जल के उपद्रव से मेरा पतन हो जाय! कायर पुरुष इस प्रकार का विचार करते हैं। वे यह भी सोचते हैं कि हमारे पास पूर्वोपार्जित कुछ भी द्रव्य नहीं है। उसे उपार्जित करने के लिए दूसरों के प्रश्न करने पर धनुर्वेद (धनुष चलाने की विद्या) आयुर्वेद, ज्योतिष आदि का कथन करेंगे। ऐसा विचार कर वे मन्दमति व्याक-

---

તેથી જ્યોતિષ, આયુર્વેદ, ધનુર્વિદ્યા આદિ મારા જ્ઞાનને દ્રવ્યોપાર્જનને માટે ઉપયોગ કરીશ, ॥૪॥

ટીકાર્થ—તે અલ્પસત્ત્વ સાધુ એવો વિચાર કરે છે કે-આપણી શક્તિ મર્યાદિત હોય છે અને કર્મોની ગતિ વિચિત્ર હોય છે. પ્રમાદનાં અનેક સ્થાન મોજુદ છે. તેથી સર્વજ્ઞ ભગવાન્ સિવાય એવું કોણ જાણી શકવાને સમર્થ છે કે હું ક્યારે સંયમના માર્ગેથી ભ્રષ્ટ થઈશ? સ્ત્રીના પરીષહથી અથવા જળના ઉપદ્રવથી પણ મારું પતન થઈ શકવાનો સંભવ છે. સંયમનો પરિત્યાગ કર્યા બાદ મારે માટે આજીવિકાનો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થશે મારી પાસે પૂર્વોપાર્જિત ધન તો છે નહીં, તો મારું ગુજરાન કેવી રીતે ચલાવીશ? આ સાધુજીવનમાં વ્યાકરણ, જ્યોતિષ. ધનુર્વિદ્યા, આયુર્વેદ આદિનું અધ્યયન કર્યું હશે, તો તેના દ્વારા મારી આજીવિકા ચલાવી શકાશે આ પ્રકારના વિચારથી પ્રેરાઈને તે ધનુર્વેદ, જ્યોતિષ, આયુર્વેદ આદિ લૌકિક શાસ્ત્રોના

मतयो विचार्य व्याकरणादिलौकिकशास्त्रे प्रयत्नं कुर्वन्ति । किन्तु प्रयतमाना अपि ते मन्दभागाः अभिलषितार्थं नैव प्राप्नुवन्ति ।

मोक्षविद्यारूपं बीजं शांतिरूपं फलमुत्पादयति, तेन विद्याबीजेन यदि कश्चिद् धनमभिलषेत् तथा तस्य परिश्रमो यदि विफलो भवेत्तदा किमाश्चर्यम् वस्तूनां फलं नियतं भवति, अतो यस्य यत् फलम् तदतिरिक्तं फलम् नैव ददाति यथा शाल्यंकुरम् न जनयति यवबीजमिति । तथा चोक्तम्-

"उपशमफलाद् विद्या बीजात्फलं धनमिच्छताम् ।
भवति विफलो यद्यायासस्तदत्र किमद्भुतम् ॥१॥"

रण आदि लौकिक शास्त्र में उद्यम करते हैं परन्तु प्रयत्न करने पर भी वे अभागे अपना अभीष्ट नहीं प्राप्त कर पाते ।

मोक्षविद्यारूप बीज शान्ति रूपी फल को उत्पन्न करता है । उस विद्याबीज से यदि कोई धन की अभिलाषा करता है और उसका परिश्रम निष्फल होता है तो इसमें क्या आश्चर्य है ? प्रत्येक वस्तु का फल नियत होता है । जिस वस्तु का जो फल है वह उसके अतिरिक्त फल नहीं देती, जैसे शालि (चावल) के अंकुर यव का बीज को उत्पन्न नहीं करता । कहा भी है–'उपशमफलाद् विद्या बीजात्' इत्यादि ।

'उपशम रूप फल को उत्पन्न करने वाले विद्याबीज से धन प्राप्त करने की अभिलाषा करने वालों का श्रम यदि निष्फल होता है तो यह कोई अनोखी बात नहीं ॥१॥

અધ્યયનમાં પ્રવૃત્ત થાય છે. પરન્તુ પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ તે દુર્ભાગી માણસો અભિલષિત વસ્તુની પ્રાપ્તિ કરી શકતા નથી.

મોક્ષવિદ્યા રૂપ બીજ શાન્તિ રૂપી ફળને ઉત્પન્ન કરે છે તે વિદ્યાબીજ દ્વારા જો કોઈ ધનની અભિલાષા સેવે, તો તેનો પરિશ્રમ નિષ્ફળ જ જાય છે, તેમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું શું છે? પ્રત્યેક વસ્તુ નિયત ફળ આપનારી હોય છે. કોઈપણ વસ્તુ પાસેથી નિયત ફળને બદલે અન્ય ફળની આશા રાખવાથી નિરાશ જ થવું પડે છે. જેવી રીતે ચોખાનું બીજ વાવીને યવ ઉત્પન્ન કરી શકાતા નથી, એજ પ્રમાણે ઉપશમ રૂપ ફલ ઉત્પન્ન કરનારી વિદ્યા દ્વારા ધનની પ્રાપ્તિ કરી શકાતી નથી. કહ્યું પણ છે કે–'उपशमफलाद् विद्या बीजात् ઇત્યાદિ—

'ઉપશમરૂપ ફલને ઉત્પન્ન કરનારા–વિદ્યાબીજ વડે ધન પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા રાખનારા લોકોનો પરિશ્રમ જો નિષ્ફળ જાય, તો તેમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું શું છે?'

सू० १३

न नियतफलाः कर्तुर्भावाः फलान्तरमीशते।
जनयति खलु व्रीहेर्बीजं न जातु यवांकुरमिति ॥१॥गा. ४॥

उपसंहारमाह-'इच्चेवपडिलेहंति' इत्यादि।

मूलम्-इच्चेवं पडिलेहंति वलया पडिलेहिणो।
वितिगिच्छ समावन्ना पंथाणं च अकोविया ॥५॥

छाया--इत्येवं प्रतिलेखन्ति वलयप्रतिलेखिनः।
विचिकित्सासमापन्नाः पन्थानं च अकोविदाः ॥५॥

समस्त पदार्थ नियत फल वाले होते हैं। वे अन्यफल को उत्पन्न नहीं कर सकते। शालि का बीज यव के अंकुर को उत्पन्न नहींकर सकता ॥४॥

उपसंहार-'इच्चेव पडिलेहंति' इत्यादि।

शब्दार्थ—'वितिगिच्छसमावन्ना-विचिकित्सा समापन्नाः' इस संयम का पालन मैं कर सकूंगा अगर नहीं कर सकूँगा? इस प्रकार का संदेह करने वाले 'पंथाणं च अकोविया-पन्थानं च अकोविदः' मार्ग को नहीं जानने वाले 'वलया पडिलेहिणो-वलयप्रतिलेखिनः' संग्राम में खड्डा आदि का अन्वेषण करने वाले कायर पुरुषों के समान 'इच्चेव पडिलेहंति-इत्येवं प्रतिलेखन्ति' इस प्रकार का पूर्वोक्त रीति से संयम में कायर पुरुष विचार करता है ॥५॥

જેવી રીતે ચોખાનું બીજ યવના અંકુરો ઉત્પન્ન કરી શકતું નથી પણ ચોખાજ ઉત્પન્ન કરી શકે છે-તે જેમ જવ ઉત્પન્ન કરી શકતું નથી. એજ પ્રમાણે પ્રત્યેક પદાર્થ નિયત ફલ જ દેનાર હોય છે-નિયત ફળ સિવાયના અન્ય ફળની આશા રાખનારને નિરાશા જ સાંપડે છે. ॥ગાથા ૪॥

ઉપસંહાર—'इच्चेव पडिलेहंति' ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'वितिगिच्छसमावन्ना-विचिकित्सा समापन्नाः' આ સંયમનું પાલન હું કરી શકીશ અથવા કરી શકીશ નહિ? આ પ્રકારનો સંદેહ કરવાવાળા पथाणं-च अकोविया-पन्थानं च अकोविदा.' માર્ગને ન જાણવા વાળા 'वलया पडिलेहिणो-वलयपडिलेखिन.' સંગ્રામમાં ખાડા વગેરેનું અન્વેષણ કરવાવાળા કાયર પુરૂષોના સમાન 'इच्चेव पडिलेहंति-इत्येव प्रतिलेखन्ति' આ પ્રકારનો પૂર્વોક્ત રીતથી સંયમમાં કાયર પુરૂષ વિચાર કરે છે. ॥૫॥

अन्वयार्थः—(वितिगिच्छसमावन्ना) विचिकित्सा समापन्नाः=संयमं पालयितुं समर्था भविष्यामो न वेति संशयापन्नाः (पंथाणं च अकोविया) पन्थानं च अकोविदाः=मोक्षपन्थानं प्रत्यपण्डिताः (वलयापडिलेहिणो) वलयप्रतिलेखिनः=संग्रामे दुर्गमस्थानान्वेषककातरा इव (इच्चेवपडिलेहें ति) इत्येवं पूर्वोक्तक्रमेण संयमकातरा विचारयन्तीति ॥५॥

टीका—'वितिगिच्छसमावन्ना' विचिकित्सा समापन्नाः, संयमस्य परिपालने समर्थाः भविष्यामो नवेति सन्देहं कुर्वाणाः, तथा 'पंथाणं च अकोविया' पन्थानं मार्गम्-सम्यग् ज्ञानदर्शनचारित्रलक्षणमोक्षं प्रति, अकोविदाः=अनिपुणाः=अयं ज्ञानदर्शनचारित्रलक्षणो मार्गो मोक्षं नेष्यति न वेति संशयजालाकुलमानसा, 'वलयापडिलेहिणो' वलयप्रतिलेखिनः-निर्वाहार्थमष्टांगादिनिमित्तं वलयरूपमन्वेषयन्तः, वलयं गर्त्तादिकमन्वेषयत्पुरुषवत्, 'इच्चेव पडिलेहंति' इत्येवं प्रतिले-

---

अन्वयार्थ—हम संयम का पालन कर सकेंगे या नहीं इस प्रकार शंकाशील तथा मोक्षमार्ग में अकुशल, संग्राम के समय दुर्गम स्थानों की गवेषणा करने वाले कायरों के समान संयम कातर लोग पूर्वोक्त प्रकार से विचार करते हैं ॥५॥

टीकार्थ—जो विचिकित्सा से युक्त हैं अर्थात् हम संयम पालन में समर्थ हो सकेगे या नहीं, इस प्रकार के संशय से ग्रस्त हैं, तथा जो सम्यग्ज्ञान, दर्शन और चारित्र तप रूप मोक्षमार्ग के विषय में कुशल नहीं है अर्थात् जिन्हे ऐसी शंका है कि सम्यग् दर्शन आदि से मोक्ष प्राप्त होगा या नहीं, जो जीवन निर्वाह के लिये अष्टांग निमित्तरूप रक्षास्थान की खोज करते हैं, वे इस प्रकार विचार करते हैं।

સૂત્રાર્થ—અમે સંયમનું પાલન કરી શકશું કે નહીં, આ પ્રકારનો સંદેહ રાખનારા, તથા મોક્ષના માર્ગે આગળ વધવાને અકુશલ કાયર લોકો, સંગ્રામને સમયે પોતાની રક્ષા નિમિત્તે દુર્ગમ સ્થાનોની ગવેષણા (શોધ) કરનારા કાયરોની જેમ, પૂર્વોક્ત પ્રકારે વિચાર કરે છે ॥૫॥

ટીકાર્થ—જેઓ વિચિકિત્સાથી યુક્ત હોય છે એટલે કે અમે સંયમનું પાલન કરી શકશું કે નહીં, આ પ્રકારના સંશયથી ગ્રસ્ત લોકો, તથા સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રતપરૂપ મોક્ષમાર્ગના વિષયમાં અકુશલ લોકો, એટલે કે સમ્યગ્દર્શન આદિથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થશે કે નહીં, એવી શંકા સેવનારા અજ્ઞાની લોકો જીવન નિર્વાહને નિમિત્તે, અષ્ટાંગ નિમિત્તરૂપ રક્ષા સ્થાનની શોધ કરે છે.

खन्ति। यथा भीरवः संग्रामं प्रविशन्त एव वलयादिकं प्रत्यपेक्षमाणा भवन्ति। एवं प्रव्रज्यां जिघृक्षवः अल्पसत्वा मन्दभाग्याः संयमो यदि पालितो न स्यात्तदा व्याकरणादिकमेव जीवनोपायतया कल्पयिष्याम इति विचारयन्तीति भावः ॥५॥

संप्रति संयमप्रतिपालनशूराणां महापुरुषाणां कीदृशो व्यापारो भवति, तत्र दृष्टान्तं प्रतिपादयति सूत्रकारः—'जे उ संगामकालंमि' इत्यादि।

मूलम्—जे उ संगामकालंमि नाया सूरपुरंगमा।
णो ते पिट्ठमुवेहिंति किं परं मरणं सिया ॥६॥

छाया—ये तु संग्रामकाले ज्ञाताः शूरपुरोगमाः।
नो ते पृष्ठमुपेक्षन्ते किं परं मरणं स्यात् ॥६॥

तात्पर्य यह है कि जैसे भीरु जन संग्राम में प्रवेश करते ही छिपने का स्थान खड्डा आदि खोजते हैं, उसी प्रकार दीक्षा अंगीकार करने वाले सत्वहीन अभागे लोग विचार करते हैं कि यदि संयम न पाला गया तो जीविकानिर्वाह के लिये व्याकरण आदि से काम चलाएंगे ॥५॥

अब सूत्रकार प्रतिपादन करते हैं कि संयम का पालन करने में शूर महापुरुषों का व्यापार किस प्रकार का होता है—

'जे उ संगामकालंमि' इत्यादि।

शब्दार्थ—'उ-तु' परन्तु 'जे-ये' जो पुरुष 'नाया-ज्ञाताः' जगत् प्रसिद्ध 'सूरपुरंगमा-शूरपुरोगमाः' वीरों में अग्रगण्य हैं। 'ते-ते' वे पुरुष 'संगामकालंमि-संग्रामकाले' युद्ध का समय आने पर 'णो पिट्ठमुवेहंति-नो पृष्ठमुपेक्षन्ते' आपत्ति से रक्षण के लिए दुर्गादिकों को

આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે જેવી રીતે ભીરુ માણુસો સંગ્રામમાં પ્રવેશ કરતા પહેલાં જ છુપાઈ જવાનાં દુર્ગ, ગુફા, ખાઈઓ આદિ સ્થાનોની શોધ કરે છે, એજ પ્રમાણે દીક્ષા ગ્રહણ કરનારા સત્ત્વહીન લોકો એવો વિચાર કરે છે કે જો સંયમનું પાલન નહીં કરી શકાય, તો વ્યાકરણ, જ્યોતિષ આદિ જે વિદ્યાઓ પ્રાપ્ત કરાશે તેના દ્વારા જીવનનિર્વાહ તો જરૂર ચલાવી શકાશે. ॥૫॥

હવે સૂત્રકાર એવું પ્રતિપાદન કરે છે કે સંયમનું પાલન કરવાને માટે શૂર, મહાપુરુષો કેવો પ્રયત્ન કરે છે—'जे उ संगामकालंमि' ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'उ-तु' પરંતુ 'जे-ये' જે પુરુષ 'नाया-ज्ञाताः' જગત પ્રસિદ્ધ 'सूरपुरंगमा-शूरपुरोगमाः' વીરોમાં અગ્રગણ્ય છે 'ते-ते' તે પુરુષ 'संगामकालंमि-सग्रामकाले' યુદ્ધનો સમય આવી પડતાં 'णो पिट्ठमुवेहंति-नो

अन्वयार्थः—(उ) तु परंतु (जे) ये—महासत्वाः (नाया) ज्ञाताः—जगत्प्रसिद्धाः (सूरपुरंगमा) शूरपुरोगमाः—शूराणामग्रगामिनः (ते) ते पुरुषाः (संगामकालंमि) संग्रामकाले समुपस्थिते सति (णोपिट्ठमुवेहिंति) नो पृष्ठमुत्प्रेक्षन्ते पश्यंति दुर्गादिकमापत्त्राणाय न पर्यालोचयंति 'किं परं मरणं सिया' किं परं मरणं स्यात्= मरणादन्यत् किं स्यादिति ॥६॥

टीका—भीरवस्तु पूर्वोपदर्शितप्रकारेण संग्रामं परित्यज्य स्वत्राणाय दुर्गादिकमपेक्षन्ते । 'उ' परन्तु 'जे' ये पुरुषाः बलवन्तः, वस्तुतः शूराः । 'नाया' ज्ञाताः लोके स्वकीयशूरतायाः ख्यातिं लब्धवन्तः । 'सूरपुरंगमा' शूरेषु वीरेषु अग्रे गणनीयाः 'ते' ते वीराः पुनः 'संगामकालंमि' संग्रामकाले युद्धशीर्षे समा-

---

विचारते नहीं है 'किं परं मरणं सिया-किं परं मरणं स्यात्' मरण से भिन्न और क्या हो सकता है ।६॥

अन्वयार्थ—किन्तु जो महान् सत्वशाली होते हैं, जगत्प्रसिद्ध और शूरवीरों में अग्रगामी होते हैं, वे पुरुष संग्राम का अवसर आने पर पीछे की ओर नहीं देखते—आपत्ति से बचने के लिये दुर्ग आदि का गवेषण नहीं करते। वे तो यही विचार करते हैं कि मृत्यु से अधिक और क्या होगा ? ॥६॥

टीकार्थ—पूर्वोक्त कथन के अनुसार भीरुजन संग्राम का त्याग करके अपने रक्षण के लिए दुर्ग आदि की अपेक्षा रखते हैं, किन्तु जो पुरुष सबल एवं वस्तुतः शूरवीर होते हैं जिन्हों ने शूरवीर के रूप में जगत् में ख्याति प्राप्त की है, जो शूरों में अग्रगण्य होते हैं, वे संग्राम के समय, युद्ध के

पृष्ठमुपेक्षन्ते' આપત્તિથી રક્ષણના માટે દુર્ગ વગેરેને વિચારતા નથી. 'किं परं मरणं सिया-किं परं मरण स्यात्' મરણથી ભિન્ન બિજું શું થઈ શકે છે. ॥૬॥

સૂત્રાર્થ—પરન્તુ જેઓ ખૂબ જ સત્ત્વશાળી હોય છે, જગવિખ્યાત શૂરવીરોમાં જેમણે અગ્રસ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું હોય છે, એવાં લોકો યુદ્ધનો પ્રસંગ આવે ત્યારે ભવિષ્યનો વિચાર કરતા નથી. આપત્તિથી બચવાને માટે દુર્ગ આદિની તેઓ ગવેષણા કરતા નથી. તેઓ એવો વિચાર કરે છે કે યુદ્ધમાં અધિકમાં અધિક મૃત્યુ પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રસંગ આવશે, એથી અધિક અન્ય કોઇ ભયનો તો સંભવ જ નથી ! ॥૬॥

ટીકાર્થ—આગળ જેમનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે એવા કાયરો યુદ્ધમાંથી નાસી જઈને દુર્ગ આદિમાં રક્ષણને માટે આશ્રય લેવાનો વિચાર કરે છે; પરન્તુ જે પુરુષો સબળ અને ખરેખરા શૂરવીરોમાં અગ્રગણ્ય હોય છે, તેઓ યુદ્ધનો પ્રસંગ આવે ત્યારે સમરાંગણને મોખરે પોતાની સેના

रूढाः सेनापतित्वं भजमानाः। 'णो पिट्ठमुवेहिंति' नो पृष्ठमुत्प्रेक्षन्ते=पृष्ठं नोत्प्रेक्षन्ते, आपत्त्राणाय दुर्गादिकं न शोधयन्ति। ते इत्थं विचारयन्ति, 'किं परं मरणं सिया' किं परम् अन्यत्, यदि मरणं स्यात्। किमपरं युद्ध्यमानानामस्माकम्, यदि मरणं स्यात्। यदि अस्माकं जयः तदा लोके यशः यदि वा मरणं भवेत् तदापि लोके ख्यातिः।

नश्वरशरीरपातेनापि यदि स्थिरं यशः लभ्यते तदा का क्षतिः संग्राममरणे तदुक्तं—

विशरारुभिरविनश्वरमपि चपलैः स्थास्नु वाञ्छतां विशदम्।
प्राणैर्यदि शूराणां भवति यशः किन्नपर्याप्तम् ॥१॥

नश्वरशरीरनिधनेनाऽनश्वरं यशः प्राप्यते इति विचिन्त्य संग्रामाद्विमुखा नैव भवन्ति शूराः कदाचिदपीति भावः ॥६॥

शीर्षभाग में उपस्थित होकर सेना का अधिपतित्व करते हुये पीछे की ओर नहीं देखते। आपत्ति से बचने के लिए दुर्ग आदि स्थानों का अन्वेषण नहीं करते। वे तो यही सोचते हैं कि अधिक से अधिक होगा तो मरण ही होगा—उससे अधिक और क्या होगा? युद्ध करते हुये यदि विजय प्राप्त हो गई तो लोक में यश मिलेगा और यदि मरण हो गया तो भी लोक में ख्याति होगी। यदि नाशशील शरीर के नष्ट होने से स्थायी यश की प्राप्ति होती है तो संग्राम में मर जाने में क्या हानि है? कहा है—'विशरारुभिरविनश्वर' इत्यादि।

'प्राण विनाशशील है और चपल है। इनके द्वारा अगर अविनश्वर और स्थायी निर्मल यश की प्राप्ति होती है तो क्या शूरवीर पुरुषों के के लिए यह पर्याप्त नहीं है?॥१॥

સાથે ઉપસ્થિત થઈ જાય છે. તેઓ સમરાંગણમાંથી નાસી જઈને દુર્ગ આદિમાં આશ્રય લેવાનો વિચાર પણ કરતા નથી તેઓ એવો વિચાર કરે છે કે યુદ્ધમાં કદાચ મોતને ભેટવું પડશે મોતથી અધિક અન્ય ભયનો તો ત્યાં અવકાશ જ નથી! જો યુદ્ધમાં વિજય મળશે, તો લોકમાં સારી કીર્તિ ગવાશે અને કદાચ લડતાં પ્રાણ ગુમાવવા પડશે તો પણ લોકમાં મારો યશ ફેલાશે. જો આ નશ્વર શરીરનો નાશ થવાથી સ્થાયી યશની પ્રાપ્તિ થવાની હોય તો આ સંગ્રામમાં પ્રાણોની આહુતિ દેવામાં પણ શી હાનિ થવાની છે? કહ્યું પણ છે કે—'વિશરારુભિરવિનશ્વર' ઈત્યાદિ—

'પ્રાણ વિનાશશીલ અને ચંચળ છે. જો તેના દ્વારા અવિનશ્વર અને સ્થાયી યશની પ્રાપ્તિ થતી હોય, તો શૂરવીર પુરુષોને માટે એ શું પૂરતું નથી?'

तदेवं शूराग्रसरस्य दृष्टान्तं प्रदर्श्य दार्ष्टान्तिकं प्रदर्शयति-'एवं इत्यादि ।

मूलम्-एवं समुट्ठिए भिक्खू वोसिज्जाऽगारबंधणं ।
आरंभं तिरियं कट्टु अत्तत्ताए परिव्वए ॥७॥

छाया--एवं समुत्थितो भिक्षुः व्युत्सृज्यागारबन्धनम् ।
आरंभं तिर्यक् कृत्वा आत्मत्वाय परिव्रजेत् ॥७॥

अन्वयार्थः--(एवं) एवं (अगारबंधणं) आगारबंधनं गृहपाशम् (वोसिज्जा) व्युत्सृज्य=त्यक्त्वा (आरंभं) आरंभं सावद्यानुष्ठानं (तिरियं कट्टु) तिर्यक् कृत्वा अपहृत्य

तात्पर्य यह है कि वीर पुरुष नश्वर शरीर के विनाश से अविनश्वर यश की प्राप्ति होती है, इस प्रकार विचार करके कदापि संग्राम से विमुख नहीं होते हैं ॥६॥

शब्दार्थ--'एवं-एवम्' इस प्रकार 'अगारबंधणं-अगारबंधनम्' गृहबन्धन को 'वोसिज्जा-व्युत्सृज्य' त्यागकर तथा 'आरंभं-आरंभम्' आरंभ का अर्थात् सावद्यअनुष्ठान को 'तिरियं कट्टु-तिर्यक् कृत्वा' छोडकर 'समुट्ठिए-समुत्थितः' संयम के पालन में तत्पर बना हुआ 'भिक्खू-भिक्षुः' साधु 'अतत्ताए-आत्मत्वाय' मोक्ष प्राप्ति के लिये 'परिव्वए-परिव्रजेत्' संयम के अनुष्ठान में दत्तचित्त बने ॥७।

अन्वयार्थ--इसी प्रकार गृहबन्धन को त्यागकर तथा आरंभ को दूर करके संयमपालन के लिए उद्यत हुआ भिक्षु संयमानुष्ठान में ही दत्तचित्त हो ॥७॥

આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે 'આ નશ્વર શરીરના વિનાશથી અવિનશ્વર યશની જો પ્રાપ્તિ થતી હોય, તો શૂરવીર પુરુષોએ સંગ્રામમાંથી પીછેહઠ શા માટે કરવી જોઈએ' આ પ્રકારનો વિચાર કરીને શૂરવીર પુરુષો રણસંગ્રામમાંથી ભાગી જઈને પ્રાણરક્ષા કરવાનો વિચાર કરતા નથી ॥૬॥

શબ્દાર્થ—'एवं-एवम्' આ પ્રકારે 'अगारबंधणं-अगारबंधनम्' ગૃહબંધનને 'वोसिज्जा-व्युत्सृज्य' છોડી દઈને તથા 'आरंभं-आरंभम्' આરંભને અર્થાત્ સાવદ્ય અનુષ્ઠાનને 'तिरियं कट्टु-तिर्यक्कृत्वा' છોડીને 'समुट्ठिए-समुत्थितः' સંયમના પાલનમાં તત્પર બનેલ 'भिक्खू-भिक्षु' સાધુ 'अत्तत्ताए-आत्मत्वाय' મોક્ષ પ્રાપ્તિના માટે 'परिव्वए-परिव्रजेत्' સંયમના અનુષ્ઠાનમાં દત્તચિત્ત બને. ॥૭॥

સૂત્રાર્થ—એજ પ્રમાણે ગૃહબન્ધનનો ત્યાગ કરીને તથા આરંભને દૂર કરીને સંયમનું પાલન કરવાને કૃતનિશ્ચયી થયેલો સાધુ સયમાનુષ્ઠાનમાં જ લીન થઈ જાય છે. ॥૭॥

(समुट्ठिए) समुत्थितः=संयमपालनाय (भिक्खू) भिक्षुः=साधुः (अत्तत्ताए) आत्मत्वाय-संयमानुष्ठानाय (परिव्वए) परिव्रजेत् संयमानुष्ठाने दत्तचित्तो भवेदिति ॥७॥

टीका--'एवं' एवं=यथा संग्रामे शूराः कुलेन, बलेन, शिक्षया च लोके प्रसिद्धाः सन्नद्धबद्धपरिकराः पाणौ शस्त्रमुत्थाप्य शत्रूणां पराभवाय प्रयतमानाः कदापि पृष्ठावलोकिनो न भवन्ति। तथा 'अगारबन्धणं' आगारबन्धनम्=गृहबन्धनम् 'वोसिज्जा' व्युत्सृज्य=विविधानित्यादि वैराग्यभावनया उत्साहबलेन परित्यज्य। तथा 'आरंभं तिरियं कट्टु' आरंभं तिर्यक् कृत्वा आरम्भं=सावद्यानुष्ठानं परित्यज्य 'समुट्ठिए' समुत्थितः=संयमपरिपालनाय समुत्थितः सन्नद्ध इति यावत्। 'भिक्खू' भिक्षुः=साधुः 'अत्तत्ताए' आत्मत्वाय आत्मनः स्वरूपप्राप्तये, मोक्षाय संयमाय वेति यावत्। 'परिव्वए' परिव्रजेत्=संयमं गृह्णीयादिति। गृहबन्धनं सावद्यकर्मानुष्ठानं च परित्यज्य मोक्षप्राप्तिमुद्दिश्य तपश्चरणादिभिः सन्नद्धः साधुः संयमानुष्ठाने संलग्नो भवेदिति भावः ॥७॥

टीकार्थ—जैसे संग्राम में शूर, कुल बल और शिक्षा के द्वारा लोक में प्रसिद्ध, कमर कसकर तैयार एवं हाथमें शस्त्र उठा कर शत्रुओं का पराभव करने में उद्यत होते हैं, कभी पीछे की ओर नहीं देखते, उसी प्रकार गृह संबंधी बन्धनों को विविध प्रकार की अनित्यता आदि वैराग्य भावनाओं के द्वारा त्याग कर तथा सावद्य अनुष्ठान का त्याग करके संयम पालन के लिए सन्नद्ध हुआ साधु आत्मस्वरूप की प्राप्ति के लिए संयम को ही ग्रहण करें। आशय यह है कि गृह संबंधी बन्धन को और सावद्य कर्म के अनुष्ठान को त्याग कर, मोक्ष प्राप्ति के उद्देश्य से तपश्चरण आदि के द्वारा उद्यत हुआ साधु संयम का आचरण करने में संलग्न हो ॥७॥

ટીકાર્થ—જેવી રીતે સંગ્રામમાં શૂર અને કુળ, બળ અને શિક્ષા દ્વારા લોકમાં પ્રસિદ્ધ પુરુષ હાથમાં શસ્ત્ર ઉપાડીને શત્રુઓના પરાભવ કરવાને માટે કમર કસીને તૈયાર થઇ જાય છે કદી ભાગી જવાના વિચાર પણ કરતા નથી, એજ પ્રમાણે વિવધ પ્રકારની અનિત્યતા આદિ વૈરાગ્ય ભાવનાઓથી પ્રેરાઈને ગૃહબંધનનો ત્યાગ કરનાર તથા સાવદ્ય અનુષ્ઠાનોના પરિત્યાગ કરીને સંયમના પાલનને માટે કટિબદ્ધ થયેલો સાધુ આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિને માટે સંયમની આરાધનામાં જ લીન રહે છે.

આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે ગૃહબન્ધનનો અને સાવદ્ય કર્મોનો ત્યાગ કરીને સંયમનો માર્ગ ગ્રહણ કરનાર સાધુએ મોક્ષપ્રાપ્તિને માટે તપસ્યા આદિદ્વારા સંયમની આરાધનામાં જ લીન રહેવું જોઈએ. ॥૭॥

मूलम्—तमेगे परिभासंति भिक्खूयं साहुजीविणं।
जे एवं परिभासंति अंतए ते समाहिए ॥८॥

छाया—तमेके परिभाषन्ते भिक्षुकं साधुजीविनम्।
य एवं परिभाषन्ते अन्तके ते समाधेः ॥८॥

अन्वयार्थः—(साहुजीविणं) साधुजीविनम्=उत्तमाचरेण जीवन्तं (तं) तम् (भिक्खुयं) भिक्षुकं (एगे) एके–केचन (परिभासंति) परिभाषन्ते=आक्षेपवचनं कथयन्ति (जे एवं परिभासंति) ये एवं परिभाषन्ते (ते) ते (समाहिए) समाधेः समभावतः (अंतए) अंतके=दूरं वसन्तीति ॥८॥

टीका—'साहुजीविणं' साधुजीविनम् साधुः सम्यक् परोपकारकरणादिरूपमाचरणं यस्य स साधुजीवी तं साधुजीविनम्। 'तं' अत्युत्तमजीविनम् 'भिक्खूयं'

शब्दार्थ—'साहुजीवणं–साधुजीविनम्' उत्तम प्रकार के आचार से जीवन निर्वाह करने वाले 'तं–तम्' उस 'भिक्खुं–भिक्षुकम्' साधु के विषय में 'एगे–एके' कोई अन्य दर्शनवाले 'परिभासंति–परिभाषन्ते' आगे कहे जाने वाले आक्षेप वचन कहते हैं 'जे एवं परिभासंति–ये एवं परिभाषन्ते' परन्तु जो इस प्रकार के आक्षेपवचन कहते हैं 'ते–ते' वे पुरुष 'समाहिए–समाधेः' समभाव से 'अंतए–अन्तिके' दूर ही हैं॥८॥

अन्वयार्थ—साधुजीवन जीने वाले उस भिक्षुक के प्रति कोई आक्षेपवचनों का प्रयोग करते हैं। जो ऐसा करते है वे समाधि से दूर ही रहते हैं ॥८॥

टीकार्थ—जो साधुजीवी से है अर्थात् जो परोपकार आदि रूप सम्यक् आचरण करता है, ऐसे उत्तम जीवन वाले भिक्षु पर भी कोई

શબ્દાર્થ—'साहुजीविणं–साधुजीविनम्' ઉત્તમ પ્રકારના આચારથી જીવન નિર્વાહ કરવ વાળા 'तं–तम्' તે 'भिक्खू–भिक्षुकम्' સાધુના વિષયમાં 'एगे–एके' કોઈ બીજા દર્શનવાળા 'परिभासंति–परिभाषन्ते' આગળ કહેવામાં આવનાર આક્ષેપ વચન કહે છે, 'जे एवं परिभासंति–ये एवं परिभाषन्ते' જે આ પ્રકારના આક્ષેપ વચન કહે છે 'ते–ते' તે પુરૂષ 'समाहिए–समाधेः' સમભાવથી 'अंतए–अन्तके' દૂર જ છે. ॥૮॥

સૂત્રાર્થ—સાધુજીવન જીવનારા તે સાધુને માટે કોઈ કોઈ માણસો આક્ષેપ વચનોના પ્રયોગ કરે છે. એવા લોકો સમાધિથી દૂર જ રહે છે ।૮।

ટીકાર્થ—જેઓ સાધુજીવી છે એટલે કે સાધુના આચારોનું પાલન કરનારા છે, પરોપકાર આદિ રૂપ સમ્યક્ આચરણથી જેઓ યુક્ત છે, એવા

भिक्षुकं भिक्षाचरणशीलम् 'एगे' एके केचनाऽन्यकुदर्शनमतानुसारिणः। 'परिभासंति' परिभाषन्ते आक्षेपयुक्तं वचनं ब्रुवन्ति। 'जे एवं परिभासंति' ये एवं परिभाषन्ते ये एवमित्थं साक्षेपवचनं कथयन्ति, ते गोशालकमतानुसारिणः 'समाहिए' समाधेः=मोक्षरूपात् समाधेः संयमानुष्ठानद्वा। 'अंतिए' अन्तिके दूरे एव तिष्ठन्ति। निरवद्याचारेण संयमानुष्ठानं कुर्वतोऽपि भिक्षुकस्य निन्दावचनं ये कथयन्ति ते गोशालकमतानुसारिणोऽन्यदर्शनिनो वा मोक्षात्संयमानुष्ठानाद्वा दूरे स्थिता एव भवन्ति। 'परीवादात् खरो भवति श्वा वै भवति निन्दकः' इति-लोकोक्त्या तस्य निन्दाकारिणोऽधमलोकगमनस्य श्रवणात् संयमप्राप्तिर्नैव कथमपि भवतीति ॥८॥

कोई कुमतानुसारी लोग आक्षेप करते हैं। किन्तु जो इस प्रकार आक्षेप वचन कहते हैं, वे गोशालक के अनुयायी मोक्षरूप अथवा संयमानुष्ठानरूप समाधि से दूर ही रहते हैं अर्थात् उन्हें न तो संयमरूप समाधि की प्राप्ति होती है और न मोक्षरूप समाधि ही प्राप्त होती है।

अभिप्राय यह है कि निष्पाप आचरण के द्वारा संयम का अनुष्ठान करने वाले भिक्षु के प्रति जो निन्दामय वचनों का प्रयोग करते हैं, वे गोशालकमत के अनुयायी अथवा अन्यमतावलम्बी मोक्ष से या संयमानुष्ठान से दूर ही रहते हैं। 'दूसरे का परिवाद करने वाला गर्दभ के रूप में और निन्दा करने वाला कुत्ते के रूप में उत्पन्न होता है' इस लोकोक्ति के अनुसार निन्दक को अधोगति में जाना पडता है। उसे संयम की प्राप्ति किसी भी प्रकार नहीं हो सकती ॥८॥

ઉત્તમ જીવન જીવનારા ભિક્ષુને માટે પણ કોઈ કોઈ કુમતાનુસારી. અવિચારી લોકો આક્ષેપો કરે છે. પરન્તુ આ પ્રકારના આક્ષેપ કરનારા આજીવિકો (ગોશાલકના અનુયાયીઓ) આદિ લોકો મોક્ષરૂપ અથવા સંયમાનુષ્ઠાન રૂપ સમાધિની દૂર જ રહે છે. એટલે કે તેમને સંયમરૂપ સમાધિની પ્રાપ્તિ પણ થતી નથી અને મોક્ષરૂપ સમાધિની પણ પ્રાપ્તિ નથી.

આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે નિષ્પાપ આચરણ દ્વારા સંયમની આરાધના કરનારા ભિક્ષુની વિરુદ્ધમાં જેઓ નિન્દા વચનોનો પ્રયોગ કરે છે, એવા લોકો-ગોશાલકના અનુયાયીઓ તથા અન્ય મતવાદીઓ-મોક્ષથી અથવા સંયમાનુષ્ઠાનથી દૂર જ રહે છે.

'પરપરિવાદ કરનારા લોકો ગધેડારૂપે અને નિન્દા કરનાર લોકો કૂતરા રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે,' આ લોકોકિત અનુસાર નિન્દકને અધોગતિમાં જવું પડે છે. એવા નિન્દકને કોઈ પણ પ્રકારે સંયમની પ્રાપ્તિ થઇ શકતી નથી. ।૮।

यादृशमाक्षेपवचनं ते परदर्शिनः समुच्चारयन्ति तानि वचनानि सूत्रकारः प्रतिपादयति-'संबद्ध' इत्यादि ।

मूलम्-संबद्धसमकप्पा उ अन्नमन्नेसु मुच्छिया ।
पिंडवायं गिलाणस्स जं सारेह दलाह य ॥९॥

छाया—सम्बद्धसमकल्पास्तु अन्योऽन्येषु मूर्च्छिताः ।
पिण्डपातं हि ग्लानस्य यत्सारयत ददध्वं च ॥९॥

अन्वयार्थ-(संबद्धसमकप्पा) संबद्धसमकल्पाः (अन्नमन्नेसु) अन्योन्यम् परस्परम् (समुच्छिया) संमूर्च्छिताः=गृद्धाः (पिंडवायं) पिण्डपातम् भैक्ष्यम् (गिलाणस्स) ग्लानस्य (सारेह) सारयतः अन्वेषयतः (दलाह य) ददध्वं च इति ॥

टीका—'संबद्धसमकप्पा' संबद्धसमकल्पाः सम्-एकीभावेन परस्परोप-

अन्यमतावलम्बी जिस प्रकार के आक्षेपवचनों का प्रयोग करते हैं, सूत्रकार उन्हें दिखलाते हैं-'संबद्ध' इत्यादि ।

शब्दार्थ-'संबद्धसमकप्पा-संबद्धसमकल्पाः' ये लोग गृहस्थ के समान व्यवहार करते हैं 'अन्नमन्नेसु-अन्योन्यम्' ये परस्पर एक दूसरे में 'समुच्छिया-संमूर्च्छिताः' आसक्त रहते हैं 'पिंडवायं-पिण्डपातम्' आहार 'गिलाणस्स-ग्लानस्य' रोगी साधु का 'सारेह-सारयतः' अन्वेषण करके 'दलाह य-ददध्वं च' देते हैं ॥९॥

अन्वयार्थ-ये साधु गृहस्थों के समान व्यवहार करते हैं, परस्परमें अनुरागी हैं, ग्लान तथा रोगी साधु को भिक्षा लाकर देते हैं ॥९॥

હવે સૂત્રકાર એ વાત પ્રકટ કરે છે કે અન્ય મતવાદીઓ જૈનશ્રમણુના વિરુદ્ધમાં કેવાં કેવાં આક્ષેપવચનોનો પ્રયોગ કરે છે—'संबद्ध' ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'संबद्धसमकप्पा'-संबद्धसमकल्पाः' આ લોકો ગૃહસ્થના સમાન વ્યવહાર કરે છે 'अन्नमन्नेसु-अन्योन्यम्' તેઓ પરસ્પર એકબીજામાં 'समुच्छिया-संमूर्च्छिता.' આસક્ત રહે છે, पिंडवायं-पिण्डपातम्' આહાર 'गिलाणस्स-ग्लानस्य' રોગી સાધુનું 'सारेह-सारयतः' અન્વેષણ કરીને 'दलाह य-ददध्वं च' લાવી આપે છે. ॥૯॥

સૂત્રાર્થ—આ સાધુઓનો વ્યવહાર ગૃહસ્થોના જેવો જ છે. તેઓ પરસ્પરના અનુરાગથી યુક્ત છે. તેઓ ગ્લાન (બીમાર), વૃદ્ધ આદિ સાધુઓને માટે ભિક્ષા વહોરી લાવે છે. ॥૯॥

कारितया च बद्धाः मातापितृकलत्रादिरागपाशैः ये ते सम्बद्धाः गृहवासिनः पामराः पुरुषाः, तादृशैः पुरुषैः समस्तुल्यः कल्पो व्यवहारोऽनुष्ठानं येषां ते संबद्धसमकल्पाः, गृहस्थाऽनुष्ठानतुल्याऽनुष्ठानवन्तः। 'अन्नमन्ने समुच्छिया' अन्योऽन्येषु मूर्च्छिताः, यथा गृहस्थ पिता पुत्रेषु आसक्तः, कलत्रं पत्यौ, पतिश्च कलत्रादौ आसक्तो भवति। तथा साधुरपि-गुरुः शिष्येऽनुरज्यति, शिष्यश्च स्वगुरौ, दृश्यते हि इदानीमपि गुरुः यः कश्चित् स्वशिष्यं यथा सम्मानयति स्निग्धसालसनेत्रैः सस्नेहं पश्यति न तथा परकीयं शिष्यम्, न वा शिष्यो यथा स्वगुरुं संमानदृष्ट्या पश्यति तथाऽन्यं साधुम्। अतः कथं न गृहस्थव्यवहारस्य समानतां न करोति।

टीकार्थ—जैसे गृहस्थ मातापिताकलत्र आदि के रागबन्धन में बँधे होते हैं और परस्पर एक दूसरे के सहायक होते हैं, उसी प्रकार ये साधु भी आपस में बँधे हैं, अतएव इनका आचार गृहस्थी में पिता पुत्रों पर आसक्त होता है, पत्नी पति पर अनुराग करती है, और पति पत्नी में आसक्त होता है, उसी प्रकार इनमें गुरु का शिष्य पर और शिष्य का गुरु पर अनुराग है। आजकल भी ऐसा देखा जाता है कि गुरु अपने शिष्य का जैसा सन्मान करता है, स्नेहपूर्ण नेत्रों से जिस प्रकार देखता है, वैसा परकीय साधु को नहीं देखता। इसी प्रकार शिष्य जिस प्रकार अपने गुरु के प्रति सन्मान की दृष्टि रखता है, वैसी दृष्टि अन्य साधु के प्रति नहीं रखता। तो फिर इनका व्यवहार गृहस्थों के समान क्यों नहीं

ટીકાર્થ—અન્ય મતવાદીઓ જૈન સાધુની આ પ્રકારની ટીકા કરે છે-ગૃહસ્થ માતા-પિતા, પત્ની આદિના રાગ બન્ધમાં બંધાયેલા હોય છે, તે પ્રમાણે શ્રમણો પણ પરસ્પરના રાગ બન્ધનમાં બંધાયેલા હોય છે. જેવી રીતે ગૃહસ્થો એક બીજાના સહાયક બને છે, એજ પ્રમાણે સાધુઓ પણ એક બીજા પ્રત્યેના અનુરાગને કારણે એક બીજાને સહાય કરતા હોય છે. આ પ્રકારે તેમનો આચાર ગૃહસ્થોના જેવો જ છે. જેવી રીતે ઘરમાં માતા, પિતા, પુત્ર, પત્ની, પતિ, આદિ એક બીજા પ્રત્યે અનુરાગ રાખે છે. —એક બીજામાં આસક્ત હોય છે, એજ પ્રમાણે સાધુઓમાં ગુરુ-શિષ્યો પ્રત્યે અને શિષ્યો-ગુરુ પ્રત્યે અનુરાગ રાખતા હોય છે. એવું જોવામાં આવે છે કે ગુરુ પોતાના શિષ્યો પ્રત્યે જેવા સન્માનભાવથી જુવે છે-તેમની સામે જેવી સ્નેહપૂર્ણ દૃષ્ટિ વડે દેખે છે, એવી સ્નેહપૂર્ણ નજરે અન્ય સાધુઓ તરફ જોતા નથી. એજ પ્રમાણે શિષ્ય પોતાના ગુરુ પ્રત્યે જેવો સન્માનભાવ રાખે છે. એવો સન્માનભાવ અન્ય સાધુઓ પ્રત્યે રાખતો નથી. આ પ્રકારે

किन्तु तत्तुल्य एवाऽयमपि। अन्योऽन्यम् उपकार्योपकारकत्वमेव दर्शयति- 'गिलाणस्स' ग्लानस्य, पीडायुक्तस्य रोगिणः साधोःकृते-यद्भोजनमनुकूलं तदेवानीयते, अन्विष्याऽन्विष्य। 'पिंडवायं' भोजनम् 'सारेह दलाह य' सारयत दद्ध्वं च। अनुकूलं भोजनमन्विष्यत, आनीय दद्ध्वं। अतः कथं न गृहस्थस्य तुल्यः साधुरपि तु तत्तुल्य एव भवति ॥९॥

पुनरप्याह सूत्रकारः-'एवं तुब्भे सरागत्था' इत्यादि।

मूलम्-एवं तुब्भे सरागत्था अन्नमन्नमणुव्वसा।
नट्ठसप्पहसब्भावा संसारस्स अपारगा ॥१०॥

छाया—एवं यूयं सरागस्था अन्योऽन्यमनुवशाः।
नष्टसत्पथसद्भावाः संसारस्य अपारगाः ॥१०॥

है? वास्तव में इनका व्यवहार गृहस्थों जैसा ही है। इसके अतिरिक्त ये परस्पर में एक दूसरे का उपकार करते हैं। जब कोई साधु रोगी हो जाता है तो उसके लिए अनुकूल अन्न आदि आहार अन्वेषण कर करके उसे देते हैं। ऐसी स्थिति में ये साधु गृहस्थ के समान क्यों नहीं है? अपि तु उनके समान ही हैं ॥९॥

सूत्रकार पुनः कहते हैं-'एवं तुब्भे सरागत्था' इत्यादि।

शब्दार्थ--'एवं-एवम्' इस प्रकार 'तुब्भे-यूयं' आप लोग 'सरागत्था-सरागस्थाः' रागसहित है 'अन्नमन्नमणुव्वया-अन्योन्यमनुवशाः' और परस्पर एक दूसरे के वश में रहते हैं, अतः 'नट्ठसप्पहसब्भावा-नष्टसत्पथसद्भावाः' आप लोग सत्पथ और सद्भाव से

તેમનો વ્યવહાર ગૃહસ્થોના જેવો જ લાગે છે. જેવી રીતે ગૃહસ્થો એક બીજાને મદદ કરે છે કોઇ સાધુ બીમાર પડી જાય અથવા વૃદ્ધાવસ્થાને કારણે ગોચરી કરવા જઈ શકે તેમ ન હોય, તો અન્ય સાધુઓ તેમને માટે અનુકૂળ આહાર વહોરી લાવીને તેમને આપે છે. આ પ્રકારની પરિસ્થિતિમાં તેમનો વ્યવહાર ગૃહસ્થોના જેવો જ લાગે છે. અમને તો સાધુ અને ગૃહસ્થના વ્યવહારમાં કોઈ અન્તર દેખાતું નથી' ॥૯॥

વળી અન્ય મતવાદીઓ એવો આક્ષેપ પણ કરે છે કે—

'एवं तुब्भे सरागत्था'

શબ્દાર્થ—'एव-एवम्' આ પ્રકારે 'तुब्भे-यूयं' આપ લોકો 'सरागत्था-सरागस्थाः' રાગયુક્ત છો 'अन्नमन्नमणुव्वया-अन्योन्यमनुवशाः' અને પરસ્પર એકબીજાના વશમાં રહો છો, અતઃ 'नट्ठसप्पहसब्भावा-नष्टसत्पथसद्भावाः' આપ

अन्वयार्थ—(एवं) एवम् (तुब्भे) यूयं (सरागत्था) सरागस्थाः=रागेण युक्ताः (अन्नमन्नमणुव्वसा) अन्योन्यमनुवशाः=परस्पराधीनाः (नट्ठसप्पहसब्भावा) नष्टसत्पथसद्भावाः=सत्पथ सद्भावरहिताः। (संसारस्स) संसारस्य=चातुर्गतिकस्य (अपारगा) अपारगाः ॥१०॥

टीका—'एवं' एवम्=अनेन प्रकारेण 'तुब्भे' यूयम् 'सरागत्था' सरागस्थाः, रागेण सह वर्तन्ते ये ते सरागाः तस्मिन् सरागे तिष्ठन्ति, इति (सरागस्थाः) 'अन्नमन्नमणुव्वसा' अन्योऽन्यवशवर्त्तिनः, सर्वे हि परस्पराधीनाः, न केऽपि निस्संगाः। साधवो हि स्वाधीना भवन्ति, न तु परवशवर्त्तिनः। एषा रीतिस्तु गृहस्थानाम्, यत् परस्पराऽनुवर्त्तित्वमिति। 'नट्ठसप्पहसब्भावा' नष्टसत्पथसद्भावाः, नष्टोऽपगतस्सत्पथः सन्मार्गो येभ्य स्ते तथा। 'संसारस्स अपारगा' संसारस्य चतुर्गतिकस्य मध्ये एव भवन्तः परिणमन्ति। न तस्य पारगामिनो भवन्तः।

हीन हैं 'संसारस्स-संसारस्य' चार गति वाला इस संसार से 'अपारगा-अपारगाः' पार जाने वाला नहीं है ॥१०॥

अन्वयार्थ—अन्य मतावलम्बी यह आक्षेप भी करते हैं कि इस प्रकार तुम राग से युक्त हो, एक दूसरे के वशीवर्त्ती हो, सन्मार्ग से रहित हो और संसार से पारगामी नहीं हो ॥१०॥

पूर्वोक्त प्रकार से तुम लोग सराग हो, परस्पर सभी एक दूसरे के अधीन हो निस्संग नहीं हो। साधु स्वाधीन होते हैं, पराधीन नहीं होते। पराधीन रहना तो गृहस्थों की नीति है। तुम सत्पथ (मोक्षमार्ग) से भी रहित हो। इन सब कारणों से तुम लोग चतुर्गति संसार के पारगामी नहीं हो संसार में ही भटकने वाले हो। अर्थात् जैसे गृहस्थ जन पूर्वोक्त कर्मों को करने के कारण चतुर्गतिक संसारसागर से पार

લોકો સત્પથ અને સદ્‌ભાવથી હીન છો, 'संसारस्स-संसारस्य' ચાર ગતિવાળા આ સંસારની 'अपारगा-अपारगाः' પાર પહોંચી શકવાવાળા નથી. ॥૧૦॥

સૂત્રાર્થ—(અન્ય મતવાદીઓ જૈન સાધુઓ સામે આક્ષેપ કરે છે કે) આ પ્રકારે તમે રાગથી યુક્ત છો, એક બીજા પર આધાર રાખનારા છો, સન્માર્ગથી રહિત છો અને સંસાર પાર કરનારા નથી ॥૧૦॥

ટીકાર્થ—કેટલાક લોકો સાધુઓ સામે એવા આક્ષેપો કરે છે કે—'તમે સરાગ છો. તમે એક બીજા પર આધાર રાખનારા હોવાથી નિઃસંગ નથી. સાધુ સ્વાધીન હોય છે—પરાધીન હોતા નથી. ગૃહસ્થો જ પરાધીનતા ભોગવે છે. તમે સત્પથ (મોક્ષમાર્ગ)થી પણ રહિત છો. તે કારણે તમે ચતુર્ગતિરૂપ સંસારને પાર જવાને બદલે સંસારમાં જ ભટકવાના છો. એટલે કે જેવી રીતે ગૃહસ્થો પૂર્વોક્ત કર્મો કરવાને કારણે ચાર ગતિવાળા સંસાર

यथा गृहस्थाः, यथोक्तरूपाऽनुष्ठानात् चातुर्विधकसंसारसागरस्य पारगा न भवन्ति। तथा भवन्तोऽपि साधुकल्पाः-गृहस्थतुल्यतया संसारातिक्रमणेऽक्षमर्था एवेति आक्षेपकर्तुरभिप्रायः इति ॥१०॥

मूलम्-अह ते परिभासेज्जा भिक्खू मोक्खविसारए।

एवं तुब्भे पभासंता दुपक्खं चेव सेवहं ॥११॥

छाया--अथ तान् परिभाषेत भिक्षुर्मोक्षविशारदः।

एवं यूयं प्रभाषमाणा दुःपक्षं चैव सेवध्वम् ॥११॥

अन्वयार्थ--(अह) अथ=अनन्तरं (ते) तान् प्रतिकूलत्वेनोपस्थितान् पुरुषान् (भिक्खू) भिक्षुः=साधुः (मोक्खविसारए) मोक्षविशारदः=मोक्षमार्ग-

नहीं होते, इसी प्रकार आप साधु के समान रहते हुए भी गृहस्थों के सदृश अनुष्ठान करने के कारण संसार को पार करने में समर्थ नहीं हैं। ऐसा आक्षेप करने वालों का अभिप्राय है ॥१०॥

शब्दार्थ—'अह-अथ' इसके पश्चात् 'ते-तान्' उस अन्य तीर्थिकों से 'भिक्खू-भिक्षुः' साधु 'मोक्खविसारए-मोक्षविशारदः' मोक्षविशारद-अर्थात्-ज्ञानदर्शन और चारित्र की प्ररूपणा करने वाला 'परिभासेज्जा-परिभाषेत' कहे कि 'एवं-एवम्' इस प्रकार 'पभासंता-प्रभाषमाणाः' कहते हुए 'तुब्भे-यूयं' आप लोग 'दुपक्खंचेव-दुष्पक्षं चैव' दो पक्ष का राग और द्वेषात्मक 'सेवह-सेवध्वम्' सेवन करते हैं ॥११॥

अन्वयार्थ—मोक्षमार्ग में कुशल भिक्षु उपर्युक्त प्रकार से भाषण करने वालों से इस प्रकार कहे-इस प्रकार भाषण करते हुए तुम लोग

સાગર તરી જવાને અસમર્થ હોય છે, એજ પ્રમાણે સાધુ રૂપે રહેવા છતાં તમે ગૃહસ્થના જેવું જ આચરણ કરનારા હોવાને કારણે સંસાર સાગરને તરી જવાને અસમર્થ છો.' ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ—'अहं-अथ' આના પછી તે-तान्' તે અન્ય તીર્થિકોને 'भिक्खू-भिक्षुः' સાધુ 'मोक्खविसारए-मोक्षविशारद.' મોક્ષ વિશારદ-અર્થાત્ જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રની પ્રરૂપણા કરવાવાળા 'परिभासेज्ज-परिभाषेत' કહે છે કે પવં-एवम्' આ પ્રકારે पभासंता-प्रभाषमाणाः' કહેતાં 'तुब्भे-यूयं' આપ લોકો દુપક્ખં ચેવ-दुष्पक्षं चैव' બે પક્ષનો હેય અને ઉપાદેય એ બેઉ પક્ષને 'सेवह-सेवध्वम्' સેવન કરવાવાળા છે. ॥૧૧॥

સૂત્રાર્થ—મોક્ષને માર્ગે આગળ વધવામાં કુશળ સાધુએ પૂર્વોક્ત આક્ષેપો કરનાર લોકોને આ પ્રમાણે જવાબ આપવો જોઇએ—

ज्ञानदर्शनचारित्रस्य प्ररूपकः (परिभासेज्जा) परिभाषेत ब्रूयात् (एवं) एवं=अनन्त-रोक्तं (पभासंता) प्रभाषमाणाः (तुब्भे) यूयं (दुपक्खं चेव) दुष्पक्षं दुष्टः पक्षो दुष्पक्षः तम् अथवा रागद्वेषात्मकं पक्षद्वयं (सेवह) सेवध्वमिति ॥११॥

टीका:--'अह' अथ पूर्वपक्षसमाप्त्यनन्तरम् 'मोक्खविसारए' मोक्षविशारदः प्ररूपकः, मोक्षस्य तत्कारणस्य ज्ञानदर्शनचारित्राख्यस्य विशारदः प्ररूपकः 'भिक्खू' भिक्षुः=भिक्षणशीलः, 'ते' तान् प्रतिकूलोपस्थितान् अन्यदर्शिनः। 'एवं' अनन्तरोदीरितमार्गेण 'पभासंता' प्रभाषमाणाः सन्तः अन्यदर्शनिनः साधुस्वरूपधारिणो गृहस्थाश्च 'दुपक्खं' दुष्पक्षम्, दुष्टः पक्षो दुष्पक्षः तमेव। 'तुब्भे' यूयम् 'सेवह' सेवध्वम्। अथवा-रागद्वेषात्मकं पक्षद्वयं सेवध्वम्। सदूषण स्यापि स्वपक्षस्य समर्थनात् रागः। तथा-निर्दुष्टस्याऽपि संयममार्गप्रतिक्षेपकरणात् प्रद्वेषः। यद्वा-आधाकर्मिकौद्देशिकान्नादिभोजित्वाद् गृहस्थपक्षस्याऽसेवनम्।

दुष्पक्ष अर्थात् दूषित पक्ष या द्विपक्ष (रागद्वेषरूप पक्ष) का सेवन कर रहे हो ॥११॥

टीकार्थ—यहां 'अथ' शब्द पूर्वपक्ष की समाप्ति का सूचक है। मोक्ष में विशारद अर्थात् मोक्ष के कारणभूत ज्ञान, दर्शन और चारित्र तप का निरूपण करने में कुशल भिक्षु प्रतिकूल रूप से उपस्थित उन अन्य दर्शनियों से इस प्रकार कहे हमारे ऊपर असमीचीन आक्षेप करते हुए तुम साधुवेषधारी या गृहस्थ दूषित पक्ष का सेवन करते हो या रागद्वेष रूप द्विपक्ष का सेवन करते हो। अपने सदोष पक्ष का समर्थन करने के कारण राग और निर्दोष संयममार्ग पर भी आक्षेप करने के कारण द्वेषरूप पक्ष है। अथवा आधाकर्मी तथा औद्देशिक अन्न

'આ પ્રકારના આક્ષેપો કરનારા તમે લોકો દુષ્પક્ષ (દૂષિત પક્ષ)નું અથવા દ્વિપક્ષનું (રાગદ્વેષ રૂપ પક્ષનુ) શેવન કરી રહ્યા છો.' ॥૧૧॥

ટીકાર્થ—અહીં અથ પદ પૂર્વપક્ષની સમાપ્તિનું સૂચક છે. મોક્ષમાર્ગના વિશારદ મોક્ષ સાધવામાં કારણભૂત જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપનું નિરૂપણ કરવામાં સાધુએ અન્ય મતવાદિઓના પૂર્વોક્ત આક્ષેપોનો જવાબ આ પ્રમાણે આપવો જોઈએ—અમારા ઉપર અનુચિત આક્ષેપો કરનારા તમે સાધુવેષ-ધારી અથવા ગૃહસ્થો દૂષિત પક્ષનું સેવન કરો છો–અથવા રાગદ્વેષ દ્વિપક્ષનું સેવન કરો છો. એટલે કે તમારા સદોષ પક્ષનું સમર્થન કરવાને કારણે તમે રાગ રૂપ પક્ષનું સેવન કરો છો અને નિર્દોષ સંયમમાર્ગ સામે આક્ષેપો કરવાથી દ્વેષ રૂપ પક્ષનું સેવન કરો છો. અથવા આધાકર્મ આદિ દોષયુક્ત તથા ઔદ્દેશિક અન્ન આદિનો આહાર કરવાને કારણે આપ ગૃહસ્થ પક્ષનું

तथा-साधुस्वरूपधारणात् प्रव्रजिताश्चेति उभयपक्षसेवित्वम् । यद्वा-स्वतोऽसदनुष्ठानम्, सदनुष्ठानकर्तृणां निन्दनमिति पक्षद्वयं सेवध्वम् । एवं रूपेण-'परिभासेज्जा' परिभाषेत, भिक्षुस्तानिति भावः ॥११॥

पुनरन्तरमाह-'तुब्भे' इत्यादि ।

मूलम्-तुब्भे भुंजह पाएसु गिलाणो अभिहडंमि या ।
तं च बीओदगं भोच्चा तमुद्दिस्सादि जं कडं ॥१२॥

छाया---यूयं भुङ्ध्वं पात्रेषु ग्लानस्य अभ्याहृते च यत् ।
तं च बीजोदकं भुक्त्वा तमुद्दिश्यादि यत्कृतम् ॥१२॥

आदि आहार करने के कारण गृहस्थपक्ष का सेवन कर रहे हो और साधु का रूप धारण करने तथा दीक्षित होने के कारण साधु पक्ष का सेवन करते हो, इस प्रकार द्विपक्ष सेवी हो। अथवा स्वयं तो असत् आचरण करते हो और सत् आचरण करने वालों की निन्दा करते हो, इस कारण भी दोनों पक्षों के सेवन करने वाले हो। इस प्रकार साधु उन आक्षेप कर्त्ताओं को उत्तर देवें ॥११॥

पुनः कहते हैं-'तुब्भे' इत्यादि ।

शब्दार्थ--'तुब्भे-यूयम्' आपलोग 'पाएसु-पात्रेषु' कांसे आदि के पात्रों में 'भुंजह-भुङ्ध्वम्' भोजन करते हैं तथा 'गिलाणो-ग्लानस्य' रोगी साधु के लिए 'अभिहडंमिया-अभ्याहृते यत्' गृहस्थों द्वारा जो भोजन मंगवाते हैं 'तं च बीओदगं-तं च बीजोदकम्' सो आप बीज और कच्चे जल का 'भोच्चा-भुक्त्वा' उपभोग करके तथा 'तमुद्दिस्सादि-

---

સેવન કરી રહ્યા છો, અને સાધુનો વેષ ધારણ કરેલો હોવાથી તથા દીક્ષિત હોવાને કારણે આપ સાધુપક્ષનું સેવન કરી રહ્યા છો-આ પ્રકારે આપ દ્વિપક્ષનું સેવન કરનારા છો. અને સત્ આચરણની નિંદા કરો છો, તે કારણે તમે બન્ને પક્ષોનું સેવન કરનાર, છો તે આક્ષેપ કરનારાઓને સાધુએ આ પ્રકારનો ઉત્તર આપવો જોઇએ, ॥૧૧॥

વળી તેમને એવો જવાબ આપવો કે—'तुब्भे' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'तुब्भे-यूयम्' આપ લોકો 'पाएसु-पात्रेसु' કાંસા વગેરેના પાત્રોમાં 'भुंजह-भुङ्ध्वम्' ભોજન કરો છો, તથા 'गिलाणो-ग्लानस्य' રોગી સાધુના માટે ભોજન 'अभिहडमि या-अभ्याहृते यत्' ગૃહસ્થોના દ્વારા જે મંગાવો છો. 'तच बीओदगं-तच बीजोदकम्' આપ તે બીજ અને કાચા પાણીનો

अन्वयार्थः-(तुब्भे) यूयं (पाएसु) पात्रेषु कांस्यादिभाजनेषु (भुंजह) भुङ्ध्वं भोजनं कुरुत (गिलाणो) ग्लानस्य (अभिहडंमिया) अभ्याहृते यत् गृहस्थद्वारा आनाय्यते (तं च बीओदयं) तं च बीजोदकं (भोच्चा) भुक्त्वा (तमुद्दिस्सादियं कडं) तमुद्दिश्य यत् कृतम् ग्लानसाधुमुद्दिश्य यदाहारादिकं कृतं तदुपभुंजानाः यूयम् उद्देशिकादिकृतभोजिन इति ॥१२॥

टीका-'तुब्भे' यूयम् 'पाएसु' पात्रेषु=रजतकांस्यादिपात्रेषु स्वस्य अकिंचनत्वम्, परिग्रहराहित्यं च स्वीकुर्वाणा अपि 'भुंजह' भोजनं कुरुध्वम्, गृहस्थस्य पात्रेषु भोजनकरणात् तत्परिग्रहोऽवश्यमेव भवति तथा-आहारादिषु रागोऽपि भवत्येव, तत्कथं रागपरिग्रहाभ्यां रहिता भवन्तः इति विचारयत। एतावन्त एव

यं कडं-तमुद्दिश्य यत् कृतम्' उस ग्लान साधु को उद्देश करके जो आहार बनाया गया है उसका उपभोग करते हो ॥१२॥

अन्वयार्थ--तुम लोग कांसे आदि के भाजनों में भोजन करते हो रुग्ण साधु के लिए गृहस्थ के द्वारा आहार मंगवाते हो और बीज तथा सचित्त जल का उपभोग करते हो तथा रुग्ण साधु को उद्देश्य करके बनाये हुए आहार का भोजन करते हो ॥१२॥

टीकार्थ--(भिक्षु उन आक्षेप कर्त्ताओं को इस प्रकार उत्तर दे) तुम लोग अपने आप को आकिंचन और अपरिग्रह कहते हुए भी रजत (चाँदी) एवं कांसे आदि के पात्रों में भोजन करते हो। गृहस्थ के पात्र में भोजन करने से उसका परिग्रह अवश्य होता है और आहार आदि में राग भी होना ही है। ऐसी स्थिति में तुम राग और

'भोच्चा-भुक्त्वा' ઉપભોગ કરીને તથા 'तमुद्दिस्सादि यं कडं-तमुद्दिश्य यत् कृतम्' ગ્લાન સાધુને ઉદ્દેશીને જે આહાર બનાયેલ છે તેનો ઉપભોગ કરે છે. ।૧૨॥

સૂત્રાર્થ—તમે લોકો કાંસા આદિ ધાતુઓનાં પાત્રોમાં જમો છો. બીમાર સાધુને માટે ગૃહસ્થ દ્વારા આહાર મંગાવો છો. તમે બીજ તથા સચિત્ત પાણીનો ઉપભોગ કરો છો અને બીમાર સાધુને નિમિત્તે તૈયાર કરેલું ભોજન જમો છો. ॥૧૨॥

ટીકાર્થ—તે આક્ષેપ કર્તાઓને જૈન સાધુએ આ પ્રમાણે જવાબ દેવો જોઈએ તમે તમારી જાતને અકિંચન અને અપરિગ્રહી રૂપે ઓળખાવો છો, છતાં પણ તમે ચાંદી, કાંસુ આદિ ધાતુના પાત્રોમાં ભોજન કરો છો. ગૃહસ્થના પાત્રમાં ભોજન કરવાને કારણે આપ તેનો પરિગ્રહ અવશ્ય કરો છો અને આહાર આદિમાં રાગ પણ અવશ્ય રાખો જ છો. આ પ્રકારની પરિ-

दोषा इति न, किन्तु दोषान्तरमपि ते अवश्यमेवेति–अत्र आह–'गिलाणो' ग्लानस्य व्याध्यादि पीडितस्य भिक्षाऽऽनयनेऽसमर्थस्य गृहस्थद्वारा आनाययते। 'तं च बीओदगं' तं च बीजोदकम्, बीजोदकम्, बीजोदकादि विनशनपूर्वकमेव गृहस्थैः भोजनं संपाद्यते तदाहारम्। 'भोच्चा' भुक्त्वा तथा–'तमुद्दिश्य यत् भोजनादिकं संपादितं तस्यापि भोक्ता भवान् भवति, एवं च गृहस्थगृहेषु गृहस्थपात्रेषु साध्वर्थं पाचितान्नभोजित्वात् तदीयपापकर्मणा अवश्यमेव संबन्धो भविष्यतीति ॥१२॥

पुनरप्याह–'लित्ता तिव्वाभितावेणं' इत्यादि।

मूलम्–लित्ता तिव्वाभितावेणं उज्झिया असमाहिया।
नातिकंडूइयं सेयं अरुयस्सावरज्झइ ॥१३॥

द्वेष से रहित किस प्रकार हो सकते हो? इस बात पर विचार करो। इतने ही दोष नहीं, तुम लोग इनके अतिरिक्त अन्य दोषों का भी सेवन करते हो। जो व्याधि से पीडित हैं और भिक्षा लाने में असमर्थ हैं, उसके लिए तुम गृहस्थ के द्वारा भिक्षा मंगवाते हो। ऐसा करने में भी दोष लगता है। गृहस्थों द्वारा लाया हुआ भोजन अभ्याहृत कहलाता है। बीजों का तथा जल का विनाश करके ही गृहस्थ भोजन बनाते हैं। उसका तुम उपभोग करते हो। इसके अतिरिक्त रोगी साधु के उद्देश्य से बनाये हुए आहार को भी तुम भोगते हो। इस प्रकार गृहस्थ के घर में तथा गृहस्थ के पात्रों में साधु के निमित्त पकाये हुए अन्न का सेवन करने के कारण उसके पाप कर्म के साथ अवश्य ही तुम्हारा सम्बन्ध होगा ॥१२॥

સ્થિતિમાં તમે રાગદ્વેષથી રહિત કેવી રીતે રહી શકો? આ દોષોનું પણ તમે સેવન કરો છો. રોગને કારણે જેઓ ભિક્ષાચર્યા કરવાને અસમર્થ હોય છે એવા સાધુઓને માટે તમે ગૃહસ્થો દ્વારા ભોજનની સામગ્રીઓ મંગાવો છો. એવું કરવામાં પણ દોષ લાગે છે. ગૃહસ્થો દ્વારા લાવવામાં આવેલા ભોજનને અભ્યાહૃત કહે છે. બીજોનો તથા જળનો વિનાશ કરીને જ ગૃહસ્થ ભોજન બનાવે છે. એવાં ભોજનનો તમે ઉપભોગ કરો છો. રોગી સાધુને નિમિત્તે બનાવેલું ભોજન પણ તમે જમો છો. આ પ્રકારે ગૃહસ્થના ઘરમાં તથા ગૃહસ્થનાં પાત્રોમાં તમારે નિમિત્તે રાંધવામાં આવેલા ભોજનનો ઉપભોગ કરવાને કારણે તેના કર્મની સાથે તમારો પણ અવશ્ય સંબંધ થશે. એટલે કે તમે પણ તે પાપકર્મના ભાગીદાર જ બનો છો. ॥ગાથા ૧૨॥

छाया—लिप्तास्तीव्राभितापेन उज्झिता असमाहिताः।
नाऽतिकण्डूयितं श्रेयो अरुषोऽपराध्यति ॥१३॥

अन्वयार्थ—(तिव्वाभितावेणं) तीव्राभितापेन=कर्मबन्धनेन (लित्ता) लिप्ताः= उपलिप्ताः (उज्झिया)ः उज्झिताः=सद्विवेकरहिताः (असमाहिया) असमाहिताः= शुभाध्यवसायरहिताः (अरुयस्स) अरुषो=व्रणस्य (अतिकंडूइयं) अतिकण्डूयितं (न सेयं) न श्रेयः यतः (अवरज्झइ) अपराध्यति दोषमुत्पादयतीत्यर्थः ॥१३॥

टीका—'तिव्वाभितावेणं' तीव्राभितापेन षड्जीवनिकायोपमर्दनपुरःसर-संपादिताधाकर्मौद्दिष्टभोजनेन। तथा-मिथ्यादृष्ट्या साधुनिन्दया च संजाताऽ-

---

पुनः कहते हैं-'लित्ता तिव्वाभितावेणं' इत्यादि।

शब्दार्थ--'तिव्वाभितावेण-तीव्राभितापेन' आप लोग तीव्र अभिताप अर्थात् कर्मबन्ध से 'लित्ता-लिप्ताः' उपलिप्त 'उज्झिया-उज्झिताः' सदसद्विवेक से रहित 'असमाहिया-असमाहिताः' शुभ अध्यवसाय से रहित हैं। 'अरुयस्स-अरुषः' व्रण-घावको 'अतिकंडूइयं-अतिकंडुयितम्' अत्यन्त खुजलाना 'न सेयं-न श्रेयः' अच्छा नहीं हैं 'अवरज्जइ-अपराध्यति' क्योंकि वह कण्डूयन दोषावह ही है ॥१३॥

अन्वयार्थ--तुम लोग तीव्रकर्मबन्ध से लिप्त हो सम्यग् विवेक से हीन हो और शुभ अध्यवसाय से रहित हो। घाव को बहुत खुजलाना ठीक नही, क्योंकि ऐसा करने से दोष की उत्पत्ति होती है ॥१३॥

टीकार्थ--तीव्र कर्मबन्ध से अर्थात् षट्काय की हिंसापूर्वक सम्पादित आधाकर्मी एवं उद्दिष्ट आहार का उपभोग करने के कारण तथा

વળી સૂત્રકાર કહે છે કે—'लित्ता तिव्वाभितावेण' ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'तिव्वाभितावेणं-तीव्रभित पेन' આપ લોકો તીવ્ર અભિતાપ અર્થાત્ કર્મ બંધથી 'लित्ता-लिप्ताः' ઉપલિપ્ત 'उज्झिया-उज्झित्ताः' સદ્વિવેકથી રહિત અને 'असमाहिया-असमताहिताः' શુભ અધ્યવસાયથી રહિત છો. 'अरुयस-अरुषः' વ્રણ-ઘાને अतिकंडूइयं अतिकण्डूयितम्' અત્યંત ખંજોળવું 'न सेयं-न श्रेयः' સારૂ નથી 'अवरज्जइ-अपराध्यति' કેમ કે તે કડૂયન દોષાવહ જ છે. ॥૧૩॥

સૂત્રાર્થ—સાધુએ તે આક્ષેપકર્તાને કહેવું જોઇએ કે-તમે તીવ્ર કર્મ બન્ધથી લિપ્ત છો, સમ્યગ્ વિવેકથી રહિત છો અને શુભ અધ્યવસાયથી પણ રહિત છો ઘાવને બહુ ખંજવાળવો તે ઉચિત ન ગણાય, કારણ કે એવું કરવાથી દોષની ઉત્પત્તિ થાય છે. ॥૧૩॥

ટીકાર્થ—છકાયની હિંસાપૂર્વક પ્રાપ્ત આધાકર્મ, ઉદ્દિષ્ટ આદિ દોષયુક્ત આહારનો ઉપભોગ કરવાને કારણે તથા મિથ્યાદૃષ્ટિ અને સાધુની નિંદા દ્વારા

शुभकर्मरूपाऽभितापेन 'लित्ता' लिप्ताः 'उज्झिया' उज्झिताः=सदसद्विवेकरहिताः। तथा–'असमाहिया' असमाहिताः साधूनां विद्वेषकरणात् शुभाऽध्यवसायवर्जिता भवन्तो विद्यन्ते। यथा 'अरुयस्स' अरुषः=अरुषोव्रणस्य 'अतिकंडूइयं' अतिकण्डूयितम्–खर्जनम्। 'न सेयं' न श्रेयः यथा–व्रणस्याऽतिखर्जनं न श्रेयो भवति। अपि तु 'अवरज्झइ' अपराध्यति, तत्कण्डूयनं दोषमेवाऽऽवहति।

अयं भावः–वयं निर्ष्किचनाः परिग्रहरहिता इति कृत्वा षड्जीवनिकायानां रक्षासाधनं पात्राद्युपकरणमपि परित्यज्याऽशुद्धाहारादिकानामुपभोगेनाऽवश्यं भावी, अशुभकर्मलेपः। द्रव्यक्षेत्रकालभावानपेक्षणेन संयमोपकरणानामपि पात्रादीनां त्यागो न शुभाय। अपि तु व्रणादिकण्डूयनवत् दोषाय एव भवतीति ॥१३॥

मिथ्यादृष्टि एवं साधुनिन्दा के द्वारा उत्पन्न अशुभ कर्मरूप अभिताप से लिप्त हो, सत् असत् के विवेक से रहित हो तथा साधुओं पर द्वेष रखने के कारण शुभ अध्यवसाय से रहित हो। याद रक्खो घाव को बहुत खुजलाना श्रेयस्कर नहीं है। उसे खुजलाने से दोष की ही उत्पत्ति होती है।

तात्पर्य यह है–'हम अकिंचन हैं, अपरिग्रही हैं' ऐसा मान कर षट् जीवनिकायों की रक्षा के साधन पात्र आदि उपकरणों को भी त्यागकर यदि अशुभ आहार का उपभोग करें तो दोषों से बचाव नहीं हो सकता। ऐसा करने से अशुभ कर्मों का लेप अवश्य होगा। द्रव्य, क्षेत्र काल और भाव की अपेक्षा न करके संयम के उपकरण पात्र आदि

ઉપજિત અશુભ કર્મરૂપ અભિતાપથી તમે લિપ્ત છો, તમે સત્ અસત્‌ના વિવેકથી વિહીન છો, તથા સાધુઓ પર દ્વેષ રાખવાને કારણે શુભ અધ્યવસાયથી પણ રહિત છો, ઘાને બહુ ખંજવાળવો શ્રેયસ્કર નથી! જેમ ઘાને વધારે ને વધારે ખંજવાળવાથી ઘા વકરે છે, એજ પ્રમાણે પોતાના દોષો સામે જોવાને બદલે અન્યના ગુણોને દોષરૂપે બતાવવાથી પોતે જ તીવ્ર કર્મનો બન્ધ કરે છે.

તાત્પર્ય એ છે કે–'અમે અકિંચન અને અપરિગ્રહી છીએ.' એવું માનીને છકાયના જીવોની રક્ષાને માટે પાત્ર આદિ ઉપકરણોનો ત્યાગ કરવામાં આવે અને ગૃહસ્થના પાત્રમાં અશુદ્ધ (દોષયુક્ત) આહારનો ઉપભોગ કરવામાં આવે, તો સાધુ તે દોષોથી બચી શકતો નથી, એવું કરવાથી અશુભ કર્મોનો લેપ અવશ્ય લાગે છે. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની દૃષ્ટિએ વિચાર

पुनरप्याह-'तत्तेण' इत्यादि।

मूलम्—तत्तेणं अणुसिट्ठा ते अपडिन्नेन जाणया।
ण एस णियए मग्गे असमिक्खं वई किंई ॥१४॥

छाया—तत्त्वेन अनुशिष्टास्ते अप्रतिज्ञेन जानता।
न एष नियतो मार्गोऽसमीक्ष्य वाक् कृतिः ॥१४॥

अन्वयार्थ—(अपडिन्नेण) अप्रतिज्ञेन रागद्वेषरहितेन (जाणया) जानता हेयोपादेयपरिच्छेदकेन (ते) तेऽन्यदर्शनावलंबिनः (तत्तेण अणुसिट्ठा) तत्त्वेनानु-

---

का भी त्याग कर देना श्रेयस्कर नहीं है, किन्तु व्रण (घाव) का खुजलाने के समान दोषजनक ही है ॥१३॥

और भी कहते हैं-'तत्तेण' इत्यादि।

शब्दार्थ—'अपडिन्नेन-अप्रतिज्ञेन' राग द्वेष से रहित ऐसे तथा 'जायणा-जानता' जो हेय एवं उपादेय पदार्थों को जानता हैं यह साधु पुरुष 'ते-ते' अन्य दर्शन वालों को 'तत्तेण अणुसिट्ठा-तत्त्वेनानुशिष्टाः' यथावस्थित अर्थ की शिक्षा देते हैं कि 'एसमग्गे-एषो मार्गो' आप लोगों ने जिस मार्ग का अनुसरण किया है वह मार्ग 'ण नियए-न नियतः' युक्तियुक्त नहीं हैं 'वई-वाक्' तथा आप ने जो सम्यक् दृष्टि साधुओं के प्रति आक्षेप वचन कहा है वह भी 'असमिक्ख-असमीक्ष्य' विना विचारे ही कहा है 'किइ-कृतिः' तथा आप लोग जो कार्य करते हैं वह भी विवेकशून्य है ॥१४॥

अन्वयार्थ—रागद्वेष से रहित तथा हेय और उपादेय का ज्ञाता

कर्या विना सयमनां उपकरणोनो-पात्र आदिनो पण त्याग करवो श्रेयस्कर नथी, पण व्रणने (गुमडाने) खंजवाळवा समान दोषजनक छे. ॥गाथा १३॥

वळी सूत्रकार कहे छे के—'तत्तेण' इत्यादि—

शब्दार्थ—'अपडिन्नेन-अप्रतिज्ञेन' रागद्वेषथी रहित एवा तथा 'जायणा-जानता' जे हेय अने उपादेय पदार्थोने जाणे छे, आ साधुपुरुष 'ते-ते' बीजा अन्य दर्शनवाळाओने 'तत्तेण अणुसिट्ठा-तत्वेनानुशिष्टाः' यथावस्थित अर्थनी शिक्षा दे छे के 'एस मग्गे-एषो मार्गो' आप लोकोए जे मार्गनुं अनुसरण कर्युं छे ते मार्ग 'ण नियए-न नियत.' युक्तियुक्त नथी, 'वई-वाक्' वचन कहेल छे ते पण 'असमिक्ख-असमीक्ष्य' वगर विचार्युं ज कह्युं छे 'किइ-कृतिः' तथा आप लोको जे कार्य करो छो ते पण विवेक शून्य छे. ॥१४॥

सूत्रार्थ—रागद्वेषथी रहित अने हेय तथा उपादेयना जाणकार मुनिओए

शिष्टाः यथावस्थितार्थप्ररूपणया तु शासिताः (एस मग्गे) एषो मार्गो पापपरिगृहीतः (ण नियए) न नियतः न युक्तिसंगतः (जई) यावत् ये पिण्डपातं ग्लानस्यानीय ददाति ते गृहस्थकल्पा इत्यादिरूपा सा (असमिक्खा) असमीक्ष्यापर्यालोच्य कार्यता तथा (किइ) कृतिः करणमपि भवदीयमसमीक्षितमेवेति ॥१४॥

टीका--'अपडिन्नेन' अप्रतिज्ञेन=प्रतिज्ञारहितेन, इदमहमवश्यं करिष्यामीत्येवं प्रतिज्ञा न विद्यते यस्य सः अप्रतिज्ञः, तेन रागद्वेषरहितेन साधुना 'जाणया' जानता, इदं हेयमिदमुपादेयमितिज्ञानवता 'तत्तेग' तत्त्वेन, परमार्थतया-जिनाभिप्रायेण यथावस्थितार्थप्ररूपणाद्वारा 'ते' ते गोशालकमतानुसारिणः अन्यदर्शनिनश्च 'अणुसिट्ठा' अनुशिष्टाः बोधिता भवंति, किं बोधिताः भवन्ति तत्राह-'एसमग्गे' इत्येषमार्गः=गृहस्थ-पात्रादिषु भोजनम् ग्लानार्थं गृहस्थद्वारा आनय

मुनि उन अन्यदर्शनियों को तत्व की शिक्षा दे कि तुम्हारा यह मार्ग पाप से युक्त है, युक्तिसंगत नहीं है और 'रुग्ण मुनि को आहार लाकर जो देते हैं वे गृहस्थ के समान हैं यह तुम्हारा वचन विचारशून्य है। तुम्हारा आचार भी विचारविकल है अर्थात् तुम विना विचारे बोलते और क्रिया करते हो ॥१४॥

टीकार्थ--'मैं यह कार्य अवश्य करूँगा' इस प्रकार की प्रतिज्ञा से रहित अर्थात् राग और द्वेष से रहित तथा हेय और उपादेय को जानने वाले साधु के द्वारा उन आक्षेप करने वाले गोशालक के अनुयायियों को तथा अन्यदर्शनियों को जिन भगवान् के मत के अनुसार यथार्थ वस्तुस्वरूप की शिक्षा दी जाती है। साधु उन्हें इस

તે અન્ય મતવાદીઓને તત્ત્વની આ પ્રમાણે શિક્ષા દેવી જોઈએ. તમારો આ માર્ગ પાપથી યુક્ત છે અને યુક્તિસંગત નથી.

'બિમાર સાધુઓને માટે આહાર વહોરી લાવનારા સાધુઓ ગૃહસ્થના સમાન છે,' આ તમારો આક્ષેપ વિચારશૂન્ય છે તમારો આચાર જ વિચાર વિહીન છે. એટલે કે તમે વગર વિચાર્યે ગમે તેમ બોલો છો અને મન ફાવે તેમ કરો છો. ॥૧૪॥

ટીકાર્થ—'હું આ કાર્ય અવશ્ય કરીશ,' આ પ્રકારની પ્રતિજ્ઞાથી રહિત એટલે કે રાગદ્વેષથી રહિત તથા હેય અને ઉપાદેયને જાણનારા મુનિઓ દ્વારા તે આક્ષેપકર્ત્તા ગોશાલકના અનુયાયીઓ તથા અન્ય મતવાદીઓને જિનેન્દ્ર ભગવાનના મત અનુસારનું યથાર્થ તત્ત્વ (વસ્તુ સ્વરૂપ) સમજાવવામ આવે છે. તેમને આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે-'ગૃહસ્થના પાત્રમાં જમવુ'

नम् आधाकर्मिकौद्देशिकादिभोजनं तथा शुद्धसंयमिनामाक्षेपकरणम् एष तव मार्गः 'न णियए' न नियतः, न नियतो न युक्तिसंगतः। 'वइ' वचनं तत् साधुमुद्दिश्य यदाक्षेपवचनं भवद्भिः प्रतिपादितम्। तदपि-'असमिक्ख' असमीक्ष्य, विचारमन्तरेणैव कथितम्। तथा 'कइ' कृतिः भवतामाचरणमपि न समीचीनमिति॥१४॥

मूलम्–एरिसा जा वई एसा अग्गवेणुव्व करिसिता।
गिहिणो अभिहडं सेयं भुंजिउं ण उ भिक्खुणं ॥१५॥

छाया—ईदृशी या वागेषा अग्रवेणुरिव कर्षिता।
गृहिणोऽभ्याहृतं श्रेयः भोक्तुं न तु भिक्षूणाम् ।१५॥

प्रकार कहे-गृहस्थ के पात्र में भोजन करना और बिमार साधु के लिए गृहस्थ द्वारा भोजन मंगवाना, आधाकर्मी एवं औद्देशिक आहार करना और शुद्ध संयम का पालन करने वालों पर आक्षेप करना, यह आप का मार्ग युक्तिसंगत नहीं है। साधु के विषय में आप ने जो आक्षेप वचन कहे हैं, वह आप के वचन विना विचारे ही कहे गए हैं। इसके अतिरिक्त आप का आचार भी समीचीन नहीं है' ॥१४॥

शब्दार्थ—'एरिसा-ईदृशी' इस प्रकार की 'जा-या' जो 'वई-वाग्' कथन है कि 'गिहिणो अभिहडं-गृहिणोऽभ्याहृतम्' गृहस्थ के द्वारा लाया हुआ आहार 'भुंजिउं सेयं भोक्तुं श्रेयः' साधु को ग्रहण करना कल्याणकारक है 'ण उ भिक्खुणं-न तु भिक्षूणाम्', परन्तु साधु के द्वारा लाया हुआ आहारादिक लेना ठीक नहीं है 'एसा-एषा' यह बात 'अग्गवेणुव्व करिसिता-अग्रवेणुरिव कर्षिताः' बांस के अग्रभाग के जैसा कृश दुर्बल है। १५॥

અને બિમાર સાધુને માટે ગૃહસ્થ દ્વારા ભોજન મંગાવવું-આધાકર્મ દોષ યુક્ત તથા ઔદ્દેશિક દોષયુક્ત આહાર કરવો, તથા શુદ્ધ સંયમનું પાલન કરનારા જૈન સાધુઓ પર આક્ષેપ કરવો. આ તમારી રીત યુક્તિસંગત નથી જૈન સાધુઓ સામે તમે જે આક્ષેપ વચનો ઉચ્ચાર્યા છે તે વગર વિચાર્યે જ ઉચ્ચાર્યાં છે. સાધુઓ સામે આ પ્રકારના આક્ષેપ કરનારા આપ લોકોનો આચાર પણ યોગ્ય (શુદ્ધ-દોષરહિત) નથી. ॥ગાથા ૧૪॥

શબ્દાર્થ—'एरिसा-ईदृशी' આ પ્રકારની 'जा-या' જે 'वई-वाग्' કથન છે કે 'गिहिणो अभिहड-गृहिणोऽभ्याहृतम्' ગૃહસ્થના દ્વારા લાવવામા આવેલ આહાર વગેરે લેવો ઠીક નથી 'एसा-एषा' આ વાત 'अग्गवेणुव्वकरिसिता-अग्रवेणुरिव कर्षिताः' વાંસના આગળના ભાગના જેમ કૃશ દુર્બળ છે. ॥૧૫॥

अन्वयार्थ—(एरिसा) ईदृशी (जा) या (वइ) वाग्=वाणी कथनं (गिहिणो अभिहडं) गृहिणोऽभ्याहृतम्=गृहस्थैरानीतम् (भुंजिउ सेयं) भोक्तुं श्रेयः-कल्याणकरम् (ण उ भिक्खुणं) न तु भिक्षूणाम् परन्तु साधुभिरानीतमाहारादिकं ग्लानसाधवे न श्रेयः (एसा) एषा वाक् (अग्गवेणुव्व करिसिता) अग्रवेणुरिव कर्षिता वंशाग्रभागवत् दुर्बलेत्यर्थः ॥१५॥

टीका—'एरिसा' ईदृशी 'जा' या 'वई' वाक् 'गिहिणो अभिहडं' गृहस्थ द्वारा आनीतमाहारादिकं 'भुंजिउ सेय' भोक्तुं श्रेय=साधुभि र्भोक्तुं श्रेयः प्रशस्तम् 'ण उ' न तु=भिक्षुभिरानीतमाहारादिकं भोक्तुं श्रेयः-प्रशस्तम्, 'एसा' एषा वाक् 'अग्गवेणुव्व' अग्रवेणुरिव=वंशस्याऽग्रइव 'करिसिता' कर्षिता दुर्बला विद्यते युक्त्यक्षमत्वात्। गृहस्थद्वारा आनीतमाहारादिकं साधुना भोक्तव्यमिति

अन्वयार्थ—गृहस्थ के द्वारा लाया हुआ आहार करना श्रेयस्कर है किन्तु भिक्षु के द्वारा लाये आहार का उपभोग करना श्रेयस्कर नहीं है, आप का यह कथन बांस के अग्रभाग के समान दुर्बल है ॥१५॥

टीकार्थ—आप का यह जो कथन है कि गृहस्थ के द्वारा लाया हुआ आहारादि भोगना साधुओं के लिए कल्याणकर है परन्तु साधुओं के द्वारा लाये आहार का उपभोग करना श्रेयस्कर नहीं है, यह कथन बांस के अग्रभाग के समान दुर्बल है। वह युक्ति को सहन नहीं करता।

तात्पर्य यह है कि साधु यदि गृहस्थ के द्वारा लाये आहार आदि का उपभोग करे तो अच्छा परन्तु साधु के द्वारा लाये आहार को भोगना अच्छा नहीं है, यह आप का कथन युक्तिहीन है। जैसे बांस का अग्रभाग दुर्बल होता है, उसी प्रकार यह कथन भी दुर्बल है।

સૂત્રાર્થ—'ગૃહસ્થના દ્વારા લાવવામાં આવેલો આહાર શ્રેયસ્કર છે, પરન્તુ સાધુ દ્વારા લાવવામાં આવેલા આહારનો ઉપભોગ કરવો શ્રેયસ્કર નથી,' આપનું આ કથન વાંસના અગ્રભાગ સમાન કમજોર છે. ॥૧૫॥

ટીકાર્થ—અન્ય મતવાદીઓના આક્ષેપનો ઉત્તર આપતા સૂત્રકાર કહે છે કે 'ગૃહસ્થના દ્વારા લાવવામાં આવેલો આહાર સાધુઓને માટે કલ્યાણકારી છે, પરન્તુ સાધુઓ દ્વારા લાવેલા આહારનો ઉપભોગ કરવો સાધુને માટે શ્રેયસ્કર નથી,' આ પ્રકારની આપની દલીલ વાંસના અગ્રભાગ જેવી નિર્બળ છે-તેનું ખંડન સરલતાઈથી થઈ શકે તેમ છે. જેવી રીતે વાંસનો અગ્રભાગ એટલો કમજોર હોય છે કે તેને સહેલાઈથી તોડી શકાય છે, એજ પ્રમાણે તમારા આ આક્ષેપનો જવાબ પણ ઘણો સરળ છે-ગૃહસ્થો દ્વારા લાવવામાં

प्रशस्तम्। परन्तु साधुभिरानीतमाहारादिकं भोक्तव्यमिति न श्रेयस्करम्, इति कथनं भवतो युक्तिरहितम्। यथा वंशस्याग्रभागो दुर्बलो भवति तद्वदेव युक्तिरहितं, गृहस्थैरानीतं जीवोपमर्दनसहितेन सावद्यम् भिक्षुभिरानीतं तूद्गमादिदोषरहितम् अतो गृहस्थानीतमाहारादिकं-श्रेय इति कथनं युक्तिशास्त्रविरुद्धमिति भावः ॥१५॥

यथा गृहस्थैर्दानं दीयते तथा साधुभिरपि दानादिकं देयं दानस्य सामान्यधर्मत्वेन सर्वसमानत्वादित्याशंकामपनेतुमाह-'धम्मपन्नवणा' इत्यादि।

मूलम्—धम्मपन्नवणा जा सा सारंभाण विसोहिया।
णो उ एयाहिं दिट्ठीहिं पुव्वमासी पगप्पियं ॥१६॥

छाया—धर्मप्रज्ञापना या सा सारंभाणां विशोधिका।
न त्वेताभिर्दृष्टिभिः पूर्वमासीत् प्रकल्पितम् ॥१६॥

गृहस्थों के द्वारा जो लाया जाएगा वह छक्कायों की जीवविराधना से युक्त होने के कारण सावद्य होगा। इसके विपरीत साधुओं के द्वारा लाया आहार उद्गम आदि दोषों से रहित होगा। अतएव गृहस्थों द्वारा लाये आहार को भोगना श्रेयस्कर है, यह आप का कथन युक्ति से और शास्त्र से भी प्रतिकूल है ॥१५॥

जैसे गृहस्थों के द्वारा दान दिया जाता है, उसी प्रकार साधुओं को भी दान देना चाहिये। दान सामान्य धर्म होने के कारण सभी के लिये समान है। इस प्रकार की आशंका का निवारण करने के लिये सूत्रकार कहते हैं-"धम्मपण्णवणा" इत्यादि।

આવેલા આહાર છકાયની વિરાધના યુક્ત હોવાને કારણે દોષયુક્ત હોય છે, પરન્તુ સાધુઓ દ્વારા લાવવામાં આવેલા આહાર ઉદ્દગમ આદિ દોષોથી રહિત હોય છે તેથી ગૃહસ્થો દ્વારા લાવેલા આહારને શ્રેયસ્કર માનવો તે વાત યુક્તિ સંગત પણ લાગતી નથી અને શાસ્ત્રોક્ત કથનથી પણ વિરૂદ્ધ જાય છે. માટે આપની તે દલીલ બિલકુલ ટકી શકે તેમ નથી. ॥ગાથા ૧૫॥

અન્ય મતવાદીઓ એવું કહે છે કે 'જેવી રીતે ગૃહસ્થો દ્વારા દાન અપાય છે એજ પ્રમાણે સાધુઓએ પણ દાન દેવું જોઈએ દાન સામાન્ય ધર્મ હોવાને કારણે સૌને માટે સમાન છે.' આ પ્રકારની અન્ય મતવાદીઓની દલીલનું નિરાકરણ કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે કે—

'ધમ્મપણ્ણવણા' ઇત્યાદિ—

अन्वयार्थः--(जा) या (धम्मपन्नवणा) धर्मप्रज्ञापना यतीनां दानादिनोपकर्तव्यमित्यादिका धर्मदेशना (सा) सा धर्मदेशना (सारंभाण) सारंभाणां गृहस्थानाम् (विसोहिया) विशोधिका=शुद्धिकरिणी, यतयस्तु संयमानुष्ठानेनैव विशुध्यंति (एयाहिं दिट्ठिहिं) एताभि र्दृष्टिभिः (पुव्वं) पूर्वम् (ण उ) न तु (पगप्पियं आसी) प्रकल्पितमासीत् नैतादृशी भवत्कथितादेशना सर्वज्ञैः पूर्वं कृतेति ॥१६॥

टीका--'जा धम्मपन्नवणा' या धर्मप्रज्ञापना=साधवे दानादिकं गृहस्थैर्देयमित्याकारिका या धर्मदेशना सा 'सा सारंभाण विसोहिया' सा सारंभाणां गृह-

शब्दार्थ--'जा धम्मपन्नवणा-या धर्मप्रज्ञाना' साधुओं को दान आदि देकर उपकार करना चाहिये यह जो धर्म की देशना हैं 'सा-सा' वह धर्मदेशना 'सारंभाण-सारंभाणां' गृहस्थों को 'विसोहिया-विशोधिका' शुद्ध करने वाली है, साधुओं को नहीं 'एयाहिं दिट्ठिहिं-एताभिर्दृष्टिभिः' इस दृष्टि से 'पुव्वं-पूर्वम्' पहले 'ण उ-न तु' नहीं 'पगप्पियं आसी-प्रकल्पितमासीत्' ऐसी देशना सर्वज्ञों ने पहले की गई थी ॥१६॥

अन्वयार्थ--यह जो धर्मदेशना है कि साधुओं को दान देकर उपकार करना चाहिये, यह गृहस्थों की ही शुद्धि करने वाली है-साधु तो संयम का आचरण करके ही शुद्ध होते हैं। धर्मदेशना इस अभिप्राय से पहले सर्वज्ञों ने नहीं की है ॥१६॥

टीकार्थ--साधु दानादि करें, यह धर्मदेशना गृहस्थों को ही पवित्र करने वाली उनकी विशुद्धि करने वाली है। यह धर्मदेशना साधुओं

શબ્દાર્થ—'जा धम्मपन्नवणा-या धर्मप्रज्ञापना' સાધુઓએ દાન વગેરે દઈને ઉપકાર કરવો જોઈએ જે આ ધર્મની દેશના છે 'सा-सा' તે ધર્મદેશના 'सारंभाण-सारंभाणां' ગૃહસ્થોને 'विसोहिया-विशोधिकाः' શુદ્ધ કરવાવાળી છે. સાધુઓને નહિ 'एयाहिं दिट्ठिहि-एताभिर्दृष्टिभि.' આ દૃષ્ટિથી 'पुव्वं-पूर्वम्' પહેલાં 'ण उ-न तु' ના 'पगप्पियं आसी-प्रकल्पितमासीत्' એવી દેશના સર્વજ્ઞોએ પહેલા કરી હતી. ॥૧૬॥

સૂત્રાર્થ—'સાધુઓએ દાન દેવું જોઈએ,' આ પ્રકારની ધર્મદેશના ગૃહસ્થોને માટે જ કરવામાં આવી છે, કારણ કે સાધુઓએ દાન દેવાથી ગૃહસ્થોની શુદ્ધિ થાય છે અને સાધુ પોતાના સંયમનો નિર્વાહ કરી શકે છે. સાધુઓ તો સંયમનું પાલન કરીને શુદ્ધ થતાં જ હોય છે, તેથી સર્વજ્ઞોએ દાન દેવાની જે ધર્મદેશના કરી છે, તે ગૃહસ્થોને અનુલક્ષીને કરી છે, સાધુને અનુલક્ષીને કરી નથી ॥૧૬॥

ટીકાર્થ—સાધુને દાનાદિ દેવાની જે ધર્મદેશના છે, તે ગૃહસ્થોને જ પવિત્ર કરનારી તેમની વિશુદ્ધિ કરનારી છે. તે ધર્મદેશના સાધુઓની શુદ્ધિ

स्थानां विशोधिका कल्याणकारिणी, न तु साधूनां सा देशना कल्याणकारिणी। 'एहियाहिं दिट्ठिहिं' एताभि र्दृष्टिभिः 'पुव्वं' पूर्वम् 'ण उ एगप्पियं' न तु प्रकल्पितम्। 'आसी' आसीत् न तु एतादृशी देशना पूर्वं सर्वज्ञैः कथिताऽऽसीत्। साधुभिर्दानादिकं दत्त्वा उपकर्त्तव्यमित्येषा या धर्मदेशना, सा गृहस्थस्यैव पवित्रकारिणी, न तु साधूनां कल्याणकारिणी। अनेनाऽभिप्रायेण न पूर्वं सर्वज्ञैर्देशना दत्तेति। अयं भावः-भवन्ति हि साधवो धनधान्यादिवित्तराहित्येनाकिंचनाः सन्तः यतस्ततो निरवद्य आहारादिमात्रमेवादाय संयमं निर्वहन्ति यदि कदाचित्साधुभिरपि दानं दीयेत तदा दानार्थं सावद्याहारादीनामपि स्वीकरणेन संयमव्याघातो भवेदतः साधवो दानादिकं न कुर्वन्तीति शास्त्रमर्यादेति, तथा यदि साधुर्दानं दद्यात् तदा अद्यैको याचकः समागतः परदिने द्वौ ततः परस्मनेके समागमिष्यन्तीति तेभ्यः सर्वेभ्यो दानं ददतः साधोर्भिक्षैव दुर्लभा स्यादिति, तथा यदि साधुर्दाने-

---

की शुद्धि करने वाली नहीं है। सर्वज्ञों ने ऐसा उपदेश पहले नहीं दिया है।

तात्पर्य यह है कि साधुओं के पास धन-धान्य नहीं होता। वे अकिंचन होते हैं। निर्दोष भिक्षा करके ही वे अपने संयम का निर्वाह करते हैं। यदि वे भी दान देने लगें तो उन्हें सावद्य आहार आदि भी स्वीकार करना पडेगा और ऐसा करने से संयम में बाधा उत्पन्न होगी। इस कारण साधु दान नहीं देते। यह शास्त्र की मर्यादा है। इसके अतिरिक्त साधु यदि दान देने लगे तो प्रथम दिन एक याचक आएगा तो दूसरे दिन दो आ जाएँगे और फिर उनकी भीड़ लग जाएगी। परिणाम यह होगा कि सबको दान देते देते साधु के लिए भिक्षा ही दुर्लभ

કરનારી નથી.' સર્વજ્ઞોએ એવો ઉપદેશ-સાધુઓએ દાન દેવું જોઈએ એવો ઉપદેશ આપ્યો નથી.

આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે સાધુઓની પાસે ધન, ધાન્ય હોતું નથી તેઓ અકિંચન હોય છે. નિર્દોષ ભિક્ષા ગ્રહણ કરીને તેઓ પોતાના સંયમનો નિર્વાહ કરે છે. જો તેઓ પણ દાન દેવા માંડે, તો તેમણે પણ સાવદ્ય આહાર આદિનો પણ સ્વીકાર કરવો પડે અને એમ કરવાથી સંયમની વિશુદ્ધિ જાળવી શકાય નહીં. તે કારણે સાધુ દાન દેતા નથી. શાસ્ત્રોએજ આ મર્યાદા મૂકી છે. જો સાધુ દાન દેવાનું શરૂ કરે, તો પહેલે દિવસે એક યાચક આવે, બીજે દિવસે બે યાચક આવે, અને દિનપ્રતિદિન તેમની સંખ્યા વધતી જ જાય. તેથી તેમને દાન દેતાં દેતાં સાધુને પોતાને માટે તો કોઈપણ ભોજન સામગ્રી વધે જ નહીં! સાધુ સંયમયાત્રાના નિર્વાહને માટે આહારની યાચના

दद्यात् तदा संयमयात्रानिर्वाहार्थं याचिताहारादेर्दानेन अदत्तादानमृषाभाषित्व-दोषौ स्याताम् यतः दात्रा साधुभ्य एव दत्तं न तु अन्यस्मै दातुमाहारादिकं दत्तमत इमौ दोषौ भवतः इति ॥१६॥

मूलम्—सव्वाहिं अणुजुत्तीहिं अचयंता जवित्तये।
तओ वायं णिराकिच्चा भुज्जो वि पगब्भिया ॥१७॥

छाया—सर्वाभिरनुयुक्तिभिरशक्नुवन्तो यापयितुम्।
ततो वादं निराकृत्य ते भूयोऽपि प्रगल्भिताः ॥१७॥

अन्वयार्थः-(सव्वाहिं अणुजुत्तीहिं) सर्वाभिरनुयुक्तिभिः सर्वैरेव प्रमाणभूतैर्हेतु-दृष्टान्तैः (जवित्तये अचयंता) यापयितुमशक्नुवन्तः स्वकीयपक्षं-स्थापयितुमसमर्था

हो जाएगी। साधु संयम यात्रा के निर्वाह के लिए आहार की याचना करता है। उसमें से यदि दान दे तो उसे अदत्तादान और मृषावाद दोष होगे। दाता साधु के उपभोग के लिए आहार आदि देता है, दूसरों को दान देने के लिये नहीं देता-दूसरों को तो वह अपने हाथ से स्वयं दे सकता है। ऐसी स्थिति में साधु यदि अन्य याचकों को दान देने लगे तो उसे पूर्वोक्त दोनों दोषों का भागी होना पडेगा॥१६॥

शब्दार्थ—'सव्वाहिं अणुजुत्तीहिं-सर्वाभिरनुयुक्तिभिः' सब युक्तियों द्वारा 'जवित्तये अचयंता-यापयितुमशक्नुवन्तः' अपने पक्ष की सिद्धि न कर सकते हुये 'ते-ते' वे अन्य तीर्थी 'वायं णिराकिच्चा-वादं निराकृत्य' वाद को छोड़कर 'भुज्जो वि-भूयोपि' फिर से 'पगब्भिया-प्रगल्भिताः' स्वपक्ष की स्थापना करने की धृष्टता करते हैं ॥१७॥

अन्वयार्थ—सभी युक्तियों से अपने पक्ष को सिद्ध करने में अस-

કરે છે. જો તે આહારનું દાન દે, તો તેને અદત્તાદાન અને મૃષાવાદ દોષો લાગે સાધુના ઉપભોગને માટે દાતા આહારાદિ દે છે, અન્યને દાન આપવાને માટે દેતો નથી જો અન્યને આપવું હોય તો તે પોતાને હાથે જ આપી શકે છે. આ પ્રકારની પરિસ્થિતિમાં દાતાએ પોતાને અર્પણ કરેલું દાન, જો સાધુ બીજા કોઈને આપી દે તો તેને અદત્તાદાનદોષ અને મૃષાવાદદોષના ભાગીદાર બનવું પડે છે. ।।ગાથા ૧૬।।

શબ્દાર્થ—'सव्वाहिं अणुजुत्तीहिं-सर्वाभिरनुयुक्तिभिः' બધી યુક્તિયો દ્વારા 'जवित्तये अचयंता-यापयितुमशक्नुवन्त' પોતાના પક્ષની સિદ્ધિ ન કરી શકતાં 'ते-ते' તે અન્યતીર્થી 'वायं णिराकिच्चा-वादं निराकृत्य' વાદને છોડીને 'भुज्जोवि-भूयोपि' ફરીને 'पगब्भिया-प्रगल्भिता' પોતાના પક્ષની સ્થાપના કરવાની ધૃષ્ટતા કરે છે. ।।૧૭।।

સૂત્રાર્થ—સઘળી દલીલોનો ઉપયોગ કરવા છતાં પણ જ્યારે તે અન્ય

गोशालकान्यतीर्थिकादयः, (ते) ते अन्यदर्शनिनः (वायं णिराकिच्चा) वादं निराकृत्य सम्यग् हेतुदृष्टान्तपूर्वकवादं परित्यज्य (भुज्जो वि) भूयोपि पुनरपि (पगब्भिया) प्रगल्भिता आक्रोशादिना धृष्टतां गता इति ॥१७॥

टीका—'सव्वाहिं अणुजुत्तीहिं' सर्वाभिरनुयुक्तिभिः शास्त्रप्रमाणहेतुदृष्टान्तैः 'जवित्तए' यापयितुम् अचयंता' अशक्नुवन्तः स्वपक्षं हेतुदृष्टान्तसत्प्रमाणैः स्थापयितुम् अशक्नुवन्तः परतीर्थिकाः, स्वपक्षं हेतुदृष्टान्तैः समर्थयितुम् ते गोशालकादि मतानुसारिणः प्रमाणभूतैः सर्वैर्हेतुयुक्तिदृष्टान्तादिभिरात्मानं स्वपक्षे संस्थापयितुमसमर्थाः, युक्त्यादिभिरपि स्वपक्षस्य साधने सामर्थ्याऽभावात्। ते अन्यमतानुयायिनः, 'वायं णिराकिच्चा' वादं निराकृत्य समीचीनयुक्तितर्कादिद्वारा प्रवर्त्तमानवादं परित्यज्य, 'भुज्जो वि पगब्भिया' भूयोपि प्रगल्भिताः पुनरपि अशुभवचनोच्चारणयष्टिमुष्ट्यादिभिः प्रहरन्तो धाष्टर्यमासादिताः सन्तः एवं कथयन्ति। तथाहि–'अष्टांगनिमित्तं ज्ञेयं सर्वलोकोपकारकम्।

स एव धर्मो मन्तव्यो लोककल्याणकारकः ॥१॥'

मर्थ होकर वे अन्य दर्शनी वाद का परित्याग करके पुनः आक्रोश करने लगते हैं ॥१७॥

टीकार्थ--जब पूर्वोक्त अन्यमतानुयायी शास्त्रप्रमाण, हेतु और दृष्टान्त के द्वारा अपने पक्ष की पुष्टि करने में असमर्थ हो जाते हैं, उस समय वे वाद का त्याग कर देते हैं अर्थात् समीचीन युक्तियों एवं तर्कों के अभाव में चालूवाद से किनारा काट लेते हैं और धृष्टता का आश्रय लेते हैं। वे अप्रशस्त वचनों का प्रयोग करते हैं, यष्टि (लकड़ी) या मुष्टि से प्रहार करते हैं और इस प्रकार कहने लगते हैं–

सम्पूर्ण लोक का उपकार करने वाला अष्टांग निमित्त ही जानने योग्य है। उसी को धर्म मानना चाहिये।'

वे यह भी कहते हैं–"अष्टांगनिमित्तं ज्ञेयं" इत्यादि।

મતવાદીઓ પોતાના પક્ષનું સમર્થન કરી શકવાને અસમર્થ બને છે, ત્યારે તેઓ વાદવિવાદનો પરિત્યાગ કરીને આક્રોશ (ક્રોધ) કરવાને લાગી જાય છે. ।૧૭।

ટીકાર્થ—જ્યારે પૂર્વોક્ત અન્ય મતવાદીઓ શાસ્ત્રપ્રમાણ, હેતુ અને દૃષ્ટાન્તો દ્વારા પોતાના પક્ષનું (મતનું) સમર્થન કરવાને અસમર્થ થઇ જાય છે, ત્યારે તેઓ વાદનો ત્યાગ કરીને ધૃષ્ટતાનો આશ્રય લે છે. એટલે કે તેમના મતનું પ્રતિપાદન કરવા માટે યોગ્ય દૃષ્ટાન્તો અને દલીલોનો આશ્રય લેવાને બદલે અપ્રશસ્ત વચનોનો આશ્રય લે છે અને કોઈ કોઈ વાર ક્રોધાવેશમાં આવીને લાકડી અથવા મુષ્ટિ પ્રહારનો આશ્રય લે છે અને આ પ્રમાણે કહે છે–

'અષ્ટાંગ નિમિત્તં જ્ઞેયં' ઈત્યાદિ—

अत्र धर्मविचारे हेत्वादिद्वारेण निर्णयो न विधेयः किन्तु प्रत्यक्ष एव बहुजनसंमततया तथा राजाद्याश्रयतया 'अयमेव मदीयो धर्मः' श्रेयसे, न तु धर्मान्तरमिति विवदन्ते। अत्रोत्तरम्-यदि बहवोपि-अन्धा रूपं न पश्यन्ति घटादौ, किन्तु-एकोऽपि-अनन्धः पश्यति रूपम्। किं तावता घटे रूपाभावम् उत्प्रेक्षितुं शक्नोति कोऽपि, तथैव बालतः बहवोऽपि सर्वज्ञप्रतिपादितं धर्मं न जानन्ति। किं तावता-'न स धर्मः' इति प्रतिपादयितु शक्ष्यन्ति? केऽपि? इति। तथोक्तं-

'एरंडकट्ठरासी जहा य गोसीसचंदणपलस्स।
मोल्ले न होज्ज सरिसो कित्तियमेत्तो गणिज्जंतो ॥१॥

धर्म के विषय में हेतु आदि के द्वारा निर्णय नहीं करना चाहिये। हमारा धर्म बहुसंख्यक लोगों द्वारा मान्य है और उसे राजादि का आश्रय प्राप्त है, अतएव वही कल्याणकारी है।'

इसका उत्तर यह है बहुतेरे अन्धे घट आदि में रहे हुए रूप को नहीं देख पाते किन्तु एक ही सूझता मनुष्य उस रूप को देखता है। इतने मात्र से क्या कोई घट में रूप के अभाव की कल्पना कर सकता है? इसी प्रकार अज्ञानी होने के कारण अधिकांश लोग सर्वज्ञ प्रतिपादित धर्म को नहीं जान पाते। क्या इसी से यह कहा जा सकता है कि वह धर्म ही नहीं है? कहा भी है-"एरण्डकट्ठरासी" इत्यादि।

एरंड की लकड़ियों का ढेर होने पर भी वह एक पल प्रमाण गोशीर्ष चन्दन के मूल्य की बराबरी नहीं कर सकता, चाहे उसे कितना ही क्यों न गिना जाय ॥१॥

'આખા સંસારનું હિત કરનાર અષ્ટાંગ નિમિત્ત જ જાણવા યોગ્ય છે. તેને જ ધર્મ માનવો જોઇએ.'

વળી તેઓ એવું કહે છે કે-'ધર્મની બાબતમાં હેતુ આદિ દ્વારા નિર્ણય કરવો જોઇએ નહીં. અમારા ધર્મને લોકોની મોટી સંખ્યાએ સ્વીકાર્યો છે અને તેને રાજ્યાશ્રય પણ મળ્યો છે, તેથી તેને જ કલ્યાણકારી માનવો જોઇએ.'

આ પ્રકારના તેમના કથનનો આ પ્રમાણે ઉત્તર આપવો જોઇએ-ઘણા આંધળાંઓ ઘડા આદિના રૂપને જોઇ શકતા નથી, પરન્તુ એક જ દેખતો માણસ તે રૂપને જોઇ શકે છે શું તે કારણે ઘટ આદિમાં રૂપનો અભાવ હોવાની કલ્પના કરવી વ્યાજબી છે ખરી? એજ પ્રમાણે અધિકાંશ લોકો અજ્ઞાની હોવાને કારણે સર્વજ્ઞ પ્રતિપાદિત ધર્મને જાણી શકતા નથી. શું તેથી એવું કહી શકાય છે કે તે ધર્મ જ નથી? કહ્યું પણ છે કે—

'एरण्डकट्ठरासी' ઈત્યાદિ—

એરંડાના લાકડાઓનો એક ઢગલો હોય તો પણ તે એક પલપ્રમાણ

तहवि गणणातिरेगो जह रासी सो न चंदणसरिच्छो ।
तह निव्विण्णाण महाजणो वि मोल्ले विसंवयति ॥२॥
एक्को सचक्खुगो जह अंधलयाणं सएहिं बहुएहिं ।
होइ वरं दट्ठव्वो णहु ते बहुगा अपेच्छंता ॥३॥
एवं बहुगावि मूढा ण पमाणं जे गइं ण याणंति ।
संसारगमणगुविल णिउणस्स य बंधमोक्खस्स ॥४।

छाया—एरण्डकाष्ठराशिर्यथा च गोशीर्षचन्दनपलस्य ।
मूल्ये न भवेत् सदृशः कियन्मात्रो गण्यमानः ॥१॥
तथापि गणनातिरेको यथा राशिः स न चन्दनसदृशः ।
तथा निर्विज्ञानमहाजनोऽपि मूल्ये विसंवदते ॥२॥
एकः सचक्षुष्को यथा अन्धानां शतैर्बहुभि
र्भवति वरं द्रष्टव्यो नैव ते बहुका अप्रेक्षमाणाः ॥३॥
एवं बहुका अपि मूढा न प्रमाणं ये गतिं न जानन्ति ।
संसारगमन गुपिलं निपुणस्य च बन्धमोक्षस्य ॥४॥१७॥

"तह वि गणणातिरेगो" इत्यादि ।

गणना में अधिक वह ढेर जैसे चन्दन के समान नहीं हो सकता, उसी प्रकार ज्ञानहीन बहुसंख्यक लोग भी ज्ञानवान् अल्पसंख्यकों की बराबरी नहीं कर सकते । वे लोग उसके मूल्य में विसंवाद करते हैं ॥२॥

"एक्को सचक्खुगो जह" इत्यादि ।

एक नेत्रवान् पुरुष अनेक सैकड़ों अंधों से अच्छा समझना चाहिए। न देखने वाले बहुत से लोग अच्छे नहीं कहे जाते ॥३॥

ગોશીર્ષ ચન્દનના મૂલ્યની બરાબરી કરી શકતો નથી, પછી ભલે તેની ગમે તેટલી કિંમત આંકવામાં આવતી હોય. ॥૧॥

'तह वि गणणातिरेगो' ઇત્યાદિ—

પ્રમાણમાં મોટો હોવા છતાં પણ તે એરંડાના લાકડાઓનો ઢગલો જેવી રીતે ચન્દનના મૂલ્યની બરાબરી કરી શકતો નથી, એજ પ્રમાણે જ્ઞાનહીન ઘણા લોકો પણ જ્ઞાનવાન્ થોડા લોકોની બરાબરી કરી શકતા નથી તે અન્ય મતવાદીઓ અનુયાયીઓની સંખ્યાને આધારે કોઈપણ મતનું મૂલ્ય આંકવામાં ભૂલ કરે છે. ॥૨॥

'एक्को सचक्खुगो जह' ઇત્યાદિ—

આંધળા ઘણા માણસો કરતા દેખતો એક પુરુષ વધુ મહત્ત્વ ધરાવે છે. સેંકડો આંધળાઓ દેખ્યા વિના વસ્તુના રૂપનું જે વર્ણન કરે તેના કરતાં એક જ દેખતા માણસ દ્વારા વસ્તુના રૂપનું જે વર્ણન કરવામાં આવે, તે અધિક માનવા યોગ્ય ગણાય છે.

मूलम्-रागदोसाभिभूयप्पा मिच्छत्तेण अभिदुता।
आउस्से सरणं जंति टंकणा इव पव्वयं ॥१८॥

छाया--रागद्वेषाभिभूतात्मानः मिथ्यात्वेन अभिद्रुताः।
आक्रोशान् शरणं यान्ति टङ्कणा इव पर्वतम् ॥१८॥

अन्वयार्थः—(रागदोसाभिभूयप्पा) रागद्वेषाभिभूतात्मानः येषामात्मानो रागद्वेषाभ्यामाच्छादिताः (मिच्छत्तेण अभिद्दुता) मिथ्यात्वेनाभिद्रुताः विपरीत

"एवं बहुगावि मूढा" इत्यादि।

इसी प्रकार बहुसंख्यक भी मूढपुरुष प्रमाणभूत नहीं होते जो संसारगमन में वक्रगति को तथा बन्ध और मोक्ष की गति को नहीं जानते है ॥४॥१७॥

शब्दार्थ--'रागदोसाभिभूयप्पा-रागद्वेषाभिभूतात्मानः' राग और द्वेष से जिनका आत्मा छिपा हुआ है ऐसे तथा 'मिच्छत्तेण अभिद्दुता' मिथ्यात्वेन अभिद्रुताः' मिथ्यात्व से भरे हुए अन्यतीर्थी 'आउसे-आक्रोशान्' शास्त्रार्थ से पराजित होने पर असभ्यवचनरूप गाली आदि का 'सरणं जंति-शरणं यान्ति' आश्रय ग्रहण करते हैं 'टंकणा-टङ्कणा' पहाड़ में रहने वाली म्लेच्छ जाती के लोग युद्ध में हार जाने पर 'पव्वयं इव-पर्वतम् इव' जैसे पर्वत का आश्रय लेते हैं ॥१८॥

अन्वयार्थ—जो राग और द्वेष से युक्त हैं, मिथ्यात्व से व्याप्त हैं, वे वाद में पराजित होकर असभ्य भाषणरूप आक्रोश (क्रोध) की

'एव बहुगावि मूढा' ઈત્યાદિ—

એજ પ્રમાણે જે માણસો સંસારમાં પરિભ્રમણ કરાવનાર કર્મબન્ધના સ્વરૂપને જાણતા નથી અને મોક્ષપ્રાપ્તિનો માર્ગ જાણતા નથી એવાં અનેક મૂઢ માણસોનાં વચનોને પ્રમાણભૂત માની શકાય નહીં (૪) ॥૧૭॥

શબ્દાર્થ—'रागदोसाभिभूयप्पा-रागद्वेषाभिभूतात्मानः' રાગ અને દ્વેષથી જેમનો આત્મા છુપાયેલ છે એવા તથા 'मिच्छत्तेण अभिद्दुता-मिथ्यात्वेन अभिद्रुताः' મિથ્યાત્વથી ભરેલ બીજા અન્ય તીર્થી 'आउसे-आक्रोशान्' શાસ્ત્રાર્થથી પરાજિત થવાથી અસભ્યવચનરૂપ ગાળ વગેરેનો 'सरण जंति-शरणं यान्ति' આશ્રયગ્રહણ કરે છે 'टंकणा-टङ्कणा' પહાડમાં રહેવાવાળી મ્લેચ્છ જાતીના લોકો યુદ્ધમાં હારી જાય ત્યારે 'पव्वयं इव-पर्वतम् इव' જેવી રીતે પર્વતનો આશ્રય લે છે ॥૧૮॥

સૂત્રાર્થ—જે લોકો રાગ અને દ્વેષથી યુક્ત હોય છે અને મિથ્યાત્વથી ભરેલા હોય છે, તેઓ વાદમાં પરાજિત થવાથી અસભ્ય વચનો રૂપ આક્રોશ

बोधव्यासाः वादे पराजिताः सन्तः (आउसे) आक्रोशान् असभ्यवचनरूपान् (सरणं जंति) शरणं यान्ति (टंकणा इव) टंकण : पर्वतनिवासिनो म्लेच्छजातीयाः (पव्वयं इव) पर्वतमिव-यथा युद्धे पराजिता म्लेच्छाः पर्वतमाश्रयन्ति तथा वादे पराजिताः परतीर्थिका आक्रोशवचनमाश्रयन्तीति ॥१८॥

टीका--'रागदोसाभिभूयप्पा' रागद्वेषाभिभूतात्मानः=रागः-प्रीत्यात्मकः द्वेषः-अप्रीतिः, ताभ्याम् अभिभूतः आच्छादित आत्मा येषां ते रागद्वेषाभिभूतात्मानः। तथा-'मिच्छत्तेण अभिद्दुता' मिथ्यात्वेनाभिद्रुताः मिथ्यात्वेन विपर्यस्तमत्या अभिद्रुताः व्याप्ताः, अन्यवादिनः युक्तितर्कप्रमाणादिभिः स्वपक्षस्थापनेऽसमर्थाः सन्तः। 'आउस्से' आक्रोशान्=असभ्यवचनरूपान् दण्डादिभिश्च 'सरणं' शरणम् 'जंति' यान्ति, तानेवाश्रयन्ते। "इव' यथा 'टंकणा' पर्वते विद्यमानाः म्लेच्छजातीयाः युद्धादौ पराजिताः सन्तः 'पव्वयं' पर्वतमेव आश्रयन्ते। रागद्वेषाभिभूतात्मानो मिथ्यात्वोपहतमानसाः मंदा वादिनोऽसभ्यवचनान्येव आश्रयन्ते युक्त्याऽभिजेतुमसमर्थाः सन्तः, यथा म्लेच्छजातीया युद्धे पराभूताः पर्वतं शरणमंगीकुर्वन्ति तद्वदिमेपीऽति भावः ॥१८॥

शरण लेते हैं, जैसे टंकण पर्वत के निवासी म्लेच्छ युद्ध में पराजित होकर पर्वत का आश्रय लेते हैं ॥१८॥

टीकार्थ--प्रीतिरूप राग और अप्रीतिरूप द्वेष से जिनकी आत्मा अभिभूत हो गई है तथा जो मिथ्यात्व से युक्त हैं, ऐसे अन्यमतावलम्बी जब युक्ति, तर्क और प्रमाण आदि के द्वारा अपने पक्ष की सिद्धि करने में असमर्थ हो जाते हैं तब वे आक्रोश का आश्रय लेते हैं अर्थात् असभ्य वचनों का प्रयोग करते हैं अथवा दण्ड आदि का प्रहार करने पर उतारू हो जाते हैं। जैसे पर्वत के निवासी म्लेच्छजातीय पुरुष युद्ध में पराजित होकर पर्वत का ही सहारा लेते हैं।

(ક્રોધ)નો આશ્રય લે છે જેવી રીતે પર્વતનિવાસી મ્લેચ્છો યુદ્ધમાં પરાજય થવાથી પર્વતનો આશ્રય લે છે, એજ પ્રમાણે તે પરમતવાદીઓ વાદમાં પરાજિત થવાથી આક્રોશનો આશ્રય લે છે.

ટીકાર્થ—જેવી રીતે પર્વતમાં રહેનારા મ્લેચ્છો યુદ્ધમાં હારી જવાથી પર્વતનો આશ્રય લે છે, એજ પ્રમાણે પ્રીતિરૂપ રાગ અને અપ્રીતિ રૂપ દ્વેષથી યુક્ત અને મિથ્યાત્વ રૂપ અંધકારે જેમની વિવેકબુદ્ધિને આચ્છાદિત કરી નાખી છે એવા અન્ય મતવાદીઓ જ્યારે દલીલો, તર્ક અને પ્રમાણ આદિ દ્વારા પોતાના પક્ષનું સમર્થન કરવાને અસમર્થ થાય છે, ત્યારે આક્રોશનો આશ્રય લે છે, એટલે કે અસભ્ય વચનોનો પ્રયોગ કરે છે અથવા

मूलम्–बहुगुणप्पगप्पाइं कुज्जा अत्तसमाहिए।
जेणऽन्ने णो विरुज्झेज्जा तेण तं तं समायरे ॥१९॥

छाया—बहुगुणप्रकल्पानि कुर्यादात्मसमाधिकः।
येनाऽन्यो न विरुद्धेत तेन तत्तत्समाचरेत् ॥१९॥

अन्वयार्थः—(अत्तसमाहिए) आत्मसमाधिकः=प्रसन्नमनाः मुनिः (बहुगुणप्प-

---

तात्पर्य यह है कि जिनकी आत्मा रागद्वेष से मलीन हो चुकी है और जिनका मानस मिथ्यात्व से मलीन है, ऐसे मन्दवादी अन्त में असभ्य वचनों का आश्रय लेते हैं, क्योंकि वे युक्ति के बल से विजयी नहीं हो सकते। जैसे म्लेच्छ लोग युद्ध में पराजित होकर पर्वत की शरण ग्रहण करते हैं ॥१८॥

शब्दार्थ—'अत्तसमाहिए-आत्मसमाहितः' प्रसन्न चित्त वाला मुनि बहुगुणप्पगप्पाइं-बहुगुणप्रकल्पानि' परतीर्थि जनों के साथ शास्त्रार्थ के समय जिनसे बहुत गुण उत्पन्न होते हैं ऐसे अनुष्ठानों को 'कुज्जा-कुर्यात्' करे 'जेण-येन' जिससे 'अन्ने-अन्ये' दूसरा मनुष्य 'णो विरुज्झेज्जा-न विरुध्येत' अपना विरोध न करे 'तेणं-तेन' इस कारण से 'तं तं-तत् तत्' उस उस अनुष्ठान का 'समायरे-समाचरेत्' आचरण करे॥१९॥

अन्वयार्थ—अन्यतीर्थिकों के साथ वाद करते समय प्रसन्न मन-

प्रतिपक्षीने લાકડી આદિ વડે મારવા પણ દોડે છે. આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે જેમનો આત્મા રાગદ્વેષથી અને મિથ્યાત્વથી મલીન થઈ ચુકયો છે; એવા મન્દબુદ્ધિ અન્ય મતવાદીઓ જ્યારે તર્ક આદિ દ્વારા પોતાની માન્યતાને સિદ્ધ કરી શકતા નથી, ત્યારે અસભ્ય વચનો તથા મારામારીનો આશ્રય લે છે, એજ પ્રમાણે તે મન્દમતિ અન્યમતવાદીઓ અસભ્ય વચનાદિનો આશ્રય લે છે ાગાથા ૧૮ા

શબ્દાર્થ—'अत्तसमाहिए-आत्मसमाहितः' પ્રસન્ન ચિત્તવાળા મુનિ 'बहुगुणप्पगप्पाइं-बहुगुणप्रकल्पानि' પરતીર્થ માણુસોની સાથે શાસ્ત્રાર્થના સમયે જેનાથી બહુ ગુણ ઉત્પન્ન થાય છે, એવા અનુષ્ઠાનોને 'कुज्जा-कुर्यात्' કરે जेण-येन' જેનાથી 'अन्ने-अन्ये' બીજા માણસો 'णो विरुज्झेज्जा-न विरुध्येत' પોતાનો વિરોધ ના કરે 'तेण-तेन' આ કારણથી तं तं-तत् तत्' તે તે અનુષ્ઠાનનું 'समायरे-समाचरेत्' આચરણ કરે. ા૧૯ા

સૂત્રાર્થ—અન્યતીર્થિકો સાથે વાદ (વિવાદ) કરતી વખતે મુનિએ

गप्पाइं) बहुगुणप्रकल्पानि=परतीर्थिकैः सह वादसमये येन हेतुदृष्टान्तादिना बहवो गुणा उत्पद्यन्ते तादृशानुष्ठानम् (कुज्जा) कुर्यात् (जेण) येन (अन्ने) अन्यपरतीर्थिकः (णो विरुज्झेज्जा) न विरुद्ध्येत-विरोधं न कुर्यात् (तेण) तेन कारणेन (तं तं) तत् तत् अनुष्ठानं (समायरे) समाचरेत् कुर्यादिति ॥१९॥

टीका—'अत्तसमाहिए' आत्मसमाधिकः, आत्मनः चित्तस्य समाधिः एकाग्र्यं यस्य सः आत्मसमाधिकः प्रशान्तहृदयः साधुः 'बहुगुणप्पगप्पाइं' बहुगुणप्रकल्पानि, बहवो गुणाः स्वपक्षसिद्धिपरमतदूषणोद्भावनादयो माध्यस्थ्यादयो वा प्रकल्पन्ते, प्रादुर्भवन्ति आत्मनि यादृशानुष्ठानेषु तानि बहुगुणप्रकल्पानि, प्रतिज्ञाहेतूदाहरणोपनयनिगमनानि मध्यस्थवचनप्रकाराणि वा अनुष्ठानानि साधुर्वादकाले 'कुज्जा' कुर्यात् 'जेण' येनाऽनुष्ठितेन भाषितेन वा परतीर्थिको धर्मश्रवणादौ प्रवृत्तः।

वाला मुनि ऐसे हेतु तथा दृष्टान्त आदि का प्रयोग करे जिससे अनेक गुणों की प्राप्ति हो अर्थात् स्वपक्ष की सिद्धि और परपक्ष का निराकरण हो। मुनि ऐसा आचरण करें जिससे अन्यतीर्थी विरोध न करें ॥१९॥

टीकार्थ--जिसके चित्त में समाधि अर्थात् एकाग्रता हो, वह आत्मसमाधिक कहलाता है। इसका अर्थ है प्रशान्त हृदय साधु। ऐसा साधु इस प्रकार के वचनों का प्रयोग करे जिससे अनेक गुणों की प्राप्ति हो, अर्थात् अपने पक्ष की सिद्धि हो, परमत में दूषणों का उद्भावन हो और मध्यस्थता का भाव प्रकट हो। ऐसे ही प्रतिज्ञा, हेतु, उदाहरण, उपनय और निगमन आदि का प्रयोग करें। उसे ऐसे वचनों का भी प्रयोग करना चाहिए जिससे अन्यतीर्थिक धर्मश्रवण में प्रवृत्त

ખિલકુલ ક્ષોભ પામ્યા વિના પ્રસન્નચિત્તે વિવાદ કરવો જોઇએ. તેણે એવાં દૃષ્ટાન્તો, તર્ક અને પ્રમાણોનો પ્રયોગ કરવો જોઇએ કે જેથી પોતાના પક્ષની સિદ્ધિ અને પરપક્ષનું નિરાકરણ થઇ જાય. વાદ કરતી વખતે મુનિએ એવું આચરણ કરવું જોઇએ કે જેથી અન્ય તીર્થિકો પણ તેનો વિરોધ ન કરે ।।૧૯।।

ટીકાર્થ—જેના ચિત્તમાં સમાધિ હોય એટલે કે જે જેનામાં ચિત્તની એકાગ્રતા હોય છે, તેને આત્મસમાધિ કહે છે. આત્મસમાધિ એટલે પ્રશાન્ત હૃદયવાળો સાધુ એવા સાધુએ અન્ય મતવાદીઓ સાથે વિવાદ કરતી વખતે એવાં વચનોનો પ્રયોગ કરવો જોઇએ કે જેના દ્વારા અનેક ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય. એટલે કે તેણે એવાં પ્રતિજ્ઞા, હેતુ, ઉદાહરણ, ઉપનય અને નિગમન આદિનો પ્રયોગ કરવો જોઇએ કે જેથી પોતાના પક્ષને સિદ્ધ કરી શકાય અને પરમતના દૂષણો પ્રકટ થવાને કારણે પરમતનું ખંડન થઇ

'अण्णो' अन्यः 'णो विरुज्झेज्जा' नो विरुद्धयेत=स्वविरोधी न भवेत्। 'तं तं समायरे' तत्तत्समाचरेत् तादृशं तादृशं पराविरोधकरणेन तत्तदविरुद्धमनुष्ठानमविरुद्धवचनं वा समाचरेत् , कुर्यादिति । परतीर्थिकैः सह विवादं कुर्वन समाहितान्तःकरणः साधुर्येन स्वपक्षसिद्धिः परपक्षनिराकरणं भवेत् तादृक्प्रतिज्ञा हेतुदृष्टान्तोपनयनिगमनानि प्रतिपादयेत्। तथा यादृशकार्यकरणेनाऽन्यो विरोधी न भवेत्, अपि तु स्वपक्षाश्रितो भवेत्, तादृशाऽनुष्ठानं वचनं प्रतिपादयेदिति भावः ॥१९॥

तदित्थं परमतं व्युदस्योपसंहारे स्वमतं व्यवस्थापयितुं सूत्रकारः आह। 'इमं धम्ममादाय' इत्यादि ।

मूलम्—इमं च धम्ममादाय कासवेण पवेइयं ।
कुंज्जा भिक्खु गिलाणस्स अगिलाए समाहिए ॥२०॥

छाया—इमं च धर्ममादाय काश्यपेन प्रवेदितम् ।
कुर्याद् भिक्षुः ग्लानस्य अग्लान श्च समाहितः ॥२०॥

हो और अन्य लोग अपने विरोधी न बन जाएँ । ऐसा ही व्यवहार करना चाहिए ।

आशय यह है कि परतीर्थिकों के साथ विवाद करते समय समाधियुक्त चित्तवाला साधु ऐसे प्रतिज्ञा, हेतु, उदाहरण, उपनय और निगमन का प्रयोग करे जिससे अपने पक्ष की स्थापना हो और विरोधी पक्ष का निराकरण हो । साथ ही उस साधु को ऐसा व्यवहार और वचनप्रयोग करना चाहिए जिससे प्रतिपक्षी विरोधी न बने किन्तु अपने पक्ष को स्वीकार कर ले ॥१९॥

જાય અને પરમતવાદીઓને પણ તેમના મતમાં રહેલી ભૂલનું ભાન થઈ જાય, તેણે એવાં વચનોનો પ્રયોગ કરવો જોઈએ કે જેથી અન્ય મતવાદીઓ તેના વિરોધી બનવાને બદલે તત્ત્વને સમજવાને પ્રવૃત્ત બને.

આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે પરતીર્થિકોની સાથે વિવાદ કરતી વખતે સમાધિયુક્ત ચિત્તવાળા સાધુએ એવાં તર્ક, હેતુ, ઉદાહરણ આદિનો પ્રયોગ કરવો જોઈએ કે જેથી પોતાના પક્ષનું સમર્થન થાય અને વિરોધીઓના પક્ષનું નિરાકરણ થઈ જાય. વળી સાધુનું વર્તન એવું હોવું જોઈએ કે જેથી પ્રતિપક્ષી વિરોધી ન બની જાય પણ પોતાના (સાધુના) પક્ષનો સ્વીકાર કરી લે. ॥૧૯॥

अन्वयार्थः--(कासवेणं) काश्यपेन वर्द्धमानस्वामिना (पवेइयं) प्रवेदितं प्रकर्षेण वेदितं कथितम् द्वादशपरिषदि (इमं च धम्ममादाय) इमं धर्ममादाय=इमं वक्ष्यमाणं प्राणातिपातविरमणादिरूपं धर्मं गृहीत्वा (समाहिए) समाहितः प्रसन्नचेताः (भिक्खु) भिक्षुः (गिलाणस्स) ग्लानस्यापटोरपरस्य (अगिलाए) अग्लानः सन् (कुज्जा) कुर्यात् वैयावृत्त्यं कुर्यादिति ॥२०॥

टीका--'कासवेणं' काश्यपेन=काश्यपगोत्रोत्पन्नेन समुत्पन्नकेवलज्ञानवता महावीरस्वामिना 'पवेइयं' प्रवेदितं=प्रकर्षेण वेदितं कथितं द्वादशपरिषदि 'इमं च

इस प्रकार परपक्ष का निराकरण करके सूत्रकार उपसंहार में अपने मत की सिद्धि करने के लिये कहते हैं 'इमं च धम्ममादाय' इत्यादि।

शब्दार्थ--'कासवेणं-काश्यपेन' काश्यप गोत्र वाले वर्धमान महावीर स्वामी ने 'पवेइयं-प्रवेदितम्' कहा हुआ 'इम च धम्ममादाय-इमं धर्ममादाय' यह वक्ष्यमाण धर्म को स्वीकार करके 'समाहिए-समाहितः' प्रसन्नचित्त 'भिक्खू-भिक्षुः' साधु 'गिलाणस्स-ग्लानस्य' रोगी साधु का 'अगिलाए-अग्लानः सन्' ग्लानिरहित होकर 'कुज्जा-कुर्यात्' वैयावृत्य करे ॥२०॥

अन्वयार्थ--काश्यप भगवान् वर्द्धमान के द्वारा प्रतिपादित इस धर्म को अंगीकार करके समाधियुक्त भिक्षु ग्लान (रुग्ण) मुनि की ग्लानि हीन होकर वैयावृत्य करे ॥२०।

टीकार्थ--काश्यप गोत्र में उत्पन्न तथा केवलज्ञान से सम्पन्न श्री महावीरस्वामी ने बारह प्रकार की परीषद् में इस धर्म का निरूपण

આ પ્રકારે પરપક્ષનું નિરાકરણ કરીને સૂત્રકાર આ ઉદ્દેશાનો ઉપસંહાર કરતા પોતાના મતનું સમર્થન કરવા માટે આ પ્રમાણે કહે છે—

'इमं च धम्ममादाय' ઈત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'कासवेणं-काश्यपेन' કાશ્યપ ગોત્રવાળા વર્ધમાન મહાવીર સ્વામીએ 'पवेइयं-प्रवेदितम्' કહેલ 'इमं च धम्ममादाय-इमं धर्ममादाय' આ વક્ષ્યમાણ ધર્મને સ્વીકાર કરીને 'समाहिए-समाहितः' પ્રસન્નચિત્ત 'भिक्खू-भिक्षुः' સાધુ 'गिलाणस्स-ग्लानस्य' રોગી સાધુની 'अगिलाए-अग्लानः सन्' ગ્લાનિ રહિત થઈને 'कुज्जा-कुर्यात्' વૈયાવૃત્ય કરે. ॥૨૦॥

સૂત્રાર્થ—કાશ્યપ ગોત્રીય ભગવાન્ વર્ધમાન દ્વારા પ્રતિપાદિત આ ધર્મને અંગીકાર કરીને સમાધિયુક્ત સાધુએ ગ્લાન (બીમાર) મુનિની ગ્લાનિ રહિત ચિત્તે (પ્રસન્ન ચિત્તે) સેવા કરવી જોઈએ ॥૨૦॥

ટીકાર્થ–કાશ્યપ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા, કેવળજ્ઞાન સંપન્ન મહાવીર સ્વામીએ બાર પ્રકારની પરિષદમાં જે ધર્મનું નિરૂપણ કર્યું છે, તેને જ ધર્મ કહેવાય

इमं वक्ष्यमाणम् 'धम्मं' धर्मम्-धरतिदुर्गतौ प्रपततः प्राणिनः शुभस्थाने च धत्ते इति धर्मस्तम्। अथवा-अभ्युदयनिःश्रेयससाधको धर्मः तादृशम्-धर्मम् श्रुतचारित्राख्यम् 'आदाय' आदाय=गृहीत्वा 'समाहिए' समाहितचित्तः 'भिक्खु' भिक्षुः=साधुः 'गिलाणस्स' ग्लानस्य=ज्वरादि पीडितस्य साधोः 'अगिलाए' अग्लानः=ग्लानिरहितो भूत्वा 'कुज्जा' कुर्यात् वैयावृत्त्यादिकम् ॥२०॥

मूलम्-संखाय पेसलं धम्मं दिट्ठिमं परिनिव्वुडे।
उवसग्गे नियामित्ता आमोक्खाय परिव्वएज्जासि ॥२१॥
॥ ततीय अज्झयणस्स तइओ उद्देसो समत्तो ॥ त्तिबेमि ॥

छाया--संख्याय पेशलं धर्मं दृष्टिमान् परिनिर्वृतः।
उपसर्गान् संनियम्य आमोक्षाय परिव्रजेत् ॥२१॥इति ब्रवीमि॥

किया है वह 'धर्म' कहलाता है। अथवा जिससे अभ्युदय अर्थात् स्वर्ग और नि श्रेयस अर्थात् मोक्ष की प्राप्ति होती है, वह धर्म कहलाता है। ऐसा धर्म श्रुतरूप और चारित्ररूप है। इस धर्म को धारण करके समाधियुक्त चित्तवाला मुनि ज्वर आदि से ग्रस्त दूसरे मुनि की ग्लानि से रहित होकर वैयावृत्य आदि करें ॥२०॥

शब्दार्थ--'दिट्ठिमं-दृष्टिमान्' जीवाजीवादि पदार्थ के स्वरूप को यथार्थ रूप से जानने वाला 'परिनिव्वुडे-परिनिर्वृतः' रागद्वेषवर्जित शांत मुनि 'पेसलं धम्मं-पेशलं धर्मम्' उत्तम श्रुतचारित्ररूप धर्म को संखाय-संख्याय' जानकर' उवसग्गे-उपसर्गान्' अनुकूल प्रतिकूल उपसर्गों को 'नियामित्ता-नियम्य' अपने वश में करके 'आमोक्खाय-आमोक्षाय' मोक्षप्राप्तिपर्यन्त 'परिव्वए-परिव्रजेत्' संयम का अनुष्ठान करें ॥२१॥

છે. અથવા જેના દ્વારા અભ્યુદય (સ્વર્ગ અને નિઃશ્રેયસની-મોક્ષની) પ્રાપ્તિ થાય છે, તેને ધર્મ કહે છે. એવો ધર્મ શ્રુત ચારિત્ર રૂપ ધર્મ છે. આ ધર્મને ધ રણ કરીને સમાધિયુક્ત ચિત્તવાળા મુનિએ ગ્લાનિનો ત્યાગ કરીને -પ્રસન્ન ચિત્તે, ત વ આદિ બીમારીથી પીડાતા મુનિની સેવા કરવી જોઈએ ।૨૦।

શબ્દાર્થ— 'दिट्ठिमं-दृष्टिमान्' જીવાજીવ વગેરે પદાર્થના સ્વરૂપને યથાર્થ રૂપથી જાણવાવાળા 'परिनिव्वुडे-परिनिर्वृत' રાગદ્વેષ વર્જીત શાંતમુનિ 'पेसलं धम्म-पेशल धर्मम्' ઉત્તમ શ્રુત ચારિત્રરૂપ ધર્મને 'संखाय-संख्याय' જાણીને 'उवसग्गे-उपसर्गान्' અનુકૂળ પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગોને 'नियामित्ता-नियम्य' પોતાને વશમાં કરીને 'आमोक्खाय-आमोक्षाय' મોક્ષપ્રાપ્તિ પર્યંત (સુધિ) 'परिव्वए-परिव्रजेत्' સંયમનુ અનુષ્ઠાન કરે. ।।૨૧।।

अन्वयार्थः—(दिट्ठिम) दृष्टिमान् यथावस्थितपदार्थपरिच्छेदवान् (परिनिव्वुडे) परिनिर्वृतः=रागद्वेषराहित्यात् शान्तो मुनिः (पेसलं धम्मं) पेशलं धर्मम्=सुश्लिष्टं श्रुतचारित्ररूपं धर्मम् (संखाय) संख्याय=ज्ञात्वा (उवसग्गे) उपसर्गान्=अनुकूलप्रतिकूलान् (नियामित्ता) नियम्य=स्ववशे कृत्वा (आमोक्खाय) आमोक्षाय=मोक्षप्राप्तिपर्यन्तं (परिव्वए) परिव्रजेत्=संयमानुष्ठानं कुर्यात् । 'त्तिबेमि' इत्यहं ब्रवीमि=कथयामीति ॥२१॥

टीका--'दिट्ठियं' दृष्टिमान्=जीवाजीवादिपदार्थानां यथावस्थितस्वरूपविषयकज्ञानवान् । 'परिनिव्वुडे' परिनिर्वृतः=रागद्वेषरहितः सन् 'पेसलं धम्मं' पेशलं धर्मम्=मनोज्ञम्, प्राणिनामहिंसादिप्रवृत्त्या प्रीतिकारणं धर्मं सर्वज्ञप्रणीतं श्रुतचारित्रप्रभेदभिन्नम् । 'संखाय' संख्याय=ज्ञात्वा 'आमोक्खाय' आमोक्षाय, निश्शेषकर्मक्षयपर्यन्तम् । 'परिव्वए' परिव्रजेत् परि सर्वतः संयमानुष्ठानरतो भवेत् । 'त्ति

अन्वयार्थ--पदार्थों के यथार्थ स्वरूप को जानने वाला अर्थात् सम्यग् दृष्टि तथा रागद्वेष से रहित होने के कारण शान्त मुनि इस सुन्दर धर्म को जानकर एवं उपसर्गों पर विजयी होकर मोक्षप्राप्ति पर्यन्त संयम का अनुष्ठान करे ।

त्ति वेमि-ऐसा मैं कहता हूं ।२१॥

टीकार्थ--जो मुनि दृष्टिसम्पन्न है अर्थात् जीव अजीव आदि पदार्थों के वास्तविक स्वरूप का ज्ञाता है और राग द्वेष से रहित होने के कारण प्रशान्त है, वह प्राणियों की अहिंसा आदि में प्रवृत्ति कराने के कारण प्रीतिकर, सर्वज्ञप्रणीत, श्रुतचारित्र के भेद से भिन्न धर्म को जानकर समस्त कर्मों का क्षय होने तक संयम के परिपालन में निरत रहे ।

સૂત્રાર્થ—પદાર્થોના યથાર્થ સ્વરૂપને જાણનારા એટલે કે સમ્યગ્દષ્ટિ તથા રાગદ્વેષથી રહિત હોવાને કારણે શાન્ત અને સમભાવયુક્ત મુનિએ આ શ્રુતચારિત્ર રૂપ ધર્મને જાણીને અને પરીષહો અને ઉપસર્ગો પર વિજય પ્રાપ્ત કરીને, જ્યાં સુધી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય ત્યાં સુધી સંયમની આરાધના કરવી જોઈએ, 'त्ति बेमि' એવું હું (સુધર્મા સ્વામી) કહું છું. ॥૨૧॥

ટીકાર્થ—જે મુનિ સમ્યગ્દષ્ટિવાળો છે-એટલે કે જીવ, અજીવ આદિ પદાર્થોના વાસ્તવિક સ્વરૂપનો જાણકાર છે, અને રાગ અને દ્વેષથી રહિત હોવાને કારણે પ્રશાન્ત છે, તેણે અહિંસા આદિમાં પ્રવૃત્તિ કરાવનાર હોવાને લીધે પ્રીતિકર, સર્વજ્ઞ પ્રરૂપિત શ્રુત ચારિત્ર રૂપ ધર્મને જાણીને, સમસ્ત કર્મોનો ક્ષય થાય ત્યાં સુધી, સંયમના પાલનમાં લીન રહેવું જોઈએ

वेमि' इति ब्रवीमि=इति शब्दः समाप्त्यर्थकः सुधर्मास्वामी जंबुस्वामिनं कथयति-सर्वज्ञमुखात् श्रुत्वा प्रतिपादयामि, न तु स्वकपोलकल्पनया कथयामि ॥२१॥

इति श्री विश्वविख्यातजगद्वल्लभादिपदभूषितबालब्रह्मचारि 'जैनाचार्य पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री "समयार्थबोधिन्याख्यायां" व्याख्यायां तृतीयाध्ययनस्य तृतीयोद्देशकः समाप्तः ॥३-३॥

'त्ति वेमि' यह शब्द समाप्ति का सूचक है। सुधर्मा स्वामी जम्बू स्वामी से कहते हैं-हे जम्बू! भगवान् के मुख से सुनकर मैं यह प्रतिपादन कर रहा हूं, अपनी बुद्धि से नहीं कहता हूं ॥२१॥

जैनाचाय जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत 'सूत्रकृताङ्गसूत्र' की समयार्थबोधिनी व्याख्या के तीसरे अध्ययन का ॥ तृतीय उद्देशक समाप्त ३-३ ॥

'त्ति वेमि' આ શબ્દો ઉદ્દેશકની સમાપ્તિના સૂચક છે. સુધર્મા સ્વામી જંબૂ સ્વામીને કહે છે કે 'હે જમ્બૂ! આ બધી વાત મેં ભગવાનના શ્રીમુખે સાંભળેલી છે. સર્વજ્ઞ પ્રતિપાદિત તત્ત્વનું જ હું તમારી પાસે કથન કરી રહ્યો છું. મારી પોતાની બુદ્ધિથી ઉપજાવી કાઢેલી આ વાત નથી.' ॥૨૧॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત 'સૂત્રકૃતાંગસૂત્ર'ની સમયાર્થબોધિની વ્યાખ્યાના ત્રીજા અધ્યયનનો ત્રીજો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૩-૩॥

॥अथ तृतीयोपसर्गाऽध्ययने चतुर्थोद्देशकः प्रारभ्यते॥

प्रक्रान्ततृतीयोद्देशकेऽनुकूलप्रतिकूलाश्चोपसर्गाः कथिताः। तादृशोपसर्गैः कदाचित् साधोः स्वमार्गात् स्खलनमपि संभाव्यते। स्खलितस्य तस्य साधोः यादृश उपदेशो भवति, तादृशोपदेशप्रकारश्चतुर्थोद्देशके प्रतिपाद्यते। अनेन संबन्धेन प्राप्तस्य चतुर्थोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रं-'आहंसु' इत्यादि।

मूलम्—आहंसु महापुरिसा पुव्विं तत्ततवोधणा।
उदएण सिद्धिमावन्ना तत्थ मंदो विसीयइ ॥१॥

छाया—आहुर्महापुरुषाः पूर्वं तप्ततपोधनाः।
उदकेन सिद्धिमापन्नास्तत्र मन्दो विषीदति ॥१॥

॥ चौथा उद्देशेका प्रारम्भ ॥

तीसरे उद्देशे में अनुकूल और प्रतिकूल उपसर्गों का कथन किया गया है। इस प्रकार के उपसर्गों से कोई साधु कदाचित् अपने मार्ग से स्खलित भी हो सकता है। अगर कोई साधु स्खलित हो जाय तो उसे जिस प्रकार का उपदेश सन्मार्ग पर आरूढ होने के लिए दिया जाता है, वह इस चौथे उद्देशे में प्रतिपादन किया जा रहा है। इस सम्बन्ध से प्राप्त चौथे उद्देशेका यह प्रथम सूत्र है 'आहंसु' इत्यादि।

शब्दार्थ-'आहंसु-आहुः' कोई अज्ञानी पुरुष कहते हैं कि 'पुव्विं-पूर्वं' पूर्वकालमें 'तत्ततवोधणा-तप्ततपोधनाः' तपे हुए तप ही जिनका धन है ऐसे 'महापुरिसा-महापुरुषाः' महापुरुष 'उदएण-उदकेन'

ચોથા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

ત્રીજા ઉદ્દેશકમાં સૂત્રકારે અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગોનું કથન કર્યું છે. આ પ્રકારના ઉપસર્ગો સહન નહીં કરી શકવાને કારણે કોઈ કોઈ સાધુ સંયમના માર્ગનો પરિત્યાગ પણ કરી દે છે. એવા સંયમથી ભ્રષ્ટ થયેલા સાધુને સન્માર્ગે પાછો વાળવા માટે કેવો ઉપદેશ આપવો જોઈએ તે આ ઉદ્દેશકમાં પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે. ત્રીજા અધ્યયન સાથે આ પ્રકારનો સંબંધ ધરાવતા આ ચોથા ઉદ્દેશકનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે—'આહંસુ' ઈત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—આહંસુ—આહુ.' કોઈ અજ્ઞાની પુરૂષ કહે છે કે 'પુવ્વિં-પૂર્વં' પૂર્વ-પહેલાના કાળમાં 'તત્તતવોધણા -તપ્તતપોધના.' તપેલું તપ જ જેઓનું ધન છે એવા 'મહાપુરિસા-મહાપુરુષાઃ' મહાપુરૂષ 'ઉદએણ-ઉદકેન' કાચા પાણીનું

अन्वयार्थः---(आहंसु) आहुः केचन मन्दबुद्धयो बालाः (पुव्वि) पूर्वं (तत्ततवोधणा) तप्ततपोधनाः=तप्तं तप एव धनं येषां ते तथा (महापुरिसा) महापुरुषाः (उदयेण) उदकेन=शीतजलसेवनेन (सिद्धिमावन्ना) सिद्धिमापन्नाः=मोक्षं प्राप्ताः, (मंदा) मन्दा-अज्ञानी साधुः इत्थं श्रुत्वा (तत्थ) तत्र=शीतजलादिसेवने (विसीयइ) विषीदति=प्रवृत्तो भवतीत्यर्थः ॥१॥

टीका---'आहंसु' आहुः=केचन धर्मतत्त्वमजानाना मन्दबुद्धयः एवं प्रतिपादयन्ति, किमित्याह-'महापुरिसा' महापुरुषाः=नारायणप्रभृतयः प्रधानपुरुषाः, 'पुव्वि' पूर्वं=पुराकाले 'तत्ततवोधणा' तप्ततपोधनाः=तप्तं तप एव धनं येषां ते तप्ततपोधनाः पंचाग्नितपोविशेषे संतप्तशरीराः, इत्थं भूतास्ते महापुरुषाः। 'उदएण' उदकेन=शीतजलेन जलोपभोगकन्दमूलफलादीनामुपभोगेन च। 'सिद्धि-

---

कच्चाजलका सेवन करके 'सिद्धिमावन्ना-सिद्धिमापन्नाः' मुक्ति को प्राप्त हुवे थे 'मंदो-मन्दो' अज्ञानी पुरुष यह सुनकर 'तत्थ-तत्र' शीतल जलके सेवन आदि में 'विसीयइ-विषीदति' प्रवृत्त हो जाता है।१।

अन्वयार्थ—कोई अज्ञानी कहते हैं कि प्राचीन काल में तपोधन महापुरुष कच्चे जलका सेवन करके मोक्ष को प्राप्त हुए है। इस प्रकार के कथन को सुनकर अज्ञानी साधु शीतलजलके सेवन में प्रवृत्त हो जाता है ॥ १ ॥

टीकार्थ—धर्म के रहस्य से अनभिज्ञ कोई मन्दमति ऐसा कहते हैं कि नारायण आदि प्रधान पुरुष प्राचीन कालमें तप्ततपोधन हुए हैं, अर्थात् तपा हुआ तप ही उनका धन था-उन्होंने पचाग्नि तप करके

સેવન કરીને 'सिद्धिमावन्ना-सिद्धिमापन्नाः' મુક્તિને પ્રાપ્ત થયા હતા, 'मंदो-मन्दो' અજ્ઞાની પુરૂષ આ સાંભળીને 'तत्थ-तत्र' શીતળ પાણીના સેવન વગેરેમાં 'विसीयइ-विषीदति' પ્રવૃત્ત થઈ જાય છે. ॥૧॥

સૂત્રાર્થ—કોઈ કોઇ અજ્ઞાની લોકો એવું પ્રતિપાદન કરે છે કે પ્રાચીન કાળમાં કેટલાક તપોધન મહાપુરુષોએ કાચા પાણીનો (સચિત્ત જળનો) ઉપયોગ કરવા છતાં પણ મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરી છે. આ પ્રકારનું કથન સાંભળીને અજ્ઞાની સાધુ શીતળ જળનું સેવન કરવા લાગી જાય છે. ॥૧॥

ટીકાર્થ—ધર્મના રહસ્યથી અનભિજ્ઞ એવાં કોઈ કોઇ મંદમતિ લોકો એવું કહે છે કે નારાયણ આદિ પ્રખ્યાત પુરુષો પ્રાચીન કાળમાં થઈ ગયા હતા. તેઓ તપ્ત તપોધન હતા, એટલે કે જે તપ તેઓ તપતા-જે તપની આરાધના તેઓ કરતા તે તપ જ તેમનું ધન હતું. તેમણે પંચાગ્નિ તપ

भावन्ना' सिद्धिमापन्नाः-सिद्धिं मोक्षं प्राप्तवन्तः । 'तत्थ' तत्र एवं भूतार्थश्रवणेन शास्त्रार्थसद्भावावेशात् 'मंदो' मन्दः=तपः संयमाराधने असमर्थः 'विसीयइ' विषीदति, दुःखं प्राप्नोति । परन्तु इमे सावद्यधर्मप्रतिपादकाः बालाः नैवं जानन्ति-यत् तेषां पूर्वऋषीणां न शीतलजलसेवनेन मुक्तिरभूत्, किन्तु-तापसव्रतमनुतिष्ठतां जातिस्मरणादिकारणवशात् प्रादुर्भूतकेवलज्ञानात् सकलकर्मक्षये सत्येव मोक्षप्राप्तिर्जाता । भरतादिवत् न तु कन्दमूलफलाद्युपभोगेन मुक्तिरभूदिति ॥सू १॥

अपने शरीर को तपा डाला था । सचित्त जल का उपभोग करके तथा कन्दमूल फल आदि का उपभोग करके मुक्ति प्राप्त की थी । इस प्रकार का कथन सुनकर मनमें यही बात बैठ जाने के कारण संयम पालन में असमर्थ कोई कोई साधु विषाद को प्राप्त होते हैं । किन्तु सावद्य कर्म की प्ररूपणा करनेवाले ये अज्ञानी नहीं जानते कि उन पूर्वकालीन ऋषियों ने सचित्त जलके सेवन से मुक्ति प्राप्त नहीं की है । उन्होंने पहले तापस के व्रतों का आचरण किया । उससे उन्हें जाति स्मरण आदि विशेषज्ञान उत्पन्न हो गया । उनके प्रभाव से भावसंयम प्राप्त करके ही वे केवलज्ञानी हुए और समस्त कर्मों का क्षय होने पर ही मोक्ष प्राप्त करने में समर्थ हो सके, जैसे भरत चक्रवर्त्ती । सचित्त जल या कन्दमूल के खाने से उन्हें मुक्तिप्राप्त नहीं हुई ॥ १ ॥

તપીને પોતાના શરીરને ક્ષીણ કરી નાખ્યાં હતાં. તેમણે સચિત્ત જળ તથા કન્દમૂળ, ફળ આદિનો ઉપભોગ કરીને મુકિત પ્રાપ્ત કરી હતી. આ પ્રકારની વાત સાંભળીને કોઇ કોઈ મંદમતિ સાધુઓ સંયમથી ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે. સંયમનું પાલન કરવાને અસમર્થ સાધુઓ આ પ્રકારની તેમની વાત સાચી માની લઈને સચિત્ત જળ આદિનો ઉપભોગ કરતા થઇ જાય છે. પરન્તુ સાવદ્ય કર્મની પ્રરૂપણા કરનારા તે અજ્ઞાની પુરૂષો એ વાત જાણતા નથી કે નારાયણ આદિ પ્રાચીન ઋષિઓએ સચિત્ત જળ આદિનું સેવન કરીને મુકિત પ્રાપ્ત કરી નથી. તેમણે પહેલાં તાપસોનાં વ્રતોનું સેવન કર્યું હતું. તે કારણે તેમને જાતિસ્મરણ આદિ વિશિષ્ટ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયાં હતાં. તેના પ્રભાવથી ભાવસંયમ પ્રાપ્ત કરીને જ તેઓ કેવળજ્ઞાની થયા હતા અને સમસ્ત કર્મોનો ક્ષય થયા બાદ જ તેઓ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાને શકિતમાન થયા હતા. જેમ કે ભરત ચક્રવર્તી. સચિત્ત જલનું સેવન કરવાથી અથવા કન્દમૂળનો આહાર કરવાથી તેમને મુક્તિ પ્રાપ્ત થઇ નથી. ॥૧॥

तदेव स्पष्टयति—'अभुंजिया' इत्यादि ।

मूलम्—अभुंजिया नमी विदेही रामगुत्ते य भुंजिया ।
बाहुए उदगं भोच्चा तहा नारायणे रिसी ॥२॥

छाया—अभुक्त्वा नमिर्वैदेही रामगुप्तश्च भुक्त्वा ।
बाहुक उदकं भुक्त्वा तथा नारायण ऋषिः ॥२॥

अन्वयार्थः—(नमी विदेही अभुंजिया) नमिर्वैदेही अभुक्त्वा=विदेहराजा-नमिराहारं परित्यज्य (य) च (रामगुत्ते भुंजिया) रामगुप्तो भुक्त्वा (बाहुए) बाहुकः एतन्नामा कश्चित् (उदगं) उदकं-शीतं जलं (भोच्चा) भुक्त्वा=शीतजलं पीत्वा (तहा) तथा (नारायणे रिसी) नारायणः ऋषिः शीतं जलं पीत्वा मोक्षं प्राप्तवानिति कथयंति ॥२॥

इसी तथ्य का स्पष्टीकरण करते हैं—'अभुंजिया' इत्यादि ।

शब्दार्थ—'नमी विदेही अभुंजिया-नमिर्वैदेही अभुक्त्वा' विदेह देशका अधिपति नमि राजाने आहार छोडकर 'य-च' और 'रामगुत्ते भुंजिया-रामगुप्तो भुक्त्वा' रामगुप्तने आहार करके 'बाहुए-बाहुकः' बाहुकने 'उदगं-उदकम्' शीतल जलका 'भोच्चा-भुक्त्वा' सेवन करके 'तहा-तथा' इसी प्रकार 'नारायणे रिसी-नारायण ऋषिः' नारायण ऋषिने 'उदयं-भोच्चा-उदकं भुक्त्वा' शीतल जलका पान करके मोक्ष प्राप्त किया था ऐसा कहते हैं ॥ २ ॥

अन्वयार्थ—विदेह जनपद के राजा नमि आहार का त्याग करके रामगुप्त आहार का उपभोग करके, बाहुक सचित्त जलका सेवन करके तथा नारायण ऋषि भी शीतल जल पीकर मोक्ष को प्राप्त हुए हैं ॥ २ ॥

એજ વાતનું વધુ સ્પષ્ટીકરણ કરતા તેઓ કહે છે કે-'अभुंजिया' ઇત્યાદિ-

શબ્દાર્થ—'नमी विदेही अभुंजिया-नमिर्वैदेही अभुक्त्वा' વિદેહ દેશના અધિપતી નમી રાજાએ આહાર છોડીને 'य-च' અને 'रामगुत्ते भुंजिया-रामगुप्तो भुक्त्वा' રામગુપ્તે આહાર કરીને 'बाहुए-बाहुकः' બાહુકે 'उदगं-उदकम्' શીતળ પાણીનું भोच्चा-भुक्त्वा' સેવન કરીને 'तहा-तथा' આ પ્રકારે 'नारायणे-नारायण ऋषिः' નારાયણ ઋષિએ 'उदयं भोच्चा-उदकं भुक्त्वा' શીતળ પાણીનું પાન કરીને મોક્ષ પ્રાપ્ત કર્યો હતો. એવું કહે છે. ॥૨॥

સૂત્રાર્થ—વિદેહ જનપદનો રાજા નમિ આહારનો ત્યાગ કરીને, રામગુપ્ત આહારનો ઉપભોગ કરીને, બાહુક સચિત્ત જલનું સેવન કરીને તથા નારાયણ ઋષિ પણ સચિત્ત જળનું સેવન કરીને મુક્તિ પામેલ છે. ॥૨॥

टीका--केचन परतीर्थिकाः साधूनां व्यामोहाय-एवमुक्तवन्तः, तद् यथा-'नमी' नमिः=राजा विदेही, विदेहदेशविशेषः तत्र भवाः वैदेहाः तन्निवासिनो-लोकाः ते सन्ति अस्येति वैदेही नमी राजा। 'अभुंजिया' अभुक्त्वा भोजनादिक-मकृत्वैव 'य' च 'रामगुत्ते' रामगुप्तनामकः। 'भुंजिया' भुक्त्वा आहारं भुक्त्वा, तथा 'बाहु' बाहुकः=बाहुकनामकः 'उदगं भोच्चा' उदकं शीतोदकमेव भुक्त्वा, तथा 'नारायणे रिसी' नारायणः ऋषिः=नारायण नामा महर्षिः प्रणीतोदकम-चिज्जलं भुक्त्वैव सिद्धिं गताः ॥२॥

अपि च-'आसिले देविले' इत्यादि।

मूलम्-आसिले देविले चेव दीवायणमहारिसी।
पारासरे दगं भोच्चा बीयाणि हरियाणि य ॥३॥

छाया—असिलो देवलश्चैव द्वैपायनमहाऋषिः।
पाराशर उदकं भुक्त्वा बीजानि हरितानि च ॥३॥

टीकार्थ—किन्हीं किन्हीं परतीर्थिकोंने साधुओं को भ्रम में डालने के लिए इस प्रकार कहा है कि-वैदेही अर्थात् विदेह देश के राजा नमि ने भोजन आदि त्याग करके ही मोक्ष प्राप्त किया, रामगुप्त ने भोजन करके मोक्ष प्राप्त किया। बाहुक नामक किसीने सचित्त जल का उप-भोग करके तथा नारायण नामक ऋषिने अचित्त जल का उपभोग करके मुक्ति प्राप्त की ॥ २ ॥

और भी कहते हैं---'आसिले देविले' इत्यादि।

शब्दार्थ--'आसिले-असिलो ऋषिः' असिलऋषि देविलेचेव-देव-लश्च' और देवलऋषि 'दीवायणमहारिसी-द्वैपायनो महाऋषिः' तथा

ટીકાર્થ—કોઈ કોઈ પરતીર્થિકો સાધુઓને ભ્રમમાં નાખવા માટે એવી દલીલ કરે છે કે-વૈદેહીએ-વિદેહ દેશના રાજા નમિએ ભોજનનો ત્યાગ કરીને જ મોક્ષ મેળવ્યો છે, રામગુપ્તે ભોજનનો ત્યાગ કર્યા વિના-ભોજનનો ઉપ-ભોગ ચાલુ રાખીને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરેલ છે. બાહુક નામના કોઈ પુરૂષે સચિત્ત જળનો ઉપભોગ કરીને તથા નારાયણ નામના ઋષિએ શીતળ જળનો ઉપ ભોગ કરીને મુક્તિ પ્રાપ્ત કરેલી છે. ॥૨॥

વળી પરતીર્થિકો એવું કહે છે કે---'આસિલે દેવિલે' ઇત્યાદિ--

શબ્દાર્થ—'આસિલે-અસિલો ઋષિ.' અસિલઋષિ 'દેવિલે ચેવ-દેવલશ્ચ' અને દેવલઋષિ 'દીવાયણમહારિસી-દ્વૈપાયનો મહાઋષિ:' તથા મહર્ષિ દ્વૈપાયન

अन्वयार्थः-(आसिले) असिलो ऋषिः (देविले चेव) देवलश्च ऋषिः (दीवायण-महारिसी) द्वैपायनो महाऋषिः (पारासरे) पराशरः (दगं) उदकं=शीतजलं पीत्वा (य) च (हरियाणि वीयाणि) हरितानि बीजानि (भोच्चा) भुक्त्वा=मोक्षं प्राप्तवानिति कथयन्तीति ॥३॥

टीका—'आसिले' असिलः=असिलो नाम ऋषिः 'चेव' अपि च 'देविले' देवल नामा ऋषिः 'दीवायण महारिसी' द्वैपायनो महर्षिः, अथ च 'पारासरे' पराशरः=पाराशरश्च, इत्येते ऋषयः 'दगं' उदकं 'य' च 'हरियाणि वीयाणि' हरितानि बीजानि=शीतोदकबीजहरितादिकं 'भोच्चाः' भुक्त्वा सिद्धिं प्राप्ताः। एतेहि महाऋषय आसन् एभिर्यत् कृतम् येन च पथा मोक्षं लब्धवन्तः इमे, मादृशैरपि तथैव कर्त्तव्यम्, न तु तद्विपरीतमार्गे ॥३॥

महर्षि द्वैपायन 'पारासरे-पराशरः' एवं पराशर ऋषि इन लोगोंने 'उदगं-उदकम्' शीतल जलका पान करके 'य-च' और 'हरियाणि बीयाणि-हरितानि बीजानि' हरित वनस्पतियों को 'भोच्चा-भुक्त्वा' आहार करके मोक्ष प्राप्त किया था ऐसा कहते हैं ॥ ३ ॥

अन्वयार्थ--असिल, देवल, द्वैपायन और पराशर नामक ऋषियों ने शीत जल पीकर और हरित तथा बीजों का भोजन करके मोक्ष प्राप्त किया है। ऐसा वे कहते हैं ॥ ३ ॥

टीकार्थ--असिल नामक ऋषि, देविलनामक ऋषि द्वैपायन महर्षि, और पराशर ऋषिने शीतल जल, हरितकाय और बीजों का उपभोग करके सिद्धि प्राप्त की। ये सब महान् ऋषि थे। इन्होंने जो किया और

'पारासरे-पाराशरः' એવમ્ પરાશર ઋષિ આ લોકોએ 'उदगं-उदकम्' શીતળ પાણીનું સેવન કરીને 'य-च' અને 'हरियाणि बीयाणि-हरितानि बीजानि' હરિત વનસ્પતિઓને 'भोच्चा-भुक्त्वा'આહાર કરીને મોક્ષ પ્રાપ્ત કર્યો હતો, એવું કહે છે. ॥૩॥

સૂત્રાર્થ--આસિલ, દેવલ, દ્વૈપાયન, અને પારાશર નામના ઋષિઓએ શીતળ જળનું પાન કરીને તથા હરિત (લીલોતરી) તથા બીજોનું ભોજન કરીને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરેલ છે, એવું તેઓ કહે છે. ॥૩॥

ટીકાર્થ--અસિલ નામના ઋષિ, દેવિલ નામના ઋષિ દ્વૈપાયન મહર્ષિ અને પારાશર ઋષિએ સચિત્ત જલ, હરિતકાય (લીલોતરી) અને બીજોનો ઉપભોગ કરીને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી છે. તેઓ મહાન્ ઋષિઓ હતા. તેમણે જે કર્યું, અને જે માર્ગે મોક્ષ પ્રાપ્ત કર્યો તે માર્ગનો આપણે પણ આશ્રય

मूलम्—एए पुव्वं महापुरिसा आहिता इह संमता।
भोच्चा बीओदगं सिद्धा इइ मेयमणुस्सुयं ॥४॥

छाया—एते पूर्वं महापुरुषा आख्याता इह संमताः।
भुक्त्वा बीजोदकं सिद्धा इति एतत् अनुश्रुतम् ॥४॥

अन्वयार्थः—(पुव्वं) पूर्वं=पूर्वकाले (एए महापुरिसा) एते महापुरुषाः (आहिया) आख्याताः=जगत्प्रसिद्धाः, तथा (इह) इहास्मिन् जैनागमेपि (संमता) सम्मताः मान्याः, (बीओदगं) बीजोदकं (भोच्चा) भुक्त्वा (सिद्धा) सिद्धाः=मोक्षं प्राप्ताः (इइमेयं) इत्येतत् (अणुस्सुयं) मयाऽनुश्रुतं महाभारतादि ग्रन्थत इति ॥४॥

जिस मार्ग से मोक्ष प्राप्त किया, हमें भी वैसा ही करना चाहिये। उनसे विपरीत मार्ग का आश्रय नहीं लेना चाहिए ॥ ३ ॥

शब्दार्थ—'पुव्वं-पूर्वं' पूर्वकालमें 'एए महापुरिसा-एते महापुरुषाः' ये महापुरुष 'आहिया-आख्याताः' जगत्प्रसिद्ध थे, तथा 'इह-इह' इस जैन आगम में भी 'संमता-सम्मताः' मान्यपुरुष थे 'बीओदगं-बीजोदकम्' इन महापुरुषोंने बीज-कन्दमूलादिक और उदक-शीतल जल का 'भोच्चा-भुक्त्वा' उपभोग करके 'सिद्धा सिद्धाः' मोक्ष प्राप्त किया था 'इइमेयं-इत्येतत्' यह 'अणुस्सुयं-मया अनुश्रुतम्' मैंने (महाभारत आदिमें सुना है ॥ ४ ॥

अन्वयार्थ—प्राचीन काल में यह महापुरुष जगत्प्रसिद्ध थे और जैनागममें भी ये मान्य हैं। ये बीज और सचित्त जलका उपभोग करके सिद्ध हुए हैं, ऐसा मैंने महाभारत आदि ग्रन्थों से सुना है ॥ ४ ॥

લેવો જોઈએ તેમના તે માર્ગને અનુસરવાથી જ મોક્ષ પ્રાપ્ત થશે-વિપરીત માર્ગે ચાલવાથી આત્મકલ્યાણ સાધી શકીએ નહીં. આ પ્રકારનું તેઓ પ્રતિપાદન કરે છે. ॥૩॥

શબ્દાર્થ—'पुव्वं-पूर्वं' જુના સમયમાં જ 'एए महापुरिसा-एते महापुरुषाः' આ મહાપુરૂષ 'आहिया-आख्याताः' જગત્ પ્રસિદ્ધ હતા, તથા "इह-इह' આ જૈન આગમમાં પણ 'संमता-सम्मताः' માન્ય પુરૂષ હતા 'बीओदगं-बीजोदकम्' આ મહાપુરૂષોએ બીજ-કન્દ, મૂલ વગેરે અને ઉદક-શીતળ પાણીને 'भोच्चा-भुक्त्वा' ઉપભોગ કરીને 'सिद्धा-सिद्धाः' મોક્ષ પ્રાપ્ત કર્યો હતો. 'इइमेयं-इत्येतत्' આ પ્રમાણે 'अणुस्सुयं-मयाअनुश्रुतम्' મેં (મહાભારત વિગેરેમાં) સાંભળ્યુ છે. ।૪।

સૂત્રાર્થ—પ્રાચીન કાળમાં આ પુરૂષો જગતવિખ્યાત હતા. જૈન આગમોમાં પણ આ પુરૂષોને માન્ય ગણવામાં આવેલ છે. તેમણે બીજ અને

टीका--'पुव्विं' पूर्वम्=त्रेतायुगादौ 'एए महापुरिसा' एते पूर्वोक्ता महापुरुषाः द्वैपायनपराशरप्रभृतयः स्वयूथ्या वा । 'इह' इह जैनमतेऽपि प्रसिद्धा, बहुमानदृष्टया दृष्टाः । ते च सर्वे 'वीओदगं' बीजोदकं=बीजकन्दमूलादिकम्, उदकं-शीतं जलं च । 'भोच्चा' भुक्त्वा 'सिद्धा' सिद्धाः संजाताः मोक्षं प्राप्ताः । 'इइमेयं-इत्येतत्'=एवं रूपेण 'अणुस्सुयं' मया अनुश्रुतम् । महाभारतादि इतिहासे स्कन्दादि पुराणेषु च । शीतजलादिना शौचादिकं कृतवन्तः मूलफलादिकं चाऽभ्यवहरन्तः सिद्धिं गता इति श्रूयते शास्त्रे महाभारतस्मृतिपुराणादिषु अन्यतीर्थिका वदन्तीति भावः ॥४॥

टीकार्थ--पहले त्रेता आदि युग में यह द्वैपायन, पराशर आदि महापुरुष हुए हैं। यह जैनागमों में भी प्रसिद्ध हैं और बहुमान की दृष्टि से देखे गए हैं। ये सभी कन्दमूल आदि तथा शीतल जल का उपभोग करके सिद्ध हुए हैं। इस प्रकार मैंने सुना है। महाभारत आदि इतिहास में तथा स्कंदपुराण आदि में इनका कथन उपलब्ध है।

तात्पर्य यह है कि अन्यतीर्थिक इस प्रकार कहते हैं कि सचित्त जल आदि से शौच आदि करते हुए और मूल फल आदि का भोजन करते हुए भी उन्होंने मुक्ति प्राप्त की है। यह बात महाभारत, स्मृति और पुराण आदि में सुनी जाती है॥ ४ ॥

અચિત્ત જલનો ઉપભોગ કરીને મુક્તિ પ્રાપ્ત કરી છે, એવું મેં મહાભારત આદિ ગ્રન્થો દ્વારા સાંભળ્યું છે. ॥૪॥

ટીકાર્થ—પહેલાં ત્રેતા આદિ યુગમાં પૂર્વોક્ત દ્વૈપાયન, પરાશર આદિ મહાપુરુષો થઈ ગયા છે જૈન આગમોમાં પણ તે મહાપુરુષોનાં નામનો ઉલ્લેખ થયેલો છે અને તેમના પ્રત્યે ખૂબ જ માનની દૃષ્ટિએ જોવામાં આવેલ છે. તે મહાપુરુષો કન્દમૂળ આદિનો આહાર કરીને તથા શીતલ જળનું પાન કરીને સિદ્ધ થયા છે, એવું મેં સાંભળ્યું છે. મહાભારત આદિ ઇતિહાસમાં, સ્કન્દ પુરાણ આદિમાં તેમની વાત ઉપલબ્ધ છે. આ કથનનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે-અન્યતીર્થિકો એવું પ્રતિપાદન કરે છે કે સચિત્ત જલ આદિ વડે સ્નાન આદિ કરવા છતાં અને કન્દમૂળ આદિનું ભોજન કરવા છતાં પણ દ્વૈપાયન, પરાશર આદિ ઋષિએ મુકિત પ્રાપ્ત કરેલી છે. મહાભારત, પુરાણ, સ્મૃતિ આદિ ધર્મગ્રન્થો પણ એ વાતનું સમર્થન કરે છે. ॥૪॥

एतदुत्तरं सूत्रकारः माह--'तत्थ मंदा' इत्यादि ।

मूलम्—तत्थ मंदा विसीयंति वाहच्छिन्ना व गद्दभा।
पिट्ठओ परिसप्पंति पिट्ठसप्पी य संभमे ॥५॥

छाया--तत्र मन्दा विषीदन्ति वाहच्छिन्ना इव गर्दभाः ।
पृष्ठतः परिसर्पन्ति पृष्ठसर्पी च संभ्रमे ॥५॥

अन्वयार्थः--(तत्थ) तत्र-तस्मिन् कुश्रुत्युपसर्गे (मंदा) मन्दाः बालाः (वाहच्छिन्ना) वाहच्छिन्नाः भाराक्रान्ताः (गद्दभा व) गर्दभा इव (विसीयंति) विषीदन्ति=संयमपालने दुःखमनुभवन्ति (संभमे) संभ्रमे अग्न्यादिदाहे (पिट्ठसप्पी) पृष्ठस-

---

इसके अनन्तर सूत्रकार कहते हैं--'तत्थ मंदा' इत्यादि ।

शब्दार्थ—'तत्थ-तत्र' उस कुश्रुतिका उपसर्ग होने पर 'मंदा-मन्दाः' अज्ञानी पुरुष 'वाहच्छिन्ना-वाहच्छिन्नाः' भारसे पीडित 'गद्दभा व-गर्दभा इव' गदहे के जैसा 'विसीयंति-विषीदन्ति' संयम पालन करने में दुःख का अनुभव करते हैं 'संभमे-संभ्रमे' जैसे अग्नि आदिका उपद्रव होने पर 'पिट्ठसप्पी-पृष्ठसर्पिणः' लकडे की सहायतासे चलनेवाला हाथ पैर रहित पुरुष 'पिट्ठओ-पृष्ठतः' भागनेवाले पुरुषों के पीछे पीछे 'परिसप्पंति-परिसर्पन्ति' चलता है उसी प्रकार ये अज्ञानी जन संयम पालने में सबसे पीछे ही हो जाते हैं ॥ ५ ॥

अन्वयार्थ--कुशास्त्र का उपसर्ग होने पर अज्ञानी साधु उसी प्रकार संयम पालन में दुःख का अनुभव करते हैं, जिस प्रकार भारा-

---

ત્યાર બાદ સૂત્રકાર કહે છે કે-'तत्थ मंदा' ઇત્યાદિ--

શબ્દાર્થ—'तत्थ-तत्र' તે કુશ્રિતિનો ઉપસર્ગ થાય ત્યારે 'मंदा-मन्दाः' અજ્ઞાની પુરૂષ 'वाहच्छिन्ना-वाहच्छिन्नाः' ભારથી પીડિત 'गद्धभा व-गर्दभा इव' ગધેડાની જેમ 'विसीयंति-विषीदन्ति' સંયમ પાલન કરવામાં દુઃખનો અનુભવ કરે છે. 'संभमे-संभ्रमे' જેવી રીતે અગ્નિ વગેરેનો ઉપદ્રવ થાય ત્યારે 'पिट्ठसप्पी-पृष्ठसर्पिणः' લાકડાની સહાયતાથી ચાલવાવાળો હાથ, પગ વગરનો પુરૂષ 'पिट्ठओ-पृष्ठतः' ભાગવાવાળા પુરૂષોની પાછળ પાછળ 'परिसप्पंति-परिसर्पन्ति' ચાલે છે તે જ પ્રકારે આ અજ્ઞાની માણસો સંયમ પાલન કરવામાં બધાથી પાછળ જ થઇ જાય છે. ॥૫॥

સૂત્રાર્થ—જેવી રીતે ભારનું વહન કરવાને અસમર્થ ગર્દભ વિષાદનો અનુભવ કરે છે, અથવા જેવી રીતે ચાલવાને અસમર્થ પુરુષ અગ્નિનો ભય

पिणः=काष्ठपादुकया चलनकर्तारः हस्तपादरहिताः पुरुषाः (पिट्ठओ) पृष्ठतः पश्चात् (परिसप्पंति) परिसर्पन्ति चलन्ति तथैव इमे संयमपालने सर्वेभ्यः न्यूनाः भवन्तीति ॥५॥

टीका--'तत्थ' तत्र=तस्मिन् कुत्सितशास्त्रोपदेशाख्योपसर्गोदये सति 'मंदा' मन्दाः=विवेकविकलाः, न केवलज्ञानादिनैव मोक्षोऽपि तु शीतोदकादिनापि भवतीति निर्णयं कृत्वा 'वाहच्छिन्ना' वाहच्छिन्नाः वहनं वाहः भारः तस्योद्वहनम् तेन छिन्नाः आक्रान्ताः 'गद्दभा' गर्दभा इव =रासभा इव 'विसीयंति' विषीदंति, यथा गर्दभाः भाराक्रान्ताः मार्गे एव दुःखभाजो भवन्ति तथा-इमे कुशास्त्रोपदर्शितक्रमेण शिक्षिताः संयममार्गे संयमभारं परित्यज्य शिथिलाचाराः सन्तो

क्रान्त गर्दभ दुःख का अनुभव करते हैं। अथवा जैसे चलने में असमर्थ पुरुष अग्नि का भय उपस्थित होने पर पिछड जाता है उसी प्रकार वे भी संयम पालने में पीछे रह जाते हैं ॥ ५ ॥

टीकार्थ--कुत्सित शास्त्रों के उपदेशरूप उपसर्ग के उपस्थित होने पर विवेकविहीन साधक, केवलज्ञान आदि से ही मोक्ष नहीं होता वरन शीत जल आदि के सेवन से भी होता है, इस प्रकार का निर्णय करके भारवहन से दुर्बल बने हुए गधे के समान विषाद के पात्र होते हैं। अर्थात जैसे बोझ से लदे हुए गर्दभ मार्ग में ही दुःख का अनुभव

ઉપસ્થિત થાય ત્યારે બીજા લોકો કરતાં પાછળ રહી જાય છે, એજ પ્રમાણે કુશાસ્ત્રને। ઉપસર્ગ થાય ત્યારે અજ્ઞાની સાધુ સંયમનું પાલન કરવામાં વિષાદ અનુભવે છે અને સંયમના માર્ગે આગળ વધવાને બદલે સંયમના પાલનમાં શિથિલ બની જાય છે. ાપા

ટીકાર્થ—જ્યારે કુશાસ્ત્રોના ઉપદેશ રૂપ ઉપસર્ગ ઉપસ્થિત થાય છે ત્યારે વિવેકહીન સાધક સંયમના માર્ગેથી ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે. તે એવું માનતા થાય છે કે કેવળજ્ઞાન આદિ દ્વારા જ મોક્ષ પ્રાપ્ત થતો નથી, પરન્તુ શીતલ જળ, કન્દમૂળ આદિના સેવનથી પણ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. આ પ્રકારનો નિર્ણય કરવાને કારણે તે ભારવહન કરવાને અસમર્થ ગધેડાની જેમ વિષાદને પાત્ર બને છે એટલે કે ભારે બોજો વહન કરતો ગધેડો જેવી રીતે માર્ગમાં જ વિષાદનો અનુભવ કરે છે, એજ પ્રમાણે વિપરીત ઉપદેશ સાંભળીને

मोक्षमनवाप्य संसारे एव दुःखायन्ति। दृष्टान्तान्तरं दर्शयति-संभमे इति। 'संभमे' संभ्रमे=अग्न्यादिभये समुपस्थिते सति उद्भ्रान्ताः 'पिट्ठसप्पी' पृष्ठसर्पिणः पंगवः प्रणष्टजनस्य-'पिट्ठओ परिसप्पंति' पृष्ठतः परिसर्पन्ति=पृष्ठतो गच्छन्ति, नाऽग्रगामिनो भवन्ति। तथैव-इमे ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्षो भवतीति अजानानाः नेम्यादिमार्गानुसारिणः शीतोदकबीजभोजकाः मोक्षं प्रति प्रवृत्ता अपि मोक्षगतयो न भवन्ति। किन्तु तस्मिन्नेव संसारे अनन्तकालं परिभ्रमन्ति, येषामपि सिद्धिगमनमभूत् न तेषां शीतोदकादि सेवनात् किन्तु कुतश्चित् जातजातिस्मरणादिप्रत्ययावाप्त-

करते हैं उसी प्रकार खोटे शास्त्रों से विपरीत शिक्षा पाये हुए वे साधु भी संयममार्ग में संयम के भारको त्याग करके शिथिलाचार परायण बन जाते हैं। वे मोक्ष न प्राप्त करके संसार में ही दुःखका अनुभव करते हैं।

इसी विषय में दूसरा दृष्टान्त दिखलाते हैं-अग्नि आदि का भय उपस्थित होने पर घबराए हुए लँगडा पुरुष भागनेवाले दूसरे लोगों के पीछे पीछे चलते हैं-उनसे पिछड जाते हैं। वे आगे नहीं बढ पाते। इसी प्रकार ज्ञान और क्रिया से मोक्ष होता है, इस तथ्य को न जाननेवाले और नमि आदि के मार्ग का अनुसरण करनेवाले, सचित्त जल और बीजों का उपभोग करनेवाले मोक्षमार्ग में प्रवृत्त होकर भी मोक्षगमन नहीं कर सकते। वे अनन्तकाल तक संसार में ही परिभ्रमण करते हैं। जिन्होंने भी मोक्ष प्राप्त किया है, उन्हें शीतोदक के सेवन से नहीं प्राप्त हुआ। उन्हें जातिस्मरण आदि किसी कारण से सम्यग्-

સંયમના માર્ગથી ચલાયમાન થનાર સયમના ભારને ત્યાગ કરીને શિથિલાચારી બનનાર-સાધુને પણ વિષાદ જ અનુભવવો પડે છે. તેઓ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાને બદલે સંસારમા જ અટવાયા કરે છે અને દુઃખનો અનુભવ કર્યા કરે છે.

આ વિષયને અનુલક્ષીને એક બીજું દૃષ્ટાન્ત આપવામાં આવે છે- અગ્નિ આદિનો ભય ઉપસ્થિત થાય ત્યારે લંગડો પુરુષ દોડી ન શકવાને કારણે બીજા ભાગનારા લોકોની પાછળ રહી જાય છે, એજ પ્રમાણે 'જ્ઞાન અને ક્રિયાથી મોક્ષ મળે છે,' આ તથ્યને નહીં જાણનાર અને નમિ આદિના માર્ગને અનુસરનારા, સચિત્ત જળ અને બીજોનો ઉપભોગ કરનારા લોકો મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત થવા છતાં પણ મોક્ષગમન કરી શકતા નથી. તેઓ અનંત કાળ સુધી સંસારમાં જ પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે. એ વાત તો નિશ્ચિત્ત છે કે જેમણે મોક્ષ પ્રાપ્ત કર્યો છે તેમણે શીતોદક (શીતળ જલ) ના સેવનથી જ મોક્ષપ્રાપ્ત કરેલ નથી. તેમને કોઈ પણ કારણે જાતિસ્મરણ આદિ જ્ઞાનની,

सम्यग्ज्ञानचारित्रवतामेव वल्कलचीरप्रभृतीनामिव सिद्धिगमनमभूत् न पुनः कदाचिदपि सर्वविरतिपरिणामभावकारणभावमन्तरेण शीतोदकबीजाद्युपभोगेन जीवोपमर्दसावद्यकर्मणेति ॥५॥

प्रकृतविषये मतान्तरमपि दर्शयति खण्डनाय-'इहमेगे' इत्यादि ।

मूलम्-इहमेगे उ भासंति सायं सायेण विज्जइ ।
जे तत्थ आरियं मग्गं परमं च समाहिए ॥६॥

छाया—इह एके तु भाषन्ते सातं सातेन विद्यते ।
ये तत्र आर्य मार्गन्तु परमं च समाधिकम् ॥६॥

ज्ञान दर्शन और चारित्र की प्राप्ति हुई। तभी वे वल्कल चीरी आदि की तरह सिद्धि प्राप्त करने में समर्थ हो सके। सर्वविरतिरूप भाव चारित्र मोक्ष का कारण है। उस के अभाव में शीतोदक और बीज का उपभोग करने रूप जीवहिंसामय सावद्यकर्म से कदापि मोक्ष की प्राप्ति नहीं हो सकती ॥ ५ ॥

प्रस्तुत विषय में मतान्तर का खण्डन करने के लिए उसे दिखलाते हैं--'इह मेगे' इत्यादि ।

शब्दार्थ--'इह-इह' इस मोक्ष प्राप्ति के विषय में 'एगे-एके' कोई शाक्यादि मतवाले 'भासंति-भाषन्ते' कहते हैं कि 'सातं-सातम्' सुख 'सातेन-सातेन' सुखसे ही 'विज्जइ-विद्यते' प्राप्त होता है 'तत्थ-तत्र' इस मोक्ष के विषयमें 'आरियं-आर्यम्' समस्त हेय धर्म से दूर

તથા સમ્યગ્ જ્ઞાન. દર્શન અને ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થઈ હતી. ત્યારે જ તેઓ વલ્કલ, ચીરી આદિની જેમ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી શકવાને સમર્થ થયા સર્વવિરતિ રૂપ ભાવચારિત્ર મોક્ષનું કારણ ગણાય છે. જો તેનો અભાવ હોય તો શીતોદક અને બીજનો ઉપભોગ કરવા રૂપ જીવહિંસામય સાવદ્ય કર્મ વડે મોક્ષની પ્રાપ્તિ કદી પણ થઇ શકતી નથી ।।૫।।

પ્રસ્તુત વિષય સંબંધી જે અન્ય મતો છે તે પ્રકટ કરીને તેમનું સૂત્રકાર ખંડન કરે છે--'इह मेगे' ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'इह-इह' મોક્ષ પ્રાપ્તિના વિષયમાં 'एके-एके' કોઈ શાક્ય વગેરે મતવાળા 'भासंति-भाषन्वे' કહે છે કે 'सातं-सातम्' સુખ 'सातेन-सातेन' સુખથી જ 'विज्जइ-विद्यते' પ્રાપ્ત થાય છે, 'तत्थ-तत्र' આ મોક્ષના વિષયમાં 'आरियं-आर्यम्' સમસ્ત હેય ધર્મથી દૂર રહેવાવાળા તીર્થંકર પ્રતિ-

अन्वयार्थः-(इह) इहास्मिन् मोक्षगमनाधिकारे (एगे) एके=केचन शाक्यादय (भासंति) भाषन्ते-कथयन्ति, (सातं) सातं=सुखं (सातेन) सातेन सुखेनैव (विज्जइ) विद्यते प्राप्यते (तत्थ) तत्र=मोक्षविषये (आरियं) आर्यम्=समस्त हेय-धर्मतो दूरं तीर्थंकरप्रतिपादितम् (मग्गं) मार्गं ज्ञानदर्शनचारित्ररूपं (परमं समाहिए) परमं च समाधिकं ज्ञानदर्शनचारित्ररूपम् एनं धर्मं (जे) ये जना त्यजन्ति ते स्वार्थभ्रष्टा भवन्तीति ॥६॥

टीका--'इह' इह मोक्षगमनविचारप्रस्तावे 'एगे' एके=शाक्यमतानुयायिनः लोचादिनोपतप्ता: दंडिप्रभृतयः 'उ' तु शब्दः शीतोदकादिभोजिभ्योऽस्य पार्थक्यं दर्शयति-'भासंति' भाषन्ते=ब्रुवन्ति । 'सायं सायेण विज्जइ' सातं सातेन विद्यते,

---

रहनेवाला तीर्थंकर प्रतिपादित 'मग्गं-मार्गम्' ज्ञानदर्शनचारित्ररूप मार्ग 'परमं समाहिए-परमं समाधिकम्' परम शांतिको देनेवाला है इस धर्म को 'जे-ये' जो पुरुष छोडते हैं वे अज्ञानी जन स्वार्थ से पतित होते हैं ॥ ६ ॥

अन्वयार्थ--कोई शाक्य आदि कहते हैं कि साता से ही साता की प्राप्ति होती है अर्थात् सुख भोगने से ही सुख मिलता है, किन्तु जो लोग तीर्थंकरप्रतिपादित आर्षमार्ग को, जो सम्यग्ज्ञानदर्शन चारित्र रूप है, त्याग देते हैं वे स्वार्थ से भ्रष्ट होते हैं ॥ ६ ॥

टीकार्थ--मोक्ष के प्रकरण में शाक्य आदि तथा केशलुंचन आदि में कष्ट माननेवाले दंडी आदि इस प्रकार कहते हैं-मोक्ष का सर्वोत्कृष्ट

પાદિત 'मग्गं-मार्गम्' જ્ઞાનદર્શન ચરિત્રરૂપ માર્ગ 'परमं समाहिए-परमं समाधिकम्' પરમ શાંતિ પમાડવાવાળો છે આ ધર્મને 'जे-ये' જે પુરુષ છોડે તે અજ્ઞાની માણસો સ્વાર્થથી પતિત થાય છે. ॥૬॥

સૂત્રાર્થ--કોઇ શાક્ય આદિ મતવાદીઓ એવું પ્રતિપાદન કરે છે કે— સાતા દ્વારા જ સાતાની પ્રાપ્તિ થાય છે, એટલે કે સુખ ભોગવવાથી જ સુખ મળે છે, પરન્તુ જે લોકો તીર્થંકર પ્રતિપાદિત, સમ્યગ્ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપ ઉત્તમ માર્ગનો ત્યાગ કરે છે, તેઓ કદીપણ આત્મકલ્યાણ સાધી શકતા નથી, પણ દુઃખ જ ભોગવ્યા કરે છે. ॥૬॥

ટીકાર્થ--શાક્ય આદિ પરતીર્થિકો તથા કેશલુંચન આદિને કષ્ટજનક માનનારા દંડી આદિ લોકો મોક્ષપ્રાપ્તિ વિષે એવું મંતવ્ય ધરાવે છે કે વિષય જનક સુખ વડે જ મોક્ષનું સર્વોત્કૃષ્ટ અને અનંત સુખ ઉત્પન્ન થાય છે.

सातं-मोक्षसुखं निरतिशयाऽपरिच्छिन्नम्। सातेन-विषयजनितसुखेनैव जायते। तथा च वक्तारो वदन्ति--

'सर्वाणि सत्त्वानि सुखेरतानि सर्वाणि दुःखाच्च समुद्विजन्ते।
तस्मात्सुखार्थी च सुखाय दद्यात् सुखप्रदाता लभते सुखानि ॥१॥

न केवलं सुखादेव, सुखमित्यत्र वचनमेव प्रमाणम्, किन्तु युक्तयोऽपि भवन्ति। तथाहि-कारणमनुसरति कार्यम्, यादृशं कारणं तादृगेव भवति कार्यम्, न तु तद्विपरीतम्, यथा वटबीजात् वटांकुरमेव जायते, न तु अस्मादन्यस्य विजातीयस्य। एवमैहलौकिकसुखादेव मोक्षसुखं स्यान्नतु लोचादि दुःखात् कथमपि तद्विजाती-

एवं अनन्त सुख विषयजनित सुख से ही उत्पन्न होता है। कहनेवाले कहते भी हैं--'सर्वाणि सत्त्वानि सुखेरतानि' इत्यादि।

संसार के समस्त प्राणी सुख में रत हैं, सब दुःख से घबराते हैं, अतएव जो सुख का अभिलाषी है वह दूसरों को सुख पहुँचावे। जो दूसरों को सुख देता है वह स्वयं सुख प्राप्त करता है ॥ १ ॥

सुख से सुख की प्राप्ति होती है, इस विषय में केवल वचन ही प्रमाण नहीं है बल्कि युक्तियां भी विद्यमान हैं। वह इस प्रकार हैं-कार्य कारण का अनुसार करता है। जैसा कारण होता है वैसा ही कार्य होता है उससे विपरीत नहीं होता। जैसे वट के बीज से वट का ही अंकुर उत्पन्न होता है। अन्य बीज से अन्य विजातीय अंकुर उत्पन्न नहीं होता। इसी प्रकार लौकिक सुख से ही मोक्ष का सुख हो सकता है, लोच आदि के दुःख को सहन करने से नहीं। दुःख

એવા લોકો કહે છે કે—'सर्वाणि सत्त्वानि सुखेरतानि' ઈત્યાદિ—

'સંસારમાં સમસ્ત પ્રાણીઓ સુખમાં રત (પ્રવૃત્ત) છે. બધાં દુઃખથી ગભરાય છે. તેથી એવું કહી શકાય કે જે સુખની અભિલાષા રાખતો હોય તેણે સૌને સુખ આપવું જોઈએ. જે બીજાને દુઃખ દે છે તે પોતે જ દુઃખી થાય છે. ॥૧॥

સુખ દ્વારા જ સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે, આ કથનનું માત્ર વચન દ્વારા જ પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું નથી, પણ તર્ક, દલીલો આદિ દ્વારા પણ તેઓ તેનું સમર્થન કરે છે-કાર્ય કારણનું અનુસરણ કરે છે. જેવું કારણ હોય છે, તેવું જ કાર્ય થાય છે—કારણથી વિપરીત કાર્ય સંભવી શકતું નથી. વડના બીજમાંથી વડનું જ બીજ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. કોઈ પણ બીજ વિજાતીય અંકુરની ઉત્પત્તિ કરી શકતું નથી. એજ પ્રમાણે લૌકિક સુખ વડે જ

यस्य मोक्षस्योद्भवाशा । आगमोऽप्यमुमेवार्थं पुष्णाति ।

'मणुण्णं भोयणं भोच्चा मणुण्णं सयणासणम् ।
मणुण्णंसि अगारंसि मणुण्णं झायए मुणी ॥१॥'
छाया—मनोज्ञं भोजनं भुक्त्वा मनोज्ञे शयनासने ।
मनोज्ञे आगारे मनोज्ञं ध्यायेत् मुनिरिति ॥१॥

तथा—'मृद्वीशय्या प्रातरुत्थाय पेयाः भक्तं मध्ये पानकं चापराह्णे ।
द्राक्षाखण्डं शर्करा चार्द्धरात्रे मोक्षश्चान्ते शाक्यपुत्रेण दृष्टः ॥१॥

अतः स्थितं यत् सुखेनैव सुखावाप्तिः । न तु लोचादिना कायक्लेशसहनेन । प्रत्युतः तेनाऽऽर्त्तध्यानसमुद्भवात् एवं मोहमुग्धमतयः 'जे' ये केचन शाक्यादयः कथ-

---

को भुगतने से उससे विजातीय मोक्षसुख की प्राप्ति की आशा नहीं की जा सकती। आगम भी इसी बात का समर्थन करता है—'मणुण्णं भोयणं भोच्चा' इत्यादि।

'मनोज्ञ भोजन करके, मनोज्ञशय्या और आसन का उपभोग करके और मनोज्ञ गृह में निवास करके मुनि मनोज्ञ ध्यान करता है।१।

और भी कहा है—'मृद्वीशय्या प्रातरुत्थाय पेयाः' इत्यादि।

कोमल शय्या, प्रातःकाल उठते ही पेय का पान, मध्याह्न में भोजन, अपराह्न में पान, अर्धरात्रि में द्राक्षा खांड और शर्करा का उपभोग और अन्त में मोक्ष! ऐसा शाक्यपुत्र (बुद्ध) ने देखा है। तात्पर्य यह है कि सुखपूर्वक रहने से ही आगे मोक्ष का सुख प्राप्त होता है ॥ १ ॥

अतएव यह सिद्ध हुआ कि सुख से ही सुख की प्राप्ति होती है, लोच

મોક્ષનું સુખ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, લોચ આદિનું દુઃખ સહન કરવાથી મોક્ષનું સુખ મળી શકતું નથી દુઃખને ભોગવવાથી તેના કરતાં વિજાતીય મોક્ષના સુખની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. તેમના આગમોમાં પણ એજ વાતનું સમર્થન કરવામાં આવ્યું છે કે—'मणुण्णं भोयणं भोचा' ઇત્યાદિ—

'મનોજ્ઞ ભોજન કરીને, મનોજ્ઞ શય્યા અને આસનનો ઉપભોગ કરીને અને મનોજ્ઞ ઘરમાં નિવાસ કરીને મુનિ ધ્યાન ધરી શકે છે.'

વળી એવું કહ્યું છે કે—'मृद्वीशय्या प्रातरुत्थाय पेयाः' ઇત્યાદિ—

કોમળ શય્યા, પ્રાતઃકાળે ઉઠતાં જ પેયનું પાન, મધ્યાહ્ને ભોજન, બપોર પછી પેયનું પાન, મધ્યરાત્રે દ્રાક્ષ, ખાંડ અને સાકરનો ઉપભોગ અને અન્તે મોક્ષ! એવું શાક્યપુત્રે (બુદ્ધે) જોયું છે. તાત્પર્ય એ છે કે સુખપૂર્વક રહેવાથી જ આખરે મોક્ષનું સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૧॥

તેઓ આ પ્રકારની દલીલો દ્વારા એવું સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે

यन्ति ते 'तत्थ' तत्र=तस्मिन् मोक्षमार्गविचारप्रवाहे समुपस्थिते सति-'आरियं मग्गं' आर्यमार्गम् आरात् दूरं जातः सर्वहेयधर्मेभ्यः इति आर्यः स चासौ मार्गश्चेति आर्यमार्गः । भगवता सर्वज्ञेन महावीरेण प्रदर्शितो मोक्षमार्गः, तादृशमार्यमार्गं ते परित्यजन्ति । तथा 'परमं समाहिए' परमं च समाधिं=सम्यक्दर्शनज्ञानचारित्रात्मकं रत्नत्रयं च परिहरन्ति ते सर्वथैव मन्दाः चातुर्गतिकसंसारकान्तारमेव सर्वदा परिभ्रमन्ति ।

तथाहि-यत्तैरभिहितम्-'कारणाऽनुरूपमेव कार्यं जायते' तन्न युक्तम् । कदाचिदन्यथाभावस्यापि दर्शनात् यथा दृश्यते-गर्दभमूत्रयोगेन गोमयात् वृश्चिकस्य

आदि कायक्लेश सहन करने से नहीं । कायक्लेश से तो उलटा आर्त्तध्यान उत्पन्न होता है।

मूढमति शाक्य आदिकों का यह कथन है । इस कथन को मान्य करके जो अज्ञानी आर्य अर्थात् समस्त हेय।(त्यागने योग्य) धर्मों से दूर एवं श्रमण भगवान महावीर के द्वारा उपदिष्ट मोक्षमार्ग का परित्याग कर देते हैं तथा परमसमाधि अर्थात् सम्यग्दर्शन आदि को त्याग देते हैं, वे सर्वथा मन्द प्राणी चातुर्गतिक संसाररूपी अटवी में भटकते हैं ।

कारण के अनुरूप ही कार्य होता है, उनका यह कथन एकान्त रूपसे समीचीन नहीं है । कभी कभी इस नियम का भंग भी देखा जाता है, अर्थात् कारण से विलक्षण भी कार्य होता है । जैसे गर्दभ

કે સુખ વડે જ સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે, લોચ આદિ કાયક્લેશ સહન કરવાથી સુખની પ્રાપ્તિ થતી નથી. કાયક્લેશ દ્વારા તો ઊલટું આર્ત્તધ્યાન થાય છે. મૂઢમતિ શાકય આદિ પરતીર્થિકોની ઉપર્યુક્ત માન્યતા છે આ માન્યતાને માન્ય કરીને જેઓ સમસ્ત હેય (ત્યાગ કરવા યોગ્ય) ધર્મોથી ભિન્ન એવા શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર દ્વારા પ્રરૂપિત સર્વોત્કૃષ્ટ મોક્ષમાર્ગનો પરિત્યાગ કરે છે તથા પરમ સમાધિનો-સમ્યગ્દર્શન આદિનો ત્યાગ કરે છે, એવા મન્દમતિ લોકો ચાર ગતિવાળા સંસારરૂપી કાનનમાં ભટકયા કરે છે.

'કારણને અનુરૂપ જ કાર્ય થાય છે,' આ પ્રકારનું તેમનું કથન એકાન્ત રૂપે (સંપૂર્ણતઃ) યોગ્ય નથી. કોઈ કેઈ વાર આ નિયમમાં ભંગ પણ થતો જોવામાં આવે છે. એટલે કે કારણથી જુદા જ પ્રકારનું કાર્ય પણ સંભવી શકે છે. જેમ કે—

ગધેડાના મૂત્ર સાથે છાણનો યોગ થવાથી વીંછીની ઉત્પત્તિ થાય છે, દાવાનળ વડે બળી ગયેલા નેતરના મૂળમાંથી કદલી વૃક્ષની ઉત્પત્તિ થાય છે,

समुद्भवः, दवाग्निदग्धवेत्रमूलात् कदलीवृक्षस्योत्पत्तिः, आमतण्डुलजलसंसिक्त-भूतलात् रक्तवर्णविशेषितशाकस्य समुत्पत्तिर्भवति, तथा गोलोमतो दुर्वा जायते। तथा–यदपि मनोज्ञाहारादिकं सुखकारणतया–उपक्षिप्तम्, तदपि न सम्यक्। मनोज्ञाहारसेवनेनापि रोगादिसंभवात्।

किं च–वैषयिकन्तु दुःखप्रतीकारकारणतया सुखं भवितुं नार्हति। विषय-जनितसुखस्य सर्वदैव दुःखमिलितत्वात् दुःखरूपतैव विद्यते। योऽयन्तत्र मूढानां सुखाऽऽभासः सोऽपि दुःखरूप एव। तदुक्तम्–

दुःखात्मकेषु विषयेषु सुखाऽभिमानः,
सौख्यात्मकेषु नियमादिषु दुःखबुद्धिः।
उत्कीर्णवर्णपदपंक्तिरिवाऽन्यरूपा,
सारूप्यमेति विपरीतगतिप्रयोगात्॥

के मूत्र का योग होने पर गोबर से बिच्छू की उत्पत्ति हो जाती है, दावानल से दग्ध बेत के मूल से कदली वृक्ष की उत्पत्ति होती है, कच्चे तन्दुल एवं जल से सिक्त भूतल से लाल रंग का एक विशेष शाक उत्पन्न होता है तथा गोरोम से दूब की उत्पत्ति देखी जाती है।

मनोज्ञ आहार आदि को सुख का कारण कहना भी ठीक नहीं क्योंकि उसके सेवन से भी रोगादि की उत्पत्ति देखी जाती है। इसके अतिरिक्त वैषयिक सुख वास्तव में सुख ही नहीं है, वह तो दुःख का ही कारण होता है। वैषयिक सुख में दुःखों का सम्मिश्रण रहता है, अतएव वह विषमिश्रित भोजन के समान वस्तुतः दुःख ही है

કાચા તન્દુલ (ચોખા) અને પાણી વડે સિક્ત ભૂતલમાંથી લાલ રંગનું એક વિશિષ્ટ શાક ઉત્પન્ન થાય છે, તથા ગોરોમ (ગાયની રુવાંટી) વડે દૂબ (ઘાસ)ની ઉત્પત્તિ થાય છે.

મનોજ્ઞ આહાર આદિને સુખના કારણુરૂપ ગણવા તે પણ ઉચિત નથી, કારણ કે તેના સેવનથી પણ રોગાદિની ઉત્પત્તિ થતી જોવામાં આવે છે. વળી વૈષયિક સુખ વાસ્તવિક દૃષ્ટિએ જોતાં સુખ રૂપ જ નથી, તે તો દુઃખના પ્રતીકારના જ કારણ રૂપ હોય છે. વૈષયિક સુખમાં દુઃખોનું સમ્મિશ્રણ રહે છે, તેથી વિષમિશ્રિત ભોજનની જેમ તે ખરી રીતે તો દુઃખ રૂપ જ હોય છે. મૂઢ માણુસો જ તેને સુખરૂપ માને છે, પરન્તુ ખરી રીતે તો તે સુખાભાસ રૂપ હોવાને કારણે દુઃખ રૂપ જ છે. કહ્યું પણ છે કે—

सिक्केतिभाषाप्रसिद्धवर्णवत् दर्शने विपरीतं दृश्यते मुद्रणे च सम्यगाकारेण दृश्यते इति।

एतादृशं सुखं परमानन्दमोक्षसुखस्य कारणं कथं स्यात्, कथमपि कारणभावं नाश्रयन्ते इति। यदपि केशलोचादिकं दुःखकारणतया भवद्भिः प्रतिपादितम्,

---

मूढ पुरुष ही उसे सुख मानते हैं किन्तु असल में सुखाभास होने के कारण वह दुःख है। कहा भी है 'दुःखात्मकेषु विषयेषु' इत्यादि।

अज्ञानी जीवों की गति कैसी विपरीत होती है। जो विषय दुःखरूप हैं उन्हें वे सुखरूप मानते हैं और जो यमनियमसंयम आदि सुखरूप हैं उन्हें दुःखरूप समझते हैं! किसी धातु पर जो अक्षर या वर्ण अंकित किये जाते हैं, वे देखने पर उलटे दिखाई देते हैं, परन्तु जब उन्हें मुद्रित किया जाता–छापा जाता है, तब सीधे हो जाते हैं! संसारी जीवों की सुखदुःख के विषय में ऐसी ही उलटी समझ होती है।

इस प्रकार पर पदार्थों पर अवलम्बित, इन्द्रियों ग्राह्य, कर्मबन्ध का कारण, दुःखका मूल, क्षणविनश्वर और अनैकान्तिक विषय सुख स्वावलम्बी, इन्द्रियागोचर दुःख से अस्पृष्ट शाश्वत और ऐकान्तिक मुक्तिसुख का कारण किस प्रकार हो सकता है? इनमें कोई अनुरूपना नहीं है, अतएव आपके कथनानुसार भी विषयसुख मोक्षसुख का कारण नहीं हो सकता।

'दुःखात्मकेषु विषयेषु' ઇત્યાદિ—

અજ્ઞાની મનુષ્યોનો સ્વભાવ કેવો વિચિત્ર હોય છે! વિષયો કે જે દુઃખ રૂપ છે તેમને તેઓ સુખરૂપ માને છે, અને યમ, નિયમ, સંયમ આદિ જે સુખરૂપ વસ્તુઓ છે તેમને તેઓ દુઃખરૂપ સમજે છે. કોઈ ધાતુના સિક્કા પર જે અક્ષરો અથવા વર્ણો અંકિત કરવામાં આવે છે, તેમને જોવામાં આવે તો ઉલટા દેખાય છે, પરન્તુ જ્યારે તેમને મુદ્રિત કરવામાં–છાપવામાં આવે છે, ત્યારે તેઓ સવળા દેખાય છે. સંસારી જીવોની સુખદુઃખના વિષયમાં એવી જ ઊંધી સમજ હોય છે.

આ પ્રકારનું પર પદાર્થો પર અવલંબિત, ઇન્દ્રિયો દ્વારા ગ્રાહ્ય કર્મબન્ધના કારણરૂપ, દુઃખનું મૂળ, ક્ષણવિનશ્વર અને અનૈકાન્તિક વિષયસુખ સ્વાવલંબી, ઇન્દ્રિયાગોચર, દુઃખથી અસ્પૃષ્ટ, શાશ્વત અને એકાન્તિક મુક્તિ સુખનું કારણ કેવી રીતે હોઈ શકે? તેમની વચ્ચે કોઈ પણ પ્રકારની અનુરૂપતા (સમાનતા) જ જણાતી નથી, તેથી આપના કથનાનુસાર પણ વિષયસુખ મોક્ષ સુખનું કારણ હોઇ શકતું નથી.

तदपि अल्पसत्वानामेव दुःखकारणं केशलोचादिकम्। महापुरुषाणां परमार्थचिन्तापरायणानां महत्सत्त्वतया सर्वमेवैतत् सुखायैव भवति।

अपगतभयरागभेदोमुनिः तृणादि संस्तारकेऽपि शयानो यादृशं सुखं लभते तादृशं सुखं चक्रवर्तिनामपि न भवति। तथोक्तम्-

'तणसंथारनिसण्णो वि मुणिवरो भट्ठरागमयमोहो।
जं पावई मुत्तिसुहं कत्तो तं चकवट्टी वि ॥१॥'

छाया—तृणसंस्तारनिषण्णोऽपि मुनिवरो भ्रष्टरागमदमोहः।
यत्प्राप्नोति मुक्तिसुखं कुतस्तत् चक्रवर्त्त्यपि ॥१॥

आपने केशलोच आदि को दुःख का कारण कहा है किन्तु वह कायर पुरुषों को ही दुःख का कारण होता है। परमार्थ के चिन्तन में परायण महापुरुष महान् सत्त्वशाली होते हैं। उनको वह सुखावह ही होता है।

रागद्वेष मदमोह आदि विकारों से रहित मुनि घास की शय्या पर शयन करता हुआ भी जिस अनिर्वचनीय सुख का अनुभव करता है, वह सुख तो चक्रवर्तियों के नसीब में भी नहीं होता। कहा भी है—'तण संथारनिसण्णो वि' इत्यादि।

तृणों के संस्तारक पर आसीन मुनि रागद्वेष मदमोह से रहित होने के कारण जिस निर्वृत्ति सुख की अनुभूति करता है, वह सुख चक्रवर्ती को कहां प्राप्त हो सकता है?

આપે કેશલુંચન આદિને દુઃખનું કારણ કહ્યું છે, પરન્તુ તે માત્ર કાયર પુરુષોને માટે જ દુઃખનું કારણ બને છે. પરમાર્થના (આત્મહિતના-મોક્ષના) ચિન્તવનમાં પરાયણ મહાપુરુષો ખૂબ જ સત્ત્વશાળી હોય છે તેમને માટે તો તે સુખાવહ જ હોય છે.

રાગદ્વેષ, મદ, મોહ આદિ વિકારોથી રહિત મુનિને ઘાસની શય્યા પર શયન કરતાં જે અવર્ણનીય સુખનો અનુભવ થાય છે, તે સુખ તો ચક્રવતી-ઓને સુંદર, મુલાયમ શય્યામાં શયન કરવા છતાં પ્રાપ્ત થતું નથી કહ્યું પણ છે કે—तणसंथारनिसण्णो वि' ઇત્યાદિ—

તૃણના સંસ્તારક (બિછાના) પર શયન કરતા અથવા બેસતા મુનિ રાગ, દ્વેષ, મદ અને મોહથી રહિત નિર્વૃત્તિ સુખનો અનુભવ કરે છે, તે જે સુખનો અનુભવ કરે છે, તે સુખ તો ચક્રવતીઓને પણ ક્યાં પ્રાપ્ત થઈ શકે છે?'

महतां घोरपरीषहोपसर्गजनितदुःखं दुःखनाशायैव भवति, क्षमया निःशत्रुत्वं तेन शरीरमालिन्यं वैराग्यमार्गो वृद्धता वैराग्यकारणं भवति समस्तवस्तुपरित्यागरूपं मरणं महोत्सवाय भवतीति संपूर्णमेव जगत् संपत्त्यैव पूरितं न कुत्रापि दुःखस्थानं विद्यते। तथोक्तम्—

'दुःखं दुष्कृतसंक्षयाय महतां क्षान्तेः पदं वैरिणः,
कायस्याऽशुचिता विरागपदवी संवेगहेतुर्जरा।
सर्वत्यागमहोत्सवाय मरणं जातिः सुहृत् प्रीतये,
संपद्भिः परिपूरितं जगदिदं स्थानं विपत्तेः कुतः ॥१॥'

घोर परीषहों और उपसर्गों से उत्पन्न होनेवाला दुःख महापुरुषों के लिए दुःखविनाश का ही कारण होता है। क्षमा से उनके शत्रु मिट जाते हैं। उनके लिए शरीर की मलीनता वैराग्य का मार्ग है, वृद्धता वैराग्य का कारण है और समस्त वस्तुओं का त्याग रूप मरण महोत्सव होता है। इस प्रकार उन माहात्माओं के लिए सम्पूर्ण जगत् सम्पत्ति से परिपूर्ण होता है। उनकी दृष्टि में दुःख का कहीं कोई स्थान ही नहीं है। कहा भी है—'दुःखं दुष्कृतसंक्षयाय महतां' इत्यादि।

महान् पुरुषों के लिये दुःख पापकर्मों के क्षय के लिए होता है, शत्रु क्षमा के पात्र होते हैं, शरीर की अशुचिता वैराग्य का कारण होती है, वृद्धावस्था वैराग्य का कारण बन जाती है, मृत्यु महोत्सव का रूप धारण करती है, जन्म सज्जनों की प्रीति का कारण होता है। इस

ઘોર પરીષહો અને ઉપસર્ગોને કારણે મહાપુરુષો પર જે દુઃખ આવી પડે છે, તે દુઃખો તેમના દુઃખવિનાશમાં જ કારણભૂત બને છે. ક્ષમાગુણને કારણે તેમના શત્રુઓનો અભાવ થઈ જાય છે. તેમને માટે શરીરની મલીનતા વૈરાગ્યનો માર્ગ છે, વૃદ્ધતા વૈરાગ્યનું કારણ છે અને સમસ્ત વસ્તુઓના ત્યાગરૂપ મરણ મહોત્સવરૂપ બની જાય છે. આ પ્રકારે તે મહાત્માઓને માટે તો સંપૂર્ણ જગત સંપત્તિથી પરિપૂર્ણ હોય છે. તેમની દૃષ્ટિમાં તો ક્યાંય પણ દુઃખનું કોઈ સ્થાન જ હોતું નથી. કહ્યું પણ છે કે—

'दुःखं दुष्कृतसंक्षयाय महतां' ઇત્યાદિ—

મહાન્ પુરુષો પર આવી પડતાં દુઃખો કર્મક્ષય કરનારા થઈ પડે છે, તેઓ શત્રુઓને પણ ક્ષમાને પાત્ર ગણે છે, તેમના શરીરની અશુચિતા વૈરાગ્યમાં કારણભૂત થાય છે, તેમની વૃદ્ધાવસ્થા તેમનામાં વૈરાગ્યભાવની વૃદ્ધિ કરનારી થઈ પડે છે, તેમને મન મૃત્યુ તો મહોત્સવરૂપ થઈ પડે છે. (સંસાર

किं च यदि एकान्ततः सुखेनैव सुखं मन्यते चेत्, तदा संसारे विचित्रता न स्यात्। स्वर्गस्थाः सर्वदा स्वर्गस्था एव भवेयुः नारका नारका एव, नत्वेवं संभवति। कदाचित् नारकोऽपि विहाय नरकं सुखमनुभवति, सुखिनोऽपि दुःखम्। न च दृष्टविरोधः कल्प्यमानः पण्डितपरिषदि शोभेत इति ॥६॥

अस्यैवोत्तरं माह-'मा एयं' इत्यादि।

मूलम्-माँ एयं अवमन्नंता अप्पेणं लुंपहा बहुं।
एयस्स उ अमोक्खाय अओहारिव्व जूरह॥७॥

छाया—मा एतमवमन्यमाना अल्पेन लुम्पथ बहु।
एतस्य तु अमोक्षे अयोहारीव जूरयथ ॥७॥

प्रकार यह अखिल जगत् उनके लिए सम्पत्ति से परिपूर्ण है। उनके लिए विपत्ति कहां ॥१॥

यदि यह एकान्त मान लिया जाय कि सुख से ही सुख की प्राप्ति होती है तो संसार में विचित्रता नहीं होनी चाहिए। स्वर्ग के देव सदा स्वर्ग में ही रहने चाहिए और नारक नरक में ही सडते रहने चाहिए। किन्तु ऐसा होता नहीं है। नारक जीव भी नरक से उद्वर्त्तन (निकलकर) करके सुख का पात्र बनता है और सुखी भी कदाचित् दुःख का अनुभव करते हैं। प्रत्यक्ष का विरोध करना पण्डितों के समूह में शोभा नहीं देता ॥६॥

માંથી છૂટીને મોક્ષપ્રાપ્તિ થવાને કારણે) અને તેમનો જન્મ સજ્જનોની પ્રીતિનું કારણ બને છે. આ પ્રકારે આ અખિલ જગત્ તેમને માટે તો સંપત્તિથી પરિપૂર્ણ હોય છે. આ પ્રકારે તેમને વિપત્તિ સહન કરવાનો અવકાશ જ રહેતો નથી. ॥૧॥

જો એકાન્તતઃ એવું માની લેવામાં આવે કે સુખ વડે જ સુખની ઉત્પત્તિ થાય છે, તો સંસારમાં સુખદુઃખ રૂપ વિચિત્રતા હોવી જોઈએ જ નહીં. સ્વર્ગના દેવો સદા સ્વર્ગમાં જ રહેવા જોઈએ અને નારકોએ સદા નરકમાં જ પીડા સહન કરતા રહેવું પડે. પરન્તુ એવું તો બનતું નથી. નારક જીવો પણ નરકમાંથી ઉદ્વર્તના કરીને-નીકળીને-સુખને પાત્ર બની શકે છે, અને સુખી જીવો પણ ક્યારેક દુઃખનો અનુભવ કરે છે. આ પ્રકારનો જે પ્રત્યક્ષ અનુભવ થાય છે તેનો વિરોધ કરવો તે પંડિતોના સમૂહમાં શોભતું નથી. ॥૬॥

अन्वयार्थः—(एयं) एनं सर्वज्ञप्रतिपादितमार्गम् (अवमन्नंता) अवमन्यमानास्तिरस्कुर्वाणाः (अप्पेणं) अल्पेनापि शब्दादिकभोगलोभेन (बहु) बहु–अत्यधिकं (मा लुंपहा) मा लुम्पथ=मा विध्वंसथ (एयस्स) एतस्य सुखादेव सुखमितिपक्षस्य (अमोक्खाय) अमोक्षेऽपरित्यागे (अओहारिव्व) अयोहारीव सुवर्णं परित्यज्य लोहं गृह्णन् वणिग् इव (जूरह) जूरयथ=पश्चात्तापं करिष्यथ इति ॥७॥

इसीका उत्तर देते हैं--'मा एयं' इत्यादि ।

शब्दार्थ--'एयं-एनम्' यह सर्वज्ञ प्रतिपादित जिन मार्गको 'अवमन्नंता-अवमन्यमानाः' तिरस्कार करनेवाले तुम लोग 'अप्पेणं-अल्पेन' अल्प-अर्थात् तुच्छ ऐसे शब्दादि विषय भोगके लोभसे 'बहुं-बहु' अत्यधिक मुल्यवान् मोक्षसुखको 'मा लुंपहा-मा लुम्पथ' खराब न करो 'एयस्स-एतस्य, सुखसे ही सुख होता है ऐसा यह असत्पक्ष को 'अमोक्खाय-आमोक्षे' नहीं छोडने पर 'अओहारिव्व-अयोहारीव' सुवर्ण को छोड़कर लोहे को ग्रहण करनेवाला वणिक् पुरुष के जैसा 'जूरह-जूरयथ' पश्चात्ताप करना पडेगा ॥७॥

अन्वयार्थ—इस प्रकार सर्वज्ञप्रतिपादित मार्ग की अवगणना करते हुए थोडे के लिए बहुत को नष्ट मत करो। सुख से ही सुख होता है, इस पक्षका त्याग न करने पर आपको उसी प्रकार पश्चात्ताप करना

શાક્ય આદિ પરતીર્થિકોની ઉપર્યુક્ત માન્યતાનો સૂત્રકાર ઉત્તર આપે છે.

'मा एयं' ઈત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'एय-एनम्' આ સર્વજ્ઞ પ્રતિપાદિત માર્ગને 'अवमन्नंता-अवमन्यमाना' તિરસ્કાર કરવાવાળા તમે લોકો 'अप्पेणं-अल्पेन' અલ્પ-અર્થાત્ તુચ્છ એવા શબ્દ વગેરે વિષય ભોગના લોભથી 'बहुं-बहु' અત્યધિક મુલ્યવાન્ મોક્ષસુખને 'मा लुंपहा-मा लुम्पथ' ખરાબ ના કરો. 'एयस्स-एतस्य' સુખથી જ સુખ થાય છે આવું આ અસત્યપક્ષને 'अमोक्खाय-आमोक्षे' ન છોડવાથી 'अओहारिव्व-अयोहारीव' સોનાને છોડીને લોખંડને ગ્રહણ કરવાવાળા વણિક્ પુરૂષના જેવા 'जूरह-जूरयथ' પશ્ચાત્તાપ કરવો પડશે ॥૭॥

સૂત્રાર્થ—આ પ્રમાણે સર્વજ્ઞ પ્રતિપાદિત માર્ગની અવગણના કરીને થોડા (સુખ)ને માટે વધારે (સુખ)ને નષ્ટ કરવું જોઈએ નહીં. સુખ દ્વારા જ સુખ પ્રાપ્ત થાય છે, આ પ્રકારની માન્યતાનો ત્યાગ ન કરવાથી આપને સુખ પ્રાપ્ત થાય છે, આ પ્રકારની માન્યતાનો ત્યાગ ન કરવાથી આપને એવો

टीका—भो भो अन्यतीर्थिकाः बीजोदकाद्युपभोगेन मोक्षो भवतीति मन्यमानाः। तथा सावद्यपूजां मोक्षकारणं मन्यमानाः पूजाप्रतिष्ठापरायणा दण्डिनः शीथिलाचारिपार्श्वस्थादयः 'एयं' एनम्=सर्वज्ञप्रतिपादितमोक्षमार्गम्, सुखेनैवं सुखं जायते इत्यादि असदाग्रहे न व्यामोहिता भवथ, 'अवमन्नंता' अवमन्यमानाः=तिरस्कुर्वाणाः 'अप्पेणं' अल्पेन वैषयिकसुखेन 'बहुं' बहु=अधिकं सर्वतः श्रेष्ठं मोक्षसुखं, 'मा लुंपहा' मा लुम्पथ=अत्यल्पवैषयिकसुखेच्छया सातागारवादि सुखलिप्सया वा निरतिशयं मोक्षं सुखं मा तिरस्कुरुत। विषयसुखप्राप्त्या कामोद्रेक एव स्यात्। ततश्च चित्तास्वास्थ्यं न पुनः समाधेरुद्भवः, तदभावात् कुतो मोक्षाशा। अपि च-'एयस्स' एतस्य मोक्षविपरीतपक्षस्य 'अमोक्खाय'

पड़ेगा जैसे स्वर्ण की उपेक्षा करके लोह के भार को वहन करनेवाले को करना पडता है ॥७॥

टीकार्थ--हे अन्यतीर्थिको! बीज और सचित्त जल आदि के उपभोग से मोक्ष प्राप्ति माननेवालो! सावद्य पूजा को मोक्ष का कारण माननेवालो! पूजा प्रतिष्ठा में परायणो! दण्डियो! शिथिलाचारी पार्श्वस्थो! सुख से ही सुख की प्राप्ति होती है, इस प्रकार के दुराग्रह से भ्रान्ति के शिकार होकर आप लोग सर्वज्ञ प्ररूपित मोक्षमार्ग की अवगणना करते हैं। परन्तु अल्प तुच्छ वैषयिक सुख के लिए अधिक अर्थात् श्रेष्ठ मोक्षसुख को मत गंमाओ। अत्यन्त अल्पविषय सुख की इच्छासे निरतिशय मोक्षसुख का तिरस्कार न करो। विषयसुख की प्राप्ति से काम का उद्रेक ही होगा। उससे चित्त अस्वस्थ बनेगा

પશ્ચાત્તાપ કરવો પડશે કે જેઓ પશ્ચાત્તાપ સોનાની ઉપેક્ષા કરીને લેઢાનો ભાર વહન કરનારને કરવો પડે છે. ॥૭॥

ટીકાર્થ—હે અન્યતીર્થિકો! બીજ અને સચિત્ત જલ આદિના ઉપભોગથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે, એવું માનનારા હે પૂજા પ્રતિષ્ઠામાં લીન રહેનારા અજ્ઞાની લોકો! હે દંડીઓ! હે શિથિલાચારીઓ! સુખ દ્વારા જ સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે, એવા દુરાગ્રહ તથા ભ્રામક ખ્યાલનો ભોગ બનીને તમે સર્વજ્ઞ પ્રરૂપિત મોક્ષમાર્ગની અવગણના કરી રહ્યા છો. પરન્તુ અલ્પ (તુચ્છ) વૈષયિક સુખને ખાતર અધિક સુખનો સર્વોત્તમ મોક્ષસુખનો–ત્યાગ કરવો જોઈએ નહીં. અત્યન્ત અલ્પ વિષયસુખ ભોગવવાને માટે નિરતિશય મોક્ષસુખનો તિરસ્કાર કરવો ઉચિત નથી. વિષયસુખની પ્રાપ્તિ દ્વારા કામનો ઉદ્રેક જ થાય છે–માણસ વાસનાઓનો અધિકને અધિક ગુલામ બનતો જાય છે. તેથી ચિત્તની

अमोक्षे=अपरित्यागे 'अओहारिव्व जूरह' अयोहारीव जूरयथ, आत्मानं पीडयथ एव केवलम्। यथा कश्चिद् अयोहारी लोहवणिक् गृहमागच्छन् मार्गे स्वर्णादिकं परित्यज्यायोभारमपरित्यजन तद्भारेणाऽऽक्रान्तो दुःखमात्रमनुभवन्नासीत्। तथैव भवान् असदाग्रहेण ग्रहेण रत्नत्रयसाध्यं मोक्षमुपेक्ष्य तादृशकुतर्कभारेण पीडितो भविष्यति-इति ॥७॥

और समाधि की उपलब्धि नहीं होगी। समाधि के अभाव में मोक्ष की आशा ही कैसे की जा सकती है।

इसके अतिरिक्त मोक्ष संबंधी इस विपरीत पक्ष का त्याग न करोगे तो लोह का भार उठानेवाले पुरुष के समान झुरना पडेगा। जैसे लोह के भार को वहन करनेवाला लोह वणिक् अपने घर की ओर लौट रहा था, मार्ग में उसे स्वर्ण आदि की खान मिलीं, किन्तु लोह मोह के कारण उसने लोह का परित्याग न करके स्वर्ण को ग्रहण नहीं किया। लोह के भार से पीडित होता हुआ वह अपने घर पहुँचा और दुःखमय दिन व्यतीत करने लगा। इसी प्रकार आप लोग कदाग्रह के वशीभूत होकर रत्नत्रय से प्राप्त होनेवाले मोक्षसुख की उपेक्षा करके कुतर्क के भार से पीडित होओगे। अतएव स्वर्ण के समान मोक्षसुख को त्याग कर लोक के समान विषयसुख को मत ग्रहण करो ॥७॥

સ્વસ્થતા રહેતી નથી અને સમાધિ માટે અવકાશ જ રહેતો નથી સમાધિનો જ અભાવ હોય તો મોક્ષની આશા જ કેવી રીતે રાખી શકાય ?

જો મોક્ષપ્રાપ્તિના સાચા માર્ગને ગ્રહણ કરવાને બદલે તમે ઉપર્યુક્ત ખોટા માર્ગનો આધાર લેશો તો તમારે લોઢાનો ભાર વહન કરનાર માણસની જેમ પસ્તાવું પડશે લોઢાનો ભાર વહન કરનારા પુરુષનું દૃષ્ટાન્ત નીચે પ્રમાણે છે-કોઈ એક વણિક લોઢાના ભારને વહન કરતો પોતાને ગામ પાછો ફરતો હતો. માર્ગમાં તેણે એક સોનાની ખાણ જોઈ. પરન્તુ લોઢા પ્રત્યેના મોહને કારણે તેણે લોઢાનો ત્યાગ કરીને તે સોનું ગ્રહણ કર્યું નહીં. લોઢાનો ભાર વહન કરીને ખૂબ જ થાકયો પાકયો તે પોતાને ગામ પાછો ફર્યો, અને સોનાને ગ્રહણ ન કરવા માટે ખૂબ જ પસ્તાવા લાગ્યો. એજ પ્રમાણે આપ પણ કદાગ્રહનો ત્યાગ કરીને જો સર્વજ્ઞ પ્રરૂપિત માર્ગનું અવલંબન નહી લો, તો આપને પણ પસ્તાવું પડશે રત્નત્રય વડે પ્રાપ્ત થનારા મોક્ષસુખની ઉપેક્ષા કરીને જો આપ સુખદ્વારા સુખ પ્રાપ્ત કરવાના કુતર્કનો આધાર લેશો, તો તે કુતર્કના ભારથી દુઃખી થવું પડશે. તો સુવર્ણના સમાન મોક્ષસુખનો ત્યાગ કરીને લોહના સમાન વિષયસુખની અભિલાષા રાખવી જોઈએ નહીં ॥૭॥

मूलम्--पाणाइवाए वहंता मुसावाए असंजता।
अदिन्नादाणे वहंता मेहुणे य परिग्गहे ॥८॥

छाया—प्राणातिपाते वर्त्तमाना मृषावादे असंयताः।
अदत्तादाने वर्त्तमाना मैथुने च परिग्रहे ॥८॥

अन्वयार्थः—(पाणाइवाए) प्राणातिपाते=जीवहिंसायां षट् जीवनिकायमर्दनरूपायां (मुसावाए) मृषावादे (अदिन्नादाणे) अदत्तादाने (मेहुणे) मैथुने (परिग्गहे) परिग्रहे (वहंता) वर्त्तमानाः यूयम् (असंजता) असंयताः सन्तीति।८॥

टीका—सुखादेव सुखं जायते इति मिथ्यासिद्धान्तं दूषयितुं सूत्रकारः अन्यतीर्थिकान् प्राह-'पाणाइवाए' प्राणातिपाते=षड्जीवनिकायहिंसने, 'मुसावाए' मृषावादे, मिथ्यावचनप्रयोगे। 'अदिन्नादाणे' अदत्तादाने 'मेहुणे' मैथुने

शब्दार्थ—'पाणाइवाए-प्राणातिपाते' षड्जीवनिकायके मर्दनरूप जीवहिंसा में 'मुसावाए-मृषावादे' मिथ्याभाषण में 'अदिन्नादाणे-अदत्तादाने' अदत्तादान में 'मेहुणे-मैथुने' मैथुन में 'परिग्गहे-परिग्रहे' परिग्रह में 'वहंता-वर्तमाना.' प्रवृत्त रहनेवाले आप लोक 'असंजता-असंयताः' असंयमी है ॥८॥

अन्वयार्थ--प्राणातिपात, मृषावाद, अदत्तादान, मैथुन और परिग्रह में प्रवृत्ति करते हुए आप लोक असंयमी हैं ॥८॥

टीकार्थ—सुख से ही सुख की उत्पत्ति होती है, इस मिथ्या सिद्धान्त को दूषित करने के लिए सूत्रकार अन्यतीर्थिकों के प्रति कहते हैं-प्राणातिपात अर्थात् षट् जीवनिकाय की हिंसा में मृषावाद मिथ्या-

શબ્દાર્થ—'पाणाइवाए-प्राणातिपाते' ષડ્ જીવનિકાયના મર્દનરૂપ જીવ હિંસામાં 'मुसावाए-मृषावादे' મિથ્યા ભાષણમાં 'अदिन्नादाणे-अदत्तादाने' અદત્તાદાનમાં 'मेहुणे-मैथुने' મૈથુનમાં 'परिग्गहे-परिग्रहे' પરિગ્રહમાં 'वहंता-वर्त्तमानाः' પ્રવૃત્ત રહેવાવાળા આપલોકો 'असंजता-असंयताः' અસંયમી છો ॥૮॥

સૂત્રાર્થ—પ્રાણાતિપાત, મૃષાવાદ, અદત્તાદાન, મૈથુન અને પરિગ્રહમાં પ્રવૃત્ત એવાં આપ લોકો અસંયમી છો. ॥૮॥

ટીકાર્થ—'સુખ દ્વારા જ સુખ ઉત્પન્ન થાય છે,' આ પ્રકારના મિથ્યા સિદ્ધાંતમાં રહેલા દોષો પ્રકટ કરવાને માટે સૂત્રકાર પરતીર્થિકોને આ પ્રમાણે કહે છે-તમે પ્રાણાતિપાત-છકાયના જીવોની હિંસામાં પ્રવૃત્ત રહો છો,

तथा-'परिग्गहे' परिग्रहे, 'वट्टंता' वर्त्तमानाः सन्तो यूयम् 'असंजता' असंयताः, संयमरहिता भवन्तः, न तु साधवः। प्राणातिपातमृषावादाऽदत्तादानमैथुनपरिग्रहेषु विद्यमाना भवन्तः संयमरहिताः वर्तमानसुखमात्रलिप्सवः वैषयिकसुखलालसया ऐकान्तिकमोक्षसुखं नाशयन्तो मोक्षमार्गबहिर्भूता यूयम्। प्रतिवादी पृच्छति-कथं मया प्राणातिपातादिकं सेव्यते-तत्रोत्तरमाह-पचनपाचनादि सावद्यकर्मानुष्ठानेन हिंसा जायत एव। तथा वयं संन्यासिनः साधवश्चेति स्वीकृत्यापि गृहस्थाचारं-कुर्वन्ति ततो मृषावादः प्राप्नोति, तथा-षड्जीवनिकायानां शरीरेण

वचनों के प्रयोग में, अदत्तादान चौरी में मैथुन में तथा परिग्रह में प्रवृत्ति करते हुए आप संयम से रहित हैं, साधु नहीं हैं।

आशय यह है-प्राणातिपात, मृषावाद, अदत्तादान, मैथुन और परिग्रह इन पापों में प्रवृत्ति करनेवाले आप संयम से रहित हैं और केवल वर्त्तमानकालीन सुख के अभिलाषी हैं। आप वैषयिक सुखकी लालसा से प्रेरित होकर ऐकान्तिक मोक्षसुख को विनष्ट कर रहे हैं, इस कारण आप मोक्षमार्ग से बहिर्भूत हैं।

प्रतिवादी का प्रश्न-हम प्राणातिपात आदि का सेवन कैसे करते हैं?

उत्तर—पचन पाचन आदि सावद्य कर्मों को करने से हिंसा होती ही है। तथा अपने आपको संन्यासी और साधु कहते हुए भी गृहस्थों जैसा आचरण करने के कारण मृषावाद की भी प्राप्ति होती है। जिन

અસત્ય વચનોનો પ્રયોગ કરો છો, અદત્તાદાન (ચોરી), મૈથુન અને પરિગ્રહમાં પણ તમે પ્રવૃત્ત રહો છો. આ પ્રકારની પાપપ્રવૃત્તિ કરનારા તમે સંયમથી રહિત છો તમે સાધુ જ નથી.

આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે પ્રાણાતિપાત, મૃષાવાદ, અદત્તાદાન, મૈથુન અને પરિગ્રહ રૂપ પાપકર્મોમાં પ્રવૃત્ત રહેનારા આપ સંયમથી રહિત છો, અને આપ માત્ર વર્તમાન કાલીન સુખની જ અભિલાષા રાખનારા છો, આપ વૈષયિક સુખની લાલસા વડે પ્રેરાઈને સર્વોત્તમ મોક્ષસુખનો વિનાશ કરી રહ્યા છો. તે કારણે આપ મોક્ષમાર્ગની બહાર જ પડેલા છો.

પ્રતિવાદીનો પ્રશ્ન—અમે પ્રાણાતિપાત આદિનું સેવન કેવી રીતે કરી રહ્યા છીએ?

ઉત્તર—તમે તમારે માટે ભોજન રાંધો છો અથવા બીજા પાસે રંધાવો છો. આ પ્રકારના સાવદ્ય કર્મો કરવા-કરાવવાથી હિંસા થાય છે વળી આપઆપને સાધુ તરીકે ઓળખાવો છો. છતાં પણ ગૃહસ્થના જેવું આચરણ રાખો છો, તેથી આપ મૃષાવાદથી થતાં પાપકર્મના પણ બન્ધક બનો છો.

भवन्त उपभोगं कुर्वन्ति, तत् शरीरं तत्स्वामिना नैव दत्तं भवद्भिश्चोपभुक्तमिति अदत्तादानमपि भवति। तथा-गवादीनां मैथुनस्याऽनुमोदनादब्रह्मेति। धनधान्य द्विपदचतुष्पदादीनां परिग्रहोऽपि भवत्येवेति भावः ॥८॥

मतान्तरं दूषयितुं पूर्वं तन्मतं प्रदर्शयति सूत्रकारः-'एवमेगे उ' इत्यादि।

मूलम्-एवमेगे उ पासत्था पन्नवंति अणारिया।
इत्थी वसं गया बाला जिणसासणपरंमुहा ॥९॥

छाया—एवमेके तु पार्श्वस्थाः प्रज्ञापयन्त्यनार्याः।
स्त्रीवशं गता बाला जिनशासनपराङ्मुखाः ॥९॥

जीवों के शरीर से आप उपभोग करते हैं, वह शरीर उनके स्वामियों ने आपको भोगने के लिए प्रदान नहीं किया है, अतएव अदत्तादान भी होता है। गौ आदि के मैथुन की अनुमोदना करने के कारण अब्रह्मचर्य का दोष लगता है। धन धान्य, द्विपद चतुष्पद आदि का परिग्रहतो होता है ॥८॥

मतान्तर को दूषित करने के लिए सूत्रकार उसे पहले दिखलाते हैं-'एवमेगे उ' इत्यादि।

शब्दार्थ—'इत्थी वसं गया-स्त्रीवशं गताः' स्त्रीके वश में रहनेवाले 'बाला-बालाः' अज्ञानी 'जिणसासणपरंमुहा-जिनशासनपराङ्मुखाः' जैनेन्द्रके शासनसे पराङ्मुख-अर्थात् विपरीत चलनेवाले 'अणारिया-

---

જે જીવોના શરીર વડે આપ ઉપભોગ કરો છો, તે શરીર તેમના સ્વામીઓએ આપને ભોગવને માટે પ્રદાન કર્યાં હોતાં નથી, તેથી આપ અદત્તાદાનનું પણ સેવન કરનારા છો આપ ગાય આદિના મૈથુનની અનુમોદના કરો છો તેથી આપ અબ્રહ્મચર્યના દોષના પણ ભાગીદાર બનો છો. આપ ધન, ધાન્ય, દ્વિપદ, ચતુષ્પદ આદિનો પરિગ્રહ પણ રાખો છો; તેથી આપ પરિગ્રહજન્ય પાપકર્મના પણ બન્ધક બનો છો. ॥૮॥

મતાન્તરો (અન્ય મતવાદીઓના મત)નું સ્વરૂપ પ્રકટ કરીને સૂત્રકાર તેમાં રહેલા દોષો પ્રકટ કરે છે-'एवमेगे उ' ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'इत्थीवसं गया-स्त्रीवशं गताः' સ્રીના વશમાં રહેવાવાળા 'बाला-बालाः' અજ્ઞાની 'जिणसासणपरंमुहा-जिनशासनपरा मुखाः' જૈનેન્દ્રના શાસનથી પરાંગમુખ-અર્થાત્ વિપરીત ચાલવાવાળા 'अणारिया-अनार्याः' અનાર્ય 'एगे

अन्वयार्थः—(इत्थी वसंगया) स्त्रीवशं गताः (बाला) बालाऽज्ञानिनः (जिणसासणपरंमुहा) जिनशासनपरांमुखाः=जैनमार्गलज्जयितारः (अणारिया) अनार्याः (एगे पासत्था) एके पार्श्वस्थादयः (एवं) एवं=वक्ष्यमाणम् (पन्नवंति) प्रज्ञापयन्ति=कथयन्तीति ॥९॥

टीका—'इत्थीवसंगया' स्त्रीवशंगताः=स्त्रीणामाज्ञायां विद्यमानाः 'बाला' बालाः=अज्ञानिनो रागद्वेषोपहतमानसाः जीवाः 'जीणसासणपरंमुहा' जिनशासनपराङ्मुखाः=जिनप्रतिपादितकषायमोहोपघातहेतुभूतामाज्ञामननुवर्त्तमानाः तत्पराङ्मुखाः। 'अणारिया' अनार्याः-आर्यकुलोत्पन्नत्वेपि अनार्यकर्मकारिणः। 'एगे उ पासत्था' एके तु पार्श्वस्थाः शाक्यविशेषाः, सत्कर्माननुष्ठानात् पार्श्वे समीपे विद्यमानाः उपलक्षणात् अवसन्नकुशीलयथाच्छन्दादयः 'एवं' एवं=वक्ष्यमाणप्रकारेण

अनार्याः' अनार्य 'एगे पासत्था-एके पार्श्वस्थाः' कोई पार्श्वस्थ 'एवं-एवम्' इस प्रकार 'पन्नवंति-प्रज्ञापयन्ति' कहते हैं ॥९॥

अन्वयार्थ—स्त्रियों के अधीन, विवेक से हीन जिन शासन से विमुख कोई कोई अनार्य-पार्श्वस्थ आदि इस प्रकार-आगे कही जानेवाली प्ररूपणा करते हैं ॥९॥

टीकार्थ--स्त्रियों की आज्ञा के अनुसार चलनेवाले, राग और द्वेष से मोहितमतिवाले, जिनशासन से विमुख अर्थात् जिनेन्द्र द्वारा प्रतिपादितकषाय और मोह के उपशम के कारणभूत आज्ञा का अनुसरण न करनेवाले और आर्यकुल में जन्म लेकर भी अनार्य कर्म करने वाले कोई कोई पार्श्वस्थ अर्थात् शिथिलाचारी और उपलक्षण से अव-

---

पासत्था-एके पार्श्वस्था.' કોઈ પાર્શ્વસ્થ 'एवं-एवम्' આ પ્રકારે 'पन्नवंति-प्रज्ञापयन्ति' કહે છે. ॥૯॥

સૂત્રાર્થ—સ્ત્રીઓને આધીન, વિવેકશૂન્ય, અને જિનશાસનથી વિમુખ એવા કોઇ કોઇ અનાર્યો (પાર્શ્વસ્થ આદિ લોકો) નીચે પ્રમાણે પ્રરૂપણા કરે છે—॥૯॥

ટીકાર્થ—સ્ત્રીઓની આજ્ઞાનુસાર ચાલનારા, રાગ અને દ્વેષથી મોહિત મતિવાળા, જિનશાસનનું અનુસરણ ન કરનારા-જિનેન્દ્રો દ્વારા પ્રતિપાદિત, કષાય અને મોહનો ઉપશમ કરવામાં કારણભૂત એવી આજ્ઞાનું અનુસરણ ન કરનારા અને આર્યકુળમાં જન્મ લેવા છતાં પણ અનાર્યોનાં જેવાં કર્મો કરનારા કોઇ કોઇ પાર્શ્વસ્થો-શિથિલાચારી લોકો (તથા આ પદ દ્વારા ઉપલક્ષિત અવસન્ન, કુશીલ અને સ્વછંદી લોકો) આ પ્રકારની પ્રરૂપણા કરે છે, કારણ

'पन्नवंति' प्रज्ञापयन्ति कथयन्ति। ललनाललामाऽपांगविद्धान्तःकरणाः। तथाहि तेषां कथनम्–

'प्रियादर्शनमेवास्तु किमन्यैर्दर्शनान्तरैः।
प्राप्यते येन निर्वाणं सरागेणापि चेतसा ॥१॥'

कमनीयकान्तासंगजनितसुखमेव सुखमिति मन्यन्ते ते। वस्तुतस्तु एगे इति पदेन शाक्तविशेषाणामेव ग्रहणम् समीचीनम्। तेषामागमे व्यवहारे च स्त्रीणां प्रधानतया उपादानात्। स्त्रीसंबन्धेनैव मोक्षस्यापि प्रतिपादनात् ॥९॥

मूलम्–जहा गंडं पिलागं वा परिपीलेज्ज–मुहुत्तगं।
एवं विन्नवणित्थीसु दोसो तत्थ कओसिया ॥१०॥

सन्न, कुशील तथा यथाच्छन्दक इस प्रकार प्ररूपणा करते हैं, क्योंकि उनका अन्तःकरण स्त्रियों के कटाक्ष से विद्ध होता है। वे कहते हैं-- 'प्रियादर्शनमेवास्तु' इत्यादि।

'प्रिया का दर्शन ही बस है, अन्यदर्शनों से क्या लाभ है? रागयुक्तचित्त होने पर भी प्रियदर्शन से निर्वाण की प्राप्ति हो जाती है।'

वे ऐसा मानते हैं कि कान्ता के संसर्ग से उत्पन्न हुआ सुख ही वास्तव में सुख है।

वास्तव में 'एगे' इस पद से शाक्तों का ग्रहण करना ही उचित है। उनके आगम में और व्यवहार में भी स्त्रियों को प्रधानरूप से ग्रहण किया जाता है। उन्होंने स्त्रियों के संबंध से ही मोक्ष की प्राप्ति भी कही है ॥९॥

કે તેમનાં અંતઃકરણ સ્ત્રિઓનાં મોહક કટાક્ષોથી વીંધાઇ જતાં હોય છે. તેઓ એવી દલીલ કરે છે કે—'प्रियादर्शनमेवास्तु' ઈત્યાદિ—

'પ્રિયાનાં દર્શન જ બસ છે' અન્ય દર્શનોથી શો લાભ થાય છે? રાગયુક્ત ચિત્ત થવા છતાં પણ પ્રિયદર્શનથી નિર્વાણની પ્રાપ્તિ થઈ જાય છે.' તેઓ એવું માને છે કે કાન્તાના સંસર્ગથી ઉત્પન્ન થતું સુખ જ વાસ્તવિક સુખ છે.

'एगे' ઈત્યાદિ પદો દ્વારા સ્ત્રીસંસર્ગને જ વાસ્તવિક સુખ માનવાની માન્યતા ખાસ કરીને શાકતો ધરાવે છે. તેમનાં આરામ સ્થાનોમાં તથા વ્યવહારમાં પણ સ્ત્રિયોને પ્રાધાન્ય આપવામાં આવેલું છે. તેઓ એવું પ્રતિપાદન કરે છે કે સ્ત્રિઓના સંસર્ગથી જ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૯॥

छाया—यथा गण्डं पिटकं वा परिपीडयेत मुहूर्त्तकम्।
एवं विज्ञापनीस्त्रीषु दोषस्तत्रकुतो भवेत् ॥१०॥

अन्वयार्थः—(जहा) यथा (गंडं) गण्डं=लघुविस्फोटकः (पिलागं वा) पिटकं वा=गुरुविस्फोटकः (मुहुत्तगं) मुहूर्त्तकं=क्षणमात्रम् (परिपीलेज्ज) परिपीडयेत (एवं विन्नवणित्थीसु) एवं विज्ञापनीस्त्रीषु सकामप्रार्थितासु (तत्थ) तत्र=स्त्रीसंभोगे (दोसो) दोषः (कओ सिया) कुतः स्नान्नैव भवेत् यथा विस्फोटकजनितपीडा विस्फोटकमर्दनेनापयाति क्षणमात्रेण सुखी भवति न तत्र कोपि दोष स्तथैव स्त्रीसमागमेपि न दोष इति ॥१०॥

टीका—ते यत् प्रतिपादयन्ति तदेव सूत्रकारः प्रतिपादयति। 'जहा' यथा 'गंडं' गण्डं=अल्पं स्फोटकं 'पिलागं' पिटकं=महास्फोटं वा 'मुहुत्तगं' मुहूर्त्तकं=

शब्दार्थ—'जहा-यथा' जैसे 'गंडं-गण्डं' छोटे फुन्शी को अथवा 'पिलागं वा-पिटकं वा' बडे फोडेको 'मुहुत्तगं-मुहूर्त्तकम्' क्षणमात्र 'परिपीलेज्जा-परिपीडयेत' दबा देना चाहिये 'एवं विन्नवणित्थीसु-एवं विज्ञापनी स्त्रीषु' इसी प्रकार समागमकी प्रार्थना करनेवाली स्त्रीसे समागम करना चाहिये 'तत्थ-तत्र' इस कार्य में 'दोसो-दोषः' दोष 'कओ सिया-कुतः स्यात्' कहां से हो सकता है? अर्थात् नहीं होता है।१०।

अन्वयार्थ—वे कहते हैं-जैसे फुंसिया-फोडे को थोडी देर दबाया जाता है तो (पीब निकल जाने से शान्ति हो जाती है) इसी प्रकार कामभोग की प्रार्थना करनेवाली स्त्रीके साथ संभोग करने से शान्ति हो जाती है। इसमें दोष कैसे हो सकता है? ॥१०॥

टीकार्थ-वे अन्यदर्शनी जिस प्रकार प्रतिपादन करते हैं, वह सूत्रकार

શબ્દાર્થ—'जहा-यथा' જેવી રીતે 'गंडं-गण्डम्' નાની ફોડકીને અથવા 'पिलागं वा-पिटकं वा' મોટી ફોડકીને 'मुहुत्तगं-मुहुर्त्तकम्' ક્ષણમાત્રમાં 'परिपिलेज्जा-परिपीडयेत' દબાવી દેવું જોઈએ 'एवं विन्नवणित्थीसु-एवं विज्ञापनीस्त्रीपु' આ પ્રકારે સમાગમની પ્રાર્થના કરવાવાળી સ્ત્રી સાથે સમાગમ કરવો જોઈએ. 'तत्थ-तत्र' આ કાર્યમાં 'दासो-दोषः' દોષ 'कओ सिया-कुतः स्यात्' ક્યાંથી થઇ શકે છે? અર્થાત્ દોષ લાગતો નથી. ॥૧૦॥

સૂત્રાર્થ—તેઓ એવું પ્રતિપાદન કરે છે કે-જેમ ખીલ અથવા ગુમડાને થોડીવાર દબાવવાથી તેમાંથી દાણો અને પરુ નીકળી જવાથી શાન્તિ થાય છે, એજ પ્રમાણે કામભોગની પ્રાર્થના કરનારી કામિની સાથે સંભોગ કરવાથી શાન્તિ થઈ જાય છે. તેમાં દોષ જ કેવી રીતે સંભવી શકે છે? ॥૧૦॥

मुहूर्त्तमात्रम् 'परिपीलेज्ज' परिपीडयेत, यथा व्रणवान् कश्चित् क्षणमात्रं निष्पीडय ततः पूयादिकं निस्सारयंति, तत्र च सुखमुत्पद्यते–न तु कोऽपि दोषो भवति। तथा 'विन्नवणित्थीसु' विज्ञापनीस्त्रीषु समागमाशया कृतप्रार्थनासु स्त्रीषु समागमेन न कश्चिद् दोषः। 'तत्थ' तस्मिन् स्त्रीप्रसङ्गे 'दोसो' दोषः 'कओ' कुतः 'सिया' स्यात्। अर्थात् नैव दोषसंभावनेति तेषां बालानां कथनमिति ॥१०॥

मूलम्–जहा मंधादणे नाम थिमियं भुंजइ दगं।
एवं विन्नवणित्थीसु दोसा तत्थ कओ सिया ॥११॥

छाया—यथा मन्धादनो नाम तिमितं भुङ्क्ते दकम्।
एवं विज्ञापनी स्त्रीषु दोषस्तत्र कुतः स्यात् ॥११॥

दिखलाते हैं–जैसे गण्ड (छोटे फोडे) और पिलाग (बडे फोडे) को थोडी देर दबा दिया जाता है अर्थात् फोडेवाला कोई फोडे को क्षण भर के लिए दबा कर मवाद बाहर निकाल देता है तो उससे सुख की प्राप्ति होती है। ऐसा करने में कोई दोष–पाप नहीं हैं। इसी प्रकार समागम की प्रार्थना करनेवाली स्त्रीके साथ समागम करने से भी कोई दोष नहीं होता। इस प्रकार स्त्री प्रसंग करने से कैसे दोष हो सकता है? अर्थात् नहीं हो सकता। ऐसा अज्ञानियों का कथन है ॥१०॥

शब्दार्थ–'जहा–यथा' जैसे 'मंधादणे नाम–मन्धादनो नाम' भेडिया 'थिमियं–स्तिमितं' विना हिलाये 'दगं–उदकम्' जल 'भुंजइ–भुंक्ते'

ટીકાર્થ—શાક્ત આદિ અન્ય મતવાદીઓ પોતાની ઉપર્યુક્ત માન્યતાનું સમર્થન કરવાને માટે કેવી કેવી દલીલો કરે છે, તે સૂત્રકાર હવે પ્રકટ કરે છે–જેવી રીતે નાની ફોડકીઓ તથા મોટા ખીલ અથવા ગુમડાંને થોડી વાર દબાવીને તેમાંથી પરુ કાઢી નાખવામાં આવે તો પીડા ઓછી થઈ જવાથી સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે, એજ પ્રમાણે સમાગમની પ્રાર્થના કરનારી સ્ત્રી સાથે રતિસુખ સેવવાથી સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. જેવી રીતે ફોડકી અથવા ખીલને દબાવીને સુખપ્રાપ્ત કરવામાં કોઈ દોષ નથી, એજ પ્રમાણે સ્ત્રીઓ સાથે રતિસુખ ભોગવવામાં પણ કોઈ દોષની સંભાવના રહેતી નથી. તે અજ્ઞાની લોકો આ પ્રકારની વિચિત્ર દલીલો કરે છે. ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ—'जहा–यथा' જેવી રીતે 'मधादए नाम–मन्धादनो नाम' ઘેટું 'थिमियं–स्तिमितं' હલાવ્યા વગર 'दगं–उदकम्' પાણી 'भुंजइ–भुंक्ते' પીવે છે.

अन्वयार्थः—(जहा) यथा (मंधादए नाम) मन्धादनो नाम-मेषः (थिमियं) स्तिमितमनालोड्यमानमेव (दगं) उदकम् (भुंजइ) भुंक्ते पिबति तत्रान्येषां जीवानामुपमर्दनाभावान्न दोषः (एवं) एवं तथैव (विन्नवणित्थीसु) विज्ञापनीस्त्रीषु (तत्थ) तत्र-तादृशसमागमे (दोसो कओ सिया) दोषः कुतः स्यात्=नैव कोऽपि दोष इति ॥११॥

टीका—स्यादपि मैथुने दोषो यदि कश्चित् तत्र पीडादिकमुत्पद्येत, न तु तथा प्रकृतेऽस्तीति दृष्टान्तद्वारा पुनर्दर्शयति-'जहा' यथा-'मंधादणे नाम'

पीता है उसमें अन्यजीवों के उपमर्दन का अभाव होने से दोष नहीं है 'एवं-एवम्' इसी प्रकार विन्नविणित्थीसु-विज्ञापनीस्त्रीषु' समागम की प्रार्थना करनेवाली स्त्रीके साथ समागम करने से 'तत्थ-तत्र' इसमें 'दोसो कओ सिया-दोषः कुतः स्यात्' दोष कैसे हो सकता है ? अर्थात् कोई दोष नहीं है ॥११॥

अन्वयार्थ—जैसे मेढा विलोडे विना ही जल को पीता है, इसमें जीवों का उपमर्दन न होने से दोष नहीं है, उसी प्रकार संभोग की प्रार्थना-करनेवाली स्त्रीके साथ समागम करने से भी कैसे दोष हो सकता है ? अर्थात् कोई दोष नहीं है ॥११॥

टीकार्थ—यदि किसी जीव को पीडा उत्पन्न होती तो मैथुन सेवन में दोष माना जा सकता था। मगर किसी को पीडा तो होती नहीं है। यही बात दृष्टान्त के द्वारा प्रदर्शित करते हैं—जैसे मेष मेढा हिलाये

તેમાં અન્ય બીજા જીવના ઉપમર્દનનો અભાવ હોવાથી દોષ નથી. 'एवं-एवम्' આ પ્રકારે 'विन्नविणित्थीसु-विज्ञापनीस्त्रीषु' સમાગમની પ્રાર્થના કરવાવાળી સ્રીની સાથે સમાગમ કરવાથી 'तत्थ-तत्र' આમાં 'दोसो कओ सिया-दोषः कुतः स्यात्' દોષ કેવી રીતે થઇ શકે છે? અર્થાત્ કોઈપણ દોષ નથી. ॥૧૧॥

સૂત્રાર્થ—જેવી રીતે ઘેટું પાણીને ડખોળ્યા વિના જ તેનું પાન કરે છે, અને તે પ્રકારે તેના દ્વારા જીવોનું ઉપમર્દન ન થવાને કારણે તેને દોષ લાગતો નથી, એજ પ્રમાણે સંભોગની પ્રાર્થના કરનારી સ્રી સાથે સંભોગ કરવાથી કેવી રીતે દોષ લાગી શકે? એટલે કે એમાં કોઈ દોષ સંભવી શકતો જ નથી! ॥૧૧॥

ટીકાર્થ—મૈથુન સેવન કરવાથી જો કોઈ જીવને પીડા ઉત્પન્ન થતી હોય, તો તે તેને દોષ માની શકાય. પરન્તુ તેના દ્વારા સ્રી કે પુરુષને પીડા ઉત્પન્ન થતી નથી. ઊલટાં સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. તો મૈથુન સેવનમાં શા માટે દોષ

मन्धादनो नाम=मेषः, 'थिमियं' स्तिमितमेव। 'दगं' उदकम् 'भुंजइ' भुंक्ते= पिबति 'एवं' एवम् 'विन्नवणित्थीसु' विज्ञापनीस्त्रीषु समागमनप्रार्थनया आगतवतीषु स्त्रीषु समागमकरणेन। 'तत्थ' तत्र-तादृशसमागमे 'दोसो' दोषः 'कओ' कुतः 'सिया' स्यात् नैव तत्र कोऽपि दोष इति भावः ॥११॥

मूलम्—जहा विहंगमा पिंगा थिमियं भुंजइ दगं।
एवं विन्नवणित्थीसु दोसो तत्थ कओ सिया ॥१२॥

छाया—यथा विहङ्गमा पिङ्गा स्तिमितं भुङ्क्ते दकम्।
एवं विज्ञापनीस्त्रीषु दोषस्तत्र कुतो भवेत् ॥१२॥

बिना ही जलको पीता है, इसी प्रकार समागम की प्रार्थना के लिए आई स्त्रीके साथ समागम करने से क्या दोष हो सकता है? तात्पर्य यह है कि ऐसा करने में कोई भी दोष नहीं है ॥११॥

शब्दार्थ—'जहा-यथा' जैसे 'पिंगा विहंगमा-पिङ्गा विहङ्गमा' पिङ्ग नामक पक्षिणी 'थिमियं-स्तिमितम्' विनाहिलाये' दगं-उदकम्' जल 'भुंजइ-भुङ्क्ते' पान करती है, उसमें दोष नहीं है 'एवं-एवम्' इसी प्रकार 'विन्नवणित्थीसु-विज्ञापनीस्त्रीषु' समागम की प्रार्थना करनेवाली स्त्रीके साथ समागम करने पर 'तत्थ-तत्र' उसमें 'दोसो कओ सिया-दोषः कुतः स्यात्' दोष कहां से हो सकता है? अर्थात् कोई भी दोष नहीं है ॥१२॥

માનવો જોઈએ? જેવી રીતે જળાશયમાંથી ડખોળ્યા વિના પાણી પીનાર (ઘેટું પાણીમાં ઉતરીને ડખોળીને બગાડતું નથી) ને કોઈ દોષ લાગતો નથી, એજ પ્રમાણે સમાગમની પ્રાર્થના કરનાર સ્ત્રી સાથે સમાગમ કરનારને પણ કેવી રીતે દોષ લાગી શકે?

આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે સ્ત્રીની ઈચ્છા સંતોષવા માટે તેની સાથે સંભોગ કરવામાં કોઈ દોષ નથી, આ પ્રકારનું તે અજ્ઞાનીઓ પ્રતિપાદન કરે છે.॥૧૧॥

શબ્દાર્થ—'जहा-यथा' જેવી રીતે 'पिंगा विहंगमा-पिङ्गा विहङ्गमा' પિંગ નામક માદા પક્ષી 'थिमिय-स्तिमितम्' હલાવ્યા વગર 'दगं-उदकम्' પાણી 'भुंजइ-भुंक्ते' પાન કરે છે, તેમાં દોષ નથી. 'एवं-एवम्' આ પ્રકારે 'विन्नवणित्थीसु-विज्ञापनीस्त्रीषु' સમાગમની પ્રાર્થના કરવાવાળી સ્ત્રીની સાથે સમાગમ કરવાથી 'तत्थ-तत्र' તેમાં 'दोसो कओ सिया-दोषः कुतः स्यात्' દોષ ક્યાંથી હોઈ શકે? અર્થાત્ કોઈપણ દોષ નથી. ॥૧૨॥

अन्वयार्थः—(जहा) यथा (पिंगा विहंगमा) पिङ्गा विहङ्गमा—पिंगनामक-पक्षिणी (थिमियं) स्तिमितं—निश्चलं (दगं) उदकं जलम् (भुंजइ) भुंक्ते पिबति तत्र न कोपि दोषः, (एवं) एवं तथैव (विन्नवणित्थीसु) विज्ञापनीस्त्रीषु (तत्थ) तत्र तादृशोपभोगे (दोसो) दोषः (कओ सिया) कुतः स्यात्-न तत्र कोपि दोष इति॥१२॥

टीका—अस्मिन्नर्थे दृष्टान्तबहुत्वख्यापनाय दृष्टान्तान्तरं पुनर्दर्शयति। 'जहा' यथा 'पिंगा विहंगमा' पिङ्गो विहङ्गमः=कपिंजलपिङ्गनामकपक्षी आकाशे विपरिवर्त्तमानः, 'थिमियं' स्तिमितं=निभृतस्थिरमेवोदकम् 'भुंजइ' भुंक्ते—पिबति 'एवं' एवम् 'विन्नवणित्थीसु' विज्ञापनीस्त्रीषु। एवमत्रापि दर्भप्रदानपूर्विकया-क्रियया अरक्तद्विष्टपुरुषस्य पुत्रोत्पादमात्रप्रयोजनाय स्त्रीपरिभोगं कुर्वतोऽपि कपिं-जलस्य इव न भवति दोषः। तथा च ते कथयन्ति—

अन्वयार्थ—जैसे पिंग नामक पक्षी निश्चल जल को पीते हैं, उसमें कोई दोष नहीं है, इसी प्रकार समागम की प्रार्थना करनेवाली स्त्रीके साथ समागम करने में क्या दोष है ? अर्थात् कुछ भी दोष नहीं है।१२।

टीकार्थ—प्रस्तुत विषय में उदाहरणों की बहुलता प्रदर्शित करने के लिए दूसरा दृष्टान्त दिखलाया जाता है-जैसे पिंग (कपिंजल) पक्षी आकाश में रहते हुए स्थिर जल को ही पीते हैं, इसी प्रकार काम-प्रार्थिनी स्त्री के साथ समागम करने में कोई दोष नहीं है। स्त्रीके शरीर को दर्भ से ढँक कर, रागद्वेष से रहित होकर, केवल पुत्र उत्पन्न करने के उद्देश्य से स्त्री का परिभोग करनेवाले को, कपिंजल पक्षी के समान कोई दोष नहीं होता। वे कहते हैं—'धर्मार्थं पुत्रकामस्य' इत्यादि।

સૂત્રાર્થ—જેવી રીતે પિંગ નામનું પક્ષી નિશ્ચલ જલનું પાન કરે છે, તેમાં કોઇ દોષ નથી, એજ પ્રમાણે સમાગમની પ્રાર્થના કરનારી સ્ત્રી સાથે સંભોગ કરવામાં કોઈ દોષ નથી. ॥૧૨॥

ટીકાર્થ—ઉદાહરણો દ્વારા પ્રસ્તુત વિષયનું સમર્થન કરવા માટે તે શાકત આદિ મતવાદીઓ પિંગ પક્ષીનું દૃષ્ટાંત આપે છે—

જેવી રીતે આકાશમાં રહેતાં પિંગ (કપિંજલ) પક્ષીઓ સ્થિર જલનું જ પાન કરતા હોવાથી તેમને જીવોનું ઉપમર્દન કરવાના દોષને પાત્ર બનવું પડતું નથી, એજ પ્રમાણે કામપ્રાર્થિની સ્ત્રીની સાથે કામભોગ સેવવાથી કોઈ દોષ લાગતો નથી. સ્ત્રીના શરીરને દર્ભ (ડાભ નામના ઘાસ) વડે આચ્છાદિત રાગદ્વેષથી રહિત ભાવે, કેવળ પુત્રોત્પત્તિની અભિલાષાથી સ્ત્રીનો પરિભોગ કરનારને કપિંજલ પક્ષીના સમાન કોઈ દોષ લાગતો નથી. તેઓ એવું પ્રતિપાદન કરે છે કે—'ધમાર્થં પુત્રકામસ્ય' ઇત્યાદિ—

'धर्मार्थं पुत्रकामस्य स्वदारेष्वधिकारिणः ।
ऋतुकालविधानेन दोषस्तत्र न विद्यते ॥१॥'

एवमुदासीनतया व्यवस्थितानां वादिनां दोषो भवति । किं यदि कोऽपि कस्यचिच्छिरः खण्डयित्वा, उदासीनतया पराङ्मुखस्तिष्ठेत् । तावता किं राजदण्डाद्विमुखः स्यात् । तर्हि स राजपुरुषै र्न निबद्धयेत । यथा वा कश्चिद् द्विषन् अन्येनाऽदृष्टो विषं पीत्वोदासीनः उपविशेत्, तावता किं तस्य मरणं न भवेत् । यथा वा—कश्चिद्राजकुलात् रत्नान्यादाय मूक उदासीनतया उपविशन् चौराऽपराधादपगतो भविष्यति ?

तथैव यथा कथंचित्कृतः स्त्रीभोगो न कथमपि अदोषाय । अपि तु दोषोत्पादकः स्यादेव । तथोक्तम्—

धर्म का पालन करने के लिए पुत्रोत्पत्ति के निमित्त अपनी स्त्री पर अधिकार रखनेवाला पुरुष यदि ऋतुकाल में स्त्री से समागम करता है तो इसमें कोई दोष नहीं है ॥१॥

इस प्रकार उदासीन होकर रहे हुए वादियों को दोष होता है। अगर कोई किसी का मस्तक काटकर और उदासीन होकर विमुख हो जाय तो क्या राजकीय दण्ड से छुटकारा पा जाएगा ? क्या राजपुरुष उसे गिरफ्तार नहीं करेंगे ? अथवा जैसे कोई दूसरों के देखे बिना विषका पान करके उदासीन होकर बैठ जाएँ तो उसका मरण नहीं होगा क्या कोई राजमहल से चुरा कर कोई वस्तु ले आवे और उदासीन हो कर चुपचाप बैठ जाएँ तो चोरी के अपराध से मुक्त हो जाएगा ? ।

इसी प्रकार स्त्री के साथ समागम किसी भी प्रकार क्यों न किया

'ધર્મનું' પાલન કરવાને માટે પુત્રોત્પત્તિને નિમિત્તે, પોતાની પત્ની પર અધિકાર રાખનારો જો ઋતુકાળમાં પોતાની પત્ની સાથે સંભોગનું સેવન કરે, તો તેમાં કોઈ દોષ લાગતો નથી. ॥૧॥

આ પ્રકારે ઉદાસીનવૃત્તિ ધારણ કરીને સ્ત્રીઓ સાથે કામભોગ સેવનારને દોષ અવશ્ય લાગે જ છે. જો કોઈ માણુસ કોઇનું મસ્તક કાપી નાંખીને ઉદાસીનતા ધારણ કરીને ત્યાંથી હટી જાય તો શું રાજ્યદંડમાંથી બચી શકે છે ખરો ? કોઈ ન જાણે એવી રીતે વિષપાન કરી લઇને ઉદાસીનભાવ ધારણ કરનાર વ્યક્તિ શું વિષની અસરથી મુક્ત રહી શકે છે ખરી ? રાજમહેલમાં ચોરી કરીને કોઇ માણુસ ઉદાસીનવૃત્તિ ધારણ કરીને ચુપચાપ બેસી જાય તો શું અપરાધથી મુક્ત થઈ જાય છે ખરો ?

એજ પ્રમાણે કોઈ પણ પ્રકારે અથવા કોઈ પણ નિમિત્તે સ્ત્રીની સાથે

'प्राणिनां बाधकं चैतच्छास्त्रे गीतं महर्षिभिः।
नलिका तप्तकणस्य प्रवेशज्ञानतस्तथा ॥
मूलं चैतदधर्मस्य भयभावप्रवर्द्धनम् ॥१॥
तस्माद्विषान्नवत् त्याज्य मिदं पाप मनिच्छता।
अनिच्छयापि संस्पृष्टो दहत्येव हि पावकः ॥२॥
तस्मात् स्त्री सम्पर्के दोषः स्यादेवेति भावः ॥१२॥

अधुना उपसंहरन् सूत्रकारः गण्डपीडादि दृष्टान्तवादीनां दोषदानाय आह- 'एवमेगे उ' इत्यादि।

मूलम्—एवमेगे उ पासत्था मिच्छदिट्ठी अणारिया।
अज्झोववन्ना कामेहिं पूयणा इव तरुणए ॥१३॥

जाय, वह दोष रहित नहीं हो सकता। वह तो दोषजनक ही है। कहा भी है--'प्राणिनां बाधकं चैतत्' इत्यादि।

महर्षियों ने मैथुन को शास्त्र में प्राणियों का घातक कहा है। जैसे नली में अग्नि डालने से उसके भीतर की रुई आदि का विनाश हो जाता है, इसी प्रकार समागम करने से जीवों का विनाश होता है। मैथुन अधर्म का मूल है और भय के भाव को बढानेवाला है।

अतएव जो पाप से बचने की इच्छा करता है, उसे विषमिश्रित अन्न के समान मैथुन का त्याग करना ही चाहिए। क्योंकि इच्छा न होने पर भी अगर अग्नि का स्पर्श हो जाय तो भी वह जलाये बिना नहीं रहती।

तात्पर्य यह है कि स्त्रीसम्पर्क करने से दोष होता ही है ॥१२॥

સંભોગ કરનાર માણસ દોષને પાત્ર અવશ્ય બને જ છે. તેને દોષરહિત ગણી શકાય જ નહીં. કહ્યું પણ છે કે—'प्राणिनां बाधकं चैतत्' ઈત્યાદિ—

મહર્ષિઓએ મૈથુનને શાસ્ત્રોમાં પ્રાણીઓનું ઘાતક કહ્યું છે. જેવી રીતે નળીમાં અગ્નિનો તણખો નાખવાથી તેની અંદર રહેલ રૂ આદિનો નાશ થઈ થઈ જાય છે, એજ પ્રમાણે મૈથુનનું સેવન કરવાથી જીવોનો વિનાશ થાય છે. મૈથુન અધર્મનું મૂળ છે અને ભયના ભાવની વૃદ્ધિ કરનારું છે. તેથી જેઓ પાપથી બચવા માગતાં હોય, તેમણે વિષમિશ્રિત અન્નની જેમ મૈથુનનો ત્યાગ કરવો જોઈએ જેવી રીતે ઈચ્છા વગર અથવા અજાણતા પણ અગ્નિનો સ્પર્શ થઈ જાય તો અગ્નિ દઝાડયા વિના રહેતી નથી, એજ પ્રમાણે રાગ-દ્વેષથી રહિત બનીને પણ મૈથુનનું સેવન કરનારને દોષ અવશ્ય લાગે છે ।૧૨।

छाया—एवमेके तु पार्श्वस्था मिथ्यादृष्टयोऽनार्याः ।
अध्युपपन्नाः कामेषु पूतना इव तरुणके ॥१३॥

अन्वयार्थः—(एवं) एवम्-पूर्वोक्तप्रकारेण-मैथुनं निरवद्यं मन्यमानाः, (एगे) एके तु-केचन (पासत्था) पार्श्वस्थाः (मिच्छादिट्ठी) मिथ्यादृष्टयः विपरीतावबोधाः (अणारिया) अनार्याः (कामेहिं) कामैरिच्छामदनरूपैः कामेषु वा शब्दादिषु (अज्झोववन्ना) अध्युपपन्नाः=गृद्धिभावमुपगताः (तरुणए) तरुणके-स्वापत्ये (पूयणा इव) पूतना इव=पूतना उरभ्रीवेति ॥१३॥

अब सूत्रकार उपसंहार करते हुए गण्ड पीडा (फोडे को दबाने) आदि दृष्टान्त देनेवालों के कथन को दूषित करने के लिए कहते हैं--'एवमेगे उ' इत्यादि ।

शब्दार्थ—'एवं-एवम्' पूर्वोक्त प्रकार से-मैथुन को निरवद्य मानने वाला 'एगे उ-एके तु' कोई 'पासत्था-पार्श्वस्थाः' पार्श्वस्थ 'मिच्छदिट्ठी-मिथ्यादृष्टयः' मिथ्यादृष्टिवाले 'अणारिया-अनार्याः' अनार्य 'कामेहिं-कामैः' कामभोगोंमें अथवा शब्दादिविषयों में 'अज्झोववन्ना-अध्युपपन्नाः' अत्यन्त आसक्त होते हैं 'तरुणए-तरुणके' अपने बालकों पर 'पूयणा इव-पूतना इव' जैसे पूतना नामकी डाकिनी आसक्त रहती हैं ।१३।

अन्वयार्थ-इस प्रकार मैथुन को निर्दोष मानने वाले कोई कोई पार्श्वस्थ मिथ्यादृष्टि हैं, अनार्य हैं, और कामभोगों में उसी प्रकार आसक्त हैं जैसे पूतना डाकिनी बालकों पर आसक्त होती है । १३॥

હવે સૂત્રનો ઉપસંહાર કરતા સૂત્રકાર ઉપર્યુક્ત દૃષ્ટાન્તો દ્વારા (ખીલને દબાવવાના, સ્થિર જળ પીનાર પિંગ પક્ષી આદિના દૃષ્ટાન્તો દ્વારા) પોતાના મતનું સમર્થન કરનારા લોકોની માન્યતાનું ખંડન કરે છે.-'एवमेगे' ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'एवं-एवम्' પૂર્વોક્ત પ્રકારથી મૈથુનને નિરવદ્ય માનવાવાળા 'एगे उ-एके तु' કોઈક 'पासत्था-पार्श्वस्थाः' પાર્શ્વસ્થ 'मिच्छदिट्ठी-मिथ्यादृष्टयः' મિથ્યાદૃષ્ટિવાળા 'अणारिया-अनार्याः' અનાર્ય 'कामेहिं-कामैः' કામભોગમાં અથવા શબ્દ વગેરે વિષયોમાં 'अज्झोववन्ना-अध्युपपन्ना' અત્યન્ત વધારે આસક્ત હોય છે. 'तरुणए-तरुणके' પોતાના બાળકો ઉપર 'पूयणा इव-पूतना इव' જેવી રીતે પૂતના નામની ડાકણ આસક્ત રહે છે ॥૧૩॥

સૂત્રાર્થ—આ પ્રકારે કામભોગોને નિર્દોષ માનનારા કોઈ કોઇ પાર્શ્વસ્થો (શિથિલાચારીઓ) મિથ્યાદૃષ્ટિ છે અને અનાર્ય છે. તેઓ કામભોગોમાં એટલાં બધાં આસક્ત છે કે જેટલી પૂતના ડાકણ બાળકો પર આસક્ત હોય છે. ॥૧૩॥

टीका—एवमिति-एवं व्रणं स्फोटयित्वा ततः पूयादिकमपनीयते तत्र न भवति कोपि दोषः, एवं मैथुनसेवनेऽपि नास्ति दोष इति मन्यमानाः' 'एवं' एवं 'एगे' एके=ललनासक्ताः पार्श्वस्थादयः सदनुष्ठानात् स्वपार्श्वे तिष्ठन्तः नाथवादिकमंडलचारिणः स्वयूथ्या वा केचन। तथा 'मिच्छदिट्ठी' मिथ्यादृष्टयः=मिथ्याविपरीतातत्त्वग्राहिणीदृष्टिर्दर्शनं येषां तथाभूताः 'अणारिया' अनार्याः-धर्मविरुद्धानुष्ठानकर्तारः सर्वपरित्याज्यधर्मेभ्यो दूरं वर्त्तमानाः आर्याः, न आर्याः इति अनार्याः विरुद्धधर्मानुष्ठानात् 'कामेहिं' कामेषु=कामभोगादौ 'अज्झोववन्ना' अध्युपपन्नाः=गृद्धिभावमुपगताः। अथवा-रागैरसदनुष्ठाने आसक्ताः

टीकार्थ--जो लोग ऐसा मानते हैं कि फोडे को फोडकर उसमें से यदि मवाद निकाल दिया जाता है तो ऐसा करने में कोई दोष नहीं है, वे वास्तव में स्त्रियों में आसक्त पार्श्वस्थ हैं। वे प्रशस्त आचार से दूर रहनेवाले हैं। अपने आपको 'नाथ' कहते हैं और मण्डल में विचरण करते हैं। कोई कोई स्वयूथिक भी ऐसे हैं जो इस प्रकार मानते हैं। वे वास्तव में मिथ्यादृष्टि हैं अर्थात् तत्त्व को विपरीत ग्रहण करनेवाले हैं। जो धर्म विरुद्ध अनुष्ठान नहीं करते और समस्त हेय धर्मों से दूर रहते हैं, वे आर्य कहलाते हैं और जो आर्य न हों वे अनार्य कहे जाते हैं। धर्मविरुद्ध अनुष्ठान करने के कारण ऐसा कहनेवाले अनार्य हैं। कामभोगों में गृद्ध हैं अथवा राग के कारण असत् आचरण में आसक्त

ટીકાર્થ--જે લોકો એમ માને છે કે ખીલ ગુમડાં આદિને દબાવીને તેમાંથી પરુ આદિ કાઢી નાખવામાં જેમ કોઈ દોષ નથી, એજ પ્રમાણે કામ પ્રાર્થિની સ્ત્રી સાથે કામભોગ સેવવામાં પણ કોઈ દોષ નથી. તેઓ ખરી રીતે તો સ્ત્રીઓમાં આસક્ત પાર્શ્વસ્થો જ હોય છે. તેઓ પ્રશસ્ત આચારોનો ત્યાગ કરીને શિથિલાચારી બની ગયા હોય છે. તેઓ પોતાને નાથ કહે છે. અને મંડળમાં વિચરણ કરે છે. કોઈ કોઈ સ્વયૂથિકો પણ આ પ્રકારની માન્યતાનો આધાર લઈને શિથિલાચારી બની ગયા હોય છે. તેઓ ખરી રીતે મિથ્યાદૃષ્ટિ જ છે; એટલે કે તત્ત્વને વિપરીત રૂપે ગ્રહણ કરનારા છે. જેઓ ધર્મના આદેશનું પાલન કરનારા અને હેય ધર્મોથી દૂર રહેનારા છે. તેમને જ આર્ય કહેવાય છે, પરન્તુ ધર્મવિરૂદ્ધનું આચરણ કરનારા લોકો આર્યકુળમાં જન્મ ધારણ કરવા છતાં પણ અનાર્ય જ છે. તેઓ કામભોગોમાં લોલુપ છે, અને રાગને કારણે અસત્ આચરણમાં આસક્ત છે, જેવી રીતે પૂતના ડાકણ

ते विद्यन्ते। अत्र दृष्टान्तं दर्शयति-'तरुणए' तरुणके, स्तनंधयबालके इव=यथा 'पूयणा' पूतना=डरश्री आसक्ता भवति। तथैवेमेऽपि शाक्तादयो वादिनः मनोरमासु आसक्ताः।

यद्वा-तरुणके स्वापत्ये यथा, पूतना पशु जातिविशेषः मेषः अध्यासक्तः, तद्वदेव। मेषाणां स्वापत्येऽतीव स्नेहो भवति। एकदा सर्वपशूनामपत्यानि निर्जलकूपे पतितानि। तद् दृष्ट्वा सर्वे पशवः संजातदया अपत्यस्नेहात्तत्र समवेताः। किन्तु प्राप्तुमुपायमपश्यन्तः कूपतटे एव निषण्णाः। मेषस्तु तथाविधमपत्यं दृष्ट्वा कूपे पतितः। इति दृष्ट्वा सर्वैर्निर्णीतं यत् मेषाणां स्वापत्ये स्नेहाधिक्यमिति।

हैं। इस विषय में दृष्टान्त दिखलाते हैं-जैसे पूतना बालकों में आसक्त होती है, उसी प्रकार यह शाक्त आदि भी महिलाओं में आसक्त है।

अथवा जैसे पूतना अर्थात् भेड अपने बालक में आसक्त होती है, उसी प्रकार यह वादी भी स्त्रियों में आसक्त हैं। भेडों को अपनी सन्तान पर अतीव अनुराग होता है। एक बार सब पशुओं के बच्चे कूप में गिर गए। यह देखकर सभी पशुओं को बडी करुणा उत्पन्न हुई और सन्तान प्रेम के कारण वे इकट्ठे हुए। किन्तु कुए में गिरे बच्चों को प्राप्त करने का कोई उपाय न सूझा। अतएव वे सब विषादयुक्त होकर कूपके किनारे ही खडे हो रहे मगर भेड अपने बच्चे को गिरा देख स्वयं भी कूप में गिर पडा। यह घटना देखकर सबने यह निर्णय किया कि भेडों को अपनी सन्तान पर अत्यधिक स्नेह होता है। तात्पर्य

બાળકોમાં આસક્ત હોય છે, એજ પ્રમાણે શાકત આદિ પરતીર્થિકો લલનાઓમાં આસક્ત હોય છે.

પૂતનાનો બીજો અર્થ 'ઘેટી' થાય છે. જેવી રીતે ઘેટી પોતાના બચ્ચામાં ખૂબ જ આસક્ત હોય છે, એજ પ્રમાણે-શાકત આદિ પરતીર્થિકો સ્ત્રીઓમાં આસક્ત હોય છે. ઘેટીને પોતાના બચ્ચાંઓ પર ઘણો અનુરાગ હોય છે, તે વાત નીચેની કથા દ્વારા સિદ્ધ થાય છે એક વખત એવું બન્યું કે ઘણાં પશુઓનાં બચ્ચાં કૂવામાં પડી ગયાં. તે વાતની ખબર પડતાં તે પશુઓનાં દુઃખનો પાર ન રહ્યો. તેઓ સન્તાનપ્રેમને કારણે કૂવાને કાંઠે એકઠાં થયાં. પરન્તુ કૂવામાં પડી ગયેલાં પોતાનાં બચ્ચાંઓને બહાર કાઢવાનો કોઇ ઉપાય તેમને જડયો નહીં. તેથી તેઓ ખૂબ જ વિષાદનો અનુભવ કરતાં કૂવાને કાંઠે જ ઊભાં રહ્યાં. પરન્તુ મેઢી (ઘેટી) પોતાના બચ્ચાને પાણીમાં પડેલું દેખીને કૂવામાં કૂદી પડી. આ ઘટના જોઇને સમસ્ત પ્રાણીઓએ એવું કબૂલ કર્યું કે ઘેટીને પોતાનાં બચ્ચાં પર સૌથી વધારે અનુરાગ હોય છે. આ કથનનો

एवमेव ते वादिनः स्त्रीषु नितरामेवासक्ताः। यतः सर्वज्ञविनिन्दितमैथुनसेवनाय स्त्रियमासक्ताः इति ॥१३॥

कामाऽऽसक्ततायां यद् भवति तद्दूषणं वदति सूत्रकारः-'अणागय' इत्यादि

मूलम्—अणागयमपस्संता पच्चुप्पन्नगवेसगा।
ते पच्छा परितप्पंति खीणे आउंमि जोव्वणे ॥१४॥

छाया—अनागतमपश्यन्तः प्रत्युत्पन्नगवेषकाः।
ते पश्चात् परितप्यन्ते क्षीणे आयुषि यौवने ॥१४॥

अन्वयार्थः—(अणागयमपस्संता) अनागतमपश्यन्तः=भविष्यद्दुःखमजा-

यह है कि ये वादी स्त्रियों में अत्यन्त आसक्त हैं, 'क्योंकि सर्वज्ञों द्वारा अत्यन्त निन्दित मैथुन में आसक्त हैं ॥१३॥

काम में आसक्ति होने पर जो दोष होता है, सूत्रकार उसे दिखलाते हैं-'अणागय' इत्यादि।

शब्दार्थ—'अणागयमपस्संता-अनागतमपश्यन्तः' भविष्य में होने वाले दुःखको न देखनेवाले 'पच्चुपन्नगवेसगा-प्रत्युत्पन्नगवेषकाः' जो लोक वर्तमान सुखकी खोज में लगे रहते हैं 'ते-ते' वे शाक्यादि मतानुयायी 'पच्छा-पश्चात् पीछे 'आउंमि-आयुषि' आयुष्य 'जोव्वणे-यौवने' और युवावस्था 'खीणे-क्षीणे' क्षीण होने पर 'परितप्पंति-परितप्यन्ते' पश्चात्ताप करते हैं ॥१४॥

अन्वयार्थ—भविष्य की ओर आंख मीचनेवाले अर्थात् भावी

ભાવાર્થ એ છે કે ઉપર્યુક્ત શાકત આદિ મતવાદીઓ સ્ત્રીઓમાં એટલાં બધાં આસક્ત છે કે તેઓ સર્વજ્ઞોના ઉપદેશની અવગણના કરીને મૈથુન જેવાં પાપકૃત્યમાં આસક્ત રહે છે ॥૧૩॥

કામમાં આસક્ત થવાથી જે દોષ લાગે છે, તે હવે સૂત્રકાર પ્રકટ કરે છે. 'અણાગય' ઈત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'अणागयमपस्संता-अनागतमपश्यन्तः' ભવિષ્યમાં થવાવાળા દુઃખને ન જોવાવાળા 'पच्चुप्पन्नगवेसगा-प्रत्युत्पन्नगवेषकाः' જે માણસો વર્તમાન સુખની શોધમાં લાગ્યા રહે છે 'ते-ते' તે શાક્ય વગેરે મતાનુયાયી 'पच्छा-पश्चात्' પાછળથી 'आउंमि-आयुषि' આયુષ્ય 'जोव्वणे-यौवने' અને યુવાનવસ્થા 'खीणे-क्षीणे' ક્ષીણ થયા પછી 'परितप्पंति-परितप्यन्ते' પસ્તાવો કરે છે ॥૧૪॥

સૂત્રાર્થ—ભવિષ્યમાં આવી પડનારાં દુઃખોનો વિચાર નહીં કરનારા અને

नाना: (पच्चुप्पन्नगवेसगा) प्रत्युत्पन्नगवेषका:=वर्तमानसुखान्वेषका:, (ते) वे-शाक्यादयः (पच्छा) पश्चात् (आउंमि) आयुषि (जोव्वणे) यौवने (खीणे) क्षीणे=विनष्टे सति (परितप्पंति) परितप्यन्ते=पश्चात्तापं कुर्वन्ति इति ॥१४॥

टीका—'अणागयं' अनागतम्, कामासक्तानां पश्चान्नरकादिस्थाने महती यातना भवतीति तत्रत्यं दुःखम् 'अपस्संता' अपश्यन्तः 'पच्चुप्पन्नगवेसगा' प्रत्युत्पन्नगवेषकाः-प्रत्युत्पन्नं वर्तमानकालिकवैषयिकसुखम् अन्वेषयन्तः विविधप्रकारैः कामानामेव गवेषकाः 'ते' पुरुषाः शाक्यादयः 'पच्छा' पश्चात् 'आउंमि' आयुषि 'खीणे' क्षीणे सति अथवा-'जोव्वणे' यौवने नष्टे सति 'परितप्पंति' परितप्यन्ते=पश्चात्तापं कुर्वन्ति। कामान्धतया पूर्वन्तु अविचार्यैव स्त्रीषु समासक्ता अभवन्। पश्चादायुषः क्षये समुत्पन्नवैराग्याः युवावस्थाया अपगमे वा शोचन्ति, आत्मानमेव निन्दन्ति। तदुक्तम्—

दुःखों को न देखनेवाले और वर्त्तमान कालीन सुख की गवेषणा करनेवाले वे शाक्त आदि बाद में आयु और यौवन के क्षीण होने पर पश्चात्ताप करते हैं ॥१४॥

टीकार्थ--कामभोगों में आसक्त पुरुषों को बाद में नरक आदि स्थानों में घोर यातना होती है। वे वादी वहां के दुःखों को नहीं देखते वे तो केवल वर्त्तमानकालीन विषयसुख की ही गवेषणा करते हैं। किन्तु जब आयु क्षीण होती है अथवा यौवन व्यतीत हो जाता है, तब उन्हें परिताप होता है।

आशय यह है कि पहले तो कामान्ध होकर विना विचारे ही स्त्रियों में आसक्त हो गए, बाद में आयु क्षीण होने पर या युवावस्था व्यतीत हो जाने पर वैराग्य उत्पन्न होता है तो शोक करते हैं और अपने को कोसते हैं। कहा भी है—'हतं मुष्टिभिराकाशं' इत्यादि।

વર્તમાનકાલીન સુખની જ ખેવના કરનારા શાક્ત આદિ પરતીર્થિકોને આયુ અને યૌવન ક્ષીણુ થાય ત્યારે પસ્તાવાનો વારો આવે છે. ॥૧૪॥

ટીકાર્થ—કામભોગોમાં આસક્ત લોકોને મનુષ્યભવનું આયુષ્ય પૂરું કરીને નરક આદિ દુર્ગતિઓમાં ઘોર યાતનાઓ વેઠવી પડે છે. તેઓ નરકાદિના દુઃખનો વિચાર કરવાને બદલે વર્તમાનકાલીન વિષયસુખમાં જ આસક્ત રહે છે. પરન્તુ જ્યારે આયુષ્ય ક્ષીણુ થાય છે અથવા યુવાની ચાલી જાય છે, ત્યારે તેમને પસ્તાવાનો વખત આવે છે.

આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે તેઓ પહેલાં તો કામાન્ધ થઈને વિના વિચાર્યે સ્ત્રીઓમાં આસક્ત થાય છે, પરન્તુ જ્યારે યુવાવસ્થા પૂરી થઈ જાય છે અને આયુષ્ય પૂરૂ થવાનો સમય નજીક આવે છે, ત્યારે તેમનામાં વૈરાગ્ય ભાવ પેદા થવાને કારણે તેમને પસ્તાવો થાય છે. કહ્યું પણ છે કે—

हतं मुष्टिभिराकाशं तुषाणां कण्डनं कृतम् ।
यन्मया प्राप्य मानुष्यं सदर्थे नादरः कृतः ॥१॥

अपिच—मृत्कुम्भवालुकारन्ध्रपिधानपरमार्थिना ।
दक्षिणावर्त्तशंखोऽयं हन्त ! चूर्णीकृतो मया ॥२॥

तथा—'विहवावलेवनडिएहिं जाइं कीरंति जोव्वणमरणं ।
वय परिणामे सरियाइं ताइं हियए खुडुक्कंति ॥३॥

छाया—विभवावलेपनाटितैर्यानि क्रियन्ते यौवनमदेन ।
वयः परिणामे स्मृतानि तानि हृदयं व्यथन्ते ॥३॥१४॥

मनुष्यभवको प्राप्त करके भी मैंने उत्तम अर्थ का आदर नहीं किया, यह मानों ऐसा ही है जैसे मुष्टियों से आकाश में आघात किया और छिलकों को कूटा। अर्थात् जैसे आकाश में आघात करना और तुषको खांड़ना निष्फल प्रयास है, उसी प्रकार मनुष्यभव पाकर उत्तम अर्थ के लिए प्रयास न करने से मनुष्यभव व्यर्थ हो जाता है। पुनः 'मृत्कुंभवालुकारन्ध्र' इत्यादि ।

और मनुष्यभव को उत्तम अर्थ मोक्ष में न लगाकर विषयभोगों में लगाकर मैंने मानो मृत्तिका के घट में हुए छिद्र को मूंदने के लिए दक्षिणावर्त्त शंख जैसे अनमोल पदार्थ का चूरा कर दिया हो !

और भी कहा है–'विहवावलेवनडिएहिं' इत्यादि ।

'हत मुष्टिभिराकाशं' ઇત્યાદિ--

'તે માણસને એવો પશ્ચાત્તાપ થાય છે કે મેં મનુષ્યભવ પ્રાપ્ત કરીને ઉત્તમ તત્ત્વની અવગણના કરી મેં તો આકાશમાં મુઠ્ઠી વડે આઘાત કરવા જેવાં અથવા ફોફાં (ફોતરા) ખાંડવા જેવાં નિરર્થક કાર્યમાં જીવનને વેડફી નાખ્યું એટલે કે આકાશમાં આઘાત કરવો અથવા ફોતરાં ખાંડવા, તે જેવી રીતે નિરર્થક છે, એજ પ્રમાણે મનુષ્યભવ પ્રાપ્ત કરવા છતાં ઉત્તમ અર્થને પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયાસ ન કરવાથી મારો મનુષ્યભવ મેં વેડફી નાખ્યો છે.'

'मृत्कुंभवालुकारन्ध्र' ઇત્યાદિ—

'જેવી રીતે કોઈ મૂર્ખ માણુસ માટીના ઘડામાં પડેલા છિદ્રને સાંધવા માટે દક્ષિણાવર્ત્ત શંખ જેવા અણુમોલ પદાર્થનો ચૂરો કરી નાખે છે, એજ પ્રમાણે મેં આ અણુમોલ મનુષ્યભવને ઉત્તમ અર્થ (મોક્ષ) ની સાધનામાં વ્યતીત કરવાને બદલે વિષય ભોગોમાં વ્યર્થ ગુમાવી નાખ્યો.' વળી તેને એવો પશ્ચાત્તાપ થાય છે કે—'विहवावलेवनडिएहिं' ઇત્યાદિ—'વૈભવના મદમાં છકી

ये तूत्तमसहापुरुषास्ते तु अनागतसुखजनकमेव तपः संयमाऽनुष्ठानं कुर्वन्ति। तेन वार्द्धके पश्चात्तापं न कुर्वन्तीति दर्शयितुमाह सूत्रकारः-'जेहिं काले' इत्यादि।

मूलम्-जेहिं काले परिक्कंतं न पच्छा परितप्पए।
ते धीरा बंधणुम्मुक्का नावकंखंति जीवियं ॥१५॥

छाया—यैः काले पराक्रान्तं न पश्चात् परितप्यन्ते ।
ते धीरा बन्धनोन्मुक्ताः नावकांक्षन्ति जीवितम् ॥१५॥

वैभव के अभिमान में आकर तथा यौवन के मद में चूर होकर जो कार्य किये जाते हैं, अवस्था बीत जाने पर अब उनका स्मरण हृदय में शल्य की तरह खटकता है ॥१४॥

किन्तु उच्चकोटि के महापुरुष भविष्यत् में सुख उत्पन्न करनेवाले तप एवं संयम का अनुष्ठान करते हैं। उन्हें वृद्धावस्था में पश्चात्ताप नहीं करना पडता। इस तथ्य को दिखलाते हुए सूत्रकार कहते हैं—'जेहिं काले' इत्यादि।

शब्दार्थ—'जेहिं-यैः' जिन पुरुषोंने 'काले-काले' धर्मोपार्जन कालमें 'परिक्कंतं-पराक्रान्तम्' धर्मोपार्जन किया है 'ते-ते' वे पुरुष 'पच्छा-पश्चात्' पीछेसे 'न परितप्पए-न परितप्यते' पश्चात्ताप नहीं करते हैं 'बंधणुम्मुक्का-बन्धनमुक्ताः' बन्धन से छूटे हुए 'धीरा-धीराः' वे धीर पुरुष 'जीवियं-जीवितम्' असंयमी जीवनकी 'नावकंखंति-नावकांक्षन्ति' इच्छा नहीं करते हैं ॥१५॥

જઈને તથા યૌવનના મદમાં ભાન ભૂલીને જે કાર્યો મેં કર્યાં છે, તેનું સ્મરણ હવે આ વૃદ્ધાવસ્થામાં હૃદયની અંદર કાંટાની જેમ ખટકે છે' ॥૧૪॥

અજ્ઞાની માણસોને પાછળથી પસ્તાવું પડે છે, પણ ઉચ્ચકોટિના મહાપુરુષો ભવિષ્યમાં સુખ ઉત્પન્ન કરનારા તપ અને સંયમની આરાધના કરે છે. તેમને વૃદ્ધાવસ્થામાં પશ્ચાત્તાપ કરવો પડતો નથી. આ તથ્યને હવે સૂત્રકાર પ્રકટ કરે છે—'जेहिं काले' ઈત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'जेहिं-यैः' જે પુરુષો એ 'काले-काले' ધર્મોપાર્જન કાળમાં 'परिक्कंतं-पराक्रान्तम्' ધર્મોપાર્જન કર્યું છે 'ते-ते' તે પુરુષ 'पच्छा-पश्चात्' પાછળથી 'न परितप्पए-न परितप्यते' પસ્તાવો કરતાં નથી. 'बंधणुम्मुक्का-बन्धनोन्मुक्ताः' બંધનથી છુટેલ 'धीरा-धीराः' ધીર પુરુષ 'जीवियं-जीवितम्' અસંયમી જીવનની 'नावकंखंति-नावकांक्षन्ति' ઈચ્છા કરતાં નથી. ॥૧૫॥

अन्वयार्थः—(जेहिं) यैः पुरुषैः (काले) काले धर्मोपार्जनकाले (परिक्कंतं) पराक्रान्तं धर्मोपार्जनं कृतम् (ते) ते पुरुषाः (पच्छा) पश्चात् (न परितप्पए) न परितप्यन्ते=पश्चात्तापं न कुर्वन्ति (बंधणुम्मुक्का) बन्धनमुक्ताः (धीरा) धीराः=महासत्त्वाः (जीवियं) जीवितं=असंयमजीवनं (नावकंखंति) नावकांक्षन्ति नेच्छन्तीति ॥१५॥

टीका—'जेहिं' यैरात्महितकर्तृभिः 'काले' धर्मोपार्जनसमये 'परिक्कंतं' पराक्रान्तम्, इन्द्रियकषायाणां पराजयाय सदुद्योगः कृतः। 'ते' ते तादृशाः 'धीरा' कर्मविदारणे शौर्यादिगुणोपपन्नाः। पश्चात् मरणकाले,-अपगतयौवने वृद्धावस्थायाम्। 'न परितप्पंते' न परितप्यन्ते, पश्चात्तापं न कुर्वन्ति शोकाग्निना दग्धा न भवन्ति। 'बंधणुम्मुक्का' बन्धनमुक्ताः स्त्र्यादिबन्धनरहिताः 'ते' ते 'धीरा'=महापुरुषाः 'जीवियं' जीवितमसंयमजीवनम् 'नावकंखंति' नावकांक्षन्ति=नाभिलषन्ति।

अन्वयार्थ--जिन्होंने समय पर पराक्रम किया अर्थात् धर्मसेवन किया है, वे बाद में पश्चात्ताप नहीं करते। बन्धन मुक्त धीर पुरुष असंयम-जीवन की आकांक्षा नहीं करते ॥१५॥

टीकार्थ--आत्मा का हित करनेवाले जिन विवेकशील दीर्घदर्शी पुरुषों ने धर्मोपार्जन के अवसर पर पराक्रम किया है अर्थात् इन्द्रियों और कषायों के निग्रह के लिए उद्योग किया है, वे कर्मविदारण में शूरता आदि गुणों से सम्पन्न धीरपुरुष मरण के समय या यौवन व्यतीत हो जाने पर वृद्धावस्था में परिताप नहीं करते। उन्हें शोक की अग्नि में दग्ध नहीं होना पडता। स्त्री आदि के बन्धन से रहित वे धीर पुरुष असंयममय जीवन की आकांक्षा नहीं करते।

સૂત્રાર્થ—જેમણે યોગ્ય અવસરે પરાક્રમ કર્યું છે. એટલે કે ધર્મનું સેવન કર્યું છે, તેમને પાછળથી પસ્તાવું પડતું નથી. બન્ધન મુક્ત ધીર પુરુષો અસંયમી જીવનની આકાંક્ષા રાખતા નથી. ॥૧૫॥

ટીકાર્થ—આત્મહિતની ભાવના રાખનારા જે વિવેકશીલ પુરુષો ભવિષ્યકાલીન સુખનો વિચાર કરીને ધર્મોપાર્જનનો અવસર આવે ધર્મકરણીમાં પ્રવૃત્ત થાય છે-જેઓ ઇન્દ્રિયો અને કષાયોના નિગ્રહ માટે પ્રયત્નશીલ રહે છે-એવાં કર્મવિદારણમા શૂરતા આદિ ગુણોથી સંપન્ન ધીર પુરુષોને મરણનો સમય નજીક આવે ત્યારે અથવા યૌવન વ્યતીત થઇને વૃદ્ધાવસ્થા આવે ત્યારે પસ્તાવું પડતું નથી. તેને શોકની અગ્નિમાં શેકાવું પડતું નથી. સ્ત્રી આદિ બંધનથી રહિત તે ધીરપુરુષો સંયમરહિત જીવનની ઇચ્છા કરતા નથી.

धर्मोपार्जनकालस्तु प्रायः सर्व एव भवति विवेकिनाम्। यतो धर्मस्यैव सर्वतः प्राधान्यात् पुरुषार्थेऽवसरे, प्रधानस्यैव उपार्जनं क्रियमाणं दृष्टम्। अत आ बाल्यात् ये संयमानुष्ठाने धर्मसाधने समुद्यतास्त एव धीराः। इत्थंभूता धीरा आशैशवाद्धर्ममनुष्ठाय कर्मविनाशने समर्थाः। अत एव कर्मबन्धनरहिता असंयम- संबद्धं जीवनं नावकांक्षन्ति। जीविते मरणे वा निःस्पृहाः सर्वदा सर्वथा संयमोद्य- मवतय एव भवन्ति ॥१५॥

नारीपरीषहस्याऽतिदुरुहत्वं दर्शयति सूत्रकारः—'जहा नई' इत्यादि।

मूलम्—जहा नई वेयरणी दुत्तरा इह संमता।
एवं लोगंसि नारीओ दुरुत्तरा असंईमया ॥१६॥

छाया—-यथा नदी वैतरणी दुस्तरेह सुसंमता।
एवं लोके हि नार्यो दुस्तरा अमतिमता ॥१६॥

आशय यह है विवेकवान् जनों के लिए सभी समय धर्माचरण के लिए होता है। धर्म ही सब में प्रधान है और पुरुषार्थ के अवसर पर प्रधान वस्तुका उपार्जन करना ही देखा जाता है। अतएव बाल्या- वस्था से ही जो संयम के अनुष्टान या धर्म के साधन में उद्यत हैं, वही वास्तव में धीर कहलाते हैं। ऐसे धीर पुरुष शैशव (बालपन से) अवस्था से ही धर्म का अनुष्ठान करके कर्मविनाश करने में समर्थ होते हैं। अतएव जो कर्मबन्ध से रहित हैं वे असंयममय जीवन की अभिलाषा नहीं करते हैं। वे जीवन में और मरण में निस्पृह होते हैं। सदा सर्वथा संयमपालन के ही अभिलाषी होते हैं ॥१५॥

આ કથનને ભાવાર્થ એ છે કે વિવેકવાન્ પુરુષો પોતાની જીવનની ક્ષણે ક્ષણનો ઉપયોગ ધર્માચરણમાં કરે છે. ધર્મ જ સૌથી ઉત્તમ છે. તે ઉત્તમ વસ્તુનું ઉપાર્જન કરવામાં જ વિવેકવાન્ પુરુષો પ્રયત્નશીલ રહે છે તેથી જેઓ બાલ્યાવસ્થાથી જ સંયમના અનુષ્ઠાનમાં અથવા ધર્મના સાધનમાં પ્રવૃત્ત રહે છે, તેને જ ખરી રીતે ધીર કહી શકાય છે. એવાં ધીર પુરુષો બાલ્યાવસ્થાથી જે ધર્મનું પાલન કરીને કર્મનો ક્ષય કરવા લાગી જાય છે. તેથી તેઓ કર્મનો ક્ષય કરીને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાને સમર્થ બને છે. એવા પુરુષો કર્મબન્ધથી રહિત હોય છે, તેઓ કદી પણ અસંયમી જીવનની અભિલાષા સેવતા નથી. તેઓ જીવન અને મરણના વિષયમાં નિઃસ્પૃહ હોય છે. સંયમનું પાલન કરતાં કદાચ મૃત્યુને ભેટવું પડે તો પણ તેઓ ગભરાતા નથી તેઓ સદા સંયમપાલનની જ અભિલાષાવાળા હોય છે. ॥૧૫॥

अन्वयार्थः--(जहा) यथा (इह) इहास्मिन् लोके (वेयरणी नई) वैतरणी नदी (दुरुत्तरा संमता) दुस्तरा संमता दुःखेन तर्त्तुं योग्या (एवं) एवमनेन प्रकारेण (लोगंसि) लोके (नारीओ) नार्यः=स्त्रियः (अमइमया) अमतिमता=विवेकशून्य-पुरुषेण (दुरुत्तरा) दुस्तरा भवतीति ॥१६॥

टीका--'जहा' यथा 'वेयरणी' वैतरणी 'नई' नदी 'दुत्तरा' दुस्तरा इह-लोके संमता, अत्यन्तवेगवाहितया विषमतटवत्तया च वैतरणी नदी अनिष्णातै-स्तर्त्तुमशक्या भवति। नदीसंतरणे कृतमतयः एव तां तरन्ति। 'एवं' एवं प्रकारेण

स्त्री परीषह को सहन करना अत्यन्त कठिन है, सूत्रकार यह दिखलाते हुए कहते हैं--'जहा नई' इत्यादि।

शब्दार्थ—'जहा-यथा' जैसे 'इह-इह' इस लोकमें 'वेयरणी नई-वैतरणीनदी' वैतरणी नदी 'दुरुत्तरा संमता-दुस्तरा संमता' अनिष्णात-जनोंसे दुस्तरमानी गई है 'एवं-एवम्' इसी प्रकार 'लोगंसि-लोके' इस लोकमें 'नारीओ-नार्यः' स्त्रियां 'अमई मया-अमति मता' विवेक-शून्य पुरुष से 'दुरुत्तरा-दुस्तरा' दुस्तर मानी गई है ॥१६॥

अन्वयार्थ--जैसे लोक में वैतरणी नदी को पार करना कठिन है, उसी प्रकार विवेकहीनजनके लिए स्त्रियां दुस्तर हैं ॥१६॥

टीकार्थ—वैतरणी नदी को पार करना कठिन माना गया है। वह तीव्र वेगके साथ वहती है और उसके तट बडे विकट होते हैं। अतएव अनिपुणपुरुष उसे तिर नहीं सकते। उसे वही लोग पारकर

હવે સૂત્રકાર એ વાત પ્રકટ કરે છે કે સ્ત્રીપરીષહને સહન કરવો ઘણો મુશ્કેલ છે—'जहा नई' ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'जहा-यथा' જેવી રીતે 'इह-इह' આ લોકમાં 'वेयरणीनई-वैतरणी-नदी' વૈતરણીનદી 'दुरुत्तरा संमता-दुस्तरा संमता' અનિષ્ણાત માણુસોથી દુસ્તર-મનાયેલ છે. 'एवं-एवम्' આ પ્રકારે 'लोगंसि-लोके' આ લોકમાં 'नारीओ-नार्यः' સ્ત્રીઓ 'अमईमया-अमतिमता' વિવેકશૂન્ય પુરૂષથી 'दुरुत्तरा-दुस्तरा' દુસ્તર માનવામાં આવેલ છે ॥૧૬॥

સૂત્રાર્થ—જેવી રીતે લોકમાં વૈતરણી નદીને પાર કરવાનું કાર્ય અતિ કઠણ ગણાય છે, એજ પ્રમાણે સ્ત્રીપરીષહને જીતવાનુ કાર્ય વિવેકહીન પુરુષોને માટે દુષ્કર ગણાય છે. ॥૧૬॥

ટીકાર્થ—વૈતરણી નદીને પાર કરવી તે ઘણું કઠણ ગણાય છે. તે તીવ્ર વેગે વહે છે અને તેના તટ ઘણા વિકટ છે. તેથી અનિપુણ પુરુષો તેને તરી શકતા નથી. તેને તે લોકો જ પાર કરી શકે છે કે જેઓ તેને પાર કરવાનો

'लोगंसि' लोके=अस्मिन् लोके 'नारीओ' नार्यः 'अमईमया' अमतिमता=अविवेकि पुरुषेण 'दुरुत्तरा' दुस्तरा दुःखेन तर्तुं योग्या। सा हि स्वकीयवल्गुवचनहावभावैः विद्वांसमपि कर्षति, मार्गादधः पातयति।

प्रमदा सर्वथा नरं पातयितु मिच्छति। तदुक्तम्-

"प्रमदा ह्युत्पथं नेतुं प्रयतन्ते शरीरिणाम्।"

सर्वा अपि स्त्रियः कलं कायैव भवति यथा स्वर्णप्रभवापि शृंखला बन्धनकारिका भवति। तदुक्तं-

'कामं कुलकलंकाय कुलजातापि कामिनी।
शृंखला स्वर्णजाताऽपि बन्धनाय न संशयः ॥१॥'

हे संसार! तव पारगमनमशक्यं न भवेत् यदि मध्ये इयं स्त्री प्रतिबन्धिका न भवेत् तदुक्तं—

पाते हैं जो पार करने का सुदृढ संकल्प कर लेते हैं। इसी प्रकार इस लोक में स्त्री परिषह को जीतना अविवेकी पुरुषों के लिए अत्यन्त कठिन है। स्त्री अपने मधुरवचनों एवं हावभावों से विद्वान् पुरुषको भी आकर्षित कर लेती है और सन्मार्ग से स्खलित कर देती है। वह पुरुष को सदैव गिराने की इच्छा करती है। कहा भी है–'प्रमदा ह्युत्पथं नेतुं' इत्यादि।

'स्त्रियां पुरुषों को कुमार्ग पर ले जानेका ही प्रयत्न करती हैं।'

सब स्त्रियां कलंक के लिए ही होती हैं जैसे सोने की सांकल भी बन्धनकारिणी ही होती है। कहा भी है--'कामं कुलकलंकाय' इत्यादि।

उच्चकुलीन कामिनी भी कुल के कलंक का ही कारण होती है, जैसे स्वर्ण की बनी सांकल भी बन्धन के लिए होती है। इसमें तनिक भी सन्देह नहीं है ॥१॥

દૃઢ સંકલ્પ કરી લે છે. એજ પ્રમાણે આ લોકમાં સ્રીપરીષહને જીતવાનું કાર્ય અવિવેકી પુરુષોને માટે તો ઘણું જ મુશ્કેલ છે. સ્રી તેનાં મધુર વચનો અને હાવભાવોથી વિદ્વાન્ પુરુષને પણ આકર્ષીને સન્માર્ગથી ભ્રષ્ટ કરીને કુમાર્ગે દોરી જાય છે. તે પુરુષોનું પતન કરવાને જ સદા ઉત્સુક રહે છે કહ્યું પણ છે કે 'સ્રીઓ પુરુષોને કુમાર્ગે ખેંચી જવાનો પ્રયત્ન કરે છે.'

'પ્રમદા હ્યુત્પથં નેતું' ઈત્યાદિ—

જેવી રીતે સોનાની સાંકળ પણ બન્ધનકારિણી જ હોય છે. એજ પ્રમાણે સ્રીઓ પણ પુરુષોને કુમાર્ગે ચડાવીને સંસારબન્ધમાં કારણભૂત બને છે કહ્યું પણ છે કે—કામં કુલકલંકાય' ઈત્યાદિ—

'संसार ! तव दुस्तारपदवी न दवीयसी।
अन्तरा दुस्तरा न स्युर्यदि रे मदिरेक्षणाः ॥१॥'

तावदेव पुरुषः सन्मार्गे तिष्ठति यावत् स्त्रीसंपर्को न भवेत्, तत्संपर्के जाते सर्वमपि विस्मृत्य तत्रैवासक्तो भवति। तदुक्तं—

सन्मार्गे तावदास्ते प्रभवति पुरुषस्तावदेवेन्द्रियाणां,
लज्जां तावद्विधत्ते विनयमपि समालम्बते तावदेव।
भ्रूचापाऽऽकृष्टमुक्ताः श्रवणपथजुषो नीलपक्ष्माण एते,
यावल्लीलावतीनां न हृदि धृतिमुषो दृष्टिबाणाः पतन्ति ॥१॥

तदेवं वैतरणीनदीवत् इमा दुस्तरा नार्यो भवन्तीति श्लोकाऽभिप्रायः ॥१६॥

हे संसार ! तुझे पार करना कठिन न होता यदि बीच में यह नारी आडी न आई होती ! कहा भी है-संसार ! तव दुस्तार' इत्यादि।

अरे संसार ! यदि बीच में ये दुस्तर नारियां न होती तो तेरी यह जो 'दुस्तार' पदवी है उसका कोई मूल्य न होता। अर्थात् स्त्री रूप बाधा के कारण ही संसार दुस्तर है। यह बाधा नहीं होती तो सुतर हो जाता।

पुरुष तभी तक सन्मार्ग पर स्थिर रहता है जब तक उसका स्त्री के साथ सम्पर्क नहीं होता। स्त्री के साथ सम्पर्क होने पर सब कुछ भूलकर उसी में आसक्त हो जाता है। कहा है—'सन्मार्गे तावदास्ते' इत्यादि।

જેવી રીતે સોનાની સાંકળ પણ બન્ધનને માટે જ હોય છે, એજ પ્રમાણે ઉચ્ચકુલીન કામિની પણ કુળને કલંક લગાડવામાં કારણભૂત બને છે, તેમાં સહેજ પણ સંદેહ નથી. ॥૧॥

જો આ નારી સંસારમાં ન હોત, તો આ સંસારને પાર કરવાનું કઠણ થઈ પડત નહીં. કહ્યું પણ છે કે—'સંસાર તવ દુસ્તાર' ઇત્યાદિ—

'હે સંસાર! જો તું આ દુસ્તર નારીઓથી યુક્ત ન હોત, તો તારી આ જે 'દુસ્તર' પદવી છે તેનું કોઈ મહત્ત્વ જ ન રહેત!'

આ કથનને ભાવાર્થ એ છે કે સ્ત્રિઓ રૂપ અવરોધને કારણે જ આ સંસાર દુસ્તર છે. જો તે અવરોધનું અસ્તિત્વ જ ન હોત તો સંસારને પાર કરવાનું કાર્ય સરળ બની જાત. પુરુષ ત્યાં સુધી જ સન્માર્ગ પર સ્થિર રહી શકે છે કે જ્યાં સુધી તેનો સ્ત્રિની સાથે સંપર્ક થતો નથી. સ્ત્રીના સંપર્કમાં આવતાં જ તે સઘળું ભૂલી જઇને સ્ત્રીમાં આસક્ત થઈ જાય છે. કહ્યુ પણ છે કે

'સન્માર્ગે તાવદાસ્તે' ઇત્યાદિ—

मूलम्-जेहिं नारीण संजोगा पूयणा पिट्ठओ कया।
सव्वमेयं निराकिच्चा ते ठिया सुसमाहिए॥१७॥

छाया--यैर्नारीणां संयोगाः पूजना पृष्ठतः कृताः।
सर्वमेतन्निराकृत्य ते स्थिताः सुसमाधिना॥१७॥

पुरुष तभी तक सन्मार्ग पर आरूढ रहता है, तभी तक इन्द्रियों को काबू में रख पाता है, तभी तक लज्जाशील रहता है और तभी तक विनय का अवलम्बन (आधार) लेता है, जब तक भौंहरूपी धनुष्य को खींच कर छोडे हुए, श्रवणपथ को प्राप्त हुए, नीले पंख-वाले, धैर्य को नष्ट करनेवाले स्त्रियों के दृष्टिबाण हृदय में नहीं लगते हैं॥१॥

इस प्रकार इस गाथा का अभिप्राय यही है कि नारियां वैतरणी नदी के समान दुस्तर हैं॥१६॥

शब्दार्थ—'जेहिं-यैः' जिन पुरुषोंने 'नारीणसंजोगा-नारीणां संयोगाः' स्त्रियोंका संबंध 'पूयणा-पूजना' और कामश्रृंगारको 'पिट्ठओ कया-पृष्ठतः कृताः' छोड दिया है 'ते-ते' वे पुरुष 'एयं सव्वं निराकिच्चा-एतत् सर्वं निराकृत्य' समस्त उपसर्गों को दूर करके 'सुसमाहिए-सुसमाधिना' प्रसन्न चित्त होकर 'ठिया-स्थिताः' रहते हैं॥१७॥

'પુરુષ ત્યાં સુધી જ સન્માર્ગ પર આરૂઢ રહે છે-ત્યાં સુધી જ ઇન્દ્રિયો કાબૂમાં રાખી શકે છે, ત્યાં સુધી જ લજ્જાશીલ રહે છે અને ત્યાં સુધી જ વિનયનું અવલંબન (આધાર) લે છે કે જ્યાં સુધી ભવાં રૂપી ધનુષને ખેંચીને છોડેલાં, શ્રવણપથ પર અગ્રેસર થતાં, નીલ પાંખવાળાં, ધૈર્યને નષ્ટ કરનારા સ્ત્રીઓનાં દૃષ્ટિબાણો તેના હૃદયને ઘાયલ કરતાં નથી.'

આ ગાથા દ્વારા સૂત્રકાર એ વાતનું સમર્થન કરે છે કે સ્ત્રીઓની આસક્તિનો ત્યાગ કરવાનું કાર્ય વૈતરણી નદીને પાર કરવા જેવું દુષ્કર છે.॥૧૬॥

શબ્દાર્થ—જેહિં-યૈઃ' જે પુરુષોએ 'नारीणसंजोगा-नारीणां संयोगाः' સ્ત્રિયોનો સંબંધ 'पूयणा-पूजना' અને કામશ્રૃંગારને 'पिट्ठओ कया-पृष्ठतः कृताः' છોડી દીધો છે, 'ते-ते' તે પુરુષો 'एयं सव्वं-निराकिच्चा-एतत् सर्वं निराकृत्य' બધા જ ઉપસર્ગોને દૂર કરીને 'सुसमाहिए-सुसमाधिना' પ્રસન્ન ચિત્ત થઈને 'ठिया-स्थिताः' રહે છે॥૧૭॥

अन्वयार्थः--(जेहिं) यैः पुरुषैः (नारीण संजोगा) नारीणां संयोगाः संबन्धाः 'पूयणा' पूजना=कामविभूषा (पिट्ठओ कया) पृष्ठतः कृताः परित्यक्ताः (ते) ते पुरुषाः (एयं सव्वं निराकिच्चा) एतत् सर्वं निराकृत्य (सुसमाहिए) सुसमाधिना (ठिया) स्थिताः=संयमिनः स्थिता भवन्तीति ॥१७॥

टीका--'जेहिं' यैः विवेकिभिः स्त्रीसंबन्धो विषमफलकः इति विज्ञाय 'नारीण संजोगा' नारीणां संयोगाः। 'पिट्ठओ कया' पृष्ठतः कृताः=परित्यक्ताः। तथा 'पूयणा' पूजना=स्त्रियमनुकूलयितुं वस्त्रालंकारादिना स्त्रीणां पूजनमपि परित्यक्तम्। 'सव्वमेयं निराकिच्चा' सर्वम्-एतत् ललनासंबन्धम्, क्षुत्पिपासादिकप्रतिकूलोपसर्गनिवहं च निराकृत्य महापुरुषैरनुष्ठितं मार्गमाश्रित्य कृतगमनमतयः। 'ते ठिया सुसमाहिए' ते स्थिताः सुसमाधिना, ते स्वस्थचित्तवृत्तिरूपेण

अन्वयार्थ--जो पुरुष नारियों के संयोगों का तथा कामविभूषा का परित्याग कर चुके, वही यह सब त्याग करके सुसमाधि में स्थित होते हैं ॥१७॥

टीकार्थ--जिन विवेकविभूषित पुरुषोंने स्त्रियों के सम्बन्ध को विषम फलप्रद जानकर त्याग दिया है तथा जिन्होंने स्त्रीको अनुकूल बनाने के लिए वस्त्र अलंकार आदि से सत्कार करने का त्याग कर दिया है, वे इन सब नारी संबंधों को तथा क्षुधा पिपासा आदि प्रतिकूल उपसर्गों को हटाकर महापुरुषों द्वारा आचीर्ण (स्वीकृत) मार्ग का आश्रय लेते हैं और उसी पर चलने का संकल्प करते हैं, वही सुसमाधि में स्थित होते हैं। उनकी चित्तवृत्ति शुद्ध रहती है। अनुकूल उपसर्ग उपस्थित होने पर भी वे महाहृद के समान स्थिर

સૂત્રાર્થ—જે પુરુષો નારીઓના સંયોગોનો તથા કામવિભૂષાનો પરિત્યાગ કરી ચૂક્યા છે, તેઓ સઘળી વસ્તુઓનો ત્યાગ કરીને સુસમાધિમાં સ્થિર રહી શકે છે. એટલે કે તેમનું ચિત્ત જ વિશુદ્ધ રહી શકે છે. ॥૧૭॥

ટીકાર્થ—જે વિવેકવાન્ પુરુષોએ સ્ત્રિઓના સંબંધને વિષમ ફલપ્રદ જાણીને તેનો પરિત્યાગ કર્યો હોય છે, તથા જેમણે સ્ત્રિઓને વશ કરવાને માટે વસ્ત્ર, અલંકાર આદિથી તેનો સત્કાર કરવાનો અને તેને રિઝવવાનો ત્યાગ કર્યો છે, તે પુરુષો જ સ્ત્રિઓ પ્રત્યેની આસક્તિનો ત્યાગ કરીને તથા ભૂખ. તૃષા આદિ ઉપસર્ગો પર વિજય પ્રાપ્ત કરીને મહાપુરુષો દ્વારા આચીર્ણ (સ્વીકૃતી પામેલા) માર્ગનો આશ્રય લે છે, અને તે માર્ગે જ આગળ વધવાનો સંકલ્પ કરે છે. તેઓ જ સુસમાધિમાં સ્થિત-રહી શકે છે. તેમની ચિત્તવૃત્તિ શુદ્ધ રહે છે. અનુકૂળ ઉપસર્ગો આવી પડે ત્યારે પણ તેઓ મહા હ્રદ (સરોવર)ના

व्यवस्थिताः। ते हि अनुकूलोपसर्गैः महाह्रदवत् क्षोभरहिता भवन्ति। अन्ये तु विषयाभिलाषिणो ललनादिपरीषहैर्जिताः संसारे अङ्गारपतितमीनवद् रागाग्निना दह्यमाना अवतिष्ठन्ते इति ॥१७॥

ये ललनापरीषहेण पराजिताः तेषां कीदृशं फलं भवतीति दर्शयितुं सूत्रकार उपक्रमते-'एए ओघं' इत्यादि।

मूलम्-एए[1] ओघं[2] तरिस्संति[3] समुदं ववहारिणो[4]।

जत्थ[5] पाणा[6] विसन्नासि किच्चंती सयकम्मुणा ॥१८॥

छाया—एते ओघं तरिष्यन्ति समुद्रं व्यवहारिणः।

यत्र प्राणा विषण्णाः सन्तः कृत्यन्ते स्वककर्मणा ॥१८॥

रहते हैं। जो इनसे विपरीत वृत्तिवाले क्षुद्र पुरुष होते हैं विषयों के अभिलाषी और स्त्री परीषह आदि से पराजित होते हैं और परिणामतः अंगार में पडे हुए मीन की तरह संसाररूपी अंगार से जलते रहते हैं॥१७॥

जो स्त्री परीषह से पराजित होते हैं, उन्हें किस प्रकार का फल प्राप्त होता है, यह दिखलाने के लिए सूत्रकार कहते हैं-'एए ओघं' इत्यादि।

शब्दार्थ--'एए-एते' अनुकूल और प्रतिकूल उपसर्गों को जीतनेवाले ये पूर्वोक्त संयमी पुरुष 'ओघं-ओघं' चातुर्गतिक संसार को 'तरिस्संति-तरिष्यन्ति' पार करेंगे जैसे 'समुदं-समुद्रम्' समुद्रको 'ववहारिणो-व्यवहारिणः' व्यापार करनेवाले वणिक्जन पार करते हैं 'जत्थ-यत्र' जिस संसार में विसन्नासि-विषण्णाः सन्तः' पडे हुए 'पाणा-प्राणाः' प्राणी-जीव 'सयकम्मणा-स्वककर्मणा' अपने कर्मों के बलसे 'किच्चंति--कृत्यन्ते' पीडित किये जाते हैं ॥१८॥

સમાન સ્થિર રહે છે. પરન્તુ જે પુરુષો તેમના કરતાં વિપરીત વૃત્તિવાળા હોય છે તેઓ વિષયોમાં આસક્ત રહે છે. એવા પુરુષો સ્ત્રીપરીષહ આદિ દ્વારા પરાજિત થાય છે. તેને પરિણામે તેઓ અંગારમાં પડેલ માછલાની માફક સંસારરૂપી અંગારા વડે શેકાતા રહે છે. ॥૧૭॥

જે ક્ષુદ્ર પુરુષો સ્ત્રીપરીષહો દ્વારા પરાજિત થાય છે તેમને કેવું ફલ ભોગવવું પડે છે, તે સૂત્રકાર હવે પ્રકટ કરે છે—'एए ओघं' ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'एए-एते' અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગોને જીતવાવાળા આ પૂર્વોક્ત સંયમી પુરૂષ 'ओघं-ओघं' ચાર ગતિવાળા સંસારને 'तरिस्संति-तरिष्यन्ति' પાર કરશે જેવી રીતે 'समुदं-समुद्रम्' સમુદ્રને 'ववहारिणो-व्यवहारिणः' વ્યાપાર કરવાવાળા વણિકજન પાર કરે છે, 'जत्थ-यत्र' જે સંસારમાં 'विसन्नासि-विषण्णाः सन्तः' પડેલ 'पाणा-प्राणाः' પ્રાણી-જીવ 'सयकम्मुणा-स्वककर्मणा' પોતાના કર્મોના બળથી 'किच्चंति-कृत्यन्ते' દુઃખિ કરવામાં આવે છે. ॥૧૮॥

अन्वयार्थः--(एए) एते=अनुकूलप्रतिकूलोपसर्गविजेतारः, (ओघं) ओघं= चातुर्गतिकसंसारं (तरिस्संति) तरिष्यन्ति=पारं यास्यन्ति यथा (समुद्दं) समुद्रम् (ववहारिणो) व्यवहारिणः (जत्थ) यत्र=यस्मिन् संसारे (विसन्नासि) विषण्णाः स्थिताः सन्तः (पाणा) प्राणाः=जीवाः (सयकम्मुणा) स्वककर्मणा स्वकृतकर्मबलेन (किच्चंती) कृत्यन्ते=पीडयन्ते इत्यर्थः ॥१८॥

टीका—'एए' अनन्तरोदीरितललनादिपरीषहजेतारः ते सर्वेऽपि दुस्तार- मपि 'ओघं' ओघं=संसारौघम् 'तरिस्संति' तरिष्यन्ति तथा तीर्णा बहवः तरन्ति च। 'समुद्दं' समुद्रम् 'ववहारिणो' व्यवहारिणो वणिजः। यथा—यानपात्रमारुह्य व्यवहारिणः समुद्रं तरन्ति। एवं भावौघं संसारसागरं स्त्र्यादिप्रतिकूलोपसर्ग- जेतारः संयमे कृतमतयः संयमात्मकंयानपात्रमालम्ब्य तरिष्यन्ति। भावौघं

अन्वयार्थ--अनुकूल और प्रतिकूल उपसर्गों को जीतनेवाले पुरुष संसार प्रवाह को पार कर जाएँगे जैसे व्यापारी सागर को पार कर जाते हैं। जिस संसार में स्थित जीव अपने कर्मों के कारण पीडित होते हैं ॥१८॥

टीकार्थ—जो पुरुष पूर्वोक्त स्त्री परीषह आदि को जीत लेते हैं, वे सभी इस दुस्तर संसार प्रवाह को पार कर जाएँगे। बहुतों ने इसे पार किया है और अब भी बहुत से पार कर रहे हैं। जिस प्रकार वणिक् जहाज के सहारे समुद्र को पार करते हैं, इसी प्रकार स्त्री आदि के अनुकूल एवं प्रतिकूल उपसर्गों पर विजय प्राप्त करनेवाले, संयम में सुस्थिर बुद्धिवाले पुरुष संयमरूपी जहाजका अव-

---

સૂત્રાર્થ—અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગો પર વિજય મેળવનારા પુરુષો સંસારપ્રવાહને તરી જશે. જેવી રીતે સાહસિક વ્યાપારી પોતાના જહાજ વડે સમુદ્રને પેલે પાર જાય છે, એજ પ્રમાણે તે મહાપુરુષો પણ સંસાર સાગરને પાર કરી જશે આ સંસારમાં રહેલા જીવો પોતાનાં કર્મોને કારણે દુઃખી થાય છે. ।।૧૮।।

ટીકાર્થ—જેવી રીતે વેપારી જહાજની મદદથી સમુદ્રને પાર કરી શકે છે, એજ પ્રમાણે સ્ત્રીપરીષહ આદિને જીતનારા મહાપુરુષો આ દુસ્તર સંસાર પ્રવાહને પાર કરશે. આ પ્રકારે અનેક મહાપુરુષોએ તેને પાર કર્યો છે અને અનેક મહાપુરુષો વર્તમાનકાળે પણ તેને પાર કરી રહ્યા છે. જેમ વ્યાપારીઓ જહાજનો આધાર લઈને સમુદ્રને પાર કરે છે, એજ પ્રમાણે સ્ત્રી આદિના અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગો પર વિજય મેળવનારા, સંયમનું દૃઢતાપૂર્વક પાલન કરનારા વિવેકવાન્ લોકો સંયમરૂપી જહાજનું અવલંબન

विशिनष्टि। 'जत्थे'त्यादि। 'जत्थ' यत्र संसारसागरे प्राणिनो विषण्णाः स्थिताः सन्तः ललनादिविषयासक्ताः स्वस्वकर्मणा पापेन कृत्यंते पीड्यन्ते। एतादृशमतिदुस्तरमपि संसारसागरं प्रतिकूलाद्युपसर्गत्यागेन, संयमानुष्ठानादिना च करणेन संतरन्ति भावशुद्धा विद्वांस इति ॥१८॥

संप्रति प्रकृतोपसंहरन्नुपदेशान्तरमाह-'तं च भिक्खू परिण्णाय' इत्यादि।

मूलम्—तं च भिक्खू परिण्णाय सुव्वए समिए चरे।
मुसावायं च वज्जिज्जा अदिन्नादाणं च वोसिरे ॥१९॥

छाया—तं च भिक्षुः परिज्ञाय सुव्रतः समितश्चरेत्।
मृषावादं च वर्जयेददत्तादानं च व्युत्सृजेत् ॥१९॥

लम्बन लेकर संसार सागर को पार करते हैं। जिनका मन नारी आदि विषयों में आसक्त है, वे जिस संसार में अपने किये पापकर्मों के कारण पीडा पाते हैं, ऐसे दुस्तर संसारसागर को भी प्रतिकूल आदि उपसर्गों का त्याग करने से तथा संयम के अनुष्ठान आदि के द्वारा पार किया जा सकता है। किन्तु इसे वही पार कर पाते हैं जिनकी भावना विशुद्ध होती है और जो सम्यग्ज्ञान से सम्पन्न होते हैं ॥१८॥

अब प्रस्तुत विषय का उपसंहार करते हुए सूत्रकार उपदेश करते हैं--'तं च भिक्खू' इत्यादि।

शब्दार्थ--भिक्खू-भिक्षुः' साधु 'तं च परिण्णाय-तं च परिज्ञाय' पूर्वोक्त कथन को जानकर अर्थात् वैतरणी नदी के जैसी स्त्रियां दुस्तर

લઇને સંસારસાગરને પાર કરી શકે છે પરન્તુ જેમનું મન નારી આદિમાં આસક્ત હોય છે તેઓ સંસારમાં જ અટવાયા કરે છે. આ સંસારમાં સઘળા જીવો અનંતકાળથી આવાગમન કર્યા કરે છે અને પોતપોતાનાં પાપકર્મોને કારણે પીડા ભોગવે છે. એવા દુસ્તર સંસારસાગરને પણ ઉપસર્ગો અને પરીષહો સામે વિજય મેળવનારા લોકો સંયમની આરાધના કરીને તરી શકે છે. જેમની ભાવના શુદ્ધ હોય છે અને જેઓ સમ્યગ્જ્ઞાનથી યુક્ત હોય છે, તેઓ જ તેને તરી શકે છે ॥૧૮॥

હવે પ્રસ્તુત વિષયનો ઉપસંહાર કરતા સૂત્રકાર એવો ઉપદેશ આપે છે કે 'તં च भिक्खू' ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'भिक्खू-भिक्षु' સાધુ 'तं च परिण्णाय-तं च परिज्ञाय' પૂર્વોક્ત કથનને જાણીને અર્થાત્ વૈતરણી નદીની જેમ સ્ત્રીઓ દુસ્તર છે ઇત્યાદિ સમ્યક્

अन्वयार्थः--(भिक्खू) भिक्षुः=मुनिः (तं च परिन्नाय) तं च परिज्ञाय वैतरणीवत् स्त्रियो दुरुत्तरा, नार्यौः यैः त्यक्तास्ते समाधिस्थाः संसारे तरंति स्त्रीसंगिनश्च स्वकृतकर्मणा कृत्यन्ते इति ज्ञात्वा (सुव्वओ) सुव्रत =शोभनव्रतवान (समिए) समितः=पञ्चसमितिभिः (चरे) चरेत् संयमानुष्ठानं कुर्यात् तथा (मुसावायं) मृषावादम् (वज्जिज्जा) वर्जयेत्=परित्यजेत् तथा (अदिन्नादाणं च) अदत्तादान च (वोसिरे) व्युत्सृजेत्=परित्यजेत् ।।१९।।

टीका--नार्यो दुस्तराः भवन्ति वैतरणीवत्, ललनासक्ताः स्वकृतकर्मणा संसारकांतारं नातिक्रामन्ति । तदेतत्सर्वम्-'भिक्खू' भिक्षुः=निरवद्यभिक्षाभि-

---

है इत्यादि सम्यक्रूपसे समझकर 'सुव्वओ-सुव्रतः' उत्तम व्रतोंवाला पुरुष 'समिए-समितः' पांच समितियों से युक्त होकर 'चरे-चरेत्' संयमका अनुष्ठान करे तथा 'मुसावायं मृषावादम्' असत्यवाद को 'वज्जिज्जा-वर्जयेत्' छोड देवें और 'अदिन्नादाणं च-अदत्तादानं च' अदत्तादान को 'वोसिरे-व्युत्सृजेत्' त्याग देवें ।।१९।।

अन्वयार्थ—स्त्रियाँ वैतरणी नदी के समान दुस्तर हैं, जिन्होंने स्त्री का परित्याग कर दिया है, वे समाधिस्थ होकर संसार से तिर जाते हैं और जो स्त्री के साथ संसर्ग रखते हैं वे अपने कर्मों के कारण पीडित होते हैं यह सब जानकर भिक्षु समीचीन व्रतवान् तथा समितियों से युक्त होकर संयम का अनुष्ठान करे। वह मृषावाद का त्याग करे और अदत्तादान का भी त्याग करे ।।१९।।

टीकार्थ--जैसे वैतरणी नदी को पार करना आसान नहीं है, उसी

રૂપથી સમજીને 'सुव्वओ-सुव्रत.' ઉત્તમ વ્રતવાળા પુરૂષ 'समिए-समित.' પાંચ સમિતિયોથી યુક્ત થઈને 'चरे-चरेत्' સંયમનું અનુષ્ઠાન કરે તથા 'मुसावायं-मृषावादम्' અસત્યવાદને 'वज्जिज्जा-वर्जयेत्' છોડી દે અને 'अदिन्नादाणं च-अदत्तादानं च' અદત્તાદાનના 'वोसिरे-व्युत्सृजेत्' ત્યાગ કરે. ।।૧૯।।

સૂત્રાર્થ—સ્ત્રિઓ વૈતરણી નદીના સમાન દુસ્તર છે. જેમણે સ્ત્રીના પરિત્યાગ કર્યો છે, તેઓ સમાધિસ્થ થઈને સંસારસાગરને તરી જાય છે; પરન્તુ જેઓ સ્ત્રિયોનો સંસર્ગ છોડતા નથી, તેઓ પોતાનાં પાપકર્મોને કારણે પીડા અનુભવે છે. આ વાતને બરાબર સમજી લઈને સાધુએ પાંચ મહાવ્રતો, સમિતિઓ આદિથી યુક્ત થઈને સંયમની આરાધના કરવી જોઈએ. તેણે મૃષાવાદ, અદત્તાદાન આદિનો ત્યાગ કરવો જોઈએ ।।૧૯।।

ટીકાર્થ—જેવી રીતે વૈતરણી નદીના પ્રવાહને પાર કરવાનું કાર્ય સરળ

अन्वयार्थः--(उड्ढं) ऊर्ध्वम् (अहे) अधः (तिरियं वा) तिर्यग् वा (जे केइ तसथावरा) ये केचन त्रसस्थावरा जीवाः (सव्वत्थ) सर्वत्र=सर्वस्थानेषु (विरतिं) विरतिं=प्राणातिपातनिवृत्तिं (कुज्जा) कुर्यात् (संतिनिव्वाणमाहियं) शांतिनिर्वाणमाख्यातम् प्राणातिपातविरतस्य शांतिमोक्षौ अवश्यमेव भविष्यत इति ॥२०॥

टीका—'उड्ढं' ऊर्ध्वम्–ऊर्ध्वदिशि स्थितान् 'अहे' अधः=अधोदिशि स्थितान् 'तिरियं वा' तिर्यक् वा=तिर्यग्दिशि स्थितान् एतेन क्षेत्रप्राणातिपातो गृहीतः। 'जे केई' ये केचन=तत्र ये केचन 'तसथावरा' त्रसस्थावराः, त्रसन्ति भयं प्राप्नुवन्ति गच्छन्ति वा इति त्रसाः द्वित्रिचतुःपंचेन्द्रियाः पर्याप्तकाऽपर्याप्तकभेदभिन्नाः। तथा–तिष्ठन्तीति स्थावराः पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतयः, सूक्ष्मबादरपर्याप्तकाऽपर्याप्तकभेदभिन्नाः। अनेन द्रव्यप्राणातिपातो गृहीतः। तथा–'सव्वत्थ' सर्वत्र सर्वस्थानेषु सर्वासु अवस्थासु जीवस्थानेषु अनेन कालभावप्रभेदभिन्नः प्राणातिपातो गृहीतो भवति। तदेवं सर्वास्वप्यवस्थासु कृतकारितानुमतिभिर्मनो-

---

अन्वयार्थ--ऊर्ध्व, अधो या तिर्छि दिशाओं में जो भी त्रस और स्थावर प्राणी हैं, सर्वदा उनकी हिंसा से निवृत्ति करे। जो प्राणातिपात से निवृत्त होता है उसे शान्ति और मुक्ति की प्राप्ति अवश्य होती है।२०।

टीकार्थ—ऊर्ध्व दिशा में, अधोदिशा में तथा तिर्छी दिशाओं में त्रस और स्थावर प्राणी स्थित हैं। जो प्राणी भय से उद्विग्न होते हैं या गमन करते हैं वे त्रस कहलाते हैं। द्वीन्द्रिय, त्रीन्द्रिय, चतुरिन्द्रिय और पञ्चेन्द्रिय जीव त्रस हैं वे पर्याप्त और अपर्याप्त भेदवाले होते हैं हो। जो स्थितिशील हैं वे पृथ्वीकाय, अप्काय, तेजस्काय, वायुकाय और वनस्पतिकाय के जीव स्थावर कहलाते हैं। इनके सूक्ष्म, बादर, पर्याप्त अपर्याप्त आदि अनेक भेद प्रभेद हैं। तथा सभी काल में और जीव

સૂત્રાર્થ—ઊર્ધ્વ, અધો અને તિરકસ દિશાઓમાં જે ત્રસ અને સ્થાવર જીવો છે. તેમની હિંસા સાધુ દ્વારા કદી થવી જોઈએ નહીં. જેઓ પ્રાણાતિપાતથી નિવૃત્ત હોય છે, તેમને શાન્તિ અને મુક્તિની પ્રાપ્તિ અવશ્ય થાય છે. ।૨૦।

ટીકાર્થ—ઊર્ધ્વ દિશામાં, અધો દિશામાં તથા તિર્છી દિશાઓમાં ત્રસ અને સ્થાવર જીવો રહેલા છે. જે જીવો ભયથી ઉદ્વિગ્ન હોય છે, અથવા જેઓ ગમન કરે છે, તેમને ત્રસ કહેવામાં આવે છે. દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય જીવો, તેઓ પર્યાપ્ત પણ અપર્યાપ્તક એ ભેદવાળા હોય છે. અને અને જેઓ સ્થિતિશીલ છે તેવા પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય અને વનસ્પતિકાય જીવોને સ્થાવર જીવો કહે છે. તેમના સૂક્ષ્મ. બાદર, પર્યાપ્ત આદિ

वाक्कायैः। 'विरतिं' विरतिं=प्राणातिपातनिवृत्तिम् 'कुज्जा' कुर्यात्-भावप्राणातिपातो दर्शितः, कस्मिन्नपि काले कस्मिन्नपि देशे कस्यापि प्राणिनः कस्याप्यवस्थायां विराधनं मनोवाक्कायैः कृतकारितानुमतिभि र्न कुर्यादिति। तदेवमुक्तरीत्या तपःसंयममाराधकस्य किं फलं भवतीति तद्दर्शयति। संति-निव्वाण' इत्यादि। 'संति' शान्तिः-सर्वकर्मोपशमः, तदेव 'निव्वाणं' निर्वाणं=मोक्षपदम्। 'आहियं' आख्यातम्-कथितम्। एतादृशो मोक्षो यथोक्तसर्वविरतिमतः चरण-

---

की अवस्थाओं में-जीवस्थानों में हिंसा का त्याग करे। इन सभी जीवों के विषय में कृत, कारित और अनुमोदना से तथा मनवचन और काय से हिंसा का त्याग कर देना चाहिये।

यहां ऊर्ध्व अधो और तिर्यक् दिशा का उल्लेख करके क्षेत्र प्राणातिपात का ग्रहण किया है, त्रस स्थावर का उल्लेख करके द्रव्यप्राणातिपात को सूचित किया है, सर्वत्र अर्थात् सर्वकाल में इस उल्लेख से कालप्राणातिपात को सूचित किया है और 'निवृत्त करे' ऐसा कहकर भावप्राणातिपात को प्रकट किया गया है।

अभिप्राय यह है कि किसी भी काल में किसी भी देशमें किसी भी प्राणी की किसी भी अवस्था में, मन वचनकाय से और कृत, कारित तथा अनुमोदना से विराधना न करे।

जो इस प्रकार से तप और संयम की आराधना करता है, उसे किस फल की प्राप्ति होती है? इसका उत्तर देते हैं-उसे शान्ति और

અનેક ભેદો અને પ્રભેદો છે. સાધુએ સઘળામાં અને જુદી જુદી અવસ્થાઓમાં જીવ સ્થાનોમાં વિદ્યમાન જીવોની હિંસાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. તેણે કૃત, કારિત અને અનુમોદના રૂપ ત્રણે કરણ અને મન, વચન અને કાયરૂપ ત્રણે યોગદ્વારા હિંસાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

અહીં ઊર્ધ્વ, અધો અને તિર્યક્ દિશાઓનો ઉલ્લેખ કરીને ક્ષેત્રપ્રાણાતિપાતને ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે. ત્રસ અને સ્થાવર જીવોનો ઉલ્લેખ કરીને સૂત્રકારે દ્રવ્યપ્રાણાતિપાતને સૂચિત કર્યું છે, સર્વત્ર પદનો અથવા સર્વકાળનો ઉલ્લેખ કરીને કાલપ્રાણાતિપાતને સૂચિત કર્યું છે, અને 'નિવૃત્તિ કરે' આ પદના પ્રયોગ દ્વારા ભાવપ્રાણાતિપાતને પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે.

આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે કોઈ પણ કાળે, કોઈ પણ દેશમાં (ક્ષેત્રમાં), કોઈ પણ જીવની કોઈ પણ અવસ્થામાં મન, વચન અને કાયાથી તથા કૃત, કારિત અને અનુમોદના દ્વારા વિરાધના કરવી જોઈએ નહીં.

આ પ્રકારે તપ અને સંયમની આરાધના કરનારા સાધુઓને કેવા ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે સૂત્રકાર હવે પ્રકટ કરે છે-તેને શાન્તિ અને મુક્તિની

क्षणशीलो यतिः। 'परिण्णाय' परिज्ञाय=ज्ञपरिज्ञया नारीसंगं दुःखजनकं ज्ञात्वा 'सुव्वए' सुव्रतः=शोभनपंचमहाव्रतादियुक्तः। 'समिए' समितः=पंचभिः समितिभिर्युक्तः। चरेत्=विचरेत्=प्रत्याख्यानपरिज्ञया स्त्रीसंगं परित्यज्य सर्वदा समाहितः सन् संयमाऽनुष्ठाने तत्परो भवेत्। तथा-'मुसावायं' मृषावादम्-स्त्रीसेवनेपि-मुक्तिर्भवतीत्याकारकासदर्थप्ररूपणं परिहरेत्। तथा 'अदिन्नादाणं च वोसिरे' अदत्तादानं च व्युत्सृजेत्। दन्तशोधनमात्रादिकमपि अदत्तं सत् न गृह्णीयात्,

---

प्रकार नारी के आकर्षण से ऊपर उठना भी सरल नहीं हैं। किन्तु जो पुरुष ललनाओं में आसक्त होते हैं वे अपने पाप कर्म के फलस्वरूप पीडाओं का अनुभव करता हैं और संसारकान्तार (अटवी) में ही भटकते रहते हैं। यह बातें जानकर निर्दोष भिक्षा ग्रहण करनेवाला भिक्षु पांच महाव्रतों से युक्त तथा पांच समितियों से युक्त होकर विचरे। अर्थात् ज्ञपरिज्ञा से जानकर प्रत्याख्यान परिज्ञा से स्त्री संग का परित्याग कर दे तथा सर्वदा समाधि में स्थित रहकर संयम के अनुष्ठान में तत्पर रहे। स्त्री का सेवन करने से भी मुक्ति प्राप्त होती है, इस प्रकार के असत् प्ररूपणरूप मृषावाद का परित्याग करे और अदत्तादान को भी त्याग दे। दांत साफ करने के लिए एक तिनका भी अदत्तग्रहण न करे, अधिक परिग्रह की तो बात ही दूर रही। और मैथुन आदिका भी

નથી, એજ પ્રમાણે સ્ત્રિઓના આકર્ષણુથી બચવાનું કાર્ય પણુ સરળ નથી. જે પુરુષો લલનાઓમાં આસક્ત થાય છે, તેઓ પોતાનાં પાપકર્મોના ફલ સ્વરૂપે પીડાઓનો અનુભવ કરે છે, અને તેઓ સંસારરૂપી અટવીમાં પરિભ્રમણુ કર્યા કરે છે. આ વાતને સમજી લઇને, નિર્દોષ ભિક્ષા ગ્રહણુ કરનારા સાધુએ પાંચ મહાવ્રતોનું પાલન કરવું જોઇએ અને પાંચ સમિતિઓથી યુક્ત થઇને વિચરવું જોઇએ. એટલે કે સ્ત્રી સમાગમને જ્ઞપરિજ્ઞા વડે દુઃખપ્રદ જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞા વડે તેનો પરિત્યાગ કરીને, તથા સદા સમાધિમાં (ચિત્તની વિશુદ્ધિમાં ચિત્તની એકાગ્રતામાં) સ્થિત રહીને સંયમના અનુષ્ઠાનમાં પ્રવૃત્ત રહેવું જોઇએ. 'સ્ત્રીના સેવનથી પણુ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે,' આ પ્રકારની અસત્ પ્રરૂપણુારૂપ મૃષાવાદનો તેણે પરિત્યાગ કરવો જોઇએ તથા અદત્તાદાનનો પણુ પરિત્યાગ કરવો જોઇએ. દાંત સાફ કરવા માટે પણુ એક તિનકાને (તણુખલાને-સળીને) તેણે અદત્ત (કોઇએ આપ્યા વિના) ગ્રહણુ કરવું જોઇએ નહીં અદત્ત સળીને ગ્રહણુ કરવાનો જ જ્યાં નિષેધ છે, ત્યાં અધિક પરિગ્રહની તો વાત જ શી કરવી!

किमधिकं परिग्रहणम्। तथा मैथुनाद्यपि सर्वथैवोत्सृजेत्। एतेषां मोक्षविघातकतया एभ्यो दूरत एव चरेत्। एतान् परित्यजेदिति भावः ॥१९॥

अहिंसाव्रतं सर्वतः श्रेष्ठतरम्, तदन्यत्सर्वं तस्यैवाङ्गभूतमित्यहिंसायाः सर्वतः श्रेष्ठत्वं दर्शयति सूत्रकारः-'उड्ढमहे' इत्यादि।

मूलम्-उड्ढमहेतिरियं वा, जे केई तस-थावरा।
सव्वत्थ विरतिं कुज्जा, संतिनिव्वाणमाहियं ॥२०॥

छायाः--ऊर्ध्वमधस्तिर्यग्वा ये केचित् त्रसस्थावराः।
सर्वत्र विरतिं कुर्यात् शान्तिनिर्वाणमाख्यातम् ॥२०॥

सर्वथा त्याग कर दे। यह सब दुष्कृत्य मोक्ष के विघातक हैं, अतएव इनसे दूर ही रहे ॥१९॥

अहिंसा व्रत सब व्रतों में प्रधान है। अन्य व्रत उसी के अंग हैं। अतएव सूत्रकार अहिंसा की सर्वश्रेष्ठता को सूचित करते हुए कहते हैं--'उड्ढमहे' इत्यादि।

शब्दार्थ--'उड्ढं-ऊर्ध्वम्' ऊपर 'अहे-अधः' नीचे 'तिरियं वा-तिर्यग् वा' अथवा तिरछा 'जे केई तसथावरा-ये केचन त्रसस्थावराः' जो कोई त्रस और स्थावर प्राणी है 'सव्वत्थ-सर्वत्र' सर्व कालमें 'विरतिं-विरतिम्' विरति अर्थात उनके नाशसे निवृत्ति 'कुज्जा-कुर्यात्' करनी चाहिये 'संतिनिव्वाणमाहियं-शांतिनिर्वाणमाख्यातम्' ऐसा करने से शांतिरूपी निर्वाण पदकी प्राप्ति कही गई है ॥२०॥

તેણે મૈથુન આદિ દુષ્કૃત્યોનો પણ પરિત્યાગ કરવો જોઈએ, કારણ કે આ દુષ્કૃત્યો મોક્ષના વિઘાતક છે. તેથી સાધુએ સદા તેનાથી દૂર જ રહેવું જોઈએ ।૧૯।

સઘળાં વ્રતોમાં અહિંસાવ્રત પ્રધાન છે. અન્યવ્રતો તેનાં અંગરૂપ છે. તેથી હવે સૂત્રકાર અહિંસાની સર્વશ્રેષ્ઠતાનું પ્રતિપાદન કરે છે.

'उड्ढमहे' ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'उड्ढं-ऊर्ध्वम्' ઉપર 'अहे-अधः' નીચે 'तिरियं वा-तिर्यग् वा' અથવા તિરછા 'जे केई तसथावरा-ये केचन त्रसस्थावरा जीवाः' જે કોઇ ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણી છે 'सव्वत्थ-सर्वत्र' સર્વકાળમાં 'विरतिं-विरतिम्' વિરતિ અર્થાત્ તેમના નાશથી નિવૃત્તિ 'कुज्जा-कुर्यात्' કરવી જોઇએ 'संतिनिव्वाण-माहियं-शांतिनिर्वाणमाख्यातम्' એવું કરવાથી શાંતિરૂપી નિર્વાણપદની પ્રાપ્તિ કહેલ છે. ।।૨૦।।

करणानुष्ठायिनः साधोः अवश्यमेव भवतीत्यहिंसाया मोक्ष एव फलं व्यवस्थितं भवतीति भावः ॥२०॥

संपूर्णस्य तृतीयाध्ययनार्थस्योपसंहारं कुर्वन्नाह सूत्रकारः—

मूलम्—इमं च धम्ममादाय कासवेण पवेइयं।
कुज्जा भिक्खू गिलाणस्स अगिलाए समाहिए ॥२१॥

छाया—इमं च धर्ममादाय काश्यपेन प्रवेदितम्।
कुर्याद्भिक्षुर्ग्लानस्याग्लानतया समाहितः ॥२१॥

मुक्ति प्राप्त होती है। समस्त कर्मों का उपशम हो जाना शान्ति और क्षय हो जाना मुक्ति है।

आशय यह है कि पूर्वोक्त सर्वविरति का पालन करने वाले और चरणकरण क्रिया का अनुष्ठान करनेवाले साधु को अवश्य मोक्ष प्राप्त होता है। इस प्रकार यह सिद्ध हो जाता है कि अहिंसा की आराधना का फल मोक्ष है ॥२०॥

अब सम्पूर्ण तृतीय अध्ययन का उपसंहार करते हुए सूत्रकार कहते हैं—'इमं च धम्ममादाय' इत्यादि

शब्दार्थ—'कासवेण पवेइयं-काश्यपेन प्रवेदितम्' काश्यपगोत्री भगवान् महावीर स्वामीके द्वारा कहे हुए 'इमं च धम्ममादाय-इमं च धर्ममादाय' श्रुतचारित्र रूप इस धर्म को स्वीकार करके 'समाहिए-समाहितः' समाधियुक्त 'भिक्खू-भिक्षुः' साधु 'अगिलाए-अग्लानतया'

પ્રાપ્તિ થાય છે. સમસ્ત કર્મોનો ઉપશમ થઈ જવાથી તેને શાન્તિ પ્રાપ્ત થાય છે અને સમસ્ત કર્મોનો ક્ષય થઈ જવાથી તેને મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે.

આ સમસ્ત કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે સર્વવિરતિનું પાલન કરનારા અને ચરણકરણ ક્રિયાનું અનુષ્ઠાન કરનારા સાધુને અવશ્ય મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. આ રીતે એ વાત સિદ્ધ થાય છે કે અહિંસાની આરાધનાનું ફલ મોક્ષ છે. ।૨૦।

હવે ત્રીજા આખા અધ્યયનનો ઉપસંહાર કરતા સૂત્રકાર કહે છે કે—

'इमं च धम्मादाय' ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'कासवेणं पवेइयं-काश्यपेन प्रवेदितम्' કાશ્યપગોત્રી ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીના દ્વારા કહેલ 'इमंच धम्ममादाय-इमं च धर्ममादाय' શ્રુતચારિત્ર-રૂપ આ ધર્મનો સ્વીકાર કરીને 'समाहिए-समाहितः' સમાધિયુક્ત 'भिक्खु-भिक्षु.'

अन्वयार्थः—(कासवेण पवेइयं) काश्यपेन प्रवेदितं कथितम् (इमं च धम्म-मादाय) इमं श्रुतचारित्रलक्षणधर्ममादाय स्वीकृत्य (समाहिए) समाहितः (भिक्खू) भिक्षुः=साधुः (अगिलाए) अग्लानतया-यथाशक्ति (गिलाणस्स) ग्लानस्य=रोगाद्यभिभूतस्य साधोः (कुज्जा) कुर्यात् सेवामिति ॥२१॥

टीका-'कासवेण' काश्यपेन श्रीमन्महावीरस्वामिना 'पवेइयं' प्रवेदितं कथितम् किं कथितमित्याह 'इमं च' इमं च पूर्वोक्तं श्रुतचारित्र्याख्यम् 'धम्मं' धर्मम् दुर्गतिपततो धारणात् सुगतौ धत्ते च यः स धर्मस्तम् 'आदाय' आदाय-गृहीत्वा समधिगम्येति यावत् 'समाहिए' समाधियुक्तः। तथा स्वतः-'अगिलाए' ग्लानिरहितः। 'गिलाणस्य' ग्लानस्य साधोः कुर्यात् यथाशक्ति वैयावृत्यादिकं कुर्यात् इति ॥२१॥

मूलम्-संखाय पेसलं धम्मं दिट्ठिमं परिनिव्वुडे।
उवसग्गे नियामित्ता आमोक्खाय परिव्वएज्जासि ॥२२॥
त्तिबेमि ॥

अग्लान भावसे 'गिलाणस्स-ग्लानस्य' ग्लान-रोगी साधुकी 'कुज्जा-कुर्यात्' सेवा करे ॥२१॥

अन्वयार्थ--काश्यप अर्थात् भगवान् महावीर द्वारा प्ररूपित इस धर्म को स्वीकार करके समाधिमान भिक्षु यथाशक्ति ग्लान साधु की सेवा करे ॥२१॥

टीकार्थ-श्री मन्महावीर स्वामी के द्वारा उपदिष्ट इस पूर्वोक्त श्रुतचारित्र धर्मको दुर्गति में पडते जीवों को बचाकर सुगति में धारण करनेवाले धर्म को-ग्रहण करके तथा समाधि से युक्त होकर, स्वयं ग्लानि रहित होकर ग्लान (रुग्ण) साधु की यथाशक्ति सेवा करे ॥२१॥

સાધુ 'अगिलाए-अग्लानतया' અગ્લાનભાવથી 'गिलाणस्स-ग्लानस्य' ગ્લાન રોગી સાધુની 'कुज्जा-कुर्यात्' સેવા કરે. ॥૨૧॥

સૂત્રાર્થ—કાશ્યપ ગોત્રીય મહાવીર પ્રભુ દ્વારા પ્રરૂપિત આ ધર્મની આરાધના કરનાર સમાધિમાન્ સાધુએ ગ્લાન (બિમાર) સાધુની બની શકે તેટલી સેવા કરવી જોઈએ. ॥૨૧॥

ટીકાર્થ—સૂત્રકાર સાધુને એવો ઉપદેશ આપે છે કે મહાવીર પ્રભુ દ્વારા ઉપદિષ્ટ પૂર્વોક્ત શ્રુતચારિત્ર રૂપ ધર્મને-જીવોને દુર્ગતિમાં પડતાં બચાવીને સુગતિમાં દોરી જનાર ધર્મને-અપનાવીને સમાધિયુક્ત ચિત્તે-બિલકુલ વિષાદ (ગ્લાનિ) અનુભવ્યા વિના-ગ્લાન (બીમાર) સાધુઓની યથાશક્તિ સેવા કરતા રહો. ॥૨૧॥

छाया--संख्याय पेशलं धर्मं दृष्टिमान् परिनिर्वृतः ।
उपसर्गान् नियम्य आमोक्षाय परिव्रजेत् ॥२२॥

अन्वयार्थः-(दिट्ठिमं) दृष्टिमान्-सम्यग्दृष्टिः (परिनिव्वुडे) परिनिर्वृतः=शान्तः पुरुषः (पेसलं धम्मं संखाय) पेशलं-मोक्षानुकूलं धर्मं श्रुतचारित्रलक्षणं संख्याय-ज्ञात्वा (उवसग्गे) उपसर्गान् अनुकूलप्रतिकूलान् (नियामित्ता) नियम्य-अतिसह्य, (आमोक्खाय) आमोक्षाय-मोक्षपर्यन्तं (परिव्वए) परिव्रजेत् संयमानुष्ठानं कुर्यात् ॥२२॥

टीका--'दिट्ठिमं' दृष्टिमान् सम्यग्दर्शनी 'परिनिव्वुडे' परिनिर्वृतः कषायोपशमाच्छान्तः 'पेसलं धम्मं संखाय' पेशलं-मनोज्ञं मोक्षं प्रत्यनुकूलम् 'धम्मं' धर्मम्-श्रुतचारित्राख्यम् 'संखाय' सम्यक्=स्वबुद्धया ज्ञात्वा, अन्यस्मादुपश्रुत्य वा

शब्दार्थः-'दिट्ठिमं-दृष्टिमान्' सम्यग्दृष्टी 'परिनिव्वुडे-परिनिर्वृतः' शांतपुरुष 'पेसलं धम्मं संखाय-पेशलं धर्मं संख्याय' मुक्ति प्राप्त करने में अनुकूल ऐसा श्रुतचारित्ररूप इस धर्म को जान करके 'उवसग्गे-उपसर्गान्' अनुकूल प्रतिकूल उपसर्गों को 'नियामित्ता-नियम्य' सहन करके 'आमोक्खाय-आमोक्षाय' मोक्ष प्राप्ति पर्यंत 'परिव्वए-परिव्रजेत्' संयम का पालन करे ॥२२॥

अन्वयार्थ--सम्यग्दृष्टि से सम्पन्न शान्त पुरुष मोक्ष के अनुकूल इस सुन्दर धर्मको जानकर तथा अनुकूल और प्रतिकूल उपसर्गों को सहन करके मोक्ष प्राप्ति पर्यन्त संयम का आचरण करे ॥२२॥

टीकार्थ--सम्यग्दर्शन से युक्त तथा कषायों के उपशम से शान्त पुरुष इस मनोज्ञ एवं मोक्ष के अनुकूल श्रुतचारित्ररूप धर्म को सम्यक्-

શબ્દાર્થ—'દિટ્ઠિમં-દૃષ્ટિમાન્' સમ્યક્‌દૃષ્ટિ 'પરિનિવ્વુડે-પરિનિર્વૃતઃ' શાંત પુરૂષ પેસલં ધમ્મં સંખાય-પેશલં ધર્મં સંખ્યાય' મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવામાં અનુકૂળ એવા શ્રુતચારિત્રરૂપ આ ધર્મને જાણીને 'ઉવસગ્ગે-ઉપસર્ગાન્' અનુકૂળ પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગોને નિયામિત્તા-નિયમ્ય' સહન કરીને 'આમોક્ખાય-આમોક્ષાય' મોક્ષ પ્રાપ્તિ સુધી 'પરિવ્વએ-પરિવ્રજેત્' સંયમનું પાલન કરે. ॥૨૨॥

સૂત્રાર્થ—સમ્યગ્દૃષ્ટિથી યુક્ત, શાન્ત પુરુષે મોક્ષને અનુકૂળ આ સુંદર ધર્મનું સ્વરૂપ સમજી લઈને તથા અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગોને સહન કરીને મોક્ષપ્રાપ્તિ થાય ત્યાં સુધી સંયમની આરાધના કરવી જોઈએ. ॥૨૨॥

ટીકાર્થ—સમ્યગ્ દર્શનથી યુક્ત અને કષાયોના ઉપશમને લીધે જેનું ચિત્ત શાન્ત થઈ ગયું છે એવા પુરુષે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવનારા શ્રુતચારિત્રરૂપ

'उवसग्गे' उपसर्गान्—अनुकूलप्रतिकूलान् 'नियामित्ता' नियम्य उपसर्गं सहमानः। 'आमोक्खाय' आमोक्षाय=मोक्षप्राप्तिपर्यन्तम् 'परिव्वएए' परिव्रजेत्=परि सर्वतः व्रजेत् संयमानुष्ठानेन गच्छेत् संयमं पालयेदिति यावत्। भगवता प्रतिपादितं धर्मं सम्यगवबुध्य दृष्टिमान् समाहितः परिनिर्वृतश्च मोक्षपर्यन्तं संयमानुष्ठानैकरतो भवेदिति भावः॥ 'त्तिबेमि' इति ब्रवीमि=भगवन्मुखात् यथाश्रुतं तथा कथयामीति॥२२॥

इति श्री--विश्वविख्यातजगद्वल्लभादिपदभूषितबालब्रह्मचारि--'जैनाचार्य' पूज्यश्री–घासीलालव्रतिविरचितायां श्री सूत्रकृताङ्गस्य "समयार्थबोधिन्याख्यायां" व्याख्यायां तृतीयाध्ययनस्य चतुर्थोद्देशकः समाप्तः॥३-४॥

॥ समाप्तं तृतीयाध्ययनम् ॥

प्रकार से अपनी बुद्धि द्वारा जानकर या दूसरों से सुनकर तथा अनुकूल प्रतिकूल उपसर्गों को सहन करता हुआ मोक्ष प्राप्ति होने तक संयम का ही अनुष्ठान करता रहे।

आशय यह है कि भगवान् के द्वारा प्रतिपादित धर्म को भलिभांति समझकर सम्यग्दृष्टि, समाधिमान् और प्रशान्त पुरुष मोक्षप्राप्ति पर्यंत संयम के अनुष्ठान में ही रत रहे।

'त्ति बेमि' अर्थात् सुधर्मास्वामी जम्बूस्वामी से कहते हैं हे जम्बू! भगवान् के मुख से जैसा सुना है, वसी प्रकार तुझे कहता हूँ।

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत 'सूत्रकृताङ्गसूत्र' की समयार्थबोधिनी व्याख्या के तीसरे अध्ययन का

॥ चौथा उद्देशक समाप्त ३-४ ॥

॥ तृतीय अध्ययन समाप्त ॥

ધર્મને પોતાની બુદ્ધિ દ્વારા અથવા જ્ઞાની પુરુષોના ઉપદેશના શ્રવણુ દ્વારા જાણી લઈને અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગોને સહન કરતાં કરતાં, મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય ત્યાં સુધી સંયમની આરાધના કર્યા કરવી જોઈએ.

આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે ભગવાન્ દ્વારા પ્રતિપાદિત ધર્મના સ્વરૂપને બરાબર સમજી લઈને સમ્યગ્દૃષ્ટિ, સમાધિયુક્ત અને પ્રશાન્ત પુરૂષે મોક્ષપ્રાપ્તિ પર્યંત સંયમની આરાધનામાં પ્રવૃત્ત રહેવું જોઈએ.

'ત્તિ બેમિ' સુધર્મા સ્વામી જંબૂ સ્વામીને કહે છે કે 'હે જમ્બૂ! ભગવાન્ મહાવીરના શ્રી મુખે આ ઉપદેશ મેં સાંભળ્યો છે, અને એ ઉપદેશ જ હું તમારી સમક્ષ આપી રહ્યો છું.' ॥૨૨॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત 'સૂત્રકૃતાંગસૂત્ર'ની સમયાર્થબોધિની વ્યાખ્યાના ત્રીજા અધ્યયનનો ચોથો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૩-૪॥

॥ ત્રીજું અધ્યયન સમાપ્ત ॥

॥अथ चतुर्थमध्ययनमारभ्यते॥

तृतीयाध्ययनं गतम्। अतः परं चतुर्थमारभमाणस्तृतीयचतुर्थयोः संवन्धं दर्शयति तृतीयाध्ययने उपसर्गाः प्ररूपिताः। तेषु चानुकूला उपसर्गाः प्रायो दुस्सहाः, तत्रापि ललनोपसर्गोऽतीव जेतुमसमर्थः, अतः स्त्रीपरीषहजयाय चतुर्थमध्ययनं प्रारभ्यते, अनेन संवन्धेनाऽऽगतस्य चतुर्थाध्ययनस्य प्रथममिदं सूत्रम्-'जे मायरं च' इत्यादि।

मूलम्-जे मायरं च पियरं च विप्पजहाय पुव्वसंजोगं।
एगे सहिते चरिस्सामि आरतमेहुणो विवित्तेसु॥१॥

छाया—यो मातरं च पितरं च विप्रहाय पूर्वसंयोगम्।
एकः सहितश्चरिष्यामि आरतमैथुनो विविक्तेसु॥१॥

चौथा अध्ययन का पहला उद्देशे का प्रारंभ

तृतीय अध्ययन समाप्त हुआ। इसके पश्चात् चतुर्थ अध्ययन को प्रारंभ करते हुए तृतीय और चतुर्थ अध्ययन का सम्बन्ध दिखलाते हैं। तीसरे अध्ययन में उपसर्गों का निरूपण किया गया है। उनमें से अनुकूल उपसर्ग प्रायः दुस्सह होते हैं और उनमें भी स्त्री संबंधी उपसर्ग तो अतीव दुस्सह है। अतएव स्त्री परीषह को जीतने के लिए चतुर्थ अध्ययन प्रारंभ किया जाता है। इस सम्बन्ध से प्राप्त चतुर्थ अध्ययन का यह आद्य सूत्र है-'जे मायरं च' इत्यादि।

ચોથા અધ્યયનના પહેલા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ-

ત્રીજું અધ્યયન પૂરું થયું. હવે ચોથા અધ્યયનનો પ્રારંભ કરતાં સૂત્રકાર ત્રીજા અધ્યયનનો ચોથા અધ્યયન સાથેનો સંબંધ પ્રકટ કરે છે-ત્રીજા અધ્યયનમાં ઉપસર્ગોનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. ઉપસર્ગોના અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગોરૂપ જે બે પ્રકારો કહ્યા છે, તેમાંના અનુકૂળ ઉપસર્ગો સામાન્યતઃ દુસ્સહ હોય છે. તેમાં પણ સ્ત્રી-સંબંધી અનુકૂળ ઉપસર્ગો તો ખૂબ જ દુસ્સહ છે. તેથી સ્ત્રીપરીષહોનું સ્વરૂપ અને તેમને જીતવાનું મહત્ત્વ બતાવવા માટે આ ચતુર્થ અધ્યયનની શરૂઆત કરવામાં આવે છે. પૂર્વ અધ્યયન સાથે આ પ્રકારનો સંબંધ ધરાવતા આ ચોથા અધ્યયનનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે-

'જે માયરં ચ' ઇત્યાદિ—

अन्वयार्थः--(जे) यः (मायरं पियरं च) मातरं पितरं च (पुव्वसंजोगं) पूर्वसंयोगम् तथा श्वशुरादिकं परसंयोगम् (विप्पजहाय) विप्रहाय=त्यक्त्वा (आरतमेहुणो) आरतमैथुनः=परित्यक्तमैथुनः (एगे सहिए) एकः सहितः एको ज्ञानदर्शनचारित्रयुक्तः (विवित्तेसु) विविक्तेषु=स्त्रीपशुपण्डकवर्जितस्थानेषु (चरिस्सामि) चरिष्यामि=संयममार्गे विचरिष्यामि ॥१॥

टीका--'जे' यः कश्चित्पुरुषः 'मायरं' मातरम् 'पियरं' पितरम्, जननीं जनकं च 'पुव्वसंजोगं' पूर्वसंयोगं-मातृप्रभृतिम्, तथा अपरसंयोगं श्वशुरादि-

---

शब्दार्थ--'जे ये' जो पुरुष 'मायरं पियरं च-मातरं पितरं च' माता पिता का 'पुव्वसंजोगं-पूर्वसंयोगम्' पूर्वसंयोग को और श्वसुरादि के पर संयोगको 'विप्पजहाय-विप्रहाय' छोडकर और 'आरतमेहुणो-आरतमैथुनः' मैथुन से रहित होकर 'एगेसहिए-एकः सहितः' अकेला ज्ञान, दर्शन, और चारित्र से युक्त रहता हुआ 'विवित्तेसु-विविक्तेषु' स्त्री पशु और नपुंसक वर्जित स्थानों में 'चरिस्सामि-चरिष्यामि' विचरूंगा ॥१॥

अन्वयार्थ—जो पुरुष ऐसा संकल्प करता है कि मैं माता, पिता और सम्पूर्ण पूर्व संयोग को त्याग कर तथा मैथुन से विरत होकर, एकाकी ज्ञान दर्शन और चारित्र से युक्त होकर, स्त्री पशु और पण्डक से वर्जित स्थान में रहकर संयम का पालन करूंगा ॥१॥

टीकार्थ—जो कोई पुरुष ऐसी प्रतिज्ञा करता है कि माता, पिता, का पूर्वसंयोग (माता आदि का) तथा अपरसंयोग (श्वशुर आदि का) त्याग

શબ્દાર્થ—'जे-ये' જે પુરૂષ 'मायरं पियरं च-मातर पितरं च' માતા-પિતાના 'पुव्वसंजोगं-पूर्वसंयोगम्' પૂર્વસંયોગને તથા સાસરા વિગેરેના પર સંયોગને 'विप्पजहाय-विप्रहाय' છોડીને 'आरतमेहुणो-आरतमैथुनः' તથા મૈથુનનો ત્યાગ કરીને 'एगे सहिए-एकः सहितः' એકલો જ જ્ઞાનદર્શન અને ચારિત્રથી યુક્ત રહીને 'विवित्तेसु-विविक्तेषु' સ્ત્રી પશુ અને નપુંસક રહિત સ્થાનોમાં 'चरिस्सामि-चरिष्यामि' વિચરીશ. ॥૧॥

સૂત્રાર્થ—જે પુરુષ એવો સંકલ્પ કરે છે કે હું માતા-પિતા વિગેરેના સંપૂર્ણ પૂર્વસંયોગોનો ત્યાગ કરીને, મૈથુનસેવનમાંથી નિવૃત્ત થઈને, જ્ઞાનદર્શન અને ચારિત્રથી યુક્ત થઈને, સ્ત્રી, પશુ અને પંડક (નપુંસક)થી રહિત સ્થાનમાં એકલો રહીને સંયમનું પાલન કરીશ, તે પુરુષ જ સંયમની આરાધના કરી શકે છે. ॥૧॥

ટીકાર્થ—જે કોઇ પુરુષ એવી પ્રતિજ્ઞા કરે છે કે હું માતા-પિતા આદિના સંગરૂપ પૂર્વસંયોગનો તથા પત્ની, સાસુ, સસરાના સંગરૂપ અપરસંયોગનો

कम् 'विप्पजहाय' विप्रहाय–परित्यज्य 'एगे' एकः=रागद्वेषरहितः। 'सहिते' सहितः–ज्ञानदर्शनचारित्रैर्युक्तः परमार्थाऽनुष्ठानविधायी। 'आरतमेहुणो' आरत-मैथुनः=आरतमुपरतं मैथुनं कामाद्यभिलापो यस्य स आरतमैथुनः। 'विवित्तेसु' विविक्तदेशेषु=स्त्रीपशुपण्डकपरिवर्जितस्थानेषु 'चरिस्सामि' चरिष्यामि=इति निश्चित्य संयममनुतिष्ठेत्। आमोक्षाय परिव्रजेदिति तृतीयाध्ययनान्ते उक्तम्। तत्सर्वाभिषंगरहितस्यैव संभवति। अतः सर्वसंगान्तर्गतमातृपितृकलत्रादिरहित एकएव संयममार्गे चरिष्यामीति कृतसंकल्पः साधुर्भवेदिति ॥१॥

एतादृशप्रतिज्ञाप्रतिष्ठितस्य यद्भवति साधोरविवेकि स्त्रीजनसंपर्कात् तदर्श-यति सूत्रकारः–'सुहुमेणं तं' इत्यादि।

मूलम्–सुहुमेणं तं परिक्कम्म छन्नपएण इत्थिओ मंदा।
उव्वायंपि ताउ जाणंसु जहा लिस्संति भिक्खुणो एगे॥२॥

कर, रागद्वेष से रहित होकर, ज्ञान दर्शन और चारित्र से युक्त होकर, मैथुन से उपरत होकर, स्त्री पशु और पण्डक से रहित स्थान में रहता हुआ विचरण करूंगा, वही संयम का अनुष्ठान करता है।

तीसरे अध्ययन के अन्त में कहा था–मोक्ष प्राप्ति पर्यन्त संयम का अनुष्ठान करना चाहिए। ऐसा वही कर सकता है जो सब प्रकार के संग से रहित हो। अतएव सब प्रकार के संसर्गों के अन्तर्गत माता पिता पत्नी आदि का त्याग करके एकाकी ही संयममार्ग में विचरूंगा, इस प्रकार का मनोभाव जिसने किया है, वही साधु हो सकता है ॥१॥

ત્યાગ કરીને, રાગદ્વેષથી રહિત થઇને જ્ઞાનદર્શન અને ચારિત્રથી સંપન્ન થઇને મૈથુનસેવનનો ત્યાગ કરીને તથા સ્ત્રી, પશુ અને નપુંસકથી રહિત સ્થાનમાં એકાકી વિચરીશ, તે પુરુષ જ સંયમનું પાલન કરી શકે છે.

ત્રીજા અધ્યયનને અન્તે સૂત્રકારે એવું કહ્યું છે કે–'મોક્ષપ્રાપ્તિ થાય ત્યાં સુધી સંયમની આરાધના કર્યા કરવી જોઈએ.' જે પુરુષ બધા પ્રકારના સંગોથી (સંસારી સંપર્કોથી) રહિત હોય છે, એજ આ પ્રમાણે કરી શકે છે. તેથી જ સૂત્રકારે અહીં એવું પ્રતિપાદન કર્યું છે કે 'માતા–પિતા પત્ની આદિ બધા પ્રકારના સંસર્ગોનો પરિત્યાગ કરીને હું એકલો સંયમમાર્ગે વિચરણ કરીશ,' આ પ્રકારનો સંકલ્પ જેણે કર્યો છે, એવો પુરુષ જ સાધુ બની શકે છે. ॥૧॥

छाया—सूक्ष्मेण तं परिक्रम्य छन्नपदेन स्त्रियो मन्दाः ।
उपायमपि ता जानंति यथा श्लिष्यन्ति भिक्षव एके ॥२॥

अन्वयार्थः—(मंदा इत्थिओ) मन्दास्त्रियः=कामोद्रेकविधायितया विवेकविकलाः (तं परिक्कम्म) तं साधुं परिक्रम्य तत्र समीपमागत्य (छन्नपएण) छन्नपदेन कपटजालेन तं भ्रंशयन्ति (ता) ताः=स्त्रियः (उवायंपि) उपायमपि (जाणंसु) जानंति (जहा एगे भिक्खुणो) यथा एके भिक्षवः–साधवः (लिस्संति) श्लिष्यन्ति तथाविधकर्मोदयात् तासु संगमुपयान्तीति ॥२॥

इस प्रकार के मनोभावों में स्थित साधु के समक्ष विवेकहीन स्त्री जनों के सम्पर्क से जो परिस्थिति उत्पन्न होती है, उसे सूत्रकार दिखलाते हैं–'सुहुमेणं तं' इत्यादि ।

शब्दार्थ–'मंदा इत्थिओ–मन्दा स्त्रियः' अविवेकिनी स्त्रियां 'सुहुमेणं सूक्ष्मेण' कपटसे 'तं परिकम्म–तं परिक्रम्य' साधुके पास आकर 'छन्नपएण–छन्नपदेन' कपटजालसे अथवा गूढार्थ शब्द से भ्रष्ट करने का प्रयत्न करती है 'ता–ताः' वे स्त्रियां 'उव्वायंपि–उपायमपि' उपाय भी जाणंति–जानन्ति' जानती है 'जहा एगे भिक्खुणो–यथा एके भिक्षवः' जिससे कोई साधु 'लिस्संति–श्लिष्यन्ति' उनके साथ संग करते हैं ॥२॥

अन्वयार्थ—कामोद्रेक उत्पन्न करने के कारण विवेकहीन स्त्रियां उस साधु के समीप आकर और कपट का जाल बिछाकर उसे भ्रष्ट करती है। वे उपाय को भी जानती हैं और समझती हैं कि कोई कोई

આ પ્રકારના સંકલ્પપૂર્વક સાધુપર્યાય સ્વીકારનાર સાધુની સાથે વિવેક હીન સ્ત્રીઓનો સંપર્ક થવાથી જે પરિસ્થિતિ પેદા થાય છે, તેનું સૂત્રકાર હવે નિરૂપણ કરે છે.–'सुहुमेणं तं' ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'मंदा इत्थिओ–मन्दा स्त्रियः' અવિવેકવાળી સ્ત્રિયો 'सुहुमेणं-सूक्ष्मेण' કપટથી 'तं परिकम्म–तं परिक्रम्य' સાધુની પાસે આવીને 'छन्नपएण-छन्नपदेन' કપટ જાળથી અથવા ગૂઢ અર્થવાળા શબ્દોથી સાધુને ભ્રષ્ટ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. 'ता–ताः' તે સ્ત્રિયો 'उव्वायपि–उपायमपि' ઉપાય પણ 'जाणंति–जानन्ति' જાણે છે. 'जहा एगे भिक्खुणो–यथा एके भिक्षवः' જેનાથી કોઈ કોઈ સાધુ 'लिस्संति–श्लिष्यन्ति' તેની સાથે સંગ કરી લે છે. ॥૨॥

સૂત્રાર્થ—વિવેકહીન સ્ત્રીઓ તે સાધુની પાંસે આવીને, કપટજાળ બિછાવીને કામોદ્રેક ઉત્પન્ન કરનારી પોતાની ચેષ્ટાઓ દ્વારા તે સાધુને સંયમ ભ્રષ્ટ કરે છે. તેઓ તેને ફસાવવાની યુક્તિઓ જાણતી હોય છે અને સમજતી

टीका--'मंदा इत्थिओ' मन्दाः कामप्रज्वालकतया सदसद्विवेकरहिताः 'इत्थिओ' स्त्रियः 'तं' तं महापुरुषं साधुम् 'सुहुमेण' सूक्ष्मेण=दर्शनमांगलिकनिमित्तेन 'छन्नपएण' छन्नपदेन-कपटजालेन 'परिक्कम्म' परिक्रम्य-साधुसमीपमागत्य, अथवा पराक्रम्य अभिभूय व्यामोहयन्ति साधुम्। शीलात् पातयन्ति इति यावत्। स्त्रियो हि मायाप्रधानाः।

ननु कथं ताः शीलवन्तं जागरुकमपि व्यामोहयन्ति-इत्यत आह-उव्वायंपि। इत्यादि। 'उव्वायंपि' उपायमपि 'ताउ जाणंसु' ताः जानन्ति मायाप्रधानाः

भिक्षु राग के वशीभूत हो जाते हैं-कर्मोदय से स्त्री के साथ संसर्ग कर लेते हैं ॥२॥

टीकार्थ--कामवासना को प्रज्वलित कर देने वाली होने के कारण जो सत् और असत् के विवेक से रहित है ऐसी मन्द स्त्रियां महापुरुष साधु के पास दर्शन या मांगलिक श्रवण के बहाने से कपट का जाल फैलाकर आती है या साधु को मोहित करती हैं अर्थात् शील से च्युत करती हैं। स्त्रियों में मायाचार की प्रधानता होती है। कहा भी है-गुप्त पदों द्वारा या गुप्त नाम के द्वारा या मधुर भाषण करके वे अपना जाल फैलाती हैं।

स्त्रियां शीलवान् और सावधान पुरुष को किस प्रकार मोहित कर लेती हैं? इस प्रश्न का उत्तर देते हुए कहा गया है वे स्त्रियां मोहित

હોય છે કે કોઈ કોઈ ભિક્ષુઓ રાગને વશીભૂત થઈને સ્ત્રીની સાથે સંસર્ગ કરી લે છે. ॥૨॥

ટીકાર્થ—કામવાસનાને પ્રજ્વલિત કરનારી હોવાને કારણે જે સ્ત્રીઓ સત્ અને અસત્ના વિવેકથી રહિત છે, એવી મન્દમતિ સ્ત્રિઓ દર્શન કરવાને બહાને અથવા પ્રવચન કે માંગલિક શ્રવણ કરવાને બહાને સાધુની પાસે આવે છે, અને પોતાની કપટજાળ બિછાવીને સાધુને પોતાની તરફ આકર્ષવાનો પ્રયત્ન કરે છે. તેને પરિણામે કોઈ કોઈ સાધુ સંયમના માર્ગેથી ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે. સ્ત્રિઓ માયાચારમાં નિપુણ હોય છે. કહ્યું પણ છે કે—

'સ્ત્રીઓ ગુપ્ત પદો દ્વારા ગુપ્ત નામ દ્વારા અથવા મધુર વાણી દ્વારા પોતાની કપટજાળ ફેલાવે છે.'

સ્ત્રીઓ શીલવાન્ અને સાવધાન પુરુષોને કેવી રીતે મોહિત કરે છે?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા સૂત્રકાર કહે છે કે સ્ત્રિઓ પુરુષોને મોહિત કરવાના એવા ઉપાયો પણ જાણતી હોય છે કે જે ઉપાયો અજમાવીને તે

स्त्रियः व्यामोहोपायमपि। 'जहा' यथा 'एगे' एके 'भिक्खुणो' भिक्षुकाः 'लिस्संति' श्लिष्यन्ति। विवेकिनोऽपि साधवः तथाविधकर्मोदयात् तस्याः संगं कुर्वन्तीति ॥२॥

मूलम्—पासे भिसं णिसीयंति अभिक्खणं पोसवत्थं परिहिंति।
कायं अहे वि दंसंति बाहू उद्धु कक्खमणुव्वजे ॥३॥

छाया—पार्श्वे भृशं निषीदन्ति अभीक्ष्णं पोषवस्त्रं परिदधाति।
कायमधोपि दर्शयति बाहुमुद्धृत्य कक्षामनुव्रजेत् ॥३॥

अन्वयार्थः—(पासे) पार्श्वे साधोः समीपे (भिसं) भृशमत्यर्थम् (निसीयंति) उपविशन्ति (अभिक्खणं) अभीक्ष्णं-निरन्तरं (पोसवत्थं) पोषवस्त्रं कामोद्दीपक-

---

करने का ऐसा उपाय भी जानती है, जिससे विवेकशील साधु भी उनका संसर्ग करने को उद्यत हो जाते हैं ॥२॥

शब्दार्थ—'पासे-पार्श्वे' साधुके निकट 'भिसं-भृशम्' अत्यन्त 'णिसीयंति-निषीदन्ति' बैठती है 'अभिक्खणं-अभीक्षणम्' निरन्तर 'पोसवत्थं-पोषवस्त्रम्' कामोत्तेजक सुन्दर वस्त्र 'परिहिंती-परिदधति' पहिनती है 'अहे वि कायं-अधोपि कायम्' शरीर के नीचे के भागको भी 'दंसंति-दर्शयन्ति' दिखलाती है 'बाहू उद्धट्टु-बाहुमुद्धृत्य' तथा भुजा को उठाकर 'कक्खमणुव्वजे-कक्षामनुव्रजेयुः' काख दिखाकर साधुके सामने जाती है ॥ ३ ॥

अन्वयार्थ—वे साधु के समीप में बार बार जंघा आदि उघाडकर उसे दिखलाती हुई बैठती हैं कामोद्दीपक वस्त्र पहनती हैं शरीर के

વિવેકશીલ સાધુને પણ પોતાનો સંસર્ગ કરવાને લલચાવી શકે છે. તેની કપટજાળમાં ફસાઈને ભલભલા સાધુઓ સંયમભ્રષ્ટ થઇ જાય છે. ॥૨॥

તે સ્ત્રિઓ સાધુને મોહિત કરવા માટે શું શું કરે છે, તે હવે સૂત્રકાર બતાવે છે—

શબ્દાર્થ—'पासे-पार्श्वे' સાધુની સમીપે 'भिस-भृशम्' અત્યન્ત 'णिसीयन्ति-निषीदन्ति' બેસે છે. 'अभिक्खण-अभीक्षणम्' હમેશાં 'पोसवत्थं-पोषवस्त्रम्' કામોત્તેજક સુંદર વસ્ત્ર 'परिहिंती-परिदधति' પહેરે છે. 'अहे वि काय-अधो पि कायम्' શરીરની નીચેના ભાગને પણ 'दंसंति दर्शयन्ति' બતાવે છે. 'बाहूउद्धट्टु-बाहुमुद्धृत्य' તથા હાથને ઊંચો કરીને 'कक्खमणुव्वजे-कक्षामनुव्रजेयुः' બગલનો ભાગ બતાવીને સાધુની સામે જાય છે. ॥૩॥

સૂત્રાર્થ—તે પોતાની જાંઘ આદિ કામોદ્દીપક અંગો દણાય એવી રીતે બેસે છે, કામોદ્દીપક વસ્ત્રો ધારણ કરે છે, શરીરના અધોભાગને દેખાડે છે,

मधोवस्त्रं (परिहिंति) परिदधति=धारयंति (अहे वि कायं) अधोपि कायं –कायाधोभागमपि (दंसंति) दर्शयन्ति (बाहूउद्धट्टु) बाहुमुद्धृत्य बाहू ऊर्ध्वीकृत्य (कक्खं) कक्षां च दर्शयन्ति (अणुव्वजे) अनुव्रजेयुः साध्वभिमुखं व्रजेयुः गच्छेयुरिति ॥३॥

टीका––'पासे' पार्श्वे=समीपमागत्य 'भिसं' भृशमत्यर्थम्, अतिस्नेहमाविष्कुर्वत्यः। 'णिसीयंति' निषीदन्ति–विश्वासमुत्पादयितुमुपविशन्ति। 'पोसवत्थं' पोषवस्त्रम्, कामोत्पादकं मनोज्ञमधो वस्त्रम्। 'अभिक्खणं' अभीक्ष्णं, अनेकशः शिथिलादिव्याजेन। 'परिहिंति' परिदधति, साधोर्व्यामोहनाय बद्धमपि वस्त्रं शिथिलीकृत्य पुनः पुनरपि बध्नन्ति। तथा–'अहे वि कायं' अधःकायमपि' अधःकायं=जघनादिकं कामोद्दीपकम्। 'दंसंति' दर्शयन्ति–प्रकटयन्ति। तथा–'बाहु उद्धट्टु' बाहुमुद्धृत्य= कक्षं दर्शयन्ति च 'अणुव्वजे' अनुव्रजेयु –अनुकूलं स्वाभिमेतस्थलं व्रजेयुः–तथा गच्छेयुरिति। स्त्रियाः साधूनां प्रतारणाय साधुसमीपमतिशयेन तिष्ठन्ति। तथा–निरन्तरं-दृढमपि वस्त्रं शिथिलमिति कृत्वा पुनः पुनर्बध्नन्ति। शरीरस्याऽपरभागं साधवे

अधोभाग को दिखलाती हैं भुजाएं ऊंची करके, कांखों को दिखलाकर साधु के सामने जाती हैं ॥३॥

टीकार्थ––स्त्रियां साधु के समीप आकर अत्यन्त गाढा प्रेम प्रकट करती हैं। विश्वास उत्पन्न करने के लिए पास में बैठ जाती हैं, कामवर्द्धक मनोज्ञ वस्त्र को बार बार ढीला करने के मिष से ठीक करती हैं अर्थात् साधु को मोहित करने के लिए बंधे हुए वस्त्र को भी ढीला करके पुनः बांधती हैं। जंघा आदि शरीर के अधोभाग को दिखलाती हैं। कांखों को दिखलाती हुई चलती हैं।

तात्पर्य यह है कि साधुओं को ठगने के लिए स्त्रियां उनके पास बार बार आती हैं। कसकर पहने वस्त्र को भी ढीला करके बार बार

અને સાધુની સમક્ષ જઈને કોઈ પણ નિમિત્તે ભુજાઓ ઊંચી કરીને કાખો (બગલો)નું પ્રદર્શન કરે છે. ॥૩॥

ટીકાર્થ—સ્ત્રિઓ સાધુની પાસે જઈને તેમના પ્રત્યેનો પોતાનો ગાઢ પ્રેમ પ્રકટ કરે છે, વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરવાને માટે તે સાધુની પાસે જઈને બેસી જાય છે. સાધુની કામવાસનાને પ્રજ્વલિત કરવા માટે તે શરીરને ચુસ્ત પણે બાંધેલા કે વીંટેલા વસ્ત્રને ઢીલું કરીને ફરી બાંધે છે. જાંઘ આદિ શરીરના અધોભાગોને બતાવે છે, અને પોતાની કાખોનું પ્રદર્શન કરતી રહે છે.

આ સમસ્ત કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે સાધુઓને ફસાવવાને માટે સ્ત્રિઓ વારંવાર તેમની પાસે જાય છે, શરીર પર ચુસ્ત પહેરેલાં વસ્ત્રોને વાર

दर्शयन्ति, किं बहुना बाहू ऊद्ध्वींकृत्य स्वकक्षमपि प्रदर्शयन्ति, ततोऽनुकूलं स्थानं व्रजन्ति एते हि प्रकाराः पुरुषव्यामोहाय भवन्तीति कामशास्त्रे प्रसिद्धा, इति भावः ।३।

मूलम्—सयणासणेहिं जोगेहिं इत्थिओ एगया णिमंतंति ।
एयाणि चेव से जाणे पासाणि विरूवरूवाणि ॥४॥

छाया—शयनासनेन योग्येन स्त्रिय एकदा निमंत्रयन्ति ।
एतानि चैव स जानीयात् पाशान् विरूपरूपान् ॥४॥

अन्वयार्थः—(एगया) एकदा–कदाचित् (इत्थीओ) स्त्रियः (जोग्गेहिं) योग्यैः उपभोगयोग्यैः (सयणासणेहिं) शयनाशनेन (निमंतंति) निमंत्रयन्ति साधुम्

बांधने का बहाना करती हैं। शरीर के निम्न भाग को उन्हें दिखलाती हैं। भुजाएं ऊंची करके और अपनी कांखें दिखलाकर अनुकूल स्थान में जाती हैं ॥३॥

शब्दार्थ—'एगया-एकदा' किसी समय 'इत्थिओ-स्त्रियः' स्त्रियां 'जोगेहिं-योग्येन' उपभोग करने योग्य 'सयणासणेहिं-शयनासनैः' पलंग और आसन आदिका उपभोग करने के लिये 'णिमंतंति-निमंत्रयन्ति' साधुको आमंत्रण देती है परंतु 'से-सः' वह साधु 'एयाणि-एतानि' इन्हीं सब बातों को 'विरूवरूवाणि-विरूपरूपान्' अनेक प्रकार के 'पासाणि-पाशान्' पाशबन्धन 'जाणे-जानीयात्' जाने ॥४॥

अन्वयार्थ—कभी कभी स्त्रियां उपभोग के योग्य शय्या (बिछौना) और आसन के लिए साधु को आमंत्रित करती हैं, परन्तु साधु उन शय्या आसनों को विविध प्रकार के कर्मों का बन्धन समझे ॥४॥

વાર ઢીધું કરીને ફરી ઠીક કરવાનો ઢોંગ કરે છે, પોતાના શરીરના અધો ભાગોને બતાવીને તથા કોઈ પણ બહાને ભુજાઓ ઊંચી કરીને બન્ને બગલો બતાવીને સાધુની કામવાસનાને પ્રદીપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. ॥૩॥

શબ્દાર્થ—'एगया-एकदा' કોઈ સમયે 'इत्थिओ-स्त्रियः' સ્ત્રિયો 'जोगेहिं-योग्येन' ઉપભોગ કરવા યોગ્ય 'सयणासणेहिं-शयनासनैः' પલંગ અને આસન વિગેરેનો ઉપભોગ કરવા માટે 'णिमंतति-निमंत्रयन्ति' સાધુને આમંત્રણ કરે છે પરંતુ 'से-सः' તે સાધુ 'एयाणि-एतानि' આ તમામ વાતોને 'विरूवरूवाणि-विरूपरूपान्' અનેક પ્રકારના 'पासाणि-पाशान्' પાશ બન્ધનોને 'जाणे-जानीयात्' સમજી લે. ॥૪॥

સૂત્રાર્થ—કોઈ કોઈ વખત સ્ત્રિયો ઉપભોગને યોગ્ય શય્યા અને આસનનો સ્વીકાર કરવાને માટે સાધુને આગ્રહ કરે છે, પરન્તુ તે શય્યા

परन्तु 'से' स साधुः (एयाणि) एतानि-शयनासनादीनि (विरूवरूवाणि) विरूपरूपाननेकप्रकारकान् (पासाणि) पाशान् (जाणे) जानीयात् इति ॥४॥

टीका—'एगया' एकदा एकस्मिन् काले देशे च एकान्तदेशकालादौ। 'सयणासणेहिं' शयनाऽऽसनैः, शयनं शय्या पर्यङ्कादिकम्। आसनं सपरिच्छदसोपधानसवितानमासनम्। तैः-पुनः पुनः, 'जोग्गेहिं' योग्यैः तत्कालोचितोपभोगयोग्यैः 'दुग्धफेनसमा शय्या' इत्युक्तेः। 'इत्थीओ' स्त्रियः-कामिन्यः 'णिमंतंति' निमंत्रयन्ति-प्रार्थयन्ति साधुम्। 'से' स साधुः परमार्थदर्शी 'एयाणि' एतानि-शयनाऽऽसननिमंत्रणादीनि 'विरूवरूवाणि-विरूपरूपान्-अनेकप्रकारकान् 'पासाणि' पाशान् स्त्रीसंबंधकारिणः। 'जाणे' जानीयादिति।

अयं भावः-स्त्रियो हि प्रायः आसन्नवस्तुग्राहिण्यो भवन्ति, लतादिवत्।

टीकार्थ--किसी समय और किसी जगह या एकान्त देशकाल में स्त्रियां साधु को उपभोग के योग्य शय्या (बिछौना) एवं आसन के लिये प्रार्थना करती हैं। पर्यङ्क पलंग आदि शय्या कहलाते हैं और आसन वह है जिस पर बिस्तर बिछा हो, तकिया लगा हो और ऊपर से चंदोवा लगा हो कहा जाता है कि शय्या दुग्धफेन के सदृश होती है। किन्तु साधु को समझ लेना चाहिए कि शयन आसन आदि के लिये जो निमंत्रण है सो साधु को फंसाने के लिए नानाप्रकार के जाल हैं।

तात्पर्य यह है स्त्रियां प्रायः समीपवर्त्ती वस्तु को ही लता के समान ग्रहण करती हैं। जैसे लता आदि समीपवर्त्ती को ही परिवेष्टित करती

તથા આસનોને વિવિધ પ્રકારના કર્મોના બન્ધનરૂપ સમજીને સાધુએ તેમનો અસ્વીકાર કરવો જોઈએ, ॥૪॥

ટીકાર્થ—ક્યારેક કોઈ એકાન્ત સ્થાનમાં સ્ત્રિઓ કોઈ સુંદર શય્યા બિછાવીને અથવા આસન ગોઠવીને તેનો ઉપભોગ કરવાને માટે સાધુને વિનવે છે. શયન કરવાને માટે પલંગ અથવા ખાટલા પર બિછાવેલ બિછાનાને શય્યા કહે છે. બેસવાને માટે પાથરણું, ગાદી આદિ પાથરીને, પાછળ તકિયો ગોઠવીને તથા ઉપર ચંદરવો તાણીને જે બેસવા માટેની વ્યવસ્થા કરાય છે તેને આસન કહે છે તે શય્યા દૂધના ફીણ જેવી હોય છે. પરન્તુ સાધુએ સમજી લેવું જોઈએ કે શય્યા, આસન આદિના ઉપભોગ માટેની સ્ત્રિઓની તે પ્રાર્થનાઓ તો તેમને સંયમના માર્ગેથી ભ્રષ્ટ કરવાની કપટ જાળ જ છે.

જેમ લતા સમીપવર્ત્તી વસ્તુને જ વીંટળાઈ જાય છે, એજ પ્રમાણે

यथा लतादयः स्वसमीपवर्त्तिनमेव भजन्ते न दूरवर्त्तिनः तथैव स्त्रियोऽपि। तदुक्तम्–

'आसन्नमेव युवतिर्भजते मनुष्यं विद्याविहीनमकुलीनमसंस्कृतं वा।
प्रायेण भूमिपतयः प्रमदा लताश्च यः पार्श्वतो वसति तं परिवेष्टयन्ति ॥१॥'

अपि च––अंबं वा निंबं वा अब्भासगुणेण आरुहइ वल्ली।
एवं इत्थिओ वि य जं आसन्नं तमिच्छेति ॥१॥'

छाया––आम्रं वा निम्बं वा अभ्यासगुणेन आरोहति वल्ली।
एवं स्त्रियोऽपि च य आसन्नस्तमिच्छन्ति ॥१॥

'नैता रूपं परीक्षन्ते नासां वयसि संस्थितिः।
सुरूपं वा विरूपं वा पुमानित्येव भुज्यते ॥१॥'

हैं, दूरवर्त्ती को नहीं, उसी प्रकार स्त्रियां भी। कहा भी है––

'तरुणी स्त्री समीपवर्त्ती पुरुष को ही सेवन करती है, चाहे वह विद्याविहीन हो, कुलहीन हो या संस्कारहीन हो। यह ठीक ही है क्योंकि राजा, रमणी और लता उसी को घेरते हैं जो उनके पास में रहता है।' और कहा भी है–

'चाहे आम हो, चाहे नीम, वेल उसी का आश्रय लेती है जो उसके निकट हो। यही बात स्त्रियों के विषय में भी है। वे भी उसी की इच्छा करती हैं जो उनके समीप रहता हो'।

'ये स्त्रियां न तो रूप को देखती हैं और न वय (अवस्था) का ही विचार करती हैं। पुरुष चाहे सुन्दर हो या असुन्दर, वे पुरुष होने के कारण ही उसका परिभोग करती हैं॥'

સ્ત્રિઓ પણ પોતાની કામવાસના સંતોષવા માટે સમીપવર્ત્તી પુરૂષનું જ સેવન કરે છે. કહ્યું પણ છે કે–'તરુણી સ્ત્રિયો સમીપવતી' પુરૂષનું જ સેવન કરે છે. તે વિદ્યાવિહીન, કુળહીન અથવા સંસ્કારહીન હોય તો પણ તેની પરવા કર્યા વિના તેની સાથે કામભોગ સેવે છે. કહ્યું પણ છે કે–'રાજા રમણી અને લતા તેમને જ ઘેરી લે છે કે જેઓ તેમની પાસે જ રહેતા હોય છે.'

જેમ લતા પોતાની સમીપમાં રહેતા વૃક્ષનો આધાર લેતી વખતે તેની જાતિ આદિનો વિચાર કર્યા વિના આંબો, લીમડો વગેરે કોઈપણ સમીપવર્ત્તી વૃક્ષનો આશ્રય લે છે, એજ પ્રમાણે સ્ત્રિઓ પણ પોતાની સમીપમાં રહેતા પુરુષની જ ઇચ્છા કરે છે.

'તેઓ તેના રૂપ, વય આદિનો વિચાર કરતી નથી. ભલે તે સુંદર હોય કે અસુંદર હોય, પરન્તુ પુરુષ હોવાને કારણે જ તેઓ તેનો પરિભોગ કરે છે.'

गावस्तृणामिवारण्ये प्रार्थयन्ति नवं नवम् इत्यादि ।
तदेवंभूताः स्त्रियः इति सम्यग् ज्ञात्वा साधुः ताभिः सह संबन्धं नैव कुर्यात् । यतः स्त्रीणां संबन्धः सर्वथा दुष्परिहार्यो भवति । तदुक्तम्—

'जं इच्छसि घेत्तुं जइ पुव्विं तं आमिसेण गिण्हाहि ।
आमिसपासनिबद्धो काहिइ कज्जं अकज्जं वा ॥१॥'

छाया——यदिच्छसि ग्रहीतुं यदि पूर्वं मामिषेण गृहाण ।
आमिषपाशनिबद्धः करिष्यति कार्यमकार्यं वा ॥

यथा वधिकः सामिषबडिशेन मत्स्यादिकं परिगृह्य तं व्यापादयति तथेमाः वामनयनाः वल्गुहाससेवादिभिः पुरुषं पाशयित्वा रक्तं नरं निष्पीडयन्ति । अतः स्वहितमिच्छता दूरत एव त्याज्याः वामनयनाः इति ॥४॥

'जैसे गाएँ नये नये घास की अभिलाषा करती हैं, उसी प्रकार स्त्रियां भी नये नये पुरुष की कामना करती हैं।'

स्त्रियों की ऐसी प्रकृति को सम्यक् प्रकार से समझकर साधु उनके साथ सम्बन्ध स्थापित न करे, क्योंकि स्त्रियों के संसर्ग से बचना बहुत कठिन होता है । कहा भी है-

यदि तुम स्त्रियों से कोई वस्तु ग्रहण करना चाहते हो तो उसे आमिष समझो अर्थात् लुभाने वाली वस्तु समझो उसके पाश में फँसा हुआ पुरुष कार्य और अकार्य सभी कुछ कर बैठता है ।

जैसे वधिक (मच्छीमार) मांसयुक्त बडिश से मत्स्य आदि को पकडकर उसे मार डालता है, उसी प्रकार ये स्त्रियां विलास, हास सेवा आदि के द्वारा पुरुष को अपने पाश में फंसा कर अनुरक्त बने हुए उस

જેવી રીતે ગાયો નવાં નવાં ઘાસની અભિલાષા કરે છે, એજ પ્રમાણે સ્ત્રિઓ પણ નવા નવા પુરુષોની કામના કરે છે.' સ્ત્રિઓનો આ પ્રકારનો સ્વભાવ હોય છે. એ વાતને સમજી લઇને સાધુએ તેમનો સંપર્ક રાખવો જોઈએ નહીં', કારણ કે તેમના સંસર્ગથી સંયમનું પાલન કરવું કઠણ થઈ જાય છે. કહ્યુ પણ છે કે—

'જો તમે સ્ત્રિઓની પાસેથી કોઇ વસ્તુને ગ્રહણ કરવા ઇચ્છતા હો, તો તેને આમિષ (માંસના જેવી ત્યાગ કરવા લાયક) લલચાવનારી સમજો. તેના પાશમાં ફસાયેલો માણસ કાર્ય અને અકાર્ય સમજવાનો વિવેક ગુમાવી બેસે છે,

જેવી રીતે માછીમાર માંસયુક્ત જાળ આદિ વડે મત્સ્ય આદિને પકડીને તેમને મારી નાખે છે, એજ પ્રમાણે સ્ત્રિઓ વિલાસ, હાસ, સેવા આદિ

सूत्रम्—नो तासु चक्खु संधेज्जा नोवि य साहसं समभिजाणे।
णो सहियंवि विहरेज्जा एवमप्पा सुरक्खिओ होइ ॥५॥

छाया—न तासु चक्षुः संदध्यात् नापि च साहसं समभिजानीयात्।
न सहितोपि विहरेत् एवमात्मा सुरक्षितो भवति ॥५॥

अन्वयार्थः—(तासु) तासु स्त्रीषु (चक्खू) चक्षुर्नेत्रं (नो) न (संधेज्जा) संदध्यात्=न संयोजयेत् (नोवि य) नापि च (साहसं समभिजाणे) साहसं समभिजानीयात्—साहसमकार्यकरणं तत्पार्थनया प्रतिपद्येत नैव (सहियं वि) सहितोपि-तया (णो विहरेज्जा) नो विहरेत्=ग्रामाद्ग्रामान्तरम् (एवं) एवमुपरोक्तप्रकारेण (अप्पा) आत्मा—स्वकीयः (सुरक्खियो होइ) सुरक्षितो भवति—असंयमेभ्य इति ॥५॥

पुरुष को चूस लेती हैं। अतएव जो अपना हित चाहता है उसे दूर से ही स्त्रियों का त्याग कर देना उचित है ॥४॥

शब्दार्थ—'तासु-तासु' उन स्त्रियों पर 'चक्खू-चक्षुः' आंख 'नो-संधेज्जा-न संदध्यात्' न लगावे 'नो वि य-नापि च' तथा उनके साथ 'साहसं समभिजाणे-साहसं समभिजानीयात्' कुकर्म करने के लिये भी संमति न देवें 'सहियं वि-सहितोऽपि' उनके साथ 'णो विहरेज्जा-नो विहरेत्' ग्राम आदि जाने के लिये विहार न करे 'एवं-एवम्' इस प्रकार 'अप्पा-आत्मा' साधु का आत्मा 'सुरक्खियो होइ-सुरक्षितो भवति' असंयम से सुरक्षित रहता है। ५॥

अन्वयार्थ—साधु स्त्रियों पर दृष्टि न डाले या उनके नेत्र से अपने नेत्र न मिलावें न उसके कहने पर कोई अकार्य करे न उसके साथ विहार करे। इसी प्रकार से आत्मा सुरक्षित होता है ॥५॥

દ્વારા પુરૂષને પોતાના પાશમાં ફસાવીને અનુરક્ત બનેલા તે પુરૂષને ચૂસી લે છે-તેના શીલનું સ્ખલન કરાવે છે. તેથી જે કોઇ પુરૂષ પોતાનું હિત ચાહતો હોય તેણે સ્ત્રીઓથી દૂર જ રહેવું જોઇએ. ॥૪॥

શબ્દાર્થ—'तासु-तासु' એ સ્ત્રિયો પર 'चक्खू-चक्षुः' આંખ 'नो संधेज्जा-न संदध्यात्' લગાવે નહીં 'नो वि य-ना पि च' તથા તેણીની સાથે 'साहसं समभिजाणे-साहसं समभिजानीयात्' કુકર્મ કરવાની સંમતી પણ ન આપે 'सहियं वि-सहितोऽपि' તેણીની સાથે 'णो विहरेज्जा-नो विहरेत्' ગામ વિગેરે જવા માટે વિહાર ન કરવો. 'एवं-एवम्' આ રીતે 'अप्पा-आत्मा' સાધુનો આત્મા 'सुरक्खियो होई-सुरक्षितो भवति' અસંયમથી સુરક્ષિત રહે છે. ॥૫॥

टीका--'तासु' तासु=स्त्रीषु 'नो' नैव कथमपि 'चक्खु' चक्षुः नेत्रम् 'संधेज्जा' संदध्यात्=संयोजयेत् कदाचिदपि स्त्रीचक्षुषि सानुरागं स्वचक्षुर्न निवेशयेत् न पश्येदित्यर्थः। यदि कदाचित्प्रयोजनं भवेत् तदापि अवज्ञावदेव सा निरीक्षणीया। तदुक्तम्--

'कार्येऽपीषन्मतिमान् निरीक्षते योषिदंगमस्थिरया।
अस्निग्धया दृशावज्ञया ह्यकुपितोऽपि कुपित इव॥१॥'

'नोवि य' नापि च 'साहसं समभिजाणे' साहसं कुकृत्यकरणम् तदीयप्रार्थनया समनुजानीयात्, स्वीकुर्यात्। यथा संग्रामावतरणमतीव दुःखदायि, तथा स्त्रीसङ्गो नरकादि दुःखानां कारणं भवति। 'णो सहियं विहरेज्जा' नो सहितो विहरेत्-

टीकार्थ--साधु को चाहिये कि वह किसी भी स्त्री की दृष्टि के साथ अपनी दृष्टि न मिलावे। कदाचित् कोई प्रयोजन हो और देखना ही पडे तो अवज्ञा की दृष्टि से ही देखे। कहा भी है-'कार्ये' इत्यादि।

'बुद्धिमान् पुरुष प्रयोजन होने पर स्त्री के शरीर को देखता भी है तो थोडी सी देर तक ही देखता है और वह भी अस्थिर तथा अनुरागहीन दृष्टि से। वह ऐसी अवज्ञापूर्ण दृष्टि से देखता है कि कुपित न होने पर भी कुपित सा प्रतीत होता है।'

साधु स्त्री की प्रार्थना पर कोई कुकृत्य करना स्वीकार न करे। जैसे संग्राम में उतरना अत्यन्त दुःखप्रद होता है, उसी प्रकार स्त्री का

સૂત્રાર્થ—સાધુએ સ્ત્રિઓ તરફ નજર પણ ફેંકવી જોઈએ નહીં. તેણે સ્ત્રીની દૃષ્ટિ સાથે પોતાની દૃષ્ટિ મેળવવી જોઈએ નહીં. તેણે તેના કહેવાથી કોઇ અકાર્ય કરવું નહીં અને તેની સાથે વિચરવું જોઈએ નહીં. આ પ્રમાણે કરવાથી જ તેનો આત્મા સુરક્ષિત રહે છે. ॥૫॥

ટીકાર્થ—સાધુએ કદી પણ કોઈ સ્ત્રીની દૃષ્ટિ સાથે પોતાની દૃષ્ટિ મેળવવી જોઈએ નહીં. કદાચ કોઇ પ્રયોજનને કારણે સ્ત્રી સામે નજર કરવી પડે, તો ઉપેક્ષાની દૃષ્ટિએ જ તેની સામે જોવું જોઈએ કહ્યું પણ છે કે-'કાર્યે' ઈત્યાદિ

વિવેકવાન્ પુરુષ કોઇ પ્રયોજનને કારણે સ્ત્રીના શરીર પર નજર નાખે છે, ત્યારે પણ તેની સામે અસ્થિર અને અનુરાગહીન દૃષ્ટિથી જ દેખે છે. તે તેની સામે એવી અવજ્ઞાપૂર્ણ દૃષ્ટિએ દેખે છે કે કુપિત ન હોવા છતાં પણ કુપિત જેવો લાગે છે.'

સ્ત્રી ગમે તેટલી વિનંતી કરે, તો પણ સાધુએ કોઈ કુકૃત્ય કરવાનું સ્વીકારવું જોઇએ નહીં. જેવી રીતે સંગ્રામમાં ઉતરનારને અત્યન્ત દુઃખનો

तथा नैव कदाचिदपि स्त्रीभिः सार्कं ग्रामादौ विहरेत्। अपि शब्दात् एकासनस्थोऽपि तया सह न भवेत्। यतो महापापं साधूनां स्त्रीभिः सह संबन्ध इति। तदुक्तम्–

'मात्रा स्वस्रा दुहित्रा वा न विविक्तासनो भवेत्।
बलवानिन्द्रियग्रामो विद्वांसमपि कर्षति ॥१॥'
तप्ताङ्गारसमा नारी घृतकुम्भसमः पुमान्।
तस्मात् घृतं च वह्निं च नैकत्र स्थापयेद्बुधः ॥१॥ इति।

संग नरक आदि दुःखों का कारण होता है।

इसके अतिरिक्त साधु स्त्री के साथ ग्राम आदि में विहार न करे। 'अपि' शब्द से यह सूचित होता है कि कभी स्त्री के साथ एक आसन पर भी न बैठे। साधुओं का स्त्रियों के साथ सम्बन्ध होना महापाप का कारण है। कहा भी है–'मात्रा स्वस्रा' इत्यादि।

'माता बहिन और पुत्री के साथ भी एकान्त में नहीं बैठना चाहिए, क्योंकि इन्द्रियाँ बलवान् होती हैं और वे विद्वान् पुरुष को भी आकर्षित कर लेती हैं।' फिर भी 'तप्ताङ्गार समा' इत्यादि।

'नारी तपे हुए अंगार के समान है और पुरुष घी के घडे के समान है। अतएव बुद्धिमान् पुरुष अग्नि और घी को एक ही स्थान पर स्थापित न करे।'

અનુભવ કરવો પડે છે, એજ પ્રમાણે સ્ત્રીના સંગમાં અનુરક્ત થનાર પુરુષને નરકાદિના દુઃખો વેઠવા પડે છે.

વળી સાધુએ સ્ત્રીની સાથે સાથે ગામ આદિમાં વિચરવું પણ જોઇએ નહીં તેણે સ્ત્રીની સાથે એક આસન પર બેસવું જોઇએ નહીં. સાધુઓનો સ્ત્રીઓની સાથેનો સંબંધ મહાપાપમાં કારણભૂત બને છે. કહ્યું પણ છે કે—

'मात्रा स्वस्रा' ઇત્યાદિ—

'સાધુએ માતા, પુત્રી કે બેનની સાથે પણ એકાન્તમાં બેસવું જોઇએ નહીં', કારણ કે કામવાસના એવી બળવાન્ વસ્તુ છે કે તે વિદ્વાન્ પુરુષોને પણ આકર્ષી શકે છે.' વળી એવું પણ કહ્યું છે કે—

'तप्ताङ्गार समा' ઇત્યાદિ—

'નારી પ્રજ્વલિત અંગારા સમાન છે અને પુરુષ ઘીના ઘડા સમાન છે. તેથી અગ્નિ અને ઘી સમાન નારી અને પુરુષનો સમાગમ ભારે અનર્થકારી સમજવો જોઇએ. બુદ્ધિમાન્ પુરુષે આ કારણે સ્ત્રીનો સમાગમ સેવવો જોઇએ નહીં'

'एवमप्पा सुरक्खियो होइ' एवमात्मा सुरक्षितो भवति-एवम्-अनेन स्त्रीसम्बन्धेन विरहित आत्मा सर्वेभ्योऽपायस्थानेभ्यः सुरक्षितो भवति । यतः सर्वेषां पापानां स्थानम् वनिता । अतः स्वहितमिच्छता नरेण आसां संबन्धो दूरादेव त्याज्यो विष-संबन्धवत् इति ५॥॥

मूलम्—आमंतिय उस्सविया भिक्खुं आयसा निमंतंति ।
एयाणि चेव से जाणे सद्दाणि विरूवरूवाणि ॥६॥

छाया—-आमन्त्र्य उच्छ्राय्य भिक्षुमात्मना निमन्त्रयन्ति ।
एतांश्चैव स जानीयात् शब्दान् विरूपरूपान् ।.६॥

इस प्रकार जो आत्मा स्त्री के सम्पर्क से बचा रहता है, वही सब बुराइयों से बचा रहता है क्योंकि स्त्री समस्त पापों का स्थान है। अतएव अपना हित चाहने वाले पुरुष को इनका सम्बन्ध, विष सम्बन्ध की भांति दूर से ही त्याग देना चाहिए ॥५॥

शब्दार्थ—'आमंतिय-आमन्त्र्य' स्त्रियां साधुको संकेत देकर अर्थात मैं आपके पास अमुक समय आउंगी इत्यादि प्रकार से आमंत्रण देकर 'उस्सविया-उच्छ्राय्य' और अनेक प्रकारके वार्तालाप से विश्वास देकर 'भिक्खुं-भिक्षुम्' साधुको 'आयसा-आत्मना' अपने साथ भोग भोगने के लिये 'निमंतंति-निमंत्रयन्ति' प्रार्थना करते हैं अतः 'से-सः' वह साधु 'एयाणि सद्दाणि-एतान् शब्दान्' स्त्री संबन्धी इन शब्दों को 'विरूवरूवाणि-विरूपरूपान्' अनेक प्रकार के पाशबन्धन के सामान 'जाणे-जानीयात्' समजे ॥६॥

આ પ્રકારે જે આત્મા સ્ત્રીના સંપર્કથી બચી શકે છે, એજ આત્મા બધા દોષોથી મુક્ત રહી શકે છે, કારણ કે સ્ત્રી સમસ્ત પાપોનું સ્થાન છે. તેથી આત્મકલ્યાણ ચાહતા પુરુષોએ સ્ત્રીના સમાગમને વિષ સમાન ગણીને તેનાથી દૂર જ રહેવું જોઈએ. ॥૫॥

શબ્દાર્થ— 'आमंतिय-आमन्त्र्य' સ્ત્રિયો સાધુને સંકેત કરીને અર્થાત્ હું આપની પાસે અમુક સમયે આવીશ વિગેરે પ્રકારથી આમંત્રણ આપીને उस्स-विया-उच्छ्राय्य' તેમજ અનેક પ્રકારના વાર્તાલાપથી વિશ્વાસ ઉપજાવીને भिक्खु' -भिक्षुम्' સાધુને 'आयसा-आत्मना' પોતાની સાથે ભોગ ભોગવવા માટે 'निमंतति-निमन्त्रयन्ति' પ્રાર્થના કરે છે. 'से-सः' તે સાધુ 'एयाणि सद्दाणि-एतान् शब्दान्' સ્ત્રી સંબંધી આ શબ્દોને 'विरूवरूवाणि-विरूपरूपान्' અનેક પ્રકારના પાશ બંધનની જેમ 'जाणे-जानीयात्' સમજે. ॥૬॥

अन्वयार्थः--(आमंतिय) आमन्त्र्य (उस्सविया) उच्छ्राप्य-विश्वासमुत्पाद्य (आयसा) आत्मना-स्वकया भोगं कर्तुं (भिक्खुं) भिक्षुं साधुं (निमंतंति) निमन्त्रयन्ति-प्रार्थयन्ति स्त्रियः। (से) सः-साधुः (एयाणि सद्दाणि) एतान् शब्दान् (विरूवरूवाणि) विरूपरूपान्-अनेकप्रकारान् पाशबन्धानिव (जाणे) जानीयादिति ॥६॥

टीका-'आमंतिय' आमन्त्र्य,-स्त्री साधुं संकेतं दत्वा अर्थगत्याऽहमिदानीममुक-स्थानं गमिष्यामि, भवताऽपि तदानीन्तत्रैव आगन्तव्यमिति स्वाभिप्रायेणाऽऽमन्त्रणं दत्वा। 'उस्सविय' उच्छ्राप्य-विश्वासमुत्पाद्य विविधवाक्यरचनादिना। 'आयसा' आत्मना=स्वकया सहोपभोगाय। 'निमंतंति' निमन्त्रयन्ति, निमन्त्रणं ददाति प्रार्थयंतीति यावत्। 'एयाणि सद्दाणि' एतान् शब्दान्-स्त्री संबन्धिनः शब्दान् शब्दादीन् विषयान्। 'विरूवरूवाणि' विरूपरूपान्-विविधप्रकारान् 'से' सः साधुः यथा इमे स्त्री संबद्धाः सर्वेऽपि शब्दादयो विषयाः नरकादिहेतुत्वादनर्थ-

अन्वयार्थ--स्त्रियां साधु को आमंत्रित करके विश्वास उत्पन्न करके अपने साथ भोग करने के लिए निमंत्रित करती हैं। साधु इस प्रकार के शब्दों को पाशबन्ध (जाल) समझे ॥६॥

टीकार्थ—स्त्री साधु को संकेत करके आमंत्रण देती है कि मैं अब अमुक स्थान पर जाऊंगी। आप भी वहीं पर आ जाना। इस प्रकार अपने अभिप्राय के अनुसार आमंत्रण देकर विविध प्रकार की वाक्य रचना द्वारा विश्वास उत्पन्न करती है और फिर अपने साथ उपभोग करने के लिये प्रार्थना करती है। स्त्री संबंधी इन शब्दों को या शब्द आदि विषयों को साधु नाना प्रकार के पाशबन्धन समझे। साधु को समझना चाहिये कि स्त्री संबंधी सभी शब्दादि विषय नरकादि के

સૂત્રાર્થ—સ્ત્રીઓ સાધુને આમંત્રિત કરીને, વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરીને, પોતાની સાથે ભોગ ભોગવવાની વિનંતી કરે છે. સ્ત્રિનાં આ પ્રકારનાં વચનોને સાધુઓએ પાશબન્ધ (જાળ)રૂપ સમજવા. ॥૬॥

ટીકાર્થ—સ્ત્રી સાધુને સંકેત દ્વારા એવું સમજાવે છે કે હું અમુક સ્થળે જઉં છું તમે પણ ત્યાં આવી પહોંચજો આ પ્રકારે આમંત્રણ દઈને તે વિવિધ પ્રકારની વાકય રચના દ્વારા સાધુનો પોતાના પ્રત્યે વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરે છે. અને પોતાની સાથે ઉપભોગ કરવાને વિનવે છે સ્ત્રીના આ શબ્દોને અથવા શબ્દ આદિ વિષયોને સાધુએ વિવિધ પ્રકારના પાશબન્ધરૂપ સમજવા જોઈએ. તેણે એ વાત બરાબર સમજી લેવી જોઈએ કે સ્ત્રીસંબંધી સઘળા શબ્દાદિ વિષયો નરકાદિ દુર્ગતિના કારણભૂત હોવાથી અનર્થનાં મૂળ

मूलमिति ज्ञपरिज्ञया विजानीयात् । विज्ञाय तान् शब्दादीन् स्त्रीसंबद्धान् परिहरेत्। विषसंमिश्रितमिष्टान्नवत् इति । एते एव ललना संबद्धाः शब्दादयो नरकपाश-रूपाः । यथा वधिकपाशविद्धो वन्यः पशुः क्लेशमनु भवति, तथा स्त्रीपाश यंत्रितः पुमान् दुःखमनुभवति इति ॥६॥

सूत्रम्—मणे बंधणेहिं णेगेहिं कलुणविणीयमुवगसित्ता णं ।
अदु मंजुलाइं भासंति आणवयंति भिन्नकहाहिं ॥७॥

छाया—मनो बन्धनैरनेकैः करुणविनीतमुपकस्य खलु ।
अथ मंजुलानि भाषन्ते आज्ञापयन्ति भिन्नकथाभिः ॥७॥

कारण होने से अनर्थ के मूल हैं, ऐसा ज्ञपरिज्ञा से जानकर प्रत्याख्यान परिज्ञा से विषमिले मीठे अन्न के समान उनका त्याग करे। यह स्त्री संबंधी शब्दादिविषय नरक पाशरूप हैं। जैसे वधिक के पाश में बद्ध पशु क्लेश का अनुभव करता है, उसी प्रकार स्त्री के फंदे में पड़ा हुआ पुरुष दुःख का अनुभव करता है ॥६॥

शब्दार्थ—'णेगेहिं-अनेकैः' अनेक प्रकार के 'मणबंधणेहिं-मनोबन्धनैः' मनको आकर्षीत् करनेवाले उपायों के द्वारा तथा 'कलुणविणीय-मुवगसित्ता णं-करुणविनीतमुपकस्य खलु' करुणोत्पादक वाक्य से एवं विनीत भावसे साधुके पास आकर 'अदु मंजुलाइं भासंति-अथ मंजुलानि भाषन्ते' मधुर भाषण करती है 'भिन्न कहाहिं-भिन्न कथाभिः और कामसंबन्धी कथाओं के द्वारा 'आणवयंति-आज्ञापयन्ति' साधुको विलास करने के लिये आज्ञा देती है ॥७॥

છે. આ વાત જ્ઞપરિજ્ઞાથી જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞા વડે; વિષમિશ્રિત અન્ન સમાન તેમનો ત્યાગ કરવો જોઈએ આ સ્ત્રીસંબંધી શબ્દાદિ વિષયો નરક-પાશ રૂપ છે. જેવી રીતે પારધીની જાળમાં બંધાયેલું પશુ કલેશ અનુભવે છે; એજ પ્રમાણે સ્ત્રીના ફંદામાં ફસાયેલો પુરુષ પણ દુઃખનો અનુભવ કરે છે. ।૬।

શબ્દાર્થ—'णेगेहिं-अनेकैः' અનેક પ્રકારના 'मणबंधणेहिं-मनोबन्धनैः' મનને આકર્ષીત કરવાવાળા ઉપાયો દ્વારા તથા 'कलुणविणीयमुवगसित्ता णं करुणविनीतमुप-कस्य खलु' કરૂણાજનક વાકયોથી તથા વિનીતભાવથી સાધુની પાસે આવીને 'अदु मंजुलाइं भासंति-अथ मंजुलानि भाषन्ते' મધુર ભાષણ કરે છે. 'भिन्नकहाहिं-भिन्नकथाभिः' તેમજ કામ સંબંધી કથાઓ દ્વારા 'आणवयंति-आज्ञापयन्ति' સાધુને વિલાસ કરવાની આજ્ઞા આપે છે. ॥૭॥

अन्वयार्थः--(णेगेहिं) अनेकैः (मणबंधणेहिं) मनोबन्धनैः=मनोहारकैरुपायैः (कलुणविणीयमुवगसित्ता णं) करुणविनीतमुपकस्य-करुणोत्पादकवाक्येन विनम्रभावेन साधुसमीपमागत्य खलु (अदु मंजुलाइं भासंति) अथ मंजुलानि भाषन्ते (भिन्नकहाहिं) भिन्नकथाभिः-कामसंबन्धिवचनप्रकारेण (आणवयंति) आज्ञापयन्ति -विलसितुमिति ॥७॥

टीका--'णेगेहिं' अनेकैः 'मणबंधणेहिं' मनोबन्धनैः, मनो बध्यते यैः प्रकारैः तानि मनोबन्धनानि, मंजुलवचनाऽपांगदर्शनांऽगप्रत्यङ्गदर्शनादीनि। तदुक्तम्-

'णाह ! पिय ! कंत ! सामिय ! दइय ! जियाओ तुमं मह ! पिओसि।
जीए जीयामि अहं पहुरसि तं मे सरीरस्स ॥१॥'

छाया--नाथ कान्त प्रिय स्वामिन् दयित जीवात् त्वं मम प्रियोऽसि।
जीवति जीवामि अहं प्रभुरसि त्वं मे शरीरस्य ॥१॥

हे नाथ ! मम शरीररक्षक ! हे प्रिय ! मम नेत्राभिराम ! हे कान्त ! ममाभिलषितवस्तुदायक ! हे स्वामिन् रक्षक ! हे दयित ! ममोपरि सर्वथा दयाकारक !

अन्वयार्थ--स्त्रियाँ मन को बद्ध करने वाले अनेक उपायों से करुण एवं विनीत वचन बोलकर समीप आती हैं और मधुर भाषण करती हैं। कामोत्पादक नाना प्रकार के वचनों से विलास करने के लिए कहती हैं ॥७॥

टीकार्थ--जिसके द्वारा मन बद्ध हो जाय ऐसे मधुर वचन, कटाक्ष, अंगोपांगों का दर्शन आदि मनोबन्धन कहलाते हैं। कहा भी है-'नाह' इत्यादि।

हे नाथ ! अर्थात् मेरे शरीर के रक्षक ! हे हे प्रिय !कान्त ! अर्थात् मुझे मनचाही वस्तु प्रदान करने वाले ! हे स्वामिन् ! हे दयित !

સૂત્રાર્થ—સ્ત્રીઓ મનને મોહિત કરનારા અનેક ઉપાયોનો તથા કરુણ અને વિનીત વચનોનો પ્રયોગ કરીને મીઠી મીઠી વાતો કરીને સાધુને ભરમાવે છે. વિવિધ પ્રકારના કામોત્પાદક વચનો વડે તે સાધુને કામ ભોગો પ્રત્યે ખેંચવાનો પ્રયત્ન કરે છે. ॥૭॥

ટીકાર્થ—જેના દ્વારા મન બદ્ધ-મોહિત-થઈ જાય એવાં મધુર વચનો, કટાક્ષ અને અંગોપાંગોના પ્રદર્શનને મનોબન્ધન કહે છે. કહ્યું પણ છે કે-

'नाह' ઇત્યાદિ

તેઓ કહે છે-હે નાથ ! (એટલે કે મારા શરીરના રક્ષક) હે પ્રિય ! હે કાન્ત ! (મને મનગમતી વસ્તુ પ્રદાન કરનારા), હે સ્વામિન્ ! હે દયિત ! (મારા પર દયા રાખનારા) તમે જ મારા જીવનના આધાર છો. તમારા

त्वं मम जीवातु-जीवितादपि प्रियोऽसि, त्वयि जीवत्येवाहं जीवामि त्वमेव मम शरीरस्य प्रभुरसि ॥१॥ इत्यादि। अनेकप्रकारकमधुरालापादिप्रपञ्चैः सकरुणम्। 'उवगसित्ताणं' उपकस्य उपसंश्लिष्य, 'कम्रु गतौ' इति धातोः 'उप' उपसर्गे क्त्वा-प्रत्ययस्य ल्यपि उपकस्येति रूपम् साधोः समीपमागत्येत्यर्थः 'अदु' अथ 'मंजुलाइं' मंजुलानि मनोज्ञ नानाविधवचनानि। 'भासंति' भाषन्ते। तदुक्तम्-

'मितमहुररिभिय जंपिल्लएहि ईसी कडक्खहसिएहिं।
सविगारेहिं वरागं हिययं पिहियं मयच्छीए॥२॥'

छाया--मितमधुररिभितजल्पितैरीषत्कटाक्षहसितैः।
सविकारैर्वराकं हृदयं पिहितं मृगाक्ष्या॥२॥ इति।

तथा-'भिन्नकहाहिं' भिन्नकथाभिः रहस्यकथनैः मैथुनसंबद्धवचनैः यतीनां चित्त-माकृष्य तं मैथुनकरणाय 'आणवयंति' आज्ञापयन्ति=कुमार्गे प्रवर्त्तयन्ति। यथा स्ववशवर्तीदासः स्वस्याज्ञामात्रेण कार्यं शुभमशुभं वा करोति तथा स्वाज्ञावशवर्त्तिन-मवगत्य यतिमपि प्रवर्त्तयति कुकृत्यकरणायेति भावः ॥७॥

अर्थात् मेरे ऊपर पूर्ण दया रखने वाले। तुम्हारे जीवित रहने पर ही मैं जीवित हूं। तुम्हीं मेरे शरीर के स्वामी हो।'

इस प्रकार के अनेक मधुर वचन कहकर और समीपवर्तिनी होकर मीठी मीठी बातें करती हैं। कहा भी है। 'मित मधुर' इत्यादि।

'मृगाक्षी ने परिमित एवं मधुर आलापों से तथा कटाक्ष और मन्द हँसी आदि विकारों से पुरुष के तुच्छ हृदय को ढांक दिया है। स्त्रियां मैथुन संबन्धी वचनों से साधु के चित्त को अपनी ओर आक-र्षित करती हैं और मैथुन करने की आज्ञा देती हैं, उसे कुमार्ग में प्रवृत्त करती हैं।

तात्पर्य यह है कि 'जैसे अपने अधीन में रहा हुआ दास अपनी

विना हुं जीवी शकुं तेम नथी. तमे ज मारा शरीरना स्वामी छो.'

आ प्रकारना अनेक वचनो कहीने तथा मीठी मीठी वातो करीने ते तेने संयमथी भ्रष्ट करे छे. कह्युं पण छे के—'मितमधुर' ईत्यादि—

'मृगाक्षीओ परिमित अने मधुर आलापो वडे तथा कटाक्षो अने मन्द हास्य आदि विकारो वडे पुरुषना तुच्छ हृदयने ढांकी दीधुं छे. स्त्रिओ मैथुन विषयक वातो वडे साधुना चित्तने पोतानी तरफ आकर्षे छे, अने मैथुन सेववानी प्रेरणा आपीने तेने कुमार्गमा प्रवृत्त करे छे.'

आ कथननो भावार्थ ओ छे के जेवी रीते गुलामनी पासे तेनो

अपि च—

मूलम्—सीहं जहा व कुणिमेणं निब्भयमेगचरंति पासेणं।
एवित्थिआउ बंधंति संवुडं एगतियमणगारं ॥८॥

छाया—सिंहं यथा मांसेन निर्भयमेकचरं पाशेन।
एवं स्त्रियो बध्नन्ति संवृतमेकतयमनगारम् ॥८॥

अन्वयार्थः—(जहा) यथा (निब्भयं) निर्भयं=गतभयं (एगचरंति) एकचरम् (सीहं) सिंहम् (कुणिमेणं) मांसेन-मांसं दत्त्वा (पासेणं) पाशेन गलत्रादिना (बंधंति) बध्नन्ति बधिकाः (एवं) एवं तथैव (इत्थियाउ) स्त्रियः (संवुडं) संवृतं=

आज्ञा के अनुसार अच्छा या बुरा कार्य करता है, उसी प्रकार स्त्रियां साधु को अपने अधीन हुआ जानकर उसे कुकर्म करने में प्रवृत्त करती हैं ॥७॥

शब्दार्थ—'जहा-यथा' जैसे 'निब्भयं-निर्भयम्' भयरहित 'एगचरंति-एकचरम्' अकेला ही विचरनेवाले 'सीहं-सिंहम्' सिंहको 'कुणिमेणं-मांसेन' मांस देकर 'पासेणं-पाशेन' पाशके द्वारा 'बंधंति बध्नन्ति' वधकजन पकड लेते हैं—'एवं-एवम्' उसी प्रकार 'इत्थियाउ-स्त्रियः' स्त्रियां 'संवुडं-'संवृतम्' मन वचन और कायसे गुप्त ऐसे और 'एगतयं-एकतिकं' एकाकी 'अणगारं-अनगारम्' साधुको 'बंधंति-बध्नन्ति' अपने हावभावरूपी पाशसे बांध लेती हैं ॥८॥

अन्वयार्थ-जैसे निर्भय और एकाकी विचरण करने वाले सिंह को मांस से लुभाकर शिकारी पाश में बांध लेते हैं उसी प्रकार स्त्रियां संवरयुक्त अर्थात् मन वचन एवं काय से गुप्त, एकाकी अनगार को फँसा लेती हैं ॥८॥

માલિક સારું અથવા નરસું કામ કરાવી શકે છે, એજ પ્રમાણે સ્ત્રી સાધુને પોતાને આધીન થયેલો જાણીને તેને કુકર્મ કરવામાં પ્રવૃત્ત કરે છે ॥૭॥

શબ્દાર્થ—'जहा-यथा' જેમ 'निब्भयं-निर्भयम्' ભયથી રહિત અને 'एगचरति-एकचरम्' એકલો જ વિચરવાવાળા 'सीहं-सिंहम्' સિંહને 'कुणिमेणं-मांसेन' માંસ આપીને 'पासेणं-पाशेन' પાશ દ્વારા 'बंधति-बध्नन्ति' શિકારીયો પકડી લે છે 'एवं-एवम्' એજ રીતે 'इत्थियाउ-स्त्रियः' સ્ત્રિયો 'संवुडं-संवृतम्' મન વચન અને કાયથી ગુપ્ત એવા અને 'एगतयं-एगतिकं' એકલા એવા 'अणगारं-अनगारम्' સાધુને 'बंधति-बध्नन्ति' પોતાના હાવભાવ રૂપી પાશથી બાંધી લે છે. ॥૮॥

સૂત્રાર્થ—જેવી રીતે નિર્ભય અને એકલા વિચરતા સિંહને માંસ વડે લલચાવીને શિકારી પાશમાં બાંધી લે છે, એજ પ્રમાણે સ્ત્રિઓ પણ સંવરયુક્ત-મન, વચન અને કાયગુપ્તિથી યુક્ત એકાકી સાધુને ફસાવી લે છે.

मनोवाक्कायगुप्तमपि साधुम् (एगतयं) एकतिय मेकाकिनम् (अणगारं) अनगारं साधुं वध्नन्ति विचित्रहावभावेन स्त्रिय इति ॥८॥

टीका--'जहा' यथा 'निब्भयं' निर्भयम्-स्वभावतो भयरहितमपि 'सीहं' सिंहं वनराजम् 'कुणिमेणं' मांसेन-मासं दत्त्वा 'पासेणं' पाशेन 'बंधंति' वध्नाति वधिकः, वद्ध्वा चाऽनेकप्रकारेण पीडां ददाति। 'एवं' एवमेवं प्रकारेण 'इत्थियाउ' स्त्रियः वध्नन्ति स्ववशं कुर्वन्ति, 'संवुडं' संवृतम्-प्रशमपमनोवाक्काययोगयुक्तं 'एकतयं' एकाकिनं मुनिराजं 'अणगारं' अनगारं साधुम् यदा संवृत्तोऽपि मनोवाक्कायैः गुप्तोपि साधुः स्त्रीणां वशमुपयाति, तदा का कथा असंवृतानामितरेषाम्। एतावता स्त्रीणामतिसामर्थ्यं प्रदर्शितम्। अन्ये च परीषहाः यथा कथंचित् जेतुं शक्या अपि किन्तु स्त्री परीपहः दुःखेन जेतुं शक्यते इति ध्वनितम् इति ॥८॥

टीकार्थ--जैसे स्वभाव से ही निर्भय और इस कारण एकाकी विचरण करने वाले वनराज सिंह को मांस देकर शिकारी बन्धन में बांध लेते हैं और बांधकर अनेक पीडाएँ देते हैं, इसी प्रकार स्त्रियां मन वचन काय को गोपन कर रखने वाले एकाकी मुनि को अपने बन्धन में फंसा लेती हैं।

जब अपने मन वचन और काय को वशीभूत कर लेने वाला साधु भी स्त्रियों के वशीभूत हो जाता है तो अन्य असंवृत (गृहस्थजनों) का तो कहना ही क्या है ? इस कथन के द्वारा स्त्रियों के सामर्थ्य का अतिशय प्रदर्शित किया गया है और यह भी सूचित किया गया है कि अन्य परीषह तो किसी प्रकार सहन भी किये जा सकते हैं मगर स्त्री परीषह को जीतना अत्यन्त कठिन है ॥८॥

ટીકાર્થ—સિંહ નિર્ભય હોવાને કારણે વનમાં એકલો વિચરણ કર્યા કરતો હોય છે. એવા વનરાજ સિંહને માંસ વડે લલચાવીને શિકારી જાળમાં ફસાવે છે, અને તેમાં ફસાયેલા સિંહને અનેક પ્રકારે પીડા પહોંચાડે છે, એજ પ્રમાણે મન, વચન અને કાયગુપ્તિથી યુક્ત, એકાકી મુનિને સ્ત્રી હાસ્ય, કટાક્ષ આદિ પૂર્વોક્ત ઉપાયો દ્વારા પોતાના ફંદામાં ફસાવે છે. જો પોતાના મન, વચન અને કાયાને વશ રાખનારા સાધુઓ પણ સ્ત્રીઓના મોહપાશમાં ફસાઇ જાય છે, તો અન્ય અસંવૃત (વ્રતરહિત) પુરુષોની તો વાત જ શી કરવી ! આ કથન દ્વારા સૂત્રકારે સ્ત્રીઓના સામર્થ્યની અતિશયતા પ્રગટ કરી છે, અને એ વાત સૂચિત કરી છે કે અન્ય પરીષહોને તો કોઇ પણ રીતે સહન પણ કરી શકાય છે, પણ સ્ત્રી પરીષહને જીતવાનું કાર્ય ઘણું જ મુશ્કેલ છે. ॥૮॥

मूलम्—अह तत्थ पुणो णमयंति रहकारो व णेमिं आणुपुव्वीए ।
बद्धे मिए व पासेणं फंदंते वि णं मुच्चए ताहे ॥९॥

छाया—अथ तत्र पुनर्नमयन्ति रथकार इव नेमि मानुपूर्व्या ।
बद्धो मृग इव पाशेन स्पन्दमानोऽपि न मुच्यते तस्मात् ॥९॥

अन्वयार्थः—(रहकारो) रथकारः (आणुपुव्वीए) आनुपूर्व्या क्रमशः (णेमिं व) नेमिमिव चक्रबाह्यप्रसिद्धम् (अह) अथ (तत्थ) तत्र स्वाभिप्रेतकार्यकरणे (णमयंति) नमयन्ति (पासेणं) पाशेन (बद्धे) बद्धः (मिए व) मृग इव (फंदंते वि) स्पन्दमानोपि मोक्षार्थम् (ताहे) तस्मात् (ण मुच्चइ) न मुच्यते—मुक्तो न भवतीति ॥९॥

शब्दार्थ—'रहकारो—रथकारः' रथ बनानेवाला 'आणुपुव्वीए—आनुपूर्व्या' क्रमपूर्वक 'णेमिं व—नेमिमिव' जैसे नेमि—चक्र को नमाता है इसी प्रकार स्त्रियां साधुको 'अह—अथ' अपने वशमें करने के पश्चात् 'तत्थ—तत्र' अपने इच्छित कार्य कराने में 'णमयंति—नमयन्ति' झुका लेती है 'पासेणं—पाशेन' पाशसे बद्धे—'बद्धः' बंधा हुआ साधु—मिए व—मृगइव' मृगके समान 'फंदंते वि—स्पन्दमानोपि' पाशसे छुटने के लिये प्रयत्न करता हुआ भी 'ताहे—तस्मात्' उससे 'ण मुच्चए—न मुच्यते' नहीं छूटता है ।९।

अन्वयार्थ—जैसे रथकार (सुथार) क्रमशः नेमि को नमाता है, उसी प्रकार नारियां साधु को अपने अधीन कर लेती हैं । तत्पश्चात् वह साधु पाशबद्ध मृग जैसा छुटकारा पाने के लिये फड़फड़ाता हुआ भी छुटकारा नहीं पाता ॥९॥

શબ્દાર્થ—'रहकारो—रथकारः' રથ બનાવવાવાળો 'आणुपुव्वीए—आनुपूर्व्या' ક્રમપૂર્વક 'णेमिं व—नेमिमिव' જેમ નેમી (ધરી) ચકને નમાવે છે. એજ રીતે સ્રિયો સાધુને 'अह—अथ' પોતાને વશ કર્યા પછી 'तत्थ—तत्र' પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણેના કાર્ય કરાવવામાં 'णमयंति—नमयन्ति' નમાવી લે છે. 'पासेणं—पाशेन' પાશથી 'बद्धे—बद्ध.' બંધાયેલો સાધુ 'मिए व—मृग इव' મૃગલાની જેમ 'फंदंते वि—स्पन्दमानोऽपि' પાશથી છૂટવા માટે પ્રયત્ન કરતો હોવા છતાં પણ 'ताहे—तस्मात्' તે પાશ બંધનથી 'ण मुचइ—न मुच्यते' છૂટતો નથી ॥૯॥

સૂત્રાર્થ—જેવી રીતે રથકાર (સુથાર) ધીમે ધીમે નેમિને (પૈડાની વાટને) નમાવીને પૈડા પર ચડાવી દે છે, એજ પ્રમાણે સ્રિઓ પણ ધીરે ધીરે સાધુને પોતાને અધીન કરી લે છે. જેવી રીતે જાળમાં બંધાયેલું મૃગ તેમાથી છૂટવા માટે ગમે તેટલા તરફડિયાં મારવા છતાં છૂટી શકતું નથી એજ પ્રમાણે સાધુ પણ તેના ફંદામાંથી છૂટી શકતો નથી. ॥૯॥

भुक्त्वा-यथा विषमिश्रितपायसभोजी पश्चात्तापं करोति तद्वत् (एवं) एवमेव (विवेगमादाय) विवेकमादाय (दविए) द्रव्यो मुक्तिगमनयोग्यः तस्मिन् (संवासं) संवासः=स्त्री संबन्धः (न वि कप्पए) नापि कल्पते समीचीनो न भवतीति भावः ।१०।

टीका—'अह' अथ 'से' असौ साधुः स्त्रीपाशनियंत्रितः सन् प्रतिदिनं क्लेशमनुभवन् 'पच्छा' पश्चात् 'अणुतप्पई' अनुतप्यते पश्चात्तापं करोति। यथा कुटुम्बे नियन्त्रितानाम्, एतादृशं दुःखमवश्यमेव भवति। परिवारकृते पापमिश्रितं कर्म कुर्वन् पापश्लिष्टो दुःखमनुव्रजति। उक्तंच—

'मया परिजनस्यार्थे कृतं कर्म सुदारुणम्।
एकाकी तेन दह्येऽहं गतास्ते फलभागिनः ॥१॥
एवं स साधुरपि परितप्यते।

टीकार्थ—स्त्री के जाल में पड़ा हुआ वह साधु प्रतिदिन क्लेश का अनुभव करता हुआ पश्चात्ताप करता है। जैसे जो लोग कुटुम्ब रूपी जालमें पडे हैं उन्हें नाना प्रकार के दुःखों को अवश्य ही भुगतना पडता है। परिवार के लिए पापमय कर्म करने वाला स्वयं पाप से लिप्त होता है और भविष्य में भी उसे दुःखों का भागी होना पडता है। कहा भी है-'मया' इत्यादि।

'मैंने परिजनों के लिये क्रूर से क्रूर कर्म किये, मगर आज मैं अकेला ही संतप्त हो रहा हूं। जिन्होंने मेरे उन पाप कार्यो से संगृहीत वस्तु का फल भोगा था वे सब चले गये!' इस प्रकार वह साधु भी पश्चात्ताप करता है।

તથ્યને હૃદયમાં ઉતારીને મોક્ષગમનની અભિલાષા રાખતા સાધુએ સ્ત્રીઓની સાથે નિવાસ કરવો જોઇએ નહીં ॥૧૦॥

ટીકાર્થ—સ્ત્રીની જાળમાં ફસાયેલો તે સાધુ પરિવારને નિમિત્તે પ્રતિદિન કલેશનો અનુભવ કરતો રહે છે, તે કારણે સંયમથી ભ્રષ્ટ થવા માટે તેને પશ્ચાત્તાપ થાય છે. જે લોકો કુટુંબની સાથે રહે છે તેમને વિવિધ દુઃખોનો અનુભવ કરવો પડે છે. પરિવારને નિમિત્તે પાપકર્મ સેવનારો પુરુષ પોતે જ પાપથી લિપ્ત થાય છે, અને ભવિષ્યમાં પણ તેને દુઃખના ભાગીદાર બનવું પડે છે. કહ્યું પણ છે કે—'મયા' ઇત્યાદિ—

'મેં પરિજનોને માટે ક્રૂરમાં ક્રૂર કર્મોનું સેવન કર્યું, પરન્તુ આજે હું એકલો જ સંતાપનો અનુભવ કરી રહ્યો છું. જેમણે મારાં તે પાપકર્મો દ્વારા ઉપાર્જિત વસ્તુઓનું ફળ ભોગવ્યું હતું તેઓ બધાં ચાલ્યા ગયા આ રીતે સાધુ પણ પશ્ચાત્તાપ કરે છે.

यथा 'विसमिस्सं' विषमिश्रितम्। 'पायसं भोच्चा व' पायसं क्षीरपाचितमन्नं खीर इति लोकप्रसिद्धं भुक्त्वेव। यथा कश्चिद्विषमिलितं पायसं भुक्त्वा विषवेगाऽऽकुलितः अनुतप्यते यथा मया पापेन सांप्रतैषिणा सुखरसिकतया भविष्यद्विपाकिकमेवं-भूतं भोजनमास्वादितं तथैव त्वमपि पुत्रपौत्रदुहितृजामातृकलत्रनप्तृभ्रातृश्वशुरश्वश्रू भागिनेयादीनां भोजनपरिणयनालंकारजातकर्ममृतककर्मव्याधिचिकित्साचिन्ता-कुलोऽपगतस्वशरीरकर्तव्यः प्रनष्टैहिकामुष्मिकानुष्ठानोऽहर्निशं तद्व्यापाराकुलि-तमतिः परितप्यसे पश्चात्तप्यसे तदनुभ्रियसे। तथा-स्त्रीपरिवारादि चिन्तया चिन्तितो

जैसे कोई विवेकविकल मनुष्य विषमिश्रित खीर खाकर और बाद में विष के वेग से आकुल व्याकुल होकर सन्ताप करता है कि हाय! मैं कैसा मूढ हूं। मैंने वर्त्तमानकालीन सुख का विचार किया और भविष्य में होने वाले उसके दुष्परिणाम की उपेक्षा की। इसी प्रकार तुम भी पुत्र पौत्र पुत्री जामाता पत्नी नाती भाई श्वशुर सासू एवं भागिनेय (भाणजा) आदि के भोजन विवाह, अलंकार, जातकर्म, मृत-कर्म बीमारी की चिकित्सा आदि से व्याकुलचित्त हो रहे हो, अपने शरीर संबंधी कार्यों को भी भूल बैठे हो, इस लोक और परलोक संबंधी कर्त्तव्यों को रातदिन–भुला बैठे हो। तुम्हारी बुद्धि उन्हीं के व्यापारों से

જેવી રીતે કોઈ વિવેકવિહીન મનુષ્ય આવેશમાં આવી જઈને વિષ-મિશ્રિત ખીર આદિ ખાઈ જાય છે, પરન્તુ જેમ જેમ શરીરમાં વિષ વ્યાપતું જાય છે તેમ તેમ આકુળ વ્યાકુળ થઈને પસ્તાવો કરે છે કે 'હાય, હું કેવો મૂર્ખ છું! મેં વર્તમાનકાલીન સુખનો જ વિચાર કર્યો અને તેના દુષ્પરિ-ણામની ઉપેક્ષા કરી.' એજ પ્રમાણે તમે પણ પુત્રો, પુત્રીઓ, પૌત્રો, જમા-ઈઓ, પત્ની, ભાણેજો, ભાણીઓ સાસુ, સસરા, ભાઈ, બહેન આદિના ભોજન વિવાહ અલંકાર જાતકર્મ મૃતકર્મ બીમારીની ચિકિત્સા આદિ વહે-વારોમાં એવા તો પ્રવૃત્ત રહો છો કે તેમની ચિંતા આડે તમારા શરીર આદિની ચિંતા પણ ભૂલી ગયા છો. ક્યારેક કોઈ પુત્ર, પુત્રી આદિના લગ્નની ચિંતા, ક્યારેક પત્ની આદિને માટે અલંકારો ઘડાવવાની ચિંતા, ક્યારેક કોઈની બીમારીની ચિકિત્સાની ચિન્તા ભાણી ભાણીયાના મામેરાની ચિન્તા, કોઈ સગાના મરણ પાછળની વિધિઓની ચિન્તા આદિમાં જ તમારું ચિત્ત પરોવાયેલું રહે છે. આ બધી પરિજનવિષયક ચિંતાઓથી તમારું ચિત્ત વ્યાકુળ રહે છે. તેને કારણે તમે તમારા ઐહિક અને પારલૌકિક કર્તવ્યોને

टीका—'रहकारो' रथकारः रथं करोति इति रथकारो वर्धकिः। 'आणुपुव्वीए' आनुपूर्व्या—अनुक्रमशः इति यावत्। 'णेमिं व' नेमिमिव 'णमयंति' नमयन्ति यथा रथकारो नेमिं क्रमशः स्वेच्छया नमयति 'अह' अथ, तथा स्ववशकरणानन्तरम् 'तत्थ' तत्र स्वेष्टवस्तुनि यतिं नमयन्ति स्त्रियः। 'मिए व' मृग इव 'पासेणं' पाशेन 'बद्धे' बद्धः 'फंदंते वि' स्पन्दमानोऽपि मोक्तुमिच्छया प्रयत्नं कुर्वाणोऽपि 'ताहे' तस्मात् पाशबन्धनात् 'ण मुच्चए' न मुच्यते।

यथा रथकारो नेमिं स्वेच्छया नमयति, तथा स्ववशं यतिमपि ललना स्वेच्छया नमयति, यथा यथाऽभिलषति, तथा तथा तं कारयति। करोति च साधुः यथा वा मृगो वधिकेन पाशद्वारा बद्धो मोक्षेच्छया प्रयतमानोऽपि बन्धनान्न

टीकार्थ-जैसे बढई (सुथार) अनुक्रम से नेमि को अपनी इच्छा के अनुसार नमा लेता है, उसी प्रकार अपने वशीभूत करने के पश्चात् स्त्रियां साधुको अपने इष्ट प्रयोजन की पूर्त्ति के लिए झुका लेती हैं। फिर जैसे बन्धन में बद्ध मृग छूटने के लिए प्रयत्न करने पर भी छुटकारा नहीं पाता, उसी प्रकार साधु भी उस बन्धन से नहीं छुट पाता।

आशय यह है कि जैसे रथकार (बढई) नेमि को इच्छानुसार नमाता है, उसी प्रकार अपने अधीन हुए मुनि को स्त्री नमाती है, अर्थात् वह जो जो चाहती है वही वही उससे करवाती है। और साधु को वह सब करना पडता है। जैसे शिकारी के द्वारा पाशबद्ध किया हुआ मृग छुटकारा पाने की इच्छा से फडफडाता है, फिर भी छुटकारा

ટીકાર્થ—જેવી રીતે સુથાર નેમિને (પૈડાની વાટને) પોતાની ઇચ્છાનુસાર ક્રમશઃ નમાવીને પૈડા પર ચડાવી દે છે, એજ પ્રમાણે 'સ્ત્રિઓ પણ ધીરે ધીરે સાધુને પોતાને અધીન કરી લઈ ને પોતાના ઇષ્ટ પ્રયોજનની સિદ્ધિ માટે તેમને પ્રવૃત્ત કરે છે. જેવી રીતે શિકારીની જાળમાં બંધાયેલું મૃગ ગમે તેટલા પ્રયત્નો કરવા છતાં પણ બન્ધનમાંથી મુક્ત થઈ શકતું નથી, એજ પ્રમાણે સાધુ પણ તે બન્ધનમાંથી છૂટી શકતો નથી.

આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે જેવી રીતે સુથાર રથની નેમિને (પૈડાની) વાટને ક્રમશઃ ઇચ્છાનુસાર નમાવે છે, એજ પ્રમાણે પોતાને અધીન થયેલા સાધુને કામિની પણ પોતાની ઇચ્છાનુસાર નમાવે છે, એટલે કે તે તેમની પાસે પોતાની ઇચ્છાનુસાર કાર્ય કરાવે છે, અને સાધુને તે સઘળું કાર્ય ઇચ્છા હોય કે ન હોય, તો પણ કરવું પડે છે. જેવી રીતે શિકારી વડે જાળમાં બંધાયેલું મૃગ મુક્ત થવાને માટે ગમે તેટલા ધમપછાડા કરે, તો પણ તેમાંથી મુક્ત

मुच्यते, तथा साधुरपि स्त्रीवशमुपगतः पुन र्न तदधिकारान्निवर्त्तते। ततो न विमुच्यते इति भावः ॥९॥

मूलम्—अह से ऽणुतप्पई पच्छा भोच्चा पायसं व विसमिस्सं।
एवं विवेगमादाय संवासो न वि कप्पए दविए ॥१०॥

छाया—अथ सोऽनुतप्यते पश्चात् भुक्त्वा पायसमिव विषमिश्रम्।
एवं विवेकमादाय संवासो नापि कल्पते द्रव्ये ॥१०॥

अन्वयार्थः-(अह) अथ (से) सः-साधुः (पच्छा) पश्चात् (अणुतप्पई) अनुतप्यते-पश्चात्तापं करोति (विसमिस्सं) विषमिश्रम् (पायसं) पायसमिव (भोच्चा)

नहीं पाता, उसी प्रकार स्त्री के वश में पडा हुआ साधु भी फिर उसके पंजे से नहीं छुट पाता है ॥९॥

शब्दार्थ--'अह-अथ' स्त्रीके वशवर्त्ती होने के अनंतर 'से-सः' वह साधु 'पच्छा-पश्चात्' पीछे से 'अणुतप्पई-अनुतप्यते' पश्चात्ताप करता है 'विसमिस्सं-विषमिश्रम्' जैसे विषसे मिला हुआ 'पायसं-पायसम्' पायस-दूधपाक 'भोच्चा-भुक्त्वा' खाकर मनुष्य पश्चात्ताप करता है 'एवं-एवम्' इस प्रकार 'विवेगमादाय-विवेकमादाय' विवेक को ग्रहण करके 'दविए-द्रव्यः' मुक्तिगमन के योग्य साधुको उनके साथका संवासो-संवासः' संवास-अर्थात् एकस्थानमें रहना 'नवि कप्पए-नापि-कल्पते' योग्य नहीं है ॥१०॥

अन्वयार्थ—तदनन्तर वह साधु पश्चात्ताप करता है जैसे विषमिश्रित खीर खाने वाला पश्चात्ताप करता है। इस तथ्य को जानकर मुक्तिगमन के योग्य साधु स्त्रियों के साथ निवास न करे ॥१०॥

થઈ શકતું નથી, એજ પ્રમાણે સ્રીના મોહપાશમાં જકડાયેલો સાધુ પણ તેના ફંદામાંથી છૂટી શકતો નથી. ॥૯॥

શબ્દાર્થ—'अह-अथ' સ્રીને વશ થયા પછી से-सः' તે સાધુ 'पच्छा-पश्चात्' પાછળથી 'अणुतप्पइ-अनुतप्यते' પશ્ચાત્તાપ કરે છે. 'विसमिस्सं-विषमिश्रम्' જેમ વિષથી મળેલ 'पायसं-पायसम्' દૂધપાક 'भोचा-भुक्त्वा' ખાઈને મનુષ્ય પશ્ચાત્તાપ કરે છે. 'एवं-एवम्' એજ રીતે विवेगमादाय-विवेकमादाय' વિવેકને અનુસરીને 'दविए-द्रव्यः' મુક્તિ ગમન કરવાને યોગ્ય સાધુને તેણીની સાથેનો 'संवासो-संवास.' સંવાસ અર્થાત્ એક સ્થાનમાં રહેવું 'नवि कप्पइ-नापि कल्पते' યોગ્ય નથી. ॥૧૦॥

સૂત્રાર્થ—જેવી રીતે વિષયુક્ત અન્ન ખાનારને પશ્ચાત્તાપ થાય છે, એજ પ્રમાણે સ્રીના મોહપાશમાં બંધાયેલા સાધુને પશ્ચાત્તાપ કરવો પડે છે. આ

सवसि। 'एवं' एवं=पूर्वोक्तरूपेण। 'विवेगं' विवेकं स्वानुष्ठानस्य 'आदाय' आदाय-प्राप्य। 'दविए' द्रव्यो मुक्तिगमनयोग्यः साधुः तस्मिन् द्रव्ये 'संवासः' स्त्रीभिः सह एक स्थाने स्थितिः। 'नवि कप्पए' नैव कल्पते एकत्रस्थाने नैव तिष्ठेदिति ॥१०॥

स्त्री संबन्धजनितदोषानुपदर्श्य उपसंहारमाह सूत्रकारः—

'तम्हा उ वज्जए इत्थी' इत्यादि।

मूलम्—तम्हा उ वज्जए इत्थी विसलित्तं व कंटगं नच्चा।
ओए कुलाणि वसवत्ती आघाते ण से वि णिग्गंथे॥११॥

छाया—तस्मात्तु वर्जयेत्स्त्रीः विषलिप्तमिव कण्टकं ज्ञात्वा।
ओजः कुलानि वशवर्त्ती आख्याति न सोऽपि निर्ग्रन्थः॥११॥

व्याकुल रहती है। परिताप करना पडता है। तथा स्त्री परिवार आदि की चिन्ता से चिन्तित रहना पडता है।

इस प्रकार विचार करके और अपने कर्त्तव्य में तत्पर रहकर मोक्षगमन का अभिलाषी साधु स्त्रियों के साथ एक स्थान में निवास न करे ॥१०॥

अब सूत्रकार स्त्री सम्पर्क से उत्पन्न होने वाले दोषों को दिखलाकर उपसंहार करते हैं—'तम्हा उ वज्जए इत्थी' इत्यादि।

शब्दार्थ—'तम्हा—तस्मात्' इसलिये 'विसलित्तंवि-कंटगं विषलिप्तमिव कंटकम्' स्त्रीको विषसे लिप्त कंटक के तुल्य 'नच्चा—ज्ञात्वा' जानकर 'इत्थी वज्जए—स्त्रीः वर्जयेत्' स्त्री संसर्गको साधु वर्जित करे 'वसवत्ती—वश-

---

પણ ભૂલી ગયા છો. તે પરિવારવિષયક પ્રવૃત્તિઓમાં જ તમે લીન રહો છો અને પરિવારવિષયક ચિંતાઓ જ તમને વ્યાકુલ કરતી રહે છે. તેથી તમારે પરિતાપ સહન કરવો પડે છે અને સ્ત્રી આદિ પરિવારની ચિન્તાથી જ તમારું ચિત્ત ઘેરાયેલું રહે છે

આ પ્રકારનો વિચાર કરીને કર્તવ્યપરાયણ સાધુએ મોક્ષપ્રાપ્તિને યોગ્ય અનુષ્ઠાનોમાં જ પ્રવૃત્ત રહેવું જોઇએ. તેણે સ્ત્રીઓની સાથે એક જ સ્થાનમાં નિવાસ કરવો જોઇએ નહીં-સ્ત્રીનો સંપર્ક સેવવો નહીં ॥૧૦॥

હવે સૂત્રકાર સ્ત્રીસંપર્ક દ્વારા ઉત્પન્ન થતા દોષો પ્રકટ કરે છે—

'तम्हा उ वज्जए इत्थी' ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'तम्हा—तस्मात' એ કારણથી 'विसलित्तं वि कंटगं—विषलिप्तमिव कंटकम्' સ્ત્રિયોને વિષથી ખરડાયેલ કાંટાની જેમ 'नच्चा—ज्ञात्वा' જાણીને 'इत्थी वज्जए—स्त्रीः वर्जयेत्' સ્ત્રિયોના સંસર્ગનો સાધુએ ત્યાગ કરવો 'वसवत्ती—

अन्वयार्थः-(तम्हा)-तस्मात्तु यस्मात् स्त्रीसंपर्कोनेष्टः तस्मात् (विसलित्तं व-कंटगं) विषलिप्तमिव कंटकं (नच्चा) ज्ञात्वा (इत्थी वज्जए) स्त्रीर्वर्जयेत् स्त्रिणां त्यागः कर्त्तव्यः (वसवत्ती) वशवर्ती स्त्रीणाम् (ओए कुलानि) ओजः-एकः कुलानि एकः स्त्रीगृहं गत्वा धर्मस्य 'आघाते' आख्याति उपदिशति (से वि) सोपि (ण) न (णिग्गंथे) निर्ग्रन्थः साधुर्न भवतीति ॥११॥

टीका—यस्मात् स्त्रीणां संबन्धो विषमफलदायी 'तम्हा' तस्मात् कारणात् 'इत्थी' स्त्रीः 'वज्जए' वर्जयेत् तया संवासं शब्दाद्यालापमपि वर्जयेत्। 'विसलित्तंवि' विषलिप्तमपि 'कंटकं वा नच्चा' कण्टकवत् ज्ञात्वा यथा विषलिप्तः कण्टकः कार्यं प्रविष्टः सन् अनर्थं करोति तद्वत्। तत्रापि विषाक्तकण्टकस्य शरीरसंबन्धात्, स्त्रीणान्तु स्मरणादेव दुःखं भवतीत्यनयोरेको निर्विशेषो विशेषश्च।

वत्ती' स्त्रियों के वशमें रहनेवाला पुरुष 'ओए कुलाणि-ओजः कुलानि' अकेला गृहस्थ के घर में जाकरधर्म का कथन करता है 'से वि-सोऽपि' वह भी 'ण णिग्गंथे-न निर्ग्रन्थः' निर्ग्रन्थ नहीं है ॥११॥

अन्वयार्थ—इस कारण साधु स्त्री को विष से लिप्त कण्टक समझकर उनका त्याग कर दे। जो स्त्री का वशवर्त्ती होकर अकेला अकेली स्त्री के घर में जाकर धर्म का उपदेश करता है वह भी निर्ग्रन्थ नहीं है ॥११॥

टीकार्थ--क्योंकि स्त्रियों का संसर्ग विषम फल उत्पन्न करता है, इस कारण स्त्रियों से दूर ही रहे। उनके साथ निवास एवं वार्त्तालाप आदि से भी बचता रहे। साधु स्त्री को विष से लिप्त कांटा समझे। विषलिप्त कांटा शरीर में प्रविष्ट होकर अनर्थ उत्पन्न करता है, इसी प्रकार स्त्रियां भी अनर्थजनक हैं। विषलिप्त कण्टक तो तभी अनर्थ-

---

वशवर्त्ती' स्त्रियोने वश रहेवावाळो पुरुष 'ओए कुलाणि-एक. कुलानि' गृहस्थने घेर जईने एकलो धर्मनुं कथन करे छे. 'सेवि-सोवि' ते पण 'ण णिग्गंथे-न निर्ग्रन्थः' निर्ग्रन्थ नथी. ॥११॥

सूत्रार्थ—आ कारणे साधुए विषथी लिप्त कांटानी जेम स्त्रीनो त्याग करवो जोईए. जे साधु स्त्रीने अधीन थईने एकलो कोई घरमां प्रवेश करीने ते घरमां एकली रहेती स्त्री पासे जईने धर्मनो उपदेश आपे छे, ते साधुने निर्ग्रन्थ कही शकाय नहीं. ॥११॥

टीकार्थ--स्त्रिओनो संसर्ग अनर्थनुं मूळ गणाय छे, ते कारणे साधुए स्त्रिओथी दूर ज रहेवुं जोईए. तेणे तेमनी साथे निवास पण करवो नहीं अने वार्तालाप पण करवो नहीं. साधुए स्त्रीने विषलिप्त कांटा समान गणवी जोईए. जेवी रीते विषलिप्त कांटो शरीरमां भोंकाय, तो अनर्थ उत्पन्न करे

विषविषययोरेतावदन्तरं यत् विषं तु शरीरसंबद्धं सत् हन्ति विषयास्तु स्मरणादेव नाशयन्ति। उक्तं च—

'विषस्य विषयाणां च दूरमत्यन्तमन्तरम्।
उपभुक्तं विषं हन्ति विषयाः स्मरणादपि ॥१॥'

तथा 'ओए' ओजः-एकः=असहायः 'वसवत्ती' स्त्रीणां वशवर्त्ती 'कुलाणि' कुलानि गृहस्थकुलानि गत्वा धर्मस्योपदेशं करोति यः सोऽपि न 'निग्गंथे' निर्ग्रन्थः

कर होता है जब शरीर के साथ उसका सम्पर्क हो, मगर स्त्रियां तो स्मरण मात्र से ही दुःख उत्पन्न करने वाली हैं। अतएव इन दोनों में किंचित् समानता होने पर भी इस दृष्टि से बहुत अन्तर भी है। विष और विषय में यह अन्तर है कि विष शरीर के साथ सम्पर्क होने पर विनाश करता है जब कि विषय स्मरण मात्र से ही विनाश का कारण बन जाता है। कहा भी है-'विषस्य' इत्यादि।

'विष और विषयों में बहुत अधिक अन्तर है। विष तब ही प्राणघात करता है जब उसका भक्षण किया जाय किन्तु विषयों की विशेषता यह है कि वे स्मरण से ही विनाश करते हैं।'

जो अकेला ही स्त्रियों के अधीन होकर गृहस्थ के घरों में जाकर धर्म का उपदेश करता है, वह निर्ग्रन्थ साधु नहीं है। साधु को ऐसा

છે, એજ પ્રમાણે સ્ત્રિઓ પણ અનર્થજનક છે. વિષલિપ્ત કંટક તો ત્યારે જ અનર્થજનક બને છે કે જ્યારે તે શરીરના સંપર્કમાં આવે છે, પરન્તુ સ્ત્રિઓનો સંપર્ક તો શું, સ્મરણ પણ દુઃખજનક છે! આ પ્રકારે વિષ અને વિષયમાં દેખીતી સમાનતા હોવા છતાં વિષ કરતાં વિષય વધારે અનર્થકારી છે. વિષનો શરીરની સાથે સંપર્ક થાય ત્યારે જ તે વિનાશનું કારણ બને છે, વિષય તો સ્મરણમાત્રથી જ વિનાશનું કારણ બને છે. કહ્યું પણ છે કે—

'विषस्य' ઇત્યાદિ—

વિષ અને વિષયો વચ્ચે ઘણો મોટો તફાવત છે. વિષ તો ત્યારે જ પ્રાણોનો વિનાશ કરે છે કે જ્યારે તેનું ભક્ષણ કરવામાં આવે છે, પરન્તુ વિષયની તો એ વિશેષતા છે કે તેમનું સ્મરણ જ કરવામાં આવે તો પણ સ્મરણકર્તા પોતાનો વિનાશ વહોરી લે છે.'

તેથી સાધુએ સ્ત્રિઓના સંપર્કથી દૂર રહેવું જોઈએ. જે સાધુ સ્ત્રિઓમાં આસક્ત થઇને, કોઇ ઘરમાં એકલો દાખલ થઈ ને કોઇ સ્ત્રીને એકાન્તમાં ધર્મોપદેશ આપે છે, તેને નિર્ગ્રન્થ કહી શકાય નહીં. સાધુએ કદી પણ સ્ત્રીને

सम्यगप्रव्रजितः तत्र अपायसंभवात् एकाकी स्त्र्यादिसंकुलितगृहस्थगृहं गत्वा धर्मं नोपदिशेत्। यदि कदाचिदुपदिशेत्तदा तद्गृहमगत्वैव उपाश्रये एव पुरुषसाक्षिकं वैराग्यप्रधानकं धर्ममुपदिशेत् इति ॥११॥

विषमोऽप्यर्थः-अन्वयव्यतिरेकाभ्यां पुनः प्रतिपादितो बोधाय सुलभो भवतीति-अभिप्रायवान् सूत्रकार आह-'जे एयं उंछं' इत्यादि।

मूलम्-जे एयं उंछं अणुगिद्धा अन्नयरा से हुंति कुसीलाणं।
सुतवस्सिएवि से भिक्खू नो विहरे सह णमित्थीसु॥१२॥

छाया--य एतदुञ्छमनुगृद्धा अन्यतरे ते भवन्ति कुशीलानाम्।
सुतपस्विकोऽपि स भिक्षुः न विहरेत् सार्धं खलु स्त्रीभिः ॥१२॥

नहीं करना चाहिए। कदाचित् उपदेश दें तो उसके घर न जाकर ही अन्य पुरुष की विद्यमानता में उपाश्रय में ही वैराग्य प्रधान धर्म का उपदेश करे॥११॥

कोई विषय दुर्गम हो तो भी अन्वय और व्यतिरेक के द्वारा अर्थात् विधि रूप से और निषेध रूप से प्रतिपादन करने से सुगम हो जाता है। इस अभिप्राय से सूत्रकार कहते हैं--'जे एयं उंछं' इत्यादि।

शब्दार्थ--'जे-ये' जो पुरुष 'एयं-एतत्' इसी स्त्री संसर्गरूपी 'उंछं-उञ्छम्' त्याज्य--नींदनीय कर्म में 'अणुगिद्धा-अनुगृद्धाः' आसक्त है 'से-ते' वे पुरुष 'कुसीलाणं-कुशीलानाम्' पार्श्वस्थादिकों में से 'अन्नयरा-अन्यतरे' कोई एक हैं अतः 'से-सः' वह साधु 'सुतवस्सिए वि-सुतप-

---

એકાન્તમાં ઉપદેશ આપવો જોઈએ નહીં. તેણે ઉપાશ્રયમાં અન્ય પુરુષોની સમક્ષ જ સ્ત્રિઓને વૈરાગ્યપ્રધાન ધર્મનો ઉપદેશ આપવો જોઈએ ॥૧૧॥

કોઇ વિષયનું પ્રતિપાદન કરવાનું કાર્ય દુષ્કર હોય, તો અન્વય અને વ્યતિરેક દ્વારા એટલે કે વિધિ રૂપે અને નિષેધ રૂપે તેનું પ્રતિપાદન કરવાથી તે વિષય સુગમ થઈ જાય છે તેથી જ સૂત્રકાર હવે આ પદ્ધતિનો આશ્રય લઇને કહે છે કે—'जे एयं उंछं' ઈત્યાદિ--

શબ્દાર્થ—'जे-ये' જે પુરુષ 'एयं-एतत्' આ સ્ત્રી સંસર્ગરૂપી 'उंछं-उञ्छम्' નીન્દનીય કર્મમાં 'अणुगिद्धा-अणुगृद्धाः' આસક્ત છે. 'से-ते' એ પુરુષો 'कुसीलाणं-कुशीलानाम्' પાર્શ્વસ્થ વિગેરેમાંથી 'अन्नयरा-अन्यतराः' કોઈ એક છે. તેથી 'से-सः' તે સાધુ 'सुतवस्सिए वि-सुतस्विकोऽपपि' ઉત્તમ તપસ્વી

अन्वयार्थः-(जे) ये-पुरुषाः (एयं) एतत्-स्त्रीसम्पर्कम् (उंछं) उञ्छं-त्याज्यं-निन्दनीयकर्म 'अणुगिद्धा' अनुगृद्धा-मूर्च्छिताः (से) ते (कुसीलाणं) कुशीलानाम् पार्श्वस्थादीनाम् (अन्नयरा) अन्यतरे-तन्मध्यवर्तिन एव ते भवंति अतः (से) स (भिक्खू) भिक्षुः (सुतवस्सिए वि) सुतपस्विकोऽपि (इत्थीसु सह) स्त्रीभिः सह (णं) खलु (नो विहरे) नो विहरेदिति ॥सू० १२॥

टीका--'जे एयं' ये एतत्, ये मन्दप्रकृतिकाः स्त्रीजिताः सदनुष्ठानं परित्यज्य तात्कालिकसुखान्वेषिणः। एतदनन्तरोक्तम्-'उंछं' उञ्छं-जुगुप्सितं निन्दनीयं स्त्रीसेवनरूपं कर्म। एकाकिनः स्त्रीणां धर्मोपदेशादिकं कुर्वन्ति, स्त्रियं प्रति ये आसक्ताः 'कुसीलाणं' कुशीलानाम्-अवसन्नकुशीलपार्श्वस्थसंसक्तयथाछंदरूपाणां मध्ये 'अन्नयरा हुंति' अन्यतरे भवन्ति, अतः

स्विकोऽपि' उत्तम तपस्वी हो तो भी 'इत्थीसु सह-स्त्रिभिः सह' स्त्रियों के साथ 'णो विहरे-नो विहरेत्' विहार न करे ॥१२॥

अन्वयार्थ--जो पुरुष निन्दनीय स्त्री सम्पर्क में मूर्छित हैं वे कुशीलों में से ही हैं अर्थात् कुशील ही हैं, अतएव उग्र तपस्वी हो तो भी साधु स्त्रियों के साथ विहार न करे ॥१२॥

टीकार्थ--जो पुरुष प्रकृति से मन्द हैं, स्त्रियों से पराजित हैं और सत् अनुष्ठान को त्यागकर तात्कालिक सुख की खोज में रहते हैं तथा निन्दनीय स्त्रीसम्पर्करूप कर्म करते हैं-अकेले जाकर धर्मोपदेश करते हैं और जो स्त्री में आसक्त होते हैं, वे अवसन्न, कुशील, पार्श्वस्थ संसक्त और यथाछन्दरूप शिथिलाचारियों में से कोई एक हैं। वे सच्चे

હોય તો પણ 'इत्थीसु सह-स्त्रिभिः सह' સ્ત્રિઓની સાથે 'णो विहरे-नो विहरेत्' વિહાર ન કરે ॥૧૨॥

સૂત્રાર્થ--જે પુરુષો નિન્દનીય સ્ત્રીસંપર્કમાં મૂર્ચ્છિત છે, તેમની ગણતરી કુશીલોમાં જ થાય છે, એટલે કે તેઓ કુશીલ (ચારિત્રહીન) જ ગણાય છે. તેથી ઉગ્ર તપસ્યા કરનારા સાધુઓએ પણ સ્ત્રિઓના સંપર્કથી દૂર જ રહેવું જોઈએ. ॥૧૨॥

ટીકાર્થ--જે પુરુષો મન્દ પ્રકૃતિવાળા છે, જેઓ સ્ત્રિઓ દ્વારા પરાજિત છે, જેઓ સત્ અનુષ્ઠાનોનો ત્યાગ કરીને વર્તમાનકાલીન સુખની જ શોધમાં લીન રહે છે, જેઓ સ્ત્રીસંપર્ક રૂપ નિન્દનીય કર્મમાં પ્રવૃત્ત રહે છે, જેઓ સ્ત્રિઓની પાસે જઈને તેમને એકાન્તમાં ઉપદેશ આપે છે, અને જેઓ સ્ત્રીમાં આસક્ત છે, તેમને અવસન્ન, કુશીલ, પાર્શ્વસ્થ, સંસક્ત અને યથાચ્છન્દ રૂપ શિથિલાચારીઓ રૂપે ઓળખવામાં આવે છે. એવા સાધુઓને સદાચાર

'सुतवस्सिएवि' सुतपस्विकोऽपि तपसा संतप्ततनुरपि 'भिक्खू' भिक्षुः—आत्मार्थी 'इत्थीसु' स्त्रीभिः 'सह' सार्धं 'णं' खलु 'णो' नो 'विहरे' विहरेत्—समाधिविरोधिनीभिर्वनिताभिः सह कदाचिदपि विहारं न कुर्यात्। ताभिः सह कुत्रापि कदाचिदपि न गच्छेत्। अपितु तृणाच्छादितकूपवत् तां दूरादेव त्यजेत्।

एताः स्त्रियः स्वकार्यकरणायानेकप्रकारकवचनमुच्चार्य पुरुषं स्ववशे कुर्वन्ति-कृत्वाऽनेकप्रकारकक्लेशं ददति। तदुक्तम्—

'एता हसन्ति च रुदन्ति च कार्यहेतोः,
विश्वासयन्ति च परं न च विश्वसन्ति।
एताः प्रविश्य सरलं हृदयं नराणां,
किं किं न वामनयना हि समाचरन्ति ॥१॥गा १२॥

सदाचारसम्पन्न साधु नहीं हैं। अतएव जो साधु उग्र तपस्वी है—जिसका शरीर तप से तप्त अर्थात् तपोमय हो गया है, वह भी स्त्रियों के साथ कदापि विहार न करे, क्योंकि वे समाधि को रोकनेवाली हैं। उनके साथ कहीं भी और कभी भी गमन न करे बल्कि घास से आच्छादित कूप के समान उन्हें दूर से ही त्याग दे।

"ये स्त्रियां अपना कार्य करने के लिए अनेक प्रकार के वचनों का प्रयोग करके पुरुष को अपने अधीन करती हैं और उसे नाना प्रकार से कष्ट पहुँचाती हैं। कहा भी है—'एता हसन्ति" इत्यादि।

ये स्त्रियां अपने स्वार्थ के लिए कभी हँसती है और कभी रोती हैं। दूसरों को अपना विश्वास दिलाती हैं पर किसी पर स्वयं विश्वास

સંપન્ન સાધુ કહી શકાય નહીં તેથી જે સાધુ ઉગ્ર તપસ્વી હોય-જેનું શરીર તપ વડે તપ્ત એટલે કે તપોમય થઈ ગયું હોય, તેણે પણ સ્ત્રિઓના સંપર્કનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. તેણે સ્ત્રિઓની સાથે કદી પણ કોઈ પણ સ્થળે ગમન આદિ કરવું જોઈએ નહીં. સ્ત્રિઓ સમાધિભાવનો ભંગ કરનારી છે, તે કારણે ઘાસથી આચ્છાદિત કૂપની સમાન દૂરથી જ તેમનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

તેઓ પોતાનું પ્રયોજન સિદ્ધ કરવા માટે અનેક પ્રકારનાં વચનોનો પ્રયોગ કરીને પુરુષને પોતાને આધીન કરી લે છે અને તેને અનેક પ્રકારના કષ્ટોનો અનુભવ કરાવે છે. કહ્યું પણ છે કે—'एता हसन्ति' ઈત્યાદિ—

'તે સ્ત્રિઓ પોતાનો સ્વાર્થ સાધવાને માટે કદી હસે છે અને કદી રડે છે તેઓ પોતાની પ્રત્યે અન્યમાં વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરે છે, પરન્તુ પોતે કોઈ

किंबहुना स्वसम्बन्धिनीभिरपि स्त्रीजातिभिः सह संपर्को न विधातव्य इत्याह सूत्रकारः-'अवि धूयराहिं' इत्यादि ।

मूलम्-अविधूयराहिं सुण्हाहिं धाईहिं अदुवं दासीहिं ।
महतीहिं वा कुमारीहिं संथवं से न कुज्जा अणगारे॥१३॥

छाया—अपि दुहितृभिः स्नुषाभिः धात्रीभिरथवा दासीभिः ।
महतीभिर्वा कुमारीभिः संस्तवं स न कुर्यादनगारः ॥१३॥

अन्वयार्थः-(अणगारे) अनगारः (अवि धूयराहिं) अपि दुहितृभिः (सुण्हाहिं) स्नुषाभिः-पुत्रवधूभिः (धाईहिं) धात्रीभिः (अदुव) अथवा (दासीहिं) दासीभिः

नहीं करतीं । ये पुरुष के सरल हृदय में प्रवेश करके क्या क्या अनर्थ नहीं करतीं' ॥१२॥

अधिक क्या कहा जाय मुनि को अपनी संबंधी भी स्त्री जाति के साथ संपर्क नहीं करना चाहिये, यह सूत्रकार कहते हैं-'अवि धूयराहिं' इत्यादि।

शब्दार्थ—'अणगारे-अनगारः' साधु 'अविधूयराहिं-अपि दुहितृभिः' अपनी कन्याओं के साथ 'सुण्हाहिं-स्नुषाभिः' पुत्रवधूओं के साथ 'धाइहिं-धातृभिः' दूध पीलानेवाली धाइयों के साथ 'अदुव-अथवा' अगर 'दासीहिं-दासीभिः' दासियोंके साथ 'महतीहिं-महतीभिः' अपने से अधिक उमरवाली स्त्रियोंके साथ 'वा कुमारीहिं-वा कुमारीभिः' अथवा कुमारी के साथ 'से-सः अनगारः' वह साधु 'संथवं-संस्तवम्' परिचय 'न कुज्जा-न कुर्यात्' न करे ॥१३॥

પણ પુરુષ પર વિશ્વાસ રાખતી નથી. તે પુરુષના સરળ હૃદયમાં પ્રવેશ કરીને કયા કયા અનર્થો કરતી નથી ?' ॥૧૨॥

અધિક શું કહું ? મુનિએ પોતાની સંસારી સંબંધી એવી સ્ત્રીજાતિ સાથે પણ સપર્ક રાખવો જોઈએ નહીં. એજ વાત સૂત્રકાર હવે પ્રકટ કરે છે—'अविधूयराहिं' ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'अणगारे-अनगार.' સાધુ 'अविधूयराहिं-अपि दुहितृभिः' પોતાની કન્યા સાથે 'सुण्हाहिं-स्नुषाभिः' પુત્રવધૂની સાથે 'धाइहिं-धातृभिः' દૂધ પિવરાવનારી ધાઈની સાથે 'अदुव-अथवा' અગર 'दासीहिं-दासीभिः' દાસીની સાથે 'महतीहिं-महतिभिः' પોતાનાથી મોટી ઉંમરની સ્ત્રીની સાથે 'वा कुमारीहिं-वा -कुमारीभिः' અથવા કુમારીની સાથે 'से अणगारे-सः अनगार.' તે સાધુ 'संथवं-सरुवम्' પરિચય 'न कुज्जा-न कुर्यात्' ન કરે. ॥૧૩॥

(महतीहिं) महतीभिः स्ववयः प्रमाणादधिकवयस्काभिः (वा कुमारीहिं) वा कुमारीभिः (से) सः (संथवं न कुज्जा) संस्तवं परिचयं संपर्कं न कुर्यादिति ॥१३॥

टीका—'अणगारे' अनगारः=साधुः 'अवि' अपि, अस्याऽपिशब्दस्य सर्वत्र संबन्धः। तथा च 'धूयराहिं' दुहितृभिः=सांसारिकपुत्रीभिरपि सह कदाचिदपि विहारं न कुर्यात्। 'सुण्हाहिं' स्नुषाभिः=स्नुषाः-पुत्रवधूः ताभिः सह नैव विहारं कुर्यात्। तथा 'धाईहिं' धात्रीभिः=धात्रीभिरपि सह नैकत्रासनादौ उपविशेत्। 'अदुव दासीहिं' अथवा दासीभिः किंबहुना याः गृहदास्यस्ताभिरपि सह संपर्कं कथमपि न कुर्यात्। तथा 'महतीहिं' महतीभिः स्ववयः परिमाणादधिकवयस्काभिः 'कुमारीहिं' कुमारिकाभिः वाशब्दात् कनिष्ठाभिर्वयसा प्रमाणेन, आभिरपि सह

अन्वयार्थ--अनगार अपनी पुत्रियों पुत्रवधुओं, धायों, दासियों अपने से बडी-बूढी तथा कुँवारी स्त्रियों के साथ भी परिचय या सम्पर्क न करे॥ १३ ॥

यहां गाथा के प्रारंभ में आये हुए 'अवि' (भी) का संबंध सभी जगह जोड़ लेना चाहिए। तदनुसार अर्थ यह होता है कि मुनि अपनी सांसारिक पुत्रियों के साथ भी कभी विहार न करे। पुत्रवधूओं के साथ भी विहार न करे। धायों के साथ भी कभी एक आसन पर न बैठे। गृहदासियों के साथ भी किसी प्रकार का सम्पर्क न रक्खे। इसी प्रकार जो वय में बड़ी हों अथवा कुमारिका हों, उनके साथ भी परिचय

સૂત્રાર્થ--અણુગારે પોતાની પુત્રીઓ, પુત્રવધુઓ, ધાઈયો (ધાત્રીઓ), દાસીઓ પોતાના કુટુંબની કુમારિકાઓ અને વૃદ્ધાઓ સાથે પણ પરિચય અથવા સંપર્ક રાખવો જોઈએ નહીં. ॥૧૩॥

ટીકાર્થ--આ ગાથાની શરૂઆતમાં આવેલું 'અવિ' પદ પુત્રી આદિ દરેક પદ સાથે જોડવું જોઇએ અન્ય સ્ત્રીઓના સંપર્કનો તો નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે, પરન્તુ પોતાની સાથે સાંસારિક સંબંધ ધરાવતી સ્ત્રીની સાથે પણ સંપર્ક રાખવાનો નિષેધ ફરમાવ્યો છે. સૂત્રકાર કહે છે કે સાધુએ પોતાની સાંસારિક પુત્રીઓ સાથે પણ સંપર્ક રાખવો જોઈએ નહીં. તેણે પોતાની પુત્રવધૂઓ સાથેના સમાગમનો (ઉઠવા, બેસવા, હરવા ફરવા રૂપ સમાગમ) પણ ત્યાગ કરવો જોઈએ. તેણે પોતાની ધાત્રીઓ (ધાવમાતાઓ) ની સાથે પણ કદી એક આસને બેસવું જોઈએ નહીં. તેણે પોતાના કુટુંબની દાસીઓ સાથે પણ કોઇ પણ પ્રકારનો સંપર્ક રાખવો નહીં. તેણે પોતાના કુટુંબની વૃદ્ધ સ્ત્રીઓ અને કુમારિકાઓ સાથે પણ પરિચય કે સંપર્ક રાખવો

'संथवं' संस्तवं परिचयम्। अनागर आभिः संपर्कं परिचयं मत्यासत्तिरूपं नैव कदाचिदपि कुर्यात्। तदुक्त–निशीथप्रथमोद्देशके

'णवि भइणीई जुज्जइ, रति विरहम्मि 'संवासो' (गाथा ५५६) नापि भगिन्या युज्यते रात्रौ विरहे (एकान्ते) संवासः' तथा लौकिकेऽप्युक्तम्—

'मात्रा स्वस्रा दुहित्रा वा न विविक्तासनो भवेत्।
बलवानिन्द्रियग्रामो विद्वांसमपि कर्षति ॥१॥'

तस्मात् सर्वाभिरेव स्त्रीत्वजातिविशिष्टाभिः शिष्टाऽशिष्टाभिरिष्टाऽनिष्टाभिः सह परिचयं सहवासं वा कस्मिन्नपि काले देशे वा स्वल्पं महान्तं वा कार्यविशेष-

---

न रक्खे। गाथा में आए हुए 'वा' शब्द से यह विदित होता है कि उम्र में छोटी स्त्रियों के साथ भी सम्पर्क न रक्खे।

निशीथ सूत्रके पहले उद्देशेमें कहा है–'ण वि भइणीई' इत्यादि एवं लौकिक में भी कहा है 'मात्रा स्वस्रा' इत्यादि।

"माता, बहिन और पुत्री के साथ भी एकान्त में नहीं बैठना चाहिए। इन्द्रियां बडी बलवान् होती हैं। वे विद्वान् पुरुष को भी अपनी ओर आकर्षित कर लेती हैं" ॥१॥

अतएव स्त्रीत्व जाति से युक्त जो भी हैं, चाहे वे शिष्ट हों या अशिष्ट हों, इष्ट हों या अनिष्ट हों, उनके साथ परिचय अथवा सहवास कहीं भी कभी थोडा अथवा बहुत किसी भी प्रयोजन से नहीं करना

જોઈએ. નહીં'. ગાથામાં પ્રયુક્ત થયેલા 'વા' પદ દ્વારા એ સૂચિત થાય છે કે તેણે નાની ઉમરની સ્ત્રીઓ–બાલિકાઓ–સાથે પણ સંપર્ક રાખવો જોઈએ નહીં'. નિશીથ સૂત્રના પહેલા અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે–'ण वि भइणीई' ઇત્યાદિ –– સાધુએ પોતાની બહેનની સાથે પણ રાત્રે અને એકાંતવાસ કરવો ન જોઇએ લૌકિકમાંપણ કહ્યું છે કે––'मात्रा स्वस्रा' ઇત્યાદિ––

'માતા, બહેન, પુત્રી આદિની સાથે પણ સાધુએ એકાન્તમાં બેસવું જોઈએ નહીં', કારણ ઇન્દ્રિયો એવી બળવાન્ હોય ના છે કે બુદ્ધિમાન્ પુરુષોને પણ પોતાના પ્રત્યે આકર્ષવાને સમર્થ હોય છે' તેથી સ્ત્રીત્વથી યુક્ત જે કોઈ હોય તેનો સંપર્ક સાધુએ રાખવો જોઇએ નહીં. પછી ભલે તે શિષ્ટ હોય કે અશિષ્ટ હોય, ઇષ્ટ હોય કે અનિષ્ટ હોય, પરન્તુ તેની

मासाद्य न कुर्यात्। स्त्रीणां सहवासो न कर्त्तव्यो नरकपातपापभयाद्बिभ्यता मोक्षाभिलाषुणा पुरुषेणेति महौषधरूपोऽयमुपदेशः ॥१३॥

पुनरप्याह सूत्रकारः--'अदु णाइणं च' इत्यादि।

मूलम्--अदु णाईणं च सुहीणं वा अप्पियं दट्ठु एगया होइ।
गिद्धा सत्ता कामेहिं रक्खणपोसणे मणुस्सोऽसि ॥१४॥

छाया--अथ ज्ञातीनां सुहृदां वा अप्रियं दृष्ट्वा एकदा भवति।
गृद्धाः सक्ताः कामेषु रक्षण-पोषणे मनुष्योऽसि ॥१४॥

चाहिए। जो पुरुष नरक में गिरने से डरता है और मुक्तिका अभिलाषी है, उसके लिए यह उपदेश महान् औषध के समान है ॥१३॥

सूत्रकार पुनः कहते हैं-'अदु वा नाइणं च' इत्यादि।

शब्दार्थ--'एकया-एकदा' किसी समय 'दट्ठु-दृष्ट्वा' एकान्त स्थानमें स्त्रीके साथ बैठे हुए साधुको देखकर 'णाईणं सुहीणं वा-ज्ञातीनां सुहृदां वा' उस स्त्रीके ज्ञातिको तथा उसके सुहृदों को 'अप्पियं होइ-अप्रियं भवति' दुःख लगता है और वे कहते हैं कि 'सत्ता कामेहिं गिद्धा-सत्वाः कामेषु गृद्धाः' जैसे अन्य जन काममें आसक्त हैं इसी प्रकार यह साधु भी आसक्त है 'रक्खणपोसणे-रक्षणपोषणे' और भी कहते हैं कि तुम इस स्त्री का भरणपोषण भी करो क्योंकि 'मणुस्सोसि-मनुष्योऽसि' तूं इसका मनुष्य है ॥१४॥

સાથે કદી પણ અને ક્યાંય પણ થોડો કે અધિક પરિચય અથવા સહવાસ, કોઈપણ કારણે કરવો જોઈએ નહીં'. જે પુરુષ નરકગતિમાં જવાથી ડરે છે અને મોક્ષની અભિલાષા રાખે છે, તેને માટે તો આ ઉપદેશ મહાન્ ઔષધિ સમાન છે. ॥૧૩॥

આગળ ચાલતાં સૂત્રકાર એ વાત પ્રકટ કરે છે કે-'अदु नाईणं' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'एकया-एकदा' કોઈ સમયે 'दट्ठु-दृष्ट्वा' એકાંતસ્થાનમાં સ્ત્રીની સાથે બેઠેલા સાધુને જોઈને 'णाईणं सुहीणं वा-ज्ञातीनां सुहृदां वा' તે સ્ત્રીના જ્ઞાતીજનોને અથવા સ્નેહિજનોને 'अप्पिय होइ-अप्रियं भवति' દુઃખ લાગે છે અને તેઓ કહેવા માંડે છે કે-'सत्ता कामेहि गिद्धा'-सत्वाः कामेषु गृद्धाः' જે પ્રમાણે અન્યજનો કામમાં આસક્ત છે, તેજ પ્રમાણે આ સાધુ પણ કામમાં આસક્ત છે. 'रक्खणपोसणे-रक्षणपोषणे' તેમજ બીજું પણ કહે છે કે તમે આ સ્ત્રીનું ભરણ-પોષણ પણ કરો. કેમકે-'मणुस्सोसि-मनुष्योसि' તું આ સ્ત્રીનો પુરૂષ છે. ॥૧૪॥

अन्वयार्थः--(एकया) एकदा कस्मिंश्चित्समये (दट्ठु) दृष्ट्वा एकान्ते स्त्रीभिः सह उपविष्टं दृष्ट्वा (णाईणं सुहीणं वा) ज्ञातीनां सुहृदां वा (अप्पियं होइ) अप्रियं भवति (सत्ता कामेहिं गिद्धा) सत्त्वाः कामेषु गृद्धाः-गृद्धिभावमुपगताः, (रक्खण-पोसणे) रक्षणपोषणे (मणुस्सोऽसि) मनुष्योऽसि ॥१४॥

टीका—'एगया' एकदा कस्मिन्नपि काले 'दट्ठु' दृष्ट्वा-एकान्तस्थले स्त्रीभिः सहोपविशन्तं साधुम्। 'णाईणं सुहीणं च' ज्ञातीनां सुहृदां वा यया सहोपविशति साधुः तस्याः ज्ञातीनां सुहृदां वा संसारिणां मनसि 'अप्पियं होइ' अप्रियं भवति दुःखं भवति तथा ते वदन्ति 'सत्ता कामेहिं गिद्धा' सत्त्वाः कामेषु गृद्धाः=गृद्धिभावं प्राप्ताः, यद्यपि साधुरयं तथापि प्राकृतपुरुषवत् स्त्रीवदनाऽवलोकनव्यग्रचित्तः परित्यक्तसंयमव्यापारोऽनया निर्लज्जया निर्लज्जस्तिष्ठति।

अन्वयार्थ--किसी समय एकान्त में स्त्री के साथ बैठे हुए साधुको देख कर उसके ज्ञातिजनों एवं सुहृदों को बुरा लगता है। वे ऐसा समझते हैं कि ये साधु भी कामभोगों में आसक्त हैं, गृद्ध हैं। तब वे उससे कहते हैं—तुम इसके मनुष्य हो तो इसका रक्षण और पोषण करो॥ १४ ॥

टीकार्थ--किसी समय एकान्त स्थान में स्त्रियों के साथ बैठे हुए साधु को देखकर उस स्त्री के ज्ञातिजनों का तथा सुहृदों (मित्रों) को अप्रिय लगता है-दुःख होता है। वे कहते हैं-यह कामभोगों में आसक्त है। यद्यपि यह साधु है तथापि सामान्य पुरुष के समान स्त्रियों का मुख देखने में इसका मन लगा है। इसने संयमानुष्ठान का परित्याग कर

સૂત્રાર્થ—કોઇ પણ સમયે સ્ત્રી સાથે એકાન્તમાં બેઠેલા સાધુને જોઇને તેના જ્ઞાતિજનો અને મિત્રોને તેના ચારિત્રના વિષયમાં શંકા થવાથી દુઃખ થાય છે. તેઓ એવું ધારી લે છે કે દીક્ષા અંગીકાર કરવા છતાં પણ આ સાધુ કામભોગોમાં આસક્ત છે-ગૃદ્ધ છે. ત્યારે તેઓ તેને કહે છે કે—

'તમે આ સ્ત્રીના ધણી હો, તો તેનું રક્ષણ અને પોષણ કરો.' ॥૧૪॥

ટીકાર્થ—કયારેક સાધુને કોઈ સ્ત્રી સાથે એકાન્તમાં બેઠેલા જોઇને તે સ્ત્રીના જ્ઞાતિજનો અને સુહૃદો (ભાઈબંધુઓ) ને દુઃખ થાય છે. તેઓ તેમના પ્રત્યે શંકાશીલ બને છે. તેઓ એવી કલ્પના કરે છે કે સાધુ હોવા છતાં આ પુરુષ કામભોગોમાં આસક્ત છે. સામાન્ય લોકોની જેમ આ સાધુનું મન પણ સ્ત્રીઓમાં આસક્ત છે. તેણે સંયમાનુષ્ઠાનનો ત્યાગ કર્યો છે તે સંયમથી ભ્રષ્ટ થઈ ચુકયો છે. તે એટલો બધો નિર્લજ્જ બની ગયો છે કે આ નિર્લજ્જ

यद्यपि अस्य शरीरं दुर्गन्धं मलिनं सर्वथा गृहत्यागोपि कृतः किन्तु कामवाञ्छा भवत्येवेति। तदुक्तम्—

'मुण्डं शिरोवदनमेतदनिष्टगन्धं, भिक्षाशनेन भरणं च हतोदरस्य।
गात्रं मलेन मलिनं गतसर्वशोभं, चित्रं तथापि मनसो मदनेऽस्ति वाञ्छा ॥१॥

तथाऽतिक्रोधधिया वदन्ति च–भोः ? 'रक्खणपोसणे मणुस्सोऽसि' रक्षणपोषणे मनुष्योऽसि–अस्याः संरक्षणं पोषणं च कः करिष्यति, त्वमेव रक्षणं पोषणं च कुरु। सह त्वयेयं गृहकार्याणि त्यक्त्वा तिष्ठति। अतोऽस्यै को दास्यत्यशनं करिष्यति च संरक्षणमिति, त्वमेव रक्षणं पोषणं कुरु इति ॥१४॥

दिया है। यह निर्लज्ज इस निर्लज्जा स्त्री के साथ बैठा है। यद्यपि इसका शरीर दुर्गन्धित है, मलीन है और इसने घर का त्याग कर दिया है किन्तु काम की अभिलाषा अब भी नहीं मिटी है। कहा है—'मुण्डं शिरो' इत्यादि।

"यद्यपि इसका मस्तक मुण्डित है, शरीर से अप्रियगंध निकल रही है, भीख मांगकर पेट पालता है, शरीर मल से मलीन है और समस्त प्रकार की शोभा से हीन है, फिर भी आश्चर्य है कि इसके मन में काम की अभिलाषा विद्यमान है।"

तथा वे क्रोध से युक्त होकर कहने लगते हैं–अरे, इसका रक्षण और पोषण कौन करेगा ? तुम्हीं इसके मनुष्य (पति) हो, तुम्हीं इसका रक्षण पोषण करो। घरका कामकाज छोड़कर यह तुम्हारे साथ ही

સ્ત્રી સાથે બેસતાં પણ શરમાતો નથી. જો કે તેનું શરીર મલીન છે, દુર્ગંધ યુક્ત છે અને તેણે ઘરનો ત્યાગ કર્યો છે, છતાં પણ તેની કામવાસના નષ્ટ થઇ નથી. કહ્યું પણ છે કે--"मुण्डं शिरो' ઇત્યાદિ--

'જો કે તેને માથે મુંડો છે, તેના શરીરમાંથી અપ્રિય ગંધ નીકળી રહી છે, ભીખ માગીને પેટ ભરે છે, શરીર મેલને લીધે મલીન છે અને શોભાથી બિલકુલ રહિત છે, છતાં પણ તેના મનમાંથી કામની અભિલાષા નષ્ટ થઈ નથી, એ કેવું આશ્ચર્યજનક છે!' તેઓ ક્રોધાયમાન થઇને તે સાધુને આવા કઠોર વચનો કહે છે—

'આ સ્ત્રીની સાથે કામભોગ સેવનારા હે સાધુ! જો આ સ્ત્રી ઘરનું કામ કાજ છોડીને તારી સાથે બેસીને પ્રેમગોષ્ઠી કર્યા કરશે, તો તેનું રક્ષણ અને પોષણ કોણ કરશે? તમે જ તેના સ્વામી છો, તો તમે જ તેનું રક્ષણ અને

मूलम्—समणंपि दट्ठुणुदासीणं तत्थ वि ताव एगे कुप्पंति ।
अदुवा भोयणेहिं णत्थेहिं इत्थीदोससंकिणो होंति ॥१५॥

छाया—श्रमणमपि दृष्ट्वोदासीनं तत्रापि तावदेके कुप्यन्ति ।
अथवा भोजनैर्न्यस्तैः स्त्रीदोषशङ्किनो भवन्ति ॥१५॥

अन्वयार्थः—(उदासीणं पि समणं) उदासीनमपि श्रमणं—रागद्वेषरहितमपि साधुम् (दट्ठूण) दृष्ट्वा—एकान्ते स्त्रिया सह (तत्थ वि) तत्रापि (एगे ताव कुप्पंति) एके तावत् कुप्यंति—केचित् क्रुद्धा भवन्ति (इत्थीदोससंकिणो होंति) स्त्रीदोषशङ्किनो जनाः

बैठती है ! कौन इसे खाने को देगा ? कौन इसकी रक्षा करेगा ? तुम्हीं सब करो ॥ १४ ॥

सूत्रकार पुनः कहते हैं—'समणं वि' इत्यादि ।

शब्दार्थ—'उदासीणं वि समणं—उदासीनमपि श्रमणम्' रागद्वेषवर्जित तपस्वी साधुको भी 'दट्ठुण—दृष्ट्वा' एकान्त स्थानमें स्त्रीके साथ में वार्तालाप करते हुए देखकर 'तत्थ वि—तत्रापि' उसमें भी 'एगे ताव कुप्पंति—एके तावत् कुप्यंति' कोई कोई क्रोधयुक्त हो जाते हैं 'इत्थीदोस संकिणो होंति—स्त्रीदोषशंकिनो भवन्ति' और वे स्त्रीके दोषकी शङ्का करते हैं 'अदुवा—अथवा' अथवा 'णत्थेहिं भोयणेहिं—न्यस्तैर्भोजनैः' वे लोग मानते हैं कि यह स्त्री साधुकी प्रेमिका है, इसीलिये नानाविध आहार तैयार करके साधुको देती है ॥१५॥

अन्वयार्थ—उदासीन अर्थात् रागद्वेष से रहित साधु को भी स्त्री के साथ बैठा देखकर कोई कोई क्रुद्ध हो जाते हैं, क्योंकि मनुष्य स्त्रीसंबंधी

'પોષણ કરો.' આ પ્રકારે સંયમનો માર્ગ છોડીને તે સ્ત્રી સાથે ઘર માંડવાની તે સાધુને તેઓ સલાહ આપે છે. ॥૧૪॥

વળી સૂત્રકાર કહે છે કે—'समणं वि' ઈત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'उदासीणं पि समणं—उदासीनम पिश्रमणम्' રાગદ્વેષથી રહિત તપસ્વી સાધુને પણ दट्ठूण—दृष्ट्वा' એકાન્ત સ્થાનમાં સ્ત્રીની સાથે વાર્તાલાપ કરતાં જોઈને 'तत्थवि—तत्रापि' તેમાં પણ 'एगे ताव कुप्पंति—एके तावत् कुप्यन्ति' કોઈ કોઈ ક્રોધયુક્ત બની જાય છે. 'इत्थीदोससंकिणो होंति—स्त्रीदोषशंकिनो भवन्ति' તેમજ તેઓ સ્ત્રીના દોષની શંકા કરે છે. 'अदुवा—अथवा' અગર 'णत्थेहिं भोयणेहिं—न्यस्तैःर्भोजनैः' એ લોકો માને છે કે—આ સ્ત્રી સાધુની પ્રેમિકા છે, તેથી અનેક પ્રકારનો આહાર તૈયાર કરીને સાધુને આપે છે. ।૧૫।

સૂત્રાર્થ—રાગદ્વેષથી રહિત સાધુને પણ સ્ત્રીની સાથે એકાન્તમાં બેઠેલા જોઈને, તેની સાથેના આડા વહેવારની કલ્પના કરીને કોઈ કોઈ પુરુષો કોપાય-

भवन्ति (अदुवा) अथवा (णत्थेहिं भोयणेहिं) न्यस्तैर्भोजनैः इयं स्त्री साधोः प्रेमिका येनानेकविधभोजनादिकं निर्माय साधवे प्रयच्छतीति एवमेके जानन्तीति॥१५॥

टीका--'उदासीणं' उदासीनं-रागद्वेषरहिततया माध्यस्थ्यभावेन युक्तमपि 'समणं' श्रमणम्, तपसा क्षीणशरीरमपि 'दट्ठूण' दृष्ट्वा एकान्ते स्त्रिया सह वार्त्तालापादि कुर्वन्तं दृष्ट्वा 'तत्थवि' तत्रापि तादृशव्यापारे स्थिते 'एगे' एके पुरुषाः तावत् 'कुप्पंति' कुप्यन्ति कोपमधिगच्छन्ति। माध्यस्थ्यभावं भजमानमपि दृष्ट्वा स्त्रिया सह वार्त्तालापादिकं कुर्वन्तम् तदा का कथा ततः परं स्त्री संगं कुर्वन्तं दृष्ट्वा। अथ 'इत्थीदोसंसंकिणो होंति' स्त्रीदोषशङ्किनो भवन्ति-स्त्रियं प्रत्यपि शंकाशीला भवन्ति। पुनरपि 'भोयणेहिं णत्थेहिं' भोजनैर्न्यस्तैः-नानाविधाहारैः साध्वर्थमुपकल्पितैः, अथवा भोजनैः श्वशुरादीनां न्यस्तैः अर्धदत्तैः सद्भिः सा वधूः साध्वागमनेन समाकुलीभूता सती अन्यस्मिन् दातव्ये-

दोष की आशंका करते हैं। अथवा कोई ऐसा समझते हैं कि इस स्त्री का साधु पर अनुराग है, क्योंकि यह विविध प्रकार का भोजन बनाकर साधुको देती है॥ १५॥

टीकार्थ-राग और द्वेष से रहित होने के कारण मध्यस्थ भाव से युक्त तथा तपश्चरण के कारण कृशकाय भी साधु को एकान्त में स्त्रीके साथ वार्त्तालाप करते देखकर कोई कोई पुरुष कुपित हो जाते हैं। वे उस स्त्री के प्रति भी शंकाशील हो उठते हैं। तथा साधु के लिए नाना प्रकार के भोजन बनाने से अथवा श्वशुर आदि के लिए भोजन रक्खा हो और उसमें से आधा उन्हें दिया हो और साधु के आने पर वह घबराहट में आकर एक चीज के बदले दूसरी चीज परोस दे तो उन्हें

માન થાય છે: અથવા સાધુને સારી સારી વસ્તુઓ બનાવીને વહોરાવતી સ્ત્રીને જોઈને લોકો એવો સંદેહ કરવા લાગે છે કે આ સ્ત્રીનો આ સાધુ પર અનુરાગ છે, તેથી જ તેમને સારાં સારાં ભોજનો પ્રદાન કરે છે. ॥૧૫॥

ટીકાર્થ—સાધુ ભલે રાગદ્વેષથી રહિત હોવાને કારણે મધ્યસ્થ ભાવયુક્ત હોય, ભલે તપસ્યાને કારણે તેની કાયા કૃશ થઈ ગઇ હોય, પરન્તુ એવા રાગ દ્વેષ રહિત કૃશકાય સાધુને પણ કોઈ સ્ત્રી સાથે એકાન્તમાં વાર્તાલાપ કરતાં જોઈને કોઈ કોઇ પુરૂષો કોપાયમાન થઈ જાય છે તેઓ તે સાધુ અને તે સ્ત્રીના ચારિત્ર વિષે સંદેહ કરવા લાગે છે સાધુને માટે સારાં સારાં ભોજન બનાવે, અથવા પતિ, સસરા આદિને માટે વિવિધ વાનગીઓ બનાવી હોય, તેમાંથી અર્ધો આહાર સાધુને વહોરાવી દે, અને પછી ગભરાટને કારણે પતિ, સસરા આદિને

ऽन्यद्दद्यात् ततस्ते स्त्रीदोषशंकिनो भवन्ति, अर्थगत्या इयं स्त्री अवश्यमेव साधुसंगं करोति, यतः साधवे विशिष्टभोजनादिकं दत्त्वा तेन साधुना सह पुरुषान्तरवर्जिते विविक्तस्थाने उपविशति इत्यादि। अवश्यमेवेयं चरित्रभ्रष्टा। कथमन्यथा पुरुषान्तरेण सहेत्थंभूतमाचरति समुदाचारमिति। दृष्टान्तोपि–कयाचित् स्त्रिया ग्राममध्ये मारब्धनटप्रेक्षणैकचित्ततया पतिश्वशुरयोर्भोजनार्थमुपविष्टयोस्तण्डुला इति कृत्वा राइताः दत्ताः ततोऽसौ श्वशुरेणोपलक्षिता पत्या च क्रुद्धेन ताडिता गृहान्निष्कासिता इति ॥१५॥

मूलम्–कुव्वंति संथवं ताहिं पब्भट्ठा समाहिजोगेहिं।

तम्हा समणा णं समेंति आयहियाए संणिसेज्जाओ॥१६॥

उसके प्रति शंका उत्पन्न हो जाती है। वे यह सोचने लगते हैं कि यह स्त्री अवश्य साधु का संग करती है इसी कारण साधु को विशिष्ट भोजन देकर उसके साथ अन्य पुरुषों से रहित एकान्त स्थान में बैठती है। अवश्य ही यह चरित्र से भ्रष्ट हो गई है। नहीं तो परपुरुष के साथ ऐसा व्यवहार क्यों करती है?

इस विषय में एक दृष्टान्त है किसी ग्राम में नट का खेल हो रहा था। एक स्त्री का मन उस खेल में लगा था। ऐसी स्थिति में उसका पति और श्वशुर भोजन करने बैठे। अन्यमनस्क होने के कारण उसने चावलों के स्थान पर राइता परोस दिया। श्वशुर उसे समझ गया। पति ने क्रुद्ध होकर ताडना की और उसे घर से निकाल दिया।१५।

એક વસ્તુને બદલે બીજી વસ્તુ પીરસી દે, તો તેમના હૃદયમાં તે સ્ત્રી પ્રત્યે સંદેહ જાગૃત થાય છે તેઓ એવું ધારી લે છે કે આ સ્ત્રી અવશ્ય આ સાધુમાં આસક્ત બની છે, તે કારણે જ તે આ સાધુને વિશિષ્ટ ભોજન પ્રદાન કરે છે, અને તેની સાથે એકાન્તમાં વાર્તાલાપ કરે છે. આ સ્ત્રી ચોક્કસ ચારિત્ર ભ્રષ્ટ થઇ ગઇ છે, નહીં તો પરપુરૂષની સાથે આવું વર્તન શા માટે કરે?

આ પ્રકારનો સંદેહ પ્રકટ કરતું એક દૃષ્ટાન્ત હવે આપવામાં આવે છે–કોઇ એક ગામમાં નટલોકોનો ખેલ ચાલી રહ્યો હતો. કોઈ એક સ્ત્રીનું મન તે ખેલ જોવામાં લીન થઈ ગયું હતું. એવામાં તેના પતિ અને સસરા ઘેર આવ્યા. અન્યમનસ્ક હોવાને કારણે તેણે ભાતને બદલે રાઇતું પીરસ્યું તેનું કારણ સસરા જાણી ગયા. તે સ્ત્રીને નટમાં આસક્ત થયેલી માનીને પતિએ ખૂબ જ માર માર્યો અને તેને ઘરમાંથી બહાર કાઢી મૂકી. ॥૧૫॥

छाया--कुर्वन्ति संस्तवं ताभिः प्रभ्रष्टाः समाधियोगेभ्यः ।
तस्मात् श्रमणा न संयन्ति आत्महिताय संनिषद्याः ॥१६॥

अन्वयार्थः--(समाहिजोगेहिं) समाधियोगैः-धर्मध्यानात् (पब्भट्ठा) प्रभ्रष्टाः एव (ताहिं) ताभिः-स्त्रीभिः सह (संथवं) संस्तवं-परिचयं (कुव्वंति) कुर्वन्ति (तम्हा) तस्मात् कारणात् (समणा) श्रमणाः (आयहियाए) आत्महिताय (सण्णिसेज्जाओ) संनिषद्याः स्त्रीनिवासस्थानानि (ण समेंति) न संयन्ति-न गच्छन्तीति ॥१६॥

टीका--'समाहिजोगेहिं' समाधियोगेभ्यः-तत्र समाधिः धर्मध्यानं तदर्थं योगाः मनोवाक्कायव्यापारास्तेभ्यः 'पब्भट्ठा' प्रभ्रष्टाः पुरुषाः शिथिलविहारिणः

शब्दार्थ--'समाहिजोगेहिं-समाधियोगैः' समाधियोग अर्थात् धर्मध्यानसे 'पब्भट्ठा-प्रभ्रष्टाः' भ्रष्ट पुरुष ही 'ताहिं-ताभिः' स्त्रियों के साथ 'संथवं-संस्तवम्' परिचय 'कुव्वंति-कुर्वन्ति' करते हैं 'तम्हा--तस्मात्' इसलिये 'समणा-श्रमणाः' साधु 'आयहियाए-आत्महिताय' अपने हितके लिये 'सण्णिसेज्जाओ-संनिषद्याः' स्त्रियों के स्थान पर 'ण समेंति-न संयन्ति' नहीं जाते हैं ॥१६॥

अन्वयार्थ—जो समाधियोग से भ्रष्ट हैं वे ही स्त्रियों के साथ परिचय करते हैं। अतएव अपनी आत्मा के हित के लिए श्रमण को स्त्री के स्थान पर नहीं जाना चाहिए ॥१६॥

टीकार्थ—समाधि का अर्थ है धर्मध्यान। समाधि के लिए मन वचन और काय का जो व्यापार किया जाता है उसे समाधियोग कहते हैं। जो समाधियोगों से भ्रष्ट हैं अर्थात् शिथिलाचारी हैं, वे ही स्त्रियों

શબ્દાર્થ—'समाहिजोगेहिं-समाधियोगैः' સમાધિયોગ અર્થાત ધર્મધ્યાનથી 'पब्भट्ठा-प्रभ्रष्टाः' ભ્રષ્ટ પુરૂષ જ 'ताहिं-ताभिः' સ્ત્રિયોની સાથે 'संथवं-संस्तवम्' પરિચય 'कुव्वंति-कुर्वन्ति' કરે છે, 'तम्हा-तस्मात्' તે કારણે 'समणा-श्रमणाः' સાધુ 'आयहियाए-आत्महिताय' પોતાના હિત માટે 'सण्णिसेज्जाओ-संनिषद्याः' સ્ત્રિયોના સ્થાનમાં 'ण समेति-न संयन्ति' જતા નથી. ॥૧૬॥

સૂત્રાર્થ—જેઓ સમાધિયોગથી ભ્રષ્ટ છે-શિથિલાચારી છે, તેઓ જ સ્ત્રીઓની સાથે પરિચય કરે છે. આ વાતને બરાબર સમજી લઇને આત્મહિત સાધવાની અભિલાષા રાખનાર શ્રમણે સ્ત્રીના નિવાસસ્થાનમાં જવું જોઇએ નહી ।૧૬।

ટીકાર્થ—સમાધિ એટલે ધર્મધ્યાન. સમાધિને માટે મન, વચન અને કાયાની જે પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે છે, તેને સમાધિયોગ કહે છે. જેઓ સમાધિયોગથી ભ્રષ્ટ છે, એટલે કે જેઓ શિથિલાચારી છે, તેઓ જ

'ताहिं' ताभिः स्त्रीभिः सह, 'संथवं' संस्तवं-परिचयं कुर्वन्ति । यस्मात् कारणात् स्त्रीपरिचयात् पथभ्रष्टाः भवन्ति 'तम्हा' तस्मात् कारणात् 'समणा' श्रमणाः साधवः 'आयहियाए' आत्महिताय स्त्रीणां संबन्धाऽभावे स्वकीयं हितमेव भविष्यतीति मन्यमानाः 'सण्णिसेज्जाओ' संनिषद्याः-सं=सम्यक् निषीदन्ति=उपविशन्ति स्त्रियो यत्र सा सन्निषद्या-ताः संनिषद्याः=स्त्रीणामावासस्थानानि । 'न सर्वेति' न संयन्ति-न गच्छन्ति स्त्रीभिः सह संपर्कं नव कुर्वन्ति । तया सह संगं वार्त्तालापं तत्स्थानादौ गमनादिकं सर्वमेव परित्यजन्ति मोक्षाभिलाषिणः श्रमणाः ॥१६॥

साधूनामपि स्त्रीपरिचयात् पतनं भवतीति प्रतिपादितम् । तत्र पृच्छयते-किं प्रव्रज्यां स्वीकृत्यापि कश्चित् स्त्रीसम्पर्कं करोति कृतवान् करिष्यति वेति

के साथ संस्तव-परिचय करते हैं, क्योंकि स्त्रीपरिचय से पथभ्रष्ट होना पडता है । श्रमण आत्महित के लिए अर्थात् यह जानकर कि स्त्रियों के साथ सम्बन्ध न रखने से आत्मा का श्रेय ही होगा, कभी स्त्रियों के निवासस्थान पर न जाए, उनके साथ सम्पर्क न करे मोक्षाभिलाषी सन्त पुरुष स्त्रियों के संसर्ग का, उनके साथ वार्त्तालाप करने का और उनके निवासस्थान में जाने का सभी प्रकार ऐसे के संसर्गों का त्याग करते हैं ॥ १६ ॥

स्त्रियों के साथ परिचय करने से साधुओं का भी पतन हो जाता है, यह प्रतिपादन किया जा चुका है । अब प्रश्न यह है कि क्या दीक्षा

સ્ત્રીઓના સમાગમ સેવે છે. એવા પુરૂષો સમાધિયોગ (ધર્મધ્યાન) માં ચિત્ત પરોવી શકતા નથી, તે કારણે તેમને પથભ્રષ્ટ (મોક્ષમાર્ગથી દૂર ફેંકાયેલા) કહી શકાય છે. શ્રમણે કદી પણ સ્ત્રિઓના નિવાસસ્થાનમાં જવું જોઈએ નહીં અને તેમનો સંપર્ક સેવવો જોઇએ નહીં. તેણે એ વાતને મનમાં વિશ્વાસપૂર્વક અવધારણ કરવી જોઈએ કે સ્ત્રિઓનો સમાગમ નહીં કરવાથી જ પોતાના આત્માનું કલ્યાણ સાધી શકાશે. આ વાતને અંતઃકરણમાં કોતરી લઈને મોક્ષાભિલાષી સંત પુરૂષો સ્ત્રીઓના સંસર્ગનો ત્યાગ કરે છે, તેમની સાથે વાર્તાલાપ પણ કરતા નથી અને તેમનાં નિવાસસ્થાનોમાં પ્રવેશ પણ કરતા નથી. આ પ્રકારે તેઓ સ્ત્રીના સંપર્કનો સંપૂર્ણતઃ ત્યાગ કરે છે. ॥૧૬॥

સ્ત્રિઓની સાથે પરિચય કરવાથી સાધુઓનું પણ પતન થઈ જાય છે, એ વાતનું પ્રતિપાદન થઇ ચૂકયું. હવે એવો પ્રશ્ન ઉદ્‌ભવે છે કે 'શું દીક્ષા

शङ्कायां सूत्रकार आह--'वहवे गिहाइं' इत्यादि ।

मूलम्--बहवे गिहाइं अवहट्टु मिस्सीभावं पत्थुया य एगे।
धुवमग्गमेव पवयंति वायावीरियं कुसीलाणं ॥१७॥

छाया--बहवो गृहाणि अवहृत्य मिश्रीभावं प्रस्तुताश्च एके ।
ध्रुवमार्गमेव प्रवदन्ति वाचा वीर्यं कुशीलानाम् ॥१७॥

अन्वयार्थः-(बहवे एगे) बहव एके (गिहाइं अवहट्टु) गृहाणि अवहृत्य परित्यज्य (मिस्सीभावं पत्थुया) मिश्रीभावं प्रस्तुताः-गृहस्थसंवलितसाधुमार्गं स्वीकृत्य

अंगीकार करके भी कोई स्त्रीसम्पर्क करता है ? किसीने किया है ? कोई करेगा ? इसका उत्तर देते हुए सूत्रकार कहते हैं 'बहवे गिहाइं' इत्यादि।

शब्दार्थ--'बहवे एगे-बहव एके' बहुतसे लोग 'गिहाइं अवहट्टु-गृहाणि अपहृत्य' घरसे निकल कर अर्थात् प्रव्रजित होकर भी 'मिस्सीभावं पत्थुया-मिश्रीभावं प्रस्तुताः' मिश्रमार्ग अर्थात् कुछ गृहस्थ और कुछ साधुके आचारको स्वीकार कर लेते हैं 'धुवमग्गमेव पवयंति--ध्रुवमार्गमेव प्रवदन्ति' और वे कहते हैं कि-हमने जो मार्गका अनुष्ठान किया है वह मार्ग ही मोक्षका मार्ग है 'वायावीरियं कुसीलाणं-वाचा वीर्यं कुशीलानाम्' कुशीलों के वचन में ही शूरवीरता है अनुष्ठान में नहीं ॥१७॥

अन्वयार्थ--बहुत से लोग गृहों (घरों) का त्याग करके मिश्रभाव को प्राप्त होते हैं। अर्थात् वे गृहस्थ का और साधु का मिश्रित

અંગીકાર કર્યા બાદ પણ કોઇ સાધુ સ્રીસંપર્ક કરે છે ખરો ? શું કોઇએ કર્યો છે ખરો ? શું કોઈ કરશે ખરાં ?" આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા સૂત્રકાર કહે છે કે-

'बहवे गिहाइ' ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'बहवे एगे-बहव एके' ઘણા લોકો 'गिहाइं अवहट्टु-गृहाणि अपहृत्य' ઘેરથી નીકળીને અર્થાત્ પ્રવજીત થઇને પણ 'मिस्सीभावं पत्थुया-मिश्रीभावं प्रस्तुता.' મિશ્રમાર્ગ અર્થાત્ કંઇક ગૃહસ્થ અને કંઈક સાધુના આચારનો સ્વીકાર કરી લે છે, 'धुवमग्गमेव पवयंदि-ध्रुवमार्गमेव प्रवदन्ति' અને તેઓ કહે છે કે-અમે જે માર્ગનું અનુષ્ઠાન કર્યું છે, તે માર્ગ જ મોક્ષના માર્ગ છે. 'वायावीरियं कुसीलाणं-वाचावीर्यं कुशीलानाम्' કુશીલોને વચનમાં જ શૂરવીરપણુ છે. અનુષ્ઠાનમાં નહીં. ॥૧૭॥

સૂત્રાર્થ—ઘણા લોકો ગૃહોનો ત્યાગ કરીને મિશ્રવ્યવહારરૂપ મિશ્રીભાવથી યુક્ત થતા હોય છે એટલે કે દીક્ષા ગ્રહણ કર્યા બાદ સાધુ અને ગૃહસ્થના

(धुवमग्गमेव पवयंति) ध्रुवमार्गमेव प्रवदन्ति-मदनुष्ठितमार्ग एव मोक्षप्रापक इति कथयन्ति (वाया वीरियं कुसीलाणं) वाचा वीर्यं कुशीलानाम्-कुशीला वचने एव सामर्थ्यवन्तो भवन्ति न तु कर्मानुष्ठाने इति ॥१७॥

टीका-'वहवे' वहवः पुरुषाः 'एगे' केचन 'गिहाइं अवहट्टु' गृहाणि परित्यज्य, प्रव्रज्यां गृहीत्वा, पुनः 'मिस्सीभावं पत्थुया' मिश्रीभावं प्रस्तुताः=प्राप्ताः=देशतः साधवः देशतश्च गृहस्थाः। न वा सर्वथा साधवः न वा सर्वथा गृहस्थाः किन्तु मध्यममार्गमाश्रिताः, एवंभूतास्ते 'धुवमग्गमेव पवयंति' ध्रुवमार्गमेव प्रवदन्ति ध्रुवो मोक्षः संयमो वा तं प्रवदन्ति, अस्मदनुष्ठितमार्ग एव मोक्षमार्ग इति कथयन्ति (वाया वीरियं कुसीलाणं) वाचा वीर्यं कुशीलानाम् कुशील-

व्यवहार करते हैं। वे दावा करते हैं कि हमारे द्वारा आचीर्ण मार्ग ही मोक्षप्रापक है किन्तु कुशीलजन वचन के ही वीर होते हैं कर्म (क्रिया) में वीर नहीं होते ॥१७॥

टीकार्थ—बहुतेरे जन घर त्याग कर अर्थात् प्रव्रज्या स्वीकार करके साधु और गृहस्थ का मिला-जुला आचरण करते हैं। कुछ क्रियाएँ साधुकी और कुछ गृहस्थ की करते हैं। वे न पूर्णरूपसे साधु हैं, न पूरे गृहस्थ ही। दोनों के मध्य के मार्ग को अपनाते हैं। उनका यह कहना होता है कि हम जो कहते या करते हैं, वही मोक्ष का मार्ग है। किन्तु कुशीलों का वीर्य (पराक्रम) वचन में ही होता है अर्थात् अवसन्न, पार्श्वस्थ, संसक्त, यथाछन्द तथा कुशील, यह पांच प्रकार के शिथिलाचारी वचन व्यवहार में ही चतुर होते हैं, धर्मानुष्ठान में नहीं। अपने आचीर्ण मार्ग को ही वे संयम और मोक्ष का मार्ग कहते हैं। वे

મિશ્રિત વ્યવહાર આચરતા હોય છે. તેઓ એવો દાવો કરે છે કે અમે જે માર્ગને અનુસરી રહ્યા છીએ, તે માર્ગનું અનુસરણ કરવાથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. પરન્તુ કુશીલ માણસો વાણીશૂરા જ હોય છે-તેઓ કર્મમાં (ક્રિયામાં-આચરણમાં) શૂર હોતા નથી. ॥૧૭॥

ટીકાર્થ—ઘણા લોકો ઘરનો ત્યાગ કરીને એટલે કે દીક્ષા અંગીકાર કરીને સાધુ અને ગૃહસ્થોના જેવું-બન્નેના મિશ્રિત વ્યવહાર જેવું આચરણ કરે છે-તેઓ કેટલીક સાધુની ક્રિયાઓનું પાલન કરે છે અને તેમની કેટલીક ક્રિયાઓ ગૃહસ્થના જેવી જ હોય છે. તેથી તેઓ પૂરા સાધુ પણ નથી અને પૂરા ગૃહસ્થ પણ નથી, પરન્તુ બન્નેની મધ્યના માર્ગને અપનાવે છે. તેઓ એવું પ્રતિપાદન કરે છે કે અમે જે કહીએ છીએ અથવા કરીએ છીએ,

पदम् अवसन्नपार्श्वस्थसंसक्तयथाछंदानां ग्राहकम् पञ्चप्रकारा अपि कुशीलादयो वचने एव चतुरा भवन्ति न तु धर्मानुष्ठाने, स्वानुष्ठितमेव मार्गं मोक्षसंयमयोर्निर्वाहकं प्रवदन्ति। ते वाणीमात्रेणैव वयं साधव इति ब्रुवते, न तु तेषां कुशीलानाम् ऋद्धिरससातगौरवजालग्रस्तानाम् शिथिलविहारिणां, सदनुष्ठानजनितं वीर्यं ते वाचा सामर्थ्यं स्वान्तर्धारयन्ति। ते द्रव्यलिङ्गधारिणो वाणीमात्रेणैव साधवः, न तु संयमाचरणप्रयुक्ताः इति ॥१७॥

मूलम्—सुद्धं रवइ परिसाए अह रहस्संमि दुक्कडं करेइ।
जाणंति य णं तहाविदा माइल्ले महासढेऽयंति ॥१८॥

छाया—शुद्धं रौति परिषदि अथ रहसि दुष्कृतं करोति।
जानन्ति च तथाविदो मायावी महाशठोऽयमिति ॥१८॥

वचन मात्र के ही शूरवीर हैं कर्त्तव्य के नहीं 'ऋद्धि गौरव, रसगौरव और सातागौरव के जाल में फँसे हुए, शिथिलाचारी कुशीलों के अन्तर में सदनुष्ठान द्वारा जनित वीर्य–सामर्थ्य नहीं होता। वे द्रव्यलिंगधारी वाणी मात्र से ही साधु हैं। संयम का आचरण न करने के कारण उन्हें साधु नहीं कहा जा सकता ॥१७॥

शब्दार्थ—'परिसाए-परिषदि' वह कुशील पुरुष सभामें 'सुद्धं रवइ-शुद्धं रौति' अपने को शुद्ध कहता है 'अह–अथ' परंतु 'रहस्संमि–

એજ મોક્ષનો માર્ગ છે. પરન્તુ કુશીલ પુરુષો વાણીશૂરા જ હોય છે તેઓ ધર્માનુષ્ઠાનમાં શૂરા હોતા નથી.

પાંચ પ્રકારના શિથિલાચારીઓ કહ્યા છે.—(૧) અવસન્ન, (૨) પાર્શ્વસ્થ (૩) સંસક્ત, (૪) યથાછન્દ અને (૫) કુશીલ. તે શિથિલાચારીઓ બોલવામાં જ શૂરા હોય છે, ધાર્મિક અનુષ્ઠાનો આચરવાના સામર્થ્યથી તેઓ રહિત હોય છે. તેઓ જે માર્ગને અનુસરતા હોય છે તે માર્ગને પોતાના આચીર્ણ માર્ગને–જ સંયમ અને મોક્ષનો માર્ગ કહે છે. તેઓ માત્ર બોલવામાં જ શૂરા હોય છે, કર્તવ્યમાં શૂરા હોતા નથી. ઋદ્ધિગૌરવ, રસગૌરવ અને સાતાગૌરવની જાળમાં ફસાયેલા તે શિથિલાચારી કુશીલોના અન્તરમાં સદનુષ્ઠાન દ્વારા જનિત વીર્ય (સામર્થ્ય)નો સદ્‌ભાવ જ હોતો નથી. તે દ્રવ્યલિંગધારી સાધુઓ નામના જ સાધુ છે, સંયમનું આચરણ ન કરવાને કારણે ખરી રીતે તો તેમને સાધુ કહી શકાય જ નહીં. ॥૧૭॥

શબ્દાર્થ–परिसाए–परिषदि' તે કુશીલ પુરુષ સભામાં 'सुद्धं रवति–शुद्धं रौति' પોતાને શુદ્ધ કહે છે. 'अह–अथ' પરંતુ 'रहस्संमि–रहसि' એકાન્તમાં 'दुक्कडं

अन्वयार्थः--(परिसाए) परिषदि सभायां (सुद्धं रवइ) शुद्धं रौति=आत्मानं विशुद्धं भाषते (अह) अथ (रहस्संमि) रहसि एकान्ते (दुक्कडं) करेइ) दुष्कृतम् असंयमानुष्ठानं करोति। (तहाविदा) तथाविदः-अङ्गचेष्टाज्ञानवन्तः पुरुषाः 'जाणंति' जानन्ति (अयं) अयम् (माइल्ले महासढे) मायावी महाशठ इति, निपुणपुरुषाः महाशठोयमिति जानन्ति ॥१८॥

टीका--स कुशीलः वाङ्मात्रेण प्रकाशितस्ववीर्यः। 'परिसाए' परिषदि-सभायां 'सुद्धं' शुद्धं-अपगतदोषं स्वात्मानं स्वकीयानुष्ठानं च निर्मलम्। 'रवइ' रौति-भाषते 'अह य' अथ च 'रहस्संमि' रहसि, एकान्ते, 'दुक्कडं' दुष्कृतं-दूषितं स्त्रीसंपर्कादिकुकृत्यम् 'करेइ करोति' करोति यतः सत्यम्-प्रकाशे सदनुष्ठानं

रहसि' एकान्त में 'दुक्कडं करेइ-दुष्कृतं करोति' पापाचरण करता है 'तहाविदा-तथाविदः' ऐसे को अङ्ग चेष्टा का ज्ञान रखनेवाले पुरुष 'जाणंति-जानन्ति' जान लेते हैं कि 'माइल्लो महासढेयंति-मायावी महाशठोऽयमिति' यह मायावी और महाशठ है ॥१८॥

अन्वयार्थ--वे परिषद में अर्थात् जनसमूह में अपने को विशुद्ध कहते हैं किन्तु एकान्त में दुष्कर्म करते हैं। परन्तु विशिष्ट प्रकार के लोग, जो अंग चेष्टा आदि से दूसरे के अन्तरंग को जान लेते हैं, वे जानते हैं कि ये मायावी और महाशठ है ॥१८॥

टीकार्थ—वचन मात्र से अपने सामर्थ्य को प्रकाशित करनेवाला वह कुशील साधु अपने आपको और अपने अनुष्ठान को विशुद्ध घोषित करता है, परन्तु एकान्त में कुकर्म करता है-स्त्रीसम्पर्क आदि

करेइ-दुष्कृतं करोति' પાપાચરણ કરે છે. 'तहाविदा-तथाविदः' એવાઓને અંગચેષ્ટાને જાણવાવાળો પુરૂષ 'जाणंति-जानन्ति' જાણી લે છે કે-'माइल्लो महासढेयंति-मायावी महाशठोऽयमिति' તે માયાવી અને મહાશઠ છે. ॥૧૮॥

સૂત્રાર્થ—તે શિથિલાચારીઓ પરિષદમાં (લોકોના સમૂહમાં) એવું કહે છે કે અમે વિશુદ્ધ છીએ, પરન્તુ તેઓ એકાન્તમાં દુષ્કર્મનું સેવન કરતા હોય છે. પરન્તુ અંગચેષ્ટા આદિ દ્વારા અન્યના અન્તરંગને જાણવામાં નિપુણ હોય એવા ચતુર પુરુષો તો એ વાતને બરાબર જાણી જાય છે કે આ લોકો માયાવી (કપટી) અને મહાશઠ છે. ॥૧૮॥

ટીકાર્થ—વાણીશૂરા તે કુશીલ સાધુઓ પોતાના ચારિત્રને અને અનુષ્ઠાનોને વિશુદ્ધ જાહેર કરે છે-તેઓ વિશુદ્ધ હોવાનો દંભ કરે છે, પરન્તુ તેઓ એકાન્તમાં કુકર્મોનું સેવન કરે છે. એટલે કે જાહેરમાં

परानुपदिशति, प्रच्छन्ने च स्वयं असंयमजनकं कर्म समाचरति। तादृशं स्वकीयमसदनुष्ठानं गोपायतोऽपि तस्य कुशीलस्य। 'तहाविदा' तथाविदाः– इङ्गिताऽऽकारज्ञानकुशलाः संयताचारे निपुणाश्च साधवो गृहस्थाश्च तस्य तादृशाऽसदनुष्ठानम् 'जाणंति' जानन्त्येव। अथवा–सर्वज्ञास्तीर्थकरादयस्तु जानन्त्येव। तेषां परचित्तस्याऽपि प्रत्यक्षसंभवात्।

"आकारैरिङ्गितैर्गत्या, चेष्टया भाषणेन च।
नेत्रवक्त्रविकारैश्च, ज्ञायतेऽन्तर्गतं मनः ॥१॥"

यदा हि आकारप्रकारचिह्नैर्लौकिका अपि परकीयचेतोवृत्तिं जानन्ति। तदा का कथा हस्तामलकवत् सकलपदार्थदर्शनशीलानां तादृशां महापुरुषाणां सर्व-

करता है। अर्थात् प्रकट में तो वह दूसरों को उत्कृष्ट आचार की शिक्षा देता है और एकान्त में स्वयं असंयममय कार्य करता है। इस प्रकार अपने दुष्कृत्यों को छिपाने पर भी जो साधु या गृहस्थ मानवीय चेष्टाओं को समझने में कुशल और संयतों के आचार के ज्ञाता हैं, वे उसके उन दुष्कृत्यों को जान ही लेते हैं। अथवा सर्वज्ञ तीर्थंकर तो जानते ही हैं, क्योंकि परकीय चित्त भी उनके लिये प्रत्यक्ष होता है। कहा है–'आकारै रिङ्गितैर्गत्या' इत्यादि।

'आकार से, संकेत से, चाल से, चेष्टा से, बोली से और नेत्रों तथा मुख के विकार से मन की बात भी जान ली जाती है'।१।

जब आकार प्रकार आदि चिह्नों से लौकिक जन भी दूसरे की चित्तवृत्ति को जान लेते हैं तो समस्त पदार्थों को हस्तामलक के समान

તો તેઓ લોકોને ઉત્કૃષ્ટ આચારોની શિક્ષા આપે છે. પરન્તુ તેઓ પોતે જ એકાન્તમાં અસંયમમય આચરણ કરે છે. ભલે, તેઓ આ પ્રકારે તેમનાં દુષ્કૃત્યોને છુપાવતા હોય, પરન્તુ ચતુર પુરુષોથી તેમના દુષ્કૃત્યો અજ્ઞાત રહેતાં નથી. જેઓ માણસને તેની ચેષ્ટાઓ દ્વારા પારખી શકવાને સમર્થ હોય છે. તથા જેઓ સંયતોના આચારોના જાણકાર હોય છે, તેઓ તેમને સાચા સ્વરૂપમાં ઓળખી જાય છે. અથવા સર્વજ્ઞ તીર્થંકરો તો તેમનાં તે દુષ્કૃત્યોને જાણે જ છે, કારણ કે અન્યના મનોભાવોને પણ તેઓ જાણી શકવાને સમર્થ છે કહ્યું પણ છે કે—'આકારૈરિઙ્ગિતૈર્ગત્યા' ઇત્યાદિ—

'આકારથી, સંકેતથી, ચાલથી, ચેષ્ટાથી, બોલીથી, તથા મુખના વિકારથી અંતઃકરણની વાતને પણ જાણી શકાય છે, જો આકાર, ચેષ્ટા આદિ દ્વારા આ લોકના ચતુર મનુષ્યો અન્યની ચિત્તવૃત્તિને જાણી લે છે, તો સમસ્ત પદાર્થોને હસ્તામલક (હાથમાં રહેલા આમળાની જેમ) જોઈ શકનારા મહા-

वेदानुवीचि, वेदोदितमपि मैथुनं मा कुरु' इत्येवं गुरुणा 'चोइज्जंतो' नोद्यमानः 'स भुज्जो' स भूयः 'गिलाइ' ग्लायति, ग्लानिमधिगच्छति ।

द्रव्यलिंगी साधुरज्ञानी स्वयं स्वपापं न वदति । परेण पृष्टः स्वकीयामात्मश्लाघामेवाऽऽविष्करोति । मैथुनं न कर्त्तव्यमिति भूयो भूयो नोद्यमानो विदूयमानेन मनसा दूयमान इवाभाति इति भावः ॥१९॥

मूलम्—ओसिया वि इत्थिपोसेसु पुरिसा इत्थीवेयखेदन्ना ।
पण्णासमन्निता वेगे नारीणं वसं उवकसंति ॥२०॥

छाया—उषिता अपि स्त्रीपोषेषु पुरुषाः स्त्रीवेदखेदज्ञाः ।
प्रज्ञासमन्विता अप्येके नारीणां वशमुपकषन्ति ॥२०

तात्पर्य यह है कि द्रव्यलिंगी अज्ञानी साधु स्वयं अपने पाप को प्रकट नहीं करता है । दूसरा कोई पूछता है तो अपनी प्रशंसा ही करता है । जब उसे मैथुन न करने की प्रेरणा की जाती है तो अनमना जैसा होकर रह जाता है ॥१९॥

शब्दार्थ—'इत्थिपोसेसु-स्त्रीपोषेषु' स्त्रियों के पालन करने में 'ओसिया वि-उषिता अपि' व्यवस्थित होने पर भी 'पुरिसा-पुरुषाः' जो पुरुष 'इत्थिवेयखेदन्ना-स्त्रीवेदखेदज्ञाः' स्त्रियों के द्वारा होनेवाले खेदों के ज्ञाता होने पर भी 'पण्णासमन्निता वेगे-प्रज्ञासमन्विता अप्येके' प्रज्ञा-कितनेक तो बुद्धिसे युक्त होने पर भी 'नारीणं वसं उवकसंति-नारीणां वशमुपकषन्ति' स्त्रियों के वशीभूत हो जाते हैं ॥२०॥

ત્યારે તે વારે વારે ગ્લાનિનો અનુભવ કરે છે આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે દ્રવ્યલિંગી (માત્ર સાધુનો વેષ ધારણ કરનાર પણ સાધુના આચારોનું પાલન ન કરનાર) સાધુ જાતે પોતાના પાપને પ્રકટ કરતો નથી. જો કોઈ તેના દુષ્કૃત્ય વિષે પ્રશ્ન પૂછે છે, તો તે આત્મશ્લાઘા જ કરે છે. જ્યારે આચાર્ય આદિ દ્વારા તેને બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવાની પ્રેરણા આપવામાં આવે છે, ત્યારે તે ઉદાસ થઈ જાય છે, તેને એવી શિખામણ પણ ગમતી નથી. ॥૧૯॥

શબ્દાર્થ—'इत्थीपोसेसु-स्त्रीपोषेषु' સ્ત્રિયોના પાલન કરવામાં 'ओसिया वि-उषिता अपि' વ્યવસ્થિત હોવા છતાં પણ 'पुरिसा-पुरुषाः' જે પુરૂષ 'इत्थिवेयखेदन्ना-स्त्रीवेदखेदज्ञाः' સ્ત્રિયો દ્વારા થવાવાળા વેદને જાણવાવાળા હોવા છતાં પણ 'पन्नासमन्निता वेगे-प्रज्ञासमन्विता अप्येके'-કોઇ કોઇ તો બુદ્ધિયુક્ત હોવા છતાં પણ-'नारीणं वसं उवकसंति-नारीणां वशमुपकषन्ति' સ્ત્રીયોને અધીન થઈ જાય છે. ॥૨૦॥

अन्वयार्थः--(इत्थिपोसेसु) स्त्रीपोषेषु-स्त्रीपालने (ओसिया वि) उषिता अपि स्त्रीपोषणादौ व्यवस्थिता अपि (पुरिसा) पुरुषाः (इत्थीवेयखेदन्ना) स्त्रीवेद-खेदज्ञाः-स्त्रीसंपर्कजनितदुःखं जानन्तोऽपि (पण्णासमन्निता) प्रज्ञासमन्विताः-औत्पत्तिक्यादिबुद्धियुक्ता अपि (एगे) एके (नारीणं वसं उवकसंति) नारीणां वशमुपकषन्ति-स्त्रीजिता भवन्ति-स्त्रीवशं गच्छन्तीति ॥२०॥

टीका—'इत्थिपोसेसु' स्त्रीपोषेषु स्त्रियं पोषयन्ति ये ते स्त्रीपोषाः व्यापारविशेषाः तेषु 'ओसिया वि' उषिता अपि 'पुरिसा' पुरुषाः स्त्रीणां रक्षणादौ कृतप्रयत्ना अपि 'इत्थीवेयखेदन्ना' स्त्रीवेदखेदज्ञाः=स्त्रीणां वेदो मायाप्रधानकः, तस्मिन्निपुणाः 'पण्णासमन्निता' प्रज्ञा औत्पत्तिकी बुद्धिः तादृशबुद्ध्या युक्ता अपि पुरुषाः 'वेगे' एके महामोहान्धमनसः। 'नारीणं' नारीणाम् 'वसं' वशम्-अधिकारम् 'उवकसंति' उपकषन्ति व्रजन्ति-इत्यर्थः। यथा यथा स्त्री

अन्वयार्थ--जो पुरुष स्त्री का पालन पोषण कर चुके हैं और इस कारण जो स्त्री वेदके खेद को जानते हैं अर्थात् भुक्तभोगी होने के कारण जो स्त्री सम्पर्क जनित दुःखों को जानते हैं और जो प्रज्ञा से सम्पन्न हैं, उनमें से भी कोई कोई स्त्रियों के वश में हो जाते हैं।२०॥

टीकार्थ--जो स्त्री का पोषण करनेवाले व्यापारों को कर चुके हैं, जो स्त्रियों के कपट प्रधान वेद में निपुण हैं तथा जो औत्पत्तिकी बुद्धि से युक्त हैं ऐसे भी कोई कोई मोहान्ध मानसवाले पुरुष नारियों के वशमें हो जाते हैं। स्त्रीके अधीन हुआ पुरुष वही वही करता है, स्त्री

સૂત્રાર્થ—જે પુરૂષો સ્ત્રીનુ પાલન-પોષણ કરી ચુકયા છે, અને તે કારણે જેઓ સ્ત્રીવેદના ખેદને જાણી ચુકયા છે એટલે કે ભોગોને ભોગવી ચુકવાને કારણે જેઓ સ્ત્રીસંપર્કજન્ય દુઃખોનો અનુભવ કરી ચુકયા છે, અને જેઓ પ્રજ્ઞાથી સંપન્ન છે, એવા પુરૂષોમાંથી પણ કોઈ કોઇ પુરૂષો સ્ત્રીઓને અધીન થઈ જાય છે. ॥૨૦॥

ટીકાર્થ—જેઓ સ્ત્રીનુ પોષણ કરવાને માટે વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ કરી ચુકયા છે, જેઓ સ્ત્રીસંપર્કના કટુ ફળો ભોગવી ચુકયા છે, જેઓ સ્ત્રીઓના વેદમાં નિપુણ છે-સ્ત્રીઓમાં આસક્ત થવાથી કેવાં કેવાં દુઃખો અનુભવવા પડે છે તેનો જેમણે અનુભવ કરી લીધો છે, તથા જેઓ ઔત્પત્તિકી બુદ્ધિથી યુક્ત હોય છે, એવાં કોઇ કોઇ પુરૂષો પણ મોહાન્ધ થઈને સ્ત્રીઓમાં આસક્ત થતા હોય છે. આ રીતે સ્ત્રીના મોહમાં ફસાયેલા તે પુરૂષો તેના

ज्ञानां परचित्तस्य। इत्थं ते जानन्ति 'अयंति' यदऽयम् 'माइल्ले महासढे' मायावी महाशठश्चेति। यद्यपि स शठः स्वमनसि एवं विचारयति यन्मदीयं कृत्यं न कोऽपि जानाति, किन्तु महापुरुषास्तु तस्य मायावित्वं शठत्वं च जानन्त्येव ॥१८॥

मूलम्—सयं दुक्कडं च न वदइ आइट्ठो वि पकत्थइ बाले।
वेयाणुवीइ मा कासी चोइज्जंतो गिलाइ से भुज्जो ॥१९॥

छाया—स्वयं दुष्कृतं च न वदति आदिष्टोऽपि प्रकत्थते बालः।
वेदानुवीचि मा कार्षीः नोद्यमानो ग्लायति स भूयः ॥१९॥

देखनेवाले महापुरुष सर्वज्ञ केवलज्ञानियों के लिए दूसरे की चित्तवृत्ति को जान लेना क्या बडी बात है? वे जानते हैं कि यह मायाचारी है, कपटशील है। यद्यपि वह मायावी समझता है कि मेरे कुकर्म को कोई नहीं जानता किन्तु ज्ञानी पुरुष तो उसकी मायाविता और शठता को जानते ही हैं ॥१८॥

शब्दार्थ—'बाले-बालः' अज्ञानी जीव 'सयं दुकडं-स्वयं दुष्कृतम्' अपने दुष्कृत्य-पापको 'न वदइ-न वदति' नहीं कहता है 'आइट्ठोवि-आदिष्टः अपि' जब दूसरा कोई उसे उसका पापकृत्य कहने के लिये प्रेरणा करता है तब 'पकत्थइ-प्रकत्थते' वह अपनी प्रशंसा करने लगता है 'वेयाणुवीइ मा कासी-वेदानुवीचि मा कार्षी' तुम मैथुन की इच्छा मत करो इस प्रकार आचार्य्य आदि के द्वारा 'भुज्जो चोइ-

---

પુરૂષો-સર્વજ્ઞ કેવલીઓને માટે તો અન્યના મનોભાવોને જાણી લેવામાં શી મુશ્કેલી હોઈ શકે? તેઓ તો એ વાતને અવશ્ય જાણી શકે છે કે આ પુરુષ સદાચારી છે કે માયાચારી (કપટશીલ) છે. ભલે તે માયાચારી પુરૂષ એમ માનતો હોય કે મારાં કુકર્મોને કોઈ જાણતું નથી, પરન્તુ જ્ઞાની પુરૂષ અથવા સર્વજ્ઞ કેવલી ભગવાનો તો તેમની માયાવિતા અને શઠતાને જાણતા જ હોય છે.॥૧૮॥

શબ્દાર્થ—'बाले-बालः' અજ્ઞાની જીવ 'सयं दुक्कडं-स्वयं दुष्कृतम्' પોતાના દુષ્કૃત્ય-પાપને 'न वदइ-न वदति' પ્રગટ કરતા નથી. 'आइट्ठोवि-आदिष्टः अपि' જ્યારે બીજો કોઈ તેને તેનું પાપકૃત્ય બતાવવાની પ્રેરણા કરે છે. ત્યારે 'पकत्थइ-प्रकत्थते' તે પોતાના વખાણ જ કરવા લાગી જાય છે. 'वेयाणुवीई मा कासी-वेदानुवीचि मा कार्षी' તું મૈથુનની ઈચ્છા ન કર એ પ્રમાણે આચાર્ય આદિ દ્વારા 'भुज्जो चोइज्जंतो-भूयो नोद्यमान.' વારંવાર કહેવામાં આવેથી 'से-सः'

अन्वयार्थः--(बाले) बालोऽज्ञानी (सयं दुक्कडं) स्वयं दुष्कृतं (न वदइ) न वदति आत्मना कृतं पापं आचार्यादिना पृष्टो न कथयति (आइट्ठो वि) आदिष्टोऽपि परेण (पकत्थइ) प्रकत्थते स्वकीयां प्रशंसां वदति (वेयाणुवीइ मा कासी) वेदानुवीचि माकार्षी मैथुनाभिलापं मा कुरु इति आचार्ये कथिते (भुज्जो चोइज्जंतो) भूयो नोद्यमानः (से) सः कुशीलः (गिलाइ) ग्लायति-ग्लानिं प्राप्नोतीति ॥१९॥

टीका—'बाले' बालोऽज्ञानी 'सयं दुक्कडं न वदइ' स्वयमात्मना कृतं दुष्कर्म न वदति, स्वकीयदुष्कर्मकथनाय परेण 'आइट्ठो वि' आदिष्टोऽपि आचार्येणाऽन्येन वा केनचित् 'पकत्थइ' प्रकत्थते, स्वकीयां प्रशंसामेव वदति आत्मानं निह्नोतुम् असलं।नि, असन्तं सन्तं ब्रूते इति भावः। तथा-वेयाणुवीइ'

ज्जंतो-भूयोनोद्यमान.' बार बार कहा जाने पर 'से-सः' वह कुशील 'गिलाइ-ग्लायति' ग्लानिको प्राप्त होते हैं ॥१९॥

अन्वयार्थ--अज्ञानी जीव स्वयं अपने पापको प्रकाशित नहीं करता है, दूसरे के कहने पर भी मुकरता है और अपनी प्रशंसा करता है, मैथुनसेवन मत करो, इस प्रकार आचार्य के कहने पर और पुनः पुनः प्रेरणा करने पर ग्लानि का अनुभव करता है ॥१९॥

टीकार्थ--अज्ञानी जीव अपने दुष्कृत्य को प्रकाशित नहीं करता है, अपना दुष्कृत (पाप) कहने के लिए दूसरे के कहने पर नटता है, झुठी सच्ची बातें कहता है। जब गुरु कहते हैं कि मैथुन सेवन मत करो तो वह बारंबार ग्लानि को प्राप्त होता है।

તે કુશીલ શિષ્ય 'गिलाइ-ग्लायति' ગ્લાન બની જાય છે. અર્થાત્ દુઃખી બની જાય છે. ॥૧૯॥

સૂત્રાર્થ--અજ્ઞાની જીવો જાતે જ પોતાના પાપને પ્રકટ કરતા નથી, બીજા લોકો તેમને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરે તો પણ તેઓ પોતાના દોષોનો સ્વીકાર જ કરતા નથી, પરન્તુ પોતાની પ્રશંસા જ કર્યા કરે છે. આચાર્ય દ્વારા મૈથુન સેવન ન કરવાનો ઉપદેશ આપવામાં આવે અને સ્ત્રીના સંપર્કનો પરિત્યાગ કરવાની પ્રેરણા ફરી ફરીને આપવામાં આવે, ત્યારે તેઓ ગ્લાનિ (વિષાદ) અનુભવે છે ॥૧૯॥

ટીકાર્થ--અજ્ઞાની જીવો પોતાનાં દુષ્કૃત્યોને પોતાની જાતે પ્રકટ કરતાં જ નથી, પરન્તુ જ્યારે તેઓને કોઈ દુષ્કૃત્યો પ્રકટ કરવાને માટે સમજાવે છે, ત્યારે પણ તેઓ તેનો સ્વીકાર જ કરતા નથી, ઊલટાં ખરી ખોટી વાતો કહીને પોતાના દુષ્કૃત્યો (પાપો)ને છુપાવવાનો જ પ્રયત્ન કરે છે. જ્યારે ગુરૂ દ્વારા તેને મૈથુન સેવન ન કરવાનું કહેવામાં આવે છે,

आज्ञापयति, तथा तथा करोति स्त्रीवशमुपगतः पुरुषः, न तु किंचिदपि युक्ताऽयुक्तं विचारयति, स्त्रीसंबन्धेन तादृशबुद्धेर्विनाशितत्वात् ।

विषस्य भक्षणेन लोको मूर्च्छितो भवति किन्तु स्त्रीणां संसर्गेणैव मुग्धा भवन्ति । तदुक्तम्--

'बुद्धिभ्रंशो विषं भुक्त्वा गृहीत्वा कांचनं बहु ।
स्त्रीणां संसर्गमात्रेण तदीयवशवर्तिता ॥१॥'

अपि च--'एता हसन्ति च रुदन्ति च कार्यहेतोः,
विश्वासयन्ति च परं न च विश्वसन्ति ।
तस्मान्नरेण कुलशीलसमन्वितेन,
नार्यः श्मशानघटिका इव वर्जनीयाः ॥१॥'

जिसकी आज्ञा देती है । वह स्वयं उचित अनुचित का विचार नहीं करता । स्त्रीके सम्पर्क से उनकी बुद्धि विनष्ट हो जाती है ।

लोग विष का तो भक्षण करने पर ही मरते हैं परन्तु स्त्री के दर्शन मात्र से ही मूढ बन जाते हैं। कहा भी है--'बुद्धिभ्रंशो' इत्यादि ।

'विष के भक्षण करने से और धन के लाभ से बुद्धि भ्रष्ट होती है अर्थात् मनुष्य बुद्धि हीन होता है परन्तु स्त्रीके साथ अनुराग संभाषण करने मात्र से ही उसके अधीन बन जाता है ।' और कहा भी है-'एता हसन्ति च' इत्यादि ।

'ये स्त्रियां अपने स्वार्थ के लिए कभी हँसती हैं, कभी रोती हैं। दूसरे को अपना विश्वास दिलाती हैं मगर स्वयं कोई का विश्वास नहीं करतीं।

ગુલામ બની જઈને તેની એકેએક આજ્ઞાનું પાલન કરે છે. તેઓ સારાં નરસાંનો વિવેક ગુમાવી બેસે છે સ્ત્રીના સંપર્કને કારણે તેની બુદ્ધિ જ નષ્ટ થઈ જાય છે.

વિષનું ભક્ષણ કરનાર માણસ તો મૃત્યુ પ્રાપ્ત કરે છે, પરન્તુ સ્ત્રીમાં આસક્ત થનાર માણસ તેના દર્શનમાત્રથી જ મૂઢ બની જાય છે કહ્યું છે કે—

'બુદ્ધિભ્રંશો' ઈત્યાદિ—

વિષનું ભક્ષણ કરવાથી અને ધનની પ્રાપ્તિ થવાથી માણસની મતિ ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે, એટલે કે માણસ વિવેકબુદ્ધિ ગુમાવી બેસે છે, પરન્તુ સ્ત્રીની સાથે અનુરાગયુક્ત વાર્તાલાપ કરવા માત્રથી જ તે તેને અધીન થઈ જાય છે.

વળી એવું કહ્યું છે કે-'एता हसन्ति' ઈત્યાદિ—

સ્ત્રિઓ પોતાનો સ્વાર્થ સાધવાને માટે કદી હસે છે અને કદી રડે છે. તે અન્યને પોતાના પ્રત્યે વિશ્વાસ રાખવાને પ્રેરે છે, પણ પોતે કોઈનો વિશ્વાસ

स्त्रीणां स्वभावो लौकिकशास्त्रेभ्य एवावगन्तव्यः। स्त्रीणां चरितमतीव दुर्विज्ञेयम्। तथोक्तम्–

'हृद्यन्यद् वाच्यन्यत् कर्मण्यन्यत् पुरोऽथ पृष्ठेऽन्यत्।
अन्यत् तव मम चान्यत् स्त्रीणां सर्वं किमप्यन्यत् ॥१॥' इति ॥२०॥

स्त्रीसंबन्धस्य फलं कीदृशं भवति, तत्तु शास्त्रवेद्यमेव किन्तु लोकेऽपि तस्य फलमतीव दुःखदायि, इति दर्शयितुं सूत्रकार आह–'अविहत्थे' त्यादि।

मूलम्–अवि हत्थपादछेदाय अदुवा वद्धमंसउक्कंते।
अवि तेयसाभितावणाणि तच्छिय खारसिंचणाइं च ॥२१॥

अतएव कुल और शील से सम्पन्न पुरुष को चाहिए कि वह नारियों को श्मशान की घटिका के समान त्याग दे।'

स्त्रियों का स्वभाव लौकिकशास्त्रों से ही जानना चाहिए। उनका चरित अतीवदुर्गम होता है। कहा भी है–'हृद्यन्यद्वाच्यन्यत्' इत्यादि।

'स्त्रियों का सभी कुछ निराला ही होता है। उनके हृदय में कुछ और होता है, वचन में कुछ और होता है, कर्म (क्रिया करने) में कुछ और ही होता है। आगे कुछ और तो पीछे कुछ और होता है। उनका तुम्हारा हमारा भी अन्य होना है ॥२०॥

રાખતી નથી. તેથી કુળવાન્ અને શીલવાન્ પુરૂષોએ તેને શ્મશાનઘટિકા સમાન ગણીને તેનો ત્યાગ કરવો જોઇએ (શ્મશાનમાં પડેલા માટીના જળપાત્રને જેમ ત્યાગ કરવામાં આવે છે, તેમ સ્ત્રીઓનો પણ ત્યાગ કરવો જોઇએ) સ્ત્રિઓનો સ્વભાવ કેવો હોય છે, તે લૌકિક શાસ્ત્રોમાંથી જાણી લેવું જોઈએ. સ્રીચરિતને સમજવું ઘણું જ મુશ્કેલ હોય છે. કહ્યું પણ છે કે–

'હૃદ્યન્યદ્ વાચ્યન્યત્' ઈત્યાદિ

સ્ત્રિઓનું સઘળું નિરાળું જ હોય છે. તેમનાં મનમાં કંઈક હોય છે, અને તેમની વાણીમાં બીજું જ હોય છે, અને તેમની ક્રિયામાં વળી ત્રીજું જ કંઈ હોય છે. એટલે કે તેમનાં મનના વિચારો, વાણી અને કાર્યમાં એકરૂપતા હોતી નથી. તેમની આગળ કંઈક હોય છે, તો પાછળ બીજું કંઈક જ હોય છે. તે અમુક વસ્તુને કે માણસને પોતાનો ગણાવે છે પણ મનમાં તો અન્યને જ પોતાનો ગણતી હોય છે તે કારણે સ્ત્રીચરિતનો તાગ મેળવવો ઘણો જ દુર્ગમ ગણાય છે.' ॥૨૦॥

छाया--अपि हस्तपादच्छेदाय अथवा वर्द्धमांसोत्कर्त्तनम् ।
अपि तेजसाभितापनानि तक्षयित्वा क्षारसेचनानि च ॥२१॥

अन्वयार्थ--(अवि हत्थपादछेदाए) अपि हस्तपादच्छेदाय-इहलोके परस्त्री संपर्कोऽपि हस्तपादच्छेदाय भवति (अदुवा) अथवा (वद्धमंसउक्कंते) वर्द्धमांसोत्कर्तनं चर्ममांसत्कर्तनाय भवति (अवि तेयसाभितावणाणि) अपि तेजसाभितापनानि·

स्त्री सम्बन्ध का फल कैसा होता है, यह तो शास्त्र से ही जाना जा सकता है, किन्तु लोक में भी उसका फल अतीव दुःखजनक होता है, इस तथ्य को दिखलाने के लिए सूत्रकार कहते हैं-'अवि हत्थ' इत्यादि।

शब्दार्थ—'अवि हत्थपादछेदाए-अपि हस्तपादछेदाय' इस लोक में स्त्री का संबंध हाथ और पैर का छेदन के लिए होता है 'अदुवा-अथवा' अगर 'वद्धमंसउक्कंते-वर्द्धमांसोत्कर्त्तनम्' चमडा और मांस को कतरने रूप दण्डजनक होता है 'अवि तेयसाभितावणाणि-अपि तेजसाभितापनानि' अथवा अग्नि से जलाने रूप दण्ड के योग्य होता है 'च-च' और 'तच्छिय खारसिंचणाइं-तक्षयित्वा क्षारसिंचनानि' उनके अङ्ग का छेदन करके उसके ऊपर क्षार सिंचनरूप दण्ड के योग्य होता है ॥२१॥

अन्वयार्थ--इस लोक में स्त्रियों का सम्पर्क हाथ पग के छेदन के लिए होता है, अथवा चर्म और मांस को काटने के लिए होता है परस्त्री

સ્ત્રીસંપર્કનું કેવું ફળ ભોગવવું પડે છે, તે તો શાસ્ત્રોમાંથી જ જાણી શકાય છે, પરન્તુ લોકમાં પણ તેનું ફલ અતિ દુઃખજનક જ હોય છે, તે વાતનું હવે સૂત્રકાર નિરૂપણ કરે છે.—'अवि हत्थ' ઈત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'अवि हत्थपादछेदाए-अपि हस्तपादछेदाय' આ જગતમાં સ્ત્રીની સાથેના સંબંધ તે હાથ અને પગને કપાવી નાખવા માટે હોય છે. 'अदुवा-अथवा' અગર 'वद्धमंसउक्कंते-वद्धमांसोत्कर्तनम्' ચામડા અને માંસને કાતરવા લાયક દંડને યોગ્ય બને છે. 'अवि तेयसाभितावणाणि-अपि तेजसाभितापनानि' અથવા અગ્નિથી બળવાને યોગ્ય બને છે. 'च-च' અને 'तच्छिय खारसिंचणाइ-तक्षयित्वा क्षारसिंचनानि' તેના અંગનુ છેદન કરીને તેના ઉપર મીઠું ભભરાવવારૂપ દંડને યોગ્ય બને છે. ॥૨૧॥

સૂત્રાર્થ—આ લોકમાં સ્ત્રીસંગમ કરનાર લોકોના હાથ, પગ આદિ અંગો કાપી નાખવામાં આવે છે અથવા ચામડી અને માંસ કાપવામાં આવે છે. પરસ્ત્રી

-परस्त्रीसंपर्ककर्तारं ज्वलयति राजपुरुषः, (च) च-अथवा (तच्छिय खारसिंचणाइं) तक्षयित्वा क्षारसिंचनानि, शरीरं तक्षयित्वा लवणं तत्र प्रक्षिपतीति ॥२१॥

टीका--इह लोके परस्त्रीणां संगमकारिणो ये तेषाम्, हस्तपादच्छेदाय= हस्तपादयोश्छेदनमपि भवति। तथाकारिणां हस्तौ पादौ छिद्येते 'अदुवा' अथवा 'वद्धमंसउक्कंते' वर्धमांसोत्कर्त्तनमपि भवति। 'अवि' अपि च 'तेजसा अभितावणाणि' तेजसा वह्निना अभिताप्यते राजभटैः। तच्छिय खारसिंचणाइं च' तक्षयित्वा क्षारसेचनानि=तक्षयित्वा तदुपरि क्षारेण लवणेन गात्रं सिंचति। परस्त्रियं भुंजमानानां हस्ताद्यवयवखण्डनम्, मांसोत्कर्त्तनम्, तेजसाऽभितापनम्, क्षारसेचनादिकं च क्रियते उद्वेजितैः स्त्रीसंबन्धिभिः राजदूतैर्वा। इमे लौकिका दण्डा

सम्पर्क करनेवाले पुरुष को लोग जला देते हैं और उसकी चमडी पर लवण छिडकते हैं ॥२१॥

टीकार्थ—परस्त्री संगम करने वाले पुरुष के इसी लोक में हाथ और पग काट लिये जाते हैं अथवा चमड़ी और मांस काट लिया जाता हैं। राजकीय कर्मचारी उन्हें आग में तपाते जलाते हैं। उनका चमड़ा छीलकर उस पर लवण छिड़कते हैं।

अभिप्राय यह है कि परस्त्री का उपभोग करने वाले पुरुषों के हाथ पग का छेदन किया जाता है मांस काटा जाता है, आग में जला दिया जाता है और चमडा उतार कर उस पर लवण छिडका जाता है। उत्तेजित हुए स्त्री के संबंधी जनों द्वारा अथवा राजपुरुषों द्वारा ये दण्ड

સાથે કામભોગ સેવનારને ક્યારેક જીવતા બાળી નાખે છે, અથવા તેમની ચામડી કાપીને તેના પર મીઠું છાંટવામાં આવે છે. ॥૨૧॥

ટીકાર્થ—પરસ્ત્રીની સાથે સંભોગ કરનાર પુરુષના હાથ, પગ આદિ અંગો છેદી નાખવાની સજા લોકો દ્વારા કરાય છે. એવા પુરુષની ચામડી ઉતારી નાખવામાં આવે છે અને તેના શરીરને છેદીને માંસને બહાર કાઢવામાં આવે છે. રાજ્યના અમલદારો તેને જીવતો બાળી દેવાની સજા પણ કરે છે, અથવા તેની ચામડી ઉતરાડીને તેના ઉપર લવણ ભભરાવીને તેને ખૂબ જ પીડા પહોંચાડવામાં આવે છે.

આ લોકમાં એવું તો અનેકવાર જોવામાં આવે છે કે પરસ્ત્રીનો ઉપભોગ કરનાર પુરુષને લોકો જ કડક શિક્ષા કરતા હોય છે તે સ્ત્રીનાં સગાસંબંધીઓ તે કામાંધ પુરુષને પકડીને સારી રીતે મારપીટ કરે છે ઉશ્કેરાટને કારણે તેના હાથ, પગ કાપી નાખે છે અથવા તેની ચામડી ઉતરડી નાખીને શરીર પર મીઠું ભભરાવે છે. રાજપુરુષો પણ તે કામાન્ધ પુરુષને કડકમાં કડક સજા કરે છે.

भवन्ति। पारलौकिकयातनायां तु नरकादिकं भवतीति सच्छास्त्रमेव प्रमाणम्। तस्मादात्महितार्थिना स्त्रीसंबन्धो नितरां हेय इति ॥२१।

मूलम्—अदु कण्णणासच्छेदं कंठच्छेदणं तितिक्खंति।
इति तत्थ पावसंतत्ता न य बिंति पुणो न काहिंति॥२२॥

छाया—अथ कर्णनासिकाच्छेदं कण्ठच्छेदनं तितिक्षन्ते।
इति तत्र पापसन्तप्ताः न च ब्रुवते न पुनः करिष्यामः ॥२२॥

अन्वयार्थः—(पावसंतत्ता) पापसन्तप्ताः (इति) इति-इहलोके (कण्णनासच्छेद) कर्णनासिकाछेद तथा (कंठच्छेदणं तितिक्खंति) कण्ठच्छेदनमपि तितिक्षन्ते सहन्ते (न य बिंति) न च ब्रुवते (न पुणो काहिंति) न पुनः करिष्याम इति ॥२२।

इसी लोक में दिए जाते हैं। परलोक में उनको नरक आदि में जाना पडता है। वहां कैसी कैसी यातनाएं भुगतनी पडती हैं, इस विषय में तो शास्त्र ही प्रमाण है। अतएव आत्महित के अभिलाषी पुरुष को स्त्री का सम्पर्क सर्वथा ही त्याग देना चाहिए ॥२१॥

शब्दार्थ—'पावसंतत्ता-पापसंतप्ताः' पापी पुरुष 'इति-इति' इस लोक में 'कण्णनासच्छेदं-कर्णनासिकाछेदं' कान और नाक का छेदन तथा 'कंठच्छेदणं तितिक्खंति-कण्ठच्छेदनं तितिक्षन्ते' कंठ-गले का छेदन सह लेते हैं 'न य बिंति-न च ब्रुवते' परन्तु वे ऐसा नहीं कहते कि 'न पुणो काहिंति-न पुनः करिष्याम इति' अब हम फिर से पाप नहीं करेंगे ॥२२॥

अन्वयार्थ—पाप से संतप्त पुरुष इस लोक में कान और नाक का

કોઇ કોઇવાર તો તે પરસ્ત્રીગામીને જીવતા બાળી દે છે. આ બધા દંડ આલોકના છે. પરલોકમાં પણ તેને દુઃખ જ ભોગવવું પડે છે. નરકગતિ પામીને તેને કેવી કેવી યાતનાઓ વેઠવી પડે છે, તે બાબત તો શાસ્ત્રોમાંથી જાણી લેવી જોઇએ. તેથી આત્મહિતની અભિલાષા રાખનાર પુરુષે સ્ત્રીના સંપર્કનો તો સર્વથા પરિત્યાગ જ કરવો જોઇએ ॥૨૧॥

શબ્દાર્થ—'पावसंतत्ता-पापसंतप्ता.' પાપી પુરુષ 'इति-इति' આ જગતમાં 'कण्णनासच्छेदं-कर्णनासिकाच्छेदं' કાન અને નાકનું છેદન તથા 'कंठच्छेदणं तितिक्खंति-कण्ठच्छेदनं तितिक्षन्ते' કંઠ કહેતા ગળાનું છેદન સહન કરી લે છે. 'न य बिंति-न च ब्रुवते' પરંતુ તેઓ એવું નથી કહેતા કે 'न पुणो काहिंति-न पुनः करिष्यामः इति' હવેથી હું ફરી પાપ નહીં કરું. ॥૨૨॥

સૂત્રાર્થ—મૈથુનસેવન કરનારા પાપી લોકો આ લોકમાં કાન, નાક અને

टीका--'पावसंतत्ता' पापसन्तप्ताः-पापेन कर्मणा संतप्ताः 'इति' इति-इह लोके इहैव जन्मनि 'कण्णनासच्छेदं' कर्णनासिकाच्छेदं-कर्णनासिकयोश्छेदनं कंठ च्छेदणं तितिक्खंति' कण्ठच्छेदनं तितिक्षन्ते-कण्ठच्छेदनं च तितिक्षन्ते सहन्ते। 'न य बिंति' न च ब्रुवते 'न पुणो काहिंति' न पुनः करिष्यामः इति-एवंभूतं पापानुष्ठानं न पुनः करिष्याम इति नैव वदन्ति। ऐहिकपारलौकिकयातनामनुभवन्तोऽपि तादृशदुष्कृतं कर्मभ्यो निवृत्तिं नैव लभन्ते। पापिपुरुषः पापकरणे अनेकधा विविधविधकर्णनासिकोच्छेदनादिकं सहन्तोऽपि न ततो निवर्त्तन्ते। अहो महदाश्चर्यं विचित्रं च महामोहसाम्राज्यमिति ॥२२॥

छेदन तथा कंठ का छेदन सह लेते हैं किन्तु यह नहीं कहते कि 'अब हम पुनः ऐसा नहीं करेंगे'॥२२॥

टीकार्थ--पापी पुरुष इसी लोक में कान और नाक का छेदन सहन कर लेते हैं, कंठ का काटा जाना भी सह लेते हैं परन्तु ऐसा नही कहते कि-'ऐसा पापकार्य फिर नहीं करूंगा'।

इह परलोक संबन्धी यातनाओं (दुःखों) का अनुभव करते हुए भी वे उन दुष्कृत्यों से विरत नहीं होते हैं। पापी पुरुष पाप करके कान-नाक कटने आदि की विविध प्रकार की वेदना को सहन करते हुए भी उससे निवृत्त नहीं होते। आह! कितने आश्चर्य का विषय है! महामोह का कैसा साम्राज्य है॥२२॥

ગળાનું છેદન સહન કરી લે છે, પરન્તુ 'ફરી એવાં પાપકર્મો હું નહીં કરું,' એવું કહેતા નથી. ॥૨૨॥

ટીકાર્થ—પાપી લોકો (કામાગ્નિથી તપ્ત કામાન્ધ પુરુષો) આ લોકમાં ગમે તેવાં કષ્ટો સહન કરી લે છે—તેમના કાન, નાક આદિ છેદવામાં આવે અથવા તેમનું ગળું કાપી નાખવામાં આવે, તો પણ સહન કરી લે છે, પરન્તુ 'હું હવે કદી પણ આવું પાપકર્મ નહીં કરું,' એવું વચન ઉચ્ચારતા નથી

આ લોક અને પરલોક સંબંધી યાતનાઓનો અનુભવ કરવા છતાં પણ કામાન્ધ માણસો અબ્રહ્મના સેવનરૂપ દુષ્કૃત્યથી નિવૃત્ત થતા નથી. પાપી પુરુષો કાન, નાક આદિ અંગોના છેદનથી સહવી પડતી વેદનાઓ સહન કરવાનું પસન્દ કરે છે, પણ પાપકર્મોથી નિવૃત્ત થવાનું પસન્દ કરતા નથી. આ વાત કેવી આશ્ચર્યજનક છે! મહામોહનું કેવું સામ્રાજ્ય વ્યાપેલું છે! ॥૨૨॥

सू० २३

मूलम्-सुतमेयमेवमेगेसिं इत्थीवेदेइ हु सुयक्खायं ।
एवंपि ता वदित्ता वि अदुवा कम्मुणा अवकरेंति ॥२३॥

छाया--श्रुतमेतदेवमेकेषां स्त्रीवेद इति हु स्वाख्यातम् ।
एवमपि ता उक्त्वाऽपि अथवा कर्मणा अपकुर्वन्ति ।।२३॥

अन्वयार्थः-(एयं) एतद् (एवं) एवम् (सुतं) श्रुतं यत् स्त्रीसंसर्गो महादोषायेति तथा (एगेसिं) एकेषां वैशिकादिकानां (सुयक्खायं) स्वाख्यातम्-सुष्ठु कथनं (इत्थीवेदेइ) स्त्रीवेद इति एकेषां स्त्रीवेदविदां स्वाख्यातमिति (ता) ताः=स्त्रियः (एवं वदित्ता वि) एवमुक्त्वापि (अदुवा) अथवा तथापि (कम्मुणा अवकरेंति) कर्मणा अपकुर्वन्तीति-विपरीतमाचरन्तीति ॥२३॥

शब्दार्थ--'एवं-एवम्' इस प्रकार 'सुतं-श्रुतम्' स्त्री संपर्क महादोषजनक है ऐसा मैंने सुना है तथा 'एगेसिं-एकेषां' कोई कोई का 'सुयक्खायं-स्वाख्यातम्' सम्यक् कथन है 'इत्थीवेदेइ-स्त्रीवेद इति' कामशास्त्र का यह कथन है कि 'ता-ताः' स्त्रियः 'एवं वदित्ता वि-एवमुक्त्वापि' अब मैं ऐसा नहीं करूंगी ऐसा कहती है 'अदुवा-अथवा' तो भी 'कम्मुणा अवकरेंति-कर्मणा अपकुर्वन्ति' उससे विपरीत आचरण करती हैं ॥२३।

अन्वयार्थ—हमने ऐसा सुना है कि स्त्रियों का सम्पर्क महान् दोष का कारण होता है। किन्हीं वैशिक आदि का ऐसा कहना है कि 'अब मैं इस प्रकार का पाप नहीं करूंगी' ऐसा कह कर भी पुनः विपरीत आचरण करती हैं ॥२३।

શબ્દાર્થ—'एवं-एवम्' આ રીતે 'सुतं-श्रुतम्' સાંભળ્યુ' છે. અર્થાત્ સ્ત્રિયોનો સંપર્ક મહાદોષાવહ છે, તેમ મે' સાંભળ્યુ' છે. તથા 'एगेसिं-एकेषां' કોઇ કોઇનું 'सुयक्खायं-स्वाख्यातम्' સમ્યક્ કથન છે. કે 'ता-ता.' સ્ત્રીઓ 'एवं वदित्ता वि-एवमुक्त्वा वि' હવે પછી આમ કરીશ નહી' એવુ' કહે છે. 'अदुवा-अथवा' તો 'कम्मुणा अवकरेंति-कर्मणा अपकुर्वन्ति' એ કથનથી જુદી જ રીતનું' આચરણ કરે છે. ।।૨૩।।

સૂત્રાર્થ—અમે એવુ' સાંભળ્યુ' છે કે સ્ત્રીઓનો સંપર્ક મહાન્ દોષના કારણ રૂપ બને છે કોઇ કોઇ સ્ત્રિઓ એવુ' કહે છે કે 'હવેથી હુ' એવુ' દુષ્કૃત્ય નહી' કરુ',' પરન્તુ એવુ' વચન આપ્યા બાદ પણ તેઓ વિપરીત આચરણ જ કરતી રહે છે. ।।૨૩।।

टीका--एयं एवं सुतं=एतत् स्त्रीचरितम् एवम्=ऐहिक पारलौकिकदुःखप्रदमिति शास्त्रेभ्यः गुरुप्रभृतिमहापुरुषाणां मुखात् श्रुतमिति। 'एगेसिं' एकेषां सुयक्खायं' स्वाख्यातम् सुष्ठुकथनम्। 'इत्थीवेदे हु' स्त्रीवेदइति हु=स्त्रीवेदः कामशास्त्रम्। तस्यापि-एवमेव कथनम्, यत् स्त्रियः स्वभावतश्चपला दुःखदायिन्यः कपटकारिण्यश्चेति। 'ता' ताः=स्त्रियः 'एवंपि वदित्तावि' एवमपि ता उक्त्वा= अतः परं दुष्कृतं कर्म न करिष्यामः, इत्युक्त्वापि 'कम्मुणा' कर्मणा-क्रियया 'अवकरेंति' अपकुर्वन्ति विरूपमाचरन्ति। अथवा पतिशिक्षणं स्वीकृत्य तस्य पत्युरेवापकारं कुर्वन्ति।

स्त्रीणां हृदयं दर्पणान्तर्गतं मुखमिव दुर्ग्राह्यम्' भावः पर्वतमार्ग इव विषमः, चित्त पुष्करपलाशस्थितजलबिन्दुरिव तरलं नैकत्र संतिष्ठते, किं बहुना विषलतेव भवति

टीकार्थ--स्त्रियों का सम्बन्ध इस लोक और परलोक संबंधी दुःख देने वाला है, यह हमने शास्त्रों से गुरु आदि महापुरुषों के मुख से सुना है। कोई कोई ऐसा कहते हैं और कामशास्त्र का भी यही कथन है कि स्त्रियां स्वभाव से ही चपल होती हैं, दुःखदायिनी होती हैं और कपटकारिणी होती हैं। वे स्त्रियां 'इसके पश्चात् दुष्कर्म नहीं करूंगी' इस प्रकार वह कह के भी विपरीत ही आचरण करती हैं अथवा पति की शिक्षा को स्वीकार करके पति का ही अपकार कर बैठती हैं।

स्त्रियों का हृदय दर्पण में झलकने वाले मुख के समान दुर्ग्राह्य है पकड में आने वाला नहीं है। उनका भाव पर्वतीय मार्ग के समान विषम होता है। उनका चित्त कमल के पत्र पर स्थित जल के बिन्दु के

ટીકાર્થ—સ્ત્રિઓનો સમ્બન્ધ આ લોક અને પરલોકમાં દુઃખજનક થઈ પડે છે, એવું અમે શાસ્ત્રોમાંથી ગુરુ આદિ મહાપુરુષોને મુખે શ્રવણ કર્યું છે. કોઈ કોઈ લોકો પણ એવું જ કહે છે, અને કામશાસ્ત્રમાં પણ એવું જ કહ્યું છે કે સ્ત્રિઓ સ્વભાવે ચંચળ, દુઃખદાયિની અને કપટકારિણી હોય છે 'હવેથી ફરી કદી પણ દુષ્કૃત્ય નહીં કરૂં.' એવું વચન આપીને તુરત જ વચન ભંગ કરતાં તે સંકોચ અનુભવતી નથી-ફરીથી એજ દુષ્કૃત્ય આચરવા લાગી જાય છે અથવા એવી દુરાચારી સ્ત્રી પતિ દ્વારા જે શિક્ષા કરવામાં આવે તે સ્વીકારી લઈને, પતિનો દ્રોહ કરવાનુ ચાલુ જ રાખે છે.

જેવી રીતે દર્પણની અંદર દેખાતાં મુખના પ્રતિબિંબને પકડી શકાતું નથી, એજ પ્રમાણે સ્ત્રીના હૃદયને (મનોભાવોને) જાણી શકાતા નથી. સ્ત્રિઓના મનોભાવો ગિરિમાર્ગના સમાન વિષમ હોય છે. તેનું ચિત્ત કમલપત્ર પર

स्त्री। तदुक्तं कामशास्त्रे—

'दुर्ग्राह्यं हृदयं यथैव वदनं यद्दर्पणान्तर्गतं,
भावः पर्वतमार्गदुर्गविषमः स्त्रीणां न विज्ञायते।
चित्तं पुष्करपत्रतोयतरलं नैकत्र संतिष्ठते
नार्यो नाम विषांकुरैरिव लता दोषैः समं वर्धिताः ॥१॥' इत्यादि ॥२३॥

मूलम्—अन्नं मणेण चिंतेंति वाया अन्नं च कम्मुणा अन्नं।
तम्हा ण सद्दह भिक्खू बहुमायाओ इत्थिओ णच्चा ॥२४॥

छाया—अन्यन्मनसा चिन्तयन्ति वाचाऽन्यच्च कर्मणाऽन्यत्।
तस्मान्न श्रद्दधीत भिक्षुः बहुमायाः स्त्रियो ज्ञात्वा ॥२४॥

समान चंचल होता है। वह एक जगह पर स्थिर नहीं रहता। अधिक क्या कहा जाय स्त्री दोषयुक्त विषलता के समान होती है। कामशास्त्र में कहा है—'दुर्ग्राह्यं हृदयं यथैव वदनं यद्दर्पणान्तर्गतं'

'स्त्रियों का हृदय उसी प्रकार दुर्ग्राह्य होता है जैसे दर्पण में प्रतिबिम्बित मुख। उनका भाव पर्वत संबंधी मार्ग के समान विषम होता है, उसका पता लगाना कठिन है। उनका चित्त कमल के पत्र पर स्थित जल के समान तरल (चंचल) होता है। वह एक स्थान पर स्थिर नहीं रहता। इस प्रकार नारी संयमियों के लिये दोषों से युक्त विष की लता के समान है ॥२३॥

शब्दार्थ—'मणेण-मनसा' स्त्रियां मन से 'अन्नं-अन्यत्' दूसरा 'चिंतेंति-चिन्तयन्ति' सोचती हैं 'वाया-वचसा' वाणी से 'अन्नं-अन्यद्

રહેલા જળબિન્દુના સમાન ચચળ હોય છે. તે કદી એક જ વસ્તુમાં સ્થિર રહેતું નથી. અધિક શું કહું!

સ્ત્રી વિષલતા સમાન દોષયુક્ત હોય છે. કામશાસ્ત્રમાં પણ સ્ત્રિઓ વિષે એવું કહ્યું છે કે—'दुर्ग्राह्य हृदयं यथैव वदनं यद्दर्पणान्तर्गतं' ઈત્યાદિ—

'જેવી રીતે દર્પણમાં પ્રતિબિંબિત મુખ દુર્ગાહ્ય હોય છે, એજ પ્રમાણે સ્ત્રિઓનું હૃદય પણ દુર્ગ્રાહ્ય હોય છે, તેમના મનોભાવો પર્વતીય માર્ગના સમાન વિષમ હોય છે, તેથી તે ભાવોને સમજવાનું દુષ્કર બની જાય છે. તેનું ચિત્ત કમલપત્ર પર સ્થિત જલના સમાન તરલ (ચંચળ) હોય છે, તેથી તે એક જ સ્થાન પર સ્થિર રહેતું નથી. તેથી જ નારીઓનો સમાગમ સંયમી પુરુષોને માટે દોષોથી યુક્ત વિષલતા સમાન સમજવો. ॥૨૩॥

શબ્દાર્થ—'मणेण-मनसा' સ્ત્રિયો મનથી 'अन्नं-अन्यत्' બીજૂં જ 'चिंतेंति-चिन्तयन्ति' વિચારે છે- 'वाया-वचसा વચનથી 'अन्नं-अन्यत्' બીજૂં જ કહે

अन्वयार्थः-- (मणेग) मनसा (अन्नं) अन्यत् (चिंतेति) चिन्तयन्ति (वाया) वचसा (अन्नं) अन्यद् वदन्ति (कम्मुणा अन्नं) कर्मणा अन्यत् कुर्वन्ति (तम्हा) तस्मात् कारणात् (बहुमाया इत्थिओ णच्चा) बहुमायाः स्त्रिय इति ज्ञात्वा (भिक्खू) भिक्षुः मुनिः (ण सद्दह) न श्रद्धीत स्त्रीषु श्रद्धां नैव कुर्यादिति ॥२४॥

टीका-'मणेण अन्नं चिंतेंति' पातालोदरगंभीरेण मनसा अन्यत् चिन्तयन्ति। 'वाया अन्नं' श्रवणमात्रमधुरया विपाकदारुणया वा वाचा ततोऽन्यद् वदन्ति। 'कम्मुणा अन्नं' कर्मणा चाऽन्यमेव सजन्ते। अतिगंभीरमनसा किमप्यन्यदेव चिन्तयन्ति, अर्थात् श्रवणमनोज्ञवचनेन किमप्यन्यदेव वदन्ति। कर्मणानुष्ठानेन

और ही कहती है 'कम्मुणा अन्नं-कर्मणा अन्यत्' और कर्म से और ही करती है 'तम्हा-तस्मात्' इस कारण से 'बहुमायाओ इत्थिओ णच्चा-बहुमायाः स्त्रियः ज्ञात्वा बहुत मायावाली स्त्रियों को जानकर भिक्खू-भिक्षुः' मुनि 'ण सद्दह-न श्रद्धीत' उनमें श्रद्धा न करें ॥२४॥

अन्वयार्थ--स्त्री मन से अन्य सोचती है वचन से अन्य बोलती है कर्म (कार्य) से कुछ अन्य ही करती है। अतएव स्त्रियां बहुत मायाचारिणी होती हैं, ऐसा जानकर मुनि उन पर श्रद्धा न करे ॥२४।

टीकार्थ—स्त्री अपने पाताल के समान गंभीर मन से कुछ और ही सोचती हैं, केवल सुनने में मधुर किन्तु विपाक में भयानक वाणी से कुछ और ही कहती है तथा कर्म (कार्य) से कुछ और ही करती है।

છે 'कम्मुणा अन्नं-कर्मणा अन्यत्' તથા કર્મથી બીજું જ કરે છે. 'तम्हा-तस्मात्' તે કારણે 'बहुमायाओ इत्थिओ नच्चा-बहुमाया स्त्रियः ज्ञात्वा' સ્ત્રિયોને અધિક માયાવી સમજીને 'भिक्खू-भिक्षुः' મુનિએ 'ण सद्दह-न श्रद्धीत' તેઓમાં વિશ્વાસ ન કરે. ।.૨૪.।

સૂત્રાર્થ--સ્ત્રી મનમાં કોઈ એક પ્રકારનો વિચાર કરતી હોય છે, વચન દ્વારા જુદું જ બોલતી હોય છે અને કાયા દ્વારા વળી અન્ય જ કોઈ કાર્ય કરતી હોય છે। આ પ્રકારે સ્ત્રીઓ માયાચારિણી હોવાથી મુનિએ તેમનો વિશ્વાસ રાખવો જોઈએ નહીં ।।૨૪।।

ટીકાર્થ--સ્ત્રી તેના પાતાલ જેવા ગંભીર મનમાં કંઈ જુદું જ (વાણીથી વિપરીત) વિચારતી હોય છે, માત્ર સાંભળવામા મધુર લાગે પણ જેનો વિપાક ભયંકર હોય એવું જુદું જ (વિચારોથી વિપરીત) તે બોલતી હોય છે, અને વાણી અને વિચારોથી જુદું પડે એવું કંઈક કરતી હોય છે. આ રીતે તેના વિચારો, વાણી અને કાર્યોમાં એકરૂપતા હોતી નથી. તે

किमपि अन्यदेव कार्यं कुर्वन्ति । यन्मनसा चिन्तितं तन्न ब्रुवते । यद् ब्रुवते तन्न कुर्वन्ति किन्तु सर्वं विपरीतमेव समाचरन्तीति भावः--
'तम्हा' तस्मात् 'बहुमायाओ इत्थिओ' बहुमायाः स्त्रियः इति 'णच्चा' ज्ञात्वा 'भिक्खू' भिक्षुकः 'ण सद्दहे' न श्रद्दधीत तासु श्रद्धां न कुर्यात् ॥२४॥

मूलम्-जुवई समणं बूया विचित्तलंकारवत्थगाणि परिहित्ता ।
विरता चरिस्सहं रुक्खं धम्ममाइक्ख णे भयंतारो ॥२५॥

छाया-युवतिः श्रमणं ब्रूयात् विचित्राऽलंकारवस्त्रकाणि परिधाय ।
विरता चरिष्याम्यहं रूक्षं धर्ममाचक्ष्व नः भयत्रातः ॥२५ ।

अपने अत्यन्त गंभीर मन से कुछ और ही सोचती है । श्रुतिसुखद वचनों से कुछ और ही कहती है और कर्म से कुछ और ही करती है । जो मन से सोचती है सो कहती नहीं और जो कहती है सो करती नहीं । वह सब विपरीत ही आचरण करती हैं ।

अतएव स्त्रियां बहुत मायाचारिणी होती हैं ऐसा जानकर साधु उन पर श्रद्धा न करे ।

यहां लौकिक वचन भी कह लेने चाहिए ॥२४॥

शब्दार्थ--'जुवइ-युवतिः' कोई युवावस्था संपन्न स्त्री 'विचित्ता-लंकारवत्थगाणि परिहित्ता-विचित्रालंकारवस्त्राणि परिधाय' चित्रविचित्र अलङ्कार और वस्त्र पहनकर श्रमण के समीप में आकर 'समणं बूया-श्रमणं ब्रूयात्' साधु से कहे कि 'भयंतारो-हे भयत्रातः' हे भय से रक्षण करने वाले साधो ! 'अहं विरता-अहं विरता' मैं अब

મનમા જેવું વિચારે છે તેવું કહેવ ને બદલે જુદું જ કંઈક કહે છે. વળી તે મનમાં જેવું વિચારે છે અથવા વાણીથી જેવું કહે છે, તેના કરતાં જુદા જ પ્રકારનું આચરણ કરે છે.

આ પ્રકારનું સ્ત્રિઓનું વર્તન હોય છે. તે કારણે સ્ત્રિયોને માયાચારિણી કહી છે. તેથી મુનિએ સ્ત્રિઓને માયાચારિણી સમજીને તેમના પર બિલકુલ શ્રદ્ધા રાખવી જોઈએ નહીં. ।૨૪।

શબ્દાર્થ—'जुवइ-युवति.' યુવાવસ્થાવાળી કોઈ સ્ત્રી 'विचित्तालंकारवत्थगाणि परिहित्ता-विचित्रालकारवस्त्राणि परिधाय' ચિત્ર વિચિત્ર અલંકાર અને વસ્ત્રો પહેરીને શ્રમણની પાસે આવીને 'समणं बूया-श्रमण ब्रूयात्' સાધુને કહે કે-'भयंतारो-हे भयत्रात.' હે ભયથી રક્ષણ કરનાર સાધો ! 'अहं विरता-

अन्वयार्थः-(जुवइ) युवतिरभिनवयौवना (विचित्तालंकारवत्थगाणि परिहित्ता) विचित्रालंकारवस्त्राणि परिधाय श्रमणसमीपमागत्य (समणं बूया) श्रमणं प्रति-ब्रूयात् (भयंतारो) हे भयत्रातः (विरता) विरता संसाराद् (रुक्खं) रूक्षं संयममहं चरिष्ये अतः (णे) अस्मभ्यम् (धम्ममाइक्ख) धर्ममाचक्ष्व=धर्मोपदेशं कुरु इति ॥२५॥

टीका--'जुवइ' युवतिः-अभिनवयौवना मनोरमा 'विचित्तालंकारवत्थगाणि परिहित्ता' विचित्रालंकारवस्त्रकानि परिधाय-विलक्षणाऽऽभूषणवस्त्राणि परिधाय। कपटपूर्वकम्-'समणं' श्रमणसमीपमागत्य 'बूया' ब्रूयात् 'अहं गृह संबन्धेभ्यो-विरता। मम पतिः परिवारश्च नानुकूलोऽपि तु प्रतिकूलमाचरति। सर्वतो विरक्ता संयममेव पालयिष्यामि इति मम निश्चयो जातः। अतो 'भयंतारो' हे भय-

गृहबन्धन से विरक्त होकर 'रुक्खं-रूक्षं' संयम का 'चरिस्स-आचरिष्ये' पालन करूंगी 'णे-अस्मभ्यम्' मुझको आप 'धम्ममाइक्ख-धर्ममाचक्ष्व' धर्म का उपदेश करे ॥२५॥

अन्वयार्थ—नवयौवना स्त्री विचित्र अलंकारों और वस्त्रों को धारण करके श्रमण के समीप आकर उससे कहे हे भय से रक्षा करने वाले, मैं संसार से विरत हो चुकी हूं। संयम का आचरण करूंगी। मुझे धर्म का उपदेश कीजिए ॥२५॥

टीकार्थ--कोई स्त्री नवयुवति हो और वह विलक्षण प्रकार के वस्त्रों एवं आभूषण से सजकर, श्रमणों के पास आवे और कपट-पूर्वक कहे कि-मैं संसार से विरक्त हो चुकी हूं। मेरा पति अनुकूल नहीं वरन् प्रतिकूल आचरण करता है। अतएव मैंने निश्चय कर लिया

'अह विरता' હું હવે ગૃહ બધનથી વિરક્ત થઈને 'रुक्खं-रूक्षम्' સંયમનુ 'चरिस्सं-आचरिष्ये' આચરણ કરીશ. 'णे-अस्मभ्यम्' મને આપ 'धम्ममाइक्ख-धर्ममाचक्ष्व' ધર્મનો ઉપદેશ કરો. ॥૨૫॥

સૂત્રાર્થ—કદાચ કોઈ નવયૌવના સ્ત્રી વિવિધ વસ્ત્ર અલંકારો ધારણ કરીને સાધુની પાસે આવીને એવી વિનંતી કરે કે 'હે સંસારભયથી રક્ષણ કરનારા મુનિ! હું સંસારથી વિરક્ત થઈ ગઈ છું. હું સંયમની આરાધના કરીશ. આપ મને ધર્મોપદેશ કરો' તો પણ સાધુએ તેના વચનોમાં શ્રદ્ધા મૂકવી જોઈએ નહીં.

ટીકાર્થ–કોઇ નવયૌવના સ્ત્રી વિવિધ આભૂષણો તથા સુંદર વસ્ત્રો વડે બનીઠનીને સાધુની સમીપે આવે અને કપટપૂર્વક આ પ્રકારનાં વચનો બોલે કે 'મને આ સંસાર પર વૈરાગ્ય આવી ગયો છે. મારો પતિ મારી સાથે પ્રતિકૂળ આચરણ

त्रातः ? संसारभयात् रक्षक मुने ? मह्यं 'धम्मं' धर्म-चारित्रधर्मम् 'आइक्ख' आचक्ष्व=कथय, उपदेशं देहि । भयानकोऽयं संसारः, अस्मान्मे त्राणं कुरु इत्यादि वचनं कथयति । एतत्कथनमपि-एतासां व्यामोहायैव साधूनाम् न तु तत्त्वतः प्रतिपादनम् इति ॥२५॥

सूत्रम्-अदु सावियापवाएणं अहमंसि साहम्मिणी य समणाणं।
जउकुंभे जहा उवज्जोइ संवासे विदू विसीएज्जा ॥२६॥

छाया--अथ श्राविकाप्रवादेन अहमस्मि सार्धर्मिणी च श्रमणानाम् ।
जतुकुम्भो यथा उपज्योति: संवासे विद्वान्निपीदेत् ॥२६॥

है कि सबसे विरत होकर अब संयम का पालन करूं । हे संसार भय से रक्षण करने वाले मुने ! मुझे चारित्रधर्म का उपदेश कीजिये । यह संसार भयानक है । इससे मुझे बचाइए । इत्यादि वचन कहती है तो उसका यह कथन साधु को फहसाने के लिये ही समझना चाहिए । उसमें वास्तविकता नहीं होती ॥२५॥

शब्दार्थ—'अदु-अथ' उपर्युक्त कथन के अनन्तर 'सावियापवाएणं-श्राविकाप्रवादेन' श्राविका होने के बहाने से स्त्री साधु के निकट में आती है 'समणाणं-श्रमणानां' श्रमणों की 'अहमंसि साहम्मिणी-अहमस्मि सार्धर्मिणी' मैं साधर्मिणी हूं ऐसा कहकर भी साधु के पास आती है 'जहा उवज्जोइ-यथा उपज्योतिः' जैसे अग्नि के निकट 'जतुकुंभे-जतुकुंभः' लाख का घड़ा पिघल जाता है इसी प्रकार 'विदू-विद्वान्'

કરે છે. તેથી આ સંસારના મોહમાયાનો ત્યાગ કરીને સંયમ ગ્રહણ કરવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો છે, હે સંસારભયથી રક્ષણ કરનારા મુનિ! મને ચારિત્ર ધર્મનો ઉપદેશ દો. આ સંસાર ભયાનક છે, તેમાંથી મને બચાવો,' આ પ્રકારના વચનો ભલે તે બોલતી હોય, પરન્તુ તે વચનોને તેથી માયાજાળરૂપે સમજીને સાધુએ તેનો વિશ્વાસ કરવો જોઈએ નહીં. આ પ્રકારનાં વચનો તો માત્ર કહેવાનાં જ હોય છે-તેમાં વાસ્તવિકતા હોતી નથી ॥૨૫॥

શબ્દાર્થ—'अदु-અથવા' ઉપર્યુક્ત કથન પછી 'सावियापवाएणं-श्राविकाप्रवादेन' શ્રાવિકા હોવાના બહાનાથી સ્ત્રી સાધુની સમીપમાં આવે છે. 'समणाणं-श्रमणानां' શ્રમણોને 'अहमंसि साहम्मिणी-अहमस्मि सार्धर्मिणी' હું સાધર્મિણી છું. એવું કહીને પણ તે સાધુની પાસે આવે છે. 'जहा उवज्जोइ-यथा उपज्योतिः' જેમ અગ્નિની પાસે 'जतुकुंभे-जतुकुंभः' લાખનો ઘડો પીગળી

अन्वयार्थः-(अदु) अथ पश्चात् अथवा इति वा (सावियापवाएणं) श्राविका प्रवादेन-श्राविकाव्याजेन (समणाणं) श्रमणानां युष्माकं (अहमंसि साहम्मिणी) अहमस्मि सार्धर्मिणी-इति कथयित्वा साधुसमीपमागच्छति (जहा उवज्जोइ) यथा उपज्योतिः-अग्नेः-समीपे (जतुकुंभे) जतुकुंभ इव (विदू) विद्वान् (संवासे) संवासे-स्त्रीसंपर्के (विसीएज्जा) विषीदेत शीतलविहारी भवेत् , यथाऽग्निसमीपे लाक्षाघटो विलीयते तथा स्त्रीसंपर्के साधुरपि भ्रष्टो भवतीति ॥२६॥

टीका-'अदु' अथ समीपागमनानन्तरम् अथवा इति वा अथ='साविया-पवाएणं' श्राविकाप्रवादेन--अहं श्राविकास्मि इति कपटेन साधुसमीपमागत्य। 'समणाणं' श्रमणानां साधूनाम् 'अहं साहम्मिणी' साधर्मिणी अस्मि, साधूनां

विद्वान् पुरुष 'संवासे=संवासे' स्त्री के सम्पर्क में 'विसीएज्जा-विषीदेत' शीतल विहारी हो जाते हैं अर्थात् जैसा अग्नि के संसर्ग से घी पिघल जाता है वैसा ही स्त्री के संपर्क से साधु भी भ्रष्ट हो जाता है ॥२६॥

अन्वयार्थ--अथवा कोई स्त्री श्राविका होने का बहाना करके साधु के पास आती है। वह 'मैं आप की साधर्मिणी हूं, ऐसा कहती है। किन्तु जैसे अग्नि के समीप स्थित लाख का घडा पिघल जाता है। उसी प्रकार स्त्री के सम्पर्क से साधु विषाद को प्राप्त होता है-शिथि-लाचारी हो जाता है ॥२६॥

टीकार्थ--अथवा कोई स्त्री 'मैं श्राविका हूं' इस प्रकार का बहाना करके कपटपूर्वक साधु के सन्निकट आती है। वह साधु की साधर्मिणी

જાય છે. એજ પ્રમાણે 'विदू-विद्वान्' વિદ્વાન્ પુરૂષ 'संवासे-संवासे' સ્ત્રિયોના સંપર્કમાં 'विसीएज्जा-विषीदेत' શીતલવિહારી થઈ જાય છે. અર્થાત્ જેમ અગ્નિના સંપર્કથી લાખ ઓગળી જાય છે. એજ પ્રમાણે સ્ત્રી સંપર્કથી સાધુ પણ ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે. ॥ ૨૬ ॥

સૂત્રાર્થ—અથવા કોઈ સ્ત્રી શ્રાવિકા હોવાનું બહાનું કાઢીને સાધુની પાસે આવે છે. તે સાધુને કહે છે કે 'હું આપની સાધર્મિણી છું.' આ તો તેની કપટજાળ જ હોય છે. જેવી રીતે અગ્નિની પાસે પડેલો લાખનો ઘડો ઓગળી જાય છે, એજ પ્રમાણે સ્ત્રીના સંપર્કથી સાધુ શિથિલાચારી બની જાય છે અને આલોક અને પરલોકમાં દુઃખોનો અનુભવ કરે છે. ॥૨૬॥

ટીકાર્થ—અથવા-'હું શ્રાવિકા છું' એવું બહાનું કાઢીને કોઇ સ્ત્રી કપટ-પૂર્વક સાધુની પાસે આવે છે. તે સાધુની સાધર્મિણી (સમાન ધર્મવાળી)

साधर्मिणी अहमस्मीति कपटेन साधुसमीपमागत्य साधुं धर्मात् प्रस्खलयति। अयं भावः–स्त्रीणां संबन्धो महतेऽनर्थाय भवति साधूनाम्। साधोर्ज्ञानं तपःसंयमादिकं सर्वमपि स्त्रीसंपर्कात्सहसैव विनश्यति। तदुक्तम्–

'तज्ज्ञानं तच्च विज्ञानं तत्तपः स च संयमः।
सर्वमेकपदे भ्रष्टं सर्वथा किमपि स्त्रियाः ॥१॥'

स्त्रीसान्निध्यात् पुरुषाणां अनर्थे पतनं भवतीत्यत्र दृष्टान्तं दर्शयति। 'जतुकुंभे' इत्यादि। 'जहा' यथा–उपज्योतिः, अग्निसमीपे लाक्षाघटः घृतघटो वा विलीयते। एवं स्त्रीणां 'संवासे' संवासे 'विउ' विद्वान्–शास्त्रज्ञोऽपि 'विसीएज्जा' विषीदेत। संयमानुष्ठानं प्रति शिथिलो भवेत्। तदुक्तम्–

(समान धर्म वाली) बनकर कपट से साधु को भ्रष्ट करती है। तात्पर्य यह है कि स्त्री का सम्पर्क साधुओं के लिये घोर अनर्थ का कारण बनता है। स्त्री के सम्पर्क से साधु का तप संयम आदि सब कुछ सहसा ही नष्ट हो जाता है। कहा भी है–'तज्ज्ञानं' इत्यादि

'साधु का वह ज्ञान, वह विज्ञान, वह तप और वह संयम जो उसने अत्यन्त श्रम से दीर्घकालीन साधनों के द्वारा प्राप्त किये हैं, स्त्री के संसर्ग से वे सभी एकदम ही नष्ट हो जाते हैं।'

स्त्री के सान्निध्य से पुरुषों का किस प्रकार अनर्थ में पतन होता है, यह बात दृष्टान्त द्वारा दिखलाते हैं–जैसे अग्नि के समीप स्थित लाख का घट पिघल कर नष्ट हो जाता है, उसी प्रकार शास्त्रज्ञ मुनि भी स्त्री के सम्पर्क से शिथिलाचारी हो जाता है। कहा है–'तप्ताङ्गारसमा' इत्यादि

બનીને કપટથી સાધુને ભ્રષ્ટ કરે છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે સ્ત્રિઓનો સંપર્ક સાધુને માટે ઘેર અનર્થનું કારણ બને છે સ્ત્રીના સંપર્કને લીધે સાધુના તપ, સંયમ આદિ એકાએક નષ્ટ જ થઈ જાય છે. કહ્યું પણ છે કે– 'તજ્જ્ઞાનં' ઇત્યાદિ 'જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, તપ, સંયમ આદિ વસ્તુઓ કે જે તેણે (સાધુએ) અત્યન્ત શ્રમ અને દીર્ઘકાલીન સાધના દ્વારા પ્રાપ્ત કરેલ હોય છે, તે બધું સ્ત્રીના સંસર્ગમાં આવતાં જ એકદમ નષ્ટ થઈ જાય છે.'

સ્ત્રીના સમાગમમાં આવવાથી સાધુનું કેવી રીતે પતન થાય છે. સ્ત્રીસમાગમ સાધુને માટે અનર્થનું કારણ કેવી રીતે બને છે તે સૂત્રકાર દૃષ્ટાન્તદ્વારા સમજાવે છે–જેવી રીતે અગ્નિની સમીપમાં મૂકેલો લાખનો ઘડો પીગળીને નષ્ટ થઈ જાય છે, એજ પ્રમાણે શાસ્ત્રજ્ઞ મુનિ પણ સ્ત્રીના સંપર્કને લીધે શિથિલાચારી થઈ જાય છે. કહ્યું પણ છે કે–'તપ્તાઙ્ગારસમા' ઇત્યાદિ

'तप्ताङ्गारसमा नारी घृतकुम्भसमः पुमान् ।
तस्माद् घृतं च वह्निं च नैकत्र स्थापयेद् बुधः ॥१॥' इति ॥२६॥

स्त्रीसान्निध्ये दोषान् प्रदर्श्य तत्सम्बन्धजनितं दोषं दर्शयितुमाह-
'जतुकुंभे' इत्यादि ।

मूलम्—जंतुकुंभे जोइउवगूढे आसुऽभितत्ते णासमुवयाइ।
एवित्थियाहिं अणगारा संवासेण णासमुवयंति ॥२७॥

छाया---जतुकुम्भो ज्योतिरुपगूढ आश्वभितप्तो नाशमुपयाति ।
एवं स्त्रीभिरनगाराः संवासेन नाशमुपयान्ति ॥२७॥

स्त्री प्रज्वलित अंगारेके समान है और पुरुष घृत के घडे के समान है। अतएव बुद्धिमान् पुरुष घृत और अग्नि को एक स्थान पर स्थापित न करे ।२६॥

स्त्री की समीपता से होने वाले दोषों को दिखलाकर उसके संबन्ध से होने वाले दोष दिखाने के लिये कहते हैं—'जतुकुंभे' इत्यादि ।

शब्दार्थ---'जोइउवगूढे जतुकुंभे-ज्योतिरुपगूढो जतुकुंभः' जैसे अग्नि से स्पर्श किया हुआ लाख का घडा 'आसुभितत्ते णासमुवयाइ-आश्वभितप्तो नाशमुपयाति' शीघ्र तप्त होकर नष्ट हो जाता है 'एवं-एवं' इसी प्रकार 'इत्थियाहिं-स्त्रीभिः' स्त्रियों के 'संवासेण-संवासेन' सहवास से 'अनगारा-अनगाराः' अनगार-साधु 'णासमुवयंति-नाशमुपयान्ति' नष्ट हो जाते हैं अर्थात् चारित्र से पतित हो जाते हैं ॥२७॥

'स्त्री प्रज्वलित अंगारा समान छे अने पुरुष घीना घडा समान छे. तेथी बुद्धिमान पुरुषे घी अने अग्निने એक ज जग्याએ એकठां थवा देवा जोईએ नही.' ॥२६॥

स्त्रीनी समीपताने कारणे उद्‌भवता दोषोने प्रकट करीने हवे सूत्रकार तेना दुःखद परिणामो प्रकट करे छे-'जतुकुंभे' ईत्यादि—

શબ્દાર્થ—'जोइउवगूढे जतुकुंभे-ज्योतिरुपगूढो जतुकुम्भः' જેમ અગ્નિથી સ્પર્શાયેલ લાખનો ઘડો 'आसुभित्तत्ते णासमुवयाइ-आश्वभितप्तो नाशमुपयाति' જલ્દિથી તપીને નાશ પામે છે 'एवं-एवम्' એજ રીતે 'इत्थियाहिं-स्त्रीभिः' સ્ત્રિયોના 'संवासेण-संवासेन' સહવાસથી 'अणगारा-अनगाराः' અનગાર-સાધુ 'णासमुवयंति-नाशमुपयान्ति' નાશ પામે છે. અર્થાત્ ચારિત્રથી પતિત થઈ જાય છે. ॥ २७ ॥

अन्वयार्थः-(जोइउवगूढे जतुकुंभे) ज्योतिरुपगूढो जतुकुंभः (आसुभितत्ते णासमुपयाइ) आश्वभितप्तो नाशमुपयाति (एवं) एवं (इत्थियाहिं) स्त्रीभिः (संवासेण) संवासेन-सहवासेन (अणगारा) अनगाराः साधवः (णासमुवयंति) नाशमुपयान्ति-चारित्रभ्रष्टा भवन्तीति ॥२७॥

टीका-'जोइउवगूढे' ज्योतिरुपगूढः-ज्योतिषा-अग्न्यादिना उपगूढः संस्पृष्टः 'जतुकुंभे' जतुकुम्भः लाक्षाघटः 'आसुभितत्ते' आश्वभितप्तः-आशु-शीघ्रम्, अभितप्तः, तेजसा तापितो घटः। 'णासमुवयाइ' नाशमुपगच्छति द्रवीभूय विनष्टो भवति। 'एवं' एवमेव 'अणगारा' अनगाराः-साधवः, नास्ति अगारः गृहं येषां तेऽनगाराः। 'इत्थियाहिं' स्त्रीभिः सह 'संवासेण' संवासेन 'णासं' नाशं 'उवयंति' उपयान्ति। कठिनसंयमपालनं परित्यज्य शिथिलविहारिणो भवन्ति। अथवा संयमादतिशयेन भ्रष्टा एव भवन्ति। जतुकुम्भानामग्निस्पर्शवत् साधूनां स्त्रीसंपर्को नाशायैव भवति। तस्मात् स्वहितार्थिना स्त्रीसंपर्कः सर्वथैव त्याज्य इति भावः ॥२७॥

अन्वयार्थ--अग्नि से स्पृष्ट हुआ लाख का घड़ा शीघ्र ही तप्त होकर विनाश को प्राप्त होता है। इसी प्रकार स्त्रियों के सहवास से साधुओं का विनाश हो जाता है-वे चरित्रभ्रष्ट हो जाते हैं ॥२७॥

टीकार्थ--लाख के घट को अग्नि से अडाकर के रख दिया जाय तो वह एकदम तपकर विनष्ट हो जाता है, इसी प्रकार अनगार स्त्रियों के संवास से अर्थात् साथ रहने से नाश को प्राप्त होते हैं अर्थात् कठिन संयम का त्याग करके शिथिलाचारी बन जाते हैं या संयम से सर्वथा ही भ्रष्ट हो जाते हैं। तात्पर्य यह है-जैसे अग्नि का स्पर्श लाख के घडे के विनाश का कारण होता है, उसी प्रकार स्त्रीसम्पर्क

સૂત્રાર્થ—અગ્નિનો સ્પર્શ પામતો લાખનો ઘડો તપીને થોડી જ વારમાં વિનષ્ટ થઇ જાય છે, એજ પ્રમાણે સ્ત્રિઓના સહવાસથી સાધુઓનો પણ વિનાશ જ થઈ જાય છે-તેઓ ચારિત્રભ્રષ્ટ થઈ જાય છે ॥૨૭॥

ટીકાર્થ—લાખના ઘડાને અગ્નિનો સ્પર્શ થાય એવી રીતે રાખવામાં આવે, તો તે એકદમ તપી જઇને-પીગળી જઇને વિનષ્ટ થઇ જાય છે. એજ પ્રમાણે જે અણુગાર સ્ત્રીઓનો સંપર્ક રાખે છે, અથવા તેમનો સહવાસ કરે છે, તે પણ વિનષ્ટ જ થઇ જાય છે. એટલે કે તે અણગાર કઠણ એવા સંયમનો ત્યાગ કરીને શિથિલાચારી બની જાય છે, અથવા સંયમના માર્ગેથી સર્વથા ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે. તાત્પર્ય એ છે કે જેવી રીતે અગ્નિનો સ્પર્શ લાખના ઘડાના

मूलम्—कुव्वंति पावगं कम्मं पुट्ठा वेगेवमाहिंसु।
नो हं करोमि पावंति अंकेसाइणी ममेसत्ति ॥२८॥

छाया—कुर्वन्ति पावकं कर्म पृष्टा एके एवमाहुः।
नाहं करोमि पापमिति अंकेशायिनी ममैषेति ॥२८॥

अन्वयार्थः-(एगे) एके-साधवः (पावगं) पापकं सावद्यं (कम्मं) कर्म (कुव्वंति) कुर्वंति (पुट्ठा) पृष्टा परेण (एवमाहिंसु) एवमाहुः (अहं) अहं (पावं न करेमित्ति) अहं पापं न करोमीति (एसा) एषा स्त्री (मम) मम (अंकेसाइणीति) अंकेशायिनी इति बाल्यावस्थायां ममांकशायिनीति ॥२८॥

साधुओं के विनाश का कारण होता है। अतएव आत्महित के अभिलाषी को स्त्री का सम्पर्क सर्वथा त्याग देना चाहिए ॥२७॥

शब्दार्थ—'एगे-एके' कोई साधु 'पावगं-पापकं' पापजनक 'कम्मं-कर्म' कर्म 'कुव्वंति-कुर्वन्ति' करते हैं 'पुट्ठा-पृष्टाः' अन्य द्वारा पूछने पर 'एवमाहिंसु-एवमाहुः' ऐसा कहते हैं 'अहं-अहम्' मैं 'पावं न करेमित्ति-पापं न करोमीति' पापकर्म नहीं करता हूं 'एसा-एषा' यह स्त्री 'मम-मम' मेरे 'अंकेसाइणीति-अंकेशायिनी' बाल्यकाल से ही मेरे उत्संग में सोती है अर्थात् मेरी कन्यका जैसी है ॥२८॥

अन्वयार्थ—कोई कोई साधु पापकर्म करते हैं किन्तु दूसरे के पूछने पर कहते हैं 'मैं पापकर्म नहीं करता हूँ।' यह स्त्री तो बाल्यावस्था से ही मेरी अंकेशायिनी गोद में सोने वाली थी ॥२८॥

વિનાશનું કારણ બને, એજ પ્રમાણે સ્રીસંપર્ક સાધુના વિનાશનું કારણ બને છે. તેથી આત્મહિત ચાહતા સાધુએ સ્રીના સંપર્કનો સર્વથા ત્યાગ કરવો જોઇએ. ।૨૭।

શબ્દાર્થ—'एगे-एके' કોઈ પણ સાધુ 'पवगं-पापकम्' પાપજનક 'कम्मं-कर्म' કર્મ 'कुव्वंति-कुर्वन्ति' કરે છે. 'पुट्ठा-पृष्टाः' બીજાઓ દ્વારા પૂછવામાં આવે ત્યારે 'एवमाहिंसु-एवमाहुः' એવું કહે છે. 'अहं-अहम्' હું 'पाव' न करेमित्ति-पाप न करोमीति' પાપ કર્મ કરતો નથી. 'एसा-एषा' આ સ્રી 'मम-मम' મારા 'अंकेसाइणीति-अंकेशायिनीति' બાલ્યાવસ્થાથી જ મારા ખોળામાં સુવે છે. અર્થાત્ મારી દીકરી જેવી છે. ।।૨૮।।

સૂત્રાર્થ—કોઈ કોઈ સાધુ પાપકર્મનું સેવન કરે છે અને જ્યારે કોઇ તેના ચારિત્ર વિષે સંદેહ કરે ત્યારે તે એવો જવાબ આપે છે કે 'હું પાપકર્મનું સેવન કરતો નથી. આ સ્રી તો બાલ્યાવસ્થામાં મારી અંકેશાયિની (ખોળામાં શયન કરનારી) હતી. ।।૨૮।।

टीका--'एगे' एके-साधवः संसाराऽभिषक्ता ऐहिकपारलौकिककर्मभयात् त्यक्तमानसाः 'पावगं' पापम् 'कम्मं' कर्म 'कुव्वंति' कुर्वन्ति। 'पुट्ठा' पृष्टा-गुरुभिः पृष्टाः सन्त एवमाहुः 'अहं पावगं' अहं पाप कर्म न करोमि, नाऽहमेवं कुलसमुत्पन्नो यदेवंविधं कर्म करिष्ये। 'एसा' एषा 'अंकेसाइणी' अंकेशायिनी कन्यासदृशी पूर्वमासीत्। तदेषा मयि एवं करोति, किन्तु अहं विदितसंसारासार-स्वभावः प्राणाऽतिपातेऽपि एतादृशं कुत्सितकृत्यं नैव करिष्यामि एवं मिथ्या वचनं प्रलपयति, इति ॥२८॥

मूलम्—बालस्स मंदयं बीयं जं च कडं अवजाणइ भुज्जो।
दुगुणं करेइ से पावं पूयणकामो विसन्नेसी॥२९॥

छाया—बालस्य मान्द्यं द्वितीयं यत् च कृतमपजानीते भूयः।
द्विगुणं करोति स पापं पूजनकामो विषण्णैषी॥२९॥

टीकार्थ--कोई साधु, जो संसार में आसक्त हैं और इहलोक तथा परलोक संबंधी कर्मभय से रहित हैं, पापकर्म करते हैं, किन्तु जब उनके गुरु आदि उनसे पूछते हैं तो ऐसा कहते हैं कि मैं पापकर्म नहीं करता। मैं ऊंचे कुल में जन्मा हूँ ऐसा पाप कैसे कर सकता हूँ। यह स्त्री अंकेशायिनी है अर्थात् कन्या के समान है। इसी कारण यह मेरे साथ ऐसा व्यवहार करती है। मैंने संसार के असार स्वरूप को समझा है। मैं प्राण जाने पर भी ऐसा कुकृत्य नहीं करूंगा। इस प्रकार मिथ्या वचनों का प्रयोग करते हैं॥२८॥

ટીકાર્થ—કોઇ સાધુ કે જે સંસારમાં આસક્ત હોય છે અને આ લોક અને પરલોક સબંધી કર્મભયથી જે રહિત છે, તેના દ્વારા પાપકર્મનું સેવન કરવામાં આવે છે, પરન્તુ જ્યારે તેના ગુરુ આદિ તે વિષે તેને પૂછે છે ત્યારે તે એવો જવાબ આપે છે કે—'હું પાપકર્મ આચરતો નથી, હું ઊંચા કુળમાં જન્મ્યો છું. મારાથી એવું પાપકર્મ કેવી રીતે કરી શકાય? તમે જે સ્ત્રી સાથેના મારા સંબધના વિષયમાં સંદેહ સેવો છો, તે સ્ત્રી તો અંકેશાયિની છે. એટલે કે બાલ્યાવસ્થામાં તે મારા ખોળામાં ખેલી હતી અને શયન કરતી હતી. તે તો મારી પુત્રી સમાન છે. તે કારણે તે મારી સાથે એવો વ્યવહાર રાખે છે. મેં સંસારની અસારતાને જાણી લીધી છે. મારાં પ્રાણોનો નાશ થાય તો પણ હું એવું દુષ્કૃત્ય ન કરું' આ પ્રકારનાં અસત્ય વચનોનો તે પ્રયોગ કરે છે. ॥૨૮॥

अन्वयार्थः- (बालस्स) बालस्य अज्ञानिनः (बीयं) द्वितीयं मंदय) मान्द्यं-मूर्खत्वं (जं च कडं भुज्जो अवजाणइ) यच्च कृतं दुष्कर्म तस्य भूयः पुनः अपजानीते-अपलापं करोति, एकं तु पाप मैथुनं द्वितीयं मृषावादित्वम् अतः (से) सः (दुगुणं पावं करेइ) द्विगुणं पापं करोति (पूयणकामो) लोके पूजाकामः (विसन्नेसी) विषण्णैषी-असंयमेच्छावानिति ॥२९॥

शब्दार्थ--'बालस्स-बालस्य' अज्ञानी पुरुष की 'बीयं-द्वितीयं' दूसरी 'मंदयं-मान्द्यं' मूर्खता यह है की 'जं च कडं भुज्जो अवजाणइ-यच्च कृतं भूयः अपजानीते' वह किये हुए पापकर्म को नहीं किया हुआ कहता है 'से-सः' वह पुरुष 'दुगुणं पावं करेइ-द्विगुणं पापं करोति' प्रथम पाप करना और उसके छिपाने के लिये झूठ बोलना इस प्रकार दुगना पाप करता है 'पूयणकामो-पूजाकामः' वह जगत में अपनी पूजा चाहता है और 'विसन्नेसी-विषण्णैषी' असंयम की इच्छा करता है।२९।

अन्वयार्थ—ऐसा कहना अज्ञानी जीव की दूसरी मूर्खता है कि वह किये हुए पापकर्म का अपलाप करता है। उसने एक पाप मैथुन सेवन का किया दूसरा मृषावाद का। इस प्रकार उसने दुगुना पाप किया। वह लोक में पूजा का कामी और असंयम की इच्छा वाला होता है ॥२९॥

શબ્દાર્થ—'बालस्स-बालस्य' અજ્ઞાની પુરૂષની बीय-द्वितीयम्' બીજી 'मंदयं-मान्द्यम्' મૂર્ખતા એ છે કે 'जं च कड भुज्जो अवजाणइ-यच्च कृतं भूयः अपजानीते' તે કરેલા પાપકર્મને નથી કર્યું તેમ કહે છે તેથી 'से-स.' તે પુરૂષ दुगुणं-पावं करेइ-द्विगुण पाप करोति' એક તો પાપ કરવું અને તેને છુપાવવા જુઠું બોલવું એ રીતે બમણું પાપ કરે છે 'पूयणकामो-पूजाकाम.' તે જગતમાં પોતાની પૂજા ચાહે છે અને 'विसन्नेसी-विषण्णैषी' અસયમની ઈચ્છા કરે છે. ॥ ૨૯ ॥

સૂત્રાર્થ--પાપકૃત્યનું સેવન કરીને આ પ્રમાણે અસત્યનો આશ્રય લેવો તે અજ્ઞાની જીવની બીજી મૂર્ખતા છે. મૈથુનસેવન રૂપ એક પાપ તો તેણે કર્યું જ છે, હવે તે પાપનો ઇન્કાર કરીને તે મૃષાવાદ રૂપ બીજા પાપનું પણ સેવન કરે છે આ પ્રકારે તે બમણું પાપ કરે છે આ પ્રકારે સંયમની વિરાધના કરવા છતાં પણ લોકોમાં પોતાની પૂજા-સત્કાર-થાય એવી અભિલાષા તે રાખતો હોય છે. ॥૨૯॥

टीकार्थ—'बालस्स' बालस्य मन्दमतेः रागद्वेषकलुषितान्तःकरणस्य। 'बीयं' द्वितीयमिदम् 'मंदयं' मान्द्यम्–अज्ञत्वम्। किं तद् द्वितीयम्–'जं च कडं' यच्च पापकर्म कृतम्, शरीरवाङ्मनोभिः संपादितम्। तादृशं मैथुनरूपं कर्म तत् प्रथमम्, 'भुज्जो' भूयः गुर्वादिभिः पृष्टः सन् पुनरपि 'अवजाणइ' अपजानीते अपलापं करोति–प्रच्छादयति नाहमेवं कृतवानिति द्वितीयम् एवम्। 'से' स पुरुषः 'दुगुणं पावं करेइ' द्विगुणं पापं करोति। किमर्थमेवं करोति तत्र ह– 'पूयणकामो' पूजनकामः, लोकेऽस्माकं पूजा भवतु इत्यभिलाषां विकर्त्ति करोति च संयमविराधनम्। एकस्तु तावत् प्राथमिको दोषः यत् पापकर्म तेन कृतम्। द्वितीयस्तु दोषः तादृशं कुत्सितं कर्म कृत्वाऽपि परेण पृष्टोऽपलपति। एतादृशः पुरुषः संसारे स्वकीय-पूजादिकमिच्छन् (विसन्नेसी) विषण्णैषी–विषण्णः–असंयमः, तदेषी–अभिलाषी-अस्ति असंयममिच्छतीत्यर्थः। पापकर्माऽनुष्ठानं मृषावादिता च, इति उभय-मपि दोषायैवेति भावः ॥२९॥

टीकार्थ—रागद्वेष से कलुषित अन्तःकरणवाले मतिमन्द उस साधु की यह दूसरी मूढता है। वह दूसरी मूढता कौन सी है? एक तो उसने मन वचन काय से पापकर्म किया, दूसरे गुरु आदि के पूछने पर वह नटता है। उसे छिपाने के लिए कहता है कि मैंने ऐसा नहीं किया है। ऐसा मनुष्य दुगुना पाप करता है। वह चाहता है कि लोक में मेरी पूजा प्रतिष्ठा हो किन्तु करता है संयमविराधना।

तात्पर्य यह है कि पहला दोष तो उसने यह किया कि पापकर्म किया, दूसरा दोष यह है कि दूसरे के पूछने पर दोष का सेवन करके भी अपलाप किया। ऐसा पुरुष चाहता तो यह है कि लोक में मेरी

ટીકાર્થ—રાગદ્વેષથી કલુષિત અંતઃકરણવાળા, મન્દમતિ તે સાધુની આ બીજી મૂઢતા છે, આ બીજી મૂઢતા કઈ છે, તે સૂત્રકાર સમજાવે છે–પહેલી મૂઢતા તો એ છે કે તેણે પાપકર્મ કર્યું. ગુરુ આદિએ તેને પૂછ્યું ત્યારે તેણે કહ્યું કે 'હું પાપકર્મ કરતો નથી' આ પ્રકારે અસત્ય વચનનો જે આધાર લીધો, તે તેની બીજી મૂઢતા ગણી શકાય તે બમણું પાપ કરે છે-મૈથુનસેવન જન્ય પાપ અને મૃષાવાદજન્ય પાપ તે એવું ઇચ્છે છે કે લોકમાં મારી પૂજાપ્રતિષ્ઠા થાય, પરન્તુ તેના આ પ્રકારના વર્તન દ્વારા તે સંયમની વિરાધના કરતો હોય છે.

આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે તેણે પાપકર્મનું સેવન કર્યું આ તેનો પહેલો દોષ 'પોતે પાપકર્મ કરતો નથી,' આ પ્રકારના અસત્ય કથનને કારણે ત મૃષાવાદના દોષને પણ પાત્ર થયો પાપકર્મનું આચરણ અને અસત્ય ભાષણ, આ બન્ને દોષો કરવાને કારણે તે બમણા પાપને પાત્ર થયો. એવો સાધુ એવું

किं च-'संलोक' इत्यादि।

मूलम्-संलोकणिज्जमणगारं आयगयं निमंतणेणाहंसु।
वत्थं च ताइ पायं वा अन्नं पाणगं पडिग्गाहे ॥३०॥

छाया—संलोकनीयमनगारमात्मगतं निमंत्रणेनाहुः।
वस्त्रं च त्रायिन्! पात्रं वा अन्नं पानकं प्रतिगृहाण ।३०॥

अन्वयार्थ-(संलोकणिज्जं) संलोकनीयं दर्शनीयं सुन्दरम् (आयगयं) आत्मगतमात्मज्ञानिनम् (अणगारं) अनगारं साधुं स्त्रियः (निमंतणेण) निमंत्रणेन (आहंसु)

प्रतिष्ठा हो, मुझे लोग संयमी समझे, किन्तु आचरण करता है संयम के प्रतिकूल। पापकर्म का अनुष्ठान करना और मिथ्या भाषण करना, यह दोनों ही दोषजनक हैं ।२९॥

और भी कहते हैं-'संलोकणिज्जं' इत्यादि।

शब्दार्थ—'संलोकणिज्जं-संलोकनीयम्' देखने में सुन्दर 'आयगयं-आत्मगतम्' आत्मज्ञानी 'अणगारं-अनगारम्' साधु को 'निमंतणेण-निमंत्रणेन' निमंत्रण देकर 'आहंसु-आहुः' स्त्री कहती हैं कि 'ताइ-हे त्रायिन्! भवसागर से रक्षा करने वाले हे साधो! 'वत्थं च-वस्त्रं च' वस्त्र 'पायं वा-पात्रं वा' अथवा पात्र 'अन्नं-अन्नम्' अशनादि 'पानगं-पानकम्' और पानी-अचित्त जल 'पडिग्गाहे-प्रतिगृहाण' मेरी पास से इन चीजों का आप स्वीकार करें ॥३०॥

अन्वयार्थ—कोई कोई स्त्रियां सुन्दर आत्मज्ञानी साधु को आमंत्रण

ચાહતો હોય છે કે લોકમાં મારી પ્રતિષ્ઠા વધે-લોકો મારો સત્કાર-કરે-લોકો મને સંયમી માનીને મારી પૂજાપ્રતિષ્ઠા કરે, પરન્તુ તેનું આચરણ તો સંયમથી પ્રતિકૂળ જ હોય છે. ॥૨૯॥

વળી સૂત્રકાર કહે છે કે-'संलोकणिज्जं' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'संलोकणिज्जं-संलोकनीयम्' જોવામાં સુંદર 'आयगयं-आत्मगतम्' આત્મજ્ઞાની 'अणगारं-अनगारम्' સાધુને 'निमंतणेण-निमंत्रणेन' નિમંત્રણ આપીને 'आहंसु-आहु.' સ્ત્રી કહે છે કે-'ताइ-हे त्रायिन्' ભવસાગરથી રક્ષા કરવાવાળા હે સાધો! 'वत्थं च-वस्त्रं च' વસ્ત્ર 'पायं वा-पात्रं वा' અથવા પાત્ર 'अन्नं-अन्नम्' આહાર વગેરે 'पानगं-पानकम्' અને પાન અર્થાત્ અચિત્ત જલ 'पडिग्गाहे-प्रतिगृहाण' મારી પાસેથી આ વસ્તુઓનો આપ સ્વીકાર કરો ॥૩૦॥

સૂત્રાર્થ—કોઇ કોઈ સ્ત્રિઓ સુંદર, આત્મજ્ઞાની સાધુને એવી વિનંતી

आहुः कथयन्ति (ताइ) हे त्रायिन्! संसारकांताररक्षक! (वत्थं च) वस्त्रं च (पायं वा) पात्रं वा 'अन्नं' अन्नम् अशनादिकं (पाणगं) पानकम्-अचित्तं जलम् (पडिग्गाहे) प्रतिगृहाण-अस्मद्धस्ताद्दीयमानमेतत्सर्वं स्वीकुरु इति ॥३०॥

टीका—'संलोकणिज्जं' संलोकनीयं दर्शनेऽतिसुन्दरं संयताचारपरिपालकं साधुम् 'आयगयं' आत्मगतं आत्मज्ञानिनम् 'अणगारं' अनगारं अगारपरिवर्जितं साधुम् स्त्रियः 'निमंतणेणाहंसु' निमन्त्रणेनाहुः-निमन्त्र्य कथयन्ति-'ताइ' त्रायिन्-हे संसारसागरात् रक्षक! महापुरुष! 'वत्थं' वस्त्रम् 'पायं' पात्रम् 'अन्नं पाणगं' अन्नं पानीयम्, अस्मद्भ्यः प्रदीयमानं 'पडिग्गहे' प्रतिगृहाण-स्वीकुरु। इत्येतत्सर्वम् वयं तुभ्यं दास्यामः, अस्मद्गृहमागत्य स्वीकुरु इति ॥३०॥

ततः संयतेन किं कर्तव्यं तत्राह-'णीवारे' इत्यादि।

मूलम्—णीवारमेवं बुज्झेज्जा णो इच्छे अगारमागंतुं।

बद्धे विसयपासेहिं मोहमावज्जइ पुणो मंदे ॥३१॥त्तिबेमि॥

करके कहती हैं-हे संसार कान्तार से रक्षा करने वाले! वस्त्र लीजिए, पात्र लीजिए, अन्न ग्रहण कीजिए, पान ग्रहण कीजिए मेरे हाथ से दिये जाने वाले इन पदार्थों को स्वीकार कीजिए ॥३०॥

टीकार्थ—जो देखने में अत्यन्त सुन्दर है, संयमी के आचार का पालक है, और आत्मज्ञानी है, ऐसे गृहत्यागी साधु को निमंत्रित करके स्त्रियां कहती हैं-हे संसारसागर से रक्षा करने वाले महापुरुष! मेरे हाथ से वस्त्र, पात्र, अन्न, पानी ग्रहण कीजिए। यह सब पदार्थ मैं आप को प्रदान करूंगी, मेरे घर पधारकर आप स्वीकार करें ॥३०॥

કરે છે કે 'હે સંસારકાન્તારમાંથી રક્ષા કરનારા મુનિ! આપ મારી પાસેથી વસ્ત્રના દાનનો સ્વીકાર કરો. મારા હાથથી અપાતા અન્ન દાનનો તથા પેય સામગ્રીનો સ્વીકાર કરો, હે મુનિ! મારા હાથથી પ્રદત્ત થતી આ બધી વસ્તુઓનો આપ સ્વીકાર કરો' ॥૩૦॥

ટીકાર્થ—જેઓ અત્યન્ત સુંદર હોય છે, સાધુના આચારનું પાલન કરનારા હોય છે અને આત્મજ્ઞાની હોય છે, એવા અણગારોને સ્ત્રિઓ પોતાને ઘેર પધારવાનું નિમંત્રણ આપીને એવું કહે છે કે 'હે સંસારસાગરને પાર કરાવનારા મહાપુરુષ! આપ મારે ઘેર પધારીને મારા હાથથી વસ્ત્ર, પાત્ર, આહાર, પાણી આદિનો સ્વીકાર કરો. તે સઘળા પદાર્થો હું આપને પ્રદાન કરીશ. તો આપ મારે ઘેર પધારીને તેનો સ્વીકાર કરો. ॥૩૦॥

छाया—नीवारमेवं बुद्ध्येत नेच्छेदगारमागन्तुम् ।
बद्धो विषयपाशेन मोहमापद्यते पुनर्मन्दः ॥३१॥इति ब्रवीमि॥

अन्वयार्थः-(एवं) एवमुक्तप्रकारकं प्रलोभनं साधुः (नीवार बुज्झेज्जा) नीवारं बुध्येत-वन्यपशुबंधने तंडुलकणमिव जानीयात् (अगारं) आगारं-गृहम् (आगंतुं) आगन्तुम् (णो इच्छे) नो इच्छेत् (विसयपासेहिं) विषयपाशैर्बद्धः (मंदे)

तब साधु को क्या करना चाहिए? सो कहते हैं 'णीवार०' इत्यादि।

शब्दार्थ—'एवं-एवम्' उक्त प्रकार के प्रलोभन को साधु 'नीवारं बुज्झेज्जा-नीवारं बुध्येत' जंगल के पशु को वश करने में चावल के दाने के जैसा समझे 'अगारं-आगारम्' घर 'आगंतुं-आगन्तुम्' आने की 'णो इच्छे-नो इच्छेत्' इच्छा न करें 'विसयपासेहिं-विषयपाशैः' विषयरूपी पाश से बँधा हुआ 'मंदे-मन्दः' अज्ञानी पुरुष 'मोहमावज्जइ मोहमापद्यते' मोह को प्राप्त होता है 'त्तिबेमि-इति ब्रवीमि' ऐसा मैं कहता हूँ ॥३१॥

अन्वयार्थ—इस प्रकार के प्रलोभन को साधु नीवार समझे वन्य पशु को बांधने के लिये बिखेरे हुए तन्दुलों के समान समझे। वह उनके घर जाने की इच्छा भी न करे। विषय के बन्धन में बद्ध अज्ञानी

આ પ્રકારનાં પ્રલોભનો બતાવવામાં આવે, ત્યારે સાધુએ શું કરવું જોઈએ તે સૂત્રકાર બતાવે છે—'णीवार०' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'एवं-एवम्' ઉક્ત રીતના પ્રલોભનોને સાધુ 'नीवार बुज्झेज्जा-नीवारम् बुध्येत' જંગલી પ્રાણિયોને વશ કરવામાં ચોખાના દાણાની માફક સમજે 'अगार-अगारम्' ઘેર 'आगंतु-आगन्तुम्' આવવાની 'णो इच्छे-नो इच्छेत्' ઇચ્છા ન કરે 'विसयपासेहिं-विषयपाशैः' વિષયરૂપી પાશથી બંધાયેલા 'मंदे-मन्दः' અજ્ઞાની પુરૂષ 'मोहमावज्जइ-मोहमापद्यते' મોહ પામે છે. 'त्तिबेमि-इति ब्रवीमि' એમ હું કહું છું. ॥૩૧॥

સૂત્રાર્થ—આ પ્રકારનાં પ્રલોભનોને સાધુએ નીવાર (પશુઓને જાળમાં ફસાવવા માટે વેરેલા તન્દુલ) સમાન સમજવા જોઈએ. તેણે તે સ્ત્રીના ઘેર જવાની ઇચ્છા પણ ન કરવી જોઈએ. તેણે એ વાતને બરાબર સમજી લેવી જોઈએ કે વિષયના બન્ધનમાં બંધાયેલો પુરુષ ફરી તેમાં જકડાઈ જાય છે કે તેને તોડ-

मन्दोऽज्ञानी (पुणो) पुनः (मोहमावज्जइ) मोहमापद्यते चित्तव्याकुलत्वमागच्छतीति। (त्तिवेमि) इति ब्रवीमि ॥३१॥

टीका-'एवं'एवं=स्त्रीनिमंत्रितवस्त्रपात्रादिकम् 'णीवारं' नीवारं वन्यशूकराय प्रदीयमानं तण्डुलकणमिव 'बुज्झेज्जा' बुद्ध्येत जानीयात्, एवं ज्ञात्वा 'अगारं' गृहम् 'आगंतु' आगन्तुं 'णो इच्छे' नो इच्छेत् यतः 'विसयपासेहिं' विषयपाशैः विषयाः शब्दादयः तैः पाशसदृशैः 'बद्धे' बद्धः-पाशितः 'मंदे' मन्दोऽज्ञानी परवशीकृतः स्नेहपाशत्रोटने

पुरुष पुनः मोह को प्राप्त होता है अर्थात् व्याकुलचित्त होता है।
'त्ति बेमि'-ऐसा मैं कहता हूं ॥३१॥

टीकार्थ-इस प्रकार स्त्री के द्वारा दिये जाने वाले वस्त्र पात्र आदि को नीवार अर्थात् शूकर आदि पशुओं को फंसाने के लिये डाले जाने वाले तन्दुल आदि के दाने के समान समझे। साधु इस प्रलोभन में पडकर उसके घर जाने की अभिलाषा तक न करे। पाश के समान विषयों के प्रलोभन में पडा हुआ अज्ञानी राग के बन्धन को तोडने में असमर्थ हो जाता है। उसके चित्त में व्याकुलता उत्पन्न हो जाती है। अतएव अपना हित चाहने वाले साधु को स्त्री के द्वारा निमंत्रित वस्त्र पात्र आदि का त्याग ही करना चाहिये।

वाने ते असमर्थ बनी जाय छे. એટલે કે તેનું ચિત્ત વ્યાકૂળ થઈ જાય છે, 'त्ति बेमि' એવું હું કહું છું.

ટીકાર્થ—આ પ્રકારે વસ્ત્ર, પાત્ર આદિ પ્રદાન કરવા રૂપ પ્રલોભનોથી સાધુએ લલચાવું જોઈએ નહીં. પરન્તુ તેમને નીવારસમાન સમજવાં પશુઓને જાળમાં ફસાવવા માટે તન્દુલ આદિના જે દાણા નાખવામાં આવે છે તેને નીવાર કહે છે. આ પ્રલોભનોથી લલચાઈને સાધુએ તે સ્ત્રીના ઘેર જવાનો વિચાર પણ કરવો જોઈએ નહીં. જો આ પ્રલોભનોમાં લલચાઈને તે તેને ઘેર જાય છે, તો તેની મોહજાળમાં એવો તો ફસાઈ જાય છે કે તેમાંથી છુટકારો મેળવવાને અસમર્થ બની જાય છે. પાશના જેવાં વિષયોનાં પ્રલોભનોમાં સપડાયેલો અજ્ઞાની સાધુ રાગના બન્ધનને તોડવાને અસમર્થ થઈ જાય છે. તેના ચિત્તમાં વ્યાકુળતા ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. તેથી જ સૂત્રકાર એવો ઉપદેશ આપે છે કે આત્મહિતની અભિલાષા રાખનાર સાધુએ સ્ત્રિઓ દ્વારા આ પ્રકારના જે પ્રલોભનો થાય, તે પ્રલોભનોથી લલચાઈને તે સ્ત્રીના તે આમંત્રણનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ નહીં.

असमर्थः 'पुणो मोहमावज्जइ' पुनर्मोहमापद्यते-चित्तं व्याकुलत्वमागच्छति। तस्मात् साधुना हितमिच्छता सर्वथैव स्त्रीनिमंत्रितवस्त्रपात्रादिकं त्याज्यम्। 'त्ति' इति-इतिशब्दः समाप्त्यर्थकः। 'बेमि' ब्रवीमि-एवमहं ब्रवीमि तीर्थकरोदितं वचनम्। न तु स्वमनीषया प्रकल्प्य कथयामि। अतो मदुक्तवचने विश्वस्य संयमानुष्ठाने मनोयोगो देयः इति सुधर्मस्वामिवचनम् ॥३१॥

इति श्री--विश्वविख्यातजगद्वल्लभादिपदभूषितबालब्रह्मचारि--'जैनाचार्य' पूज्यश्री-घासीलालव्रतिविरचितायां श्री सूत्रकृताङ्गस्य "समयार्थबोधिन्याख्यायां" व्याख्यायां चतुर्थाध्ययनस्य प्रथमोद्देशकः समाप्तः ॥४-१॥

'त्ति' शब्द समाप्ति का सूचक है। 'बेमि' का अर्थ यह है कि मैं तीर्थंकर द्वारा प्रतिपादित वचन ही कहता हूँ। अपनी बुद्धि से कल्पित करके नहीं कह रहा हूँ। अतएव मेरे कथन पर विश्वास करके संयमानुष्ठान में मनोयोग लगाना चाहिए यह जम्बूस्वामी के प्रति सुधर्मा स्वामी का कथन है ।३१॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत 'सूत्रकृताङ्गसूत्र' की समयार्थबोधिनी व्याख्या के चौथा अध्ययन का ॥पहला उद्देशक समाप्त ४-१ ॥

'त्ति' આ પદ ઉદ્દેશાની સમાપ્તિનું સૂચક છે. 'બેમિ' આ પ્રકારનું જે કથન મેં કર્યું. છે, તે મારી કલ્પનાશક્તિથી ઉપજાવી કાઢેલી વાત નથી, પણ ખુદ તીર્થંકરોએ આ પ્રકારની પ્રરૂપણા કરેલી છે. તીર્થંકર મહાવીર સ્વામીએ મારી સમક્ષ જે પ્રરૂપણા કરી હતી, તેનું આ અનુકથન જ છે. તો મારા આ કથન પર સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખીને સંયમની આરાધનામાં જ મનને સ્થિર રાખવું જોઈએ. આ કથન જમ્બૂસ્વામીને સુધર્મા સ્વામીએ કહેલ છે. ॥૩૧॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત 'સૂત્રકૃતાંગસૂત્ર'ની સમયાર્થબોધિની વ્યાખ્યાના ચોથા અધ્યયનનો પહેલો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૪-૧॥

अथ द्वितीयोद्देशकः प्रारभ्यते–

चतुर्थाध्ययनीयप्रथमोद्देशको व्याख्यातः। तदनु द्वितीयोद्देशको व्याख्यायते। प्रथमे च स्त्रीपरिचयात् चारित्रस्य ध्वंसो भवति, इति प्रतिपादितम् स्खलितचारित्रस्य साधोर्याऽवस्था, अस्मिन्नेव भवे प्रादुर्भवति, तस्यामपि कीदृशस्तत्कृतकर्मबन्धो भवतीति, तयोः स्वरूपनिरूपणं द्वितीये कथयिष्यते। अनेन संबन्धेनाऽऽगतस्य द्वितीयोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम्–'ओए' इत्यादि।

मूलम्–ओए सया णँ रंज्जेज्जा भोगकामी पुणो विरंज्जेज्जा।
भोगे समणाणं सुणेह जह भुंजंति भिक्खुणो एगे ॥१॥

छाया—ओजः सदा न रज्येत भोगकामी पुनर्विरज्येत।
भोगान् श्रमणानां शृणुत यथा भुञ्जन्ति भिक्षव एके ॥१॥

॥ चौथे अध्ययन का दूसरा उद्देशक ॥

चतुर्थ अध्ययन के प्रथम उद्देश की समाप्ति के अनन्तर दूसरा उद्देश प्रारंभ किया जा रहा है। प्रथम उद्देश में कहा गया है कि स्त्रियों के साथ परिचय करने से चारित्र का ध्वंस होता है। दूसरे उद्देश में यह कहा जायगा कि चारित्र से च्युत हुए साधु की क्या गति होती है? इसी भव में उसकी क्या अवस्था होती है। उसे चारित्र से भ्रष्ट होने के कारण कर्मबन्ध भी होता है। इस सम्बन्ध से प्राप्त दूसरे उद्देशे का यह प्रथम सूत्र है–'ओए सया ण' इत्यादि।

ચોથા અધ્યયનનો બીજો ઉદ્દેશક

ચોથા અધ્યયનનો પહેલો ઉદ્દેશક પૂરો થયો. હવે બીજા ઉદ્દેશકની શરૂઆત થાય છે. પહેલા ઉદ્દેશકમાં એવું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે કે સ્ત્રિઓનો સંપર્ક કરવાથી ચારિત્રનું પતન થાય છે. હવે આ બીજા ઉદ્દેશકમાં એ વાત પ્રકટ કરવામાં આવશે કે સ્ત્રીમાં આસક્ત થઈને ચારિત્ર ભ્રષ્ટ થનાર સાધુની કેવી હાલત થાય છે આ ભવમાં તેણે કેવાં કેવાં દુઃખો ભોગવવા પડે છે તે વાત આ ઉદ્દેશકમાં સૂત્રકારે સ્પષ્ટ રૂપે પ્રકટ કરી છે. ચારિત્રથી ભ્રષ્ટ થવાને કારણે તે કર્મબન્ધ પણ કરે છે પહેલા ઉદ્દેશક સાથે આ પ્રકારનો સંબંધ ધરાવતા બીજા ઉદ્દેશકનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે—

'ઓએ સયા ણ' ઇત્યાદિ—

अन्वयार्थः–हे शिष्याः ! (ओए) ओजः–एकः–रागद्वेषरहितः (सया) सदा (ण रज्जेज्जा) न रज्येत भोगेषु, यदि (भोगकामी) भोगकामी–भोगेच्छुर्भवेत्, तदा पुणो विरज्जेज्जा) पुनर्विरज्येत ततो वैराग्यं कुर्यात् (भोगे समणाणं सुणेह) भोगान् श्रमणानां शृणुत (जह) यथा (एगे) एके (भिक्खुणो) भिक्षवः–साधवः (भुंजंति) भुञ्जन्ति–भोगं कुर्वन्तीति ॥१॥

टीका—'ओए' ओजः–एकः रागद्वेषरहितः साधुः 'सया' सदा–सर्वदा 'ण' नैव 'रज्जेज्जा' रज्येत–भोगादौ कदापि रागरंजितं चित्तं न

शब्दार्थ–'ओए–ओजः' अकेला अर्थात् रागद्वेष रहित साधु 'सया-सदा' हमेशां 'ण रज्जेज्जा–न रज्येत' भोगों में कभी भी चित्त न लगावें 'भोग कामी–भोगकामी' यदि भोगमें इच्छा हो जाय तो 'पुणो विरजेज्जा–पुनर्विरज्येत' उसको ज्ञान के द्वारा त्याग करे 'भोगे समणाणं सुणेह–भोगान् श्रमणानां शृणुत' साधुको भोगभोगने में जो हानि होती हैं उसे सुनो 'जह–यथा' जैसे 'एगे–एके' कोई 'भिक्खुणो–भिक्षवः' साधु 'भुंजंति–भुञ्जन्ति' भोग भोगते हैं ॥१॥

अन्वयार्थ––हे शिष्यो ! रागद्वेष से रहित साधु भोगों में सदा अनुरक्त नहीं होता। कदाचित् भोग की कामना का उदय हो जाय तो पुनः शीघ्र ही विरक्त हो जाय। कोई कोई श्रमण भोगों को भोगते हैं उन्हें सुनो ॥१॥

टीकार्थ—रागद्वेष से रहित साधु स्त्रियों पर अनुराग धारण न करे।

શબ્દાર્થ–'ओए–ओजः' એકલો અર્થાત્ સાધુ રાગદ્વેષ રહિત સાધુ 'सया–सदा' હમેશાં 'ण रज्जेज्जा–न रज्येत' કોઈપણુ વખતે ભોગોમાં ચિત્તને ન જોડે. 'भोग-कामी–भोगकामी' જો ભોગોમાં મન પ્રેરાય તો 'पुणो विरजेज्जा–पुनर्विरज्येत' જ્ઞાન દ્વારા તેનો ત્યાગ કરે 'भोगे समणाणं सुणेह–भोगान् श्रमणानां शृणुत' ભોગ-ભોગવવામાં સાધુને જે હાનિ થાય છે તે સાંભળો 'जह–यथा' જેમ 'एगे–एके' કોઈ 'भिक्खुणो–भिक्षवः' સાધુ 'भुंजंति–भुञ्जन्ति' ભોગ ભોગવે છે. ॥૧॥

સૂત્રાર્થ––હે શિષ્યો ! રાગદ્વેષથી રહિત સાધુ ભોગોમાં સદા અનુરક્ત રહેતો નથી. કદાચ ભોગની કામનાનો ઉદય થઈ જાય, તો પણુ તેણે તેનાથી તુરત જ વિરક્ત થઈ જવું જોઈએ. કોઇ કોઇ શ્રમણુ (શિથિલાચારી સાધુઓ) ભોગો ભોગવે છે. તેઓ કેવી રીતે ભોગો ભોગવે છે–ભોગોમાં આસક્ત થઈને કેવાં દુઃખો વેઠે છે, તે હવે સાંભળો, ॥૧॥

ટીકાર્થ––સાધુએ તો સદા રાગદ્વેષથી રહિત રહેવું જોઈએ. તેણે

कुर्यात् स्त्र्यादावासक्तस्य परलोके महादुःखसंभवस्य दर्शनात्। यदि कदाचिन्मोहोदयाद्भोगकामी–भोगाभिलाषी भवेत्। तदाऽपि भोगे-ऐहिकाऽऽमुष्मिकदोषान्विचार्य भोगेभ्यः 'पुणो' पुनरपि 'विरज्जेज्जा' विरज्येत, मोहनीयकर्मणामुदयवशात् यदि भोगे चित्तप्रवृत्तिर्भवेत्तदा दोषपर्यालोचनया ज्ञानांकुशेन चित्तं ततो निवर्त्तयेत्। 'समणाणं' श्रमणानामपि 'भोगे' भोगान् 'सुणेह' शृणुत। यद्यपि भोगा दुःखजनकाः सर्वेषाम्, तत्रापि तपस्तप्तानामपि साधूनां यथा भोगा भवन्ति, तथा यूयं शृणुत। 'एगे' एके शिथिलाचारिणः 'भिक्खुणो' भिक्षवः 'जह भुंजंति' यथा भोगान् भुंजन्ति, तथा शृणुत, इति पूर्वेण सह संबन्धः। खिद्यमानानामपि कामो दुर्निवार इत्यन्यदीयपक्षेऽपि श्वानमधिकृत्योक्तम्–

वह स्त्रियों में कभी भी अनुरक्त न हो–भोगों में चित्त को अनुरक्त न करे। जो स्त्री आदि में आसक्त होते हैं, उन्हें परलोक में घोर दुःख भोगने पडते हैं। कदाचित् मोह का उद्रेक होने से भोगों की अभिलाषा जागृत हो जाय तो भोगों से उत्पन्न होने वाले ऐहिक एवं पारलौकिक दोषों का विचार करके पुनः शीघ्र ही उनसे विरक्त हो जाय। ज्ञान के अंकुश से चित्त को भोगों से निवृत्त कर ले। यद्यपि भोग सभी के लिये दुःखजनक होते हैं, फिर भी कोई कोई शिथिलाचारी साधु भोग भोगते हैं। वे जिस प्रकार भोग भोगते हैं सो सुनो। अन्यत्र कुत्ते को उद्देश करके कहा भी है–'कृशः काणः' इत्यादि।

दुबला, काना लंगडा बूचा (कानों से रहित) पूंछ से रहित पुंछकटा, भूख से पीडित, बूढा हंडी का ठीकरा जिसके गले में है तथा रस्सी

સ્ત્રિઓમાં અનુરક્ત થવું જોઈએ નહીં–ચિત્તને કામભોગોમાં અનુરક્ત કરવું જોઈએ-નહીં. જેઓ સ્ત્રી આદિમાં આસક્ત થાય છે, તેમને પરલોકમાં ભયંકર દુઃખો ભોગવવા પડે છે કદાચ મોહને ઉદ્રેક થવાથી ભોગોની અભિલાષા જાગૃત થઈ જાય, તો ભોગોને કારણે ઉત્પન્ન થનારાં ઐહિક અને પારલૌકિક દુઃખોને વિચાર કરીને, તેણે તરત જ તેમનાથી વિરક્ત થઈ જવું જોઈએ. તેણે જ્ઞાનના અંકુશ વડે ચિત્તને ભોગોમાંથી નિવૃત્ત કરી લેવું જોઈએ જો કે ભોગો સૌને માટે દુઃખજનક જ છે, છતાં પણ કોઇ કોઈ શિથિલાચારી સાધુઓ ભોગોમાં અનુરક્ત જ રહે છે તેઓ કેવી રીતે ભોગો ભોગવે છે–તે ભોગો પ્રત્યેની આસક્તિને કારણે તેમની કેવી દશા થાય છે, તેનું વર્ણન હવે સાંભળોઃ અન્યત્ર પણ કૂતરાને લઈને એવું કહ્યું છે કે—'દુર્બળ, કાણો, લંગડો, બૂચો (કાનરહિત), કપાઇ ગયેલી પૂંછડીવાળો, ભૂખથી દુબળો, જેના ગળામાં હાંડીનો કાંઠલો વીંટળાયેલો છે, જેના શરીર પરના જખમોમાંથી રક્ત અને

कृशः काणः खंजः श्रवणरहितः पुच्छविकलः,
क्षुधाक्षामो जीर्णः पिठरककपालार्दितगल ।
व्रणैः पूयक्लिन्नैः कृमिकुलशतैराविलतनुः,
शुनीमन्वेति श्वा हतमपि च हन्त्येव मदनः ॥१॥इति॥गा. १॥

भोगासक्तमनसां यादृशी विडंबना भिलवति, तां दर्शयितुं सूत्रकारउपक्रमते-'अह' इत्यादि ।

मूलम्-अह तं तु भेदमावन्नं मुच्छियं भिक्खुं काममतिवट्टं।
पलिभिंदिया णं तो पच्छा पादुद्धट्टु मुद्धि पहणंति॥२॥

छाया—अथ तं तु भेदमापन्नं मूर्च्छितं भिक्षुं काममतिवर्त्तम् ।
परिभिद्य खलु ततः पश्चात् पादावुद्धृत्य मूर्ध्नि प्रघ्नन्ति ॥२॥

(पीप) से भरे हुए घावों एव बिलबिलाते हुए सैकडों कीडों से व्याप्त शरीर वाला कुत्ता भी कुतिया के पीछे पीछे फिरता है। यह काम, मरे हुए को भी मारने में कोई कसर नहीं रखता' ॥१॥

जिनका मन भोगों में आसक्त है उन्हें जैसी विडम्बना होती है, उसे दिखलाने का सूत्रकार उपक्रम करते हैं-'अह तं' इत्यादि ।

शब्दार्थ--'अह-अथ' इसके अनन्तर 'भेदमावन्नं-भेदमापन्नम्' चारित्रसे भ्रष्ट 'मुच्छियं-मूर्च्छितम्, स्त्री में आसक्त 'काममतिवट्टं-काममतिवर्त्तम्' विषयभोगों की इच्छावाले 'तं तु-तं तु' उस 'भिक्खुं-भिक्षुम्' साधुको स्त्री 'पलिभिंदिया परिभिद्य' अपने वशवर्त्ती जानकर 'तो पच्छा-ततः पश्चात्' पीछे 'पादुद्धट्टु-पादावुद्धृत्य' अपना पैर उठाकर 'मुद्धि-मूर्ध्नि' उसके शिर पर 'पहणंति-प्रघ्नन्ति' प्रहार करती हैं ॥२॥

પરુ નીકળી રહ્યું છે, અને જેના ઘાવમાં કીડાઓ ખદબદી રહ્યા છે એવો બૂઢો કૂતરો પણ કામાસક્ત થઈને કૂતરીની પાછળ પાછળ ફર્યા કરે છે. આ કામવાસના મરેલાને પણ મારવામાં કોઈ કચાશ રાખતી નથી.' ॥ ૧ ॥

જેમનું મન ભોગોમાં આસક્ત હોય છે, તેમને કેવી કેવી વિટંબણાઓ સહન કરવી પડે છે, તે સૂત્રકાર પ્રકટ કરે છે—'अह तं' ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'अह-अथ' ભોગભોગવ્યા પછી 'भेदमावन्ने-भेदमापन्नम्' ચારિત્રથી ભ્રષ્ટ 'मुच्छियं-मूर्च्छितम्' સ્ત્રીમાં આસક્ત 'काममतिवट्टं-काममतिवर्त्तम्' વિષય ભોગોની ઇચ્છાવાળા 'तं तु-त तु' એ 'भिक्खुं-भिक्षुम्' સાધુને તે સ્ત્રી 'पलिभिंदिया-परिभिद्य' પોતાને વશ થયેલ જાણીને 'तो पच्छा' तत-पश्चात्' તે પછી 'पादुद्धट्टु-पादावुद्धृत्य' પોતાના પગને 'मुद्धि-मूर्ध्नि' તેના મસ્તક પર 'पहणंति-प्रघ्नन्ति' પ્રહાર કરે છે. ॥૨॥

अन्वयार्थः--(अह) अथानन्तरम् (भेदमावन्नं) भेदमापन्नम् चारित्रभ्रष्टम् (मुच्छियं) मूर्च्छितं स्त्रीषु गृद्धिमात्मुपगतम् (कामसतिवट्टं) कामप्रतिवर्तम् कामाभिलाषुकम् (तं तु) तं तु (भिक्खुं) भिक्षुं साधुम् सा स्त्री (पलिभिंदिया) परिभिद्य स्ववशीभूतं ज्ञात्वा (तो पच्छा णं) ततः पश्चात् खलु (पादुद्धट्टु) स्वकीयपादौ उद्धृत्य (मुद्धि) मूर्ध्नि-साधोः शिरसि (पहणंति) प्रघ्नन्ति पद्भ्यां शिरसि ताडयन्ति साधोरिति ॥२॥

टीका—'अह' अथ-अनन्तरम्, स्त्रीसंसक्तेः पश्चात् 'भेदमावन्नं' भेदमापन्नम् -भेदं चारित्रस्खलनम् आपन्नं प्राप्तं सन्तम्। 'मुच्छियं' मूर्च्छितं-स्त्रीषु आसक्तम् 'भिक्खुं' भिक्षुं साधुम् 'कामसतिवट्टं' कामप्रतिवर्त्तम्, कामेषु मतेर्बुद्धेर्वर्त्तनं प्रवृत्तिर्यस्य इत्थंभूतम् कामाऽभिलाषुकम्। 'पलिभिंदिया' परिभिद्य, 'मामुपेत्य अस्माकं कथनानुसारेण सर्वं करिष्यति' इत्येवं ज्ञात्वा सा स्त्री 'तो पच्छा' ततः पश्चात् (पादुद्धट्टु) (पादावुद्धृत्य=स्वकीयपादावुद्धृत्य 'मुद्धि' पहणंति' मूर्ध्नि

अन्वयार्थ--इसके पश्चात् भेद को प्राप्त अर्थात् चारित्र से भ्रष्ट स्त्रियों में गृद्ध और काम के अभिलाषी उस भिक्षु को वह स्त्री अपने वश में हुआ जानकर अपने पांव ऊँचे उठाकर साधु के मस्तक में प्रहार करती है ॥२॥

टीकार्थ--स्त्री के प्रति आसक्ति हो जाने के पश्चात् चारित्र से भ्रष्ट स्त्रियों में आसक्त तथा काम के इच्छुक साधु को अपने अधीन हुआ जानकर अर्थात् 'यह अब मेरे कथनानुसार ही सब करेगा' ऐसा समझकर वह स्त्री उस साधु के सिर में लातों का प्रहार करती है और वह साधु विषयासक्त होकर इतना पतित हो जाता है कि कुपित हुई उस स्त्री के मार को भी खाता है। अधिक क्या कहा जाय स्त्री के

સૂત્રાર્થ—ત્યાર બાદ-ચારિત્રથી ભ્રષ્ટ થયેલા, સ્ત્રીઓમાં ગૃદ્ધ (આસક્ત), અને કામભોગોની અભિલાષાવાળા તે ભિક્ષુને તે સ્ત્રી પોતાને વશ થઈ ગયેલો જાણીને, પગ ઊંચો કરીને તેના મસ્તક પર લાત પણ લગાવે છે. ॥૨॥

ટીકાર્થ—સ્ત્રીમાં આસક્ત થયા બાદ, ચારિત્રથી ભ્રષ્ટ થયેલા, સ્ત્રીલોલુપ અને કામવાસનાથી યુક્ત એવા તે સંયમભ્રષ્ટ સાધુને પૂરે પૂરો પોતાને અધીન થયેલો જાણીને-એટલે કે તે હવે પોતાના કહ્યા અનુસાર જ કરશે એવું સમજીને-તે સ્ત્રી તે સાધુના મસ્તક પર લાતોના પ્રહાર કરે છે, અને તે સાધુ વિષયાસક્ત થવાને લીધે એટલો પતિત થઈ ગયો હોય છે કે કુપિત થયેલી તે સ્ત્રીનો માર પણ સહન કરી લે છે. મોટા મોટા પ્રાણી પણ

प्रघ्नन्ति–साधोः शिरसि स्वकीयपादयोः प्रहारं कुर्वन्ति। प्रकुपितायास्तस्याः पादौ स्वशिरसि धारयति, सर्वथा विषयासक्तत्वात्—

सिंहादयो महान्तोऽपि प्राणिनः स्त्रीसंनिधौ कातरा भवन्ति, उक्तञ्च—

'व्याभिन्नकेसरबृहच्छिरसश्च सिंहाः,
नागाश्च दानमदराजिकृशैः कपोलैः।
मेधाविनश्च पुरुषाः समरेषु शूराः,
स्त्रीसन्निधौ परमकापुरुषा भवन्ति ॥१॥'

तदेवं विषयासक्तमनाः हि पादघातविडंबनामपि प्राप्नोति मूढस्तस्मात् साधुः तस्यामासक्तिं परित्यजेद् इति भावः ॥२॥

मूलम्–जइ केसिया णं मए भिक्खू णो विहरे सह णमित्थीए।
केसाण वि हं लुंचिस्सं नन्नत्थ मए चरिज्जासि ॥३॥

छाया—यदि केशिकया खलु मया भिक्षो ! नो विहरेः सह स्त्रिया।
केशानप्यहं लुंचिष्यामि नान्यत्र मया चरेः ॥३॥

पास सिंहादि बडे बडे प्राणी भी कायर हो जाता है, कहा भी है— 'व्याभिन्न केसर' इत्यादि

'फैली हुई केसर (अयाल) के कारण विस्तृत सिर वाले सिंह, झरते हुए मद से युक्त गण्डस्थलों वाले अर्थात् मदोन्मत्त हाथी, तथा बुद्धिमान् और समरशूर नर भी स्त्री के समीप कायर हो जाते हैं'।

इस प्रकार जिनका चित्त कामासक्त हैं, वे लातों के घात की विडम्बना को भी प्राप्त होते हैं। इसलिये साधु स्त्री में आसक्ति को छोड दे ॥२॥

સ્રીની સમીપમાં કાયર બની જાય છે. કહ્યું પણ છે—'व्याभिन्न केसर' ઇત્યાદિ—

'વિખરાયેલી કેશવાળીને કારણે ભરાવદાર મસ્તકવાળો, સિંહ, જેના ગંડ-સ્થળમાંથી મદ ઝરી રહ્યો છે એવો મદોન્મત્ત ગજરાજ અને બુદ્ધિમાન અને સંગ્રામશૂર નર પણ સ્રીની પાસે કાયર (નરમ ઘેંસ જેવો) બની જાય છે.'

આ પ્રકારે જેનું ચિત્ત કામાસક્ત હોય છે, એવા પુરુષોને સ્રિઓની લાતોના પ્રહારો પણ સહન કરવાનો પ્રસંગ આવે છે. તેથી સાધુએ સ્રિઓમાં આસક્ત થવું જોઇએ નહીં. ॥૨॥

अन्वयार्थः—(जइ) यदि (केसिया) केशिकया—केशाः विद्यन्ते यस्याः सा तथा तया (मए) मया (इत्थीए) स्त्रिया सह (भिक्खू) हे भिक्षो ! (णो विहरे) नो विहरेः यदि विहारं न करिष्यसि तदा (केसाण वि हं लुंचिस्सं) केशानप्यहं लुंचिष्यामि त्वत्समागमकांक्षिणी (मए) मया रहितं (अन्नत्थ) अन्यत्र (न चरिज्जासि) न चरेः मां विहाय नान्यत्र गच्छ इति ॥३॥

टीका—'भिक्खो' हे भिक्षो ! 'जइ' यदि 'केसिया' केशिकया केशाः विद्यन्ते यस्याः सा केशिका स्त्री तया, केशप्रियाः स्त्रियो भवन्ति। 'मए' मया 'इत्थीए' स्त्रिया 'णो विहरे' नो विहरेस्त्वम् तदा 'केसाण वि हं लुंचिस्सं' केशा-

---

शब्दार्थ—'जइ-यदि' जो 'केसिया-केशिकया' केशवाली 'मए-मया' मुझ-'इत्थीए-स्त्रिया' स्त्री के साथ 'भिक्खू-भिक्षो'-हे साधो तुम 'णो विहरे-नो विहरे' नहीं रह सकते तो 'हं-अहं' मैं इसी जगह 'केसाणं लुंचिस्सं-केशान् लुंचिष्यामि' केशों को भी लोंच लूंगी 'मए-मया' मेरे विना 'अन्नत्थ-अन्यत्र किसी दूसरे स्थान पर 'न चरिज्जासि-न चरेः' न जाओ ॥ ३॥

अन्वयार्थ—यदि मुझ केशवाली के साथ हे भिक्षो ! नहीं रहोगे तो मैं अपने केशों को भी नोंच डालूंगी। मुझे छोड़कर अन्यत्र कहीं मत जाना ॥३॥

टीकार्थ—स्त्रियों को केश प्रिय होते हैं अतएव कोई केशवाली स्त्री साधु से कहती है—हे भिक्षो ! यदि मुझ केशोंवाली के साथ तुम नहीं रहोगे तो मैं इसी स्थान पर और इसी समय अपने केशों को

શબ્દાર્થ—'जइ-यदि' જે 'केसिया-केशिकया' કેશવાળી 'इत्थीए-स्त्रिया' સ્ત્રી એવી 'मए-मया' મારી સાથે 'भिक्खू-भिक्षो' હે સાધો ! 'णो विहरे-नो विहरे' ન રહી શકતા હોય તો 'ह-अहम्' હું આજ સ્થળે 'केसाण वि लुंचिस्सं-केशानपि लुंचिष्यामि' હું કેશોનો પણ લોચ કરીશ. 'मए-मया' મારા વિના 'अन्नत्थ-अन्यत्र' કોઈ બીજા સ્થાન પર 'न चरिज्जासि-न चरेः' જાઓ નહિ ।૩।

સૂત્રાર્થ—હે ભિક્ષો ! સુંદર કેશવાળી મારી સાથે તમે વિચરશે. જો તમે મારી સાથે વિચરણ નહીં કરો, તો હું મારા સુંદર વાળોને મારે હાથે જ ખેંચી કાઢીશ. માટે મારો ત્યાગ કરીને બીજે વિચરવાનો ખ્યાલ જ છોડી દેજો ॥ ૩ ॥

ટીકાર્થ—સ્ત્રિઓ તેમના સુંદર વાળને કારણે વધારે સુંદર લાગતી હોય છે તેથી સાધુમાં આસક્ત થયેલી કોઈ સકેશી (કેશયુક્ત) સ્ત્રી સાધુને એવી ધમકી પણ આપે છે કે—'હે મુને ! જો તમે કેશવાળી એવી મારી સાથે નહીં'

नप्यहं लुंचिष्यामि। यदि केशयुक्तया मया सह वस्तुं कदाचित्तव लज्जा भवेच्चेत्, तदाऽहं लज्जाकारणकान् केशानपि अधुनैव परित्यजामि। किं पुनरन्यालंकारादिकानित्यपि शब्दार्थे त्वं पुनः 'नन्नत्थ' नाऽन्यत्र। 'मए' मयारहितः 'चरिज्जासि' चरेः मां विहाय क्षणमपि नाऽन्यत्र त्वया गन्तव्यम्, इत्येव मे प्रार्थना। अहमपि भवतामादेशं यथायथमनुष्ठास्यामि। यदि केशरहिताय तुभ्यं मे केशा न रोचन्ते तदाऽहमपि केशलुंचनं करिष्ये परन्तु मां विहाय नाऽन्यत्र त्वयास्थातव्यमिति भावः ॥३॥

इत्थमापाततो मनोज्ञैः कूटवचनजालैः साधुं विश्वास्य यत् करोति, तद्दर्शयति सूत्रकारः -'अह णं' इत्यादि।

मूलम्—अहं णं से होई उवलद्धो तो पेसंति तहाभूएहिं।
अलाउच्छेदं पेहेहि वग्गुफलाइं आहराहि त्ति ॥४॥

छाया—अथ खलु स भवत्युपलब्धस्ततः प्रेषयन्ति तथाभूतैः।
अलाबूच्छेदं प्रेक्षस्व वल्गुफलान्याहर इति ॥४॥

नोंच लूंगी। यदि केशवाली होने के कारण मेरे साथ रहने में तुम्हें लज्जा होती हो तो मैं इसी समय लज्जा के कारण भूत इन केशों को त्याग देती हूं। तुम मुझे छोड कर एक क्षण के लिये भी अन्यत्र मत जाना, बस, यही मेरी प्रार्थना है। मैं भी आप के आदेश को ज्यों का त्यों पालन करूंगी।

आशय यह है कि केशों से रहित तुम्हें मेरे केश तथा अलंकार यदि न रुचते हों तो मैं भी केशलुंचन कर लूंगी मगर मुझे त्यागकर तुम अन्यत्र न रहना ॥३॥

રહો, તો હું અત્યારે ને અત્યારે જ મારા કેશોને મારા હાથ વડે જ, તમારી સમક્ષ જ ખેંચી કાઢીશ જો કેશવાળી હોવાને કારણે મારી સાથે રહેવામાં આપને સંકોચ થતો હોય, તો હું અત્યારે જ તે સંકોચના કારણભૂત કેશોનો ત્યાગ કરવાને તૈયાર છું. તમે મને છોડીને એક ક્ષણને માટે પણ બીજે ન જશો. એવી મારી નમ્ર પ્રાર્થના છે. હું પણ આપના આદેશોનું બરાબર પાલન કરીશ.'

આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે કેશોથી રહિત એવા આપને જો મારા કેશ, અલંકાર આદિ ગમતાં ન હોય, તો હું પણ તમારી જેમ કેશલુંચન કરીશ, પરન્તુ આપ મને છોડીને અન્યત્ર રહેવાનો વિચાર પણ ન કરશો. ૩

अन्वयार्थः-(अह) अथानन्तरं खलु (से उवलद्धो होइ) स साधुः उपलब्धो भवति=मम वशवर्त्तीति स्त्री ज्ञात्वा (तो) ततः (तहाभूएहिं) तथाभूतैः-प्रयोजनैः दासवत् साधुं कार्ये प्रेरयति (अलाउच्छेदं) अलाबुच्छेदं-पिप्पलकादिशस्त्रं (पेहेहि) प्रेक्षस्व अन्विष्य आनय (वग्गुफलाइं) वल्गुफलानि नारिकेलादीनि (आहराहित्ति) आहर इति आनयेत्यर्थः ॥४॥

इस प्रकार ऊपर ऊपर से मनोज्ञ प्रतीत होने वाले कूट वचनजाल से साधु को विश्वास में लेकर वह स्त्री जो करती है, उसे सूत्रकार दिखलाते हैं-'अह णं' इत्यादि

शब्दार्थ—'अह-अथ' इसके पश्चात् 'से उवलद्धो होइ-स उपलब्धो भवति' यह साधु मेरे वशवर्त्ती हो गया है ऐसा जानकर 'तो-ततः' फिर वह साधुको 'तहाभूएहिं-तथाभूतैः' दासके समान अपने कार्य में प्रेरित करती है 'अलाउच्छेदं' अलाबुच्छेदं'तुम्बा काटने के लिये 'पेहेहि-प्रेक्षस्व' छुरी लावो तथा 'वग्गुफलाइं-वल्गुफलाणि' अच्छे फल 'आहराहित्ति-आहर इति' ले आवो ऐसा कार्य कहती है ॥४॥

अन्वयार्थ—तत्पश्चात् जब साधु उपलब्ध हो जाता है अर्थात् उस स्त्री के अधीन हो जाता है तब वह विविध प्रकार के आदेश देकर साधु को दास की तरह कार्यों में प्रेरित करती है। जैसे तूबें को काटने का शस्त्र पिप्पलक देखो, लाओ नारियल आकरु आदि फल ले आओ इत्यादि ॥४॥

આ પ્રકારે ઉપર ઉપરથી મનોજ્ઞ લાગતાં કૂટ વચનોની જાળ બિછાવીને તે સ્ત્રી સાધુને પોતાને વશ કરી લે છે. ત્યાર બાદ સંયમથી ભ્રષ્ટ થયેલા સાધુની કેવી દશા થાય છે, તેનું હવે સૂત્રકાર કથન કરે છે-'अहणं' ઇત્યાદિ.

શબ્દાર્થ—'अह-अथ' તે પછી 'से उवलद्धो होइ-सः उपलब्धो भवति' આ સાધુ મારે વશ થઈ ગયો છે તેમ સમજીને 'तो ततः' પછી તે સાધુને 'तहाभूएहिं तथाभूतैः' દાસની માફક તે પોતાના કાર્યમાં પ્રેરે છે 'अलाउच्छेदं-अलाबुच्छेदम्' તુંબડાનો સમારવા માટે 'पेहेहि-प्रेक्षस्व' છરી લાવો તથા 'वग्गुफलाइं-वल्गुफलानि' સારાફળો 'आहराहित्ति-आहर इति' લઈ આવો આવા કાર્યો બતાવે છે ॥ ૪ ॥

સૂત્રાર્થ—આ પ્રકારે સાધુ જ્યારે તે સ્ત્રીને અધીન થઈ જાય છે, ત્યારે તે સ્ત્રી તેને વિવિધ પ્રકારની આજ્ઞાઓ આપે છે. તે સાધુ તેનો, દાસ હોય તેમ તેને જુદા જુદા આદેશો આપવામાં આવે છે. જેમ કે 'તુંબડીને કાપવાની છૂરી તો શોધી લાવો જરા બજારમાં જઈને નળિયેર આકરૂટ વિગેરે ફળ લઈ આવો' ઇત્યાદિ-|૪|

टीका-'अह णं' अथ खलु स्त्रीवशवर्ती साधुः 'से उवलद्धो होइ' स उपलब्धो भवति आकारादिभिर्वशमुपगतः, इति ताभिः स्त्रीभिः परिज्ञातो भवति 'तो पेसंति तहा भूएहिं' ततः प्रेषयन्ति तथाभूतैः=तदनन्तरम् तथाभूततदभिप्रायज्ञानात् शब्दादिप्रयोगैर्दासवत् प्रेषयन्ति, कार्ये प्रयोजयन्ति, असौ स्त्रीवशवर्ती तादृशं कार्यं करोति। कीदृशीमाज्ञां करोति तद्दर्शयति-'अलाउच्छेदं पेहेहि' अलाबुच्छेदं प्रेक्षस्व अलाबुः तुम्बं छिद्यतेऽनेन शस्त्रविशेषेण इति अलाबुच्छेदं, तत् प्रेक्षस्व तादृशशस्त्रविशेषमन्विष्याऽऽनय येन पात्रादीनां मुखादिनिर्माणं भवेत्। तथा-'वग्गुफलाइं आहराहि त्ति' वल्गुफलान्याहर इति, वल्गूनि शोभनानि फलानि नारिकेलादीनि आहर=आनय। अथवा-वाक्फलानि, वाचः धर्मकथारूपायाः व्याकरणादिरूपायाः वा यानि फलानि, वस्त्रद्रव्यादिरूपाणि तान्यानयेति। तं साधुं दासवत् कर्मणि नियोजयति सेयं स्त्रीति भावः ॥४॥

टीकार्थ—तत्पश्चात् स्त्रियां जब यह समझ लेती हैं कि साधु मेरे अधीन हो चुका है, तब वे उसे दास की भांति कामों में लगाती हैं और स्त्री के वशीभूत हुआ वह साधु उसके कथनानुसार ही सब काम करता है। स्त्री किस प्रकार की आज्ञा करती है सो दिखलाते हैं-तूंबा काटने का शस्त्र देखो उसे अन्वेषण कर ले आओ जिससे पात्र आदि के मुख आदि का निर्माण हो। नारियल आदि मनोज्ञ फल लाओ। अथवा मूल में प्रयुक्त 'वग्गुफलाइं' का अर्थ है वाक्फलानि, जिसका आशय है धर्मोपदेश या व्याकरण आदि रूपवाणी के जो फल वस्त्र या द्रव्य आदि हैं, उन्हें लाओ। आशय यह है

ટીકાર્થ--જ્યારે તે સ્ત્રીને એવી ખાતરી થઈ જાય છે કે આ સાધુ હવે બરાબર મારે અધીન થઇ ગયો છે, ત્યારે તે તેની પાસે વિવિધ આદેશોનું પાલન કરાવવા લાગી જાય છે. તે સાધુને પોતાના દાસ જેવો ગણીને તે તેને આજ્ઞાઓ કર્યા કરે છે અને સાધુ પોતે દાસ હોય તેમ તેની આજ્ઞાનું પાલન કરે છે. તે કેવી કેવી આજ્ઞાઓ કરે છે તે હવે પ્રકટ કરવામાં આવે છે–'છરી ગોતી લાવો કે જેની મદદથી તૂંબડીને કાપીને તેમાંથી પાત્ર આદિનાં મુખનું નિર્માણ કરી શકાય. 'નારિયલ લઈ આવો' સૂત્રમા જે 'વગ્ગુફલાઇં' શબ્દ વપરાયો છે, તેનો અર્થ આ પ્રમાણે પણ થઈ શકે છે—ધર્મોપદેશ, વ્યાકરણ આદિના આપ જાણકાર છો તો તેના ફળસ્વરૂપ વસ્ત્ર, દ્રવ્ય, આદિ લઈ આવો—આપના જ્ઞાનનો ઉપયોગ ધન કમાવામાં કરો' આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે જે સ્ત્રી પહેલા સાધુને વિનંતી અને કાલાવાલા કરતી

मूलम्—दारुणि सागपागाए पज्जोओ वा भविस्सइ राओ।
पायाणि य मे रयावेहि एहि ता मे पिट्ठओ मद्दे॥५॥

छाया—दारुणि शाकपाकाय प्रद्योतो वा भविष्यति रात्रौ।
पादौ च मे रञ्जय एहि तावन्मे पृष्ठं मर्दय ॥५॥

अन्वयार्थः—(सागपागाए) शाकपाकाय (दारुणि) दारुणि-काष्ठानि आनय (राओ) रात्रौ (पज्जोओ वा भविस्सइ) प्रद्योतः प्रकाशो वा भविष्यतीत्यतस्तैलादिकमानय (मे पायाणि रयावेहि) मे मम पादौ वा रंजय लेपय तथा परित्यज्यापरं

शब्दार्थ—'सागपागाए-शाकपाकाय' शाक पकाने के लिये 'दारुणि-दारुणि' लकड़ी लाओ 'राओ-रात्रौ' रात में 'पज्जोओ वा भविस्सइ-प्रद्योतो वा भविष्यति' प्रकाश के लिये तेल आदि लाओ 'मे पायाणि रयावेहि-मे पात्राणि रंजय' मेरे पात्रों को अथवा पैर को रंग दो 'ता-तावत्' पहले तो 'एहि-एहि' यहां आवो 'मे पिट्ठओ मद्दे-मे पृष्ठं मर्दय' मेरी पीठ मल दो ॥५॥

अन्वयार्थ—शाक पकाने के लिये लकड़ियाँ ले आओ। रात्रि में प्रकाश करने के लिये तैलादि की व्यवस्था करो। मेरे पात्रोंको या पैरों को रंग दो। अन्य कार्य छोडकर पहले यहां आओ। मेरी पीठ का मर्दन कर दो। भोजन पकाने के लिए देर तक बैठी रहने से मेरे शरीर में पीडा उत्पन्न हो गई है। जरा मालिश तो कर दो ॥५॥

હતી, એજ સ્ત્રી હવે તેને પોતાને અધીન થઈ ગયેલો સમજીને તેને દાસની જેમ આદેશો આપતી થઇ જાય છે ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ—'सागपागाए-शाकपाकाय' શાક બનાવવા માટે 'दारुणि-दारुणि' લાકડા લાવો 'राओ-रात्रौ' રાત્રે 'पज्जोओ वा भविस्सइ-प्रद्योतो वा भविष्यति' પ્રકાશ કરવા માટે તેલ વિગેરે લાવો 'मे पायाणि रयावेहि-मे पात्राणि रंजय' મારા પાત્રોને અથવા પગને રંગી ઘો 'ता-तावत्' પહેલાં एहि-एहि' અહિયાં આવો 'मे पिट्ठओ मद्दे-मे पृष्ठं मर्दय' મારી પીઠ મસળી ઘો. ॥૫॥

સૂત્રાર્થ—'શાક આદિ રાંધવાને માટે લાકડાં લઈ આવો, રાત્રે દીવો કરવા માટે તેલનો પ્રબંધ કરો, મારાં પાત્રોને રંગી દો, મારા હાથ-પગ લાલ રંગથી રંગી દો, બીજા કામો છોડીને મારી પાસે આવો. ક્યારની રસોઇ

कार्य (ता) तावत् (एहि) एहि-अत्रागच्छ (मे पिट्ठओ मद्दे) मे पृष्ठं मर्दय=प्राक्करणाय चिर कालम् उपविष्टाया मे अङ्गं बाधतेऽतः संवाहयेति ॥५॥

टीका—'सागपागाए' शाकपाकाय-शाकं वास्तूकादिकपत्रशाकं वा अस्य पाकाय वा, दारूणि=काष्ठानि आहर, शाकसूपादीनां पाचनाय वनादिन्धनमानय एवं नानाकर्माणि पश्चात् साधुं नियोजयति सा। 'पज्जोओ' प्रद्योतः प्रकाशो वा 'राओ भविस्सइ' रात्रौ भविष्यति-निबिडान्धकारत्वात् रात्रौ किमपि कर्तुं न शक्यते अतस्तैलादिकमानय, तथा-'मे पायाणि' मम पात्राणि भिक्षासाधनभूतं पात्रं 'रयावेहि' रंजय-येन सुखेन भिक्षाटनं स्यात्, यद्वा अलक्तकादिना अरंजितौ मे चरणौ रंजय। तथा कार्यान्तरं परित्यज्य झटिति एहि=आगच्छ 'मे पिट्ठओ मद्दे' मे पृष्ठं मर्दय, यावद् व्यर्थमुपविष्टोऽसि ममांगानि सुखमुपविष्टायाः मर्दय।

भोः! परित्यज्य तावत्कार्यान्तरमिहागत्य ममांगसंवाहनं कृत्वा, ततः कार्यान्तरं करिष्यसि। एवं दासवत् कार्यं कारयति ॥५॥

टीकार्थ-शाक या बथुवा आदि भाजी पकाने के लिये लकडियाँ लाओ। इस प्रकार के नाना कार्यों में साधु को लगाती है। घोर अन्धकार होने से रात्रि में कुछ करते नहीं बनता, अतएव तेल आदि ले आओ जिससे प्रकाश होगा। मेरे पात्रों को अथवा पैरों को रँग दो। दूसरे समस्त कार्य छोडकर झट इधर आओ और मेरी पीठ मसल दो। जब तक निठल्ले बैठे हो तब तक मेरे अंगों को ही मल दो। स्त्रियाँ इस प्रकार उस साधु से दास के समान कार्य करवाती हैं ॥५॥

તૈયાર કરવા બેઠી છું, તેથી મારું શરીર અકડાઇ ગયું છે, તો જરા માલીશ તો કરી દો! કામ કરી કરીને મારી કમર દુઃખવા આવી છે, તો જરા બેઠાં બેઠાં કમર તો દબાવો.'

ટીકાર્થ—તે સ્ત્રી પોતાને અધીન થયેલા તે સંયમભ્રષ્ટ સાધુને આ પ્રકારની આજ્ઞા ફરમાવે છે-'ઘરમાં બળતણ ખૂટી ગયું છે, તો શાક, દાળ આદિ બનાવવાને માટે બળતણ લઈ આવો-જંગલમાં જઈને લાકડાં કાપી લાવો. તેલ તો થઈ રહ્યું છે. રાત્રે દીવો કેવી રીતે પેટાવશું? જરા બજારમાં જઈને તેલ તો લઈ આવો! મારાં પાત્રોને રંગી દો. લાલ રંગથી મારા હાથ પગ તો રંગી દો! બધાં કામ છોડીને મારી પાસે આવો. આજ તો કામ કરી કરીને મારી પીઠમાં દુખાવો ઉપડયો છે. તો જરા પીઠ પર તેલનું માલીશ તો કરી દો! નવરા શું બેસી રહ્યા છો, અહીં આવો અને મારા હાથ પગ અને માથું દબાવો' આ પ્રકારની સ્ત્રીની આજ્ઞાઓનું તેને પાલન કરવું પડે છે. ॥૫॥

मूलम्—वत्थाणि य मे पडिलेहेहि अन्नं पानं च आहराहित्ति।
गंधं च रओहरणं च कासवगं च मे समणुजाणाहि॥६॥

छाया—वस्त्राणि च मे प्रत्युपेक्षस्व अन्नं पानं च आहर इति।
गन्धं च रजोहरणं च काश्यपं च समनुजानीहि ॥६॥

अन्वयार्थः—(वत्थाणि मे पडिलेहेहि) वस्त्राणि मे प्रत्युपेक्षस्व—नवीनं वस्त्रमानय (अन्नं पानं च आहराहित्ति) अन्नं पानं चाहर—आनय (गंधं च रजोहरणं च) गन्धं कर्पूरादिकं रजोहरणं चानय (मे कासवगं च) मे—मदर्थं काश्यपं—नापितं (समणुजाणाहि) समनुजानीहि सम्यग्जानीहि अत्रागमनार्थमाज्ञां कुरु आनयेत्यर्थः ॥६॥

शब्दार्थ—'वत्थाणि मे पडिलेहेहि—वस्त्राणि मे प्रत्युपेक्षस्व' हे साधो! मेरे लिये नये वस्त्रों लावो। 'अन्नं पानं च आहराहित्ति—अन्नं पानं चाहर' मेरे लिये अन्न और पानी का प्रबन्ध करो 'गंधं च रजोहरणं च—गन्धं च रजोहरणं च' मेरे लिये कपूर आदि सुगन्ध पदार्थ और रजोहरण लावो 'मे कासवगं च—मे काश्यपं च' मेरे केश निकालने के लिये नायी को 'समणुजाणाहि—समनुजानीहि' यहां आने की आज्ञा दो ॥६॥

अन्वयार्थ—मेरे वस्त्रों की देखभाल करो, नवीन वस्त्र लाओ। मेरे लिये अन्न पानी लाओ। कपूर आदि सुगंध लाओ, रजोहरण—धूल झाड़ने का साधन लाओ। नाई बुला लाओ, इत्यादि प्रकार से आदेश करती हैं॥६॥

શબ્દાર્થ—'वत्थाणि मे पडिलेहेहि—वस्त्राणि मे प्रत्युपेक्षस्व' હે સાધો! મારા વસ્ત્રોની દેખભાળ કરો અને મારા માટે નવા વસ્ત્રો લાવો 'अन्नं पानं च आहराहित्ति—अन्नं पानं चाहर' મારે માટે અનાજ પાણીની સવડ કરો. 'गंधं च रजोहरणं च—गन्धं च रजोहरणं च' મારે માટે કપૂર વિગેરે સુગન્ધિત પદાર્થ અને રજોહરણ (સાવરણી) લાવો. 'मे कासवगं च—मे काश्यपकं च' મારા કેશ ઉતારવા માટે હજામને 'समणुजाणाहि—समनुजानीहि' આવવાની આજ્ઞા આપો. ।૬।

સૂત્રાર્થ—મારાં વસ્ત્રોની સંભાળ લો, મારે માટે નવાં કપડાં લઈ આવો. મારે માટે ખાદ્ય અને પેય સામગ્રીઓ લઈ આવો, કપૂર આદિ સુગંધી દ્રવ્યો લાવો, ઘરની રજ વાળવા માટે રજોહરણ (સાવરણી) લઈ આવો મારા કેશ કાપવા માટે નાઈને બોલાવી લાવો ઈત્યાદિ આદેશો તે કરે છે. ॥ ૬ ॥

टीका--'वत्थाणी'त्यादि । 'मे' मे-मम 'वत्थाणि' वस्त्राणि 'पडिलेहेहि' प्रत्युपेक्षस्व । किंचितस्ततो वस्त्रं पतितं विद्यते, तदेकत्रीकृत्य गृहे स्थापय । अथवा खण्डितं जीर्णत्वान्मे वस्त्रमिति प्रेक्षस्व पश्य । अर्थात्-शीर्णच्छिदमितो नूतनं वस्त्रमानय । तथा 'अन्नं' अन्नं-शाकौदनादिकं भोजनार्थं 'पानं' पानं-पानीयकम् आनय । अथवा-पानं मादकं पेयद्रव्यमानय, येन मत्ताऽहं त्वया सह मनोविनोदं करिष्ये । च 'गंधं' गन्धं तैलविशेषम् अंगशोभाजनकद्रव्यं वा आनय । 'रजोहरणं च' रजोहरणं संमार्जनीम् आनय येन गृहे पतितं रजोऽपनीयेत । एतादृशीं ममाज्ञां लोचकरणे मम दुःखं भवति ततः सम्पादय । 'कासवगं च' काश्यपं च नापितं केशमुण्डनाय 'समणुजाणाहि' समनुजानीहि अत्रागमनाय अनुज्ञां कुरु आनयेत्यर्थः ॥६॥

मूलम्--अदु अंजणिं अलंकारं कुक्कुययं मे पयच्छाहि ।
लोद्धं च लोद्धकुसुमं च वेणुपलासियं च गुलियं च ॥७॥

टीकार्थ--मेरे वस्त्रों की प्रतिलेखना करो । इधर उधर वस्त्र कैसे पडे हैं ? इन्हें इकट्ठा करके घर में रख दो । अथवा देखो, जीर्ण होने के कारण मेरे वस्त्र फट गये हैं, अतएव नए लाओ । भोजन के लिये अन्न और पानी ले आओ या पानक अर्थात् मदिरा आदि पेय ले आओ जिससे मतवाली होकर मैं तुम्हारे साथ मनोविनोद कर सकूं । गंध अर्थात् तैल या अंग शोभावर्द्धक द्रव्य ले आओ । संमार्जनी (बुहारू) लाओ, जिससे घर की धूल झाडी जा सके । मेरी इन आज्ञाओं का पालन करो । लोच करने में मुझे कष्ट होता है अतएव मेरे लिये नापित को बुला लाओ ॥६॥

ટીકાર્થ—તે સ્ત્રી તે સંયમભ્રષ્ટ સાધુને આ પ્રકારના આદેશો આપે છે–'મારા કપડાંને બરાબર ઝાટકીને તથા સંકેલીને પેટીમાં મૂકી દો. જુવો, મારાં કપડાં ફાટી ગયા છે, આજે જ બજારમાં જઈને મારે માટે નવાં કપડાં ખરીદી લાવો. મારે માટે ખાવા પીવાની સામગ્રી લઇ આવો–ખાદ્ય પદાર્થો તથા મદિરા આદિ પેય પદાર્થો લઇ આવો કે જેથી મદિરાપાન કરીને મતવાલી બનીને હું તમારી સાથે કામભોગોનું સેવન કરીને તમારા મનનું રંજન કરી શકું. સુગંધિયુક્ત તેલ અને અત્તર લઈ આવો કે જેને લીધે ઘર સુગન્ધથી મહેકી ઊઠે. ઘરને વાળી ઝુડીને સાફ કરવા માટે સાવરણી લઈ આવો. વાળ કાપવા માટે હાંયજાને બોલાવી લાવો' ઈત્યાદિ ॥ ૬ ॥

छाया—अथांजनिकामलंकारं खुंखुणकं मे प्रयच्छ ।
लोध्रं च लोध्रकुसुमं च वेणुपलाशिकां च गुलिकां च ॥७॥

अन्वयार्थः—(अदु) अथ (अंजणिं) अंजनिकां-कज्जलाधारभूतां नालिकां (अलंकारं) अलंकारमाभूषणं (कुक्कययं) वीणां (मे पयच्छाहि) प्रयच्छ-देहि तथा (लोद्धं लोद्धकुसुमं च) लोध्रं च लोध्रकुसुमं च वेशभूषायै आनीय प्रयच्छ। (वेणुपलासियं च) वेणुपलाशिकाम्-वंशीति प्रसिद्धां देहि वादनाय तथा (गुलियं) गुटिकामौषधगुटिकां देहि येन नित्यनवयौवनैव स्यामित्याज्ञापयति साधुं सा स्त्री ॥७॥

'अदु अंजणिं' इत्यादि ।

शब्दार्थ—'अदु-अथ' और 'अंजणिं-अंजनिकां' अंजनपात्र 'अलंकारं-अलंकारम्' आभूषण 'कुक्कययं-खुंखुणकं' वीणा 'मे पयच्छाहि-मे प्रयच्छ' मुझ को ला दो तथा 'लोद्धं लोद्धकुसुमं च-लोध्रं च लोध्रकुसुमं च' लोध्र और लोध्र का पुष्प भी ला दो 'वेणुपलासियं च-वेणुपलाशिकां च' एक वांसकी बांशुरी और 'गुलियं-गुटिकाम्' औषध की गोली भी लाओ ॥७॥

अन्वयार्थ—वह स्त्री ऐसा भी कहती है-मेरे लिये सुरमादानी लाओ, आभूषण लाओ, वीणा लाकर दो। वेशभूषा के लिये लोध्र और लोध्र के पुष्प लाओ। बजाने के लिये वंशी दो। मेरे लिये औषध की गोली लाकर दो जिससे नित्य नवयुवती बनी रहूँ। स्त्री साधु को इस प्रकार आज्ञा देती है ॥७॥

"अदु अंजणिं" ઇત્યાદિ--

શબ્દાર્થ—'अदु-अथ' અને 'अंजणिं-अंजनिकां' અંજનપાત્ર 'अलंकारं-अलंकारम्' આભૂષણ 'कुक्कुययं-खुंखुणकं' વીણા 'मे पयच्छाहि-मे प्रयच्छ' મને લાવી આપો તેમજ 'लोद्धं लोद्धकुसुमं च-लोध्रं च लोध्रकुसुमं च' લોધ્ર અને લોધ્રના ફૂલો પણ લાવી આપો 'वेणुपलासियं च-वेणुपलाशिकां च' એક વાંસળી અને 'गुलियं-गुटिकाम्' ઓસડની ગોળી પણ લાવી આપો ॥૭॥

સૂત્રાર્થ—સ્ત્રી એવી પણ આજ્ઞા કરે છે કે મારે માટે સુરમાદાની, આભૂષણો અને વીણા લઈ આવો. વેશભૂષાને માટે લોધ્ર અને લોધ્રનાં પુષ્પો લઈ આવો, મારે માટે વાંસળી લાવી દો. મારે માટે એવી ઔષધિની ગોળીઓ લાવી દો કે જેના સેવનથી મારું નવયૌવન કાયમ માટે ટકી રહે. ॥૭॥

टीका—'अदु' अथ च 'अंजणि' अंजनिकां कज्जलधारनलिकां कज्जल-स्थापनपात्रं च मे प्रयच्छ। तथा-'अलंकारं' अलङ्कारम्=आभूषणं कटक-केयूरादिकं 'कुक्कुययं' वीणाम्-घुघुरुविशिष्टां वीणाम् 'पयच्छाहि' प्रयच्छ लोचनेऽञ्जयित्वा आभूषणेन शरीरं विभूष्य वीणां वादयिष्यामि तथा लोध्रं-लोध्रं रक्तवर्णक=अलक्तकादि समर्पय नखरञ्जनाय। (लोद्धकुसुमं च) लोध्रकुसुमं च प्रयच्छ केशशृङ्गाराय। (वेणुपलासियं च) वेणुपलाशिकां च-वंशनिर्मितवाद्यवि-शेषरूपाम् वंशीम् आनय, सा मे मनोविनोदाय भविष्यति, 'गुलिकां च' गुटिकां च-सिद्धगुटिकां समानीयाऽर्पय, यत्प्रभावात्-मम युवतित्वं कदाऽपि न गच्छेत्, सदा मम यौवनं तिष्ठेत् ॥७॥

पुनरप्याह-'कुट्ठं' इत्यादि।

मूलम्-कुट्ठं तगरं च अगुरुं संपिट्ठं सम्मं उसिरेणं।
तेल्लं मुहभिलिंजाए वेणुफलाइं संनिधानाए ॥८॥

टीकार्थ—स्त्री आदेश करती है-मुझे काजल रखने की नलिका (डिबिया) लाकर दो। कटक केयूर आदि आभूषण तथा घुघरूदार वीणा लाओ। मैं आंखों में काजल आंजकर, आभूषणों से शरीर को आभूषित करके वीणा बजाउंगी। तथा नाखून रंगने के लिये लोध्र महावर अर्थात् स्त्रियों के पैर रंगने का लाल रंग आदि लाकर दो। केशों का शृङ्गार करने के लिए लोध्र के पुष्प लाओ। मेरे लिये वेणु-पलाशिका अर्थात् बांसुरी लाओ, जिससे मैं अपना मनोविनोद कर सकूं। सिद्धगुटिका लाकर दो, जिसके प्रभाव से मेरा यौवन कभी नष्ट न हो, मैं सदा नवयुवती बनी रहूँ ॥७॥

ટીકાર્થ—સ્ત્રી આદેશ કરે છે કે 'મારી આંખમાં આંજવા માટે કાજળની ડબ્બી અને સુરમાની શીશી લાવી દો. મારે માટે કાનનાં બુટિયા, હાર, બંગડીઓ આદિ આભૂષણો લાવી દો. મારે માટે ઘુઘરીઓવાળી વીણા લઈ આવો. હું આંખમાં કાજળ આંજીને તથા આભૂષણો અને સુંદર વસ્ત્રો ધારણ કરીને વીણા વગાડીને તમારા દિલને વીણાના મધુર સૂરો વડે ડોલાવવા માગું છું. પગ રંગવા માટે અળતો લઈ આવો. મારાં કેશોની સજાવટ માટે લોધ્રનાં ફૂલો લઈ આવો. મને એક વાંસળી લાવી દો, તે વાંસળીના વાદન દ્વારા હું તમારા મનને બહેલાવવા માગું છું. મને સિદ્ધગુટિકા લાવી દો. તેનું સેવન કરીને હું મારું યૌવન સદા ટકાવી રાખવા માગું છું" ॥૭॥

छाया—कुष्ठं तगरं चाऽगुरुं संपिष्टं सम्यगुशीरेण।
तैलं मुखाऽभ्यंगाय वेणुफलानि सन्निधानाय ॥८॥

अन्वयार्थः—(उसिरेणं सम्मं संपिट्ठं) उशीरेण वीरणमूलेन सह सम्यक् संपिष्टं मिश्रितं (कुट्ठं तगरं च अगुरुं) कुष्ठं तगरमगुरुम् आनीय मह्यं देहि (मुहभिलिंजाए) मुखाभ्यङ्गाय (तेल्लं) तैलं-सुगन्धितम्, तथा (वेणुफलाइं) वेणुफलानि वेणुफलकानि वस्त्रादिस्थापनाय आनीय देहि इति ॥८॥

टीका—'कुट्ठमित्यादि। हे प्राणप्रिय! संयत! 'उसिरेणं' उशीरेण—वीरणमूलेन 'संपिट्ठं' संपिष्टं-संमिश्रितम् 'कुट्ठं तगरं च अगुरुं' कुष्ठं तगरम् अगुरुं तत्र—कुष्ठं—

'कुट्ठं तगरं च' इत्यादि

शब्दार्थ—'उसिरेणं सम्मं संपिट्ठं—उशीरेण सम्यक् संपिष्टं' खस के साथ अच्छी तरह पीसे हुवे 'कुट्ठं तगरं च अगुरुं—कुष्टं तगरंचागुरु' कुष्ठ—कमल के गन्धयुक्त सुगन्धद्रव्य तगर और अगर लाकर मुझे दो 'मुहभिलिंजाए—मुखाऽभ्यङ्गाय' मुख में लगाने के लिये 'तेल्लं—तैल' सुगन्धि तैल और 'सन्निधानाए—सन्निधानाय' वस्त्रादि रखने के लिये 'वेणुफलाइं—वेणुफलानि' बांसकी बनी हुई एक पेटी ला कर दो ॥८॥

अन्वयार्थ—वह कहती है—उशीर (खस) की जड के साथ अच्छी तरह पीसे हुये कुष्ठ, तगर और अगर लाकर मुझको दो। मुख में मलने के लिये तैल तथा वस्त्रादि रखने के लिये पेटी भी ला दो ॥८॥

टीकार्थ—स्त्री कहती है—हे प्राणनाथ! खसखस के साथ खूब पीसे हुए कुष्ठ, तगर और अगर लाकर दो। यहां कुष्ठ का अर्थ है कमल की

"कुट्ठं तगरं च" ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—"उसिरेणं सम्मं संपिट्ठं—उशीरेण सम्यक् संपिष्टम्' ખસની સાથે સારી રીતે વાટેલા 'कुट्ठं तगरं च अगुरुं—कुष्ट तगरं च अगुरुं' કુષ્ટ—કમળની ગન્ધથી યુક્ત સુગંધદ્રવ્ય તગર અને અગર મને લાવી આપો. 'मुहभिलिंजाए—मुखाभ्यङ्गाय' મુખમાં લગાડવા માટે 'तेल्लं—तैलम्' સુગંધવાળું તેલ અને 'संनिधानाए—संन्निधानाय' વસ્ત્રો વગેરે રાખવા માટે 'वेणुफलाइं—वेणुफलानि' વાંસની બનેલી એક પેટી મને લાવી આપો. ॥૮॥

સૂત્રાર્થ—તે કહે છે કે—ઉશીર (ખસ) નાં મૂળની સાથે લસોટેલાં કુષ્ઠ, તગર અને અગર મને લાવી દો. મુખ પર લગાવવાને માટે મને સુગંધિદાર તેલ લાવી દો. મારાં કપડાં રાખવાને માટે એક પેટી પણ લેતા આવજો. ॥૮॥

कोष्ठपुटादिकं कमलगंधम्, सुगन्धद्रव्यं, तगरं गन्धद्रव्यविशेषम् अगुरुं धूपगन्धद्रव्यमानीय मे प्रयच्छ यावता सर्वदैव शरीरं सुगन्धितं भवेत्। तथा 'मुहभिलिंजाए' मुखाभ्यंगाय 'तेल्लं' तैलं-सुगन्धितं तैलं चाऽऽदाय प्रयच्छ। 'वेणुफलाइं' वेणुफलकानि-वस्त्रादीनां संस्थापनाय वेणुविनिर्मितपेटिकामपि यतः कुतश्चिदानाय्य दीयताम् यत्र निहितं वस्त्रादिकं सुरक्षितं भविष्यति। शय्यायाः शोभायै तगरादिकमपेक्षितम्, मुखशोभाऽभिवर्द्धनाय तैलादिकमपेक्षितम्, तथा वस्त्रादीनां रक्षायै पेटिकादीनां संग्रहोऽप्यावश्यकः प्रतीयते। इति भावः ॥८॥

मूलम्—नंदीचूण्णगाइं पाहराहि छत्तोवाणहं च जाणाहि।
सत्थं च सूवच्छेज्जाए आणीलं च वत्थयं रयावेहि ॥९॥

छाया—नन्दीचूर्णं प्राहर छत्रोपानहौ च जानीहि।
शस्त्रं च सूपच्छेदाय आनीलं च वस्त्रं रंजय ॥९॥

गन्ध से युक्त, गन्धद्रव्य तगर एक सुगंधित द्रव्य है और अगुरु अगर के नाम से प्रसिद्ध धूपद्रव्य है। स्त्री आदेश करती है कि यह सब वस्तुएं मुझे लाकर दो जिससे मेरा शरीर सुगंधित रहे और मुख पर मालिश करने के लिये सुगंधित तैल लाकर दो। वस्त्र आदि रखने के लिये बांस की बनी हुई पेटी भी कहीं से लाकर दो जिससे वस्त्र सुरक्षित रहें

आशय यह है कि शय्या की शोभा के लिये तगर आदि की अपेक्षा की गई है, मुख का सौन्दर्य बढाने के लिये तैलादि की अपेक्षा की गई है और वस्त्रादि की रक्षा के लिए पेटी आदि की आवश्यकता प्रतीत की गई है ॥८॥

ટીકાર્થ—સ્ત્રી તેને કહે છે કે—'હે પ્રાણનાથ! આજ તો મારે માટે ખસનાં મૂળની સાથે વાટેલાં કુષ્ઠ, તગર અને અગર લેતા આવજો, 'કુષ્ઠ' આ પદનો અર્થ અહીં 'કમલની ગન્ધથી યુક્ત સુગંધદ્રવ્ય' સમજવો. 'તગર' એક સુગંધિત દ્રવ્ય છે અને 'અગર' એટલે અગરુ નામનું ધૂપદ્રવ્ય. આ બધા સુગંધિત દ્રવ્યોનું શરીરે માલીશ કરવાથી શરીર સુગંધિત રહે છે. વળી મુખ પર માલીશ કરવા માટે સુગંધિદાર તેલ બનાવી દો. મારાં કપડાં મૂકવા માટે વાંસની બનાવેલી સુંદર પેટી લઇ આવો કે જેથી મારાં કપડાં સુરક્ષિત રહે.'

આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે શય્યાની શોભાને માટે સ્ત્રી તગર આદિની અપેક્ષા રાખે છે, મુખના સૌંદર્યની વૃદ્ધિ માટે તે તેલ આદિની અપેક્ષા રાખે છે અને કપડાં આદિની રક્ષા માટે પેટીની અપેક્ષા રાખે છે. ॥૮॥

अन्वयार्थः—(सागपागाए सुफणिं) शाकपाकाय सुफणिं च तपेलीति लोकप्रसिद्धम् आनीय देहि तथा 'आमलगाइं दगाहरणं च' आमलकान्युदकाहरणं च (तिलक करणिमंजणसलागं) तिलक करणीमंजनशलाकां च तथा (घिंसु) ग्रीष्मे मे=मम (विहूणयं) विधूनकं च व्यजनं (विजाणेहि) वि जानीहि एतत्सर्वं देहीति ॥१०॥

टीका—'सागपागाए' शाकपाकाय—शाकानां सूपतण्डुलादीनां च पाकाय रंधनायेत्यर्थः 'सुफणिं च' सुफणिं च अनायासेन फण्यते पाच्यते शाकं तण्डुलादिकं यत्र तत् सुफणि स्थालीपीठरादिकम् (थाली—तपेली) आनय। तथा 'आमलगाइं' आमलकानि धात्रीफलानि, पात्रसंमार्जनाय-

---

न्युदकाहरणं च' आंवला तथा जल रखने का पात्र लाओ तथा तिलगकरणिमंजणसलागं—तिलककरणीमञ्जनशलाकां' तिलक और अञ्जन लगाने के लिये सलाई लाओ तथा घिंसु मे विहूणयं विजाणेहि-ग्रीष्मे मे विधूनकमपि जानीहि' ग्रीष्मकालमें हवा करने के लिये पंखा लाकर मुझे दो ॥१०॥

अन्वयार्थ—शाक पकाने के लिए सुफणि (तपेली) लाकर दो। आंवला ला दो, पानी का पात्र ला दो, तिलक करने के लिये तथा अंजन आंजने के लिए सलाई ला दो। ग्रीष्मकाल में हवा करने के लिए पंखा ला दो ॥१०॥

टीकार्थ—शाक, दाल और चावल पकाने के लिए सुफणि अर्थात् तपेली ला दो। जिसमें शाक आदि सरलता से पकाए जा सकें वह सुफणि कहलाती हैं। बरतनों को साफ करने के लिये, शरीर का

આંબળાં અને જલ રાખવા માટે પાત્ર લાવી આપો. તથા 'तिलगकरणिमंजण-सलागं—तिलककरणीमञ्जनशलाकां' તિલક કરવા માટે તિલકસળી અને આંજણ લગાવવા માટે અંજનસળી લાવી આપો તથા 'घिंसु मे विहूणयं विजाणेहि—ग्रीष्मे मे विधूनकं विजानीहि' ગ્રીષ્મકાળમાં હવા ખાવા માટે પંખો મને લાવી આપો ॥૧૦॥

સૂત્રાર્થ—શાક આદિ બનાવવા માટે તપેલી લાવી દો. ઘરમાં આંબળાં થઇ રહ્યા છે, તો અત્યારે જ બજારમાં જઇને આંબળાં લઇ આવો. પાણી ભરવા માટે જળપાત્ર લાવી દો. ચાંલ્લો કરવાની તથા આંજણ આંજવાની સળી લાવી દો. ગ્રીષ્મ ઋતુ શરૂ થઇ છે, તેથી બફારો ઘણો જ થાય છે, માટે હવા ખાવા માટે પંખો લાવી દો. ॥૧૦॥

સૂત્રાર્થ—શાક, દાળ, ભાત આદિ રાંધવાને માટે તપેલીઓ લાવી દો. (સૂત્રમાં 'सुफणि' પદ શાક આદિ પકાવવાના સાધન માટે વપરાયું છે, તેથી તેનો અર્થ તપેલી થાય છે.) વાસણો માંજવા માટે સ્નાન આદિ શરીરસંસ્કાર માટે તથા

शरीरसंस्काराय भोजनाय च आनय। तथा 'दगाहरणं च' उदकाहरणं च, उदकं जलम् आह्रियते आनीयते येन पात्रविशेषेण तदपि आनय-घटमानय, उपलक्षणमेतत्-घृततैलादिकं सर्वमेव गृहोपकरणं मामर्पय। तथा 'तिलककरणिमंजणसलागं' तिलककरणीमंजनशलाका-तिलककरणाय शलाकां स्वर्णमयीं राजतीं वा। अथवा-अंजनकरणाय अंजनशलाकामपि, किं बहुना ग्रीष्मकाले कायोद्भूतस्वेदनिवारणाय 'विहूणयं' विधूनकं व्यजनं 'मे' मह्यं 'विजाणेहि' विजानीहि-उक्तमनुक्तं वा सुखसाधनमानीय समर्पय सर्वं मह्यमिति ॥१०॥

मूलम्-संडासगं च फणिहं च सीहलिपासगं च आणाहि।
आदंसगं च पयच्छाहि दंतपक्खालणं पवेसाहि ॥११॥

छाया--संदंशकं च फणिहं च शिखापाशकं चानय।
आदर्शकं च प्रयच्छ दन्तप्रक्षालनकं प्रवेशय ॥११॥

संस्कार करने के लिये और भोजन के लिये आंवले ला दो। जल लाने के लिये पात्र ला दो। यह कथन उपलक्षण मात्र है। इससे घृत, तैल उनके लिये पात्र आदि घर संबधी सभी उपकरण समझ लेना चाहिए। वह सब लाकर मुझे दो। तिलक करने के लिए सोने या चांदी की सलाई अथवा अंजन लगाने के लिये अंजनशलाका भी ला कर दो। गर्मी में उत्पन्न होने वाले पसीने का निवारण करने के लिये मुझे पंखा भी ला दो। इस प्रकार कहे या अनकहे सभी सुखसाधन लाकर मुझे सौंपो ॥१०॥

शब्दार्थ--'संडासगं च-संदंशकं च' नासिका के अन्तर्गत केश को उपाडने लिये चिपीया लाओ 'फणिहं च-फणिहं च' तथा केशसंवा·

ભોજનમાં વાપરવા માટે આંબળાં પણ લાવી દો. પાણી ભરવા માટે ઘડા, માટલી, ડોલ આદિ વાસણો લાવી દો આ કથન દ્વારા ઘી, તેલ આદિ પદાર્થો ભરવા માટે પાત્રો લાવી આપવાની વાત પણ સૂચિત થાય છે. ચાંલ્લો કરવા માટે સોના અથવા ચાંદીની સળી લાવી દો. આંજણ માટે અંજનશલાકા પણ લાવી દો. હમણાં બફારો ખૂબ થાય છે, તો હવા ખાવા માટે એકાદ પંખો પણ લાવી દો આ પ્રકારના દરેક જાતનાં સુખસાધનો લાવી આપવાનું ફરમાન તે છોડયા જ કરે છે, અને સંયમભ્રષ્ટ તે સાધુને ગુલામની જેમ તેની તે આજ્ઞાઓનું પાલન કરવું પડે છે. ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ—સંડાસગં ચ-સંદંશકં ચ' નાકની અંદર રહેલા વાળ કાઢવા માટે ચીપિયો લાવી આપો. 'ફણિહં ચ ફણિહં ચ' તથા વાળ ઓળવા માટે

अन्वयार्थः--(नंदीचुण्णगाइं पाहराहि) नन्दीचूर्णमोष्ठरंजकं प्राहर (छत्तोवाणहं च जाणाहि) छत्रोपानहौ च जानीहि (सूवच्छेज्जाए) सूपच्छेदाय पत्रशाकच्छेदनाय (सत्थं च) शस्त्रं च (आणीलं) आनीलं च (वत्थं) वस्त्र (रयावेहि) रंजय, एतत्सर्वं मदर्थं कुरु इति ॥९॥

टीका--स्त्रीवशवर्तिनम्, अतएव दाससमं साधुम् आज्ञापयति-हे कान्त! 'नंदीचूण्णगाहिं' नन्दीचूर्णं-द्रव्यसंयोगनिष्पादितोष्ठरञ्जकं तथा दन्तशोधकं

शब्दार्थ--'नंदीचुण्णगाइं पाहराहि-नन्दीचूर्णं प्राहर ओठ रंगने के लिये चूर्ण लाओ 'छत्तोपाणहं च जाणाहि-छत्रोपानहौ च जानीहि' छाता और जूता लाओ 'सुवच्छेज्जाए-सूपच्छेदाए' शाकपात्रादि के छेदन के लिये 'सत्थं च-शस्त्रं च' शस्त्र अर्थात् छुरी लाओ 'आणीलं-आनीलं च' नीलरंग का 'वत्थं-वस्त्रं' वस्त्र 'रयावेहि-रञ्जय' मेरे लिये रंगवा दो ॥९॥

अन्वयार्थ--स्त्री पुनः कहती है-होठ रंगने के लिये नन्दीचूर्ण ले आओ। छाता लाओ, जूता लाओ। शाक काटने के लिए छुरी लाओ। मेरे लिए नीले रंग से वस्त्र रंगवा दो। मेरे लिये यह सभी वस्तुएं प्रस्तुत करो ॥९॥

टीकार्थ--स्त्री के अधीन होने से दास के समान बने उस भूतपूर्व साधु को वह आज्ञा देती है-हे प्राणनाथ! नन्दीचूर्ण अर्थात् अनेक द्रव्यों के संयोग से निर्मित ओष्ठ रंगने का चूर्ण या दन्तशोधक मंजन लाओ,

---

શબ્દાર્થ—'नंदीचुण्णगाइं पाहराहि-नन्दीचूर्णं प्राहर' હોઠ રંગવા માટે નંદીચૂર્ણ લાવી આપો. 'छत्तोपाणहं च जाणाहि-छत्रोपानहौ च जानीहि' છત્રી અને જોડા લાવી આપો. 'सूवच्छेज्जाए-सूपच्छेदाय' શાકભાજી સમારવા માટે 'सत्थं च-शस्त्रं च' શસ્ત્ર-અર્થાત્ છરી લાવી આપો. 'आणीलं-आनील' च' નીલ રંગનું 'वत्थं-वस्त्र' વસ્ત્ર 'रयावेहि-रञ्जय' મને લાવી આપો ॥૯॥

સૂત્રાર્થ--સ્ત્રી તે સાધુને કહે છે કે 'મારા હોઠ રંગવા માટે નન્દીચૂર્ણ લાવી દો, દાંત સાફ કરવા માટે દન્તમંજન લઈ આવો. છત્રી, ચંપલ આદિ લઈ આવો. શાક સમારવા માટે છરી લઈ આવો. મારાં વસ્ત્રોને નીલા રંગ વડે રંગી દો' આ પ્રકારની આજ્ઞાઓ તે કરતી જ રહે છે ॥ ૯ ॥

પોતાને અધીન બનેલો તે સાધુ જાણે પોતાનો દાસ હોય તેમ તે સ્ત્રી તેને નિત્ય નવા નવા આદેશો આપે છે-'હે પ્રાણનાથ! અનેક દ્રવ્યોના મિશ્રણથી બનાવેલું નન્દીચૂર્ણ (હોઠ લાલ કરવાનો પાઉડર) લઈ આવો કે જેનાથી

मंजनम् 'पाहराई' माहर, आनय, येन रञ्जितौ ओष्ठौ शोभेयातां तथा शोधिता दन्ता अतिनिर्मला भवेयुः। तस्माद् येन केनापि प्रकारेण यतस्ततो मिलेद् अन्विष्याऽऽनीयाऽर्पय। तथा 'छत्तोवाणहं च जाणाहि' छत्रोपानहौ जानीहि आनेतव्यतया, विना ताभ्यां वर्षाऽऽतपाभ्यां मदीयशरीरसंरक्षणं कथं स्यात्। अतस्तयोरानयनमावश्यकमेव। तथा 'सुयच्छेज्जाए'—सूपच्छेदाय पत्रशाकादिकर्त्तनाय शस्त्रं छुरिकामप्यादाय मामर्पय। तथा—'वत्थयं' वस्त्रम् 'आणीलं' आ ईषन्नीलम्, सर्वतो नीलं, रक्तं, पीतं च रञ्जय। नीलपीतरक्तादिवर्णेन रंजकद्वारा वस्त्रं रञ्जयित्वा प्रियायै मह्यमर्पयेति ॥९॥

मूलम्—सुफणिं च सागपागाए आमलगाइं दगाहरणं च।
तिलगकरणिमंजणसलागं घिंसु मे विहूणयं विजाणेहि॥१०॥

छाया—सुफणिं च शाकपाकाय आमलकान्युदकाहरणं च।
तिलककरणीमंजनशलाकां ग्रीष्मे मे विधूनकमपि जानीहि ॥१०॥

जिससे रंगे हुए ओष्ठ सुन्दर दिखाई दे, तथा स्वच्छ किये दांत एकदम निर्मल हो जाएं। अतएव ये वस्तुएँ किसी भी प्रकार से, जहां कहीं भी मिले वहीं से खोजकर लाओ और दो। तथा छाता और जूता भी ले आओ। इनके विना वर्षा और धूप से कैसे मेरे शरीर की रक्षा होगी? अतएव इनका लाना आवश्यक ही है और शाक आदि छेदन करने के लिए छुरी भी लाकर दो। तथा मेरे वस्त्र नीले पीले या लाल रंग से रंगकर मुझे दो ॥९॥

शब्दार्थ—'सागपागाए सुफणिं—शाकपाकाय सुफणिं। हे प्रियतम! शाक पकाने के लिये तपेली लावो 'आमगाइं दगाहरणं च—आमलका-

---

રંગેલાં મારા હોઠ સુંદર દેખાય. દાંત સફેદ કરવા માટે એવું દન્તમંજન લઇ આવો કે દાંત ઘસવાથી દાંત સફેદ થઈ જાય. ગમે ત્યાંથી આ બન્ને વસ્તુ મને લાવી આપો, છત્રી વિના તાપ અને વરસાદ વખતે બહાર કેવી રીતે જવાય? માટે આજે જ એક છત્રી લઈ આવો. મારા પગરખાં (સપાટ, ચંપલ, મોજડી આદિ) ફાટી ગયાં છે, તો આજે જ નવાં પગરખાં લાવી આપો. શાક સમારવા માટે આપણે ત્યાં છરી પણ નથી, તો બજારમાંથી સારી છરી લઇ આવો. મારાં કપડાંનો રંગ ઝાંખો પડી ગયો છે, તો મને આજે જ કપડાં પર લાલ, લીલો, પીળો આદિ રંગ ચડાવી દો.'

શબ્દાર્થ—'सागपागाए सुफणिं—शाकपाकाय सुफणिं' હે પ્રિય! શાક બનાવવા માટે તપેલી લાવી આપો 'आमलगाइं दगाहरणं—आमलकानि, उदकाहरणं च'

अन्वयार्थः—(संडासगं च) संदंशकं च–नासिकाकेशोत्पाटनोपकरणम् (फणिहं) कंकतिकां (सीहलिपासगं च) शिखापाशकं वेणीसंयमनार्थं मूर्णामयं कंकणं च (आणाहि) आनय (आदंसगं च पयच्छाहि) आदर्शकं–दर्पणं च प्रयच्छ तथा (दंतपक्खालणं पवेसाहि) दन्तप्रक्षालनकं प्रवेशय आनयेत्यर्थः ॥११॥

टीका—'संडासगं' संदंशकं–नासिकान्तर्गतकेशोत्पाटनायाऽस्त्रविशेषम् 'फणिहं' फणिहं च कंकतकं केशसंयमनाय तथा (सीहलपासगं) शिखापाशकं

रने के लिये कंघी लाओ 'सीहलीपासगं च–शिखापाशकं च' वेणी बांधने के लिये ऊनकी बनी हुई जाली 'आणाहि–आनय' लाकर दो 'आदंसगं च पयच्छाहि–आदर्शकं च प्रयच्छ' मुख देखने के लिये दर्पण लाकर दो 'दंतपक्खालणं पवेसाहि–दन्त प्रक्षालनकं प्रवेशय' दांत साफ करने के लिये दंतमंजन लाओ ॥११॥

अन्वयार्थ—पुनः स्त्री की आज्ञा बतलाते हैं–मेरे लिए नाक के बाल उखाडने के वास्ते चिमटी ला दो, कंघा ला दो, वेणी बाँधने के लिए ऊन का कंकण ला-दो, दर्पण दो, दांत साफ करने के लिये मंजन या दातौन लाओ ॥११॥

टीका—नाक के भीतर के बाल उखाडने के उपकरण को 'संदंशक' कहते हैं जिसे हिन्दी भाषा में 'चिमटी' कहा जाता है। वह स्त्री कहती है–मेरे लिये वह चिमटी ला दो। केश संवारने के लिये कंघी ला

કાંસકી લાવી આપો. 'सीहलीपासगं च–शिखापाशकं च' વેણી બાંધવા માટે ઉનની બનાવેલી જાળી 'आणाहि–आनय' લાવી આપો. 'आदंसगं च पयच्छाहि–आदर्शकं च प्रयच्छ' મુખ જોવા માટે દર્પણ લાવી આપો. 'दंतपक्खालणं पवेसाहि–दन्तप्रक्षालनकं प्रवेशय' દાંત સાફ કરવા માટે દંતમંજન લાવી આપો. ।૧૧।

સૂત્રાર્થ—સ્ત્રીની આજ્ઞાઓનું સૂત્રકાર આગળ વર્ણન કરે છે—નાકના બાલ ખેંચી કાઢવા માટે મને ચીપિયો લાવી દો. કેશ ઓળવા માટે દાંતિયો લાવી દો. મારી વેણી બાંધવા માટે ઊનનો દોરો લાવી દો. મોઢું જોવા માટે દર્પણ લાવી દો અને દાંત સાફ કરવા માટે દાતણ અથવા દન્તમંજન લાવી દો. એમ આજ્ઞા કરે છે.

ટીકાર્થ—નાકમાં ઉગેલા બાલ ખેંચી કાઢવાના ઉપકરણને ચીપિયો કહે છે. તે સ્ત્રી પોતાને માટે ચીપિયો લાવી આપવાની તેને આજ્ઞા કરે છે. વળી કેશ ઓળવા માટે (દાંતિયો) પણ મંગાવે છે, દર્પણ મંગાવે છે, વેણી બાંધવા

वेणीसंयमनाय-ऊर्णामयं कंकणं चऽऽनीय समर्पय। 'आदंसगं' आदर्शकम् तदपि दर्पणं मुखविलोकनाय मामर्पय देहि, तथा 'दंतपक्खालणं' दन्तप्रक्षालनकं दन्ताः प्रक्षाल्यन्ते येन तद्दन्तप्रक्षालनकम्, दन्तकाष्ठं प्रवेशय आनयेति ॥११॥

मूलम्—पूयफलं तंबोलयं सूईसुत्तगं च जाणाहि।
कोसं च मोयमेहाए सुप्पुक्खलगं च खारगालणं च॥१२॥

छाया—पूगीफलं च ताम्बूलकं सूचीसूत्रकं च जानीहि।
कोशं च मोयमेहाय शूर्पोखलं च क्षारगालनकम् ॥१२॥

अन्वयार्थः—(पूयफलं तंबोलयं) पूगीफलं तांबूलं नागवल्लीदलं (सुईसुत्तगं च जाणाहि) सूचीं सूत्रं च सूच्यर्थं वा सूत्रं जानीहि-आनय (मोयमेहाए) मोकमेहाय प्रस्रवणाय (कोसं) कोशं च पात्रमानय (सुप्पुक्खलगं च) शूर्पोखलं च (खारगालणं च) क्षारगालनं च-पात्रमानयेति ॥१२॥

दो। वेणी बांधने के लिये ऊन का कंकण (जाली) ला दो। मुख देखने के लिये दर्पण ला दो। दांत साफ करने के लिए दातौन या मंजन लाकरदो ॥११॥

शब्दार्थ—'पूयफलं तंबोलयं-पूगीफलं ताम्बूलं, सुपारी और पान 'सुईसुत्तगं च जाणाहि-सूचिसूत्रं च जानीहि' तथा सूई और दोरा लावो 'मोयमेहाय-मोकमेहाय' पेसाब करने के लिये 'कोसं-कोशं' पात्र लाओ 'सुप्पुक्खलगं च-शूर्पोखलनं च' सूपडा और ऊखल लाओ एवं 'खारगालणं च-क्षारगालनं च' साजी आदि खार गालने के लिये बर्तन शीघ्र लाकर दो ॥१२॥

अन्वयार्थ—मेरे लिये सुपारी, पान, सुई धागा, लघुशंका निवारण करने का पात्र, सूपडा, ऊखल तथा खार गलाने का पात्र भी लाओ ॥१२॥

माटे ઊનની ગુંથણીવાળી જાળી મંગાવે છે વળી પોતાના દાંતની સફાઈ માટે દાંતણ અને દન્તમંજન પણ લાવી આપવાનું કહે છે. ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ—'पूयफल तंबोलयं-पूगीफल' तांबूल' સોપારી અને પાન 'सुई सुत्तगं च जाणाहि-सूचीसूत्रं च जानीहि' તથા સોઈ અને દોરા લાવી આપો. 'मोयमेहाय-मोकमेहाय' પેશાબ કરવા માટે 'कोसं-कोशम्' પાત્ર લાવી આપો. 'सुप्पुक्खलगं च-शूर्पोखलनं च' સૂપડું અને ખાંડણિયો લાવી આપો, તેમજ 'खारगालणं च-क्षारगालनं च' સાજી આદિ ખાર ગાળવાનું વાસણ જલ્દિથી મને લાવી આપો. ॥૧૨॥

તે સ્ત્રી બીજી કઈ કઈ વસ્તુઓ મંગાવે છે, તે સૂત્રકાર હવે પ્રકટ કરે છે-'મારે માટે પાન, સોપારી, સોય, દોરા, આદિ લાવી દો.. પેશાબ કરવા

टीका—'पूयफलं' पूगीफलम् (सुपारी) 'तंबोलयं' ताम्बूलम्-नागवल्लीम्, 'सुई सुत्तगं' सूचीसूत्रकम्, सूत्रम्-डोरकम् सूच्यर्थं सूत्रं वा। 'जाणाहि' जानीहि आवश्यकतया एभिर्विना गृहकार्यस्य सम्पादनाऽसंभवात्। 'मोयमेहाए' मोकमेहाय प्रस्रवणाय 'कोसं' कोशं-मूत्रपात्रम्, मूत्रोत्सर्गाय आवश्यकम्, यतो हि रात्रौ भयात्त्वौ बहिर्गन्तुं न शक्नोमि। तथा 'सूप्प' शूर्पम्-तण्डुलादिशोधनाय उपकरणविशेषं 'सूपडा' इति भाषा प्रसिद्धम् 'उक्खलगं च' उलूखलं च-धान्यानां तुषापनयनाय कण्डनायेत्यर्थः तथा 'खारगालणं च' क्षारगालनकम्। सर्जिकादिक्षारपदार्थगालनोपकरणविशेषम् इत्येतत् सर्वं गृहोपकरणं शीघ्रं यत्नादानीय मह्यं प्रदेयम् इति ॥१२॥

सूत्रम्—चंदालगं च करगं च वच्चघरं च आउसो खणाहि।
सरपाययं च जायाए गोरहगं च सामणेराए ॥१३॥

छाया—चंदालकं च करकं च वर्चोगृहं च आयुष्मन्! खानय।
शरपातं च जाताय गोरथकं श्रामणेयाय ॥१३॥

टीकार्थ—सुपारी लाओ, पान लाओ, सुई लाओ, डोरा लाओ, यह आवश्यक है। इनके बिना घर का काम नहीं चल सकता। लघुशंका निवारण करने के लिये पात्र भी चाहिये या उसके लिये घर के भीतर ही स्थान चाहिये। क्योंकि रात्रि के समय भय के कारण बाहर नहीं जाया जा सकता। धान्य साफ करने के लिये सूपडा भी चाहिए। धान्य को कूटने के लिए ऊखल उसके छिलके हटाने के लिए सूपडा चाहिए। साजी आदि खार गलाने के लिए भी पात्र चाहिए। यह सब घर संबंधी उपकरण शीघ्र ही प्रयत्न करके लाओ और मुझे सौंपो ॥१२॥

—માટે પાત્ર (તસ્તરું)-લાવી દો. સૂપડું સાંબેલું 'ખાંડણિયો તથા સાજી વિગેરે ખાર ગાળવાનું પાત્ર પણ લાવી દો. ॥૧૨॥

ટીકાર્થ—મારે માટે પાન, સોપારી આદિ મુખવાસના પદાર્થો લાવી દો. કપડાં સાંધવા માટે સોયદોરા પણ લાવી આપો. ઘરમાં પેશાબ કરવા માટે ચોકડીની વ્યવસ્થા કરો. અથવા પેશાબ કરવા માટે તસ્તરું લાવી દો. (રાત્રે ભયને કારણે પેશાબ કરવા બહાર જઈ શકાય નહીં તેથી પેશાબ કરવા માટે પાત્ર મંગાવે છે) ઘરમાં અનાજ સાફ કરવા માટે-સોવા ઝાટકવા માટે સૂપડું પણ હોવું જોઈએ ધાન્યને ખાંડીને તેના ફોતરાં આદિ દૂર કરવા માટે ખાંડણિયાની પણ જરૂર પડે છે. સાજી વિગેરે ખાર ગાળવા માટે પાત્રની જરૂર પડે છે. તેથી આ બધી સામગ્રીઓ લાવી આપવાનો તે તેમને આદેશ કરે છે. અને તે સંયમભ્રષ્ટ સાધુને તેમની આ આજ્ઞાઓનું પાલન કરવું પડે છે. ॥૧૨॥

अन्वयार्थः—(आउसो) हे आयुष्मन्! (चंदालगं) चन्दालकं च-देवपूजनाय ताम्रपात्रं (करगं च) करकं च-जलपात्रं मधुपात्रं वा (वच्चघरं) वर्चोगृहं शौचस्थानं (खणाहि) खानय (जायाए) जाताय-पुत्राय (सरपाययं च) शरपातं धनुश्च (सामणेराए) श्रामणेयाय-श्रमणपुत्राय (गोरहं च) गोरथं चानयेति ॥१३॥

टीका—'चंदालगं' चन्दालकम्-देवपूजनार्थं ताम्रमयं पात्रम्। 'करगं' -करकः घटः येन पात्रविशेषेण शृंगाकारेणाऽभिषेकः क्रियते। 'वच्चघरं' वर्चोगृहम्,

---

शब्दार्थ—'आउसो हे आयुष्मन्' हे दीर्घजीविन् 'चंदालगं-चन्दालकं' देवता का पूजन करने के लिये ताम्र पात्र और 'करगं च-करकं च' जलपात्र अथवा मधुपात्र 'वच्चघरं-वर्चोगृहं' शौचगृह 'खणाहि-खानय' बनवा दो ये सब मेरी अनुकूलता के लिये तैयार करवा दो 'जायाए-जाताय' अपने जन्मे हुए 'समणेराए-श्रामणेयाय' श्रमण पुत्रको खेलने के लिये 'सरपाययं च-शरपातं च' एक धनुष तथा 'गोरहगं च-गोरथं च' एक बलद और रथ लाओ ॥१३॥

अन्वयार्थ—हे आयुष्मन्! चन्दालक अर्थात् देवपूजा के लिये ताम्र का पात्र ला दो, करक अर्थात् जलपात्र या मदिरा रखने का पात्र लाओ, बडी शंका निवारण करने के लिए गर्त खोदो अर्थात् खाड़ा खोदो। अपने आत्मज श्रमण पुत्र के लिए धनुष ला दो, तथा एक बलद और रथ भी ला कर दो ॥१३॥

टीकार्थ—देवपूजन के लिए तांबे के पात्र ला दो। करक (करवा) अर्थात् जलपात्र, मदिरापात्र अथवा शृङ्ग के आकार का वह पात्र जिससे

શબ્દાર્થ—'आउसो-हे आयुष्मन्' હે દીર્ઘજીવિન્ 'चंदालगं-चंदालकम्' દેવતાઓનું પૂજન કરવા માટે તામ્રપાત્ર અને 'करगं च-करकं च' જળપાત્ર અથવા મધુપાત્ર તથા 'वच्चघरं-वर्चोगृहं' શૌચગૃહ 'खणाहि-खानय' ખોદાવી આપો. આ બધી વસ્તુઓ મારી અનુકૂળતા માટે તૈયાર કરાવી આપો. તથા 'जायाए सामणेराए-जाताय श्रामणेयाय' આપણા શ્રમણપુત્રને રમવા માટે 'सरपायय च-शरपातं च' એક ધનુષ અને 'गोरहं च-गोरथं च' બળદ અને રથ લાવો. ॥૧૩॥

સૂત્રાર્થ—વળી તે સ્ત્રી તેને એવી આજ્ઞા ફરમાવે છે કે—હે આયુષ્યમન્! દેવપૂજાને માટે ચન્દાલક (તામ્રપાત્ર) લાવી દો. કરક (જલપાત્ર અથવા મદિરા ભરવાનું પાત્ર) લાવી દો, ઝાડે જવા ખાડો ખોદી દો. આપણા શ્રમણ પુત્રને માટે ધનુષ તથા બળદ અને રથ પણ લાવી દો. ॥૧૩॥

ટીકાર્થ—હે પ્રાણનાથ! હે આયુષ્મન્! દેવપૂજાને માટે તામ્રપાત્ર લાવી દો. 'કરક' જળપાત્ર અથવા મદિરા પાત્ર અભિષેક કરવા માટે

पुरीषोत्सर्गस्थानम् 'खणाहि' खानय-गृहमदेश एवं गर्तं कारय। 'सरपायं' शरपातं-शराः क्षिप्यन्ते येन तद् शरपातं धनुः। 'जायाए' जाताय-आत्मजाय-स्वकीयाय 'सामणेराए गोरहगं च' श्रामणेयाय श्रमणपुत्राय गोरथकं त्रिवार्षिकं बलीवर्दं रथं च एतत्सर्वमानीय गृहे स्थापनीयम् ॥१३॥

मूलम्-घडियं च सडिंडिमयं च चेलगोलं कुमारभूयाए।
वासं समभिआवण्णं आवसहं च जाण भत्तं च ॥१४॥

छाया—घटिकां च सडिण्डिमकं च चेलगोलकं च कुमारभूताय।
वर्षं च समभ्यापन्नमावसथं च जानीहि भक्तं च ॥१४॥

अन्वयार्थः—(घडियं च) घटिकां च मृन्मयकुरुडिकां (सडिंडिमयं च)

अभिषेक किया जाता है, ला दो। घर में शौचगृह बनवा दो। अपने आत्मज श्रमण पुत्र के मनोरञ्जन के लिये धनुष ला दो और एक तीन सालका बलद और रथ ला दो। यह सब वस्तुएं घर में रहनी चाहिए ॥१३॥

शब्दार्थ—'घडियं च-घटिकां च' मीट्टी की गुडिया और 'सडिंडिमयं च-सडिण्डिमं च' बाजा तथा 'कुमारभूयाए-कुमारभूताय' राजपुत्रके समान अपने पुत्रको खेलने के लिये 'चेलगोलं च-चेलगोलकं च' कपडे की बनी हुई गेंद लाओ 'वासं च समभिआवण्णं-वर्षं च समभ्यापन्नं' वर्षाऋतु समीप में आगई है अतः 'आवसहं-आवसथं' उनसे बचने के लिये घर का प्रबन्ध करो एवं 'भत्तं च-भक्तम्' अन्न 'जाण जानीहि' लाकर दो ॥१४॥

अन्वयार्थ—मिट्टी की गुड़िया और बाजा (डुगडुगी) ले आओ

શૃંગના આકાર જેવા પાત્રને 'કરક' કહે છે. ઘરમાં જ જાજરૂ જવા માટેની વ્યવસ્થા કરી દો-જાજરૂ બનાવી દો અથવા ખાડો ખોદી દો. આપણા આ લાડકા બેટાને રમવા માટે ધનુષ લાવી દો તથા એક બળદ અને રથ પણ લઈ આવો કે જેની સાથે તે રમીને આખો દિવસ આનંદમાં વ્યતીત કરે. ।૧૩।

શબ્દાર્થ—'घडियं च-घटिकां च' માટિની પુતળી અને 'सडिंडिमयं च-सडिण्डिमं च' વાજા તથા 'कुमारभूयाए-कुमारभूताय' રાજપુત્ર સરીખા આપણુ પુત્રને રમવા માટે 'चेलगोलं च-चेलगोलकं च' કપડાનો બનાવેલ દડો લાવી આપો. 'वासं च समभिआवण्णं-वर्षं च समभ्यापन्नं' વર્ષાઋતુ નજીક આવેલ છે. જેથી 'आवसहं-आवसथं' વર્ષાદથી બચવા માટે ઘરની સગવડ કરી આપો તેમજ 'भत्तं च-भक्तं च' અનાજ પણુ 'जाण-जानीहि' લાવી આપો ।।૧૪।।

સૂત્રાર્થ—માટીની ઢિંગલી અને વાજું (ડુગડુગી) લઈ આવો, આપણા

सडिण्डिमकं च-वाद्यविशेषं च (कुमारभूयाए) कुमारभूताय-राजपुत्रसदृशाय पुत्राय (चेलगोलं च) चेलगोलकं च-वस्त्रात्मकं कन्दुकं (वासं च समभिआवण्णं) वर्षं च समभ्यापन्नं=वर्षाकालः समागतः अतः (आवसहं) आवसथं गृहं (भत्तं च) भक्तम् अन्नं च 'जाण' जानीहि-आनयेत्यर्थः । १४॥

टीका-'घडियं च' घटिकां-मृत्तिकानिर्मिताम् 'सडिंडिमयं च' सडिण्डिमकं च=पटहकादिवादित्रविशेषसहिताम् 'डुगडुगीति भाषा प्रसिद्धाम् तथा 'चेलगो' चेलगोलकं वस्त्रनिर्मितं कन्दुकं च 'कुमारभूयाए' कुमारभूताय=राजकुमारसदृशाय मत्पुत्राय आनय क्रीडार्थम् । तथा 'वासं' वर्षं=वर्षाकालः 'समभिआवण्णं' समभ्यापन्नं-समीपमागतः। अतो वर्षाकालयोग्यम् 'आवसहं' आवसथं गृहं 'भत्तं' भक्तं-तण्डुलादिकं चतुर्मासपर्यन्तमाहारक्षमं च 'जाण' जानीहि-एतत्सर्वं निष्पादय, इदानीमेव प्रयत्नः करणीयः, यावता वर्षाकालः सुखेन अतिवाहित आवयोर्भवेत् ॥१४॥

अपने राजकुमारसरीखे पुत्र के लिये कपडे की गेंद लाओ। अब वर्षाऋतु आ गई है अतएव घर एवं अन्न का प्रबंध करो ॥१४॥

टीकार्थ—मिट्टी की गुडिया, बजाने के लिये डुगडुगी, वस्त्रों की बनी गेंद यह सब राजकुमार जैसे अपने बेटे को खेलने के लिये लाओ। हां, वर्षाकाल समीप आ गया है, अतएव वर्षाकाल के योग्य घर का निर्माण करवाओ, चार मास तक पर्याप्त अन्नादि इकट्ठा कर लो। इसी समय इनके लिये प्रयत्न कर लेना चाहिये। जिससे अपना वर्षाकाल सुखपूर्वक व्यतीत हो सके ॥१४॥

રાજકુમાર જેવા પુત્રને રમવા માટે કપડાનો દડો લઇ આવો. હવે વર્ષાઋતુ શરૂ થવાની તૈયારી છે, તો વર્ષાકાળ દરમિયાન ચાલી રહે એટલાં અન્નનો ઘરમાં પ્રબન્ધ કરો ઘર સંચાળવાનું આદિ કામ પતાવી દો -વર્ષાઋતુમાં તકલીફ ન પડે તે માટે ઘરનું સમારકામ કરાવી લો. ॥૧૪॥

ટીકાર્થ—તે સ્ત્રી તે સંયમભ્રષ્ટ સાધુને કહે છે કે 'મારા રાજકુમાર જેવા પુત્રને રમવા માટે માટીની ઢિંગલી લાવી દો. તેને માટે ડુગડુગી (એક જાતનું વાજિંત્ર) લાવી દો તેને રમવા માટે કપડાનો બનાવેલો દડો લાવી આપો. હવે ચોમાસુ શરૂ થાય છે, તો ઘરમાં ચાર માસ ચાલે એટલું અનાજ લઈ આવો. ઘરનું સમારકામ કરાવી લો કે જેથી ચોમાસામા વસવાટને માટે કોઈ મુશ્કેલી ન રહે. આ બધું હમણાં જ પતાવી નાખો કે જેથી વર્ષાકાળ સુખપૂર્વક વ્યતીત થાય ॥૧૪॥

सूत्रम्–आसंदियं च नवसुत्तं पाउल्लाइं संकमट्ठाए।
अदु पुत्तदोहलट्ठाए आणप्पा हवंति दासा वा ॥१५॥

छाया—आसन्दिकां च नवसूत्रां पादुकाः संक्रमणार्थाय ।
अथ पुत्रदोहदार्थाय आज्ञप्ता भवन्ति दासा इव ॥१५॥

अन्वयार्थः—(नवसुत्तं च आसंदियं) नवसूत्रामासंदिकां च-नवसूत्रनिर्मितां मंचिकां (संकमट्ठाए) संक्रमणार्थाय (पाउल्लाइं) पादुकाः-काष्ठपादुकाः (अदु) अथ (पुत्तदोहलट्ठाए) पुत्रदोहदार्थाय (दासा वा) दासा इव (आणप्पा) आज्ञप्ताः (हवंति) भवन्ति-स्त्रीवशीकृताः साधवः स्त्रियाः दासा इव भवन्तीति ॥१५॥

शब्दार्थ–'नवसुत्तं च आसंदियं-नवसूत्राम् आसंदिकाम्' नये सूतों से बनी हुई सोने बैठने के लिये एक मंचिया लाओ 'संकमट्ठाए-संक्रमणार्थाय' घूमने के लिये 'पाउल्लाइं-पादुकाः' काष्ठ की पादुकाएं लाओ 'अदु-अथ' और 'पुत्तदोहलट्ठाए-पुत्रदोहदार्थाय' मेरे गर्भस्थित पुत्र के दोहद की पूर्ति के लिये अमुक अमुक वस्तु लाओ इस प्रकार साधु 'दासा वा दासा इव' दास के जैसे 'आणप्पा-आज्ञप्ताः' आज्ञाकारी 'हवंति-भवन्ति' होते हैं ॥१५॥

अन्वयार्थ–नवीन सूत से बनी मंचिया लाओ, चलने फिरने के लिये खडाऊँ लाओ। पुत्रदोहद गर्भस्थित पुत्र की इच्छा को पूर्ण करने के लिये अमुक अमुक वस्तुएं लाओ। इस प्रकार स्त्रियां अपने वश में हुए उन साधुओं को दास के समान आज्ञा देती हैं ॥१५॥

શબ્દાર્થ—'नवसुत्तं च-आसंदियं–नवसूत्राम् आसंदिकाम्' સુવા બેસવાને માટે નવા દોરાથી (પાટીથી) બનાવેલ એક પલંગ લાવો. તથા 'संकमट्ठाए-संक्रमणार्थाय' ફરવા માટે 'पाउल्लाइं-पादुकाः' લાકડાની પાવડીઓ (ચાખડી) લાવી આપો. 'अदु-अथ' અને 'पुत्तदोहलट्ठाए-पुत्रदोहदार्थाय' ગર્ભાવસ્થાના દોહદ-નીપૂર્તિ માટે અમુક અમુક વસ્તુ લાવી આપો. એમ તે સાધુઓ 'दासा वा-दास इव' દાસ અર્થાત્ સેવકની માફક 'आणप्पा-आज्ञप्ताः' આજ્ઞાંકિત 'हवंति-भवन्ति' થાય છે. ॥ ૧૫ ॥

સૂત્રાર્થ—આપણે શયન કરવા માટે નવી પાટી ભરેલી ઢોયણી (નાનો ઢલિયો) લાવી દો. મારે માટે લાકડાની પાવડીઓ લવી આપો. ગર્ભસ્થ પુત્રદોહદ પૂર્ણ કરવાને માટે વિવિધ વસ્તુઓની પણ તે માગણી કરે છે. આ પ્રકારે પોતાને વશ થયેલા તે સંયમભ્રષ્ટ સાધુને દાસ જેવા ગણીને સ્ત્રીઓ વિવિધ આજ્ઞાઓ કરે છે. ॥૧૫॥

टीका—'नवसुत्तं' नवसूत्रेण निर्मिताम् 'आसंदियं' आसन्दिकाम्-मंचिकां शयनाद्यर्थम् 'संकमट्ठाए' संक्रमार्थाय-इतस्ततः चंक्रमणाय, वर्षाकालेऽपि गेहाद्-गेहान्तरगमनकर्मणि साहाय्यकरणाय 'पाउल्लाइं' पादुकाः-काष्ठपादुकाः आनय 'अदु' अथ, इतः पूर्वं तु यत् यत् कार्यं समादिष्टं कदाचित् परिसंख्यातुं संपादा-यितुं च शक्यमपि। अथाऽनन्तरम्-पुत्तदोहलट्ठाए' पुत्रदोहदार्थाय-पुत्रस्य दोहदः गर्भस्थितिकालः तदर्थाय तस्मै हिताय। समुचितौषधान्नपानादीनां व्यवस्थाकरणे, यथोदरस्थो बालो विकलांगो न भवेत्-तथा, तथा 'आणप्पा' आज्ञप्ताः-सगर्भायाः भार्यायाः मनोवाञ्छितवस्तूनां तत्तदिच्छितकाले समाहरणे एतत्सर्वकार्यकरणे

टीकार्थ--शयन करने के लिए नवीन सूत्र से बनी हुई मंचिया लाओ, इधर उधर घूमने फिरने के लिए अर्थात् एक घर से दूसरे घर में जाने के लिए लकडी की खडाऊं लाओ।

इससे पहले जिन कार्यों के लिये आदेश दिया था, उनकी किसी प्रकार गणना की जा सकती थी और पूर्ति करना भी शक्य था, पर उनके अतिरिक्त भी वह अनेक प्रकार के आदेश देती है। पुत्र जब गर्भ में होता है तब गर्भवती को जो इच्छा होती है उसे दोहद कहते हैं। उसकी पूर्त्ति के लिए अनेक प्रकार की वस्तुएं लाने को कहती है

ટીકાર્થ—આપણે શયન કરવાને નવી પાટી ભરેલી ઢોયણી લાવી દો કે જેથી સુખપૂર્વક શયન કરી શકાય મારે હરતાં ફરતાં કાંટા, કાંકરા ન વાગે તે માટે લાકડાની ચાખડીઓ લાવી દો. આ સિવાય તે કેવી કેવી આજ્ઞાઓ આપે છે, તે ગણાવી શકાય તેમ નથી. ઉપર વર્ણવ્યા સિવાયની અન્ય આજ્ઞાઓ પણ આ કથન દ્વારા ગ્રહણ કરવી જોઈએ. બાળક જ્યારે ગર્ભમાં હોય છે, ત્યારે ગર્ભવતી સ્ત્રીને જે ઈચ્છા થાય છે તેને દોહદ કહે છે. આ દોહદની પૂર્તિને માટે તે અનેક વસ્તુઓ પોતાના પતિ પાસે મંગાવે છે. એવી માન્યતા પ્રચલિત છે કે સ્ત્રીના દોહદ પૂરા ન થાય તો બાળક

'दासा वा' दासा इव-दासा यथा तथा 'हवंति' भवन्ति । स्त्रीवशीकृताः पुरुषा आज्ञप्ता दासा इव स्त्रीणां कार्याणि कुर्वन्ति ॥१५॥

मूलम्-जाए फले समुप्पन्ने गेण्हसु वा णं अहवा जहाहि।
अहं पुत्तपोसिणो एगे भारवहा हवंति उट्टा वा ॥१६॥

छाया- जाते फले समुत्पन्ने गृहाण वा तं अथवा जहाहि ।
अथ पुत्रपोषिण एके भारवहा भवन्ति उष्ट्रा इव ॥१६॥

अन्वयार्थः—(जाए फले समुप्पन्ने) जाते फले समुत्पन्ने—पुत्रोत्पत्तिरेव गृहस्थतायाः फलं, तस्मिन् पुत्रे जाते सति यद्भवति तद्दर्शयति 'गेण्हसु णं वा' गृहाण तं 'जहाहि वा' अथवा जहाहि त्यज 'अह' अथ 'एगे' एके 'पुत्तपोसिणो' पुत्रपोषिणः 'उट्टा वा' उष्ट्रा इव 'भारवहा' भारवहा 'हवंति' भवन्तीति स्त्रीपुत्रयोः ॥१६॥

जिससे बालक विकलांग न हो । इन सब मांगो की पूर्ति वे साधु दास की तरह करते हैं ॥१५॥

शब्दार्थ—'जाए फले समुप्पन्ने-जाते फले समुत्पन्ने' पुत्र उत्पन्न होना गृहस्थावस्था का फल है, उसके होने पर स्त्री क्रुद्ध होकर कहती है—'गेण्हसु णं वा जहाहि-गृहाणतं वा जहाहि' इस पुत्र को गोद में लो अथवा छोड दो 'अह-अथ' तत्पश्चात् 'एगे-एके' कोई कोई 'पुत्तपोसिणो--पुत्रपोषिणः' पुत्र का पोषण करने वाले 'उट्टावा-उष्ट्रा इव'-ऊंट के जैसा 'भारवहा-भारवहाः' भारको उठाने वाले 'हवंति-भवन्ति' होते हैं ।१६।

વિકલાંગ (અંગોની ખોડવાળુ) થાય છે. તેથી તે સાધુએ દાસની જેમ તેની બધી ઈચ્છાઓને સંતોષવી પડે છે ॥૧૫।

શબ્દાર્થ—'जाए फले समुप्पन्ने-जाते फले समुत्पन्ने' પુત્ર ઉત્પન્ન થવો તે ગૃહસ્થાવસ્થાનું ફળ છે. તે થયા પછી સ્ત્રી ક્રોધિત થઈને કહે છે કે—'गेण्हसु णं वा जहाहि-गृहाणतं वा जहाहि' આ પુત્રને ખોળામાં લો અથવા તેનો ત્યાગ કરો. 'अह-अथ' સ્ત્રીના એમ કહ્યા પછી 'एगे-एके' કોઈ કોઇ 'पुत्तपोसिणो-पुत्रपोषिणः' પુત્રના પોષણ કરવાવાળાઓ 'उट्टाव-उष्ट्रा इव' ઊંટની જેમ 'भारवहा-भारवहाः' બોજાને ઉઠાવવાવાળા 'हवंति-भवन्ति' થાય છે ॥૧૬॥

સૂત્રાર્થ—પુત્રનો જન્મ થયા બાદ તે સ્ત્રી પુરુષને કેવી કેવી આજ્ઞાઓ આપે છે તે હવે સૂત્રકાર પ્રકટ કરે છે—'લો આને થોડી વાર તેડીને ફેરવો. છોડો, છોડો તમે શું તેને સંભાળવાના છો!' કેટલાક માણસો તો પુત્રને ખુશ કરવા માટે ઊંટની જેમ તેના ભારનું વહન કરે છે. ॥૧૬॥

टीका—'जाए फले समुप्पन्ने' जाते फले समुत्पन्ने, जायते इति जातः पुत्रः स एव फलं दारपरिग्रहस्य गृहस्थानाम्। दारपरिग्रहस्य यदुच्यते फलं कामोपभोगः, स तु गौणः। मुख्यं फलं तु पुत्र एव।
अव्यक्तभाषिणो बालाद् यद् सुखं नराणां भवति तादृशसुखाग्रेऽन्यत् सर्वमकिंचित्करं भवति। तदुक्तम्—

'यत्तच्छपनिकेत्युक्तं, बालेनाऽव्यक्तभाषिणा।
हित्वा सांख्यं च योगं च, तन्मे मनसि वर्त्तते ॥१॥'

पुत्रसुखं दरिद्रधनिनोः सममेव भवति इदं सुखं बाह्यसामग्र्यनपेक्षमेव भवतीति। तथा—

अन्वयार्थ—पुत्र होने के पश्चात् जो होता है उसे दिखलाते हैं—वह स्त्री कभी कहती है इसे लो-संभालो, कभी कहती है इसे छोडो। कोई कोई पुत्रपोषी लोग तो ऊंट की तरह भार वहन करते हैं ॥१६॥

टीकार्थ—पुत्र का दूसरा नाम 'जात' है। गृहस्थों के लिए विवाह का फल पुत्रप्राप्ति है। विवाह का फल कामभोग जो कहा जाता है, वह फल गौण है, प्रधान फल पुत्रप्राप्ति ही है। तुतलाते हुए बालक की बोली सुनकर मनुष्यों को जिस सुख की प्राप्ति होती है, उसके सामने सभी कुछ तुच्छ है। किसी पुत्रपोषीने कहा है—'यत्तच्छपनिकेत्युक्तं' इत्यादि।

तुतलाते हुए बालक ने 'शपनिका' ऐसा कहा। यह सुनकर सांख्य और योगदर्शन की गंभीर शब्दावली भूलकर एकमात्र वही शब्द मेरे मन में रह गया है ॥१॥

पुत्र सुख ऐसा सुख है जो दरिद्र और धनवान् दोनों को ही समान रूप से प्राप्त होता है। इसे प्राप्त करने के लिए किसी अन्य बाह्य सामग्री

ટીકાર્થ—પુત્રને 'જાત' પણ કહે છે ગૃહસ્થો પુત્રપ્રાપ્તિને લગ્નના ફળરૂપ માને છે. લગ્નનું ફળ જે કામભોગ માનવામાં આવે છે. તે તો ગૌણફળ છે, પ્રધાન ફળ તો પુત્રપ્રાપ્તિ જ છે બાળકની તોતડી વાણી સાંભળતા મનુષ્યોને જે સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે સુખ આગળ જગતનાં સઘળાં સુખો ફીકાં લાગે છે. કહ્યું પણ છે કે—'यत्तच्छपनिकेत्युक्तं' ઇત્યાદિ—

બાળકે તોતડી બોલીમાં 'શપનિકા' શબ્દનું ઉચ્ચારણ કર્યું. તે સાંભળીને યોગદર્શન અને સાંખ્યદર્શનની ગંભીર શબ્દાવલીને હું ભૂલી ગયો. માત્ર 'શપનિકા' શબ્દ જ મારા મનમાં ગુંજી રહ્યો. ॥૧॥

પુત્રસુખ જ એવું સુખ છે કે જેની દરિદ્ર અને ધનિક બન્નેને સમાન રૂપે પ્રાપ્તિ થાય છે. તેને પ્રાપ્ત કરવાને માટે કોઈ અન્ય બાહ્ય સામગ્રીની

इदं ते स्नेहसर्वस्वं, सममाढ्यदरिद्रयोः ।
अचन्दनमनौशीरं हृदयस्याऽनुलेपनम् ॥१॥' इति ।

ईदृशप्रधानफले समुत्पन्ने पुत्रे सति यादृशी लोकानां स्थितिर्भवति तां स्थितिं दर्शयति- 'गेण्हसु वा णं' गृहाण तम्-कार्याऽऽकुलतया मदीयं चेतो व्यग्रं विद्यते, नास्त्यवसरः पुत्ररक्षणस्य तं पुत्रं गृहाण त्वम्, 'अहवा' अथवा-पुत्रं 'जहाहि' जहाहि-त्यज मार्गोपरि, संप्रति नास्ति मम समयः पुत्ररक्षणस्य अतस्त्वं स्वीकुरु त्यज वा। एवं प्रकुपिता यदाऽऽदिशति तदा तदीयसंपादनमेव तां सन्तोषयति तदुक्तम्-

'यदेव रोचते मह्यं, तदेव कुरुते प्रिया ।
इति वेत्ति न जानाति तत्प्रियं यत्करोत्यसौ ॥१॥'

की अपेक्षा नहीं रहती। कहा है--'इदं ते स्नेहसर्वस्व' इत्यादि ।

यह स्नेहसर्वस्व धनवान् और निर्धन के लिए समान है। यह स्नेह बिना ही चन्दन और बिना खस के हृदय को शीतल करने वाला सर्वोत्तम लेप है ॥१॥

ऐसे प्रधान फल की अर्थात् पुत्र की उत्पत्ति होने पर लोगों की जो स्थिति होती है, उसे दिखलाते हैं-मैं काम काज में उलझी हूँ। मेरा चित्त व्याकुल है। पुत्र को संभालने का मुझे समय नहीं है। इसे तुम ले लो। अथवा इसे कहीं रास्ते में छोड दो, अभी मुझे समय नहीं है। इस प्रकार कुपित होकर जब स्त्री आदेश देती है, तब उसके आदेश का पालन करना ही पडता है। तभी उसको सन्तोष होता है। कहा भी है--'यदेव रोचते मह्यं' इत्यादि ।

આવશ્યકતા રહેતી નથી કહ્યું પણ છે કે--'इदं ते स्नेहसर्वस्वं' ઈત્યાદિ—

ધનવાન અને નિર્ધન બન્નેને માટે આ સ્નેહ (પુ સ્નેહ) સમાનરૂપે સુખદાયી છે. આ સ્નેહ તો ચન્દન અને ખસની જેમ હૃદયને ઠંડક આપનાર સર્વોત્તમ લેપની ગરજ સારે છે ॥૧॥

જ્યારે લગ્ન જીવનના પ્રધાનફળ સ્વરૂપ પુત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે, ત્યારે લોકોની કેવી દશા થાય છે તેનું હવે વર્ણન કરવામાં આવે છે—ક્યારેક સ્ત્રી પતિને કહે છે-'હું કામમાં ગુંથાયેલી છું. મારું ચિત્ત વ્યાકુળ છે પુત્રની સંભાળ લેવાની મને ફુરસદ નથી. તો તમે તેની સંભાળ લો. જો તમે તેની સંભળ લેવા તૈયાર ન હો, તો જાવ તેને અહીંથી રસ્તા પર લઈ જઈને મૂકી દો' સ્ત્રી જ્યારે કોપાયમાન થઇને' આ પ્રકારનો આદેશ આપે છે, ત્યારે પતિએ તેના આદેશનું પાલન કરવું જ પડે છે અને ત્યારે જ તે સ્ત્રીને સંતોષ થાય છે. કહ્યું પણ છે કે—" यदेव रोचते मह्यं " ઈત્યાદિ—

दहाति शौचपानीयं, पादौ प्रक्षालयत्यपि ।
श्लेष्माणमपि गृह्णाति, स्त्रीणां वशगतो नरः ॥१॥'

'अह' अथ 'पुत्तपोसिणो एगे' पुत्रपोषिण एके, पुत्रपोषणशीलाः एके केचन महामोहोदये स्त्रीवशवर्त्तिनः साधवः। 'उट्टावा' उष्ट्रा इव भारवहाः भवन्ति। स्त्रीवशवर्त्तिनः स्त्रियाः आज्ञावहाः, भारवहा उष्ट्रा इव भवन्तीति ॥इति॥१६॥

मूलम्–राओ वि उट्ठिया संता दारगं च संठवंति धाई वा।
सुहिरामणा वि ते संता वत्थधोवा हवंति हंसा वा॥१७॥

छाया—रात्रावप्युत्थिताः सन्तो दारकं संस्थापयन्ति धात्रीव।
सुह्रीमनसोऽपि ते सन्तो वस्त्रधावका भवन्ति हसा इव ॥१७॥

जो पुरुष पूरी तरह स्त्री के अधीन होकर मूढ बन जाता है वह सोचता है मेरी प्रिया वही सब करती है जो मुझे रुचिकर है। वह मूढ यह नहीं समझता कि उसे वही प्रिय है जो वह करती है ॥१॥

स्त्रीवशवर्त्ती पुरुष शौच के लिए जल देता है, कभी कभी उसके पैर भी धो देता है। उसके श्लेष्मा को भी ग्रहण करता है ॥२॥

कोई कोई दीक्षात्यागी (पच्छाकड) साधु महामोह के उदय से स्त्री के वशीभूत होकर पुत्र का पालन पोषण करते हैं और ऊंट की तरह भार ढोते हैं। तात्पर्य यह है कि स्त्री के वशीभूत पुरुष आज्ञा का पालन कर ऊंट की तरह भार को भी वहन करते हैं ॥१६॥

'જે પુરુષ પૂરે પૂરો સ્ત્રીને અધીન થઈ જાય છે તે એમ માને છે કે મારી પત્ની એવું જ બધું કરે છે જે મને રુચિકર હોય છે, પરંતુ તે મૂઢ એટલું પણ સમજતો નથી કે તે એવું જ બધું કરે છે કે જે તેને પોતાને (સ્ત્રીને પોતાને) ગમતું હોય છે.'

સ્ત્રીને અધીન થયેલો પુરુષ શૌચને માટે તેને પાણી પણ આપે છે, કદી કદી તેની પગચંપી પણ કરે છે અને શ્લેષ્માને (કફ, ગડફા) ઘરની બહાર ફેંકવાનું કામ કરે છે. કોઇ કોઈ સંયમભ્રષ્ટ સાધુ મહામોહના ઉદયને કારણે સ્ત્રીને વશવર્તી થઈને પુત્રનું પાલનપોષણ કરે છે અને ઊંટની જેમ ભારનું વહન કરે છે. તાત્પર્ય એ છે કે સ્ત્રીને અધીન થયેલો પુરુષ સ્ત્રીની આજ્ઞાનું પણ વહન કરે છે અને ભારનું પણ વહન કરે છે. ॥૧૬॥

अन्वयार्थः—(राओ वि) रात्रावपि (उट्ठिया संता) उत्थिताः सन्तः (धाई वा) धात्री इव धात्रीवत् (दारगं) दारकं-पुत्रं रुदन्तं (संठवंति) संस्थापयन्ति, ते स्त्रीवशीभूताः (सुहिरामणा वि ते संता) सुह्रीमनसोऽपि सन्तः लज्जालवोऽपि ते लज्जां विहाय (हंसा वा) हंसा रजका इव (वत्थधोवा) वस्त्रधावकाः-स्त्रीपुत्रयोः (हवंति) भवन्तीति ॥१७॥

टीका—'राओ वि' रात्रावपि 'उट्ठिया' उत्थिताः सन्तः 'धाई वा' धात्रीवत्, रुदन्तम् 'दारगं' दारकं-पुत्रं 'संठवंति' संस्थापयन्ति मधुरालापैः क्रीडयन्ति। 'सुहीरामणा वि ते संता' ते सुह्रीमनसोऽपि सन्तः लज्जासंपन्ना वा अपि

शब्दार्थ—'राओवि-रात्रावपि' रात में भी 'उट्ठिया संता-उत्थिताः सन्तः' उठकर 'धाई वा-धात्री इव' धाई के जैसे 'दारगं-दारकं' बालक को संठवंति-संस्थापयन्ति' गोद में लेते हैं 'सुहिरामणा वि ते संता सुह्रीमनसोऽपि ते सन्तः' वे अत्यन्त मनमें लज्जाशील होते हुए भी 'हंसा वा-हंसा इव' धोबी के समान 'वत्थधोवा-वस्त्रधावकाः' स्त्री और अपनेसंतान का वस्त्र धोने वाला 'हवंति-भवन्ति' हो जाते हैं ॥१७॥

अन्वयार्थ--कोई कोई रात्रि में भी उठकर धाय के समान पुत्र को रखते हैं। वे लज्जालु होते हुए भी धोबियों के समान स्त्री और पुत्र के वस्त्रों को धोते हैं ॥१७॥

टीकार्थ--जो स्त्रीवशंगत होते हैं वे रात्रि में भी उठकर रोते हुए पुत्र को धाय के समान रखते हैं अर्थात् मीठी मीठी बातें कहकर उसे रमाते हैं। वे लज्जाशील होते हुए भी लज्जाहीन होकर स्त्री के अधीन

શબ્દાર્થ—'રાઓ વિ-રાત્રાવપિ' રાત્રે પણ 'ઉટ્ઠિયા સંતા-ઉત્થિતાઃ સન્તઃ' ઉઠીને 'ધાઈ વા-ધાત્રી ઇવ' ધાઇની જેમ 'દારગં-દારકમ્' બાળકને 'સંઠવંતિ-સંસ્થાપયન્તિ' ખોળામાં લે છે. 'સુહિરામણા વિ તે સંતા-સુહ્રીમનસોઽપિ તે સન્તઃ' તે અત્યંત શરમાઈને પણ 'હંસા વા-હંસા ઇવ' ધોબીની માફક 'વત્થધોવા-વસ્ત્રધાવકાઃ' સ્ત્રી અને પોતાના સંતાનના વસ્ત્ર ધોવાવાળો હવંતિ-ભવન્તિ' થાય છે. ॥ ૧૭॥

સૂત્રાર્થ--સ્ત્રીને અધીન બનેલા કોઈ કોઇ પુરુષોને રાત્રે પણ ધાત્રી (ધાવમાતા) ની જેમ પુત્રની સંભાળ લેવી પડે છે. તેઓ લજ્જાશીલ હોવા છતાં પણ ધોબીની જેમ સ્ત્રી અને પુત્રના કપડાં ધોવે છે. ॥૧૭॥

ટીકાર્થ—જે પુરુષો સ્ત્રીના પૂરેપૂરા કાબૂમાં આવી ગયા હોય છે, તેમણે રાત્રે રડતાં બાળકની સંભાળ રાખવી પડે છે-તેમને તેડીને, હીંચોળીને અથવા

पुरुषाः स्त्रीवशवर्त्तित्वात् स्त्रीणामाज्ञां संपादयितुं लज्जां विहाय निन्दितकार्यं कुर्वन्ति। तत्र दृष्टान्तं दर्शयति-'वत्थधोवा' इति 'वत्थधोवा' वस्त्रधावका 'हंसा वा' हंसा इव-रजका इव, वस्त्राणि धावन्ति प्रक्षालयन्ति ये ते वस्त्रधावकाः, तद्वत् 'हवंति' भवन्ति। यथा-रजकाः हीनादपि हीनस्य पुरुषस्य अशुचिमलपटलपटलितं वस्त्रमादाय, तन्मालिन्यं प्रक्षाल्याऽर्पयन्ति, तथा स्त्रीवशवर्त्तिनोऽपि स्त्रीणामधमाधममपि कार्यं कुर्वन्तीति ॥१७॥

एतादृशकुत्सितकर्मकराः भवंति किं तत्राह-'एवं बहुहिं' इत्यादि।

मूलम्-एवं बहूहिं कयपुव्वं भोगत्थाए जेऽभियावन्ना।
दासे मिइ व पेसे वा पसुभूते व से णं वा केई ॥१८॥

छाया—एवं बहुभिः कृतपूर्वं भोगार्थाय येऽभ्यापन्नाः।
दासोमृग इव प्रेष्य इव पशुभूत इव स न वा कश्चित् ॥१८॥

होने से, उसकी आज्ञा को सम्पादित करने के लिए निन्दित कार्य भी करते हैं। इसके लिए दृष्टान्त दिखलाते हैं-जैसे धोबी वस्त्र धोता है उसी प्रकार वे स्त्री और पुत्र के वस्त्र धोते हैं। अर्थात् जैसे धोबी हीनों में भी हीन पुरुष के गंदगी से भरे वस्त्र को लेकर उसकी गंदगी साफ करके वापिस उसे सौंपते हैं, उसी प्रकार स्त्रैण पुरुष भी स्त्रियों के अधम से अधम कार्य भी करते हैं ॥१७॥

इस प्रकार के कार्य करने से क्या हुआ? यह बात सूत्रकार

રમાડીને રડતાં બંધ કરે છે. સ્ત્રી તો શય્યામાં શાંતિથી નિદ્રાસુખ ભોગવે છે અને પુરુષને નર્સની માફક બાળકની સંભાળ લેવી પડે છે. સ્ત્રીને ખુશ કરવા માટે તેને કેટલીક વાર લાજમર્યાદાનો ત્યાગ કરીને લોકોમાં નિંદા થાય એવા કાર્યો પણ કરવા પડે છે. પતિ પત્નીનાં અથવા બાળકનાં કપડા ધોતાં સંકોચ અનુભવે છે, પરન્તુ સ્ત્રીમાં આસક્ત થયેલો પુરુષ એવું કામ કરતાં પણ સંકોચ અનુભવતો નથી. તે ધોબીની માફક સ્ત્રી અને પુત્રનાં મેલાં કપડાં પણ ધોઈ નાખે છે. એટલે કે જેમ ધોબી ગમે તેવા અધમ પુરુષનાં ગંદા કપડાં ધોઇ આપે છે, એજ પ્રમાણે સ્ત્રીને અધીન થયેલો પુરુષ તેને ખુશ કરવાને માટે તેના તથા તેના પુત્રનાં ગંદા કપડાં પણ ધોઈ આપતાં લજ્જા અનુભવતો નથી. સ્ત્રીને વશ થયેલો પુરુષ સ્ત્રીએ સોંપેલું અધમમાં અધમ કાર્ય પણ કરતા શરમાતો નથી. ॥૧૭॥

આ પ્રકારનાં કાર્યો કરનારને કેવો ગણી શકાય, તે સૂત્રકાર પ્રકટ કરે

अन्वयार्थः—(एवं) एवम् (बहुहिं) बहुभिः (कयपुव्वं) कृतपूर्वम्-पूर्वं कृतम्, (जे) ये पुरुषाः (भोगत्थाए) भोगार्थाय (अभियावन्ना) अभ्यापन्नाः-सावद्यकार्यं परायणाः (से) सः (दासे मिइ व) दासो मृग इव (पेसे वा) प्रेष्य इव (पसुभूते व) पशुभूत इव-पशुसमानः (ण वा केइ) न वा कश्चिद् सर्वाधमः स इत्यर्थः॥१८॥

टीका—एवमित्यादि। 'एवं' एवम्-पुत्रपोषणलालनपालनादिकार्यं 'बहुहिं' बहुभिरनेकैः पुरुषैः संसारासक्तान्तःकरणैः 'कयपुव्वं' कृतपूर्वम्-पूर्वस्मिन् काले

दिखलाते हैं-'एवं बहुहिं'

शब्दार्थ--'एवं-एवम्' इसी प्रकार 'बहूहिं-बहुभिः' बहुत लोगों ने 'कयपुव्वं-कृतपूर्वम्' पहले किया है 'जे-ये' जो पुरुष 'भोगत्थाए-भोगार्थाय' भोग के लिये 'अभियावन्ना-अभ्यापन्नाः' सावद्य कार्यों में आसक्त थे जो रागांध होते हैं। 'से-सः' वे 'दासे मिइ व-दास दासो मृग इव' दास मृग और 'पेसे वा-प्रेष्य इव' प्रेष्य के जैसा 'पसुभूतेव-पशुभूत इव' और पशु के तुल्य है अथवा 'ण वा केइ-न वा कश्चित्' वे कुछ भी नहीं हैं अर्थात् सर्वाधम हैं ॥१८॥

अन्वयार्थ--ऐसा बहुतों ने पहले किया है। जो पुरुष भोगों के लिए सावद्य कर्मों में तत्पर हैं, वे दास और मृग के समान हैं, नौकर के समान हैं, पशु के समान हैं। उनसे अधिक अधम अन्य कोई नहीं है ॥१८॥

टीकार्थ-जिनका चित्त संसार में आसक्त है ऐसे अनेक पुरुषों ने पूर्वोक्त पुत्र को लालन पालन आदि कार्य पहले भी किये हैं। कई वर्त्तमान काल

छे—"एवं बहुहिं' ઈત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'एवं-एवम्' એજ પ્રમાણે 'बहुहिं-बहुभिः' ઘણા લોકોએ 'कयपुव्वं-कृतपूर्वम्' પહેલાં કર્યું છે. 'जे-ये' જે પુરૂષ 'भोगत्थाए-भोगार्थाय' ભોગો માટે 'अभियावन्ना-अभ्यापन्नाः' સાવદ્ય કાર્યોમાં આસક્ત હોય છે, તેઓએ એમ કર્યું છે જે રાગાંધ હોય છે, 'से-सः' તેઓ 'दासे मिइव-दासमृगाविव' દાસ મૃગ અને 'पेसे वा-प्रेष्य इव' પ્રેષ્યની જેમ 'पसुभूतेव-पशुभूत इव' પશુની સમાન છે. અથવા 'ण वा केई-नवा कश्चित्' તેઓ કંઈ પણ નથી અર્થાત્ સર્વથી અધમ જ છે. ॥૧૮॥

સૂત્રાર્થ—એવા અધમમાં અધમ કૃત્યો જેને વશવર્તી બનેલા અનેક પુરુષોએ પહેલાં કર્યા છે. જે લોકો ભોગોની અભિલાષાથી પ્રેરાઈને સાવદ્ય કર્મોમાં પ્રવૃત્ત હોય છે, જે રાગાંધ હોય છે, તેઓ દાસ અને મૃગના સમાન છે. તેમને નોકર અને પશુસમાન કહી શકાય છે. તેમના કરતાં અધિક અધમ બીજો કોઈ હોઈ શકે જ નહીં ॥૧૮॥

ટીકાર્થ—જેમનું ચિત્ત સંસારમાં આસક્ત હોય છે એવા પુરુષોએ પુત્રનું લાલનપાલન આદિ પૂર્વોક્ત કાર્યો કર્યાં છે, વર્તમાનમાં કરે છે અને ભવિષ્યમાં

एतादृशं कर्म कृतम्, क्रियते करिष्यते चाऽधुना पश्चाद्वा कथम्भूतास्ते? तत्राह- 'भोगत्थाए' भोगार्थाय-भोगकृते-कामभोगार्थिनामैहिकामुष्मिकापायमपर्यालोच्य 'जेऽभियावन्ना' येऽभ्यापन्नाः, अभि-आभिमुख्येन-भोगानुकूल्येन आपन्ना, व्यवस्थिताः सावद्यकर्मानुष्ठाने प्रतिपन्ना गृद्धिभावमुपगतास्ते पूर्वं कृतवन्त इति तथा सम्प्रति कालेऽपि ये रागान्धाः पुरुषास्ते 'दासे मिइ व पेसे वा' दासो मृग इव प्रेष्य इव वा सावद्यकर्मानुष्ठानेऽपि स्त्रीवशीकृताः पुरुषाः गमनागमनरूपनियोज्यकर्मणि नियोजिता दासवद्भवंति। तथा-पाशबद्धा मृगा इव परवशा भवन्ति-स्त्रीवशा भवन्ति। भोजनादिक्रियाकलापमपि कर्तुं न लभन्ते। कदाचिच्च क्रयक्रीतदासवत् प्रेष्याः सन्तः वर्चःशोधनादिक्रियायमपि नियोजिता भवंति। स्त्रीवशीभूतः पुरुषः 'पसुभूतेव' पशुभूत इव, विवेकाऽभावेन हिताहितकर्मणि प्रशमाय इव भवति। अथवा 'से न वा केई' स न वा कश्चित्-स्त्रीपरवशः पुरुषो दास-मृग-पशु-प्रेष्येभ्योऽपि जघन्यत्वात् न कश्चित्। सर्वाऽधमत्वात् तस्य सदृशाः

में कर रहे हैं और करेंगे भी। जो कामभोग के अभिलाषी हैं जो इस लोक संबंधी और परलोक संबंधी दुःखों का विचार न करके कामभोगी के अनुकूल ही प्रवृत्ति करते हैं, वे सावद्य कर्मों का अनुष्ठान करते हैं। उन्हों ने ऐसा किया है, संप्रति कालमें भी जो रागान्ध हैं वे दास एवं मृग के समान होते हैं-वे स्त्री रागान्ध पुरुष गमन आगमन आदि कार्यों में दास के समान नियुक्त किये जाते हैं। वे पाशबद्ध मृगों के समान पराधीन हो जाते हैं। शान्ति के साथ भोजन आदि क्रिया भी नहीं कर पाते। कभी कभी तो खरीदे हुए दास के समान वे मल शुद्धि के काम में भी नियोजित किये जाते हैं। उनका हिताहित का विवेक नष्ट हो जाता है, अतएव पशु के साथ उनकी तुलना की जा सकती है। अथवा स्त्री के अधीन

પણ કરશે. કે જેઓ કામભોગોમાં આસક્ત છે, હમણાં પણ જેઓ આલોક અને પરલોકનાં દુઃખોનો વિચાર કર્યા વિના કામભોગોમા લીન રહે છે તેઓ સાવદ્ય કર્મોનું જ સેવન કર્યા કરે છે એટલું જ નહીં પણ તેઓ દાસ અને મૃગના જેવાં હોય છે. સ્ત્રીમા આસક્ત થયેલા તે પુરુષો સ્ત્રીની ગમે તે પ્રકારની આજ્ઞાનું પાલન કરતા હોય છે, તેથી તેમને દાસસમાન કહ્યા છે. તેમની દશા જાળમાં ફસાયેલા મૃગ જેવી હોય છે તેઓ એટલા બધા પરાધીન બની ગયા હોય છે કે તેમને શાન્તિથી ખાવાનું કે શયન કરવાનું પણ મળતું નથી કોઇ કોઇ વાર તો ખરીદેલા દાસની જેમ કપડાં ધોવા આદિ મળશુદ્ધિનું કામ પણ તેમની પાસે કરાવવામાં આવે છે. તેમની વિવેકબુદ્ધિ નષ્ટ થઈ ગઈ હોય છે, તેથી તેમને પશુસમાન કહેવામાં આવ્યા છે. અથવા સ્ત્રીને અધીન થયેલા પુરુષો

केऽपि न संति यैः सह तेषामौपम्यं भवेत्। यद्वा-ते न केचित्, उभयपरिभ्रष्टत्वात्। सावद्यकर्माऽनुष्ठानात् न साधवः, ताम्बूलादिपरिभोगरहितत्वात् न गृहस्थाः। अथवा-नेमे ऐहिककर्माऽनुष्ठायिनः न वा-पारलौकिककर्मणां संपादयितारः। इतस्ततो द्विधातोऽपि भ्रष्टा एव ते इति भावः ॥१८॥

सम्प्रति उपसंहारद्वारेण स्त्रीसंबन्धस्य परिहाराय आह सूत्रकारः-

'एव' मित्यादि।

मूलम्-एवं खु तासु विन्नप्पं संथवं संवासं च वज्जेज्जा।
तज्जातिया इमे कामा वज्जकरा य एवमक्खाए॥१९॥

पुरुष दास, मृग और पशु से भी गया बीता होने के कारण अपदार्थ बन जाता है।

सब से अधम होने के कारण किसी को भी उसके समान नहीं कहा जा सकता। अतएव उसकी उपमा ही नहीं है। या वास्तव में वे कुछ भी नहीं हैं, क्योंकि दोनों तरफ से भ्रष्ट हैं। सावद्य व्यापार करने से साधु नहीं हैं और ताम्बूल आदि का उपभोग न करने के कारण गृहस्थ भी नहीं है, अथवा न वे इस लोकसंबंधी कर्म करने वाले हैं और न परलौकिक अनुष्ठान ही करने वाले हैं। इस प्रकार वे कुछ भी नहीं है अर्थात् उनकी इतो भ्रष्टः ततो भ्रष्ट जैसी गति होती है ॥१८॥

દાસ, મૃગ અને પશુ કરતાં પણ અધમ દશાનો અનુભવ કરતા હોય છે તેઓ એવાં સત્ત્વહીન બની ગયા હોય છે કે તેમનું પોતાનું સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ જ જાણે ગુમાવી બેઠા હોય છે. તેઓ સઘળી વસ્તુઓ કરતાં અધમ હોવાને કારણે કોઈ પણ વસ્તુને તેમના સમાન કહી શકાય નહીં. તેથી તેમને કોઈ પણ વસ્તુની ઉપમા આપી શકાય નહીં. ખરી રીતે તો તેઓ અપદાર્થ રૂપ જ-સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ રહિત જ-લાગે છે, તેઓ સાવદ્ય કર્મોમાં પ્રવૃત્ત રહેવાને કારણે સાધુ પણ નથી અને તાંબૂલ આદિનો ઉપભોગ ન કરવાથી તેઓ ગૃહસ્થ પણ નથી. આ રીતે 'નહીં ઘરના કે નહીં ઘાટના' જેવી તેમની દશા છે. અથવા તેઓ આ લોક સંબંધી કર્મ કરનારા પણ નથી અને પરલોક સંબંધી અનુષ્ઠાન કરનારા પણ નથી. આ પ્રકારે તેઓ સંસારી પણ નથી અને સાધુ પણ નથી. અર્થાત્ એવા પુરુષો અતોભ્રષ્ટ તતોભ્રષ્ટ-ગૃહસ્થ અને સાધુપણાની વચ્ચમાં જ ભટકે છે. ॥૧૮॥

छाया—एवं खलु तासु विज्ञप्तं संस्तवं संवासं च वर्जयेत्।
तज्जातिका इमे कामाः अवद्यकरा एवमाख्याताः ॥१९॥

अन्वयार्थः—(तासु) तासु स्त्रीषु (एवं खु विन्नप्पं) एवं खलु उक्तप्रकारेण विज्ञप्तं कथितम् (संथवं संवासं च वज्जेज्जा) संस्तवं संवासं च वर्जयेत्, संस्तवं स्त्रीणां परिचयं स्त्रीभिः सहैकत्रवासं वा परिहरेत् एवं कथितमिति, किमर्थं परिचयं-सहवासं त्यजेत्तत्राह-(तज्जातिया इमे कामा) तज्जातिका इमे कामाः-इमे कामाः शब्दादयः तज्जातीयाः स्त्रीभ्यः समुत्पन्नाः (वज्जकरा य एवमक्खाए) अवद्यकराः नरकनिगोदादिकारणभूतपापोत्पादका एव उक्तरूपेण आख्याताः कथिताः तीर्थंकरैरिति ॥१९॥

अब सूत्रकार उपसंहार द्वारा स्त्रीसम्बन्ध का परिहार करने के लिए कहते हैं-'एवं' इत्यादि।

शब्दार्थ—'तासु-तासु' स्त्रियों के विषय में 'एवं खु विन्नप्पं-एवं खलु विज्ञप्त' इसी प्रकार का कथन किया है 'संथवं संवासं च वज्जेज्जा-संस्तवं संवासं च वर्जयेत्। इस कारण साधु स्त्रियों के साथ परिचय और सहवास वर्जित करे 'तज्जातिया इमे कामा-तज्जातिकाः इमे कामाः' स्त्री के संसर्ग से उत्पन्न होने वाला शब्दादि काम भोग 'वज्जकरा य एवमक्खाए-अवद्यकरा एवमाख्याताः' पाप को उत्पन्न करता है ऐसा तीर्थंकरो ने कहा है ॥१९॥

अन्वयार्थ—इस प्रकार स्त्रियों के विषय में पूर्वकथित परिचय का त्याग करना चाहिए। उनके साथ निवास भी नहीं करना चाहिये। क्योंकि ये काम स्त्री जातीय हैं अर्थात् स्त्रियों से ही उत्पन्न होते हैं,

---

હવે સૂત્રકાર આ ઉદ્દેશકનો ઉપસંહાર કરતા સ્ત્રીસંપર્કનો પરિત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ આપે છે-'एवं' ઈત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'तासु-तासु' સ્ત્રિઓના સંબંધમાં 'एवं खु विन्नप्पं-एवं खलु विज्ञप्तं' આ પ્રમાણેનું કથન કરેલ છે. 'संथवं संवासं च वज्जेज्जा-संस्तव संवासं च वर्जयेत्' આ કારણથી સાધુએ સ્ત્રિયોની સાથેનો પરિચય અને સહવાસનો ત્યાગ કરવો. કારણ કે तज्जातिया इमे कामा-तज्जातिका इमे कामाः સ્ત્રીના સંસર્ગથી ઉત્પન્ન થવાવાળા શબ્દાદિક કામભોગ 'वज्जकरा य एवमक्खाए-अवद्यकरा एवमाख्याताः' પાપને ઉત્પન્ન કરે છે. એ પ્રમાણે તીર્થંકરોએ કહ્યું છે, ॥૧૯॥

સૂત્રાર્થ—આ પ્રકારે સ્ત્રીસંગના પૂર્વોક્ત પરિણામોનો વિચાર કરીને સાધુએ સ્ત્રીઓનો પરિચય રાખવો જોઈએ નહીં, તેમની સાથે નિવાસ પણ

टीका-(तासु) तासु-स्त्रीषु 'एवं' एवमुक्तप्रकारेण 'विन्नप्पं' विज्ञप्तं-कथितम्। हे प्रिय! केशिकया मया सह कामक्रीडां न कुरुषे ततो लोचं करिष्यामीत्यादिकम्। तथा 'संथवं संवासं य वज्जेज्जा' संस्तवं संवासं च वर्जयेत्-संस्तवं परिचयम्, संवासं स्त्रिभिः सह वसतिम्, स्वात्महितार्थी वर्जयेत्। आत्महितार्थिना पापभीरुणा स्त्रीणां परिचयः, ताभिः सहैकत्र निवासश्च सर्वथैव त्याज्यः, यतः 'तज्जातिया' तज्जातिकाः-यतः स्त्रीसंपर्कात् जायमानाः स्त्रीभिः जातिः उत्पत्तिः येषां ते तज्जातिकाः। काम्यन्ते इति कामाः-शब्दादिकामभोगाः 'वज्जकरा' अवद्यकरा-अवद्यं-पापं तत् कुर्वन्ति इति अवद्यकराः नरकनिगोददुर्गतिनिपातहेतुभूतपापोत्पादका इति।

नरक निगोद आदि के जनक पाप को उत्पन्न करते हैं। ऐसा तीर्थंकरोंने कहा है ॥१९॥

टीकार्थ—पूर्वोक्त प्रकार से कहे हुए स्त्रीपरिचय का तथा संवास का त्याग करना चाहिए। तात्पर्य यह है कि-'हे प्रिय! मुझ सकेशी के साथ यदि रमण न करोगे तो मैं लोच कर लूंगी' यहां से प्रारंभ करके जो कथन किया गया है, इसे समझ कर आत्महितैषी साधु को स्त्री के साथ किसी प्रकार का परिचय या सहवास नहीं करना चाहिये, इसका कारण यह है कि कामभोग तज्जातीय हैं अर्थात् स्त्री के सम्पर्क से उत्पन्न होते हैं और वे नरक निगोद आदि दुर्गतियों में गिरानेवाले

કરવો જોઇએ નહીં', કારણ કે આ કામભોગોનું મૂળ સ્ત્રીઓ જ છે. આ કામભોગો નરક, નિગોદ આદિ દુર્ગતિઓમાં લઇ જનારાં પાપકર્મોના જનક છે, એવું તીર્થંકરોએ કહ્યું છે ॥૧૯॥

આગલાં સૂત્રોમાં સ્ત્રીપરિચય અને સ્ત્રીસંવાસના પરિણામોનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. આ લોક અને પરલોકમાં જીવનું અનેક રીતે અકલ્યાણ કરનારા તે સ્ત્રીસંપર્કનો સાધુએ પરિત્યાગ કરવો જોઈએ. આ ઉદ્દેશકમાં 'જો તમે મારી સાથે રમણ નહીં કરો, તો હું પણ મારા આ સુંદર કેશોનું લુંચન કરી નાખીશ' આ સૂત્રથી શરૂ કરીને ૧૮ માં સૂત્રપર્યન્તના સૂત્રોમાં સ્ત્રીસહવાસના જે દુઃખદ પરિણામો બતાવવામાં આવ્યાં છે, તે પરિણામોનો વિચાર કરીને આત્મહિત સાધવાની અભિલાષાવાળા સાધુએ સ્ત્રીઓના પરિચયનો અથવા સ્ત્રીસહવાસનો સંપૂર્ણપણે ત્યાગ કરવો જોઇએ. શા માટે સ્ત્રીપરિચયનો ત્યાગ કરવાનું કહ્યું છે? સ્ત્રીના સંપર્કથી માણસ કામભોગોમાં આસક્ત થાય છે. કામભોગોમાં આસક્ત થયેલો પુરુષ એવાં પાપકર્મોનું સેવન કરે છે કે તે પાપકર્મોને કારણે તેને નરક, નિગોદ આદિ દુર્ગતિઓમાં જવું

'एवमक्खाए' एवं-एवं हेयतया स्त्रीसंस्तवादयः आख्याताः-कथिताः तीर्थकरादिभिः, स्त्रीसमुद्भवकामाः पापजनका एव तीर्थकरादिभिरुपदिष्टाः। ततः पापोत्पादकस्त्रीसंस्तवादिकं न कुर्यात्, किन्तु ततः सर्वथैवोपरतो भवेदिति भावः॥१९॥

सर्वमुपसंहरन्नाह—'एवं भयं' इत्यादि।

मूलम्—एवं भयं ण सेयाय इइ से अप्पगं निरुंभित्ता।
णो इत्थिं णो पसुं भिक्खू णो सयपाणिणा णिलिज्जेज्जा॥२०॥

छाया—एवं भयं न श्रेयसे इति स आत्मानं निरुध्य।
नो स्त्रीं नो वा पशुं भिक्षुर्नो स्वकपाणिना निलीयेत॥२०॥

पापों के जनक होते हैं। इस प्रकार ये स्त्रीसंस्तव आदि तीर्थंकरों आदि ने हेयरूप में कहे हैं। आशय यह है कि पापजनक स्त्री परिचय न करे परन्तु उससे सर्वथा ही विरत रहे॥१९॥

सब का उपसंहार करते हुए सूत्रकार कहते हैं-'एवं भयं' इत्यादि।

शब्दार्थ—'भिक्खू-भिक्षुः' साधु 'एवं भयं ण सेयाय-एवं भयं न श्रेयसे' स्त्री के साथ संसर्ग करने से पूर्वोक्त भय होता है तथा वह कल्याणप्रद नहीं होता है 'इइ से अप्पगं निरुंभित्ता-इति सः आत्मानं निरुध्य' इस कारण साधु अपने को स्त्रीसंसर्ग से रोककर 'णो इत्थिं-नो स्त्रियम्' न स्त्री को 'णो पसुं-नो पशुम्' न स्त्रीजातीय पशु को 'सयपाणिणा णिलिज्जेज्जा-स्वकपाणिना निलीयेत' अपने हाथ से स्पर्श न करे अर्थात् स्त्री एवं पशु को हाथ से न छूए॥२०॥

પડે છે. આ રીતે 'નારી જ નરકની ખાણ છે.' તેથી જ સ્ત્રીસહવાસને હેય ગણીને તેનો ત્યાગ કરવાનો તીર્થંકરાદિએ ઉપદેશ આપ્યો છે તેથી આત્મહિત ચાહતા સાધુએ પાપજનક સ્ત્રીપરિચયનો સર્વથા ત્યાગ કરવો જોઈએ ૧૯।

આ સમસ્ત કથનનો ઉપસંહાર કરતા સૂત્રકાર કહે છે કે—
'एवं भयं' ઈત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'भिक्खू-भिक्षुः' સાધુ 'एवं भयं ण सेयाय-एवं भयं न श्रेयसे' સ્ત્રિઓની સાથે સંસર્ગ રાખવાથી પૂર્વોક્ત ભય થાય છે, તથા તે કલ્યાણપ્રદ હોતો નથી. 'इइ से अप्पगं निरुंभित्ता-इति सः आत्मानं निरुध्य' તેથી સાધુ પોતાને સ્ત્રી સંસર્ગથી રોકીને 'णो इत्थिं-नो स्त्रियम्' ન સ્ત્રીને 'णो पसुं—नो पशुम्' ન સ્ત્રીજાતિ ના પશુને 'सयं पाणिणा णिलिज्जेज्जा-स्वकपाणिना निलीयेत' પોતાના હાથથી સ્પર્શ કરે અર્થાત્ સ્ત્રી અને પશુને હાથથી સ્પર્શ ન કરે ॥૨૦॥

अन्वयार्थः—(भिक्खू) भिक्षुः (एवं भयं न सेयाय) एवं भयं न श्रेयसे—स्त्रीसंपर्केण पूर्वोक्तभयं भवति अतः स्त्रीसंपर्को न श्रेयसे, (इइ से अप्पगं निरुंभित्ता) इति सः साधुरात्मानं निरुध्य (णो इत्थिं) नो स्त्रियम् (नो पसुं) नो पशुम् (सयंपाणिना णिलिज्जेज्जा) स्वकीयपाणिना न निलीयेत न स्पर्शं कुर्यादिति ॥२०॥

टीका—'एवं भयं' एवं भयम्-एवं पूर्वोक्तम् स्त्रीपरिचयादिकं भयम्, भयस्य नरकादिपातस्य कारणम् । इति स्त्रिया सह संबन्धो न 'सेयाय' श्रेयसे कल्याणाय भवति, असदनुष्ठानकारणत्वात् । 'इइ से' इति सः एवं स भिक्षुः मनसा पर्यालोच्य 'अप्पगं' आत्मानम् 'निरुंभित्ता' निरुध्य स्त्रीसंपर्कान्निरुद्ध्य, सन्मार्गे सम्यक् स्थापयित्वा, ज्ञपरिज्ञया ज्ञात्वा प्रत्याख्यानपरिज्ञया 'णो इत्थिं' न स्त्रियम् 'णो पसुं' न वा पशुं स्त्रीजातीयं चतुष्पदादिकम् 'सयपाणिणा' स्व-

---

अन्वयार्थ—स्त्री के सम्पर्क से उत्पन्न होनेवाला पूर्वोक्त भय आत्मा के लिए श्रेयस्कर नहीं है । अतएव साधु अपनी आत्मा का संगोपन करके अपने हाथसे न स्त्री का स्पर्श करे और न स्त्रीजातीय पशुका स्पर्श करे ॥२०॥

टीकार्थ—पूर्वोक्त स्त्रीपरिचय आदि रूप भय नरकनिपात आदिका कारण होता है । अतएव स्त्री के साथ सम्बन्ध रखना श्रेय के लिए नहीं होता। वह असत् अनुष्ठान का कारण है। इस प्रकार साधु विचार करके और अपनी आत्मा का निरोध करके-आत्मसंयमन करके और आत्मा को सन्मार्ग में स्थापित करके, ज्ञपरिज्ञा से जानकर और प्रत्याख्यान परिज्ञा से त्याग कर, न स्त्रीका स्पर्श करे और न पशुका ।

સૂત્રાર્થ—સ્ત્રીના સંપર્કથી જનિત પૂર્વોક્ત પરિણામો આત્માને માટે હિતાવહ નથી, પરંતુ ભયાવહ જ છે. તેથી સાધુએ પોતાના આત્માનું સંગોપન (નિરોધ) કરવું જોઈએ. તેણે પોતાના હાથથી સ્ત્રીનો સ્પર્શ પણ કરવો નહીં અને સ્ત્રીજાતિ પશુનો સ્પર્શ પણ કરવો નહીં. ॥૨૦॥

ટીકાર્થ—પૂર્વોક્ત સ્ત્રીપરિચય આદિ નરક દુર્ગતિઓનું કારણ બને છે, તેથી તેને આત્માને માટે ભયપ્રદ કહ્યા છે. સ્ત્રીઓની સાથેનો સંબંધ પાપકર્મોમાં કારણભૂત બને છે અને આત્મહિતનો ઘાતક થઈ પડે છે આ પ્રકારનો વિચાર કરીને આત્માનો નિરોધ કરીને આત્માને સંયમમાં રાખવો જોઈએ. સ્ત્રીસંપર્ક આત્માનું અહિત કરનારો છે, એવું જ્ઞપરિજ્ઞાથી જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરીને આત્માને સન્માર્ગે વાળવો જોઈએ. આત્મહિત ચાહતા સાધુએ સ્ત્રીના સ્પર્શનો પરિત્યાગ કરવો જોઈએ

कपाणिना स्वकीयहस्तेन 'णो णि लिज्जेज्जा' न निलीयेत, भिक्षुः स्वहस्तेन स्त्रियं पशुं वा न कदाचिदपि स्पृशेदिति धातूनामनेकार्थत्वात् इति ॥२०॥

इदानीं साधुभिर्यत्कर्त्तव्यं तदुपदिशति-'सुविसुद्ध' इत्यादि।

मूलम्—सुविसुद्धलेसे मेहावी परकिरियं च वज्जए नाणी।
मणसा वयसा कायेणं सव्वफाससहे अणगारे ॥२१॥

छाया—सुविशुद्धलेश्यो मेधावी परक्रियां च वर्जयेद् ज्ञानी।
मनसा वचसा कायेन सर्वस्पर्शसहोऽनगारः ॥२१॥

अन्वयार्थः—(नाणी) ज्ञानी (सुविसुद्धलेसे) सुविशुद्धलेश्यः (मेहावी) मेधावी (परकिरियं वज्जए) परक्रियां-परिचर्यादिकं वर्जयेत् (मणसा वचसा कायेणं)

तात्पर्य यह है कि मनुष्य स्त्री के साथ अथवा पशु स्त्रीके साथ मुनि सर्वथा ही संवास का त्याग कर दे। अपने हाथ से स्त्री को अथवा पशुको कदापि स्पर्श न करे। ॥२०॥

शब्दार्थ—'नाणी-ज्ञानी' ज्ञानीजन 'सुविसुद्धलेसे-सुविशुद्धलेश्यः' सुविशुद्धलेश्या वाला और 'मेहावी-मेधावी' मर्यादा में स्थित होकर 'परकिरियं वज्जए-परक्रियां वर्जयेत्' अन्य की क्रिया स्त्री, पुत्र पशु के परिचर्यादि का त्याग करे 'मणसा वचसा कायेणं-मनसा वचसा कायेन' मन वचन और काय से ये 'सव्वफाससहे अणगारे-सर्वस्पर्शसहोऽनगारः' शीत, उष्ण आदि सब स्पर्शों को सहन करता है वही अनगार-साधु है ॥२१॥

अन्वयार्थ—ज्ञानवान् अत्यन्त विशुद्ध लेश्यावाला और मेधावी साधु परक्रिया अर्थात् दूसरे के लिये की जानेवाली परिचर्या आदिका

તાત્પર્ય એ છે કે મુનિએ મનુષ્ય સ્ત્રી અથવા પશુ સ્ત્રીના સહવાસ આદિનો સર્વથા ત્યાગ કરવો જોઈએ. તેણે પોતાના હાથ વડે સ્ત્રી અથવા પશુનો કદી સ્પર્શ કરવો જોઈએ. નહીં. ॥૨૦॥

શબ્દાર્થ—'नाणी-ज्ञानी' જ્ઞાની પુરૂષ 'सुविसुद्धलेसे-सुविशुद्धलेश्यः' સુવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા અને 'मेहावी-मेधावी' મર્યાદામાં રહીને 'परकिरियं वज्जए-परक्रियां वर्जयेत्' અન્યની ક્રિયા-સ્ત્રી, પુત્રની સેવાદિનો ત્યાગ કરે 'मणसा वयसा कायेणं-मनसा वचसा कायेन' મન, વચન અને કાયથી 'सव्वफाससहे अणगारे-सर्व स्पर्शसहोऽनगारः' શીત ઉષ્ણ વગેરે બધા જ સ્પર્શોને સહન કરે છે, એજ અનગાર સાધુ છે ॥૨૧॥

સૂત્રાર્થ—જ્ઞાનવાન્, અત્યંત વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા અને મેધાવી સાધુએ પરક્રિયાનો (અન્યની કરાતી પરિચર્યા આદિનો) મનવચનકાયથી ત્યાગ કરવો.

मनसा वचसा कायेन (सव्वफाससहे अणगारे) सर्वस्पर्शसहोऽनगारो भवतीति स्त्रीपरिषहविजेता सर्वपरिषहजेताऽनगारो भवतीति ॥२१॥

टीका—'सुविसुद्धलेसे' सुविशुद्धलेश्यः सुविशेषेण विशुद्धा स्त्र्यादि संपर्कराहित्येन निष्कलंका लेश्या अन्तःकरणवृत्तिर्यस्य स सुविशुद्धलेश्यः, 'मेहावी' मेधावी-मर्यादावर्ती साधुः, 'परकिरियं' परक्रियां परस्मै लोकगुर्वादिभ्यः क्रिया इति परक्रिया, तादृशीं परक्रियाम् 'नाणी' ज्ञानी-शास्त्रगुरुसेवादिकरणात् विदितवेद्यः 'वज्जए' वर्जयेत्-परिहरेत्। कदाचिदपि परक्रियां न कुर्यात्।

मनवचन काय से त्याग करे। सर्व स्पर्शों को सहन करनेवाला ही अनगार कहलाता है। जो अनगार परिषह स्त्री का विजेता होता है, वह समस्त परीषहों का विजेता होता है ॥२१॥

टीकार्थ—साधुओं का जो कर्त्तव्य है अब उसका उपदेश करते हैं-जिसकी लेश्या अर्थात् अन्तःकरण की वृत्ति स्त्रीसम्पर्क आदि से रहित होने के कारण अत्यन्त विशुद्ध निर्मल है, जो मेधावी अर्थात् शास्त्रीय मर्यादा में स्थित है और जो ज्ञानी है अर्थात् जिसने शास्त्र एवं गुरु के सेवन आदि द्वारा जानने योग्य तत्त्व को जान लिया है, ऐसा साधु परक्रिया न करे। विषयोपभोग या आरम्भ आदि करके दूसरे के उपकार के लिये की जानेवाली अथवा दूसरे के द्वारा अपने लिए कराई जानेवाली मर्दन आदि क्रिया परक्रिया कहलाती है साधु ऐसी परक्रिया कदापि न करे।

જોઈએ. ગમે તે પ્રકારના સ્પર્શોને (પરીષહોને) સહન કરનારને જ અણગાર કહેવાય છે. જે અણગાર સ્ત્રીપરીષહને જીતી શકે છે, તે સમસ્ત પરીષહોને પણ જીતી શકે છે. ॥૨૧॥

ટીકાર્થ--સૂત્રકાર સાધુઓનું જે કર્તવ્ય છે, તે પ્રકટ કરે—સ્ત્રીસંપર્ક આદિથી રહિત હોવાને કારણે જેની લેશ્યા (અન્તઃકરણની વૃત્તિ) અત્યન્ત વિશુદ્ધ (નિર્મળ) છે, જે મેધાવી-શાસ્ત્રીય મર્યાદામાં સ્થિત-છે અને જે જ્ઞાની છે, એટલે કે જેણે શાસ્ત્રોના અધ્યયન દ્વારા અને ગુરુસેવા આદિ દ્વારા જાણવા યોગ્ય તત્ત્વને જાણી લીધું છે, એવા સાધુએ પરક્રિયા કરવી જોઈએ નહીં. વિષયોપભોગ અથવા આરંભ આદિ કરીને બીજાના પર ઉપકાર કરવાને માટે જે ક્રિયા કરવામાં આવે છે તેને પરક્રિયા કહે છે. અથવા બીજા લોકો દ્વારા જે ચરણચંપી, મર્દન આદિ પરિચર્યા કરાવવામાં આવે છે તેને પરક્રિયા કહે છે. સાધુએ એવી પરક્રિયા કદાપિ કરવી જોઈએ નહીં.

अयं भावः—विषयोपभोगादिना नाऽन्येषाम् उपकारं कुर्यान्न वाऽन्येन स्वस्योपकारं कारयेत्। एतादृशीं परक्रियां मनसा वचसा कायेन परिहरेत्। औदारिकादिकामभोगार्थं मनसा न गच्छति, गमयति नान्यम्। न वा गच्छन्तं कमप्यनुजानीते, सर्वथैव ब्रह्मचर्यधारणं कुर्यात्। 'सव्वफास सहे अणगारे' यथा स्त्री स्पर्शपरीषहः सोढव्यस्तथाऽन्यान्। सर्वानपि शीतोष्णदंशमशकतृणादिस्पर्शान् अधिसहेत। एवं च सर्वस्पर्शसहनकर्त्ता अनगारः साधुर्भवतीति ॥२१॥

केनेत्थमुच्यते यत् सर्वस्पर्शी सहोऽनगारः साधु र्भवतीति तत्रोच्यते सूत्रकारेण—'इच्चेवमाहु' इत्यादि।

मूलम्—इच्चेवमाहु से वीरे धूयरए धूयमोहे से भिक्खू।
तम्हा अज्झत्थविसुद्धे सुविमुक्के आमोक्खाए परिव्वएज्जासि
॥त्तिबेमि॥२२॥

अभिप्राय यह है—विषयोपभोग आदि के द्वारा न तो दूसरे का उपकार करे और न दूसरे से अपना उपकार करवाए। इस परक्रिया का मन वचन और काय से त्याग करे। औदारिक आदि शरीर संबंधी कामभोगों के लिए मन से गमन न करे, दूसरे को गमन न करवाए और न गमन करनेवाले किसी का अनुमोदन करे। पूर्णरूप से ब्रह्मचर्य को धारण करे।

सच्चा मुनि वही होता है जो अनुकूल, प्रतिकूल, दैविक, मानवीय और तैरश्चिक आदि सभी उपसर्गों को सहन करता है एवं शीतोष्ण दंशमशक और तृणस्पर्श आदि को सहन करता है ॥२१॥

આ કથનને ભાવાર્થ એ છે કે સાધુએ વિષયોપભોગ આદિ દ્વારા અન્યને ઉપકાર કરવો જોઈએ નહીં અને બીજા લોકો દ્વારા એ રીતે સાધુની જે પરિચર્યા કરાની હોય, તો એવી પરિચર્યા થવા દેવી જોઈએ નહી. આ પ્રકારની પરક્રિયા (પરિચર્યા)નો તેણે મન, વચન અને કાયાથી ત્યાગ કરવો જોઈએ. ઔદારિક આદિ શરીર સંબંધી કામભોગોમાં મનને પ્રવૃત્ત થવા દેવું નહીં, બીજાના મનને તેમાં પ્રવૃત્ત કરાવવું નહીં અને કામભોગોમાં પ્રવૃત્ત થનારની અનુમોદના પણ કરવી નહીં. તેણે પૂર્ણરૂપે બ્રહ્મચર્ય પાળવું જોઈએ.

સાચો અણગાર તો તેને જ કહી શકાય કે જે દેવકૃત, મનુષ્યકૃત અને તિર્યંચકૃત, અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ, સમસ્ત ઉપસર્ગોને સહન કરે છે. તેમજ

छाया--इत्येवमाहुः स वीरः धूतरजाः धूतमोहः स भिक्षुः ।
तस्मादध्यात्मविशुद्धः सुविमुक्तः आमोक्षाय परिव्रजेदिति ब्रवीमि।२२।

अन्वयार्थः--(धूयरए) धूतरजाः (धूयमोहे) धूतमोहः-परित्यक्तस्त्रीमोहः (से भिक्खू) स भिक्षुः (से वीरे) स वीरो वर्द्धमानस्वामी (इच्चेवमाहु) इत्येवमाह-कथितवान् 'तम्हा' तस्मात्कारणात् (अज्झत्थविसुद्धे) अध्यात्मविशुद्धः (सुविमुक्के)

सभी स्पर्शों को सहन करने वाला मुनि होता है, यह कौन कहता है ? इस पर सूत्रकार कहते हैं--'इच्चेवमाहु' इत्यादि ।

शब्दार्थ--'धूयरए-धूतराजाः' जिसने स्त्रीसंपर्क जनित रज अर्थात् कर्मों को दूर किया है और 'धूयमोहे-धूतमोहः' स्त्रीसंसर्गजनित अथवा रागद्वेषजनित मोह को जिसने दूर किया है 'से भिक्खू-स भिक्षुः' वह साधु है 'से वीरे-सः वीरः' उस वीर प्रभु ने 'इच्चेवमाहु-इत्येवमाहुः' इसी प्रकार कहा है 'तम्हा-तस्मात्' इसलिए 'अज्झत्थविसुद्धे-अध्यात्मविशुद्धः' निर्मलचित्तवाला एवं 'सुविमुक्के-सुविमुक्तः' स्त्रीसंसर्ग वर्जित वह साधु 'आमोक्खाए-आमोक्षाय' मोक्षप्राप्तिपर्यन्त 'परिव्वएज्जासि-परिव्रजेत्' संयम के अनुष्ठान में प्रवृत्त रहे 'त्ति बेमि-इति ब्रवीमि' ऐसा मैं कहता हूँ ॥२२।

अन्वयार्थ--जिसने रज को दूर कर दिया है, मोह को त्याग दिया है, ऐसे श्री वर्द्धमान स्वामी ने इस प्रकार कहा है। अतएव विशुद्ध

શીતોષ્ણ, દંશમશક અને તૃણસ્પર્શ આદિ સ્પર્શોને પણ તે સમભાવપૂર્વક સહન કરે છે. ॥૨૧॥

સઘળા સ્પર્શોને સહન કરનારને જ મુનિ કહેવાય છે, આ પ્રકારનું કથન કોણે કર્યું છે, તે સૂત્રકાર હવે પ્રકટ કરે છે-'इच्चेवमाहु' ઈત્યાદિ-

શબ્દાર્થ--'धूयरए-धूतरजा.' જેણે સ્ત્રી સંપર્ક જનિત રજ અર્થાત્ કર્મોને દૂર કર્યા છે તેમજ 'धूयमोहे-धूतमोहः' સ્ત્રી સંસર્ગજનિત અથવા રાગદ્વેષ જનિત મોહનો જેણે ત્યાગ કર્યો છે 'से भिक्खु-स भिक्षु.' તે સાધુ છે. 'से वीरे-सः वीरः' તે વીર પ્રભુએ 'इच्चेवमाहु-इत्येवमाहुः' આજ પ્રમાણે કહ્યું છે. 'तम्हा-तस्मात्' તે કારણથી 'अज्झत्थविसुद्धे-अध्यात्मविशुद्धः' નિર્મળ ચિત્તવાળા અને 'सुविमुक्के-सुविमुक्तः' સ્ત્રી સંસર્ગથી રહિત એવા તે સાધુ 'आमोक्खाए-आमोक्षाय' મોક્ષપ્રાપ્તિ પર્યન્ત 'परिव्वएज्जासि-परिव्रजेत्' સંયમના અનુષ્ઠાનમાં પ્રવૃત્તિશીલ રહે त्तिबेमि-इति ब्रवीमि એ પ્રમાણે હું કહું છું. ॥૨૨॥

જેણે કર્મરજને દૂર કરી નાખી છે, જેમણે મોહનો ત્યાગ કર્યો છે, એવા વીતરાગ શ્રી વર્ધમાન સ્વામીએ આ પ્રમાણે કહ્યું છે. તેથી વિશુદ્ધ

सुविमुक्तः-रागद्वेषात्मकस्त्रीसंपर्केण रहितः (आमोक्खाए) आमोक्षाय-मोक्षपर्यन्तम्, (परिवज्जासि) परिव्रजेत्-संयमानुष्ठानं कुर्यात्, (त्तिबेमि) इत्यहं ब्रवीमि-कथयामीति ॥२२॥

टीका-'धूयरए' धूतरजाः-धूतमपनीतं रजः स्त्रीपश्वादिसंपर्कजनितं मलं येन स धूतरजाः। 'धूयमोहे' धूतमोहः-धूतः अपनीतः मोहो रागद्वेषरूपो येन स धूतमोहः। 'से वीरे' स वीरः प्रभुः 'इच्चेवमाहु' इत्येवमाहु 'तम्हा' अज्झत्थविसुद्धे' यस्मात् स्त्रीसंपर्करहितो रागद्वेषविमुक्तश्च। तस्मात् अध्यात्मविशुद्धः स भिक्षुः। विशुद्ध रागद्वेषाभ्यां-रहितम् अध्यात्मं अन्तःकरणं यस्य सः अध्यात्मविशुद्धो भिक्षुः। 'सुविमुक्के' सुविमुक्तः, स्त्र्यादिसंपर्करहितः। 'आमोक्खाए' आमोक्षाय-अशेषकर्मक्षयपर्यन्तम् 'परिव्वए' परिव्रजेत्, संयमाऽनुष्ठानेन परिव्रजेत्, संयमायोद्योगवान

आत्मा वाला और रागद्वेषजनक स्त्रीसम्पर्क से रहित भिक्षु मोक्षप्राप्ति पर्यन्त संयम का अनुष्ठान करे। त्ति बेमि-ऐसा मैं कहता हूँ ॥२२॥

टीकार्थ—जिसने स्त्री पशु आदि के सम्पर्क से उत्पन्न होने वाले मल (पाप) को हटा दिया है, तथा रागद्वेष रूप मोह को नष्ट कर दिया है, उस वीर प्रभु ने इस प्रकार कहा है। इस कारण राग और द्वेष से रहित अन्तःकरण वाला तथा स्त्रीसम्पर्क से रहित भिक्षु साधु तब तक संयमानुष्ठान करता रहे जब तक उसे मोक्ष प्राप्त न हो जाय।

આત્માવાળા, રાગદ્વેષ જનક સ્ત્રીસંપર્કથી રહિત સાધુએ મોક્ષપ્રાપ્તિ થાય ત્યાં સુધી સંયમની આરાધના કરવી જોઈએ. 'ત્તિ વેમિ' એવું હું કહું છું. ।૨૨।

ટીકાર્થ--જેણે સ્ત્રી, પશુ આદિના સંપર્કથી ઉત્પન્ન થનારા રજ (પાપ) ને દૂર કરી નાખ્યું છે, જેણે રાગદ્વેષ જનિત મોહનો નાશ કરી નાખ્યો છે, એવા મહાવીર પ્રભુએ આ પ્રમાણે પ્રરૂપણા કરી છે. તેથી રાગ અને દ્વેષથી જેનું અન્તઃકરણ રહિત છે અને જેણે સ્ત્રીસંપર્કનો સર્વથા પરિત્યાગ કર્યો છે, એવા સાધુએ સંયમની આરાધના કર્યા કરવી જોઈએ તેણે ક્યાં સુધી સંયમની આરાધના કર્યા કરવી ? આ પ્રશ્નનો જવાબ એ છે કે-મોક્ષપ્રાપ્ત થાય ત્યાં સુધી તેણે સંયમની આરાધના કરવી જોઈએ.

भवेद् । 'इति' अध्ययनसमाप्तिबोधकः। इत्यहं ब्रवीमि, तुभ्यं वच्मि, नाहं कथयामि किन्तु भगवान् महावीरः प्रतिपादयति, तदनु तदीयवचनमेवाहं ब्रवीमि ॥२२॥

इति श्री--विश्वविख्यातजगद्वल्लभादिपदभूषितबालब्रह्मचारि--'जैनाचार्य' पूज्यश्री-घासीलालव्रतिविरचितायां श्री सूत्रकृताङ्गस्य "समयार्थबोधिन्याख्यायां" व्याख्यायां चतुर्थाध्ययनस्य द्वितीयोद्देशकः समाप्तः ॥४-२॥

॥ चतुर्थाध्ययनम् समाप्तं ॥

यहां 'इति' शब्द अध्ययन की समाप्ति का सूचक है। 'ऐसा मैं कहता हूँ। इसका आशय यह है कि भगवान् महावीर ने जो प्रतिपादन किया है, उसी का मैं अनुकथन कर रहा हूँ ॥२२॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत 'सूत्रकृताङ्गसूत्र' की समयार्थबोधिनी व्याख्या के चौथा अध्ययन का

॥ दूसरा उद्देशक समाप्त ४-२ ॥

॥चतुर्थ अध्ययन समाप्त॥

અહીં 'इति' પદ ઉદ્દેશકની સમાપ્તિનું સૂચક છે. 'એવું હું કહું છું' આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે ભગવાન્ મહાવીરે જે પ્રતિપાદન કર્યું છે, તેનું હું અનુકથન કરી રહ્યો છું, એવું સુધર્માસ્વામી જંબૂસ્વામીને કહે છે. ।૨૨।

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત 'સૂત્રકૃતાંગસૂત્ર'ની સમયાર્થબોધિની વ્યાખ્યાના ચોથા અધ્યયનનો બીજો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ।।૪-૨।।

।। ચતુર્થ અધ્યયન સમાપ્ત ।।

॥ अथ नरकविभक्तिनामकं पञ्चमाऽध्ययनम् ॥

चतुर्थं स्त्रीपरिज्ञाध्ययनं परिसमाप्य, पञ्चमाऽध्ययनमारभते। अस्य च पूर्वैरध्ययनैः सहाऽयं सम्बन्धः-प्रथमेऽध्ययने स्वसिद्धान्तपरसिद्धान्तयो र्निरूपणं कृतम्। द्वितीयाऽध्ययने स्वसिद्धान्तस्य बोधः संपादनीय इत्युक्तम्। प्रतिबुद्धेन जीवेनाऽनुकूलप्रतिकूलोपसर्गाः सोढव्याः इति तृतीयाऽध्ययने प्रतिपादितम्। तथा-संबुद्धेन पुरुषेण स्त्रीपरिषहः सम्यक् सोढव्यः इति चतुर्थाऽध्ययने प्रतिपादितम्। अधुना तु-उपसर्गभीरोः स्त्रीवशस्याऽवश्यमेव नरकपातो भवति, तत्र नरके

नरकविभक्तिनामक

पंचम अध्ययन

स्त्रीपरिज्ञा नामक चतुर्थ अध्ययन को समाप्त करके पांचवाँ अध्ययन आरम्भ किया जाता है। इसका पहले अध्ययनों के साथ यह सम्बन्ध है। प्रथम अध्ययन में स्वसिद्धान्त और परसिद्धान्त का निरूपण किया गया। दूसरे में स्वसिद्धान्त का बोध प्राप्त करने की प्रेरणा की गई। बोध प्राप्त किये हुए जीव को अनुकूल और प्रतिकूल उपसर्ग सहन करना चाहिए, यह तथ्य तीसरे अध्ययन में प्रतिपादन किया गया। बोधप्राप्त पुरुष को स्त्रीपरीषह सहन करना चाहिए, यह चौथे अध्ययन में निरूपण किया गया। किन्तु जो उपसर्ग से भय खाता है और स्त्री के वश में हो जाता है, उसका अवश्य ही नरक में

નરકવિભક્તિ નામનું પાંચમું અધ્યયન

'સ્રીપરિજ્ઞા' નામના ચોથા અધ્યયનનું વિવેચન પૂરૂં કરીને હવે સૂત્રકાર પાંચમાં અધ્યયનનું વિવેચન શરૂ કરે છે. આગલા અધ્યયનો સાથે આ અધ્યયનનો સંબંધ આ પ્રકારનો છે—પહેલા અધ્યયનમાં સ્વસિદ્ધાન્ત અને પરસિદ્ધાન્તનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું બીજા અધ્યયનમાં સ્વસિદ્ધાન્તનો બોધ પ્રાપ્ત કરવાની પ્રેરણા આપવામાં આવી. ત્રીજા અધ્યયનમાં એ વાતનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું કે જ્ઞાની પુરુષોએ (સાધુઓએ) જેમણે બોધ પ્રાપ્ત કર્યો છે એવા જીવોએ અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગોને સહન કરવા જોઈએ ચોથા અધ્યયનમાં એવું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે કે સ્રીપરીષહને જીતવો ઘણો મુશ્કેલ છે. જેમણે ધર્મતત્ત્વને જાણ્યું છે એવાં જીવોએ સ્રીપરીષહ સહન કરવો જોઇએ. વળી ચોથા અધ્યયનમા એવું પ્રતિપાદન પણ કરવામાં આવ્યું છે કે ઉપસર્ગોથી ડરી જનારા અને સ્રીને

यादृश्यो वेदनाः समुत्पद्यन्ते, ताः पञ्चमाध्ययने प्रतिपाद्यन्ते। तदनेन सम्बन्धेनाऽऽयातस्य पञ्चमाऽध्ययनस्य इदमादिमं सूत्रम्-'पुच्छिस्सहं' इत्यादि।

मूलम्-पुच्छिस्सहं केवलियं महेसिं कहंभितावा णरगा पुरत्था।
अजाणओ मे मुणि बूहि जाणं, कहं नु बाला नरयं उविंति॥१॥

छाया- पृष्टवानहं केवलिकं महर्षिं कथमभितापा नरकाः पुरस्तात्।
अजानतो मे मुने! ब्रूहि जानन् कथं नु बाला नरकमुपयान्ति॥१॥

निपात होता है अतएव नरक में होनेवाली वेदनाओं को इस पांचवें अध्ययन में कहते हैं। इस सम्बन्ध से प्राप्त पांचवें अध्ययन का यह प्रथम सूत्र है-'पुच्छिस्सहं' इत्यादि।

शब्दार्थ--'अहं-अहम्' मैंने (सुधर्मा स्वामीने) 'पुरत्था-पुरस्तात्' पहले 'केवलियं-केवलिनम्' केवलज्ञान वाले 'महेसिं-महर्षिम्' महर्षि ऐसे वर्द्धमान महावीर स्वामी को 'पुच्छिस्स-पृष्टवान्' पूछा था कि 'णरगा-नरकाः' रत्नप्रभादि नरक 'कहंभितावा-कथमभितापाः' कैसे पीडा करने वाले हैं 'मुणी-हे मुने' हे भगवन् 'जाणं-जानन्' आप इसे जानते हैं अतः 'अजाणओ मे बूहि-अजानतो मे ब्रूहि' नहीं जानने वाले मुझको आप कहें 'बाला-बालाः' अज्ञानी 'कहिं नु-कथं नु' किस प्रकार 'नरयं-नरकम्' नरक को 'उविंति-उपयान्ति' प्राप्त करते हैं॥१॥

વશ થનારા પુરુષો અવશ્ય નરકમાં જ જાય છે. નરકમાં જનાર જીવને કેવી કેવી વેદનાઓ સહન કરવી પડે છે તેનું નિરૂપણ આ પાંચમા અધ્યયનમાં કરવામાં આવ્યું છે. આગલા અધ્યયનો સાથે આ પ્રકારનો સંબંધ ધરાવતા પાંચમાં અધ્યયનનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે—'पुच्छिस्सहं' ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'अहं-अहम्' મેં (સુધર્મા સ્વામીએ) 'पुरत्था-पुरस्तात्' પહેલાં 'केवलियं-केवलिकम्' કેવળજ્ઞાનવાળા 'महेसिं-महर्षिम्' મહર્ષિ એવા વર્ધમાન મહાવીર સ્વામીને 'पुच्छिस्स-पृष्टवान्' પૂછયું હતું કે-'णरगा-नरकाः' રત્નપ્રભા વિગેરે નરકો 'कहंभितावा-कथमभितापाः' કેવી પીડા કરવાવાળા હોય છે? 'मुणी-हे मुने!' હે ભગવન્ 'जाणं-जानन्' આપ આ વાતને જાણો છો તેથી 'अजाणओ मे बूहि-अजानतो मे ब्रूहि' ન જાણવાવાળા એવા મને આપ કહો 'बाला-बालाः' અજ્ઞાની 'कहिंनु-कथंनु' કેવી રીતે 'नरयं-नरकम्' નરકને 'उविंति-उपयान्ति' પ્રાપ્ત કરે છે? ॥૧॥

अन्वयार्थः-(अहं) अहं सुधर्मस्वामी (पुरत्था) पुरस्तात्-पूर्वकाले (केवलियं) केवलिकं-केवलज्ञानवन्तं (महेसिं) महर्षिम्-वर्द्धमानस्वामिनं (पुच्छिस्स) पृष्टवान् (णरगा) नरका-रत्नप्रभाद्याः (कहभितावा) कथमभितापा-कीदृगभितापयुक्ताः (मुणी) हे मुने ! हे भगवन् ! (जाणं) जानन्-त्वमेतद्विषयकज्ञानवानसि, अतः (अजाणओ मे बूहि) अजानतो मे ब्रूहि-कथय (बाला) बालाः-अज्ञाः (कहं नु) कथं नु-केन प्रकारेण कीदृशानुष्ठायिनः (नरयं) नरकं (उविंति) उपयान्ति-गच्छन्ति इति ॥१॥

टीका—पुरा हि किल जंबूस्वाम्यादिशिष्यवर्गैर्नरकस्वरूपस्य तत्र स्थित-जीवानां वेदनादिविषयमवलम्ब्य सुधर्मस्वामी पृष्टः-हे भगवन् ! किं भूताः नरकाः, कियन्तश्च ते संख्यया, तत्रत्या यातना च कथंविधा जीवानाम् । कैर्वा कर्मभिः ते नरकाः समुपार्जिताः भवन्ति जीवै रित्यादिस्वरूपविभागकार्यकारण-पूर्वकप्रश्ने जाते सति-श्री सुधर्मस्वामी जंबूस्वामिप्रभृति शिष्यवर्गान् कथयति-

अन्वयार्थ—मैंने (सुधर्मा स्वामीने) पूर्वकाल में केवलज्ञानी महा-ऋषि वर्द्धमान स्वामी से पूछा-नरक किस प्रकार के संताप (वेदना) वाले हैं ? हे मुने ! आप इस तथ्य को भली भांति जानते हैं अतएव मुझ अनजान को कहिए कि किस प्रकार कृत्य करनेवाले अज्ञ जीव नरक प्राप्त करते हैं ? ॥ १ ॥

टीकार्थ—पूर्वकाल में जम्बू स्वामी आदि शिष्योंने नरक का स्वरूप, उसमें स्थित जीवों की वेदना आदि विषयों को आधार बना कर सुधर्मा स्वामी से पूछा-भगवन् ! नरक किस प्रकार के हैं ? संख्या में कितने हैं ? जीवों को वहाँ किस प्रकार की यातना सहन करनी पड़ती है ? किन कर्मों को करने से नरकों की प्राप्ति होती है ? इस प्रकार स्वरूप, भेद,

સૂત્રાર્થ—મેં (સુધર્માસ્વામીએ) પૂર્વકાળમાં કેવળજ્ઞાની, મહર્ષિ વર્ધમાન સ્વામીને પૂછયું—'નરકો કેવી વેદનાઓવાળા છે ? હે મુને ! આપ એ વાતને સારી રીતે જાણો છો. હું એ વાત જાણતો નથી, તો હે પ્રભો ! નરકોની વેદનાઓ વિષયક જ્ઞાન ન ધરાવનાર આપ મને એ વાત સમજાવવાની કૃપા કરો. હે પ્રભો ! કેવાં કૃત્યો કરનારા અજ્ઞ (અજ્ઞાન) જીવો નરકગતિ પ્રાપ્ત કરે છે ? ।૧।

ટીકાર્થ—પૂર્વકાળમાં જંબૂસ્વામી આદિ શિષ્યોએ નરકનું સ્વરૂપ, નરકમાં ગયેલા જીવોની સ્થિતિ આદિ જાણવાની જિજ્ઞાસા થવાથી સુધર્મા સ્વામીને આ પ્રમાણે પૂછયું-'હે ભગવન્ ! નરકો કેવા હોય છે ? કેટલા હોય છે ? ત્યાં જીવોને કેવી કેવી યાતનાઓ વેઠવી પડે છે ? કેવાં કર્મોનું સેવન કરવાથી જીવને નરક ગતિની પ્રાપ્તિ થાય છે ? આ પ્રકારે સ્વરૂપ, ભેદ, કાર્ય અને કારણ-

हे जम्बूः ! 'अहं' अह सुधर्मस्वामी 'पुरतया' पुरस्तात्-पूर्वस्मिन् काले यदा भगवान् महावीरो विद्यमान आसीत्तदा 'केवलियं' केवलिकम्-समुत्पन्नकेवलज्ञानवन्तम् 'महेसिं' महर्षिम् अत्युग्रतपश्चरणकारणमनुकूलप्रतिकूलोपसर्गसहिष्णुम् । श्रीमन्महावीरवर्द्धमानस्वामिनम् 'पुच्छिस्स' पृष्टवान्, किं पृष्टवान् तदहं कथयामि 'कहं' कथं-कीदृशाः 'नरगा' नरकाः-कीदृशाश्च तत्र नरके 'अभितापाः यातना भवन्ति । इति 'अजाणओ मे' अजानतो मे 'जाणं' जानन्-केवलज्ञानालोकेन 'मुणे' मुने ! हे भगवन् ! 'बूहि' ब्रूहि-कथय, अहमजानन् तद्विषयं पृच्छामि, तथा 'कहं' कथं केन प्रकारेण किमनुष्ठायिनो जीवाः 'बाला' बालाः-अज्ञानिनः 'नरयं' नरकम् 'उविंति' उपयान्ति, हे जम्बूः ! एतत्सर्वमहं पृष्टवानिति ॥१॥

कार्य और कारण विषयक प्रश्न उपस्थित होने पर श्री सुधर्मास्वामीने जम्बूस्वामी आदि अपने शिष्यवर्ग से कहा—

हे जम्बू ! मैं पुरातन काल में, जब भगवान् महावीर विद्यमान थे, तब उन केवलज्ञानी और महाऋषि अर्थात् अतीव उग्र तपश्चरण करनेवाले तथा प्रतिकूल और अनुकूल उपसर्गों को सहन करनेवाले श्री वर्द्धमान स्वामी से प्रश्न किया था-नरक कैसे हैं ? नरक में किस प्रकार के अभिताप हैं ? यह विषय जाननेवाले आप मुझ अनजान को, हे प्रभो ! कहिए । मैं इस विषय को नहीं जानता, इस कारण प्रश्न करता हूँ । यह भी जानना चाहता हूँ कि किस प्रकार के कार्य करनेवाले अज्ञानी जीव नरक में जाते हैं ? हे जम्बू मैंने यह सब भगवान् से पूछा था ॥१॥

વિષયક પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થવાથી સુધર્મા સ્વામીએ જંબૂસ્વામી આદિ શિષ્યોને આ પ્રમાણે જવાબ આપ્યો—

હે જંબૂ ! પુરાતન કાળમાં જ્યારે ભગવાન મહાવીર વિદ્યમાન હતા, ત્યારે મેં તે કેવળજ્ઞાની અને મહાઋષિ-એટલે કે ઘણી જ ઉગ્ર તપસ્યાઓ કરનાર તથા અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગોને સહન કરનાર શ્રી મહાવીર પ્રભુને-આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો 'હે પ્રભો ! નરકોનું સ્વરૂપ કેવું છે ? તેમાં ઉત્પન્ન થનાર નારકોને કેવી કેવી પીડાઓ સહન કરવી પડે છે ? કેવા કૃત્યો કરનારા અજ્ઞાની જીવો નરકમાં જાય છે ? આ વિષયના આપ જાણકાર છો. તો તે વાત સમજાવવાની કૃપા કરો.' હે જંબૂ ! તમે જે પ્રશ્ન મને પૂછો છો, એજ પ્રશ્ન મેં મહાવીર પ્રભુને પૂછ્યો હતો,' આ પ્રમાણે સુધર્માસ્વામી તેમને કહે છે. ॥૧॥

पृष्टो भगवान्मां प्रत्येवमाह-'एवं मए' इत्यादि।

मूलम्—एवं मए पुट्ठे महाणुभावे इणमोऽब्बवी कासवे आसुपन्ने।
पवेदइस्सं दुहमट्ठदुग्गं आदीणियं दुक्कडियं पुरत्था॥२॥

छाया—एवं मया पृष्टो महानुभाव इदमब्रवीत्काश्यप आशुप्रज्ञः।
प्रवेदयिष्यामि दुःखमर्थदुर्गमादीनिकं दुष्टकृतिकं पुरस्तात् ॥२॥

अन्वयार्थः-(एवं) एवमनेन प्रकारेण (मए) मया (पुट्ठे) पृष्टः सन् (महाणुभावे) महानुभावः-विस्तृतमाहात्म्यवान् (कासवे) काश्यपः-काश्यपगोत्रोत्पन्नोमहावीरः

प्रश्न करने पर भगवान् ने मुझे इस प्रकार कहा-'एवं मए' इत्यादि।

शब्दार्थ—'एवं-एवम्' इस प्रकार 'मए-मया' मेरे द्वारा 'पुट्ठे-पृष्टः' पूछे हुए 'महाणुभावे-महानुभावः' विस्तृत महात्म्य वाले 'कासवे-काश्यपः' काश्यपगोत्र में उत्पन्न हुए 'आसुपन्ने-आशुप्रज्ञः' सब वस्तु में सदा उपयोग रखने वाले भगवान् वर्द्धमान् महावीर स्वामी ने 'इणमोऽब्बवी-इदमब्रवीत्' इस प्रकार कहा है कि 'दुहमट्ठदुग्गं-दुःखमर्थ-दुर्गम्' नरक दुःखदायी है एवं असर्वज्ञ जनों से अज्ञेय है 'आदीणियं-आदीनिकम्' वह अत्यन्त दीन जीवों का निवास स्थान है 'दुक्कडियं-दुष्कृतिकं' उसमें पापीजीव निवास करते हैं 'पुरत्था-पुरस्तात्' यह आगे 'पवेदइस्सं-प्रवेदयिष्यामि' हम कहें गये हैं ॥२॥

अन्वयार्थ—इस प्रकार मेरे प्रश्न करने पर महानुभाव अर्थात् विशाल महिमा से मण्डित काश्यप गोत्र में उत्पन्न सदा सब में उपयोगवान्

મારા તે પ્રશ્નનો પ્રભુએ આ પ્રમાણે જવાબ આપ્યો હતો 'एवं मए' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'एवं-एवम्' આ રીતે 'मए-मया' મારાથી 'पुट्ठे-पृष्टः' પૂછાયેલા 'महाणुभावे-महानुभावः' મોટા મહાત્મ્યવાળા 'कासवे-काश्यपः' કાશ્યપ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા 'आसुपन्नै-आशुप्रज्ञः' બધી જ વસ્તુમાં સદા ઉપયોગ રાખવાવાળા ભગવાન્ વર્ધમાન મહાવીર સ્વામીએ 'इणमोऽब्बवी-इदमब्रवीत्' આવી રીતે કહ્યુ છે કે-'दुहमट्ठदुग्गं-दुःखमर्थदुर्गम्' નરક દુઃખદાયિ છે તેમજ અસર્વજ્ઞજનો દ્વારા ન જાણી શકાય તેવુ છે. 'आदीणियं-आदीनिकम्' તે અત્યંત દીન એવા લોકોનું નિવાસસ્થાન છે. 'दुक्कडियं-दुष्कृतिकम्' તેમાં પાપી જીવો નિવાસ કરે છે. 'पुरत्था-पुरस्तात्' એ વાત હવે પછી આગળ 'पवेदइस्सं-प्रवेदयिष्यामि' હું કહીશ ॥૨॥

સૂત્રાર્થ—મહાનુભાવ (વિશાળ મહિમાસંપન્ન), કાશ્યપગોત્રીય, સદા સઘળા પદાર્થોમાં ઉપયોગવાન્, મહાવીર પ્રભુએ મારા પ્રશ્નના જવાબ રૂપે આ

(आसुपन्ने) आशुप्रज्ञः-सर्वत्र सदोपयोगवान् (इणमोऽब्बवी) इदं वक्ष्यमाणमब्रवीत् (दुहमट्ठदुग्गं) दुःखमर्थदुर्गम्-दुःखस्वरूपं दुःखेन लंघयितुं योग्यम् असर्वज्ञैरज्ञेयं (आदीणियं) आदीनिकम् अत्यन्तदीनजीवनिवासस्थानं (दुक्कडियं) दुष्कृतिकं-दुष्कृतं विद्यते येषां तत्सम्बन्धि (पुरत्था) पुरस्तात्-पूर्वजन्मनि नरकगतियोग्यं यत् कृतं कर्म तत् (पवेदइस्सं) प्रवेदयिष्यामि कथयिष्यामि इति ॥२॥

टीका—'एवं' एवम्=अनन्तरोक्तम्, हे जम्बूः! विनयपूर्वकं मया पृष्टः 'महाणुभावे' महानुभावः महान् चतुस्त्रिंशदतिशयरूपः, पञ्चत्रिंशद्वाणीरूपः अनुभावो माहात्म्यं यस्य स महानुभावः 'कासवे' काश्यपः-काश्यपगोत्रोत्पन्नो महावीरः 'आसुपन्ने' आशुप्रज्ञः-आशु शीघ्रतरा सर्वत्रोपयोगात् प्रज्ञा विद्यते यस्यासौ आशुप्रज्ञः सर्वत्र सदोपयोगवान् 'इणमो' इदं वक्ष्यमाणम् 'अब्बवी' अब्रवीत्, किमब्रवीत् तत्राह-'दुहमट्ठदुग्गं' दुःखम्-दुःखस्वरूपम् तीव्राऽसमाधियुक्तत्वात् तथा-अर्थदुर्गम्-अर्थेन-वर्णनाशक्यरूपेण दुर्गम्-विषमम्-उज्ज्वलाद्येकादशविधवेदनाकुलत्वात्, तत्र-उज्ज्वला-तीव्रानुभावात्मकत्वात् १, बला-बलवती-अनिवार्यत्वात् २,

---

भगवान् ने इस प्रकार प्रतिपादन किया था-नरक दुःखस्वरूप है और असर्वज्ञ (छद्मस्थ) जीव उसे पूरी तरह जान नहीं सकते। वह अत्यन्त दीन तथा पापी जीवों का निवासस्थान है। पूर्व में उपार्जित नरकगति के योग्य जो कर्म है, वह सब मैं कहूंगा ॥ २ ॥

टीकार्थ—हे जम्बू! विनय पूर्वक मेरे पूछने पर महानुभाव अर्थात् चौतीस अतिशयों और पैंतीस वाणी के गुणोंवाले भगवान् काश्यप गोत्र में उत्पन्न तथा सदा सर्वत्र उपयोगवाली प्रज्ञा से युक्त भगवान् ने यह कहा था-नरक तीव्र असमाधि वाले हैं तथा अर्थ दुर्ग हैं। अर्थ दुर्ग का अर्थ यह है कि वे नरक वर्णन नहीं करने योग्य उज्ज्वला आदि ग्यारह प्रकार

પ્રકારનું પ્રતિપાદન કર્યું હતું-'નરક દુઃખસ્વરૂપ છે. અસર્વજ્ઞ (છદ્મસ્થ) જીવ તેના સ્વરૂપનું પૂરેપૂરૂં જ્ઞાન ધરાવતો નથી તે અત્યન્ત દીન અને પાપી જીવોનું નિવાસસ્થાન છે. તે જીવોએ નરકગતિને યોગ્ય જે કર્મોનું પૂર્વે ઉપાર્જન કરેલું છે, તે હવે હું પ્રકટ કરૂં છું' ॥૨॥

ટીકાર્થ—હે જમ્બૂ! વિનયપૂર્વક પૂછવામાં આવેલા તે પ્રશ્નનો મહાનુભાવ (એટલે કે ચોત્રીશ અતિશયોથી અને વાણીના પાંત્રીશ ગુણોથી યુક્ત,) કાશ્યપ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા, સમસ્ત પદાર્થોમાં સદા ઉપયોગયુક્ત પ્રજ્ઞાથી સંપન્ન મહાવીર પ્રભુએ આ પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યો હતો—તે નરકો તીવ્ર અસમાધિવાળા છે, તથા અર્થદુર્ગ છે 'અર્થદુર્ગ' પદનો અર્થ આ પ્રમાણે સમજવો-અવર્ણનીય ઉજ્જવલતા આદિ અગ્યાર પ્રકારની વેદનાઓ

विपुला–विशाला परिमाणरहितत्वात्३, कर्कशा–कठोरा प्रत्यङ्गदुःखजनकत्वात्४, खरा–तीक्ष्णा–अन्तःकरणभेदकत्वात् ५, परुषा निष्ठुरा सुखलेशरहितत्वात् ६, प्रगाढा–प्रतिक्षणमसमाधिजनकत्वात् ७, प्रचण्डा भयानका आत्मनः प्रतिप्रदेश-व्यापित्वात् ८, घोरा विकटा श्रवणेऽपि दुःखजनकत्वात् ९, भीषणा–भयोत्पादिका, प्रतिप्राणिभयजनकत्वात् १०, दारुणा–हृदयसंक्षोभकारिणी, प्रतिकाररहित-त्वात् ११, एतादृशैकादशविधवेदना संकुलत्वेन दुःखरूपम् सर्वज्ञेनापि वाचा वर्णयितुमशक्यमतोऽर्थदुर्गमिति। 'आदीणियं' आदीनकम्, तादृशं नरकस्थानं दीना-शरणत्राणजीवानां निवासस्थानम्। 'दुक्कडियं' दुष्कृतिकम् तत्र दुष्कृतिनां पापिनां

की वेदना से व्याप्त हैं वहां अत्यन्त तीव्र एवं प्रकर्ष प्राप्त वेदना है। वह वेदना अनिवार्य है उसके निवारण का कोई उपाय नहीं है। वह विशाल है, क्योंकि उसका कोई परिणाम नहीं है। अंग अंग में दुःखप्रद होने के कारण कर्कश–कठोर है। अन्तःकरण को भेदन करनेवाली होने से खर-तीक्ष्ण है। उसमें सुखका लेशमात्र भी न होने से परुष है। प्रति-क्षण असमाधि उत्पन्न करनेवाली होने से प्रगाढ है। वह प्रचण्ड है, क्योंकि आत्मा के प्रत्येक प्रदेश में व्याप्त रहती है। सुनने मात्र से दुःखजनक होने के कारण घोर विकट है। प्रत्येक प्राणी को भयजनक होने से भयंकर है। प्रतीकाररहित होने से हृदय को क्षुब्ध करनेवाली –दारुण है। सर्वज्ञ भी वाणी द्वारा उसका वर्णन नहीं कर सकते। इस कारण नरक को दुर्ग कहा है। वह नरक दीन, शरणहीन एवं त्राण-

ત્યાં અત્યન્ત તીવ્ર અને પ્રકર્ષ પણાથી ભોગવવી પડે છે. તે વેદના અનિવાર્ય છે–તેના નિવારણનો કોઈ ઉપાય જ હોતો નથી વળી તે વેદના વિશાળ હોય છે–એટલે કે તેનું કોઇ પ્રમાણુ જ કલ્પી શકાય તેમ નથી, તે વેદના પ્રત્યેક અંગમાં દુઃખ ઉત્પન્ન કરનારી હોવાથી કર્કશ–કઠોર છે. તે વેદના અન્તઃકરણને ભેદનારી હોવાને કારણે તેને 'ખરતીક્ષ્ણ' (અત્યન્ત તીક્ષ્ણ) કહી છે તેમાં સુખનો સહેજ પણ સદ્ભાવ ન હોવાને કારણે તે પરુષ છે. પ્રતિક્ષણ અસમાધિ ઉત્પન્ન કરનારી હોવાને કારણે તે પ્રગાઢ છે આત્માના પ્રત્યેક પ્રદેશમાં વ્યાપ્ત હોવાને કારણે તે પ્રચંડ છે. તે વેદના એવા પ્રકારની હોય છે, તેને શ્રવણ કરવાથી પણ દુઃખ થાય છે, તે કારણે તેને ઘોર–વિકટ કહી છે. પ્રત્યેક જીવમાં ભય ઉત્પન્ન કરનારી હોવાને કારણે તેને ભયંકર કહી છે. પ્રતીકાર રહિત હોવાને કારણે હૃદયને ક્ષુબ્ધ કરનારી હોવાથી તેને દારુણ કહી શકાય છે. સર્વજ્ઞ પણ વાણી દ્વારા તેનું વર્ણન કરી શકતા નથી, તે કારણે નરકને 'દુર્ગ' કહેલ છે. તે નરક દીન, શરણહીન અને ત્રાણવિહીન

निवासस्थानम् इत्येतत्सर्वम्-'पुरत्था' पुरस्तात्-पूर्वजन्मनि नरकगमनयोग्यं यत्कृतं पापं तत् 'पवेदइस्सं' प्रवेदयिष्यामि,-स्वकृतकर्मवशात् जीवास्तादृशनरकस्थानं गच्छन्ति। तादृशकर्मणः नरकस्य तत्रत्यवेदनायाः, तादृशजीवस्य सर्वस्याऽपि स्वरूपादिकं प्रविभज्य अहं कथयामि। सावधानेन चित्तेन श्रोतव्यं सर्वमपि भवद्भिरिति ॥२॥

किं कथयामि तदाह-'जे केइ' इत्यादि।

मूलम्-जे केइ बाला इह जीवियट्ठी, पावाइं कम्माइं करंति रुद्दा।
ते घोररूवे तमिसंधयारे, तिव्वाभितावे नरए पडंति ॥३॥

छाया—ये केऽपि बाला इह जीवितार्थिनः पापानि कर्माणि कुर्वन्ति रौद्राः।
ते घोररूपे तमिस्रान्धकारे तीव्राभितापे नरके पतन्ति ॥३॥

वर्णित जीवों का निवासस्थान है। वहां पापी जीव निवास करते हैं। जिन जीवों ने नरक गमन के योग्य कर्म उपार्जन किया है, वे अपने कर्म के अनुसार नरक में जाते हैं। उस कर्म का, नरक का, वहाँ होनेवाली वेदनाका और वहां के जीवों का स्वरूप आदि मैं कहूँगा। तुम सावधान चित्त से सुनो ॥२॥

भगवान् ने जो कहा उसी अर्थ को ही कहते हैं-'जे केई' इत्यादि।

शब्दार्थ--'इह-इह' इस लोक में 'रुद्दा-रौद्राः' प्राणियों को भय उत्पन्न करने वाले 'जे केइ बाला-ये केचन बालाः' जो अज्ञानी जीव 'जीवियट्ठी-जीवितार्थिनः' अपने जीवन के लिये 'पावाइं कम्माइं करेंति-

---

જીવોનું નિવાસસ્થાન છે. ત્યા પાપી જીવો નિવાસ કરે છે. જે જીવોએ નરકગમનને યોગ્ય કર્મોનું ઉપાર્જન કર્યું હોય છે, તેઓ પોતપોતાનાં કર્મો અનુસાર નરકમાં જાય છે. તેમનાં પાપકર્મોનું, તે નરકોનું, નારકોને ત્યાં સહન કરવી પડતી વેદનાઓનું અને ત્યાંના જીવોના સ્વરૂપનું હવે હું વર્ણન કરીશ. આપ સૌ ધ્યાનપૂર્વક તે સાંભળો ॥ ૨ ॥

કેવા કેવા પાપકૃત્યો કરનારા જીવો નરકમાં જાય છે, તે હવે પ્રકટ કરવામાં આવે છે-'जे केइ' ઈત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'इह-इह' આ લોકમાં 'रुद्दा-रौद्राः' પ્રાણિયોને ભય ઉત્પન્ન કરવાવાળા 'जे केइ बाला-ये केचन बालाः' જે અજ્ઞાની જીવ 'जीवियट्ठी-जीवितार्थिनः' પોતાના જીવન માટે 'पावाइं कम्माइं करेंति-पापानि कर्माणि

अन्वयार्थः-(इह) इहलोके (रुद्दा) रौद्राः प्राणिनां घातकाः (जे केइ बाला) ये केचन बाला अज्ञानिनः (जीवियट्ठी) जीवितार्थिनः-असंयमजीवितार्थिनः (पावाइं कम्माइं करंति) पापानि प्राणातिपातादीनि कर्माणि कुर्वन्ति (ते) ते बालाः (घोररूवे) घोररूपेऽत्यन्तभयानके (तमिसंधयारे) तमिस्रान्धकारे-बहुलतमोन्धकारे (तिव्वाभितावे) तीव्राभितापे-अत्यन्ततापयुक्ते (नरए) नरके-एतादृशविशेषणयुक्ते नरके (पडंति) पतन्ति-गच्छन्तीति ॥३॥

टीका—'इह' इहास्मिन् संसारे 'रुद्दा' रौद्राः-प्राणिनां घातकाः 'जे केइ' ये केचन जीवाः, महारम्भमहापरिग्रहपञ्चेन्द्रियवधमांसभक्षणादिकसावद्यकर्माऽनुष्टाने परायणास्ते 'बाला' बालाः-सदसद्विवेकविकलाः 'जीवियट्ठी' जीवि-

---

पापानि कर्म्माणि कुर्वन्ति' हिंसादि पापकर्म करते हैं 'ते-ते' वे 'घोररूवे-घोररूपे' अत्यन्त भयजनक 'तमिसंधयारे-तमिस्रांधकारे' महान् अन्धकार से युक्त 'तिव्वाभितावे-तीव्राभितापे' अत्यन्त तापयुक्त 'नरए-नरके' नरक में 'पडंति-पतन्ति' पड़ते हैं ॥३॥

अन्वयार्थ--इस लोक में जो अज्ञानी प्राणियों के घातक हैं, असंयममय जीवन के अभिलाषी हैं और जो प्राणातिपात आदि पापकर्म करते हैं, वे अज्ञानी जीव अत्यन्त घोर, सघन अन्धकार से व्याप्त, अत्यन्त सन्ताप से युक्त नरक में पड़ते हैं ॥३॥

टीकार्थ--इस संसार में जो अज्ञानी जीव प्राणियों का घात करने वाले अर्थात् महारम्भ, महापरिग्रह, पञ्चेन्द्रिय का वध करने में एवं मांस भक्षण आदि घोर पापों में परायण होते हैं, सत् असत के विवेक

कुर्वन्ति' હિંસા વિગેરે પાપકર્મ કરે છે. 'ते-ते' તેઓ 'घोररूवे-घोररूपे' અત્યંત ભયપ્રદ 'तमिसंधयारे-तमिस्रांधकारे' મહાન્ એવા અન્ધકારથી યુક્ત 'तिव्वाभितावे-तीव्राभितापे' અત્યંત તાપથી વ્યાપ્ત એવા 'नरए-नरके' નરકમાં 'पडंति-पतन्ति' પડે છે. ॥૩॥

સૂત્રાર્થ—આ લોકમાં જે અજ્ઞાની જીવો પ્રાણીઓના ઘાતક બને છે, અસંયમમય જીવનની અભિલાષાવાળા છે. પ્રાણાતિપાત આદિ પાપકર્મો કરનારા છે, તે અજ્ઞાની જીવો અત્યન્ત ઘોર, સઘન અંધકારથી વ્યાપ્ત, અત્યન્ત સંતાપથી યુક્ત નરકમાં પડે છે. ॥૩॥

ટીકાર્થ—આ સંસારના જે અજ્ઞાની જીવો પ્રાણીઓનો વધ કરનારા હોય છે, એટલે કે મહારમ્ભ, મહાપરિગ્રહ, પંચેન્દ્રિયોનો વધ અને માંસાહાર આદિ ઘોર પાપકર્મોમાં આસક્ત હોય છે, જેઓ સત્ અને અસત્‌ના વિવે-

तार्थिनः-असंयमजीवितार्थिनः पापेनोदरपूरकाः-स्वकीयजीवनाय 'पावाइं' पापानि=प्राणातिपातादीनि 'कम्माइं' कर्माणि 'करंति' कुर्वन्ति, ते इत्थंभूताः जीवाः तीव्रपापोदयवर्त्तिनः 'घोररूवे' घोररूपे-अत्यन्तभयजनके 'तमिसंधयारे' तमिस्रान्धकारे-बहुलतमोन्धकारे 'तिव्वाभितावे' तीव्राभितापे, तीव्रः अतिदुःसहः खदिराङ्गारमहाराशितापादनंतगुणो अभितापः संतापो यस्मिन् तथाभुते, 'नरए' नरके 'पडंति' पतन्ति, प्राणिनां भयदातारोऽज्ञा जीवाः स्वात्महिताय पशुवधादौ प्रवर्त्तमानाः पापकर्म समाचरन्ति, त एव पुरुषाः स्वकृतदुष्कृतबला न्महान्धकारे महादुःखमये नरके पतन्तीति भावः ॥३॥

मूलम्-तिव्वं तसे पाणिणो थावरे य जे हिंसई आयसुहं पडुच्च।
जे लूसए होई अदत्तहारी ण सिक्खई सेयवियस्स किंचि ।४।

छाया—तीव्रं त्रसान् प्राणान् स्थावरान् च यो हिंसत्यात्मसुखं प्रतीत्य ।
यो लूषको भवत्यदत्तहारी न शिक्षते सेवनीयस्य किंचित् ॥४॥

से शून्य होते हैं, पाप से पेट भरते हैं और अपने जीवन के लिए पापमय कृत्य करते हैं, ऐसे तीव्र पाप के उदयवाले जीव अत्यन्त भयजनक, घोर अन्धकारमय तथा तीव्र संतापवाले अर्थात् खदिर (खैर) के अंगारों के बडे ढेर से भी अनन्तगुणित ताप से युक्त नरक में जाते हैं।

तात्पर्य यह है कि अन्य प्राणियों को भय उत्पन्न करनेवाले, अज्ञानी अपने हित के लिए पशुवध आदि क्रूर कर्मों में प्रवृत्ति करने वाले जो जीव पापकर्म का आचरण करते हैं वही अपने पाप के प्रभाव से महादुःखमय नरक में उत्पन्न होते हैं ॥३॥

કથી રહિત હોય છે, જેઓ પાપકર્મો દ્વારા પોતાનો ગુજારો ચલાવતા હોય છે, અને જેઓ પોતાના જીવનને માટે પાપમય કૃત્યો સેવતા હોય છે. એવા તીવ્ર પાપના ઉદયવાળા જીવો અત્યંત ભયજનક, ઘોર અંધકારમય, તથા તીવ્ર સંતાપયુક્ત-ખેરના અંગારાના મોટા ઢગલા કરતાં પણ અનંતગણા તાપ-યુક્ત-નરકમાં જાય છે.

આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે જે જીવો પોતાના સુખને માટે પશુવધ આદિ પાપકર્મો કરનારા હોય છે, જેઓ અન્ય જીવોમાં ભય ઉત્પન્ન કરનાર ક્રૂર કર્મો કરે છે, એવા અજ્ઞાની જીવો તેમના પાપના પ્રભાવથી મહાદુઃખમય નરકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ॥ ૩ ॥

अन्वयार्थः—(जे आयसुहं पडुच्च) य आत्मसुखं प्रतीत्य स्वसुखाय (तसे थावरे य पाणिणो) त्रसान् स्थावरान् प्राणिनः 'तिव्वं' तीव्रम्—अतिनिरनुकम्पम् 'हिंसई' हिंसति–व्यापादयति 'जे लूसए' यो लूषकः–षट्कायजीवप्राणलुण्ठकः 'होइ' भवति तथा 'अदत्तहारी' अदत्तहारी–परद्रव्यापहारकः 'सेयवियस्स' सेवनीयस्स संयमस्य 'किंचि ण सिक्खई' न किञ्चिदपि शिक्षते, अल्पमपि सेवनं न करोतीति ॥४॥

शब्दार्थ—'जे आयसुहं पडुच्च–य आत्मसुखं प्रतीत्य' जो जीव अपने सुख के निमित्त 'तसे थावरे य पाणिणो–त्रसान्, स्थावरान् प्राणिन.' त्रस और स्थावर प्राणी को 'तिव्वं–तीव्रम्' अत्यन्त दयाहीन होकर 'हिंसई–हिंसति' मारता है जे लूसए–यो लूषकः' जो प्राणियों का मारने वाला 'होई–भवति' होता है तथा 'अदत्तहारी–अदत्तहारी' विना दिये अन्य की चीज लेने वाला है वह 'सेयवियस्स–सेवनीयस्य' सेवन करने योग्य संयम का 'किंचि ण सिक्खई–किञ्चिदपि न शिक्षते' थोड़ा भी सेवन नहीं करता है ॥४॥

अन्वयार्थ—जो जीव अपने सुख के लिए त्रस और स्थावर जीवोंका अत्यन्त निर्दय भाव से घात करते हैं, जो षट्काय के जीवों के प्राणों को लूटते हैं, परद्रव्य का अपहरण करते हैं और जो सेवन करने योग्य का सेवन नहीं करते अर्थात् स्वल्प संयम का भी पालन नहीं करते (ऐसे जीव नरक में जाते हैं) ॥४॥

શબ્દાર્થ—'जे आयसुहं पडुच्च–य आत्मसुखं प्रतीत्य' જે જીવ પોતાના સુખ માટે 'तसे थावरे य पाणिणो–त्रसान् स्थावरान् प्राणिनः' ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણીને 'तिव्वं–तीव्रम्' અત્યંત દયારહિત થઇને 'हिंसइ–हिंसति' મારે છે 'जे लूसए–यो लूपक' જે પ્રાણિયોને મારવાના સ્વભાવવાળો 'होई–भवति' થાય છે, તથા 'अदत्तहारी–अदत्तहारी' આપ્યા વિના બીજાઓની વસ્તુ લેવાવાળા હોય છે, તે 'सेयवियस्स–सेवनीयस्य' સેવન કરવા યોગ્ય સંયમનું 'किंचि ण सिक्खई–किञ्चिदपि न शिक्षते' થોડું પણ સેવન કરતા નથી. ॥૪॥

સૂત્રાર્થ—જે જીવો પોતાના સુખને ખાતર ત્રસ અને સ્થાવર જીવોની અત્યંત નિર્દયતા પૂર્વક હત્યા કરે છે, જેઓ છકાયના જીવોના પ્રાણોને લૂંટે છે. જેઓ પારકા દ્રવ્યનું અપહરણ કરે છે, અને જેવો સેવન કરવા યોગ્ય વસ્તુનું સેવન કરતા નથી, એટલે કે જેઓ સંયમનું સહેજ પણ પાલન કરતા નથી,–એવાં જીવો નરકમાં જાય છે. ॥ ૪ ॥

टीका—'जे' यः पुरुषः 'आयसुहं' आत्मसुखम् 'पडुच्च' प्रतीत्य 'तसे' त्रसान्-त्रस्यन्तीति त्रसाः द्वीन्द्रियादयस्तान 'थावरे' स्थावरान्-पृथिवीकायादीन्। 'पाणिणो' प्राणिनः, तान 'तिव्वं' तीव्रम्-दयारहितबुद्ध्या 'हिंसई' हिंसति, प्राणिन उपमर्दयति तथा 'जे' यः पुरुषः 'लूसए' लूपकः-षट्कायजीवप्राणलुण्ठको भवति, तथा-'अदत्तहारी' अदत्तहारी—अदत्तं वस्तु अपहर्तुं शीलं यस्य स अदत्त-हारी—परद्रव्यापहारकः 'सेयवियस्स' सेवनीयस्याऽऽत्महितैषिणा सर्वदा अनुष्ठातुं योग्यस्य संयमस्य 'ण किंचि सिक्खइ' किञ्चिदपि न शिक्षते। अयं भावः—पापो-दयात् विरतिपरिणामं काकमांसादेरपि मनागपि न विधत्ते। यद्वा—सेवनीयस्य सकलनराऽमरपूजितस्य भगवतो महावीरस्य किंचिदपि उपदेशवचनादिकं न शिक्षते, न शृणोति स नरके पततीति परेण संबंधः ॥४॥

टीकार्थ--जो पुरुष अपने सुख के लिए द्वीन्द्रिय आदि त्रस जीवों का तथा पृथिवीकाय आदि स्थावर जीवों का दयारहित भाव से हनन करते हैं, जो छह काय के जीवों के प्राणों के लुटेरे होते हैं, जो अदत्त वस्तुओं को लेते हैं अदत्तादान सेवन करनेवाले और जो आत्महिते-षियों द्वारा सेवनीय संयम की कुछ भी शिक्षा नहीं लेते हैं, ऐसे जीवों को नरक में उत्पन्न होना पडता है।

आशय यह है जो जीव पाप के उदय से लेश मात्र भी विरति का पालन नहीं करते, यहां तक कि काक के मांस का भक्षण भी नहीं त्यागते और जो समस्त मनुष्यों एवं देवों द्वारा वन्दित भगवान् महावीर के

ટીકાર્થ--જે પુરુષો પોતાના સુખને માટે દ્વીન્દ્રિય આદિ ત્રસ જીવોનો તથા પૃથ્વીકાય આદિ સ્થાવર જીવોનો દયારહિત ભાવે વધ કરે છે, જેઓ છકાયના જીવોના પ્રાણોનો નાશ કરનારા હોય છે, જેઓ અદત્ત વસ્તુઓ લે છે-જેઓ અદત્તાદાન સેવન કરે છે, અને આત્મકલ્યાણ ચાહનારા લોકો દ્વારા સેવનીય સંયમનું જેઓ સહેજ પણ સેવન કરતા નથી, એવા જીવોને નરક-ગતિમાં ઉત્પન્ન થવું પડે છે

આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે પાપના ઉદયને લીધે જેઓ લેશ માત્ર વિરતિનું પાલન કરતા નથી, જેઓ કાગડાનું માંસ ખાતાં પણ સંકોચ અનુ-ભવતા નથી (કાગડાનું માંસ ખાવાની હદે જનાર માણસ ગાય આદિ પ્રાણી-ઓનું માંસ તો ખાતા જ હોય છે) જેઓ સમસ્ત દેવો અને મનુષ્યો દ્વારા વન્દિત ભગવાન મહાવીરના ઉપદેશ વચનોમાંથી બિલકુલ શિક્ષા (બોધ) ગ્રહણ

मूलम्—पागब्भि पाणे बहुणंतिवाति अनिव्वते घातमुवेति बाले।
णिहो णिसं गच्छइ अंतकाले, अहो सिरं कट्टु उवेइ दुग्गं।५।

छाया—प्रागल्भी प्राणानां बहूनामतिपाती अनिर्वृतो घातमुपैति बालः।
न्यग् निशां गच्छत्यन्तकाले अधः शिरः कृत्वोपैति दुर्गम् ॥५॥

अन्वयार्थः—(पागब्भि) प्रागल्भी पापकर्मणि धृष्टः (बहूणं पाणे तिवाति) बहूनां प्राणानामतिपाती अनेकजीवविराधकः (अनिव्वते) अनिर्वृतः सदैव क्रोधाग्निना दह्यमानः एतादृशः (बाले) बालोऽज्ञानी (अंतकाले) अन्तकाले मरणसमये

उपदेश बचनों की किंचित् भी शिक्षा नहीं लेते उन्हे नहीं सुनते, वे नरक में पडते हैं ॥४॥

शब्दार्थ—'पागब्भि-प्रागल्भी' जो पुरुष पाप करने में धृष्ट है 'बहूणं पाणेतिवाति-बहूनां प्राणानामतिपाती' बहुत प्राणियों का घात करता है 'अनिव्वते-अनिर्वृतः' और जो सदैव क्रोधाग्नि से जलता रहता है 'बाले-बालः' ऐसा अज्ञानी 'अंतकाले-अन्तकाले' मरणकाल में 'णिहो-न्यक्' नीचे 'णिसं-निशाम्' अन्धकार में 'गच्छइ-गच्छति' जाता है 'अहो सिरं कट्टु-अधः शिरः कृत्वा' वह नीचे मस्तक करके 'दुग्गं-दुर्गम्' कठिन यातनास्थान को 'उवेइ-उपैति' प्राप्त करता है॥५।

अन्वयार्थ--जो जीव पापकर्म में धृष्ट है, बहुत प्राणियों का घातक है, सदैव क्रोधाग्नि से जलता रहता है, ऐसा अज्ञानी जीव मृत्यु के

કરતા નથી, તેને સાંભળવાનું પણ જેમને ગમતું નથી, એવાં જીવો નરકમાં ગમન કરે છે. ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ—'पागब्भी-प्रागल्भी' જે પુરૂષો પાપ કરવામાં ધૃષ્ટતાવાળા હોય છે, 'बहूणं पाणेतिवाति-बहूनां प्राणानामतिपाती' ઘણા પ્રાણિયોનો ઘાત કરે છે. 'अनिव्वते-अनिर्वृत.' અને જે ક્રોધરૂપી અગ્નિથી હમેશાં બળતો રહે છે. 'बाले-बालः' એવો અજ્ઞાની જીવ 'अंतकाले-अन्तकाले' મરણ સમયે 'णिहो-न्यक्' નીચે 'णिसं-निशाम्' અંધારામાં 'गच्छइ-गच्छति' જાય છે. 'अहो सिरं कट्टु-अध शिरः कृत्वा' તે નીચું મસ્તક કરીને 'दुग्गं-दुर्गम्' કઠણ એવા સ્થાનને 'उवेइ-उपैति' પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૫॥

સૂત્રાર્થ--જે જીવો પાપકર્મોમાં ધૃષ્ટ છે-પાપકર્મો કરતા જેઓ લજવાતા નથી, જેઓ અનેક જીવોનો ઘાત કર્યા કરે છે, જેમનું હૃદય ક્રોધાગ્નિથી સદા બળ્યા કરતું હોય છે, એવા અજ્ઞાની મનુષ્યો આ મનુષ્ય ભવનું આયુષ્ય

(णिहो) न्यक्-नीचैः (णिसं) निशामन्धकारं (गच्छइ) गच्छति प्राप्नोति तथा स्वकृतकर्मणा (अहो सिरं कट्टु) अधः शिरः कृत्वा (दुग्गं) दुर्गं विषमं यातनास्थानं (उवेइ) उपैति गच्छतीति ॥५॥

टीका—'पागब्भि' प्रागल्भी-प्रागल्भ्यं धाष्टर्यम्, तद्विद्यते यस्य स प्रागल्भी, तथा 'बहूणं पाणे तिवाति' बहूनामतिपाती-बहूनामनेकेषां प्राणिनाम् अतिपाती, अतिपातयितुं घातयितुं शीलं विद्यते यस्य सः। अनेकेषां प्राणिनां विनाशं कुर्वन्नपि धाष्टर्यात् विनाशे नास्ति कश्चिद्दोषः यथा वैधी हिंसा हिंसैव न भवति, राज्ञामयमुदारो धर्मः यत् आखेटकादिकरणम्। 'न मांसभक्षणे दोषो न मद्ये न च मैथुने।' इत्यादि। 'अनिव्वते' अनिर्वृतः कदाचिदप्यननुपशान्तः क्रोधाग्निनाऽनुक्षणं दंदह्यमानो बालः--अज्ञो रागद्वेषोदयवर्त्ती 'अंतकाले' अन्तकाले-मरण-

पश्चात् नीचे अन्धकार में गमन करता है तथा अपने किये कर्म के उदय से सिर नीचा करके विषम यातनास्थान को प्राप्त होता है ॥५॥

टीकार्थ--जो प्राणी धृष्ट है, बहुत जीवों का हनन करनेवाला है और अनेक प्राणियों का घात करता हुआ भी धृष्टतापूर्वक कहता है कि हिंसा में कोई दोष नहीं है। जैसे-वेद में विधान की गई हिंसा तो हिंसा ही नहीं ? शिकार खेलना तो राजाओं का उदार धर्म है। 'न मांस भक्षणे दोषो' इत्यादि।

न मांस भक्षण में दोष है, न मद्यपान में दोष है और न मैथुन सेवन में दोष है इस प्रकार की धृष्टता करके पापों का सेवन करते हैं और जो कभी शान्त नहीं होता, सदैव क्रोधरूपी अग्नि से जलता रहता है, जो अज्ञ अर्थात् राग द्वेष के उदय से युक्त रहता है, वह जीव

પૂરૂં કરીને નીચે અંધકારમાં ગમન કરે છે, તથા તેમણે કરેલાં કર્મોના ઉદયને કારણે ત્યાં તેમને નીચી મુંડીએ વિષમ યાતનાઓ સહન કરવી પડે છે. ॥૫॥

ટીકાર્થ--અનેક જીવોની હત્યા કરનાર કેટલાક મનુષ્યો એવાં ધૃષ્ટ થઇ ગયા હોય છે કે તેઓ એવું કહેતા પણ લજવાતા નથી કે પ્રાણીઓની હિંસા કરવામાં કોઇ દોષ નથી તેઓ એવી દલીલ કરે છે કે વેદમાં યજ્ઞ, હોમ, હવન આદિ જે જે કરવાનું કહ્યું છે, તે બધું કરવાથી તો હિંસા જ થતી નથી શિકાર ખેલવો, એ તો રાજાઓનો પવિત્ર ધર્મ છે. કહ્યું પણ છે કે—'न मांसभक्षणे दोषो' ઇત્યાદિ--

'માંસનું ભક્ષણ કરવામાં કોઇ દોષ નથી; મદિરાપાન કરવામાં પણ કોઇ દોષ નથી અને મૈથુન સેવન કરવામાં પણ કોઇ દોષ નથી. આ પ્રકારની ધૃષ્ટતા કરીને તેઓ પાપોનું સેવન કર્યા કરે છે. એવા જીવો મરીને નરકમાં

काले 'घातमुवेति' घातमुपैति—हन्यन्ते प्राणिनः स्वकृतकर्मविपाकेन यस्मिन् स घातो नरकः, तथाविधं नरकमुपैति प्राप्नोति इत्यर्थः। 'णिहो णिसं गच्छइ' न्यक्—अधस्तात् 'णिसं' निशाम् अन्धकारं गच्छति, तथा—स्वकीयपापकर्मणा, 'अहोसिरं कट्टु' अधः शिरः कृत्वा 'दुग्गं' दुर्गम्—विषमं यातनास्थानम्—'उवेइ' उपैति अधिगच्छति। अधः शिरा नरके पतति, क्रूरभावेन प्राणिनां वधकारी पुरुष इति॥५॥

मूलम्—हण छिंदह भिंदह णं दहेति सद्दे सुणिता परहम्मियाणं।
ते नारगाओ भयभिन्नसन्ना कंखंति कन्नाम दिसं वयामो॥६॥

छाया—हत छिन्त भिन्त दहत इति शब्दान् श्रुत्वा परमाऽधार्मिकाणाम्।
ते नारका भयभिन्नसंज्ञाः कांक्षन्ति कां नाम दिशं व्रजामः॥६॥

अन्त काल में घात अर्थात् नरक को प्राप्त होता है। जहां अपने किये कर्म के फलस्वरूप जीव मारे जाते हैं वह स्थान नरक भी घात कहलाता है। वह क्रूर भाव से जीववध करनेवाला पुरुष अधो दिशामें अन्धकार को प्राप्त होता है, नीचा मस्तक करके विषम यातना के स्थान नरक में उत्पन्न होता है।५॥

शब्दार्थ—'परहम्मियाणं—परमाधार्मिकाणाम्' परमाधार्मिकों का 'हण—हत' मारो छिंदह—छिन्त' छेदन करो भिंदह—भिन्त' भेदन करो 'दह—दहत' जलाओ 'इति—इति' इस प्रकार का 'सद्दे—शब्दान्' शब्दों को 'सुणित्ता—श्रुत्वा' सुनकर 'भयभिन्नसन्ना—भयभिन्नसंज्ञाः' भय से संज्ञा

જ જાય છે. જેમના અંતઃકરણમાં કદાપિ શાન્તિ તો હોતી જ નથી, જેમનાં અંતઃકરણમાં સદા ક્રોધાગ્નિ ભભૂકતો જ રહે છે, જેઓ રાગદ્વેષથી સદા યુક્ત રહે છે, એવા જીવો મનુષ્યભવનું આયુષ્ય પૂરૂં કરીને નરકમાં જ જાય છે. નિર્દયતા પૂર્વક જીવહિંસા કરનારા પુરૂષોને અધોદિશામાં રહેલા અંધકારમય નરકોમાં ઉત્પન્ન થવું પડે છે-તેમને નીચી મુંડીએ વિષમ યાતનાસ્થાન રૂપ નરકમાં ઉત્પન્ન થવું પડે છે. એવી કોઈ પણ તાકાત નથી કે જે તેમને ત્યાં ઉત્પન્ન થતાં અટકાવી શકે ॥ ૫॥

નારકોમાં નારકી જીવોને કેવાં દુઃખો વેઠવા પડે છે, તે સૂત્રકાર પ્રકટ કરે છે—

શબ્દાર્થ—'परहम्मियाणं—परमाधार्मिकाणाम्' પરમાધાર્મિકોના 'हण—हत' મારો 'छिंदह—छिन्त' છેદન કરો 'भिंदह—भिन्त' ભેદન કરો 'दह—दहत' બાળો इति—इति' આ પ્રમાણેના 'सद्दे—शब्दान्' શબ્દોને 'सुणित्ता—श्रुत्वा' સાંભળીને 'भयभिन्नसन्ना—भयभिन्नसंज्ञाः' ભયથી જેઓની સંજ્ઞા નાશ પામી છે. એવા

अन्वयार्थः—'परहम्मियाणं' परमाधार्मिकाणाम् 'हण' हन-मारय 'छिंदह' छिन्त 'भिंदह' भिन्त 'दहह' दह-इति' इति इत्याकारकान् 'सद्दे' शब्दान्-भयंकर-शब्दान् 'सुणित्ता' श्रुत्वा 'भयभिन्नसन्ना' भयभिन्नसंज्ञाः-नष्टान्तःकरणवृत्तयः 'ते नारगाओ' ते नारकाः 'कंखंति' कांक्षंति-इच्छन्ति (कं नाम दिसं वयामो) कां नाम दिशं व्रजामः येनैतादृशमहाघोरारवदारुणस्य दुःखस्य त्राणं स्यादिति॥६॥

टीका—संप्रति नरकवर्तिनो जीवा यां दशामनुभवंति, तामेव पुनरपि दर्शयति-'परहम्मियाणं' परमाधार्मिकाणां, मनुष्यादिभवं परित्यज्य नरके समुत्पन्नाः जीवाः तत्र विद्यमानानां परमाऽधार्मिकाणाम् 'हण' हत-महारंभमहापरिग्रहादि-क्रूरकर्माणि कृत्वा ऽत्रागतस्य मुद्गरादिना शिरस्ताडयत 'छिंदह' छिन्त खड्गादिना 'भिंदह' भिन्त भल्लादिना विदारयत 'दह' दहत-अग्न्यादिना ज्वालयत, इत्यादि-

---

जिनकी नष्ट हो गई है ऐसे वे 'ते नारगाओ-ते नारकाः' वे नारक जीव 'कंखंति-कांक्षन्ति' चाहते हैं कि 'कं नाम दिसं वयामो-कां नाम दिशं व्रजामः' हम किस दिशा में भाग जाय॥६।

अन्वयार्थ—परमाधार्मिक देवों के मारो, काटो, भेदन करो, जला दो, इस प्रकार के शब्दों को सुनकर भय के कारण संज्ञाहीन हुए नारक जीव सोचते हैं कि-हम किस दिशा में भाग जाएँ॥६॥

टीकार्थ—नरक में रहनेवाले जीव जिस दशा का अनुभव करते हैं, उसे दिखलाते हैं-मनुष्य या तिर्यंच भव का त्याग करके नरक में उत्पन्न हुए जीव वहां के परमाधार्मिक देवों की वाणी सुनता है, जैसे-यह महारंभ और महापरिग्रह आदि क्रूर कर्म करके आया है, मुद्गर से इसका सिर फोड़ दो, खड्ग से काट डालो, भाला आदि से विदा-

---

'ते नारगाओ-ते नारकाः' એ નારક જીવો 'कंखंति कांक्षन्ति' ઇચ્છે છે કે-'कं नाम दिसं वयामो-कां नाम दिशं व्रजामः' અમે કઇ દિશામાં ભાગી જઈએ॥૬॥

સૂત્રાર્થ—'મારો, કાપો, ભેદી નાખો, જલાવી દો,' ઈત્યાદિ પરમાધાર્મિક દેવોના શબ્દોને સાંભળીને ભયને કારણે સંજ્ઞાહીન (ભાન ભૂલેલા-બેબાકળા) બનેલા નારકો એવો વિચાર કરે છે કે 'કઇ દિશામાં ભાગવાથી પરમાધાર્મિક દેવોના ત્રાસમાંથી આપણે બચી શકશું'!' ॥૬॥

ટીકાર્થ—નરકમાં ગયેલાં જીવો કેવાં દુઃખો સહન કરે છે, તેનું હવે વર્ણન કરે છે-નરકમાં પરમાધાર્મિક દેવોના આ પ્રકારના ભયજનક શબ્દો વારંવાર સંભળાતા હોય છે-'આ જીવ મહારંભ અને મહાપરિગ્રહ આદિ ક્રૂર કર્મો કરીને અહીં આવ્યો છે, મુગદર વડે તેનું માથુ ફોડી નાખો, ખડ્ગ વડે તેનું ગળું કાપી નાખો, ભાલા વડે તેનું શરીર વીંધી નાખો, તેમ

भयजनकान् श्रोतुमयोग्यान 'सद्दे' शब्दान् दूरादेव 'छुणिता' श्रुत्वा 'भयभिन्नसन्ना' भयभिन्नसंज्ञाः-भयेन भिन्ना नष्टा संज्ञा पलायनज्ञानं येषां ते तथा भयापहृत-ज्ञाना इत्यर्थ', भयत्रस्तमानसाः नष्टसंज्ञाश्च 'क नाम दिसं वयामो' कां नाम दिशं व्रजामः। कुत्र गमनेनाऽस्माकमेतादृशघोरारवदारुणदुःखमहोदधेः सकाशात् त्राणं भविष्यतीत्येतत् 'कंखंति' कांक्षंति इति ॥६।

मूलम्-इंगालरासिं जलियं सजोतिं तत्तोवमं भूमिमणुक्कमंता।
ते डज्झमाणा कलुणं थणंति अरहस्सरा तत्थ चिरट्ठितीया॥७॥

छाया—अङ्गारराशिं ज्वलित सज्योतिः तदुपमां भूमिमनुक्रामन्तः।
ते दह्यमानाः करुणं स्तनन्ति अरहःस्वरास्तत्र चिरस्थितिकाः॥७॥

अन्वयार्थः—(जलियं) ज्वलितं-ज्वालाकुलं (इंगालरासिं) अङ्गारराशिं खदिराङ्गारपुंजं (सजोतिं) सज्योतिः-ज्योतिषा ज्वालया युक्तं (तत्तोवमं) तदुपमां तप्ताङ्गारराशिसदृशीं (भूमिं) भूमि-पृथिवीं (अणुक्कमंता) अनुक्रामन्तश्चलन्तः

रण कर दो, इसे आग में जला दो। इस प्रकार के भयोत्पादक शब्दों को सुनकर उनकी संज्ञा (ज्ञान) नष्ट हो जाती है। वे अतीव भयातुर एवं किंकर्त्तव्यमूढ हो जाते हैं और सोचते हैं कि अब हम किस ओर भागें। कहां जाने से इस प्रकार के घोर एवं दारुण दुःख के सागर से हमारी रक्षा हो सकती है? वे इस प्रकार इच्छा करते हैं ॥६॥

शब्दार्थ—'जलियं-ज्वलितम्' जलती हुई 'इंगालरासिं-अङ्गार राशिं' अङ्गार की राशि तथा 'सजोतिं-सज्योतिः' ज्योतिसहित 'तत्तोवमं-तदुपमां' भूमि के सदृश 'भूमिं-भूमिम्' पृथ्वी पर 'अणुक्कमंता-अनुक्रामन्तः' चलते हुए अतएव 'डज्झमाणा-दह्यमानाः' जलते हुए

અગ્નિમાં બાળી દો' મનુષ્ય અથવા તિર્યંચ ભવનો ત્યાગ કરીને ત્યાં ઉત્પન્ન થયેલાં જીવો તેમના આ શબ્દો સાંભળીને ખૂબ જ ભયભીત થઈ જાય છે, તેમની સંજ્ઞા (જ્ઞાન) જ નષ્ટ થઈ જાય છે તેઓ અત્યંત ભયભીત અને કિંકર્તવ્યમૂઢ થઈ જઈને એવી વિમાસણનો અનુભવ કરે છે કે ક્યાં ભાગી જવાથી આ પ્રકારના દારુણ દુઃખમાંથી અમારી રક્ષા થઈ શકે, પરન્તુ તેઓ કોઈ પણ પ્રકારે તે દુઃખથી બચી શકતા નથી. ॥૬॥

શબ્દાર્થ—'जलियं-ज्वलितम्' બળતી એવી 'इंगालरासिं-अङ्गारराशिम्' અંગારાનો ઢગલો તથા 'सजोतिं-सज्योतिः' જ્યોતિવાળી 'तत्तोवमं-तदुपमाम्' ભૂમીના જેવી 'भूमिं-भूमिम्' પૃથ્વી પર 'अणुकमंता-अणुक्रामन्तः' ચાલતા એવા અતએવ 'डज्झमाणा-दह्यमानाः' બળતા એવા 'ते-ते' એ નારક જીવો

(डज्झमाणा) दह्यमानाः (ते) ते नारका जीवाः (कलुणं थणंति) करुणं दीनं स्तनन्ति उच्चैः रुदन्ति (अरहस्सरा) अरहःस्वराः प्रकटस्वराः सन्तः (तत्थ) तत्र नरकावासे (चिरद्वितीया) चिरस्थितिकाः प्रभूतकालस्थितिका भवन्तीति ।७।

टीका--भयसंत्रस्ता जीवाः दिक्षु विनष्टाः यादृशीम् अवस्थामनुभवन्ति, तद्दर्शयति-'जलिय' मित्यादिना-'जलिय' ज्वलितम्-जाज्वल्यमानं 'इंगालरासिं' अङ्गारराशिम्-खदिराङ्गारपुञ्जम्, 'सजोतिं' सज्योतिः ज्योतिषा तीव्रज्वालया सह वर्त्तते इति सज्योतिः। 'तत्तोवमं' तदुपमाम्, तेन साकमुपमा सादृश्यं विद्यते

'ते-ते' वे नारक जीव 'कलुणं थणंति-करुणं स्तनंति' दीन शब्द करते हैं 'अरहस्सरा-अरहःस्वराः' उनका शब्द प्रकट होता है 'तत्थ-तत्र' नरकावास में 'चिरट्ठितीया-चिरस्थितिकाः' चिरकाल तक नरक में निवास करते हैं ।७।

अन्वयार्थ--ज्वालाओं से युक्त अंगारों की राशि तथा अग्नि से तपी हुई भूमि के समान नरकभूमि पर चलते हुए वे नारक जीव करुणरुदन करते हैं। उनकी रुदनध्वनि प्रकट में सुनाई देती है। नारक वहां चिरकाल तक इसी दशामें रहते हैं ।।७।।

टीकार्थ--वे नारक जीव भय से त्रस्त होकर और नाना दिशाओं में भाग कर जैसी अवस्था का अनुभव करते हैं, उसे सूत्रकार दिखलाते हैं-खदिर (खैर) के जाज्वल्यमान अंगारों के समान तथा तीव्र ज्वालाओंवाली अग्नि के समान तप्त वहां की भूमि होती है, उसी भूमि

'कलुणं थणंति-करुणं स्तनन्ति' દીનતાવાળા શબ્દોનો પોકાર કરે છે 'अरहस्सरा-अरहःस्वराः' પ્રગટ થતા શબ્દવાળા તેઓ 'तत्थ-तत्र' તે નરકાવાસમાં 'चिरट्ठितीया-चिरस्थितिकाः' લાંબા સમય પર્યન્ત તે નરકાવાસમાં નિવાસ કરે છે. ।।૭।।

સૂત્રાર્થ--જ્વાલાઓથી યુક્ત અંગારાના ઢગલાં તથા અગ્નિ વડે તપેલી ભૂમિના જેવી નરકભૂમિ પર ચાલતાં નારકો આર્તનાદ કરુણ વિલાપ આદિ કરે છે. તેમના રુદનના કરુણ સૂરો ત્યાં સ્પષ્ટ રૂપે સંભળાયા કરે છે. નારકોને દીર્ઘ કાળ સુધી ત્યાં જ રહેવું પડે છે. ।।૭।।

ટીકાર્થ--ભયથી ત્રાસી ગયેલા તે નારકો જુદી જુદી દિશાઓમાં નાસભાગ કરતાં કરતાં કેવી યાતનાઓનો અનુભવ કરે છે, તે સૂત્રકાર પ્રકટ કરે છે-ખેરના પ્રજ્વલિત અંગારાઓ જેવી તથા તીવ્ર જ્વાળાઓવાળી અગ્નિના જેવી તપ્ત ત્યાંની ભૂમિ હોય છે. એ ભૂમિ પર નારક જીવોને ચાલવું પડે

यस्याः सा तां तादृशीं 'भूमिं' भूमि-पृथिवीम् 'अणुक्कमंता' अनुक्रामन्त', गच्छन्तस्ते नारका जीवाः, 'डज्झमाणा' तेन ज्वलितांगारेण दन्दह्यमानाः 'कलुणं' करुणं-दीनं करुणोत्पादकं नादम् 'थणंति' स्तनन्ति-अतीव दीनोग्रं शब्दं कुर्वन्ति, 'अरहस्सरा' अरहःस्वराः-महास्वरान् प्रकटयन्तः 'तत्थ' तत्र-तस्मिन्नरकावासे 'चिरट्ठिईया' चिरस्थितिकाः, चिरं प्रभूतं कालं स्थितिरवस्थानं येषां ते चिरस्थितिकाः भवन्ति। उत्कृष्टतस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि, जघन्यतो दशवर्षसहस्राणि तिष्ठन्ति नारकाः नरके। यद्यपि नरके यादृशास्तापाः संजायन्ते, तेषामत्रस्थतापैर्नोपमा संभवति। सर्षपाऽऽकाशवत् तयोर्महादवैलक्षण्यात्, तथापि इषुरिव सविता धावतीतिवद्यथा कथंचिदत्र दृष्टान्तदर्शनमिति ॥७॥

पर नारक जीवों को चलना पड़ता है। जब वे उस भूमि पर चलते हैं तो जलते हैं और करुणाजनक दीनस्वर में चिल्लाते-रोते हैं। उनकी रोने की ध्वनि जोर की होती है। नारक जीवों की स्थिति अर्थात् आयु दीर्घकालीन होती है। वे वहाँ अधिक से अधिक तेंतिस सागरोपम तक और कम से कम दस हजार वर्ष तक रहते हैं।

यद्यपि नरक में जैसे सन्ताप होते हैं उनकी यहां के किसी भी सन्ताप से तुलना नहीं की जा सकती, सरसों और आकाश के परिमाण की तरह दोनों में महान् अन्तर है फिर भी यहाँ जो दृष्टान्त दिये गए हैं वे सामान्य मात्र हैं। जैसे सूर्य, बाण की तरह भागता है, इस

છે. એવી તપ્ત ભૂમિ પર ચાલતી વખતે તેમના પગ દાઝી જવાથી તેઓ કરુણાજનક (દીન) સ્વરે ચિત્કાર અને આક્રંદ કરે છે. તેમના રુદનનો અવાજ ઘણો ઊંચો હોય છે. નારકોનું આયુષ્ય ઘણું જ લાંબુ હોય છે. તેમનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ૩૩ સાગરોપમનું અને જઘન્ય આયુષ્ય દસ હજાર વર્ષનું કહ્યું છે. ગમે તેટલી યાતનાઓ સહન કર્યા છતાં આયુસ્થિતિનો કાળ પૂરો કર્યા વિના તેઓ ત્યાંથી છુટકારો મેળવી શકતા નથી.

નરકમાં જે યાતનાઓ સહન કરવી પડે છે, તેની સરખામણી આ પૃથ્વી પરના કોઈ પણ દુઃખ સાથે થઈ શકતી નથી. તે બન્નેના પ્રમાણ વચ્ચે સરસવ અને આકાશના પ્રમાણ જેટલો મહાન તફાવત છે, છતાં પણ અહીં જે દૃષ્ટાન્તો આપવામાં આવ્યાં છે, તે સામાન્ય ખ્યાલ માટે જ આપ્યાં છે— જેમકે 'સૂર્ય બાણની જેમ ભાગે છે—ગતિ કરે છે,' આ દૃષ્ટાન્તમાં સૂર્યને બાણની ઉપમાં આપવામાં આવી છે, પરન્તુ તે બન્નેની ગતિમાં ઘણો જ

मूलम्—जइ ते सुया वेयरणीभिदुग्गा,
णिसिओ जहा खुर इव तिक्खसोया।
तरंति ते वेयरणिंभिदुग्गां उसुचोइया सत्तिसु हम्ममाणा॥८॥

छाया—यदि त्वया श्रुता वैतरण्यभिदुर्गा निशितो यथा क्षुर इव तीक्ष्णस्रोताः।
तरन्ति ते वैतरणीमभिदुर्गामिषुनोदिताः शक्तिषु हन्यमानाः॥८॥

अन्वयार्थः—(णिसिओ खुर इव तिक्खसोया) निशितः क्षुर इव तीक्ष्णस्रोताः (जइ ते) यदि ते (अभिदुग्गा) अभिदुर्गा-दुःखोत्पादिका (वेयरणी)

कथन में सूर्य को बाण की उपमा दी गई है तथापि दोनों में महान् अन्तर है, उसी प्रकार यहां के ताप और नरक के ताप में भी भारी अन्तर है॥७॥

शब्दार्थ—'णिसिओ खुर इव तिक्खसोया—निशितः क्षुर इव तीक्ष्णस्रोताः' तीक्ष्ण उस्तरे की धार के समान तेज धार वाली 'जइ ते'—यदि त्वया' जो तुमने 'अभिदुग्गा—अभिदुर्गा' अति दुर्गम 'वेयरणी—वैतरणी' वैतरणी नदी को 'सुया—श्रुता' सुना होगा 'ते—ते' वे नारक जीव 'अभिदुग्गां वेयरणिं—अभिदुर्गां वैतरणीम्' अतिदुर्गमवैतरणी को 'उसुचोइया—इषुनोदिताः' बाण से प्रेरित किये हुए 'सत्तिसु हम्ममाणा—शक्तिसु हन्यमानाः' तथा भाला से भेदकर चलाये हुए 'तरंति—तरन्ति' तैरते हैं॥८॥

अन्वयार्थ—छुरा के समान तीक्ष्ण धार वाली वैतरणी नदी तुमने सुनी होगी। वह अत्यन्त दुर्गम है और क्षार, उष्ण एवं रुधिर जैसे

મોટો તફાવત છે, એજ પ્રમાણે આ પૃથ્વી પરના તાપ (ગરમી) અને નરકના તાપ વચ્ચે ઘણો જ મોટો તફાવત છે. ॥૭॥

શબ્દાર્થ— 'णिसिओ खुर इव तिक्खसोया—निशितः क्षुर इव तीक्ष्णस्रोताः' તીક્ષ્ણ અસ્તરાના ધાર સરખી તેજ ધારવાળી 'जइ ते—यदि त्वया' જો તમે 'अभिदुग्गा—अभिदुर्गा' અત્યંત દુર્ગમ 'वेयरणी—वैतरणी' વૈતરણી નામની નદીને 'सुया—श्रुता' સાંભળી હશે 'ते—ते' તે નારકિ જીવો 'अभिदुग्गां वेयरणिं—अभिदुर्गां वैतरणीम्' અત્યંત દુર્ગમ એવી વૈતરણી નદીને 'उसुचोइया—इषुनोदिताः' બાણથી પ્રેરણા કરેલ એવા 'सत्तिसु हम्ममाणा—शक्तिसु हन्यमानाः' ભાલાથી ભેદીને ચલાવવામાં આવેલા નારક જીવો 'तरंति—तरन्ति' તરે છે. ॥૮॥

સૂત્રાર્થ—અસ્રાના જેવી તીક્ષ્ણ ધારવાળી વૈતરણી નદીનું નામ તો તમે સાંભળ્યું હશે. તે નદી ઘણી જ દુર્ગમ છે. તે ક્ષાર, ઉષ્ણ અને રુધિર

वैतरिणी—क्षारोष्णरुधिराकारजलनदी (ते सुया) त्वया श्रुता (ते) ते नारका जीवाः (उसुचोइया) इषुनोदिता शरेण प्रेरिताः (सत्तिसु हम्ममाणा) शक्तिसु हन्यमानाः—शक्तिभिर्हन्यमानाः (अभिदुग्गं वेयरणिं) अभिदुर्गां वैतरणीं (तरंति) तरन्ति नद्यां पतन्तीति ॥८॥

टीका—सुधर्मस्वामी जंबुस्वामिनं प्रति कथयति हे जम्बूः भगवता तीर्थकरेण प्रतिपादिता या वैतरणी, तस्या नाम प्रायो भवद्भिः श्रुतमेव। 'णिसिओ खुर इव' निशितः क्षुर इव—तीक्ष्णो यथा क्षुरधारः तद्वत्। 'तिक्खसोया' तीक्ष्णस्रोताः—तीक्ष्णानि शरीरविदारकानि स्रोतांसि यस्याः सा तीक्ष्णस्रोताः स्पर्शमात्रेण शरीरविदारक स्रोतोयुक्ता 'जइ ते सुया' यदि त्वया श्रुता 'भिदुग्गा' अभिदुर्गा—अतिशयेन दुःखेन तर्त्तुं योग्या 'वेयरणी' वैतरणी—क्षारोष्णरुधिरपूयजलवाहिनीनदी 'ते' ते नारकाः जीवाः अतिशयिततप्तांगारसदृशीं भूमिं विहाय पिपासाकुलिताः पिपासामपनेतुम् 'अभिदुग्गं वेयरिणिं' अभिदुर्गां वैतरिणीम्—अतिभीमां तां

जल वाली है। नारक जीवों को बाणों से प्रेरित होकर तथा शक्तियों (भाला वगैरह शस्त्रों) से आहत होकर उस दुर्गम वैतरणी नदी को पार करना पड़ता है, उसमें गिरना पड़ता है ॥८॥

टीकार्थ—सुधर्मा स्वामी जम्बू स्वामी से कहते हैं—हे जम्बू! तीर्थंकर भगवान् के द्वारा प्रतिपादित वैतरणी नदी का नाम शायद तुमने सुना होगा। जैसे छुरा की धार तीखी होती है, उसी प्रकार उसकी धारा भी तीखी है—उसके स्रोत स्पर्श होते ही शरीर को विदारण कर देने वाले हैं। वह क्षार, उष्ण, रुधिर एवं पीव रूप जल से युक्त है और अतिशय दुर्गम है। उसे पार करना बहुत कठिन है। वे नारक जीव अतितप्त अंगार सदृश भूमि को छोडकर, प्यास से व्याकुल होकर

જેવા જળથી યુક્ત છે, નારક જીવોને બાણો, ત્રિશુળ અને ભાલાં આદિથી પ્રેરાઈને દુર્ગમ નદી પાર કરવી પડે છે ॥૮॥

ટીકાર્થ—સુધર્મા સ્વામી જંબૂ સ્વામીને કહે છે-'હે જંબૂ! તીર્થંકર ભગવાન દ્વારા પ્રતિપાદિત વૈતરણી નદીનું નામ તો તેં કદાચ સાંભળ્યું હશે, અસ્તરાની ધાર જેવી તીખી (તીક્ષ્ણ) હોય છે, એવી જ વૈતરણીની ધારા તીખી છે—તેને પાર કરવાનો પ્રયત્ન કરનાર વ્યક્તિના શરીરનું તેના તીક્ષ્ણ પ્રવાહ દ્વારા વિદારણ કરાય છે. કાતરની જેમ તે નદીનો પ્રવાહ શરીરને વેતરી નાંખે છે; તેથી જ તેનું નામ વૈતરણી પડયું છે. તે નદી ક્ષાર, રુધિર, પાચ-પરુ આદિથી યુક્ત ઉષ્ણ જળવાળી છે; અને તેને પાર કરવાનું કામ ઘણું

वैतरिणीम् 'उसुचोइया' इषुनोदिता-वाणेन प्रेरिताः 'सत्तिसु हम्ममाणा' शक्तिभिश्च हन्यमानाः सन्तः, तामेव वैतरणीं 'तरंति' तरन्ति, पतन्तीति भावः ॥८॥

मूलम्—कीलेहिं विज्झंति असाहुकम्मा नावं उविंते सईविप्पहूणा।
अन्ने तु सूलाहिं तिसूलियाहिं दीहाहिं विद्धूण अहे करंति॥९॥

छाया—कीलेषु विध्यन्ति असाधुकर्माणः नावमुपेताः स्मृतिविमहीणाः।
अन्ये तु शूलैस्त्रिशूलैर्दीर्घैः विद्ध्वाऽधः कुर्वन्ति ॥९॥

अन्वयार्थः-(नावं उविंते) नावमुपयाताः-नावारूढाः (असाहुकम्मा) असाधुकर्माणः-परमाधार्मिकाः तान नारकान् (कीलेहिं विज्झंति) कीलेपु विध्यन्ति,-

---

उसे शान्त करने के लिए उस दुर्गम और भयंकर वैतरणी नदी में बाणों से प्रेरित होकर तथा शक्ति नामक शस्त्रों से आहत होकर गिरते हैं ॥८॥

शब्दार्थ—'नावं उविंते-नावमुपेताः' नाव पर बैठकर आते हुए 'असाहुकम्मा-असाधु कर्माणः' परमाधार्मिक 'कीलेहिं विज्झंति-कीलेषु विध्यन्ति' कीलों से कण्ठ में बींधते हैं। विध्यमान वे नारक 'सइविप्पहूणा-स्मृतिविप्रहीणाः' स्मृतिरहित होकर किंकर्त्तव्यमूढ हो जाते हैं तथा-'अन्ने तु-अन्ये तु' दूसरे नरकपाल 'दीहाहिं-दीर्घैः' दीर्घ 'सूलाहिं-शूलैः' शूलों से एवं 'तिसूलियाहिं-त्रिशूलैश्च' त्रिशूलों के द्वारा 'विद्धूण अहे करंति-विद्ध्वाधः कुर्वन्ति' नारक जीवों को वेधकर नीचे फेंक देते हैं ॥९॥

अन्वयार्थ—नौका पर आरूढ होकर असाधुकर्मी परमाधार्मिक उन नारकों के कंठ को कीलों से वेधते हैं। विंधे गये वे नारक स्मृति-

---

જ દુષ્કર ગણાય છે. પરમાધાર્મિક દેવોના તીરોથી પ્રેરાએલાં અને ભાલાથી ઘવાએલાંને વૈતરણી નદી પાર કરવી પડે છે. ॥૮॥

શબ્દાર્થ—'नावं उविंते-नावमुपेताः' નાવ અર્થાત્ હોડી પર બેસીને આવતા એવા નારકિ જીવોને 'असाहुकम्मा-असाधुकर्माण.' પરમાધાર્મિકો 'कीलेहिं विज्झंति-कीलेषु विध्यन्ति' ગળામાં ખીલા વીંધે છે વીંધાયેલા એવા તે નારક જીવો 'सइविप्पहूणा-स्मृतिविप्रहीणाः' સ્મૃતિ વિનાના થઈને કિંકર્તવ્યમૂઢ થઈ જાય છે. તથા 'अन्ने तु-अन्ये तु' બીજા નરકપાલો 'दीहाहिं-दीर्घैः' લાંબા એવા 'सूलाहिं-शूलैः' શૂલોથી તેમજ 'तिसूलियाहिं-त्रिशूलैश्च' ત્રિશૂલો દ્વારા 'विद्धूण अहे करेंति-विद्ध्वाऽध. कुर्वन्ति' નારકિ જીવોને વિંધીને નીચે ફેંકી દે છે. ॥૯॥

સૂત્રાર્થ—નૌકાઓમાં બેસીને તે અસાધુકર્મા પરમાધાર્મિક દેવો તે નારકોનો પીછો પકડે છે. તેઓ નારકોના કંઠમાં ખીલાઓ ભોંકી દે છે.

विध्यमानास्ते नारकाः (सइविप्पहूणा) स्मृतिविप्रहीणाः–अपगतकर्तव्यविवेका भवंति तथा (अन्ने तु) अन्ये तु नरकपालाः (दीहाहिं) दीर्घैः (सूलाहिं) शूलैः (तिसूलियाहिं) त्रिशूलैश्च (विद्धूण अहे करंति) विद्ध्वाऽधः कुर्वन्ति पातयन्ति भूमौ इति॥९॥

टीका—'नावं उविंते' नावमुपेताः, नावमारूढाः, 'असाहुकम्मा' असाधुकर्माणः परमाधार्मिकाः 'कीलेहिं विज्झंति' कीलेषु विध्यन्ति। विध्यमानास्ते 'सइविप्पहूणा' स्मृतिविप्रहीणाः वैतरणीप्रवाहे गच्छन्तः पूर्वमेव स्मृतिभ्रष्टाः। अधुना तु कीलेषु विद्धाः सातिशयं स्मृतिविभ्रष्टा भवन्ति। 'अन्ने तु' अन्ये तु–परमाधार्मिकाः नारकपालाः 'दीहाहिं' दीर्घैः आयतैः 'सूलाहिं' शूलैः 'तिसूलियाहिं' त्रिशूलैः 'विद्धूण' विद्ध्वा। नारकान्–'अहे करंति' अधःकुर्वन्ति–वैतरण्यां पात-

---

हीन अचेत हो जाते हैं, उनका कर्त्तव्य विवेक नष्ट हो जाता है। दूसरे परमाधार्मिक शूलों से और त्रिशूलों से वेधकर नीचे गिरा देते हैं॥९॥

टीकार्थ–नौका पर आरूढ हुए परमाधार्मिक उन्हें गले में कीलों से वेधते हैं। उस समय वे स्मृतिहीन हो जाते हैं। वैतरणी के प्रवाह में जाने से पूर्व ही उनकी स्मृति समाप्त हो जाती है परन्तु कंठ में कीलों से वेधने पर तो वे और भी अधिक स्मृतिभ्रष्ट बन जाते हैं। दूसरे नरकपाल उन्हें लम्बे लम्बे शूलों से और त्रिशूलों से वेधकर उन्हें नीचे गिरा देते हैं अर्थात् वैतरणी में पुनः पटक देते हैं।

कोई कोई नरकपाल स्मृतिभ्रष्ट उन नारकों को त्रिशूल आदि से भेदन करके वेग के साथ भूमि पर गिरा देते हैं। वैतरणी नदी के

આ પ્રકારે તેમનો કંઠ વીંધાઈ જવાથી તેઓ સ્મૃતિહીન–અચેત થઈ જાય છે–તેમની કર્તવ્યબુદ્ધિ નષ્ટ થઈ જાય છે. અન્ય પરમાધામિંકો તે નારકોને ત્રિશૂળ, ભાલાં, તીર આદિ વડે વીંધીને નીચે પછાડે છે. ॥૯॥

ટીકાર્થ—વૈતરણી નદીમાં પડેલાં નારકો તેની તીક્ષ્ણ ધારા આદિ વડે એટલા બધા દુઃખી થાય છે કે ત્યાંથી બહાર નીકળવાને માટે વલખાં મારે છે. પરમાધામિંકોની નૌકાઓને જોઈને તેઓ તે નૌકાઓ પર ચડી જવાનો છે ત્યારે પરમાધામિંકો તેમના ગળામાં ખીલા ભોંકી દે છે. ત્યારે તેઓ સ્મૃતિહીન થઈ જાય છે વૈતરણીના પ્રવાહમાં પડતાં પહેલાં જ તેમની સ્મૃતિ નષ્ટ થઈ ગઈ હોય છે. પરન્તુ જ્યારે તેમના ગળામાં ખીલાઓ ભોંકી દેવામાં આવે છે ત્યારે તેઓ અધિક સ્મૃતિભ્રષ્ટ બની જાય છે બીજા નરકપાલો લાંબા લાંબા ભાલાં, ત્રિશૂળો આદિ વડે ઘવાએલા તેમને બાણોથી પ્રેરીને વૈતરણી નદીના પાણીમા ફરી પાછાં પછાડી દે છે

કોઈ કોઈ નરકપાલ તે સ્મૃતિભ્રષ્ટ નારકોને ત્રિશૂળ આદિ વડે વીંધીને ઘણા જ વેગથી જમીન પર પછાડે છે. વૈતરણી નદીના પ્રવાહમાં વહેતા

यन्ति। केचन नरकपालाः स्मृतिविप्रनष्टान् त्रिशूलादिना आविध्य पृथिव्यां वेगेन पातयन्ति। नदीस्रोतोऽभिरुह्यमानाः तद्वेगेनैव गतस्मृतयः, इदानीं पुनस्त्रिशूलादिभिर्विद्धाः पृथिव्यां लुठन्तः कां दशामधिगच्छन्तीति त एव जानन्ति केवलिनोवेति ॥९॥

मूलम्—केसिं च बंधित्तु गले सिलाओ उदगंसि बोलंति महालयंसि।
कलंबुया वालुय मुम्मुरे य लोलंति पच्चंति अ तत्थ अन्ने॥१०॥

छाया—केषां च बद्ध्वा गले शिलाः उदके ब्रोडयन्ति महालये।
कलंबुका वालुकायां मुर्मुरे च लोलयन्ति पचन्ति च तत्र अन्ये॥१०॥

स्रोत में बहते बहते ही उसके वेग के कारण वे स्मृति से रहित हो जाते हैं, अब जब उन्हें त्रिशूल आदि से भेदन किया गया और पृथ्वी पर गिरा दिया गया तो उनकी क्या दशा होती होगी ? इस बात को या तो वही जाने अथवा केवली जाने ॥९॥

शब्दार्थ-'केसिं च गले-केषांचित् गले' किन्हीं नारक जीवों के गले में 'सिलाओ बंधित्तु-शिलाः बद्ध्वा' शिलायें बांधकर 'महालयंसि उदगंसि-महालये उदके' अगाध जल में 'बोलंति-ब्रोडयन्ति' डुबाते हैं तथा 'तत्थ अन्ने-तत्राऽन्ये' दूसरे परमाधार्मिक वहां से उनको खींचकर 'कलंबुयावालुयमुम्मुरे य लोलंति-कलंबुकावालुकायां मुम्मुरे च लोलयन्ति' अत्यंत तपी हुई बालुमें और मुर्मुराग्नि में इधर उधर फिराते हैं और 'पचंति-पचन्ति' पकाते हैं ॥१०॥

वહेता જ તેના વેગને કારણે તેઓ સ્મૃતિરહિત થઈ ગયા હોય છે. તો ત્રિશૂળ આદિ ભોંકી દઈને નીચે પછાડવામાં આવેલા તે નારકોની કેવી દશા થતી હશે, એ વાત તો તે નારકો જ જાણતા હશે અથવા કેવળી ભગવાનો જાણતા હશે. ॥૯॥

શબ્દાર્થ—'केसिं च गले-केषांचित् गले' કેટલાક નારક જીવોને ગળામાં 'सिलाओ बंधित्तु-शिलाः बद्ध्वा' શિલાઓ બાંધીને 'महालयंसि उदगंसि-महालये उदके' અગાધ પાણીમાં 'बोलंति-ब्रोडयन्ति' ડુબાડે છે. તથા 'तत्थ अन्ने-तत्रान्ये' બીજા પરમાધાર્મિકો તેમને ત્યાંથી ખેંચીને 'कलंबुयावालुय-मुम्मुरे य लोलंति-कलंबुकावालुकायां मुर्मुरे च लोळयन्ति' અત્યંત તપેલી રેતીમાં તેમજ મુર્મુરાગ્નિમાં અર્થાત્ ધુમાડા વિનાના અંગારાગ્નિમાં આમતેમ ફેરવે છે.. અને 'पच्चंति-पचन्ति' રાંધે છે. ॥૧૦॥

अन्वयार्थः—(केसिं च गले) केषांचित् गले कण्ठे (सिलाओ बंधित्तु) शिलाः प्रस्तरखण्डान् बद्ध्वा (महालयंसि उदगंसि) महालये उदकेऽतिगंभीरजले (बोलंति) ब्रोडयन्ति-निमज्जयन्ति तथा (तत्थ अन्ने) तत्रान्ये नरकपालाः ततः समाकृष्य (कलंबुयावालुयमुम्मुरे य लोलंति) कलंबुवालुकायां मुर्मुरे च लोलयन्ति—अतितप्तवालुकायां चणकानिव भर्जयन्ति तथा (पच्चंति) पचन्ति—मांसपेशीवत् ॥१०॥

टीका—'केसिं च' केषां च नारकीणाम् 'गले' गले—कण्ठे 'सिलाओ' शिलाः महाभारयुक्ताः 'बंधित्तु' बद्ध्वा 'महालयंसि' महालये अगाधे। 'उदगंसि' उदके—वैतरिणीजले 'बोलंति' ब्रोडयन्ति मज्जयन्ति। तथा—'तत्थ' तत्र 'अन्ने' अन्ये पुरुषाः परमाधार्मिकाः। 'कलंबुके त्यादि। 'कलंबुयावालुयमुम्मुरे य' कलंबुकावालुकमुर्मुरे च—अतिसंतप्तवालुकायां यथा चणकानि लोलयन्ति लोटयन्ति तथा 'पच्चंति' पच्यन्ते मांशपेशीवत् भर्जयन्ति, परमाधार्मिकैः स्व स्व कर्मणा केचन जले पात्यन्ते, केचन भ्राष्ट्रे भर्जिता भवन्ति, अपरे पुनः पाचिता भवन्तीति भावार्थः।१०॥

अन्वयार्थ—किन्हीं-किन्ही नारकों के गले में शिलाएँ बाँधकर अत्यन्त गहरे जल में डुबा देते हैं। दूसरे नरकपाल उसमें से खींचकर कदंबवालुका में चनों की तरह भूनते हैं तथा मांशपेशी के समान पकाते हैं ॥१०॥

टीकार्थ—कोई कोई नरकपाल किन्हीं किन्हीं नारकों के गले में भारी बोझ से युक्त शिलाएं बांधकर वैतरणी के अगाध जल में डुबा देते हैं। दूसरे नरकपाल कलंबुकावालुका—तपी हुई रेत में चनों की तरह भूनते हैं और मांशपेशी के समान पकाते हैं। आशय यह है कि

સૂત્રાર્થ—કોઈ કોઇ નારકોના ગળામાં શિલાઓ બાંધીને તેમને અત્યંત ઊંડા પાણીમાં ડુબાવી દેવામાં આવે છે. અન્ય નરકપાલો તેમને પાણીમાંથી બહાર ખેંચી કાઢીને ચણા અને પૌંવાની જેમ આગ પર શેકે છે તથા તેમના શરીરને માંસની જેમ દેવતા પર પકાવે છે. ॥૧૦॥

ટીકાર્થ—કોઈ કોઈ પરમાધામિંક દેવો નારકોના ગળામાં ભારે શિલાઓ બાંધીને તેમને વૈતરણી નદીના અગાધ પાણીમાં ડુબાવી દે છે. ત્યારે બીજા પરમાધામિંકો તેમને દેવતા પર ચણા, પૌંવાની જેમ શેકે છે, અને કોઇ કોઇ પરમાધામિંકો માંસપેશીઓની જેમ તેમને અગ્નિ પર પકાવે છે. આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે પરમાધામિંક દેવો નારકોને તેમના

मूलम्-असूरियं नाम महाभितावं अंधं तमं दुप्पतरं महंतं।
उड्ढं अहेअं तिरियं दिसासु समाहिओ जत्थऽगणी झियाई ॥११॥

छाया—असूर्यं नाम महाभितापमन्धन्तमो दुष्पतरं महान्तम्।
ऊर्ध्वमधस्तिर्यग् दिशासु समाहितो यत्राग्निः ध्मायते ॥११॥

अन्वयार्थः—(असूरियं नाम) असूर्यं नाम-यत्र सूर्यो नास्ति (महाभितावं) महाभितापं-महातापयुक्तं (अंधं तमं दुप्पतरं महंतं) अन्धं तमो दुष्पतरं महान्तम्

परमाधार्मिक देव नारकों के कर्मों के अनुसार ही किसी को जल में गिराते हैं, किसी को भाड में भूनते हैं और किसी को आग में पकाते हैं ॥१०॥

शब्दार्थ—'असूरियं नाम-असूर्यं नाम' जिसमें सूर्य नहीं है महाभितावं-महाभितापं' और जो महान् ताप से युक्त है 'अंधं तमं दुप्पतरं महंतं-अन्धं तमः दुष्पतरं महान्तम्' तथा जो भयंकर अंधकार से युक्त एवं दुःख से पार करने योग्य और महान् है 'जत्थ-यत्र' जहां जिस नरकावास में 'उड्ढं-ऊर्ध्वम्' ऊपर 'अहे-अधः' नीचे 'तिरियं-तिर्यक्' तथा तिरछी 'दिसासु-दिशासु' दिशाओं में 'समाहिया-समाहितः' सम्यक् प्रकार से व्यवस्थापित 'अगणी-अग्निः' अग्नि 'जियाई-ध्मायते' जलती रहती है ॥११॥

अन्वयार्थ--जहां सूर्य नहीं है, जो घोर संताप से युक्त है, अन्धकारमय है, दुस्तर है और महान् है तथा जहां ऊपर, नीचे और तिर्छी

કર્મ અનુસાર જ શિક્ષા કરે છે. તે શિક્ષા રૂપે કોઈને પાણીમાં ડુબાવવામાં આવે છે, તો કોઇને ભઠ્ઠીમાં ચણાની જેમ શેકવામાં આવે છે, તો કોઈને આગ પર માંસની જેમ પકાવવામાં આવે છે ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ—'असूरियं नाम-असूर्यं नाम' જેમાં સૂર્ય ન હોય તેમજ જે 'महाभितावं-महाभितापम्' મહાન્ તાપવાળું હોય છે, તથા જે 'अंधं तमं दुप्पतरं महंतं-अंध तमो दुष्प्रतरं महान्तम्' તથા જે ભયંકર એવા અંધારાથી યુક્ત તેમજ દુઃખથી પાર પામવા યોગ્ય અને મહાન્ છે, 'जत्थ-यत्र' જે નરકાવાસમાં 'उड्ढं-ऊर्ध्वम्' ઊપર 'अहे-अधः' નીચે 'तिरियं-तिर्यक्' તથા તિરછી 'दिसासु-दिशासु' દિશાઓમાં 'समाहिया-समाहितः' સારી રીતે રાખવામાં આવેલ 'अगणी-अग्निः' અગ્નિ 'झियाई-ध्मायते' બળતી રહે છે ॥૧૧॥

સૂત્રાર્થ—જ્યાં સૂર્યનાં દર્શન પણ થતા નથી, જે ઘોર સંતાપથી યુક્ત છે, જે અંધકારમય છે, જે દુસ્તર અને મહાન્ છે, તથા જેની ઉપર, નીચે

(जत्थ) यत्र नरकावासे (उड्ढं) ऊर्ध्वं (अहे) अधः (तिरियं) तिर्यक् (दिसासु) दिशासु (समाहिओ) समाहितः—सम्यग् व्यवस्थापितः (अगणी) अग्निः (झियाई) ध्मायते, एतादृशे नरके नारकाः व्रजन्तीति ॥११॥

टीका—'असूरियं नाम' असूर्यं नाम, न विद्यते सूर्यो यस्मिन् सः असूर्यो नरको निविडान्धकारयुक्तः । कुम्भिकाकृतिरिति निष्कर्षः । यद्यपि सर्वं एव नरकाः सूर्यप्रकाशविरहिता एव भवन्ति तथापि 'महाभितावं' महाभितापं—महता तापेन युतम्, सूर्याभावेपि क्षेत्रस्वभावात् 'अंधं तमं' अन्धतमसमतिशयान्धकारयुक्तं 'दुप्पतरं महंतं' दुष्पतरं महान्तम् दुःखेन तर्तुं योग्यम्, तथा एवंभूतं नरकं क्रूर कर्माणः स्वपापोदयाद् गच्छति । 'जत्थ-यत्र' 'उड्ढं अहेअं तिरियं दिसासु' ऊर्ध्व-मधस्तिर्यग्दिशासु—उपरि नीचैः तिर्यगिति तिसृषु दिक्षु 'समाहिओ' समाहितः सम्यग् व्यवस्थापितः 'अगणी' अग्निः 'झियाई' ध्मायते ऊर्ध्वाधस्तिर्यक्षु दिक्षु यत्र जाज्वल्यमानो ज्वलिताग्निः प्रज्वलति तत्र पापिजनाः व्रजन्तीति भावः ॥११॥

दिशाओं में अग्नि प्रज्वलित रहती है, ऐसे नरक में पापी प्राणी उत्पन्न होते हैं ॥११॥

टीकार्थ--जहां सूर्य का अभाव है ऐसा असूर्य नामक एक नरक है जो कुंभिका की आकृति का है । यद्यपि सभी नरक सूर्य के प्रकाश से रहित ही है तथापि वे घोर ताप से युक्त हैं क्योंकि सूर्य के अभाव में भी ताप होना उस क्षेत्र का स्वभाव है । वह नरक निविड़ (भयंकर) अन्धकार से युक्त है, दुस्तर है और महान् है । वहां ऊपर, नीचे तथा तिर्यक् दिशाओं में सम्यक् प्रकार से व्यवस्थापित अग्नि जलती रहती है । ऐसे नरक में पापीजन पडते हैं ॥११॥

અને તિરછી દિશાઓમાં અગ્નિ પ્રજ્વલિત રહે છે, એવી નરકમાં પાપી જીવો ઉત્પન્ન થાય છે. ॥૧૧॥

ટીકાર્થ—અસૂર્ય નામના એક નરકનો આકાર કુંભિકા જેવો છે. તેમાં સૂર્યનો અભાવ છે. જો કે બધા નરકો સૂર્યના પ્રકાશથી રહિત છે, છતાં પણ તે નરકો ઘોર તાપથી યુક્ત છે, કારણ કે સૂર્યના અભાવમાં પણ તે ક્ષેત્રમાં તાપનો સદ્ભાવ રહે છે. તે ક્ષેત્રનો એવો સ્વભાવ (લક્ષણ) જ છે. તે નરક ઘોર અંધકારથી યુક્ત છે. વળી તે દુસ્તર અને મહાન છે. તેમાં ઊંચે, નીચે અને તિર્યગ્ દિશાઓમાં વ્યવસ્થિત-(ગોઠવાયેલો) અગ્નિ સતત બળતો જ રહે છે. પાપી લોકો એવા નરકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ॥૧૧॥

मूलम्—जंसी गुहाए जलणे तिउट्टे अविजाणओ डज्झइ लुत्तपण्णो।
सया य कलुणं पुण घम्मठाणं गाढोवणीयं अतिदुक्खधम्मं ॥१२॥

छाया—यस्मिन् गुहायां ज्वलनेऽतिवृत्तोऽविजानन् दह्यते लुप्तप्रज्ञः।
सदा च करुणं पुनर्घर्मस्थानं गाढोपनीतमतिदुःखधर्मम् ॥१२॥

अन्वयार्थः-(जंसि) यस्मिन् (गुहाए) गुहायां-गुफाकारे (जलणे) ज्वलने वह्नौ-(अतिउट्टे) अतिवृत्तः-अतिगतः स्वकृतदुष्कृतम् (अविजाणओ) अविजानन् (लुत्तपण्णो) लुप्तप्रज्ञः-अपगतावधिविवेको नारकः (डज्झइ) दह्यते (सया य) सदा सर्व-

---

शब्दार्थ-'जंसि-यस्मिन्' जिस नरक में 'गुहाए-गुहायाम्' गुफा के आकार के समान 'जलणे-ज्वलने' अग्नि में 'अतिउट्टे-अतिवृत्तः' संतापित वह स्वकृत दुष्कृत्य को 'अविजाणओ-अविजानन्' न जानता हुआ 'लुत्तपण्णो-लुप्तप्रज्ञः' संज्ञारहित होकर 'डज्झइ-दह्यते' जलता रहता है और 'सया य-सदा च' सर्वकाल 'कलुणं-करुणम्' दीन 'पुणघम्मठाणं-पुनर्घर्मस्थानम्' तथा संपूर्ण ताप का स्थान 'गाढोवणीयं-गाढोपनीतम्' जो पापीजीव को बलात्कार से प्राप्त होता है 'अतिदुक्खधम्मं-अतिदुःखधर्मम्' एवं अत्यन्त दुःख देना ही जिसका स्वभाव है ऐसे स्थान में नारकजीव जाते हैं ॥१२॥

अन्वयार्थ--नरक में गया हुआ कोई कोई नारक गुफा अर्थात् उष्ट्रिका के आकार वाले नरक में डाल दिया जाता है। वहां अग्नि में पड़कर वह अपने पाप को न जानता हुआ एवं नष्टप्रज्ञ होकर जलता

શબ્દાર્થ—'जंसि-यस्मिन्' જે નરકમાં 'गुहाए-गुहायाम्' ગુફાના આકાર જેવા 'जलणे-ज्वलने' અગ્નિમાં 'अतिउट्टे-अतिवृत्तः' સંતાપ પામેલા તે પોતે કરેલા દુષ્કૃત્યોને 'अविजाणओ-अविजानन्' જાણ્યા વિના અને 'लुत्तपण्णे-लुप्तप्रज्ञः' સંજ્ઞાવિનાનો થઇને 'डज्झइ-दह्यते' બળતો રહે છે. 'सया य-सदा च' સર્વકાળ 'कलुणं-करुणम्' હીનતાજનક 'पुणघम्मट्ठाणं-पुनर्घर्मस्थानम्' તથા સંપૂર્ણ રીતે તાપનું સ્થાન 'गाढोवणीयं-गाढोपनीतम्' જે નારક જીવને બળાત્કારથી પ્રાપ્ત થાય છે, તેમજ 'अतिदुक्खधम्मं-अतिदुःखधर्मम्' અત્યંત દુઃખ પમાડવું એજ જેનો સ્વભાવ છે એવા સ્થાનમાં નારક જીવો જાય છે. ॥૧૨॥

સૂત્રાર્થ—નરકમાં ગયેલાં કોઈ કોઈ નારકને ગુફા—એટલે કે ઉષ્ટ્રિકાના આકારના નરકમાં હડસેલી દેવામાં આવે છે. ત્યાં તે અગ્નિમાં પડયો પડયો દારુણ પીડાનો અનુભવ કર્યા કરે છે. તેને એ વાતનું ભાન પણ હોતું નથી

काले च (कलुणं) करुणं-दीनं (पुण घम्मठाणं) पुनर्घर्मस्थानं तापस्थानम् (गाढोवणीयं) गाढोपनीतं=गाढमत्यर्थमुपनीतं ढौकितम् (अतिदुक्खधम्मं) अतिदुःखधर्मम् अतिदुःखरूपो धर्मः स्वभावो यस्मिन् तादृशं स्थानं नारका व्रजन्तीति ॥१२॥

टीका—'जंसि' यस्मिन्नरके 'गुहाए' गुहायाम्, उष्ट्रिकाकारायाम्, 'जलने' ज्वलने-प्रदीप्ताग्नौ 'अतिउट्टे' अतिवृत्तः बलात् संताप्यमानः, संज्ञाविरहितत्वात् स्वकीयं दुष्कर्म 'अविजाणओ' अविजानन्, तथा 'लुत्तपण्णे' लुप्तप्रज्ञः अपगतावधिविवेकः 'डज्झइ' दह्यते-दंदह्यते 'सया य' सदा च यत् 'कलुणं' करुणम्, करुणाजनकं 'घम्मठाणं' घर्मस्थानं-उष्णतातितप्तं स्थानम्। 'गाढोवणीयं' गाढोपनीतम्, गाढमतिशयेन प्राणातिपातादिघोरकर्मणा उपनीतं प्राप्तम्, दुष्कृतकर्मकारिणां यत्स्थानम्। 'अतिदुक्खधम्मं' अतिदुःखधर्मम्, अतिशयेन दुःखस्वरूपो धर्मः स्वभावो यस्मिन् एतादृशं नरकस्थानम् अतिक्रूरकर्मकारिणस्ते गच्छन्ति।

है। नरक की भूमि कारुणिक है, ताप का स्थान है और अत्यन्त ही दुःखप्रद है। नारक जीव ऐसे स्थान को प्राप्त होते हैं ॥१२॥

टीकार्थ—नरक में गया नारकजीव उष्ट्रिका के आकार की गुफा में, प्रदीप्त आग में, जबर्दस्ती जलाया जाता है। संज्ञाहीन हो जाने के कारण वह अपने पापकर्म को नहीं जानता। उसका अवधिविवेक भी लुप्त हो जाता है। ऐसी स्थिति में वह जलता है। नरकस्थान सदैव दुःख का स्थान है, अतीव उष्णता से तप्त बना रहता है और प्राणातिपात आदि घोर दुष्कृत्य से प्राप्त होता है। वह अतिशय दुःखरूप

કે પોતે કયા પાપોનું ફળ ભોગવી રહ્યો છે. તેની પ્રજ્ઞા લગભગ નષ્ટ થઇ ચુકી હોય છે. નરકની ભૂમિ કારુણિક છે, તાપનું સ્થાન છે અને અપાર દુઃખપ્રદ છે. પાપી જીવો-નરકગતિને યોગ્ય જીવો-એવા નરકમાં ઉત્પન્ન થાય છે ॥૧૨॥

ટીકાર્થ—નરકમાં ઉત્પન્ન થયેલા નારક જીવને ઉષ્ટ્રિકાના આકારની ગુફામાં, પ્રદીપ્ત આગમાં બળજબરીથી બાળવામાં આવે છે. સંજ્ઞાહીન થઈ જવાને કારણે તે પોતાના પાપકર્મને જાણતો નથી. તેનો અવધિવિવેક પણ લુપ્ત થઇ જાય છે આ પ્રકારની સ્થિતિમાં તે અગ્નિજનિત દાહનો અનુભવ કર્યા કરે છે. આ રીતે નરકસ્થાન સદા દુઃખનું જ સ્થાન છે. તે સ્થાન અપાર ઉષ્ણતાથી સંતપ્ત જ રહેતું હોય છે, પ્રાણાતિપાત આદિ ઘોર દુષ્કૃત્યો કરનારા જીવો જ ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે. તે સ્થાનમાં ઉત્પન્ન થનારા જીવો એક ક્ષણ પણ દુઃખમાંથી મુક્તિ મેળવી શકતા નથી. કહ્યું પણ છે કે-'अच्छिणिमीलण मेत्त'

तत्र न क्षणिकोऽपि कालो दुःखात् विश्रामस्य । उक्तं च—

'अच्छिणिमीलणमेत्तं णत्थि सुहं दुक्खमेव पडिबद्धं ।
णिरये णेरइयाणं अहोणिसं पच्चमाणाणं ॥१॥'

छाया—अक्षिनिमीलनमात्रं नास्ति सुखं दुःखमेव प्रतिबद्धम् ।
निरये नैरयिकाणामहर्निशं पच्यमानानाम् ॥१॥ १२॥

मूलम्—चत्तारि अगणीओ समारभित्ता
जहिं कूरकम्माऽभितविंति बालं ।
ते तत्थ चिट्ठंतऽभितप्पमाणा
मच्छाव जीवं तुवजोइपत्ता ॥१३॥

छाया—चतुरोऽग्नीन् समारभ्य यस्मिन् क्रूरकर्माणोऽभितापयन्ति बालम् ।
ते तत्र तिष्ठन्त्यभितप्यमाना मत्स्या इव जीवन्त उपज्योतिः प्राप्ताः ॥१३॥

स्थान है और क्रूर कर्म करने वाले वहाँ उत्पन्न होते हैं। वहाँ एक क्षण भी दुःख से विश्राम नहीं मिलता। कहा भी है-'अच्छिणिमीलणमेत्तं' इत्यादि।

रातदिन पचने वाले पीडा का भोग करने वाले नारकियों को नरक में पल भर भी सुख प्राप्त नहीं होता। वे निरन्तर दुःख ही दुःख भोगते रहते हैं ॥१२॥

शब्दार्थ--'जहिं-यत्र' जिस नरक भूमि में 'कूरकम्मा-क्रूरकर्माणः क्रूर कर्म करनेवाले परमाधार्मिक 'चत्तारि अगणीओ समारभित्ता-चतुरः अग्नीन् समारभ्य' चारों दिशाओं में चार अग्नियां प्रज्वलित करके 'बाल-बालम्' अज्ञानी नारकी जीव को 'अभितविंति-अभितापयन्ति' तपाते हैं 'ते-ते' वे नारकी जीव 'जीवं तुवजोइपत्ता-जीवन्त उपज्योतिः-

---

'રાતદિન જેમને અગ્નિ પર પકાવવામાં આવે છે એવા નારક જીવોને સતત પીડાનો જ અનુભવ કરવો પડે છે. તેમને ક્ષણનું સુખ પણ મળતું નથી. તેઓ તો ત્યાં નિરન્તર દુઃખનો જ અનુભવ કર્યા કરે છે.' ॥૧૨॥

શબ્દાર્થ—'जहिं-यत्र' જે નારકભૂમિમાં 'कूरकम्मा-क्रूरकर्माणः' ક્રૂર કર્મો કરવાવાળા પરમાધામિકો 'चत्तारि अगणीओ समारभित्ता-चतुरः अग्नीन् समारभ्य' ચારે દિશાઓમાં ચાર અગ્નિઓ પ્રગટ કરીને 'बाल-बालम्' અજ્ઞાની નારકિ જીવને 'अभितविंति-अभितापयन्ति' તપાવે છે. 'ते-ते' એવા નારકિ જીવો 'जीवंतुवजोइपत्ता-जीवन्त उपज्योतिः प्राप्ताः' અગ્નિની સમીપ આવેલ

अन्वयार्थः—(जहिं) यत्र नरके (कूरकम्मा) क्रूरकर्माणः परमाधार्मिकाः (चत्तारि अगणीओ समारभित्ता) चतसृषु दिशासु चतुरोऽग्नीन् समारभ्य प्रज्वाल्य (बालं) बालमज्ञानिनारकजीवम् (अभितविंति) अभितापयंति-ज्वालयन्ति (ते) ते नारकाः (जीवंतुवजोइपत्ता मच्छा व) जीवन्त उपज्योतिः अग्निसमीपं प्राप्ताः मत्स्या इव (अभितप्पमाणा) अभितप्यमानाः तापं सहमानाः (तत्थ चिट्ठंत) तत्रैव तिष्ठन्तीति ॥१३॥

टीका—'जहिं' यस्मिन् नरकावासे 'कूरकम्मा' क्रूरकर्माणः परमाधार्मिकाः 'चत्तारि' चतसृषु दिशासु-पूर्वपश्चिमोत्तरदक्षिणरूपासु चतुरः 'अगणीओ' अग्नीन् 'समारभित्ता' समारभ्य-प्रज्वाल्य 'बालं' बालं-दुष्कृतकारिणम्=महारंभमहापरिग्रहादिकारिणं पञ्चेन्द्रियघातकं मांसभक्षकं च 'अभितविंति' अभितापयन्ति-

---

प्राप्ताः' अग्नि के पास प्राप्त जीती हुई मछली के समान 'अभितप्पमाणा-अभितप्यमानाः' ताप से तप्त होते हुए 'तत्थ चिट्ठंत-तत्र तिष्ठन्ति' वहां उसी नरक स्थान में रहते हैं ॥१३॥

अन्वयार्थ—नरक में क्रूर कर्मी परमाधार्मिक चारों दिशाओं में चार अग्नियाँ जलाकर उस बाल जीव (नारक) को जलाते हैं। अग्नि के सम्पर्क से वे जीवित रहते हुए उसी प्रकार उस ताप को सहन करते रहते हैं जैसे जीवित मछली ॥१३॥

टीकार्थ--जिस नरकावास में क्रूरकर्म करने वाले परमाधार्मिक देवता पूर्व पश्चिम उत्तर और दक्षिण रूप चारों दिशाओं में चार अग्नियाँ जलाते हैं और उस महारंभ महापरिग्रह पंचेन्द्रिय घात मांस भक्षण आदि महादुष्कृत करने वाले अज्ञानी नारक को तपाते हैं। वे

જીવતી માછલીની જેમ 'अभितप्पमाणा-अभितप्यमाना.' તાપથી તપતા થકા 'तत्थ चिट्ठंत-तत्र तिष्ठन्ति' ત્યાં એજ નરકસ્થાનમાં રહે છે. ॥૧૩॥

સૂત્રાર્થ—નરકમાં ક્રૂર પરમાધામિંક દેવો ચારે દિશાઓમાં ચાર અગ્નિઓ પ્રગટાવીને તેમાં તે બાલ જીવોને (અજ્ઞાન જીવોને-નારકોને) બાળે છે, અગ્નિમાં બળવા છતાં તેઓ મૃત્યુ પામતા નથી, પણ જીવિત રહીને જીવતી માછલીની જેમ તરફડતાં તરફડતાં તે તાપને સહન કરે છે. ॥૧૩।

ટીકાર્થ—તે નરકાવાસોમાં ક્રૂર કર્મ કરનારા પરમાધામિંક દેવતાઓ પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર અને દક્ષિણ રૂપ ચારે દિશાઓમાં ચાર અગ્નિઓ પ્રજ્વલિત કરે છે, અને મહારંભ, મહાપરિગ્રહ, પંચેન્દ્રિયઘાત, માંસભક્ષણ આદિ મહાદુષ્કૃત્ય કરનારા અજ્ઞાની નારકોને તેમાં બાળે છે. તે નારકો ત્યાં

पीडयन्ति ते परमाधार्मिकाः दशविधक्षेत्रवेदनाभिः 'तत्थ' तत्र–नरकावासे परमाधार्मिकैः 'अभितप्पमाणा' अभि सर्वतः तप्यमानाः 'जीवंतुवजोइपत्ता' जीवन्त एव उपज्योतिः अग्निसमीपं प्राप्ताः 'मच्छा व' मत्स्या इव 'चिट्ठंत' तत्रैव तिष्ठन्ति।

यथा–जीवन्त एव मत्स्याः, अग्निसमीपं प्राप्ताः, तादृशतापेन संतप्यमानाः परवशत्वात् नाऽन्यत्र गच्छन्ति किन्तु तत्रैव तिष्ठन्ति, तथा इमे जीवा अपि नरकावासं प्राप्ताः, तत्र तत्रत्यपरमाधार्मिकैः वह्निना तातप्यमाना अपि तत्रैव परमदुःखेन लुठन्ति। न तत्स्थानं हित्वाऽन्यत्रोपगन्तुं शक्यन्ते, इति ॥१३॥

मूलम्–संतच्छणं नाम महाहितावं ते नारया जत्थ असाहुकम्मा।
हत्थेहि पाएहि य बंधिऊणं फलगं व तच्छंति कुहाडहत्था॥१४॥

छाया—संतक्षणं नाम महाभितापं तान् नारकान् यत्र असाधुकर्माणः।
हस्तैश्च पादैश्च बद्ध्वा फलकमिव तक्ष्णुवन्ति कुठारहस्ताः ॥१४॥

नारक वहां दस प्रकार की क्षेत्रवेदना से बुरी तरह संतप्त होते रहते हैं। वे जीवित रहते हुए अग्नि के समीप मछलियों की भांति संताप का अनुभव करते हुए वहीं स्थित रहते हैं।

जैसे जीती हुई मछलियां अग्नि का सान्निध्य पाकर दुस्सह ताप से तप्त होती हुई भी पराधीन होने से अन्यत्र नहीं जाती–वहीं रहती हैं, उसी प्रकार ये जीव नरकावास को प्राप्त होकर, परमाधार्मिको द्वारा तपाये जाते हुए भी घोर दुःखपूर्वक वहीं तडफडते रहते हैं। वे उस स्थान को त्यागकर अन्यत्र नहीं जा सकते ॥१३॥

દસ પ્રકારની ક્ષેત્રવેદનાનો ખરાબમાં ખરાબ રીતે અનુભવ કર્યા કરે છે. તેઓ જીવિત રહેવા છતાં પણ અગ્નિની સમીપમાં રહેલી જીવતી માછલીની જેમ ત્યાં જ રહીને તે સંતાપનો અનુભવ કર્યા કરે છે.

જેવી રીતે પરાધીન દશામાં રહેલી માછલીઓ અગ્નિની સમીપમાં રહીને દુઃસહ તાપનો અનુભવ કરવા છતાં પણ ત્યાંથી દૂર જઇ શકતી નથી– માછલીને જયારે જીવતી પકાવવામાં આવે છે, ત્યારે તે પરાધીન હોવાને કારણે અગ્નિથી દૂર નાસી શકતી નથી. એજ પ્રમાણે પરમાધામિંક દેવો દ્વારા આગમાં બાળવામાં આવવા છતાં પણ તે નારકો ત્યાંથી ભાગી શકતા નથી. તેમને પરાધીનતાને કારણે દારુણ દુઃખ સહન કરવું જ પડે છે.॥૧૩॥

अन्वयार्थः–(महाहितावं) महाभितापं (संतच्छणं नाम) संतक्षणं नाम नरको विद्यते (जत्थ) यत्र यस्मिन् नरके (असाहुकम्मा) असाधुकर्माणः' (कुहाडहत्था) कुठारहस्ताः कुठारं हस्ते कृत्वा (ते नारया) तान् नारकान् (हत्थेहिं पाएहिं य बंधिऊणं) हस्तैः पादैश्च बद्ध्वा (फलगं व) फलकं काष्ठमिव (तच्छंति) तक्ष्णुवन्ति–कर्तयन्तीति ॥१४॥

टीका—'महाहितावं' महाभितापम्, महादुःखोत्पादकं 'संतच्छणं नाम' संतक्षणं नाम नरकस्थानं संभाव्यते। 'जत्थ' यत्र नरके 'असाहुकम्मा' असाधुकर्माणो निरनुकम्पाः परमाधार्मिकाः 'कुहाडहत्था' कुठारहस्ताः सन्तः ते नारया

शब्दार्थ—'महाहितावं–महाभितापम्' महान् संताप देने वाला 'संतच्छणं नाम–संतक्षणं नाम' संतक्षण नामक नरक है 'जत्थ–यत्र' जिस नरक में 'असाहुकम्मा–असाधुकर्माणः' पापकर्म करने वाला 'कुहाडहत्था–कुठारहस्ताः' हाथ में कुहाडा लिये हुए 'ते नारया–तान् नारकान्' उन नारकों को 'हत्थेहिं पाएहिं य बंधिऊणं–हस्तैः पादैश्च बद्ध्वा' नारकी जीवों के हाथ और पैर बांधकर 'फलगं व–फलकमिव' काष्ठ की तरह 'तच्छंति–तक्ष्णुवन्ति' काटते हैं ॥१४॥

अन्वयार्थ—अत्यन्त संताप देने वाला संतक्षण नामक नरक है। उसमें परमाधार्मिक हाथ में कुठार लेकर नारकों के हाथ और पैर बांधकर उन्हें काष्ठ की तरह काटते हैं ॥१४॥

टीकार्थ—वहां संतक्षण नामक नरक है जो महान् दुःखजनक है। उस नरक में असाधुकर्मा परमाधार्मिक दयाहीन होकर नारकों के हाथ

શબ્દાર્થ—'महाहितावं–महाभितापम्' મહાન સંતાપ દેવાવાળા 'संतच्छणं नाम–संतक्षणं नाम' સંતક્ષણ નામનું નરક છે. 'जत्थ–यत्र' જે નરકમાં 'असाहुकम्मा–असाधुकर्माणः' પાપકર્મ કરવાવાળા 'कुहाडहत्था–कुठारहस्ताः' હાથમાં કુહાડી લીધેલ 'ते नारया–तान् नारकान्' તે નારકોને 'हत्थेहिं पाएहिं य बंधिऊणं–हस्तैः पादैश्च बद्ध्वा' નારકિ જીવોના હાથ અને પગ બાંધીને 'फलगं व–फलकमिव' લાકડાની જેમ 'तच्छंति–तक्ष्णुवन्ति' કાપે છે. ॥૧૪॥

સૂત્રાર્થ—સંતક્ષણ નામનું એક અતિશય દુઃખપ્રદ નરકસ્થાન છે. તે નરકમાં ઉત્પન્ન થયેલા નારકોના હાથપગ બાંધીને, પરમાધાર્મિકો તેમને કુહાડી વડે કાષ્ઠની જેમ કાપે છે. ॥૧૪॥

ટીકાર્થ—હવે સૂત્રકાર સંતક્ષણ નામના નરક સ્થાનની વાત કરે છે. તે સંતક્ષણ નરકમાં જે નારકો ઉત્પન્ન થાય છે, તેમને અંગછેદનની પીડા

तान् नारकजीवान् 'हत्थेहिं पाएहि य बंधिऊणं' हस्तैश्च पादैश्च बन्धयित्वा 'फलगं व' फलकमिव, काष्ठपट्टखण्डमिव 'तच्छंति' तक्ष्णुवन्ति छिन्दन्ति-छोलंतीति भाषायामित्यर्थः ॥१४॥

मूलम्—रुहिरे पुणो वच्चसमुस्सिअंगे भिन्नुत्तमंगे परिवत्तयंता।
पयंति णं णेरइए फुरंते सजीवमच्छेव अयोकवल्ले ॥१५॥

छाया—रुधिरे पुनर्वर्चःसमुच्छ्रितांगान् भिन्नोत्तमांगान् परिवर्त्तयन्तः।
पचन्ति खलु नैरयिकान् स्फुरतः सजीवमत्स्यानिवाऽयःकवल्याम् ॥१५॥

अन्वयार्थः—(पुणो) पुनः (रुहिरे) नारकिजीवस्य रुधिरे पचन्ति। (वच्चसमुस्सिअंगे) वर्चःसमुच्छ्रितांगान्-मलपूरितशरीरान् (भिन्नुत्तमंगे) भिन्नोत्तमांगान्

पैर बांध देते हैं और हाथ में कुठार लेकर काठ की तरह उन्हें काटते हैं या छीलते हैं ॥१४॥

शब्दार्थ--'पुणो-पुनः' तदन्तर नरकपाल 'रुहिरे-रुधिरे' नारक जीव के रुधिर में 'वच्चसमुस्सिअंगे-वर्चःसमुच्छ्रितांगान्' मल के द्वारा जिनका शरीर फूल गया है तथा 'भिन्नुत्तमंगे-भिन्नोत्तमांगान्। जिनका मस्तक चूर्णित कर दिया है 'फुरंते-स्फुरन्तः' पीड़ा के मारे जो इधर उधर छटपटा रहे हैं 'णेरइए-नारकान्' ऐसे नारकि जीवों को 'परिवत्तयंता-परिवर्त्तयन्तः' नीचे ऊपर उलट पलट करते हुए 'सजीवमच्छेव-सजीवमत्स्यानिव' जीवित मछली के जैसे 'अयोकवल्ले-अयःकवल्यां' लोह की कढाही में 'पयंति-पचन्ति' पकाते हैं ॥१५॥

अन्वयार्थ-पुनः परमाधार्मिक, नारक जीवों को उन्हीके रुधिर में पकाते हैं। उनका शरीर मल से परिपूर्ण हो कर फूल जाता है, मस्तक चूरा चूरा

વેડવી પડે છે. ત્યાં જે ક્રૂર પરમાધાર્મિક દેવો હોય છે, તેઓ તેમના હાથ-પગ બાંધીને કુહાડી વડે તેમનાં અંગોનું કાષ્ઠની જેમ છેદન કરે છે. ॥૧૪॥

શબ્દાર્થ—'पुणो-पुन' તદનન્તર નરકપાલ 'रुहिरे-रुधिरे' નારક જીવના જ લોહીમાં 'वच्चसमुस्सिअंगे-वर्चःसमुच्छ्रितांगान्' મળથી જેમનું શરીર ફૂલી ગયું છે તથા 'भिन्नुत्तमंगे-भिन्नोत्तमांगान्' જેમનું માથું ચૂર્ણિત કરી દિધેલ છે 'फुरंते-स्फुरन्तः' દુઃખ અને પીડાના માટે જે આમતેમ તરફડતા રહે છે, 'णेरइए-नारकान्' એવા નારકિ જીવોને 'परिवत्तयंता-परिवर्त्तयन्तः' નીચે ઉપર ઉલટ પલટ કરતાં 'सजीवमच्छेव-सजीवमत्स्यानिव' જીવતી માછલીની જેમ 'अयोकवल्ले-अयःकवल्यां' લોખંડની કઢાઈમાં 'पयंति-पचन्ति' પકાવે છે. ॥૧૫॥

-चूर्णितशिरस्कान् (फुरंते) स्फुरतः-इतस्ततश्चलतः (नेरइए) नैरयिकान् (परिवत्तयंता) परिवर्तयन्तः (सजीवमच्छेव) सजीवमत्स्यानिव (अयोकवल्ले) अयः-कवल्यां-लोहकटाहे (पयंति) पचन्तीति ॥१५॥

टीका—'पुणो' पुनस्ते परमाधार्मिकाः 'रुहिरे' रुधिरे, नारकीयजीवानां शस्त्रघातेन निस्सृतरुधिरान् 'वच्चसमुस्सिअंगे' वर्चःसमुच्छ्रितांगान्-वर्चःप्रधानानि समुच्छ्रितानि अंत्राणि अंगानि वा येषां तान् भल्लाघातेन निस्सृतांत्रान् 'भिन्नुत्तमंगे' भिन्नोत्तमाङ्गान्, भिन्नानि प्रस्फुटितानि उत्तमांगानि शिरांसि येषां ते तथाविधान् दण्डप्रहारेण प्रस्फुटितमस्तकान् 'फुरंते' स्फुरतः, इतस्ततश्चलतः 'णेरइए नैरयिकान्' नारकिजीवान् 'परिवत्तयंता' परिवर्त्तयन्तः इतस्ततो लोठयन्तः 'अयोकवल्ले' अयःकवल्याम्, लोहनिर्मितकटाहे। 'सजीवमच्छेव' सजीवमत्स्यानिव 'पयंति' पचन्ति। लोहकटाहे क्षिप्त्वा इतस्ततः तान् नारकजीवान् परिभ्रामयन् ते परमाधार्मिकाः पचन्तीति ॥१५॥

हो जाता है, वे फडफडाते तरफरते रहते हैं। नरकपाल उन्हें इधर उधर पलटते हुए सजीव मत्स्यों की तरह लोहे की कढाई में पकाते हैं ॥१५॥

टीकार्थ--परमाधार्मिक शस्त्रों का आघात करके नारक जीवों के शरीर में से रुधिर निकालते हैं। उनके अंग अथवा आंतें मल के द्वारा सूज जाती हैं। डण्डों के प्रहार से उनके मस्तक फूट जाते हैं। वे फडफड़ाते रहते हैं। उनको इधर उधर पलटते हुए लोहे की कढाई में सजीव मत्स्यों की भांति पकाते हैं। उन नारकों को लोहे की कढाई में डालकर इधर उधर उलट पलट करके परमाधार्मिक देव उन्हीं के रुधिर में उन्हें पकाते हैं ॥१५॥

સૂત્રાર્થ—વળી પરમાધાર્મિકો નારક જીવોને પોતાના રુધિરમાં પકાવે છે. તેમનુ શરીર મળથી પરિપૂર્ણ થઇ ફુલી જાય છે અને મસ્તકના ચૂરે ચૂરા થઇ જાય છે. જેવી રીતે જીવતી માછલીઓને લોઢાના તાવડામાં તાવેથા વડે આમતેમ ફેરવી ફેરવીને પકાવવામાં આવે છે, એજ પ્રમાણે નારકોને પણ પકાવવામાં આવે છે. ત્યારે તે પરાધીન નારકો તરફડિયાં માર્યા કરે છે. ॥૧૫॥

ટીકાર્થ—પરમાધાર્મિક દેવતાઓ નારકોના શરીરમાં શસ્ત્રો ભોંકી દઇને, તેમાંથી લોહી વહેવરાવે છે. તેમના અંગો અને આંતરડાં મળ દ્વારા સૂઝી જાય છે. લાકડીઓના પ્રહારથી તેમનાં મસ્તક ફૂટી જાય છે. તે નારકો દુઃખ અને ભયથી સદા તરફડતા રહે છે. પરમાધાર્મિકો તેમને સજીવ માછલીઓની જેમ લોઢાના તાવડામાં આમતેમ ઉલટાવી સુલટાવીને તેમના જ લોહીમાં પકાવે છે. ॥૧૫॥

ननु यदा इत्थं परमाधार्मिकद्वारा नरकवासिनः पीडां प्राप्नुवन्ति, यथा-वृक्षात् पातनं, छेदनं, भेदनं, कटाहे पाचनं च, तदा-तत् शरीरं विहायाऽन्यत्र-गच्छन्तस्तादृशयातनाभ्यो विमुक्ता भविष्यन्तीति कथं पुनस्तेषामनुक्षणं तादृशी पीडा स्यादित्याशंक्य समाधत्ते। न हि तादृशयातनाभ्यः शिरसश्छेदेऽपि तेषां मुक्तिर्भवति। अपि तु वारं वारं तामेवाऽनुभवन्तीत्यत आह—

मूलम्—नो चेव ते तत्थ मसीभवंति, ण मिज्जती तिव्वभिवेयणाए।
तमाणुभागं अणुवेदयंता दुक्खंति दुक्खी इह दुक्कडेणं॥१६॥

छाया—नो चैव ते तत्र मषीभवन्ति नो म्रियन्ते तीव्राऽभिवेदनया।
तमनुभागमनुवेदयन्तो दुख्यन्ति दुःखिन इह दुष्कृतेन ॥१६॥

जब नारक जीवों को परमाधार्मिकों द्वारा इस प्रकार की पीडा पहुँचाई जाती है -वृक्ष से गिराया जाता है, छेदन भेदन किया जाता है, पकाया जाता है, तब वे उस शरीर को छोडकर अन्यत्र जाकर उन यातनाओं से छुटकारा पा लेते होंगे, ऐसी स्थिति में उन्हें लगातार पीडा कैसे हो सकती है? इस शंका का समाधान करते हैं। इस प्रकार की यातनाओं से, यहां तक कि मस्तक छेदन होने पर भी उनका बचाव नहीं होता, किन्तु बार बार वे उसी प्रकार की यातनाएँ भोगते ही रहते हैं। सूत्रकार यही कहते हैं—

शब्दार्थ—'ते-ते' वे नारक 'तत्थ-तत्र' उस नरक में 'नो चेव मसीभवंति-नैव मषीभवन्ति' जलकर भस्म नहीं हो जाते हैं तथा

પરમાધાર્મિક દેવતાઓ દ્વારા આ પ્રકારની પીડાઓ (વૃક્ષ પરથી નીચે પટકવાની, અંગોનું છેદન કરવાની, અગ્નિ પર પકાવવાની આદિ) જ્યારે પહોંચાડવામાં આવતી હશે, ત્યારે તે નારકો મરણ પામીને તે યાતનાઓ-માંથી મુક્ત થઇ જતા હશે અને અન્ય ગતિમાં ઉત્પન્ન થઇને તે યાતનાઓ-માંથી છૂટકારો મેળવતા હશે, આ પ્રકારની પરિસ્થિતિમાં તેમને નિરંતર પીડા અનુભવવાની વાત કેવી રીતે સંભવી શકે?

આ પ્રકારની શંકાનું સમાધાન કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે-આ પ્રકારની યાતનાઓ સહન કરવા છતાં પણ તેમનું આયુષ્ય સમાપ્ત થતું નથી. અરે! તેમનું મસ્તક છેદવામાં આવે, તો પણ તેઓ જીવતાં જ રહે છે અને વાર વાર આ પ્રકારની યાતનાઓ સહન કર્યા જ કરે છે. એજ વાત સૂત્રકાર હવે પ્રકટ કરે છે. ॥૧૫॥

શબ્દાર્થ—'તે-તે' તે નારક 'તત્થ-તત્ર' તે નારકમાં 'નો ચેવ મસિભવંતિ-નૈવ મષીભવન્તિ' બળીને ભસ્મ થઇ જતાં નથી તથા 'તિવ્વભિવેયણાએ-

अन्वयार्थः—(ते) ते नारकाः (तत्थ) तत्र नरके पच्यमाना अपि (नो चेव) नैव (मसीभवंति) मषीभवन्ति भस्मसात् नैव भवन्ति, तथा (तिव्वभिवेयणाए) तीव्राभिवेदनया (न मिज्जती) न म्रियन्ते किन्तु (तमाणुभागं अणुवेदयंता) तमनुभागं कर्मफलमनुवेदयन्तोऽनुभवन्तः (इह) इहास्मिन् लोके (दुक्कडेण) दुष्कृतेन-प्राणातिपाताद्यष्टादशपापस्थानरूपेण (दुक्खी) दुःखिनो दुःखभाजः (दुक्खंति) दुःखयन्ति पीडयन्ते इति ॥१६॥

टीका—'तत्थ' तत्र नरके ते नारकाः नारकजीवा एवमनेकवारं विपच्यमाना अपि 'नो नैव 'मसीभवंति' मषीभवन्ति-अग्निभिर्न भस्मसात् भवन्ति

'तिव्वभिवेयणाए-तीव्राभिवेदनया' नरक की तीव्र पीडा से 'नो मिज्जती-न म्रियन्ते' मरते नहीं हैं किन्तु 'तमाणुभागं अणुवेदयंता-तमनुभागं अनुवेदयन्तः' नरक की उस पीडा को भोगते हुए पाप के कारण वे 'दुक्खी-दुःखिनः' दुःखी होकर 'दुक्खंति-दुःख्यन्ति' पीड़ा का अनुभव करते हैं ॥१६॥

अन्वयार्थ—नारकजीव नरक में पचने पर भी भस्म नहीं होते हैं, न तीव्र वेदना से मरते हैं किन्तु अपने कर्मफल को भोगते रहते हैं। वे प्राणातिपात आदि अठारह पापस्थानों का सेवन करने से दुःख के भागी होते हैं ॥१६॥

टीकार्थ—बेचारे नारक जीव नरक में अनेक बार पकाये जाने पर भी आग से भस्म नहीं होते। तीव्र से तीव्र वेदना के कारण भी मरते

तिव्राभिवेदनया' નરકની તીવ્ર પીડાથી 'नो मिज्जती-न म्रियन्ते' મરતાં નથી. પરંતુ 'तमाणुभागं अणुवेदयंता-तमनुभाग' अनुवेदयन्तः' નરકની તે પીડાને ભોગવતાં પાપના કારણે તે 'दुक्खी-दुःखिनः' દુઃખી થઇને-'दुक्खंति-दुख्यन्ति' પીડાનો અનુભવ કરે છે. ॥૧૬॥

સૂત્રાર્થ—નરકમાં ગયેલા નારકોને અગ્નિ ઉપર પકાવવામાં આવે છે, છતાં પણ તેઓ ભસ્મ થતા નથી, તીવ્ર વેદનાથી તેમનું મરણ થતું નથી, પરન્તુ દીર્ઘકાળ સુધી તેઓ તેમનાં કર્મોનું ફળ ભોગવ્યા કરે છે. પ્રાણાતિપાત આદિ ૧૮ પ્રકારનાં પાપોનું સેવન કરવાને લીધે તેમને આ પ્રકારનાં દુઃખો ભોગવવા પડે છે. ॥૧૬॥

ટીકાર્થ—નરકમાં ઉત્પન્ન થયેલા નારકોને અનેકવાર અગ્નિ ઉપર માંસ આદિની જેમ રાંધવામાં આવે છે. આ પ્રકારની તીવ્ર વેદના ભોગવવા છતાં પણ તેમના શરીર અગ્નિમાં બળીને ભસ્મ થઈ જતાં નથી-એટલે કે

'तत्थ' तत्र 'तिव्वभिवेयणाए' तीव्राऽभिवेदनया, 'ण मिज्जती' न म्रियन्ते, स्वकृतकर्मणां यत् फलं तस्याऽननुभूतत्वात्। न हि एकदैवाऽनुभवात् तानि कर्माणि परिसमाप्तानि, येन दाहपाकादिना शरीराऽपगमो भवेत्। किन्तु बहुकालं यावत् तादृशं शीतोष्णवेदनाजनितं-छेदन-भेदन-त्रिशूलारोपण-कुम्भीपाक, तक्षणादिकं निर्दयपरमाधार्मिकेभ्य उत्पादितं, तथा-परस्परमपि संपादितम्, अनुभागं कर्मणां फलम् अनुवेदयन्तः सम्यगनुभवं कुर्वन्तः तत्रैव तिष्ठन्ति, कथमपि तादृशनरकस्थानादन्यत्र न गच्छन्ति फलोपभोगं विना। तथा-'दुक्कडेणं' स्वकृतदुष्कृतेन, प्राणातिपातादिनाऽष्टादशपापस्थानेन, सततं जायमानदुःखेन 'दुक्खी' दुःखिनः 'दुक्खंति' दुःख्यन्ति-पीडयन्ते, यावत्कालस्थितिकं कर्म बद्धं तावत्पर्यन्तं तत्रावस्थिता दुःखमनुभवन्तीति ॥१६॥

नहीं, क्योंकि अपने कर्मों का पूरा फल नहीं भोग चुके हैं। एक बार भोगने से ही उनके वे कर्म समाप्त नहीं हुए हैं, जिससे जलाने और पकाने से शरीर छूट जाय। वे दीर्घकालपर्यन्त सर्दी गर्मी, छेदन, भेदन त्रिशूलारोपण, कुम्भीपाक, छीलना आदि निर्दय परमाधार्मिकों द्वारा दिए जाने वाले तथा परस्पर में एक दूसरे को उत्पन्न किये हुए दुःखरूप अनुभाग को वेदन करते हुए वहीं रहते हैं। वे फल भोगे विना नरक से निकलकर किसी भी प्रकार दूसरी जगह नहीं जा सकते हैं। अपने किए प्राणातिपात आदि अठारह पापों के फलस्वरूप निरन्तर दुःख का

તેઓ મરતા નથી, કારણુ કે પોતાનાં કર્મોનું પૂરેપૂરૂં ફળ તેઓ ભોગવી ચુકયા હોતા નથી, એક જ વાર ભોગવવાથી તેમનાં કર્મો નષ્ટ થઈ જતાં નથી. તેથી એક જ વાર બળવાથી કે છેદાવાથી તેમનું આયુષ્ય સમાપ્ત થતું નથી. તેમને દીર્ઘકાળ સુધી ઠંડી, ગરમી, છેદન, ભેદન, ત્રિશૂલારોપણુ, આદિ દારુણુ યાતનાઓ સહન કરવી પડે છે, નિર્દય પરમાધામિક દેવતાઓ દ્વારા પૂર્વોક્ત જે જે યાતનાઓ પહોંચાડવામાં આવે છે તે યાતનાઓ તથા નારકો દ્વારા એક બીજાને જે જે પીડા પહોંચાડવામાં આવે છે તે પીડાઓ સહન કરવા રૂપ દુઃખરૂપ અનુભાગનું વેદન કરતાં કરતાં દીર્ઘકાળ પર્યન્ત ત્યાં રહેવું પડે છે.

તે ફળ ભોગવ્યા સિવાય તેઓ નરકમાંથી નીકળીને બીજે કોઈ પણ સ્થળે જઈ શકતા નથી, તેમણે પ્રાણાતિપાત આદિ ૧૮ પ્રકારનાં જે પાપો કર્યા હોય છે, તેના ફલ સ્વરૂપે તેઓ નિરંતર દુઃખનો જ અનુભવ કરતા

अपि च—

मूलम्—तहिं च ते लोलणसंपगाढे गाढं सुतत्तं अगणिं वयंति।
न तत्थ सायं लहंती भिदुग्गे अरहियाभितावा तहवी तविंति।१७।

छाया—तस्मिंश्च ते लोलनसंप्रगाढे गाढं सुतप्तमग्निं व्रजन्ति।
न तत्र सातं लभन्तेऽभिदुर्गेऽरहिताऽभितापान् तथापि तापयन्ति।१७।

अन्वयार्थः—(लोलणसंपगाढे) लोलनसंप्रगाढे-नारकजीवानां चलनेन व्याप्ते (तहिं) तत्र नरके (गाढं) गाढं अत्यर्थम् (सुतत्तं) सुतप्तम् (अगणिं वयंति)

ही अनुभव करते हैं। उन्होंने जितने काल की स्थिति वाला कर्म बांधा है, उतने काल तक वहीं रहकर दुःखों का अनुभव करते हैं।१६॥

और भी कहते हैं—

शब्दार्थ—'लोलणसंपगाढे-लोलनसंप्रगाढे' नारक जीवों के चलन से व्याप्त 'तहिं-तत्र' उस नरक में 'गाढं-गाढम्' अत्यन्त 'सुतत्तं-सुतप्तम्' तपी हुई 'अगणिं वयंति-अग्निं व्रजन्ति' वे नारक जीव अग्नि के पास जाते हैं 'अभिदुग्गे तत्थ-अभिदुर्गे तत्र' उस अतिदुर्गम अग्नि में जलते हुए वे 'सातं न लहती-सातं न लभन्ते' सुख नहीं पाते हैं और 'अरहियाभितावा-अरहिताऽभितापान्' यद्यपि वे महाताप से तप्त ही हैं 'तहवि-तथापि' तो भी 'तविंति-तापयन्ति' उन्हें तप्त तैल और अग्नि में तपाते हैं॥१७।

अन्वयार्थ—नारक जीवों के चलने से व्याप्त उस नरक में, शीत से पीड़ित होकर वे नारक अत्यन्त तप्त अग्नि के समीप जाते हैं।

રહે છે તેમણે જેટલા કાળની સ્થિતિવાળું કર્મ બાંધ્યું હોય છે, એટલા કાળ સુધી ત્યાં જ (નરકમાં જ) રહીને તેઓ દુઃખોનું વેદન કરે છે. ॥૧૬॥

વળી સૂત્રકાર તેમનાં દુખોનું વર્ણન કરતા કહે છે-

શબ્દાર્થ—'लोलणसंपगाढे-लोलनसंप्रगाढे' નારક જીવોના ચલનથી વ્યાપ્ત 'तहिं-तत्र' તે નરકમાં 'गाढं-गाढम्' અત્યન્ત 'सुतत्तं-सुतप्तम्' તાપથી તપેલી 'अगणिं वयंति-अग्निं व्रजन्ति' તે નારક જીવ અગ્નિની પાસે જાય છે 'अभिदुग्गे तत्थ-अभिदुर्गे तत्र' તે અતિ દુસ્સહ અગ્નિમાં બળતાં તે 'सातं न लहती-सातं न लभन्ते' સુખ પામતાં નથી અને 'अरहियाभितावा-अरहिताभितापान्' જો કે તે મહાતાપથી તપેલા હોય છે 'तहवि-तथापि' તો પણ 'तविंति-तापयन्ति' તેમને તપ્ત તેલ અને અગ્નિમાં તપાવે છે ॥૧૭॥

સૂત્રાર્થ—નારક જીવોના હલન ચલનથી યુક્ત તે નરકમાં, જ્યારે નારકોને અત્યન્ત શીતનો અનુભવ થાય છે, ત્યારે તેઓ તેનાથી બચવા

अग्निं व्रजन्ति अग्नेः समीपं प्राप्नुवन्ति (अभिदुग्गे तत्थ) अभिदुर्गे तत्र दह्यमानाः (सायं न लहती) सातं न लभन्ते-सुखं न प्राप्नुवन्ति (अरहियाभितावा) अरहिताभितापान् यद्यपि ते महातापयुक्ता एव (तह वि) तथापि ते नरकपालास्तान् (तविंति) तापयन्ति-तप्ततैलाग्निना दहन्तीति ॥१७।

टीका—'तहिं' तस्मिन्नरके 'लोलणसंपगाढे' लोलनसंप्रगाढे-लोलनेन इतस्ततः संचालनेन संप्रगाढे व्याप्ते नरकगर्त्ते, शीतार्त्ता नारकिजीवाः शीताऽपनयनाय 'गाढं सुतत्तं अगणिं वयंति' गाढं सुतप्तमग्निं व्रजन्ति-गाढं सातिशयं सुतप्तं अतिशयेन प्रज्वलितं अग्निं प्रति गच्छन्ति। ते पूर्वोक्ता नारकजीवाः 'तत्थ' तत्रापि अग्नेः स्थाने 'अभिदुग्गे' अभिदुर्गे-अतिभयानके तस्मिन् दंदह्यमानाः सन्तः 'सायं न लहती' सातं न लभन्ते सातं-सुखं न लभन्ते क्षणमपि प्रत्युत तत्र 'अरहियाभितावा' अरहितो नैरन्तर्येण अभितापो महादाहो येषां ते अरहिताभितापाः। अतिशयेन अग्निना तापिता अपि पुनरपि तत्रत्यपरमाधार्मिकैः 'तहवी तविंति' तथापि तापयन्ति-तप्ताऽग्निना तप्ततैलाग्निना गाढं यथा स्यात्तथा तान् तापयन्ति। ॥१७॥

अत्यन्त दुस्सह उस अग्नि से जलते हुए वे साता नहीं पाते, वरन् उस अग्नि में जलने लगते हैं। जलते हुए नारकों को परमाधार्मिक और अधिक जलाते हैं ॥१७॥

टीकार्थ--इधर उधर चलने से व्याप्त नरकरूपी उस गर्त्त खड्डे में शीत से पीड़ित होकर नारक जीव शीत (ठंडी) को हटाने के लिये अत्यन्त तप्त एवं जलती हुई अग्नि की ओर जाते हैं। अग्नि के उस अत्यन्त भयानक स्थान में भी उन्हें क्षण भर के लिए भी सुख प्राप्त नहीं होता। वहां प्रतिक्षण होने वाले घोर संताप से युक्त होने पर

માટે અગ્નિની પાસે જાય છે, પરન્તુ તે દારુણ અગ્નિની હુંફ પ્રાપ્ત થવાને બદલે, તેમનાં અંગો દાઝવા માંડે છે. અગ્નિ વડે દાઝતા નારકોને પરમાધાર્મિકો અધિક દઝાડે છે. ॥૧૭॥

ટીકાર્થ—આમતેમ ફરતાં નારકોથી વ્યાપ્ત તે નરક રૂપી ગર્ત્તમાં (ખાડામાં) અત્યંત ઠંડી લાગતી હોય છે, તે ઠંડીને દૂર કરવા માટે નારક જીવો અત્યન્ત તપ્ત અને પ્રજ્વલિત અગ્નિ તરફ જાય છે અગ્નિયુક્ત તે ભયાનક સ્થાનમાં પણ તેમને એક ક્ષણભર પણ સુખ મળતું નથી. ત્યાં તેમને ઉષ્ણતા જન્ય દારુણ પીડાનો અનુભવ કરવો પડે છે. ઠંડીથી બચવાને

मूलम्-से सुच्चई नगरवहेव सद्दे दुहोवणीयाणि पयाणि तत्थ।
उदिण्णकम्माण उदिण्णकम्मा पुणो पुणो ते सरहं दुहेंति॥१८॥

छाया—अथ श्रूयते नगरवधइव शब्दो दुःखेनोपनीतानि पदानि तत्र।
उदीर्णकर्मण उदीर्णकर्माणः पुनः पुनस्ते सरभसं दुःखयन्ति॥१८॥

अन्वयार्थः—(से) अथानन्तरं (तत्थ) तत्र–रत्नप्रभादौ नरके (नगरवहेव सद्दे) नगरवध इव शब्दः–भयानक आक्रन्दनशब्दः (सुचई) श्रूयते तेषां नार-

---

भी परमाधार्मिक उन्हें और अधिक तपाते हैं–तप्त अग्नि तथा तप्त तैल से बहुत अधिक तपाते हैं॥१७॥

शब्दार्थ--'से-अथ' इसके पश्चात् 'तत्थ-तत्र' उस रत्नप्रभादि नरक में 'नगरवहेव सद्दे–नगरवध इव शब्दः' भयंकर आक्रन्दन शब्द 'सुच्चई–श्रूयते' सुना जाता है 'दुहोवणीयाणि पयाणि–दुःखोपनीतानि पदानि' दुःख से करुणामय पद सुनने में आते हैं 'उदिण्णकम्माण–उदीर्णकर्मणः' जिन के नरकगति विषयक कर्म उदय में आये हैं, ऐसे नारकी जीवों को 'उदिण्णकम्मा–उदीर्णकर्माणः' उदित कर्म वाले 'ते–ते' वे परमाधार्मिक 'पुणो पुणो–पुनः पुनः' बारंबार 'सरहं–सरभसं' वेगसहित 'दुहेंति–दुःखयन्ति' पीडित करते हैं॥१८॥

अन्वयार्थ--रत्नप्रभा आदि नरकों में नगरवध के समान भयानक आक्रन्दन सुनाई देता है। वह आक्रन्दन दुःखों के कारण उत्पन्न होता

માટે અગ્નિની સમીપે આવેલા તે નારકોને પરમાધાર્મિક દેવતાઓ અગ્નિ તથા ગરમ તેલ વડે અધિક દહનનો અનુભવ કરાવે છે–વધારે દઝાડે છે. ॥૧૭॥

શબ્દાર્થ—'से-अथ' આના પછી 'तत्थ-तत्र' તે રત્નપ્રભાદિ નરકમાં 'नगरवहेव सद्दे–नगरवध इव शब्दः' નગરવધની જેમ ભયંકર આક્રન્દન શબ્દ 'सुच्चई–श्रूयते' સંભળાય છે. 'दुहोवणीयाणि पयाणि–दुःखोपनीतानि पदानि' દુઃખથી કરૂણામય શબ્દ સાંભળવામાં આવે છે. 'उदिण्णकम्माण–उदीर्णकर्मणः' જેમનું નરકગતિ સંબંધી કર્મ ઉદયમાં આવેલ છે એવા નારકિ જીવોને 'उदिण्णकम्मा–उदीर्णकर्माणः' ઉદીત કર્મવાળા 'ते–ते' એ પરમાધામિકો 'पुणो पुणो–पुनः पुनः' વારંવાર 'सरहं–सरभसं' વેગપૂર્વક 'दुहेंति–दुःखयन्ति' પીડિત કરે છે. ॥૧૮॥

સૂત્રાર્થ—નગરના વધસ્થાનોમાં જીવોનું જેવું આક્રંદ સંભળાય છે, એવું જ નારકોનું ભયાનક આક્રંદ રત્નપ્રભા આદિ નરકોમાં સંભળાય છે.

काणाम् (दुहोदणीयाणि पयाणि) दुःखोपनीतानि-दुःखोच्चारितानि 'हा मातः! हा ताते'त्यादिपदानि च श्रूयन्ते (उदिण्णकम्माण) उदीर्णकर्मणः नारकजीवान् (उदिण्णकम्मा) उदीर्णकर्माणः (ते) ते-परमाधार्मिकाः (पुणो पुणो) पुनः पुनः (सरहं) सरभसं-सवेगं (दुहेंति) दुःखयन्ति-पीडयन्ति-नारकानिति ॥१८॥

टीका—'से' अथ-अनन्तरम् तेषां नारकजीवानां परमाधार्मिकैः रौद्रैः कदर्थ्यमानानाम् 'नगरवहेव' नगरवध इव अतिभयानको हा, हा, रक्ष, रक्ष, त्रायस्व त्रायस्व, एवं महाशब्दः श्रूयते। यथा नगरवधे संप्राप्ते सति नागरिकाः, बालयुववृद्धस्त्रीपुरुषाः अतिकरुणमाक्रन्दनशब्दमुच्चैरतिभयानकं कुर्वन्ति तथैव नरके नारकिजीवाः नरकपालैः पीडिताः सन्तः महाभयानकंशब्दं कुर्वन्ति। तादृशः-अतिभयानकः शब्दः नरकोपान्ते श्रूयते। 'तत्थ' तत्र नरके 'दुहोवणीयाणि' दुःखोपनीतानि, दुःखेन पीडया उपनीतानि समुत्पन्नानि 'पयाणि' पदानि-यानि पदानि 'हा मातः! हा तात! क यामः किं कुर्मः परमाधार्मिकैः

है, जैसे हाय मां, हा तात इत्यादि। जिनके कर्म इसी प्रकार उदय में आये हैं ऐसे वे परमाधार्मिक बार बार वेग के साथ उदीर्णकर्मवाले नारकियों को पीड़ा पहुँचाते हैं ॥१८॥

टीकार्थ—क्रूर परमाधार्मिकों द्वारा पीड़ित करने पर नारक जीव भयानक शब्द करते हैं। जैसे नगर के विनाश के समय चिल्लाहट मचती है, बाल, युवा, वृद्ध, स्त्री, पुरुष, सभी नागरिक (नगरनिवासी) अत्यन्त करुणापूर्ण आक्रन्दन करते हैं, उसी प्रकार नरकपालों द्वारा पीड़ित नारक सदैव अत्यन्त दिल दहला देने वाली चिल्लाहट मचाये रहते हैं। नरक में ऐसे भयानक शब्द सदैव सुनाई देते हैं। वे शब्द दुःख से उत्पन्न होते हैं, जैसे-हाय मां, हा तात! कहां जाऊँ क्या करूँ! नरक-

દુઃખો અસહ્ય બનવાને કારણે તેઓ 'હાય મા, હાય બાપા!' ઈત્યાદિ કરુણાજનક શબ્દો બોલે છે. જેમનાં કર્મ આ પ્રકારે ઉદયમાં આવ્યાં છે એવાં નારકોને તે ઉદીર્ણકર્મવાળા પરમાધામિક અસુરકુમાર દેવો વારંવાર ઉત્સાહપૂર્વક પીડા પહોંચાડે છે. ॥૧૮॥

ટીકાર્થ—જેવી રીતે નગરનો વિનાશ થાય ત્યારે બાળકો, યુવાનો, વૃદ્ધો, સ્ત્રિઓ અને પુરુષોના આક્રંદ સંભળાય છે, એજ પ્રમાણે પરમાધામિકો દ્વારા જ્યારે નારકો પર અત્યાચારો ગુજારવામાં આવે છે, ત્યારે નારકો પણ કરુણાજનક આક્રંદ કરવા મંડી જાય છે નરકોમાં આ પ્રકારના હૃદયને હચમચાવી નાખનારા શબ્દો સંભળાય છે.-'હાય મા! હાય બાપા! બચાવો, બચાવો! કોઈ અમને આ નરકપાલોના ત્રાસમાંથી બચાવો! ક્યાં નાસી

पीडयमानानां न कोऽप्यस्माकं रक्षकः, त्रायस्व' इत्यादिपदानि श्रूयन्ते। 'उदिण्णकम्माण' उदीर्णकर्मणः-उदीर्णं प्राप्तमुदयं विपमविपाकं कर्म येषां ते उदीर्णकर्माणः तान् उदीर्णकर्मणो नारकिजीवान्। 'उदिण्णकम्मा' उदीर्णकर्माणो परमाधार्मिकाः मिथ्यात्वहास्यरत्यादीनामुदये वर्त्तमानाः 'पुणो पुणो ते' पुनः पुनः अनेकवारम् ते परमाधार्मिकाः। 'सरहसं' सरभसम्, सवेगं यथा स्यात्तथा 'दुहेंति' दुःखयन्ति, परिपीडयन्ति। अत्यन्तमसहनीयं नानाप्रकारैरुपायैर्नारकिजीवानां दुःखमसातवेदनीयमुत्पादयतीति भावः ॥१८॥

मूलम्—पाणेहि णं पाव विओजयंति तं भे पवक्खामि जहातहेणं।
दंडेहिं तत्था सरयंति बाला सव्वेहिं दंडेहिं पुराकएहिं ॥१९॥

छाया—प्राणैः पापाः वियोजयन्ति तद्युष्मभ्यं प्रवक्ष्यामि याथातथ्येन।
दण्डैस्तत्र स्मारयन्ति बालाः सर्वैर्दण्डैः पुराकृतैः ॥१९॥

पाल हमें पीडा पहुंचा रहे हैं। कोई हमारा रक्षक नहीं है। अरे बचाओ! इत्यादि। उदीर्णकर्म (जिनके कर्म उदय को प्राप्त हैं) ऐसे नारक जीवों को उदीर्णकर्म अर्थात् मिथ्यात्व, हास्य, रति आदि कर्मों के उदय में वर्त्तमान परमाधार्मिक बार बार बडे उत्साह के साथ पीडाएँ पहुंचाते हैं।

तात्पर्य यह है कि परमाधार्मिक नारक जीवों को नाना उपायों से अतीव असहनीय दुःख उत्पन्न करते रहते हैं ॥१८॥

शब्दार्थ—'पाव-पापाः' पापी नरकपाल 'पाणेहिं विओजयंति-प्राणैः वियोजयन्ति' नारकी जीवों के अङ्गों को काटकर अलग अलग कर देते हैं 'तं-तत्' इसका कारण 'भे-युष्मभ्यं' आप को 'जहातहेणं-याथातथ्येन' यथार्थरूप से 'पवक्खामि-प्रवक्ष्यामि' मैं कहूँगा 'बाला-

---

જવાથી અમે આ ત્રાસમાથી બચી શકશું' ઈત્યાદિ જેમનાં કર્મ ઉદયમાં આવ્યાં છે એવાં નારકોને ઉદીર્ણકર્મ એટલે કે મિથ્યાત્વ, હાસ્ય, રતિ આદિ કર્મોના ઉદયવાળા પરમાધાર્મિક દેવતાઓ વારંવાર ખૂબ જ ઉત્સાહમાં આવી જઈને દારુણ પીડા પમાડે છે. આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે પરમાધાર્મિક અસુરો નારક જીવોને વિવિધ પ્રકારે અસહ્ય યાતનાઓનો અનુભવ કરાવ્યા કરે છે ॥૧૮॥

શબ્દાર્થ—'पाव-पापाः' પાપી નરકપાલ 'पाणेहिं विओजयंति-प्राणैः वियोजयन्ति' નારકી જીવોના અંગોને કાપીને અલગ અલગ કરી દે છે 'तं-तत्' આનું કારણ 'भे-युष्मभ्यम्' આપને 'जहातहेणं-याथातथ्येन' યથાર્થ રૂપથી 'पवक्खामि-प्रवक्ष्यामि' હું કહીશ 'बाला-बालाः' અજ્ઞાની નરકપાલ

अन्वयार्थः—(पाव) पापाः-नरकपालाः नारकान् (पाणेहिं विओजयंति) प्राणैर्वियोजयन्ति-शरीरावयवान् खंडयन्ति (तं) तत् (भे) युष्मभ्यम् (जहातहेणं) याथातथ्येन (पवक्खामि) प्रवक्ष्यामि-कथयिष्यामि (बाला) बाला अज्ञानिनो नरकपालाः (दंडेहिं) दण्डैः-दण्डदानेन (सव्वेहिं) सर्वैः (पुराकडेहिं) पुराकृतैः-पूर्वजन्मनि संपादितैः (दंडेहिं) दण्डैः-दुःखविशेषैः (सरयंति) स्मारयन्ति तदानीं दीयमानदण्डेन पूर्वजन्मकृतपापं स्मारयन्तीति ॥१९॥

टीका—णमिति वाक्यालंकारे। 'पाव' पापाः-असाधुकर्माणः परमाधार्मिकाः नारकान् 'पाणेहिं' प्राणैः सेन्द्रियैः सशरीरैश्च 'विओजयंति' वियोजयन्ति', शरीराऽवयवानां हस्तपादादीनां कर्त्तनादिभिः वियोगं कुर्वन्ति। अवयविनोऽवयवान् पृथक् पृथक् कुर्वन्ति। कथं ते नरकपालाः शरणरहितानां नारकिजीवानां—

बालाः' अज्ञानी नरकपाल 'दंडेहि-दण्डैः' नारकी जीवों को दंड देकर 'सव्वेहिं-सर्वैः' सभी 'पुराकडेहिं-पुराकृतैः' पूर्वजन्म में उपार्जित किये हुए दंडेहिं-दण्डैः' दुःखविशेषों से 'सरयंति-स्मारयन्ति' स्मरण कराते हैं।१९।

अन्वयार्थ—पापी नरकपाल नारकों को प्राणों से वियुक्त करते हैं अर्थात् उनके शरीर के अवयवों को खण्डित करते हैं। यह तथ्य मैं आप को यथातथ्य कहूँगा। अज्ञान नरकपाल दंड देकर पूर्वजन्म में दूसरों के प्रति किये गये दण्डों-पापों का स्मरण कराते हैं ॥१९॥

टीकार्थ—'णं' शब्द वाक्यालंकार के लिए है। पापी परमाधार्मिक उन नारक जीवों को प्राणों से पृथक् करते हैं अर्थात् हाथ पैर आदि शरीर के अवयवों को काटकर अलग कर देते हैं। वे नरकपाल उन शरणहीन नारकी जीवों के प्रति ऐसा क्यों करते हैं? इसका उत्तर

'दंडेहिं-दण्डैः' નારકી જીવોને દંડ દઈને 'सव्वेहिं-सर्वैः' બધા 'पुराकडेहिं-पुराकृतैः' પૂર્વજન્મમાં ઉપાર્જીત કરેલ 'दडेहिं-दण्डैः' દુઃખ વિશેષોથી 'सरयंति-स्मारयन्ति' સ્મરણ કરાવે છે. ॥૧૯॥

સૂત્રાર્થ—પાપી નરકપાલો નારકોને પ્રાણોથી વિયુક્ત કરે છે, એટલે કે તેમના શરીરના અવયવોનું ખંડન કરે છે. આ બધું તેઓ કેવી રીતે કરે છે, તે હું તમારી સમક્ષ રજૂ કરીશ. અજ્ઞાન નરકપાલો નારકોને મારતાં મારતાં તેમણે પૂર્વજન્મમાં સેવેલાં પાપકર્મોનું તેમને સ્મરણ કરાવે છે. ॥૧૯॥

ટીકાર્થ—સૂત્રમાં 'ण' પદ વાકયાલંકાર રૂપે વપરાયું છે પાપી પરમાધાર્મિકો નારકોના હાથ, પગ આદિ અંગોને કુહાડી આદિ વડે કાપીને શરીરથી અલગ કરે છે. તેઓ તે શરણહીન નારકો પ્રત્યે એવું ક્રૂર વર્તન કેમ

एवं कुर्वन्ति? तत्राह– 'तं मे' इत्यादि। 'तं' तत् तादृशं दुःखकारणम्। 'भे' युष्मभ्यमहम्। 'जहातहेणं' याथातथ्येन–यथार्थरूपेण, न तु अर्थवादादिरूपेण 'पवक्खामि' प्रवक्ष्यामि–जिनोदितमनुसृत्य कथयिष्यामि। तदेवाह–'ते बालाः' ते परमाधार्मिकाः बालाः निर्विवेकाः 'दंडेहिं' दण्डैः–निशितासिकुन्तादिभिः समुत्पादितदुःखविशेषैः नारकाणां दुःखोत्पादनपूर्वकमित्यर्थः तेषां 'पुराकएहिं' पुराकृतैः पूर्वभवोपार्जितैः परदुःखोत्पादनरूपैः 'सव्वेहिं' सर्वैः–समस्तैः 'दंडेहिं' दण्डैः दुःखविशेषैः पूर्वभवसम्पादितपरदुःखोत्पादनरूपाणि सर्वाणि कर्माणीत्यर्थः 'सरयंति' स्मारयन्ति, तथाहि–'भो नारक! पूर्वं प्राणिनां मांसेन मांसलं,–रक्तमद्यादिरसपानेन पीवरः, परदारदर्शनस्पर्शनालिङ्गनादिभिराह्लादपूर्णश्च जातः, अधुना स त्वं स्वहस्तारोपितपल्लवितपुष्पितफलितवृक्षस्य फलमुपभुञ्जानः किमिति विषीदसि, कथमुत्प्लुत्योत्प्लुत्य सकरुणं रोदिषि' इत्थं तत्तद्रूपेण स्मारयित्वा स्मारयित्वा

देते हैं–इस दुःख का कारण मैं आप को यथार्थरूप से कहूँगा–अर्थवाद रूप से नहीं। वे विवेकविहीन परमाधार्मिक तीक्ष्ण तलवार, बर्छी दंड एवं भाला आदि शस्त्रों से दंड देकर उन नारक जीवों को पूर्वकृत समस्त पापों का स्मरण कराते हैं। तथा अरे नारको! पूर्वजन्म में तुम प्राणियों का मांसभक्षण करके पुष्ट बने थे, रसों–रक्त अथवा मद्यादि रसों का पान करके स्थूल हुए थे, परस्त्री को देखकर और स्पर्श करके अत्यन्त आह्लादित हुए थे, अब अपने किये का फल भोगो। अपने हाथों पाप का जो वृक्ष तुमने रोपा और पल्लवित किया है, उसके फलों को चखते समय अब क्यों विषाद करते हो? उछल उछल कर करुणाजनक रुदन क्यों करते हो? इस प्रकार कहकर वे नारकों को उनके पूर्वकृत सब पापों का स्मरण कराते हैं। वे दंड–दुःख

બતાવતા હશે, તેનું કારણ હું તમોને યથાર્થ રૂપે કહીશ–અર્થવાદ રૂપે નહીં તે વિવેકવિહીન પરમાધાર્મિકો તીક્ષ્ણ તલવાર, બર્છી, ભાલા, દંડા આદિ શસ્ત્રો વડે મારતાં મારતાં તે નારકોને તેમનાં પૂર્વજન્મમાં કરેલા પાપોનું સ્મરણ કરાવે છે. જેમકે–'હે નારકો! પૂર્વજન્મમા પ્રાણીઓના માંસનું ભક્ષણ કરીને તમે પુષ્ટ બન્યા હતા, લોહી મદ્ય આદિ રસોનુ પાન કરીને જાડા (સ્થૂલ) થયા હતા, પરસ્ત્રીને જોઈને તથા તેમની સાથે કામભોગો ભોગવીને તમારા હૃદયમાં આનંદ માન્યો હતો. હવે તમે પૂર્વકૃત તે પાપકર્મોનું ફળ ભોગવો તમે તમારે હાથે જ પાપનું જે વૃક્ષ વાવ્યું હતું અને ઉછેર્યું હતું, તેના ફળને ચાખવાનો હવે સમય પાકી ગયો છે, તો વિષાદ શા માટે અનુભવો છો? ઉછળી ઉછળીને કરુણાજનક આક્રંદ શા માટે કરો છો?' આ પ્રકારનાં વચનો દ્વારા તેઓ નારકોને તેમના પૂર્વજન્મમાં કરેલાં પાપોનું

दुःखविशेषान् उत्पादयन्ते। नरकपालास्तान् नारकजीवान् पीडयन्ति, यतः कृतकर्मणां। कदाचिदपि फलोपभोगमन्तरा न ततो विमुक्ता भवन्तीति भावः ॥१९॥

मूलम्—ते हम्ममाणा णरगे पडंति पुन्ने दुरूवस्स महाभितावे।
ते तत्थ चिट्ठंति दुरूवभक्खी तुट्टंति कम्मोवगया किमीहिं॥२०॥

छाया—ते हन्यमाना नरके पतन्ति पूर्णे दूरूपस्य महाभितापे।
ते तत्र तिष्ठंति दूरूपभक्षिणः त्रुटयन्ते कर्मोपगताः कृमिभिः ॥२०॥

देकर उसी प्रकार के उनके द्वारा अन्य प्राणियों को दिये गये दंड की याद दिलाते हैं। क्योंकि अपने किये कर्मों का फल भोगे बिना उनसे छुटकारा नहीं पाते हैं ॥१९॥

शब्दार्थ--'हम्ममाणा ते-हन्यमानास्ते' परमाधार्मिकों के द्वारा मारे जाते वे नारकि जीव 'महाभितावे-महाभितापे' महान् कष्ट देने वाले 'दुरूवस्स पुण्णे-दूरूपेण पूर्णे' विष्ठा और मूत्र से पूर्ण 'नरए-नरके' दूसरे नरक में 'पडंति-पतन्ति' गिरते हैं 'ते तत्थ-ते तत्र' वे वहां 'दुरूवभक्खी-दूरूपभक्षिणः' विष्ठा, मूत्र आदि का भक्षण करते हुए 'चिट्ठंति-तिष्ठन्ति' चिरकाल तक निवास करते हैं 'कम्मोवगया-कर्मोपगताः' स्वकृत कर्म के वशीभूत होकर 'किमीहिं-कृमिभिः' कीड़ों के द्वारा 'तुट्टंति-त्रुटयन्ते' पीड़ित होते हैं ॥२०॥

સ્મરણ કરાવે છે તેઓ તેમને જે પ્રકારનો દંડ દે છે, એજ પ્રકારનો દંડ તેમણે (નારકોએ) પૂર્વજન્મમાં અન્ય જીવોને દીધો હતો, એ વાતનું તેઓ તેમને સ્મરણ કરાવે છે, કેમકે નારક જીવો તેમણે પૂર્વભવમાં કરેલા કર્મોનું ફળ ભોગવ્યા વિના નરકનાં દુઃખોમાંથી છુટકારો પામી શકતા નથી. ॥૧૯॥

શબ્દાર્થ—'हम्ममाणा ते-हन्यमानास्ते' પરમાધામિકોના દ્વારા મારવામાં આવતાં તે નારકી જીવો 'महाभितावे-महाभितापे' મહાન્ કષ્ટ દેનારાવાળા 'दुरूवस्स पुण्णे-दूरूपेण पूर्णे' વિષ્ટા અને મૂત્રથી પૂર્ણ 'नरए-नरके' બીજા નરકમાં 'पडंति-पतन्ति' પડે છે 'ते तत्थ-ते तत्र' તે ત્યાં 'दुरूवभक्खी-दूरूपभक्षिणः' વિષ્ટા, મૂત્ર વિગેરેનું ભક્ષણ કરતાં 'चिट्ठंति-तिष्ठन्ति' લાંબા કાળ સુધી નિવાસ કરે છે. 'कम्मोवगया-कर्मोपगता' સ્વકૃત કર્મના વશીભૂત થઈને 'किमिहिं-कृमिभिः' કીડાઓ દ્વારા 'तुट्टंति-त्रुटयन्ते' પીડિત થાય છે. ॥૨૦॥

अन्वयार्थः—(हम्ममाणा ते) परमाधार्मिकैः हन्यमानास्ते नारकाः (महाभितावे) महाभितापे–महादुःखरूपे (दुरूवस्स पुन्ने) दूरूपस्य पूर्णे–विष्ठादिभिः पूरिते (नरए) नरके–नरकान्तरे नरकैकदेशे वा (पडंति) पतन्ति (ते तत्थ) ते तत्र (दुरूवभक्खी) दुरूपभक्षिणः–अशुच्यादिभक्षकाः सन्तः (चिट्ठंति) तिष्ठन्ति (कम्मोवगया) कर्मोपगताः–स्वकृतकर्मवशाः (किमीहिं) कृमिभिः–नरकपालापादितैः (तुट्टंति) त्रुटयन्ते–खाद्यन्ते इति ॥२०॥

टीका—नरकपालैः 'हम्ममाणा ते' हन्यमानाः ते नारकजीवाः 'महाभितावे' महाभितापे–महान्तोऽभितापाः संतापाः विद्यन्ते यस्मिन् तस्मिन् महाभितापे। पुनः कथंभूते। 'दुरूवस्स पुन्ने' दूरूपेण पूर्णे, 'दुरूवस्स' इत्यत्र तृतीयार्थे षष्ठी आर्षत्वात् ततो दूरूपेण विष्ठादिना पूर्णे पूरिते 'नरगे' नरके पूर्वनरकापेक्षया नरकान्तरे 'पडंति' पतन्ति 'ते तत्थ' ते नारका जीवाः तत्र विष्ठामूत्रपरिपूरितनरके 'दुरूवभक्खी' दूरूपभक्षिणः, विष्ठादि भक्षयन्तः

अन्वयार्थ—परमाधार्मिकों द्वारा आहत होते हुए नारक घोर दुःखमय और विष्ठा आदि अशुचि से परिपूर्ण नरक में (नरकान्तर में या नरक के एक भाग से दूसरे भाग में) जा पड़ते हैं। वहां अशुचि का भक्षण करते रहते हैं और क्रूर कर्मों के अधीन होकर कीडों के द्वारा खाये जाते हैं–पीडित किये जाते हैं ॥२०॥

टीकार्थ—जब नरकपाल परमाधार्मिक देव नारक जीवों को पीडा पहूंचाते हैं तब वे एक नरक से दूसरे नरक में जा पडते हैं। किन्तु वहां भी सुख शान्ति कहां? वह नरक भी उन्हें अत्यन्त घोर सन्तापदायी होता है और मलमूत्र आदि से भरपूर होता है। वहां चिरकाल तक

સૂત્રાર્થ—પરમાધાર્મિકો દ્વારા નારકોને જ્યારે ખૂબ જ માર મારવામાં આવે છે, ત્યારે નારકો ઘોર દુઃખમય અને વિષ્ઠા આદિ ગંદા પદાર્થોથી પરિપૂર્ણ નરકમાં (નરકાન્તરમાં અથવા નરકના એક ભાગમાંથી બીજા ભાગમાં) જઈ પડે છે. ત્યાં તેઓ અશુચિનું (વિષ્ઠા આદિનું) ભક્ષણ કર્યા કરે છે, અને કીડાઓ દ્વારા તેમનાં શરીરને ખૂબ જ પીડા પહોંચાડવામાં આવે છે. આ બધું તેમના પૂર્વકૃત પાપકર્મોના ફલસ્વરૂપે તેમને ભોગવવું પડે છે. ૨૦।

ટીકાર્થ—જ્યારે પરમાધાર્મિકો (નરકપાલો) નારક જીવોને ખૂબ જ પીડે છે, ત્યારે તેઓ નરકના એક ભાગમાથી બીજા ભાગમાં જઈ પડે છે. ત્યાં પણ તેને સુખશાન્તિ મળતી નથી તે નરકમાં પણ તેને દારુણ દુઃખોનો અનુભવ કરવો પડે છે. તે નરકસ્થાન મળ, મૂત્ર આદિ અશુચિઓથી પરિપૂર્ણ હોય

मूत्रादि पिबन्तश्च नारकास्तत्रैव चिरकालपर्यन्तम् 'चिट्ठंति' तिष्ठन्ति। तथा-'कम्मोवगया' कर्मोपगताः स्वकीयकर्मवशगाः 'किमीहिं' कृमिभिः-परमाधार्मिकाऽऽरब्धैः परस्परोत्पादितैर्वा कीटविशेषैः 'तुट्टंति' त्रुटयन्ते कृमिद्वारा व्यथ्यन्ते। तथा च-आगमवचनम्-

'छट्ठीसत्तमासु णं पुढवीसु नेरइया पहू महंताइं लोहिकुंथूरूवाइं विउव्वित्ता अन्नमन्नस्स कायं समतुरंगेमाणा २ अणुघायमाणा २ चिट्ठंति।'

छाया—षष्ठसप्तम्योः पृथिव्योर्नैरयिकाः अतिमहान्ति रक्तकुन्थुरूपाणि।
विकुर्व्य अन्योऽन्यस्य कायं समतुरङ्गायमाणाः २
(आश्लिष्यमाणाः) अनुघ्नन्तः २ तिष्ठन्ति' ॥इति॥२०॥

मूलम्—सया कसिणं पुण घम्मट्ठाणं गाढोवणीयं अतिदुक्खधम्मं।
अंदूसु पक्खिप्प विहत्तु देहं वेहेण सीसं सेऽभितावयंति॥२१॥

छाया—सदा कृत्स्नं पुनर्घर्मस्थानं गाढोपनीतं अतिदुःखधर्मम्।
अन्दुषु प्रक्षिप्य विहत्य देहं वेधेन शीर्षं तस्याऽभितापयन्ति ॥२१॥

वे विष्ठा का भक्षण और मूत्र का पान करते रहते हैं। परमाधार्मिकों द्वारा या परस्पर में उत्पादित कीडे वहां उन्हें काटते हैं और इससे उन्हें घोर व्यथा होती है। आगम में कहा है-छठी और सातवीं नरक-भूमि में नारकजीव बहुत बडे बडे 'रक्तकुन्थु' के रूपों की विक्रिया करते हैं। वे एक दूसरे के शरीर का उपहनन करते हैं ॥२०॥

शब्दार्थ—'सया-सदा' सर्वकाल 'कसिणं पुण घम्मट्ठाणं-कृत्स्नं पुनर्घर्मस्थानम्' नारकी जीवों के रहने का सपूर्ण स्थान उष्ण होता है 'गाढोवणीयं-गाढोपनीतं' और वह स्थान निधत्त निकाचित कर्म द्वारा नारकी जीवों को प्राप्त हुआ है 'अतिदुक्खधम्मं-अतिदुःखधर्मम्'

છે, ત્યાં નારકો ચિરકાળ સુધી વિષ્ઠાનુ ભક્ષણ અને મૂત્રનું પાન કર્યા કરે છે. પરમાધામિકો દ્વારા અથવા પરસ્પરના દ્વારા ઉત્પન્ન કરવામાં આવેલા કીડાઓ ત્યાં તેમને કરડયા કરે છે. આગમમા પણ એવું કહ્યું છે કે-છઠી અને સાતમી નરકભૂમિમાં નારક જીવો ઘણા જ મોટા મોટા 'રકતકુન્થુ'નાં રૂપોની વિક્રિયા કરે છે. તેઓ એક બીજાનાં શરીરનું ઉપહનન (ભક્ષણ) કરતા રહે છે. ॥૨૦॥

શબ્દાર્થ—'सया-सदा' સર્વકાલ 'कसिणं पुण घम्मट्ठाणं- कृत्स्नं पुनर्घर्मस्थानम्' નારકી જીવોને રહેવાનું સંપૂર્ણ સ્થાન ઉષ્ણ હોય છે 'गाढोवणीयं-गाढोपनीतं' અને તે સ્થાન નિધત્ત નિકાચિત કર્મદ્વારા નારકી જીવોને પ્રાપ્ત થયેલ છે.

अन्वयार्थः—(सया) सदा-सर्वकालं (कसिणं पुण घम्मट्ठाणं) कृत्स्नं संपूर्णमपि घर्मप्रधानं स्थानं स्थितिर्नारकाणां भवति (गाढोवणीयं) गाढोपनीतं निधत्तनिकाचितकर्मद्वारा प्राप्तं (अतिदुक्खधम्मं) अतिदुःखधर्ममतिदुःखदस्वभावं वर्त्तते पुनश्च तान् (अंदूसु) अन्दूषु-कुम्भी विशेषेषु (पक्खिप्प) प्रक्षिप्य तेषां (देहं विहत्तु) देहं विहत्य-विदार्य (से) तस्य (सीसं) शीर्षं मस्तकं (वेहेण) वेधेन रन्ध्रोत्पादनेन (अभितावयंति) अभितापयन्ति कीलयन्ति इति ॥२१॥

टीका—'सया' सदा 'कसिणं' कृत्स्नं समस्तमेव 'घम्मट्ठाणं' घर्मस्थानम्, अतितापप्रधानं स्थितिर्भवति नारकजीवानाम्, 'गाढोवणीयं' गाढोपनीतं निधत्तनिकाचितावस्थैः कर्मभिर्नारकजीवानां प्राप्तं भवति। पुनः कीदृशं तत्स्थानम्? तत्राह-

---

अति दुःख देना ही जिनका धर्म-स्वभाव है 'अंदूसु-अन्दूषु' कुंभी में 'पक्खिप्प-प्रक्षिप्य' डालकर 'देहं विहत्तु-देहं विहत्य' उनके शरीर का भेदन करके 'से-तस्य' उसका 'सीसं-शीर्षं' मस्तक में 'वेहेण-वेधेन' छिद्र करके 'अभितावयंति-अभितापयन्ति' पीडा पहुँचाते हैं ॥२१॥

अन्वयार्थ—नारकजीवों का रहने का सम्पूर्ण स्थान सदैव उष्णता प्रधान होता है और वह स्थान निधत्त एवं निकाचित् कर्मों के द्वारा उन्हें प्राप्त होता है। वह स्वभाव से ही अत्यन्त दुःखप्रद है। परमाधार्मिक देव नारकों को कुंभी में डालकर तथा मस्तक में छेद करके पीडा पहुँचाते हैं। २१॥

टीकार्थ—नारकजीवों के रहने का स्थान सदा एवं सम्पूर्ण उष्णता वाला होता है। उन्हें निधत्त एवं निकाचित्त अवस्था को प्राप्त कर्मों

'अतिदुक्खधम्मं-अतिदुःखधर्मम्' અતિ વધારે દુઃખ દેવું જ જેમનો ધર્મ-સ્વભાવ છે 'अंदूसु-अन्दूषु' કુંભીવિશેષમાં 'पक्खिप्प-प्रक्षिप्य' નાંખીને 'देहं विहत्तु-देहं विहत्य' તેમના શરીરને ભેદીને 'से-तस्य' તેમનું 'सीसं-शीर्षं' માથામાં 'वेहेण वेधेन' કાણું કરીને 'अभितावयंति-अभितापयन्ति' પીડા પહોંચાડે છે. ॥ ૨૧ ॥

સૂત્રાર્થ—નારકોને જ્યાં રહેવાનું હોય છે તે સંપૂર્ણ સ્થાન સદા ઉષ્ણતાવાળું હોય છે, તેમને નિધત્ત અને નિકાચિત કર્મો દ્વારા તે સ્થાનની પ્રાપ્તિ થાય છે તે સ્થાન સ્વાભવિક રીતે જ અત્યન્ત દુઃખપ્રદ છે ત્યાં ઉત્પન્ન થયેલા નારકોના શરીરને કંદુ નામની કુંભીમાં નાખી દઈને તથા તેમના મસ્તકને વીંધી પરમાધાર્મિક અસુરો તેમને ખૂબ જ યાતનાઓ આપે છે. ॥૨૧॥

ટીકાર્થ—નારકોને રહેવાનું સંપૂર્ણ સ્થાન સદા ઉષ્ણ હોય છે, નિધત્ત અને નિકાચિત અવસ્થાના સદ્ભાવવાળાં કર્મોને કારણે તેમને આ સ્થાન

'अतिदुक्खधम्मं' अतिदुःखधर्मम्, अतीवदुःखमसाताऽऽवेदनीयं धर्मः स्वभावो यस्य तत्तथाभूतं वर्त्तते। तादृशस्थाने स्थितं नारकजीवं 'अंदूसु' अन्दूषु-कुम्भीविशेषेषु 'पक्खिप्प' प्रक्षिप्य देह विहत्तु' देह विहत्य विदार्य'सीसं' शीर्षं-मस्तकम्। 'से' तस्य नारकजीवस्य 'वेहेण' वेधेन छिद्रोत्पादनेन। 'अभितावयंति' अभितापयन्ति, सर्वतः संतापयन्ति। नारकजीवानां स्थानं सर्वदैवाऽत्युष्णं भवति, तत्स्थानं तीव्रतीव्रतरतीव्रतमपरिणामकृतचिकणकर्मणा जीवेन प्राप्तं भवति। तत्स्थानमतीव दुःखदानि, यत्र स्थाने नारकिजीवानां सर्वाण्यंगानि प्रभिद्य, तत्र कीलकं निक्षिप्य संतापयन्ति परमाधार्मिका नारकजीवान् इति भावः ॥२१॥

के कारण उस स्थान की प्राप्ति होती है। वह स्थान पुनः किस प्रकार का है, सो कहते हैं, वह अत्यन्त दुःखमय स्वभाव वाला है अर्थात् स्वभावतः उस स्थान को प्राप्त करने से असह्य दुःख उत्पन्न होता है। ऐसे स्थान में नारकों को रहना पडता है। परमाधार्मिक असुर नारकियों के शरीर को बेडियों में डालकर तथा मस्तक में छिद्र करके घोर संताप पहुंचाते हैं।

आशय यह है-नारकजीवों का स्थान सदैव अत्यन्त उष्ण रहता है। तीव्र, तीव्रतर और तीव्रतम परिणामों के द्वारा उपार्जित किये हुए चिकने कर्मों से उस स्थान की प्राप्ति होती है। वही अत्यन्त दुःखदायी है। उस स्थान में नारकियों के सब अंगों को भेदन करके तथा कील ठोंककर परमाधार्मिक देव नारक जीवों को घोर सन्ताप देते हैं॥२१॥

પ્રાપ્ત થયું હોય છે તે સ્થાનનું વિશેષ વર્ણન કરતા સૂત્રકાર કહે છે કે— તે અત્યંત દુઃખપ્રદ સ્વભાવવાળું છે, એટલે કે આ સ્થાનમાં ઉત્પન્ન થનારા જીવોને સ્વાભાવિક રીતે જ અસહ્ય દુઃખોનો અનુભવ કરવો પડે છે. ત્યાં પરમાધાર્મિક દેવતાઓ નારકો પર ખૂબ જ અત્યાચાર ગુજારે છે. તેઓ તેમના શરીરને કુંભીમાં નાખીને તથા તેમના મસ્તકમાં છિદ્ર પાડીને તેમને દારુણ દુઃખનો અનુભવ કરાવે છે.

આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે નારકોનાં નિવાસસ્થાન સદા અત્યન્ત ઉષ્ણ રહે છે. તીવ્ર, તીવ્રતર અને તીવ્રતમ પરિણામો દ્વારા ઉપાર્જિત કરાયેલાં ચીકણાં કર્મોને લીધે આ સ્થાનમાં તેમની ઉત્પત્તિ થતી હોય છે આ સ્થાન અતિશય દુઃખદાયી છે. તે સ્થાનમાં ઉત્પન્ન થયેલા નારકોને કુંભીમાં નાખીને તેમના મસ્તક આદિ અંગોમાં ખીલા ઠોકીને પરમાધાર્મિક અસુરો તેમને ઘોર સંતાપનો અનુભવ કરાવે છે. ॥૨૧॥

मूलम्—छिंदंति बालस्स खुरेण नक्कं, उट्ठे वि छिंदंति दुवेवि कण्णे।
जिब्भं विणिक्कस्स विहत्थिमित्तं
तिक्खाहिं सूलाहिऽभितावयंति ॥२२॥

छाया—छिन्दन्ति बालस्य क्षुरेण नासिकामोष्ठौ अपि छिन्दन्ति द्वावपि कर्णौ।
जिह्वां विनिष्कास्य वितस्तिमात्रां तीक्ष्णाभिः शूलाभिरभितापयन्ति ॥२२॥

अन्वयार्थः—(बालस्स) बालस्य निर्विवेकिनो नारकस्य (नक्कं) नासिकां (उट्ठे वि) ओष्ठौ अपि (खुरेण) क्षुरेण (छिंदंति) छिन्दन्ति-कर्तयन्ति तथा (दुवे वि कण्णे) द्वावपि कर्णौ (छिंदंति) छिन्दन्ति (विहत्थिमित्तं) वितस्तिमितां वितस्तिमात्रां (जिब्भं) जिह्वां (विणिक्कस्स) विनिष्कास्य (तिक्खाहिं सूलाहिं) तीक्ष्णाभिः शूलाभिः (अभितावयंति) अभितापयन्ति वेदयंति इति ॥२२॥

शब्दार्थ—'बालस्स-बालस्य' विवेकरहित नारकिजीव की 'नक्कं-नासिकां' नासिका को 'उट्ठेवि-ओष्ठौ अपि' और ओष्ठ को भी 'खुरेण-क्षुरेण' अस्तुरे से 'छिंदंति-छिन्दन्ति' काटते हैं तथा 'दुवे वि कण्णे-द्वावपि कर्णौ' दोनों कान भी 'छिंदंति-छिन्दन्ति' काट लेते हैं 'विहत्थिमित्तं-वितस्तिमितां' वितस्ति मात्र 'जिब्भं-जिह्वां' जीभ को 'विणिक्कस्स-विनिष्कास्य' बाहर खींचकर 'तिक्खाहिं सूलाहिं-तीक्ष्णाभिः शूलाभिः' तीक्ष्ण धार वाले शूल से 'अभितावयंति-अभितापयन्ति' पीड़ित करते हैं ॥२२॥

अन्वयार्थ—नरकपाल अज्ञान नारक की नाक काट लेते हैं, होठों को काट लेते हैं और दोनों कानों को भी काट लेते हैं। एक बेंत लम्बी जीभ बाहर निकालकर तीक्ष्ण शूलों से उसे बींध कर पीडा देते हैं ॥२२॥

શબ્દાર્થ—'बालस्स-बालस्य' વિવેક રહિત નારકી જીવોની 'नक्कं-नासिकां' નાસિકાને (નાકને) 'उट्ठेवि-ओष्ठौ अपि' અને હોઠને પણ 'खुरेण-क्षुरेण' અસ્તરાથી 'छिंदंति-छिन्दन्ति' કાપે છે તથા 'दुवेवि कण्णे-द्वावपि कर्णौ' બંને કાન પણ 'छिंदंति-छिन्दन्ति' કાપી લે છે 'विहत्थिमित्तं-वितस्तिमात्रां' વિતસ્તિ માત્ર અર્થાત્ એક વેંત જેટલી 'जिब्भं-जिह्वां' જીભને 'विणिक्कस्स-विनिष्कास्य' બહાર ખેંચીને 'तिक्खाहिं सूलाहिं-तीक्ष्णाभिः शूलाभिः' તીક્ષ્ણ ધારવાળી શૂળથી 'अभितावयंति-अभितापयन्ति' પીડિત કરે છે. ॥ ૨૨ ॥

સૂત્રાર્થ—નરકપાલો અજ્ઞાન નારકોનાં નાક કાપી લે છે, હોઠ કાપી લે છે, બન્ને કાન પણ કાપી લે છે અને એક વેંત લાંબી તેમની જીભને બહાર ખેંચી કાઢીને તીક્ષ્ણ શૂલો (ધારદાર કાંટા જેવાં શસ્ત્રો) વડે વીંધી નાખે છે. ॥૨૨॥

टीका--'बालस्स' बालस्य निर्विवेकिनः प्राणातिपातादिघोरकर्मकारिणो जीवस्य ते परमाधार्मिकाः तेषां पूर्वदुष्कृतानि स्मारयित्वा 'नक्कं' नासिकाम् 'खुरेण' तीक्ष्णक्षुरेण छिन्दन्ति-कर्त्तयन्ति। तथा 'उट्ठेवि' ओष्ठौ अपि छिन्दन्ति। तथा-'दुवे वि' द्वावपि। 'कण्णे' कर्णौ छिन्दन्ति। तथा-'विहत्थिमित्तं' वितस्ति-मात्रां-वितस्तिप्रमाणाम् 'जिब्भं' जिह्वाम् 'विणिक्कस्स' विनिष्कास्य हस्तेन बहिरा-नीय 'तिक्खाहिं' तीक्ष्णाभिः 'सूलाहिं' शूलाभिः तदाख्याऽस्त्रविशेषैः आविध्य। 'अभितावयंति' अभितापयन्ति-जिह्वां शूलादिभिर्वेधयित्वा अतिशयेन पीडामु-त्पादयन्ति, इति भावः ॥२२॥

मूलम्-ते तिप्पमाणा तलसंपुडंव, राइंदियं तत्थ थणंति बाला।
गलंति ते सोणियपूयमंसं, पज्जोइया खार पइद्धियंगा ॥२३॥

छाया--ते तिप्यमानास्तालसंपुटा इव रात्रिंदिवं तत्र स्तनन्ति बालाः।
गलन्ति ते शोणितपूयमांसं प्रद्योतिताः क्षारप्रदिग्धाङ्गाः ॥२३॥

टीकार्थ--प्राणातिपात आदि घोर कर्म करने वाले उस अज्ञान नारक को, परमाधार्मिक उसके पूर्वपापों का स्मरण दिलाकर तीखे छुरे से नाक काट लेते हैं, दोनों ओष्ठ काट डालते हैं और दोनों कान भी काट डालते हैं। तथा एक बालिस्त (वेंत भर) जीभ मुख से बाहर निकाल कर तीक्ष्ण शूलों से वेध करके अतिशय पीडा देते हैं ॥२२॥

शब्दार्थ--'तिप्पमाणा-तिप्यमानाः' जिनके अंगों से रुधिर टपक रहा है ऐसे 'ते-ते' वे नारक 'बाला-बालाः' अज्ञानी 'तलसंपुडंव-ताल-संपुटा इव' सूखे ताल के पत्ते के समान 'राइंदियं-रात्रिंदिवम्' रात

ટીકાર્થ—પ્રાણાતિપાત આદિ ઘોર કર્મો કરનાર જીવો ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યાં તેમની કેવી દશા થાય છે તેનું સૂત્રકાર વર્ણન કરે છે-પરમા-ધાર્મિકો તેમનાં પૂર્વકૃત પાપોનું તેમને સ્મરણ કરાવીને તીક્ષ્ણ છરી વડે તેમનાં નાક કાપી નાખે છે, બન્ને હોઠ અને બન્ને કાન પણ કાપી નાખે છે, તથા તેમની એક વેંત જીભને મોઢામાંથી બહાર ખેંચી કાઢીને તેમાં તીક્ષ્ણ શૂળો અથવા ખીલાઓ ભેંકી દે છે. આ પ્રકારની અસહ્ય પીડાઓ તેમને ત્યાં સહન કરવી પડે છે. ॥૨૨॥

શબ્દાર્થ—'तिप्पमाणा-तिप्यमाना' જેમના અંગોથી લોહી ટપકી રહ્યું છે એવા 'ते-ते' તે નારક 'बाला-बालाः' અજ્ઞાની 'तलसंपुडंव-तलसंपुटा इव' વાયુથી ઉડેલ સૂકા તાલના પાના સમાન 'राइंदियं-रात्रिन्दिवम्' રાત, દિન-'तत्थ-तत्र'

अन्वयार्थः—(तिप्पमाणा) तिप्यमानाः शोणितं क्षरन्तः (ते) ते नारकाः, (बाला) बालाः-अज्ञानिनः (तलसंपुडं व) तालसंपुटा इव पवनेरितशुष्कतालपत्रसंचया इव (राइंदियं) रात्रिंदिवम् (तत्थ) तत्र नरके (थणंति) स्तनन्ति दीर्घविस्वरमाक्रन्दन्ति (पज्जोइया) प्रद्योतिताः वह्निना ज्वलिताः (खारपयद्धियंगा) क्षारप्रदिग्धांगाः—क्षारलिप्ताङ्गाः (सोणियपूयमंसं) शोणितपूतिमांसं (गलंति) गलन्ति स्रावयन्तीति ॥२३॥

टीका—'तिप्पमाणा' तिप्यमानाः-स्वाङ्गेभ्यः शोणितमुद्गिरन्तः बहिर्निःसारयन्तः 'ते' ते नारकाः 'बाला' बालाः-अज्ञानिनश्छिन्ननासिकौष्ठजिह्वाकर्णाः। 'तल-

---

व दिन 'तत्थ-तत्र' उस नरक में 'थणंति-स्तनंति' रोते रहते हैं 'पज्जोइया-प्रद्योतिताः' आग में जलाये जाते हुए 'खारपयद्धियंगा-क्षारप्रदिग्धांगाः' तथा अंगो में खार लगाये हुए 'सोणियपूयमंसं-शोणित पूयमांसं' रक्त, पीव, और मांस 'गलंति-गलन्ति' अपने अंगों से गिराते रहते हैं ॥२३॥

अन्वयार्थ--रुधिर (लोई) बहाते हुए अज्ञान नारक जीव पवन के चलने से सूखे हुए ताड के पत्तों की राशि के समान रात दिन नरक में उच्च स्वर से आक्रन्दन करते रहते हैं। वे अग्नि से जला दिये जाते हैं और फिर उनके अंग अंग पर क्षार छिडक दिया जाता है। उनके शरीर से रुधिर (लोई) और सडा मांस झरता रहता है॥२३॥

टीकार्थ--अपने अंगों से रुधिर बाहर निकालते हुए वे अज्ञानी नारकी जिनकी नाक, ओष्ठ जीभ कटी हुई है, सुखे हुए ताल के पत्तों

તે નરકમાં 'थणंति-स्तनंति' રોતા રહે છે. 'पज्जोइया-प्रद्योतिताः' આગમાં બળતાં જતાં 'खारपयद्धियंगा-क्षारप्रदिग्धांगाः' તથા અંગોમાં ખાર લગાયેલ 'सोणियपूयमंसं-शोणितपूयमांसं' રક્ત, પરૂ, અને માંસ 'गलंति-गलन्ति' પોતાના અંગોથી વહેવડાવતાં રહે છે. ॥ ૨૩ ॥

સૂત્રાર્થ—જેવી રીતે પવનની લહેરોથી તાડનાં સૂકા પાનની રાશિમાંથી 'ખડ, ખડ' અવાજ થતો રહે છે, એજ પ્રમાણે પરમાધાર્મિક અસુરો દ્વારા અંગોનું છેદન થવાને કારણે જેમનાં અંગોમાથી લોહી વહેતુ હોય છે એવાં અજ્ઞાન નારકો અહર્નિંશ ઊંચે સ્વરે આક્રંદ કર્યા કરે છે. તેમને અગ્નિમા બાળવામાં આવે છે, અને તેમના અંગો પર ત્યાર બાદ મીઠું ભભરાવવામા આવે છે. તેમનાં શરીરમાંથી સદા લોહી પરૂ અને માસ ટપકયા કરે છે. ॥૨૩॥

ટીકાર્થ—પરમાધાર્મિક દેવતાઓ દ્વારા જેમનાં નાક, કાન, હોઠ, જીભ આદિ અંગોને છેદી નાખવામાં આવ્યાં છે, અને તે કારણે જેમનાં અંગો-

संपुटं व' तालसंपुटा इव शुष्कतालपत्राणीव, 'राइंदियं' रात्रिंदिवम्, अहर्निशमिति यावत्। 'तत्थ' तत्र नरकाऽऽवासे 'थणंति' स्तनन्ति तारतरेण विस्वरं रुदन्तस्तिष्ठन्ति। तथा-'पज्जोइया' प्रद्योतिताः-वह्निना प्रद्योतिताः ज्वलन्तः। तथा-'खारपइद्धियंगा' क्षारप्रदिग्धाङ्गाः क्षारैर्लवणैः प्रदिग्धानि अतिशयेन पूरितानि अङ्गानि येषां तथाविधास्ते। 'सोणियपूयमांसं' शोणितपूयमांसम्, स्वकीयशरीरावयवेभ्यो 'गलंति' गलन्ति-निष्कासयन्ति। तद्देहात् शोणितादीनि पतन्ति इति ॥२३॥

मूलम्-जइ ते सुया लोहितपूयपाइ बालागणी तेअगुणा परेणं।
कुंभी महंताहियपोरसिया समुस्सिता लोहियपूयपुण्णा॥२४॥

छाया--यदि त्वया श्रुता लोहितपूयपाचिनी बालाग्नितेजोगुणा परेण।
कुंभी महत्यधिकपौरुषीया समुच्छ्रिता लोहितपूयपूर्णा ॥२४॥

के समान, रातदिन उस नरकावास में ऊंचे ऊंचे स्वर से रुदन करते रहते हैं। इसके अतिरिक्त वे अग्नि से जलाये जाते हैं और उनके अंगों पर लवण लगा दिया जाता है। इस कारण उनके शरीर के अवयवों से रक्त पीप एवं मांस निकलता रहता है ॥२३॥

शब्दार्थ--'लोहितपूयपाई-लोहितपूयपाचिनी' रुधिर एवं पीव को पकाने वाली 'बालागणीतेयगुणा परेणं-बालाग्नितेजोगुणा परेण' नूतन अग्नि के ताप के समान जिसका गुण है अर्थात् जो अत्यन्त तापयुक्त है 'महंता-महती' बहुत बडी 'अहियपोरसिया-अधिकपौरुषीया' तथा पुरुष प्रमाण से अधिक प्रमाण वाली 'लोहियपूयपुण्णा-लोहितपूयपूर्णा' रक्त और पीव से भरी हुई 'समुस्सिया-समुच्छ्रिताः'

માંથી રુધિર ટપકતું હોય છે એવાં તે નારકો તાડનાં સૂકાં પાંદડાંની જેમ, રાતદિન ઊંચે સ્વરે રુદન કર્યા કરે છે, તેમનાં અંગોનું છેદન કરવા ઉપરાંત તેઓ તેમને અગ્નિમાં બાળે છે અને તેમનાં દગ્ધ અંગો પર મીઠું ભભરાવીને તેમની પીડાને અધિક દારુણ કરે છે. તે કારણે તેમના શરીરના અવયવોમાંથી લોહી, પરુ અને માંસ ટપકતું રહે છે. ॥૨૩॥

શબ્દાર્થ—'लोहियपूयपाई-लोहितपूयपाचिनी' લોહી એવમ્ પરૂને પકાવવાવાળી 'बालागणीतेयगुणा परेणं-बालग्नितेजोगुणा परेण' નૂતન અગ્નિના તાપના સમાન જેનો ગુણ છે અર્થાત્ જે અત્યંત તાપ યુક્ત છે 'महंता-महती' બહુ જ મોટી 'अहियपोरसिया-अधिकपौरुषीया' તથા પુરુષ પ્રમાણથી અધિક, પ્રમાણવાળી 'लोहियपूयपुण्णा-लोहितपूयपूर्णा' રક્ત અને પરૂથી ભરેલા 'समु-

अन्वयार्थ--(लोहितपूयपाई) लोहितपूयपाचिनी रक्तपूयपाचिका कुंभी (बालागणीतेअगुणा परेणं) बालाग्नितेजोगुणा परेण-जाज्वल्यमानाग्नितप्ता प्रकर्षेण (महंता) महती (अहियपोरुसिया) अधिकपौरुषीया-पुरुषप्रमाणादधिका (लोहियपूयपुण्णा) लोहितपूयपूर्णा (समुस्सिया) समुच्छ्रिता-उष्ट्राकृतिः ऊर्ध्वंव्यवस्थिता (कुंभी) कुंभी (जइ ते सुया) यदि ते श्रुता ॥२४॥

टीका--पुनरपि सुधर्मस्वामी जंबूस्वामिनं प्रति भगवतस्तीर्थंकरस्य वचनं प्रकाशयति-'जइ ते' इत्यादि। 'लोहितपूयपाई' लोहितपूयपाचिनी रक्तपूयपाचिनी, लोहितम् अपक्वं रुधिरं पूयम् पाचितं रक्तम्, तदुभयं पाचयति या सा लोहितपूयपाचिनी। तथा-'बालागणीतेयगुणा परेणं' बालाग्नितेजोगुणा परेण बालाग्निना, बालो नूतनोऽग्निः तेन बालाग्निना योऽभितापः स एव गुणो यस्याः

ऊंची 'कुंभी-कुंभी' कुम्भी नामक नरकभूमि 'जइ ते सुया-यदि त्वया श्रुता' कदाचित् तुमने सुनी होगी ॥२४।

अन्वयार्थ--रुधिर और पीप को पकाने वाली, नूतन अग्नि के समान गुण वाली अर्थात् तीव्र ताप से युक्त, महती पुरुष प्रमाण से भी अधिक प्रमाणवाली, रक्त तथा पीत से परिपूर्ण और ऊंट की आकृति की ऊंची रही हुई कुंभी संभव है तुमने सुनी हो ॥२४॥

टीकार्थ--सुधर्मा स्वामी जम्बूस्वामी के प्रति पुनः भगवान् तीर्थंकर के वचन को प्रकाशित करते हैं-'जइ ते' इत्यादि। अपक्व रक्त लोहित तथा पका हुआ रक्त पूय (मवाद) कहलाता है। इन दोनों को जो पकाती है उसे 'लोहितपूयपाचिनी' कहते हैं। बाल अर्थात् नूतन अग्नि के समान गुण वाली जो हो उसे 'बालाग्नितेजोगुणा' कहते हैं। इस

त्वया-समुच्छ्रिताः' ઊંચી 'कुंभी-कुंभी' કુમ્ભી નામવાળી નરકભૂમી 'जइ ते सुया-यदि त्वया श्रुता' કદાચિત્ તમે સાભળી હશે ॥ ૨૪ ॥

સૂત્રાર્થ—રુધિર અને પરુને પકાવનારી, નૂતન અગ્નિના જેવા તેજસ્વી ગુણવાળી એટલે કે તીવ્ર તાપથી યુક્ત, ઘણી મોટી-પુરુષપ્રમાણ કરતાં પણ અધિક પ્રમાણવાળી, રક્ત અને પરુથી પરિપૂર્ણ અને ઊંટના જેવા આકારવાળી, ઊંચા એવા કુંભી નામના નરકની વાત તો કદાચ તમે સાંભળી હશે ॥૨૪॥

ટીકાર્થ—સુધર્મા સ્વામી જંબૂસ્વામીની સમક્ષ મહાવીર પ્રભુનાં વચનો પ્રકટ કરતા આ પ્રમાણે કહે છે-'जइ ते' ઈત્યાદિ—અપકવ રક્તને 'લોહિત' કહે છે તથા પકવ રક્તને 'પરૂ' કહે છે. આ બન્નેને જે પકાવે છે તેને 'લોહિતપૂયપાચિની' કહે છે. બાલ અગ્નિના (નૂતન અગ્નિના) જેવા તેજસ્વી ગુણવાળી જે હોય છે, તેને 'बालाग्नितेजोगुणा' કહે છે એવી બાલાગ્નિના જેવા

सा बालाग्नितेजोगुणा। 'परेणं' परेण—प्रकर्षेण अतिशयेन तप्तेत्यर्थः । पुनः कथं-भूता कुंभी? तत्राह—'महंता' महती अतिशयेन बृहत्तरा। 'अहियपोरसिया' अधिक-पौरुषीया—पुरुषप्रमाणतोऽधिका । 'समुस्सिया' समुच्छ्रिता, उष्ट्रिकाकृतिः ऊर्ध्वे-व्यवस्थिता । 'लोहियपूयपुण्णा' लोहितपूयपूर्णा—रक्तपूयाभ्यां पूर्णा व्याप्ता । एवं-भूता कुंभी । 'जइ' यदि 'ते' त्वया 'सुया' श्रुता—आकर्णिता भवेत्। एतादृशः कुम्भीनाम नरकः युष्माभिः श्रुतः तत्रेमे पापकारिणो गच्छन्तीति संबन्धः ॥२४॥

मूलम्—पक्खिप्प तासु पययंति बाले, अट्टस्सरे ते कलुणं रसंते।
तण्हाइया ते तउ तंब तत्तं, पज्जिज्जमाणाऽट्टस्सरं रसंति ॥२५॥

छाया—प्रक्षिप्य तासु प्रपचंति बालान् आर्त्तस्वरान् तान् करुणं रसतः ।
तृष्णार्दितास्ते त्रपुताम्रतप्तं पाय्यमाना आर्त्तस्वरं रसन्ति ॥२५॥

बालाग्नि के समान अत्यन्त तीव्र संताप से युक्त, बहुत बडी, पुरुष प्रमाण से भी अधिक प्रमाण वाली, उष्ट्रिका जैसी आकृति वाली ऊंची स्थित तथा रक्त और पीव से व्याप्त कुंभी यदि तुमने सुनी हो। उस कुंभी में वे पापकारी नारक जाकर उत्पन्न होते हैं ॥२४॥

'पक्खिप्प' इत्यादि ।

शब्दार्थ--'तासु-तासु' रक्त और पीव से भरी हुई उस कुम्भी में 'बाले-बालान्' अज्ञानी 'अट्टस्सरे-आर्त्तस्वरान्' आर्तनाद करते हुए 'कलुणं रसंते-करुणं रसतः' एवं करुण—दीन स्वर से रुदन करते हुए नारकी जीवों को 'पक्खिप्प-प्रक्षिप्य' उसमें डालकर 'पययंति-प्रपचन्ति' नरकपाल पकाते हैं 'तण्हाइया-तृष्णार्दिताः' प्यास से व्या-

---

ગુણુવાળી અત્યન્ત તીવ્ર સંતાપથી યુક્ત, ઘણી જ મોટી—પુરુષપ્રમાણુ કરતાં પણુ અધિક પ્રમાણુવાળી, ઉષ્ટ્રિકા (ઊંટ) ના જેવા આકારવાળી, ઊંચી સ્થિત લોહી અને પરુથી વ્યાપ્ત કુંભીની વાત તો તમે કદાચ સાંભળી હશે. તે પાપકારી નારકો તે કુંભીમાં જઈને ઉત્પન્ન થાય છે. ॥૨૪॥

'पक्खिप्प' ઈત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'तासु-तासु' રક્ત અને પરૂથી ભરેલી તે કુમ્ભીમાં 'बाले-बालान्' અજ્ઞાની 'अट्टस्सरे-आर्त्तस्वरान्' આર્તનાદ કરતાં 'कलुणं रसंते-करुणं रसतः' એવમ્ કરુણુ—દીન સ્વરથી રડતાં નારકી જીવોને 'पक्खिप्प-प्रक्षिप्य' તેમાં નાંખને 'पययंति-प्रपचन्ति' નરકપાલ પકાવે છે 'तण्हाइया-तृष्णार्दिताः' તરસથી

अन्वयार्थः—(तासु) तासु-कुम्भीषु (बाले) बालान् (अट्टस्सरे) आर्त्तस्वरान् (कलुणं रसंते) करुणं-दीनं रसतः रोदनं कुर्वतः (पक्खिप्प) प्रक्षिप्य (पयपंति) प्रपचंति परमाधार्मिकाः (तण्हाइया) तृष्णार्दिताः-पिपासाकुलिताः (ते) ते नारकाः (तउतंबतत्तं) त्रपुताम्रतप्तं (पज्जिज्जमाणा) पाय्यमानाः (अट्टस्सरं) आर्त्तस्वरं यथा स्यात् तथा (रसंति) रसन्ति-आक्रन्दनं कुर्वन्तीति ।२५।

टीका—'तासु' तासु कुम्भीषु रक्तपूयपूरितासु 'बाले' बालान् पापकारिणः। 'अट्टस्सरे' आर्त्तस्वरान् अतिदीनं नादं कुर्वतः। तथा-'कलुणं' करुणम्। 'रसंते' रसतः करुणस्वरं कुर्वतोऽतिदीनान जीवान् 'पक्खिप्प' प्रक्षिप्य, तासु कुम्भीषु

कुल' 'ते-ते' वे नारकी जीव नरकपालों के द्वारा 'तउतंबतत्तं-त्रपुताम्रतप्त' गरम सीसा और तांबा 'पज्जिज्जमाणा-पाय्यमानाः' पिलाये जाते हुये 'अट्टस्सरं-आर्त्तस्वरं' आर्त्तस्वर से 'रसंति-रसन्ति' रुदन करते हैं ॥२५॥

अन्वयार्थ—उन कुंभियों में उन अज्ञानी, आर्त्तस्वर वाले तथा करुण क्रन्दन करने वाले नारक जीवों को पटककर नरकपाल पकाते हैं। तथा प्यास से पीडित उन नारकों को तपाया हुआ रांगा और तांबा पिलाया जाता है तो वे आर्त्तस्वर से आक्रन्दन करते हैं-बुरी तरह चीखते हैं ॥२५॥

टीकार्थ—रक्त और पीव से परिपूर्ण उन कुंभियों में उन पापी, अत्यन्त आर्त्तस्वर से चिल्लाने वाले तथा करुण आवाज करने वाले अतीव दीन नारकों को पटककर परमाधार्मिक पकाते हैं। जैसे उबलते

વ્યાકુળ 'ते-ते' તે નારકી જીવ નરકપાલોના દ્વારા 'तउतंबतत्तं-त्रपुताम्रतप्तं' ગરમ સીસું અને તાંબુ 'पज्जिज्जमाणा-पाय्यमानाः' પીવડાવવામાં આવતાં 'अट्टस्सरं-आर्त्तस्वरं' આર્ત્તસ્વરથી 'रसंति-रसन्ति' રડે છે ॥૨૫॥

સૂત્રાર્થ—નરકપાલો તે કુંભીઓમાં તે અજ્ઞાન નારકોને બળજબરીથી પછાડીને પકાવે છે. ત્યારે તેઓ આર્ત્તસ્વરે કરુણ આક્રંદ કરે છે. તથા તરસથી પીડાતા તે નારકોને ગરમા ગરમ સીસા તથા તાંબાના રસ પીવરાવવામાં આવે છે. આ દુ:ખ સહન ન થઇ શકવાને કારણે તે નારકો આર્ત્ત સ્વરે આક્રંદ કરે છે.-ભયંકર ચીસો પાડે છે ॥૨૫॥

ટીકાર્થ—રુધિર અને પરુથી પરિપૂર્ણ તે કુંભીઓમાં તે પાપી, અત્યન્ત આર્ત્ત સ્વરે ચીસો પાડતા, કરુણાજનક અવાજે રુદન કરતાં, તે અતિશય દીન નારકોને પરમાધાર્મિકો પટકીને પકાવે છે. જેવી રીતે ઉકળતા તેલની

अभिनवत्रह्निप्रदीप्तातिगहनासु पापकर्मकारिणः पातयित्वा 'पययंति' प्रपचन्ति यथा–तप्ततैलपूरितकटाहे शाकं प्रक्षिप्येतस्ततश्चालनं कुर्वन् पाचयति तद्वत् कटाहकलशकुम्भ्यां बालान् इतस्ततः चालनेन ते परमाधार्मिकाः पाचयन्ति। तत्र पाकदुःखमनुभवन्तस्ते बालाः किं कुर्वन्ति तत्राह–'तण्हाइया' तृष्णार्दिताः तृष्णया जलपानेच्छया पीडितास्ते बालाः परमाधार्मिकैः 'तउतंबतत्तं' त्रपुताम्रतप्तम्, तृष्णयाऽऽकुलितास्ते यदा जलं प्रार्थयन्ति, तदा ते नरकपालास्तान् भो! मद्यन्तेऽतीव प्रियमासीत् पिब इदानीमिदमिति स्मारयित्वा–तप्तं त्रपुताम्रम्। 'पज्जिज्जमाणा' पाय्यमानास्ते नारकाः। 'अट्टतरं' आर्त्तस्वरं रसन्ति, विलक्षणदुःखाऽनुभवनेन दुःखिताः आसन् एव, इदानीं तप्तत्रपुताम्रपानेन सुतरां साऽतिशयेन दुःखिताः सन्तः आर्त्तनाद् कुर्वन्तीति ॥२५॥

हुए तैल से पूरित कढाई में शाक डालकर और इधर से उधर तथा उधर से इधर हिला डुलाकर पकाया जाता है, उसी प्रकार कढाई के समान कुंभी में उन पापी जीवों को इधर उधर हिलाकर परमाधार्मिक पकाते हैं। पकाने के दुःख का अनुभव करते हुए वे अज्ञानी क्या करते हैं, सो कहते हैं–प्यास से पीडित होकर जब वे जल की प्रार्थना करते हैं, तब नरकपाल उन्हें कहते हैं–'अरे तुझे मदिरा बहुत प्रिय थी, ले अब यह पी, इस प्रकार स्मरण दिलाकर उबलता हुआ रांगा और तांबा पिलाते है। तब वे अतीव आर्त्तस्वर से चिल्लाते हैं। विलक्षण प्रकार के दुःख का अनुभव करके वे बेचारे पहले ही दुःखी थे, अब तपा हुआ रांगा और शीशा पिलाने से वे स्वभावतः और अधिक दुःखी होते हैं और आर्त्तनाद करते हैं ॥२५॥

કડાઈમાં શાકને નાખીને તાવેથા વડે હલાવવામાં આવે છે, એજ પ્રમાણે તે કુંભીઓમાં તે નારકોને નાખીને તથા તેમને આમ તેમ ફેરવી ફેરવીને–શાકની જેમ હલાવીને–પકાવવામાં આવે છે. આ પ્રકારે જ્યારે તેમને પકાવવામાં આવે છે ત્યારે તેમને અસહ્ય પીડા થાય છે અને તરસને કારણે તેમનાં કંઠ સુકાઈ જાય છે, તેઓ પાણીને માટે કાલાવાલા કરે છે ત્યારે નરકપાલો તેમને કહે છે—'અરે, તમને મદિરાપાન ઘણું જ પ્રિય હતું, તો હવે આ રસનું પાન કરો!' આ પ્રમાણે તેમના પૂર્વજન્મના દુષ્કૃત્યોનું તેમને સ્મરણ કરાવીને તેઓ તેમને તાંબા અને સીસાનો ઉકળતો રસ પિવરાવે છે, ત્યારે તેઓ આર્ત્તસ્વરે ચીસો પાડવા લાગે છે. કુંભીમાં પકાવાયા હોવાને કારણે તેઓ અસહ્ય પીડાનો અનુભવ કરી રહ્યા હતા, તેમાં વળી ગરમા ગરમ સીસા અને તાંબાના રસનું પરાણે પાન કરવું પડે છે, તે કારણે તેમના દુઃખની માત્રા સ્વાભાવિક રીતે જ ખૂબ વધી જાય છે, તેથી આર્ત્તનાદ કરે છે. ॥૨૫॥

मूलम्-अप्पेण अप्पं इह वंचइत्ता भवाहमे पुव्वसते सहस्से।
चिट्ठंति तत्था बहुकूरकम्मा, जहा कडं कम्म तहासि भारे।२६।

छाया---आत्मनात्मानमिह वंचयित्वा भवाधमान् पूर्वं शतसहस्रशः ।
तिष्ठन्ति तत्र बहुक्रूरकर्माणो यथाकृतं कर्म तथाऽस्य भारः ॥२६॥

अन्वयार्थः--(इह) इहलोके (अप्पेण) आत्मना स्वेनैव (अप्पं) आत्मानं स्वं (वंचइत्ता) वंचयित्वा (पुव्वसते सहस्से) पूर्वं शतसहस्रशः (भवाहमे) भवाधमान् मत्स्यबन्धलुब्धकभवान् प्राप्य। (बहुकूरकम्मा) बहुक्रूरकर्माणः (तत्थ) तत्र नरके

'अप्पेण' इत्यादि ।

शब्दार्थ—'इह-इह' इस मनुष्य भव में 'अप्पेण-आत्मना' अपने आप ही 'अप्पं-आत्मानम्' अपने को 'वंचइत्ता-वंचयित्वा' वंचित करके 'पुव्वसते सहस्से-पूर्वं शतसहस्रशः' पूर्वजन्म में सैकडों और हजारों बार 'भवाहमे-भवाधमान्' लुब्धक आदि अधम भवों को प्राप्त करके 'बहुकूरकम्मा-बहुकूरकर्माणः' बहुक्रूरकर्मी जीव 'तत्थ-तत्र' उस नरक में 'चिट्ठंति-तिष्ठन्ति' रहते हैं 'जहाकडं कम्म- यथाकृतं कर्म' पूर्व जन्म में जैसा कर्म जिसने किया है 'तहासि भारे-तथाऽस्य भारः' उसके अनुसार ही उसे दुःख प्राप्त होता है ।२६॥

अन्वयार्थ—इस मनुष्यभव में अथवा मनुष्य लोक में जो अपने आप की वंचना (ठगना) करते हैं, वे पहले सैकड़ों और हजारों बार लुब्धक (शिकारी) आदि के अधम भवों को प्राप्त करते हैं, फिर वे

'अप्पेणं' ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'इह-इह' આ મનુષ્યભવમાં 'अप्पेण-आत्मना' પોતેજ 'अप्पं-आत्मानम्' પોતાને 'वंचइत्ता-वंचयित्वा' છેતરીને 'पुव्वसते सहस्से-पूर्वं शतसहस्रशः' પૂર્વ જન્મમાં સેંકડો અને હજારો વાર 'भवाहमे-भवाधमात्' લુબ્ધક વગેરે અધમભવને પ્રાપ્ત કરીને 'बहुकूरकम्मा-बहुक्रूरकर्माणः' બહુક્રૂર કર્મી-જીવ 'तत्थ-तत्र' એ નરકમાં 'चिट्ठंति-तिष्ठंति' રહે છે. 'जहा कडं कम्म-यथाकृतं कर्म' પૂર્વજન્મમાં જેવા કર્મ જેણે કર્યા છે. 'तहासि भारे-तथाऽस्य भारः' તેના અનુસાર જ તેને દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૨૬॥

સૂત્રાર્થ—આ મનુષ્યભવમાં અથવા આ લોકમાં જેઓ આત્મવંચના (પોતાના આત્માને છેતરવાની પ્રવૃત્તિ) કરે છે તેઓ પહેલાં તો સેંકડો અથવા હજારો વાર શિકારી આદિ અધમ જીવો રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યાર

(चिट्ठंति) तिष्ठन्ति-पूर्वजन्मनि (जहा कडं कम्म) यथाकृतं कर्म (तहासि भारे) तथाऽस्य भारः पूर्वजन्मनि यथा कर्म कृतं तदनुरूपेणैवात्र फलमनुभवन्तीति ॥२६॥

टीका—'इह' इह-अस्मिन्नेव मनुष्यभवे यः 'अप्पेण' आत्मना स्वेनैव परवंचनादिव्यापारप्रवृत्तेन स्वत एव स्वस्य। 'अप्पं' आत्मानम् परमार्थतो 'वंचइत्ता' वंचयित्वा प्रतार्य, अल्पसुखाय परानपहत्य तज्जिनितसुखेन आत्मानं प्रतार्य। 'भवाहमे' भवाधमे भवानां बहुजन्मनां मध्ये येऽधमाः भवाः इति भवाधमाः मत्स्यबंधकलुब्धकादीनां भवाः व्यतीतजन्मसु। 'पुव्वंसते सहस्से' पूर्वस्मिन् शतसहस्रशः-सम्यगनुभूय, सहस्रशो लुब्धकाद्यधमभवान् प्राप्य। 'बहुकूरकम्मा' बहुक्रूरकर्माणः अनेकप्रकारकहिंसादि स्वरूपाऽतिकठिनकर्मकारिणः। 'तत्थ' तत्र दारुणे दुःखबहुले नरकावासे 'चिट्ठंति' तिष्ठन्ति, प्रभूतकालं यावत्। तादृश नरकवासे

क्रूरकर्मी नरक में उत्पन्न होते हैं। जिसने पूर्वजन्म में जैसा कर्म किया है, उसे तदनुरूप ही फल भोगना पडता है ॥२६॥

टीकार्थ--इस मनुष्यभव में जो दूसरों को वंचित करते-ठगते हैं, वस्तुतः वे अपने आपको ही वंचित करते हैं। अपने थोडे से सुख के लिये जो दूसरों का घात करता है, वह हिंसाजनित सुख से अपने को ही ठगता है। ऐसे प्राणी बहुत जन्मों में जो मच्छीमार व्याध आदि के अधम भव हैं, उनमें सैकडों-हजारों बार जन्म लेकर और अनेक प्रकार के हिंसा आदि क्रूर कर्म करके उस दुःखप्रचुर दारुण नरक में उत्पन्न होते हैं। वे वहां लम्बे काल तक निवास करते हैं। इस प्रकार के नरकावास में दीर्घकाल पर्यन्त स्थित रहने का क्या कारण है, सो प्रकट करते हैं-पूर्वजन्मों में जिसने जैसे अध्यवसाय से अधम

બાદ તે ક્રૂર કર્મ કરનારા જીવો નરકગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. જેમણે પૂર્વજન્મમાં જેવાં કર્મ કર્યા હોય, તેમણે તેને અનુરૂપ ફળ ભોગવવું જ પડે છે.॥૨૬॥

ટીકાર્થ—આ મનુષ્યભવમાં જે માણુસ બીજાને ઠગે છે, તે ખરી રીતે તો પોતાના આત્માની જ વંચના કરે છે, એટલે કે પોતાની જાતને છેતરતો હોય છે. પોતાને થોડા સુખની પ્રાપ્તિ થાય તે માટે જેઓ બીજા જીવોનો ઘાત કરે છે, તેઓ હિંસાજનિત સુખ દ્વારા પોતાના આત્માને જ છેતરે છે. કારણ કે ક્ષણિક સુખને માટે તેમના દ્વારા જે પ્રાણાતિપાત આદિ પાપકર્મો સેવાય છે, તેને પરિણામે તેમને નરકગતિનાં દુઃખો દીર્ઘકાળ સુધી સહન કરવા પડે છે. એવા જીવો માછીમાર, પારધી, શિકારી આદિ અધમ ભવોમાં સેંકડો અથવા હજારો વાર જન્મ લઈને હિંસા આદિ ક્રૂર કર્મોનું સેવન

दीर्घकालपर्यन्तं स्थितौ कारणमाह—'जहा कडं कम्म तहासि भारे' इति। पूर्वजन्मसु 'जहा' यथा येन अध्यवसायेन अधमम् अधमात्यधमादिना 'कडं कम्म' कृतं कर्म कृतानि संपादितानि जीवहिंसादीनि। 'कम्म' कर्माणि 'तहा' तेन तेनैव रूपेण 'सि' तस्य नारकीयजन्तोः 'भारे' भाराः वेदनाः प्रादुर्भवन्ति स्वतः, परतः, उभयतो वा। तथाहि—पूर्वजन्मनि परकीयमांसभक्षका नरकस्थितौ स्वमांसान्येवाऽग्निना प्रताप्य भक्षयन्ति। मांसरसपायिनो निजपूयरुधिराणि तप्तत्रपूणि पाय्यन्ते। तथा मत्स्यघातकलुब्धकादयस्तथैव छिद्यन्ते, भिद्यन्ते नरकावासे। तथाऽनृतभाषिणामनृतभाषणं स्मारयित्वा जिह्वा छिद्यन्ते। परद्रव्यापहारिणामंगानि

अति-अधम भाव से जीवहिंसा आदि कर्म किये हैं उसके लिये वे उसी रूप में भार बनते हैं अर्थात् वेदना उत्पन्न करते हैं। वे वेदनाएँ कोई स्वतः अर्थात् अपने आप से, कोई पर के निमित्त से और कोई दोनों के निमित्त से होती हैं। जैसे जिन्होंने पूर्वजन्म में मांसभक्षण किया है, उन्हें नरक में अपना निजका अग्नि में पकाया हुआ मांस खिलाया जाता है। जो मांस के रस को पीने वाले थे उन्हें अपना पीव और रुधिर तथा उबलता हुआ शीशा पिलाया जाता है। नरक में गये हुए मच्छीमार और व्याध आदि उसी प्रकार छेदे भेदे जाते हैं जिसप्रकार उन्होंने पूर्वजन्म में छेदन-भेदन किया होता है। जो पूर्वजन्म में मिथ्याभाषी होते हैं, मिथ्याभाषण का स्मरण करवाकर उनकी जिह्वा का छेदन

કરીને દુઃખપ્રચુર દારુણ નરકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેઓ ત્યાં ઘણા લાંબા કાળ સુધી નિવાસ કરે છે. હવે સૂત્રકાર એ વાત પ્રકટ કરે છે કે તેમને શા કારણે તે નરકમાં દીર્ઘકાળ સુધી રહેવું પડે છે.

પૂર્વજન્મમાં જેણે જેવા અધ્યવસાયથી-અધમ અથવા અતિ અધમભાવથી-જીવહિંસા આદિ કર્મ કર્યાં હોય છે, તેમને તે કર્મોનો ભાર એજ રૂપે વહન કરવો પડે છે એટલે કે તે કર્મો જ તેમની વેદનાનો અનુભવ કરાવવામાં કારણભૂત બને છે. તે વેદનાઓમાંની કોઇ સ્વતઃ (પોતાના નિમિત્તને લીધે), કોઈ પરના નિમિત્તને લીધે અને કોઈ બન્નેના (સ્વ અને પરના) નિમિત્તને લીધે ભોગવવી પડે છે. જેમકે જેમણે પૂર્વજન્મમાં માંસનું ભક્ષણ કર્યું હોય છે, તેને પોતાનું જ અગ્નિમાં પકાવેલું માંસ ખવરાવવામાં આવે છે. જેઓ માંસના રસનું પાન કરતા હતા, તેમને તેમનું પોતાનું રુધિર, પરુ તથા ઉકળતા સીસા અને તાંબાનો રસ પિવરાવવામાં આવે છે. માછીમાર અને વ્યાધના ભવમાં જીવોએ જે પ્રકારે જીવોનું છેદન-ભેદન કર્યું હોય છે

छिद्यन्ते। परदारिकाणां वृषणोच्छेदः क्रियन्ते। तथा महापरिग्रहारंभवतां क्रोधमायामानलोभिनां च क्रोधादि कार्यं स्मारयित्वा तादृशमेव दुःखमुत्पाद्यते। तस्मात् सम्यगुक्तम्-यथावृत्तं कर्म तादृग् एव तत्कर्मविपाकाऽऽपादितो भारः इति ॥२६॥

मूलम्-समज्जिणित्ता कलुसं अणज्जा इट्ठेहिं कंतेहि य विप्पहूणा।
ते दुब्भिगंधे कसिणे य फासे कम्मोवगा कुणिमे आवसंति
त्तिबेमि ॥२७॥

छाया—समर्ज्य कलुषमनार्या इष्टैः कान्तैश्च विप्रहीनाः।
ते दुरभिगन्धे कृत्स्ने च स्पर्शे कर्मोपगाः कुणिमे आवसन्ति। इति ब्रवीमि ॥२७॥

छेदन किया जाता है। परकीय द्रव्य का अपहरण करने वालों के अंग काटे जाते हैं। परस्त्रीगामियों के अण्डकोष उखाड लिये जाते हैं। महारंभ और महापरिग्रह वालों को तथा क्रोध, मान, माया और लोभ करने वालों को उनके दोषों का स्मरण कराकर उन्हीं के अनुरूप दुःख उत्पन्न किये जाते हैं। अतएव ठीक ही कहा है कि जैसा कर्म किया गया है, तदनुरूप ही उस कर्म के विपाक से उत्पन्न भार (कष्ट) सहन करना पडता है ॥२६॥

'समज्जिणित्ता' इत्यादि।

शब्दार्थ—'अणज्जा-अनार्याः' प्राणातिपात आदि क्रूर कर्म करने वाले अनार्य पुरुष 'कलुसं-कलुषम्' पाप को 'समज्जिणित्ता-समर्ज्य' उपा-

એજ પ્રકારે નારકના ભવમાં તેમનાં શરીરનું છેદન-ભેદન કરવામાં આવે છે. જે જીવોએ પૂર્વભવમાં મૃષાવાદનું સેવન કર્યું હોય છે, તેમને પરમાધાર્મિક અસુરો તે મૃષાવાદનું સ્મરણ કરાવીને તેમની જીભ કાપી નાખે છે. પારકાં દ્રવ્યનું અપહરણ કરનારા જીવોનાં અંગો કાપી નાખવામાં આવે છે. પરસ્ત્રી સાથે કામભોગોનું સેવન કરનાર જીવોના અંડકોષ ખેંચી કાઢવામાં આવે છે. મહારંભ, મહાપરિગ્રહ, ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ કરનારા જીવોને તેમના દોષોનું સ્મરણ કરાવીને તે દોષોને અનુરૂપ યાતનાઓ આપવામાં આવે છે, તેથી જ સૂત્રકારે આ પ્રકારનું જે કથન કર્યું છે, તે યથાર્થ જ છે-'જે જીવે જેવાં કર્મ કર્યાં હોય, તેને અનુરૂપ-તે કર્મના વિપાક જનિત-ભાર (કષ્ટ) તેને સહન કરવો જ પડે છે. એટલે કે કરેલાં કર્મોનાં ફળ દરેક જીવે અવશ્ય ભોગવવા જ પડે છે. ॥૨૬॥

'समज्जिणित्ता' ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'अणज्जा-अनार्याः' પ્રાણાતિપાત વગેરે ક્રૂર કર્મ કરવાવાળા અનાર્ય પુરુષ 'कलुसं-कलुषम्' પાપને 'समज्जिणित्ता-समर्ज्य' ઉપાર્જન કરીને

अन्वयार्थः--(अणज्जा) अनार्याः प्राणातिपातादिकर्मकारिणः (कलुसं) कलुषं पापं (समज्जिणित्ता) समर्ज्याशुभकर्मोपचयं कृत्वा (इट्ठेहिं कंतेहि य विप्पहूणा) इष्टैः कान्तैश्च विप्रहीनाः-कमनीयशब्दादिविषयैर्विप्रमुक्ताः (दुब्भिगंधे) दुरभिगन्धे 'कसिणे य फासे' कृत्स्ने च स्पर्शे अत्यन्ताशुभस्पर्शयुक्ते (कुणिमे) कुणिमे-मांसरुधिरादिपूर्णे नरके 'कम्मोवगा' कर्मोपगाः-कर्माधीनाः (आवसंति) आवसन्ति-यावदायुस्तावत्तिष्ठन्तीति ॥२७॥

टीका--'अणज्जा' अनार्याः प्राणातिपाताद्यशुभकर्मकारित्वात्ते अनार्याः क्रूरकर्मकारिणः पुरुषाः। हिंसाऽनृतभाषणस्तेयादिभिराश्रवद्वारैः 'कलुसं'

जेन करके 'इट्ठेहिं कंतेहि य विप्पहूणा-इष्टैः कान्तैश्च विप्रहीनाः' इष्ट एवं प्रिय से रहित होकर 'दुब्भिगंधे-दुरभिगंधे' दुर्गन्ध से भरे 'कसिणे य फासे-कृत्स्ने च स्पर्शे' अत्यन्त अशुभ स्पर्शवाले 'कुणिमे-कुणिमे' मांस और रुधिर आदि से भरे हुए नरक में 'कम्मोवगा-कार्मोपगाः' कर्म के वशवर्त्ती होकर 'आवसंति-आवसन्ति' निवास करते हैं ॥२७॥

अन्वयार्थ--जो अनार्य अर्थात् प्राणातिपात आदि हेयकर्म करने वाले हैं, वे पाप को उपार्जन करके, इष्ट एवं कान्त शब्दादि विषयों से रहित होकर दुर्गन्धयुक्त अत्यन्त अशुभ स्पर्श वाले तथा मांस रुधिर आदि से परिपूर्ण नरक में, कर्मों के वशीभूत होकर आयुपर्यन्त रहते हैं ॥२७॥

टीकार्थ--अनार्य अर्थात् प्राणातिपात आदि क्रूर कर्म करने वाले जीवहिंसा, मृषावाद, चोरी आदि आश्रव द्वारों से पाप उपार्जन करके इष्ट और कान्त अर्थात् मनोज्ञ शब्दादि विषयों से रहित होकर अत्यन्त

'इट्ठेहिं कंतेहि य विप्पहूणा-इष्टैः कान्तैश्च विप्रहीनाः' ઇષ્ટ એવમ્ પ્રિયથી રહિત થઈને 'दुब्भिगंधे-दुरभिगंधे' દુર્ગંધથી ભરેલ 'कसिणे य फासे-कृत्स्ने च स्पर्शे' અત્યંત વધારે અશુભ સ્પર્શવાળા 'कुणिमे-कुणिमे' માંસ અને લોહી વગેરેથી ભરેલ નરકમાં 'कम्मोवगा-कर्मोवगाः' કર્મના વશવર્તી થઈને आवसंति-आवसन्ति' નિવાસ કરે છે. ॥૨૭॥

સૂત્રાર્થ—અનાર્ય જીવો એટલે કે પ્રાણાતિપાત આદિ હેય કર્મ કરનારા જીવો પાપનું ઉપાર્જન કરીને, ઇષ્ટ અને કાન્ત શબ્દાદિ વિષયોથી રહિત, દુર્ગંધયુક્ત અત્યન્ત અશુભ સ્પર્શયુક્ત, અને માંસ, રુધિર આદિથી પરિપૂર્ણ નરકમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને કૃત કર્મોના દુઃખજનક વિપાક ત્યાંના તેમના આયુષ્યના અન્તકાળ પર્યન્ત ભોગવે છે. ॥૨૭॥

ટીકાર્થ—અનાર્ય લોકો, એટલે કે પ્રાણાતિપાત આદિ ક્રૂર કર્મ કરનારા લોકો, જીવહિંસા, મૃષાવાદ. ચોરી આદિ આશ્રવદ્વારો મારફત પાપનું ઉપાર્જન કરીને નરકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યાં ઇષ્ટ અને કાન્ત (મનોજ્ઞ)

कलुषं पापम्। 'समज्जिणित्ता' समर्ज्य-सम्यग्रूपेणाऽर्जयित्वा 'इट्ठेहिं' इष्टैः शब्दादिविषयैः 'कंतेहिं' कान्तैश्च-मनोभिलषितैः 'विप्पहूणा' विप्रहीनाः परित्यक्ताः सन्तः 'दुब्भिगंधे' दुरभिगन्धे-अतिशयिताऽशुभगन्धैः परिपूरिते नरके। 'कसिणे' कृत्स्ने संपूर्णे 'फासे' अशुभस्पर्शे एकान्ततः उद्वेजनीये 'कुणिमे कम्मोवगा' कुणिमे कर्मोपगाः स्वकर्मगा प्राप्ताः तादृशनारकजीवास्तथोपरिवर्णितवीभत्से क्रन्दनशब्दाकुले सर्वाऽमेध्ये अधमे नरके 'आवसंति' आवसन्ति-आसमन्तात् उत्कृष्टतस्त्रयस्त्रिंशतसागरोपमाणि यावत् यस्यां वा नरकपृथिव्यां यावदायुः तावद् वसन्ति तिष्ठन्ति। त्तिबेमि इति ब्रवीमि कथयामीति। इति शब्दः समाप्तिद्योतकः। ब्रवीमि तीर्थकरोदितवचनानि ।२७॥

इति श्री--विश्वविख्यातजगद्वल्लभादिपदभूपितबालब्रह्मचारि--'जैनाचार्य' पूज्यश्री-घासीलालव्रतिविरचितायां श्री सूत्रकृताङ्गस्य "समयार्थबोधिन्या-ख्यायां" व्याख्यायां पंचमध्ययनस्य प्रथमोद्देशकः समाप्तः ॥५-१॥

अशुभ गंध से परिपूर्ण तथा पूर्णरूप से अशुभ स्पर्शवाले सर्वथा उद्विग्न कर देने वाले तथा रक्त पीव आदि से परिपूर्ण नरक में अपने कर्मों के अधीन होकर उत्पन्न होते हैं। जैसा कि पूर्व में वर्णन किया जा चुका है, अतीव बीभत्स चीख चिल्लाने की ध्वनि से व्याप्त, सब प्रकार की अशुचि से अधम ऐसे नरक में उत्कृष्ट तेतीस सागरोपम कालपर्यन्त रहते हैं, अथवा जिस नरकभूमि में जितनी आयु है उतने समय तक वहां रहते हैं।

'इति' शब्द उद्देशक की समाप्ति का सूचक है। 'ब्रवीमि' का अर्थ है तीर्थंकर के द्वारा कथित वचनों को ही मैं कहता हूँ ।।२७॥

॥ पांचवे अध्ययन का पहला उद्देशक समाप्त ॥५-१॥

શબ્દાદિ વિષયો ભોગવવા મળતા નથી, પરન્તુ, રક્ત, માંસ, પરુ આદિથી પરિપૂર્ણ તે નરકમાં અશુભ ગંધ અને અશુભ સ્પર્શ આદિ દુઃખદાયક વસ્તુઓનો અનુભવ કરવો પડે છે, તેનું વર્ણન આગળ કરવામાં આવ્યું છે. પોતાના પૂર્વજન્મનાં પાપકર્મોના ઉદયથી તેમને નરકમાં ઉત્પન્ન થવું પડે છે. તે નરકો બધા પ્રકારની અશુચિથી યુક્ત હોય છે અને ત્યાં નારકોના અતિ બીભત્સ (ભયંકર) આર્તનાદ અને આક્રંદો સંભળાય છે. આ પ્રકારની નરકોમાં નારકોને વધારેમાં વધારે ૩૩ સાગરોપમ કાળ પર્યન્ત રહેવું પડે છે. અથવા જે નરકભૂમિમાં નારકોનો જેટલો આયુકાળ હોય છે, એટલો કાળ સુધી તેમને ત્યાં રહેવું પડે છે.

'इति' પદ ઉદ્દેશકની સમાપ્તિનું સૂચક છે. 'ब्रवीमि' સુધર્મા સ્વામી કહે છે કે તીર્થંકર દ્વારા કથિત વચનનું જ હું અનુકથન કરી રહ્યો છું. ।।૨૭।।

।। પાંચમાં અધ્યયનનો પહેલો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ।।૫-૧।।

अथ द्वितीयोद्देशकः प्रारभ्यते

समाप्तः प्रथमोद्देशकः पचमाऽध्ययनस्य। अतः परं पंचमाऽध्ययनीयो द्वितीयोद्देशक आरभ्यते। तस्य चाऽयं संबन्धः, प्रथमे यैः कर्मभिर्जीवा नरकेषूत्पद्यन्ते, यादृशीं चाऽवस्थां वेदनां चानुभवन्ति तानि सर्वाणि प्रतिपादितानि। इहाऽपि विशिष्टतरं तदेव स्वरूपं प्रतिपादयिष्यते, इत्यनेन संबन्धेन समायातस्य द्वितीयोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम् सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिनं कथयति-'अहावरं' इत्यादि।

मूलम्-अहावरं सासयदुक्खधम्मं, तं भे पवक्खामि जहातहेणं।
बाला जहा दुक्कडकम्मकारी, वेदंति कम्माइं पुरेकडाइं ॥१॥

छाया--अथापरं शाश्वतदुःखधर्मं तं भवद्भ्यः प्रवक्ष्यामि याथातथ्येन।
बाला यथा दुष्कृतकर्मकारिणो वेदयन्ति कर्माणि पुराकृतानि ॥१॥

दूसरे उद्देशे का प्रारम्भ

पंचम अध्ययन का प्रथम उद्देश समाप्त हुआ। अब दूसरा उद्देश प्रारंभ किया जाता है। उसका सम्बन्ध इस प्रकार है-जिन कर्मों से जीव नरकों में उत्पन्न होते हैं, वहां जिस प्रकार की अवस्था और वेदना का अनुभव करते हैं, यह सब प्रथम उद्देशे में प्रतिपादन किया गया है। यहां भी कुछ विशेषता के साथ वही स्वरूप प्रतिपादित किया जायगा। इस सम्बन्ध से प्राप्त द्वितीय उद्देशक का यह प्रथम सूत्र है-'अहावरं' इत्यादि।

शब्दार्थ--'अह-अथ' तत्पश्चात् 'सासयदुक्खधम्मं-शाश्वतदुःखधर्म्मं' निरन्तर दुःख देना ही जिनका धर्म है ऐसे 'अवरं-अपरं' दूसरे

બીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ-

પાંચમાં અધ્યયનનો પહેલો ઉદ્દેશક પૂરો થયો. હવે બીજા ઉદ્દેશકની શરૂઆત થાય છે આ ઉદ્દેશકનો પહેલા ઉદ્દેશક સાથે આ પ્રકારનો સંબંધ છે. પહેલા ઉદ્દેશકમાં એ વાતનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું કે જીવ કયા કર્મોને કારણે નરકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને નરકમાં ઉત્પન્ન થયેલા જીવો કેવી અવસ્થા અને વેદનાનો અનુભવ કરે છે. આ ઉદ્દેશકમાં પણ એજ વિષયનું વધુ વિવેચન કરવામાં આવશે. પહેલા ઉદ્દેશા સાથે આ પ્રકારનો સંબંધ ધરાવતા બીજા ઉદ્દેશકનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે-'अहावरं'-ઇત્યાદિ-

શબ્દાર્થ—'अह-अथ' ત્યાર પછી 'सासयदुक्खधम्मं-शाश्वतदुःखधर्म्मं' નિરંતર દુઃખ દેવું એ જ જેનો ધર્મ છે, એવા 'अवरं-अपरं' બીજા 'तं-तम्'

अन्वयार्थः--(अह) अथानन्तरम् (सासयदुक्खधम्मं) शाश्वतदुःखधर्मं नित्य-दुःखस्वभावं (अवरं) अपरमन्यत् (तं) तं नरकं (मे) भवते (जहातहेणं) याथा-तथ्येन (पवक्खामि) प्रवक्ष्यामि-कथयिष्यामि (जहा) यथा (दुकडकम्मकारी) दुष्कृ-कर्मकारिण:-क्रूरपापकर्माणः (बाला) बाला-परमार्थमजानानाः (पुरेकडाइं) पुराकृतानि पूर्वजन्मोपार्जितानि (कम्माइं) कर्माणि-ज्ञानावरणीयाद्यष्टकर्माणि (वेदति) वेदयंति-अनुभवन्तीति ॥१॥

टीका— अह' अथ-अनन्तरम्, यदेव पूर्वस्मिन् प्रकरणे निर्दिष्टं तच्छेष-भूतं द्वितीये कथयिष्यामि। 'अवरं' अपरम् 'सासयदुक्खधम्मं' शाश्वतदुःखधर्मम्,

---

'तं-तम्' उस नरक के विषय में 'मे-भवते' आप को 'जहातहेणं याथा-तथ्येन' यथार्थ रूप से 'पवक्खामि-प्रवक्ष्यामि' मैं कहूंगा 'जहा-यथा' जिस प्रकार 'दुक्कडकम्मकारी-दुष्कृतकर्मकारिणः' पापकर्म करनेवाले 'बाला-बालाः' अज्ञानी जीव 'पुरेकडाइं-पुराकृतानि' पूर्वजन्म में किये हुए 'कम्माइं-कर्माणि' अपने कर्मों का 'वेदंति-वेदयन्ति' वेदन करते हैं अर्थात् भोगते हैं ॥१॥

अन्वयार्थ--इसके अनन्तर निरन्तर दुःखमय दूसरे नरक के विषय में यथार्थरूप से आप को कहूंगा। पापकर्म करने वाले और परमार्थ को नहीं जानने वाले अज्ञानी जीव पूर्वकृत कर्मों को जिस प्रकार भोगते हैं सो कहूँगा ॥१॥

टीकार्थ-फिर सुधर्मा स्वामी जम्बूस्वामी से कहते हैं-इसके पश्चात् पूर्व प्रकरण में कहने से जो शेष रह गया है, उसे दूसरे में कहूंगा।

તે નરકના વિષયમાં 'मे-भवते' આપને 'जहातहेणं-याथातथ्येन' યથાર્થ રૂપથી 'पवक्खामि-प्रवक्ष्यामि' હું કહીશ 'जहा-यथा' જે પ્રકારે 'दुकडकम्मकारी-दुष्कृतकर्मकारिणः' પાપકર્મ કરવાવાળા 'बाला-बालाः' અજ્ઞાની જીવ 'पुरेकडाइं-पुराकृतानि' પૂર્વજન્મમાં કરેલ 'कम्माइं-कर्माणि' પોતાના કર્મોનું 'वेदंति-वेदयन्ति' વેદન કરે છે. અર્થાત્ ભોગવે છે. ॥૧॥

સૂત્રાર્થ—હવે બીજા કેટલાક નરકોમાં ઉત્પન્ન થયેલા જીવોને કેવી કેવી યાતનાઓ વેઠવી પડે છે, તે કહેવામાં આવશે. તથા પાપકર્મોનું સેવન કરનારા, પરમાર્થને નહીં જાણનારા અજ્ઞાની જીવો પૂર્વકૃત કર્મોનું ફળ કેવી રીતે ભોગવે છે, તે હવે હું તમને કહીશ. ॥ ૧ ॥

ટીકાર્થ—આગલા ઉદ્દેશકમાં કુંભીપાક નરક આદિનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. હવે આ બીજા ઉદ્દેશકમાં અન્ય નરકોના સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરવા માટે

शाश्वत् भवति इति शाश्वतं नित्यं, तादृशं च तद् दुःखमिति शाश्वतदुःखं, तदेव धर्मः स्वभावो यस्य नरकस्य स शाश्वतदुःखधर्मः तं नरकम् नित्यदुःखस्वभावम्, क्षणमपि सुखलेशरहितम् 'तं' तं-नरकम्। 'भे' भवद्भ्यः, भवन्तमुद्दिश्य अशेषप्राणिनिवहेभ्यः 'जहातहेणं' याथातथ्येन यद्यथा भगवता कथितं मया श्रुतं तत् तत्स्वरूपेणैव, नतु अर्थवादादिरूपेण 'पवक्खामि' प्रवक्ष्यामि कथयिष्यामि, 'जहा' यथा येन प्रकारेण 'दुक्कडकम्मकारी' दुष्कृतकर्मकारिणः-दुष्टं कृतमिति दुष्कृतम्-प्राणातिपातादिरूपघोरकर्म तादृशकर्मकर्तुं शीलं येषां ते दुष्कृतकर्मकारिणः। एवंभूता (बाला) बालाः-परमार्थमजानानाः विषयसुखाभिलाषिणो विवेकविकलाः (पुराकडाइ) पुराकृतानि पूर्वभवोपार्जितानि' (कम्माइं) कर्माणि ज्ञानावरणीयाद्यशुभानि 'वेदंति' (जहा) यथा (वेदंति) वेदयन्ति नरके, तथा तेऽहं कथयामि, इति ॥१॥

जिस नरक में निरन्तर दुःख भोगना पडता है, कभी क्षण भर के लिये भी सुख का अनुभव नहीं होता, ऐसे नरक का स्वरूप हे जम्बू ! तुम को लक्ष्य करके, समस्त प्राणियों के समूह के लिये, जैसा भगवान् ने कहा है और मैंने सुना है, उसी प्रकार से, उसमें अतिशयोक्ति न करके, कहूँगा। प्राणातिपात आदि घोरकर्म करने के स्वभाव वाले परमार्थ को न जानने वाले अज्ञान नराधम पुरुषों में अधम सुख के अभिलाषी और विवेक से रहित होकर ज्ञानावरणीय आदि अशुभ कर्मों को नरक में वेदन करते है अर्थात् भोगते हैं यह सब मैं तुम्हें कहूँगा ॥१॥

સુધર્મસ્વામી જમ્બૂસ્વામીને કહે છે કે-હે જમ્બૂ ! જે નરકમાં નિરન્તર દુઃખ જ ભોગવવું પડે છે, જ્યાં એક ક્ષણભર પણ સુખનો અનુભવ થતો નથી, એવા નરકોના સ્વરૂપનું હું તમારી પાસે નિરૂપણ કરીશ. તમને સંબોધીને જે આ વાત કહું છું, તે સમસ્ત જીવોને પણ સમજવા જેવી છે. શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે મારી સમક્ષ નરકો વિષે જેવું કથન કર્યું હતું એવું જ કથન હું તમારી સમક્ષ કરીશ આ કથન અનુકથન રૂપ જ હોવાથી તેમાં બિલકુલ અતિશયોક્તિ નથી. પ્રાણાતિપાત આદિ ઘોર કર્મો કરવાના સ્વભાવવાળા, પરમાર્થને નહીં જાણનારા, અજ્ઞાન, નરાધમ પુરૂષો, અધમ સુખની અભિલાષાવાળા થઈને, સારાં નરસાંનો વિવેક ભૂલી જઈને જ્ઞાનાવરણીય આદિ અશુભ કર્મોનું નરકમાં વેદન કરે છે. તેઓ કેવી રીતે કર્મોનો અશુભ વિપાક ભોગવે છે, તે તમારી સમક્ષ હું પ્રકટ કરીશ. ॥ ૧ ॥

सूलम्—हत्थेहिं पाएहि य बंधिऊणं, उदरं विकत्तंति खुरासिएहिं।
गिण्हित्तु बालस्स विहतं देहं, वद्धं थिरं पिट्ठओ उद्धरंति॥२॥

छाया—हस्तेषु पादेषु च बन्धयित्वा उदरं विकर्त्तयन्ति क्षुरासिभिः।
गृहीत्वा बालस्य विहतं देहं वध्रं स्थिरं पृष्ठतः उद्धरन्ति ॥२॥

अन्वयार्थः—(हत्थेहिं) हस्तेषु (य) च-पुनः (पाएहिं) पादेषु (बंधिऊणं) बंधयित्वा-परमाधार्मिकाः (खुरासिएहिं) क्षुरासिभिः-क्षुरखड्गैः (उदरं) उदरं (विकत्तंति) विकर्तयन्ति खण्डयन्ति (बालस्स) बालस्याज्ञानिनो (विहतं देहं) विहतं देहं दण्डादिप्रहारै-र्जर्जरितं शरीरं (गिण्हित्तु) गृहीत्वा (पिट्ठओ) पृष्ठतः-पृष्ठदेशात् (वद्धं) वध्रं चर्म (थिरं) स्थिरं बलपूर्वकम् (उद्धरंति) उद्धरन्ति-विदारयन्तीति ॥२॥

'हत्थेहिं' इत्यादि।

शब्दार्थ—'हत्थेहिं-हस्तेषु' परमाधार्मिक नारकी जीवों का हाथ 'य-च' और 'पाएहिं-पादेषु' पैर 'बंधिऊणं-बंधयित्वा' बांधकर 'खुरासिएहिं-क्षुरप्रासुभिः' अस्तुरा और तलवार के द्वारा 'उदरं-उदरम्' उनका पेट 'विकत्तंति-विकर्त्तयन्ति' चीर देते हैं 'बालस्स-बालस्य' अज्ञानी ऐसे नारक जीव की 'विहतं देहं-विहतं देहं' दण्डप्रहार आदि से अनेक प्रकार ताडन की हुई देह को 'गिण्हित्तु-गृहीत्वा' ग्रहण करके 'पिट्ठओ-पृष्ठतः' पृष्ठ भाग से 'वद्धं-वध्रम्' चमडे को 'थिरं-स्थिरम्' बलात्कारपूर्वक 'उद्धरंति-उद्धरन्ति' खींचते हैं ॥२॥

अन्वयार्थ—नरकपाल नारक जीवों के हाथ और पैर बाँधकर छुरा और खड्ग से उदर को फाडते हैं। अज्ञानी जीवों के विहत अर्थात्

"हत्थेहि" ઈત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'हत्थेहिं-हस्तेषु' પરમાધાર્મિક નારક જીવોના હાથ 'य-च' અને 'पाएहिं-पादेषु' પગ बंधिऊणं-बंधयित्वा' બાંધીને 'खुरासिएहिं-क्षुरप्रासुभिः' અસ્તરા અને તલવારના દ્વારા 'उदरं-उदरम्' તેમનું પેટ 'विकत्तंति-विकर्त्तयन्ति' ચીરે છે 'बालस्स-बालस्य' અજ્ઞાની એવા નારક જીવની 'विहतं देहं-विहतं देह' દંડ પ્રહાર વગેરેથી અનેક પ્રકારે માર ખાધેલ શરીરને 'गिण्हित्तु-गृहीत्वा' ગ્રહણ કરીને 'पिट्ठओ-पृष्ठतः' પાછળના ભાગથી 'वद्धं वध्रम्' ચામડીને 'थिरं-स्थिरम्' બળાત્કાર પૂર્વક 'उद्धरंति-उद्धरन्ति' ખેંચી લે છે. ॥૨॥

સૂત્રાર્થ—નરકપાલ નારક જીવોના હાથ અને પગ બાંધીને છરી અને ખડગ વડે તેમનું પેટ ચીરી નાંખે છે. તેઓ અજ્ઞાની જીવોના વિહત (શસ્ત્રોના

टीका—ते परमाधार्मिकाः क्रीडां कुर्वन्त इव नारकजीवानाम्। 'हत्थेहिं' हस्तेषु 'य' च-पुनः 'पाएहिं' पादेषु 'बंधिऊणं' बंधयित्वा 'खुरासिएहिं' क्षुरासिभिः-निशितधाराभिः क्षुरिकाभिः तीक्ष्णखड्गैश्च 'उदरं' उदरं 'विकत्तंति' विकर्तयन्ति, विदारयन्ति। तथा 'बालस्स' बालस्य दुष्कृतकर्मकारिणः। 'विहत्तु देहं' विहतं देहं दण्डप्रहारादिना जर्जरीकृतं शरीरम्। 'गिण्हित्तु' गृहीत्वा 'वद्धं' वर्ध्रं चर्म। 'थिरं' स्थिरतया, बलात्कारेण 'पिट्ठओ' पृष्ठतः 'उद्धरंति' बलात् शरीरतः चर्माणि आकर्षयन्तीत्यर्थः। परमाधार्मिकाः नारकिजीवानां हस्तौ पादौ बन्धयित्वा क्षुरासिधारया तेषामुदरं छिन्दन्ति। तथा-नारकिजीवानां देहं दण्डादिना ताडयित्वा चूर्णीकृत्य पुनः पृष्ठं परिगृह्य तत्र स्थितं चर्म आकर्षयन्तीति भावः ॥२॥

अनेक प्रहारों से ताडित देह को ग्रहण करके उसके पृष्ठभाग से बलपूर्वक चमड़ी उधेड़ते हैं ॥२॥

टीकार्थ—परमाधार्मिक असुर नारक जीवों के साथ मानों खिलवाड़ करते हैं। उनके हाथ बांध देते हैं, पैर बाँध देते हैं और फिर तीखी धारवाली छुरियों से और तीखे खड्ग से पेट फाड़ते हैं। अज्ञानी जीवों के दण्डप्रहार आदि से जर्जरित किये हुए शरीर को ग्रहण करके बलात्कार से उसके चमड़े को पीठ से निकालते हैं।

तात्पर्य यह है कि परमाधार्मिक नारक जीवों के हाथ पैर बांध करके छुरे की धार से पेट चीरते हैं। इसके अतिरिक्त पहले उनके शरीर को दण्डप्रहार आदि से जर्जरित कर देते हैं और फिर उसकी पीठ से चमड़ी उधेडते हैं ॥२॥

ઘા વડે વીંધાયેલા) શરીરને ગ્રહણ કરીને તેમની પીઠમાંથી બળપૂર્વક ચામડી ઉતારી લે છે. ॥૨॥

ટીકાર્થ—પરમાધાર્મિક અસુરો નારક જીવોની સાથે જાણે કે ક્રૂર ખેલ ખેલે છે. તેઓ તેમના હાથ અને પગને દોરડા વડે બાંધીને, ઘણી જ તેજદાર છરીઓ અને ખડ્ગો વડે તેમનુ પેટ ફાડે છે. દંડ પ્રહાર આદિ વડે જર્જરિત કરેલા તે અજ્ઞાની જીવોના શરીરને ગ્રહણુ કરીને તેઓ બળાત્કારે તેમની પીઠ પરની ચામડી ઉતરડી નાખે છે. આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે પરમાધાર્મિક અસુરો નારકોને ખૂબ જ દુઃખ દે છે. તેઓ તેના હાથપગ બાંધીને તીક્ષ્ણ છરી વડે તેમનાં પેટ ચીરી નાંખે છે. આ કાર્ય કરતા પહેલાં તેઓ તેમનાં શરીર પર દંડાદિના પ્રહાર કરીને તેમને ખોખરા કરે છે અને છેવટે તેમની પીઠની ચામડી પણ ઉતરડી નાખે છે. ॥૨॥

मूलम्—बाहू पकत्तंति य मूलतो से, थूलं वियासं मुहे आडहंति।
रहंसि जुत्तं सरयंति बालं आरुस्स विज्झंति तुदेण पिट्ठे ॥३॥

छाया—बाहून्प्रकर्त्तयन्ति समूलतस्तस्य स्थूलं विकाशं मुखे आदहन्ति।
रहसि युक्तं स्मारयन्ति बालमारुष्य विध्यन्ति तुदेन पृष्ठे ॥३॥

अन्वयार्थः—परमाधार्मिकाः (से) तस्य नैरयिकस्य (बाहू) बाहून् (मूलतो) मूलतः (पकत्तंति) प्रकर्त्तयन्ति—खण्डयन्ति (मुहे) मुखं (वियासं) विकाश्य—बलान्मुखं स्फारयित्वा (थूलं) स्थूलं—ज्वलल्लोहखण्डं प्रवेश्य (आडहंति) आदहंति—ज्वालयन्ति (रहंसि) रहसि एकान्ते (जुत्तं) युक्तं जन्मान्तरीयदुष्कृतं (बालं) बालम् अज्ञानीनं

'बाहू पकत्तंति' इत्यादि।

शब्दार्थ—'से-तस्य' परमाधार्मिक नारकिजीव की 'बाहू-बाहून्' भुजाओं को 'पकत्तंति-प्रकर्त्तयन्ति' काटते हैं 'मुहे-मुखे' मुख को 'वियासं-विकाश्य' बलपूर्वक फाडकर 'थूलं-स्थूलम्' जलते हुए लोह के बडे बडे गोले डालकर 'आडहंति-आदहन्ति' जलाते हैं 'रहंसि-रहसि' तथा एकान्त में 'जुत्तं-युक्तं' उनके जन्मान्तर के कर्म 'बालं-बालं' उस अज्ञानी जीव को 'सारयंति-स्मारयन्ति' स्मरण कराते हैं 'आरुस्स-आरुष्य' तथा विना कारण क्रोध करके 'तुदेण-तुदेन' चाबुक से 'पिट्ठे-पृष्ठे' पृष्ठ भाग में 'विज्झंति-विध्यन्ति' ताडन करते हैं ॥३॥

अन्वयार्थ—परमाधार्मिक नारकजीव की भुजाओं को मूल से काट देते हैं तथा जबर्दस्ती मुख को फाडकर उसमें जलते हुए लोह-

---

'बाहू पकत्तंति' ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'से-तस्य' પરમાધાર્મિક નારકી જીવની 'बाहू-बाहून्' ભુજાઓને 'पकत्तंति-प्रकर्त्तयन्ति' કાપે છે 'मुहे-मुखे' મુખને 'वियासं-विकाश्य' બળપૂર્વક ફાડીને 'थूलं-स्थूलम्' બળતા લોખંડના મોટા મોટા ગોળા નાખીને 'आडहंति-आदहन्ति' બાળે છે. 'रहंसि-रहसि' તથા એકાન્તમાં 'जुत्तं-युक्तं' તેમના જન્માન્તરના કર્મનું 'बालं-बालम्' અજ્ઞાની જીવને 'सारयंति-स्मारयन्ति' સ્મરણ કરાવે છે. 'आरुस्स-आरुष्य' તથા કારણ વગર ક્રોધ કરીને 'तुदेण-तुदेन' ચાબુકથી 'पिट्ठे-पृष्ठे' પાછળના ભાગમાં 'विज्झंति-विध्यन्ति' મારે છે. ॥૩॥

સૂત્રાર્થ—પરમાધાર્મિકો નારક જીવોની ભુજાઓને મૂળમાંથી કાપી નાખે છે; અને તેમનાં મુખ બળાત્કારે ખોલાવીને તેમાં ખૂબ જ તપાવીને લાલચોળ કરેલા લોઢાના ગોળા અથવા દંડા દાખલ કરે છે. આ રીતે તેઓ તેને ખૂબજ દઝાડે છે. તેઓ તેને એકાન્તમાં લઇ જઇને તેના પૂર્વજન્મનાં પાપોનું

(सरयंति) स्मारयन्ति (आरुस्स) आरुष्य-अकारणक्रोधं कृत्वा (तुदेण) तुदेन-प्रतोदेन चाबुक इति लोकप्रसिद्धेन (पिट्ठे) पृष्ठे-पृष्ठदेशे (विज्झंति) विध्यन्ति-ताडयन्तीति ॥३॥

टीका—'से' तस्य नारकिजीवस्य, 'बाहू' भुजौ 'मूलतो' मूलतः-आमूलम्। 'पकत्तंति' प्रकर्तयन्ति-प्रकर्षेण कर्त्तयन्ति छेदयन्ति। तदनन्तरम्-'मुहे-वियासं' मुखं विकाश्य=बलात्कारेण नैरयिकस्य मुखं स्फारयित्वा तस्मिन् 'थूलं' स्थूलं-अतिशयेन स्थूलम्, जाज्वल्यमानलोहदण्डम् अथवा लोहगोलकं मुखे निक्षिप्य 'आडहंति' आदहन्ति प्रज्वालयन्तीत्यर्थः। तथा-'रहंसि' रहसि एकान्त-स्थाने नारकिजीवं नीत्वा 'जुत्तं' युक्तं-जन्मान्तरकृतं दुष्कृतं 'सरयंति' स्मारयन्ति 'बालं' कर्त्तव्याऽकर्त्तव्यविवेकविरहितम्। तथा ललनाललामललितं गीतमाकर्णितमतः श्रोत्रे छेदयामः, पापबुद्धया परस्त्रीनिरीक्षणं कृतमतश्चक्षुषी विस्फोटयामः,

---

खंड को प्रवेशकर जलाते हैं। उन्हें एकान्त में पूर्वजन्मों में किये हुए पाप का स्मरण कराते हैं। निष्कारण क्रोध कर के पीठ में चाबुक मारते हैं।३।

टीकार्थ--वे नरकपाल नारकी जीव की दोनों भुजाओं को मूल से ही काट डालते हैं। तत्पश्चात् जबर्दस्ती उसके मुख को फाड़कर खूब बड़ा और जलता हुआ लोहे का डंडा या लोहे का गोला मुख में प्रवेश कर उसे जलाते हैं। अज्ञान नारक जीव को एकान्त में ले जाकर उसको पूर्वजन्मों में किये हुए पापों का स्मरण कराते हैं। वे कहते हैं-तूने ललनाओं के ललित गीतों को सुना, इस कारण हम तेरे कानों को काटते हैं। पापबुद्धि से परस्त्री का अवलोकन किया था, अतएव तेरे

સ્મરણ કરાવે છે. તેઓ કોઈ પણ કારણ વિના ક્રોધ કરીને તેની પીઠ પર ચાબુક ફટકારે છે. ॥૩॥

ટીકાર્થ—તે નરકપાલો નારક જીવની બન્ને ભુજાઓને મૂળમાંથી છેદી નાખે છે ત્યાર બાદ અગ્નિમાં ખૂબ જ તપાવીને લાલચોળ કરેલા લોઢાના દંડાને અથવા ગોળાને, તેઓ બળજબરીથી તેનું મુખ ખોલાવીને મુખમાં ઘુસાડી દે છે. ત્યારે તે નારકના મુખમાં અસહ્ય બળતરા થાય છે. તેઓ અજ્ઞાન નારકોને એકાન્તમા લઇ જઇને તેના પૂર્વજન્મનાં પાપોનું સ્મરણ કરાવે છે. તેઓ તેને કહે છે કે-'તને લલનાઓનાં લલિત ગીતો સાંભળવા ખૂબ જ ગમતાં હતાં, તે કારણે અમે તારા કાન કાપી નાખીએ છીએ, તેં પરસ્ત્રીનું પાપબુદ્ધિથી અવલોકન કર્યું હતું, તેથી અમે તારી આંખો ફોડી

हस्ताभ्यां परद्रव्यं गृहीतं प्राणिघातश्चकृतोऽतः हस्तौ खण्डयिष्यामः, त्वमासीर्मद्यपायी अतः तप्तत्रपुताम्रादिकं पाययामि। मांसभक्षणमकरोः, अतस्त्वां त्वदीयस्यैव मांसस्य भक्षणं कारयामीत्युक्त्वा 'आरुस्स' आरुष्य-अकारणक्रोधं कृत्वा 'तुदेण' तुदेन कशया 'पिट्ठे' पृष्ठे 'विज्झंति' विध्यन्ति। कशया पृष्ठे ताडयंति ॥३॥

मूलम्-अयंव तत्तं जलियं सजोइ तउवमं भूमिमणुक्कमंता।
ते डज्झमाणा कलुणं थणंति, उसुचोइया तत्तजुगेसु जुत्ता॥४॥

छाया—अय इव तप्तंज्वलितं सज्योतिस्तदुपमां भूमिमनुक्रामन्तः।
ते दह्यमानाः करुणं स्तनन्ति इषुनोदिताः तप्तयुगेषु युक्ताः ॥४॥

लोचन उखाड़ते हैं। इन हाथों से पराया द्रव्य ग्रहण किया था, और प्राणियों का घात किया था अतएव तेरे हाथ काटते हैं। तू मद्य पिया करता था, अतएव तुझे तपा हुआ शीशा और तांबा पिलाते हैं। तूने मांस भक्षण किया था, और प्राणियों का घात किया था अतएव तुझे तेरा ही मांस खिलाते हैं। इस प्रकार उसके पापों को स्मरण कराते हैं। फिर अकारण ही क्रोध करके पीठ पर चाबुक के प्रहार करते हैं, अन्य अंगो पर भी प्रहार करते हैं ॥३॥

'अयंव तत्तं' इत्यादि।

शब्दार्थ—'तत्तं अयं व-तप्तमय इव' तप्त लोह के गोला के समान 'सजोइ-सज्योतिः' ज्योतिसहित 'जलियं-ज्वलितां' जलती हुई अग्नि 'तउवमं-तदुपमां' की उपमा योग्य 'भूमि-भूमिम्' भूमि में 'अणुक्कमंत्ता-अनुक्रामन्तः' चलते हुए 'ते-ते' वे नारकि जीव 'डज्झमाणा-दह्यमानाः' जलते हुए 'उसुचोइया-इषुनोदिताः' तीक्ष्ण तपे हुए

નાખીએ છીએ તેં આ હાથો વડે પારકું ધન ગ્રહણ કર્યું હતું, અને પ્રાણિયોનો ઘાત કર્યો હતો તેથી અમે તારા બન્ને હાથ કાપી નાખીએ છીએ. તને મદિરાપાન કરવું ખૂબ જ ગમતું હતું, તેથી અમે તને ગરમા ગરમ તાંબા અને સીસાનો રસ પિવરાવીએ છીએ તેં પૂર્વભવમાં માંસ ખાધું હતું, તેથી અત્યારે અમે તને તારું પોતાનું જ માંસ ખવરાવીએ છીએ. આ પ્રકારે તેઓ તેને તેના પૂર્વજન્મનાં પાપોનું સ્મરણ કરાવે છે. ત્યાર બાદ કોઈ પણ પ્રકારના કારણ વિના તેઓ તેની પીઠ આદિ અંગો પર ચાબુક ફટકારે છે. ॥૩॥

'अयंव तत्तं' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'तत्तं अयव-तप्तमयइव' તપેલા લોખંડના ગોળાના સમાન 'सजोइ-सज्योतिः' જ્યોતિ સહિત 'जलियं-ज्वलितां' બળતી 'तउवमं-तदुपमां' ભૂમીની ઉપમા યોગ્ય 'भूमिं-भूमिम्' ભૂમીમાં 'अणुक्कमंता-अनुक्रामन्तः' ચાલતાં 'ते-ते' તે નારકીય જીવ 'डज्झमाणा-दह्यमानाः' બળતાં 'उसुचोइया-इषुनोदिताः'

अन्वयार्थः—(तत्तं अयं व) तप्तमय इव (सजोइ) सज्योतिः सज्योतिषं (जलियं) ज्वलितम्—अग्निर्यथा भवति (तउवमं) तदुपमां तत्सदृशां (भूमिं) भूमिं—पृथिवीं (अणुक्कमंता) अनुक्रामन्तो—गच्छन्तः (ते) ते नारकजीवाः (डज्झमाणा) दह्यमानाः (उसुचोइया) इषुनोदिता बाणप्रेरिताः (तत्तजुगेसुजुत्ता) तप्तयुगेषु युक्ता—योजिताः (कलुणं थणंति) करुणं दीनं स्तनन्ति आक्रोशशब्दं कुर्वन्ति ॥४॥

टीका—'तत्त अयं व' तप्तायःपिण्ड इव, 'सजोइ' सज्योतिः-ज्योतिः सहितं 'जलियं' ज्वलितम् अग्निर्यथा भवति 'तउवमं' तदुपमाम्—ज्वलदयःपिंडाद्युपमाम् तथाविधामेव वा भूमिम् 'अणुक्कमंता' अनुक्रामन्तः—परमाधार्मिकैर्गम्यमानाः नारकजीवाः 'डज्झमाणा' दह्यमानाः। तथा—'उसुचोइया' इषुनोदिताः तीक्ष्णतप्तबाणा-

---

घाग के अग्रभाग से मारकर प्रेरित किये हुए 'तत्तजुगेसु जुत्ता—तप्तयुगेषु युक्ताः' तथा तप्त जुए में जोडे हुए वे नारकी 'कलुणं थणंति—करुणं स्तनन्ति' दीन करुण रुदन करते हैं ॥४॥

अन्वयार्थ—तपे हुए लोहे के समान, ज्योतियुक्त एवं जलती हुई भूमि पर गमन करते हुए नारक जीव जब जलते हैं तो करुणापूर्ण आक्रोश करते हैं तथा तपे हुवे जुए में जोतकर आर से प्रेरित किये जाते हैं तब भी करुण ध्वनि करके चीखते हैं ॥४॥

टीकार्थ—तपे हुए लोहपिण्ड के सदृश, ज्योति सहित और जलती हुई अर्थात् जलते हुए लोहपिण्ड की उपमा वाली भूमि पर परमाधा-

---

તીક્ષ્ણ તપેલ બાણના આગળના ભાગથી મારીને પ્રેરિત કરેલ 'तत्त जुगेसु जुत्ता—तप्तयुगेषु युक्ताः' તથા તપેલા ધોંસરામાં જોડવાથી 'कलुणं थणंति—करुणं स्तनन्ति' દયાપાત્ર રૂદન કરે છે. ॥૪॥

સૂત્રાર્થ—તપાવેલા લોઢાના જેવી, જ્યોતિયુક્ત અને બળબળતી ભૂમિ પર જ્યારે ગમન કરવુ પડે છે, ત્યારે પગે ખૂબ જ દાઝવાને લીધે નારકો કરુણાપૂર્ણ આક્રંદ કરે છે, વળી જ્યારે તેમને ગરમ કરેલા ધોંસરામાં જોડીને પરોણાની આર મારી મારીને ચલાવવામાં આવે છે, ત્યારે તેઓ દયાજનક આર્ત્તનાદ કરી ઉઠે છે. ॥ ૪ ॥

ટીકાર્થ—તપાવેલા લોઢાના ગોળા જેવી, જ્યોતિમય અને બળી રહી હોય એવી–એટલે કે ખુબ જ તપાવીને લાલચોળ અને પ્રકાશિત બનાવેલા લોહપિંડની ઉપમાવાળી ભૂમિ પર પરમાધાર્મિક અસુરો નારકોને ચલાવે છે. તે અતિ ઉષ્ણ ભૂમિ પર ચાલતાં ચાલતાં તેઓ ખૂબ જ દાઝી જવાથી એવી

ग्रभागप्रेरिताः तत्तजुगेसु' तप्तयुगेषु—तापितरथांगेषु 'जुत्ता' युक्ताः तत्र—बलीवर्द इव नियुक्ता नैरयिकाः। 'कलुणं' करुणं—सकरुणं यथा स्यात्तथा 'थणंति' स्तनन्ति शब्दं कुर्वन्ति। अतिदीनवचनानि मुखात् उच्चैः निष्काशयन्तीत्यर्थः। यथा बलीवर्दं रथे नियोजयति तथा ते परमाधार्मिका तान् नारकान् तप्तरथयुगेषु संयोज्य तप्ततीक्ष्णवाणाग्रभागेन प्रेरयन्ति तत्रस्ते महता शब्देन रारटंतीति भावः ॥४॥

मूलम्—बाला बला भूमिमणुक्कमंता पविज्जलं लोहपहं व तत्तं।
जंसिऽभिदुग्गंसि पवज्जमाणा पेसेव दंडेहिं पुरा करंति ॥५॥

छाया—बालाः बलाद्भूमिमनुक्राम्यमाणाः प्रदीप्तजलां लोहपथमिव तप्ताम्।
यस्मिन्नभिदुर्गे प्रपद्यमानाः प्रेष्यानिव दण्डैः पुरः कुर्वन्ति ॥५॥

र्मिक असुर नारक जीवों को चलाते हैं। उस पर चलने से वे बुरी तरह जलते हैं तो ऐसे चिल्लाते हैं कि करुणा उपजती है। फिर उन्हें खूब तपे हुवे रथ के जुए (जूड़े) में जोत दिया जाता है और इषु अर्थात् तीखी नोक वाली आर चुभोई जाती है। वे नारकी उसमें बैलों के जैसे जोते जाते हैं। उस समय भी वे अत्यन्त दीनतापूर्ण ध्वनि करते हैं।

तात्पर्य यह है कि जैसे रथ में बैल को जोता जाता है, उसी प्रकार परमाधार्मिक उन नारकों को तपे हुए रथ के जुए में जोतकर ऊपर से तपे हुए तीक्ष्ण आर की नोंक से प्रेरित करते हैं। उस समय वे जोर से चीखते-चिल्लाते हैं ॥४॥

તો ચીસો પાડે છે કે ભલ ભલાના હૃદયમાં કરુણા ઉત્પન્ન થાય છે વળી તેઓ તેમને રથના ખૂબ જ તપાવેલા ધોંસરામાં સાથે જોડીને તીક્ષ્ણ અણી વાળી આર ભોંકીને બળદની જેમ તેમની પાસે રથ ખેંચાવે છે. આ અસહ્ય વેદનાને કારણે તેઓ કરુણાજનક ચીસો પાડે છે.

આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે જેવી રીતે રથના ધોંસરા સાથે બળદોને જોડવામાં આવે છે, એજ રીતે પરમાધાર્મિકો નારકોને ધોંસરામાં જોડે છે. તે ધોંસરાને તપાવીને ખૂબ જ ગરમ કરેલાં હોય છે. જેમ બળદોને પરોણાની આર ભોંકીને ચલાવવામાં આવે છે, તેમ નારકોને પરોણાની તીક્ષ્ણ અને ગરમ આર ભોંકીને ચલાવવામાં આવે છે. આ દુઃખ અસહ્ય થઈ પડવાથી તેઓ કરુણાજનક ચીસો પાડે છે. ॥૪॥

अन्वयार्थः—(बाला) बालाः-अज्ञानिनो नारकाः (लोहपहं व तत्तं) लोहपथमिव तप्ताम् (पविज्जलं) प्रदीप्तजलां (भूमिं) भूमिं-पृथिवीम् (बला अणुकमंता) बलात् अनुक्राम्यमाणाः बलात्कारेण परमाधार्मिकैश्चाल्यमानाः (जंसि) यस्मिन् (अभिदुग्गंसि) अभिदुर्गे अतिकठोरे (पवज्जमाणा) प्रपद्यमानाः-परमाधार्मिकद्वारा चलनाय प्रेरिताः यदि न चलंति तदा (पेसेव) प्रेष्यान् वृषभानिव (दंडेहिं) दण्डैः (पुरा करंति) पुरः कुर्वन्ति अग्रे तान् चालयन्तीति ॥५॥

'बाला बला भूमिं' इत्यादि ।

शब्दार्थ—'बाला-बालाः' अज्ञानी नारकी जीव 'लोहपहं व तत्तं-लोहपथमिव तप्ताम्' जलता हुआ लोहमय मार्ग के समान तपी हुई 'पविज्जलं-प्रदीप्तजलां' तथा रक्त और पीवरूप कर्दम से युक्त 'भूमिं-भूमिम्' भूमि पर 'बला-बलात्' बलपूर्वक परमाधार्मिकों द्वारा 'अणुकमंता-अनुक्राम्यमाणाः' चलाये जाते वे बुरी तरह चिल्लाते हैं 'जंसि-यस्मिन्' जो भी 'अभिदुग्गंसि-अभिदुर्गे' अति कठोर स्थान पर 'पवज्जमाणा-प्रपद्यमानाः' परमाधार्मिकों के द्वारा चलने के लिये प्रेरित किये हुए जब ठीक नहीं चलते हैं तब 'पेसेव-प्रेष्यान्' बैल के समान 'दंडेहिं-दण्डैः' दंडों से 'पुरा करंति-पुरः कुर्वन्ति' आगे चलाते हैं ॥५॥

अन्वयार्थ—परमाधार्मिक उन अज्ञान नारक जीवों को तपे हुए लोहपथ के समान तपी हुई तथा रुधिर पीव आदि से पंकिल भूमि पर

'बाला बलाभूमिं' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'बाला-बालाः' અજ્ઞાની નારક જીવ 'लोहपहं च तत्तं-लोहपथमिव तप्ताम्' બળેલ લોખંડના માર્ગની જેમ તપેલી 'पविज्जलं-प्रदीप्तजलां' તથા રક્ત અને પરૂ રૂપ કાદવથી યુક્ત 'भूमिं-भूमिम्' ભૂમિ પર 'बला-बलात्' બળપૂર્વક પરમાધાર્મિકો દ્વારા 'अणुकमंता-अनुक्राम्यमाणा.' ચલાવવામાં આવતાં તેઓ ખરાબ રીતે બૂમો પાડે છે. 'जंसि-यस्मिन्' જેમાં 'अभिदुग्गंसि-अभिदुर्गे' અતિ કઠોર સ્થાન ઉપર 'पवज्जमाणा-प्रपद्यमानाः' પરમાધાર્મિકોના દ્વારા ચાલવા માટે પ્રેરિત કરવા છતાં પણ જ્યારે ઠીક નથી ચાલતા ત્યારે 'पेसेव-प्रेश्यान्' બળદની જેમ 'दंडेहिं-दण्डैः' દંડાઓથી 'पुरा करंति-पुरः कुर्वन्ति' આગળ ચલાવે છે. ॥૫॥

સૂત્રાર્થ—પરમાધાર્મિકો તે અજ્ઞાન નારકોને તપાવેલા લોઢાના માર્ગના જેવી અતિશય ગરમ અને લોહી, પરુ આદિથી યુક્ત ભૂમિ પર ચલાવે છે. જો

टीका-'बाला' बालाः-विवेकरहिताः नारकिजीवाः 'लोहपहं व तत्तं' लोहपथमिव तप्ताम्, तप्तलोहपथमिवातिशयेन जाज्वल्यमानाम् 'पविज्जलं' प्रदीप्तजलां रुधिर-पूयरूपकर्दमपिच्छिलां 'भूमिं' भूमि-पृथिवीतलमार्गम्। 'बला अणुक्कमंता' बलात् अनुक्राम्यमाणाः, यद्यपि तादृशभूमौ चलितुं नेच्छन्ति, तथापि-बलात्कारेण चाल्यमानाः 'जंसि अभिदुग्गंसि' यस्मिन् अभिदुर्गेऽतिकठिने स्थाने कुंभीनरकादौ। 'पवज्जमाणा' प्रपद्यमानाः प्रचाल्यमाना अपि यदा न सम्यक् प्रचलन्ति तदा 'पेसेव' प्रेष्यानिव, क्रीतदासानिव वृषभानिव वा 'दंडेहिं' दण्डैः-दण्डप्रहरणैः ते परमाऽधार्मिकास्तान् 'पुरा करंति' पुरः कुर्वन्ति पुरोऽग्रतश्चालयन्ति। ते तु नारकाः स्वेच्छया स्थातुं गन्तुं कथमपि नैव सक्ताः। स्थितौ गमनेऽपि वा पराधीनतैव नारकजीवानाम्। न क्वचित् ते स्थिरा भवंति, न वा कुत्रचित्

चलाते हैं। चलाये जाते हुए वे यदि अति दुर्गम मार्ग पर नहीं चलते-रुक जाते हैं तो परमाधार्मिक डंडे मार-मार कर आगे चलाते हैं ॥५॥

टीकार्थ--विवेकरहित नारकजीव, लोहपथ के समान अतिशय जाज्वल्यमान तथा रुधिर एवं पीव के कीचड़ से व्याप्त भूमि पर परमाधार्मिकों द्वारा चलाये जाते हैं। यद्यपि वे उस भूमि पर चलना नहीं चाहते, तथापि बलात्कार से चलाये जाते हुए जो नरक अत्यन्त दुर्गम तपाये हुए स्थान पर ठीक तरह नहीं चलते हैं, तब खरीदे हुए नौकरों की तरह अथवा बैलों की तरह डंडों का प्रहार करके परमाधार्मिक उन्हें आगे चलाते हैं। वे अपनी इच्छा के अनुसार न कहीं ठहरने में समर्थ हैं और न चलने में समर्थ हैं। नारक जीव ठहरने में भी पराधीन हैं और चलने में भी पराधीन हैं। न वे

તેઓ દુર્ગમ માર્ગ પર ચાલતાં ચાલતાં અટકી જાય છે, તો પરમાધામિકે તેમને દંડા મારી મારીને આગળ ચલાવે છે. ॥૫॥

ટીકાર્થ—પરમાધામિક અસુરો નારકોને તપાવેલા લોઢાના જેવા ગરમ અને જાજ્વલ્યમાન માર્ગ પર ચલાવે છે. તે માર્ગ રુધિર અને પરુ રૂપ કીચડથી છવાયેલો હોય છે. જો તેઓ તે માર્ગ પર ચાલવાની ના પાડે છે, તો તેમને બલાત્કારે ચલાવવામાં આવે છે. નરક અત્યંત દુર્ગમ માર્ગ પર જો તેઓ સરખી રીતે ચાલતા નથી, તો બળદો અથવા ગુલામોની માફક માર લોકોને અથવા દંડા મારીને તેમને ચલાવવામાં આવે છે. આગળ ચાલવું કે થોભવું તે પણ તેમની ઇચ્છાનુસાર થતું નથી એટલે કે આ બન્ને બાબતમાં તેઓ પરાધીન છે. તેઓ તેમની ઇચ્છા પ્રમાણે વિશ્રામ પણ લઇ શકતા નથી અને ચાલી પણ શકતા નથી. ત્યાં તો તેમને બિલકુલ પરાધીન

स्वेच्छया गच्छन्ति किन्तु तत्रत्यः सर्वोऽपि व्यवसायव्यवहारः पराधीन एव-यातनाभूमित्वान्नरकस्येति भावः ॥५॥

मूलम्—ते संपगाढंसि पवज्जमाणा सिलाहि हम्मंति निपातिणीहिं।
संतावणी नाम चिरट्ठितीया संतप्पती जत्थ असाहुकम्मा॥६॥

छाया—ते संप्रगाढं प्रपद्यमानाः शिलाभिर्हन्यन्ते निपातिनीभिः ।
संतापिनी नाम चिरस्थितिका संताप्यन्ते यत्र असाधुकर्माणः ॥६॥

अन्वयार्थः—(ते) ते नारकजीवाः (संपगाढंसि) संप्रगाढम्-असह्यवेदनायुक्ते नरके (पवज्जमाणा) प्रपद्यमानाः गन्तारः (निपातिणीहिं) निपातनीभिः-अधः पातयितुं योग्याभिः (सिलाहिं) शिलाभिः पाषाणखण्डैः (हम्मंति) हन्यन्ते ताडयन्ते (संतावणी नाम) संतापनी नाम कुंभी (चिरट्ठितीया) चिरस्थितिका बहुकाल-

---

अपनी इच्छा से कहीं विश्राम लेते हैं और न कहीं चलते हैं। वहां का सम्पूर्ण व्यवसाय व्यवहार पराधीन ही है। क्योंकि नरक तो केवल यातनाभूमि ही है ॥५॥

'ते संपगाढंसि' इत्यादि ।

शब्दार्थ—'ते-ते' वे नारकजीव 'संपगाढंसि-संप्रगाढे' अधिक वेदनायुक्त असह्य नरक में 'पवेज्जमाणा-प्रपद्यमानाः' गए हुए 'निपातिणीहिं-निपातिनीभिः' सन्मुख गिरने वाली 'सिलाहिं-शिलाभिः' पाषाण के खण्डों से 'हम्मंति-हन्यन्ते' मारे जाते हैं 'संतावणी नाम-संतापिनी नाम संतापनी अर्थात् कुम्भी नाम का नरक 'चिरट्ठितीया-चिरस्थितिकाः' पल्योपम सागरोपम कालपर्यन्त स्थितिवाला है

દશા ભોગવવી પડે છે. પરમાધામિકો તેમને જે જે યાતનાઓ આપે, તે તેમને સહન કરવી જ પડે છે. આ રીતે આ નરકસ્થાનો યાતનાભૂમિ જેવાં જ છે. ॥૫॥

'ते संपगाढंसि' ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'ते-ते' તે નારક જીવ 'संपगाढंसि-संप्रगाढे' અધિક વેદના યુક્ત અસહ્ય નરકમાં 'पवज्जमाणा-प्रपद्यमाना.' ગયેલ 'निपातिणीहिं-निपाति-नीभिः' સામે આવીને પડવાવાળી 'सिलाहिं-शिलाभिः' પત્થરના ખંડોથી 'हम्मंति-हन्यन्ते' મારવામાં આવે છે. 'संतावणीनाम-संतापनीनाम-અર્થાત્ કુમ્ભી નામનું નરક 'चिरट्ठितीया-चिरस्थितिकाः' પલ્યોપમ સાગરોપમ કાલપર્યન્ત સ્થિતિ-વાળું છે. 'जत्थ-यत्र' જેમાં 'असाहुकम्मा-असाधुकर्माणः' પાપકર્મ કરવાવાળા

पर्यन्तस्थायिनी (जत्थ) यत्र-यस्याम् (असाहुकम्मा) असाधुकर्माणः प्राणातिपाता-दिकुत्सितकर्मकर्त्तारः (संतप्पती) संताप्यन्ते-संतापिताः क्रियन्ते ॥९॥

टीका—'ते' ते नारकजीवाः 'संपगाढंसि' संप्रगाढे, अतिवेदनायुक्ते नरके 'पवज्जमाणा' प्रपद्यमानाः-तादृशवेदनायुक्तं नरकं गच्छन्तः। 'निपातिणीहिं' निपा-तनीभिः अभिमुखं पातयन्तीभिः। 'सिलाहिं' शिलाभिः-बृहत्पाषाणखण्डरूपाभिः, 'हम्मंति' हन्यन्ते 'संतावणी नाम' संतापिनी नाम-अतिशयिततापयुक्ता 'चिर-ट्ठितीया' चिरस्थितिका-पल्योपमसागरोपमकालपर्यन्तस्थायिनी संतापनी कुम्भीति प्रसिद्धा विद्यते। 'जत्थ' यत्र संतापयुक्तायां कुम्भ्याम्। 'असाहुकम्मा' असाधुकर्माणः

'जत्थ-यत्र' जिसमें 'असाहुकम्मा-असाधुकर्माणः' पापकर्म करनेवाले जीव 'संतप्पती-संताप्यन्ते' तीव्र वेदना से संतप्त किये जाते हैं ॥९॥

अन्वयार्थ—असह्य वेदना से युक्त नरक में गये हुए नारक जीव नीचे गिरने वाली शिलाओं से ताडन किये जाते हैं। कुंभीपाक में पचाये जाते हैं वहां नारक बहुत काल तक रहते हैं और संताप को प्राप्त होते हैं ॥९॥

टीकार्थ—अत्यन्त वेदना वाले नरक में गये हुए नारकी जीव सामने से गिरने वाली शिलाओं से आहत-ताडित किये जाते हैं। वहां जो संतापनी अर्थात् तीव्र वेदना से तपाने वाली कुंभी है वह बहुत ही सन्तापजनक है। वह चिरस्थितिक है अर्थात् वहां जीव पल्योपमों और सागरोपमों तक निवास करते हैं। उस सन्तापवाली कुम्भी में वे

જીવ 'संतप्पती-संताप्यन्ते' તીવ્ર વેદનાથી સંતાપયુક્ત કરવામાં આવે છે. ॥૯॥

સૂત્રાર્થ—અસહ્ય વેદનાથી યુક્ત નરકમાં ઉત્પન્ન થયેલા નારક જીવોની ઉપર મોટી મોટી શિલાઓ ફેંકવામાં આવે છે. આ શિલાઓના પ્રહાર તેમને સહન કરવા પડે છે. તેમને કુંભીઓમાં પકાવવામાં આવે છે. નારકોને ત્યાં દીર્ઘ કાળ સુધી રહેવું પડે છે, અને અસહ્ય વેદનાઓ વેઠવી પડે છે. ॥૯॥

ટીકાર્થ—નરકમાં ઉત્પન્ન થયેલા નારકોને તીવ્ર વેદના વેઠવી પડે છે, તેથી નરકને વેદનાસ્થાન કહેલ છે. નરકમાં ઉત્પન્ન થયેલા જીવને કેવી કેવી યાતનાઓ વેઠવી પડે છે, તેનું સૂત્રકાર વર્ણન કરે છે.—ઉપરથી નીચે પડતી શિલાઓના પ્રહાર તેમને વેઠવા પડે છે. ત્યાં તેમને કુંભીઓમાં પકાવવામાં આવે છે. તે કુંભીઓ તીવ્ર વેદનાથી તપાવનારી હોવાને કારણે તેમને 'સંતા-પની' (સંતાપજનક) કહી છે. નારકોને ત્યાં ચિરકાળ પર્યન્ત-પલ્યોપમ અને

दुष्कृतकर्माणः येन परभवे, संपादिताऽशुभाऽनुष्ठानाः । 'संतप्पती' संताप्यन्ते-तीव्रवेदनया सन्तप्ताः क्रियन्ते । अभिमुखादागच्छन्तीभिः शिलाभिर्हता भवन्ति । तथा कुम्भीपाकनामपाकपात्रगतजीवानां स्थितिर्दीर्घा, दुष्कृतकर्मकारिणः तत्र चिरकालपर्यन्तं स्वकृताऽशुभाऽनुष्ठानस्य फलमुपभुंजानाः अत्रस्थिता भवन्तीति ॥६॥

मूलम्—कंदूसु पक्खिप्प पयंति बालं तओवि दड्ढा पुण उप्पयंति ।
ते उड्ढकाएहिं पखज्जमाणा अवरेहिं खज्जंति सणप्फएहिं ॥७॥

छाया—कन्दूषु प्रक्षिप्य पचन्ति बालं, ततोऽपि दग्धाः पुनरुत्पतन्ति ।
ते ऊर्ध्वकाकैः प्रखाद्यमाना, अपरैः खाद्यन्ते सनखपदैः ॥७॥

जीव अत्यन्त दुःख का अनुभव करते हैं जिन्होंने पूर्वभवों में अशुभ कृत्य किये हैं।

आशय यह है कि तीव्र वेदनावाले नरक में सामने से आकर गिरने वाली शिलाओं से नारक जीव आहत (मारे जाते) होता है। तथा कुंभीपाक नामक पाकपात्र में गए हुए जीवों की स्थिति बहुत लम्बी होती है। दुष्कृत्य करने वाला जीव उस नरक में चिरकालपर्यन्त अपने किये पाप का फल भोगता हुआ रहता है ॥६॥

'कंदूसु' इत्यादि।

शब्दार्थ—'बालं-बालम्' विवेकरहित नारकिजीव को 'कंदूसु-कन्दुषु' गेंद के समान आकृति वाले नरक में 'पक्खिप्प-प्रक्षिप्य' डालकर 'पयंति-पचन्ति' पकाते हैं 'दड्ढा-दग्धाः' जलते हुए वे नारकजीव

સાગરોપમ પ્રમાણ કાળ સુધી-રહેવું પડે છે. જે જીવોએ પૂર્વભવોમાં અશુભ કૃત્યો કર્યા હોય છે, તે જીવોને તે સંતાપની નામની કુંભીમાં ઉત્પન્ન થઈને અસહ્ય દુઃખનો અનુભવ કરવો પડે છે.

આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે તીવ્ર વેદનાવાળા નરકોમાં સામેથી નીચે આવી પડતી શિલાઓના પ્રહાર નારકોને સહન કરવા પડે છે. તથા કુંભીપાક નામના પાકપાત્રમાં (પકવવાના પાત્રમાં) ઉત્પન્ન થયેલા નારકોનું આયુષ્ય ઘણું લાંબુ હોય છે. પાપકૃત્યો સેવનાર જીવો તે નરકમાં ઉત્પન્ન થઈને તેમનાં પાપકર્મોનો અશુભ વિપાક દીર્ઘ કાળ પર્યન્ત ભોગવ્યા કરે છે. ॥૬॥

'કંદૂસુ' ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'બાલં-બાલમ્' વિવેકરહિત નારકિજીવને 'કંદૂસુ-કન્દુષુ' દડાના સમાન આકૃતિવાળા નરકમાં 'પક્ખિપ્પ-પ્રક્ષિપ્ય' નાખીને 'પયંતિ-પચન્તિ' પકાવે છે. 'દડ્ઢા-દગ્ધાઃ' બળતા એવા તે નારક જીવ 'તઓવિ-તતોપિ' ત્યાંથી પણ

अन्वयार्थः—(वालं) बालं-नारकं (कंदूसु) कन्दुषु-कन्दुकाकृतिनरकेषु (पक्खिप्प) प्रक्षिप्य-पातयित्वा-परमाधार्मिकाः (पयंति) पचन्ति (दड्ढा) दग्धास्ते नारकाः (तओवि) ततोपि-तस्मादपि स्थानात् (पुणो उप्पयंति) पुनरपि उत्पतन्ति-उच्छलन्ति तत्रापि (ते) ते नारकजीवाः (उड्ढकाएहिं) ऊर्ध्वकाकैर्द्रोणकाकैः (पखज्जमाणा) प्रखाद्यमाना-भक्षिताः सन्तः (अवरेहिं) अपरैरन्यैः (सणप्फएहिं) सनखपदैः-सिंहादिभिः (खज्जंति) खाद्यन्ते भक्षिता भवन्तीति ॥७॥

टीका-'वालं' बालं-विवेकरहितं नारकिजीवम् 'कंदूसु' कन्दुकाकृति कुंभीषु 'पक्खिप्प' प्रक्षिप्य-पातयित्वा ते परमाधार्मिकाः 'पयंति' पचन्ति 'तओवि' ततोऽपि तदनन्तरम् 'दड्ढा' दग्धाः 'पुण' पुनः 'उप्पयंति' उत्पतन्ति, ऊर्ध्वम् उत्क्षिप्ताः

'तओ वि-ततोपि' वहां से भी 'पुणो उप्पयंति-पुनरपि उत्पतन्ति' फिर ऊपर उछलते हैं 'ते-ते' वे नारकि जीव 'उड्ढकाएहिं-ऊर्ध्वकाकैः' द्रोण नाम के काक के द्वारा 'पखज्जमाणा-प्रखाद्यमानाः' खाए जाते हैं 'अवरेहिं-अपरैः' तथा दूसरे 'सणप्फएहिं-सनखपदैः' सिंह व्याघ्र आदि के द्वारा भी 'खज्जंति-खाद्यन्ते' खाए जाते हैं ॥७॥

अन्वयार्थ—परमाधार्मिक असुर अज्ञानी नारक को कन्दुक (गेंद) के समान आकृति वाले नरक में गिराकर पकाते हैं। दग्ध हुए (अग्नि से जलते हुए) नारक जब उससे ऊपर उछलते हैं तो द्रोण काकों के द्वारा खाये जाते हैं। (नीचे आते हैं तो) सिंह आदि के द्वारा भक्षण किये जाते हैं ॥७॥

टीका—विवेकविकल नारक जीव को कन्दुक जैसी आकृतिवाली कुंभी में गिराकर परमाधार्मिक पकाते हैं। जब वे उसमें जलने के

'पुणो उप्पयंति-पुनरपि उत्पतन्ति' પાછા ઉપર ઉછળે છે 'ते-ते' તે નારકિજીવ 'उड्ढकाएहिं-ऊर्ध्वकाकैः' દ્રોણ નામના કાક પક્ષિના દ્વારા 'पखज्जमाणा-प्रखाद्यमानाः' ખવાતા એવા તે 'अवरेहिं-अपरैः' બીજા 'सणप्फएहिं-सनखपदैः' સિંહ, વાઘ વગેરેના દ્વારા પણ 'खज्जंति-खाद्यन्ते' ખાવામાં આવે છે. ॥૭॥

પરમાધાર્મિકો અજ્ઞાની નારકોને કન્દુક (દડા)ના જેવા આકારના નરકમાં નાખીને પકાવે છે. અગ્નિને લીધે દાઝતા નારકો જ્યારે તે જગ્યાએથી ઊંચે ઉછળે છે, ત્યારે દ્રોણ નામના કાગડાઓ તેમને ખાવા માંડે છે, જો તેઓ નીચે આવી પડે છે, તો સિંહ આદિ હિંસક જાનવરો તેમનું ભક્ષણ કરે છે. ॥૭॥

ટીકાર્થ—પરમાધાર્મિક અસુરો તે અજ્ઞાન (વિવેકરહિત) નારકોને દડાના આકારની કુંભીમાં પટકીને પકાવે છે. તે કુંભીમાં જ્યારે

भवन्ति भर्ज्यमानचणकवत् उच्छलन्तीत्यर्थः। ते नारकजीवाः ऊर्ध्वमुत्पतिता अपि 'उड्ढकाएहिं' ऊर्ध्वकाकैः द्रोण नाम काकजातिषु परमाधार्मिकैः। 'पखज्जमाणा' प्रखाद्यमानाः—भक्ष्यमाणाः, अत्यन्तनष्टाः सन्तः पुनः 'अवरेहिं' अपरैः 'सणप्फएहिं' सनखपदैः—सिंहव्याघ्रसनखपशुभिः। 'खज्जंति' खाद्यन्ते, भक्षिता भवन्तीति। परमाधार्मिकाः कश्चिद् नारकजीवं कन्दुकाकृतिनरके पचन्ति। तत्र भर्ज्यमानास्ते ततः उत्पतन्ति, उत्पततस्तानाकाशे समासाद्य द्रोणनामकाका भक्षयन्ति। ततः पतिताः सिंहादिरूपधारिभिः परमाधार्मिकैर्भक्षिताः भवन्ति। यत्र कुत्र यान्ति सर्वत्रैवापद्भाजो तत्र भवन्तीति भावः ॥८॥

कारण ऊपर उछलते हैं तो द्रोणकाक उन्हें खाते हैं। (नरक में पक्षियों की कोई पृथक् जाति नहीं है। परमाधार्मिक असुर ही विक्रिया करके द्रोणकाक का रूप धारण कर लेते हैं। इसी प्रकार सिंह आदि के विषय में भी समझना चाहिए। और फिर सिंह व्याघ्र आदि नाखूनों वाले जानवर उन्हें खाते हैं।

अभिप्राय यह है कि परमाधार्मिक असुर नारकजीव को किसी कन्दुक की आकृति वाले नरक में डालकर पकाते हैं। जब उन्हें पकाया जाता है तो वे घबराकर ऊपर उछलते हैं। ऊपर उछले हुए उन नारकों को आकाश में पाकर द्रोण नामक काक खाते हैं। जब वे नीचे गिरते हैं तो सिंह आदि का रूप धारण किये हुए परमाधार्मिकों द्वारा भक्षण

તેમનાં શરીરો શેકાય છે, ત્યારે દાઝી જવાને કારણે તેઓ ઊંચે ઉછળે છે. ઉપર ઉછળેલા તે નારકોને દ્રોણકાક ખાવા માંડે છે. (નરકોમાં પક્ષીઓની કોઈ અલગ જાતિ નથી. પરમાધામિક અસુરો જ પોતાની વૈક્રિય શક્તિથી દ્રોણકાકનું રૂપ ધારણ કરે છે. એજ પ્રમાણે તેઓ સિંહ આદિના રૂપની પણ વિકુર્વણા કરે છે) જો તેઓ ઉછળીને નીચે પડે છે, તો સિંહ, વાઘ આદિ નહોરવાળાં જાનવરો તેમનું ભક્ષણ કરી જાય છે.

આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે નરકપાલો નારકજીવોને દડાના આકારની નરકમાં પછાડીને પકાવે છે. આ પ્રકારે જ્યારે તેમનાં અંગો અગ્નિથી દાઝવા માંડે છે, ત્યારે તેઓ ગભરાઈ જઈને ઊંચે ઉછળે છે. ઊંચે ઉછળતા તે નારકો દ્રોણકાક નામના પક્ષીનો શિકાર બને છે. જો તેઓ નીચે પડે છે, તો સિંહ, વાઘ આદિ દ્વારા તેમનું ભક્ષણ કરવામાં આવે છે. તે સિંહ, વાઘના રૂપોની વિકુર્વણા પણ પરમાધામિક અસુરો જ કરતા હોય છે. સૂત્રકાર આ કથન દ્વારા એ વાત પ્રકટ કરે છે, કે નારકો ગમે ત્યાં જાય,

मूलम्—समूसियं नाम विधूमठाणं, जं सोयतत्ता कलुणं थणंति।
अहोसिरं कट्टु विगत्तिऊणं, अयंव सत्थेहिं समोसवेंति ॥८॥

छाया—समुच्छ्रितं नाम विधूमस्थानं यत् शोकतप्ताः करुणं स्तनन्ति ।
अधःशिरः कृत्वा विकर्त्याऽय इव शस्त्रैः समवसरन्ति ॥८॥

अन्वयार्थः—(समूसियं) समुच्छ्रितं (नाम) नाम—उच्चचितावत् (विधूमठाणं) विधूमस्थानं—धूमरहिताग्निस्थानं विद्यते 'जं' यत् स्थानम् प्राप्य 'सोयतत्ता' शोक-

---

किये जाते हैं। अर्थात् वे जहाँ कहीं भी जाते हैं, वहाँ उन पर विपत्तियों के पहाड गिरते हैं ॥७॥

'समूसियं' इत्यादि ।

शब्दार्थ—'समूसियं-समुच्छ्रितम्' ऊँची चिता के समान 'विधूमठाणं-विधूमस्थानम्' धूमरहित अग्नि का एक स्थान है 'जं-यत्' जिस स्थान को प्राप्त करके 'सोयतत्ता-शोकतप्ताः' शोक से दुःखित नारकि जीव 'कलुणं-करुणम्' करुणाजनक 'थणंति-स्तनन्ति' रुदन करते हैं 'अहोसिरं कट्टु-अधः शिरः कृत्वा' नरकपाल नारकि जीव के शिर को नीचा करके 'विगत्तिऊणं-विकर्त्य' तथा उसकी देह को काटकर 'अयंव सत्थेहिं-अयोवत् शस्त्रैः' लोह के शस्त्र से 'समोसवेंति-समवसरन्ति' खण्ड खण्ड करके काटते हैं ॥८॥

अन्वयार्थ—ऊंची चिता के सदृश धूमरहित अग्नि का एक स्थान है, जिसे प्राप्त करके शोक से तप्त नारक जीव करुण आक्रोश करते हैं।

તો પણ દુઃખ તેમનો કેડો છોડતું નથી. તેમના ઉપર જાણે કે દુઃખના પહાડો જ તૂટી પડે છે ॥૭॥

'समूसिय' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'समूसियं-समुच्छ्रितम्' ઊંચી ચિતાના સમાન 'विधूमठाणं-विधूमस्थानम्' ધૂમાડા વગરના અગ્નિનું એક સ્થાન છે. 'जं-यत' જે સ્થાનને પ્રાપ્ત કરીને 'सोयतचा-शोकतप्ताः' શોકથી દુઃખિત નારકિ જીવ 'कलुणं-करुणम्' કરૂણાજનક 'थणंति-स्तनन्ति' રૂદન કરે છે 'अहोसिरं कट्टु-अधः शिरः कृत्वा' નરકપાલ નારકિજીવના માથાને નીચા કરીને 'विगत्तिऊणं-विकर्त्य' તથા તેના દેહને કાપીને 'अयं वसत्थेहिं-अयोवत् शस्त्रैः' લોખંડના શસ્ત્રથી 'समोसवेंति-समवसरन्ति' ટુકડે ટુકડા કરીને કાપે છે. ॥૮॥

સૂત્રાર્થ—એક ઊંચી ચિતાના આકારનું, ધુમાડા વિનાની અગ્નિથી યુક્ત એક સ્થાન હોય છે. જ્યારે પરમાધામિકો નારકોને તે ચિતામાં ફેંકે

तप्ता नारकाः (कलुणं) करुणं-दीनं (थणंति) स्तनंति-आक्रोशशब्दं कुर्वन्ति (अहो सिरं कट्टु) अधः शिरो मस्तकं कृत्वा (विगत्तिऊणं) विकर्त्य खण्डयित्वा (अयं व सत्थेहिं) अय इव शस्त्रैः (समोसवेंति) समवसरन्ति खण्डशः खण्डयन्ति कर्तयन्तीति॥८॥

टीका--'समूसियं' समुच्छ्रितं-सम्यक् उच्छ्रितं समुन्नतं चिताकृतिनामकम्। 'विधूमठाणं' विधूमस्थानम्, विगतो धूमो यस्मात् स्थानात् तद्विधूमस्थानम् धूमरहितवह्निस्थानमिति यावत्। 'जं' यत् स्थानम् प्राप्य 'सोयतत्ता' शोकतप्ताः नारकाः। 'कलुणं' करुणम् 'थणंति' स्तनन्ति-करुणापूर्वकं शब्दं कुर्वन्ति रुदन्तीति यावत्। तथा-'अहोसिरं कट्टु' अधः शिरः कृत्वा 'विगत्तिऊणं' विकर्त्य विदार्य। 'अयं व सत्थेहिं' अय इव शस्त्रैः 'समोसवेंति' समवसरन्ति, खण्डशः खण्डयन्ति। अत्युच्चचितासदृशं निर्धूमवह्निस्थानमेकमस्ति। तत्र गताः नारकजीवाः महता शोकेन संतप्ता भवन्ति सकरुणं रुदन्ति च। तथा तत्र परमाधार्मिका नरकपालाः

वहां परमाधार्मिक उनका मस्तक नीचा करके काटते हैं और लोहे के शस्त्रों से देह को खण्ड खण्ड कर देते हैं ॥८॥

टीका—ऊंचा उठा हुआ चिता के आकार का एक धूम से रहित अग्नि का स्थान है। उस अग्नि स्थान में डालते हैं तब असह्य वेदना से संतप्त नारक जीव करुणाजनक विलाप करते हैं। परमाधार्मिक उनका सिर नीचा करके लोहमय शस्त्रों से देह के अवयवों को खण्ड खण्ड कर देते हैं।

तात्पर्य यह है कि-एक अत्यन्त ऊंचा चिता जैसा धूमरहित अग्नि का स्थान है। वहां परमाधार्मिक नारक जीव को ले जाते हैं, तब नारक जीव

છે, ત્યારે તે અગ્નિના તાપથી આકુળવ્યાકુળ થયેલા નારકો કરુણાજનક ચિત્કારો કરે છે. ત્યાં પરમાધામિકો તેમનાં મસ્તક નીચા કરાવીને શસ્ત્ર વડે છેદી નાખે છે, અને લોઢાના હથિયારોથી તેમનાં શરીરના ટુકડે ટુકડા કરી નાખે છે. ॥૮॥

ટીકાર્થ—કોઈ ઊંચી ચિતા ખડકી હોય એવું એક સ્થાન ત્યાં હોય છે. તે સ્થાનમાં નિર્ધૂમ અગ્નિ બળતો હોય છે. જ્યારે નરકપાલો તે અગ્નિ-સ્થાનમાં નારકોને પટકે છે, ત્યારે અસહ્ય વેદનાથી સંતપ્ત નારકો કરુણા-જનક આક્રંદ કરે છે. પરમાધામિકો તેમનાં મસ્તકને નીચા કરાવીને શસ્ત્રો વડે તેમનું છેદન કરે છે તથા તેમના પ્રત્યેક અંગોને લોઢાના શસ્ત્રો વડે છેદીને તેમના ટુકડે ટુકડા કરી નાખે છે.

આ કથન દ્વારા સૂત્રકાર નારકોની યાતનાઓનું વર્ણન કરે છે તેમને નિર્ધૂમ અગ્નિમાં ફેંકવામાં આવે છે. આગથી દાઝવાને કારણે અસહ્ય પીડાને

तान्नारकजीवान् यातनया संत्रासितान् शिरोऽधः कृत्वा कर्त्तयन्ति। तथा-लोहशस्त्रेण तदीयदेहावयवं खण्डशः खण्डयन्तीति भावः ॥८॥

मूलम्-समूसिया तत्थ विसूणियंगा, पक्खीहिं खज्जंति अओमुहेहिं।
संजीवणी नाम चिरट्ठितीया, जंसी पया हम्मइ पावचेया ॥९॥

छाया-समुच्छ्रितास्तत्र विशूणितांगाः पक्षिभिः खाद्यन्तेऽयोमुखैः।
संजीवनी नाम चिरस्थितिका यस्यां प्रजा हन्यन्ते पापचेतसः॥९॥

तीव्र शोक से संतप्त हो जाते हैं और करुणाजनक रुदन करते हैं। वहां पर परमाधार्मिक यातनाओं से त्रस्त उन नारक जीवों का मस्तक नीचा करके काट डालते हैं और लोहे के शस्त्रों से उनके शरीर के अवयवों को खण्ड खण्ड कर देते हैं ॥८॥

'समूसिया' इत्यादि।

शब्दार्थ—'तत्थ-तत्र' उस नरक में 'समूसिया-समूच्छ्रिताः' नीचे मुख करके लटकाए हुए 'विसूणियंगा-विशूणिताङ्गाः' तथा शरीर से चमडा उखाड लिए हुए वे नारकिजीव 'अओमुहेहिं-अयोमुखैः' लोह की चंचुवाले 'पक्खिहिं-पक्षिभिः' पक्षियों के द्वारा 'खज्जंति-खाद्यन्ते' खाये जाते हैं 'संजीवणी नाम-संजीवनी नाम' नरक की भूमि संजीवनी है क्योंकि मरणतुल्य कष्ट पाकर भी प्राणी उसमें मरते नहीं हैं 'चिरट्ठितीया-चिरस्थितिकाः' तथा उसकी आयु अधिक होती

કારણે તેઓ ખૂબ જ ચિત્કારો કરે છે. તેમના તે ચિત્કારોની પરમાધાર્મિક અસુરો પર બિલકુલ અસર થતી નથી તેઓ તેને વધારે યાતનાઓ આપે છે. તેમનાં મસ્તકને તેઓ છેદી નાખે છે અને લોઢાના તીક્ષ્ણ શસ્ત્રો વડે તેમનાં અવયવોના ટુકડે ટુકડા કરી નાખે છે. ॥૮॥

'समूसिया' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'तत्थ-तत्र' તે નરકમાં 'समूसिया-समुच्छ्रिताः' નીચે મોઢું કરીને લટકાવેલ 'विसूणियंगा-विशूणिताङ्गाः' તથા શરીરથી ચામડું ઉખાડી લીધેલ તે નારકિ જીવ 'अओमुहेहिं-अयोमुखैः' લોખંડના જેવી કઠોર ચાંચવાળા 'पक्खिहिं-पक्षिभिः' પક્ષિયોના દ્વારા 'खज्जंति-खाद्यन्ते' ખવાય છે. 'संजीवणी नाम-संजीवनी नाम' નરકની ભૂમી સંજીવની કહેવાય છે. કેમકે મરણ તુલ્ય કષ્ટ પામીને પણ પ્રાણી તેમાં મરતાં નથી. કેમકે 'चिरट्ठितीया-चिरस्थितिकाः' તેની

अन्वयार्थः—(तत्थ) तत्र नरके (समूसिया) समुच्छ्रिता-अधोमुखीकृत्य लंबमानाः, (विसूणियंगा) विशूणितांगा अपगतत्वचो नारकाः 'अयोमुहेहिं' अयोमुखैः लोहवत् कठिनमुखयुक्तैः 'पक्खिहिं' पक्षिभिः 'खज्जंति' खाद्यन्ते (संजीवणी नाम) संजीवनी नाम-यत्र मृता अपि न म्रियन्ते (चिरट्ठितीया) चिरस्थितिका बहुकालस्थायिनी (जंसि) यस्यां (पावचेया) पापचेतसः पापकलुषिताः (पया) प्रजाः नैरयिकाः (हम्मइ) हन्यन्ते-मार्यन्ते इति ।।९।।

टीका—'तत्थ' तत्र नरके 'समूसिया' समुच्छ्रिताः स्तंभे ऊर्ध्वबाहवोऽधः शिरसः कृत्वा चाण्डालादिना चर्मवत् लंबिताः । 'विसूणियंगा' विशूणितांगाः-उत्कृत्ताऽङ्गकाः निःसारितत्वचः 'अयोमुहेहिं' अयोमुखैः वज्रचंचुभिः काकादि-

है 'जंसि-यस्मिन्' जिस नरक में 'पावचेता-पापचेतसः' पाप से कलुषित 'पया-प्रजाः' नैरयिक 'हम्मइ-हन्यन्ते' मारे जाते हैं ।।९।।

अन्वयार्थ—नरक में नीचा मुख करके लटकते हुए और त्वचा से रहित नारकजीवों को लोहे के समान कठोर चोंच वाले पक्षी खाते-चींथते हैं। नरकभूमि संजीवनी है जहाँ प्राणान्तिक कष्ट पाते हुए भी नारक अकाल में मरते नहीं हैं और वहां बहुत काल तक रहते हैं। पाप से कलुषित नारक वहां मारे जाते हैं ।।९।।

टीकार्थ--जैसे चाण्डाल चमडे को लटका देते हैं, उसी प्रकार परमाधार्मिक नारक जीवों को खंभे में बांधकर लटका देते हैं। उनकी भुजाएँ ऊंची और मस्तक नीचे कर दिया जाता है। शरीर की चमड़ी

આયુ મોટી હોય છે. 'जंसि-यस्मिन्' જે નરકમાં 'पावचेता-पापचेतसः' પાપથી કલુષિત 'पया-प्रजा' નૈરયિક 'हम्मइ-हन्यन्ते' મારવામાં આવે છે. ।।૯।।

સૂત્રાર્થ—નરકપાલો નારકોની ચામડી ઉતારી લઈને તેમને ઉંધે માથે લટકાવે છે, ત્યારે લોઢાના જેવી કઠોર ચાંચવાળાં પક્ષીઓ તેના શરીરમાંથી માંસ ખેંચી કાઢીને ખાવા માંડે છે. તેઓ તેમનાં શરીરને ચાંચ, નહોર આદિ વડે પીંખે છે. નરકભૂમિ સંજીવની છે, જ્યાં પ્રાણાન્ત કષ્ટ સહન કરવા છતાં પણ નારકો અકાળે મરતાં નથી, તેઓ ઘણા દીર્ઘકાળ સુધી ત્યાં જીવિત રહીને પૂર્વભવોના પાપકૃત્યોનું ફળ ભોગવ્યા કરે છે. પાપથી કલુષિત નારકોને નરકમાં પરમાધાર્મિકો ખૂબ જ માર મારતા રહે છે ।।૯।।

ટીકાર્થ—જેવી રીતે ચાંડાળો મરેલાં જાનવરોના ચામડાંને લટકાવે છે, એજ પ્રમાણે પરમાધાર્મિકો નારક જીવોને થાંભલાઓ પર ઉંધે માથે લટકાવી દે છે. તેમની ચામડીને ઉતરડી લીધી હોય છે. તેથી તેમનું માંસ

भिश्री। 'पक्खीहिं' पक्षिभिः-कङ्कगृध्रादिभिः, 'खज्जंति' खाद्यन्ते नरकजीवास्ते। तथा 'संजीवणी नाम चिरद्वितीया' संजीवनीनाम जीवनदात्री नरकभूमिः चिरस्थितिका 'जंसी' यस्यां संजीवन्याम् 'पावचेया' पापचेतसः पापकलुषिताः 'पया' प्रजाः नैरयिकाः 'हम्मइ' हन्यन्ते-मार्यन्ते असाधुकर्मभिः परमाधार्मिकैः। तत्र नरकेऽधोमुखं कृत्वा लंबिताः नैरयिकाः तथा तदंगेभ्यश्चर्माण्युत्कृत्य लौहमुखपक्ष्यादिना भक्ष्यन्ते। नरकभूमिः संजीवनीनाम्नी भवति, यतो यत्र मरणसदृशं दुःखसवाप्याऽपि सत्यायुश्शेषे न म्रियन्ते। तत्रायुरपि अत्यधिकं भवति। पापात्मानो जीवाः पापफलोपभोगाय चिरं तिष्ठन्ति तस्मिन्नरके हताः भवन्ति।

उधेड ली जाती है। ऐसे नारकों को वज्र के समान अतिशय कठोर चोंच वाले काक, कंक या गिद्ध आदि पक्षी खाते हैं-उनका मांस नोंचते हैं। नरक की भूमि संजीवनी है अर्थात् प्राणान्तिक वेदना भोगने पर भी जीव जीवित ही रहते हैं-मरते नहीं हैं। वे चिरस्थितिवाले हैं अर्थात् वहां नारकी जीव लम्बे समय तक रहते हैं। असाधुकर्मी परमाधार्मिक वहां नारकों को हनन करते-मारते हैं।

आशय यह है-नरक में नारकिजीव अधोमुख करके लटकाये जाते हैं। उनके शरीर की चमडी उतार ली जाती है। फिर लोहमुख पक्षी उन्हें भक्षण करते हैं। नरक की भूमि संजीवनी कहलाती है, क्योंकि वहां मरण के समान दुःख भोगते हुए भी आयु शेष रहने पर नारक जीव मरते नहीं हैं। आयु भी वहां बहुत लम्बी होती है।

ખાવા માટે કાગડા, ગીધ, સમડી આદિ પક્ષીઓ ત્યાં આવે છે. લોખંડ જેવી કઠોર ચાંચ વડે તેઓ તેમનાં શરીરનું માંસ ખેંચી કાઢીને ખાઈ જાય છે. નરકની ભૂમિ સંજીવની છે. એટલે કે અસહ્ય વેદના ભોગવવા છતાં પણ નારકો જીવતા જ રહે છે. નારકોનો આયુકાળ ઘણો લાંબો (૧૦ હજાર વર્ષથી લઈને ૩૩ સાગરોપમ કાળનો) હોય છે. ક્રૂર પરમાધામિંક નારકો ત્યાં નારકોને મારપીટ કરતા જ રહે છે.

આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે નરકમાં નારકોની ચામડી ઉતરડી લઈને તેમને ઊંધે મસ્તકે લટકાવવામાં આવે છે. લોખંડના જેવી કઠણ ચાંચવાળા પક્ષીઓ તેમનું માંસ ખાવા માટે આવે છે-ચાંચો મારી મારીને માંસના લોચા કાપીને તેઓ તેનું ભક્ષણ કરે છે. નરકભૂમિને સંજીવની કહેવામાં આવે છે, કારણ કે ત્યાં મરણના સમાન દુઃખ ભોગવવા છતાં પણ તેમનો આયુકાળ બાકી હોય ત્યાં સુધી નારકો મરતા નથી. વળી ત્યાં

तदेवं परमाधार्मिकैः परस्परकृतैर्वा छिन्ना भिन्नाः क्वथिता मूर्च्छिताः सन्तो वेदनासमुद्घातगता अपि ते न म्रियन्ते अतः कथ्यते संजीवनीवत् संजीविनी जीवनदात्री नरकभूमिः न तत्र गतः खण्डशश्छिन्नोऽपि म्रियते स्वायुषि सति। सा च चिरस्थितिका उत्कृष्टतः त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि यावत् यस्यां च प्राप्ताः प्रजायन्ते इति प्रजाः प्राणिनः पापचेतसः हन्यन्ते मुद्गरादिभिः नरकानुभावाच्च मुमूर्षवोऽपि अत्यन्तपिष्टा अपि न म्रियन्ते, अपि तु पारदवत् मिलन्ति ॥९॥

पापी जीव अपने पापों का फल भोगने के लिए नरक में चिरकाल तक रहते हैं।

इस प्रकार वहां परमाधार्मिकों द्वारा कष्ट दिये जाते हैं तथा परस्पर में भी एक नारक दूसरे को कष्ट पहुँचाता है। उन कष्टों से वे छिन्न भिन्न होते हैं, पचते हैं, मूर्च्छित हो जाते हैं परन्तु वेदना से अभिभूत हो जाने पर भी मरते नहीं हैं। इस कारण नरकभूमि संजीवनी या जीवनदात्री कहलाती है। वहां गया हुआ जीव खण्ड खण्ड कर देने पर भी आयु शेष होने से मरता नहीं है। वहां आयु भी बहुत लम्बी—उत्कृष्ट तेतीस सागरोपम की होती है। वहां पापी प्राणी मुद्गरादि से आहत किये जाते हैं किन्तु नरक का स्वभाव ही ऐसा है

આયુષ્ય પણ ઘણું જ લાંબું હોય છે. પાપી જીવોને પોતાનાં પાપકર્મોનું ફળ ભોગવવાને માટે લાંબા સમય સુધી ત્યાં રહેવું પડે છે.

પરમાધાર્મિક અસુરો દ્વારા તેમને આ પ્રકારનાં કષ્ટો તો અપાય છે, પરન્તુ નારકો પોતે જ એકબીજાને પણ પીડા પહોંચાડયા કરતા હોય છે. તે કષ્ટોને લીધે તેઓ છિન્નભિન્ન થઈ જાય છે. આ પ્રકારે છિન્નભિન્ન થવા છતાં, અગ્નિ પર શેકાવા છતાં, અંગોના ટુકડે ટુકડા થવા છતાં તેઓ મરતાં નથી. હા, મૂર્છિત અવશ્ય થાય છે. આ કારણે નરકભૂમિને સંજીવની અથવા જીવનદાત્રી કહેવામાં આવે છે. ત્યાં ગયેલા જીવના ભલે ટુકડે ટુકડા કરી નાખવામાં આવે. પણ જ્યાં સુધી તેમનું આયુષ્ય બાકી હોય છે; ત્યાં સુધી તેઓ મરતા નથી. નારકોનું આયુષ્ય ઘણું જ લાંબું—જઘન્ય દસ હજાર વર્ષનું અને અધિકમાં અધિક તેત્રીસ સાગરોપમનું—હોય છે. ત્યાં પાપી જીવોને મગદળ, દંડા આદિ વડે મારવામાં આવે છે. તેમના શરીરના ચૂરે-ચૂરા કરી નાખવામાં આવે છે, છતાં પણ તેઓ મરતા નથી નારકોનો સ્વભાવ જ એવો હોય છે કે પ્રાણુ જાય એવી વેદના સહન કરવા છતાં તેઓ

मूलम्—तिक्खाहिं सूलाहिं निवाययंति, वसोगयं सावययं व लद्धं।
ते सूलविद्धा कलुणं थणंति, एगंतदुक्खा दुहओ गिलाणा॥१०॥

छाया—तीक्ष्णाभिः शूलाभिर्निपातयन्ति वशंगतं श्वापदमिव लब्धम्।
ते शूलविद्धाः करुणं स्तनन्ति एकान्तदुःखं द्विधातो ग्लानाः॥१०॥

अन्वयार्थः—(वसोगयं) वशंगतं-स्वायत्तीकृतं (सावयं व) श्वापदमिव वन्यपशुमिव (लद्धं) लब्धं प्राप्तं नारकजीवम् परमाधार्मिकाः (तिक्खाहिं सूलाहिं)

कि मरणासन्न होकर भी और अत्यन्त पीस देने पर भी वे मरते नहीं हैं, बल्कि पारे के समान फिर मिल जाते हैं॥९॥

'तिक्खाहिं' इत्यादि।

शब्दार्थ—'वसोगयं-वशं गतं' वश में आए हुए 'सावययं व-श्वापद मिव' जङ्गली जानवर के समान 'लद्धं-लब्धम्' प्राप्त हुये नारक जीव को नरकपाल 'तिक्खाहिं सूलाहिं-तीक्ष्णाभिः शूलाभिः' तीक्ष्ण धारवाले शूलों से 'निवाययंति-निपातयन्ति' मारते हैं 'सूलविद्धा-शूलविद्धाः' शूल से वेधे हुए 'दुहओ-द्विधा' भीतर और बाहर दोनों ओर से 'गिलाणा-ग्लानाः' ग्लान अर्थात् आनन्दरहित और 'एगंत दुक्खा-एकान्तदुःखाः' अत्यन्त दुःखवाले नारकि जीव 'कलुणं थणंति-करुणं स्तनन्ति' दीन और करुणाजनक रुदन करते हैं॥१०॥

अन्वयार्थ—अपने वश में पडे हुए जंगली पशु के समान प्राप्त हुए नारक जीव को परमाधार्मिक असुर तीखे शूलों से भूमि पर गिरा

મરતા નથી તેમનાં અંગોને ચગદીને તેમનો ચૂરો કરવામાં આવે, તો પણ પારાની જેમ તે અંગો ફરી મળી જાય છે.॥૯॥

શબ્દાર્થ—'वसोगयं-वशं गतं' વશમાં આવેલ 'सावययं व-श्वापदमिव' જંગલી જાનવરના સમાન 'लद्धं-लब्धम्' પ્રાપ્ત થએલ નારક જીવને નરકપાલ 'तिक्खाहिं सूलाहिं-तिक्ष्णाभिः शूलाभि' તિક્ષ્ણ ધારવાળા શૂળોથી 'निवाययंति-निपातयन्ति' મારે છે. 'सूलविद्धा-शूलविद्धाः' શૂળથી વેધેલ 'दुहओ-द्विधा' અંદર અને બહાર બંને બાજુથી 'गिलाणा-ग्लानाः' ગ્લાન અર્થાત્ આનંદ રહિત અને 'एगंतदुक्खा-एकान्तदुःखा.' અત્યંત દુઃખવાળા નારકિજીવ 'कलुणं थणंति-करुणं स्तनन्ति' દીન અને દયાજનક રૂદન કરે છે. ॥૧૦॥

સૂત્રાર્થ—જેવી રીતે શિકારી પોતે પકડેલા પશુને શસ્ત્રો વડે વીંધી નાંખે છે, એજ પ્રમાણે પોતાના હાથમાં આવેલા નારકોને પરમાધાર્મિકો જમીન

तीक्ष्णाभिः शूलाभिः (निवाययंति) निपातयन्ति-भूमौ पातयित्वा मारयन्ति (मूलविद्धा) शूलविद्धास्ते नारकाः (दुहओ) द्विधातो बाह्याभ्यन्तराभ्याम् (गिलाणा) ग्लानाः-अपगतप्रमोदाः (एगंतदुक्खा) एकान्तदुःखाः-अतिशयेन दुःखिताः केवलं (कलुणं थणंति) करुणं दीनतापूर्वकं स्तनन्ति आक्रोशशब्दं कुर्वन्तीति ॥१०॥

टीका—'वसोगयं' वशंगतम्-स्वाधिकारे समागतम् । 'सावयं व' श्वापदमिव । मृगसूकरादिकमिव स्वातन्त्र्येण 'लद्धं' लब्धम्-प्राप्तम् ते परमाधार्मिकाः 'तिक्खाहिं सूलाहिं' तीक्ष्णाभिः शूलाभिः निवाययंति' निपातयन्ति, वेधयन्ति 'सूलविद्धा' शूलविद्धास्ते 'दुहओ' द्विधातः-बाह्याभ्यन्तरोभयप्रकारेण । 'गिलाणा' ग्लानाः-दुःखसंतप्ताः, 'एगंतदुक्खा' एकान्तदुःखाः, एकान्ततो दुःखमेव प्राप्तवन्तस्ते नारकजीवाः । 'कलुणं' करुणासहितं यथा स्यात् तथा 'थणंति' स्तनन्ति

कर वेधते हैं । उस समय वे नारक भीतर और बाहर से ग्लान होते हैं । उन्हें एकान्त दुःख का ही अनुभव होता है । वे करुण स्वर से विलाप करते हैं ।

टीकार्थ—अपने अधिकार में आए हुए नारक को मृग अथवा शूकर के जैसा पाकर परमाधार्मिक तीक्ष्ण शूलों से वेधते हैं । वे नारक दोनों प्रकार से अर्थात् भीतरी और बाहरी कारणों से ग्लान होते हैं—दुःख से संतप्त हो जाते हैं । उन्हें एकान्त रूप से दुःख ही दुःख का अनुभव होता है । वे करुणोत्पादक रुदन करते हैं ।

પર પછાડીને તીક્ષ્ણ શૂલોથી વીંધી નાખે છે. ત્યારે તે નારકો બન્ને કારણોને લીધે (આન્તરિક અને બાહ્ય કારણોને લીધે) ગ્લાનિનો અનુભવ કરે છે. તેમને ત્યાં એકાન્ત રૂપે (સંપૂર્ણત:) દુ:ખનો જ અનુભવ થાય છે. તેથી તેઓ કરુણ સ્વરે વિલાપ કરે છે. ॥૧૦॥

ટીકાર્થ—પોતાના હાથમાં પકડાયેલા મૃગ, સૂવર આદિ પશુઓની સાથે શિકારી જેવો વર્તાવ કરે છે, એવો જ વર્તાવ પરમાધામિંકો તેમના પંજામાં પકડાયેલા નારકો સાથે કરે છે. તેઓ નારકોનાં શરીરમાં તીક્ષ્ણ શૂલો ભોંકી દે છે. તે નારકો બન્ને પ્રકારના કારણોથી–બાહ્ય અને આંતરિક કારણોથી–ગ્લાનિનો અનુભવ કરે છે એટલે કે તેઓ માનસિક અને શારીરિક સંતાપનો અનુભવ કરે છે. તેમને એકલા દુ:ખનો જ અનુભવ થાય છે, તેમના નસીબમાં સુખ તો લખ્યું જ હોતું નથી તેઓ દુ:ખને લીધે કરુણાજનક ચિત્કારો અને આક્રંદ કર્યા કરે છે,

शब्दं कुर्वन्ति । वशगतो वन्यजीवमृगादिरिव स्वातन्त्र्येण लब्धं नारकजीवं नरकपालाः तीक्ष्णशूलादिभिर्विदारयन्ति । बाह्याभ्यन्तरोभयरूपेण एकान्ततो दुःखिता स्ते नारकजीवाः सकरुणं तत्र नरकावासे रुदन्ति इति ॥१०॥

मूलम्—सया जलंनाम निहं महंतं, जंसी जलंतो अगणी अकट्ठो।
चिट्ठंति[१२] बद्धा[१२] बहुकूरकम्मा अरहंस्सरा केइ चिरट्ठितीया॥११॥

छाया—सदा ज्वलन् नाम निहं महच्च यस्मिन् ज्वलन्नग्निरकाष्ठः ।
तिष्ठन्ति बद्धा बहुक्रूरकर्माणः अरहः स्वराः केऽपि चिरस्थितिकाः ॥११॥

आशय यह है कि वश में पडे हुए जंगली पशु मृग आदि के समान पाए हुए नारक को परमाधार्मिक तीक्ष्ण शूलों से विदारण करते हैं । वे बाह्य और आभ्यन्तर–दोनों प्रकार से एकान्तरूप से दुःखी होते हैं और करुण आक्रन्दन करते हैं ॥१०॥

'सया जलं' इत्यादि ।

शब्दार्थ—'सया–सदा' सर्वकाल 'जलंनाम–ज्वलन्नाम' अत्यन्त उष्णस्थान है वह स्थान 'निहं–निहम्' प्राणियों का घातस्थान है 'जंसि–यस्मिन्' जिसमें 'अकट्ठो–अकाष्ठः' काष्ठ के विना ही 'जलंतो अगणी–ज्वलन् अग्निः' अग्नि जलती रहती है 'बहुकूरकम्मा–बहुक्रूरकर्माणः' जिन्होंने पूर्वजन्म में बहुतक्रूर कर्म किये हैं 'चिरट्ठितीया–चिरस्थितिकाः' तथा जो उस नरक में चिरकाल तक निवास करने वाले हैं 'बद्धा–बद्धाः'

આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે પરમાધામિકો નારકોની સાથે ઘણો જ ક્રૂર વર્તાવ કરે છે. તેઓ તેમનાં અંગોમાં શૂલો ભોંકી દઈને તેમને ખૂબ જ વ્યથા પહોંચાડે છે. નારકો ત્યાં બાહ્ય અને આન્તરિક સંતાપનો અનુભવ કરે છે. ત્યાં તેમને સતત દુઃખ જ અનુભવવું પડે છે. અસહ્ય દુઃખને લીધે તેઓ કરુણ આક્રંદ કરે છે. ॥૧૦॥

'સયાજલં' ઈત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'सया–सदा' સર્વકાલ 'जलनाम–ज्वलन्नाम' અત્યંત ઉષ્ણતાવાળું સ્થાન છે તે સ્થાન 'निहं–निहम्' પ્રાણિયોનું ઘાતસ્થાન છે 'जंसि–यस्मिन्' જેમાં 'अकट्ठो–अकाष्ठः' બળતણ વિના જ 'जलंतो अगणी–ज्वलन् अग्निः' અગ્નિ બળતી રહે છે 'बहुकूरकम्मा–बहुक्रूरकर्माणः' જેમણે પૂર્વજન્મમાં બહુ ક્રૂર કર્મ કર્યો છે 'चिरट्ठितिया–चिरस्थितिकाः' તથા જે તે નરકમાં લાંબા કાળ સુધી

अन्वयार्थः—(सया) सदा-सर्वकालं (जलं नाम) ज्वलन्नाम स्थानमस्ति 'महंतं' महत् 'निहं' निहं-प्राणिघातस्थानं (जंसि) यस्मिन् निहे (अकट्ठो) अकाष्ठः काष्ठमन्तरेणैव (जलंतो) ज्वलन्-देदीप्यमानः (अगणी) अग्नि स्तिष्ठति (केइ) केऽपि (बहु कूरकम्मा) बहु क्रूरकर्माणः (चिरट्ठितीया) चिरस्थितिकाः-प्रभूतकालं तत्र वासं कुर्वाणाः तत्र नरके (बद्धा) बद्धाः (अरहस्सरा) अरहःस्वरा उच्चस्वरेण अव्यक्तदीनस्वरमुच्चारयन्तः (चिट्ठंति) तिष्ठन्तीति ॥११॥

टीका—'सया' सदा-सर्वदा 'जलं नाम' ज्वलत् अतिशयेन दीप्यमानम् अत्युष्णस्थानमस्ति, तत्स्थानम्, न अल्पम् अपि तु 'महंतं' महत्-अतिशयेनोन्नतमस्ति तत् स्थानम्। 'निहं' निहं-निहन्यन्ते प्राणिनः कर्मवशाद् यस्मिन् तन्निहम् आघातस्थानं नारकजीवानां प्राणिनाम् नरकस्थानमित्यर्थः, 'जंसी' यस्मिन् स्थाने 'अगणी अकट्ठो' अग्निरकाष्ठः-काष्ठादीन्धनमन्तरेणैवाऽग्निः 'जलंतो' ज्वलन्-देदीप्यमानः उष्णरूपत्वात्, विनैव काष्ठं यत्राऽग्निः प्रज्वलति, तत्राऽग्नौ।

उस नरक में बांधे हुए वे 'अरहस्सरा-अरहस्वराः' दीन चिल्लाते हुए 'चिट्ठंति-तिष्ठन्ति' रहते हैं ॥११॥

अन्वयार्थ—सदैव जलता हुआ एक बडा प्राणियों के घात का स्थान है। उस स्थान में काष्ठों के बिना ही अग्नि जलती रहती है। क्रूरकर्मा और दीर्घकालीन स्थिति वाले नारक बहुत समय तक वहां बांध दिये जाते हैं और वे ऊंचे स्वर से आक्रन्दन करते हैं ॥११॥

टीकार्थ—सदा देदीप्यमान एक अत्यन्त उष्ण स्थान है। वह स्थान छोटा नहीं, बहुत बडा है। वह कर्म के वशीभूत प्राणियों के घात का स्थान है। उस स्थान में काष्ठ आदि ईंधन के बिना ही सदा

નિવાસ કરવાવાળા છે 'बद्धा-बद्धाः' તે નરકમાં બાંધેલા તેઓ 'अरहस्सरा-अरहस्वरा.' દીન-દયાપાત્ર-બુમો પાડતાં 'चिट्ठंति-तिष्ठन्ति' રહે છે. ॥૧૧॥

સૂત્રાર્થ—નરકોમાં નારકોનો ઘાત કરવા માટે એક ઘણું જ વિશાળ સ્થાન છે. તે સદા પ્રજ્વલિત રહે છે. તે સ્થાનમાં કાષ્ઠ નાખ્યાં વિના જ અગ્નિ પ્રજ્વલિત રહે છે કૂરકર્મા અને દીર્ઘકાલીન આયુસ્થિતિવાળા નારકોને તે સ્થાનમાં લાંબા સમય સુધી બાંધી રાખવામાં આવે છે. ખૂબ જ ઉષ્ણુતાથી અકળાવાને કારણે તેઓ કરુણ આક્રંદ કર્યા કરે છે. ॥૧૧॥

ટીકાર્થ—ત્યાં સદા આગથી દેદીપ્યમાન એક ઉષ્ણ સ્થાન છે. તે સ્થાન ઘણું જ મોટું છે. તે સ્થાનમાં કાષ્ઠ આદિ ઇંધન વિના જ અગ્નિ સદા પ્રજ્વલિત રહે છે. પ્રાણાતિપાત આદિ પાપકર્મ કરનારા જીવોનું તે ઘાત-

'बहु कूरकम्मा' बहु क्रूरकर्माणो नारकाः, ये पूर्वजन्मनि अनेकप्राणातिपातादिरूप-कुत्सितं कर्म कृतवन्तः ते इत्थंभूताः। तथा 'चिरट्ठितीया' चिरस्थितिकाः चिरकाल-पर्यन्तस्थायिनः 'बद्धा' बद्धाः सन्तः 'अरहस्सरा' अरहःस्वराः-अव्यक्त महाक्रन्दनस्वरवन्तः 'चिट्ठंति' तिष्ठन्ति-तादृशाऽकाष्ठप्रज्वलिताऽग्निनरकस्थाने वसन्ति। एकं तथाविधं प्राणिनां घातस्थानमस्ति, यत् सर्वदैव निरिन्धनेनाऽपि वह्निना ज्वलितं भवति। तथाविधनरकावासे ते पापिजीवा बद्धा भवन्ति पापकर्मणां फलोपभोगाय। तत्र बद्धास्ते जीवाः पापकर्माणः तत्र चिरं निवसन्ति, तथा वेदनया निरन्तरं दुःखिताः सन्तः सकरुणं रुदन्त आसते ॥११॥

अग्नि जलती रहती है। उस स्थान में उन नारक जीवों को बांध दिया जाता है जो अत्यन्त क्रूर कर्म करनेवाले हैं अर्थात् जिन्होंने पूर्वजन्म में प्राणातिपात आदि कुत्सित कृत्य किये हैं और जो चिर-काल तक नरक में रहने वाले हैं। जब उन नारकों को उस स्थान में बांध दिये जाते हैं तो वे बहुत जोर से रुदन करते रहते हैं।

अभिप्राय यह है कि नरक में प्राणियों के घात का एक स्थान है। वह स्थान विना ईंधन की अग्नि से सदैव जलता रहता है। उस नर-कावास रूप स्थान में उन पापी जीवों को बांध दिये जाते हैं जिससे वे अपने पापकर्मों का पूरा फल भोग सकें। वे पापी वहां लम्बे समय तक बांधे रहते हैं तथा वेदना के कारण निरन्तर दुःखी होकर दीनता पूर्ण रुदन करते रहते हैं ॥११॥

સ્થાન છે. જેમણે પ્રાણાતિપાત આદિ અત્યન્ત ક્રૂરકર્મોનું પૂર્વભવમાં સેવન કર્યું હોય છે એવાં નારકોને ત્યાં બાંધી દેવામાં આવે છે. ત્યાંનો તેમનો આયુકાળ ઘણો જ લાંબો હોય છે. જ્યારે તેમને તે ઉષ્ણ સ્થાનમાં બાંધ-વામાં આવે છે, ત્યારે તેઓ કરુણાજનક ચિત્કાર અને રુદન કરે છે.

આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે નરકમાં પ્રાણીઓનો વધ કરવાનું એક સ્થાન છે. તે સ્થાન કાષ્ઠાદિ વિનાના અગ્નિથી સદા પ્રજ્વલિત રહે છે. તે નરકાવાસ રૂપ સ્થાનમાં તે પાપી જીવોને બાંધી દેવામાં આવે છે. તેઓ તેમના પૂર્વભવોનાં પાપકર્મોનું ફળ ત્યાં ભોગવ્યા કરે છે. જ્યાં સુધી તેઓ તેમનાં પાપકર્મોનું ફળ પૂરેપૂરૂં ભોગવી લેતા નથી, ત્યાં સુધી તેમને ત્યાં જ બાંધી રાખવામાં આવે છે. ઘણા લાંબા સમય સુધી તે ઉષ્ણ સ્થાનમાં બંધાયેલા રહેવાને કારણે તેમને એટલી બધી વેદના થાય છે કે તેઓ નિર-ન્તર દીનતાપૂર્ણ રુદન કર્યા કરે છે. ॥૧૧॥

मूलम्—चिया महंतीउ समारभित्ता, छुब्भंति ते तं कलुणं रसंतं।
आवट्टती तत्थ असाहुकम्मा, सप्पी जहा पडियं जोई मज्झे॥१२॥

छाया—चिता महतीः समारभ्य क्षिपन्ति ते तं करुणं रसन्तम्।
आवर्त्तते तत्र असाधुकर्मा सर्पिर्यथा पतितं ज्योतिर्मध्ये ॥१२॥

अन्वयार्थः—(ते) ते-परमाधार्मिकाः (महंतीउ) महतीः (चिया) चिताः (समारभित्ता) समारभ्य-संपाद्य (कलुणं रसंतं) करुणं सकरुणं यथा स्यात् तथा रसन्तं क्रन्दनं कुर्वन्तं (छुब्भंति) क्षिपन्ति प्रक्षिपन्तीत्यर्थः (तत्थ) तत्र-तस्यां चितायां (असाहुकम्मा) असाधुकर्मा पापीजीवः (आवट्टती) आवर्तते द्रवीभवति (जहा) यथा (जोइमज्झे) ज्योतिर्मध्ये वह्नौ (पडियं) पतितं (सप्पी) सर्पिर्घृतम् द्रवीभवति तद्वदिति॥१२॥

'चिया' इत्यादि।

शब्दार्थ—'ते-ते' वे परमाधार्मिक 'महंती उ-महतीः' बडी 'चिया-चिताः' चिता को 'समारभित्ता-समारभ्य' बनाकर 'कलुणं-करुणम्' करुण 'रसंतं-रसन्तम्' रुदन करते हुए नारकिजीव को 'छुब्भंति-क्षिपन्ति' फेंक देते हैं 'तत्थ-तत्र' उसमें 'असाहुकम्मा-असाधुकर्मा' पापी जीव 'आवट्टती-आवर्तते' द्रवीभूत हो जाते हैं 'जहा-यथा' जैसे 'जोइमज्झे-ज्योतिर्मध्ये' अग्नि में 'पडियं-पतितं' पडा हुआ 'सप्पी-सर्पिः' घी पिघल जाता है ॥१२॥

अन्वयार्थ—परमाधार्मिक बडी बडी चिताएँ बनाकर करुण क्रन्दन करते हुए नारकों को उनमें झोंक देते हैं। उस चिता में पडा हुआ

'चिया' ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'ते-ते' તે પરમાધાર્મિકો 'महंतीउ-महतीः' મોટી 'चिया-चिताः' ચિતાઓને 'समारभित्ता-समारभ्य' બનાવીને 'कलुणं-करुणम्' કરૂણ 'रसंतं-रसन्तम्' રુદન કરતા નારકિ જીવને 'छुब्भंति-क्षिपन्ति' ફેંકી દે છે. 'तत्थ-तत्र' તેમાં 'असाहुकम्मा-असाधुकर्मा' પાપી જીવ 'आवट्टती-आवर्तते' દ્રવીભૂત થઈ જાય છે 'जहा-यथा' જેવી રીતે 'जोइमज्झे-ज्योतिर्मध्ये' અગ્નિમાં 'पडियं-पतितं' પડેલ 'सप्पी-सर्पिः' ઘી ઓગળી જાય છે. ॥૧૨॥

સૂત્રાર્થ—પરમાધાર્મિકો મોટી મોટી ચિતાઓ પ્રજ્વલિત કરે છે. અને કરુણ આક્રંદ કરતાં નારકોને તેમાં ફેંકી દે છે જેવી રીતે અગ્નિમાં પડેલું

टीका—'ते' ते परमाधार्मिकाः 'महंतीउ' महतीः 'चिया' चिताः। 'समारभित्ता' समारभ्य सम्यक् संपाद्य 'कलुणं' करुणम् 'रसंतं' शब्दायमानम्, तं पापिजीवम्। 'छुब्भंति' क्षिपन्ति, तादृशचितायां तं नारकिजीवं समाक्षिपन्ति। स च-'असाहुकम्मा' असाधुकर्मा पापिजीवः 'आवट्टती' आवर्त्तते, चितायां परमाधार्मिकैर्यदा प्रक्षिप्यते तदा तन्मध्यपतितः सन् द्रवीभवति 'जहा' यथा 'जोइमज्झे' ज्योतिर्मध्ये 'पडियं' पतितम्। 'सप्पी' सर्पिः घृतादिकम्, द्रवीभवति, तथैव तादृशचितामध्ये पतितः पापी द्रवीभूतो भवति।

परमाऽधार्मिकाः चितां महतीं निर्माय तन्मध्ये रुदन्तमपि नारकिजीवं क्षिपन्ति। क्षेपणानन्तरं ते अग्नौ पतितं घृतमिव द्रवीभवन्ति। द्रवीभूता अपि

वह पापी जीव उसी प्रकार पिघल जाता है, जिस प्रकार अग्नि में पडा हुआ घृत पिघल जाता है ॥१२॥

टीकार्थ—वे परमाधार्मिक महती चिताएँ बनाकर करुणोत्पादक रुदन करते हुए पापी जीव को उस चिता में फेंक देते हैं। जब परमाधार्मिक नारक को चिता में फेंकते हैं तो उसमें पडकर वह पिघल जाता है, जैसे आग में डाला हुआ घी पिघल जाता है।

आशय यह है-परमाधार्मिक बडी सी चिता का निर्माण करके रुदन करते हुए नारक को उसमें झोंक देते हैं। अग्नि में पडकर वह घृत की भाँति पिघल जाता है। मगर पिघल जाने पर भी वे मरते नहीं, वरन् पूर्वकृत कर्म का फल भोगने के लिये जीवित ही रहते हैं।

ઘી પીગળી જાય છે. એજ પ્રમાણે તે ચિતાઓમાં ફેંકવામાં આવેલાં નારકોનાં શરીર પીગળી જાય છે. ॥૧૨॥

ટીકાર્થ—પરમાધાર્મિક અસુરો મોટી મોટી ચિતાઓ પ્રકટાવીને, કરૂણાજનક રુદન કરતાં તે નારકોને તેમાં ફેંકી દે છે. તે ચિતામાં ફેંકાયેલા નારકોની દશા અગ્નિમાં હોમેલા ઘી જેવી થાય છે. તેઓ તે અગ્નિમાં ઘીની જેમ પીગળી જાય છે–બળીને ભસ્મ થઈ જાય છે.

આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે પરમાધાર્મિકો મોટી મોટી ચિતાઓનું નિર્માણ કરીને તે પાપી જીવોને તે ચિતાઓમાં ફેંકી દે છે. પ્રજ્વલિત આગમાં ફેંકાયેલા તે નારકોનાં શરીર બળી જવાથી તેમને અસહ્ય પીડા થાય છે, તે કારણે તેઓ કરૂણાજનક ચિત્કાર કરે છે. જેમ અગ્નિમાં હોમાયેલું ઘી પીગળી જાય છે, એજ પ્રમાણે તેમનાં શરીરો પણ તે અગ્નિમાં પીગળી જાય છે, છતાં પણ તેઓ મરતાં નથી. પૂર્વકૃત કર્મોનું ફળ પૂરેપૂરૂં

न म्रियन्ते, अपि तु जीवन्त्येव पूर्वोपार्जितकर्मफलोपभोगाय। यथा-पारदं पतितमपि विकीर्णितं भवदपि पुनरेकत्रीभूय स्थूलत्वं बिभर्ति तथा तदीयं शरीरं द्रुतमपि पुनः फलोपभोगाय संघातभावमापद्यते। पूर्ववत् संजातदेहः पापफलं भुङ्क्ते इति ॥१२॥

मूलम्-सया कसिणं पुण घम्मट्ठाणं, गाढोवणीयं अइदुक्खधम्मं।
हत्थेहिं पाएहिं य बंधिऊणं, सत्तुव्व डंडेहिं समारभंति॥१३॥

छाया—सदा कृत्स्नं पुनर्घर्मस्थानं गाढोपनीतमतिदुःखधर्मम्।
हस्तेषु पादेषु च बद्ध्वा शत्रुमिव दण्डैः समारभन्ते ॥१३॥

अन्वयार्थः—(सया) सदा-सर्वकालं (कसिणं) कृत्स्नं संपूर्णम् (घम्मट्ठाणं) घर्मस्थानमुष्णस्थानमस्ति तत् (गाढोवणीयं) गाढोपनीतं-निधत्तनिकाचितकर्मभिः

जैसे पारा बिखर जाने पर भी फिर मिल जाता है और स्थूल रूप बन जाता है, उसी प्रकार नारक का शरीर पिघल जाने पर भी अपने कर्मों को भोगने के लिये पुनः समुदित हो जाता है। नारक जीव पहले के समान होकर पुनः पाप के फल को भोगता है ॥१२॥

'सया' इत्यादि।

शब्दार्थ—'सया-सदा' सर्वकाल 'कसिणं-कृत्स्नं' सम्पूर्ण 'घम्मट्ठाणं-घर्मस्थानम्' उष्ण स्थान होता है वह स्थान 'गाढोवणीयं-गाढोपनीतम्' निधत्त, निकाचित आदि कर्मों से प्राप्त होता है 'अइदुक्खधम्मं-अतिदुःखधर्मम्' अत्यन्त दुःख देना जिनका स्वभाव है 'तत्थ-तत्र' उस स्थान में 'हत्थेहिं पाएहिं बंधिऊणं-हस्तेषु पादेषु बद्ध्वा' करचरण

ભોગવવાને માટે તેઓ જીવિત રહે છે જેવી રીતે નીચે વિખરાયેલો પારો ફરી ભેગો થઈને સ્થૂલ બની જાય છે, એજ પ્રમાણે અગ્નિમાં પીગળી ગયેલાં નારકોનાં શરીર પણ તેમના પૂર્વભવોનાં પાપોનું વેદન કરવા માટે ફરી સમુદિત થઈ જાય છે, અને નારકો પહેલાંના જેવાં જ શરીરોથી યુક્ત થઈને પૂર્વકૃત પાપકર્મોનાં ફળ ભોગવ્યા કરે છે. ॥૧૨॥

'સયા.' ઇત્યાદિ-

શબ્દાર્થ—'સયા-સદા' સર્વકાલ 'કસિણં-કૃત્સ્નં' સંપૂર્ણ 'ઘમ્મટ્ઠાણં-ઘર્મસ્થાનમ્' ગરમ સ્થાન હોય છે તે સ્થાન 'ગાઢોવણીયં-ગાઢોપનીતમ્' નિધત્ત, નિકાચિત વગેરે કર્મોથી પ્રાપ્ત થાય છે 'અઇદુક્ખધમ્મં-અતિદુઃખધર્મમ્' અત્યંત દુઃખ દેવું એજ જેનો સ્વભાવ છે 'તત્થ-તત્ર' તે સ્થાનમાં 'હત્થેહિં પાએહિં

प्राप्तं भवति (अइदुक्खधम्मं) अतिदुःखधर्मम्—अतिदुःखस्वभावम् (तत्थ) तत्र-तस्मिन् स्थाने (हत्थेहिं पाएहिं बंधिऊणं) हस्तेषु पादेषु च बन्धयित्वा (सत्तुव्व) शत्रुमिव (दंडेहिं) दण्डैर्दण्डद्वारा परमाधार्मिकाः तान् नारकजीवान् (समारभंति) समारभन्ते—ताडयन्तीति ॥१३॥

टीका—'सया' सदा—सर्वकालम् 'कसिणं' कृत्स्नं—संपूर्णम् 'घम्मट्ठाणं' घर्मस्थानम् सदोष्णस्वभावम्। 'गाढोवणीयं' गाढोपनीतम्, यत्स्थानं निधत्तनिकाचितकर्मभिरुपनीतं भवति नारकाणाम् 'अइदुक्खधम्मं' अतिदुःखधर्मम्, अत्यन्तं दुःखस्वरूपः धर्मः स्वभावो यस्य तत् तादृशं सर्वदैव दुःखजनकस्वभावम्। तादृशनरके परमाधार्मिकैः तं 'हत्थेहिं पाएहिं य बंधिऊणं' हस्तेषु पादेषु च बद्ध्वा 'सत्तुव्व'

को बांधकर 'सत्तुव्व—शत्रुमिव' शत्रु के जैसा 'दंडेहिं—दण्डैः' दण्डों के द्वारा परमाधार्मिक 'समारभंति—समारभन्ते' ताडन करते हैं ॥१३॥

अन्वयार्थ—नरकभूमि में एक घर्मस्थान अर्थात् उष्णस्थान है जो सदैव और सम्पूर्ण उष्ण ही बना रहता है। गाढे पापकर्म करने वाले वहां जाते हैं। वह अत्यन्त दुःख देने का स्वभाव वाला है। वहां परमाधार्मिक नारकों के हाथ पैर बांधकर उन्हें शत्रु के समान ताडना करते हैं ॥१३॥

टीकार्थ—सदा और सम्पूर्णरूप से उष्ण रहने वाला एक उष्ण स्थान नरक में है। वहां निधत्त—निकाचित पापकर्म करनेवाले नारक ही जाते हैं। वह स्थान अत्यन्त ही दुःख देने वाला है। उस नरक में परमाधार्मिक नारकों के हाथ और पग बांध देते हैं और डण्डों से ऐसी ताडना करते हैं जैसे वे उनके शत्रु हों।

બંધિઊણં—હસ્તેષુ પાદેષુ ચ બદ્ધ્વા' કરચરણને બાંધીને 'સત્તુવ્વ—શત્રુમિવ' શત્રુની જેમ 'દંડેહિં—દણ્ડૈઃ' દંડાઓ દ્વારા પરમાધાર્મિક 'સમારભંતિ—સમારભન્તે' મારે છે. ।૧૩।

સૂત્રાર્થ—નરકભૂમિમાં એક ઘર્મસ્થાન એટલે કે ઉષ્ણસ્થાન છે, જે સદા સંપૂર્ણ ઉષ્ણ જ રહે છે. નિધત્ત નિકાચિત પાપકર્મો કરનારા જીવો ત્યાં જાય છે. તે સ્થાન અત્યન્ત દુઃખદાયક છે. ત્યાં પરમાધાર્મિકો નારકોના હાથ, પગ બાંધીને તેમને શત્રુની જેમ માર મારે છે ॥૧૩॥

ટીકાર્થ—તે નરકભૂમિમાં સદા સંપૂર્ણ રૂપે ઉષ્ણ રહેતું એક ઉષ્ણ સ્થાન છે. નિધત્ત—નિકાચિત પાપકર્મ કરનારા જીવો જ ત્યાં નારક રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે. તે સ્થાનમાં ઉત્પન્ન થયેલા નારકોને અત્યન્ત દુઃખ સહન કરવું પડે છે. ત્યાં પરમાધાર્મિકો નારકોના હાથપગ બાંધીને તેમને દંડા આદિ વડે એવા તો મારે છે કે જાણે તેઓ તેમના દુશ્મનો હોય.

शत्रुमिव, यथाऽस्य नारकाः शत्रवो भवेयुस्तथा कृत्वा ते 'दंडेहिं' दण्डैः । 'समारभंति' समारभन्ते-ताडयन्ति । सर्वदैव देदीप्यमानमेकं स्थानम्, निधत्तनिकाचितकर्मभिरुपनीतं भवति तेषां नारकजीवानाम्, तथा-स्वभावत एव तत्स्थानमतीवदुःखजनकम् । तस्मिन् हस्तौ पादौ च बन्धयित्वा शत्रुमिव नरकपालाः नारकिणं प्रक्षिपन्तीति ॥१३॥

मूलम्-भंजंति बालस्स वहेणं पुट्ठी सीसंपि भिंदंति अओघणेहिं।
ते भिन्नदेहा फलगं व तच्छा तत्ताहिं आराहिं णियोजयंति॥१४॥

छाया—भञ्जन्ति बालस्य व्यथेन पृष्टिं शीर्षमपि भिन्दन्त्ययोघनैः ।
ते भिन्नदेहाः फलकमिव तष्टास्तप्ताभिराराभिर्नियोज्यन्ते ॥१४॥

आशय यह है कि सर्वदा देदीप्यमान एक स्थान है । निधत्त और निकाचित पापकर्म करने वालों को वह स्थान प्राप्त होता है । स्वभाव से ही वह स्थान नारकियों को घोर पीडा पहुँचाने वाला है । वहां उनके हाथ और पग बांध दिये जाते हैं और ऐसी ताडना की जाती है मानो वे नारक परमाधार्मिकों के वैरी हों ॥१३॥

'भंजंति' इत्यादि ।

शब्दार्थ—'बालस्स-बालस्य' विवेकरहित नारक जीव की 'पुट्ठी-पृष्ठिम्' पृष्ठभाग 'वहेण-व्यथेन दंडों के प्रहार से 'भंजंति-भञ्जन्ति' तोड देते हैं तथा 'अयोघणेहिं-अयोघनैः' लोह के घनों से 'सीसंपि-शीर्षमपि' उनका मस्तक भी 'भिंदंति-भिन्दन्ति' तोड देते हैं 'भिन्नदेहा-भिन्नदेहाः' जिनके अङ्ग चूर्ण कर दिये गये हैं ऐसे 'ते-ते' वे नारकि

તાત્પર્ય એ છે કે નરકભૂમિમાં સર્વદા દેદીપ્યમાન એક સ્થાન છે. તે સ્થાન ખૂબ જ ઉષ્ણુ હોય છે. નિધત્ત અને નિકાચિત પાપકર્મો કરનારને તે સ્થાનમાં નારક રૂપે ઉત્પન્ન થવું પડે છે. નારકોને ઘોર પીડા પહોંચાડવાનો તે સ્થાનનો સ્વભાવ છે. ત્યાં નારકોની સાથે પરમાધાર્મિકોનો વર્તાવ શત્રુના જેવો હોય છે. તેઓ તેમના હાથપગ બાંધીને તેમના પર દંડા આદિના પ્રહારો કરે છે. ॥૧૩॥

'भंजंति' ઈત્યાદિ–

શબ્દાર્થ—'बालस्स-बालस्य' વિવેક રહિત નારક જીવના 'पुट्ठी-पृष्टिम्' પાછળના ભાગમાં 'वहेण-व्यथेन' દંડાથી મારીને 'भंजंति-भञ्जन्ति' તોડી દે છે તથા 'अयोघणेहिं-अयोघनैः' લોખંડના ઘણોથી 'सीसंपि-शीर्षमपि' તેમનું મસ્તક પણ 'भिंदंति-भिन्दन्ति' તોડી દે છે, 'भिन्नदेहा-भिन्नदेहाः' જેમના અંગ

अन्वयार्थः—(बालस्स) बालस्य–अज्ञानिनः (पुट्ठी) पृष्ठिं (वहेण) व्यथेन लकुटादिप्रहारेण (भंजंति) भञ्जन्ति त्रोटयन्ति (अयोघणेहिं) अयोघनैः–लोह-घनैः (सीसंपि) शीर्षमपि–मस्तकमपि (छिंदंति) भिन्दन्ति चूर्णयन्ति (भिन्नदेहा) भिन्नदेहाश्चूर्णिताः (ते) ते नारकाः (तत्ताहिं आराहिं) तप्ताभिराराभिः (फलगं व तच्छा) फलकमिव तष्टाः काष्ठखण्डमिव तनूकृताः (नियोजयंति) नियोज्यन्ते–तप्तत्रपुपानादिकर्मणि व्यापार्यन्ते इति ॥१४॥

टीका—'बालस्स' बालस्य–अविवेकिनः 'पुट्ठी' पृष्ठिम् शरीरपृष्ठभागम् 'वहेण' व्यथेन, दण्डादिप्रहारेण 'भंजंति' भञ्जन्ति–त्रोटयन्ति परमाधार्मिकाः।

जीवों को 'तत्ताहिं आराहिं–तप्ताभिराराभिः' तपे हुए आरों के द्वारा 'फलगं व तच्छा–फलकमिव तष्टाः' काष्ठ के टुकडे के जैसे छीलकर पतले किये हुए नारकों को 'णियोजयंति–नियोज्यन्ते' उष्ण सीसे के पीने के लिये प्रवृत्त किये जाते हैं ॥१४॥

अन्वयार्थ—लकडी आदि के प्रहार से अज्ञानी नारकों की पीठ तोड दी जाती है। लोहमय घनों से मस्तक चूर्ण कर दिया जाता है। छिन्न भिन्न देहवाले उन नारकों को आरों से काष्ठ के पटिये के समान छीलकर पतले किये जाते हैं और तपे हुए शीसे को पीने के लिये विवश किये जाते हैं ॥१४॥

टीकार्थ—परमाधार्मिक उन अविवेकी नारकों के पृष्ठभाग को दण्डप्रहार से भग्न कर देते हैं, लोहे के मुद्गरों का प्रहार करके उनके

ચૂર્ણિત કરી દીધેલ છે, એવા 'ते-तान्' તે નારકિ જીવોને 'तत्ताहिं आराहिं–तप्ताभिराराभि' તપેલ આરોના દ્વારા 'फलगंव तच्छा–फलकमिव तष्टाः' લાકડાના ટુકડાની જેમ છોલીને પાતળા કરેલ નારકોને 'णियोजयंति–नियोज्यन्ते' ગરમ સીસુ પીવા માટે પ્રવૃત્ત કરવામાં આવે છે ॥૧૪॥

સૂત્રાર્થ—પરમાધાર્મિકો લાકડી આદિના પ્રહાર વડે અજ્ઞાન નારકોની પીઠ તોડી નાખે છે અને લોઢાનાં મગદળો વડે તેમનાં મસ્તકના ચૂરે ચૂરા કરી નાખે છે. છિન્નભિન્ન શરીરવાળા નારકોનાં શરીરને તેઓ લાકડાના પાટિયાની જેમ છોલીને પાતળા કરે છે અને પીગાળેલા સીસાનો ઉષ્ણુ રસ તેમને બળજબરીથી પિવરાવવામાં આવે છે. ॥૧૪॥

ટીકાર્થ—તે નારકોની પીઠ પર દંડા મારી મારીને તેને તોડી નાખવામાં આવે છે તથા લોઢાનાં મગદળ, ગદા આદિના પ્રહાર કરી કરીને તેમનાં

'अओघणेहिं' अयोघनैः-लोहनिर्मितमुद्गरैः 'सीसंपि' शीर्षमपि 'भिंदंति' भिन्दन्ति चूर्णयन्ति, पृष्ठशिरसोर्भञ्जनात् 'भिन्नदेहा' भिन्नदेहाः विदारितदेहाः सन्तस्ते नारकाः 'तत्ताहिं' तप्ताभिः अग्नौ प्रज्वालिताभिः 'आराहिं' आराभिः 'फलगं व' फलकमिव 'तच्छा' तष्टाः विदारिताः नैरयिकाः 'णियोजयंति' नियोज्यन्ते तप्तत्रपुपानाय व्यापार्यन्ते।

परमाधार्मिकाः नारकस्य पृष्ठं दण्डादिना संताडय तथा लौहदण्डेन शिरो भञ्जयित्वा ततस्तं नारकिणं तप्तारकेण लोकप्रसिद्धेन विदारयन्ति पुनः विदार्य क्रकचैः कर्त्तयन्ति। तदनन्तरं तप्तत्रपुसीसकादिपानाय नियोजयन्ति इति ।१४।

मूलम्—अभिजुंजिय रुद्द असाहुकम्मा उसुचोइया हत्थिवहं वहंति।
एगं दुरुहित्तु दुवे तओ वा आरुस्स विज्झंति ककाणओ से ।१५।

छाया—अभियोज्य रौद्रमसाधुकर्माणः इषुनोदितान् हस्तिवहं वाहयन्ति।
एकं समारोप्य द्वौ त्रीन् वा आरुष्य विध्यन्ति मर्माणि तेषाम् ॥१५॥

मस्तक का चूराचूरा कर देते हैं। इस प्रकार विदारित देह वाले उन नारकों को आग में तपाए हुए आराओं से लकडी के पटिये की भांति छील छील कर पतले किये जाते हैं और फिर उबलता हुआ शीशा पीने को बाधित किये जाते हैं।

तात्पर्य यह है कि परमाधार्मिक असुर नारक की पीठ डंडों से तोडते हैं, मस्तक मुद्गरों से चूर्णित करते हैं आरों से छीलते हैं और तपा शीशा पिलाते हैं ॥१४॥

'अभिजुंजिय' इत्यादि।

शब्दार्थ—'असाहुकम्मा-असाधुकर्माणः' पापकर्म करने वाले

મસ્તકના ચૂરે ચૂરા કરી નાખવામાં આવે છે. આ પ્રકારે વિદારિત કરવામાં આવેલાં તેમનાં શરીરોને અગ્નિ ઉપર ખૂબ જ તપાવેલ આરાથી લાકડાના પાટિયાની જેમ, છોલીને પાતળા કરવામાં આવે છે. એટલું જ દુઃખ સહન કરવાથી તેમનો છુટકારો થતો નથી, પરન્તુ તેમને ગરમા ગરમ સીસાનો રસ પણ પિવરાવવામાં આવે છે તાત્પર્ય એ છે કે પરમાધામિકો ડંડાના પ્રહાર કરીને નારકોની પીઠ તોડી નાખે છે, મગદળો મારી મારીને માથાના ચૂરે ચૂરા કરી નાખે છે. આર વડે તેમના શરીરને ચીરે છે અને સીસાનો ગરમ રસ તેમને પિવરાવે છે. ॥૧૪।

'અભિજુંજિય' ઈત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'असाहुकम्मा-असाधुकर्माणः' પાપકર્મ કરવાવાળા નારકિ

अन्वयार्थः--(असाहुकम्मा) असाधुकर्मणः-पापकर्मकारिणो नैरयिकान् (रुद्द) रौद्रे-क्रूरे कर्मणि अपरनारकहननादिके (अभिजुंजिय) अभियोज्य जन्मान्तरकृतं सत्त्वोपघातकार्यं स्मारयित्वा (उसुचोइया) इषुनोदितान् शराभिघातप्रेरितान् (एगं दुवे तओ वा दुरुहित्तु) एकं द्वौ त्रीन् वा समारोह्य (हत्थिवहं) हस्तिवहं (वहंति) वाहयन्ति (आरुस्स) आरुष्य क्रोधं कृत्वा (से) तेषां-नैरयिकाणां (कका-णओ) मर्माणि (विज्झंति) विध्यन्ति-वेधितानि कुर्वन्तीति ॥१५॥

नारकि जीवों को 'रुद्द-रौद्रे' क्रूर कर्म में 'अभिजुंजिय-अभियोज्य' योजित करके अर्थात् जन्मान्तर में किया हुआ प्राणिवधरूप कार्य को स्मरण कराकर 'उसुचोइया-इषुनोदितान्' तथा बाण के प्रहार से प्रेरित करके 'हत्थिवहं-हस्तिवहं' हाथि के जैसे 'वहंति-वाहयन्ति' भार वहन कराते हैं अथवा 'एगं दुवे तओ वा दुरुहित्तु-एकं द्वौ त्रीन् वा समारोह्य' एक, दो, अथवा तीन जीवों को उनकी पीठ पर चढाकर 'हत्थिवहं-हस्तिवहं' हाथि के जैसे 'वहंति-वाहयन्ति' उनको चलाते हैं 'आरुस्स-आरुष्य' क्रोध करके 'से-तेषाम्' उन नैरयिकों के 'कक्काणओ-मर्माणि' मर्मस्थान को 'विज्झंति-विध्यन्ति' वेधित करते हैं ॥१५॥

अन्वयार्थ--पापकर्म करने वाले नारकों को उनके पूर्वकृत रौद्र (भयंकर) कृत्यों का स्मरण करवाकर बाण के प्रहार से प्रेरित करते हैं और हाथी के समान उनसे भार वहन करवाते हैं। अथवा एक, दो तीन जीवों को उस पर चढा देते हैं और क्रोध करके उसके मर्मस्थलों को वेधते हैं ॥१५॥

જીવોને 'रुद्द-रौद्रे' ક્રૂર કર્મમાં 'अभिजुंजिया-अभियोज्य' યોજીત કરીને અર્થાત્ જન્માન્તરમાં કરેલ પ્રાણિવધ રૂપ કાર્યને સ્મરણ કરાવીને 'उसुचोइया-इषुनोदितान्' તથા બાણના પ્રહારથી પ્રેરિત કરીને 'हत्थिवहं-हस्तिवहं' હાથિના જેમ 'वहंति-वाहयन्ति' ભાર વહન કરાવે છે અથવા 'एगं दुवे तओ वा दुरुहित्तु-एकं द्वौ त्रीन् वा समारोह्य' તથા એક, બે, અથવા ત્રણ જીવોને તેમની પીઠ ઉપર ચઢાવીને 'हत्थिवहं-हस्तिवहं' હાથીની જેમ 'वहंति-वाहयन्ति' તેમને ચલાવે છે 'आरुस्स-आरुष्य' ક્રોધ કરીને 'से-तेषाम्' તે નૈરયિકોના 'कक्काणओ-मर्माणि' મર્મસ્થાનોને 'विज्झंति-विध्यन्ति' વીંધે છે. ॥૧૫॥

સૂત્રાર્થ—નરકપાલો નારકોને તેમનાં પૂર્વકૃત રૌદ્ર (ભયંકર) કૃત્યોનું સ્મરણ કરાવે છે અને તીક્ષ્ણ અંકુશ, ભાલા આદિના પ્રહાર કરીને તેમની પાસે હાથીની જેમ ભાર વહન કરાવવામાં આવે છે. અથવા એક, બે ત્રણ જીવોને તેમના પર ચઢાવીને તેમના મર્મસ્થળો પર પ્રહાર કરીને તેમને ચાલવાની ફરજ પાડે છે. ॥૧૫॥

टीका—'असाहुकम्मा' असाधुकर्मणः-अशोभनानि जन्मान्तरोपार्जितानि कर्माणि अनुष्ठानानि प्राणातिपातमृषावादादीनि येषां ते तथाविधान् प्राणातिपातादिकर्मकारकान् 'रुद्दं' रौद्रे-अतिभयानके सत्त्ववधादिके 'अभिजुंजिय' अभियोज्य 'एकं दुवे तओ वा' एकं द्वौ त्रीन् वा नैरयिकान् परमाधार्मिकाः 'दुरुहित्तु' दूरोह्य समारोह्य 'उसुचोइया' इषुनोदितान्-वज्रमयांकुशाभिघातेन संप्रेरितान् 'हत्थिवहं' हस्तिप्रवाहम् हस्तिवाहनरीत्या 'वहंति' वाहयन्ति। यथा-हस्तिपृष्ठे आरोहकान् समारोह्य हस्तिपकाः हस्तिनं चालयन्ति, तथा परमाधार्मिकाः नारकान् चालयन्ति। यद्वा-यथा (उपलक्षणात्) रथादौ संयोज्य वेत्रादिप्रहारैः प्रहृत्य, अनभ्यस्तमपि बलाद् वाहयन्ति तद्वत् नारकान् चालयन्ति। अथवा-यथा हस्ती महान्तं भारं वहति, तथा तान् नारकान् बलाद् भारं वाहयन्ति परमाधार्मिकाः। यदा नैरयिकाः स्वपृष्ठारूढातिभारं वोढुं न शक्नुवन्ति तदा 'आरुस्स' आरुष्य सर्वथा

टीका—जिन नारकियों ने जन्मान्तर में अशोभन कर्मों का आचरण किया है अर्थात् हिंसा असत्य आदि पापों का सेवन किया है, उनको नरकपाल रौद्र अर्थात् अत्यन्त भयानक प्राणिवध आदि कामों में जोडकर वे वज्रमय अंकुश आदि से आघात करके और एक, दो, तीन नारकियों को उन पर चढा कर उनसे हाथी के समान भार वहन करवाते हैं। जैसे महावत हाथी की पीठ पर सवार को चढाकर उसे चलाता है, उसी प्रकार परमाधार्मिक नारकों को उन सवारों द्वारा चलाते हैं। अथवा-जैसे रथ आदि में जोतकर और बेतका प्रहार करके अनभ्यस्त ऊंट आदि से भी जबर्दस्ती भार वहन करवाया जाता है उसी प्रकार नारकों से बलात्कारपूर्वक परमाधार्मिक भार वहन करवाते हैं। जब वे नारक अपनी पीठ पर सवार हुओंका भारी भार नहीं

ટીકાર્થ—જે નારકોએ પૂર્વભવોમાં હિંસા, અસત્ય આદિ પાપકર્મોનું સેવન કર્યું હોય છે તેમને પરમાધાર્મિકો દ્વારા તેમનાં તે રૌદ્ર (ભયંકર) કૃત્યોનું સ્મરણ કરાવવામાં આવે છે. જેવી રીતે હાથીના મર્મસ્થળમાં અંકુશનો પ્રહાર કરીને તેની પાસે ભાર વહન કરાવવામાં આવે છે, એજ પ્રમાણે વજ્રમય અંકુશ આદિના પ્રહાર કરીને તેઓ નારકો પાસે ભારવહન કરાવે છે. અથવા એક, બે ત્રણ જીવોને તેમની પીઠ પર આરોહણ કરાવીને, અંકુશ આદિના પ્રહાર કરીને તેને ચલાવે છે. અથવા જેવી રીતે રથની ધુંસરી સાથે જોડેલા બળદોને માર મારીને ચલાવવામાં આવે છે. એજ પ્રમાણે નારકોને પણ દંડા, ભાલાં, આદિ શસ્ત્રો વડે મારી મારીને તેમની પાસે બળજબરીથી ભાર વહન કરાવવામાં આવે છે. જ્યારે તે નારકો તેમની

क्रोधं कृत्वा 'से' तेषां नारकजीवानाम् 'कक्काणओ' मर्माणि मर्मस्थानानि अपरपरमाधार्मिकान् आज्ञाप्य 'विज्झंति' विद्धयन्ति-छेदयन्ति ॥१५॥

मूलम्--बाला बला भूमिमणुक्कमंता पविज्जलं कंटइलं महंतं।
विबद्धतप्पेहिं विसण्णचित्ते समीरिया कोट्टबलिं करिंति॥१६॥

छाया-बाला बलाद् भूमिमनुक्राम्यमाणा प्रदीप्तजलां कण्टाविलां महतीम्।
विबध्यतर्पैः विषण्णचित्तान् समीरिताः कोट्टबलिं कुर्वन्ति ॥१६॥

सहन कर पाते तब परमाधार्मिक क्रुद्ध होकर उनके मर्मस्थानों को वेधते हैं या दूसरे परमाधार्मिकों को आदेश देकर उनसे विंधवाते हैं ॥१५॥

'बाला' इत्यादि।

शब्दार्थ—'बाला-बालाः' बालक के समान पराधीन नैरयिक जीव नरकपालों के द्वारा 'बला-बलात्' बलात्कार से 'पविज्जलं-प्रदीप्तजलां' रुधिर के कीचड से भरी हुई 'कंटइलं-कण्टाविलाम्' तथा कांटों से युक्त 'महंतं-महतीं' विशाल 'भूमिं-भूमिम्' पृथिवी पर 'अणुक्कमंता-अनुक्राम्यमाणाः' परमाधार्मिकों के द्वारा चलाये जाते एवं 'समीरिया-समीरिताः' पापकर्म से प्रेरित किये हुए नारकों को 'विबद्धतप्पेहिं-विबध्यतर्पैः' अनेक प्रकार के बन्धनों से बांध कर 'विसण्णचित्ते-विषण्णचित्तान्' मूर्च्छित ऐसे दूसरे नारक जीवों को 'कोट्टबलिं करिंति-कोट्टबलिं कुर्वन्ति' काटकाट कर खण्ड खण्ड करके इधर उधर फेंक देते हैं ॥१६॥

પીઠ પર ચડી બેઠેલા જીવોનો ભાર વહન કરવાને અસમર્થ હોવાને કારણે ચાલતાં થંભી જાય છે, ત્યારે પરમાધાર્મિકો ગુસ્સે થઈને તેમના મર્મસ્થાનોને વીંધી નાખે છે, અથવા અન્ય પરમાધાર્મિકોને આદેશ દઈને તેમના દ્વારા તે નારકોના મર્મસ્થાનો પર પ્રહાર કરાવે છે. ॥૧૫॥

'બાલા' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'वाला-वालाः' બાળકના સમાન પરાધીન-બીજાને આધીન-નૈરયિક જીવ નરકપાલોના દ્વારા 'वला-वलात्' બલાત્કારથી 'पविज्जलं-प्रदीप्तजलाम्' લોહિના કિચડથી ભરેલ 'कंटइलं-कण्टाविलाम्' તથા કાંટાઓથી યુક્ત 'महंत-महतीं' વિશાળ 'भूमिं-भूमिम्' પૃથ્વી ઉપર 'अणुक्कमंता-अनुक्राम्यमाणाः' પરમાધાર્મિકોના દ્વારા ચલાવવામાં આવેલા અને 'समीहिया-समीहिता.' પાપકર્મથી પ્રેરિત કરેલા 'विबद्धतप्पेहिं-विबध्यतर्पैः' અનેક પ્રકારના બંધનોથી બાંધીને 'विसण्णचित्ते-विषण्णचित्तान्' મૂર્ચ્છિત એવા બીજા નારક જીવોને 'कोट्टबलिं करिंति-कोट्टबलिं कुर्वन्ति' કાપી કાપીને ટુકડા ટુકડા કરીને અહિં તહિં ફેંકી દે છે. ॥૧૬॥

अन्वयार्थः-(बाला) बाला बालवत् पराधीनाः नैरयिकाः (बला) बलात्-बलात्कारेण (पविज्जलं) प्रदीप्तजलां रुधिरकर्दमेन पिच्छिलां (कंटइलं) कण्टाविलां-कण्टकयुक्ताम् (महंतं) महतीं-विशालां (भूमिं) भूमिं-पृथिवीम् (अणुकमंता) अनुक्राम्यमाणाः परमाधार्मिकैश्चाल्यमानाः (समीरिया) समीरिताः-पापकर्मणा नोदिताः (विवद्धतप्पेहिं) विवध्यतप्तैः (विसण्णचित्ते) विषण्णचित्तान् (कोट्टवलिं करिंति) कोट्टवलिं खण्डशः कृत्वा नगरवलिं कुर्वन्ति, नगरवलिवदितस्ततः क्षिपंतीत्यर्थः ॥१६॥

टीका-'बाला' बालाः-बालका इव परतंत्रास्ते नैरयिका जीवाः परमाधार्मिकद्वारा, 'बला' बलात्-बलात्कारेण 'पविज्जलं' प्रदीप्तजलां अतिपिच्छिलाम्, पंकादिभिराविलाम्। 'कंटइलं' कण्टाविलाम्, वज्रकण्टकैराकुलाम्, 'महंतं' महतीमतिशयेन विस्तृताम्। 'भूमिं' भूमिं-भूमितलम्। 'अणुकमंता' अनुक्राम्यमाणाः प्रेरणया चाल्यमानाः। यद्यपि तादृशभूमौ गन्तुमिच्छा नास्ति, तथापि परमाधार्मिकैर्बलाच्चाल्यमानाः। 'समीरिया' समीरिताः-पापकर्मणा परमाधार्मिकप्रेरिताः। 'विवद्ध-

---

अन्वयार्थ—बालक के समान पराधीन नारक जीवों को परमाधार्मिक जबर्दस्ती करके रुधिर की कीचड़ से व्याप्त, कंटकाकीर्ण और विस्तृत भूमि पर चलाये जाते हैं। पापकर्म से प्रेरित परमाधार्मिक अनेक प्रकार से बांधकर विषण्णचित्त उन नारकों को खण्ड खण्ड करके नगरवलि के समान इधर उधर फेंक देते हैं ॥१६॥

टीकार्थ—जैसे बालक प्रत्येक बात में पराधीन होता है, उसी प्रकार नारक भी पराधीन होते हैं। अतएव उन्हें यहां 'बाला' अर्थात् बालक कहा गया है। उन बाल नारकों को परमाधार्मिक असुर जबर्दस्ती से पंक से परिपूर्ण और वज्रमय कांटों से युक्त, अत्यन्त विस्तृत भूमि

સૂત્રાર્થ—બાલકના સમાન પરાધીન નારક જીવોને પરમાધામિકો બળજબરીથી લોહીના કીચડથી વ્યાપ્ત, કાંટાઓથી છવાયેલા વિસ્તૃત માર્ગ પર ચલાવે છે. નારકોનાં પાપકર્મોનો બદલો આપવાને તૈયાર થયેલા તે પરમાધામિકો, અનેક પ્રકારનાં બંધનોથી બાંધીને વિષાદયુક્ત ચિત્તવાળા તે નારકોના ટુકડે ટુકડા કરી નાખીને, નગરબલિની જેમ તે ટુકડાઓને ચારે દિશામાં ફેંકી દે છે. ॥૧૬॥

ટીકાર્થ—જેવી રીતે બાલક પ્રત્યેક બાબતમાં પરાધીન હોય છે, એજ પ્રમાણે નારકો પણ પરાધીન હોય છે. તે કારણે તેમને અહીં 'બાલ (અજ્ઞાન)' કહેવામાં આવેલ છે. તે બાલનારકોને પરમાધામિકો બળજબરીથી કીચડ અને વજ્રમય કાંટાથી આચ્છાદિત વિસ્તૃત ભૂમિ પર ચલાવે છે. જો કે એવી

तप्पेहिं' विविधयतपैः बहुविधबन्धनैर्बद्ध्वा। तथा-'विन्नणचित्ते' विषण्णचित्तान्, मूर्च्छितान् अपरान् नारकजीवान्। 'कोट्टबलिं करिंति' खण्डशः कर्त्तयित्वा नगरबलिं कुर्वन्ति इतस्ततः निःक्षिपन्ति। पापकर्मप्रेरिताः परमाधार्मिकाः पराधीनं तं नारकिजीवं पंकदिग्धकण्टकिलां भूमिं विस्तृतां चालयन्ति। तथा-अन्यं नारकिजीवमनेकप्रकारेण बद्ध्वा मूर्च्छितं नारकिजीवं कुट्टयित्वा खण्डशः कृत्वा नगरबलिवत् इतस्ततः क्षिपन्तीति ॥१६॥

मूलम्-वेतालिए नाम महाभितावे एगायते पव्वयमंतलिक्खे।
हम्मंति तत्था बहूकूरकम्मा, परं सहस्साण मुहुत्तगाणं॥१७॥

छाया-वैक्रियो नाम महाभितापः एकायतः पर्वतोऽन्तरिक्षे।
हन्यन्ते तत्स्था बहुक्रूरकर्माणः परं सहस्राणां मुहूर्त्तकानाम् ॥१७॥

पर चलाते हैं। यद्यपि ऐसी भूमि पर चलने की उनकी इच्छा नहीं होती फिर भी परमाधार्मिक उन्हें बलात्कार करके चलाते हैं। पापकर्मों से प्रेरित परमाधार्मिक विविध प्रकार के बन्धनों से बांधकर, विषण्णचित्त तथा मूर्च्छित दूसरे नारक जीवों को खण्ड खण्ड करके इधर उधर फेंक देते हैं।

भावार्थ यह है कि पराधीन नारक जीव को कीचड़ से भरी हुई, कंटकों से व्याप्त विस्तृत भूमि पर चलाते हैं तथा दूसरे नारकियों को अनेक प्रकार से बांधकर, मूर्च्छित हुए को कूटपीट कर, खण्ड खण्ड करके नगरबलि के समान इधर उधर फेंक देते हैं ॥१६॥

ભુમિ પર ચાલવાનું તેમને ગમતું નથી, પરન્તુ પરમાધાર્મિક અસુરો તેમને બળાત્કારે તે ભુમિ પર ચલાવે છે. વિવિધ પ્રકારનાં બન્ધનો વડે બાંધીને ઉદ્વિગ્ન ચિત્તવાળાં તથા મૂર્ચ્છિત નારકોના ટુકડે ટુકડા કરીને પરમાધાર્મિકો તેમને નગરબલિની જેમ આમ તેમ ફેંકી દે છે. તેમનાં પૂર્વભવોનાં પાપકર્મોનો આ પ્રમાણે તેમને બદલો ચુકવવામાં આવે છે

આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે પરમાધાર્મિકો પરાધીન નારકોને કીચડ અને કાંટાઓથી છવાયેલા માર્ગ પર પરાણે ચલાવે છે. વળી તેઓ અન્ય નારકોને અનેક પ્રકારના બન્ધનોમાં બાંધે છે, અને મૂર્ચ્છિત થયેલા નારકોના શરીરના ટુકડે ટુકડા કરીને નગરબલિની જેમ ગમે ત્યાં ફેંકી દે છે. ॥૧૬॥

अन्वयार्थः-(महाभिहतावे) महाभितापे-महादुःखरूपे। (अंतलिक्खे) अंतरिक्षे आकाशे (वेतालिए नाम) वैक्रियनामा (एगायते) एकायतः एकशिलादिघटितो दीर्घः (पव्वए) पर्वतः (तत्था) तत्स्थाः तत्र पर्वते वसन्तः (बहुकूरकम्मा) बहुक्रूरकर्माणो नैरयिकाः (सहस्साणं मुहुत्तगाणं) सहस्राणां मुहूर्त्तकाणां (परं) परमधिकं कालं यावत् (हम्मंति) हन्यन्ते-पीडयन्ते इति ॥१७॥

'वेतालिए' इत्यादि ।

शब्दार्थ—'महाभितावे-महाभितापे' महान् दुःख से युक्त 'अंतलिक्खे-अंतरिक्षे' आकाश में 'वेतालिए नाम-वैक्रियो नाम' वैक्रिय नामका 'एगायते-एकायतः' एकशिला के द्वारा बनाया हुआ लम्बा 'पव्वए-पर्वतः' पर्वत है 'तत्था-तत्स्थाः' उस पर्वत पर निवास करने वाले 'बहुकूरकम्मा-बहुक्रूरकर्माणः' बहुत क्रूरकर्म किए हुए नारकि जीव 'सहस्साणं मुहुत्तगाणं-सहस्राणां मुहूर्त्तानाम्' हजारों मुहूर्त्तों से 'परं-परम्' अधिक काल तक 'हम्मंति-हन्यन्ते' मारे जाते हैं ॥१७॥

अन्वयार्थ—अत्यन्त सन्ताप उत्पन्न करने वाला वैक्रिय नामक एक पर्वत है। वह आकाश में है और एक शिला आदि का बना हुआ है। उस पर रहे हुए क्रूर कर्म करनेवाले नारक सहस्रों (हजारों) मुहूर्त्तों से भी अधिक काल तक पीड़ित किये जाते हैं ॥१७॥

'वेतालिए' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'महाभितावे-महाभितापे' મહાન્ દુઃખથી યુક્ત 'अंतलिक्खे-अन्तरिक्षे' આકાશમાં 'वेतालिए नाम-वैक्रियो नाम' વૈક્રિય નામનો 'एगायते-एकायत' એક શિલા દ્વારા બનાવેલ લાંબો 'पव्वए-पर्वतः' પર્વત છે. 'तत्था-तत्स्थाः' તે પર્વત ઉપર નિવાસ કરવાવાળા 'बहुकूरकम्मा-बहुक्रूरकर्माणः' બહુજ ક્રૂરકર્મ કરવાવાળા નારકિજીવ 'सहस्साणं मुहुत्तगाणं-सहस्राणं मुहूर्त्तानाम्' હજારો મુહૂર્ત્તોથી 'परं-परम्' અધિક કાળ સુધી 'हम्मंति-हन्यन्ते' મારવામાં આવે છે. ॥૧૭॥

સૂત્રાર્થ—નારકોને ખૂબ જ સંતપ્ત કરનારો વૈક્રિય નામનો એક પર્વત નરકભૂમિમાં આવેલો છે. તે આકાશમાં આવેલો છે અને એક જ શિલાનો બનેલો છે. તે વૈક્રિય પર્વત પર ઉત્પન્ન થયેલા, ક્રૂરકર્મા નારકોને હજારો મુહૂર્ત કરતાં પણ અધિક કાળપર્યન્ત પરમાધાર્મિક અસુરો દ્વારા ખૂબ જ માર, પ્રહાર આદિ વ્યથા સહન કરવી પડે છે. ॥૧૭॥

टीका—'महाभितावे' महाभितापे, महादुःखैककार्ये 'अंतलिक्खे' अन्तरिक्षे आकाशे 'वेतालिए नाम' वैक्रियो नाम परमाधार्मिकैः संपादितं स्थानं विद्यते इति संभावयामि। 'एगायते' एकायतः एकशिलायां निर्मितोऽति लंबायमानः। 'पव्वयं' पर्वतोऽस्ति 'तत्था' तत्स्थाः तस्मिन् पर्वते तिष्ठन्तः। 'बहुकूरकम्मा' बहुक्रूरकर्माणो नारकिजीवाः 'सहस्साण मुहुत्तगाणं' परं-सहस्रकाणां मुहूर्त्तकानां परम्, मुहूर्त्तसहस्रादप्यधिकम् 'हम्मंति' हन्यन्ते। महत्तापदो नरकपालनिर्मितैकशिलाघटितो दीर्घतरः पर्वतो विद्यते। तत्र पर्वते विद्यमाना नारकिजीवाः सहस्रमुहूर्त्तादप्यधिकं प्रभूतकालपर्यन्तं नरकपालैर्हन्यन्ते इति ॥१७॥

मूलम्—संबाहिया दुक्कडिणो थणंति, अहो य राओ परितप्पमाणा।
एगंतकूडे नरए महंते कूडेण तत्था विसमे हंता उ ॥१८॥

छाया—संबाधिता दुष्कृतिनः स्तनन्ति अह्नि च रात्रौ परितप्यमानाः।
एकान्तकूटे नरके महतिकूटेन तत्स्था विषमे हतास्तु ॥१८॥

टीकार्थ—घोर दुःख उत्पन्न करने वाला वैक्रिय नामक पर्वत आकाश में स्थित है। अत्यन्त पाप करने वालों को वह स्थान प्राप्त होता है। वह एक शिला का बना हुआ और लम्बा है। उस पर्वत पर स्थित घोर क्रूर कर्म करने वाले नारकी जीव चिरकाल तक हजारों मुहूर्त्तों से भी अधिक समय तक मारे जाते हैं।

आशय यह है कि महान् सन्तापकारी परमाधार्मिकों द्वारा निर्मित और एकशिला का बना हुआ लम्बा पर्वत है। उस पर्वत पर विद्यमान नारक जीव हजारों मुहूर्त्तों से भी अधिक कालपर्यन्त परमाधार्मिकों द्वारा आहत किये जाते हैं ॥१७॥

ટીકાર્થ—આકાશમાં વૈક્રિય નામનો એક પહાડ આવેલો છે તે એક જ શીલાનો બનેલો છે. ઘોર પાપકર્મો કરનારા જીવો તે પર્વત પર નારકો રૂપે ઉત્પન્ન થઈને ઘોર દુઃખો સહન કરે છે. તે વૈક્રિય પર્વતની લંબાઇ પણ ઘણી જ છે તે પર્વત પર ઉત્પન્ન થયેલા નારકોને પરમાધાર્મિક અસુરો હજારો મુહૂર્તો કરતાં પણ અધિક સમય સુધી માર માર્યા કરે છે.

તાત્પર્ય એ છે કે પરમાધાર્મિકો દ્વારા નિર્મિત, એક જ શિલાનો વૈક્રિય નામનો પહાડ નરકભૂમિમાં આવેલો છે. તે પર્વત ઘણો લાંબો છે તે પહાડ પર રહેલા ઘોર પાપકર્મો કરનારા નારકોને ચિરકાળ સુધી પરમાધાર્મિકોના હાથનો માર ખાવો પડે છે. ॥૧૭॥

अन्वयार्थः—(संबाहिया) संबाधिताः पीडिताः (दुक्कडिणो) दुष्कृतिनः पापकर्माणः, (अहो य राओ य परितप्पमाणा) अह्नि च रात्रौ च परितप्यमाना अहर्निशं पीडामनुभवन्तः (थणंति) स्तनन्ति-रुदन्ति (एगंतकूडे) एकान्तकूटे-एकान्ततो दुःखस्थाने (महंते) महति-विस्तृते (विसमे) विषमेऽतिकठिने (नरए) नरके (कूडेण) कूटेन-गलयंत्रपाशेन (हता उ) हतास्तु निहताः सन्तः (तत्था) तत्स्थाः तत्र-तस्मिन् विषमे स्थिताः-स्तनंत्येव केवलमिति ॥१८॥

'संबाहिया' इत्यादि ।

शब्दार्थ—'संबाहिया-संबाधिताः' निरन्तर पीडित किये जाते हुए 'दुक्कडिणो-दुष्कृतिनः' पापी जीव 'अहो य राओ य परितप्पमाणा-अह्नि च रात्रौ च परितप्यमानाः' दिनरात ताप को भोगते हुए 'थणंति-स्तनन्ति' रुदन करते रहते हैं 'एगंतकूडे-एकान्तकूटे' केवल दुःख का स्थान 'महंते-महति' विस्तृत 'विसमे-विषमे' अत्यन्त कठिन 'नरए-नरके' नरक में पडे हुए प्राणी 'कूडेण-कूटेन' गले में फांसी डालकर 'हता उ-हतास्तु' मारे जाते हुए 'तत्था-तत्स्थाः' उसमें रहने वाले नारकी केवल रुदन ही करते हैं ॥१८॥

अन्वयार्थ—नरक में पीड़ा पाते हुए पापकर्मी जीव दिनरात अत्यन्त परिताप का अनुभव करते हुए रुदन करते रहते हैं। वे एकान्त दुःख का अनुभव करते हैं। उस विषम एवं विस्तृत नरक में गलपाश (फांसी) से पीडित होकर रोते ही रहते हैं ॥१८॥

'संबाहिया' ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'संबाहिया-संबाधिता' નિરન્તર પીડિત કરવામાં આવતાં 'दुक्कडिणो-दुष्कृतिनः' પાપીજીવ 'अहो य राओ य परितप्पमाणा-अह्नि च रात्रौ च परितप्यमानाः' દિવસ રાત તાપને ભોગવતાં 'थणंति-स्तनति' રૂદન કરતાં રહે છે 'एगंतकूडे-एकान्तकूटे' કેવલ દુઃખનું સ્થાન 'महंते-महति' વિસ્તૃત 'विसमे-विषमे' અત્યન્ત કઠિન 'नरए-नरके' નરકમાં પડેલા પ્રાણી 'कूडेन-कूटेन' ગળામાં ફાંસી નાખીને 'हता उ-हतारतु' મારવામાં આવતા 'तत्था-तत्स्थाः' તેમાં રહેવાવાળા પ્રાણી કેવળ રૂદન જ કરે છે. ॥૧૮॥

સૂત્રાર્થ—નરકમાં યાતનાઓનું વેદન કરતાં પાપકર્મી જીવો દિનરાત અત્યન્ત પરિતાપને અનુભવ કરવા થકી રુદન કર્યા કરે છે. તેઓ એકાન્તતઃ (સંપૂર્ણ રૂપે) દુઃખનો જ અનુભવ કરે છે. તે વિષમ અને વિસ્તૃત નરકમાં નારકોનાં ગળામા ફાંસો નાખવામાં આવે છે, અને તેની પીડા અસહ્ય થઇ પડવાથી તેઓ કરુણાજનક આક્રંદ કર્યા કરે છે. ॥૧૮॥

टीका—'संवाहिया' संबाधिताः—समेकीभावेन बाधिताः अतिपीडिताः। 'दुक्कडिणो' दुष्कृतिनः—पापिजीवाः नरकगताः 'अहो य' अह्नि दिवसे च 'राओ य' रात्रौ च 'परितप्पमाणा' परितप्यमानाः—अतिशयिततया पीडां दशविधक्षेत्रवेदना मनुभवन्तः 'थणंति' स्तनन्ति—आक्रन्दनं कुर्वन्ति। 'एगंतकूडे' एकान्तकूटे—एकान्ततो दुःखस्थाने 'महंते' महति—अतिदीर्घे 'विसमे' विषमे—कठिने नानाविध-दुःखसंकुले (नरए) नरके पतिताः—नारकजीवाः 'कूडेन' कूटेन—गलयंत्रणादि-पाशेन 'हता उ' हतास्तु—हता भवन्ति। निरन्तरं पीडिताः 'तत्था' तत्स्थाः तत्र स्थिताः पापिपुरुषाः अहोरात्रं रुदन्ति। यत्रैकान्ततो दुःखमेव वर्तते। अति-विस्तृतम् अतिकठिनं च। एतादृशनरके पतिताः पापिजीवाः गलं पाशादिना पाशयित्वा मार्यन्ते इति भावः ॥१८॥

टीकार्थ—अत्यन्त व्यथित हुए वे पापाचारी नारक जीव दिनरात संतप्त अर्थात् दस प्रकार की क्षेत्रजनित वेदना का अनुभव करते हुए आक्रन्दन करते हैं। एकान्त दुःखमय, अतिदीर्घ, विषम, नानाप्रकार के दुःखों से व्याप्त नरक में पडे हुए नारक जीवों के गले में फांसी लगा दी जाती है तो हत निहत होते हैं।

भाव यह है कि निरन्तर पीडित पापी पुरुष दिनरात आँसू बहाते रहते हैं। वहां एकान्ततः दुःख ही दुःख होता है। वह अति कठिन और अति विस्तृत है। ऐसे नरक में पापी जीवों के गले में फंदा डाल कर मारे जाते हैं ॥१८॥

ટીકાર્થ—પૂર્વભવોમાં પાપકૃત્યોનું સેવન કરીને નરકમાં ઉત્પન્ન થયેલા તે જીવો દિન રાત અત્યન્ત વેદનાનો અનુભવ કરતા રહે છે, એટલે કે તેઓ દસ પ્રકારની ક્ષેત્રજનિત વેદનાનું વેદન કરે છે. આ અસહ્ય વેદનાને લીધે તેઓ કરુણાજનક રુદન કર્યા કરે છે. સંપૂર્ણતઃ દુઃખમય, અતિદીર્ઘ, વિષમ અને અનેક પ્રકારનાં દુખોથી વ્યાપ્ત નરકમાં પડેલા નારક જીવોના ગળામાં ફાંસો નાખીને તેમને માર મારવામાં આવે છે.

ભાવાર્થ એ છે કે નરકમાં નિરન્તર પીડાનો અનુભવ કરતા પાપી જીવો આંસુ સાર્યા કરે છે ત્યાં તેમને સદા દુઃખ જ સહન કરવું પડે છે. એક પળ પણ તેમને સુખ મળતું નથી. તે સ્થાન ખૂબ જ વિષમ, વિસ્તૃત અને દુઃખદ છે. એવા નરકમાં પાપી જીવોના ગળામાં ફાંસો નાખીને પરમાધામિકો તેમને ખૂબ જ માર માર્યા કરે છે. ॥૧૮॥

मूलम्—भंजंति णं पुव्वमरी सरोसं समुग्गरे ते मुसले गहेतुं ।
ते भिन्नदेहा रुहिरं वमंता ओमुद्धगा धरणितले पडंति ॥१९॥

छाया—भञ्जन्ति खलु पूर्वारयः सरोषं समुद्गराणि ते मुसलानि गृहीत्वा ।
ते भिन्नदेहा रुधिरं वमन्तोऽवमूर्द्धानः धरणीतले पतन्ति ॥१९॥

अन्वयार्थः-(ते) ते परमाधार्मिकाः (समुग्गरे मुसले गहेतुं) समुद्गराणि मुसलानि गृहीत्वा (पुव्वमरी) पूर्वारय इव जन्मान्तरीयशत्रव इव (सरोसं) सरोषं क्रोधसहितं यथा स्यात्तथा (भंजंति) भञ्जन्ति-गाढप्रहारैरामर्दयन्ति (भिन्नदेहा) भिन्नदेहाः-चूर्णिताङ्गाः (ते) ते नैरयिकाः, (रुधिरं वमंता) रुधिरं वमन्तः (ओमुद्धगा) अवमूर्द्धानः (धरणितले) धरणीतले पृथिव्यां (पडंति) पतंतीति ॥१९॥

'भंजंति' इत्यादि ।

शब्दार्थ—'ते-ते' वे परमाधार्मिक 'समुग्गरे मुसले गहेतुं-समुद्गराणि मुसलानि गृहीत्वा' मुद्गर और मुसल हाथ में लेकर 'पुव्वमरी-पूर्वारयः' पहले के शत्रु के समान 'सरोसं-सरोषम्' क्रोधयुक्त 'भंजंति-भञ्जन्ति' नारकी जीवों के अङ्गों को तोड देते हैं 'भिन्नदेहा-भिन्नदेहाः' जिनकी देह टूट गई है ऐसे 'ते-ते' वे नारकी जीव 'रुहिरं वमंता-रुधिरं वमन्तः' रक्त वमन करते हुए 'ओमुद्धगा-अवमूर्द्धानः' अधोशिर होकर 'धरणीतले-धरणीतले' पृथिवीतल में 'पडंति-पतन्ति' पडते हैं ।१९।

अन्वयार्थ—वे परमाधार्मिक पूर्व के शत्रु के समान मुद्गरसहित मूसल लेकर क्रोध के साथ गाढ प्रहार करके नारकों के शरीर को चूर

'भंजंति' ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'ते-ते' તે પરમાધાર્મિક 'समुग्गरे मुसले गहेतु-समुद्गराणि मुसलानि गृहीत्वा' મગદળ અને મુસલ હાથમાં લઈને 'पुव्वमरी-पूर्वारयः' પહેલાના શત્રુના સમાન 'सरोसं-सरोषम्' ક્રોધથી યુક્ત 'भंजंति-भञ्जन्ति' નારકિ જીવોના અંગોને તોડિ દે છે. 'भिन्नदेहा-भिन्नदेहाः' જેમનું શરીર તૂટી ગયું છે એવા 'ते-ते' તે નારકિજીવો 'रुहिरं वमंता-रुधिरं वमन्तः' રક્ત વમન કરતાં 'ओमुद्धगा-अवमूर्द्धानः' અધોમસ્તક થઈને 'धरणीतले-धरणीतले' પૃથ્વી તળમાં 'पडंति-पतन्ति' પડે છે. ॥૧૯॥

સૂત્રાર્થ—પરમાધાર્મિકો તેમની સાથે પૂર્વભવના શત્રુના જેવો વ્યવહાર કરે છે. તેઓ હાથમાં મગદળ અને મૂસળ (સાંબેલું) ધારણ કરીને, ખૂબ જ ક્રોધ પૂર્વક નારકોનાં શરીર પર તેના ગાઢ પ્રહારો કરીને તેમનાં શરીરના

टीका—'समुग्गरे' समुद्गराणि-मुद्गरेण सहितानि 'मुसले' मुसलानि, ते नरकपालाः समुद्गराणि मुसलानि 'गहेतुं' गृहीत्वा 'पुव्वमरी' पूर्वभवसंजाता शत्रव इव 'सरोसं' सरोषं-रोषयुक्तं यथा भवेत्तथा। णमिति वाक्यालंकारे। 'भंजंति' भञ्जन्ति-चूर्णीकुर्वन्ति नारकिजीवानामंगानि त्रुटयन्ति। 'भिन्नदेहा' भिन्नदेहाः-विदारितदेहाः 'ते' ते नारकिजीवाः 'रुहिरं' रुधिरं रक्तम् 'वमंता' वमन्तः-स्वावयवेभ्यो रुधिराणि उद्गिरन्तः 'ओमुद्धगा' अवमूर्द्धानः सन्तः 'धरणितले' पृथिव्याम् 'पडंति' पतन्ति-परमाधार्मिकाः शत्रव इव समुद्गरमुसलान्यादाय तत्प्रहारेण नारकिजीवशरीरं चूर्णयन्ति। गाढं प्रहतदेहास्ते नारकिजीवा अधोमुखा रुधिरं स्वमुखाद्वमन्तो धरणीतले पतन्ति, इति ॥१९॥

चूर करते हैं। चूर चूर हुई देहवाले नारक रुधिर को वमन करते हुए अधोशिर होकर पृथ्वीतल पर जा गिरते हैं ॥१९॥

टीकार्थ--परमाधार्मिक मुद्गरसहित मूसल ग्रहण करके पूर्वभव के वैरी के जैसे अथवा पूर्वभव के शत्रु नारक आपस में एक एक दूसरे को रोष के साथ चूर चूर कर देते हैं अर्थात् उनके अंगों को तोड देते हैं। टूटे हुए देहवाले वे नारकजीव रुधिर को वमन करते हैं उनके अंग अंग से रक्त बहता है। वे अधोशिर होकर धरती पर गिरते हैं।

आशय यह है कि परमाधार्मिक शत्रु के समान मुद्गर के साथ मूसल लेकर उसके प्रहार से नारकियों के शरीर को चूर्णित कर देते हैं।

ચૂરે ચૂરા કરી નાંખે છે. આ પ્રકારે જેમનું શરીર છિન્નભિન્ન કરી નાખવામાં આવ્યું છે એવા નારકો લોહીની ઉલટી કરતાં કરતાં ઊંધે માથે જમીન પર પડી જાય છે. ॥૧૯॥

ટીકાર્થ--જાણે કે પૂર્વભવના દુશ્મનો હોય એવી રીતે પરમાધામિકો નારકોનાં શરીર પર મગદળ અને મૂસળના પ્રહારો કરે છે. અથવા નારકો પૂર્વભવનું વેર વાળવાને માટે એકબીજાના ઉપર આક્રમણ કરીને એક બીજાનાં અંગો તોડી નાખે છે. આ પ્રકારના પ્રહારોને લીધે તેમના પ્રત્યેક અંગમાંથી લોહીની ધારા નીકળે છે અને તેમને લોહીની ઉલટીઓ પણ થાય છે આખરે શરીરની તાકાત ખૂટી જવાને કારણે તેઓ ઊંધે માથે ભૂમિતલ પર પડી જાય છે.

આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે પરમાધામિકો દુશ્મનોની જેમ તેમને મૂસળ, મગદળ આદિ વડે મારી મારીને તેમનાં શરીરના ચૂરે ચૂરા કરી

मूलम्—अणासिया नाम महासियाला
पागब्भिणो तत्थ सया सकोवा ।
खज्जंति तत्था बहुकूरकम्मा, अदूरगा संकलियाहि बद्धा ॥२०॥

छाया—अनशिता नाम महाशृगालाः, प्रगल्भिणस्तत्र सदा सकोपाः ।
खाद्यन्ते तत्स्थाः बहुक्रूरकर्माणः, अदूरगाः शृंखलिकाभिः बद्धाः॥२०॥

अन्वयार्थः—(तत्थ) तत्र नरके (सया सकोवा) सदा सर्वकालं सकोपाः क्रोधयुक्ताः (अणासिया नाम) अनशिताः बुभुक्षिताः (पागब्भिणो) प्रगल्भिनः धृष्टाः

जब उनके शरीर पर गाढ प्रहार किया जाता है तब वे अधोशिर होकर मुख से रुधिर वमन करते हुए भूमि पर जा पडते हैं ॥१९॥

'अणासिया' इत्यादि ।

शब्दार्थ—'तत्थ-तत्र' उस नरक में 'सया सकोवा-सदा सकोपाः' सदा क्रोधित 'अणासिया नाम-अनशिता नाम' क्षुधातुर ऐसे तथा 'पागब्भिणो-प्रगल्भिनः' धीट-भयरहित ऐसे 'महासियाला-महाशृगालाः' बडे बडे शृगाल रहते हैं वे गीदड 'बहुकूरकम्मा-बहुक्रूर कर्माणः' जन्मान्तर में पापकर्म किये हुए 'संकलियाहिं-शृङ्खलिकाभिः' जंजीर में 'बद्धा-बद्धाः' बँधे हुए 'अदूरगा-अदूरगाः' निकट में रहे हुए 'तत्था-तत्स्थाः' उस नरक में स्थित जीवों को 'खज्जंति-खाद्यन्ते' खण्ड खण्ड करके खा जाते हैं ॥२०॥

अन्वयार्थ—नरक में सदैव क्रुद्ध रहने वाले, सदैव भूखे एवं धीट निर्भय

નાંખે છે. જ્યારે તેમના શરીર પર કઠોર પ્રહારો પડે છે, ત્યારે તેઓ અધોમુખ હાલતમાં જમીન પર ફસડાઈ પડીને લોહીની ઉલટીઓ કરે છે. ॥૧૯॥

'अणासिया' ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'तत्थ-तत्र' તે નરકમાં 'सया सकोवा-सदा सकोपाः' સદા ક્રોધિત 'अणासिया नाम-अनशिता नाम' ક્ષુધાતુર એવા તથા 'पगब्भिणो-प्रगल्भिनः' ભયરહિત એવા (ધીટ) 'महासियाला-महाश्रृगाला.' મોટા મોટા શિયાળ રહે છે, તે શિયાળ 'बहुकूरकम्मा-बहुक्रूरकर्माणः' જન્માન્તરમાં પાપકર્મ કરેલા 'संकलियाहिं-शृंखलिकाभिः' જંજીરમાં 'बद्धा-बद्धा.' બાંધેલા 'अदूरगा-अदूरगाः' નીકટમાં રહેલા 'तत्था-तत्स्थाः' તે નરકમાં સ્થિત જીવોને 'खज्जंति-खाद्यन्ते' ટુકડા ટુકડા કરીને ખાઈ જાય છે. ॥૨૦॥

સૂત્રાર્થ—નરકમાં મહા ધીટ (શિયાળો) હોય છે. તેઓ ઘણાં જ

निर्भयाः (महासियाला) महाशृगाला परमाधार्मिकविकुर्विता भवन्ति एभिः शृगालैः (बहुक्रूरकम्मा) बहुक्रूरकर्माणः (संकलियाहिं) शृङ्खलिकाभिः (बद्धा) बद्धाः-(तत्था) तत्स्थाः (खज्जंति) खाद्यन्ते-खण्डशः कृत्वा भक्ष्यन्ते इति ॥२०॥

टीका—'तत्थ' तत्र नरकावासे 'सया सकोवा' सदा सकोपा-सदैव सकोपाः क्रोधशीलाः 'पागब्भिणो' प्रगल्भिनोऽतिधृष्टाः निर्भयाः परमाधार्मिकैर्विकुर्विताः 'अणासिया' अनशिताः क्षुधातुराः, नामशब्दः संभावनायाम् 'महासियाला' महाशृगालाः-अतिदीर्घकायाः जंबूकाः एभिः शृगालैः परमाधार्मिकैः 'बहुक्रूरकम्मा' बहुक्रूरकर्माणः, पूर्वजन्मनि अतिकठोरं प्राणिहिंसादिकं ये कुर्वन्तिस्म ते 'संकलियाहिं' वज्रशृंखलाभिः 'बद्धा' बद्धाः 'अदूरगा' अदूरगाः समीपे विद्यमानाः 'तत्था' तत्स्थाः-नरके स्थितास्ते नारकिजीवाः 'खज्जंति' खाद्यन्ते शृगालैस्तादृशविशेषणोपेतैर्नारकिजीवास्तत्र नरकावासे भक्ष्यन्ते, इति ॥२०॥

महाशृगाल होते हैं। परमाधार्मिक विक्रिया से उन्हें उत्पन्न करते हैं। उन शृगालों के द्वारा अतीव क्रूरकर्मी एवं सांकलों से बँधे हुए नारक जीव भक्षण किये जाते हैं ॥२०॥

टीकार्थ—नरकावास में सदैव क्रुद्ध रहने वाले, अत्यन्त धृष्ट निर्भय और भूखे शृगाल होते हैं। वे दीर्घकाय होते हैं और परमाधार्मिक विक्रिया के द्वारा उनको उत्पन्न करते हैं। पूर्वजन्म में हिंसा आदि क्रूर कर्म करने वाले तथा शृंखलाओं से बद्ध एवं समीपवर्त्ती नारक जीवों को वे खाते हैं। अर्थात् वहाँ भूखे शृगाल सांकलों से बँधे हुए नारकों को खाते हैं ॥२०॥

ભૂખ્યાં, ક્રોધી અને નિર્ભય હોય છે. પરમાધાર્મિકો પોતાની વૈક્રિય શક્તિ વડે તે શિયાળોની ઉત્પત્તિ કરે છે. પૂર્વભવોમાં ઘોર પાપકર્મો કરનારા, સાંકળો વડે બાંધેલા તે નારકોનું આ મહાશિયાળો દ્વારા ભક્ષણ કરાય છે. ॥૨૦॥

ટીકાર્થ—નરકાવાસમાં સદા ક્રોધથી યુક્ત રહેવાના સ્વભાવવાળાં, અત્યન્ત ધૃષ્ટ, નિર્ભય અને ભૂખ્યા શિયાળો હોય છે તેમનું શરીર ઘણું જ વિશાળ હોય છે. પોતાની વૈક્રિય શક્તિ વડે પરમાધાર્મિકો તેમનું નિર્માણ કરે છે. પૂર્વભવોમાં હિંસા આદિ ક્રૂર કર્મો કરવાથી નરકમાં ઉત્પન્ન થયેલાં, સાંકળો વડે બંધાયેલાં નારકોની પાસે આ શિયાળો પહોંચી જાય છે અને તેમનાં શરીરમાંથી માંસનું ભક્ષણ કરે છે. ॥૨૦॥

मूलम्—सयाजला नाम नदी भिदुग्गा, पविज्जलं लोहविलीणतत्ता।
जंसी भिदुग्गंसि पवज्जमाणा, एगायऽत्ताणुक्कमणं करेंति ॥२१॥

छाया—सदाजला नाम नदी अभिदुर्गा प्रदीप्तजलां लोहविलीनतप्ता।
यस्यामभिदुर्गायां प्रपद्यमाना एके अत्राणा उत्क्रमणं कुर्वन्ति ॥२१॥

अन्वयार्थः—(सयाजला नाम) सदाजला नाम-सर्वकालं जलपूरिता (भिदुग्गा) अभिदुर्गाऽतिविषमा (नदी) नदी एका तिष्ठति (पविज्जलं) प्रदीप्तजलां पिच्छिला-रुधिराविलत्वात् (लोहविलीणतत्ता) लोहविलीनतप्ता-अतितापद्रवितलोहसदृश-

---

'सयाजला' इत्यादि।

शब्दार्थ—'सयाजला नाम-सदाजला नाम' सदाजला नामकी 'भिदुग्गा-अभिदुर्गा' अत्यंत विषम 'नदी-नदी' एक नदी हैं 'पविज्जलं प्रदीप्तजलां' उसका जल पीब (रस्सी) एवं रक्त मिश्रित होता है अथवा वह बडी पिच्छिल अर्थात् कर्दमयुक्त है 'लोहविलीणतत्ता-लोह विलीन तप्ता' तथा वह अग्नि से पिघले हुए लोह के द्रव के समान अति उष्ण जलवाली है 'अभिदुग्गंसि-अभिदुर्गायाम्' अतिविषम 'जंसि-यस्यां' जिस नदी में 'पवज्जमाणा-प्रपद्यमानाः' पडे हुए नारकी जीव 'एगायत्ताण-एके अत्राणाः' अकेला रक्षकरहित होकर 'उक्कमणं करेंति-उत्क्रमणं कुर्वन्ति' वहां सर्वकाल उछलते रहते हैं ॥२१॥

अन्वयार्थ—नरक में एक सदाजला नदी है। वह सदैव जल से परिपूर्ण रहती है और अत्यन्त विषम है। वह रुधिर से व्याप्त है और

'सयाजला' ઈત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'सयाजला नाम-सदाजला नाम' સદાજલા નામક 'भिदुग्गा-अभिदुर्गा' અત્યંત વિષમ 'नदी-नदी' એક નદી છે 'पविज्जलं-प्रदीप्तजलां' તેનું પાણી પરુ એવં લોહી મિશ્રિત હોય છે અથવા તે મોટી પિચ્છિલ અર્થાત્ કર્દમયુક્ત છે 'लोहविलीणतत्ता-लोहविलीनतप्ताः' તથા તે અગ્નિથી પીઘળેલ લોખંડના દ્રવણુના સમાન અતિ ગરમ પાણીવાળી છે 'अभिदुग्गंसि-अभिदुर्गायाम्' અતિવિષમ 'जंसि-यस्यां' જે નદીમાં 'पवज्जमाणा-प्रपद्यमानाः' પડેલ નારકિજીવ 'एगायत्ताण-एके अत्राणाः' એકલા રક્ષક વગરના થઈને 'उक्कमणं करेंति-उत्क्रमणं कुर्वन्ति' ત્યાં સર્વકાલ ઉછળતા રહે છે. ॥૨૧॥

સૂત્રાર્થ—નરકમાં એક એવી નદી છે કે જે સદા પાણીથી ભરપૂર રહે છે તે નદી ઘણી જ વિષમ છે. તે નદી પરુ અને લોહીથી ભરેલી છે, તેનું પાણી

जला (अभिदुग्गंसि) अभिदुर्गायामतिविषमायां (जंमि) यस्यां नद्यां (पवज्जमाणा) प्रपद्यमाना नैरयिकाः (एगायत्ताण) एके अत्राणाः रक्षकरहिताः (उक्कमणं करेंति) उत्क्रमणं कुर्वन्ति-उत्क्रमणं गमनं प्लवनं वा कुर्वन्ति परमाधार्मिकप्रेरणयेति ॥२१॥

टीका--'सयाजला' सदाजला सदा-सर्वदा जलं विद्यते यस्यां सा सदाजला, सर्वदा जलयुक्ता सदाजलाभिधाना वा 'अभिदुग्गा' अभिदुर्गा-अतिदुर्गा, अतिविषमा तर्तुमशक्या 'पविज्जलं' प्रदीप्तजलां पिच्छिलां, तज्जलं क्षारपूयरुधिर-मिश्रितमिव विद्यते। अथवा-रुधिराविलत्वादतिपिच्छिला 'लोहविलीनतत्ता' लोह-विलीनतप्ता-अग्निना तापितद्रवितलोहवत् अतिशयेन संतप्तं जलं विद्यते यस्यां सा लोहविलीनतप्ता। अग्नितप्तद्रवितलोहवत् अत्युष्णजलपूरिता 'जंसी' यस्यां 'अभिदुग्गंसि' अभिदुर्गायामतिविषमायाम् नद्याम्, 'पवज्जमाणा' प्रपद्यमानाः-प्राप्तवन्तो नारकजीवाः तादृशनदीषु। 'एगायताण' एके अत्राणाः एकाकिन

उसका जल इतना उष्ण है जैसे तीव्र ताप से द्रवीभूत हुआ लोहा हो। उस अत्यन्त दुर्गम नदी में पडे नारक अत्राण होकर उछलते हुए दुःख पाते हैं।२१॥

टीकार्थ--जिसमें सदैव जल बना रहता है वह नदी सदाजला कहलाती है। अथवा 'सदाजला' उसका नाम है। जिसको तैरना बहुत कठिन है। उसका जल क्षार, पीव और रुधिर से मिश्रित है या रुधिर से व्याप्त होने के कारण अत्यन्त पंकिल है। अग्नि में तपाये हुये और पिघले हुए लोहे के समान अतीव उष्ण जलवाली है। इस प्रकार अतिशय उष्ण जल से परिपूर्ण तथा अति विषम नदी में वे नारक जीव असहाय एवं अशरण होकर उछलते रहते हैं। परमाधार्मिक उन्हें तिरने के लिये विवश करते हैं।

ગરમા ગરમ લોઢાના રસ જેવું અતિઉષ્ણ છે. તે અત્યન્ત દુર્ગમ નદીમાં પડેલાં નારકો ખુબ જ અસહાય દશાનો અનુભવ કરે છે. પરમાધામિકો તેમને બળાત્કારે તે નદીમાં નાખે છે. ॥૨૧॥

ટીકાર્થ—જેમાં પાણી કાયમ ટકી રહે છે, એવી નદીને 'સદાજલા' કહે છે. અથવા તે નદીનું નામ 'સદાજલા' છે, તે નદીમાં તરવાનું કાર્ય ઘણું જ કઠણ છે. તેનું પાણી ક્ષાર, રુધિર અને પરુથી મિશ્રિત હોવાને કારણે, અથવા રૂધિરથી વ્યાપ્ત હોવાને કારણે ખૂબજ ગંદુ છે તે પાણી ભઠ્ઠીમાં તપાવેલા લોઢાના રસ જેવું અતિ ઉષ્ણ છે તે નદીમાં પરમાધામિકો નારકોને બળજબરીથી નાખે છે. બિચારા નિરાધાર અને અસહાય નારકોને લાચારીથી તેમાં પડવું પડે છે.

त्राणविवर्जिताः 'उक्कमणं करेंति' उत्क्रमणं उत्प्लवनं कुर्वन्ति सदा तत्र तरन्त एव संतिष्ठन्ते। सदाजलवती नाम्नी नरकस्यैका नदी विद्यते। सा चाऽति-दुःखदायिनी, तज्जलं क्षारपूयरुधिराविलं सर्वदा भवति। तथा तापितविलीन लौहवत् अत्युष्णजलवती। तादृशनद्यां गता नारकाः परमदुःखजनिकां क्षेत्रवेदनाम-नुभवन्तः सदैव प्लवन्तीति भावः ॥२१॥

मूलम्—एयाइं फासाइं फुसंति बालं, निरंतरं तत्थ चिरट्ठितीयं।
ण हम्ममाणस्स उ होइ ताणं, एगो सयं पच्चणुहोइ दुक्खं ॥२२॥

छाया—एते स्पर्शाः स्पृशन्ति बालं निरन्तरं तत्र चिरस्थितिकम्।
न हन्यमानस्य तु भवति त्राणमेकः स्वयं प्रत्यनुभवति दुःखम् ॥२२॥

आशय यह है—नरक में सदाजला नाम की एक नदी है। वह घोर दुःख देने वाली है। उसका जल सदैव क्षार पीब एवं रक्त से व्याप्त रहता है। तपाए और पिघले लोहे के समान अतीव उष्ण जलवाली है। उस नदी में गिराए हुए नारक अतिशय विषम क्षेत्रवेदना को अनुभव करते हुए उछलते रहते हैं ॥२१॥

उद्देशक के अर्थ का उपसंहार करते हुए सूत्रकार पुनः नरक के स्वरूप को ही दिखलाने के लिए कहते हैं—'एयाइं' इत्यादि।

शब्दार्थ—'तत्थ-तत्र' उस नरक में 'चिरट्ठितीयं-चिरस्थितिकम्' दीर्घकालपर्यन्त निवास करने वाले अर्थात् पल्योपम सागरोपम काल तक निवास करनेवाले 'बालं-बालम्' अज्ञानी नारकी जीव को 'एयाइं-एते' पूर्वोक्त ये उपर्युक्त 'फासाइं-स्पर्शाः' स्पर्श अर्थात् दुःख 'निरंतरं-

---

આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે નરકમાં સદાજલા નામની એક નદી છે, તે નદી નારકોને ખૂબ જ દુઃખદાયક થઈ પડે છે. તેનું પાણી સદા ક્ષાર, લોહી અને પરુથી વ્યાપ્ત રહે છે તપાવીને ઓગાળેલા લોઢા જેવાં તે ઉષ્ણ પાણીવાળી નદીમાં નારકોને ધકેલી દેવામાં આવે છે. બિચારા નારકોને અતિશય વિષમક્ષેત્રવેદનાનો અનુભવ કરવા થકી તે નદીમાં ઉછળતા રહેવું પડે છે. ॥૨૧॥

આ ઉદ્દેશકના વિષયનો ઉપસંહાર કરતા સૂત્રકાર કહે છે—

'एयाइं' ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'तत्थ-तत्र' તે નરકમાં 'चिरट्ठितीयं-चिरस्थितिकम्' લાંબાકાળ પર્યન્ત નિવાસ કરવાવાળા અર્થાત્ પલ્યોપમ સાગરોપમ કાળ સુધી નિવાસ કરવાવાળા 'बालं-बालम्' અજ્ઞાની નારકિજીવોને 'एयाइं-एते' આ ઉપર્યુક્ત 'फासाइं-स्पर्शाः' સ્પર્શ અર્થાત્ દુઃખ 'निरंतरं-निरन्तरम्' સદા-હંમેશાં

अन्वयार्थः—(तत्थ) तत्र नरके (चिरट्ठितीयं) चिरस्थितिकं-पल्योपमसागरोपमकालनिवासिनं (बालं) बालमज्ञानिनम् (एयाइं) एते-उपर्युक्ताः (फासाइं) स्पर्शाः दुःखानि (निरंतरं) निरन्तरं-सततं (फुसंति) स्पृशन्ति-दुःखयन्ति (हम्ममाणस्स उ) हन्यमानस्य नैरयिकस्य तु (ताणं ण होइ) त्राणं शरणं रक्षको न भवति, (एगो) एक एव कर्मवशगो नापरमातापित्रादिकः (सयं) स्वयं (दुक्खं) दुःखं (पच्चणु होइ) प्रत्यनुभवतीति ॥२२॥

टीका—संप्रति-उद्देशकार्थमुपसंहरन् पुनस्तदेव नरकस्वरूपं दर्शयितुमाह-'एयाइं' इत्यादि। 'तत्थ' तत्र-तादृशनरके 'चिरट्ठितीयं' चिरस्थितिकम्, नैरन्तर्येण 'बालं' बालम्-हिंसादिक्रूरकर्मकारकं नैरयिकम् 'एयाइं' एते पूर्वोपदर्शित-

---

निरन्तरम्' सदा 'फुसंति-स्पृशन्ति' पीडित करते रहते हैं 'हम्ममाणस्स उ-हन्यमानस्य तु' पूर्वोक्त दुःखों से मारे जाते हुए नारकी जीव का 'ताणं ण होइ-त्राणं न भवति' रक्षण करने वाला कोई नहीं होता है 'एगो-एकः' वह अकेला ही 'सयं-स्वयम्' आप ही 'दुक्खं-दुक्खम्' दुःखों को 'पच्चणुहोइ-प्रत्यनुभवति' भोगता रहता है ॥२२॥

अन्वयार्थ—नरक में दीर्घकालीन स्थितिवाले अज्ञानी जीवों को उल्लिखित दुःख निरन्तर भुगतने पड़ते हैं। आहत किये जाने वाले नारक जीवों का वहां कोई रक्षक नहीं होता। वे एकाकी स्वयं ही दुःखो का अनुभव करते हैं ॥२२॥

टीकार्थ—नरक में चिरकालीन अर्थात् पल्योपम और सागरोपम की आयुवाले तथा हिंसादि क्रूर कर्म करनेवाले नारक को यह पूर्ववर्णित

'फुसंति-स्पृशन्ति' पीडित करे छे 'हम्ममाणस्स उ-हन्यमानस्य तु' पूर्वोक्त दुःखोथी मारवामां आवतां नारकि जीवनु 'ताणं ण होइ-त्राणं न भवति' रक्षण करवावाळु कोई होतुं नथी 'एगो-एकः' ते एकलो ज 'सयं-स्वयम्' पोते 'दुक्खं-दुखम्' दुःखोने 'पच्चणुहोइ-प्रत्यनुभवति' भोगवतो रहे छे. ॥२२॥

सूत्रार्थ—नरकमां दीर्घकालीन स्थितिवाळा अज्ञानी जीवोने आगळ वर्णव्या प्रमाणे दुःखो निरन्तर सहन करवा पडे छे परमाधार्मिको द्वारा जेमनुं ताडन, छेदन, भेदन आदि करवामां आवे छे, एवां नारकोने शरण आपनार त्यां कोई पण होतुं नथी. तेमने निराधार दशामां मूकाई जवाने कारणे जाते ज ते दुःख वेठवुं पडे छे. तेमना ते दुःखमां कोईपण व्यक्ति भाग पडावती नथी. तेमणे करेलां पापकर्मोनुं फळ त्यां तेमने ज भोगववुं पडे छे. ॥२२॥

टीकार्थ—पूर्वभवोमां हिंसादि क्रूर कर्मोनुं सेवन करनारा पापी जीवोने नरकमां नारक रूपे उत्पन्न थवुं पडे छे. नारकोनुं आयुष्य घणुं ज लांबुं

प्रकारकाः 'फासाइं' स्पर्शाः-स्पृश्यन्ते इति स्पर्शाः दशविधक्षेत्रवेदनाजनिताः दुःखविशेषाः 'निरंतर' निरन्तरं-सततम् 'फुसंति' स्पृशन्ति, एते दुःखविशेषाः दुःखयन्ति बालम्। रत्नप्रभायाम्-उत्कृष्टा स्थितिः सागरोपमम्, तथा-द्वितीयायां शर्कराप्रभायां त्रीणि सागरोपमाणि, वालुकायां सप्त, पङ्कप्रभायां दश, धूमप्रभायां सप्तदश; तमःप्रभायां द्वाविंशतिः, तमस्तमःप्रभायां सप्तमपृथिव्यां त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाणि उत्कृष्टा स्थिति र्भवति। 'हम्ममाणस्स उ' हन्यमानस्य तु पूर्वोक्त दुःखेन पीडितस्य 'ताणं ण होइ' त्राणं न भवति-न कोपि तस्य रक्षको भवतीत्यर्थः अपि तु 'एगे सयं' एकाकी स्वयमेव 'दुक्खं पच्चणुहोइ' दुःखं प्रत्यनुभवति, एक एव दुःखस्य भोक्ता भवति न भवति कश्चिदपि सहायकः। तदुक्तम्—

> मया परिजनस्यार्थे, कृतं कर्म सुदारुणम्।
> एकाकी तेन दह्येऽहं गतास्ते फलभोगिनः ॥१॥' इति ॥२२॥

दस प्रकार की क्षेत्रवेदना से उत्पन्न होने वाले दुःख निरन्तर ही भोगने पड़ते हैं। प्रथम रत्नप्रभा पृथ्वी में उत्कृष्ट स्थिति एक सागरोपम की, दूसरी शर्कराप्रभा में तीन सागरोपम की, बालुकाप्रभा में सात सागरोपम की, पंकप्रभा में दस सागरोपम की, धूमप्रभा में सतरह सागरोपम की, तमःप्रभा में बाईस सागरोपम की और सातवीं तमस्तमा प्रभा में तेंतीस सागरोपम की है। जब नारकजीव मारा पीटा जाता है तो कोई उसका रक्षक नहीं होता। वह अकेला ही दुःख का अनुभव करता है। उस समय जीव ऐसा विचार करता है कहा भी है-'मया परिजनस्यार्थे' इत्यादि।

હોય છે, તે કારણે તેમને પૂર્વવર્ણિત દસ પ્રકારની ક્ષેત્રવેદનાઓનો ઘણા લાંબા સમય સુધી અનુભવ કરવો પડે છે. પહેલી રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં નારકની પર્યાયે ઉત્પન્ન થયેલા જીવોની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ એક સાગરોપમની છે. બીજી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીમાં ત્રણ સાગરોપમની, ત્રીજી વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીમાં સાત સાગરોપમની, ચોથી પંકપ્રભા પૃથ્વીમા દસ સાગરોપમની, પાંચમી ધૂમપ્રભામાં સત્તર સાગરોપમની, છઠ્ઠી તમઃપ્રભામાં બાવીસ સાગરોપમની અને સાતમી તમસ્તમઃપ્રભામા તેત્રીસ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહી છે. નરકોમાં પરમાધાર્મિકો દ્વારા નારકોને જ્યારે મારવામાં આવે છે, ત્યારે તેમનું રક્ષણ કરનાર ત્યાં કોઈ પણ હોતું નથી. તે એકલો જ દુઃખનું વેદન કરે છે. નરકમાં અસહ્ય યાતનાઓ અનુભવતો જીવ ત્યારે આ પ્રમાણે વિચાર કરે છે- 'મયા પરિજનસ્યાર્થે' ઇત્યાદિ—

मूलम्—जं जारिसं पुव्वमकासी कम्मं, तमेव आगच्छइ संपराए।
एगंतदुक्खं भवमज्जणित्ता वेदंति दुक्खी तमणंतदुक्खं ।२३।

छाया—यद् यादृशं पूर्वमकार्षीत्कर्म तदेवागच्छति संपराये।
एकान्तदुःखं भवमर्जयित्वा वेदयन्ति दुःखिनस्तमनन्तदुःखम् ॥२३॥

हाय मैंने कुटुम्बी जनों के लिए अत्यन्त क्रूर कार्य किये, पर उनसे लाभ उठाने वाले वे सब तो चले गए। मैं अकेला ही अपने कर्मों का फल भोग रहा हूँ। आज संताप की ज्वालाओं में दग्ध हो रहा हूँ ॥२२॥

'जं जारिसं' इत्यादि।

शब्दार्थ—'जं-यत्' जो 'जारिसं-यादृशं जैसा 'पुव्वं पूर्वम्' पूर्व जन्म में 'कम्मं-कर्म' कर्म को 'अकासी-अकार्षीत्' किया है 'तमेव-तदेव' वही कर्म 'संपराए-संपराये' संसार में 'आगच्छइ-आगच्छति' उदय में आता है 'एगंतदुक्खं-एकान्तदुःखम्' जिसमें सुखलेश रहित केवल दुःखमात्र होता है ऐसे 'भवं-भवम्' भव को 'अज्जणित्ता-अर्जयित्वा-प्राप्त करके 'दुक्खी-दुःखिनः' केवल दुःखी जीव 'अणंतं दुक्खं तं-अनन्तदुःखम् तत्' अनन्त दुःख स्वरूप उसको 'वेदेंति-वेदयन्ति' भोगते रहते हैं ॥२३॥

'હાય, કુટુંબીઓને માટે મેં અત્યન્ત ક્રૂર કર્મોનું સેવન કર્યું', પરન્તુ તેનાથી જેમણે લાભ ઉઠાવ્યો તેઓ તો ચાલ્યા ગયા-તે પાપકર્મોનું ફળ-ભોગવવામાં કોઈ ભાગીદાર ન થયું ! હું એકલો જ મારા પાપકર્મોનું ફળ ભોગવી રહ્યો છું. આજ હું એકલો જ સંતાપની જ્વાળાઓ વડે બળી રહ્યો છું. ॥૨૨॥

'जं जारिसं' ઈત્યાદિ-

શબ્દાર્થ—'जं-यत्' જે 'जारिसं-यादृश' જેવું 'पुव्वं-पूर्वम्' પૂર્વજન્મમાં 'कम्मं-कर्म' કર્મને 'अकासी-अकार्षीत्' કરેલ છે, 'तमेव-तदेव' તેજ કર્મ 'संपराए-संपराये' સંસારમાં 'आगच्छइ-आगच्छति' ઉદયમાં આવે છે. 'एगंतदुक्खं-एकान्तदुःखम्' જેમાં સુખલેશ રહિત કેવલ દુઃખ માત્ર હોય છે; એવા 'भवं-भवम्' ભવને 'अज्जणित्ता-अर्जयित्वा' પ્રાપ્ત કરીને 'दुक्खी-दुःखिनः' કેવલ દુઃખી જીવ 'अणंतं दुक्खंतं-अनन्त दुःखम् तत्' અનન્ત દુઃખ સ્વરૂપ તેને 'वेदेंति-वेदयन्ति' ભોગવતા રહે છે. ॥૨૩॥

अन्वयार्थः—(जं) यत् (जारिसं) यादृशं (पुव्वं) पूर्वं—पूर्वजन्मनि (कम्मं) कर्म (अकासी) अकार्षीत्—कृतवान् (तमेव) तदेव कर्म (संपराए) संपराये संसारे (आगच्छइ) आगच्छति उदये। तेन (एगंतदुक्खं) एकान्तदुःखं सुखलेशवर्जितम् (भवं) भवं (अज्जणित्ता) अर्जयित्वा—प्राप्य (दुक्खी) दुःखिनः सन्तो जीवाः (अणंतं दुक्खं तं) अनन्तदुःखं तत् (वेदेंति) वेदयन्ति अनुभवन्ति इति ॥२३॥

टीका—(जं) यत् 'जारिसं' यादृशम्—यदनुभावकम् यादृशस्थितिकम् वा 'पुव्वं' पूर्वम्—पूर्वजन्मनि 'कम्मं' कर्म 'अकासी' अकार्षीत् कृतवान् 'तमेव' तदेव कर्म 'संपराए' परभवे 'आगच्छइ' आगच्छति—तदेव कर्म विपाकोदये फलभोगाय प्राप्तं भवति। तीव्रमन्दादिभेदेन यादृशं कर्म संपादितम्, विपाकोदये तादृशमेव आगच्छति फलाय। तथा 'एगंतदुक्खं' एकान्तदुःखम् भवम् 'अज्जणित्ता' अर्जयित्वा 'दुक्खी' दुःखिनः 'अणंतदुक्खं' अनन्तदुःखम् 'वेदेंते' वेदयन्ति। उक्तं च—

अन्वयार्थ—पूर्वकाल में जैसा कर्म किया है, वही आगे उदय में आता है, एकान्त दुःखमय भव को प्राप्त करके सर्वथा दुःखी जीव अनन्त दुःख का वेदन करते हैं ॥२३॥

टीकार्थ—जिस प्रकार के अनुभाग (रस) वाला तथा जितनी स्थिति वाला कर्म पूर्वकाल में बांधा है, वही और वैसा ही उत्तरकाल में विपाकोदय में आता है अर्थात् फल भोगना पड़ता है। तीव्र या मन्द—जिस प्रकार के अध्यवसाय से जैसा तीव्र या मन्द रसवाला कर्म बांधा है, फलभोग के समय वही सामने आता है। नारकजीव एकान्त दुःखपूर्ण, भव को उपार्जन करके एकान्त दुःखी होते हैं और अनन्त दुःख

સૂત્રાર્થ—પૂર્વકાળમાં જેવા કર્મો કર્યાં હોય છે, એજ ભવિષ્યમાં ઉદયમાં આવે છે. એકાન્ત દુઃખમય (સંપૂર્ણ રૂપે દુઃખમય) ભવને પ્રાપ્ત કરીને સર્વથા દુઃખી જીવ અનન્ત દુઃખનું વેદન કરે છે ॥૨૩॥

ટીકાર્થ—જે પ્રકારના અનુભાગ (રસ) વાળું તથા જેટલી સ્થિતિવાળું કર્મ પૂર્વકાળમાં બાંધ્યું હોય, એજ અને એવું જ કર્મ ઉત્તરકાળમાં વિપાકોદયમાં આવે છે—એટલે કે એવું જ ફળ ભોગવવું પડે છે, તીવ્ર અથવા મન્દ—જે પ્રકારના અધ્યવસાયથી, જેવાં તીવ્ર અથવા મન્દ રસવાળું કર્મ બાંધ્યું હોય છે. ફલ ભોગને સમયે એજ (કર્મ) સામે આવે છે. નારક જીવ એકાન્ત (સંપૂર્ણ) દુઃખપૂર્ણ ભવનું ઉપાર્જન કરીને એકાન્ત (સંપૂર્ણ) રૂપે દુઃખી થાય છે અને અનન્ત દુઃખ ભોગવે છે. કહ્યું પણ છે કે—'યથા ધેનુસહસ્રેષુ' ઇત્યાદિ—

न हिंस्याम्–न विराधयेत्। यस्य कस्यापि प्राणिनः यस्यां कस्यामप्यवस्थायाम् कमपि कारणविशेषमासाद्य विराधनं न कुर्यात्, पूर्वोक्तांस्तांस्तान् नरकानवधार्य। यस्मात् प्राणिवधकरणेन महती दुःखयातनाऽनुभूयते प्राणिवधिकैर्नरके। उक्तञ्च–

'तस्मान्न कस्यचिद्धिंसामाचरेन्मतिमान्नरः।
हिंसको नरकं घोरं गन्ता यास्यति याति हि ॥१॥'

इह हि हिंसेत्युपलक्षणम् तेन मृषावादाऽदत्तादानमैथुनपरिग्रहाणामपि संग्रहः। एतेऽपि नरकप्रापका शास्त्रविरुद्धमाचरतां। सत्स्वपि नरकपातकारिणीभूतेषु बहुषु हिंसाप्राधान्यं लेभे अतस्तस्या एवोल्लेखः पूर्वं कृतः।

प्राणी की किसी भी अवस्था में, किसी भी कारण विशेष से हिंसा न करे। क्योंकि जो जीव प्राणियों का वध करते हैं, उन्हें नरक में महान् यातना भुगतनी पडती है। कहा भी है–'तस्मान्न कस्यचिद्धिंसा' इत्यादि।

इस कारण मतिमान् साधु किसी भी प्राणी का प्राणव्यपरोपण न करे। हिंसक जीव घोर नरक में गये हैं, जाएँगे और जा रहे हैं ॥१॥

यहाँ 'हिंसा' उपलक्षण मात्र है। उससे मृषावाद, अदत्तादान, मैथुन और परिग्रह पाप का भी ग्रहण करना चाहिए। ये सभी पाप शास्त्र से विपरीत आचरण करने वालों को नरक में ले जाने वाले हैं। यद्यपि नरक निपात के अनेक निमित्त हैं तथापि हिंसा उनमें प्रधान है। अतएव शास्त्रकार ने यहां उसी का उल्लेख किया है।

લોકમાં કોઈ પણ ત્રસ, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, બાદર પર્યાપ્ત કે અપર્યાપ્ત જીવોની વિરાધના કરવી જોઈએ નહીં એટલે કે તેણે કોઈ પણ પ્રાણીની, કોઈ પણ પરિસ્થિતિમાં, કોઈ પણ કારણે હિંસા કરવી જોઈએ નહીં. તેણે એ વાત ભૂલવી ન જોઈએ કે પ્રાણીઓનો વધ કરનાર જીવને નરક ગતિમાં નારક રૂપે ઉત્પન્ન થઈને ઘોર યાતનાઓ ભોગવવી પડે છે. કહ્યું પણ છે કે–
'तस्मान्न कस्यचिद्धिंसा' ઇત્યાદિ–

'આ કારણે બુદ્ધિમાન સાધુએ કોઈ પણ પ્રાણીના પ્રાણોનું વ્યપરોપણ-(વિયોગ) કરવું નહીં હિંસક જીવો ઘોર નરકમાં ગયા છે, જાય છે અને જશે'॥૧॥

અહીં 'હિંસા' પદના પ્રયોગ દ્વારા મૃષાવાદ, અદત્તાદાન, મૈથુન અને પરિગ્રહના ત્યાગનું પણ સૂચન કરાયું છે, એમ સમજવું. આ બધા પાપોનું સેવન કરનાર જીવોને પણ નરકગતિની પ્રાપ્તિ થાય છે. જો કે નરકગતિમાં જવાના અનેક નિમિત્તો છે, છતાં પણ હિંસા તેમાં મુખ્ય નિમિત્ત રૂપ હોવાને કારણે સૂત્રકારે અહીં તેનો જ ઉલ્લેખ કર્યો છે. જીવ અજીવ આદિ

'एगंतदिट्ठी' एकान्तदृष्टिः एकान्तेन निश्चला जीवादितत्त्वेषु दृष्टिः सम्यग्दर्शनं यस्य स एकान्तदृष्टिः निष्कम्पसम्यग्दृष्टिमान् इति । तथा 'अपरिग्गहे' अपरिग्रहः-बाह्याभ्यन्तरपरिग्रहरहितः । तु शब्दादाद्यन्तयोः सम्यग्दृष्ट्यपरिग्रहयोरुपादानाद्वा मृषावादाऽदत्तादानमैथुनवर्जनमपि संगृहीतं भवतीति द्रष्टव्यम् अशुभकर्म तत्फलं च 'लोयस्स' लोकस्य अशुभकर्मकारिणस्तद्विपाकफलभुजो वा संसारिणः । यद्वा-कषायादिलक्षणलोकं तत् स्वरूपतः लक्षणतश्च । तेन सम्यग्दृष्ट्यादियुक्तः सन् 'बुज्झिज्ज' बुध्येत जानीयात् ज्ञपरिज्ञया, ज्ञात्वा च 'वसं न गच्छे' कस्यापि कषायादिलोकस्य वशमधीनं न गच्छेत् । कषायादिभ्यो मुक्तो मेधावी पुरुषः एतान्

जीव अजीव आदि तत्वों पर जिसकी निश्चल श्रद्धा है अर्थात् जिसका सम्यग्दर्शन अचल है, वह यहां एकान्तदृष्टि विवक्षित है। जो बाह्य और आभ्यन्तर परिग्रह से रहित है वह अपरिग्रह कहलाता है। यहां प्रारम्भ के सम्यग्दर्शन और अन्त के अपरिग्रह को ग्रहण करने से 'तु' शब्द के द्वारा मृषावाद, अदत्तादान और मैथुन का त्याग भी सूक्ष्म दृष्टि देने वालों के लिये संगृहीत हो जाता है। आशय यह है कि सम्यग्दृष्टि तथा हिंसा आदि पापों का त्यागी मुनि अशुभ कर्म करने वाले और उसके फल को भोगने वाले संसारी जीवों को समझे अथवा कषायादि रूप लोक को स्वरूप एवं लक्षण से जाने। जानकर किसी भी कषायादि लोक के वशीभूत न हो।

आशय यह है कि कषाय आदि से मुक्त मेधावी पुरुष नरकों के स्वरूप को, उनके विभिन्न कारणों को शास्त्र के अनुसार जानकर लोक

તત્વો પર જેને અચલ શ્રદ્ધા છે, એટલે કે જેનું સમ્યગ્દર્શન અચલ છે, તેને અહીં 'એકાંતદૃષ્ટિ' કહેવામાં આવેલ છે. જે મુનિ બાહ્ય અને આભ્યન્તર પરિગ્રહથી રહિત છે, તેને અપરિગ્રહી કહે છે અહીં પ્રારંભના સમ્યગ્દર્શન અને અન્તના અપરિગ્રહને ગ્રહણ કરવાથી 'તુ' પદ દ્વારા મૃષાવાદ, અદત્તાદાન, અને મૈથુનનો ત્યાગ પણ ગ્રહણ થઈ જાય છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે સમ્યગ્દૃષ્ટિ તથા હિંસાદિ પાપોનો ત્યાગ કરનાર મુનિએ અશુભ કર્મ કરનારા અને તેનું ફળ ભોગવનારા સંસારી જીવોની દશાનો વિચાર કરવો જોઈએ. અથવા તેણે કષાયાદિ રૂપ લોકને સ્વરૂપ અને લક્ષણની અપેક્ષાએ સમજી લેવો જોઈએ. આ વાતને સમજી લઇને તેણે કોઇ પણ કષાય આદિ સંસાર વધારનારા દોષોને વશ થવું જોઈએ નહીં.

આ સમસ્ત કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે કષાય આદિથી મુક્ત મેધાવી

'यथा धेनुसहस्रेषु वत्सो धावति मातरम् ।
एवमात्मकृतं कर्म,कर्त्तारमनुधावति ॥१॥'

येन जीवेन यादृशं कर्म वर्त्तमानभवे, कृतं तत् कर्म परभवे तमेव पुरुषं प्राप्नोति स्वकृतकर्मणः फलं स्वयमेव भुङ्क्ते इति भावः ॥२३॥

मूलम्—एयाणि सोच्चा नरगाणि धीरे न हिंसए किंचण सव्वलोए।
एगंतदिट्ठी अपरिग्गहे उ बुज्झिज्ज लोयस्स वसं न गच्छे॥२४॥

छाया-- एतान् श्रुत्वा नरकान् धीरो न हिंस्यात्कंचन सर्वलोके ।
एकान्तदृष्टिरपरिग्रहस्तु बुद्ध्येत लोकस्य वशं न गच्छेत् ॥२४॥

को भोगते हैं, कहा भी है-'यथा धेनुसहस्रेषु' इत्यादि ।

जैसे हजारों गायों में से वछड़ा अपनी माता को पहचान कर उसी के पास जाता है, उसी प्रकार अपने किये कर्म अपने को ही फल देता है।

तात्पर्य यह है कि जिस जीव ने जैसा कर्म किया है वह वर्त्तमान भव में अथवा परभव में वैसा ही फल भोगता है ॥२३॥

'एयाणि सोच्चा' इत्यादि ।

शब्दार्थ—'धीरे-धीरः' धीर पुरुष 'एयाणि नरगाणि-एतान् नरकान्' इन नरकों को 'सोच्चा-श्रुत्वा' सुनकर 'सव्वलोए-सर्वलोके' सब लोक में 'किंचण-कंचन' किसी प्राणी की 'न हिंसए-न हिंस्यात्' हिंसा न करे किन्तु 'एगंतदिट्ठी-एकान्तदृष्टिः' सर्व जीवादितत्वों में विश्वास रखता हुआ 'अपरिग्गहे उ-अपरिग्रहस्तु' परिग्रह से रहित

'જેવી રીતે હજારો ગાયોના સમૂહમાંથી પણ વાછડું પોતાની માતાને ઓળખી લઇને તેની જ પાસે જાય છે, એજ પ્રમાણે પોતે કરેલું કર્મ પોતાને જ ફળ દે છે. એટલે કે કરેલા કર્મનું ફળ જીવને અવશ્ય ભોગવવું જ પડે છે.'

તાત્પર્ય એ છે કે જેવું જીવે જે કર્મ કર્યું હોય એવું જ ફળ તેને વર્તમાન ભવમાં અથવા પરભવમાં ભોગવવું જ પડે છે. ॥૨૩॥

'एयाणि सोच्चा' ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'धीरे-धीरः' ધીરપુરુષ 'एयाणि नरगाणि-एतान् नरकान्' આ નરકોને 'सोच्चा-श्रुत्वा' સાંભળીને 'सव्वलोए-सर्वलोके' બધા જ લોકમાં 'किंचण-कंचन' કોઈપણ પ્રાણીની 'न हिंसए-न हिंस्यात्' હિંસા ના કરે પરન્તુ 'एगंतदिट्ठी-एकान्तदृष्टिः' બધા જીવ વિગેરે તત્વમાં વિશ્વાસ રાખનો 'अपरिग्गहे उ-

अन्वयार्थः—(धीरे) धीरो- विद्वान्-मेधावी मुनिः (एयाणि नरगाणि) एतान् नरकान् (सोच्चा) श्रुत्वा (सव्वलोए) सर्वलोके (किंचण) कंचनापि प्राणिनं त्रस-स्थावरं वा (न हिंसए) न हिंस्यान्न मारयेत् किन्तु (एगंतदिट्ठी) एकान्तदृष्टिः सर्व-जीवादितत्त्वेषु विश्वासं कुर्वन् (अपरिग्गहे उ) अपरिग्रहस्तु-परिग्रहरहितः (बुज्झिज्ज) बुद्ध्येत अशुभकर्म तत्फलं च जानीयात् ज्ञात्वा च (लोयस्स) लोकस्य-अशुभकर्म-कारिणो जनस्य कषायलोकस्य वा (वसं न गच्छे) वशं न गच्छेत् ॥२४॥

टीका--'धीरे' धीरो विद्वान्-परिषहजयनशीलो मेधावी मुनिः 'एयाणि' एतान् 'णरगाणि' नरकान् 'सोचा' श्रुत्वा 'सव्वलोए' सर्वलोके, प्राणिनिवहे 'किंचन' कमपि, त्रसं स्थावरं सूक्ष्मबादरमपर्याप्तपर्याप्तं वा प्राणिनम् 'न हिंसए'

होकर बुज्झिज्ज-बुद्ध्येत' अशुभ कर्म और उसका फल समझे अथवा कषायों को जाने और जानकर 'लोयस्स' लोकस्य लोकके अथवा कषाय लोकके 'वसं न गच्छे-वशं न गच्छेत्' वशवर्ती न बने ॥२४॥

अन्वयार्थ--इन नरकों के स्वरूप को सुनकर मेधावी मुनि सम्पूर्ण लोक में (स्थित) किसी भी त्रस या स्थावर प्राणी की हिंसा न करे। जीवादि तत्त्वों पर निश्चल श्रद्धा रखता हुआ, परिग्रह से रहित होकर अशुभ कर्म और उसके करने वाले लोक और उसके फल को जाने और इन्द्रिय कषाय आदि के वशीभूत न हो ॥२४॥

टीकार्थ--धीर अर्थात् परीषहों का विजेता विद्वान् मुनि नरकों के स्वरूप को सुनकर सर्वलोक में किसी भी त्रस स्थावर सूक्ष्म बादर या पर्याप्त अपर्याप्त प्राणी की विराधना न करे अर्थात् किसी भी

अपरिग्रहस्तु' પરિગ્રહથી રહિત થઈ ને 'बुज्झिज्ज-बुद्ध्येत' અશુભ કર્મ અને તેમનું ફળ સમજે અથવા-કષાયોને જાણે અને જાણીને 'लोयस्स-लोकस्य' લોકના અથવા કષાય લોકના 'वसं न गच्छे-वशं न गच्छेत्' વશવર્તી ના બને ॥૨૪॥

સૂત્રાર્થ—નરકોના આ સ્વરૂપનું શ્રવણ કરીને મેધાવી મુનિએ સમસ્ત લોકમાં રહેલા કોઈ પણ ત્રસ કે સ્થાવર પ્રાણીની હિંસા કરવી જોઈએ નહીં તેણે જીવાદિ તત્ત્વોના વિષયમાં અડગ શ્રદ્ધા રાખીને પરિગ્રહનો પરિત્યાગ કરવો જોઈએ, અશુભ કર્મ કરનાર જીવોને કેવું ફળ મળે છે, તે જાણી લઈ ને તેણે કષાયોને જીતવા જોઈએ અને ઇન્દ્રિયોને વશ રાખવી જોઈએ. ।૨૪।

ટીકાર્થ—નરકોના સ્વરૂપનું તથા નારકોની કરુણ દશાનું આ વર્ણન સાંભળીને ધીર-પરીષહો પર વિજય મેળવનાર વિદ્વાન મુનિએ સમસ્ત

न हिंस्यात्-न विराधयेत्। यस्य कस्यापि प्राणिनः यस्यां कस्यामप्यवस्थायाम् कमपि कारणविशेषमासाद्य विराधनं न कुर्यात्, पूर्वोक्तांस्तांस्तान् नरकानवधार्य। यस्मात् प्राणिवधकरणेन महती यमयातनाऽनुभूयते प्राणिवधिकैर्नरके। उक्तञ्च-

'तस्मान्न कस्यचिद्धिंसामाचरेन्मतिमान्नरः।
हिंसको नरकं घोरं गन्ता यास्यति याति हि ॥१॥'

इह हि हिंसेत्युपलक्षणम् तेन मृषावादाऽदत्तादानमैथुनपरिग्रहाणामपि संग्रहः। एतेऽपि नरकप्रापका शास्त्रविरुद्धमाचरतां। सत्स्वपि नरकपातकारिणीभूतेषु बहुषु हिंसाप्राधान्यं लेभे अतस्तस्या एवोल्लेखः पूर्वं कृतः।

प्राणी की, किसी भी अवस्था में, किसी भी कारण विशेष से हिंसा न करे। क्योंकि जो जीव प्राणियों का वध करते हैं, उन्हें नरक में महान् यातना भुगतनी पडती है। कहा भी है-'तस्मान्न कस्यचिद्धिंसा' इत्यादि।

इस कारण मतिमान् साधु किसी भी प्राणी का प्राणव्यपरोपण न करे। हिंसक जीव घोर नरक में गये हैं, जाएँगे और जा रहे हैं ॥१॥

यहाँ 'हिंसा' उपलक्षण मात्र है। उससे मृषावाद, अदत्तादान, मैथुन और परिग्रह पाप का भी ग्रहण करना चाहिए। ये सभी पाप शास्त्र से विपरीत आचरण करने वालों को नरक में ले जाने वाले हैं। यद्यपि नरक निपात के अनेक निमित्त हैं तथापि हिंसा उनमें प्रधान है। अतएव शास्त्रकार ने यहां उसी का उल्लेख किया है।

લોકમાં કોઈ પણ ત્રસ, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, બાદર પર્યાપ્ત કે અપર્યાપ્ત જીવોની વિરાધના કરવી જોઈએ નહીં એટલે કે તેણે કોઈ પણ પ્રાણીની, કોઈ પણ પરિસ્થિતિમાં, કોઈ પણ કારણે હિંસા કરવી જોઈએ નહીં. તેણે એ વાત ભૂલવી ન જોઈએ કે પ્રાણીઓનો વધ કરનાર જીવને નરક ગતિમાં નારક રૂપે ઉત્પન્ન થઈને ઘોર યાતનાઓ ભોગવવી પડે છે કહ્યું પણ છે કે— 'तस्मान्न कस्यचिद्धिंसा' ઇત્યાદિ-

'આ કારણે બુદ્ધિમાન સાધુએ કોઈ પણ પ્રાણીના પ્રાણોનું વ્યપરોપણ-(વિયોગ) કરવું નહીં હિંસક જીવો ઘોર નરકમાં ગયા છે, જાય છે અને જશે'॥૧॥

અહીં 'હિંસા' પદના પ્રયોગ દ્વારા મૃષાવાદ, અદત્તાદાન, મૈથુન અને પરિગ્રહના ત્યાગનું પણ સૂચન કરાયું છે, એમ સમજવું. આ બધા પાપોનું સેવન કરનાર જીવોને પણ નરકગતિની પ્રાપ્તિ થાય છે. જો કે નરકગતિમાં જવાનાં અનેક નિમિત્તો છે, છતાં પણ હિંસા તેમાં મુખ્ય નિમિત્ત રૂપ હોવાને કારણે સૂત્રકારે અહીં તેનો જ ઉલ્લેખ કર્યો છે. જીવ અજીવ આદિ

'एगंतदिट्ठी' एकान्तदृष्टिः एकान्तेन निश्चला जीवादितत्त्वेषु दृष्टिः सम्यग्दर्शनं यस्य स एकान्तदृष्टिः निष्कम्पसम्यग्दृष्टिमान् इति। तथा 'अपरिग्गहे' अपरिग्रहः-बाह्याभ्यन्तरपरिग्रहरहितः। तु शब्दादाद्यन्तयोः सम्यग्दृष्ट्यपरिग्रहयोरुपादानाद्वा मृषावादाऽदत्तादानमैथुनवर्जनमपि संगृहीतं भवतीति द्रष्टव्यम् अशुभकर्म तत्फलं च 'लोयस्स' लोकस्य अशुभकर्मकारिणस्तद्विपाकफलभुजो वा संसारिणः। यद्वा-कषायादिलक्षणलोकं तत् स्वरूपतः लक्षणतश्च। तेन सम्यग्दृष्ट्यादियुक्तः सन् 'बुज्झिज्ज' बुध्येत जानीयात् ज्ञपरिज्ञया, ज्ञात्वा च 'वसं न गच्छे' कस्यापि कषायादिलोकस्य वशमधीनं न गच्छेत्। कषायादिभ्यो मुक्तो मेधावी पुरुषः एतान्

जीव अजीव आदि तत्वों पर जिसकी निश्चल श्रद्धा है अर्थात् जिसका सम्यग्दर्शन अचल है, वह यहां एकान्तदृष्टि विवक्षित है। जो बाह्य और आभ्यन्तर परिग्रह से रहित है वह अपरिग्रह कहलाता है। यहां प्रारम्भ के सम्यग्दर्शन और अन्त के अपरिग्रह को ग्रहण करने से 'तु' शब्द के द्वारा मृषावाद, अदत्तादान और मैथुन का त्याग भी सूक्ष्म दृष्टि देने वालों के लिये संगृहीत हो जाता है। आशय यह है कि सम्यग्दृष्टि तथा हिंसा आदि पापों का त्यागी मुनि अशुभ कर्म करने वाले और उसके फल को भोगने वाले संसारी जीवों को समझे अथवा कषायादि रूप लोक को स्वरूप एवं लक्षण से जाने। जानकर किसी भी कषायादि लोक के वशीभूत न हो।

आशय यह है कि कषाय आदि से मुक्त मेधावी पुरुष नरकों के स्वरूप को, उनके विभिन्न कारणों को शास्त्र के अनुसार जानकर लोक

તત્વો પર જેને અચલ શ્રદ્ધા છે, એટલે કે જેનું સમ્યગ્દર્શન અચલ છે, તેને અહીં 'એકાંતદૃષ્ટિ' કહેવામાં આવેલ છે. જે મુનિ બાહ્ય અને આભ્યન્તર પરિગ્રહથી રહિત છે, તેને અપરિગ્રહી કહે છે. અહીં પ્રારંભના સમ્યગ્દર્શન અને અન્તના અપરિગ્રહને ગ્રહણ કરવાથી 'તુ' પદ દ્વારા મૃષાવાદ, અદત્તાદાન, અને મૈથુનનો ત્યાગ પણ ગ્રહણ થઈ જાય છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે સમ્યગ્દૃષ્ટિ તથા હિંસાદિ પાપોનો ત્યાગ કરનાર મુનિએ અશુભ કર્મ કરનારા અને તેનું ફળ ભોગવનારા સંસારી જીવોની દશાનો વિચાર કરવો જોઈએ. અથવા તેણે કષાયાદિ રૂપ લોકને સ્વરૂપ અને લક્ષણની અપેક્ષાએ સમજી લેવો જોઈએ. આ વાતને સમજી લઈને તેણે કોઈ પણ કષાય આદિ સંસાર વધારનારા દોષોને વશ થવું જોઈએ નહીં.

આ સમસ્ત કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે કષાય આદિથી મુક્ત મેધાવી

नरकस्वरूपान् तत्तत्कारणानि च शास्त्रतो ज्ञात्वा, इह लोके कस्यापि त्रसस्था-वरादिप्राणिविशेषस्य हिंसां न कुर्यात्। किन्तु तीर्थकरोदितजीवादितत्त्वजाते श्रद्धां कृत्वा संयमं पालयेदिति ॥२४॥

मूलम्–एवं तिरिक्खे मणुयामरेसु चतुरंतऽणंतं तयणुव्विवागं।
स सव्वमेयं इति वेदइत्ता कंखेज्ज कालं धुयमायरेज्ज ॥२५॥
त्तिबेमि॥

॥ इति नरयविभत्ती नाम पंचमज्झयणं समत्तं ॥

छाया—एवं तिर्यक्षु मनुजामरेषु चातुरन्तमनन्तं तदनु विपाकम्।
स सर्वमेतदिति विदित्वा कांक्षेत कालं ध्रुवमाचरेदिति ब्रवीमि ॥२५॥

॥ इति नरकविभक्तिनामकं पञ्चममध्ययनं समाप्तम् ॥

में स्थित किसी भी त्रस अथवा स्थावर प्राणी की हिंसा न करे, किन्तु तीर्थंकरों द्वारा प्ररूपित जीवादि तत्वों पर श्रद्धा रखता हुआ संयम का पालन करे ॥२४॥

'एवं तिरिक्खे' इत्यादि।

शब्दार्थ–'एवं–एवम्' इसी प्रकार नारक के जैसे 'तिरिक्खे–तिर्यक्षु' तिर्यञ्च 'मणुयामरेसु–मनुजाऽमरेषु' मनुष्य और देवताओं में भी 'चतुरंतऽणंतं–चातुरन्तमनन्तम्' चार गतिवाले और अनन्त ऐसे संसार को तथा 'तयणुव्विवागं–तदनु विपाकम्' उनके अनुरूप विपाक को जाने 'स–सः' वह बुद्धिशाली पुरुष 'एयं–एतत' इन 'सव्वं–सर्वम्' सब बातों

મુનિએ નરકોના સ્વરૂપને જાણીને તથા નરકોમાં ઉત્પત્તિ કરાવનારા ભિન્ન ભિન્ન કારણોને શાસ્ત્રોના આધારે જાણી લઈને, લોકમાં રહેલા કોઈ પણ ત્રસ અથવા સ્થાવર પ્રાણીની હિંસા કરવી જોઈએ નહીં, પરન્તુ તેણે તીર્થંકરો દ્વારા પ્રરૂપિત જીવાદિ તત્વો પર શ્રદ્ધા રાખીને સંયમનું પાલન કરવું જોઈએ. ॥૨૪॥

'एवं तिरिक्खे' ઈત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'एवं–एवम्' આજ પ્રકારે નારકની જેમ 'तिरिक्खे–तिर्यक्षु' તિર્યંચ 'मणुयामरेसु–मनुजाऽमरेषु' મનુષ્ય અને દેવતાઓમાં પણ 'चतुरंतऽणंतं–चातुरन्तमनन्तम्' ચારગતિવાળા અને અનંત એવા સંસારને તથા 'तयणुव्विवागं–तदनु विपाकम्' તેમના અનુરૂપ વિપાકને જાણે, 'स–सः' તે બુદ્ધિશાળી પુરૂષ

अन्वयार्थः—(एवं) एवमनेन नरकप्रकारेण (तिरिक्खे) तिर्यक्षु (मणुयामरेसु) मनुजाऽमरेषु (चतुरंतऽणंतं) चातुरन्तमनन्तं चातुर्गतिकमनन्तं संसार (तयणुव्विवागं) तदनुविपाकं तदनुरूपं कर्मफलं (स) सः–संयतः (एयं) एतत (सव्वं) सर्वम् (इति वेदइत्ता) इति वेदयित्वा ज्ञात्वा (कालं कंखेज्ज) कालं पण्डितमरणं कांक्षेत प्रतीक्षेत तथा (धुवमाचरेज्ज) ध्रुवं संयमम् आचरेत् पालयेदिति ॥२५॥

टीका–'एवं' नरकवत् अशुभकर्मकारिणाम् 'तिरिक्खे' तिर्यक्षु 'मणुयामरेसु' मनुजाऽमरेषु 'चतुरंतं' चातुर्गतिकम्–नरकनरामरतिर्यग्रूपम् (अणंतं) अनन्तम्–अन्तरहितम् 'तयणुव्विवागं' तदनुरूपं विपाकम्–तत्तद्गतिजनितं फलं 'स' सः–विद्वान् 'एयं' एतद् 'सव्वं' सर्वम्–पूर्वोक्तरीत्या 'इति' इति–तीर्थंकरनिरूपितप्रकारेण 'वेदइत्ता' विदित्वा–ज्ञात्वा 'कालं कंखेज्ज' कालं कांक्षेत–पंडितमरणरूपकालस्य प्रतीक्षां कुर्यात् । तथा 'धुयं' ध्रुवम्–संयमम् 'आचरेज्ज' आचरेत् । अयं भावः–

को 'इति वेदइत्ता–इति वेदयित्वा' तीर्थंकर निरूपित प्रकार से जानकर 'कालं कंखेज्ज–कालं कांक्षेत' अपने पण्डितमरण की प्रतीक्षा करे और 'धुवमाचरेज्ज–ध्रुवमाचरेत्' संयम का पालन करे ॥२५॥

अन्वयार्थ––इसी प्रकार अर्थात् नरक के जैसे तिर्यञ्च, मनुष्य और देवगति एवं चारगति वाले संसार को एवं उसके अनन्त विपाक को जाने। बुद्धिमान् संयमवान् पुरुष यह सब जानकर पण्डितमरण की इच्छा करता हुआ संयम का पालन करे ॥२५॥

टीकार्थ––अशुभ कर्मकर ने वालों को नरक के जैसे तिर्यंच, मनुष्य तथा देवगति में जो चातुर्गतिक एवं अन्तहीन विपाक होता है, उसको पूर्वोक्त प्रकार से, तीर्थंकर द्वारा की गई प्ररूपणा के अनुसार जानकर पण्डित मरणरूप काल की प्रतीक्षा करे और संयम का आचरण करे ।

'एयं–एतत्' આ 'सव्वं–सर्वम्' બધી વાતોને 'इति वेदइत्ता–इति वेदयित्वा' તીર્થંકર નિરૂપિત પ્રકારથી જાણીને 'कालं कंखेज्ज–कालं कांक्षेत' પોતાના પંડિતમરણની પ્રતીક્ષા કરે અને 'धुवमाचरेज्ज–ध्रुवमाचरेत्' સંયમનું પાલન કરે. ॥૨૫॥

સૂત્રાર્થ—નરકગતિની જેમ તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવગતિના અનન્ત વિપાકને પણ મુનિએ સમજવો જોઇએ. આ ચાર ગતિવાળા સંસારના સ્વરૂપને બરાબર જાણી લઇને, બુદ્ધિમાન મુનિએ મરણ (પંડિત મરણ) સુધી સંયમનું પાલન કરવું જોઇએ. ॥૨૫॥

ટીકાર્થ—અશુભ કર્મ કરનાર જીવને નરક તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવગતિ રૂપ ચતુર્ગતિક સંસારમાં. અશુભ કર્મના અશુભ ફળ રૂપ અનન્ત વિપાક ભોગવવો પડે છે. તીર્થંકરો દ્વારા પૂર્વોક્ત પ્રકારે આ વિપાકની જે

चातुर्गतिकसंसारमध्यपतितप्राणिनां केवलं दुःखमेव यस्मात्, तस्मात् मोक्षस्य तत्कारणसंयमस्य एव अनुष्ठाने यावज्जीवं रतः सन् पंडितमरणमपेक्षमाणः 'यथा पापपुरुषाणां नरकगतिरुक्ता, एवमेव तिर्यग्मनुजदेवगतिर्ज्ञेया। एष चातुर्गतिक-संसारः-अनन्तं तत्तत्कर्माऽनुरूपं फलं प्रयच्छति'। इति विचार्य बुद्धिमान् ज्ञात्वैतत्सर्वेषु पंडितमरणमिच्छन् निरतिचारं संयमं पालयेदिति ॥२५॥

इति श्री-विश्वविख्यातजगद्वल्लभादिपदभूषितबालब्रह्मचारि--'जैनाचार्य' पूज्यश्री-घासीलालव्रतिविरचितायां श्री सूत्रकृताङ्गस्य "समयार्थबोधिन्याख्यायां" व्याख्यायां पंचमाध्ययनस्य द्वितीयोद्देशकः समाप्तः ॥५-२॥

इति नरकविभक्तिनामकं पञ्चममध्ययनं समाप्तम्

भाव यह है-यहां नरकगति का विपाक विस्तारपूर्वक दिखलाया है। इससे यह नहीं समझना चाहिये कि चार गतियों में से केवल नरकगति में ही दुःखों का अनुभव करना पड़ता है, शेष तीन गतियों में नहीं। वास्तव में चारों गतियां दुःख से परिपूर्ण हैं। चारों गतियों के प्राणियों को दुःख है, अतएव मोक्ष या संयम के ही अनुष्ठान में जीवनपर्यन्त निरत रहे। पण्डितमरण की प्रतीक्षा करे। यह चातुर्गतिक संसार अनन्त है और इसमें कर्मानुसार फल की प्राप्ति होती है। बुद्धिमान् इन सब तथ्यों को जानकर निरतिचार संयम का पालन करे॥२५॥

॥ द्वितीय उद्देश समाप्त ॥

॥ पाँचवां अध्ययन समाप्त ॥

પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે, તેનાથી માહિતગાર થઈને પંડિતમરણ રૂપ કાળની પ્રતીક્ષા કરતા થકા સંયમની આરાધના કરવી જોઈએ.

આ કથનનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે-અહીં નરકગતિના વિપાકનું વિસ્તારપૂર્વક વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. તેથી એવું સમજવું જોઈએ નહીં કે ચાર ગતિઓમાંની માત્ર નરકગતિમાં જ દુઃખોનું વેદન કરવું પડે છે. બાકીની ત્રણે ગતિઓમાં દુઃખ અનુભવવું પડતું નથી. ખરી રીતે તો ચારે ગતિઓ દુઃખથી પરિપૂર્ણ છે. ચારે ગતિના જીવો દુઃખી છે, એવો વિચાર કરીને સંસારના બંધનમાંથી મુક્ત થઈને મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરવા માટે, સાધુએ સંયમનાં અનુષ્ઠાનમાં જ પ્રવૃત્ત રહેવું જોઈએ. તેણે પંડિતમરણની પ્રતીક્ષા કરવી જોઈએ આ ચતુર્ગતિક સંસાર અનંત છે, અને તેમાં કર્માનુસાર ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. બુદ્ધિમાન પુરુષે આ સઘળાં તથ્યોને સમજી લઈને નિરતિચાર સંયમનું પાલન કરવું જોઈએ. ॥૨૫॥

॥ બીજો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥

॥ પાંચમું અધ્યયન સમાપ્ત ॥

अथ श्रीमहावीरप्रभुस्तुतिनामकं षष्ठमध्ययनं प्रारभ्यते—

गतं पञ्चममध्ययनम्, साम्पतं षष्ठमारभ्यते। तस्य षष्ठस्याध्ययनस्य पञ्चमाध्ययनाऽनन्तरं क्रमप्राप्तस्याऽयमभिसम्बन्धः। अत्राऽनन्तरपूर्वाध्ययने नरकस्वरूपं प्रतिपादितम्। तत्खलु भगवता तीर्थंकरेण श्रीमन्महावीरवर्द्धमानस्वामिनाऽभिहितमिति तस्यैव भगवतो महावीरस्य गुणवर्णनप्रकारेण चरितं प्रतिपाद्यते, उपदेष्टुर्गुणगुरुत्वात् शास्त्रस्यापि गुरुत्वं सिद्धं स्यादित्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य षष्ठस्याध्ययनस्येदमादिमं सूत्रम्।

छठे अध्ययन का प्रारंभ
(वीरस्तव)

पंचम अध्ययन समाप्त हुआ। अब छठा अध्ययन प्रारंभ किया जाता है। पंचम के पश्चात् क्रम प्राप्त षष्ठ अध्ययन का सम्बन्ध इस प्रकार है-पाँचवें अध्ययन में नरक का स्वरूप वर्णित किया गया है। वह स्वरूप तीर्थंकर भगवान् श्री महावीर वर्द्धमानने कहा है। अतएव उन्हीं भगवान् महावीर के गुणों को वर्णन करने के लिए छठा अध्ययन कहते हैं क्योंकि उपदेष्टा गुणों से महान होता है और उससे शास्त्र की महत्ता सिद्ध होती है। इस सम्बन्ध से प्राप्त छठे अध्ययन का यह प्रथम सूत्र है-'पुच्छिस्सु णं' इत्यादि।

છઠ્ઠા અધ્યયનનો પ્રારંભ
(वीरस्तव)

પાંચમું અધ્યયન પૂરૂં થયું, હવે છઠ્ઠા અધ્યયનની શરૂઆત થાય છે. પાંચમાં અધ્યયન સાથે આ અધ્યયનનો આ પ્રકારનો સંબંધ છે-પાંચમાં અધ્યયનમાં નરકના સ્વરૂપનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. તે સ્વરૂપનું તીર્થંકર ભગવાન શ્રી મહાવીર વર્ધમાને પ્રતિપાદન કર્યું છે. તેથી તે ભગવાન મહાવીરના ગુણોનું વર્ણન કરવા માટે આ છટ્ઠું અધ્યયન કહેવામાં આવે છે. ઉપદેશકો મહાન્ ગુણોથી સંપન્ન હોય છે, તેમના ગુણો ગાવાથી શાસ્ત્રની મહત્તા સિદ્ધ થાય છે. તેથી જ આ અધ્યયનમાં મહાવીર પ્રભુના ગુણોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. આ અધ્યયનનું સૌથી પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે. 'पुच्छिस्सु णं' ઈત્યાદિ.

मूलम्—'पुच्छिस्सु णं समणा माहणा य,
अगारिणो या परतित्थिया य ।
से केइ णेगंतहियं धम्ममाहु,
अणेलिसं साहु समिक्खयाए' ॥१॥

छाया—अप्राक्षुः खलु श्रमणा ब्राह्मणाश्च, अगारिणो ये परतीर्थिकाश्च ।
स क एकान्तहितं धर्ममाह, अनीदृशं साधुसमीक्षया ॥१॥

अन्वयार्थ—(समणा) श्रमणा यतयः (य) च पुनः (माहणा) ब्राह्मणाः (य) च पुनः (अगारिणो) अगारिणः क्षत्रियादयः, ये (परतित्थिया य) परतीर्थिकाश्च शाक्यादयः (पुच्छिस्सु) अप्राक्षुः पृष्टवन्तः (से केइ) सः कः (णेगंतहियं) एकान्त-

---

शब्दार्थ—समणा—श्रमणाः। श्रमण 'य माहणा—च ब्राह्मणाः 'य—च' और 'अगारिणो—अगारिणः। क्षत्रिय आदि 'परतित्थिया य—परतीर्थिकाश्च' और परतीर्थिक शाक्यादिने 'पुच्छिस्सु—अप्राक्षुः। पूछा कि 'से केइ—सः कः' वह कौन है ? जिसने 'णेगंतहियं—एकान्तहितम्' केवल हित-रूप 'अणेलिसं—अनीदृशम्' अनुपम 'धम्मं—धर्मं' धर्म 'साहुसमिक्खयाए—साधुसमीक्षया' सम्यक् प्रकार से विचार कर 'आहु—आह' कहा है ॥१॥

अन्वयार्थ—श्रमणों, ब्राह्मणों, गृहस्थों और शाक्य आदि परतीर्थिकों ने पूछा कि वह कौन है जिसने एकान्त हितकर और अनुपम धर्म को जो दुर्गति में गिरते हुए जीवों को धारण करता है—बचाता है और शुभ स्थान में धारण कराता अर्थात् पहुँचाता है—सम्यक् प्रकार से जान

શબ્દાર્થ—'समणा—श्रमणाः' શ્રમણ 'य माहणा—च ब्राह्मणाः' અને બ્રાહ્મણ 'य—च' અને 'अगारिणो—अगारिणः' ક્ષત્રિય વગેરે 'परतित्थिया य—परतीर्थिकाश्च' અને પરતીર્થિક શાક્ય વિગેરેએ 'पुच्छिस्सु—अप्राक्षुः' પૂછ્યું કે 'से केइ—सः क' તે કોણ છે ? જેણે 'णेगंतहियं—एकान्तहितम्' કેવળ હિતરૂપ 'अणेलिसं—अनीदृशम्' અનુપમ 'धम्मं—धर्मम्' ધર્મ 'साहु समीक्खयाए—साधु समीक्षया' સમ્યક્ પ્રકારથી વિચારીને 'आहु—आह' કહેલ છે. ॥ ૧ ॥

અન્વયાર્થ—શ્રમણો, બ્રાહ્મણો, ગૃહસ્થો અને શાક્ય આદિ પરતીર્થિકોએ સુધર્મા સ્વામીને આ પ્રકારનો પ્રશ્ન પૂછ્યો—'દુર્ગતિમાં પડતાં જીવોને બચાવીને શુભસ્થાનમાં પહોંચાડનાર, એકાન્ત હિતકર અને અનુપમ ધર્મને સમ્યક્ પ્રકારે જાણીને તેની પ્રરૂપણા કરનાર તીર્થંકર મહાવીર પ્રભુ કેવાં હતા ?'

हितम् (अणेलिसं) अनीदृशम्—अनन्यसदृशम् (धम्मं) धर्म—दुर्गतिप्रसृतजन्तुधारक-शुभस्थानस्थापकरूपम्, (साहुसमिक्खयाए) साधुसमीक्षया समतया (आहु) आह—कथितवानिति ॥ सू०१ ॥

टीका—पञ्चमाध्ययनषष्ठाध्ययनयोः सम्बन्धः प्रतिपादितः, अनन्तरसूत्रेण चाऽयं सम्बन्धः, तीर्थंकरप्रतिपादितमार्गेण ध्रुवमाचरन् पण्डितमरणमपेक्षते, इति बालमरणेन नरकप्राप्तिरिति अनन्तरसूत्रे कथितम् । तत्र भवति जिज्ञासा, यद् एतादृशधर्मस्य प्रतिपादकस्तीर्थंकरः कथंभूतो येनोपदिष्टोऽयं मार्गः—इत्येतत् पृष्टवन्तः—तदेवाह—(पुच्छिस्सु) इत्यादि । अनन्तरोदितमेवंप्रकारकनरकस्वरूप श्रुत्वा संजातवैराग्याः श्रमणब्राह्मणादयः केन प्रतिपादितमित्येतदिति सुधर्मस्वामिनम्—

करके कहा है ? 'आहु' यहाँ गाथा में जो बहुवचन का प्रयोग किया गया है सो आर्ष होने के कारण है ॥१॥

टीकार्थ—पाँचवें और छठे अध्ययन का सम्बन्ध कहा जा चुका है। प्रस्तुत सूत्र का अनन्तर सूत्र के साथ यह सम्बन्ध है। इससे पहले सूत्र में कहा गया है कि साधु तीर्थंकर द्वारा प्रतिपादित मार्ग पर चलता हुआ मोक्ष एवं संयम का आचरण करे और पण्डित मरण की अपेक्षा करे। बालमरण से नरक की प्राप्ति होती है। यहाँ ऐसी जिज्ञासा उत्पन्न होती है कि इस प्रकार के धर्म के प्रतिपादक तीर्थंकर कैसे थे जिन्होंने इस मार्ग का उपदेश दिया है ? इस जिज्ञासा से प्रेरित होकर जो प्रश्न किया गया, उसका प्रस्तुत सूत्र में दिग्दर्शन कराया गया है।

ગાથામાં આવેલ 'आहु' પદમાં જે બહુવચનનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે, તે આર્ષ હોવાને કારણે કરાયો છે.

ટીકાર્થ—પાંચમાં અધ્યયન સાથે છઠ્ઠા અધ્યયનનો કેવો સંબંધ છે, તે પ્રકટ કરીને હવે સૂત્રકાર પાંચમાં અધ્યયનના છેલ્લા સૂત્ર સાથે છઠ્ઠા અધ્યયનના પહેલા સૂત્રનો સંબંધ પ્રકટ કરે છે. છેલ્લા સૂત્રમાં એવું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું કે સાધુએ તીર્થંકર દ્વારા પ્રતિપાદિત માર્ગે ચાલીને સંયમનું પાલન કરવું જોઈએ. તેણે પંડિત મરણની જ પ્રતીક્ષા કરવી જોઈએ. બાલમરણ દ્વારા નરક આદિ ગતિની પ્રાપ્તિ થાય છે—મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતી નથી. આ પ્રકારના ધર્મનું પ્રતિપાદન કરનાર તીર્થંકર કેવાં હશે, એ જાણવાની જિજ્ઞાસા થાય તે સ્વાભાવિક છે. આ પ્રકારની જિજ્ઞાસાથી પ્રેરાઈને જે પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે, તેનું આ સૂત્રમાં દિગ્દર્શન કરાવવામાં આવ્યું છે.

अप्राक्षुः-पृष्टवन्तः। (णं) इति वाक्यालङ्कारे। यद्वा-जम्बूस्वामी सुधर्मस्वामिनं प्रत्याह-गुरो! केनेत्थंभूतो धर्मः संसारसागराद् उत्तारणसमर्थः प्रतिपादितः, इत्येतद् बहवो मां पृष्टवन्तः, इति जम्बूस्वामी सुधर्मस्वामिनं कथयति-(समणा) श्रमणा निर्ग्रन्थादयः (माहणा) ब्राह्मणाः-प्रसिद्धाः, तथा-(अगारिणो) अगारिणः-क्षत्रियादयो गृहस्थाः, अगारं-गृहं विद्यते येषां तेऽगारिणः। तथा-(परतित्थिया य) परतीर्थिकाश्च, परतीर्थिकाः-शाक्यादयः खलु (पुच्छिंसु) अप्राक्षु-मां पृष्टवन्त इत्यर्थः, किमिति पृष्टवन्त इत्यत आह-(से केइ) इत्यादि। (से केइ) स कः (णं) वाक्यालङ्कारे (एगंतहियं) एकान्तहितम्, दुर्गतिप्रसृतजीवधारकम् तथा-शुभस्थाने प्रापकं च (अणेलिसं) अनीदृशम्, अनुत्तमम्-अनुपमम्, (धम्मं)-श्रुतचारित्रलक्षणम्, (साहुसमिक्खयाए) साधुसमीक्षया, साध्वीचासौ समीक्षेति साधुसमीक्षा यथावस्थितवस्तुपरिच्छित्तिः तया साधुसमीक्षया अथवा साधुसमीक्षया समभाव-

---

पूर्वोक्त नरक के स्वरूप को श्रवण करके संसार से विरक्त होकर श्रमण ब्राह्मणादिक सुधर्मा से पूछने लगे यह किसने कहा है? अथवा जंबू स्वामी सुधर्मा से कहते हैं-हे गुरुवर्य इस संसारसागर से पार पहुँचाने में समर्थ इस प्रकार का धर्म किसने प्रतिपादन किया है? यह प्रश्न अनेकों ने मुझसे पूछा है कि निर्ग्रन्थ आदि श्रमण, ब्राह्मण, अगारी अर्थात् क्षत्रिय आदि गृहस्थ और परतीर्थिक अर्थात् शाक्य आदि इन लोगोंने पूर्वोक्तरूप प्रश्न किया है, इसका उत्तर देते हैं-वह कौन था जिसने दुर्गति की ओर जाते जीवों को सहारा देनेवाले, शुभ स्थान में पहुँचानेवाले तथा अनुपम श्रुत चरित्र रूप धर्म को यथार्थ रूप से जानकर अथवा समभावपूर्वक कहा है?

નરકના પૂર્વોક્ત સ્વરૂપનું શ્રવણ કરીને, સંસારથી વિરક્ત થઈને શ્રમણો, બ્રાહ્મણો આદિ સુધર્મા સ્વામીને પૂછવા લાગ્યા-આ પ્રકારનું કથન કોણે કર્યું છે? અથવા જંબૂસ્વામી સુધર્મા સ્વામીને પૂછે છે-હે ગુરૂવર્ય! સંસારસાગરને તરાવનાર એવા આ પ્રકારના અનુપમ ધર્મનું પ્રતિપાદન કોણે કર્યું છે? આ પ્રકારનો પ્રશ્ન અનેક લોકો દ્વારા મને પૂછવામાં આવે છે.'

હવે એ વાત પ્રકટ કરવામાં આવે છે કે નિર્ગ્રંથ આદિ શ્રમણ, બ્રાહ્મણ, અગારી (ક્ષત્રિય આદિ ગૃહસ્થો), અને શાકય આદિ પરતીર્થિકો તેમને (જંબૂસ્વામીને) કયો પ્રશ્ન પૂછે છે-

'એવાં તે ઉપદેશક કોણ હતા કે જેમણે દુર્ગતિમાં જનારા જીવોને બચાવીને શુભસ્થાનમાં (મોક્ષમાં) લઈ જનાર અનુપમ શ્રુતચારિત્ર ધર્મને યથાર્થ રૂપે જાણીને તે ધર્મની પ્રરૂપણા કરી છે?'

तया (आहु) आह, इति। श्रमणब्राह्मणक्षत्रियपरतीर्थिकाः पृष्टवन्तः य एकान्त-रूपेण कल्याणकरं सर्वतः श्रेष्ठं धर्मं विज्ञाय कथितवान् स कः? इति सुधर्मस्वामिनं निवेदयति जम्बूस्वामी, एवम् उपदेष्टृविषयिणी जिज्ञासा प्रादुरभूत् प्रष्टृणामिति भावः ॥ सू०१ ॥

मूलम्—'कहं च णाणं कहं दंसणं से,
सीलं कहं णायसुयस्स आसी।
जाणासि णं भिक्खु! जहातहेणं,
अहासुयं बूहि जहा णिसंतं' ॥२॥

छाया—कथं च ज्ञानं कथं दर्शनं तस्य, शीलं कथं ज्ञातसुतस्य आसीत्।
जानासि खलु भिक्षो! याथातथ्येन, यथाश्रुतं ब्रूहि यथा निशान्तम् ॥२॥

अन्वयार्थ—हे गुरुवर्य! इति जम्बूस्वामी पृच्छति—(से णायसुयस्स) तस्य ज्ञातसुतस्य—क्षत्रियकुमारस्य वर्द्धमानस्वामिनः (णाणं) ज्ञानम्—विशेषावबोधकं ज्ञानम् (कहं)

तात्पर्य यह है कि श्रमणों, ब्राह्मणों, गृहस्थों और अन्यतीर्थिकोंने ऐसा पूछा कि—एकान्त रूप से कल्याणकारी और सर्वोत्तम धर्म को जानकर जिसने प्रतिपादन किया, वह कौन था? ऐसा जम्बू स्वामीने सुधर्मास्वामी से निवेदन किया। अर्थात् प्रश्नकर्त्ताओं को उपदेशक के विषय में जिज्ञासा उत्पन्न हुई ॥१॥

'कहं च णाणं' इत्यादि।

शब्दार्थ—'से नायपुत्तस्स—तस्य ज्ञातपुत्रस्य' उस ज्ञातपुत्र भगवान् महावीर स्वामीका 'णाणं—ज्ञानम्' ज्ञान 'कहं—कथम्' कैसा था 'कहं दंसणं—कथं दर्शनम्' तथा उनका दर्शन कैसा था? 'सीलं कहं आसी-

---

આ પ્રશ્ન દ્વારા સૂત્રકાર એ વાત પ્રકટ કરે છે કે જીવોનું એકાન્તરૂપે કલ્યાણ કરનારા, સર્વોત્તમ ધર્મનું પ્રતિપાદન કરનારા તે ઉપદેશક કોણ હતા અને કેવાં હતા, તે જાણવાની શ્રમણ, બ્રાહ્મણ, ગૃહસ્થ આદિ સૌને જિજ્ઞાસા થાય છે. ॥૧॥

'कहं च णाणं' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'से नायपुत्तस्स—तस्य ज्ञातपुत्रस्य' તે જ્ઞાતપૂત્ર ભગવાન મહાવીર સ્વામી નું 'णाणं-ज्ञानम्' જ્ઞાન 'कहं—कथम्' કેવું હતું 'कहं दंसणं'—कथं दर्शनम्' તથા તેમનું દર્શન કેવું હતું? 'सीलं कहं आसी—शील कथं असीत्' તથા તેમનું શીલ અર્થાત્ યમનિયમ રૂપ આચરણ કેવું હતું? 'भिक्खु—भिक्षो' હે સાધુ 'जहातहेणं जाणासि—याथातथ्येन जानसि' તમે યથાર્થ પ્રકારથી જાણો

कथं-कीदृशमासीत् (कहं दंसणं) कथं दर्शनम्-कीदृशं सामान्यार्थपरिच्छेदकं दर्शनम् (सीलं कहं आसी) शीलं-यमनियमरूपं कीदृशमासीत् (भिक्खु) भिक्षो ! हे भदन्त ! (जहातहेणं जाणासि) याथातथ्येन जानीषे-सम्यगवगच्छसि (अहा सुयं) भगवन्मुखाद् यथाश्रुतं (जहा णिसंतं) यथा निशान्तं येन प्रकारेण गुरुकुलनिवासिनाऽवधारितं तत् (बूहि) ब्रूहि-कथय इति ॥ २ ॥

शीलं कथं आसीत्' तथा उनका शील अर्थात् यमनियम रूप आचरण कैसा था' भिक्खु-भिक्षो' हे साधो 'जहा तहेणं जाणासि-याथातथ्येन जानासि' तुम यथार्थ प्रकार से यह जानते हो इसलिये 'अहा-सुयं-यथा-श्रुतं' जैसा तुमने सुना है 'जहा णिसंतं-यथा निशान्तम्' और जैसा निश्चय किया है वह 'बूहि-ब्रूहि' हमें कह सुनाइये ॥२॥

अन्वयार्थ-जम्बू स्वामी प्रश्न करते हैं-हे गुरुवर्य ! उन ज्ञातपुत्र अर्थात् क्षत्रियकुल के आभूषण रूप वर्द्धमान स्वामी का ज्ञान अर्थात् वस्तु के विशेष धर्मों को जाननेवाला बोध कैसा था ? उनका दर्शन अर्थात् वस्तु के सामान्य धर्म को जाननेवाला उपयोग कैसा था ? उनका यम नियम रूप शील किस प्रकार का था ? हे भदन्त ! यह आप यथार्थ रूप से जानते हो, अतएव जैसा आपने सुना है या गुरुकुल में निवास करते हुए आपने जैसा देखा है, वह अनुग्रह करके मुझे कहिए ॥२॥

છે ?, એટલા માટે 'अहा सुयं-यथा श्रुतं' જેવું તમે સાંભળ્યું છે 'जहा णिसंतं-यथा निशान्तम्' અને જેવો નિશ્ચય કર્યો છે તે 'बूहि-ब्रूहि' અમને કહી સંભળાવો. ॥ ૨ ॥

સૂત્રાર્થ—જંબૂસ્વામી સુધર્મા સ્વામીને પૂછે છે કે હે ગુરૂવર્ય ! તે જ્ઞાતાપુત્ર એટલે કે ક્ષત્રિયકુળના આભૂષણ સમાન વર્ધમાન સ્વામીનું જ્ઞાન (વસ્તુના વિશેષ ધર્મોને જાણનારો બોધ) કેવું હતું ? તેમનું દર્શન-(વસ્તુના સામાન્ય ધર્મને જાણનારો ઉપયોગ) કેવું હતુ ? તેમનું યમનિયમરૂપ શીલ કેવા પ્રકારનું હતું ? હે ગુરૂ મહારાજ ! આપ તે યથાર્થ રૂપે જાણો છો, આપ તેમના અંતેવાસી હતા, તેથી આપે તેમની સમીપમાં રહીને તેમનાં વચનામૃતોનું પાન કરેલું છે, આપને તેમના જીવનનો અભ્યાસ કરવાની તક મળેલી છે, તો કૃપા કરીને તે મહાપુરૂષના જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર આદિના વિષયમાં અમને બધું કહો ॥૨॥

टीका—(से) तस्य (णायसुयस्स) ज्ञातसुतस्य-क्षत्रियकुमारस्य भगवतो वर्द्धमानस्वामिनः (णाणं) ज्ञानम्-विशेषावबोधकं केवलज्ञानलक्षणम्, (कहं) कथम्-कीदृशमासीत्, (कहं दंसणं) कथं दर्शनम्-सामान्यार्थपरिच्छेदकं कीदृशं केवलदर्शनम्, (सीलं कहं) शीलं-यमनियमादि कथम्=कीदृशम् (आसी) आसीत् (भिक्खु) भिक्षो!-निरवद्यभिक्षणशीलगुरुवर्य! (जहातहेणं जाणासि) यथातथ्येन यद् यादृशं वस्तु अनेकान्तात्मकम्, तत् तादृशमेव त्वं जानासि। (णं) वाक्यालङ्कारे (अहासुयं) यथाश्रुतं यथा-येन प्रकारेण भगवता श्रीमत्तीर्थंकरमुखात् श्रुतम्। श्रुत्वा च (जहा णिसंतं) यथा निशान्तं-येन रूपेणाऽवधारितमात्मनि, संयमपालनाप्रतिबन्धविहारधर्मदेशनादिकं च कीदृशं भगवत आसीदिति यथाश्रुतं यथा-

---

टीकार्थ-प्रत्येक वस्तु सामान्य विशेषात्मक है। सामान्य और विशेष धर्मों का समूह ही वस्तु कहलाता है। उसमें से सामान्य अंश का ग्राहक जो है उसका उपयोग दर्शन कहलाता है और विशेष अंश का बोधक उपयोग, ज्ञान कहलाता है। सर्वप्रथम इन्हीं के विषय में प्रश्न किया गया है कि-ज्ञातपुत्र भगवान् महावीर का ज्ञान किस प्रकार का था? उनका दर्शन किस प्रकार का था? तदनन्तर भगवान् के आचार के विषय में प्रश्न किया गया है कि भगवान् का शील अर्थात् यम नियम आदि आचार किस प्रकार का था? भगवान्! आप याथातथ्य जानते हैं, अतएव भगवान् के मुख से जैसा सुना है और सुनकर आपने जैसा अवधारण किया है अथवा गुरुकुल में निवास करते हुए संयमपालन

ટીકાર્થ—પ્રત્યેક વસ્તુ સામાન્ય વિશેષાત્મક હોય છે. સામાન્ય અને વિશેષ ધર્મોના સમૂહને જ વસ્તુ કહેવાય છે. તેમાંથી સામાન્ય અંશનું જે ગ્રહણ કરવાવાળું છે તેને ઉપયોગ-દર્શન કહે છે અને વિશેષ અંશના બોધકને ઉપયોગ-જ્ઞાન કહેવાય છે સૌથી પહેલો પ્રશ્ન મહાવીર પ્રભુના જ્ઞાનદર્શનના વિષયમાં પૂછવામાં આવેલ છે તે પ્રશ્ન આ પ્રમાણે છે-મહાવીર પ્રભુનું જ્ઞાન કયા પ્રકારનું હતું? તેમનું દર્શન કયા પ્રકારનું હતું? ત્યારબાદ ભગવાનના આચારના વિષયમાં એવો પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે કે મહાવીર પ્રભુનું શીલ એટલે યમનિયમ આદિ આચાર કેવાં હતાં? આપે મહાવીર પ્રભુના મુખારવિન્દમાંથી ધર્મતત્ત્વની પ્રરૂપણા સાંભળેલી છે અને તેમના અન્તેવાસી તરીકે તેમની જ સમીપમાં રહીને તેમના આચાર વિચારો નો પ્રત્યક્ષ અનુભવ મેળવેલો છે. વળી આપ શ્રુતપારગામી છો. તો આપે વીર પ્રભુની સમીપે સાંભળેલો અને સાંભળીને હૃદયમાં ઉતારેલો ઉપદેશ તથા મહાવીર પ્રભુના જ્ઞાન,

वधारितं यथा च दृष्टं तत्सर्वं मह्यं (ब्रूहि) ब्रूहि कथय । भगवतां तीर्थंकराणां मुखारविन्दाद् विनिःसृतसर्वार्थागमस्य भवताश्रुतत्वात्, समाहिताय विनीताय विनेयाय श्रद्धावते गुरूपदिष्टमुपदेष्टव्यमितिस्थितिः शास्त्रीयेति ॥ सू०२ ॥

एवं जम्बूस्वामिना पृष्टो भगवान् सुधर्मस्वामी माह-(खेयन्नए) इत्यादि,

मूलम्—खेयन्नए से कुसले महेसी,
अणंत नाणी य अणंतदंसी ।
जसंसिणो चक्खुपहे ठियस्स,
जाणाहि धम्मं च धिइं च पेहि ॥३॥

छाया—खेदज्ञः स कुशलो महाऋषिः, अनन्तज्ञानी च अनन्तदर्शी ।
यशस्विनश्चक्षुःपथे स्थितस्य जानीहि धर्मं च धृतिं च प्रेक्षस्व ॥३॥

अप्रतिबन्ध विहार एवं धर्मदेशना आदि जो कुछ देखा है सो यथार्थरूप से कहिए । यह सब भगवान् का कैसा था ?

आशय यह है कि भगवान् तीर्थंकर के मुखारविन्द से उपदिष्ट सभी कुछ कहिए । आप श्रुतपारगामी है, अतएव आपने जो अवधारण किया या देखा है, वह भी कहिए ।

शास्त्र की मर्यादा ऐसी है कि एकाग्रचित्तवाले, विनीत और श्रद्धावान् शिष्य को ही गुरु द्वारा उपदिष्ट तत्त्व का उपदेश देना चाहिए ॥२॥

'खेयन्नए' इत्यादि ।

शब्दार्थ-'से-सः । वह भगवान् महावीर वर्द्धमान स्वामी 'खेयन्नए- खेदज्ञः' संसार के प्राणियों का दुःख जानते थे 'कुसले महेसी-

---

દર્શન અને શીલના વિષયમાં આપે જે દેખ્યું છે, તે સાંભળવાની અમને ઘણી જ જિજ્ઞાસા થઈ છે. તો કૃપા કરીને આપ અમને તે બધું યથાર્થપણાથી કહી સંભળાવો."

શાસ્ત્રપ્રણાલી એવી છે કે એકાગ્રચિત્ત વિનીત, અને શ્રદ્ધાવાન શિષ્યને જ ગુરુ દ્વારા ઉપદિષ્ટ તત્ત્વનો ઉપદેશ દેવો જોઈએ. જંબૂસ્વામીમાં આ પ્રકારની યોગ્યતા રહેલી હોવાથી સુધર્મા સ્વામી તેમના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપે છે. ॥ ૨ ॥

'खेयन्नए' ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'से-सः' તે ભગવાન મહાવીર વર્ધમાન સ્વામી 'खेयन्नए-खेदज्ञः' સંસારના પ્રાણિયોના દુઃખો જાણતા હતાં 'कुसले महेसी-कुशलः महर्षिः' તે

अन्वयार्थः—(से) स वर्द्धमानस्वामी (खेयन्नए) खेदज्ञः-संसारिणां कर्मविपाकजदुःखज्ञायकः (कुसले महेसी) कुशलः-कर्मोच्छेदने निपुणः, महा ऋषिः-सर्वत्र सदोपयोगवान् (अनंतनाणी) अनन्तज्ञानी--केवलज्ञानवान् (य) च-पुनः (अणंतदंसी) अनन्तदर्शी-केवलदर्शनवान् आसीत्। एतादृशस्य (जसंसिणो) यशस्विनः (चक्खुपहे ठियस्स) चक्षुःपथे स्थितस्य-लोचनमार्गे भवस्थकेवल्यवस्थायां विद्यमानस्य (धम्मं) धर्मं श्रुतचारित्ररूपं (जाणाहि) जानीहि (धियं च पेहि) धृतिं च तस्य भगवतो धैर्यं प्रेक्षस्व-सम्यक् कुशाग्रबुद्ध्या पर्यालोचय इति ॥ सू० ३ ॥

कुशलः महर्षिः वह आठ प्रकार के कर्मों का छेदन करनेवाले और महान् ऋषि थे 'अनंतनाणी-अनन्त ज्ञानी' वे अनन्त ज्ञानवाले 'य-च' और 'अणंतदंसी-अनन्तदर्शी' केवल दर्शन वाले थे 'जसंसिणो-यशस्विनः' कीर्तिवाले तथा 'चक्खुपहे ठियस्स-चक्षुःपथे स्थितस्य' जगत् के लोचनमार्गमें स्थित भगवान् के 'धम्मं-धर्मं' श्रुतचारित्ररूपधर्म को 'जाणाहि-जानीहि' तुम जानो 'धियं च पेहि-धृतिं च प्रेक्षस्व' एवं उनकी धीरता को विचारो ॥३॥

अन्वयार्थ-वर्द्धमान स्वामी खेदज्ञ थे अर्थात् संसारी जीवों को कर्म के परिपाक से होनेवाले दुःख का ज्ञाता थे। वह कुशल अर्थात् कर्मों का उच्छेदन करने में निपुण थे। महाऋषि थे अर्थात् उनका उपयोग सर्वत्र और सर्वदा लगा ही रहता था। वह अनन्त ज्ञानी और अनन्त दर्शनी अर्थात् सर्वज्ञ और सर्वदर्शी थे। उन यशस्वी तथा

આઠ પ્રકારના કર્મોનું છેદન કરવાવાળા અને મહાન્ ઋષિ હતા 'अनंतनाणी' अनन्तज्ञानी' તે અનંત જ્ઞાનવાળા 'य-च' અને 'अणंतदंसी-अनन्तदर्शी' કેવલ દર્શનવાળા હતા. 'जसंसिणो-यशस्विन.' કીર્તિવાળા તથા 'चक्खुपहे ठियस्स-चक्षु पथे स्थितस्य' જગતના લોચન માર્ગમાં સ્થિત ભગવાનના 'धम्मं -धर्मं' શ્રુત ચારિત્ર રૂપ ધર્મને 'जणाहि-जानीहि' તમે જાણો 'धियं च पेहि-धृत्तिं च प्रेक्षस्व' એવમ્ તેમની ધીરતાને વિચારો'. ॥ ૩ ॥

સૂત્રાર્થ—વર્ધમાન સ્વામી ખેદજ્ઞ હતા એટલે કે કર્મના પરિપાક રૂપે સંસારી જીવોને જે દુઃખો સહન કરવા પડે છે. તેના જાણકાર હતા. તેઓ કુશલ હતા, એટલે કે કર્મોનો નાશ કરવામાં નિપુણ હતા. તેઓ મહર્ષિ હતા એટલે કે તેમનો ઉપયોગ સર્વત્ર અને સર્વદા પ્રવૃત્ત જ રહેતો હતો. તેઓ અનન્ત જ્ઞાન અને અનન્ત દર્શનથી સંપન્ન એટલેકે સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી હતા. તે યશસ્વી તથા ભવસ્થકેવલી અવસ્થામાં આપની (શિષ્યસમૂહની)

टीका—(से) सः-असौ भगवान् महावीरः चतुस्त्रिंशदतिशययुक्तः, पञ्चत्रिंशद्वाणीगुणसम्पन्नः (खेयन्नए) खेदज्ञः खेदं-संसारोदरविवरवर्त्तिजीवानां कर्मविपाकजनितं चतुर्गतिभ्रमणलक्षणं दुःखं जानातीति खेदज्ञः, दुःखनिराकरणसमर्थोपदेशदानात्। अथवा-(खेयन्नए) क्षेत्रज्ञः क्षेत्रं सकलकर्मणामुत्पादनस्थानं जनातीति क्षेत्रज्ञः यद्वा क्षेत्रमाकाशं तद् जानातीति क्षेत्रज्ञः, लोकालोकस्वरूपपरिज्ञानवान् तथा-(कुसले) कुशलः-प्राणिनां दुःखकारणकर्मणोऽपनयने उपदेशदानादिना दक्षः। यद्वा-कौ-आत्मरूपपृथिव्यां शेते तिष्ठति प्रादुर्भवतीति कुशः-

---

भवस्थकेवली अवस्था में चक्षु के पथ में स्थित भगवान् के श्रुतचारित्र धर्म को समझो और भगवान के धैर्य को सम्यक् प्रकार से कुशाग्र बुद्धि से विचारो ॥३॥

टीकार्थ—चौतीस अतिशयों से सम्पन्न एवं वाणी के पैंतीस गुणों से विभूषित वह भगवान् महावीर खेदज्ञ थे, अर्थात् संसार में भ्रमण करने वाले जीवों को कर्मविपाक से उत्पन्न होनेवाले एवं चार गतियों में भ्रमण रूप दुःख को जाननेवाले थे। उस दुःख को दूर करने में समर्थ उपदेश दिया है, अतएव वे उसके ज्ञाता थे। अथवा 'खेयन्नए' का अर्थ है क्षेत्रज्ञ अर्थात् सम्पूर्ण कर्मों के उत्पाद स्थान को जाननेवाले थे। अथवा क्षेत्र आकाश को जाननेवाले थे अर्थात् उन्होंने लोक और आलोक के स्वरूप को जाना था। भगवान् कुशल थे अर्थात प्राणियों को दुःख पहुँचानेवाले कर्मों का निवारण करनेवाला उपदेश देने में दक्ष थे अथवा भग-

---

દૃષ્ટિ સમક્ષ પ્રત્યક્ષ વિદ્યમાન, મહાવીર પ્રભુના શ્રુતચારિત્ર રૂપ ધર્મને બરાબર સમજી લો અને તેમના ધૈર્યગુણનો સારી રીતે કુશાગ્રબુદ્ધિથી વિચાર કરો. ॥૩॥

ટીકાર્થ—ચોત્રીશ અતિશયોથી અને વાણીના પાંત્રીશ ગુણોથી સંપન્ન એવા તે મહાવીર પ્રભુ 'ખેદજ્ઞ' હતા એટલે કે સંસારમાં ભ્રમણ કરનારા જીવોને કર્મવિપાકને લીધે ભોગવવા પડતાં દુઃખોના તથા ચાર ગતિઓમાં ભ્રમણ કરતાં કરતાં સહન કરવા પડતાં દુઃખોના જાણકાર હતા તેમણે તે દુઃખને દૂર કરવાનો માર્ગ બતાવ્યો છે. સંસારના દુઃખોનું કારણ તથા તે દુઃખોને દૂર કરવાનો ઉપાય તેઓ જાણતા હતા, તેથી જ તેમને 'ખેદજ્ઞ' કહ્યા છે. અથવા 'खेयन्नए' નો અર્થ ક્ષેત્રજ્ઞ પણ થાય છે. તેઓ સઘળાં કર્મોના ઉત્પાદ સ્થાનને જાણનારા હતા. અથવા તેઓ ક્ષેત્રને જાણનારા હતા એટલે કે લોક અને અલોકના સ્વરૂપના જાણકાર હતા. તેઓ કુશલ હતા, એટલે કે પ્રાણીઓને દુઃખ દેનારા કર્મોનું નિવારણ કરનારો ઉપદેશ દેવામાં દક્ષ (નિપુણ) હતા.

अष्टविधं कर्म, तादृशान् कुशान् लुनाति–छिनत्ति इति कुशलः। प्राणिनां स्वस्य च कर्मणां विनाशनेन पटुरित्यर्थः, दृश्यते हि इहापि सर्वसमर्थे कुशलप्रयोगः, यथाऽयं व्याकरणे कुशलः कुशलोऽयं न्यायशास्त्रे इत्यादि। तथा–भगवानपि भावकुशाष्टविधकर्मविनाशनेऽतिशयेन कुशलः। (महेसी) महा ऋषिः, महांश्चासौ ऋषिश्च महर्षिः–अत्यन्तोग्रतपश्चरणानुष्ठायित्वाद् अतुलपरीषहोपसर्गसहनाच्चेति। भगवान् तपोबलेन घातिकर्मचतुष्टयं विनाश्य संप्राप्तकेवलज्ञानः। अतः सर्वत्र सर्वदा तस्योपयोगस्तिष्ठत्येव न तु छद्मस्थ इव विचिन्त्य जानाति। किन्तु सर्वानेव पदार्थान्

वान् 'कु' अर्थात् आत्मा रूपी भूमि में 'श' अर्थात् शयन करनेवाले रहने या उत्पन्न होनेवाले 'कुश' अर्थात् आठ प्रकार के कर्मों को लुनने वाले अर्थात् छेदन करनेवाले होने से 'कुशल' थे। आशय यह है कि भगवान् प्राणियों के तथा अपने कर्मों का विनाश करने में अतिशय पटु थे। लोक में भी सर्वसमर्थ अर्थ में कुशल शब्द का प्रयोग होता है, जैसे यह व्याकरण में कुशल है, यह न्याय या सर्वशास्त्रों में कुशल है इत्यादि। इसी प्रकार भगवान् भी अष्ट विध कर्म रूप भाव 'कुश' का विनाश करने में अतिशय कुशल थे। भगवान् महाऋषि थे उग्रतपश्चरण करने से और घोर परीषहोपसर्ग सहन करने से महाऋषि थे। कर्मों की निर्जरा करके उन्होंने चार घातिक कर्मों का क्षय कर दिया था, अतएव उनका उपयोग सर्व पदार्थों में सदैव व्याप्त ही रहता था। वे छद्मस्थ की भाँति सोच विचार नहीं जानते थे, समस्त पदार्थों को हस्ता-

---

અથવા ભગવાન 'कु' એટલે કે આત્મા રૂપી ભૂમિમાં, 'श' એટલે શયન કરનારા–રહેનારા અથવા ઉત્પન્ન થનાર, 'कुश' એટલે કે આઠ પ્રકારના કર્મોનું છેદન કરનારા હતા, તે કારણે તેમને કુશલ કહ્યા છે. આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે મહાવીર પ્રભુ પોતાનાં કર્મોનો તથા પ્રાણીઓનાં કર્મોનો વિનાશ કરવામાં નિપુણ હતા. લોકમાં પણ 'સૌથી સમર્થ' ના અર્થમાં 'કુશલ' શબ્દનો પ્રયોગ થાય છે. જેમકે 'તે વ્યાકરણમાં કુશલ છે, તે ન્યાયમાં કુશલ છે, તે સર્વશાસ્ત્રોમાં કુશલ છે' એજ પ્રમાણે મહાવીર પ્રભુ પણ આઠ પ્રકારના કર્મ રૂપ કુશનો વિનાશ કરવામાં અતિશય કુશલ હતા. તેઓ ઉગ્રતપસ્યા કરનારા હતા અને ઘોરપરીષહો અને ઉપસર્ગો સહન કરવાવાળા હતા તેથી તેમને મહર્ષિ કહ્યા છે. કર્મોની નિર્જરા કરીને તેમણે ચાર પ્રકારનાં ઘાતિયા કર્મોનો ક્ષય કરી નાખ્યો હતો, તેથી તેમનું જ્ઞાન–ઉપયોગ સર્વ પદાર્થમાં સદા વ્યાપ્ત જ રહેતું હતું. તેઓનું જ્ઞાન છદ્મસ્થોના જેવું અપૂર્ણ કે મર્યાદિત ન હતું

हस्तामलकमिव सर्वदैव पश्यति, आविर्भूतसांप्रतिकात् केवलज्ञानात् ज्ञानप्रतिबन्धकज्ञानावरणीयस्य कर्मणो विनष्टत्वात्। यथा–आशुप्रज्ञस्तथाऽतिविषमतपश्चरणशीलोऽपि, न तु परतीर्थिकवत् परिग्रहपरिवृतः। (अणंतनाणी) अनन्तज्ञानी–अविनाशज्ञानवान् अन्त शब्दस्य नाशार्थे प्रसिद्धेः, न विद्यते अन्तो विनाशो यस्य तत् अनन्तम् अनन्तं च तज्ज्ञानमिति अनन्तज्ञानं तद्विद्यते यस्य सोऽनन्तज्ञानी। अथवा –अनन्तपदार्थपरिच्छेदकं विशेषग्राहकं ज्ञानं यस्य सोऽनन्तज्ञानी, (य) च (अणंतदंसी) अनन्तदर्शी, अनन्तं–सामान्यार्थपरिच्छेदकं दर्शनं विद्यते यस्य सोऽनन्तदर्शी केवलदर्शनीत्यर्थः। यद्यपि ज्ञानदर्शने समानार्थके, इति एकेनापि निर्वाहे

मलक के समान सदैव जानते थे, क्योंकि ज्ञान में रुकावट उत्पन्न करने वाला उनका ज्ञानावरणीय कर्म क्षीण हो चुका था।

भगवान् जैसे महाऋषि थे, उसी प्रकार अत्यन्त घोर तपश्चरण करने वाले भी थे। परतीर्थिकों के समान वे परीग्रह से युक्त नहीं थे।

भगवान् अनन्तज्ञानी थे। अन्त शब्द का एक अर्थ 'विनाश' भी प्रसिद्ध है, अतएव अनन्त का अर्थ है अविनाशी। जिसका अन्त अर्थात् विनाश न हो वह अनन्त। ऐसे ज्ञानवाले को अनन्तज्ञानी कहते हैं। अथवा अनन्त पदार्थों को जाननेवाला विशेष ग्राहक ज्ञानवाला अनन्तज्ञानी कहलाता है।

और भगवान् अनन्तदर्शी थे। सामान्य अर्थ को जाननेवाला दर्शन जिनका अनन्त हो, उन्हें अनंतदर्शी कहते हैं। यद्यपि ज्ञान और दर्शनक

તેથી છદ્મસ્થોની જેમ વિચાર કરી કરીને કે કલ્પના કરીને કોઈ પદાર્થ ને જાણવાનો પ્રયત્ન કરતા નથી. તેઓ સમસ્ત પદાર્થોના સ્વરૂપને હાથમા રહેલા આમળાની જેમ જાણવાને સમર્થ હતા, કારણ કે જ્ઞાનના અવરોધક જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો તેમણે ક્ષય કરી નાખ્યો હતો.

મહાવીર પ્રભુ જેવાં મહાઋષિ હતા, એવાં જ મહાન તપસ્વી પણ હતા. જેઓ પરતીર્થિકોની જેમ પરિગ્રહથી યુક્ત ન હતા.

ભગવાન અનન્ત જ્ઞાની હતા. 'અન્ત' પદ વિનાશના અર્થમાં વપરાય છે. જેનો અન્ત હોતો નથી એવા પદાર્થને અનંત કહે છે મહાવીર પ્રભુને અનન્ત જ્ઞાનના ધારક કહ્યા છે કારણ કે તેમનું જ્ઞાન કદી નાશ ન પામે એવું–અવિનાશી–હતું. અથવા અનંત પદાર્થોને જાણનાર વિશેષ ગ્રાહક જ્ઞાનવાળાને અનન્તજ્ઞાની કહેવાય છે.

મહાવીર પ્રભુ અનન્તદર્શી હતા. સામાન્ય અર્થને જાણનારૂં અનન્ત દર્શન જેઓ ધરાવતા હોય છે, તેમને અનન્તદર્શી કહે છે. જો કે જ્ઞાન અને

पदान्तरोपादानं पुनरुक्तितां बिभर्ति तथापि विशेषार्थावगाहिज्ञानं सामान्यार्थपरिच्छेदकं दर्शनमित्युभयो र्विवेकः। अत एव यथास्थानमुभयो र्निवेश इति। 'जसंसिणो) यशस्विनः-सर्वाऽतिशायि यशः शालिनः, भगवतो यशः, नरसुरासुरातिशायि वर्त्तते तादृशयशस्वतो भगवतः (चक्खुपहे ठियस्स) चक्षुष्पथे स्थितस्य-लोकस्य चक्षुःपथे-लोचनमार्गे स्थितस्य-भवस्थकेवल्यवस्थायां वर्तमानस्य, यद्वा-लोकानां सूक्ष्मव्यवहितपदार्थाविभावेनाऽऽलोकवत् सहकारितया चक्षुर्भूतस्य भगवतो महावीरतीर्थंकरस्य, भगवदुपदेशेनैव जीवादिपदार्थज्ञानसंभवात्। (धम्मं धर्मम् -संसारोद्धरणस्वभावम्। भगवता प्रणीतं प्रतिपादितं वा धर्मं-श्रुतचारित्रलक्षणम्

अर्थ समान है, अतएव किसी भी एक शब्द से काम चल सकता है तो दूसरे शब्द का प्रयोग करने से पुनरुक्ति दोष होता है, तथापि दोनों में भेद है। ज्ञान वस्तु के विशेष धर्मों का ग्राहक होता है और दर्शन सामान्य अर्थ का अर्थात् वस्तु के सामान्य अंश का परिच्छेदक है। अतएव दोनों को यथास्थान प्रयुक्त किया गया है।

भगवान् सर्वाधिक यश से सुशोभित अर्थात् समस्त मनुष्यों देवों और असुरों से बढकर यशवाले तथा भवस्थ केवली अवस्था में लोक के चक्षु पथ में स्थित थे। अथवा भगवान् लोगों को आलोक के समान सूक्ष्म और व्यवहित पदार्थों को प्रकाशित करने वाले होने से चक्षु के समान थे, क्योंकि भगवान् के उपदेश से ही जीवादि पदार्थों

દર્શનનો અર્થ સમાન છે. તેથી કોઈ પણ એક-શબ્દનો પ્રયોગ કરવાથી કામ ચાલી શકત, છતાં અહીં બન્ને પદોનો પ્રયોગ કરવાથી પુનરુક્તિ દોષ લાગતો નથી ? આ શંકાનું નિવારણ કરતા સૂત્રકાર કહે છે કે જ્ઞાન અને દર્શનના અર્થમાં આ પ્રકારનો તફાવત છે-જ્ઞાન વસ્તુના વિશેષ ધર્મોનું ગ્રાહક હોય છે. પરંતુ દર્શન સામાન્ય અર્થનું એટલે વસ્તુના સામાન્ય અંશનું પરિચ્છેદક (ગ્રાહક-બોધક) છે, તેથી આ બન્નેનો પ્રયોગ કરવાથી પુનરુક્તિ દોષને અવકાશ રહેતો નથી.

મહાવીર પ્રભુ સર્વાધિક યશથી વિભૂષિત હતા એટલે કે સમસ્ત મનુષ્યો, દેવો અને અસુરો કરતાં અધિક યશસંપન્ન હતા તથા ભવસ્થ કેવલીઅવસ્થામાં લોકોના દૃષ્ટિપથમાં વિદ્યમાન હતા. અથવા તેઓ સૂક્ષ્મ અને વ્યવહિત (વ્યવધાનવાળા-સ્થૂળ) પદાર્થોને પ્રકાશિત કરનારા હોવાથી ચક્ષુના સમાન હતા, કારણ કે તેમના ઉપદેશ વડે જ જીવાદિ તત્ત્વોનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ શકે

(जाणाहि) जानीहि-हे जम्बूः! त्वमवगच्छ! तथा-(धिइं च पेहि) धृतिं च प्रेक्षस्व-तस्य-भगवतः, कर्णकीलनं चरणे च क्षीररन्धनाद्युपसर्गा जाताः तथापि निश्चलां चारित्राचलनस्वभावां धृति-धैर्यम् प्रेक्षस्व-कुशाग्रबुद्धया पर्यालोचय। अथवा-तैः श्रमणादिभिः सुधर्मस्वामी अभिहितः यथा भवान् तस्य तीर्थंकरस्य भगवतो महावीरस्य यशस्विनश्चक्षुष्पथे व्यवस्थितस्य धर्मं धृतिं च जानाति, ततोऽस्मान् (पेहि) कथय।

श्रीसुधर्मस्वामिशिष्यवर्गेभ्यः कथयति-भगवान् महावीरः सांसारिकजीवानां दुःखं जानाति, अष्टविधकर्मणां विनाशकः सदा सर्वत्रोपयोगात् (अनन्तज्ञानी तथा

का ज्ञान होता है। ऐसे भगवान् के श्रुत और चारित्र रूप धर्म को जानो तथा उनके धैर्य को देखो। उनके कानों में कील ठोंके गए, पावों पर खीर पकाई गई, इत्यादि अनेक उपसर्ग होने पर भी वे चारित्र से चलायमान नहीं हुए उनके इस धैर्य का विचार करो।

अथवा उन श्रमणों ब्राह्मणों आदि ने सुधर्मा से कहा तुम विहार आदि में तीर्थंकर भगवान् प्रभु के साथ ही विचरते थे अतः यशस्वी और चक्षुगोचर महावीर प्रभु के धर्म और धैर्य को जानते हो, अतएव हमें कहो।

भाव यह है श्री सुधर्मास्वामी जम्बूस्वामी आदि शिष्यवर्ग से कहते हैं-भगवान् महावीर संसारी जीवों के दुःखों को जानते थे, अष्टविध कर्मों के विनाशक थे, सदा सर्वत्र उपयोगवान् थे, अनन्त-

---

છે. એવા મહાવીર પ્રભુના શ્રુત અને ચારિત્ર રૂપ ધર્મને જાણો અને તેમના ધૈર્યનો વિચાર કરો. તેમના કાનોમાં ખીલા ઠોકવામાં આવ્યા, તથા તેમના પગ પર ખીર પકવવામાં આવી, છતાં પણ તેમણે એ બધાં ઉપસર્ગોને સમભાવ પૂર્વક સહન કર્યા. ઘોરમાં ઘોર ઉપસર્ગોને ધૈર્યપૂર્વક સહન કરીને તેઓ સંયમના માર્ગમાં અવિચલિત રહ્યા. તેમના આ ધૈર્યનો વિચાર કરો.

અથવા તે શ્રમણો, બ્રાહ્મણો વગેરેએ સુધર્મા સ્વામીને કહ્યું-'તમે વિહાર આદિમાં મહાવીર પ્રભુની સાથે જ વિચરતા હતા. યશસ્વી અને ચક્ષુગોચર મહાવીર પ્રભુના ધર્મ અને ધૈર્યને તમે જાણો છો, તે વિષે અમને કહેવાની કૃપા કરો.'

તાત્પર્ય એ છે કે-સુધર્મા સ્વામી જમ્બૂસ્વામી આદિ શિષ્યસમુદાયને કહે છે કે-મહાવીર પ્રભુ સંસારી જીવોના દુઃખોને જાણતા હતા. અષ્ટવિધ કર્મોના વિનાશક હતા, સદા સર્વત્ર ઉપયોગવાન્ હતા, અનંતજ્ઞાન અને

-अनन्तदर्शनवान् आसीत्। (एतादृशो यशस्वी भगवान् सर्वलोकानां लोचनपथे वर्त्तमानस्तस्य धर्मं धृतिं च त्वं जानीहि-तद्धैर्यं विचारय इति ॥३॥

साम्प्रतं सुधर्मस्वामी तद्गुणान् वर्णयितुमाह-'उड्ढं' इत्यादि।

मूलम्-'उड्ढं अहेयं तिरियं दिसासु,
तसा य जे थावरा जे य पाणा।
से णिच्चं णिच्चेहिं समिक्खपन्ने,
दीवेव धम्मं समियं उदाहु' ॥४॥

छाया—ऊर्ध्वमधस्तिर्यग् दिशासु, त्रसाश्च ये स्थवरा ये च प्राणाः।
स नित्याऽनित्याभ्यां समीक्ष्य प्रज्ञो, दीपइव धर्मं समितमुदाह ॥४॥

ज्ञानवान् और अनन्तदर्शनवान् थे। ऐसे यशस्वी भगवान् सबके लोचनपथ में वर्त्तमान थे। उनके धर्म को तुम जानो और धैर्य पर विचार करो ॥ ३ ॥

सब सुधर्मा भगवान् के गुणों का वर्णन के लिए कहते हैं—'उड्ढं' इत्यादि।

शब्दार्थ-'उड्ढं-ऊर्ध्वं' ऊपर 'अहेयं-अधः' नीचे 'तिरियं-तिर्यग्' तिरछे 'दिसासु-दिक्षु' दिशाओं में 'तसा य जे-त्रसाश्च ये, जो त्रस और 'थावरा जे य पाणा-स्थावराः ये च प्राणाः' स्थावर प्राणी रहते हैं उन्हें 'णिच्चाणिच्चेहिं-नित्यानित्याभ्यां' नित्य और अनित्य दोनों प्रकार का 'समिक्ख-समीक्ष्य' जानकर 'से पन्ने-स प्रज्ञः। उन केवलज्ञानी भगवानने 'दीवेव-दीप इव' दीप के समान 'समियं-समितम्' समता

અનન્ત દર્શનથી યુક્ત હતા. એવા યશસ્વી ભગવાન સૌના ચક્ષુપથમાં વિદ્યમાન હતા. તેમના ધર્મને તમે જાણો અને તેમના ધૈર્યનો વિચાર કરો. ॥૩॥

હવે સુધર્મા સ્વામી મહાવીર પ્રભુના ગુણોનું વર્ણન કરે છે-'उड्ढं' ઇત્યાદિ-

શબ્દાર્થ- 'उड्ढं-ऊर्ध्वं' ઉપર 'अहेयं-अध' નીચે 'तिरियं-तिर्यग्' તિરછી 'दिसासु-दिक्षु' દિશાઓમાં 'तसा य जे-त्रसाश्च ये' જે ત્રસ અને 'थावरा जे य-पाणा-स्थावराः ये च प्राणाः' સ્થાવર પ્રાણી રહે છે. તેમને 'णिच्चाणिच्चेहिं-नित्यानित्याभ्यां' નિત્ય અને અનિત્ય બંને પ્રકારના 'समिक्ख-समीक्ष्य' જાણીને 'से पन्ने-स प्रज्ञः' તે કેવલજ્ઞાની ભગવાને 'दीवेव

अन्वयार्थः—'उड्ढं' ऊर्ध्वम् (अहेयं) अधः (तिरियं) तिर्यक् (दिसासु) दिक्षु (तसाय जे) त्रसाश्च ये (थावरा जे य पाणा) स्थावराश्च ये प्राणाः-प्राणिनः सन्ति तान् (णिच्चाणिच्चेहिं) नित्याऽनित्याभ्याम् (समिक्ख) समीक्ष्य-केवलज्ञानेनाऽर्थान् परिज्ञाय (से पन्ने) स प्रज्ञः स एव प्राज्ञः (दीवेव) दीप इव वस्तुबोधक-तेजोराशिरिव (समियं) समितं समतया युक्तम् (धम्मं) धर्मं श्रुतचरित्ररूपम् (उदाहु) उदाह-वदति ॥ ४ ॥

टीका—(उड्ढं) ऊर्ध्वम् (अहेयं) अधः (तिरियं) तिर्यक् (दिसासु) दिक्षु चतुर्दश रज्ज्वात्मकलोके। (जे) ये (तसा य) त्रसाश्च-त्रस्यन्तीति त्रसाः तेजोवायुरूप विकलेन्द्रियपञ्चेन्द्रियभेदात् त्रिधा। तथा च (जे थावरा) ये स्थावराः पृथिव्यबू-वनस्पतिभेदात् त्रिधा। (जे य पाणा) ये च प्राणाः-ये च उच्छ्वासादिरूप प्राणवन्तः

से युक्त 'धम्मं-धर्मम्' श्रुतचारित्ररूप धर्म का 'उदाहु-उदाह' कथन किया है ॥४॥

अन्वयार्थ—ऊर्ध्व, अधः एवं तिर्यक् दिशाओं में जो भी त्रस और स्थावर प्राणी हैं, उन्हें नित्य और अनित्य दोनों प्रकार से केवलज्ञान द्वारा जानकर दीप के समान वस्तुतत्त्व को प्रकाशित करनेवाले धर्म का स्वभाव से विशिष्ट कथन किया है ॥ ४ ॥

टीकार्थ—ऊर्ध्व दिशा में, अधोदिशा में तथा तिर्छी दिशाओं में अर्थात् चौदह राजू परिमित लोक में जो त्रस अर्थात् त्रास को अनुभव करनेवाले तेजस्काय, वायुकाय, विकलेन्द्रिय तथा पंचेन्द्रिय के भेद से तीन प्रकार के जीव हैं उनको और जो पृथ्वीकाय, अप्काय तथा वनस्पतिकाय के भेद से तीन प्रकार स्थावर जीव हैं, जो उच्छ्वास आदि प्राणों से युक्त हैं, उनको प्रकृष्ट प्रज्ञा से केवलज्ञान से भगवान्

-दीप इव' દિવાના સમાન્ 'समियं-समितम्' સમતાથી યુકત 'धम्मं-धर्मम्' શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મનું 'उदाहु-उदाह' કથન કરેલ છે. ॥ ૪ ॥

સૂત્રાર્થ-ઊર્ધ્વ દિશા, અધોદિશા અને તિર્યગ્ દિશામાં જે ત્રસ અને સ્થાવર જીવો રહેલા છે, તેમને કેવળજ્ઞાન દ્વારા નિત્ય અને અનિત્ય એમ બન્ને પ્રકારે જાણીને, દીપકની જેમ વસ્તુતત્ત્વને પ્રકાશિત કરનારા ધર્મનું, મહાવીર પ્રભુએ સમભાવ પૂર્વક પ્રતિપાદન કર્યું છે. ॥ ૪ ॥

ટીકાર્થ—ઊર્ધ્વ દિશામાં, અધોદિશામાં અને તિર્છી દિશામાં-એટલે કે ચૌદ રાજૂ પ્રમાણ લોકમાં જે ત્રસ અને સ્થાવર જીવો રહેલા છે તેમને મહાવીર પ્રભુએ પોતાની પ્રકૃષ્ટ પ્રજ્ઞા વડે-કેવળજ્ઞાન વડે નિત્ય અને અનિત્ય રૂપે જાણ્યા. એટલે કે દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ તેમણે તેમને નિત્ય જાણ્યા અને પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષાએ તેમણે અનિત્ય જાણ્યા.

तान् जीवादिपदार्थान् (से) स भगवान् (पन्ने) प्राज्ञः, प्रकर्षेण जानाति. इति प्रज्ञः प्रज्ञ एव प्राज्ञः (णिच्चाणिच्चेहिं) नित्याऽनित्याभ्यां द्रव्यार्थपर्यायार्थाश्रयणात् द्रव्येण नित्यत्वं पर्यायेणाऽनित्यत्वम् (समिक्ख) समीक्ष्य-विमलकेवलालोकेन सर्वानेव द्रव्यपर्यायात्मकान् पदार्थान् परिज्ञाय, भगवान् (दीवेव) दीप इव सकलप्राणवतां जीवानां पदार्थस्य प्रकाशेन दीप इव दीपः, यथा दीपः पदार्थजातान् प्रकाश्य दर्शयति, तथा भगवानपि सकलपदार्थप्ररूपणात् पदार्थान् प्रकाशयतीति भवति दीपसमता, अथवा-संसारसागरे निमज्जतामशेषजन्तूनां द्वीप इव रक्षकः।

ने नित्य और अनित्य रूप से जाना। अर्थात् द्रव्यार्थिकनय से नित्य और पर्यायार्थिक नय से अनित्य जाना। उन्होंने अपने निर्मल केवलज्ञान रूपी आलोक के प्रकाश से समस्तद्रव्य-पर्यायात्मक पदार्थों को जाना। भगवान् पदार्थों के वास्तविक स्वरूप को प्रकाशित करने के कारण समस्त प्राणियों के लिए प्रदीप के समान थे। जैसे दीप पदार्थपुंज को प्रकाशित करके दिखला देता है उसी प्रकार भगवान् भी सकल पदार्थों की प्ररूपणा करके उन्हें प्रदर्शित करते हैं। अतएव वह दीप के समान हैं। अथवा मूल में आये हुए 'दीवेव' का अर्थ है-द्वीप के समान संसार में डूबते हुए समस्त प्राणियों के लिए भगवान् द्वीपक के समान रक्षक हैं। इस प्रकार के गुणगणों से विराजमान भगवान ने असार संसार-सागर से उद्धार करने वाले

જે પ્રાણીઓ ત્રાસનો અનુભવ કરે છે તેમને ત્રસ કહે છે. તેજસ્કાય, વાયુકાય અને દ્વીન્દ્રિયોથી લઈને પ ચેન્દ્રિયો પર્યન્તના જીવોને ત્રસ કહે છે. પૃથ્વીકાય, અપ્કાય અને વનસ્પતિકાયના ભેદથી ત્રણ પ્રકારના સ્થાવર જીવો કહ્યા છે, આ જીવો ઉચ્છવાસ આદિ પ્રાણોથી યુક્ત છે. આ સમસ્ત જીવોને કેવળજ્ઞાનના પ્રભાવથી ભગવાને નિત્ય અને અનિત્ય રૂપે જાણીને તેમને વિષે પ્રરૂપણા કરી. દ્રવ્યની અપેક્ષાએ તેમણે સમસ્ત જીવોને નિત્ય જાણ્યા અને પર્યાયની અપેક્ષાએ તેમને અનિત્ય જાણ્યા. કેવળજ્ઞાન રૂપી પ્રકાશ દ્વારા સમસ્ત દ્રવ્ય અને પર્યાયાત્મક પદાર્થોને જાણીને, ભગવાને પદાર્થોના વાસ્તવિક સ્વરૂપને પ્રકાશિત કર્યું, તે કારણે તેમને પ્રદીપ (દીપક) ના સમાન કહેવામાં આવ્યા છે. જેવી રીતે દીપક પોતાના પ્રકાશ વડે પદાર્થપુંજને પ્રકાશિત કરીને તેમનું સ્વરૂપ બતાવે છે, એજ પ્રમાણે ભગવાને પણ સમસ્ત પદાર્થોની પ્રરૂપણા કરીને તેમના સ્વરૂપને પ્રકાશિત કર્યું છે. અથવા 'દીવેવ' આ પદનો અર્થ દ્વીપસમાન પણ થાય છે. સંસાર સાગરમાં ડૂબતાં પ્રાણીઓને માટે ભગવાન્

एवंभूतगुणगणगुम्फितो भगवान् असारसंसारसागराद् उद्धारकम् (धम्मं) धर्मम्-श्रुतचारित्राख्यम्, (समियं) समितम्-समभावयुक्तम्, तथोक्तम्—

(जहा पुण्णस्स कत्थइ तहा तुच्छस्स कत्थइ) यथा पुण्यस्य-पूर्णस्य चक्रवर्त्यादेः कथ्यते तथा तुच्छस्य-रङ्कस्य कथ्यते इति। (उदाहु) उदाह-प्रतिपादति-त्रसस्थावरात्मकलोकस्यानुग्रहाय, न तु मानपूजार्थम्। केवलज्ञानी तीर्थकरो लोकस्य सकलसंसाराऽन्तर्गत त्रसस्थावरादिसकलजीवान् नित्यानित्यत्वाभ्यां ज्ञात्वा लोकानामनुग्रहबुद्धया श्रुतचारित्राख्यं धर्ममुदाह-अत्रापि मूले आर्षत्वादेव बहुवचनमिति ॥४॥

श्रुतचारित्र धर्म का समभाव से प्ररूपण किया, अर्थात् रागद्वेष से रहित होकर कथन किया। आगम में कहा है—'जहा पुण्णस्स' इत्यादि।

'जैसे पूर्ण अर्थात् ऋद्धि संपत्ति से सम्पन्न चक्रवर्ती आदि जनों को उपदेश देते हैं उसी प्रकार तुच्छ अर्थात् धनादि से रहित जनों को भी उपदेश देते हैं। वे सम्पन्न और विपन्न जनों के प्रति समभाव धारण करके सबको समान रूप से धर्मदेशना करते हैं।'

भगवान् ने सन्मान या पूजा के लिए धर्मप्ररूपणा नहीं की परन्तु लोक के अनुग्रह के लिए की है।

तात्पर्य यह है कि केवलज्ञानी तीर्थंकर भगवान महावीरने लोक के समस्त त्रस और स्थावर जीवों को नित्य अनित्य रूप से जान कर, अनुग्रह करने के लिए श्रुतचारित्र धर्म का निरूपण किया। 'उदाहु' पद में भी आर्षप्रयोग होने से ही बहुवचन का प्रयोग किया गया है ॥ ४ ॥

દ્વીપના સમાન આધાર રૂપ હતા. આ પ્રકારના ગુણોથી વિભૂષિત મહાવીર પ્રભુએ અસાર સંસાર સાગરમાંથી ઉદ્ધાર કરનાર શ્રુત ચારિત્ર રૂપ ધર્મની સમભાવ પૂર્વક પ્રરૂપણા કરી-એટલે કે રાગદ્વેષથી રહિત થઈને તેમણે તેનું પ્રતિપાદન કર્યું. આગમમાં કહ્યું છે કે—'जहा पुण्णस्स' તેઓ ઋદ્ધિ-સંપત્તિથી સંપન્ન ચક્રવર્તી આદિ મહાપુરુષોને જે પ્રમાણે ઉપદેશ દે છે, એજ પ્રમાણે તુચ્છ લોકોને-દરિદ્રોને પણ ઉપદેશ દે છે. તેઓ સંપન્ન અને વિપન્નન (સમૃદ્ધ અને દરિદ્ર) પ્રત્યે સમભાવ ધારણ કરીને, સૌને સમાનરૂપે ધર્મદેશના કરતા હતા.'

ભગવાને સત્કાર, સન્માન અને પૂજાને માટે ધર્મપ્રરૂપણા કરી નથી, પરન્તુ લોકોનું કલ્યાણ કરવાની ભાવનાથી કરી છે.

આ સૂત્રનો ભાવાર્થ એ છે કે કેવળજ્ઞાની તીર્થંકર ભગવાને (મહાવીરે) લોકના સમસ્ત ત્રસ અને સ્થાવર જીવોને નિત્ય અનિત્ય રૂપે જાણીને, જીવો પર અનુગ્રહ કરવાને માટે શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મનું નિરૂપણ કર્યું છે. ॥ ૪ ॥

मूलम्– से सव्वदंसी अभिभूयनाणी, णिरामगंधे धिइमं ठियप्पा।
अणुत्तरे सव्वजगंसि विज्जं, गंथा अतीते अभये अणाऊ॥५॥

छाया—स सर्वदर्शी अभिभूयज्ञानी, निरामगन्धो धृतिमान् स्थितात्मा।
अनुत्तरः सर्वजगति विद्वान, ग्रन्थादतीतोऽभयोऽनायुः ॥ ५ ॥

अन्वयार्थ—(से) स महावीरः (सव्वदंसी) सर्वदर्शी–सामान्यतः सर्वपदार्थ-विषयकदर्शनशीलः (अभिभूयनाणी) अभिभूयज्ञानी–केवलज्ञानी (णिरामगंधे)

शब्दार्थ–'से–सः' वह महावीरस्वामी 'सव्वदंसी–सर्वदर्शी' समस्त पदार्थों को देखनेवाले 'अभिभूयनाणी–अभिभूयज्ञानी' केवलज्ञानी 'णिरामगंधे–निरामगंधः' मूलगुण और उत्तरगुण से विशुद्ध चारित्र का पालन करने वाले 'धिइमं–धृतिमान्' धृति युक्त और 'ठियप्पा–स्थितात्मा' आत्मस्वरूप में स्थित थे 'सव्वजगंसि–सर्वजगत्सु' संपूर्ण जगत् में वह 'अणुत्तरे विज्जं–अनुत्तरो विद्वान्। सब से उत्तम विद्वान् थे 'गंथा-अतीते–ग्रन्थातीतः' बाह्य और आभ्यंतर दोनों प्रकार की ग्रन्थियों से रहित 'अभए–अभयः' निर्भय और 'अणाउ–अनायुः' चारों प्रकार की आयु से रहित थे ॥५॥

'से सव्वदंसी' इत्यादि।

अन्वयार्थ—भगवान् महावीर सर्वदर्शी अर्थात् सामान्य रूप से समस्त पदार्थों के दर्शन से युक्त थे। केवलज्ञानी थे। मूलगुणों और

'से सव्वदंसी'

શબ્દાર્થ–'से–स' તે મહાવીર સ્વામી 'सव्वदंसी–सर्वदर्शी' બધા જ પદાર્થોને જોવાવાળા 'अभिभूयनाणी–अभिभूयज्ञानी' કેવળજ્ઞાની 'णिरामगंधे–निरामगंधः' મુલગુણ અને ઉત્તરગુણથી વિશુદ્ધ ચારિત્રનું પાલન કરવાવાળા 'धिइमं–धृतिमान्' ધૃતિ યુક્ત અને 'ठियप्पा–स्थितात्मा' આત્મ સ્વરૂપમાં સ્થિત હતા, 'सव्वजगसि–सर्वजगत्सु' સંપૂર્ણ જગતમાં તે 'अणुत्तरे विज्जं–अनुत्तरो विद्वान्' બધાથી ઉત્તમ વિદ્વાન હતા, 'गंथा अतीते–ग्रन्थातीतः' બાહ્ય અને આભ્યંતર બંને પ્રકારની ગ્રંથિયોથી રહિત 'अभए–अभयः' નિર્ભય અને 'अणाउ–अनायुः' ચારે પ્રકારના આયુથી રહિત હતાં. ॥ ૫ ॥

સૂત્રાર્થ—મહાવીર પ્રભુ સર્વદર્શી હતા એટલે કે તેઓ સામાન્યરૂપે સમસ્ત પદાર્થોનાં દર્શનથી યુક્ત હતા. તેઓ કેવળજ્ઞાની હતા, તેઓ મૂળ

निरामगन्धः-मूलोत्तरगुणाभ्यां विशुद्धचारित्रपालकः (धिइमं) धृतिमान्-धैर्यशीलः (ठियप्पा) स्थितात्मा-आत्मस्वरूपे स्थितः (सव्वजगंसि) सर्वजगति (अणुत्तरे विज्जं) अनुत्तरो विलक्षणो विद्वान् (गंथा अतीते) ग्रन्थादतीतः-स बाह्याभ्यन्तर-ग्रन्थादतीतो निर्ग्रन्थः (अभए) अभयो-भयरहितः (अणाउ) अनायुः-चतुर्विधायुर्वर्जित इति ॥ ५ ॥

टीका—(से) स भगवान् महावीरस्त्रिलोकप्रसिद्धः, प्रसिद्धार्थकोऽत्रतच्छब्दः। इहापि तथैव योऽयं भगवान् महावीर स्त्रिलोकप्रसिद्धः। (सव्वदंसी) सर्वदर्शी सर्वं त्रसस्थावरात्मकं जगद्द्रष्टुं शीलं यस्य सः, (अभिभूयनाणी) अभिभूय-मत्यादीनि ज्ञानानि पराजित्य यद् ज्ञानं केवलपदवाच्यं वर्त्तते, तादृशं केवलज्ञानं विद्यते यस्य सोऽभिभूयज्ञानी। ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्षो भवतीति मोक्षसाधनं ज्ञानं प्रदर्श्य मोक्षावयवक्रियां दर्शयति-(णिराम) इत्यादि, (णिरामगंधे) निरामगन्धः

उत्तरगुणों से विशुद्ध चारित्र के पालक थे। धैर्यवान्, आत्मस्वरूप में स्थित, सम्पूर्ण जगत् में सर्वोत्तमज्ञानी बाह्य और आभ्यन्तर परिग्रह से रहित, निर्भय तथा चारों प्रकार की आयु से रहित थे ॥५॥

टीकार्थ—यहां 'तत्' शब्द का प्रयोग 'प्रसिद्ध' इस अर्थ में किया गया है, अतएव 'से' का अर्थ है-तीनों लोकों में प्रसिद्ध। भगवान् महावीर तीनों लोकों में प्रसिद्ध थे। सर्वदर्शी अर्थात् त्रस एवं स्थावर रूप जगत् को देखने वाले थे। छद्मस्थों को होने वाले मति आदि चारों अपूर्ण ज्ञानों को हटाकर उन्होंने सम्पूर्ण केवलज्ञान प्राप्त किया था।

ज्ञान और क्रिया से मोक्ष प्राप्त होता है, अतएव मोक्ष के साधन ज्ञान का कथन करने के पश्चात् अब क्रिया का उल्लेख करते हैं

गुणो अने उत्तरगुणोनी अपेक्षाओ विशुद्ध चारित्रना पालक हता, तेओ धैर्यवान्, आत्मस्वरूपमां स्थित, संपूर्ण जगतमां सर्वोत्तम ज्ञानी, बाह्य अने आभ्यन्तर परिग्रहथी रहित, निर्भय तथा चारे प्रकारना आयुथी रहित हता. ॥५॥

टीकार्थ—अहीं 'तत्' शब्द प्रसिद्धना अर्थमां वपरायो छे, तेथी 'से' पदनो अर्थ 'त्रणे लोकमां प्रसिद्धि' समजवानो छे. भगवान् महावीर त्रणे लोकमां प्रसिद्ध हता. तेओ सर्वदर्शी त्रस अने स्थावर रूप जगतने देखनारा हता. मतिज्ञान आदि चारे अपूर्णज्ञानो के जेमनो छद्मस्थोमां सद्भाव होय छे, ओवां अपूर्ण ज्ञानने बदले तेमणे संपूर्ण ज्ञानरूप सर्वश्रेष्ठ केवळ ज्ञान प्राप्त कर्युं हतुं.

ज्ञान अने क्रिया द्वारा मोक्षनी प्राप्ति थाय छे. मोक्षना साधनरूप ज्ञाननी वात करीने हवे क्रियानी वात करवामां आवे छे.-भगवान् महावीर

निर्गतोऽपगतः आमः—अविशोधिकोटयारूपो दोषः तस्य गन्धः सम्बधो यस्माद् यस्य वा स निरामगन्धः—निरतिचारमूलोत्तरगुणयुक्तचारित्रक्रियावानित्यर्थः, (धिइमं) धृतिमान्—अनेकप्रकारोपसर्गैरुपद्रुतोऽपि मेरुवद् अनिकम्पतया संयमे धृतिशीलः, 'ठियप्पा' स्थितात्मा, स्थितो व्यवस्थितः सकलकर्माऽपगमनेन स्वरूपे आत्मा यस्य स स्थितात्मा, 'अणुत्तरे' अनुत्तरः नास्ति उत्तरः प्रधानो यस्य सोऽनुत्तरः सर्वेभ्योऽपि प्रधानः, (सव्वजगंसि विज्जं) सर्वजगति विद्वान्—सकलपदार्थानां कराऽमलकवद् वेत्ता—ज्ञाता, (गंथा अतीते) ग्रन्थादतीतः—बाह्यग्रन्थाद् हिरण्यसुवर्णादिरूपाद्, आभ्यन्तरग्रन्थात् कर्मरूपाद् अतीतः—अतिक्रान्तो ग्रन्थातीतः—निर्ग्रन्थः, 'अभये' अभयः—नास्ति सप्तप्रकारकर्यादि भयं यस्य सोऽभयः, सप्तविधभयरहित

–भगवान् निरामगंध थे अर्थात् अविशुद्धि कोटि नामक दोष उनसे हटगया था। तात्पर्य यह है कि वे अतिचार रहित मूलगुणों और उत्तर गुणों से युक्त चारित्रवान् थे। अनेक प्रकार के उपसर्ग आनेपर भी मेरु जैसे अकम्प होने से संयम में धैर्यवान् थे। समस्त कर्मों के हट जाने से उनकी आत्मा अपने स्वरूप में स्थित हो गई थी। वह अनुत्तर थे अर्थात् अखिल विश्व में उनसे श्रेष्ठ कोई नहीं था–वही सर्वश्रेष्ठ थे। समस्त जगत् में, सकल पदार्थों को हथेली पर रहे हुए आंवले के समान प्रत्यक्ष देखने के कारण ज्ञानी थे। वह हिरण्य सुवर्ण आदि बाह्य परिग्रह से तथा कर्मरूप आभ्यन्तर परिग्रह से अतीत–रहित अर्थात् ग्रन्थातीत–निग्रन्थ थे। सात प्रकार के भयों से

'નિરામગંધ' હતા, એટલે કે અવિશુદ્ધિ કોટિ નામના દોષથી રહિત હતા. આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે તેઓ અતિચાર રહિત મૂળગુણો અને ઉત્તર ગુણોથી યુક્ત હોવાને કારણે ચારિત્રવાન્ હતા. અનેક ઉપસર્ગો આવી પડવા છતાં તેમણે ધૈર્યપૂર્વક તેમનો સામનો કર્યો હતો. આ પ્રકારે મેરુ સમાન અડગ હોવાને કારણે તેમને ધૈર્યવાન કહ્યા છે. સમસ્ત કર્મોનો ક્ષય થઈ જવાને કારણે તેમનો આત્મા કર્મ રજથી રહિત થઈને મૂળ સ્વરૂપમાં ચમકતો હતો. તેઓ અનુત્તર (સર્વશ્રેષ્ઠ) હતા એટલે કે આખા વિશ્વમાં તેમના કરતાં શ્રેષ્ઠ અન્ય કોઈ ન હતું. સમસ્ત પદાર્થોને હાથમાં રહેલા આમળાની જેમ પ્રત્યક્ષ જોઈ શકવાને તેઓ સમર્થ હતા, તે કારણે તેમને જ્ઞાની કહ્યા છે. તેઓ સુવર્ણ, ચાંદિ આદિ બાહ્ય પરિગ્રહોથી અને કર્મરૂપ આભ્યન્તર પરિગ્રહથી રહિત હતા, તેથી તેમને ગ્રન્થાતીત–નિર્ગ્રંથ કહ્યા છે. સાત પ્રકારના

इत्यर्थः। (अणाऊ) अनायुः न विद्यते चतुर्विधमपि नरामरनारकतिर्यगायुर्यस्य सोऽनायुः, कर्मबीजानां विनाशेन पुनरुत्पत्तेरभावात्। भगवान् महावीरः सकलपदार्थानां द्रष्टा केवली च। मूलोत्तरगुणाभ्यां विशुद्धचारित्रपालकोऽतिधीरस्तथा स्थितात्मा। सर्वेभ्योऽपि उत्तमो विद्वान् बाह्याभ्यन्तरग्रन्थिरहितो निर्भयः आयुरहित आसीदित्यर्थः ॥५॥

मूलम्—'से भूइपण्णे अणिए अचारी ओहंतरे धीरे अणंतचक्खू।
अणुत्तरे तप्पइ सूरिए व, वइरोयणिंदे व तमं पगासे' ॥६॥

छाया—सभूति प्रज्ञोऽनिकेतचारी ओघन्तरो धीरोऽनन्तचक्षुः।
अनुत्तरं तपति सूर्य इव वैरोचनेन्द्र इव तमः प्रकाशयति ॥६॥

रहित होने के कारण समस्त भयों से रहित थे। चारों प्रकार की आयु से मुक्त थे, क्योंकि कर्म बीज का उन्मूलन कर चुके थे, अतएव उनका पुनः जन्म होना संभवित नहीं था।

आशय यह है कि—भगवान् महावीर सकल पदार्थों के द्रष्टा केवली थे। मूल और उत्तर गुणों से विशुद्ध चारित्र के पालक थे, अत्यन्त धीर तथा स्थितात्मा थे। सब से उत्तम ज्ञानी, बाह्याभ्यन्तर परिग्रह से रहित, निर्भय थे। और आयु से वर्जित थे ॥५॥

'से भूइपण्णे' इत्यादि।

शब्दार्थ—'से—सः' वह भगवान् वर्द्धमान महावीर स्वामी 'भूइपण्णे—भूतिप्रज्ञः' अनन्तज्ञानवाले और 'अणिए अचारी—अनियताचारी' अनियताचारी अर्थात् इच्छानुसार विचरने वाले 'ओघंतरे—ओघन्तरः' संसार

ભયથી રહિત હોવાને કારણે તેમને નિર્ભય કહ્યા છે. તેઓ ચારે પ્રકારના આયુથી રહિત હતા, કારણ કે તેમણે કર્મબીજનો ઉચ્છેદ કરી નાખ્યો હતો, તે કારણે સંસારમાં તેમને ફરી જન્મ લેવાનો ન હતો.

તાત્પર્ય એ છે કે મહાવીર ભગવાન સમસ્ત પદાર્થોના દ્રષ્ટા—કેવળી—હતા, તેઓ મૂળ અને ઉત્તરગુણોથી યુક્ત વિશુદ્ધ ચારિત્રનું પાલન કરનારા હતા. અત્યન્ત ધીર તથા સ્થિતાત્મા હતા. તેઓ સર્વોત્તમ જ્ઞાની, બાહ્ય અને આભ્યન્તર પરિગ્રહથી રહિત, ભયરહિત અને આયુથી રહિત હતા. ॥ ૫ ॥

'से भूइपण्णे' ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'से—सः' તે ભગવાન્ વર્ધમાન મહાવીર સ્વામી 'भूइपण्णे—भूतिप्रज्ञः' અનન્તજ્ઞાન વાળા અને 'अणिए अचारी—अनियताचारी' અનિયતાચારી અર્થાત્ ઇચ્છાનુસાર ફરવાવાળા 'ओघंतरे—ओघन्तरः' સંસાર સાગરને પાર

अन्वयार्थ—(से) सः—वर्द्धमानस्वामी (भूइपण्णे) भूतिप्रज्ञोऽनन्तज्ञानवान् (अणिएअचारी) अनिकेतचारी—गृहरहितः, (ओघंतरे) ओघन्तरः—संसारसमुद्रतरणशीलः (धीरे) धीरः—मेधावी (अणंतचक्खू) अनन्तचक्षुः—केवलज्ञानी (सूरिएव) सूर्य इव प्रकाशकः (अणुत्तरे) अनुत्तरः—सर्वातिशायी (तप्पइ) तपति सर्वेभ्योऽधिकज्ञानीत्यर्थः, (वइरोयणिंदेव) वैरोचनेन्द्र इव (तमं पगासे) तमः प्रकाशयति अग्निरिव अन्धकारं विनाश्य पदार्थप्रकाशकइति ॥६॥

टीका—(से) स भगवान् महावीरस्वामी, (भूइपन्ने) भूतिप्रज्ञः तत्र भूतिशब्दः—वृद्धमङ्गलरक्षास्पर्शेषु वर्त्तते। तथाच भूतिप्रज्ञः, भूतिः—प्रवृद्धा महती—प्रज्ञा यस्य

सागर को पार करनेवाले 'धीरे—धीरः' बुद्धिशाली 'अणंतचक्खू—अनंत चक्षुः' केवलज्ञानी 'सूरिए व—सूर्य इव' जैसे सूर्य 'अणुत्तरे—अनुत्तरः' सबसे ज्यादा 'तप्पइ—तपति' तपता है इसी प्रकार भगवान् सबसे अधिक ज्ञानवाले थे 'वैरोयणिंदेव—वैरोचनेद्र इव' अग्नि के समान 'तमं पगासे' 'तमः प्रकाशयति' अन्धकार से वस्तु का प्रकाश करनेवाले हैं अर्थात् भगवान् अज्ञानरूपी अन्धकार को दूर करके पदार्थों के यथार्थ स्वरूप को प्रकाशित करते हैं ॥६॥

अन्वयार्थ—भगवान् महावीरस्वामी अनन्तज्ञानी, अनिकेत रूप से विचरण करनेवाले अर्थात् गृहरहित, संसारसागर से तिरने वाले, धीर, अनन्तदर्शनवान्, सूर्य के समान प्रकाशशील सर्वोत्तम, सब से अधिक ज्ञानवान्, वैरोचन इन्द्र के समान तथा अग्नि के समान अज्ञानान्धकार का विनाश करके पदार्थों के प्रकाशक थे। ६।

करवावाळा 'धीरे—धीरः' बुद्धिशाळी 'अणंतचक्खू'—अनंतचक्षु' केवळज्ञानी 'सूरिए व—सूर्य इव' जेवी रीते सूर्य 'अणुत्तरे—अनुत्तरः' બધાથી વધારે 'तप्पइ—तपति' तपे छे એવી રીતે ભગવાન બધાથી અધિક જ્ઞાનવાળા હતા 'वैरोयणिंदेव—वैरोचनेन्द्र इव' અગ્નિના સમાન 'तमं पगासे—तमः प्रकाशयति' અંધકારથી વસ્તુને પ્રકાશ કરવાવાળા છે અર્થાત્ ભગવાન્ અજ્ઞાનરૂપી અંધકારને દૂરકરીને પદાર્થોને યથાર્થ સ્વરૂપથી પ્રકાશિત કરે છે ॥ ૬ ॥

સૂત્રાર્થ—ભગવાન્ વર્ધમાન સ્વામી અનન્તજ્ઞાની, અનિયતરૂપે વિચરણ કરનારા, એટલે કે ગૃહરહિત, સંસારસાગરને તરનારા, ધીર, અનન્તદર્શનવાન્, સૂર્યના સમાન પ્રકાશશીલ, સર્વોત્તમ, સૌથી અધિક જ્ઞાનવાન્, વૈરોચન—ઇન્દ્રના સમાન તથા અગ્નિના સમાન અજ્ઞાનાન્ધકારનો વિનાશ કરીને પદાર્થોના પ્રકાશક હતા. ॥ ૬ ॥

स भूतिप्रज्ञः-अनन्तज्ञानवान्, सर्वार्थविषयकज्ञानवान् इत्यर्थः। अथवा सर्वमङ्गलभूतप्रज्ञावान्, यद्वा-जगद्रक्षभूतप्रज्ञावान्। तथा-(अणिएअचारी) अनिकेतचारी, निकेतं-गृहं तद्रहितमनिकेतं यथास्यात्तथा अप्रतिबद्धमित्यर्थः तच्चरितुं शीलं यस्य सोऽनिकेतचारी-अप्रतिबद्धविहारीत्यर्थः तथा-(ओहंतरे) ओघन्तरः, ओघं-संसारं

टीकार्थ—भगवान् महावीर स्वामी 'भूतिप्रज्ञ' थे। भूति शब्द के अनेक अर्थ हैं, यथा-वृद्ध, मंगल, रक्षा और स्पर्श। यहां इसका 'वृद्ध' अर्थ है। जिनकी प्रज्ञा अधिक वृद्धि को प्राप्त हुई हो ऐसे अर्थात् जो अनन्तज्ञानी हैं उन्हें भूतिप्रज्ञ कहते हैं।

तात्पर्य यह है कि भगवान् समस्त पदार्थों को विषय करने वाले ज्ञान से सम्पन्न थे। अथवा वे सब के लिए कल्याणकारी था। अथवा उनकी प्रज्ञा जगत् की रक्षा करनेवाली थी। अथवा उनकी प्रज्ञा लोक में स्थित समस्त पदार्थों का स्पर्श करने वाली-उन्हें विषय करने वाली थी।

भगवान् अनिकेत रूप से विचरण करने वाले थे। परिग्रह से रहित होने के कारण अप्रतिबंध विहारी थे। अतएव 'अणिए अचारी' इस पद का अर्थ है-'अनिकेतचारी'। भगवान् गृहरहित होकर विचरण

ટીકાર્થ—ભગવાન્ મહાવીર સ્વામી 'ભૂતિપ્રજ્ઞ' હતા. 'ભૂતિ' પદના નીચે પ્રમાણે અનેક અર્થ થાય છે જેમ કે 'વૃદ્ધ, મંગળ, રક્ષા અને સ્પર્શ.' અહીં તેનો અર્થ વૃદ્ધ સમજવો જોઇએ. જેમની વિશાળ પ્રજ્ઞા વૃદ્ધિ પામેલી છે, એટલે કે જેઓ અનંત જ્ઞાનથી સંપન્ન છે, તેમને 'ભૂતિપ્રજ્ઞ' કહે છે.

તાત્પર્ય એ છે કે મહાવીર પ્રભુ સમસ્ત પદાર્થોનો બોધ કરાવનારા જ્ઞાનથી સંપન્ન હતા. અહિયાં 'ભૂતિ' પદનો મંગળ અર્થ ગ્રહણ કરવામાં આવે, તો 'તેમનું જ્ઞાન સૌને માટે કલ્યાણકારી હતું.' એવો ભૂતિપ્રજ્ઞનો અર્થ થાય જો 'ભૂતિ' પદનો અર્થ 'રક્ષા' ગ્રહણ કરવામાં આવે, તો 'ભૂતિપ્રજ્ઞ' પદનો અર્થ આ પ્રમાણે થાય-'તેમની પ્રજ્ઞા જગતની રક્ષા કરનારી હતી.' 'ભૂતિ' પદનો 'સ્પર્શ' અર્થ ગ્રહણ કરવામાં આવે, તો ભૂતિપ્રજ્ઞનો અર્થ આ પ્રમાણે થાય-'તેમની પ્રજ્ઞા સમસ્ત પદાર્થોને સ્પર્શ કરનારી-પદાર્થોના વિષયમાં માહિતી પૂરી પાડનારી હતી.

ભગવાન્ મહાવીર અનિકેત રૂપે વિચરણ કરનારા હતા. પરિગ્રહથી રહિત હોવાને કારણે તેઓ અપ્રતિબંધ વિહારી હતા. અથવા 'अणिए अचारी'

तरितुं तारयितुं वा शीलं विद्यते यस्य स ओघन्तरः। (धीरे) धीरः, धीर्बुद्धिस्तया सह राजते इति धीरः परीषहादिभ्योऽक्षुब्धः। तथा-(अणंतचक्खू) अनन्तचक्षुः, अनन्तं ज्ञेयाऽनन्ततया नित्यत्वेन वा चक्षुरिव चक्षुः-केवलज्ञानं यस्य सोऽनन्तचक्षुः। अथवा-लोकस्य प्रकाशकरणात् चक्षुरिव चक्षुः स्वरूपो यस्य भवति सोऽनन्तचक्षुः-केवलालोकवान्। (सूरिए व) सूर्य इव (अणुत्तरं तपति) अनुत्तरं-सर्वलोऽधिकं यथा सूर्यस्तपति न तदधिकस्तापेन कश्चित्। तथा भगवान् तीर्थंकरोऽपि ज्ञानप्रकाशेन सर्वोत्तमः। नास्तिकश्चित् ज्ञानेन ततो महान्। (वइरोयणिंदेव) वैरोचनेन्द्र इव,

---

करते थे-गृह या आश्रम बना कर कहीं एक स्थान पर नहीं रहते थे। ऐसा कहा है

भगवान् संसार से स्वयं तिरनेवाले और दूसरों को भी तारने वाले तथा धीर अर्थात् ज्ञान से विभूषित एवं परीषहों तथा उपसर्गों से क्षुब्ध न होने वाले थे। वह अनन्त चक्षु थे अर्थात् ऐसे ज्ञान से सम्पन्न थे जिसके ज्ञेय अनन्त हैं और जिसका कभी विनाश होना संभव नहीं। अथवा भगवान् लोक के लिए चक्षु के समान अनन्तप्रकाश करने वाले थे। जैसे सूर्य सबसे अधिक देदीप्यमान होता है, उसी प्रकार भगवान् सर्वोत्कृष्ट रूप से देदीप्यमान भास्वर थे। सूर्य सबसे अधिक प्रकाशदेता है, उसकी समता-बराबरी अन्यकोई नहीं कर

એ પદનો અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે-'અનિકેતચારી'-ભગવાન્ મહાવીર ગૃહ અથવા આશ્રમ બનાવીને કોઇ એક જ સ્થાનમાં રહેતા ન હતા.

તેઓ પોતે સંસારને તારનારા અને અન્યને પણ તારનારા હતા. તેઓ ધીર હતા, એટલે કે જ્ઞાનથી વિભૂષિત અને પરીષહો તથા ઉપસર્ગોથી ક્ષુબ્ધ (વિચલિત) નહીં થનારા હતા. તેઓ અનન્તચક્ષુ હતા, એટલે કે એવાં જ્ઞાનથી સંપન્ન હતા કે જેનો કદી પણ વિનાશ થવાનો સંભવ નથી અને જેના જ્ઞેય અનન્ત છે-અથવા ભગવાન લોકને માટે ચક્ષુસમાન-અનન્ત પ્રકાશ કરનારા હતા. જેવી રીતે સૂર્ય સૌથી અધિક દેદીપ્યમાન છે, એજ પ્રમાણે મહાવીર પ્રભુ પણ સર્વોત્કૃષ્ટ જ્ઞાનના પ્રકાશથી અથવા શરીરની કાન્તિથી દેદીપ્યમાન સૂર્યસમાન હતા. સૂર્ય સૌથી અધિક પ્રકાશ આપે છે, તેથી પ્રકાશની બાબતમાં કોઇપણ પદાર્થ તેની સરખામણીમાં ઊભો રહી શકતો નથી,

विशेषेण रोचते-प्रकाशते इति वैरोचनोऽग्निः स एव अतिशयप्रज्वलनाद् इन्द्रः-प्रवृद्धस्तद्वत् (तमं) तमः (पगासे) प्रकाशयति, यथा-प्रदीप्तो ज्वालाजटिलो वह्निः सर्वतः प्रसृतमपि सर्वोच्छादकं तमोऽपनीय पदार्थान् प्रकाशयति चक्षुः सहकारितया, तथा-भगवानपि अज्ञानान्धकारं सर्वतो व्याप्तं सहसापनीय लोकानां कृते सकलपदार्थान् प्रकाशयतीति भवति भगवान् अग्निसदृशः। सर्वप्राणिनाम् अज्ञानं निवार्य पदार्थप्रकाशक इति ॥सू० ६॥

मूलम्—'अणुत्तरं धम्म मिणं जिणाणं, णेया मुणी कासव आसुपन्ने।
इंदेव देवाण महाणुभावे, सहस्सणेता दिविं णं विसिट्ठे'॥७॥

छाया—अनुत्तरं धर्ममिमं जिनानां, नेता मुनिः काश्यप आशुप्रज्ञः।
इन्द्र इव देवानां महानुभावः, सहस्रनेता दिवि खलु विशिष्टः ॥७॥

सकता, इसी प्रकार तीर्थंकर सर्वोत्कृष्ट ज्ञानी होते हैं। उनसे अधिक ज्ञानी अन्य कोई नहीं हो सकता।

वैरोचन का अर्थ है-अग्नि अतिशय जाज्वल्यमान होने से वह इन्द्र कहलाती है। जैसे जलती हुई ज्वालाओं से युक्त अग्नि सब ओर फैले हुए सघन अंधकारको निवारण करके पदार्थों को प्रकाशित करती है, चक्षु के सहायक होती है, उसी प्रकार भगवान् भी सर्वत्र व्याप्त अज्ञान अन्धकार को सहसा दूर करके लोगों के लिए समस्त पदार्थों को प्रकाशित करते हैं। अतएव भगवान् अग्नि के समान हैं अर्थात् प्राणियों के अज्ञान का निवारण करके वस्तुस्वरूप के प्रकाशक हैं, ॥६॥

એજ પ્રમાણે તીર્થંકર સર્વોત્કૃષ્ટ જ્ઞાની હોય છે-તેમના કરતાં અધિક જ્ઞાની કોઇ પણ સંભવી શકતું નથી.

વૈરોચન એટલે અગ્નિ અતિશય જાજ્વલ્યમાન હોવાને કારણે અગ્નિને ઈન્દ્ર કહે છે. જેવી રીતે પ્રજ્વલિત જ્વાળાઓથી યુક્ત અગ્નિ સઘળી દિશાઓમાં વ્યાપેલા ગાઢ અંધકારનો નાશ કરીને પદાર્થોને પ્રકાશિત કરે છે, અને ચક્ષુને તે વસ્તુનું દર્શન કરાવવામાં સહાયક બને છે, એજ પ્રમાણે ભગવાન્ પણ સર્વત્ર વ્યાપેલા અજ્ઞાનરૂપી અંધકારને એકાએક દૂર કરીને લોકોને સમસ્ત પદાર્થોનું દર્શન કરાવે છે. સમસ્ત પદાર્થોના યથાર્થ સ્વરૂપનું લોકોને ભાન કરાવે છે. તેથી ભગવાનને અગ્નિના સમાન કહ્યા છે, એટલે કે તેઓ પ્રાણીઓના અજ્ઞાનનું નિવારણ કરીને વસ્તુસ્વરૂપને પ્રકાશિત કરે છે. ॥૬॥

अन्वयार्थः—(आसुपन्ने) अशुप्रज्ञः—उत्पन्नदिव्यज्ञानः, (कासवे) काश्यपः—काश्यपगोत्रोत्पन्नः (मुणी) मुनिः (जिणाणं) जिनानाम् ऋषभादीनाम् (इणं) इमम् (अणुत्तरं) अनुत्तरं—सर्वतः श्रेष्ठम् (धम्मं) धर्म—श्रुतचारित्ररूपम् (णेया) नेता तस्य प्रणेता (दिवि) दिवि—स्वर्गे (सहस्सदेवाणं) सहस्रदेवानाम् (इंदेव) इन्द्र इव (महाणुभावे विसिट्ठे) महानुभावः—महाप्रभाववान् विशिष्टः प्रधान इति ॥७॥

'अणुत्तरं धम्ममिणं' इत्यादि ।

शब्दार्थ—'आसुपन्ने—आशुप्रज्ञः' शीघ्र बुद्धिवाले 'कासवे—काश्यपः' काश्यपगोत्री 'मुणी—मुनिः' मुनि श्री वर्द्धमान स्वामी 'जिणाणं—जिनानाम्' ऋषभ आदि जिनवरों के इणं—इमं' इस 'अणुत्तरं—अनुत्तरम्' सबसे श्रेष्ठ 'धम्मं—धर्मम्' धर्म के 'नेया—नेता' प्रणेता है जैसे 'दिवि—दिवि' स्वर्गलोक में 'सहस्सदेवाणं—सहस्रदेवानाम्' हजारों देवताओं का 'इंदेव—इन्द्रइव' इन्द्र नेता है एवं 'महाणुभावे विसिट्ठे—महानुभावः विशिष्टः' अधिक प्रभावशाली है इसी प्रकार भगवान् सब जगत में सर्वोत्तम है ॥७॥

अन्वयार्थ—आशुप्रज्ञ अर्थात अनन्तज्ञानी, काश्यप गोत्र में उत्पन्न, मुनि वर्द्धमान स्वामी, ऋषम आदि जिनेश्वरों के इस धर्म के आद्य प्रणेता हैं। जैसे स्वर्ग में इन्द्र सभी देवताओं में महान् प्रभावशाली हैं—सर्वश्रेष्ठ हैं ॥७॥

'अणुत्तरं धम्ममिणं' ईत्यादि

શબ્દાર્થ—'आसुपन्ने—आशुप्रज्ञः' શીઘ્ર બુદ્ધિવાળા 'कासवे काश्यपः' કાશ્યપ-ગોત્રી 'मुणी—मुनिः' મુનિ શ્રી વર્ધમાન સ્વામી 'जिणाणं—जिनानाम्' ઋષભ વગેરે જિનવરોના 'इणं—इमं' આ 'अणुत्तरं—अनुत्तरम्' બધાથી શ્રેષ્ઠ 'धम्मं—धर्मम्' ધર્મના 'नेया—नेता' પ્રણેતા છે. 'दिवि—दिवि' સ્વર્ગલોકમાં 'सहस्सदेवाणं—सहस्रदेवानाम्' હજારો દેવાતાઓના 'इंदेव—इन्द्र इव' ઈન્દ્ર નેતા છે. એવમ્ 'महाणुभावे विसिट्ठे—महानुभावः विशिष्टः' અધિક પ્રભાવશાળી છે એજ પ્રકારે ભગવાન્ બધાજ જગતમાં સર્વોત્તમ છે ॥ ૭ ॥

સૂત્રાર્થ—આશુપ્રજ્ઞ (શીઘ્ર પ્રજ્ઞાવાળા) એટલે કે અનન્તજ્ઞાની, કાશ્યપ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા મુનિ વર્ધમાન સ્વામી, ઋષભ આદિ જિનેશ્વરોના ધર્મના આદ્ય પ્રણેતા છે. જેમ સ્વર્ગમાં ઈન્દ્ર બધાં દેવો કરતાં પ્રભાવશાળી હોય છે, એજ પ્રમાણે સકળ સંસારમાં તીર્થંકર ભગવાન્ સૌથી વધારે પ્રભાવશાળી—સર્વશ્રેષ્ઠ—છે. ॥ ૭ ॥

टीका—(आसुपन्ने) आशुप्रज्ञः-आशु-शीघ्रं प्रज्ञा यस्य स आशुप्रज्ञः (कासवे) काश्यपः-काश्यपगोत्रे समुत्पन्नः (मुणी) मुनिः, मन्यते आगमार्थहेतुद्वारा दृढी-क्रियते इति मुनिः सावद्यकार्ये मौनवान् श्री वर्द्धमानस्वामी (जिणाणं) जिनानाम्, जयन्ति रागादिकमिति जिनाः, आदिनाथादयस्त्रयोविंशतिः तीर्थकरास्तेषाम्। (इणं) इमम्-प्रत्यक्षपरिदृष्टम्। (अणुत्तरं) अनुत्तरम्, नास्ति उत्तरो यस्य सोऽनुत्तरः-सर्वतः प्रधानस्तम्। (धम्म) धर्मम् धर्मस्येत्यर्थः (णेया) नेता प्रणेता-स्वस्या-प्यतीतजिनानां धर्मस्य सञ्चालकः अग्रेसरो विद्यते इतिभावः, यथा-(दिवि) स्वर्गे (सहस्सदेवाणं) सहस्रदेवानाम् (इंदेव) इन्द्र इव (महाणुभावे) महानुभावः, महान् अनुभावः पराक्रमो यस्य स महानुभावः। (विसिट्ठे) विशिष्टः-सर्वातिशायी, यथा-स्वर्गे धनैश्वर्यप्रभादिभ्यो देवानामिन्द्रो नेता महानुभावः, तथा-ऋषभादि-

टीकार्थ—शीघ्र प्रज्ञा वाले अर्थात् अनन्त ज्ञानवान् काश्यपगोत्र-में उत्पन्न, आगमार्थ को हेतु द्वारा दृढ करने वाले या सावद्य कार्य में मौन रखने वाले होने से मुनि श्री वर्द्धमानस्वामी, आदिनाथ आदि पूर्ववर्त्ती तेईस तीर्थंकरों के इस प्रत्यक्षगोचर सर्वोत्तम धर्म के नेता संचालक या अग्रेसर हैं। जैसे स्वर्ग में इन्द्र सहस्रों देवों का नेता और महानुभाव होता है, इसी प्रकार भगवान् सर्वातिशायी अर्थात् सबसे अधिक माहात्म्य से विभूषित हैं।

आशय यह है कि जैसे स्वर्ग में इन्द्र धन, ऐश्वर्य तथा प्रभा आदि में सब से उत्तम देवों का नेता महाप्रभाववान् है। उसी प्रकार ऋषभ आदि तीर्थंकरों द्वारा प्रवर्त्तित एवं समस्त धर्मों से उत्तम धर्म के नेता

ટીકાર્થ—શીઘ્ર પ્રજ્ઞાવાળા એટલે કે અનન્ત જ્ઞાનસંપન્ન, કાશ્યપગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા, આગમાર્થને હેતુ દ્વારા દૃઢ કરનારા અથવા સાવદ્ય કાર્યોમાં મૌન રાખનારા હોવાને કારણે મુનિ વિશેષણથી યુક્ત, શ્રી વર્ધમાનસ્વામી, આદિનાથ આદિ પૂર્વવર્તી ૨૩ તીર્થંકરોના આ પ્રત્યક્ષગોચર સર્વોત્તમ ધર્મના નેતા-સંચાલક-અગ્રેસર છે. જેવી રીતે સ્વર્ગમાં ઇન્દ્ર સૌથી અધિક પ્રભાવશાળી હોવાને કારણે દેવોના નેતા રૂપે શોભે છે, એજ પ્રમાણે આ સંસારમાં સૌથી અધિક માહાત્મ્યથી સંપન્ન હોવાને કારણે મહાવીર પ્રભુને સર્વશ્રેષ્ઠ માનવામાં આવે છે. તાત્પર્ય એ છે કે જેમ સ્વર્ગમાં ઇન્દ્ર ધન, ઐશ્વર્ય તથા પ્રભા આદિમાં સઘળા દેવો કરતાં શ્રેષ્ઠ હોવાને કારણે સઘળા દેવોનો નેતા ગણાય છે તથા સઘળા દેવો કરતાં વધારે પ્રભાવશાળી ગણાય છે, એજ પ્રમાણે ઋષભદેવ આદિ તીર્થંકરો દ્વારા પ્રવર્તિત અને સમસ્ત ધર્મો કરતાં શ્રેષ્ઠ એવાં શ્રુતચારિત્ર રૂપ ધર્મના નેતા હોવાને કારણે,

प्रवर्त्तितसर्वधर्मातिशायिनो धर्मस्य काश्यपगोत्रो भगवान् महावीरस्वामी नेतेव नेता सर्वजीवानां तादृशाऽनुत्तमधर्मे प्रवर्त्तनाद् भवतीति भावः ॥७॥

मूलम्—'से पन्नया अक्खयसागरे वा महोदही वावि अणंतपारे।
अणाइले वा अकसाई भिक्खू सक्केव देवाहिवई जुइमं' ॥८॥

छाया—स प्रज्ञयाऽक्षयसागर इव महोदधिरिवापि अनन्तपारः।
अनाविलो वा अकषायी भिक्षुः, शक्र इव देवाधिपति र्द्युतिमान् ॥८॥

काश्यपगोत्रीय भगवान् महावीर स्वामी हैं, क्योंकि वे समस्त जीवों को उस अनुत्तम धर्म में प्रवृत्त करते हैं ॥७॥

'से पन्नया' इत्यादि।

शब्दार्थ—से—सः' वह भगवान् महावीर स्वामी 'सागरे वा—सागर इव' समुद्र के समान 'पन्नया—प्रज्ञया' बुद्धि से 'अक्खए—अक्षयः' अक्षय है 'महोदही वावि—महोदधिरिव' स्वयंभूरमण समुद्र के समान 'अणंतपारे—अनन्तपारः' अपार प्रज्ञा वाले हैं 'अणाइले वा—अनाविलोवा' जैसे समुद्र का जल निर्मल है उसी प्रकार भगवान् निर्मल प्रज्ञावाले हैं 'अकसाई—अकषायी' भगवान् कषायों से रहित हैं और 'मुक्के—मुक्तः' ज्ञानावरणीय आदि आठ प्रकार के कर्मों से रहित हैं 'सक्केव—शक्र इव' भगवान् इन्द्र के समान' देवाहिवई—देवाधिपतिः' देवताओं के अधिपति हैं 'जुइमं—द्युतिमान्' तथा अत्यन्त तेजवाले हैं ॥८॥

કાશ્યપ ગોત્રીય મહાવીર સ્વામીને સર્વશ્રેષ્ઠ ગણવામાં આવે છે, કારણ કે તેઓ સમસ્ત જીવોને તે અનુપમ ધર્મમાં પ્રવૃત્ત કરે છે. ॥ ૭ ॥

'से पन्नया' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'से—सः' તે ભગવાન મહાવીર સ્વામી 'सागरे वा—सागर इव' સમુદ્ર સમાન 'पन्नया—प्रज्ञया' બુદ્ધિથી 'अक्खए—अक्षयः' અક્ષય છે 'महोदही-वावि—महोदधिरिव' સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રના સમાન 'अणंतपारे—अनन्तपारः' અપાર પ્રજ્ઞા વાળા છે 'अणाइले वा—अनाविलो वा' જેમ સમુદ્રનું પાણી નિર્મળ છે તેજ પ્રકારે ભગવાન્ નિર્મલ પ્રજ્ઞાવાળા છે 'अकसाई—अकषायी' ભગવાન્ કષાયો થી રહિત છે અને 'मुक्के—मुक्त' જ્ઞાનાવરણીય વગેરે આઠ પ્રકારના કર્મોથી રહિત છે 'सक्केव—शक्र इव' ભગવાન્ ઇન્દ્રના સમાન 'देवाहिवई—देवाधिपतिः' દેવતાઓના અધિપતી છે 'जुईमं—द्युतिमान्' તથા અત્યંત તેજવાળા છે. ॥૮॥

अन्वयार्थ—(से) स वर्द्धमानस्वामी (सागरे वा) सागर इव–स्वयम्भूरमण-समुद्रवत् (पन्नया) प्रज्ञया–बुद्ध्या (अक्खयः) अक्षयः–स्वयम्भूरमणवत्, अथवा (महोदही वावि) महोदधिः–स्वयम्भूरमणसमुद्र इवापि (अणंतपारे) अनन्तपारः–अपारप्रज्ञावानित्यर्थः (अणाइले वा) अनाविलो वा–निर्मलः, (अकसाई) अकषायी–कषायरहितः (मुक्के) मुक्तः–ज्ञानावरणीयाद्यष्टकर्मरहितः (सक्केव) शक्र इव–इन्द्रवत् (देवाहिवई) देवानामधिपतिः (जुइमं) द्युतिमान्–अतितेजस्वी वर्द्धमानोऽस्तीति ॥८॥

टीका--(से) स भगवान् महावीरः (सागरेव) सागर इव–समुद्रवत् (पन्नया) प्रज्ञया, प्रकर्षेण ज्ञायते समस्तोऽपि पदार्थोऽनया इति प्रज्ञा तया प्रज्ञया ज्ञानेन (अक्खय) अक्षयः–क्षयरहितः, ज्ञातव्येऽर्थे जीवाजीवादिरूपे भगवतः प्रज्ञा न क्षीयते, तथा नैव प्रतिहन्यते। सा हि–तदीयबुद्धिः केवलज्ञानात्मिका, सा च कालतः साद्य-

---

अन्वयार्थ—भगवान् वर्द्धमानस्वामी प्रज्ञा से समुद्र के समान अक्षय हैं अर्थात् स्वयंभूरमण समुद्र के समान अप्रतिहत ज्ञान से सम्पन्न हैं अथवा महासागर के जैसे अनन्तपार–अनन्तप्रज्ञावान् हैं। वह निर्मल, निष्कषाय, ज्ञानावरणीय आदि कर्मों से रहित तथा इन्द्र के समान देवों के अधिपति और अत्यन्त तेजस्वी हैं ॥८॥

टीकार्थ—'से' इत्यादि, वह भगवान् वर्द्धमानस्वामी 'सागरेव' सागर–समुद्रके समान 'पन्नया अक्खए' प्रज्ञासे अक्षय हैं, प्रकर्षपने से समस्त पदार्थ जिसके द्वारा जाना जाय उसे प्रज्ञा कहते हैं–उस प्रज्ञासे क्षयरहित हैं, अर्थात् ज्ञातव्य–जानने योग्य जीवाजीवादिरूप अर्थ में भगवान् का ज्ञान न प्रतिहत होता है और न क्षीण होता है यथावस्थितस्वरूप में नित्य रहता है। वह भगवान् की प्रज्ञा केवलज्ञानरूप है

સૂત્રાર્થ—ભગવાન્ મહાવીર સ્વામી પ્રજ્ઞામાં સમુદ્રના સમાન અક્ષય્ય હતા, એટલે કે સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રના સમાન અપ્રતિહત જ્ઞાનથી સંપન્ન હતા. અથવા જેમ મહાસાગર અપાર જલથી યુક્ત હોય છે, એજ પ્રમાણે તેઓ અનન્ત જ્ઞાનથી યુક્ત હતા. તેઓ નિર્મળ, નિષ્કષાય, જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોથી રહિત, તથા ઇન્દ્રની જેમ દેવોના અધિપતિ તથા અત્યન્ત તેજસ્વી હતા. ॥૮॥

ટીકાર્થ—'સે' ઇત્યાદિ ભગવાન્ વર્ધમાનસ્વામી 'સાગરેવ' સમુદ્રની જેમ 'पन्नया अक्खए' પ્રજ્ઞાથી અક્ષય છે, પ્રકર્ષપણાથી સઘળા પદાર્થો જેના દ્વારા જાણી શકાય તેને પ્રજ્ઞા કહેવાય છે. તે પ્રજ્ઞાથી અક્ષય છે. અર્થાત્ જાણવા જેવા જીવાજીવાદિરૂપ અર્થમાં ભગવાનનું જ્ઞાન પ્રતિહત થતું નથી તેમ ઓછું થતું નથી. યથાવસ્થિતપણાથી નિત્ય રહે છે. ભગવાનની પ્રજ્ઞા–કેવળ-

पर्यवसाना द्रव्यक्षेत्रभावैरपि अनन्ता। (महोदही वा वि) महोदधिरिवापि महोदधिः-स्वयम्भूरमणसमुद्रस्तद्वत् (अणंतपारे) अनन्तपारः-पारान्तरहितः, यथा स्वयम्भूरमणो जलेनाऽनन्तपारः, तथा-भगवानपि प्रज्ञयाऽनन्तपारः। (अणाइले) अनाविलः-निर्मलः, यथा-स्वयम्भूरमणस्य जलम् अनाविलं-सर्वदोषविनिर्मुक्तम्, तथा-भगवतो ज्ञानमपि तथाविधकर्मलेशाभावादकलुषं सर्वदोषरहितमतिनिर्मलं विद्यते। (अकसाई) अकषायी, कषायाः क्रोधमानमायालोभलक्षणाः ते विद्यन्ते यस्य स कषायी, अकषायी-कषायरहितः। (भिक्खू) भिक्षुः सत्यपि निश्शेषान्तरायक्षये सर्वलोकपूज्यत्वेऽपि च निरवद्यभिक्षणशीलत्वाद् भिक्षुः, (सक्केव) शक्र इव।

वह काल से सादि-आदिसहित और अपर्यवसित-अन्तरहित हैं अर्थात् द्रव्यक्षेत्र काल भाव से अनन्त हैं 'महोदही वावि' स्वयंभूरमण समुद्र के समान 'अणंतपारे' अनन्तपार हैं अर्थात् जिस प्रकार स्वयंभूरमण समुद्र जलसे अनन्तपार है। उसके पार का अन्त भी है किन्तु भगवान् की प्रज्ञा का अन्त ही नहीं है भगवान् अनन्तपार वाले हैं। तथा 'अनाविले' निर्मल है जिसप्रकार स्वयंभूरमणका जल अतिनिर्मल सर्वदोषरहित होता है उसी प्रकार भगवान् का ज्ञान भी उस प्रकारके कर्मलेशके अभावसे अकलुष-अर्थात् सर्व दोषरहित अतिनिर्मल है। तथा भगवान् 'अकसाई' क्रोधादि चारों कषायों से रहित हैं। ऐसे वे भगवान् 'भिक्खू' सबप्रकार के अन्तरायकर्म के क्षयहोनेपर और समस्तलोक के पूज्य होनेपर भी निरवद्यभिक्षण स्वभाववाले अर्थात्

જ્ઞાનરૂપ છે. તે કાળથી સાદિ કહેતાં આદિયુક્ત છે. અને અપર્યવસિત-અંતરહિત છે. અર્થાત્ દ્રવ્યક્ષેત્ર કાળ અને ભાવથી અનન્ત છે. 'महोदही वा वि' સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રની જેમ 'अणंतपारे' અનન્તપાર છે. અર્થાત્ જેમ સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર જળથી અનન્તપાર-પાર ન પામી શકાય તેવો હોવા છતાં તેનો અંત પણ છે. પરંતુ ભગવાનની પ્રજ્ઞાનો અંત નથી એટલે ભગવાન્ અનંતપાર છે. તથા अनाविले' નિર્મળ છે જેમ સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રનું જળ અત્યંત નિર્મળ અને સર્વ દોષોથી રહિત હોય છે, એજ પ્રમાણે ભગવાનનું જ્ઞાન પણ એવા પ્રકારના કર્મલેશના અભાવથી અકલુષ અર્થાત્ સર્વદોષ રહિત હોવાથી અત્યંત નિર્મળ છે. તથા ભગવાન્ 'अकसाई' ક્રોધાદિ ચારે પ્રકારના કષાયોથી રહિત છે. એવા ભગવાન્ 'भिक्खू' સર્વ પ્રકારના અન્તરાય કર્મનો ક્ષય થવા છતાં અને સમસ્ત લોકમાં પૂજ્ય હોવા છતાં પણ નિરવદ્ય ભિક્ષાચરણના સ્વભાવવાળા અર્થાત્ નિરવદ્ય ભિક્ષા-

(देवाहिवई) देवाधिपतिः। (जुइमं) द्युतिमान्, यथा शक्रो द्युतिमान्-देवानामधिपतिः, तथा-भगवानपि द्युतिमान् देवाधिपतिरस्ति ॥सू०८॥

मूलम्-'से वीरिएणं पडिपुन्नवीरिए, सुदंसणे वा णगसव्व सेट्ठे।
सुरालए वासि मुदागरे से विरायए णेगगुणोववेए'॥९॥

छाया—स वीर्येण प्रतिपूर्णवीर्यः सुदर्शन इव नगसर्वश्रेष्ठः।
सुरालयो वासिमुदाकरः स विराजतेऽनेकगुणोपपेतः ।९॥

अन्वयार्थ—(से) स भगवान् वर्द्धमानस्वामी (वीरिएणं) वीर्येण-आत्मबलेन (पडिपुन्नवीरिए) प्रतिपूर्णवीर्यः-वीर्यान्तरायस्य क्षयात् (सुदंसणे वा) सुदर्शन इव

निरवद्य भिक्षामात्र से जीवन निर्वाह करनेवाले होने से भिक्षु कहलाते हैं, 'सक्केव देवाहिवई जुइमं' जिसप्रकार देवों का अधिपति शक्रेन्द्र द्युतिमान् है उसी प्रकार भगवान् भी द्युतिमान् और देवाधिदेव हैं ॥८॥

'से वीरिएणं' इत्यादि।

शब्दार्थ—'से-सः' वह भगवान् महावीर स्वामी 'वीरिएणं-वीर्येण' आत्मबल से 'पडिपुण्णवीरिए-प्रतिपूर्णवीर्यः, पूर्ण वीर्यवाले हैं 'सुदंसणे-वा-सुदर्शन इव' जिस प्रकार पर्वतों में सुमेरु 'णगसव्वसेट्ठे-नगसर्वश्रेष्ठः' सब पर्वतों में श्रेष्ठ है 'सुरालए-सुरालये' देवलोक में 'वासिमुदागरे-वासिमुदाकरः' निवास करनेवालों को हर्ष उत्पन्न करनेवाले णेगगुणोववेए-अनेकगुणोपपेतः' अनेक गुणों से युक्त होकर 'विरायए-विराजते' विराजमान होते हैं अर्थात् प्रकाशित होते हैं ॥९॥

માત્રથી જીવન નિર્વાહ કરવાવાળા હોવાથી ભિક્ષુ કહેવાય છે. 'सक्केव देवाहिवई जुइमं' જેમ દેવોનો અધિપતિ શક્રેન્દ્ર દ્યુતિમાન્ છે. એજ પ્રમાણે ભગવાન્ પણ દ્યુતિમાન્ અને દેવાધિદેવ છે. ॥ ૮ ॥

'से वीरिएणं' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'से-सः' તે ભગવાન્ મહાવીરસ્વામી 'वीरिएणं-वीर्येण' આત્મબળથી 'पडिपुण्णवीरिए-प्रतिपूर्णवीर्यः' પૂર્ણ વીર્યવાળા છે. 'सुदंसणे वा-सुदर्शन इव' તેઓ પર્વતોમાં સુમેરૂ 'णगसव्वसेट्ठे-नगसर्वश्रेष्ठः' બધા પર્વતોમાં શ્રેષ્ઠ છે 'सुरालए-सुरालये' દેવલોકમાં 'वासिमुदागरे-वासिमुदाकरः' નિવાસ કરવાવાળાઓને હર્ષ ઉત્પન્ન કરવાવાળા 'णेगगुणोववेए-अनेकगुणोपपेतः' અનેક ગુણોથી યુક્ત થઈને 'विरायए-विराजते' વિરાજમાન થાય છે. અર્થાત્ પ્રકાશિત થાય છે. ॥ ૯ ॥

(णगसव्वसेट्ठे) नगसर्वश्रेष्ठः-सर्वपर्वतेषु प्रधानः (सुरालए) सुरालयो देवलोकः (वासिमुदागरे) वासिमुदाकरः-देवलोकवासिनां हर्षजनकः (णेगगुणोववेए) अनेकगुणोपपेतः-प्रशस्तवर्णादिगुणैर्युतः (विरायए) विराजते-शोभते इति ॥९॥

टीका—(से) सः (वीरिएणं) वीर्येण-वीर्यान्तरायकर्मणोऽशेषतः क्षयाद् आत्मबलेन (पडिपुन्नवीरिए) प्रतिपूर्णवीर्यः (णगसव्वसेट्ठे) नगसर्वश्रेष्ठः (सुदंसणे वा) सुदर्शन इव-यथा-सुदर्शनो मेरुः जम्बूद्वीपस्य नाभिभूतः सर्वेषां पर्वतानां मध्ये श्रेष्ठः प्रधानः, तथा-भगवानपि सर्वेभ्योऽपि श्रेष्ठः। यथा-(सुरालए) सुरालयः-देवलोकः (वासिमुदागरे) वासिमुदाकरः-वासिनां स्वस्मिन्निवसतां देवदेवीनां मुदाकरः-हर्षजनकः तथा-(णेगगुणोववेए) अनेकगुणोपपेतः-प्रशस्तवर्णरसगन्ध

अन्वयार्थ—भगवान् वर्द्धमानस्वामी वीर्य अर्थात् आत्मबल से प्रतिपूर्ण वीर्य वाले हैं, क्योंकि उनका वीर्यान्तराय कर्म समूल क्षीण हो चुका है। वे समस्त पर्वतों में सुदर्शन पर्वत के समान प्रधान हैं। वे देवगणों को प्रमोद देने वाले और प्रशस्त वर्ण आदि गुणों से युक्त होकर विराजमान हैं ॥९॥

टीकार्थ—वीर्यान्तराय कर्म का क्षय हो जाने से भगवान् सम्पूर्ण वीर्यवान् अर्थात् आत्मबल से सम्पन्न हैं। जैसे जम्बूद्वीप की नाभि के समान सुदर्शन मेरु, समस्त पर्वतों में प्रधान है, उसी प्रकार भगवान् भी बल वीर्य आदि गुणों से सब में श्रेष्ठ हैं। जैसे देवलोक अपने में निवास करने वाले देवों और देवियों के लिए मुदाकर-हर्षजनक है, क्योंकि प्रशस्त वर्ण, रस गंध, स्पर्श और प्रभाव आदि गुणों से युक्त

સૂત્રાર્થ—ભગવાન્ વર્ધમાન સ્વામી અનન્ત વીર્યથી સંપન્ન હતા, એટલે કે આત્મબળથી પ્રતિપૂર્ણ વીર્યવાળા હતા, કારણ કે તેમણે વીર્યાન્તરાય કર્મનો સદંતર વિનાશ કરી નાખ્યો હતો. જેમ સઘળા પર્વતોમાં સુદર્શન (સુમેરુ) શ્રેષ્ઠ છે, એજ પ્રમાણે તેઓ સઘળા લોકોમાં સર્વોત્તમ હતા તેઓ દેવગણોને પ્રમોદ (આનંદ) દેનારા અને પ્રશસ્ત વર્ણ આદિ ગુણોથી વિભૂષિત હતા. ॥૯॥

ટીકાર્થ—મહાવીર પ્રભુના વીર્યાન્તરાય કર્મનો ક્ષય થઇ ગયો હતો, તેથી તેઓ સંપૂર્ણ વીર્યવાન્ એટલે કે આત્મબળથી સંપન્ન હતા. જેવી રીતે જંબૂદ્વીપની નાભિના જેવો સુદર્શન (મેરુ) પર્વત સઘળા પર્વતોમાં શ્રેષ્ઠ છે, એજ પ્રમાણે મહાવીર પ્રભુ પણ બળ, વીર્ય આદિ ગુણોમાં સૌથી શ્રેષ્ઠ છે, જેમ દેવલોકમાં નિવાસ કરનારા દેવતાઓને માટે દેવલોક આનંદજનક છે, કારણ કે તે (દેવલોક) પ્રશસ્ત વર્ણ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ અને પ્રભાવ આદિ

स्पर्शप्रभादिगुणैरुपेतः, (विरायए) विराजते, यथा सुरालयोऽनेकगुणैरुपेतो विराजते, स च स्त्रवासिनां सर्वदैव आनन्दकरः तथा-भगवानपि सर्वगुणसम्पन्नः सर्वजीवानामानन्दकरः ॥९॥

दृष्टान्तभूतमेरुवर्णनाय प्राह-(सयं) इत्यादि

मूलम्-'सयं सहस्साण उ जोयणाणं, तिकंडगे पंडगवेजयंते।
से जोयणे णवणवइसहस्से, उद्धुस्सिओ हेट्ठ सहस्समेगं॥१०॥

छाया—शतं सहस्राणां तु योजनानां त्रिकण्डकः पण्डकवैजयन्तः।
स योजनानि नवनवतिसहस्राणि ऊर्ध्वमुच्छ्रितोऽधः सहस्रमेकम्॥१०॥

होता है उसी प्रकार भगवान् सब को प्रमोद देनेवाले तथा अनेक गुणों से विभूषित होकर विराजमान हैं।

तात्पर्य यह है कि जैसे सुरालय अनेक गुणों से युक्त होकर विराजमान होता है और देवलोकवासियों को सदैव आनन्द देता है, उसी प्रकार भगवान् भी समस्त गुणों से सम्पन्न तथा सर्व जीवों को प्रमोद प्रदान करने वाले हैं ॥९॥

दृष्टान्तभूत मेरु का वर्णन करने के लिए सूत्रकार कहते हैं 'सयं' इत्यादि।

शब्दार्थ-'सहस्साण उ जोयणाणं सयं-सहस्राणां योजनानां तु शतम्' वह सुमेरु पर्वत सौ हजार योजन की ऊँचाईवाला है 'तिकंडगे-त्रिकंडकः' उसके तीन विभाग हैं 'पडंगवेजयंते-पण्डकवैजयन्तः' उस सुमेरु पर्वत के सबसे ऊपर रहा हुआ पण्डक वन पताका के जैसा शोभायमान हो

ગુણોથી યુક્ત હોય છે, એજ પ્રમાણે મહાવીર પ્રભુ પણ સૌને પ્રમોદ દેનારા પ્રશસ્ત વર્ણાદિ ગુણોથી સંપન્ન હતા.

તાત્પર્ય એ છે કે સુરાલય (દેવલોક રૂપ દેવતાઓનું નિવાસસ્થાન) અનેક ગુણોથી વિભૂષિત હોવાને કારણે તેમાં નિવાસ કરનારા દેવ દેવીઓને આનંદ પ્રદાન કરે છે, એજ પ્રમાણે મહાવીર પ્રભુ પણ સમસ્ત ગુણોથી સંપન્ન હોવાને કારણે સમસ્ત જીવોને પ્રમોદ પ્રદાન કરનારા હતા. ॥ ૯ ॥

આગલા સૂત્રમાં મેરુ પર્વતનું દૃષ્ટાન્ત આપવામાં આવ્યું છે, તેથી હવે સૂત્રકાર મેરુ પર્વતનું વર્ણન કરે છે-'સયં' ઇત્યાદિ-

શબ્દાર્થ-'सहस्साण उ जोयणाणं सय-सहस्राणां योजनानां तु शतम्' તે સુમેરૂ પર્વત સો હજાર યોજનની ઊંચાઈ વાળો છે. 'तिकंडगे-त्रिकंडकः' જેના ત્રણ વિભાગ છે. 'पडंगवेजयंते-पण्डकवैजयन्तः' તે સુમેરૂ પર્વતના અધો ભાગથી

अन्वयार्थः-(सहस्साण उ जोयणाणं सयं) सहस्राणां योजनानां तु शतम्-लक्षयोजनशतमुच्चैः (तिकंडगे) त्रिकण्डः भौमजाम्बूनदवैडूर्येति विभागत्रयवान (पंडगवेजयंते) पताकारूपेण पण्डकवनं तत्र व्यवस्थितम् (से) सः-मेरुः (जोयणे णवणवइ सहस्से) योजनानि नवनवतिसहस्राणि (उद्धुस्सिओ) ऊर्ध्वमुच्छ्रितः (सहस्समेगं हेट्ठ) सहस्रमेकमधो व्यवस्थित इति ॥१०॥

टीका—(सहस्साण उ सहस्राणां तु (जोयणाणं) योजनानाम् (सयं) शतम्, पर्वतो मेरुःसहस्रयोजनानां शतम् योजनानामेकं लक्षमित्यर्थः उन्नतः तथा-(तिकंडगे) त्रिकण्डकः, तत्र त्रीणि काण्डानि भौमजाम्बूनदवैडूर्यमयानि सन्ति (पंडगवेजयंते) पण्डकवैजयन्तः-पण्डकवनं शिरसि व्यवस्थितं वैजयन्तीरूपं पताकोपमं

रहा है 'से-सः' वह मेरु पर्वत 'जोयणे णवणवतिसहस्से-योजनानि नवनवतिसहस्राणि' निन्नानवे हजार योजन 'उद्धुस्सिओ-ऊर्ध्वमुच्छ्रितः' ऊपर की ओर ऊंचा है 'सहस्समेगं हेट्ठ-सहस्रमेकं अधः' तथा एक हजार योजन भूमि के अंदर के भाग में गडा है ॥१०॥

अन्वयार्थ—मेरु पर्वत एक लाख योजन ऊँचा तथा भौम, जम्बूनद और वैडूर्य इन तीन विभागों वाला है। वहाँ पताका रूप से पण्डक वन रहा हुआ है। वह सुमेरु निन्न्यानवे (९९) निन्यानवे हजार योजन ऊपर है और एक हजार योजन पृथ्वी के नीचे है ॥१०॥

टीकार्थ—सुमेरु पर्वत सौ हजार अर्थात् एक लाख योजन ऊंचा है। उसमें तीन काण्ड हैं-भौमकाण्ड, जाम्बूनदकाण्ड और वैडूर्यकाण्ड, पण्डकवन उसकी पताका के समान स्थित है। वह सुमेरु

ઉપર રહેલ પંડકવન ધજાની જેમ શોભાયમાન થઇ રહેલ છે. 'से-सः' તે મેરૂપર્વત 'जोयणे णवणवतिसहस्से-योजनानि नवनवतिसहस्राणि' નવ્વાણું હજાર યોજન 'उद्धुस्सिओ-ऊर्ध्वमुच्छ्रितः' ઉપરની બાજુ ઉંચો છે 'सहस्समेगं हेट्ठ-सहस्रमेकं अध.' તથા એક હજાર યોજન ભૂમિની અંદરના ભાગમાં દટાયેલો છે ॥ ૧૦ ॥

સૂત્રાર્થ—મેરુ પર્વત એક લાખ યોજન ઊંચો છે. તેના નીચે પ્રમાણે ત્રણ વિભાગો છે-ભૌમ, જામ્બૂનદ અને વૈડૂર્ય ત્યાં પંડકવન તેની પતાકાના જેવું શોભે છે. તે મેરુ પર્વત જમીનની ઉપર ૯૯૦૦૦ નવાણુ હજાર યોજનની ઊંચાઈ સુધી અને પૃથ્વીની નીચે ૧૦૦૦ એક હજાર યોજન સુધી વ્યાપ્ત છે. ।૧૦।

ટીકાર્થ—સુમેરુ પર્વત એક લાખ યોજન ઊંચો છે, તેના ત્રણ કાંડ (વિભાગ) છે. (૧) ભૌમકાંડ, (૨) જામ્બૂનદકાંડ, અને (૩) વૈડૂર્યકાંડ પંડકવન

यस्य स पण्डकवैजयन्तः। (से) स मेरुः लक्षयोजनमध्यात् (जोयणे) योजनानि (णवणवइ सहस्से) नवनवतिसहस्राणि (उद्धुस्सिओ) ऊर्ध्वमुच्छ्रितः-उन्नतः, तथा-(सहस्समेगं सहस्रयोजनमेकम् (हेट्ठ) अधो व्यवस्थितः, नवनवतिसहस्रयोजनमूर्ध्वमुन्नतः, एकं सहस्रयोजनमधोभूमौ निविष्टः, भौमजाम्बूनदवैडूर्यत्रिभागत्रयवान्, यस्य पण्डकवनमेव पताकारूपम्, एतादृशो मेरुः पर्वतः सर्वतः श्रेष्ठ इति॥१०॥

मूलम्-'पुट्ठे णभे चिट्ठइ भूमिवट्ठिए, जं सूरिया अणुपरिवट्टयंति।
से हेमवन्ने बहुनंदणे य, जंसी रइं वेदयंति महिंदा॥११॥

छाया—स्पृष्टो नभसि तिष्ठति भूम्यवस्थितो यं सूर्या अनुपरिवर्त्तयन्ति।
स हेमवर्णो बहुनन्दनश्च यस्मिन् रतिं वेदयन्ति महेन्द्राः॥११॥

निन्यानवे सहस्र योजन ऊपर अर्थात् पृथ्वी के ऊपर है और एक हजार योजन पृथ्वी के अधोभाग में है।

तात्पर्य यह है-सुमेरु पर्वत की कुल ऊंचाई एकलाख योजन की है। उसमें से निन्यानवे हजार योजन पृथ्वी के ऊपर और एक हजार योजन पृथ्वी के नीचे है। उसमें तीन काण्ड हैं-भौम, जाम्बूनद और वैडूर्य। पण्डक वन उसकी पताका के समान है। ऐसा मेरु पर्वत सभी पर्वतों में प्रधान है॥१०॥

'पुट्ठे णभे' इत्यादि।

शब्दार्थ-'से-सः' वह मेरु पर्वत 'णभे पुट्ठे-नभः स्पृष्टः' आकाशको स्पर्श किया हुआ 'भूमिवट्ठिए-भूम्यवस्थितः' पृथ्वी पर 'चिट्ठइ-तिष्ठति'

તેની પતાકાના જેવું છે. સુમેરુ પર્વત પૃથ્વીની સપાટી પર ૯૯૦૦૦ નવાણું હજાર યોજન ઊંચાઈ સુધી વ્યાપેલો છે. અને એક હજાર યોજન સુધી તે પૃથ્વીની નીચે વ્યાપેલો છે

તાત્પર્ય એ છે કે સુમેરુ પર્વતની કુલ ઊંચાઈ એક લાખ યોજન પ્રમાણુ છે. તેમાંથી ૯૯ નવાણુ હજાર યોજન પૃથ્વીની ઉપર અને એક હજાર યોજન પૃથ્વીની નીચે છે, તેમાં ભૌમકાંડ, જામ્બૂનદકાંડ અને વૈડૂર્યકાંડ નામના ત્રણ કાંડ છે, પંડકવન તેની પતાકાના જેવું શોભે છે એવો સુમેરુ પર્વત સઘળા પર્વતોમાં શ્રેષ્ઠ છે. ॥ ૧૦ ॥

'પુટ્ઠે ણભે' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ-'સે-સઃ' તે મેરૂપર્વત 'ણભે પુટ્ઠે-નભઃ સ્પૃષ્ટઃ' આકાશને સ્પર્શ કરીને 'ભૂમિવટ્ઠિએ-ભૂમ્યવસ્થિતઃ પૃથ્વી પર 'ચિટ્ઠઇ-તિષ્ઠતિ' સ્થિર રહે છે. 'જં-યત્' જે

अन्वयार्थः-(से) स मेरुः (णभे पुट्ठे) नभसि स्पृष्टः-नभसि-आकाशे लग्नो व्याप्तः (भूमिवट्ठिए) भूम्यवस्थितः-भूमिमध्ये स्थितः (चिट्ठइ) तिष्ठति-स्थितो विद्यते, (जं) यं-मेरुम् (सूरिया) सूर्याः-आदित्या ज्योतिष्काः (अणुपरिवट्टयंति) अनुपरिवर्त्तयन्ति-परिभ्रमन्ति, स मेरुः (हेमवन्ने) हेमवर्णः-वर्णेन सुवर्णसदृशः, (बहुनंदणे य) बहुनन्दनश्च-अनेकानन्दवनयुक्तः (जंसि) यस्मिन् मेरौ (महिंदा) महेन्द्रा देवाः (रइं वेदयंति) रतिमानन्दं वेदयन्ति-अनुभवन्तीति ॥११॥

टीका—(से) स मेरुपर्वतः (णभे) नभसि-आकाशे (पुट्ठे) स्पृष्टः-नभःस्पर्शी औन्नत्यात् नभो गच्छतीतिवत् नभो व्याप्य तिष्ठति। तथा-(भूमिवट्ठिए) भूम्यवस्थितः-भूमिं चाऽवगाह्य स्थितः, ऊर्ध्वाऽधस्तिर्यग्लोकसंस्पर्शी सुमेरुः। (जं)

स्थित रहता है 'जं-यं' जो मेरु को 'सूरिया-सूर्याः' आदित्य 'अणुपरिवट्टयंति-अनुपरिवर्त्तयन्ति' परिक्रमा करते रहते हैं 'हेमवन्ने-हेमवर्णः' वह सुवर्ण के समान वर्णवाला 'बहुनंदने य-बहुनन्दनश्च' अनेक नन्दन वनों से युक्त है 'जंसि-यस्मिन्' जिस मेरु पर 'महिंदा-महेन्द्राः' महेन्द्रलोक 'रतिं-वेदयंति-रतिं वेदयन्ति' आनन्द का अनुभव करते हैं ॥११॥

अन्वयार्थ—वह मेरु पर्वत आकाश को स्पर्श करता है और भूमि के भीतर रहा हुआ है। सूर्य आदि ज्योतिष्क उसकी परिक्रमा करते रहते हैं। वह स्वर्णवर्णवाला है, अनेक उद्यानों से युक्त है और महेन्द्र देव वहाँ रतिका अनुभव करते हैं ॥११॥

टीकार्थ—सुमेरु पर्वत आकाशस्पर्शी है-ऊँचाई होने के करण आकाश को व्याप्त करके स्थित है और पृथ्वी की अवगाहना करके भी

મેરૂને 'सूरिया-सूर्याः' સૂર્યો 'अणुपरिवट्टयति-अनुपरिवर्तयन्ति' પ્રદક્ષિણા કરતા રહે છે 'हेमवण्णे-हेमवर्णः' તે સોના સરીખાવર્ણવાળો 'बहुनंदने य-बहुनन्दनश्च' અનેક નંદનવનોથીયુક્ત છે. 'जंसि-यस्मिन्' જે મેરૂ પર' 'महिंदा-महेन्द्राः' મહેન્દ્ર લોક 'रतिं वेदयंति'-रतिं वेदयन्ति' આનંદાનુભવ કરતા રહે છે ।૧૧।

સૂત્રાર્થ—તે મેરુ પર્વત આકાશને સ્પર્શીને રહેલ છે. અને ભૂમિના અંદરના ભાગમાં પણ ફેલાયેલો છે. સૂર્ય આદિ જ્યોતિષિક દેવો તેની પ્રદક્ષિણા કરે છે તે સુવર્ણના જેવા વર્ણવાળો, અનેક ઉદ્યાનોથી યુક્ત અને મહેન્દ્રાદિ દેવોની રતિક્રીડાનું સ્થાન છે ॥ ૧૧ ॥

ટીકાર્થ—મેરુ પર્વત આકાશસ્પર્શી છે ઘણો ઊંચો હોવાને કારણે તે આકાશ સુધી વ્યાપેલો છે અને તેનો ૧૦૦૦ એક હજાર યોજન પ્રમાણ ભાગ

यं मेरुम् (सूरिया) सूर्याः—आदित्याः ज्योतिष्काः सूर्यचन्द्रग्रहनक्षत्रताराख्पाः ते सर्वे (अणुपरिवट्टयंति) अनुपरिवर्त्तयन्ति, यस्य मेरोः पार्श्वतः सकलज्योतिष्कगणाः परिभ्रमन्ति, (हिमवन्ने) हेमवर्णः, हेम्नः—सुवर्णस्य वर्णः—रूपं यस्य स हेमवर्णः अवतप्तसुवर्णसदृशः। (बहुणंदणे) बहुनन्दनः, बहूनि—चत्वारि नन्दनवनानि यत्र स बहुनन्दनः, यथा—भूमौ भद्रशालवनम्—ततः पञ्चशतयोजनान्यारुह्य मेखलायां नन्दनवनम्। ततो द्विषष्टियोजनसहस्राणि पञ्चशताधिकानि अतिक्रम्य सौमनसम्। ततः षट्त्रिंशत् सहस्राणि आरुह्य शिखरे पण्डकवनम्। इति चत्वारि नन्दनवनानि, तैरुपेतः सुमेरुः (जंसि) यस्मिन्—यस्योपरि (महिंदा) महेन्द्राः—देवलोकादागत्य रमणीयगुणेन इन्द्रादि देवाः (रइं वेदयंति) रतिं वेदयन्ति—रमणक्रीडामनुभवन्ति यत्र मेरौ इन्द्रादयो विहरन्ति, स मेरुः यशसा विभातीति भावः ॥११॥

स्थित है। वस्तुतः वह ऊर्ध्वलोक मध्यलोक और अधोलोक, इस प्रकार तीनों लोकों को स्पर्श करता है। सूर्य, चन्द्र, ग्रह, और तारा ये पाँचों प्रकार के ज्योतिष्कदेव उसकी चारों ओर परिक्रमा करते रहते हैं। वह तपे स्वर्ण के समान वर्ण वाला है। उसमें बहुनन्दन वन अर्थात् अनेक वन संयुक्त हैं भूमि पर भद्रशाल नामक वन है, उससे पाँचसौ योजन की ऊँचाई पर मेखला की जगह नन्दनवन है. उससे साढे बासठ हजार योजन की ऊंचाई पर सौमनस वन है और उससे छत्तीस हजार योजन ऊपर शिखर पर पण्डक नामक वन है। उस सुमेरु पर्वत की रमणीयता से आकृष्ट होकर उस पर इन्द्र आदि देवगण देवलोक से आकर रमण क्रीड़ा करते हैं। ऐसा सुमेरु अपने यश के साथ सुशोभित है ॥११॥

પૃથ્વીની અંદર ફેલાયેલો હોવાથી તે અધોલોક સુધી વ્યાપેલો છે. ખરી રીતે તો તે ઊર્ધ્વલોક, મધ્યલોક અને અધોલોક રૂપ ત્રણે લોકનો સ્પર્શ કરે છે. સૂર્ય, ચન્દ્ર, ગ્રહો, નક્ષત્રો અને તારા, આ પાંચે પ્રકારના જ્યોતિષ્ક દેવો તેની ચારે તરફ પ્રદક્ષિણા કરતા રહે છે. તેનો વર્ણ તપાવેલા સુવર્ણના જેવો છે. તેમાં અનેક નન્દનવનો આવેલાં છે. ભૂમિપર ભદ્રશાલ નામનું વન છે. ત્યાંથી પાંચસો યોજનની ઉંચાઇ પર, મેખલાની જગ્યાએ નન્દનવન છે, ત્યાંથી ૬૨॥ હજાર યોજનની ઉંચાઇ પર સૌમનસ વન છે. ત્યાંથી ૩૬ હજાર યોજનની ઉંચાઇ પર-શિખર પર પંડકવન આવેલું છે. તે સુમેરુ પર્વતની રમણીયતાથી આકર્ષાઇને ત્યાં ઇન્દ્ર આદિ દેવગણ દેવલોકમાંથી આવીને રમણ-ક્રીડા કરે છે, એવો સુમેરુ પર્વત ખૂબ જ યશ સંપન્ન અને સુશોભિત છે. ॥૧૧॥

मूलम्—से पव्वए सद्दमहप्पगासे विरायती कंचणमट्ठवन्ने।
अणुत्तरे गिरिसु य पव्वदुग्गे गिरिवरे से जलिए व भोमे॥१२॥

छाया—स पर्वतः शब्दमहाप्रकाशो विराजते काञ्चनमृष्टवर्णः।
अनुत्तरो गिरिषु च पर्वदुर्गो गिरिवरः स ज्वलित इव भौमः॥१२॥

अन्वयार्थः—(से पव्वए) स पर्वतो मेरुः (सद्दमहप्पगासे) शब्दमहाप्रकाशः-शब्दे महान् प्रकाशः-प्रसिद्धि र्यस्य सः (कंचणमट्ठवन्ने) काञ्चनमृष्टवर्णः-घर्षित सुवर्णवद्वर्णवान् (अणुत्तरे) अनुत्तरः-सर्वप्रधानः (विरायती) विराजते-शोभते, (गिरिसु य पव्वदुग्गे) गिरिषु च पर्वदुर्गः- पर्वभि र्मेखलादिभिः दुरारोहः

'से पव्वए' इत्यादि।

शब्दार्थ—'से पव्वए-स पर्वतः' वह पर्वत 'सद्दमहप्पगासे-शब्द महाप्रकाशः' अनेक नामों से अति प्रसिद्ध है 'कंचणमट्ठवण्णे-काञ्चनमृष्ट-वर्णः' घर्षितसुवर्ण के जैसा शुद्ध वर्णवाला 'अनुत्तरे-अनुत्तरः' सब पर्वतों में श्रेष्ठ 'विरायती-विराजते' और सुशोभित है 'गिरिसु य पव्वदुग्गे-गिरिषु च पर्वदुर्ग.' वह सभी पर्वतों में उपपर्वतों के द्वारा दुर्गम है 'से गिरिवरे-असौ गिरिवरः' वह पर्वत श्रेष्ठ 'भोमेव जलिए-भौमइव ज्वलितः' मणि और औषधियों से प्रकाशित भूप्रदेश के जैसा प्रकाशित रहता है॥१२॥

अन्वयार्थ—सुमेरु पर्वत शब्दों से महान् प्रकाश वाला अर्थात् प्रसिद्ध है। सुवर्ण के समान वर्णवाला है। सर्वश्रेष्ठ होकर शोभायमान

'से पव्वए' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'से पव्वए-स पर्वतः' તે પર્વત 'सद्दमहप्पगासे-शब्दमहाप्रकाशः' અનેક નામોથી અત્યંત પ્રસિદ્ધ છે 'कंचणमट्ठवण्णे-काञ्चनमृष्टवर्णः' ઘર્ષિત સોના સરખા શુદ્ધ વર્ણવાળો 'अणुत्तरे-अनुत्तरः' બધા જ પર્વતોમાં ઉત્તમ 'विरायती-विराजते' અને સુશોભિત છે. 'गिरिसु य पव्वदुग्गे-गिरिषु च पर्वदुर्गे' તે બધાજ પર્વતોમાં ઉપપર્વતો દ્વારા દુર્ગમ છે. 'से गिरिवरे-असौ गिरिवरः' તે પર્વત શ્રેષ્ઠ 'भोमेव जलिए-भौम इव ज्वलितः' મણિ અને ઔષધિયોથી પ્રકાશિત ભૂપ્રદેશ સરખો પ્રકાશિત રહે છે. ॥ ૧૨ ॥

સૂત્રાર્થ—તે સુમેરુ પર્વત અનેક શબ્દો (નામો) વડે સુપ્રકાશિત (પ્રખ્યાત) છે. સુવર્ણના જેવાં વર્ણવાળો છે અને સર્વશ્રેષ્ઠ પર્વત રૂપે સુવિ-

(से गिरवरे) स गिरिवरः-पर्वतप्रधानः (भोमेव जलिए) भौम इव ज्वलितः-मण्योषधिभिर्भूप्रदेश इव प्रकाशित इति ॥१२॥

टीका—(से) स पर्वतो मेरुः (सद्दमहप्पगासे) शब्दमहाप्रकाशः, शब्दैः 'पर्वतराजो मन्दरो मेरुः सुदर्शनः सुरगिरिः सुरपर्वतः' इत्यादि नामधेयैः महन् प्रकाशः-प्रसिद्धि र्यस्य स शब्दमहाप्रकाश', 'विरायती' विराजते-शोभते,

अस्य षोडश नामानि—मेरुः-मेरुदेवयोगात् १, मन्दरः-मन्दरदेवयोगात् २, नन्वेवं मेरोः स्वामिद्वयमापद्येत इति चेत् उच्यते-एकस्यापि देवस्य नामद्वय सम्भवान्न दोषः, मनोरमः-रमयतीति रमः, मनसां देवमनसां रम इति मनोरमः,

---

है। मेखला आदि के कारण दुर्गम है। यह पर्वतराज अनेक प्रकार की मणियों और औषधियों से प्रकाशित है ॥१२॥

टीकार्थ--वह सुमेरु पर्वत शब्दों से महान् प्रकाशवाला है अर्थात् अनेक नामों से प्रख्यात है। पर्वतराज, मन्दर, मेरु सुदर्शन, सुरगिरि, सुरपर्वत आदि अनेक नामों से प्रसिद्ध है। उसके सोलह नाम इस प्रकार हैं

(१) मेरु-मेरु नामक देव के सम्बन्ध से।

(२) मन्दर-मन्दर नामक देव के सम्बन्ध से।

प्रश्न-इस प्रकार से तो मेरु के दो स्वामी हो जाएँगे ?

उत्तर-एकही देव के दो नाम संभव हैं, अतएव यह कोई दोष नहीं है।

(३) मनोरम-अपने अतिशय सौन्दर्य से देवों के मनको रमण कराने वाला होने से।

ખ્યાત છે. મેખલા આદિને કારણે તે ઘણો દુર્ગમ છે. તે ગિરિરાજ વિવિધ પ્રકારની વનસ્પતિયો અને મણિઓથી વિભૂષિત છે. ॥ ૧૨ ॥

ટીકાર્થ—તે સુમેરુ પર્વત શબ્દોથી મહાન્ પ્રકાશવાળો છે, એટલે કે અનેક નામોથી પ્રખ્યાત છે જેમ કે-પર્વતરાજ, મન્દર, મેરુ, સુદર્શન, સુરગિરિ, સુરપર્વત, આદિ અનેક નામોથી પ્રખ્યાત છે. તેનાં નીચે પ્રમાણે ૧૬ નામ છે-

(૧) મેરુ-તેનો અધિપતિ મેરુ નામનો દેવ હોવાથી તેનું નામ મેરુ છે.

(૨) મન્દર-મન્દર નામનો દેવ તેનો અધિપતિ હોવાથી તેનું નામ મન્દર છે.

પ્રશ્ન-આ પ્રકારે તો મેરુના બે સ્વામી હોવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થશે.

ઉત્તર-મેરુ અને મન્દર એક જ દેવના બે નામ સંભવી શકે છે, તેથી બે સ્વામી હોવાની શંકા અસ્થાને છે.

(૩) મનોરમ-પોતાના અનુપમ સૌંદર્યને કારણે દેવોનાં ચિત્તનું આકર્ષણ કરનારા હોવાને કારણે તેનું નામ મનોરમ છે.

स्वस्याऽतिशय स्वरूपत्वात्३, सुदर्शनः-सुष्ठु शोभनं-जम्बूनदमयतया रत्नबहुल-तया च मनोनिर्वृत्तिकरं दर्शनं यस्य स सुदर्शनः४, स्वयंप्रभः=रत्नबहुलतया स्वयम् आदित्यादेरिव प्रभा-प्रकाशो यस्य स स्वयंप्रभः५, गिरिराजः-सर्वेषु गिरिषु उच्चत्वेन तीर्थकरजन्माभिषेकाश्रयतया च राजा-गिरिराजः६, रत्नोच्चय.-रत्नानां पुञ्जत्वात्७, शिलोच्चयः८, मध्यः-लोकस्य मध्यवर्त्तित्वात्९, नाभिः-लोकस्य नाभिभूतत्वात्१०, आकस्मिकः=अकस्मादू दृष्टौ पतितायां सत्यां हर्षातिशयजनकत्वात्११, सूर्याऽऽवर्त्तः-सूर्यावर्त्तनकत्वात् १२, सूर्यावरणः-

(४) सुदर्शन जाम्बूनदमय होने से तथा रत्नबहुल होने से उसका दर्शन मन को आनन्दप्रद होता है।
(५) स्वयंप्रभ-रत्नों की बहुलता होने के कारण वह स्वयं सूर्य आदि की भाँति प्रकाशयुक्त है।
(६) गिरिराज- समस्त पर्वतों में सर्वाधिक ऊंचा होने से और तीर्थंकरों के जन्माभिषेक का स्थल होनेसे पर्वतों में राजा के समान है।
(७) रत्नोच्चय-रत्नों का पुंज है।
(८) शिलोच्चय-शिलाओं का समूह होने से।
(९) लोक का मध्य होनेसे मध्य है
(१०) नाभि-लोककी नाभि के समान।
(११) आकस्मिक-अकस्मात् दृष्टि पड़ते ही अतिशय हर्षजनक।
(१२) सूर्यावर्त्त-सूर्य उसकी प्रदक्षिणा करने से

(૪) સુદર્શન-જામ્બુનદમય હોવાથી તથા અનેક રત્નોથી સંપન્ન હોવાથી તેનાં દર્શન મનને આનંદદાયક થઇ પડે છે, તેથી સુદર્શન નામ પડ્યું છે.
(૫) સ્વયંપ્રભ-તેમાં રત્નોની વિપુલતા હોવાને કારણે, તે સૂર્ય આદિની જેમ પ્રકાશયુક્ત હોવાથી તેનું નામ સ્વયંપ્રભ છે.
(૬) ગિરિરાજ-બધા પર્વતોમાં વધારેમાં વધારે ઊંચો હોવાથી તથા તીર્થંકરોના જન્માભિષેકનું સ્થાન હોવાથી પર્વતોના રાજા જેવો છે.
(૭) રત્નોચ્ચય-રત્નોનો પુંજ છે.
(૮) શિલોચ્ચય-શિલાઓનો સમૂહ છે.
(૯) લોકનો મધ્ય હોવાથી તે મધ્ય એ પ્રમાણે કહેવાય છે.
(૧૦) નાભિ-લોકની નાભિ સમાન છે.
(૧૧) આકસ્મિક-અકસ્માત્ દૃષ્ટિ પડતાં જ અતિશય હર્ષજનક છે.
(૧૨) સૂર્યાવર્ત્ત-સૂર્ય તેની પ્રદક્ષિણા કરે છે તેથી આ નામ પડ્યું છે.

सूर्याच्छादकत्वात् १३, उत्तमः-सर्वपर्वतेषु श्रेष्ठत्वात् १४, दिगादिः-सकलदिशां विदिशां च मर्यादाकारित्वात् १५, अवतंसकः-सकलपर्वतशोभाजनकत्वादिति १६, (कंचणमट्ठवन्ने) काञ्चनमृष्टवर्णः-काञ्चनं-सुवर्णस्तस्येव मृष्टः श्लक्ष्णः शुद्धो वा वर्णो रूपं यस्य स काञ्चनमृष्टवर्णः-शुद्धसुवर्णवर्णः। एवम् (अणुत्तरे) अनुत्तरः-न विद्यते उत्तरः-प्रधानो यस्य सोऽनुत्तरः, यदपेक्षया नास्ति कश्चिदन्यः प्रधानः प्रवृद्धः, सर्वेभ्योऽपि श्रेष्ठ इति यावत्। (गिरिसु य पव्वदुग्गे) गिरिषु च पर्वदुर्गः-गिरिषु मध्ये पर्वभिः-मेखलाभिर्वा दुर्गः साधारणजीवानां दुरवगाहः-सामान्यजीवैरारोढुमशक्यः। तथा-(गिरिवरे) गिरिवरः-पर्वतप्रधानः, तथाऽसौ गिरिवरो मणिभिरोषधिभिश्च देदीप्यमानतया (भोमे)

---

(१३) सूर्यावरण-सूर्य को छिपा देने वाला।

(१४) उत्तम-सब पर्वतों में श्रेष्ठ।

(१५) दिगादि-समस्त दिशाओं और विदिशाओं का उद्भवस्थान होने से उनकी मर्यादा करता है।

(१६) अवतंसक- सकल पर्वतों की शोभा का जनक। उस पर्वत का वर्ण शुद्ध स्वर्ण के समान है। वह सभी पर्वतों में श्रेष्ठ है। न उससे अधिक श्रेष्ठ कोई पर्वत है और न उसके समान ही है। वह पर्वतों के मध्य में मेखला आदि के कारण दुर्गम हैं। साधारण जीवों के लिए दुःखावगाह है। वे उस पर चढ नहीं सकते। वह पर्वतों में प्रधान है तथा मणियों और औषधियों से देदीप्यमान

---

(१३) सूर्यावरण-सूर्यने ढांकी दे छे. तेथी आ नाम पड्युं छे.

(१४) उत्तम-समस्त पर्वतोमां श्रेष्ठ होवाथी आ नाम पड्युं छे.

(१५) समस्त दिशाओ अने विदिशाओनुं उद्भवस्थान होवाथी तेमनी मर्यादा बांधे छे.

(१६) अवतंसक-सघळा पर्वतो करतां वधारे सुंदर होवाने कारणे तेनुं आ नाम पड्युं छे. ते पर्वतनो वर्ण शुद्ध सुवर्णना जेवो छे. ते सघळा पर्वतोमां श्रेष्ठ छे. कोई पण पर्वत सुमेरु करतां श्रेष्ठ नथी एटलुं ज नही पण कोईपण पर्वत तेना जेवो नथी.

सघळा पर्वतो करतां ते वधारे दुर्गम छे. मेखला आदि कारणे ते दुर्गम छे, साधारण जीवोने माटे तो तेना उपर आरोहण करवानुं कार्य घणुं ज दुःखप्रद छे. ते सघळा पर्वतोमां सर्वोत्तम छे. मणिओ तथा औषधिओथी देदीप्यमान होवाने कारणे ते भौम (भूभाग)नी जेम जाज्व-

भौम इव ज्वलितो विराजते, मणिभिरोषध्यादिभि र्यथा भूभागो विराजते तथा-रत्नादीनां प्रभया अतिशयेन प्रदीप्तो भातीति ॥१२॥

मूलम्—महीइ मज्झंमि ठिए णगिंदे, पन्नायते सूरियं सुद्धलेसे।
एवं सिरीए उ स भूरिवन्ने, मणोरमे जोएइ अच्चिमाली॥१३॥

छाया—मह्यां मध्ये स्थितो नगेन्द्रः, प्रज्ञायते सूर्यशुद्धलेश्यः।
एवं श्रिया तु स भूरिवर्णो मनोरमो द्योतयत्यर्चिमालिः ॥१३॥

अन्वयार्थः—(णगिंदे) नगेन्द्रः-नगानां-पर्वतानामिन्द्रः (महीइमज्झमि) मह्यां पृथिव्यां मध्ये (ठिए) स्थितः (सूरियसुद्धलेसे) सूर्यशुद्धलेश्यः-आदित्य

होने से भौम की भाँति जाज्वल्यमान है। अर्थात् जैसे कोई भूभाग मणियों एवं औषधियां से विराजमान होता है उसी प्रकार रत्नों आदि की प्रभा से वह अत्यन्त प्रदीप्त रहता है ॥१२॥

'महीइ मज्झंमि' इत्यादि।

शब्दार्थ-'नगिंदे-नगेन्द्रः' वह नगेन्द्र पर्वतराज 'महिइ मज्झंमि-मह्यां मध्ये' पृथ्वी के मध्य में 'ठिए-स्थितः' स्थित है 'सुरियसुद्धलेसे-सूर्यशुद्धलेश्यः' वह सूर्य के समान शुद्ध कान्तिवाला 'पन्नायते-प्रज्ञायते' प्रतीत होता है 'एवं-एवम्' इसी प्रकार 'सिरिए उ-श्रिया तु' वह अपनी शोभासे 'भूरिवन्ने-भूरिवर्णः' अनेक वर्णवाला और 'मणोरमे-मनोरमः' मनोहर है 'अच्चिमाली-अर्चिमालिः' वह सूर्य के जैसा 'जोयइ-द्योतयति' सब दिशाओं को प्रकाशित करता है ॥१३॥

अन्वयार्थ—वह पर्वतराज पृथ्वी के मध्य में स्थित है, सूर्य के

લ્યમાન છે. એટલે કે જેવી રીતે કોઈ ભૂભાગ મણિઓ અને ઔષધિઓથી યુક્ત હોવાને કારણે ખૂબ જ દેદીપ્યમાન લાગે છે, એજ પ્રમાણે રત્નો આદિની પ્રભાથી યુક્ત હોવાને કારણે સુમેરુ પણ અત્યન્ત દેદીપ્યમાન રહે છે. ॥૧૨॥

'महीइ मज्झंमि' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ-'नगिंदे-नगेन्द्रः' તે પર્વતરાજ 'महिइमज्झंमि-मह्यां मध्ये' પૃથ્વીની મધ્યમાં 'ठिए-स्थितः' રહેલ છે. 'सुरियसुद्धलेसे-सूर्यशुद्धलेश्यः' તે સૂર્ય સરીખી શુદ્ધકાંતિવાળો 'पन्नायते-प्रज्ञायते' પ્રતીત થાય છે. 'एवं-एवम्' એજ રીતે 'सिरिए उ-श्रिया तु' તે પોતાની શોભાથી 'भूरिवन्ने-भूरिवर्णः' અનેક વર્ણવાળો અને 'मणोरमे-मनोरमः' મનોહર છે. 'अच्चिमाली-अर्चिमालिः' તે સૂર્યની જેમ 'जोयइ-द्योतयति' બધીજ દિશાઓને પ્રકાશિત કરે છે. ॥ ૧૩ ॥

સૂત્રાર્થ—તે ગિરિરાજ પૃથ્વીની મધ્યમાં આવેલો છે, તે સૂર્યના સમાન

समानतेजाः (पन्नायते) प्रज्ञायते-प्रतीतो भवति-ज्ञायते (एवं) एवम् (सिरीए उ) श्रिया तु-स्वकीयशोभया (भूरिवन्ने) भूरिवर्णः-अनेकवर्णवान् (मणोरमे) मनोरमः (मनोहरः (अच्चिमाली) अर्चिमालिः-सूर्य इव (जोएइ) द्योतयति-दशापि दिशः प्रकाशयतीति ॥१३॥

टीका—(णगिंदे) नगेन्द्रः-पर्वतप्रधानो मेरुनामो नगेन्द्रः (महीइमज्झंमि) मह्यां-पृथिव्यां मध्यदेशे-रत्नप्रभापृथिव्यां मध्यदेशे जम्बूद्वीपः। जम्बूद्वीपस्यापि वहुमध्यदेशे सौमनस-विद्युत्प्रभगन्धमादन-माल्यवन्त-दंष्ट्रा-पर्वतचतुष्टयोपेतः पृथ्वीमध्यगतमूलत आरभ्य उपरिभागपर्यन्तं लक्षयोजनोच्छ्रायवान् (१०००००) वर्त्तते, तत्र योजनसहस्रं (१०००) पृथिवीमध्ये, नवनवतिसहस्रयोजनानि (९९०००) पृथिव्या उपरि वर्त्तते। स समभूमिभागे दशसहस्रयोजनविस्तीर्णः,

---

समान शुद्ध लेश्या-वर्ण वाला प्रतीत होता है। इस प्रकार वह अपनी शोभा से अनेक वर्णों वाला एवं मनोरम है। वह सूर्य के समान दशों दिशाओं को उद्योतित-प्रकाशित करता है ॥१३॥

टीकार्थ—पर्वतों में प्रधान वह मेरु पर्वतेन्द्र रत्नप्रभा पृथिवी के मध्य भाग जम्बूद्वीप में और जम्बूद्वीप के भी बिल्कुल मध्य भाग में है। वह सौमनस, विद्युत्प्रभ, गंधमादन और माल्यवन्त नामक चार दंष्ट्रा पर्वतों से युक्त, तथा वह पृथिवी मध्य गत मूल भाग से लेकर चोटी पर्यन्त लाख योजन की ऊंचाईवाला है, उसमें से एक हजार योजन की ऊंचाई पृथिवी में है और नवाणु हजार ऊंचा पृथिवी पर है। वह समभूमि भागपर दस हजार योजन विस्तार वाला है, वह अनुक्रम से

શુદ્ધ લેશ્યા અને વર્ણવાળો લાગે છે. આ પ્રકારે તે ખૂબ જ સુંદર અને અનેક વર્ણોવાળો હોવાને લીધે ખૂબ જ મનોરમ છે. તે સૂર્યના સમાન દસે દિશાઓને ઉદ્યોતિત પ્રકાશિત કરે છે. ॥૧૩॥

ટીકાર્થ—પર્વતોમાં શ્રેષ્ઠ એવો તે મેરુ પર્વતેન્દ્ર રત્નપ્રભા પૃથ્વીના મધ્યભાગ જંબૂદ્વીપની બરાબર મધ્યમાં આવેલો છે. તે સૌમનસ, વિદ્યુત્પ્રભ, ગંધમાદન અને માલ્યવન્ત નામના ચાર દંષ્ટ્રા પર્વતોથી યુક્ત છે. તથા પૃથ્વીની અંદર વ્યાપેલા મૂળભાગથી શરૂ કરીને ટોચ સુધીની તેની ઊંચાઈ એક લાખ યોજનની છે. એક લાખ યોજનની તેની કુલ ઊંચાઇમાંથી એક હજાર યોજન જેટલી તેની ઊંચાઇ પૃથ્વીની સપાટીની નીચે છે અને બાકીના ૯૯ નવાણુ હજાર યોજનની ઊંચાઇ પૃથ્વીની સપાટીના ઉપરના ભાગમાં છે. સમભૂમિ ભાગ પર તેનો વિસ્તાર દસ હજાર યોજનનો છે, આ વિસ્તાર ધીમે ધીમે

सोऽनुक्रमेण न्यूनो न्यूनो भवन् शिरसि-एकसहस्रयोजनविस्तीर्णोऽवशिष्यते। भूमिमध्ये सहस्रयोजनोच्छ्रायवान् स दशैकादशभागोत्तरनवत्यधिकानि दशसहस्रयोजनानि (१००९०$\frac{१०}{११}$) विस्तीर्णः स च क्रमशो न्यूनो भवन् पृथिव्या उपरि दशसहस्रयोजनविस्तीर्णो भवति। तथा चत्वारिंशद्योजनोच्छ्रितचूडोपशोभितः पर्वतराजः 'ठिए' स्थितः-स च पर्वतराजः 'सूरियसुद्धलेसे' सूर्यवच्छुद्धलेश्यः-सूर्यसदृशतेजोवान् 'पन्नायते' प्रज्ञायते-लोकैः ज्ञायते 'एवं' एवम् 'सिरीए उ' श्रिया तु पूर्वोक्तश्रिया-शोभया तु 'भूरिवन्ने' भूरिवर्णः-अनेकविधशोभया युक्तः, तथा-'मणोरमे' मनोरमः-मनोऽन्तःकरणं, रमयतीति रमः, मनसो रम इति मनोरमः, मनोज्ञ इत्यर्थः, 'अच्चिमाली' अर्चिमाली-सूर्य इव 'जोएइ' द्योतयति, यथा सूर्यः स्वप्रकाशेन सर्वा अपि दिशः प्रद्योतयति, तथा-पर्वतराजोऽपि स्वस्य रत्नप्रभाभिः

घटता घटता चोटी पर एक हजार योजन विस्तारवाला रह जाता है और भूमि के मध्य में जो एक हजार योजन ऊंचाई है उसका विस्तार चौडाई दश हजार नव्वे योजन और योजन के ग्यारह भागों में से दश भाग (१००९०$\frac{१०}{११}$) अधिक है। वह घटता घटता पृथिवी पर आकर उसका दस हजार योजन विस्तार रह जाता है। उसकी चोटी चालीस योजन ऊंची है। वह पर्वतराज सूर्य के समान तेजोवान् है, ऐसा लोगों को प्रतीत होता है। श्री से वह अनेक प्रकार की शोभा वाला है। अतिशय मनोरम है। सूर्य के समान समस्त दिशाओं को अपने प्रकाश से प्रकाशित करता है। स्वयं वह भी रत्नों आदि की प्रभा से प्रकाशित रहता है।

आशय यह है कि वह पर्वतराज मेरु इस पृथ्वी के मध्य भाग में अवस्थित है, सूर्य के समान तेजवान् है, विविध वर्णों से विशिष्ट होने

ઘટતો જાય છે અને ટોચ પર માત્ર એક હજાર યોજનનો જ રહે છે જમીનની નીચે ૧૦૦૦ યોજન જેટલી ઉંડાઈ સુધી તેનો જે ભાગ વિસ્તરેલો છે, તેનો વિસ્તાર છેક નીચે ૧૦૦૯૦$\frac{૧૦}{૧૧}$ યોજનનો છે. આ વિસ્તાર ઘટતો ઘટતો પૃથ્વીની સપાટી પર દસ હજાર યોજનનો થઈ જાય છે. તેનું શિખર ૪૦ યોજન ઊંચું છે. આ પર્વત લોકોને સૂર્યના સમાન તેજસ્વી લાગે છે. મણિયો વનસ્પતિ આદિની શોભાથી સંપન્ન હોવાને કારણે તે ઘણો જ મનોરમ લાગે છે. તે સૂર્યની જેમ સમસ્ત દિશાઓને પોતાના પ્રકાશથી પ્રકાશિત કરે છે. તે પોતે પણ રત્નો આદિની પ્રભાથી પ્રકાશિત રહે છે.

તાત્પર્ય એ છે ગિરિરાજ મેરુ આ પૃથ્વીના (જંબૂદ્વીપના) મધ્યભાગમાં આવેલો છે. તે સૂર્યના જેવો તેજવાન છે. વિવિધ વર્ણોથી યુક્ત હોવાને

सर्वा दिशः प्रकाशयन् अवतिष्ठते। स हि पर्वतराजो भूमध्ये विद्यमानः सूर्यसमतेजाः अनेक वर्णविशिष्टत्वात्मनोरमः सर्वा दिशः प्रकाशयन्नवतिष्ठते इति ॥१३॥

बहुविधं बहुधा पर्वतराजस्य मेरोर्वर्णनं कृतं गणधरेण, किन्तु एवंविधवर्णनस्य प्रयोजनं प्रकृते किमिति शङ्कां पर्यालोच्य, प्रयोजनमुपदर्शयितुं तमेव मेरुं दृष्टान्तीकृत्य, दार्ष्टान्तिके भगवन्महावीरे योजयितुं सूत्रकार आह-'सुदंसण' इत्यादि।

मूलम्-सुदंसणस्सेव जसो गिरिस्स पवुच्चई महतो पव्वयस्स।
एत्तोवमे समणे नायपुत्ते, जाती जसो दंसणनाण सीले॥१४॥

छाया—सुदर्शनस्येव यशो गिरेः प्रोच्यते महतः पर्वतस्य।
एतदुपमः श्रमणो ज्ञातपुत्रो जातियशोदर्शनज्ञानशीलः ॥१४॥

से मनोरम है और समस्त दिशाओं को प्रकाशित करता हुआ सुशोभित है ॥१३॥

गणधर ने पर्वतराज का प्रकारान्तर से अनेक प्रकार का वर्णन किया, किन्तु इस प्रकार के वर्णन का वीरस्तव के इस प्रकरण में क्या उद्देश्य है? शंकाकार के इस अभिप्राय को ध्यान में रखकर उस प्रयोजन को दिखलाने के लिए, मेरु को ही दृष्टान्त बनाकर दार्ष्टान्तिक भगवान् महावीर में उसकी योजना करने के लिए कहते हैं-'सुदंसण' इत्यादि।

शब्दार्थ-महतो पव्वयस्स-महतः पर्वतस्य' महान् सुमेरु पर्वत का 'सुदंसणस्स गिरिस्स-सुदर्शनस्य गिरेः' सुदर्शन गिरि का 'जसो-यशः' यश 'पवुच्चइ-प्रोच्यते' कहा जाता है 'समणे नायपुत्ते एवोवमे-श्रमणो

કારણે તે ઘણો મનોહર લાગે છે તે સમસ્ત દિશાઓને પ્રકાશિત કરતો હોવાથી ઘણો જ સુશોભિત લાગે છે. ॥૧૩॥

સુધર્મા ગણધરે પર્વતરાજ સુમેરુનું અહીં વિવિધ પ્રકારે વિસ્તૃત વર્ણન કર્યું છે. હવે પ્રશ્ન એ ઉદ્ભવે છે કે વીરસ્તવના આ પ્રકરણમાં આ પ્રકારનું વર્ણન કરવાનો ઉદ્દેશ શો છે? આ શંકાનું નિવારણ કરવા માટે મેરુને જ દૃષ્ટાન્ત બનાવીને દાર્ષ્ટાન્તિક મહાવીર પ્રભુમાં એવી યોજના કરવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે કે-'સુદંસણ' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ-'મહતો પવ્વયસ્સ-મહતઃ પર્વતસ્ય' મહાન્ સુમેરુ પર્વતનો 'સુદંસણસ્સ ગિરિસ્સ-સુદર્શનસ્ય ગિરેઃ' સુદર્શન ગિરિનો 'જસો-યશઃ' યશ 'પવુચ્ચઇ-પ્રોચ્યતે' કહેવામાં આવે છે. 'समणे नायपुत्ते एवोवमे-श्रमणो ज्ञातपुत्रः

अन्वयार्थः—(महतो पव्वयस्स) महतः पर्वतस्य-सुमेरोः (सुदंसणस्स गिरिस्स) सुदर्शनस्य गिरेः-मेरोः (जसो) यशः-कीर्त्तिः ख्यातिरिति यावत् (पव्वुच्चइ) पूर्वोपदर्शितप्रकारेण प्रोच्यते। (समणे) श्रमणः (नायपुत्ते) ज्ञातपुत्रः-क्षत्रियवंशजः। (एतोवमे) एतदुपमः-सुमेरुसदृशः (जातीजसोदंसणनाणसीले) जातियशोदर्शनज्ञानशीलः भगवान महावीरो जात्यादौ सर्वश्रेष्ठः ॥१४॥

टीका—'महतो पव्वयस्स' महतः पर्वतस्य सुमेरोः 'सुदंसणस्स गिरिस्स' सुदर्शनस्य गिरे मेरोः 'जसो' यशः-कीर्तिः ख्यातिरिति यावत् 'पवुच्चइ' पूर्वोपदर्शितप्रकारेण प्रोच्यते,। 'समणे' श्रमणः 'नायपुत्ते' ज्ञातपुत्रः-क्षत्रियवंशजः। 'एतोवमे' एतदुपमः एतस्यानन्तरोदीरितस्य सुमेरोरुपमा विद्यते यस्य सः एतदुपमः भगवान् महावीरः, 'जातीजसोदंसणनाणसीले' जातियशोदर्शनज्ञानशीलः,

---

ज्ञातपुत्रः एतदुपमः' श्रमण भगवान् महावीर स्वामी की उपमा इसी पर्वत से दी जाती है 'जातीजसोदंसणनाणसीले-जाति यशो दर्शन ज्ञानशीलः' भगवान् जाति, यश, दर्शन, ज्ञान और शील से सबसे श्रेष्ठ हैं ॥१४॥

अन्वयार्थ—उस महान् पर्वत सुदर्शन गिरि (मेरु) का यश पूर्वोक्त प्रकार से कहा जाता है। श्रमण ज्ञातपुत्र उसीके समान हैं। अर्थात् जैसे सुमेरु (मेरु पर्वत) सब पर्वतों में श्रेष्ठ है, उसी प्रकार भगवान् महावीर जाति, यश, दर्शन, ज्ञान और शील में सर्वश्रेष्ठ हैं ॥१४॥

टीकार्थ—महान् सुमेरु पर्वत की ख्याति पूर्वोक्त प्रकार से कही जाती है, क्षत्रिय वंशज-ज्ञातपुत्र महावीरस्वामी इसी पर्वतराज के समान हैं। महान जाति, यश, दर्शन, ज्ञान और शील में भगवान्

एतदुपमः' श्रमणु भगवान् महावीर स्वामी ने आ पर्वत नी उपमा आपवामां आवे छे. 'जातीजसोदंसणणाणसीले-जातियशोदर्शनज्ञानशीलः' भगवान् जाति, यश, दर्शन, ज्ञान, अने शीलथी सौथी उत्तम छे. ॥ १४ ॥

सूत्रार्थ—ते महान् पर्वत सुदर्शन (मेरु)ना यशनुं पूर्वोक्त प्रकारे कथन करवामां आव्युं छे श्रमणु ज्ञातपुत्र (महावीर) तेना समान छे. એટલે के जेम सुमेरु पर्वत सघळा पर्वतोमां श्रेष्ठ छे, એજ प्रमाणे भगवान् महावीर पणु जाति, यश, दर्शन ज्ञान अने शीलमां सर्वश्रेष्ठ छे. ॥ १४ ॥

टीकार्थ—महान् सुमेरु पर्वतनी ख्यातिनुं प्रतिपादन पूर्वोक्त कथन अनुसार करवामां आवे छे, क्षत्रियवंशज-ज्ञातपुत्र महावीरस्वामी आ पर्वतराजना जेवां ज छे. जाति, यश, दर्शन, ज्ञान अने शीलमां महावीर

जात्या-स्वभावेन, यद्वा-जात्या जातिमद्भ्यः, यशसा कीर्त्या अशेषयशस्विभ्यः, दर्शनज्ञानाभ्यां, सकलदर्शनज्ञानिभ्यः, शीलेन चारित्रेण सकलचारित्रवद्भ्यः प्रधानः, यथा-सुमेरुः स्वगुणैः सर्वेभ्य:-पर्वतेभ्यः श्रेष्ठः एवं भगवान् महावीर स्तीर्थंकरोऽपि जातिदर्शनज्ञानयशश्शीलैः सर्वेभ्योऽपि प्रधानः। तथाच-सर्वप्रधानतयैव तदीयपरिचय इति ॥१४॥

पुनरपि दृष्टान्तद्वारेणैव भगवतः स्वरूपं दर्शयति सूत्रकारः—

'गिरिवरे वा' इत्यादि।

मूलम्-गिरिवरे वा निसहाऽऽययाणं, रुयए व सेट्ठे वलयायताणं।
तओवमे से जगभूइपन्ने मुणीणं मज्झे तमुदाहु पन्ने॥१५॥

छाया—गिरिवर इव निषध आयातानां रुचक इव श्रेष्ठो वलयायितानाम्।
तदुपमः स जगद्भूतिप्रज्ञो मुनीनां मध्ये तमुदाहुः प्रज्ञाः ॥१५॥

सर्वोत्तम हैं। अभिप्राय यह है कि जैसे सुमेरु समस्त पर्वतों में प्रधान है, उसी प्रकार भगवान् महावीर तीर्थंकर भी जाति आदि में सर्वप्रधान हैं। इस प्रकार सर्वप्रधानपना प्रदर्शितकरने के कारण ही यहाँ सुमेरु का परिचय दिया गया है ॥१४॥

सूत्रकार पुनः दृष्टान्त द्वारा ही भगवान के स्वरूप को दिखलाते हैं-'गरिवरे वा' इत्यादि।

शब्दार्थ-'आययाणं-आयतानां' लम्बे पर्वतों में 'गिरिवरे-गिरिवरः' पर्वतों में श्रेष्ठ 'निसह व-निषध इव' निषध प्रधान श्रेष्ठ है, तथा 'वलयायताणं-वलयायितानां' वर्तुल पर्वतों में 'रुयए व-रुचक इव' जैसे

પ્રભુ સર્વોત્તમ છે. તાત્પર્ય એ છે કે જેમ સુમેરુ સમસ્ત પર્વતોમાં શ્રેષ્ઠ છે, એજ પ્રમાણે ભગવાન મહાવીર તીર્થંકર પણ જાતિ આદિની અપેક્ષાએ સર્વશ્રેષ્ઠ છે. મહાવીર પ્રભુના જેવો જ સુમેરુ પણ સર્વપ્રધાન ગિરિરાજ છે. આ રીતે સર્વથી પ્રધાનપણું બતાવવા માટે અહીં સુમેરુનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. ॥ ૧૪ ॥

સૂત્રકાર વળી દૃષ્ટાન્તદ્વારા મહાવીર પ્રભુના સ્વરૂપનું જ નિરૂપણ કરે છે—'गिरिवरे वा' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'आययाणं-अयतानां' લાંબા પર્વતોમાં 'गिरिवरे-गिरिवरः' પર્વતોમાં ઉત્તમ 'निसह व-निषध इव' નિષધ, ઉત્તમ છે. તથા 'वलयायताणं-वलयायितानां' વર્તુલ પર્વતોમાં 'रुयएव-रुचक इव' જેમ રૂચક પર્વત 'सेट्ठे-

अन्वयार्थः—(आययाणं) आयतानां—लम्बायमानानां पर्वतानां मध्ये (गिरिवरे) गिरिवरः—पर्वतश्रेष्ठः (निसह व) निषध इव प्रधानः (वलयायताणं) वलयायितानां वर्तुलानां पर्वतानाम् (रुयए व) रुचकपर्वत इव (सेट्ठे) श्रेष्ठः भगवानपि (तओवमे) तदुपमः—तत्सदृशः (जगभूइपन्ने) जगद्भूतिप्रज्ञः—जगति सर्वातिशयबुद्धिमान् (मुणीण मज्झे) मुनीनां मध्ये वर्त्तते, एवं (पन्ने) प्रज्ञाः—तत्स्वरूपज्ञाः (तमुदाहु) तं—भगवन्तमुदाहुः—कथयन्तीति ॥१५॥

टीका—यथा—'आययाणं' आयतानां लम्बायमानानां पर्वतानां मध्ये 'गिरिवरे' गिरिवरः—पर्वतश्रेष्ठः 'निसह' निषधः—प्रधानः, यथा वा 'वलयायताणं' वलयायितानां—वर्तुलानां वलयसदृश वर्तुलानांपर्वतानां मध्ये 'रुयए' रुचकः—तन्नामकः पर्वत इव 'सेट्ठे' श्रेष्ठः—प्रधानः 'तओवमे' तदुपमः, तस्य—पर्वतस्योपमा विद्यते यस्य

रुचक पर्वत 'सेट्ठे—श्रेष्ठः' श्रेष्ठ है 'जगभूइपन्ने—जगत् भूतिप्रज्ञः' जगत् में अधिक बुद्धिमान् भगवान् महावीर स्वामी की 'तओवमे—तदुपमः' वही उपमा है 'पन्ने—प्राज्ञः' बुद्धिमान् पुरुष 'मुणीण मज्झे—मुनीनां मध्ये' मुनियों के मध्यमें 'तमुदाहु—तमुदाहु.' भगवान् को श्रेष्ठ कहते हैं ॥१५॥

अन्वयार्थ—जैसे दीर्घाकर (लम्बे आकारवाले) पर्वतों में निषध पर्वत प्रधान है और वर्तुलाकार पर्वतों में रुचक पर्वत प्रधान है, उसी प्रकार समस्त मुनियों में सर्वोत्तम प्रज्ञावान् भगवान् महावीरस्वामी सर्वोत्तम हैं, ऐसा बुद्धिमान् पुरुषों ने कहा है ॥१५॥

टीकार्थ—जैसे आयत अर्थात् लम्बे पर्वतों में गिरिवर निषध प्रधान है, या जैसे वलयाकार (गोल) पर्वतों में रुचक पर्वत श्रेष्ठ है, उसी प्रकार जगत में समस्त ज्ञानवानों में भगवान् महावीर सर्वश्रेष्ठ

श्रेष्ठः' શ્રેષ્ઠ છે. 'जगभूइ पन्ने—जगत् भूतिप्रज्ञ.' જગત્માં વધારે બુદ્ધિમાન્ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીની 'तओवमे—तदुपमः' એજ ઉપમા છે. 'पन्ने—प्राज्ञः' બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ 'मुणीण मज्झे—मुनीनां मध्ये' મુનિયોની મધ્યમાં 'तमुदाहु—तमुदाहुः' ભગવાનને શ્રેષ્ઠ કહે છે. ॥ ૧૫ ॥

સૂત્રાર્થ—જેવી રીતે દીર્ઘાકાર પર્વતોમાં નિષધ પર્વત શ્રેષ્ઠ છે અને વર્તુળાકાર પર્વતોમાં જેમ રુચક પર્વત શ્રેષ્ઠ છે, એજ પ્રમાણે સમસ્ત મુનિઓમાં સર્વોત્તમ પ્રજ્ઞાવાન્ મહાવીર ભગવાન્ શ્રેષ્ઠ છે, એવું બુદ્ધિમાન્ પુરૂષોએ કહ્યું છે. ॥ ૧૫ ॥

ટીકાર્થ—જેમ દીર્ઘ (લાંબા) પર્વતોમાં ગિરિવર નિષધ સર્વોત્તમ છે, અથવા જેમ વલયાકાર (વર્તુળાકાર) પર્વતોમાં રુચક પર્વત શ્રેષ્ઠ છે, એજ

सः तदुपमः 'जगभूइपन्ने' जगद्भूतिप्रज्ञः, जगति-संसारे भूतिप्रज्ञ-प्रभूतज्ञानवान् ज्ञानेन सर्वश्रेष्ठः 'मुणीण मज्झे' मुनीनां-ज्ञानदर्शनचारित्रवतां मध्ये वर्त्तते, एवम्-'पन्ने' प्रज्ञाः-बुद्धिमन्तः पुरुषाः 'तमुदाहु' तं भगवन्तं तीर्थंकरमेव सर्वोत्तम-मुदाहुः-कथयन्ति। यथा-निषधपर्वत आयतानां पर्वतानां मध्ये श्रेष्ठः, यथा वा-रुचकपर्वतः-वर्त्तुलानां पर्वतानां मध्ये संसारे श्रेष्ठतया प्रसिद्धः, तथा-भगवान् तीर्थंकरः दर्शनचारित्रवतां मध्ये श्रेष्ठः सर्वाऽतिशायी, इत्येवं सर्वे एव सदसद्विवे-कशीलाः प्राज्ञाः वदन्तीत्यर्थः ॥१५॥

मूलम्-अणुत्तरं धम्ममुईरइत्ता, अणुत्तरं झाणवरं झियाइ।
सुसुक्कसुक्कं अपगंडसुक्कं, संखिंदुएगंतवदातसुक्कं॥१६॥

छाया—अनुत्तरं धर्ममुदीर्य, अनुत्तरं ध्यानवरं ध्यायति।
सुशुक्लशुक्लमपगण्डशुक्लं, शंखेन्द्वेकान्ताऽवदातशुक्लम् ॥१६॥

ज्ञानवान् हैं तथा समस्त मुनियों में अर्थात् ज्ञानदर्शनचारित्र वाले महापुरुषों में भगवान् महावीर सर्व श्रेष्ठ हैं, ऐसा बुद्धिमान् पुरुष कहते हैं।

आशय यह है-लम्बे पर्वतों में निषध पर्वत सर्वश्रेष्ठ है, तुलाकार (गोलाकार) पर्वतों में रुचक पर्वत संसार में सर्वप्रधान है, उसी प्रकार तीर्थंकर भगवान् महावीर स्वामी भी ज्ञान दर्शन चारित्रवालों में श्रेष्ठ हैं।

भगवान् सर्वोत्तम हैं, ऐसा सत् असत् के विवेक से युक्त सभी प्राज्ञ पुरुष कहते हैं ऐसा सुधर्मा स्वामी जम्बू स्वामी से कहते हैं ॥१५॥

પ્રમાણે જગતના સમસ્ત જ્ઞાનીઓમાં ભગવાન્ મહાવીર સર્વશ્રેષ્ઠ જ્ઞાની છે, તથા સમસ્ત મુનિઓમાં-એટલે કે જ્ઞાનદર્શન અને ચારિત્ર સંપન્ન મહાપુરૂષોમાં ભગવાન્ મહાવીર સર્વશ્રેષ્ઠ છે, એવું બુદ્ધિશાળી પુરૂષો કહે છે.

આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે લાંબા પર્વતોમાં નિષધપર્વત સર્વશ્રેષ્ઠ છે, વર્તુળાકાર પર્વતોમાં રુચક પર્વત સર્વશ્રેષ્ઠ છે, એજ પ્રમાણે જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રસંપન્ન પુરૂષોમાં ભગવાન મહાવીર શ્રેષ્ઠ છે.

ભગવાન્ મહાવીર શ્રેષ્ઠ છે, એવું સત્ અસતના વિવેકથી યુક્ત હોય એવાં સઘળા જ્ઞાની પુરૂષો, કોઈ પણ પ્રકારના પક્ષપાત વિના કહે છે, આ પ્રમાણે સુધર્મા સ્વામી જંબૂ સ્વામીને કહે છે. ॥ ૧૫ ॥

अन्वयार्थः—(अणुत्तरं धम्ममुदीरइत्ता) अनुत्तरं-सर्वत उत्तरं-श्रेष्ठं धर्मं-श्रुत-चारित्ररूपम् उदीर्य-कथयित्वा (अणुत्तरं झाणवरं झियाइ) अनुत्तरं-सर्वश्रेष्ठं ध्यानवरं ध्यायति (सुसुक्कसुक्कं) सुशुक्लशुक्लम्-अत्यन्त शुक्लवच्छुक्लम् (अपगंड-सुक्कं) अपगण्डशुक्लं निर्दोषशुक्लम् (संखिंदुएगंतवदातसुक्कं) शंखेन्दुवदेकान्ता-ऽवदातशुक्लम्, शंखचन्द्रवत् सर्वथा विशुद्धमिति ॥१६॥

'अणुत्तरं' इत्यादि।

शब्दार्थ-'अनुत्तरं धम्ममुदीरइत्ता-अनुत्तरं धर्ममुदीरयित्वा' भग-वान् महावीर स्वामी सर्वोत्तम श्रुतचारित्र रूप धर्म को कहकर 'अणु त्तरं झाणवरं झियाइ-अनुत्तरं ध्यानवरं ध्यायति' सर्वोत्तम ध्यान ध्याते थे 'सुसुक्कसुक्कं-सुशुक्लशुक्लं' भगवान् का ध्यान अत्यन्त शुक्ल वस्तु के समान शुक्ल था 'अपगंडसुक्कं-अपगण्डशुक्लं' तथा वह दोषरहित शुक्ल था 'संखिंदुएगतवदातसुक्कं-शखेन्दुवदेकान्तावदात-शुक्लम्' वह शंख तथा चन्द्रमा के समान सर्व प्रकार से शुक्ल था ॥१६॥

अन्वयार्थ—ज्ञातपुत्र महावीर अनुत्तर श्रुत चारित्र धर्म का कथन करके अनुत्तरध्यान करते थे। उनका ध्यान अत्यन्त शुक्ल वस्तु के समान शुक्ल, दोषवर्जित तथा शंख या चन्द्रमा के समान सर्वथा स्वच्छ और शुद्ध था ॥१६॥

'अणुत्तरं' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ-'अणुत्तरं धम्ममुदीरइत्ता-अनुत्तरं धर्ममुदिरयित्वा' ભગવાન્ મહાવીર સ્વામી સર્વોત્તમ એવા શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મ કહીને 'अनुत्तरं झाणवरं झियाइ-अनुत्तरं ध्यानवरं ध्यायति' સર્વોત્તમધ્યાન ધરતા હતા. 'सुसुक्कसुक्कं-सुशुक्लशुक्लं' ભગવાનનું ધ્યાન અત્યંત શુકલ વસ્તુ સરખું શુકલ હતું 'अपगंडसुक्कं-अपगण्डसुक्लम्' તથા તે નિર્દોષ શુકલ હતું. 'संखिंदु एगंतव-दातसुक्कं-शंखेन्दुवदेकांतशुक्लम्' શંખ તથા ચંદ્રમા સરીખું સર્વ પ્રકારથી શુકલ હતું ॥ ૧૬ ॥

સૂત્રાર્થ—જ્ઞાતપુત્ર મહાવીર અનુત્તર (સર્વોત્તમ) શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મની પ્રરૂપણા કરતા હતા અને અનુત્તર ધ્યાન ધરતા હતા. તેમનું ધ્યાન અત્યન્ત શુકલ વસ્તુના સમાન શુકલ, દોષરહિત, તથા શંખ અથવા ચન્દ્રમાના સમાન સર્વથા સ્વચ્છ અને શુદ્ધ હતું. ॥ ૧૬ ॥

टीका—'अणुत्तरं' अनुत्तरम्, नास्ति उत्तरः-प्रधानोऽन्यो धर्मो विद्यते यस्मात् स तमनुत्तरं धर्मम् 'उदीरइत्ता' उदीर्य्य, उत्-प्राबल्येन ईरयित्वा-कथयित्वा प्रकाश्य सर्वप्रधानं धर्मम्। 'अणुत्तरं' अनुत्तरम्-सर्वाऽतिशायि 'झाणवरं' ध्यानवरम्-श्रेष्ठध्यानम् 'झियाइ' ध्यायति। तथाहि—उत्पन्नकेवलज्ञानो भगवान् योगकाले-अन्तःकरणनिरोधकाले सूक्ष्मं काययोगं निरुन्धन् शुक्लध्यानस्य तृतीयभेदं सूक्ष्मक्रियम् अप्रतिपातरूपम्, तथा-समुच्छिन्नक्रियाऽप्रतिपातिरूपं निरुद्धयोगं चतुर्थं शुक्लध्यानभेदम्, व्युपरतक्रियमनिवृत्ताख्यं ध्यायति। तदेव दर्शयति-'सुसुक्कसुक्कं' सुशुक्लशुक्लम्, सुष्ठु शुक्लवत् शुक्लं ध्यानम्। तथा-'अपगंडसुक्कं' अपगण्डशुक्लम्—अपगतं गण्डम्—अपद्रव्यं दोषो यस्य तत् अपगण्डशुक्लम्, निर्दोषरजतवत् शुभ्रम्—विमलम्, अथवा—अपगण्डम्-उदकफेनम् तत्तुल्यम्। तथा-'संखिंदुएगंतवदातसुक्कं' शंखेन्दुवद् एकान्तावदातशुक्लम्, ध्यानं ध्यायति। शंखश्चेन्दुश्चेति शंखेन्दू तद्वद् अवदातं स्वच्छम्, तादृशं शुक्लं

टीकार्थ—जिससे कोई श्रेष्ठ न हो ऐसे सर्वश्रेष्ठ को अनुत्तर कहते हैं। भगवान् अनुत्तर धर्म का प्ररूपण करके अनुत्तर प्रशस्त ध्यान करते थे। यद्यपि सयोगकेवलियों में ध्यान स्वीकार नहीं किया गया है, तथापि जब वे योग का निरोध करना प्रारंभ करते हैं तब सूक्ष्मकाय योग का निरोध करते समय सूक्ष्म क्रियाऽप्रतिपाति नामक शुक्ल ध्यान का तीसरा भेद ध्याते हैं और योग का निरोध होजाने पर उनमें समुच्छिन्न क्रिया अप्रतिपाति नामक शुक्ल ध्यान का चौथा भेद होता है। भगवान् का ध्यान शुद्ध रजत के समान शुभ्र, विमल एवं निर्दोष था। अथवा 'अपगण्ड' का अर्थ निर्दोष ऐसा होता है। उनका ध्यान जल के फेन के समान दोषरहित अर्थात् स्वच्छ था। वह शंख एवं चन्द्र के सदृश एकान्त शुक्ल था।

ટીકાર્થ—જેના કરતાં શ્રેષ્ઠ બીજો કોઇ પણ પદાર્થ ન હોય, એવા પદાર્થને અનુત્તર કહે છે. અહીં શ્રુતચારિત્ર રૂપ ધર્મને અનુત્તર કહેવામાં આવ્યો છે. મહાવીર પ્રભુ આ અનુત્તર ધર્મની પ્રરૂપણા કરીને અનુત્તર પ્રશસ્ત ધ્યાન ધરતા હતા. જો કે સયોગ કેવલીઓમાં ધ્યાનનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો નથી, છતાં પણ જ્યારે તેઓ યોગનો નિરોધ કરવાનો પ્રારંભ કરે છે, ત્યારે સૂક્ષ્મ કાયયોગનો નિરોધ કરતી વખતે 'સૂક્ષ્મક્રિયા અપ્રતિપાતિ' નામના શુકલ ધ્યાનના ત્રીજા ભેદના ધ્યાનમાં લીન થાય છે અને યોગનો નિરોધ થઇ જાય ત્યારે સમુચ્છિન્ન ક્રિયા અપ્રતિપાતિ નામના શુકલ ધ્યાનના ચોથા ભેદનો તેમનામાં સદ્ભાવ રહે છે ભગવાન મહાવીરનું ધ્યાન શુદ્ધ ચાંદીના સમાન શુભ્ર, વિમલ અને નિર્દોષ હતું. અથવા-'અપગણ્ડ'નો અર્થ

शुक्लध्यानं तद्वद् एकान्ततोऽवदातं सर्वथा विशुद्धं शुक्लं शुक्लध्यानोत्तरं भेदद्वयकं ध्यानं ध्यायति। भगवान् महावीरस्वामी सर्वोत्तमं धर्मं लोकेभ्यः प्रकाश्य सर्वोत्तमं ध्यानं ध्यायति। तदीयं ध्यानं शंखचन्द्रादिवद् अतिशयेन शुद्धमिति ॥१६॥

द्विविधशुक्लध्यानं सम्पाद्य किं कृतमित्यत आह–'अणुत्तरग्गं' इत्यादि।

मूलम्–अणुत्तरग्गं परमं महेसी, असेसकम्मं स विसोहइत्ता।
सिद्धिं गइं साइमणंतपत्ते नाणेण सीलेण य दंसणेणं॥१७॥

छाया––अनुत्तराग्र्यां परमां महर्षिरशेषकर्माणि स विशोध्य खलु।
सिद्धिं गतिं सादिमनन्तां प्राप्तः ज्ञानेन शीलेन च दर्शनेन ॥१७॥

तात्पर्य यह है कि भगवान् महावीरस्वामी जगत् के भव्य जीवों को धर्म की देशना करके सर्वोत्तम ध्यान करते थे। उनका ध्यान शंख और चन्द्रमा के समान अतिशय शुद्ध था ॥१६॥

दो प्रकार का शुक्लध्यान प्राप्त करके पुनः क्या किया, सो कहते हैं––'अणुत्तरं' इत्यादि।

शब्दार्थ–'महेसी–महर्षिः' महर्षि ऐसे भगवान् महावीर स्वामी 'नाणेण सीलेण य दंसणेण–ज्ञानेन शीलेन च दर्शनेन' ज्ञान, चारित्र और दर्शन के द्वारा 'असेसकम्मं–अशेषकर्माणि' समस्त कर्मों को 'विसोहयित्ता–विशोधयित्वा' शोधन करके 'अणुत्तरग्गं–अनुत्तराग्र्यां' सर्वोत्तम 'परमं–परमां' प्रधान ऐसी 'सिद्धिं गतिं–सिद्धिं गतिः' सिद्धि को प्राप्त

નિર્દોષ એ પ્રમાણે થાય છે. તેમનું ધ્યાન પાણીનાં ફીણ જેવું દોષરહિત અર્થાત્ સ્વચ્છ હતું. તે ચન્દ્ર અને શંખના સમાન સંપૂર્ણતઃ શુકલ હતું.

આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે ભગવાન્ મહાવીર સ્વામી જગતના ભવ્ય જીવોને ધર્મની દેશના દેતા હતા, તથા સર્વોત્તમ ધ્યાન ધરતા હતા. તેમનું ધ્યાન શંખ અને ચન્દ્રમાના સમાન અતિશય શુદ્ધ હતું. ॥૧૬॥

બે પ્રકારનું શુકલધ્યાન પ્રાપ્ત કરીને તેમણે શું કર્યું, તે હવે સૂત્રકાર પ્રકટ કરે છે–'अणुत्तरं' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ–'महेसी–महर्षिः' મહર્ષિ એવા ભગવાન્ મહાવીર સ્વામી 'नाणेण सीलेण य दंसणेण–ज्ञानेन शीलेन च दर्शनेन' જ્ઞાન, ચારિત્ર અને દર્શન દ્વારા 'असेसकम्मं–अशेषकर्माणि' બધા કાર્યોને 'विसोहयित्ता–विशोधयित्वा' શોધન કરીને 'अणुत्तरग्गं–अनुत्तराग्र्यां' 'परमं–परमां' શ્રેષ્ઠ એવા 'सिद्धिं गतिं–सिद्धिं गतिः' સિદ્ધિને

अन्वयार्थः—(महेसी) महर्षिर्भगवान् (नाणेण सीलेण य दंसणेण) ज्ञानेन शीलेन च दर्शनेन (असेसकम्मं) अशेषकर्माणि (विसोहइत्ता) विशोध्य–शोधयित्वा (अणुत्तरग्गं) अनुत्तराग्र्यां–सर्वोत्तमाम् (परमं) परमां प्रधानाम् (सिद्धि गइं' सिद्धि-गतिं–मोक्षगतिम् (साइमणंतपत्ते) सादिमनन्तां प्राप्त इति ॥१७॥

टीका––तथा–असौ शैलेश्यापादित शुक्लध्यानचतुर्थभेदानन्तरं तीर्थसंपादको महावीरः (महेसी) महर्षिः आत्यन्तिकतपश्चरणेन विशुद्धात्मा, (नाणेण) ज्ञानेन केवलाख्येन 'सीलेण' शीलेन क्षायिकेन चारित्रेण च 'दंसणेण' दर्शनेन, घटत्वादिविशिष्टवोधावगाहितज्ज्ञानम् ! सामान्यावबोधावगाहिदर्शनं शीलं च यथाख्यातचारित्रम्। स महर्षिः–'असेसकम्मं' अशेषकर्माणि–ज्ञानावरणीयाद्यष्ट

हुए अर्थात् मोक्षगति को गये 'साइमणंतपत्ते–सादिमनन्ततां प्राप्तः' जिस सिद्धि की आदि है परन्तु अन्त नहीं है ॥१७॥

अन्वयार्थ—महर्षि महावीर ने ज्ञान, शील (चारित्र) और दर्शन के द्वारा समस्त कर्मों का विशोधन क्षय करके सर्वोत्तम एवं प्रधान सिद्धि (मुक्ति) प्राप्त की। वह सिद्धि सादि और अनन्त है ॥१७॥

टीकार्थ—शैलेशी अवस्था में शुक्लध्यान के समुच्छिन्न क्रिया अप्रतिपाति नामक चतुर्थ पाये का अवलम्बन करने के पश्चात्, तीव्र तपश्चरण से सर्वथा विशुद्ध आत्मा वाले महर्षि महावीर ने केवलज्ञान नामक ज्ञान के द्वारा, शील अर्थात् क्षायिक चारित्र के द्वारा तथा केवलदर्शन के द्वारा शेष रहे हुए चार भवोपग्राही नाम गोत्र वेद-

---

પ્રાપ્ત કરી અર્થાત્ મોક્ષગતિ પ્રાપ્ત કરી 'साइमणंतपत्ते–सादिमनन्तां प्राप्तः' જે સિદ્ધિની આદિ છે પણ અંત નથી તેવી સિદ્ધિ ગતિને પ્રાપ્ત કરી. ॥ ૧૭ ॥

સૂત્રાર્થ—ભગવાન્ મહાવીરે જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર દ્વારા સમસ્ત કર્મોનો ક્ષય કરીને સર્વોત્તમ (અનુત્તર) સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી. તે સિદ્ધિ (આદિ યુક્ત) અને અનંત (અંતવિનાની) છે. ॥ ૧૭ ॥

ટીકાર્થ––શૈલેશી અવસ્થામાં શુકલધ્યાનના 'સમુચ્છિન્ન ક્રિયા અપ્રતિપાતિ' નામના ચોથા પાયાનું (ભેદનું) અવલંબન કરીને તે પછી તીવ્ર તપસ્યાઓ દ્વારા જેમનો આત્મા તદ્દન વિશુદ્ધ થયો હતો એવા મહર્ષિ મહાવીરે કેવળ-જ્ઞાન નામના જ્ઞાન દ્વારા તથા શીલ દ્વારા–ક્ષાયિક ચારિત્રનાં દ્વારા, તથા કેવળદર્શન દ્વારા, બાકીના ચાર ભવોપગ્રાહી કર્મોનો (નામ, ગોત્ર, વેદનીય અને આયુકર્મોનો) ક્ષય કરીને સર્વશ્રેષ્ઠ અને પ્રધાન એવી સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ

कर्माणि 'विसोहइत्ता' विशोध्य विनाश्य, यथा वह्निस्पर्शात् तृणराशिः प्रज्वलितो भवति, तथा-ज्ञान दर्शनचारित्रैः सर्वाण्येव तानि विनाश्य, 'अणुत्तरग्गं' अनुत्तराग्र्यां, नास्ति उत्तरः-प्रधानो यस्याः सा अनुत्तरा, अनुत्तरा चासौ अग्र्या सर्वोत्तमत्वात्, अग्रे-सर्वत उपरि भवति या सा-अग्र्या लोकानामग्रे व्यवस्थिता, इत्यनुत्तराग्र्या तां तथाविधाम्। तथा-'परमं' परमां सर्वतः प्रधानाम् एतत् पर्यन्तमेव सर्व-धर्मानुष्ठानम्। प्राप्तमोक्षस्य कृतकृत्यत्वात्। 'सिद्धिं गइं' सिद्धि गतिं-मोक्षगतिम्। पुनरपि कथं भूतां सिद्धिमिति तामेव विशिनष्टि-'साइमणंतपत्ते' सादिमनन्ताम्, सादिम्-आदिसहिताम् अनन्ताम्-अन्तो विनाशो न विद्यते यस्याः तां तादृशीं मुक्तिं प्राप्तो भवति महर्षिः ॥१७॥

नीय और आयु कर्मों का क्षय करके-जैसे अग्नि के स्पर्श से घांस का ढेर भस्म हो जाता है, उसी प्रकार ज्ञान दर्शन और चारित्र के द्वारा समस्त कर्मों को नष्ट करके सर्व श्रेष्ठ और प्रधान सिद्धि प्राप्त की। जिससे श्रेष्ठ अन्य कोई न हो उसे अनुत्तर कहते हैं। वह सिद्धि सर्वोत्तम है। वह परम भी है, क्योंकि समस्त धर्मानुष्ठान मुक्ति-पर्यन्त ही किया जाता है। मोक्ष प्राप्त होने पर आत्मा कृतकृत्य हो जाती है। वह मुक्ति सादि और अनन्त है, अर्थात् उसकी आदितो है क्योंकि वह कारण जनित है, परन्तु अन्त उसका कभी नहीं होता। ऐसी मुक्ति महर्षि महावीर ने प्राप्त की है ॥१७॥

કરી. જેમ અગ્નિના સ્પર્શથી ઘાસનો ઢગલો બળીને ભસ્મ થઈ જાય છે, એજ પ્રમાણે જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર દ્વારા મહાવીર પ્રભુએ સમસ્ત કર્મોનો સર્વથા ક્ષય કરી નાખીને અનુત્તર સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી. જેના કરતાં શ્રેષ્ઠ અન્ય કોઈ પણ વસ્તુ હોતી નથી, તેને અનુત્તર કહે છે. સિદ્ધિ એવી સર્વોત્તમ વસ્તુ હોવાને કારણે તેને અનુત્તર (સર્વોત્તમ) કહી છે. વળી તે સિદ્ધિને પરમ વિશેષણ લગાડવાનું કારણ એ છે કે સમસ્ત ધર્માનુષ્ઠાનો મુક્તિપર્યન્ત જ કરવામાં આવે છે. મોક્ષ પ્રાપ્ત થયા પછી તો આત્મા કૃતકૃત્ય થઈ જાય છે-તેને કંઇ પણ કરવાનું જ બાકી રહેતું નથી. તે મુક્તિ સાદિ અને અનંત છે. તેને સાદિ વિશેષણ લગાડવાનું કારણ એ છે કે તેનો આદિ તો છે એટલે કે તે કારણજનિત છે, પરન્તુ મુક્તિનો કદી અન્ત નથી, તેથી જ તેને અનંત વિશેષણ લગાડવામાં આવ્યું છે. એવી મુક્તિ મહર્ષિ મહાવીરે પ્રાપ્તિ કરી. ॥૧૭॥

अथ वृक्षादिदृष्टान्तेन पुनरपि भगवत स्तीर्थकरस्य स्तुतिमेवाह—

'रुक्खेसु' इत्यादि।

मूलम्—रुक्खेसु णाए जह सामली वा,
जस्सिं रतिं वेययंति सुवन्ना।
वणेसु वा णंदणं माहु सेट्ठं,
नाणेण सीलेण य भूइपन्ने ॥१८॥

छाया—वृक्षेषु ज्ञातो यथा शाल्मली वा यस्मिन् रतिं वेदयन्ति सुपर्णाः।
वनेषु वा नन्दनमाहुः श्रेष्ठं ज्ञानेन शीलेन च भूतिप्रज्ञः ॥१८॥

दृष्टान्त के द्वारा पुनः भगवान् महावीर की स्तुति कहते हैं—

'रुक्खेसु' इत्यादि।

शब्दार्थ—'जह–यथा' जैसे 'रुक्खेसु–वृक्षेषु' वृक्षों में 'णाए–ज्ञातः' जगत्प्रसिद्ध 'सामलीवा–शाल्मली' सेमल वृक्ष है 'जस्सि–यस्मिन्' जिस वृक्ष पर 'सुवन्ना–सुपर्णाः' सुपर्ण लोग अर्थात् भवनपति विशेष 'रइं–रतिं' आनन्द का 'वेयइ–वेदयन्ति' अनुभव करते हैं 'वणेसु वा णंदणं सेट्ठमाहु–वनेषु वा नन्दनं श्रेष्ठम् आहुः' तथा जैसे वनों में सबसे श्रेष्ठ नन्दन वन को कहते हैं 'नाणेण सीलेण य भूइपन्ने–ज्ञानेन शीलेन च भूतिप्रज्ञः' इसी प्रकार ज्ञान और चारित्र के द्वारा उत्तम ज्ञानी भगवान् महावीर स्वामी को श्रेष्ठ कहते हैं ॥१८।

'सूत्रकार बीजां दृष्टान्तो द्वारा महावीर प्रभुनी स्तुति करे छे-

'रुक्खेसु' इत्यादि-

शब्दार्थ–'जह–यथा' जे प्रमाणे 'रुक्खेसु–वृक्षेषु' वृक्षोमां 'णाए–ज्ञातः' जगत्प्रसिद्ध 'सामली वा–शाल्मली वा' सोमर नामनुं वृक्ष छे. 'जस्सि'–यस्मिन्' जे वृक्ष पर 'सुवन्ना–सुपर्णाः' सुवर्णकुमारो अर्थात् भवनपति विशेष 'रइं–रति' आनंदनो 'वेयइ–वेदयन्ति' अनुभव करे छे. 'वणेसु वा णंदणं सेट्ठमाहु–वनेषु वा नन्दनं श्रेष्ठम् आहुः' तथा जेम वनोमां नन्दनवनने सौथी उत्तम कहे छे. एज प्रमाणे 'नाणेण सीलेण य भूइपन्ने–ज्ञानेन शीलेन च भूतिप्रज्ञः' ज्ञान अने चारित्रद्वारा उत्तम ज्ञानवाळा एवा भगवान् महावीर स्वामीने सर्वथी श्रेष्ठ कहेवामां आवे छे. ॥ १८ ॥

अन्वयार्थः—(जह) यथा-(रुक्खेसु) वृक्षेषु (णाए) ज्ञातः-प्रसिद्धः (सामली वा) शाल्मली-वृक्षः (जंसि) यस्मिन् वृक्षे (सुवन्ना) सुपर्णाः-भवनपतिविशेषाः (रइं) रतिमानन्दम् (वेययंति) वेदयन्ति-अनुभवन्ति (वणेसु वा णंदणं सेट्ठमाहु) वनेषु वा नन्दनं-तन्नामकवनं श्रेष्ठं प्रधानमाहुः-कथयन्ति, तथैव (नाणेण सीलेण य भूइपन्ने) ज्ञानेन-केवलज्ञानेन शीलेन यथाख्यातचारित्रेण भगवान् महावीरो भूतिप्रज्ञः-श्रेष्ठ इति ॥१८॥

टीका-(जह) यथा (रुक्खेसु) वृक्षेषु मध्ये (णाए) ज्ञात. प्रसिद्धो लोके देवकुरुषु स्थितः (सामली) शाल्मली नामा वृक्षः प्रतिष्ठितः श्रेष्ठ इति यावत् । तस्य-शाल्मलीवृक्षस्य सर्वश्रेष्ठताकारणं दर्शयति-(जंसि) यस्मिन् शाल्मलीनामके वृक्षे (सुवन्ना) सुपर्णाः-भवनपतिविशेषाः (रतिं) रतिमानन्दम् (वेययंति) वेदयन्ति-अनुभवन्ति । यथा वा-(वणेसु) भद्रशालसौमनसपण्डकवनेषु मध्ये (णंदणं) नन्दनं तन्नामकं वनम् (सेट्ठं) श्रेष्ठम्-देवानां क्रीडास्थानम् (आहु) आहुः-कथयन्ति, तथैव-(भूइपन्ने) भूतिप्रज्ञः-प्रवृद्धज्ञानः भगवान् तीर्थकरः

अन्वयार्थ—जैसे वृक्षों में शाल्मली वृक्ष प्रसिद्ध है, जिसके ऊपर सुपर्णकुमार जाति के भवनपति रति की अनुभूति करते हैं। जैसे वनों में नन्दनवन प्रधान कहा जाता है, उसी प्रकार ज्ञान और शील में भगवान् महावीर श्रेष्ठ हैं ॥१८॥

टीकार्थ—जैसे वृक्षों में देवकुरु क्षेत्र में स्थित शाल्मली नामक वृक्ष सर्वश्रेष्ठ है, प्रसिद्ध है, क्योंकि उस वृक्ष पर सुपर्णकुमार नामक भवनपति देव आनन्द का अनुभव करते हैं। अथवा जैसे भद्रशाल सौमनस पण्डक आदि समस्त वनों में नन्दनवन सर्वोत्तम है-देवों का क्रीडास्थान है, ऐसा कहा जाता है, उसी प्रकार भूतिप्रज्ञ (जीवरक्षा की

સૂત્રાર્થ—જેવી રીતે વૃક્ષોમાં શાલ્મલી વૃક્ષ પ્રખ્યાત છે, અને વનોમાં નન્દનવન સર્વોત્તમ છે, એજ પ્રમાણે જ્ઞાન અને શીલમાં મહાવીર પ્રભુ શ્રેષ્ઠ છે. ॥૧૮॥

ટીકાર્થ—દેવકુરુ ક્ષેત્રમાં શાલ્મલી નામનું જે વૃક્ષ થાય છે, તેને સર્વશ્રેષ્ઠ વૃક્ષ ગણવામાં આવે છે, કારણ કે તે વૃક્ષ પર સુપર્ણકુમાર નામના ભવનપતિ દેવો આનંદ અનુભવે છે. અથવા જેમ ભદ્રશાલ. સૌમનસ. પંડક આદિ સમસ્ત વનોમાં નન્દનવન સર્વોત્તમ છે, કારણ કે તે દેવોનું ક્રીડાસ્થાન ગણાય છે, એજ પ્રમાણે ભૂતિપ્રજ્ઞ (જીવ રક્ષાની બુદ્ધિવાળા) ભગવાન્ મહાવીર

(णाणेण) ज्ञानेन-केवलेन च (सीलेण) शीलेन-यथाख्यातचारित्रेण श्रेष्ठः-प्रधानः। यथा सर्ववृक्षेषु मध्ये देवकुरु व्यवस्थित देवताक्रीडास्थानत्वेन शाल्मली वृक्षः श्रेष्ठः, श्रेष्ठं च नन्दन वनानाम्। तथा-सर्वेभ्यो ज्ञानशीलाभ्यां भगवान् महावीरः श्रेष्ठ इति भावः ॥१८॥

मूलम्-थणियं व सद्दाण अणुत्तरे उ, चंदोव ताराण महाणुभावे।
गंधेसु वा चंदणमाहु सेट्ठं, एवं मुणीणं अपडिन्नमाहु॥१९॥

छाया—स्तनितमिव शब्दानामनुत्तरं तु चन्द्र इव ताराणां महानुभावः।
गन्धेषु वा चन्दनमाहुः श्रेष्ठ मेवं मुनीनामप्रतिज्ञमाहुः ॥१९॥

बुद्धि वाले) भगवान् महावीर ज्ञान, शील और दर्शन में सर्वश्रेष्ठ हैं, क्योंकि वे केवलज्ञानी, यथाख्यातचारित्रवान् और केवलदर्शीवान् हैं।

तात्पर्य—जैसे देवकुरु क्षेत्र में स्थित शाल्मली वृक्ष देवक्रीड़ा का स्थान होने से सब वृक्षों में उत्तम कहा जाता है और समस्त वनों में नन्दनवन प्रधान कहा जाता है, उसी प्रकार ज्ञान, शील और दर्शन में भगवान् महावीर सब से उत्तम हैं ॥१८॥

'थणियं' इत्यादि।

शब्दार्थ-'सद्दाण-शब्दानां' शब्दों में 'थणियं-स्तनितम्' मेघगर्जन 'अणुत्तरे-अनुत्तरं, प्रधान है और 'ताराणं-ताराणां, ताराओं में 'महाणुभावे चंदो-महानुभावः-चन्द्रः' जैसे महानुभाव चन्द्रमा श्रेष्ठ है तथा 'गंधेसु चंदणं सेट्ठमाहु-गन्धेषु चन्दनं श्रेष्ठमाहुः' गन्धो मे जैसे

જ્ઞાન, દર્શન અને શીલમાં સર્વશ્રેષ્ઠ છે, કારણ કે તેઓ કેવળજ્ઞાની, યથાખ્યાત ચારિત્રવાન્ અને કેવળ દર્શનવાન્ છે.

તાત્પર્ય એ છે કે દેવકુરુ ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થતું શાલ્મલી વૃક્ષ દેવોનું ક્રીડાસ્થાન હોવાને કારણે જેમ સમસ્ત વૃક્ષોમાં શ્રેષ્ઠ ગણાય છે અને એજ કારણે જેમ નન્દનવનને સઘળાં વનોમાં શ્રેષ્ઠ ગણવામાં આવે છે, એજ પ્રમાણે જ્ઞાન, દર્શન અને શીલમાં ભગવાન્ મહાવીરને સર્વશ્રેષ્ઠ માનવામાં આવે છે ॥ ૧૮ ॥

'थणियं' ઈત્યાદિ—

શબ્દાર્થ— 'सद्दाण-शब्दानां' શબ્દોમાં 'थणियं-स्तनितम्' મેઘ ગર્જના 'अणुत्तरे-अनुत्तरम्' જેમ સર્વ શ્રેષ્ઠ છે. તથા 'ताराणं-ताराणां' તારાઓમાં 'महाणुभावे चंदो-महानुभावः चन्द्रः' જેમ મહાનુભાવ ચંદ્રમા શ્રેષ્ઠ છે તથા 'गंधेसु चंदणं सेट्ठमाहु-गन्धेषु चन्दनम् श्रेष्ठमाहुः' ગંધોમાં જેમ ચંદનનો

अन्वयार्थः—(सद्दाण) शब्दानां मध्ये (व) यथा (थणियं) स्तनितं–मेघगर्जनम् (अणुत्तरे) अनुत्तरं–प्रधानं भवति (उ) इव यथावा (ताराणं) ताराणां–नक्षत्राणां मध्ये (चंदो महाणुभावे) चन्द्रो महानुभावः–महातेजस्वी अस्ति, तथा–(गंधेसु चंदणं सेट्ठमाहु) गन्धेषु–गन्धवत्सु द्रव्येषु चन्दनं–गोशीर्षकाख्यं मलयजं वा श्रेष्ठं–प्रधानमाहुः–कथयन्ति (एवं) एवं तथैव (मुणीणं) मुनीनां–महर्षीणां मध्ये (अपडिन्नमाहु) अप्रतिज्ञं–प्रतिज्ञारहितं महावीरं श्रेष्ठ माहुः–कथनयन्तीति ॥१९॥

टीका—'सद्दाण' शब्दानाम्–वीणामृदङ्गशङ्खतूर्यादिजनितानां मध्ये 'थणियं व' स्तनितमिव–यथा मेघगर्जनम् 'अणुत्तरे' अनुत्तरं–श्रेष्ठं नास्ति उत्तरः–प्रधानो यस्मात् तदनुत्तरम् 'उ' तु–पुनः 'इव'–यथा–'ताराण' ताराणां मध्ये

चन्दन का गन्ध श्रेष्ठ है 'एवं–एवम्' इसी प्रकार 'मुणीणं–मुनीनां' मुनियों में 'अपडिन्नमाहु–अप्रतिज्ञमाहु.' कामना से रहित ऐसे भगवान् महावीरस्वामी को श्रेष्ठ कहते हैं ॥१९॥

अन्वयार्थ—जैसे समस्त शब्दों में मेघगर्जन प्रधान है, जैसे नक्षत्रों में महान् अनुभाव-प्रकाशवाला चन्द्रमा प्रधान है, जैसे समस्त गंधवाले पदार्थों में चन्दन–गोशीर्ष या मलयज प्रधान है, ऐसा सभी कहते हैं, उसी प्रकार मुनियों में अप्रतिज्ञ महावीर को बुद्धिमान् लोक सर्वश्रेष्ठ कहते हैं अर्थात् महावीरस्वामी कभी प्रतिज्ञा नहीं करते थे' साधुको प्रतिज्ञा करने का आचारांग में मना की है ॥१९॥

टीकार्थ—वीणा, मृदंग, शंख, तुरही आदि वाद्यों के शब्दों में मेघों की गर्जना का शब्द अनुत्तर कहलाता है, जैसे समस्त ताराओं

ગન્ધ શ્રેષ્ઠ છે 'एवं–एवम्' એજ પ્રમાણે 'मुणीणं–मुनीनां' મુનિયોમાં 'अपडिवन्नमाहु–अप्रतिज्ञामाहुः' કામના રહિત એવા ભગવાન્ મહાવીર સ્વામી ને શ્રેષ્ઠકહેવામાં આવે છે. ॥ ૧૯ ॥

સૂત્રાર્થ—જેમ સમસ્ત શબ્દોમાં મેઘગર્જનાને ઉત્તમ માનવામા આવે છે, જેમ નક્ષત્રોમાં મહાનુભાવ પ્રકાશવાળા ચન્દ્રમાને સર્વોત્તમ માનવામાં આવે છે, જેમ સમસ્ત સુગન્ધયુક્ત દ્રવ્યોમાં ચન્દન (ગોશીર્ષ) અથવા મલયજ (મલય પર્વતમાં ઉત્પન્ન થતા ચન્દન) ને શ્રેષ્ઠ ગણવામાં આવે છે, એજ પ્રમાણે સમસ્ત મુનિઓમાં અપ્રતિજ્ઞ મહાવીરને સર્વશ્રેષ્ઠ ગણવામાં આવે છે, એટલે કે મહાવીર પ્રભુ કદી પ્રતિજ્ઞા કરતા નહીં', આચારાંગમાં સાધુને પ્રતિજ્ઞા કરવાનો નિષેધ કરવામાં આવેલ છે. ॥૧૯॥

ટીકાર્થ—જેમ વીણા, મૃદંગ, શંખ, આદિ વાદ્યોના અવાજ કરતાં મેઘોની ગર્જનાના અવાજને શ્રેષ્ઠ ગણવામાં આવે છે, જેમ સમસ્ત તારાઓ,

'चंदो' चन्द्रः 'महाणुभावे' महानुभावः-सकलजनमनआह्लादकः परमतेजस्वितया सकलतिमिरनाशकः, ताराणां मध्ये महानुभावश्चन्द्रो यथा श्रेष्ठः। 'वा' यथा वा 'गंधेसु' गन्धवत्सु कोष्ठपुटादि सकलपदार्थेषु मध्ये 'चंदणं' चन्दनम् उक्तश्च-

'मलये जायमाना ये सर्वे चन्दनतां गता' ।
गोशीर्षं चन्दनं जात्या सर्वत्रैव निगद्यते' ॥१॥

'सेट्ठं' श्रेष्ठम् 'आहु' आहुः-कथयन्ति, 'एवं' एवमेव 'मुणीणं' मुनीनाम्, संप्राप्तज्ञानदर्शनचारित्ररत्नत्रयवतां मध्ये 'अपडिन्नमाहु' अप्रतिज्ञम्-इहलोकपरलोकविषयकप्रतिज्ञारहितं-महावीरं-श्रेष्ठमाहुः-कथयन्ति ॥१९॥

मूलम्-जहा सयंभू उदहीण सेट्ठे, नागेसु वा धरणिंदमाहु सेट्ठे।
खोओदए वा रसवेजयंते, तवोवहाणे मुणि वेजयंते ॥२०॥

छाया—यथा स्वयम्भू रुदधीनां श्रेष्ठो नागेषु वा धरणेन्द्रमाहुः श्रेष्ठम्।
क्षोदोदको वा रसवैजयन्तः तप उपधाने मुनि वैजयन्तः ॥२०॥

में चन्द्रमा समस्त जनों के मन को आह्लाद देने तथा परम उद्योतमय होने से महानुभाव कहा जाता है या कोष्ठ पुट आदि समस्त सुगंधवान् पदार्थों में चन्दन प्रधान कहा जाता है, कहा भी है—
'मलये जायमाना ये' इत्यादि।

मलय पर्वत पर जो भी उत्पन्न हो जाता है, वही चन्दन बन जाता है। गोशीर्ष चन्दन अपनी उत्तम जाति के कारण सर्वत्र प्रशंसित होता है ॥१॥

इसी प्रकार समस्त मुनियों में इह लोक परलोक संबंधी प्रतिज्ञा से रहित महावीर भगवान् सर्वश्रेष्ठ कहे जाते हैं ॥१९॥

નક્ષત્રો અને ગ્રહોમાં ચન્દ્રમાને સૌથી વધારે મહાનુભાવ કહેવામાં આવે છે (કારણ કે ચન્દ્રમા સમસ્ત જનોના ચિત્તને આહ્લાદ દાયક લાગે છે તથા સૌથી વધારે ઉદ્યોતમય છે), તથા જેમ કોષ્ઠ, પુટ આદિ સુગન્ધયુક્ત દ્રવ્યોમાં ચન્દનને પ્રધાન (ઉત્તમ) કહેવામાં આવે છે, કહ્યું પણ છે કે-
'મલયે જાયમાના યે' ઈત્યાદિ-

'મલય પર્વત પર જે કંઈ પણ ઉત્પન્ન થાય છે, એજ ચન્દન બની જાય છે. ગોશીર્ષ ચન્દન તેની ઉત્તમ જાતિને કારણે સર્વત્ર વખણાય છે', ॥૧॥

એજ પ્રમાણે સમસ્ત મુનિઓમાં, આ લોક અને પરલોક સંબંધી પ્રતિજ્ઞા (આકાંક્ષા) થી રહિત મહાવીર પ્રભુને સર્વશ્રેષ્ઠ કહેવામાં આવે છે.॥૧૯॥

अन्वयार्थः—(जहा) यथा (उदहीणं) उदधीनां—समुद्राणाम् मध्ये (सयंभू सेट्ठे) स्वयंभूरमणः—समुद्रः श्रेष्ठः प्रधानः (नागेसु) नागेषु नागकुमारेषु (धरणिंदं सेट्ठमाहु) धरणेन्द्रं तन्नामकमिन्द्रं श्रेष्ठ माहुः (खोओदए वा रसवेजयंते) क्षोदोदकः—इक्षुरसोदकः समुद्रो वा रसवैजयन्तो रसवत्सु प्रधानः, तथा—(तवोवहाणे) तप उपधाने विशिष्टतपोविशेषे (मुणि वेजयंते) मुनिर्वैजयन्तः—मुनिर्भगवान् महावीरो वैजयन्तः—प्रधान इति ॥२०॥

'जहा सयंभू' इत्यादि।

शब्दार्थ—'जहा—यथा' जैसे 'उदहीणं—उदधीनाम्' समुद्रों में 'सयंभू-सेट्ठे—स्वयंभू श्रेष्ठः' स्वयंभूरमण समुद्र श्रेष्ठ है 'नागेसु—नगेषु' तथा नागकुमारों में 'धरणिंदे सेट्ठे आहु—धरणेन्द्रं श्रेष्ठम् आहुः' धरणेन्द्र को श्रेष्ठ कहते हैं 'खोओदए वा रसवेजयंते—इक्षुदको वा रसवैजयन्तः' इक्षुरसोदकसमुद्र सब रस वालों में उत्तम है तथा 'तवोवहाणे—तप उपधाने' इसी प्रकार विशिष्ट तप के द्वारा 'मुणिवेजयंते—मुनिर्वैजयन्तः' मुनि श्री भगवान् महावीरस्वामी सबसे प्रधान है ॥२०॥

अन्वयार्थ—जैसे समुद्रो में स्वयंभूरमण समुद्र सबसे प्रधान है, नागकुमारों में धरणेन्द्र नामक इन्द्र प्रधान है, इक्षुरसोदक नामक समुद्र (शेलडी के रस युक्त समुद्र) समस्त रसवानों में श्रेष्ठ है, उसी प्रकार समस्त तपस्वियों में मुनि भगवान महावीर सर्वश्रेष्ठ हैं ॥२०॥

'जहा सयंभू' ઈત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'जहा—यथा' જે પ્રમાણે 'उदहीणं—उदधीनाम्' સમુદ્રોમાં 'सयंभू-सेट्ठे—स्वयंभूश्रेष्ठ.' સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર શ્રેષ્ઠ છે. 'नागेसु—नागेषु' તથા નાગકુમારોમાં 'धरणिंदे सेट्ठे आहु—धरणेन्द्रं श्रेष्ठम आहुः' ધરણેન્દ્રને શ્રેષ્ઠ કહે છે. 'खोओदए वा रसवेजयंते—इक्षूदको वा रस वैजयन्तः' ઈક્ષુ રસોદગસમુદ્ર બધા જ રસવાળાઓમાં શ્રેષ્ઠ છે. તથા 'तवोवहाणे—तपउपधाने' એજ પ્રમાણે વિશેષ પ્રકારના તપ દ્વારા 'मुणिवेजयंते—मुनिर्वैजयन्तः' મુનિ શ્રી મહાવીર સ્વામી સૌથી પ્રધાન છે ॥ ૨૦ ॥

સૂત્રાર્થ—જેમ સમુદ્રોમાં સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર સર્વોત્તમ છે, તથા નાગ-કુમારોમાં જેમ ધરણેન્દ્ર નામનો ઈન્દ્ર શ્રેષ્ઠ છે, અને સમસ્ત રસયુક્ત પદાર્થોમાં ઈક્ષુરસોદક નામનો સમુદ્ર શ્રેષ્ઠ છે, એજ પ્રમાણે સમસ્ત તપસ્વીઓમાં મુનિ ભગવાન મહાવીર સર્વશ્રેષ્ઠ છે. ॥૨૦॥

टीका—'जहा' यथा 'उदहीण' उदधीनाम्–इक्षूदधि, क्षीरोदधि, घृतोदध्यादि समुद्राणां मध्ये 'सयंभू' स्वयम्भूरमणः, स्वयमेव भवन्तीति स्वयम्भुवो देवा स्तेषामानन्दस्थानं स्वयम्भूरमणः। स समुद्रः समुद्राणां मध्ये यथा श्रेष्ठः। यथा वा–'नागेसु' नागकुमारदेवेषु 'धरणिंदं' धरणेन्द्रम् तन्नायकमिन्द्रम् 'सेट्ठं आहु' श्रेष्ठमाहुः–कथयन्ति 'खोओदए वा रसवेजयंते' क्षोदोदको वा रसवैजयन्तः, क्षोदः–इक्षुरस इव उदकं जलं यस्य स क्षोदोदकः, स यथा–रसमाश्रित्य स्वकीय रसगतगुणविशेषैः इतरेषां समुद्राणां मूर्ध्नि पताकेव व्यवस्थितः। तथा–'तवोव हाणे' तप उपधाने–इहलोकपरलोकसंसारहिततीव्रतपसि 'मुणिवेजयंते' मुनिवैजयन्तः, मनुते–त्रसस्थावरात्मकलोकस्य त्रैकालिकीमवस्थां जानातीति मुनिः–

टीकार्थ—जैसे इक्षूदधि, क्षीरोदधि, घृतोदधि, आदि समुद्रों में स्वयंभूरमण समुद्र प्रधान श्रेष्ठ है। जो स्वयं ही उत्पन्न होते हैं, वे स्वयंभू कहलाते हैं, अर्थात् देव, वे जिस समुद्र में रमण (क्रीडा) करते हैं, वह स्वयंभूरमण कहलता है। अथवा जैसे नागकुमार देवों में धरण नामक इन्द्र (धरेणेन्द्र) श्रेष्ठ कहा गया है, और जैसे इक्षुरसोद नामक समुद्र रसवाले पदार्थों में प्रधान है, क्योंकि उसका जल इक्षु के रस के समान है, अर्थात् अपने रसगुण की विशिष्टता के कारण सब समुद्रों में वह सर्वोत्तम माना जाता है, उसी प्रकार ऐहिक और पारलौकिक आकांक्षा से रहित घोर तपस्या के कारण भगवान महावीर पताका के समान मुनियों में प्रधान हैं। जो त्रस स्थावर रूप लोक की त्रैकालिक

ટીકાર્થ—ઈક્ષૂદધિ, ક્ષીરોદધિ, ઘૃતોદધિ, આદિ સમુદ્રોમાં સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર પ્રધાન (શ્રેષ્ઠ) ગણાય છે. જેઓ સ્વયં-એટલે કે પોતાની મેળેજ–પેદા થાય છે, તેમને સ્વયંભૂ કહે છે, એટલે કે દેવોને અહીં સ્વયંભૂ કહ્યા છે. તેઓ જે સમુદ્રમાં રમણ (ક્રીડા) કરે છે, તે સમુદ્રને સ્વયંભૂરમણ કહે છે. મહાવીર પ્રભુને અહીં સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર જેવાં સર્વશ્રેષ્ઠ મુનિ કહેવામાં આવેલ છે. અથવા–જેમ નાગકુમાર દેવોમા ધરણ નામના ઈન્દ્રને શ્રેષ્ઠ ગણવામાં આવે છે, અને જેમ ઈક્ષુરસોદ નામના સમુદ્રને સમસ્ત રસવાળા પાદાર્થોમાં શ્રેષ્ઠ માનવામાં આવે છે (કારણ કે તેનું પાણી શેરડીના રસ જેવું મીઠું છે.) એટલે કે પોતાના રસગુણની વિશિષ્ટતાને કારણે ઈક્ષુરસોદ સમુદ્રને સઘળા સમુદ્રોમાં શ્રેષ્ઠ માનવામાં આવે છે, એજ પ્રમાણે ઐહિક અને પારલૌકિક આકાક્ષાઓથી રહિત, ઘોર તપસ્યાને કારણે ભગવાન મહાવીરને પતાકાના સમાન મુનિયોમાં પ્રધાન માનવામાં અવે છે. જેઓ ત્રસ. સ્થાવર રૂપ લોકની

सामान्यकेवली तस्य बहुवचने मुनय स्तेषां मध्ये भगवान् महावीरः वैजयन्तः-पताकेव प्रधानः, सम्पूर्णस्य लोकस्य वैजयन्ती इव उपरि व्यवस्थितः केवलज्ञानादिगुणै स्तपोभिरिति भावः ॥२०॥

मूलम्—हत्थीसु एरावण माहु णाए, सीहो मिगाणं सलिलाण गंगा।
पक्खीसु वा गरुले वेणुदेवो, निव्वाणवादीणिह णायपुत्ते॥२१॥

छाया—हस्तिष्वैरावतमाहुः ज्ञातं सिंहो मृगाणां सलिलानां गङ्गा।
पक्षिषु वा गरुडो वेणुदेवो निर्वाणवादिना मिह ज्ञातपुत्रः ॥२१॥

अवस्थाओं को मनन करता है अर्थात् जानता है वह सामान्य केवली कहा जाता है, यहाँ सामान्य केवली शब्द से मुनि विवक्षित है। उनमें तीर्थंकर होने से भगवान् महावीर प्रभु प्रधान हैं।

आशय यह है कि भगवान् अपनी अद्भुत तपस्या के कारण सम्पूर्ण लोक के ऊपर पताका के समान हैं ॥२०॥

'हत्थीसु' इत्यादि।

शब्दार्थ-'हत्थीसु-हस्तिषु' हाथियों में 'णाए ज्ञातं' जगत्प्रसिद्ध ऐसे 'एरावणमाहु-ऐरावतम् आहुः' ऐरावत हाथी को प्रधान कहते हैं 'मिगाणं सीहो-मृगाणां सिंहः' मृगों में सिंह प्रधान है 'सलिलाणं गंगा-सलिलानां गंगा' एवं जलों में गंगा प्रधान है अथवा 'पक्खीसु वा गरुले वेणुदेवो-पक्षिषु मध्ये गरुडो वेणु देवः' पक्षियों में वेणु देव गरुड प्रधान

ત્રૈકાલિક અવસ્થાઓનું મનન કરે છે, એટલે કે જાણે છે, એવા સામાન્ય-કેવલીને અહીં મુનિ કહેવામાં આવેલ છે. એવાં મુનિઓમાં તીર્થંકર હોવાને કારણે, મહાવીર પ્રભુ શ્રેષ્ઠ છે. તાત્પર્ય એ છે કે ભગવાન્ મહાવીર પોતાની ઘોર તપસ્યાને કારણે સંપૂર્ણ લોકની ઉપર પતાકાના સમાન સર્વોચ્ચ સ્થાન ધરાવે છે-તેમની ઘોર તપસ્યાને કારણે સૌથી વધારે યશકીર્તિ ધરાવે છે. ॥૨૦॥

'हत्थीसु' ઈત્યાદિ-

શબ્દાર્થ-'हत्थीसु-हस्तिषु' હાથિયોમાં 'णाए-ज्ञातं' જગત્પ્રસિદ્ધ એવા 'एरावण माहु-ऐरावतम् आहु.' ઐરાવત હાથીને પ્રધાન કહેવામાં આવે છે. 'मिगाण सीहो-मृगाणां सिंहः' મૃગોમાં સિંહ પ્રધાન છે. 'सलिलाणं गंगा-सलिलानां गंगा' એજ પ્રમાણે જલમાં ગંગા પ્રધાન છે અથવા 'पक्खिसु वा गरुले वेणुदेवो-पक्षिषु वा मध्ये गरुडो वेणुदेवः' પક્ષિયોમાં વેણુદેવ-ગરૂડ પ્રધાન છે. 'निव्वाणवादीणिह-

अन्वयार्थ—(हत्थीसु) हस्तिषु (णाए) ज्ञातं-जगत्प्रसिद्धम् (एरावणमाहु) ऐरावतं शक्रवाहनं प्रधानमाहुः-कथयन्ति, यथा वा (मिगाणं सीहो) मृगाणां मध्ये सिंहः प्रधानः, तथा भरतक्षेत्रापेक्षया (सलिलाण गंगा) सलिलानां-जलानां मध्ये गङ्गा श्रेष्ठा, यथा वा (पक्खीसु वा गरुळे वेणुदेवो) पक्षिषु मध्ये गरुडो वेणुदेवापरनामकः प्रसिद्धः तथा-(इह) इह संसारे (निव्वाणवादीणिह) निर्वाण बादिनामिह मोक्षवादिनां मध्ये (णायपुत्ते) ज्ञातपुत्रो महावीरः प्रधान इति ॥२१॥

टीका—'हत्थीसु' हस्तिषु 'णाए' ज्ञातं-जगत्प्रसिद्धम्, 'एरावणं' ऐरावतम् इन्द्रस्य हस्तिनं श्रेष्ठमाहुः, यथा वा 'मिगाणं' मध्ये 'सीहो' सिंहः-केशरादिमान् मृगराजः श्रेष्ठः प्रसिद्धो लोके। यथा वा-'सलिलाणगंगा' सलिलानां-जलानां

है 'निव्वाणवादीणिह-निर्वाणवादिनामिह' इस संसार में मोक्षवादियों में 'णायपुत्ते-ज्ञातपुत्रः' भगवान् महावीर स्वामी प्रधान है ॥२१॥

अन्वयार्थ—हाथियों में जगत्प्रसिद्ध शक्र का वाहन ऐरावत हाथी प्रधान कहा जाता है, अथवा जैसे भरतक्षेत्र की अपेक्षा से मृगों-पशुओं में सिंह प्रधान है अथवा जलों में गंगा महानदी का जल प्रधान है, अथवा पक्षियों में वेणुदेव अर्थात् गरुड़ प्रसिद्ध है, उसी प्रकार इस लोक में समस्त निर्वाणवादियों में ज्ञातपुत्र महावीर स्वामी प्रधान हैं ॥२१॥

टीकार्थ—ऐरावत हाथी जो इन्द्र के वाहन रूप में प्रसिद्ध है, वह समस्त हाथियों में श्रेष्ठ कहलाता है, अथवा जैसे लोक के सब पशुओं में सिंह श्रेष्ठ है, अथवा जैसे जलों में गंगा का जल प्रधान है, अथवा

निर्वाणवादीनामिह' निर्वाणुवादियोमां-એટલે કે મોક્ષ વાદિયોમાં 'णायपुत्ते-ज्ञातपुत्र.' ભગવાન્ મહાવીર સ્વામી આ જગત્માં પ્રધાન છે. ॥ ૨૧ ॥

સૂત્રાર્થ—જેમ સઘળા હાથીઓમાં ઇન્દ્રના વાહન રૂપ ઐરાવત હાથી શ્રેષ્ઠ ગણાય છે, અથવા જેમ ભરતક્ષેત્રમાં સઘળાં પશુઓમાં સિંહ પ્રધાન (શ્રેષ્ઠ) ગણાય છે, અથવા જેમ બધી નદીઓનાં પાણી કરતાં ગંગાનદીનું પાણી શ્રેષ્ઠ ગણાય છે, અથવા જેમ પક્ષીઓમાં વેણુદેવ અર્થાત્ ગરુડ સૌથી પ્રસિદ્ધ છે, એજ પ્રમાણે આ લોકના સઘળા નિર્વાણ વાદીઓમાં જ્ઞાતપુત્ર (મહાવીર) સર્વોત્તમ છે. ॥૨૧॥

ટીકાર્થ—શક્રેન્દ્રનું વાહન ઐરાવત નામનો હાથી છે. તે ઐરાવત સઘળા હાથીઓમાં શ્રેષ્ઠ કહેવાય છે-જેમ આ લોકના સઘળાં પશુઓમાં સિંહ શ્રેષ્ઠ કહેવાય છે જગતની બધી નદીઓનાં જળ કરતાં ગંગા મહાનદીનું

मध्ये यथा-गङ्गासलिलं प्रधानम्। 'पक्खीसु' पक्षिषु मध्ये, यथा-'वेणुदेवे गरुळे' वेणुदेवो द्वितीयं नाम विद्यते यस्य, इत्थंभूतो गरुडो विशिष्टः-प्राधान्यमुपगतः, एवम्-'निव्वाणवाईण मिह' इह-अस्मिन् क्षेत्रे निर्वाणवादिनाम्, तत्र निर्वाणं मोक्षः, सिद्धिक्षेत्रम्, कर्मापनयनरूपं वा, स्वरूपतः तदुपायभूतज्ञानदर्शनचारित्रतपः प्राप्ति हेतुतो वा वदितुं-प्रकाशयितुं शीलं विद्यते येषां ते निर्वाणवादिनः, तेषां निर्वाणवादिनां मध्ये 'णायपुत्ते' ज्ञातपुत्रः, ज्ञातः-क्षत्रियस्तस्य पुत्रः-श्री महावीरस्वामी तीर्थंकरः प्रधानः। यथावस्थितनिर्वाणार्थप्रख्यापकत्वात्। यथा हस्तिषु श्रेष्ठ ऐरावतः, यथा वा वन्येषु केशरी, जलेषु गङ्गाजलम्, पक्षिषु गरुडः, तथा-मोक्षवादिषु आस्तिक समुदायेषु भगवान महावीर एव श्रेष्ठो नान्यः कश्चनेति ॥२१॥

जैसे पक्षियों में वेणुदेव अपर नामवाला गरुड प्रधान है उसी प्रकार निर्वाणवादियों में ज्ञातपुत्र भगवान् महावीर श्रेष्ठ हैं। यहाँ निर्वाण का अर्थ है मोक्ष या सिद्धिक्षेत्र या समस्त कर्मों का क्षय अथवा निर्वाण के उपाय सम्यग्दर्शन आदि। ज्ञातवंशीय क्षत्रीय होने से भगवान् 'ज्ञातपुत्र या 'नायपुत्त' कहलाते हैं। ज्ञातपुत्र भगवान महावीर ने मोक्ष के स्वरूप और साधनों का यथातथ्य प्ररूपण किया है, अतएव वे मोक्षवादियों में प्रधान कहेजाते हैं।

अभिप्राय यह है कि जैसे हाथियों में ऐरावत, पशुओं में सिंह, नदियों में गंगा और पक्षियों में गरुड़ प्रधान है, उसी प्रकार निर्वाणवादी आस्तिकों में भगवान महावीर ही श्रेष्ठ हैं, ॥२१॥

જળ શ્રેષ્ઠ ગણાય છે. પક્ષીઓમાં ગરુડ નામનું પક્ષી, કે જેનું બીજું નામ વેણુદેવ છે, તે શ્રેષ્ઠ ગણાય છે. એજ પ્રમાણે જગતના સમસ્ત નિર્વાણવાદીઓમાં જ્ઞાતપુત્ર ભગવાન્ મહાવીર શ્રેષ્ઠ છે. અહીં નિર્વાણ એટલે મોક્ષ અથવા સિદ્ધિક્ષેત્ર અથવા સમસ્ત કર્મોનો ક્ષય અથવા નિર્વાણના ઉપાય રૂપ સમ્યગ્દર્શન આદિ અર્થ ગ્રહણ થવો જોઈએ ભગવાન મહાવીર જ્ઞાતવંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા હોવાથી તેમને 'જ્ઞાતપુત્ર' અથવા 'નાયપુત્ત' કહેવાય છે. જ્ઞાતપુત્ર ભગવાન્ મહાવીરે મોક્ષના સ્વરૂપનું તથા મોક્ષપ્રાપ્તિનાં સાધનોનું યથાર્થ રૂપે પ્રતિપાદન કર્યું છે, તેથી જ તેમને શ્રેષ્ઠ મોક્ષવાદી કહેવામાં આવ્યા છે.

તાત્પર્ય એ છે કે જેમ હાથીઓમાં ઐરાવત, પશુઓમાં સિંહ, નદીઓનાં જળમાં ગંગાનું જળ અને પક્ષીઓમાં ગરુડ પ્રસિદ્ધ છે, એજ પ્રમાણે નિર્વાણવાદી આસ્તિકોમાં ભગવાન્ મહાવીર જ શ્રેષ્ઠ છે ॥૨૧॥

मूलम्—जोहेसु णाए जह वीससेणे,
पुप्फेसु वा जह अरविंद माहु।
खत्तीण सेट्ठे जह दंतवक्के,
इसीण सेट्ठे तह वद्धमाणे ॥२२॥

छाया—योधेषु ज्ञातो यथा विश्वसेन, पुष्पेषु वा यथाऽरविन्दमाहुः।
क्षत्रियाणां श्रेष्ठो यथा दान्तवाक्यः, ऋषीणां श्रेष्ठस्तथा वर्धमानः ।२२।

अन्वयार्थः—(जहा) यथा–(णाए) ज्ञातो जगत्प्रसिद्धः (वीससेणे) विश्वसेनः (जोहेसु) योधेषु श्रेष्ठः (जहा) यथा वा (पुप्फेसु) पुष्पेषु (अरविंदमाहु) अरविन्दम्

'जोहेसु णाए' इत्यादि।

शब्दार्थ—'जहा–यथा जैसे 'णाए–ज्ञातः' जगत् प्रसिद्ध 'वीससेणे–विश्वसेनः, विश्वसेन 'जोहेसु–योद्धेषु' योद्धाओं में 'सेट्ठे–श्रेष्ठः' श्रेष्ठ है 'जहा–यथा' जैसे 'पुप्फेसु–पुष्पेषु' पुष्पों में 'अरविंदमाहु–अरविंदम् आहुः' कमलको प्रधान कहते हैं 'जहा–यथा' जैसे 'खत्तीणं–क्षत्रियाणां' क्षत्रियों के मध्य में 'दंतवक्के सेट्ठे–दान्तवक्यः श्रेष्ठः' दान्तवाक्य–चक्रवर्त्ती श्रेष्ठ है 'तह–तथा' इसीप्रकार 'इसीण–ऋषीणां' ऋषियों में 'वद्धमाणे सेट्ठे–वर्द्धमानो श्रेष्ठः' वर्द्धमान महावीर स्वामी ही श्रेष्ठ है ॥२२॥

अन्वयार्थ—जैसे योद्धाओं में जगत्प्रसिद्ध विश्वसेन चक्रवर्त्ती श्रेष्ठ है जैसे पुष्पों में कमलपुष्प प्रधान है अथवा जैसे क्षत्रियों में दान्तवाक्य चक्रवर्त्ती श्रेष्ठ है, उसी प्रकार ऋषियों में वर्द्धमान महावीर श्रेष्ठ हैं ॥२२॥

'जोहेसु णाए'

શબ્દાર્થ—'जहा–यथा' જે પ્રમાણે 'णाए–ज्ञातः' જગત્પ્રસિદ્ધ 'वीससेणे–विश्वसेनः' વિશ્વસેન ચક્રવર્તી 'जोहेसु–योद्धेषु' યોધ્ધાઓમાં 'सेट्ठे–श्रेष्ठ.' શ્રેષ્ઠ છે અને 'जहा–यथा' જે પ્રમાણે 'पुप्फेसु–पुष्पेषु' પુષ્પોમાં 'अरविंदमाहु–अरविन्दम् आहुः' કમળને પ્રધાન કહેવામાં આવે છે. 'जहा–यथा' જે પ્રમાણે 'खत्तीणं–क्षत्रियाणां' ક્ષત્રિયોમાં 'दंतवक्के सेट्ठे–दान्तवाक्यः श्रेष्ठः' દાંતવાક્ય ચક્રવર્તી શ્રેષ્ઠ છે. 'तह–तथा' એજ પ્રમાણે 'इसीण–ऋषीणां' ઋષિયોમાં 'वद्धमाणे सेट्ठे–वर्धमानो श्रेष्ठः' વર્દ્ધમાન મહાવીર સ્વામી શ્રેષ્ઠ છે. ॥ ૨૨ ॥

સૂત્રાર્થ—જેમ યોદ્ધાઓમાં જગતવિખ્યાત વિશ્વસેનને શ્રેષ્ઠ ગણવામાં આવે છે, જેમ પુષ્પોમાં કમળને શ્રેષ્ઠ ગણવામાં આવે છે, જેમ ક્ષત્રિયોમાં

-कमलं प्रधानमाहुः-कथयन्ति (जहा) यथा वा (खत्तीणं) क्षत्रियाणां मध्ये (दंतवक्के सेट्ठे) दान्तवाक्यः चक्रवर्ती श्रेष्ठः (तह) तथा-(इसीण) ऋषीणां मध्ये (वद्धमाणे) वर्द्धमानो महावीरः (सेट्ठे) श्रेष्ठः प्रधान इति ॥२२।

टीका—'जहा' यथा 'णाए' ज्ञातो-जगति प्रसिद्धः 'जोहेसु' योधेषु 'वीससेणे' विश्वसेनः-चक्रवर्त्ती, यथा योधेषु प्रधानतया लोके प्रसिद्धः। 'जह' यथा वा 'पुप्फेसु' पुष्पेषु-बकुलमन्दारचम्पकादिषु बहुषु अरविन्दं-नीलोत्पलं श्रेष्ठमाहुः, पुष्पाणां गुणाऽवगुणज्ञातारः, 'जह' यथा-'खत्तीण' क्षत्रियाणां मध्ये 'दंतवक्के' दान्तवाक्यः, क्षतान्नाशात् त्रायन्ते-रक्षन्ति ये ते क्षत्रियाः तेषां क्षत्रियाणां मध्ये दान्तवाक्यः क्षत्रिय इव दान्ताः उपशान्ताः वाक्यादेव शत्रवो यस्य स दान्तवाक्यः-चक्रवर्त्ती। यद्यपि विश्वसेनदान्तवाक्यावुभावपि चक्रवर्त्तिनौ तयोरेकस्यैव कथनेन निर्वाहात् उभयोः कथनेन पुनरुक्तिरूपा शङ्का

टीकार्थ—जिस प्रकार समस्त योद्धाओं में, जगत् में प्रख्यात विश्वसेन नामक चक्रवर्त्ती प्रधान कहा जाता है, अथवा जैसे बकुल मन्दार चम्पक आदि बहुत प्रकार के पुष्पों में पुष्पों के गुणावगुणों के ज्ञाता अरविन्द अर्थात् नील कमल के पुष्प को श्रेष्ठ कहते हैं, अथवा जैसे समस्त क्षत्रियों में 'क्षत अर्थात् नाश से त्राण अर्थात् रक्षण करने वाला क्षत्रिय कहलाता है' दान्तवाक्य प्रधान कहा जाता है, क्योंकि जिसके वचन मात्र से शत्रु दान्त अर्थात् उपशान्त होजाएँ उसे 'दान्त वाक्य' कहते हैं। 'यद्यपि विश्वसेन और दान्तवाक्य दोनों चक्रवर्त्ती हैं, इनमें से किसी एक का ही ग्रहण करने से काम चल सकता है, अतः दोनों का ही ग्रहण करना पुनरुक्ति है, ऐसी अशंका की जा

દાન્તવાકય ચક્રવતી ને શ્રેષ્ઠ ગણુવામાં આવે છે, એજ પ્રમાણે સમસ્ત ઋષિઓમાં વર્દ્ધમાન મહાવીર સ્વામી શ્રેષ્ઠ છે. ॥૨૨॥

ટીકાર્થ—જેવી રીતે સમસ્ત યોદ્ધાઓમાં વિશ્વસેન ચક્રવર્તી પ્રસિદ્ધ થઈ ગયો છે, અથવા જેમ બકુલ ચંપો, ગુલાબ આદિ સઘળાં ફૂલોમાં, ફૂલોના ગુણાવગુણોના જાણકારો, અરવિંદ-નીલકમળને શ્રેષ્ઠ કહે છે, અથવા જેમ સમસ્ત ક્ષત્રિયોમાં (ક્ષત એટલે નાશ. નાશમાંથી ત્રાણ-રક્ષણ કરનારને ક્ષત્રિય કહે છે (દાન્તવાકય સર્વશ્રેષ્ઠ ગણાય છે) કારણ તેનો અવાજ માત્ર સાંભળતાં જ શત્રુઓ દાન્ત એટલે કે ઉપશાન્ત થઈ જતા. જેનો અવાજ સાંભળતાં જ શત્રુઓ દાન્ત થઈ જાય છે, તેને દાન્તવાકય કહે છે એજ પ્રમાણે ઋષિઓમા શ્રી વર્ધમાન મહાવીર સ્વામી શ્રેષ્ઠ છે. શંકા-વિશ્વસેન અને દાન્તવાકય. આ બન્ને ચક્રવતીઓ છે. તેથી અહીં પુનરુક્તિ દોષ

जायते तत्राह-योधेषु प्रधानत्वात् वाक्यप्रभावशालित्वात्, अर्थभेदेनोभयोः पार्थक्येन ग्रहणात् न पुनरुक्तिः। 'तह' तथा-'इसीण' ऋषीणां-तपस्विनां मध्ये 'वद्धमाणे' श्रीवर्द्धमानः 'सेट्ठे' श्रेष्ठ', इतः पुरा प्रशस्यप्रशस्यतरप्रशस्यतमादिना दृष्टान्तेन भगवतः स्वरूपमुपवर्णितवान्। तदधुना तानेव दृष्टान्तान् प्रदर्श्य दार्ष्टान्तिकं भगवन्तं नामग्रहणेन निर्दिष्टवान्। यथा योधेषु विश्वसेनः, यथा वा पुष्पेषु नीलमुत्पलम्, क्षत्रियेषु चक्रवर्त्ती, तथा तपश्चरतां मध्ये भगवान् वर्द्धमान-स्वामी श्रेष्ठ इति ॥२२।

मूलम्-दाणाण सेट्ठं अभयप्पयाणं, सच्चेसु वा अणवज्जं वयंति।
तवेसु वा उत्तमबंभचेरं लोगुत्तमे समणे नायपुत्ते॥२३॥

सकती है, किन्तु इनमें से एक योद्धाओं में प्रधान है और दूसरा प्रभावशाली वाक्य वाला है। इस प्रकार दोनों के अर्थ में भेद होने से पुनरुक्ति नहीं समझनी चाहिए।

उसी प्रकार ऋषियों में श्रीवर्द्धमान श्रेष्ठ हैं। इससे पूर्व प्रशस्य, प्रशस्यतर और प्रशस्यतम आदि दृष्टान्तों द्वारा भगवान् के स्वरूप का वर्णन किया था, अब उन्हीं दृष्टान्तों को दिखलाकर दार्ष्टान्तिक भगवान् का नामोल्लेख करके निर्देश किया है।

जैसे योद्धाओं में विश्वसेन, पुष्पों में नीलकमल का पुष्प, क्षत्रियों में दान्तवाक्य चक्रवर्त्ती प्रधान है, उसी प्रकार तपस्वियों में वर्द्धमान् स्वामी श्रेष्ठ हैं ॥२२॥

થતો લાગે છે. બન્નેમાંથી કોઈ પણ એકની ઉપમા આપી હોત તો કામ ચલી શકત.

સમાધાન-વિશ્વસેન યોદ્ધાઓમાં પ્રધાન હતો, અને દાન્તવાક્ય પ્રભાવશાળી વાકયવાળો હતો. આ કારણે તે બન્ને ચક્રવર્તીઓમાં ખાસ વિશિષ્ટતા હોવાથી અને બન્નેના અર્થમાં ભેદ આવતો હોવાથી ઉપમામાં પુનરુક્તિ દોષનો સંભવ રહેતો નથી.

આગળ પ્રશસ્ય પ્રશસ્યતર, અને પ્રશસ્યતમ આદિ દૃષ્ટાન્તો દ્વારા મહાવીર પ્રભુના સ્વરૂપનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, હવે એજ દૃષ્ટાન્તોને આધારે દાર્ષ્ટાન્તિક ભગવાનના નામના ઉલ્લેખ સાથે નિર્દેશ કરવામાં આવે છે-

જેમ યોદ્ધાઓમાં વિશ્વસેન, પુષ્પોમાં નીલકમલ, અને ક્ષત્રિયોમાં દાન્તવાક્ય શ્રેષ્ઠ ગણાય છે, એજ પ્રમાણે તપસ્વીઓમાં વર્ધમાન સ્વામી શ્રેષ્ઠ છે. ॥૨૨॥

छाया—दानानं

तप सु

अन्वयार्थः—(द

माणदानं (सेट्ठं) श्रेष्ठं-म

वद्यं-परपीडाऽनुत्पादकं वा

तपस्सु मध्ये (बंभचेर उत्तमं)

प्रधानं तथैव (समणे) श्रमणः (नायपु

त्तमः-त्रिलोकेषूत्तमः ॥२३।

'दाणाण सेट्ठं' इत्यादि।

शब्दार्थ—'दाणाणं-दानानां' सब प्रव
-अभयप्रदानम्' अभयदान 'सेट्ठं-श्रेष्ठम्
सत्यवचनों में 'अणवज्जं-अनवद्यम्' जि
ऐसा सत्य श्रेष्ठ है ऐसा 'वयंति-वदन्ति
तपों में 'बंभचेरं उत्तमं-ब्रह्मचर्यम् उत्तमम्' न
है इसी प्रकार 'समणो-श्रमणः' इस लोक
पुत्ते-ज्ञातपुत्रः' ज्ञात पुत्र वर्द्धमान स्वामी 'लो
उत्तम नाम श्रेष्ठ है ॥२३॥

—अन्वयार्थ—जैसे समस्त दानों में अ
वाक्यों में अनवद्य अर्थात् जो परपीडाजनक न
श्रेष्ठ है और तपों में नववाड़ युक्त ब्रह्मचर्य
श्रमण ज्ञातपुत्र वर्द्धमान महावीर स्वामी तीनों

'दाणाणं सेट्ठं'

શબ્દાર્થ—'दाणाणं-दानानां' બધા પ્રકારના દાનોમાં
नम्' અભયદાન 'सेट्ठं-श्रेष्ठम्' ઉત્તમ છે 'सच्चेसु-
'अणवज्जं-अनवद्यम्' જેનાથી કોઈને પણ પીડા ન થાય
પ્રમાણે 'वयंति-वदन्ति' કહે છે. 'तवेसु-तपस्सु' તપોમા
उत्तमम्' નવકોટિયુક્ત એવું બ્રહ્મચર્ય શ્રેષ્ઠ છે. એજ
આલોકમાં શ્રમણ ભગવાન્ 'नायपुत्ते-ज्ञातपुत्रः' જ્ઞાત
'लोगुत्तमे-लोकोत्तमः' બધાથી ઉત્તમ અર્થાત્ શ્રેષ્ઠ છે ॥

સૂત્રાર્થ—જેમ સમસ્ત દાનોમાં અભયદાન શ્રેષ્ઠ છે,
અનવદ્ય, એટલે કે કોઈને માટે પીડાજનક ન હોય
શ્રેષ્ઠ છે, એજ પ્રમાણે શ્રમણ જ્ઞાતપુત્ર વર્ધમાન ત્રણે લોકમાં

સુ० ६६

रदमनो नामा। स च कदाचित् चतुर्महिषी समुपेतः प्रासाद
ऽऽस्मानं विनोदयस्तिष्ठति स्म। तेन राज्ञा कदाचित् चौरो
रमुण्डमालो रक्ताऽम्बरपरिधानो रक्तचन्दनोपलिप्ताङ्गः
पुरुषैः राजमार्गेण नीयमानः सपत्नीकेन दृष्टः। संहताभि
कृतमनेन, यदर्थं यस्येदृशी अवस्था लोकैश्च कापि
ापितम् यदयं परद्रव्याऽपहरणमकरोत्। नीति-
रो निर्णीतः। अतो मारणाय नीयते वध्य-

मन नामका राजा था। एक बार
महल के झरोखे में क्रीडा करता
ियों के साथ राजा की दृष्टि एक
के पुष्पों की माला पड़ी थी,
चन्दन से उसका शरीर लिप्त
र की डुगडुगी बजाई जा रही
से ले जा रहे थे।
'इसने क्या दुष्कर्म किया
और राजपुरुष इसे कहाँ

द्रव्य का अपहरण किया

थी સૂત્રકાર એક ઉદાહરણ
ન્તપુર નામે એક નગર
હતો એક દિવસ તે પોતાની
બેઠો વાર્તાવિનોદ કરી
એક બન્દિવાન ચોર પર
માળા હતી, તેણે લાલ
ર લાલ ચન્દનનો લેપ
ઘોષણા થઈ રહી હતી
હતા.
ાવીને પૂછ્યુ—
શું તેની આ પ્રકારની
ર
ાનું અપહરણ કર્યું છે.

भूमौ। तच्छुत्वा ताभिरुक्तम्–राजन्! योऽस्माकं भवता पूर्वं वरो दत्तः, दीयतां सोऽस्मभ्यमेकदिनाय येनैनस्य किञ्चिदुपकरिष्यामहे। प्रहस्य राज्ञाऽपि स्वीकृतम्, ततः प्रथमया महिष्या कयाऽपि स्नानादिपुरस्सरम्–अलङ्कारालङ्कृतो दीनार-सहस्रव्ययेन शब्दादीन् विषयान् प्राप्यैकमहो यावद् यापितः। द्वितीयदिवसे त्वर-माणयाऽपरया तथैव पञ्चसहस्रदीनारव्ययेन लालितः। तृतीययाऽपि तृतीयदिने दश-सहस्रदीनारव्ययेन लालितः पालितः पोषितश्चौरः। चतुर्थदिने चतुर्थी पट्टमहिषी

है। नीतिशास्त्र में प्रदर्शित मार्ग से यह चोर साबित हो चुका है। अतएव इसे मारने के लिए वधभूमि की ओर ले जा रहे हैं।

यह सुनकर रानियों ने कहा–महाराज! आपने पहले हमें जो वरदान दिया था, वह इस समय दीजिए, जिससे हम इसका कुछ उपकार कर सकें।

राजा ने मुस्करा कर स्वीकृति प्रदान की। तब पहली रानी ने स्नान आदि करवाकर, अलंकारों से अलंकृत करके, एक हजार दीनार (मोहरे) व्यय करके उस चोर को मनोज्ञ शब्द आदि विषयों का उपभोग करवाया। इस प्रकार एक दिन व्यतीत हो गया। दूसरी रानी ने पांच हजार दीनार व्यय करके उसी प्रकार उसे रक्खा। तीसरे दिन तीसरी रानी ने दस हजार व्यय करके चोर का लालन पालन पोषण

નીતિશાસ્ત્રમાં પારકા દ્રવ્યનું અપહરણ કરવાનો નિષેધ છે. તે ચોર સાબિત થઈ ચુકયો છે, તેથી તેને મોતની સજા ફરમાવવામાં આવી છે આ સજાનો અમલ કરવા માટે અમે તેને વધસ્થાને લઈ જઈએ છીએ'

આ પ્રકારનો જવાબ સાંભળીને 'રાણીઓએ રાજાને વિનંતિ કરી–' મહારાજ! આપની પાસે અમારૂં એક વરદાનનું લેણું છે, અમે તે વરદાન દ્વારા આ માણસ ઉપર બની શકે તેટલો ઉપકાર કરવા માગીએ છીએ, તો અત્યારે અમને તે વરદાન માગી લેવા દો'.

રાજાએ મંદ મંદ હાસ્ય સહિત તેમની તે વાત મંજૂર કરી. ત્યારે પહેલી રાણીએ તે ચોરને સ્નાન આદિ કરાવીને અલંકારોથી વિભૂષિત કરીને, એક હજાર દીનાર (સોના મહોરો) ખર્ચીને તે ચોરને મનોજ્ઞ શબ્દાદિ વિષયોનો ઉપભોગ કરાવ્યો. આ પ્રકારે એક દીન વ્યતીત થઈ ગયો. બીજે દિવસે બીજી રાણીએ પાંચ હજાર સોનામહોરો ખર્ચીને તેને એજ પ્રમાણે શબ્દાદિ વિષયોનો ઉપભોગ કરાવ્યો. ત્રીજે દિવસે ત્રીજી રાણીએ દસ હજાર સોના-મહોરો ખર્ચીને તે ચોરનું લાલન પાલન કરીને તેને સુખ આપવાનો પ્રયત્ન

राज्ञो मतिमादायाऽभयदानेन मरणाद्रक्षितवती। तत एकदा चतुर्थी महिषी अन्याभि र्महिषीभिरुपहसिता राज्ञो महिषीणा मन्यतमया त्वया किमपि किमिति नोपकृत-श्चौर इति। चौरोपकाराऽखर्वगर्वगर्भितगर्जितानां तासां समक्षमक्षगाऽऽहूयचौरं पृष्टवान् राजा, अहो कथय सत्यम्, कया बहूपकृतोऽसि। चौरेणाऽऽवादि, तुरीय-याऽनया राजन्। अभयमदायि दक्षिणा। अभयप्रदाने दानश्रवणेन पुनर्भीतमिवा-ऽऽत्मानमवगच्छामि। तत एतावतैव सिद्धम् यत्-सर्वदानेषु श्रेष्ठमभयदानमेव। 'सच्चेसु' सत्येषु मध्ये यत् 'अणवज्जं' अनवद्यम् परपीडाऽनुत्पादकं तत् सत्य

किया। चौथे दिन अपमानिता चौथी रानी ने, जो पट रानी थी, राजा की सलाह लेकर उस चोर को अभयदान देकर रक्षा की।

एक दिन शेष रानियाँ चौथी रानी का उपहास करती हुई कहने लगी-तुम बहुत कृपण हो। तुमने उस चोर के लिए कुछ भी व्यय नहीं किया। उन रानियों को चोर का उपकार करने का बड़ा घमण्ड था। इस कारण वे अपने उपकार का खूब बखान कर रही थीं। तब राजा ने उस चोर को उनके सामने बुलवाया और पूछा-सच-सच बता, किस रानी ने तेरा बहुत उपकार किया है? चोर ने उत्तर दिया इन चौथी महारानी ने मुझे अभय की दक्षिणा दी। अभयदान पाकर मुझे ऐसा लगा मानों मेरा पुनर्जन्म हुआ है।

इस कथानक से सिद्ध है कि सर्वदानों में अभयदान ही श्रेष्ठ है।

કર્યો. ચોથે દિવસે ચોથી રાણીએ (પટરાણીએ) રાજાની પાસે વચન માગ્યું કે આ ચોરને અભયદાન દો. રાજાએ તેને અભયદાન દીધું. આ રીતે ચોથી રાણીએ તેને જીવતદાન અપાવ્યું

હવે બીજી ત્રણે રાણીઓએ ચોથી રાણીનો આ પ્રમાણે ઉપહાસ કરવા માંડયો-"તમે ખૂબ જ કંજૂસ છો! તમે તો ચોરની પાછળ એક પાઇ પણ ખર્ચી નહીં!" તે રાણીઓના મનમાં એવો અહંકાર થયો કે અમે ચોર ઉપર ઘણો મોટો અનુગ્રહ કર્યો છે, તે કારણે તેઓ પોત પોતાના ઉપકારના વખાણ કર્યા કરતી હતી. ત્યારે રાજાએ તે ચોરને પોતાની પાસે બોલાવીને આ પ્રમાણે પૂછયું; "તું કોઇ પણ પ્રકારનો સંકોચ રાખ્યા વિના સાચે સાચું કહી દે કે કઈ રાણીએ તારા પર વધારેમાં વધારે ઉપકાર કર્યો છે?" ત્યારે તેણે જવાબ આપ્યો-" આ ચોથી મહારાણીએ મને અભયદાન અપાવીને મારી રક્ષા કરી છે અભયદાન મળવાથી મને તો જાણે નવું જીવન મળી ગયું છે."

આ ઉદાહરણ દ્વારા એ સિદ્ધ થાય છે કે સમસ્ત દાનોમાં અભયદાન શ્રેષ્ઠ છે.

वचनमेव श्रेष्ठमिति 'वयंति' वदन्ति शास्त्रतत्त्ववेत्तारः, न तु परिपीडोत्पादकं सत्यं सद्भ्योहितमिति कृत्वा–तथा चोक्तम्—

'लोकेऽपि श्रूयते वादो यथा सत्येन कौशिकः।
पतितो वधयुक्तेन नरके तीव्रवेदने'॥

अन्यदपि—'तहेव काणं काणत्ति पंडगं पंडगत्ति वा।
वाहियं वा वि रोगित्ति तेणं चोरोत्ति नो वदे॥'

नीतिशास्त्रेऽप्युक्तम्—सत्यं ब्रूयात् प्रियं ब्रूयान्न ब्रूयात्सत्यमप्रियम्।
सत्यं च नाऽनृतं ब्रूया देष धर्मः सनातनः'॥१॥ इति,

शास्त्र के तत्त्व के वेत्ता सत्यों में उसी सत्य को श्रेष्ठ कहते हैं जो निरवद्य हो अर्थात् जिससे पर को पीड़ा उत्पन्न न होती हो। जो वचन परपीडाजनक हो वह श्रेष्ठ नहीं है, क्यों कि सत्पुरुषों के लिए जो हितकर हो, वही सत्य कहलाता है। कहा भी है–'लोकेऽपि श्रूयते वादो' इत्यादि।

कौशिक हिंसाकारी सत्य से तीव्र वेदना वाले नरक में पड़ा ऐसा वाद लोक में भी सुना जाता है॥१॥

और भी कहा है–'तहेव काणं काणत्ति' इत्यादि।

काणे को काणा न कहें, पंडक (नपुंसक) को पंडक न कहे, बीमार को बीमार न कहे और चौर को चोर न कहे, क्योंकि ऐसा कहने से उन्हें पीड़ा पहुँचती है॥१॥

नीतिशास्त्र में भी कहा है–'सत्यं ब्रूयात् प्रियं ब्रूयात्' इत्यादि।

શાસ્ત્રજ્ઞોએ એજ સત્યને શ્રેષ્ઠ કહ્યું છે કે જે નિરવદ્ય એટલે કે પરને પીડાકારી ન હોય. જે વચન પરપીડાજનક હોય તેને કદી પણ શ્રેષ્ઠ કહી શકાય નહીં, કારણ કે સત્પુરુષોને માટે જે હિતકર હોય, તેને જ સત્ય કહેવાય છે– કહ્યું પણ છે કે–"लोकेऽपि श्रूयते वादो" ઈત્યાદિ "કૌશિક હિંસાકારી સત્યને કારણે તીવ્ર વેદનાવાળા નરકમાં પડ્યો, એવી માન્યતા લોકોમાં પ્રચલિત છે એટલે કે એવું લોકો કહે છે" ॥૧॥

વળી એવું કહ્યું છે કે "तहेव काणं काणत्ति" ઈત્યાદિ

"કાણાને કાણો કહેવાય નહીં, નપુંસકને નપુંસક કહેવાય નહીં, બીમારને બીમાર ન કહેવાય અને ચોરને ચોર ન કહેવાય કારણ કે તેમ કહેવાથી તેને દુઃખ થાય છે. નીતિશાસ્ત્રમાં પણ એવું કહ્યું છે કે– "सत्यं ब्रूयात् प्रियं

'तवेसु' तपःसु मध्ये 'बंभचेरं' ब्रह्मचर्यम् नवविधवाटिकोपेतम् उत्तमं-प्रधानं भवति। तथा-'समणे' श्रमणः श्रमणः 'नायपुत्ते' ज्ञातपुत्रः 'लोगुत्तमे' लोकोत्तमः-सर्वलोकोत्तमरूपसंपदा सर्वातिशायिन्या शक्त्या क्षायिकज्ञानदर्शनाभ्यां शीलेन च ज्ञातपुत्रो भगवान् श्रमणो महावीरः सर्वोत्तमः।

'दानानामभयं दानं श्रेष्ठ मित्यभिधीयते।
परपीडाऽनुत्पादकं सत्यं सत्येषु शस्यते ॥१॥

द्वादशविधतपस्सु ब्रह्मचर्यमुत्तमं तथैव ज्ञातपुत्रो महावीरो लोकोत्तमः-लोकेपूत्तम इत्यर्थः ॥२३॥

मूलम्-ठिईणं सेट्ठा लवसत्तमा वा
सभा सुहम्मा व सभाण सेट्ठा।

सत्य भाषण करे, प्रिय भाषण करे किन्तु अप्रिय सत्य न कहे। सत्य असत्य का मिश्रण करके भी न कहे। यही धर्म है ॥१॥

जैसे शास्त्रों में समस्त तपों में नववाड़ से युक्त ब्रह्मचर्य को प्रधान कहा है, उसी प्रकार श्रमण ज्ञातपुत्र समस्त लोक में उत्तम हैं। सर्वोत्तम शक्ति, क्षायिकज्ञान-दर्शन और शील में श्रमण भगवान् महावीर सब से श्रेष्ठ हैं।

आशय यह-सब दानों में अभयदान श्रेष्ठ कहा जाता है, समस्त सत्यवचनों में परपीड़ा न उत्पन्न करने वाला निरवद्य वचन उत्तम कहा जाता है और बारह प्रकार के तप में ब्रह्मचर्य तपश्रेष्ठ कहा जाता है, इसी प्रकार ज्ञातपुत्र महावीर सब लोक में उत्तम हैं ॥२३॥

ब्रूयात्" ઈત્યાદિ-સત્ય બોલવું, પણ તે પ્રીતિકર બોલવું જોઈએ, પણ અપ્રિય લાગે એવું સત્ય બોલવું નહીં. સત્ય અને અસત્યના મિશ્રણવાળાં વાક્યો પણ બોલવા જોઈએ નહીં. એજ ધર્મ છે. ॥૧॥

એજ પ્રકારે શાસ્ત્રોમાં બાર પ્રકારનાં તપોમાં નવવાડયુક્ત બ્રહ્મચર્યને શ્રેષ્ઠ તપ કહ્યું છે. અભયદાન નિરવદ્ય સત્ય વચન અને નવવાડયુક્ત બ્રહ્મચર્યની જેમ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીર સ્વામી સમસ્ત લોકમાં સર્વોત્તમ છે. સર્વોત્તમ શક્તિ, ક્ષાયિક જ્ઞાનદર્શન અને શીલમાં શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર જ શ્રેષ્ઠ છે

તાત્પર્ય એ છે કે જેમ દાનોમાં અભયદાન, સત્યવચનોમાં પરપીડા ન ઉત્પન્ન કરનારાં નિરવદ્ય વચન, અને બાર પ્રકારનાં તપોમાં બ્રહ્મચર્ય તપ શ્રેષ્ઠ ગણાય છે, એજ પ્રમાણે જ્ઞાતપુત્ર મહાવીર સમસ્ત લોકમાં શ્રેષ્ઠ છે. ॥ ૨૩ ॥

निव्वाणं सेट्ठा जह सव्वधम्मा,
[11]ण णायपुत्ता [12]परमत्थि णाणी ॥२४॥

छाया—स्थितीनां श्रेष्ठा लवसत्तमा वा सभा सुधर्मा इव सभानां श्रेष्ठा।
निर्वाणश्रेष्ठा यथा सर्वधर्मा न ज्ञातपुत्रात् परोऽस्ति ज्ञानी ॥२४॥

अन्वयार्थः—'ठिईण' स्थितीनां-स्थितिमताम् 'लवसत्तमा' लवसत्तमा-पञ्चानुत्तरविमानवासिन देवा इव 'सेट्ठा' श्रेष्ठाः-प्रधानाः 'सभाण' सभानां परिषदां मध्ये 'सुहम्मा सभा सेट्ठा' सुधर्मा सभा सर्वतः श्रेष्ठा-प्रधाना यथा वा 'जहा' यथा

'ठिईण सेट्ठा' इत्यादि।

शब्दार्थ—'ठिईण-स्थितीनां' जैसे स्थितिवालों में 'लवसत्तमा-लवसत्तमाः' पांच अनुत्तर विमानवासी देव 'सेट्ठा-श्रेष्ठाः' श्रेष्ठ है तथा 'सभाण-सभानां' सब सभाओं में 'सुहम्मा सभा सेट्ठा-सुधर्मा सभा श्रेष्ठा' सुधर्मा सभा सबसे श्रेष्ठ है एवं 'जहा-यथा' जैसे 'सव्व धम्मा-सर्वधर्मा.' सब धर्मों में 'निव्वाण सेट्ठा-निर्वाण श्रेष्ठा.' जैसे मोक्ष श्रेष्ठ है इसी प्रकार 'ण नायपुत्ता परमत्थि नाणी-न ज्ञातपुत्रात् परः अस्ति ज्ञानी' ज्ञातपुत्र भगवान् महावीर स्वामी से कोई श्रेष्ठ ज्ञानवाला नहीं है ॥२४॥

अन्वयार्थ—जैसे स्थिति में अर्थात् स्थितिवालों में लवसत्तम अर्थात् पाँच अनुत्तर विमानवासी देव श्रेष्ठ हैं, सब सभाओं में सुधर्मा

"ठिईण सेट्ठा" ઇત્યાદિ-

શબ્દાર્થ- ઠિઈણ-સ્થિતીનાં' જેમ સ્થિતિવાળાઓમાં 'સત્તમા-લવસત્તમાઃ' પાંચ અનુત્તર વિમાનવાસી દેવ સેટ્ઠા-શ્રેષ્ઠાઃ' શ્રેષ્ઠ છે. તથા 'સભાણ-સભાનાં' બધી સભાઓમાં 'સુહમ્મા સભ સેટ્ઠ-સુધર્માસભા શ્રેષ્ઠા' સુધર્મા સભા સૌથી શ્રેષ્ઠ છે. તેમજ 'જહા-યથા' યથા જેમ 'સવ્વ ધમ્મા-સર્વધર્માઃ' બધા જ ધર્મોમાં 'નિવ્વાણસેટ્ઠા-નિર્વાણશ્રેષ્ઠાઃ' જેમ મોક્ષ શ્રેષ્ઠ છે. એજ પ્રમાણે 'ણ ણાયપુત્તા પરમત્થિ નાણી-ન જ્ઞાતપુત્રાત્ પરઃ અસ્તિ જ્ઞાની' જ્ઞાતપુત્ર ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીથી કોઈ પણ શ્રેષ્ઠ જ્ઞાનવાળુ નથી. ॥ ૨૪ ॥

સૂત્રાર્થ-જેમ સ્થિતિવાળા જીવોમાં લવસપ્તમને-પાંચ અનુત્તર વિમાનવાસી દેવોને-શ્રેષ્ઠ માનવામાં આવે છે, જેમ સઘળી સભાઓમાં સુધર્મા સભાને

'सव्वधम्मा' सर्वधर्माः 'निव्वाण सेट्ठा' निर्वाणश्रेष्ठाः—निर्वाणप्रधानाः सन्ति, तथा—'ण णायपुत्ता परमत्थि नाणी' ज्ञातपुत्रमहावीरात् परोऽधिको ज्ञानी नास्तीति ॥२४॥

टीका—'ठिईण' स्थितीनां—स्थितिमतां मध्ये 'लवसत्तमा' लवसप्तमाः—पञ्चाऽनुत्तरविमानवासिनो देवाः सर्वोत्कृष्टस्थितिवर्त्तिनः 'सेट्ठा' श्रेष्ठाः—प्रधानाः, तथाहि—लवाः शाल्यादिकवलिकाः लवनक्रिया (छेदनक्रिया) प्रमिताः कालविभागाः सप्त सप्तसंख्या मानं—प्रमाणं यस्य कालस्यासौ लवसप्तम स्तं लवसप्तमं कालं यावदायुष्य प्रभवति सति ये शुभाध्यवसायप्रवृत्तयः सन्तो मोक्षं न गताः किन्तु देवेषूत्पन्ना स्ते लवसप्तमा स्ते च सर्वार्थसिद्धाभिधानानुत्तरविमानवासिनो देवाः, अतस्ते लवसप्तमाः कथ्यन्ते। 'सभाण' सभानां परिषदां मध्ये 'सेट्ठा' श्रेष्ठा

सभा श्रेष्ठ है जैसे सभी धर्म निर्वाणप्रधान हैं. उसी प्रकार ज्ञातपुत्र महावीर से अधिक कोई ज्ञानी नहीं है ॥२४॥

टीकार्थ—जितने भी स्थिति वाले हैं, उनमें पाँच अनुत्तर विमानों में वसने वाले देव सर्वोत्कृष्ट स्थिति वाले हैं। शालि आदि की लवनक्रिया (एक मुट्ठि काटने) में जितना समय लगता है, वह लव कहलाता है। सात लवों का मान जितना काल लवसप्तम कहलाता है। अनुत्तर विमानवासी देवों की यह संज्ञा है। इसका कारण यह है कि सात लव की आयु यदि उन्हें अधिक मिल गई होती तो वे अपने शुद्ध परिणामों से मोक्ष प्राप्त कर लेते। किन्तु आयु की इतनी न्यूनता होने से वे मोक्ष प्राप्त न कर सके और अनुत्तर विमानों में देव रूप से उत्पन्न हुए।

શ્રેષ્ઠ માનવામાં આવે છે, જેમ સઘળા ધર્મો નિર્વાણપ્રધાન ગણાય છે, એજ પ્રમાણે જ્ઞાતપુત્ર મહાવીર કરતાં અધિક જ્ઞાની અન્ય કોઇ નથી ॥૨૪॥

ટીકાર્થ—સ્થિતિવાળા જેટલાં જીવો છે, તેમાં પાંચ અનુત્તર વિમાનોમાં નિવાસ કરનારા દેવોને સર્વોત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા માનવમાં આવે છે. શાલિ (એક પ્રકારની ડાંગર) આદિની લવનક્રિયામા—એક મુઠ્ઠી શાલિ આદિની કાપણી કરવામાં—જેટલો સમય લાગે છે, એટલા સમયને 'લવ' કહે છે. સાત લવપ્રમાણ કાળને 'લવસપ્તમ' કહે છે. અનુત્તર વિમાનવાસી દેવોને માટે આ સંજ્ઞા પ્રચલિત છે. તેનું કારણ એ છે કે જો તેમને સાત લવપ્રમાણ અધિક આયુષ્ય મળ્યું હોત, તો તેઓ પોતાના શુદ્ધ પરિણામોને લીધે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકયા હોત. પરન્તુ આયુની એટલી ન્યૂનતાને લીધે તેઓ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકયા નહીં, અને તેમને અનુત્તર વિમાનોમાં દેવ રૂપે ઉત્પન્ન થવું પડયું. તેમની સ્થિતિ (આયુ કાળ) સૌથી વધારે હોય છે.

'सुहम्मा सभा व' सुधर्मा सभा इव, बहुक्रीडास्थानैर्युक्तत्वात्। 'जह' यथा —सव्व धम्मा' सर्वेऽपि धर्माः 'निव्वाणसेट्ठा' निर्वाणश्रेष्ठा मोक्षप्रधाना भवन्ति, कुप्रावचनिका अपि निर्वाणफलकमेव स्वदर्शनं ब्रुवते' तथा—'णायपुत्ता' ज्ञातपुत्रात् 'परं' परमधिकम् 'नाणी' ज्ञानी नास्ति सर्वथैव हि भगवान् अपरज्ञानिभ्योऽधिकज्ञानवान् अस्तीति ॥२४॥

मूलम्—पुढोवमे धुणइ विगयगेही न संणिहिं कुव्वइ आसुपन्ने।
तरिउं समुदं व महाभवोघं अभयंकरे वीर अणंतचक्खू॥२५॥

छाया—पृथिव्युपमो धुनोति विगतगृद्धिः, न सन्निधिं करोत्याशुप्रज्ञः।
तरित्वा समुद्रमिव महाभवौघम्, अभयङ्करो वीरोऽनन्तचक्षुः॥२५॥

जैसे सभाओं में सुधर्मा सभा श्रेष्ठ है, क्योंकि वह अनेक क्रीडास्थानों से युक्त है। अथवा जैसे सभी धर्म मोक्ष प्रधान हैं, क्योंकि कुप्रावचनिक भी अपने दर्शन को निर्वाण रूप फल देने वाला ही कहते हैं, इसी प्रकार ज्ञातपुत्र से अधिक ज्ञानी कोई नहीं है अर्थात् अन्य ज्ञानियों से वही उत्कृष्ट ज्ञानी हैं॥२४॥

'पुढोवमे' इत्यादि।

शब्दार्थ—'पुढोवमे-पृथिव्युपमः' भगवान् महावीरस्वामी पृथ्वीके समान सब प्राणियों के आधार भूत है 'धुणइ-धुनोति' तथा वे आठ प्रकार के कर्ममलों को दूर करने वाले हैं 'विगयगेही-विगतगृद्धिः, भगवान् बाह्य और आभ्यन्तर वस्तुओं में गृद्धि-आसक्तिरहित है 'आसुपन्ने-आशुप्रज्ञः' वे शीघ्रबुद्धि वाले हैं 'ण संनिहिं कुव्वइ-न

જેમ સભાઓમાં સુધર્મા સભા શ્રેષ્ઠ છે, કારણ કે તે અનેક ક્રીડાસ્થાનોથી યુક્ત છે, અથવા જેમ સઘળા ધર્મો મોક્ષપ્રધાન છે, કારણ કે કુપ્રાવચનિકો પણ પોતાનાં દર્શનને નિર્વાણરૂપ ફલ પ્રદાન કરનાર જ કહે છે, એજ પ્રમાણે જ્ઞાતપુત્ર કરતાં અધિક જ્ઞાની કોઈ નથી. તેઓ જ સર્વોત્કૃષ્ટ જ્ઞાની છે ॥૨૪॥

"પુઢોવમે" ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'પુઢોવમે-પૃથિવ્યુપમઃ' ભગવાન્ મહાવીરસ્વામી પૃથ્વીસરીખા બધા પ્રાણિયોના આધારભૂત હતા 'ધુણઇ-ધુનોતિ' તથા તેઓ આઠ પ્રકારના કર્મોને દૂર કરવાવાળા છે 'વિગયગેહી-વિગતગૃદ્ધિ' ભગવાન્ બાહ્ય અને આભ્યન્તર વસ્તુઓમાં ગૃદ્ધિ-આસક્તિ રહિત હતા 'આસુપન્ને-આશુપ્રજ્ઞઃ' તેઓ

अन्वयार्थः—'पुढोवमे' पृथिव्युपमः—पृथिवीवत्सर्वप्राणिनामाधारो महावीरस्वामी 'धुणइ' धुनाति—अपनयत्यष्टप्रकारकं कर्म 'विगयगेही' विगतगृद्धिः—बाह्याभ्यन्तरवस्तुविषयकगृद्धिभावरहितः, 'आसुपन्ने' आशुप्रज्ञः—सर्वत्र सदोपयोगात् 'ण संनिहिं कुव्वइ' न सन्निधिं करोति—घृतगुडादिकम् 'समुद्दं व' समुद्रवत् (महाभवोघं) महाभवौघम्—चातुर्गतिकसंसारसागरम् (तरिउं) तरित्वा—पारं कृत्वा मोक्षं प्राप्तः (अभयं करे) प्राणिनामभयङ्करः (वीरे) वीरो भगवान् (अणंतचक्खू) अनन्तचक्षुः—अनन्तज्ञानीत्यर्थः ॥२५॥

संनिधिं करोति' वे धन धान्य तथा क्रोधादिका संपर्क नहीं करते हैं 'समुद्देव–समुद्रवत्' समुद्रके समान 'महाभवोघं–महाभवोघम्' महान् संसारको 'तरिउं–तरित्वा पार करके मोक्षको प्राप्त हुए हैं 'अभयंकरे–अभयङ्करः' भगवान् प्राणियों को अभयकरनेवाले 'वीरे–वीरः' ऐसे भगवान् वर्द्धमान महावीर स्वामी 'अणंत चक्खू–अनंत चक्षुः' अनन्त ज्ञानवाले हैं ॥२५॥

अन्वयार्थ—भगवान् महावीर पृथिवी के समान समस्तप्राणियों के आधार हैं, आठ प्रकार के कर्मो को नष्ट करने वाले हैं, बाह्य एवं आभ्यन्तर वस्तुओं की गृद्धि से रहीत हैं, आशु प्रज्ञ अर्थात् सर्वत्र सर्वदा उपयोगवान् हैं, किसी भी वस्तु की सन्निधि न करने वाले हैं, समुद्र के समान महान् संसार को पार करके मोक्ष को प्राप्त हुए हैं, अभयंकर हैं और अनन्तज्ञानी हैं ॥२५॥

શીઘ્ર બુદ્ધિવાળા હતા 'ण संन्निहिं कुव्वइ–न संनिधिं करोति' તેઓ ધનધાન્ય તથા ક્રોધાદિનો સંપર્ક કરતા ન હતા 'समुद्देव–समुद्रवत्' સમુદ્રની જેમ 'महाभवोघं–महाभवोघम्' મહાન્ સંસારને 'तरिउं–तरित्वा' પાર કરીને મોક્ષગમન કર્યું હતું. 'अभयंकरे–अभयङ्करः' ભગવાન્ પ્રાણિયોના અભય કરવાવાળા 'वीरे–वीरः' એવા ભગવાન્ વર્દ્ધમાન્ મહાવીરસ્વામી 'अणंतचक्खु–अनंतचक्षुः' અનંતજ્ઞાનવાળા છે. ॥૨૫॥

સૂત્રાર્થ—ભગવાન્ મહાવીર પૃથ્વીના સમાન સમસ્ત પ્રાણીઓના આધાર છે, આઠ કર્મોનો ક્ષય કરનારા છે, બાહ્ય અને આભ્યન્તર વસ્તુઓની ગૃદ્ધિ (લાલસા) થી રહિત છે, આશુપ્રજ્ઞ છે એટલે કે સર્વત્ર સદા ઉપયોગવાન્ છે, કોઈપણ વસ્તુની સન્નિધિ (સંચય) કરનારા નથી, સમુદ્રના સમાન મહાન્ સંસાર પારને કરીને મોક્ષને પ્રાપ્ત કરનારા છે, અભયંકર અને અનન્ત જ્ઞાની છે. ॥૨૫॥

टीका—'पुढोवमे' पृथ्व्युपमः-पृथ्व्या उपमा विद्यते यस्य स पृथ्व्युपमो-भगवान् महावीरः, यथा खलु पृथिवी सकलप्राणिनामाधाररूपा आधारकत्वात् तथा भगवान् सर्वप्राणिनामभयदानात् सदुपदेशदानाद्वा आधारः, अतः पृथिव्याः सादृश्यं भगवतो भवति। अथवा-यथा-पृथिवी सर्वसहा भवति, 'सर्वसहा वसुमती वसुधोर्वी वसुन्धरा' इत्यमरात्, तथा भगवानपि सर्वोपसर्गान् सम्यक् सहते, अतोऽपि पृथिव्याः सादृश्यं भवति भगवन्महावीरे। 'धुणइ' धुनोति-अपनयति अष्टप्रकारकं कर्म इति। तथा-'विगयगेही' विगतगृद्धिः-विगता विनष्टा बाह्याभ्यन्तरपदार्थेषु गृद्धिः-गृद्धिभावो यस्य स विगतगृद्धिः। 'सण्णिहिं ण कुव्वइ' सन्निधिं न करोति, सन्निधानं सन्निधिः, स च द्विविधः, द्रव्यभावभेदात्।

टीकार्थ—भगवान् महावीर पृथ्वी के समान हैं। जैसे पृथ्वी समस्त प्राणियों को आश्रय देने के कारण आधार है, उसी प्रकार भगवान् सब प्राणियों को अभय देने तथा सदुपदेश देने के कारण आधार हैं। अतएव भगवान् पृथ्वी के सदृश हैं। अथवा जैसे पृथ्वी 'सर्वसहा' अर्थात् सभी कुछ सहन करने वाली है, अमरकोष में भी कहा है-सर्वसहा, वसुमती, वसुधा, उर्वी और वसुन्धरा, यह सब पृथ्वी के नाम हैं। भगवान् समस्त उपसर्गों को सहन करने वाले हैं, इस कारण भी भगवान् में पृथ्वी की सदृशता है। भगवान् महावीर आठ कर्मों के विनाशक हैं। वे बाह्य और आभ्यन्तर सभी प्रकार के पदार्थों में गृद्धि (आसक्ति) से मुक्त हैं। वे किसी प्रकार की सन्निधि-संचय नहीं करते। सन्निधि दो प्रकार की है-द्रव्य सन्निधि और भावसन्निधि। घृत,

ટીકાર્થ—મહાવીર પ્રભુ પૃથ્વીના સમાન છે. જેમ સમસ્ત પ્રાણીઓને આશ્રય દેનારી હોવાને કારણે પૃથ્વી તેમનો આધાર કહેવાય છે, એજ પ્રમાણે ભગવાન્ મહાવીર સમસ્ત જીવોને અભય દેનારા તથા તેમને સદુપદેશ દેનારા હોવાને કારણે સમસ્ત જીવોના આધાર છે. તે કારણે તેમને પૃથ્વીના સમાન કહ્યા છે. અથવા-જેમ પૃથ્વી 'सर्वसहा' સઘળું સહન કરનારી છે, એજ પ્રમાણે ભગવાન્ મહાવીર પણ ઘોર પરીષહો અને ઉપસર્ગો સહન કરનારા છે. અમરકોષમાં પણ કહ્યું છે કે-"सर्वसहा, वसुमती, वसुधा," વસુધા, ઉર્વી અને વસુન્ધરા, આ બધા નામો પૃથ્વીના જ છે. ભગવાન્ સમસ્ત ઉપસર્ગોને સહન કરનારા હોવાથી તેઓમાં પૃથ્વીની સમાનતા છે. તેથી ભગવાન્ મહાવીર આઠ કર્મોનો ક્ષય કરનારા છે. તેઓ બાહ્ય અને આભ્યન્તર બધા પ્રકારના પદાર્થોમાં ગૃદ્ધિભાવ (આસક્તિ)થી રહિત હતા. તેઓ કોઈ પ્રકારની સન્નિધિ

तत्र द्रव्यसन्निधिः-घृतगुडादिरूपः। भावसन्निधिस्तु-क्रोधमानमायालोभाः। एतदुभयमपि सन्निधिं भगवान्नकरोति। तथा-'आसुपन्ने' आशुप्रज्ञः, आशु-शीघ्रं प्रज्ञा यस्य सः। सर्वत्र सदोपयोगात्, न तु छद्मस्थवद् मनसा पर्यालोच्य पदार्थविषयकं निर्णयं करोति। एतादृशविशेषणोपपन्नो भगवान् 'समुद्देव' समुद्रवद् अपारम् 'महाभवोघं' महाभवौघं चातुर्गतिकं संसारसागरं बहुदुःखाकुलम्। 'तरिउं' तरित्वा, सर्वोत्तमं निर्वाणमासादितवान्। पुनः कथंभूतो भगवान्-तत्राह-'अभयंकरे' अभयङ्करः-अभयं प्राणिनां प्राणरक्षास्वरूपं स्वतः परतः सदुपदेशदानात् करोतीति अभयङ्करः। विशेषेण ईरयति-दूरीकरोति कर्म इति वीरः, 'अणंतचक्खू' अनन्तचक्षुः-अनन्त-विनाशरहितं चक्षुरिव चक्षुः-केवलज्ञानं यस्य सोऽनन्तचक्षुः, एतादृग्भगवानिति ॥२५॥

गुड़ आदि के संचय को द्रव्य सन्निधि कहते हैं और क्रोध, मान, माया तथा लोभ को भाव सन्निधि कहते हैं। भगवान् दोनों प्रकार की सन्निधि नहीं करते। भगवान् आशुप्रज्ञ हैं, क्योंकि उनका उपयोग सभी पदार्थों में सदैव लगा रहता है। वे छद्मस्थ के जैसे मन से सोच विचार कर किसी पदार्थ का निर्णय नहीं करते।

इस प्रकार के विशेषणों से युक्त भगवान् समुद्र के समान अपार भवप्रवाह को अर्थात् संसार सागर को पार करके सर्वोत्तम निर्वाण को प्राप्त कर चुके हैं। इसके अतिरिक्त भगवान् अभयंकर हैं अर्थात् वे स्वतः सदुपदेश देकर परतः प्राणरक्षा रूप अभय देते हैं। भगवान् वीर

(સંચય) કરતા નહીં. સન્નિધિ બે પ્રકારની કહી છે. (૧) દ્રવ્ય સન્નિધિ અને (૨) ભાવ સન્નિધિ. ઘી, ગોળ આદિના સંચયને દ્રવ્યસન્નિધિ કહે છે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભને ભાવ સન્નિધિ કહે છે. મહાવીર પ્રભુ આ બન્ને પ્રકારનો સંચય કરતા નહીં-તેઓ કોઇ પણ પ્રકારનો પરિગ્રહ રાખતા ન હતા. મહાવીર પ્રભુ આશુપ્રજ્ઞ હતા, કારણ કે તેઓ સર્વત્ર સદા ઉપયોગવાન્ હતા. એટલે કે સમસ્ત પદાર્થોના વિષયમા શીઘ્ર નિર્ણય કરનારા હતા છદ્મસ્થોની જેમ ખૂબ જ વિચાર કરી કરીને તેઓ કોઇ પદાર્થનો નિર્ણય કરતા નહીં.

આ પ્રકારના ગુણોથી યુક્ત મહાવીર સ્વામી સમુદ્રના જેવા અપાર ભવપ્રવાહને એટલે કે સંસાર સાગરને પાર કરીને સર્વોત્તમ નિર્વાણધામને પ્રાપ્ત કરી ચૂક્યા છે. વળી ભગવાન્ અભયંકર છે, કારણ કે તેઓ પોતે સમસ્ત જીવોનાં પ્રાણોની રક્ષા કરતા હતા અને લોકોને પણ જીવરક્ષાનો ઉપદેશ આપીને અભય પ્રદાન કરતા હતા. ભગવાન્ વીર છે અને અનન્ત ચક્ષુ છે,

मूलम्—कोहं च माणं च तहेव मायं,
लोभं चउत्थं अज्झत्थ दोसा।
एयाणि वंता अरहा महेसी,
न कुव्वइ पावं ण कारवेइ ॥२६॥

छाया—क्रोधं च मानं च तथैव मायां, लोभं चतुर्थं चाध्यात्मदोषान्।
एतानि वान्त्वाऽर्हन् महर्षि, र्नकरोति पापं न कारयति ॥२६॥

अन्वयार्थः—(अरहा महेसी) अर्हन्महर्षि भगवान् महावीरः (कोहं च माणं च तहेव मायं) क्रोधं च मानं च तथैव मायाम् (चउत्थं लोभं) चतुर्थं लोभम्—कषाय-मात्रम् (एयाणि) एतान् क्रोधादीन् (अज्झत्थदोसा) अध्यात्मदोषान्—आन्तरदोषान्

हैं और अनन्तचक्षु हैं अर्थात् उनका केवलज्ञान अनन्त-अविनाशी है। भगवान् इन सब विशेषणों से सम्पन्न हैं ॥२५॥

'कोहं च माणं च' इत्यादि।

शब्दार्थ—'अरहा महेसी अरहन्महर्षिः' अरिहंत महर्षि ऐसे श्री महावीर स्वामी 'कोहं च माणं च तहेव मायं-क्रोधं च मानं च तथैव मायम्' क्रोध मान और माया 'चउत्थं लोभं-चतुर्थं लोभम्' तथा चौथा लोभ 'एयाणि--एतानि' इन क्रोधादिरूप 'अज्झत्थ दोसा-अध्यात्मदोषान्' अध्यात्म-अपने अंदर के दोषों को 'वंता-वान्त्वा' त्यागकर के 'ण पावं कुव्वइ-न पापं करोति' पाप करते नहीं है 'ण कारवेइ-न कारयति' और पापको करवाते नहीं हैं ॥२६॥

એટલે કે તેમનું કેવળજ્ઞાન અનન્ત (અવિનાશી) છે ભગવાન મહાવીર આ સઘળાં વિશેષણોથી સંપન્ન છે. ॥૨૫॥

"कोहं च माणं च" ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'अरहा महेसी—अरहन्महर्षिः' અરિહંત મહર્ષિ એવા શ્રી મહાવીર સ્વામી 'कोहं च माणं च तहेव मायं—क्रोध च मान च तथैव मायाम्' ક્રોધ, માન, અને માયા 'चउत्थं लोयं—चतुर्थं लोभम्' તથા ચોથા લોભ 'एयाणि—एतानि' આ ક્રોધાદિરૂપ 'अज्झत्थ दोसा—अध्यात्मदोषान्' અધ્યાત્મ—અર્થાત્ પોતાની અંદરના દોષોને 'वंता—वान्त्वा' ત્યાગકારીને 'ण पावं कुव्वई—न पाप करोति' પાપકરતાનથી 'ण कारवेइ—न कारयति' અને પાપ કરાવતાનથી ॥ ૨૬ ॥

(वंता) वान्त्वा-परित्यज्य (ण पावं कुव्वइ) न पापं करोति (ण कारवेइ) न कारयति परैः, सावद्यमनुष्ठानं न करोति स्वयं न वा कारयतीति भावः ॥२६॥

टीका—'कारणाऽभावेन कार्यस्याऽप्यभावो भवति' इति नियमात्, संसारः कार्यम्-कारणं च चत्वारोऽध्यात्मदोषाः क्रोधादयः-तत्र-क्रोधादिकषायाणां, कारणानामभावेऽवश्यं तत्कार्यस्य संसारस्याऽप्यभाव इति कृत्वा कारणस्य समुच्छेदे कार्यस्य संसारस्यापि उच्छित्तिं दर्शयति-'कोहं च' इत्यादि। 'अरहा महेसी' अर्हन्महर्षिः-श्रीवर्द्धमानस्वामी, 'कोहं च' क्रोधं च, तथा-'माणं च' मानं च, तथा-'तहेव' तथैव 'मायं' मायाम् 'चउत्थं लोभं' चतुर्थं लोभम् 'एयाणि' एतान् 'अज्झत्थदोसा' अध्यात्मदोषान् 'वंता' वान्त्वा-परित्यज्य 'ण' नैव 'पावं' पापम्-प्राणातिपातादिकं स्वयं करोति मनोवःकायैः। 'ण' न वा परेभ्यः 'कारवे' कारयति,

---

अन्वयार्थ—अर्हन् महर्षि महावीर क्रोध, मान, माया और चौथे लोभ कषाय इन आन्तरिक दोषों का परित्याग करते थे एवं न स्वयं पाप करते हैं, और न दूसरों से करवाते हैं। २६॥

टीकार्थ—कारण के अभाव में कार्य का भी अभाव होता है, इस नियम के अनुसार कषायों के अभाव में संसार अर्थात् भवभ्रमण का भी अभाव हो जाता है, क्यों कि कषाय रूप अध्यात्मदोष कारण हैं और संसार उनका कार्य है। कारण के अभाव में कार्य का अभाव सूत्रकार दिखलाते हैं-अरिहन्त महर्षि वर्द्धमान स्वामी क्रोध, मान, माया तथा चौथा लोभ, इन अध्यात्म दोषों को त्याग करके न प्राणातिपात आदि पाप स्वयं करते हैं, न दूसरों से करवाते हैं और न पाप-

---

સૂત્રાર્થ—અર્હન્ મહર્ષિ ભગવાન મહાવીર ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ રૂપ ચારે કષાયો રૂપ આન્તરિક દોષોનો પરિત્યાગ કરવાવાળા હતા તથા પોતે પાપ કરતા નહીં અને અન્યની પાસે પણ કરાવતા નહીં ॥૨૬॥

ટીકાર્થ—કારણનો અભાવ હોય, તો કાર્યનો પણ અભાવ જ હોય છે, આ નિયમાનુસાર કષાયોનો જીવમાં જો અભાવ હોય, તો તેના ભવભ્રમણનો પણ અભાવ જ રહે છે, કારણ કે કષાયરૂપ અધ્યાત્મદોષ કારણ છે, અને સંસાર તેમના કાર્ય રૂપ છે.

કારણનો અભાવ હોય તો કાર્યનો અભાવ હોય છે, એ વાતનું સૂત્રકાર પ્રતિપાદન કરે છે.

અરિહન્ત, મહર્ષિ વર્ધમાન સ્વામીએ ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ રૂપ કષાયોનો-અધ્યાત્મ દોષોનો-પરિત્યાગ કર્યો હતો. તેઓ પોતે પ્રાણાતિ-

न वा कुर्वन्तमनुमोदते त्रिकरणत्रियोगैः, सावद्यकर्मानुष्ठाने स्वयं न व्याप्रियते, नवाऽन्यं प्रेरयति तादृशकार्यकरणे न वा कुर्वन्तमनुमोदते एव। कुतः—सावद्यकर्माऽनुष्ठानस्य कारणानां क्रोधमानमायालोभानां समूलकापं कषितत्वात्। नहि भवति वह्न्यभावे धूमस्य सत्त्वम्, तथैव सावद्यकर्मानुष्ठानकारणमायादीनामभावे, कथमिव सावद्यकर्म संभवेत्। कारणानामभावे हेतुर्भवति—अर्हत्त्वम्, महर्षित्वमेवेति ॥२६॥

कर्म करने वाले का अनुमोदन करते हैं, न मन से, न वचन से और न काय से। इस प्रकार भगवान् तीन करण और तीन योग से न स्वयं सावद्यानुष्ठान में प्रवृत्त होते हैं, न दूसरों को प्रवृत्त करते हैं और न प्रवृत्ति करनेवाले की अनुमोदना करते हैं। इसका कारण यही है कि सावद्य अनुष्ठान के कारण क्रोध, मान, माया और लोभ का भगवान ने समूल उन्मूलन (उखेरना—नाशकरना) कर दिया है। अग्नि ही न हो तो धूम कहाँ से होगा? और क्रोध आदि कारणों के अभाव में उनका अरिहन्तत्व और महर्षित्व कारण है।

तात्पर्य यह है कि अरिहन्त एवं महर्षि होने के कारण भगवान् निष्कषाय हैं और निष्कषाय होने से सावद्य अनुष्ठान से दूर रहते हैं॥२६॥

પાત આદિ પાપકર્મો કરતા નહીં, બીજા પાસે એવાં પાપકર્મો કરાવતા નહીં, અને પાપકર્મો કરનારની અનુમોદના પણ કરતા નહી. મન, વચન અને કાયાથી તેઓ પાપકર્મો કરતા નહીં, કરાવતા નહીં અને કરનારની અનુમોદના કરતા નહીં. આ પ્રકારે ભગવાન ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગ વડે પોતે પણ સાવદ્ય અનુષ્ઠાનમાં પ્રવૃત્ત થતા નહીં અને અન્યને પ્રવૃત્ત કરતા નહીં અને સાવદ્ય અનુષ્ઠાનોમાં પ્રવૃત્ત થનારની અનુમોદના પણ કરતા નહીં. તેનું કારણ એ હતું કે સાવદ્ય અનુષ્ઠાનોના કારણભૂત ક્રોધ માન, માયા અને લોભનો તેમણે સંપૂર્ણ રૂપે ઉચ્છેદ કરી નાખ્યો હતો. જેમ અગ્નિનો જ અભાવ હોય, તો ધુમાડાનો સદ્ભાવ સંભવી શકતો નથી, એજ પ્રમાણે ક્રોધ આદિ કારણોના અભાવમાં સાવદ્ય અનુષ્ઠાનો રૂપ કાર્યનો પણ અભાવ જ રહે છે ક્રોધ આદિ કારણોના અભાવમાં તેમનું અરિહન્તત્વ અને મહર્ષિત્વ કારણભૂત બન્યું હતું.

તાત્પર્ય એ છે કે અરિહન્ત અને મહર્ષિ હોવાને કારણે મહાવીર પ્રભુ નિષ્કષાય હતા. અને નિષ્કષાય હોવાને કારણે તેઓ સાવદ્ય અનુષ્ઠાનોથી દૂર રહેતા હતા. ॥૨૬॥

मूलम्—किरियाकिरियं वेणइयाणुवायं,
अण्णाणियाणं पडियच्च ठाणं ।
से सव्ववायं इति वेयइत्ता,
उवट्ठिए संजमदीहरायं ॥२७॥

छाया—क्रियाऽक्रिये वैनयिकाऽनुवाद, मज्ञानिकानां प्रतीत्य स्थानम् ।
स सर्ववादमिति वेदयित्वा, उपस्थितः संयमदीर्घरात्रम् ॥२७

अन्वयार्थः—(किरियाकिरियं) क्रियाऽक्रिये-क्रियावाद्यक्रियावादिमतम् (वेणइयाणुवायं) वैनयिकानुवादं-मतम् (अण्णाणियाणं) अज्ञानिकानाम् (ठाणं) स्थानं

'किरियाकिरियं' इत्यादि ।

शब्दार्थ—'किरियाकिरियं-क्रियाऽक्रिये' क्रियावादी अक्रियावादी मतको तथा 'वेणइयाणुवायं-वैनयिकानुवादं' विनयवादी के कथनको तथा 'अण्णाणियाणं-अज्ञानिकानाम्' अज्ञानवादियों के 'ठाणं-स्थानम्' मतको 'पडियच्च-प्रतीत्य' जानकर 'से इति-स इति' वे वीर भगवान् इसप्रकार 'सव्ववायं-सर्ववादम्' सब वादियों के मतको 'वेयइत्ता-वेदयित्वा' जानकर के 'संजमदीहरायं-संयमदीर्घरात्रम्' जीवन भरके लिये 'उवट्ठिए-उपस्थितः' स्थित हुए हैं ॥२७॥

अन्वयार्थ—क्रियावादियों के, अक्रियावादियों के, वैनयिकों के तथा अज्ञानवादियों के मत को जान कर, इस प्रकार से सभी वादों को जान कर भगवान् महावीर जीवनपर्यन्त संयम में स्थित रहे ॥२७॥

"किरियाकिरियं" ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'किरियाकिरियं'—क्रियाऽक्रिये' ક્રિયા વાદી અને અક્રિયાવાદીના મતને તથા 'वेणइयाणुवायं'—वैनयिकानुवादम्' વિનયવાદિના કથનને તથા 'अण्णाणियाणं—अज्ञानिकानाम्' અજ્ઞાનવાદિયોના 'ठाणं-स्थानम्' મતને 'पडियच्च—प्रतीत्य' જાણીને 'से इति—स इति' તે વીર ભગવાન્ આ પ્રમાણે 'सव्ववायं—सर्ववादम्' બધાજ વાદિયોના મતને 'वेदइत्ता—वेदयित्वा' જાણીને 'सजमदीहरायं'—संयमदीर्घरात्रम्' સંપૂર્ણ જીવનપર્યન્ત 'उवट्ठिए उपस्थितः' સ્થિત રહયા છે ॥ ૨૭ ॥

સૂત્રાર્થ—ક્રિયાવાદીઓના, અક્રિયાવાદીઓના, વૈનયિકોના અને અજ્ઞાનવાદીઓના મતને જાણીને, આ પ્રકારે સઘળા વાદોના સ્વરૂપને જાણી લઈને, ભગવાન્ મહાવીર જીવનપર્યન્ત સંયમની આરાધનામાં અવિચલ રહ્યા હતા ॥૨૭॥

सू० ६८

पक्षं मतम् (पडियच्च) प्रतीत्य-ज्ञात्वा (से इति) स वीरः इति एवं प्रकारेण(सव्ववायं) सर्ववादं-सर्वमतं 'वेयइत्ता' वेदयित्वा-ज्ञात्वा (संजमदीहरायं) संयमदीर्घरात्रम् (उवट्ठिए) उपस्थितः-यावज्जीवं संयमोत्थानेनोत्थित इति ॥२७॥

टीका—'किरियाकिरियं' क्रियाऽक्रिये 'वेणइयाणुवायं' वैनयिकानुवादम्। 'अण्णाणियाणं' अज्ञानिकानाम् 'ठाणं' स्थानम्-पक्षम्, अथवा-स्थीयतेऽस्मिन्निति स्थानम्-दुर्गतिगमनादिकं सर्वम् 'पडियच्च' प्रतीत्य-परिज्ञाय सम्यगवबुध्येत्यर्थः। क्रियावादिनस्तु-क्रियात एव मुक्ति भवतीति-क्रियामात्रमाचरणीयम्। अक्रियावादिनः पुनः ज्ञानवादिनो ज्ञानादेव मोक्ष इति क्रियामुज्झांचक्रुः। तथा-विनयादेव मोक्षमाचक्षाणा विनयेन चरन्तीति वैनयिका व्यवस्थिताः। तथा-अज्ञानमेव

टीकार्थ—भगवान् ने क्रियावादियों के मत को जाना, अक्रियावादियों के मत को जाना, वैनयिकों के वाद को जाना और अज्ञानवादियों के स्थान अर्थात् पक्ष को जाना। अथवा जिसमें स्थिति हो उसे स्थान कहते हैं, इस व्याख्या के अनुसार उनकी दुर्गति में होने वाली स्थिति को जाना अर्थात अज्ञानवाद से दुर्गति की प्राप्ति होती हैं, इस तथ्य को जाना।

क्रियावादियों का मन्तव्य है कि अकेली क्रिया से ही मोक्ष की प्राप्ति होती है, अतएव क्रिया का ही आचरण करना चाहिए। अक्रिया वादी ज्ञानवादी हैं, वे ज्ञान से ही मुक्ति मानते हैं, क्रिया को निरर्थक समझते हैं। विनय से ही मोक्ष कहने वाले और विनय का ही आचरण

ટીકાર્થ—ભગવાન મહાવીરે ક્રિયાવાદીઓના મતને જાણ્યો, અક્રિયાવાદીઓના મતને જાણ્યો, વૈનયિકોના મતને જાણ્યો અને અજ્ઞાનવાદીઓના સ્થાનને (પક્ષને) પણ જાણી લીધુ. અથવા જેમાં સ્થિતિ (ઉત્પત્તિ) થાય છે તેને સ્થાન કહે છે આ વ્યાખ્યા પ્રમાણે જુદા જુદા મતવાદીઓની દુર્ગતિમાં કેવી સ્થિતિ (દશા) થાય છે, તે જાણ્યું. એટલે કે અજ્ઞાનવાદીઓના માર્ગને અનુસરવાથી દુર્ગતિની પ્રાપ્તિ થાય છે, આ, તથ્યને તેમણે જાણ્યું હતું.
ક્રિયાવાદીઓની માન્યતા એવી છે કે એકલી ક્રિયા દ્વારા જ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેથી ક્રિયાઓમાં જ પ્રવૃત્ત રહેવું જોઈએ. અક્રિયાવાદીઓ જ્ઞાનવાદી છે. તેઓ ક્રિયાને નિરર્થક માને છે અને જ્ઞાન દ્વારા જ મુક્તિ પ્રાપ્તિ થાય છે એમ માને છે. વિનયથી જ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે એવું માનીને વિનયનું

ऐहिकामुष्मिकफलानां कारणमिति कृत्वा, अज्ञानिनो व्यवस्थिताः। इत्येवं बहुविधवादिनां मतमवगत्य-ज्ञात्वा, तथा-'से' स भगवान् वर्द्धमानस्वामी 'सव्ववायं' सर्ववादं-सर्वमतम् 'वेयइत्ता' वेदयित्वा-सम्यग् ज्ञात्वा 'उवट्ठिए' उपस्थितः-सम्यगुत्थानेन संयमे व्यस्थितोऽभवत्। यथाऽन्ये परवादिनो दोषयुक्ताः शास्त्राणि कृत्वाऽपि स्वशिष्याणां मलिनोपचाराल्लघुतां प्राप्ताः, हे भगवन्! ते दोषा स्त्वयि न सन्ति, त्वयि तद्दोषाणामभावादिति।

तदुक्तम्—'यथा परेषां कथका विदग्धाः शास्त्राणि कृत्वा लघुता मुपेताः।
शिष्यै रनुज्ञामविनोपचारैर्वक्तृत्वदोषास्त्वयि ते न सन्तिः।१। इति।

करने वाले वैनयिक कहलाते हैं। जो लोग अज्ञान को ही इस लोक तथा परलोक में कल्याणकारी मानते हैं, वे अज्ञानवादी कहलाते हैं।

इस प्रकार विविधवादियों के वादों को विदित करके भगवान् महवीरस्वामी सभी मतों को सम्यक् प्रकार से जानकर जीवनपर्यन्त के लिए संयम में स्थित हुए।

जैसे दोषयुक्त परवादी शास्त्रों की रचना करके भी अपने शिष्यों के मलीन उपचार से लघुना को प्राप्त हुए हे प्रभो? वे दोष आप में नहीं हैं। आप पाप के कारणभूत दोषों से सर्वथा रहित हैं। कहा है-
'यथा परेषां कथका विदग्धाः' इत्यादि।

जैसे दूसरे मतों के कुशल वादी शास्त्र रचकर लघुता को प्राप्त

આચરણ કરનારાને વૈનયિક કહે છે. જે લોકો અજ્ઞાનને જ આ લોક અને પરલોકમાં કલ્યાણકારી માને છે, તેમને અજ્ઞાનવાદી કહે છે.

આ પ્રકારના વિવિધ મતવાદીઓના વાદો વિષે મહાવીર પ્રભુએ ખૂબ જ ઊંડો અભ્યાસ કર્યો તે વાદોના ગુણુદોષોને બરાબર સમજી લીધા તેમને જ્ઞાન અને ક્રિયા પ્રધાન શ્રુતચારિત્ર રૂપ ધર્મને જ શ્રેષ્ઠ ગણીને જીવનપર્યન્ત સંયમની આરાધના કરી.

જેવી રીતે અન્ય મતવાદીઓ દોષયુક્ત શાસ્ત્રોની રચના કરીને પોતાના શિષ્યોના મલીન આચરણને લીધે વામણા બન્યા-પોતાની મહત્તા ગુમાવી બેઠા, એવું હે પ્રભો! આપની બાબતમાં બન્યું નથી. આપ તો પાપના કારણભૂત દોષોથી સર્વથા રહિત જ છો. કહ્યું પણ છે—"यथा परेषां कथका विदग्धाः" ઇત્યાદિ—

જેવી રીતે અન્ય તીર્થિકોએ, કુશલ શાસ્ત્ર રચના કરવા છતાં પણ,

'संजमदीहरायं' संयमदीर्घरात्रम्-जीवनपर्यन्तं संयमोत्थानेनोत्थितः। क्रियावादिनामक्रियावादिनां वैनयिकानामज्ञानिनां बौद्धादीनां च मतानि सम्यक् परिज्ञाय, भगवान् तीर्थकरो महावीरस्वामी जीवनपर्यन्तं संयमानुष्ठान एव युक्तोऽभवत्। परित्यज्य सर्ववादं संयमे एव सन्नद्धोऽभवत्। ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्ष इति विदित्वा ज्ञानक्रिययोरेव प्रयत्नः कृतो न तु एकपक्षे एव इति भावः॥२७॥

मूलम्—से वारिया इत्थी सराइभत्तं,
उवहाणवं दुक्खखयट्ठयाए।
लोगं विदित्ता आरं परं च,
सव्वं पभू वारिय सव्ववारं॥२८॥

छाया—स वारयित्वा स्त्रियं सरात्रिभक्तां उपधानवान् दुःखक्षयार्थाय।
लोकं विदित्वाऽऽरं परंच सर्वं प्रभुर्वारितवान् सर्ववारम्॥२८॥

हुए, क्यों कि उनके शिष्यों ने दोषयुक्त आचरण किया। वे दोष आप में नहीं हैं॥१॥

क्रियावादियों, अक्रियावादियों, वैनयिकों, अज्ञानिकों एवं बौद्ध आदि के मतों को सम्यक् प्रकार से जान कर भगवान् महावीर स्वामी जीवन पर्यन्त संयमानुष्ठान में ही उद्यत रहे। ज्ञान और क्रिया से मुक्ति होती है, ऐसा जान कर ज्ञान और क्रिया की साधना के लिए यत्नशील रहे, किसी भी एकान्त पक्ष को उन्होंने स्वीकार नहीं किया।२७।

લઘુતા પ્રાપ્ત કરી છે, કારણ કે તેમના શિષ્યોનું આચરણ દોષયુક્ત હતું, હે પ્રભો! તે દોષ આપનામાં નથી”

ક્રિયાવાદિઓ, અક્રિયાવાદિઓ, વૈનયિકો, અજ્ઞાનિકો અને બૌદ્ધ આદિના મતોને સારી રીતે જાણી લઇને-મોક્ષપ્રાપ્તિ માટે તે મતોને અયોગ્ય ગણીને મહાવીર સ્વામી જીવનપર્યન્ત સંયમાનુષ્ઠાનમાં જ પ્રવૃત્ત રહ્યા. જ્ઞાન અને ક્રિયા દ્વારા જ મુક્તિ મળે છે, એવું જાણીને તેઓ જ્ઞાન અને ક્રિયાની સાધનાને માટે જ પ્રયત્નશીલ રહ્યા હતા. કોઈ પણ એકાન્ત પક્ષનો તેમણે સ્વીકાર કર્યો નહીં. ॥૨૭॥

अन्वयार्थः—(से पभू) स प्रभुर्वीरः (सराइभत्तं इत्थि वारिया) सरात्रिभक्तां स्त्रियं वारयित्वा–रात्रिभोजनं स्त्रीसेवनं च परित्यज्य (दुक्खखयट्ठयाए) दुःखक्षयार्थम्–कर्मनाशाय (उवहाणवं उपधानवान्–तीव्रतपोनिष्ठप्रदेशः (आरं परं च लोगं विदित्ता) आरं च परं च लोकं विदित्वा इह लोकं परलोकं तत्कारणं च ज्ञात्वा (सव्ववारं सव्वं वारिय) सर्ववारं सर्वं वारितवान्–सर्वमेतत् बहुशो निवारितवान् पुनः पुनः प्राणातिपातादिनिषेधं स्वतोऽनुष्ठाय परांश्च स्थापितवान् इति ॥२८॥

टीका—'से पभू' स प्रभुर्भगवान् तीर्थंकरः 'सराइभत्तं इत्थी वारिया' सरात्रिभक्तां स्त्रियं वारयित्वा, रात्रौ भक्तं भोजनमितिरात्रिभक्तम्, रात्रिभोजन-

---

'से वारिया' इत्यादि ।

शब्दार्थ—'से पभू–स प्रभुः' वह प्रभु महावीर स्वामी 'सराइभत्तं इत्थी वारिया–सरात्रिभक्तां स्त्रियं वारयित्वा' रात्रि भोजन और स्त्रीको छोड करके 'दुक्खखयट्ठयाए–दुःखक्षयार्थम्' दुःख के क्षयके लिये 'उवहाणवं–उपधानवान्' तपस्या में प्रवृत्त थे 'आरं परं च लोगं विदित्ता–आरं परं च लोकं ज्ञात्वा' इसलोक तथा परलोक को जानकर 'सव्ववारं सव्वं वारिय–सर्ववारं सर्वं वारितवान्' भगवान्ने सब प्रकार के पापको छोड दिया था ॥२८॥

अन्वयार्थ—प्रभु महावीर ने रात्रिभोजन के साथ स्त्री सेवन को भी त्याग कर दुःखो का क्षय करने के लिए, तपश्चर्या से युक्त होकर इहलोक परलोक और उनके कारणों को विदित करके सब पापों को पूर्ण रूप से त्याग दिया था ॥२८॥

" से वारिया " ઇત્યાદિ–

શબ્દાર્થ–'से पभू स प्रभुः' તે પ્રભુ મહાવીર સ્વામી 'सराइभत्तं इत्थी वारिया–सरात्रिभक्ता स्त्रियं वारयित्वा' રાત્રિભોજન અને સ્ત્રીને છોડીને 'दुक्खखयट्ठयाए–दुःखक्षयार्थम्' દુ ખના ક્ષયમાટે 'उवहाणवं–उपधानवान्' તપસ્યામાં પ્રવૃત્ત હતા 'आरं पर च लोग विदित्ता–आरं पर च लोकं ज्ञात्वा' આ લોક અને પરલોકને જાણીને 'सव्ववारं सव्वं वारिय–सर्ववार' सर्व वारितवान्' ભગવાને બધ જ પ્રકારના પાપને છોડી દીધા હતા ॥ १८ ॥

સૂત્રાર્થ—મહાવીર પ્રભુએ રાત્રિભોજનની સાથે સ્ત્રીસેવનને પણ સર્વથા પરિત્યાગ કર્યો હતો. દુઃખોને (કર્મોને) ક્ષય કરવાને માટે, તેમણે ઘોર તપસ્યાઓ કરી હતી. તેમણે આ લોક, પરલોક અને તેમનાં કારણોને જાણી લઈને સમસ્ત પાપોને સર્વથા ત્યાગ કર્યો હતો. ॥૨૮॥

मित्यर्थः, रात्रिभक्तेन रात्रिभोजनेन सहितामिति सरात्रिभक्तां स्त्रियं वारयित्वा-परित्यज्य 'उवहाणवं' उपधानवान्-उपधानं-घोरं तपः तद्विद्यते यस्याऽसौ उपधानवान् संवृत्तः। किमर्थमुपधानवान् अभवत् तत्राह-'दुक्खक्खयट्ठयाए' दुःख क्षयार्थाय-दुःखानां-मानसिककायिकानां क्षयार्थम्। एते हि रात्रिभोजनादयः प्राणिहिंसामूलका स्तदाचरणेन प्राणिहिंसा जायते। हिंसया दुःखमवश्यं भावि, इति पर्यालोच्य रात्रिभोजनादिकं परित्यक्तवान्। तथा तपसि मनो निवेशितवान्। अथवा-दुःखयति-सन्तापयतीति दुःखं दुःखकारणं कर्म, तस्य क्षयो विनाशस्तस्मै। तथा-'लोगं विदित्ता आरं परंच' किंच लोकं-संसारं विदित्वा -आरं-इह लोकम्, च-पुनः परं-परलोकम्। यद्वा-आरं-मनुष्यलोकम्, परं नार-

---

टीकार्थ—भगवान् महावीर रात्रिभोजन के साथ स्त्री सेवन को त्याग करके घोर तपस्वी बने थे। उनके घोर तपस्वी होने का प्रयोजन क्या था? इस प्रश्नका उत्तर देते हुए कहा है शारीरिक मानसिक वाचिक दुःखों का क्षय करने के लिए उन्होंने तपोमय जीवन अंगीकार किया था। रात्रिभोजनादि प्राणियों की हिंसा के मूल हैं। इनके सेवन से प्राणियों की हिंसा अनिवार्य है। हिंसा दुःखों की जननी है। ऐसा सोच कर रात्रिभोजनादि समस्त सावद्यव्यापारों का त्याग कर दिया था और तपस्या में मन लगाया था। अथवा जो दुःख देता हैं, संताप पहुँचाता है, उसे दुःख कहते हैं, इस व्याख्या के अनुसार कर्म दुःख के कारण हैं, अतएव कर्मों का क्षय करने के लिए भगवान् ने तप अंगीकार किया था।

ટીકાર્થ—ભગવાન મહાવીર રાત્રિ ભોજનનો અને સ્ત્રીસેવનનો ત્યાગ કરીને ઘોર તપસ્યાઓ કરવા લાગ્યા હતા તેઓ શા માટે ઘોર તપાસ્યાઓ કરતા હતા? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા સૂત્રકાર કહે છે કે-માનસિક. વાચિક અને કાયિક દુઃખોનો ક્ષય કરવાને માટે તેમણે તપોમય જીવન અંગીકાર કર્યું હતું. રાત્રિભોજન, અબ્રહ્મનું સેવન, આદિ કાર્યો દ્વારા હિંસા થાય છે. તેમનું સેવન કરનાર લોકો પ્રાણીઓની હિંસા અવશ્ય કરે છે. હિંસા જ દુઃખોની જનની છે, એવું સમજીને તેમણે રાત્રિભોજન આદિ સમસ્ત સાવદ્ય વ્યાપારોનો પરિત્યાગ કરીને તપસ્યામાં મનને લીન કર્યું હતું. અથવા જે દુઃખ દે છે. સંતાપ ઉત્પન્ન કરે છે, તેને દુઃખ કહે છે. આ વ્યાખ્યા પ્રમાણે કર્મ જ દુઃખનું કારણ છે. એવું સમજીને કર્મોનો ક્ષય કરવાને માટે ભગવાન્ મહાવીરે તપ અંગીકાર કર્યું હતું.

कादिलोकं दुःखनिदानं ज्ञात्वा, स्वरूपतः कारणतश्च ज्ञात्वा, 'सव्ववारं' सर्ववारम् 'सव्वं' सर्वम् 'वारिय' वारितवान्-बहुशो निवारणं कृतवान्।

नहि स्वयमनवस्थित स्तस्मिन् परान् व्यवस्थापयितुं समर्थो भवतीति।

यावत्पर्यन्तं स्वयमिन्द्रियनिग्रहं न करोति तावदुपदिश्य परानपि इन्द्रियदमनादौ न व्यवस्थापयतीति स्वमनसि निश्चित्य स्वयमेव भगवता इन्द्रियाणि निगृह्य परस्मै उपदिष्टमिति। तदुक्तम्—

'ब्रुवाणोऽपि न्याय्यं स्ववचनविरुद्धं व्यवहरन्
परान्नाऽलं कश्चिद्दमयितुमदान्तः स्वयमिति।
भवान्निश्चित्यैवं मनसि जगदाधाय सकलं,
स्वमात्मानं तावद्दमयितु मदान्तं व्यवसितः ॥१॥ इति ॥

आर अर्थात् इहलोक और पार अर्थात् परलोक अथवा आर अर्थात् मनुष्यलोक और पार अर्थात् नरकादि लोक को दुःख का कारण जान कर, उन्हें स्वरूप एवं कारणों से पहचान कर त्याग दिया था।

भगवान् ने प्राणातिपात आदि पापों का स्वयं त्याग करके दूसरों को भी उस त्याग में स्थापित किया था, क्यों कि जो स्वयं उनमें स्थित न हो वह दूसरों को स्थिर करने में समर्थ नहीं हो सकता।

जब तक कोई स्वयं इन्द्रिय निग्रह नहीं करता तब एक उपदेश देकर दूसरों को इन्द्रिय निग्रह आदि में नियोजित नहीं कर सकता,

---

'આર' એટલે કે આ લોકને અને 'પ્રાર' એટલે કે પરલોકને, અથવા 'આર' એટલે મનુષ્યલોકને અને "પાર" એટલે નરકાદિ લોકને દુઃખનું કારણ જાણીને, તેમના સ્વરૂપને અને તેમની પ્રાપ્તિના કારણોને પૂરે પૂરો ખ્યાલ આવી જવાથી, તેમાં પુનરાગમન ન કરવું પડે એવી પ્રવૃત્તિ કરીને આઠ પ્રકારનાં કર્મોને ક્ષય કરીને-તેઓ નિર્વાણ પામ્યા છે

મહાવીર પ્રભુએ પ્રાણાતિપાત આદિ પાપોનો પોતે ત્યાગ કર્યો હતો અને અન્ય જીવોને પણ તેનો ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો હતો. એવો નિયમ છે કે ઉપદેશક જે વસ્તુના ત્યાગનો ઉપદેશ આપતો હોય તેનો, ત્યાગ પહેલાં તો તેણે જ કરવો જોઇએ. તોજ તેના ઉપદેશની અન્ય લોકો પર સારી અસર પડે છે.

જ્યાં સુધી કોઇ ઉપદેશક પોતે જ ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરે નહીં; ત્યાં સુધી અન્યને ઇન્દ્રિયનિગ્રહ આદિ કરવાનું કહેવામાં સફળ થઈ શકે નહીં. આ વાતને

तथा--'तित्थयरो चउनाणी सुरमहिओ सिज्झियव्वय धूयंमि।
अणिगूहियबलविरिओ सव्वत्थामेसु उज्जमइ' ॥२॥

छाया—तीर्थंकरश्चतुर्ज्ञानी सुरमहितः सेद्धव्ये ध्रुवे (मोक्षे)
अनिगूहितबलवीर्यः सर्व स्थामसु उद्यमति ॥१॥

अस्यार्थः--चतुर्ज्ञानवान् देवपूज्यस्तीर्थकरो मोक्षप्राप्त्यै स्वकीयबलवीर्यादिकमुपयुञ्जन् सर्वबलेन सह प्रयत्नं कृतवानिति ॥

अपने मन में इस प्रकार निश्चय करके स्वयं भगवान् ने अपनी इन्द्रियों का निग्रह किया, तत्पश्चात् दूसरों को उसके लिए उपदेश दिया। कहा भी है-'ब्रुवाणोऽपि' इत्यादि।

'आपने यह निश्चय किया कि कोई न्याययुक्त वचन कहता हुआ भी यदि स्वयं अपने कथन के विरुद्ध आचरण करता है तो दूसरों को इन्द्रियनिग्रह में प्रवृत्ति कराने में समर्थ नहीं हो सकता। इस प्रकार निश्चय करके तथा समस्त जगत् के स्वरूप को ज्ञान करके आप इन्द्रिय निग्रह में-तपमें प्रवृत्त रहे ॥१॥

और भी कहा है-'तित्थयरो चउनाणी' इत्यादि।

चार ज्ञानों से सम्पन्न तथा देवों के भी पूज्य तीर्थंकर मोक्ष प्राप्त करने के लिए अपने बल वीर्य का उपयोग करते हुए सम्पूर्ण शक्ति के साथ प्रयत्नशील हुए' ॥१॥

હૃદયમાં અવધારણ કરીને મહાવીર પ્રભુએ પોતે જ પહેલાં તો ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કર્યો અને ત્યાર બાદ લોકોને ઇન્દ્રિયો નો નિગ્રહ કરવાનો ઉપદેશ દીધો. કહ્યું પણ છે કે-" ब्रुवाणोऽपि " ઇત્યાદિ

" કોઇ ન્યાયયુક્ત વચન કહેવા છતાં પણ જો કહેનાર પોતે જ પોતાના કથન વિરૂદ્ધનું આચરણ કરે છે, તો કહેનાર (ઉપદેશક) અન્ય લોકોને ઇન્દ્રિયનિગ્રહમાં પ્રવૃત્ત કરાવવાને શક્તિમાન થતો નથી. આ પ્રકારનો નિશ્ચય કરીને તથા સમસ્ત જગતના સ્વરૂપને જાણી લઈને મહાવીર સ્વામી પોતે જ ઇન્દ્રિયોના નિગ્રહમાં-તપમાં પ્રવૃત્ત થયા " વળી એવું કહ્યું છે કે-" तित्थयरो चउनाणी " ઇત્યાદિ—

" ચાર જ્ઞાનોથી સંપન્ન તથા દેવોને પણ પૂજ્ય એવા તીર્થંકર મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાને માટે પોતાના બલવીર્યનો ઉપયોગ કરીને પોતાની સંપૂર્ણ શક્તિ સાથે પ્રયત્નશીલ થયા હતા "

भगवान् महावीर स्वामी स्वकीयाऽष्टविधकर्माऽपनेतुं स्त्रिया रात्रिभोजनं च परित्यक्तवान्। तथा तदैव स्वयं तपसि प्रवर्त्तमानः इहलोकपरलोकौ स्वरूपतो-हेतुतश्च परिज्ञाय, सर्वाण्यपि सावद्यकर्माऽनुष्ठानानि परित्यक्तवानिति ॥२८॥

अथेदानीं सुधर्मस्वामी तीर्थकृतां गुणान् सम्यक् कथयित्वा, शिष्यानुपदिशति-'सोच्चा य धम्मं' इत्यादि।

मूलम्—सोच्चा य धम्मं अरहंतभासियं,
समाहियं अट्ठपओवसुद्धं।
तं सद्दहाणा य जणा अणाऊ,
इंदा व देवाहिव आगमिस्संति॥२९॥
त्तिबेमि॥

छाया—श्रुत्वा च धर्ममर्हद्भाषितं, समाहितमर्थपदोपशुद्धम्।
तं श्रद्दधानाश्च जना अनायुष, इन्द्रा इव देवाधिपा आगमिष्यन्ति॥२९॥
इति ब्रवीमि।

तात्पर्य यह है कि भगवान् महावीर स्वामी ने अपने आठ प्रकार के कर्मों को दूर करने के लिए स्त्री सेवन का तथा रात्रिभोजन का त्याग किया। निरन्तर तप में उद्यत रहे। इहलोक और परलोक को स्वरूप और कारणों से जान कर समस्त सावद्यव्यापारों का परित्याग कर दिया॥२८॥

सुधर्मा स्वामी तीर्थङ्कर भगवान् के गुणों का सम्यक् कथन करके अब शिष्यों को उपदेश देते हैं—'सोच्चा य धम्मं' इत्यादि

शब्दार्थ—'अरहंतभासियं-अर्हद्भाषितम्' श्री अरिहंत देव के द्वारा कथित 'समाहितं-समाहितम्' युक्तियुक्त 'अट्ठपओवसुद्धं-अर्थ

તાત્પર્ય એ છે કે ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ પોતાનાં આઠ પ્રકારનાં કર્મોનો ક્ષય કરવા માટે રાત્રિભોજન, સ્રીસેવન આદિ સાવદ્ય કાર્યોનો ત્યાગ કર્યો તથા નિરન્તર તપસ્યાઓ કર્યા કરી. તેમણે આ લોક અને પરલોકના સ્વરૂપને તથા કારણોને જાણી લઈને સમસ્ત સાવદ્ય વ્યાપારોનો પરિત્યાગ કરી નાખ્યો હતો. ॥૨૮॥

મહાવીર પ્રભુના ગુણોનું સમ્યક્ પ્રકારે કથન કરીને સુધર્મા સ્વામી પોતાના શિષ્યોને આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપે છે.

" सोच्चा य धम्मं " ઈત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'अरहंतभासियं—अर्हद्‌ भाषितम्' શ્રી અરિહંત દેવ દ્વારા કહેવામાં આવેલ 'समाहितं-समाहितम्' યુક્તિ યુક્ત 'अट्ठपओवसुद्धं-अर्थपदोप-

अन्वयार्थः--(अरहंतभासियं) अर्हद्भाषितं-तीर्थंकरप्रतिपादितम् (समाहियं) समाहितं-युक्तियुक्तम् (अट्ठपओवसुद्धं) अर्थपदोपशुद्धम्-अर्थैः पदैश्च निर्दोषम् (धम्मं सोच्चा) धर्मं-श्रुतचारित्रलक्षणं श्रुत्वा (तं सद्दहाणा) तं-धर्ममर्हद्भाषितं श्रद्दधानाः-तत्र श्रद्धां कुर्वन्तः (जणा) जनाः-लोकाः (अणाऊ) अनायुषः-अपगतायुःकर्माणः सन्तः मोक्षं प्राप्नुवन्ति,-अथवा-(इंदा व) इन्द्रा इव (देवाहिव) देवाधिपाः-देवस्वामिनः (आगमिस्संति) आगमिष्यन्ति-भविष्यन्तीति ॥२९॥

टीका--'अरहंतभासियं' अर्हद्भाषितम् 'समाहियं' समाहितम् युक्तियुक्तम् 'अट्ठपओवसुद्धं' अर्थपदोपशुद्धम्, अर्थैः-प्रतिपाद्याभिधेयैः पदैस्तद्वाचकशब्दैः उप-

---

पदोपशुद्धं'- अर्थ और पदों से युक्त 'धम्मं सोच्चा-धर्मं श्रुत्वा' धर्म को सुनकर 'तं सद्दहाणा-तं श्रद्धानाः' उसमें श्रद्धा रखने वाले 'जणा-जनाः' मनुष्य 'अणाउ-अनायुषः' मोक्षको प्राप्त करते हैं अथवा 'इंदाव इन्द्र इव' वे इन्द्र के जैसे 'देवाहिव-देवाधिपाः' देवताओं के अधिपति 'आगमिस्संति-आगमिष्यन्ति' होते हैं ॥२९॥

अन्वयार्थ--अरिहन्त के द्वारा प्ररूपित, युक्तियुक्त, अर्थ और शब्द दोनों दृष्टियों से निर्दोष धर्म को श्रवण करके, उस पर जो श्रद्धा करते हैं, वे भव्य जन आयुकर्म से रहित हो कर मुक्तिलाभ कर लेते हैं अथवा इन्द्र के समान देवों के अधिपति होते हैं ॥२९॥

टीकार्थ--सर्वज्ञ सर्वदर्शी अरिहन्त भगवन्त द्वारा भाषित युक्तिसंगत तथा भाव और भाषा अर्थात् वाच्य और वाचक या अर्थ एवं शब्द दोनों ही दृष्टियों से सर्वथा निर्दोष श्रुतचारित्र रूप धर्म को सुन

शुद्धं' અર્થ અને પદોથી યુક્ત 'धम्मं सोच्चा-धर्मं श्रुत्वा' ધર્મને સાંભળીને 'तं सद्दहाणा-तं श्रद्धाधानाः' તેમાં શ્રદ્ધા રાખવાવાળા 'जणा-जनाः મનુષ્ય 'अणाउ-अनायुषः' મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે અથવા 'इंदाव-इन्द्र इव' તેઓ ઇન્દ્રની જેમ 'देवाहिव-देवाधिपाः' દેવતાઓના અધિપતિ 'आगमिस्संति-आगमिष्यन्ति' થાય છે. ॥ २९ ॥

સૂત્રાર્થ—અરિહન્ત ભગવાન્ દ્વારા પ્રરૂપિત, યુક્તિયુક્ત, અર્થ અને શબ્દ બન્ને દૃષ્ટિએ નિર્દોષ ધર્મનું શ્રવણ કરીને, તેના ઉપર જે શ્રદ્ધા રાખે છે, તે ભવ્ય-જીવો આયુકર્મથી રહિત થઈને મુક્તિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે, અથવા દેવોના અધિપતિ ઇન્દ્રની પદવી તો અવશ્ય પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૨૯॥

ટીકાર્થ—સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી અરિહન્ત ભગવન્તો દ્વારા ભાષિત, યુક્તિસંગત તથા ભાવ અને ભાષા-એટલે કે વાચ્ય અને વાચક અથવા અર્થ અને

सामीप्येन शुद्ध-निर्दोषम्, तदेवंभूतम्, 'धम्मं' धर्मम् दुर्गतिधारणाद् धर्म-श्रुत-चरित्राख्यम् 'सोच्चा' श्रुत्वा, तथा 'तं' तम्-तादृशं धर्मम् 'सद्दहाणा' श्रद्दधानाः तत्र श्रद्धामाधायाऽनुतिष्ठन्तः, 'जणा' जनाः-पुरुषाः 'अणाऊ' अनायुषः-अपगतायुःकर्माण श्चेत्तदा सिद्धा भवन्ति, सायुषश्चेत्तदा 'इंदा व' इन्द्रा इव 'देवाहिव' देवाधिपाः 'आगमिस्संति' आगमिष्यन्ति, इन्द्रा इव देवाधिपतित्वमश्नुवते, सर्वज्ञतीर्थकरोदितधर्मान् श्रुत्वा श्रद्धया च तदाराधनं कुर्वाणा लोकाः आयुःकर्मणोऽपगमे मुक्ता भवन्ति, अथवा-साभिलाषाश्चेत्तदा इन्द्रा इव देवानामधिपतयो भवन्तीति भावः ॥२९॥

इत्यहं कथयामि सर्वज्ञभाषितं धर्मं भवद्भ्यः, इत्येवं सुधर्मस्वामी विज्ञापयति शिष्येभ्य इति

इति श्री-विश्वविख्यातजगद्वल्लभादिपदभूषितबालब्रह्मचारि - 'जैनाचार्य' पूज्यश्री-घासीलालव्रतिविरचितायां श्री सूत्रकृताङ्गस्य "समयार्थबोधिन्याख्यायां" व्याख्यायां वीरस्तवाख्यं षष्ठमध्ययनं समाप्तम् ॥६-१॥

कर उस पर श्रद्धा करने वाले भव्य पुरुष आयुकर्म से रहित हो जाते हैं तो सिद्धि प्राप्त करलेते हैं। यदि आयुकर्म विद्यमान हो अर्थात् कर्म शेष रहगए हों तो इन्द्र के समान देवाधिपति होते हैं।

आशय यह है कि तीर्थंकर प्ररूपित धर्म को श्रवण करके उस पर श्रद्धा करने वाले तथा उसकी आराधना करने वाले जन आयु तथा कर्मों से रहित होकर मुक्त हो जाते हैं। कदाचित् वे साभिलाष हों-कर्मक्षय न कर पाये हों तो देवेन्द्र की पदवी प्राप्त करते हैं ॥२९॥

इस प्रकार मैं सर्वज्ञोक्त धर्म कथन करता हूँ।

छठा अध्ययन समाप्त

શબ્દ અને દૃષ્ટિએ સર્વથા નિર્દોષ શ્રુતચારિત્ર રૂપ ધર્મનું શ્રવણ કરીને, તેના ઉપર દૃઢ શ્રદ્ધા રાખનાર ભવ્યપુરુષો જો આયુકર્મથી રહિત થઈ જાય, તો સિદ્ધિ (મોક્ષ) પ્રાપ્ત કરે છે. પરંતુ જો તેના આયુકર્મનો સર્વથા ક્ષય ન થઈ જાય એટલે કે કર્મ બાકી રહી જાય તો ઇન્દ્રના સમાન દેવાધિપતિ તો અવશ્ય થાય છે.

તાત્પર્ય એ છે કે તીર્થંકર પ્રરૂપિત ધર્મનું શ્રવણ કરીને તેના પર શ્રદ્ધા રાખનાર તથા તેની આરાધના કરનાર પુરુષો આયુ તથા કર્મોથી રહિત થઈને મુક્ત થઈ જાય છે. કદાચ તેઓ સાભિલાષ હોય-કર્મનો પૂરે પૂરો ક્ષય ન કરી શક્યા હોય, તો દેવેન્દ્રની પદવી તો અવશ્ય પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૨૯॥

"આ પ્રકારે હું સર્વજ્ઞોક્ત ધર્મનું કથન કરું છું," એવું સુધર્માસ્વામી જંબૂસ્વામી આદિ શિષ્યોને કહે છે.

॥ છઠ્ઠું અધ્યયન સમાપ્ત ॥

अथ सप्तमाध्ययनं प्रारभ्यते—

गतं षष्ठमध्ययनम्, संप्रति सप्तममध्ययनमारभते। षष्ठानन्तरमागमिष्यतः सप्तमाध्ययनस्य षष्ठेन सहायं संबन्धः, 'नाऽसंगतं विदध्यात्' इति नियमात् संगति प्रदर्शनमावश्यकं भवति, अतः संबन्धोऽवश्यमेव दर्शनीयः। तथाहि-इह व्यतीतानन्तरेऽध्ययने भगवतस्तीर्थङ्करस्य श्री वर्धमानस्वामिनो गुणाः कथिताः, एतादृशगुणवन्तः सुशीलाः। एतदनन्तरं तद्विपरीताः कुशीलाः ते कथ्यन्ते, तदनेन संबन्धेनाऽऽयातस्य सप्तमाऽध्ययनस्य प्रथमम् आद्यगाथाद्वयमाह— 'पुढवी य' इत्यादि।

सातवाँ अध्ययन—

छठा अध्ययन समाप्त हुआ। अब सातवाँ प्रारंभ किया जा रहा है। छठे अध्ययन के पश्चात् आने वाले सातवें अध्ययन का उसके साथ यह सम्बन्ध है। असम्बद्ध कथन या कार्य नहीं करना चाहिए, इस नियम के अनुसार संगति प्रदर्शित करना आवश्यक होता है। अतः सम्बन्ध दिखलाना चाहिए। पिछले छठे अध्ययन में भगवान् वर्द्धमान के गुणों का कथन किया गया है। वैसे गुणों से जो युक्त होते हैं, वही सुशील कहलाते हैं। उनसे जो विपरीत हैं, वे कुशीलवान् होते हैं, उनका कथन इस अध्ययन में किया जाएगा। इस सम्बन्ध से प्राप्त सातवें अध्ययन की दो गाथाएँ कहते हैं–'पुढवीय आऊ०' तथा एयाइं कायाइं' इत्यादि।

—અધ્યયન સાત—

છટ્ઠું અધ્યયન પૂરૂં થયું. હવે સાતમાં અધ્યયનની શરૂઆત થાય છે. છટ્ઠા અધ્યયન સાથે સાતમાં અધ્યયનનો સંબંધ હવે બતાવવામાં આવે છે. અસંબદ્ધ કથન કે કાર્ય કરવું જોઈએ નહીં, આ કથન અનુસાર સંગતિ (સંબંધ) પ્રદર્શિત કરવાની આવશ્યકતા રહે છે, તેથી પૂર્વ અધ્યયન સાથેનો આ અધ્યયનનો સંબંધ પ્રકટ કરવામાં આવે છે. છટ્ઠા અધ્યયનમાં વર્ધમાન મહાવીર પ્રભુના ગુણોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું. એવાં ગુણોથી જેઓ યુક્ત હોય છે, તેમને જ સુશીલ કહેવામાં આવે છે. પરન્તુ તે ગુણો કરતાં વિપરીત ગુણોથી (દોષોથી) જેવો યુક્ત હોય છે, તેમને કુશીલ કહે છે. એવાં કુશીલ લોકોનું કથન સાતમાં અધ્યયનમાં કરવામાં આવશે. આ પ્રકારનો પૂર્વ અધ્યયન સાથે સંબંધ ધરાવતા આ સાતમાં અધ્યયનની પહેલી બે ગાથાઓ આ પ્રમાણે–'પુઢવીય આઉ૦' તથા એયાઇં કાયાઇં' ઈત્યાદિ—

मूलम्-पुढवी य आऊ अगणी य वाउ,
तणरुक्ख बीया य तसा य पाणा ।
जे अंडया जे य जराउ पाणा,
संसेयया जे रसयाभिहाणा ॥१॥
एयाइं कायाइं पवेइयाइं, एएसु जाणे पडिलेह सायं ।
एएण काएण य आयदंडे, एएसु या विप्परियासुविंति॥२॥

छाया—पृथिवी चाऽऽपश्चाऽग्निश्च वायुः तृणवृक्षबीजाश्च त्रसाश्चपाणाः ।
येऽण्डजा ये च जरायुजाः प्राणाः संस्वेदजा ये रसजाभिधानाः ॥१॥
एते कायाः प्रवेदिताः एतेषु जानीहि प्रत्युपेक्षस्व सातम् ।
एतैः कायै र्ये आत्मदण्डा एतेषु च विपर्यासमुपयान्ति ॥२॥

शब्दार्थ—'पुढवी य-पृथिवी च' पृथिवी 'आउ अगणी य वाऊ-आपः अग्निश्च वायुः' जल, अग्नि, और वायु 'तणरुक्खबीया य तसा-य पाणा-तृणवृक्षबीजाश्च त्रसाश्च प्राणाः' तृण, वृक्ष, बीज और त्रस-प्राणी 'जे अंडयायेचाण्डजाः' तथा जो अण्डज 'जे य जराउ पाणा-ये च जरायुजाः प्राणाः' और जरायुज प्राणी है 'जे संसेयया ये च संस्वेदजाः, तथा जो संस्वेदज एवं 'जे रसयाभिहाणा-ये च रसजाभिधानाः' जो विक्रिया वाले रससे उत्पन्न होने वाले प्राणी है 'एयाइं कायाइं पवेइयाइं-एते कायाः प्रवेदिताः' इन सबों को सर्वज्ञने जीवका पिण्ड कहा है 'एएसु-एतेषु' इन पृथिवीकाय आदिकों में 'सायं जाण-सातं जानीहि' सुख की इच्छा जानो 'पडिलेह-प्रत्युपेक्ष-

---

શબ્દાર્થ—'पुढवी य-पृथिवी च' પૃથ્વી 'आउ अगणी य वाऊ-आपः अग्निश्च वायुः' જલ, અગ્નિ અને વાયુ 'तणरुक्खबीया य तसा य पाणा-तृणवृक्षबीजाश्च त्रसाश्च प्राणाः' તૃણ, વૃક્ષ, બી અને ત્રસ પ્રાણી 'जे अंडया-ये चाण्डजाः' તથા જેઓ અંડજ અને 'जे य जराउ पाणा-ये च जरायुजाः प्राणाः' જે જરાયુજ પ્રાણી છે, 'जे संसेयया-ये च संस्वेदजाः' તથા જેઓ સંસ્વેદજ તથા 'जे रसयाभिहाणाः-ये च रसजाभिधानाः' જેઓ રસથી ઉત્પન્ન થવાવાળા પ્રાણિયો છે 'एयाइं कायाइं पवेइयाइं-एते कायाः प्रवेदिताः' આબધાને સર્વજ્ઞે—જીવના પિંડ કહેલ છે. 'एएसु-एतेषु' આ પૃથ્વીકાય વિગેરેમાં 'सायं जाण-सातं जानीहि'

अन्वयार्थः—(पुढवी य) पृथिवी च (आऊ अगणी य वाऊ) आपः अग्निश्च वायुः (तणरुक्खबीया य तसा य पाणा) तृणानि–कुशकाशादीनि, वृक्षाः–आम्रादयः बीजानि–यवादीनि च त्रसाः द्वीन्द्रियादयः च प्राणाः प्राणिनः, (जे अंडया) ये चाण्डजाः–शकुनि प्रभृतयः (जे य जराउपाणा) ये च जरायुजाः–गर्भचर्मजाः प्राणाः (जे संसेयया) ये च संस्वेदजाः–यूका मत्कुणादयः (जे रसयाभिहाणा) ये च रसजाभिधानाः–विकृतवस्तुषु जाताः, (एयाइं कायाइं पवेइयाइं) एते पृथिव्यादयः कायाः जीवनिकायाः प्रवेदिताः कथिताः (एएसु) एतेषु पृथिवीकायादिषु (सायं जाणे) सातं सुखं जानीहि (पडिलेह) प्रत्युपेक्षस्व सूक्ष्मरीत्या विचारय (एएण काएण य आयदंडे) एतैः कायै ये आत्मदण्डाः एतान् विनाश्य ये आत्मानं

स्व' और उसे सूक्ष्म रीतिसे विचारो 'एएण काएण य आयदंडे–एतैः कायैः ये आत्मदण्डाः' जो उक्त प्राणियों का नाश करके अपने आत्मा को दंड देते हैं वे 'एएसु य विपरियासुविंति–एतेषु च विपर्यासमुपयान्ति' इन्हिं प्राणीयों में जन्म धारण करते हैं ॥१–२ ॥

अन्वयार्थ—पृथ्वी, पानी, अग्नि, वायु, कुश काश आदि तृण, आम्र आदि वृक्ष, यव आदि बीज, द्वीन्द्रिय आदि त्रस प्राणी पक्षी आदि अण्डज, जरायुज, जूं खटमल आदि संस्वेदज और रसज अर्थात् विगड़ी सड़ी वस्तुओं में उत्पन्न होने वाले जन्तु. यह सब सर्वज्ञों द्वारा जीवनिकाय कहे गए हैं। इन सब पृथ्वीकाय आदि में साता को जानो, सूक्ष्म रीति से विचार करो। इन जीवों का घात करके जो अपनी

સુખની ઇચ્છા જાણો 'पडिलेह–प्रत्युपेक्षस्व' અને તેને સૂક્ષ્મ રીતે વિચારો 'एएण काएण य आयदंडे–एतैः कायैः ये आत्मदण्डाः' જેઓ ઉપર કહેલ પ્રાણિયોનો નાશકરીને પોતાનાં આત્માને દંડઆપે છે, તેઓ 'एएसु य विपरियासुविंति–एतेषु च विपर्यासमुपयान्ति' આજ પ્રાણિયોમાં જન્મધારણ કરે છે. ॥ ૧–૨ ॥

સૂત્રાર્થ—પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, કુશ આદિ તૃણ; આમ્ર આદિ વૃક્ષ, જવ આદિ બીજ; દ્વીન્દ્રિય આદિ ત્રસ જીવો, પક્ષી આદિ અંડજ જરાયુજ, જૂં, માકડ આદિ સંસ્વેદજ, અને રસજ એટલે કે બગડી ગયેલી કે સડી ગયેલી વસ્તુઓમાં ઉત્પન્ન થતાં જન્તુઓ, આ બધાને સર્વજ્ઞો દ્વારા જીવનિકાય કહેવામાં આવેલ છે. પૃથ્વીકાય આદિ સમસ્ત જીવોમાં સાતાને જાણો–એટલે કે તે સઘળા જીવોને સુખ ગમે છે, એ વાતનો સૂક્ષ્મ રીતે વિચાર કરો જે લોકો આ જીવોનો ઘાત કરે છે, તેઓ પોતાના આત્માને

दण्डयंति ते (एएसु य विपरियासुविंति) एतेषु एव प्राणिनः कायेषु विपर्यासं जन्म उपयान्ति प्राप्नुवन्ति उत्पत्ति लभन्ते इति ॥१-२॥

टीका—'पुढवी' पृथिवी=पृथिवीकायिकाः जीवाः, य=च शब्दोऽवान्तरभेदसूचकः। तथाहि-पृथिवीकायिकाः द्विविधाः सूक्ष्माः बादराश्च, ते च प्रत्येकं पर्याप्तकाऽपर्याप्तकादिभेदेन द्विधा भवन्ति, तदेवं पृथिवीकायिकाः श्चतुर्विधाः। 'आऊ' आपः=अप्कायिकाः, एवमप्तेजोवायुष्वपि चतुर्विधत्वं ज्ञातव्यम्। 'अगणी य' च अग्निकायिकाः 'वाउ' वायुकायिकाः, सम्प्रति वनस्पतिकायान् भेदेन दर्शयति। 'तण' तृणानि कुशकाशादीनि, 'रुक्ख' वृक्षाः-आम्रपनसादयः 'बीया' बीजानि शाल्यादीनि। एवं लतागुल्मादयोऽपि भेदाः संगृहीता भवन्ति। 'तसा'

आत्मा को दण्डित करते हैं, वे इन्हीं कायों में विपर्यास को प्राप्त होते हैं अर्थात् जन्म ग्रहण करते हैं ॥१-२॥

टीकार्थ--पृथिवी अर्थात् पृथ्वी को शरीर बनाकर रहने वाले जीव जिनका शरीर पृथिवी ही है। यहाँ 'य' शब्द यह सूचित करता है कि पृथिवीकायिकों में सूक्ष्म और बादर। इन दोनों के ही दो दो भेद हैं-पर्याप्तक और अपर्याप्तक। इस प्रकार पृथिवीकायिक जीव चार प्रकार के होते हैं।

इसी प्रकार अप्कायिक, तेजस्कायिक और वायुकायिक जीवों के चार चार भेद भी समझ लेना चाहिए। वनस्पतिकायिक जीवों के कितने भेद होते हैं सो कहते हैं-तृण अर्थात् कुश, काश आदि। वृक्ष अर्थात्

જ શિક્ષા કરે છે. તેઓ એજ જીવનિકાયોમાં જન્મગ્રહણ કરીને પોતાનાં પાપકર્મોનું ફળ ભોગવે છે. એજ વાત 'તેઓ એજ જીવનિકાયોમાં વિપર્યાસ પામે છે,' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા વ્યક્ત કરવામાં આવી છે. ॥૧-૨॥

ટીકાર્થ—'પૃથ્વી' આ પદ પૃથ્વીકાય જીવોનું વાચક છે. પૃથ્વીને જ શરીર બનાવીને રહેનારા જીવોને 'પૃથ્વીકાય' કહે છે. અહીં 'ય' પદ એ સૂચિત કરે છે કે પૃથ્વીકાયિકોના અનેક ભેદ હોય છે. પૃથ્વીકાયિકોના મુખ્ય બે ભેદ છે (૧) સૂક્ષ્મ, અને (૨) બાદર આ બંન્નેના પણ પર્યાપ્તક અને અપર્યાપ્તક નામના બબ્બે ભેદ પડે છે. આ પ્રકારે પૃથ્વીકાયિકોના ચાર પ્રકાર પડે છે.

એજ પ્રમાણે અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક અને વાયુકાયિક જીવોના પણ ચાર ચાર ભેદ સમજવા. વનસ્પતિકાયિકોના કેટલાક ભેદો આ પ્રમાણે છે- તૃણુ એટલે ઘાસ, કુશ આદિ, વૃક્ષ એટલે કે આંબા, ફણસ આદિ; બીજ

त्रस्यन्तीति त्रसाः द्वीन्द्रियादयः। 'पाणा' प्राणिनः 'जे' ये च 'अंडया' अण्डजाः=अण्डाज्जाताः पक्षिसरीसृपादयः। 'जे य जराऊ पाणा' ये च जरायुजाः प्राणिनः, जरायुजाः जंबालजालपरिवेष्टिता एव जायन्ते मनुष्यगोमहिषादयः, तथा-'जे संसेयया' ये संस्वेदजाः संस्वेदाज्जाताः यूकाः मत्कुणकृम्यादयः। 'रसयाभिहाणा' रसजाभिधानाः=विकृतवस्तुषु समुत्पन्नाः इति। अनेकभेदभिन्नान् पृथिव्यादिषट्कायान प्रदर्श्य तेषां हिंसने दोषं दर्शयितुं सूत्रकार आह-'एयाइं' इत्यादि। 'एयाइं' एते 'कायाइं' कायाः एते षड्जीवनिकायाः 'पवेइयाइं' प्रवेदिताः=सर्वज्ञैः

आम्र, पनस आदि बीज अर्थात् शालि जौ आदि। इस कथन से लता गुल्म गुच्छ आदि भेदों का भी ग्रहण कर लेना चाहिये।

द्वीन्द्रिय आदि जो प्राणी त्रास का अनुभव करके एक स्थान से दूसरे स्थान में जाते हैं, वे त्रस कहलाते हैं। अण्डज (पक्षी) सरीसृप (सर्प) आदि जरायुज (चमड़े की झिल्ली में लिपटे हुए जन्म लेने वाले) जैसे मनुष्य, गाय, भैंस आदि, स्वेदज अर्थात् पसीने से उत्पन्न होने वाले जूं, मत्कुण (खटमल) आदि विकृत वस्तुओं में उत्पन्न हो जाने वाले रसज जन्तु, यह सब त्रस जीव होते हैं।

पृथ्वीकाय आदि के भेद कहकर सूत्रकार अब उनकी हिंसा में दोष प्रदर्शित करते हैं-'एयाइं' इत्यादि।

सर्वज्ञ तीर्थंकर ने जीवों के यह पूर्वोक्त छह निकाय कहे हैं। केवल-

---

એટલે કે શાલિ, યવ આદિ આ કથન દ્વારા લતા, ગુલ્મ, ગુચ્છ આદિ ભેદોને ગ્રહણ કરવા જોઈએ.

દ્વીન્દ્રિય આદિ જે પ્રાણીઓ ત્રાસનો અનુભવ કરીને એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ જાય છે, તેમને ત્રસ કહે છે. અંડજ એટલે ઇંડામાંથી ઉત્પન્ન થતાં પક્ષીઓ, અને સર્પ આદિ જીવો, જરાયુજ એટલે ચામડાના પાતળા પારદર્શક પડમાં લપેટાઇને જન્મ લેનાર મનુષ્ય, ગાય, ભેંસ આદિ જીવો, સ્વેદજ એટલે પરસેવામાંથી ઉત્પન્ન થનાર જું, માકડ આદિ જીવો, રસજ એટલે સડેલી અથવા વિકૃત વસ્તુઓમાં ઉત્પન્ન થનાર જંતુઓ. આ બધાં જીવોને ત્રસ જીવો કહે છે.

પૃથ્વીકાય આદિ ભેદોનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર તેમની હિંસામાં રહેલ દોષ પ્રકટ કરે છે-'एयाइं' ઇત્યાદિ.

સર્વજ્ઞ તીર્થંકરોએ જીવોના પૂર્વોક્ત છ નિકાય કહ્યા છે. કેવળજ્ઞાન

तीर्थकरैः कथिताः, तेहि केवलालोकलोकनेन पृथिव्यादिष्वपि जीवान् दृष्ट्वा, सर्वे ते जीवा एव लोकेभ्यः प्रवेदिताः। एतेषु पुरोपदिष्टेषु पृथिवीप्रभृतिजीवनिकायेषु। 'सायं' सातं–सुखम् 'जाणे' जानीहि, सर्वेऽपि प्राणिनः सुखैषिणो–दुःखविरोधिनश्च भवन्तीति ज्ञात्वा, 'पडिलेह' प्रत्युपेक्षस्व, हे शिष्य कुशाग्रबुद्ध्या पर्यालोचय, विचारयेति यावत्। 'एएण कायेण य आयदंडे' एतैः कायैः ये आत्मदण्डाः, एभिः कायैः पीडयमानैः आत्मा स्वीय एव दण्डयते। एतत्समारंभात् आत्मदण्डो भवति। एतेषां विराधने कृते नरकादिगतिषु पातो भवति। ततश्चात्मा दुःखमनुभवति, अत आत्मा दण्डितः। 'एएसु या विप्परियासुविंति' एतेषु च विपर्यासमुपयान्ति, ये एतान् घ्नन्ति ते एतेष्वेव पुनर्जन्ममर-

---

ज्ञान रूपी प्रकाश से पृथ्वी आदि में जीवों की सत्ता देखकर उन्होंने संसार को दिखलाई है।

पृथ्वीकाय आदि सभी जीवनिकायों में साता को समझो अर्थात् कुशाग्रबुद्धि से इसका विचार करो कि सभी प्राणी सुख के अभिलाषी और दुःख के विरोधी हैं अर्थात् छओं जीवनिकायों के जीव सुख चाहते हैं दुःख नहीं चाहते हैं। इन जीवनिकायों को दंडित करना (इनकी विराधना करना) अपनी ही आत्मा को दंडित करना है अर्थात् इनकी हिंसा से आत्महिंसा (अपनी हिंसा) होती है और नरकादि गतियों में निपात होता (जाना पड़ता) है। नरकादि दुर्गतियों में आत्मा को जो दुःख भोगना पड़ता है, वही आत्मा का दण्डित होना है। जो प्राणी इन षट्कायों में से किसी काय की विराधना करता है, उसे उसी काय में वारंवार जन्म मरण करना पड़ता है। अथवा विप-

---

રૂપી પ્રકાશ વડે તેમણે પૃથ્વીકાય આદિમાં જીવનું અસ્તિત્વ જોયું છે અને સંસારના લોકો સમક્ષ તેમાં જીવ હોવાનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. 'પૃથ્વીકાય આદિ સમસ્ત જીવનિકાયોમાં સાતાને સમજો' આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે કુશાગ્ર બુદ્ધિથી એ વાતનો વિચાર કરો કે સમસ્ત જીવો સુખની અભિલાષા રાખે છે, કોઇને દુઃખ ગમતું નથી. છએ છ નિકાયના જીવો સુખ ચાહે છે, તેમને દુઃખ ગમતું નથી. આ જીવનિકાયોની વિરાધના કરવી તે પોતાના આત્માને જ દંડિત કરવા બરાબર છે. એટલે કે તેમની હિંસા કરવાથી આત્મહિંસા (પોતાની જ હિંસા) થાય છે અને નરકાદિ ગતિઓમાં જવું પડે છે. નરકાદિ દુર્ગતિઓમાં આત્માને જે દુઃખો ભોગવવા પડે છે, એનું નામ જ આત્માનું દંડિત થવું છે. જે માણસ આ છ કાયના જીવોમાંથી કોઈ પણ કાયના જીવની વિરાધના કરે છે, તેને એજ જીવનિકાયમાં

णादिकं लभन्ते । अथवा-विपर्यासमुपयान्ति, विपर्यासो व्यत्ययः । सुखमिच्छता हि कायसमारंभः क्रियते तावता सुखं न भवति । प्रत्युत दुःखमेव जन्यते । यद्वा-परतीर्थिका मोक्षार्थमेतान् षड्जीवनिकायान विराधयन्ति, तावता न मोक्षो लभ्यते, अपितु तद्विपरीते संसारे एव परिभ्रमन्ति दुःखमनुभवन्ति इति ॥१-२॥

प्राणिविराधनं कृत्वा यागादिकमनुचरन्तो मोक्षार्थिनो मोक्षमप्राप्य तद्विपरीतं संसारमेव प्राप्नुवन्ति इत्युक्तं किन्तु केन प्रकारेण ते संसारमाविशन्ति तान् प्रकारान उपदर्शयति सूत्रकारः-'जाईपहं' इत्यादि ।

मूलम्-जाईपहं अणुपरिवट्टमाणे तसथावरेहिं विणिघायमेति ।
स जाइजाइं बहुकूरकम्मे जं कुव्वइ मिज्जइ तेण बाले॥३॥

छाया—जाति पथमनुवर्तमानस्त्रसस्थावरेषु विनिघातमेति ।
स जातिजाति बहुक्रूरकर्मा यत्करोति म्रियते तेन बालः ॥३॥

मोक्ष को प्राप्त होने का आशय यह है कि सुख की अभिलाषा से जीवों का आरंभ किया जाता है परन्तु आरंभ से सुख न होकर उल्टा दुःख उत्पन्न होता है । अथवा परतीर्थिक मोक्ष के लिए षट् जीवनिकायों की विराधना करते हैं परन्तु उससे मोक्ष की प्राप्ति नहीं होती संसार में ही परिभ्रमण करना पड़ता है और संसार भ्रमण करते हुए जीवों को विविध प्रकार के दुःखों का अनुभव करना पड़ता है ॥१-२॥

यह कहा जा चुका है कि प्राणियों की विराधना करके यज्ञ याग आदि करनेवाले मोक्षार्थी मोक्ष तो प्राप्त करते नहीं, उलटे संसार में ही परिभ्रमण करते हैं, किन्तु किस प्रकार वे संसार भ्रमण करते हैं,

વાર વાર જન્મ મરણુ કરવા પડે છે. અથવા-'વિપર્યાસ પામવો' આ પદોનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે-સુખની અભિલાષાથી જીવોનો આરંભ (હિંસા) કરવામાં આવે છે, પરન્તુ તે આરંભ દ્વારા સુખની પ્રાપ્તિ થવાને બદલે ઊલટાં દુઃખની જ પ્રાપ્તિ થાય છે. અથવા પરતીર્થિકો મોક્ષને માટે છ કાયના જીવોની વિરાધના કરે છે, પરન્તુ તેથી તેમને મોક્ષની પ્રાપ્તિ તો થતી નથી, પરન્તુ સંસારમાં પરિભ્રમણુ કરવું પડે છે અને પરિભ્રમણુ કરતાં કરતાં વિવિધ પ્રકારનાં દુઃખોનો જ તેમને અનુભવ કરવો પડે છે. ।ગાથા૧-૨।

આગલા સૂત્રમાં એવું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું કે પ્રાણીઓની વિરાધના કરીને યજ્ઞ, હોમ, હવન આદિ કરનારા મોક્ષાર્થી જીવો મોક્ષ તો પ્રાપ્ત કરતા નથી, ઊલટાં સંસારમાં જ પરિભ્રમણુ કર્યા કરે છે, પરન્તુ મોક્ષમાં ન

अन्वयार्थः—(जाईपहं) जातिपथं–एकेन्द्रियादिजातौ 'अणुपरिवट्टमाणे' अनुपरिवर्तमानः–जन्ममरणं कुर्वाणः (स) सः जीवः (तसथावरेहिं) त्रसस्थावरेषु समुत्पद्य (विणिघायमेति) विनिघातं विनाशमेति प्राप्नोति, (जाइजाइं) जाति-जातिम्=एकेन्द्रियादिषु अनेकशो जन्म गृहीत्वा (बहुकूरकम्मे बाले) बहुक्रूरकर्मा बालोऽज्ञानी (जं कुव्वइ तेण मिज्जइ) यत् प्राणातिपातं करोति तेन कर्मणा म्रियते–जन्ममरणं करोति ॥३॥

यह सूत्रकार दिखलाते हैं–'जाईपहं' इत्यादि।

शब्दार्थ—'जाईपहं–जातिपथम्' एकेन्द्रिय आदि जातियों में 'अणुपरिवट्टमाणे–अनुपरिवर्तमानः' जन्म मरण को प्राप्त करताहुआ 'से–सः' वह जीव 'तसथावरेहिं–त्रसस्थावरेषु' त्रस और स्थावर जीवों में उत्पन्न होकर 'विणिघायमेति–विनिघातमेति' नाशको प्राप्त होता है 'जाइ-जाइं–जातिजातिम्' एकेन्द्रियादिकों में बार बार जन्म लेकर 'बहुकूरकम्मे बाले–बहुक्रूरकर्मा बालः' बहुत क्रूर कर्म करनेवाला वह बाल–अज्ञानी जीव 'जं कुव्वइ तेण मिज्जइ–यत् करोति तेन म्रियते जो कर्म करता है उसीकर्म से जन्म मरण प्राप्त करता है ॥३॥

अन्वयार्थ—एकेन्द्रिय आदि जातियों में परिभ्रमण करता हुआ अर्थात् जन्म मरण करता हुआ वह जीव त्रसस्थावर योनियों में उत्पन्न होकर घात को प्राप्त होता है। एक जाति से दूसरी जाति में

જતાં તેઓ કેવી રીતે સંસાર ભ્રમણ કરે છે, તે સૂત્રકાર હવે બતાવે છે–જાઈપહં' ઈત્યાદિ–

શબ્દાર્થ–'जाईपहं–जातिपथम्' એકેન્દ્રિય વિગેરે જાતિયોમાં 'अणुपरिवट्टमाणे–अनुपरिवर्तमानः' જન્મ અને મરણ પ્રાપ્તકરતાથકા 'से–सः' તે જીવ 'तसथावरेहिं–त्रसस्थावरेषु' ત્રસ અને સ્થાવર જીવોમાં ઉત્પન્ન થઈને 'विणिघायमेति–विनिघातमेति' નાશને પ્રાપ્ત થાય છે. 'जाइजाइं–जातिजातिम्' એકેન્દ્રિય-વિગેરેમાં વારંવાર જન્મ લઈને 'बहुकूरकम्मे बाले–बहुक्रूरकर्मा बालः' ઘણાજ ક્રૂર કર્મો કરવાવાળો તે બાલ–અજ્ઞાની જીવ 'जं कुव्वइ तेण मिज्जइ–यत् करोति तेन म्रियते' જે કર્મ કરે છે, એજ કર્મથી જન્મ મરણ પ્રાપ્ત કરે છે ॥ ૩ ॥

સૂત્રાર્થ—એકેન્દ્રિય આદિ જાતિયોમાં પરિભ્રમણ કરતો થકો એટલે કે જન્મ–મરણ કરતો કરતો તે જીવ ત્રસસ્થાવર યોનીઓમાં ઉત્પન્ન થઈને ઘાત પામતો રહે છે–હણાતો રહે છે. એક જાતિમાંથી બીજી જાતિમાં

टीका—'जाईपहं' जातिपथम्, जातीनामेकेन्द्रियादिजीवानां पन्थाः मार्गः इति जातिपथः तम् 'अणुपरिवट्टमाणे' अनुपरिवर्तमानः, एकेन्द्रियादिषु पर्यटन् परिभ्रमन् जन्ममरणजरादिकानि वा अनुभवन् 'तसथावरेहिं' त्रसस्थावरेषु=त्रसेषु—तेजोवायुद्वीन्द्रियादिषु, स्थावरेषु—पृथिव्यप्वनस्पतिषु समुत्पद्यानन्तरम् जीवघातादिक्रूरकर्मजनितकटुकविपाकेन बहुशः 'विणिघायमेति' विनिघातमेति—खड्गादिना विनाशं प्राप्नोति। 'से' सः=प्राप्तदण्डो जीवः। 'जाइजाइं' जातिजातिम्=एकेन्द्रियादिषु उत्पत्तिं प्राप्य, 'बहुकूरकम्मे' बहुक्रूरकर्मा=बहूनि नानाविधानि क्रूराणि प्राणातिपातादीनि घोरकर्माणि अनुष्ठानानि यस्य स बहुक्रूरकर्मा भवति।

जन्म ग्रहण करके अत्यन्त क्रूरकर्मा वह अज्ञानी अपने ही पापों के कारण मारा जाता है—जन्म मरण करता है ॥३॥

टीकार्थ—एकेन्द्रिय आदि जीवों के समूह को जाति कहते हैं, उसका पथ जातिपथ कहलाता है। तात्पर्य यह है कि हिंसाकारी जीव एकेन्द्रिय जाति आदि में पर्यटन करता हुआ कभी तेज, वायु तथा द्वीन्द्रिय आदि त्रसों में और कभी पृथ्वीकाय, अप्काय और वनस्पतिकाय रूप स्थावरों में उत्पन्न होता है। वहाँ उत्पन्न होकर जीवहिंसा आदि क्रूर कर्मों के कटुक (कड़वे) विपाक (फल) का उदय होने पर अनेकों बार खड्ग आदि के द्वारा घात को प्राप्त होता है। वह जाति-जाति में (एकेन्द्रियादिक अनेक जातियों में) भटकता रहता है। अति-

---

જન્મ લઇને, તે અત્યન્ત ક્રૂરકર્મા અજ્ઞાની જીવ પોતાનાં જ પાપોને કારણે હણાયા કરે છે. આ રીતે જન્મમરણના ફેરા કર્યા જ કરે છે ॥૩॥

ટીકાર્થ—એકેન્દ્રિય આદિ જીવોના સમૂહને જાતિ કહે છે, અને તેના પથને જાતિપથ કહે છે. તાત્પર્ય એ છે કે હિંસાકારી જીવ એકેન્દ્રિય જાતિ આદિમાં પર્યટન કરતો રહે છે. આ પ્રમાણે ભવભ્રમણ કરતો તે જીવ ક્યારેક તેજસ્કાયિકોમાં, ક્યારેક વાયુકાયિકોમાં અને ક્યારેક દ્વીન્દ્રિયાદિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. (તેજસ્કાય, વાયુકાય અને દ્વીન્દ્રિય આદિને ત્રસ જીવો કહે છે) અને ક્યારેક તે જીવ પૃથ્વીકાય, અપ્કાય અને વનસ્પતિકાય રૂપ સ્થાવરોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ત્યાં ઉત્પન્ન થઇને, જીવહિંસા આદિ ક્રૂર કર્મોનો કડવો વિપાક જ્યારે ઉદયમાં આવે છે, ત્યારે તેઓનો તલવાર આદિ શસ્ત્રો દ્વારા (પૂર્વ ભવના તેમના શત્રુઓ દ્વારા) ઘાત કરવામાં આવે છે, અને તે જાતિ-જાતિમાં—એક જાતિમાંથી બીજીમાં (એકેન્દ્રિય આદિ અનેક જાતિઓમાં ભટ-

इत्थंभूतो विवेकविकलः, बाले=बाल इव बालः यस्यामेकेन्द्रियादिषु यत् प्राणि-उपमर्दकारिकर्म 'कुव्वइ' करोति, स तेनैव कुत्सितकर्मणा 'मिज्जइ' म्रियते —हिंस्यते। यद्वा—तेनैव कर्मणा म्रियते खड्गादिना परिच्छिद्यते। एकेन्द्रियादिक-जीवविनाशकारी, तास्वेव जातिषु जायते म्रियते च। तदनु त्रसस्थावरादिषु बहुशः उत्पद्य तत्रैव चतुर्गतिषु जन्ममरणं करोति न संसारपारमेति ॥३॥

क्रूरकर्मकारिणः स्थितिं वर्णयति—'अस्सिंच लोए' इत्यादि।

मूलम्—अस्सिंच लोए अदुवा परत्था सयग्गसो वा तह अन्नहा वा।
संसारमावन्न परं परं ते बंधंति वेदंति य दुन्नियाणि॥४॥

छाया—अस्मिंश्च लोके अथवा परस्तात् शताग्रशो वा तथा अन्यथा वा।
संसारमापन्नाः परं परंते बध्नन्ति वेदयन्ति च दुर्नीतानि ॥४॥

शय क्रूर कर्म करने वाला वह अज्ञानी जीव अपने ही किये कुकृत्यों से (पापों से) मारा जाता है।

तात्पर्य यह है कि जो जीव जिस एकेन्द्रिय आदि के जीवों का घात करता है वह उसी जाति में उत्पन्न होकर घात को पाता है मारा जाता है। तत्पश्चात् त्रस और स्थावरों में वारंवार उत्पन्न होकर जन्म मरण करता रहता है। ऐसा हिंसक जीव संसार से पार नहीं हो पाता।३।

क्रूर कर्म करने वाले की स्थिति का वर्णन करते हुए कहते हैं—'अस्सि च लोए' इत्यादि।

शब्दार्थ—'अस्सिं च लोए अदुवा परत्था—अस्मिंश्च लोके अथवा परस्तात्' इसलोक में अथवा परलोक में वे कर्म अपना फल देते हैं

કતો રહે છે. અતિશય ક્રૂર કર્મો કરનારા અજ્ઞાની જીવો પોતે કરેલા કુકૃત્યોને કારણે દંડિત થાય છે (છેદન, ભેદન, માર, કૂટ આદિ વેદનાઓ સહન કર્યા કરે છે) અથવા હણાયા કરે છે.

તાત્પર્ય એ છે કે જે જીવ એકેન્દ્રિય આદિ જીવોની હત્યા કરે છે, તે જીવ એજ જાતિમાં ઉત્પન્ન થઈને પોતાનો ઘાત થતો અથવા પોતાની હત્યા થવાનો અનુભવ કરે છે. ત્યાર બાદ ત્યાંથી મરીને ત્રસ અને સ્થાવરોમાં વારંવાર ઉત્પન્ન થઈને જન્મમરણ કરતો રહે છે. એવો હિંસક જીવ સંસારને પાર કરી શકતો નથી. ॥ગાથા ૩॥

ક્રૂર કર્મ કરનાર જીવની કેવી હાલત થાય છે, તેનું વર્ણન કરતા સૂત્રકાર કહે છે કે—'અસ્સિં ચ લોએ' ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ— 'अस्सिं च लोए अदुवा परत्था—अस्मिंश्च लोके अथवा परस्तात्' આ લોકમાં અથવા પરલોકમાં એકર્મ પોતાનું ફળ કરનારને આપે છે.

अन्वयार्थ-(अस्सिं च लोए अदुवा परत्था) अस्मिन् लोके अथवा परस्तात् परलोके कर्म स्वफलं ददाति (सयग्गसो वा तह अन्नहा वा) शताग्रशो वा तथा अन्यथा वा=एकस्मिन् एव जन्मनि अनेकजन्मनि वा (संसारमावन्न) संसारमापन्नास्ते (परं परं) परं परम्-उत्कृष्टात्युत्कृष्टं (दुन्नियाणि) दुर्नीतानि=दुष्कृतानि=(बंधंति य वेदंति) बध्नन्ति च वेदयन्ति-तादृश कर्मबन्धनं कुर्वन्ति तत्फलं चानुभवंतीति ॥४॥

टीका—'अस्सिं च लोए' अस्मिंश्च लोके=यानि अशुभकारि कर्माणि तानि अस्मिन्नेव भवे फलं ददति। 'अदुवा' अथवा परस्तात्-परस्मिन् जन्मनि नरकादि दुर्गतौ तानि कर्माणि फलं ददति। 'सयग्गसो वा तह अन्नहा वा' शताग्रशो वा,

'सयग्गसो वा तह अन्नहा वा-शताग्रशो वा तथा अन्यथा वा' वे एक जन्ममें अथवा सेंकडोंजन्मों में फल देते हैं। जिसप्रकार वे कर्म किये गये हैं उसी प्रकार अपना फल देते हैं अथवा दूसरे प्रकार से फल देते हैं 'संसारमावन्न ते-संसारमापन्नास्ते' संसारमें भ्रमण करते हुए वे कुशील जीव 'परं परं-परं परम्' अधिक से अधिक 'दुन्नियाणि-दुर्नीतानि' दुष्कृत्यों को अर्थात् पापकर्म को 'बंधंति य वेदंति-बध्नन्ति च वेदयन्ति' बांधते हैं और अपने पापकर्मका फल भोगते हैं ॥४॥

अन्वयार्थ--इस लोक में अथवा परलोक में कर्म अपना फल देता है। एक जन्म अथवा अनेक जन्मों में संसार को प्राप्त हुए वे जीव उत्कृष्ट से अति उत्कृष्ट पापों का बन्ध करते हैं और वेदन करते हैं।४।

टीकार्थ—इस लोक अर्थात् इस भव में जो अशुभ कर्म उपार्जित किये गये हैं, वे इसी भव में अपना फल देते हैं अथवा परलोक में

'सयग्गसो वा तह अण्णहा वा-शताग्रशो वा तथा अन्यथा वा' तेओ। એક જન્મમાં અથવા સેંકડો જન્મોમાં ફલ આપે છે. જે રીતે તે કર્મ કરવામાં આવેલ છે. એજ રીતે ફળ આપે છે. અથવા બીજીરીતે ફળ આપે છે. 'संसारमावन्न-संसारमापन्नास्ते' સંસારમાં ભ્રમણ કરતા એવા તે કુશીલ જીવો 'परं परं-परं परम्' વધારેમાં વધારે दुन्नियाणि-दुर्नीतानि' દુષ્કૃત્યોને અર્થાત્ પાપકર્મને 'बंधंति य वेदंति-बध्नन्ति च वेदयन्ति' બાંધે છે અને પોતાના પાપ કર્મનું ફળ ભોગવે છે. ॥ ૪ ॥

સૂત્રાર્થ—કર્મ પોતાનું ફળ આ લોકમાં કે પરલોકમાં આપે છે. સંસારમાં ભ્રમણ કરતા જીવો એક જન્મમાં અથવા અનેક જન્મોમાં એક એકથી ચડિયાતાં પાપોનો બન્ધ કરે છે અને વેદન કરે છે. ॥૪॥

ટીકાર્થ—આ લોકમાં એટલે કે આ ભવમાં જે, અશુભ કર્મોનું ઉપાર્જન થયું હોય, તેનું ફળ આ ભવમાં જ મળે છે, એવી કોઈ વાત નથી.

अनेकशतवारं तथा अन्यथा वा प्रकारान्तरेण फलं प्रयच्छन्ति। अयं भावः-किंचित्कर्म तस्मिन्नेव जन्मनि फलं ददाति, किंचिच्च कर्म जन्मान्तरे फलदातृ। यथा दुःखविपाकास्य प्रथमश्रुतस्कन्धे कथितं मृगापुत्रस्य विषये, तथा-दीर्घकाल स्थितिकं तु कर्म, अपर भवान्तरितं फलं ददति। 'संसारमावन्न ते' संसारमापन्नाः ते=संसारे परिभ्रमन्तस्ते कुशीला जीवाः। 'परं परम्' अधिकादपि अधिकम्, शिरश्छेदादिकं दुःखमनुभवन्ति। येन प्रकारेण यत् कृतं तेनैव प्रकारेण एकवारमेव, अनेकशो वा, शतकृत्वः सहस्रकृत्वो वा फलमनुभवत्येव। 'बंधंति वेदंति य दुन्नियाणि' वध्नन्ति, वेदयन्ति च दुर्नीतानि, आर्त्तध्यानं कृत्वा पुनः कर्म वध्नन्ति

फल देते हैं। वे सैकड़ों भवो में फल देते हैं अथवा अन्यथा अर्थात् एक भव में भी फल देते हैं। जैसा दुःख विपाक नामक प्रथम श्रुतस्कंध में मृगापुत्र के विषय में कहा गया है, तदनुसार जो कर्म लम्बी स्थिति वाला होता है, वह अगले किसी भव में फल प्रदान करता है।

संसार को प्राप्त दुराचारी जीव अधिक से भी अधिक मस्तकछेदन आदि दुःखों का अनुभव करते हैं। जो कर्म जिस प्रकार से किया गया है, वह उसी प्रकार से एक जन्म में या सैकड़ों हजारों जन्मों में फल देता है। दुराचारी जीव कर्मों को बांधते है और वेदते हैं। वेदन करते समय आर्त्तध्यान करके पुनः नूतन कर्म का बंध करलेते हैं। जब उसका उदय आता है तो फिर आर्त्तध्यान करते हैं और फिर नवीन कर्म का बन्धन करते हैं। इस प्रकार बन्धन और वेदन का

કે આ ભવમાં પણ કર્મ પોતાનું ફળ દે છે, અથવા પરભવમાં પણ ફળ દે છે. સેંકડો ભવોમાં પણ ફળ દે છે અથવા એક ભવમાં પણ ફળ દે છે જેવું દુઃખવિપાક નામના પ્રથમ શ્રુતસ્કંધમાં મૃગાપુત્રના વિષયમાં કહેવામા આવ્યું છે, તે પ્રમાણે જે કર્મ દીર્ઘ સ્થિતિવાળું હોય છે, તે કર્મ પછીના કોઇ ભવમાં ફળ પ્રદાન કરે છે. સંસારમાં ભ્રમણ કરતો દુરાચારી જીવ મસ્તક છેદન આદિ ભારેમાં ભારે દુઃખોનું વેદન કરે છે. જે કર્મ જે પ્રકારે કરવામાં આવ્યું હોય છે, એજ પ્રકારે તે કર્મ એક જન્મમાં કે અન્ય સેંકડો કે હજારો ભવોમાં ફળ દે છે. દુરાચારી જીવો કર્મો બાંધે છે અને તેમનો દુઃખ વિપાક વેદતા રહે છે વેદન કરતી વખતે આર્ત્તધ્યાન કરીને તેઓ પુનઃ નૂતન કર્મનો બંધ કરી લે છે. વળી જ્યારે તે ઉદયમાં આવે છે, ત્યારે ફરી આર્ત્તધ્યાન કરે છે અને ફરી નવા કર્મનો બન્ધ કરે છે આ પ્રકારે કોઇ કોઈ જીવનો બન્ધન અને વેદનનો પ્રવાહ અનન્તકાળ સુધી ચાલુ રહે છે,

तथा स्वकृतकर्मणः फलं भुञ्जन्ति अयं भावः-कुशीलास्ते कर्म कृत्वा यथा कथंचित्कर्मणां फलमुपभुञ्जन्त्येव एवदैव, एकजन्मनि वा, अनेकदाऽनेकजन्मनि वा। शतसहस्रजन्मनि वा, एवं कर्म कुर्वन्तः फलमुपभुञ्जन्ति। पुनस्तत्कर्म कुर्वन्तो जन्मान्तरमर्जयित्वा, पुनः कर्मफलमनुभवन्तः संसारे च क्रान्तातिक्रान्ता भवन्ति।

तदुक्तम्—'मा होहि रे विसण्णो जीव! तुमं विमणदुम्मणो दीणो।
णहु चिंतिएण फिट्टइ तं दुक्खं जं पुरा रइयं ॥१॥

प्रवाह किसी किसी का अनन्त काल तक किसी का लम्बे काल तक और किसी का सदा काल तक चलता रहता है। अनादि काल से यही परम्परा चली आ रही है। उदीर्ण कर्मों को समभाव से सहन किये बिना यह प्रवाह अवरुद्ध नहीं होता (नहीं रुकता)

आशय यह है-कुशील (पापी) जीव कर्मों का बंध करके किसी न किसी रूप में उनका फल भोगते हैं। कोई उसी जन्म में, कोई अगले जन्म में, कोई एक जन्म में कोई सैकड़ों हजारों जन्म में। वे फलोपभोग के समय रागद्वेष करके नवीन कर्म उपार्जन करते हैं और फिर उस का फल भोगते हैं। इस प्रकार भावकर्म (रागद्वेष परिणति) से द्रव्यकर्म (ज्ञानावरणीयादि आठकर्म) और द्रव्यकर्म से भावकर्म उत्पन्न होते रहते हैं। दोनों का उभयमुख कार्यकारणभाव बीज वृक्ष की सन्तान के समान अनादि काल से चला आ रहा है। इस अनादि कर्म

કોઈને તે પ્રવાહ લાંબા કાળ સુધી ચાલુ રહે છે અને કોઈને સદાકાળ ચાલુ જ રહે છે અનાદિ કાળથી એજ પરંપરા ચાલી જ રહી છે ઉદીર્ણ (ઉદયમાં આવેલાં) કર્મોને સમભાવથી સહન કર્યા વિના આ પ્રવાહ અવરુદ્ધ થતો નથી (અટકતો નથી)

આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે કુશીલ (પાપી) જીવો કર્મોનો બન્ધ કરીને કોઈ ને કોઈ રૂપે તેમનું ફળ ભોગવ્યા કરે છે. કોઈ એજ જન્મમાં, કોઈ પછીના જન્મમાં, કોઈ સેંકડો કે હજારો જન્મમાં કર્મોનું ફળ ભોગવે છે. ફલોપભોગ કરતી વખતે તેઓ રાગદ્વેષ કરીને નવીન કર્મનું ઉપાર્જન કરે છે, અને પાછું તેનું ફળ ભોગવે છે. આ પ્રકારે ભાવકર્મ (રાગદ્વેષ પરિણતિ) વડે દ્રવ્યકર્મ (જ્ઞાનાવરણીય આદિ આઠ કર્મ) અને દ્રવ્યકર્મ વડે ભાવકર્મ ઉત્પન્ન થતાં જ રહે છે બન્નેનું ઉભયમુખ, કાર્યકારણ ભાવ બીજ વૃક્ષનાં સંતાનની જેમ અનાદિ કાળથી ચાલ્યું જ આવે છે, આ કર્મપ્રવાહને

जइ पविससि पायालं अडविं व दरिं गुहं समुद्दं वा ।
पुव्वकयाउ न चुक्कसि अप्पाणं घायसे जइ वि ॥२॥'

छाया—मा भव रे विषण्णो जीव! त्वं विमना दुर्मना दीनः ।
नैव चिन्तितेन स्फेटते तद् दुःखं यत्पुरा रचितं ॥१॥
यदि प्रविशसि पातालं अटवीं वा दरीं गुहां समुद्रं वा ।
पूर्वकृतान्नैव भ्रश्यसि आत्मानं घातयसि यद्यपि ॥२॥

गाथाऽर्थः—कर्मोदये सति आर्तध्यानं करोषि, विमना दुर्मनाः कथं भवसि यत् पुरा कर्मरचितं कृतं तत् आर्तध्यानेन न त्रुटयति, अतः समतामाचर विवेकं कुरु पुनरपि दुष्कर्म न करणीयम्, यतः पातालं गच्छसि, अटवीं वा गच्छसि

प्रवाह को वही जीव नष्ट कर सकते हैं जो कर्म के फल का उपयोग समय आर्त्तध्यान नहीं करके पूर्ण समभाव में स्थित रहते हैं। अन्यथा जन्म जन्मान्तर में यह चक्र चलता ही रहता है। कहा है 'मा होहि रे विसन्नो' इत्यादि।

अरे जीव तूं कर्म का फल भोगते समय विषाद मत कर, विमन, दुर्मन और दीन न बन। तूं ने पूर्वकाल में अपने लिए जिस दुःख का निर्माण किया है अर्थात् दुःख प्रद कर्म का बंध किया है, वह चिन्ता शोक करने से मिट नहीं सकता ॥१॥

'जइ पविससि' इत्यादि।

अगर तूं पाताल में प्रवेश कर जाएगा, विकट अटवी में, खंधक में, गुफा में या समुद्र में भी चला जाएगा तो भी कर्म से छुटकारा नहीं

એજ જીવ નષ્ટ કરી શકે છે કે જે ફળનો ઉપભોગ કરતી વખતે આર્ત્તધ્યાન કરતો નથી પણ સમભાવપૂર્વક તેનું વેદન કરે છે. જો સમભાવપૂર્વક કર્મના ફળનો ઉપભોગ કરવાને બદલે આર્ત્તધ્યાનપૂર્વક ઉપભોગ કરવામાં આવે, તો જન્મજન્માન્તરમાં આ ચક્ર (કર્મપ્રવાહ) ચાલુ જ રહે છે. કહ્યું પણ છે કે– 'मा होहि रे विसन्नो' ઇત્યાદિ–

'અરે જીવ! તું કર્મનું ફળ ભોગવતી વખતે વિષાદ ન કર, વિમન, દુર્મન અને દીન ન બન. તેં પૂર્વકાળમાં તારે માટે જે દુઃખનું નિર્માણ કર્યું છે. એટલે કે દુઃખપ્રદ કર્મનો જે બંધ કર્યો છે, તે શોક અથવા ચિંતા કરવાથી નષ્ટ થઈ શકતો નથી. ॥૧॥

'जइ पविससि' ઇત્યાદિ–

'તેનાથી બચવા માટે તું પાતાળમાં પેસી જઈશ, વિકટ અટવીમાં છુપાઈ જઈશ, ખંધકમાં (ભોંયરામાં) ગુફામાં કે સમુદ્રમાં છુપાઈ જઈશ, તો

समुद्रं वा प्रविशसि तथापि कृतकर्मणः भोगमन्तरेण मुक्तिर्न भवति अतः कर्मबन्धनसमये एव विवेको विधेयः॥४॥

सामान्यतः कुशीलान् प्रदर्श्य, अतः परं शास्त्रकारः पाषण्डिकानधिकृत्य प्रतिपादयति-'जे मायरं' इत्यादि।

मूलम्—जे मायरं पियरं च हिच्चा समणव्वए अगणिं समारभिज्जा।
अहाहु से लोए कुसीलधम्मे भूयाइं जे हिंसइ आयसाते॥५॥

छाया—यो मातरं वा पितरं च हित्वा श्रमणव्रतेऽग्निं समारभेत।
अथाहुः स लोके कुशीलधर्मा भूतानि यो हिनस्ति आत्मशाते॥५॥

पा सकेगा? यहाँ तक कि अगर तू आत्मघात कर लेगा तो भी पूर्वकृत कर्म तेरा पीछा नहीं छोड़ेंगे॥२॥

तात्पर्य यह है कि कर्म उदय होने पर तू आर्त्तध्यान करता है, उदास होता है, अनमना होता है, किन्तु पूर्वोपार्जित कर्म आर्त्तध्यान से क्या छूट जाएँगे? कर्म से छुटकारा पाना है तो कर्म के फल भोगने के समय समभाव का अवलम्बन कर। समता भाव के लोकोत्तर है। रसायन के सेवन से ही कर्मव्याधि से मुक्त हो सकता है। अतएव अपने विवेक को जाग्रत् कर और दुष्कृत करना त्याग दे। पाताल, अटवी या किसी भी सुरक्षित समझे जाने वाले स्थान में जाकर छिप जाने पर भी किये कर्म को भोगे विना मुक्ति नहीं हो सकती। इस कारण कर्म करते समय ही विवेक का अवलम्बन करना उचित है॥४॥

પણ તે કર્મ તને છોડવાનું નથી. તે કર્મનું ફળ ભોગવ્યા વિના તારો છુટકારો થવાનો નથી. અરે! તું આત્મઘાત કરીને તેમાંથી છુટવાનો પ્રયત્ન કરીશ, તો પણ પૂર્વકૃત કર્મ તારો પીછો છોડવાનું નથી.' ॥૨॥

તાત્પર્ય એ છે કે કર્મ ઉદયમાં આવે, ત્યારે તું આર્ત્તધ્યાન કરે છે, ઉદાસ થાય છે, ચિન્તા કરે છે, પરન્તુ શું પૂર્વોપાર્જિત કર્મ આર્ત્તધ્યાન કરવાથી છૂટે છે ખરું? જો કર્મમાંથી છુટકારો મેળવવો હોય, તો કર્મનું ફળ ભોગવતી વખતે સમભાવનું અવલંબન લે. સમતાભાવ રૂપ લોકોત્તર રસાયનના સેવનથી જ તું કર્મવ્યાધિમાંથી મુક્ત થઈ શકીશ. તેથી તું જરા વિવેક બુદ્ધિને જાગ્રત કર, અને દુષ્કૃત્યો કરવાનું છોડી દે. પાતાળ, અટવી આદિ કોઇ પણ સુરક્ષિત ગણાતાં સ્થાનોમાં જઈને છુપાઈ જવા છતાં પણ કૃતકર્મોનું ફળ ભોગવ્યા વિના છુટકારો થવાનો નથી. આ કારણે કર્મ કરતી વખતે જ વિવેકનું અવલંબન લેવું, એજ ઉચિત છે. ॥ગાથા૪॥

अन्वयार्थः—(जे मायरं पियरं च हिच्चा) यः पुरुषो मातरं जननीं पितरं च हित्वा परित्यज्य (समणव्वए) श्रमणव्रते-साधुदीक्षामादाय (अगणिं समारभिज्जा) अग्निं समारभेत-अग्निकायस्य समारम्भं कुर्यात् (जे आयसाते) यः आत्मशाते स्वसुखाय (भूयाइं हिंसइ) भूतानि हिनस्ति-विराधयति (से लोए) स लोके (कुसीलधम्मा) कुशीलधर्माऽस्तीति (अहाहु:) अथाहुः) तीर्थंकरादयः कथयन्ति ॥५॥

सामान्य रूप से कुशीलजनों के विषय में कह कर अब सूत्रकार पाखण्डी लोगों के विषय में कहते हैं—'जे मायरं पियरं' इत्यादि।

शब्दार्थ—'जे मायरं पियरं च हिच्चा-यो मातरं पितरं च हित्वा' जो पुरुष माता और पिताको छोडकर 'समणव्वए-श्रमणव्रते' श्रमणव्रत धारण करके 'अगणिं समारभिज्जा-अग्निं समारभेत' अग्निकायका आरंभ करते हैं तथा 'जे आयसाते-यः आत्मशाते' जो अपने सुख के लिये 'भूयाइं हिंसइ-भूतानि हिनस्ति' प्राणियों की हिंसा करते हैं 'से लोए-स लोके' वे इस लोक में 'कुसीलधम्मे-कुशीलधर्मा' कुशील धर्म वाले है 'अहाहु-अथाहुः' ऐसा सर्वज्ञ पुरुषों ने कहा है ॥५॥

अन्वयार्थ—जो पुरुष माता और पिता को त्याग करके श्रमणव्रत में उपस्थित हुआ अर्थात् दीक्षित हुआ है। फिर भी अग्नि का आरंभ समारंभ करता है, जो अपने सुख के लिए भूतों का घात करता है, वह पुरुष 'कुशीलधर्मे' वाला कहलाता है ॥५॥

સામાન્ય રૂપે કુશીલ જનોના વિષયમાં કહીને હવે સૂત્રકાર પાખંડી લોકોના વિષયમાં આ પ્રમાણે કહે છે—

'जे मायरं पियरं' ઈત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'जे मायरं पियरं च हिच्चा-ये मातरं पितरं च हित्वा' જે પુરૂષ માતા અને પિતાને છોડીને 'समणव्वए-श्रमणव्रते' શ્રમણુવ્રત ધારણુ કરીને 'अगणिं समारभिज्जा-अग्निं समारभते' અગ્નિકાયનો આરંભકરે છે, તથા 'जे आयसाते-यः आत्मशात.' જેઓ પોતાના સુખ માટે 'भूयाइं हिंसइ-भूतानि हिनस्ति' પ્રાણિયોની હિંસા કરે છે 'से लोए-सः लोके' તે આ લોકમાં 'कुसीलधम्मे-कुशीलधर्मा' કુશીલ ધર્મવાળા છે. 'अहाहु-अथाहुः' એ રીતે સર્વજ્ઞ પુરૂષોએ કહ્યું છે. ॥ ૫ ॥

સૂત્રાર્થ—જે પુરુષ માતા, પિતા આદિનો ત્યાગ કરીને શ્રવણુવ્રત-દીક્ષા અંગીકાર કરવા છતાં પણ અગ્નિનો આરંભ સમારંભ કરે છે, જે પોતાના સુખને માટે ભૂતોનો (જીવોનો) સંહાર કરે છે, તે પુરુષને 'કુશીલધર્મી' કહેવાય છે. ॥૫॥

टीका—'जे' यः कश्चन धर्मकरणाय उत्थितः 'मायरं' मातरं 'पियरं' पितरम् च 'हिच्चा' हित्वा—परित्यज्य मातरं भ्रातृपुत्रकलत्रादिकम् सकलपरिवारम् 'समणव्वए' श्रमणव्रते 'अगणिं' अग्निम् 'समारभिज्जा' समारभेत यः। श्रमणव्रतपूर्त्तये 'वयं त्यक्तगृहकर्माणः' इत्येवं स्वीकृत्यापि अग्निं प्रज्वलयति पचनपाचनादौ कृतकारितानुमत्या—औद्देशिकादि परिभोगाय वाऽग्निकायसमारम्भं करोति एवंभूतो जनः साधुनामधारी 'से लोए' सः लोके 'कुसीलधम्मे' कुशीलधर्माः, कुत्सितः शीलः आचारः सः एव धर्मो यस्य सः सकुशीलधर्मा 'भूयाइं' भूतानि—षड्जीवनिकायान् 'आयसाते' आत्मसुखाय—शीताद्यपनोदनाय 'जे' यः हिंसइ' हिनस्ति—विराधयति। तथाहि केचित् साधुनामधारिणोऽन्यतीर्थिकाः पंचाग्निं तपन्ति, तथाऽग्निहोत्रादिकर्मणा चाग्निं समारभमाणाः स्वर्गादिकमिच्छन्ति। स

टीकार्थ—जो लोग धर्म करने के लिए उद्यत हुए हैं, माता पिता को अर्थात् भाई, पुत्र, कलत्र आदि सकल परिवार को त्याग कर श्रमणव्रत में दीक्षित हुए हैं, फिर भी अग्नि का आरंभ करते हैं अर्थात् जो श्रमणव्रत की पूर्त्ति के लिए अग्नि जलाते हैं। अथवा पचन—पाचन आदि का परिभोग करने के लिए समारंभ करते हैं, ऐसे साधुनामधारी (वेषधारी) लोग कुशीलधर्मी हैं अर्थात् उनका आचार कुत्सित है। अपने सुख के लिए षट्जीवनिकाय की विराधना करते हैं। कोई कोई साधुनामधारी पंचाग्नि तप तपते हैं, तथा अग्निहोत्र आदि कर्म करते हुए अग्नि का आरंभ करके स्वर्ग की अभिलाषा करते हैं।

ટીકાર્થ—જે લોકો ધર્મ કરવાને માટે તૈયાર થયા છે, માતા, પિતા, ભાઈ, પુત્ર, પુત્રી, પત્ની આદિ સકળ પરિવારનો ત્યાગ કરીને જેમણે શ્રમણ વ્રતની દીક્ષા લીધી છે, છતાં, પણ જેઓ અગ્નિનો આરંભ કરે છે. એટલે કે જેઓ શ્રમણવ્રતની પૂર્તિને માટે અગ્નિ સળગાવે છે અથવા અન્નને પકાવવા માટે અગ્નિ સળગાવે છે, એવા વેષધારી સાધુને કુશીલધર્મી કહે છે. તેઓ કૃત, કારિત અને અનુમતિના દોષથી યુક્ત ઔદ્દેશિક આદિ આહારનો પરિભોગ કરે છે. આ પ્રકારનો આહાર તૈયાર કરવામાં જે સમારંભ થાય છે, તેને કારણે તેઓ જીવહિંસામાં કારણભૂત બને છે. આ પ્રકારના કુત્સિત આચારવાળા સાધુને કુશીલધર્મી કહે છે. તેઓ પોતાના સુખને નિમિત્તે છ કાયના જીવોની વિરાધના કરે છે. કોઇ કોઇ સાધુ નામ ધારી પુરુષો પંચાગ્નિ તપ તપે છે, તથા અગ્નિહોત્ર આદિ કર્મ કરીને—અગ્નિનો આરંભ કરીને—સ્વર્ગની અભિલાષા કરે છે.

मातापितरौ परित्यज्य श्रमणव्रतं स्वीकृत्यापि अग्निकायं प्रज्वालयति, तथा स्वात्मसुखेच्छया प्राणिनमुपहन्ति सः कुशीलधर्मा 'अह' अथ एवम् 'आहु' आहुः-तीर्थंकरगणधरादयः ॥५॥

अग्निकायसमारंभे प्राणिनामतिपातः कथं भवतीति सूत्रकारः प्रदर्शयति-'उज्जालओ पाण' इत्यादि।

मूलम्-उज्जालओ पाण निवायएज्जा,
निव्वावओ अगणि निवायवेज्जा।
तम्हा उ मेहावि समिक्खधम्मं
ण पंडिए अगणि समारभिज्जा ॥६॥

छाया--उज्ज्वालकः प्राणान् निपातयेत् निर्वापकोऽग्नि निपातयेत्।
तस्मात्तु मेधावी समीक्ष्य धर्मं न पण्डितोऽग्नि समारभेत ॥६॥

तात्पर्य यह है कि जो लोग मातापिता आदि परिवार का परित्याग करके और श्रमण का व्रत अंगीकार करके भी अग्नि का आरंभ करते हैं, तथा अपने सुख की इच्छा से प्राणियों का घात करते हैं, वे कुशीलधर्मी कहलाते हैं। तीर्थंकरो एवं गणधरोंने उन्हें कुशीलधर्मी कहा है ॥५॥

अग्निकाय के आरंभ में प्राणियों का घात किस प्रकार होता है, यह सूत्रकार दिखलाते है-'उज्जालओ पाण' इत्यादि।

शब्दार्थ—'उज्जालओ-उज्ज्वालकः' अग्नि जलाने वाला पुरुष 'पाण निवायएज्जा-प्राणान् निपातयेत्' प्राणियों का घात करता है, तथा 'निव्वावओ-निर्वापकः' अग्नि को बुझाने वाला पुरुष भी 'अगणि

તાત્પર્ય એ છે કે જેઓ માતાપિતા આદિ પરિવારનો ત્યાગ કરીને શ્રમણવ્રત અંગીકાર કરવા છતાં પણ અગ્નિનો આરંભ કરે છે, તથા પોતાના સુખને માટે પ્રાણીઓનો ઘાત કરે છે, તેમને કુશીલધર્મી કહેવાય છે. ગણધરોએ એવાં પાંખંડી સાધુઓને કુશીલધર્મી કહ્યા છે ॥ ગાથા ૫ ॥

અગ્નિકાયના આરંભમાં પ્રાણીઓનો ઘાત કેવી રીતે થાય છે, તે સૂત્રકાર હવે સમજાવે છે-'उज्जालओ पाण' ઇત્યાદિ-

શબ્દાર્થ-'उज्जालओ-उज्ज्वालक:' અગ્નિ સળગાવનારાવાળો પુરુષ 'पाणनिवायएज्जा-प्राणान् निपातयेत्' પ્રાણિયોનો ઘાત કરે છે. તથા निव्वावओ-निर्वापकः'

अन्वयार्थः-(उज्जालओ) उज्ज्वालकः-अग्नि प्रज्वालकः (पाण निवायएज्जा) प्राणान् काष्ठादिगतान् जीवान् निपातयेत्-विनाशयेत्, तथा (निव्वावओ) निर्वापकः)-अग्नेः शान्तयिता अपि (अगणि निवायवेज्जा) अग्नि-अग्निकायं निपातयेत् उपहन्त्येव (तम्हा उ) तस्मात्तु-तस्मात् कारणात् (मेहावी) मेधावी (पंडिए) पंडितः सदसद् विवेकवान् 'धम्मं समिक्ख' धर्म श्रुतचारित्रलक्षणं समीक्ष्य दृष्ट्वा (अगणिं) अग्निकायं (ण समारभिज्जा) न-नैव समारभेत्-अग्निकायसमारम्भं न कुर्यादिति ॥६॥

टीका---'उज्जालओ' उज्ज्वालकोऽग्निप्रदीपकः पुमान् 'पाण' प्राणान् प्राणवत इत्यर्थः 'निवायएज्जा' निपातयेत् यः तपनतापनपचनपरिपाचन-

---

निवायवेज्जा-अग्निं निपातयेत्' अग्निकायके जीवोंका घात करता है 'तम्हा उ-तस्मात्तु' इस कारण से 'मेहावी-मेधावी' बुद्धिमान् 'पंडिए-पण्डितः' पंडित पुरुष अर्थात् सत् असत् को जाननेवाला पुरुष 'धम्मं समिक्ख-धर्म समीक्ष्य' श्रुतचारित्ररूप धर्म को देखकर 'अगणिं-अग्निं' अग्निकायका 'ण समारभिज्जा-न समारभेत' समारंभ न करे ॥६॥

अन्वयार्थ--अग्नि जलाने वाला काष्ठ आदि में रहे हुए जीवों का घात करता है और उसे बुझाने वाला अग्निकायिक जीवों का घात करता है। अतएव मेधावी पुरुष धर्म का विचार करके अग्निकाय का आरंभ न करे ॥६॥

टीकार्थ—जो पुरुष अग्नि जलाता है, वह प्राणों अर्थात् प्राणियों का घात करता है। तपन, तापन, पचन या पाचन आदि के लिए

અગ્નિને ઓલવવાવાળો પુરૂષ પણ 'अगणी निवायवेज्जा-अग्निं निपातयेत्' અગ્નિકાય જીવોનો ઘાત કરે છે. 'तम्हाउ-तस्मात्तु' આ કારણથી मेहावी-मेधावी' બુદ્ધિમાન્ 'पंडिए-पण्डितः' પંડિતપુરૂષ અર્થાત્ સત્ અસત્ ને જાણવાવાળો પુરૂષ 'धम्मं समिक्ख-धर्म समीक्ष्य' શ્રુતચારિત્ર રૂપ ધર્મ ને જોઇને 'अगणि-अग्निं' અગ્નિકાય નો 'ण समारभिज्जा-न समारभेत' સમારંભ ન કરે ॥ ૬ ॥

સૂત્રાર્થ—અગ્નિ સળગાવનાર માણસ કાષ્ઠ આદિમાં રહેલા જીવોનો ઘાત કરે છે, અને તેને બુઝવનાર અગ્નિકાય જીવોનો ઘાત કરે છે તેથી મેધાવી પુરુષોએ ધર્મનો વિચાર કરીને અગ્નિકાયનો આરંભ કરવો જોઇએ નહીં ॥ ૬ ॥

ટીકાર્થ—જે પુરુષ અગ્નિ સળગાવે છે, તે પ્રાણોનો (જીવોનો) ઘાત કરે છે. તાપવા માટે, તપાવવા માટે, ખોરાકને રાંધવા કે રંધાવવા આદિને માટે

या ऽग्नि प्रज्ज्वालयति स अपरान् अग्निकायान् तथा पृथिव्याद्याश्रितान् स्थावरान् त्रसांश्च विराधयति मनोवाक्कायैः। निव्वावओ' अग्नि निर्वापकः पुरुषः 'अगणि' अग्निकायं जीवम् 'निवायवेज्जा' निपातयेत् विनाशयतीत्यर्थः। अग्निकायं जलादिना निर्वापयन् तदाश्रितान् अन्यांश्च प्राणिनो विराधयेत्। तत्रो उज्ज्वालकनिर्वापकौ उभावपि षड्जीवनिकायानामपि समारंभकौ भवतः। उक्तं भगवत्यां-'दो भंते! पुरिसा अन्नमन्नेण सद्धिं अगणिकायं समारभंति, तत्थ णं एगे पुरिसे अगणिकायं उज्जालेइ एगेणं पुरिसे अगणिकायं निव्वावेज्जइ, तेसिं भंते! पुरिसाणं कयरे पुरिसे महाकम्मतराए कयरे वा पुरिसे अप्पकम्मत-

---

अग्नि जलाने वाला दूसरे अग्निकायिक जीवों का तथा पृथ्वी आदि के आश्रय में रहे हुए स्थावरों और त्रस जीवों का भी मन वचन और काय से विराधना करता है। और जो अग्नि को बुझाता है वह अग्नि काय के जीवों का विनाश करता है। जो जलादि से अग्निकाय को बुझाता है, वह उसके आश्रित अन्य प्राणियों की भी विराधना करता है। इस प्रकार अग्नि को जलाने वाला और बुझाने वाला दोनों ही षट्-जीवनिकाय समारंभकर्त्ता है। भगवतीसूत्र में कहा है-'हे भगवान्! एक साथ दो पुरुष अग्निकाय का आरंभ करते हैं। उनमें से एक अग्नि को प्रज्वलित करता है और एक उसे बुझाता है। हे भगवन्! इन दोनों पुरुषों में कौन महाकर्म उपार्जन करने वाला है और कौन अल्प कर्म उपार्जन करने वाला है?'

દેવતા સળગાવનાર માણુસ બીજાં અગ્નિકાય જીવોની તથા પૃથ્વી આદિને આશ્રયે રહેલાં ત્રસ અને સ્થાવર જીવોની પણુ મન, વચન અને કાયા વડે વિરાધના કરે છે. અને જે માણુસ સળગતા અગ્નિને બુઝાવે છે, તે અગ્નિકાય જીવોની વિરાધના કરે છે. જે માણુસ જલ આદિ વડે અગ્નિને બુઝાવે છે, તે માણુસ જલાદિનો આશ્રય કરીને રહેલા જીવોની પણુ વિરાધના કરે છે. આ પ્રકારે અગ્નિને સળગાવનાર અને બુઝાવનાર, બન્ને માણુસો છ કાયના જીવોની વિરાધના કર્તા બને છે. ભગવતી સૂત્રમાં આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામીએ મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછયો છે-'હે ભગવન્! એક સાથે બે પુરુષો અગ્નિકાયનો આરંભ કરે છે. તેમાંથી એક અગ્નિને પ્રજ્વલિત કરે છે અને બીજો તેને બુઝાવે છે. હે ભગવન્! આ બન્નેમાંથી કયો પુરુષ મહાકર્મનું ઉપાર્જન કરનારો છે અને કયો પુરુષ અલ્પકર્મનું ઉપાર્જન કરનારો છે?

राए। गोयमा! तत्थ णं जे से पुरिसे अगणिकायं उज्जालेइ से णं पुरिसे बहुतरागं पुढविकायं समारभइ, एवं आउकायं, वाउकायं, वणस्सइकायं तसकायं अप्पतरागं अगणिकायं समारभति इत्यादि। तथा 'भूयाणं एसमाघाओ हव्ववाहो णसंसओ' इति। यस्मात् अग्निप्रज्वालने तन्निर्वापे वा षड्जीवनिकायविराधना भवति, 'तम्हा उ' तस्मात् कारणात् 'मेहावी पंडिए' मेधावी पण्डितः 'धम्मं' धर्मम्-षड्जीवनिकायरक्षणे श्रुतचारित्रधर्मं रक्षणं भवतीति 'समिक्ख' समीक्ष्य 'ण' न 'अगणिं' अग्निकायम् 'समारभिज्जा' समारभेत, कथमपि स्वार्थं परार्थं वा त्रिकरणत्रियोगैः नाग्निं प्रज्वालयेत्। न वा विनिर्वापयेदग्निम् इति ॥६॥

भगवान् उत्तर देते हैं—हे गौतम! जो पुरुष अग्निकाय को प्रज्वलित करता है, वह बहुत से पृथ्वीकायिक, अप्कायिक, वायुकायिक, वनस्पतिकायिक और त्रसकायिक जीवों का आरंभ करता है, इत्यादि। आगम में अन्यत्र भी कहा है कि—'अग्नि, जीवों का घात करने वाली है, इसमें संशय नहीं है।' क्योंकि अग्नि के जलाने और बुझाने में षट् जीवनिकाय के जीवों की विराधना होती है, इस कारण मेधावी अर्थात् कुशलपुरुष धर्म का विचार करके—जीवों की हिंसा न करने में धर्म है ऐसा जान कर स्वार्थ के लिए, परार्थ के लिए, तीन करण तीन योग से अग्निकाय का आरंभ न करे न अग्नि को प्रज्वलित करे और न बुझावे और न इनका अनुमोदन करे ॥६॥

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—'હે ગૌતમ! જે પુરુષ અગ્નિકાયને પ્રજ્વલિત કરે છે, તે ઘણા પૃથ્વીકાયિક, અપ્કાયિક, વાયુકાયિક વનસ્પતિકાયિક અને ત્રસકાયિક જીવોનો આરંભ કરે છે.' ઇત્યાદિ. આગમનમાં અન્યત્ર પણ એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે—'અગ્નિ જીવોનો ઘાત કરનારો છે, તેમાં કોઈ સંશય રાખવા જેવું નથી.' અગ્નિને સળગાવવાથી અને ઓલવવાથી ષટ્ જીવનિકાયના જીવોની વિરાધના થાય છે, તે કારણે મેધાવી (બુદ્ધિશાળી) પુરુષોએ વિચાર કરીને—હિંસા ન કરવામાં જ ધર્મ છે, એવું જાણીને—સ્વાર્થને માટે કે પરાર્થને માટે, ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગથી અગ્નિનો આરંભ કરવો જોઈએ નહીં. એટલે કે જીવોની વિરાધના કરવી ન જોઈએ એવું માનનાર પુરુષે અગ્નિ પ્રજ્વલિત કરવો પણ નહીં અને ઓલવવો પણ નહીં. તેણે બીજાની પાસે અગ્નિ પ્રજ્વલિત કરાવવો પણ નહીં અને ઓલવાવરાવવો પણ નહીં તથા અગ્નિ પ્રજ્વલિત કરનાર કે ઓલવનારની અનુમોદના પણ કરવી નહીં ॥૬॥

मूलम्—पुढवी वि जीवा आऊ वि जीवा, पाणा य संपाइमं संपयंति।
संसेयया कट्ठ समस्सिया य एए दहे अगणि समारभंते॥७॥

छाया—पृथिव्यपि जीवा आपोऽपि जीवाः प्राणाश्च संपातिमाः संपतन्ति।
संस्वेदजाः काष्ठसमाश्रिताश्च एतान् दहेदग्निं समारभमाणः।७।

अन्वयार्थः—(पुढवी वि जीवा) पृथिवी पृथुलक्षणा साऽपि जीवाः (आऊ वि जीवा) आपः द्रवलक्षणास्ता अपि जीवाः (संपाइमपाणा य संपयंति) संपातिमाः शलभादयश्च प्राणाः संपतन्ति अग्नौ (संसेयया) संस्वेदजाः-यूकादयः (य कट्ठ

'पुढवी वि जीवा'

शब्दार्थ—'पुढवी वि जीवा-पृथिव्यपि जीवाः' पृथिवी भी जीव है 'आऊ वि जीवा-आपोऽपि जीवाः' जल भी जीव है 'संपाइम पाणा य संपयंति-संपातिमाः प्राणाः संपतन्ति' तथा संपातिम जीव अर्थात् पतंग आदि अग्नि में पडकर मरते हैं 'संसेयया-संस्वेदजाः' संस्वेदज अर्थात् यूकादि प्राणी 'य कट्ठसमस्सिया-च काष्ठसमाश्रिताः' तथा काष्ठ में रहने वाले जीव 'अगणि समारभंते-अग्निं समारभमाणः' अग्निकायको आरम्भ करनेवाला पुरुष 'एए दहे-एतान् दहेत्' इन जीवों को जलाता है ॥७॥

अन्वयार्थ—पृथ्वी भी जीव है अप्काय भी जीव है और पतंग संपातिम भी जीव अग्नि में पड़ जाते हैं। संस्वेदज जीव तथा जो

'पुढवी वि जीवा'

શબ્દાર્થ—'पुढवी वि जीवा-पृथिव्यपि जीवाः' પૃથ્વી પણ જીવ છે; 'आऊवि जीवा-आपोऽपि जीवाः' જલ પણ જીવ છે. 'संपाइमपाणा य सपयंति-संपातिमाः प्राणाः संपतन्ति' તથા સંપાતિમ જીવ અર્થાત્ પતંગ વિગેરે જીવ અગ્નિમાં પડીને મરે છે. 'संसेयया-संस्वेदजाः' સંસ્વેદજ અર્થાત્ જૂ વિગેરે પ્રાણી 'य कट्ठसमस्सिया-च काष्ठसमाश्रिताः' તથા કાષ્ઠમાં રહેવાવાળા જીવ 'अगणि समारभंते-अग्निं समारभमाण.' અગ્નિકાયનો સમારંભ કરવાવાળો પુરૂષ 'एए दहे -एतान् दहेत्' આ જીવોને બાળે છે. ॥ ૭ ॥

સૂત્રાર્થ—પૃથ્વી પણ જીવ છે, અપ્કાય પણ જીવ છે, અને પતંગિયા આદિ સંપાતિમ (ઉડતાં) જીવો પણ અગ્નિમાં પડી જાય છે અગ્નિની વિરાધના કરનારા લોકો આ સઘળા જીવોને બાળી નાખીને તેમની હિંસા કરે

समलिलया) च काष्ठसमाश्रिताः ये प्राणाः (अगणिं समारभंते) अग्निं समारभमाणः (एए दहे) एतान् उपर्युक्तान् जीवान् दहेत् विराधयेदिति ॥७॥

टीका—ननु पृथिव्यामेव जीवा दृश्यन्ते त्रसाः स्थावराश्च ये एते, प्रत्यक्षसिद्धत्वात्, इति तेषां प्राणातिपाते एव दोषः। न तु पृथिवीरूपाः जीवाः समुपलब्धाः, येन ते स्वीकृताः स्युः। तत्कथमुच्यतेऽग्निप्रदीपने पृथिवीकायानां विनाशो भवतीति इत्याशंक्य-प्रतिविधीयते सूत्रकारेण-'पुढवी वि' इत्यादि। न शंकनीयं केवलं पृथिव्याश्रिता एव जीवाः, किन्तु याऽपि पृथिवी मृत्तिकारूपा, साऽपि जीवा एव। 'पुढवी वि' पृथिव्यपि जीवा एव 'आऊ वि जीवा' आपोऽपि जीवस्वरूपा एव, न केवलं तथाश्रिता एव प्राणिनः। जलाश्रिता अपि

काष्ठ के आश्रित रहे हुए हैं, अग्नि का आरंभ करने वाला इन सब प्राणियों का दाह विराधना करता है ॥७॥

टीकार्थ—प्रश्न-पृथ्वी में जो त्रस और स्थावर जीव दृष्टिगोचर होते हैं वही जीव हैं, क्योंकि वे प्रत्यक्ष से सिद्ध हैं। अतएव उन्हीं की हिंसा करना दोष है। पृथ्वीकाय रूप जीव तो कभी उपलब्ध नहीं होते जिससे उन्हें स्वीकार किया जाय? फिर कैसे कहा गया है कि अग्नि जलाने में पृथ्वीकायिक जीवों का विनाश होता है?

इस प्रश्नका उत्तर सूत्रकार देते हैं-पृथ्वी भी जीव है, पृथ्वी के आश्रित जो जीव हैं, वही जीव हैं, ऐसी आशंका मत करो, किन्तु मृत्तिका रूप पृथ्वी भी जीव ही है। इसी प्रकार अप्काय भी जीव ही है। ऐसा नहीं कि इनके आश्रित रहे हुए जीव ही जीव हैं। पतंग

છે. વળી અગ્નિનો આરંભ કરનારા લોકો સંસ્વેદજ જીવોની તથા કાષ્ઠની અંદર રહેલા જીવોની પણ વિરાધના કરે છે. ॥૭॥

ટીકાર્થ—પ્રશ્ન-પૃથ્વીમાં જે ત્રસ અને સ્થાવર જીવો દૃષ્ટિગોચર થાય છે, તેમને જીવ માનવામાં કોઇ વાંધો નથી, કારણ કે તેમનું અસ્તિત્વ તો પ્રત્યક્ષ દ્વારા સિદ્ધ થાય છે. તેથી તેમની જ હિંસા કરવી, તેને દોષ માની શકાય. પરન્તુ પૃથ્વીકાય રૂપ જીવનું તો અસ્તિત્વ જ ક્યાં છે? તો પછી એવું શા માટે કહેવામાં આવ્યું છે કે અગ્નિ સળગાવવાથી પૃથ્વીકાયિક જીવોનો વિનાશ થાય છે?

આ પ્રશ્નનો સૂત્રકાર આ પ્રમાણે ઉત્તર આપે છે-પૃથ્વી પણ જીવરૂપ જ છે. એવી આશંકા કરવી જોઇએ નહીં કે પૃથ્વીને આશ્રયે જે જીવો રહેલા છે તેઓ જ જીવ રૂપ છે. મૃત્તિકા (માટી) રૂપ પૃથ્વી પણ જીવ રૂપ જ છે, એજ પ્રમાણે અપ્કાય પણ જીવ રૂપ જ છે. એવું માનવું જોઈએ

प्राणाः प्राणिनः, 'संपाइम' संपातिमाः–शलभादयस्तत्र संपतन्ति तेऽपि जीवा एव। तथा 'संसेइया' संस्वेदजाः–स्वेदेनदेहाश्रित देहविकाररूपजलेन जायमाना यूकादयोऽपि जीवा एव। तथा–'कट्ठसमस्सिया य' काष्ठसमाश्रिताः घुणकृम्यादयः प्राणिनः, एते सर्वेऽपि जीवा एव। 'अगणि' अग्निम् 'समारभंते' समारभमाणः 'एए' एतान्–उपर्युक्तान् षडपि जीवनिकायान् 'दहे' दहेत्–ये हि काष्ठाद्याश्रिता जीवास्ते सर्वेऽपि दह्यन्ते वह्निप्रज्वालने। तथा च ये वह्निप्रज्वालकास्ते षडपि जीवनिकायजीवान् विराधयन्ति, अतो वह्निकायसमारम्भो महादोषायेति ॥७॥

एतावता येऽग्निकायविराधकास्तापसास्तथा–पाकादिव्यापारादनिवृत्ता बौद्धभिक्षवः पार्श्वस्थादयः ते निराकृताः। इदानीं ये वनस्पतिकायान् विराधयन्ति, तानधिकृत्याऽऽह सूत्रकारः–'हरियाणि' इत्यादि।

मूल–हरियाणि भूयाणि विलंबगाणि,
आहार देहा य पुढो सियाई।

आदि जो संपातिम अर्थात् उडनेवाले हैं, वे भी जीव हैं तथा जूं आदि संस्वेदज, जो पसीने से उत्पन्न होते हैं, वे भी जीव हैं। काष्ठ के सहारे रहनेवाले घुन, कृमि आदि भी जीव हैं। जो अग्नि का आरंभ करता है वह सभी पूर्वोक्त जीवों को जलाता नष्ट करता है, अग्नि जलाने पर काष्ठ के आश्रित सभी जीव जल मरते हैं। अन्य जीवों की विराधना भी होती है। अतः अग्नि को जलाना महादोष का कारण है ॥७॥

નહીં કે પાણીમાં રહેલાં જીવો જ જીવ રૂપ છે. તેઓ તો જીવરૂપ છે જ પરન્તુ અપ્કાય પણ જીવ રૂપ જ છે. પતંગિયા આદિ જે સંપાતિમ (ઉડનારા) જીવો છે, તેઓ પણ જીવરૂપ જ છે એજ પ્રમાણે જું આદિ સંસ્વેદજ (પરસેવામાંથી ઉત્પન્ન થનારા) જીવો પણ જીવ રૂપ જ છે કાષ્ઠને આશ્રયે રહેનારા કીડા, કૃમિ આદિને પણ જીવરૂપ જ માનવા જોઈએ. જે માણસ અગ્નિને પ્રજ્વલિત કરે છે, તે પૂર્વોક્ત સઘળા જીવોને બાળીને તેમની હિંસા કરે છે. અગ્નિને સળગાવવાથી કાષ્ઠને આશ્રયે રહેલાં સઘળા જીવો તો બળી જ મરે છે, એટલું નહીં પણ અન્ય જીવોની પણ વિરાધના થાય છે તેથીજ અગ્નિના આરંભને–અગ્નિ પ્રજ્વલિત કરવાના કાર્યને મહાદોષનું કારણ કહેવામાં આવેલ છે. ॥૭॥

जे छिंदती आयसुहं पडुच्च,
पागब्भि पाणे बहुणं तिवाई ॥८॥

छाया—हरितानि भूतानि विलम्बकानि आहारदेहाच्च पृथक् श्रितानि।
यश्छिनत्त्यात्मसुखं प्रतीत्य प्राणानां बहूनामतिपाती ॥८॥

इस कथन से अग्निकाय के विराधक तापसों का, पाक आदि क्रियाओं से निवृत्त न होनेवाले बौद्ध भिक्षुओं का तथा पार्श्वस्थ आदि का निराकरण किया। अब सूत्रकार वनस्पतिकाय की विराधना करने वालों के विषय में कहते हैं-'हरियाणि' इत्यादि।

शब्दार्थ—'हरियाणि भूयाणि-हरितानि भूतानि' हरित दूर्वांकुर आदि भी जीव हैं 'विलंबगाणि-विलम्बकानि' जीव के आकार से परिणमतेहुवे वे भी 'पुढोसियाई-पृथक् श्रितानि' मूल स्कंध, शाखा और पत्र आदिके रूप से अलग अलग रहते हैं' 'जे आयसुहं पडुच्च-ये-आत्मसुखं प्रतीत्य' जो पुरुष अपने सुखके लिये 'आहार देहा य-आहारदेहा च' आहार करने के लिये और शरीर की पुष्टि के लिये 'छिंदती-छिनत्ति' इनका छेदन करके विनाश करता है 'पागब्भि पाणे बहुणं तिवाई-प्रागल्भ्यात् प्राणानां बहूनामतिपाती' वह धृष्ट पुरुषबहुत प्राणियों का नाश करता है ॥८॥

આ કથન દ્વારા અગ્નિકાયની વિરાધના કરનારા તાપસોના, રસોઇ રાંધવા આદિ ક્રિયાઓમાંથી નિવૃત્ત નહીં થનારા બૌદ્ધ ભિક્ષુઓના તથા પાર્શ્વસ્થો (શિથિલાચારીઓ) આદિના મતનું ખંડન કરવામાં આવ્યું. હવે સૂત્રકાર વનસ્પતિકાયની વિરાધના કરનારાઓના વિષયમાં આ પ્રમાણે કહે છે -'हरियाणि, ઇત્યાદિ-

શબ્દાર્થ—'हरियाणि भूयाणि-हरितानि भूतानि' હરિત દુર્વા-ધરો વિગેરે પણ જીવ છે. 'विलंबगाणि-विलम्बकानि' જીવના આકારથી પરિણમતા એવા તેઓ પણ 'पुढोसियाई-पृथक्श्रितानि' મૂળ, સ્કંધ, શાખા અને પત્ર વિગેરે રૂપે જૂદા જૂદા રહે છે. 'जे आयसुहं पडुच्च-ये आत्मसुखं प्रतीत्य' જે પુરૂષ પોતાના સુખ માટે 'आहारदेहा य-आहारदेहा च' આહાર કરવા માટે તથા શરીરની પુષ્ટિ માટે 'छिंदती-छिनत्ति' આ વનસ્પતિયોનું છેદન કરીને તેનો વિનાશ કરે છે. 'पागब्भिपाणे बहूणं तिवाइ-प्रागल्भ्यात् प्राणानां बहुनामतिपाती' તે ધૃષ્ટ પુરૂષ ઘણા પ્રાણિયોનો વિનાશ કરે છે. ॥ ८ ॥

अन्वयार्थः—(हरियाणि भूयाणि) हरितानि दूर्वांकुरादीनि भूतानि जीवाः (विलंबगाणि) विलम्बकानि जीवाकारेण परिणम्यमानानि (पुढो सियाई) पृथक् मूलस्कंधादि स्थानेषु श्रितानि व्यवस्थितानि (जे आयसुहं पडुच्च) यः आत्मसुखं प्रतीत्याश्रित्य (आहारदेहाय-आहारार्थं देहापचयार्थम् (छिंदती) छिनत्ति विनाशयति (पागब्भि पाणे बहुणं तिवाई) प्रागल्भ्यात् धार्ष्ट्यावष्टंभात् बहूनां प्राणानां जीवानाम् अतिपाती विराधको भवतीति ॥८॥

टीका-'हरियाणि' हरितानि-दूर्वादीनि, एतान्यपि 'भूयाणि' भूतानि-कुतश्चैतेषु जीवत्वमिति? तत्र वच्मि-यथा जीवन् देहधारी आहारादिकमर्जयति। तथैमे हरितजीवा अपि आहारादीनां प्राप्तौ वर्धन्ते, तदभावेहा समुपयान्ति तत आहारादीनाम्-अभ्यवहरणे वृद्धिदर्शनात् हरितादीनि भूतान्येव। तथा-'विलंबगाणि'

अन्वयार्थ—दूर्वा अंकुर आदि हरितकाय भी जीव हैं। वे जीव की अवस्थाओं को धारण करते हैं। मूल, स्कंध आदि अवयवों में पृथक् रहते हैं। जो मनुष्य अपने सुख के लिए, आहार के लिए या शरीरपोषण के लिए उनका छेदन करते हैं, वे धृष्टता का अवलम्बन करके बहुत प्राणियों के विराधक होते हैं ॥८॥

टीकार्थ—हरितकाय भी जीव हैं। वे जीव कैसे हैं? इस प्रश्न का उत्तर देते हैं-जैसे मनुष्य आदि देहधारी जीव आहार करते हैं, उसी प्रकार वनस्पति जीव भी आहार करते हैं और आहार की प्राप्ति होने पर वृद्धि को प्राप्त होते हैं। जैसे मनुष्य का शरीर आहार के अभाव में क्षीण होता है, उसी प्रकार वनस्पति का शरीर भी आहार के अभाव में क्षीण होता है। इस प्रकार आहार की प्राप्ति और अप्राप्ति में शरीर

સૂત્રાર્થ—દૂર્વા અંકુર આદિ હરિતકાય પણ જીવો જ છે. તેઓ જીવની અવસ્થાઓને ધારણ કરે છે. મૂળ, સ્કંધ આદિ અવયવોમાં જુદા જુદા રહે છે. જે મનુષ્ય પોતાના સુખને માટે, આહારને માટે કે શરીરના પોષણને માટે તેમનું છેદન કરે છે, તેઓ ધૃષ્ટતાનું અવલંબન લઈને અનેક જીવોના વિરાધક બને છે. ॥૮॥

ટીકાર્થ—હરિતકાય પણ જીવ છે એટલે કે સજીવ છે. તેને સજીવ શા કારણે કહેવાય છે તે હવે સમજાવવામાં આવે છે. જેવી રીતે મનુષ્ય આદિ દેહધારી જીવો આહાર કરે છે, એજ પ્રમાણે વનસ્પતિ જીવો પણ આહાર કરે છે, અને આહારની પ્રાપ્તિ થાય તો જ વૃદ્ધિ પામે છે. જેવી રીતે આહાર ન મળે તો મનુષ્યનું શરીર ક્ષીણ થઈ જાય છે, એજ પ્રમાણે વનસ્પતિનું શરીર પણ આહારને અભાવે ક્ષીણ થઈ જાય છે. આ પ્રકારે આહારની

विलंबकानि, विलम्बन्ते धारयन्तीति विलम्बकानि एतानि जीवाकारं धारयन्ति। तथाहि—यथा कलल-बुद्बुद-मांस पेशी—गर्भ—प्रसव—वाल—कौमार—यौवन-जराव-स्थातो मनुष्यो भवति। तथैव वृक्षवनस्पत्यादयोऽपि जाताः, अभिनवाः, संजातरसाः युवानः कथ्यन्ते। परतश्च त एव पुनः परिपक्वाः शुष्काः मृताश्चेति व्यवह्रियन्ते। या या अवस्था मनुष्याणां तास्ता एव वृक्षवनस्पतीनामपि भवन्ति। अतोऽपि सर्वे जीवा एव। ततो हरितान्यपि जीवाकारं विलंबन्ते एव। 'पुढोसियाणि' पृथक् श्रितानि, एतानि, मूलशाखास्कन्धपत्रादि भेदेषु संख्येयासंख्येयानन्तभेदभिन्नानि वनस्प-

की वृद्धि और हानि देखने से वनस्पतिकाय सजीव सिद्ध होता है।

इसके अतिरिक्त ये जीव की विविध अवस्थाओं को धारण करते हैं। यथा—कलल, बुद्बुद, मांसपेशी गर्भ, प्रसव, बाल, कुमार, यौवन और जरा अवस्थाएँ मनुष्य में होती हैं, अतएव मनुष्य सजीव है, उसी प्रकार वनस्पति में भी जात (उत्पन्न) अभिनव (नूतन) संजातरस, युवा आदि अवस्थाएँ होती हैं। तत्पश्चात् वे शुष्क, परिपक्व और मृत कहलाते हैं। इस प्रकार जो जो अवस्थाएँ मनुष्य में होती हैं, वही सब वनस्पति में होती हैं, इस कारण वे भी जीव हैं।

वनस्पतिकायिक जीव वनस्पति के मूल, शाखा, स्कंध, पत्र आदि अवयवों में संख्यात, असंख्यात एवं अनन्त संख्या में आश्रित होकर रहते हैं। ऐसा नहीं है कि सम्पूर्ण वृक्ष में एक ही जीव हो।

પ્રાપ્તિ અને અપ્રાપ્તિને લીધે વનસ્પતિના શરીરની વૃદ્ધિ અને હાનિ થતી જોવામાં આવે છે, તેથી સિદ્ધ થાય છે કે વનસ્પતિકાય સજીવ છે વળી વનસ્પતિકાય પણ જીવની વિવિધ અવસ્થાઓ ધારણ કરે છે. કલલ (વીર્ય અને શોણિતનો સમુદાય શરીરપિંડ બનાવાની અવસ્થા) માંસપેશી, ગર્ભ, પ્રસવ, બાલ્યકાળ, કુમાર, યૌવન અને જરા, આ બધી અવસ્થાઓનો જેમ મનુષ્યમાં સદ્ભાવ હોય છે, એજ પ્રમાણે વનસ્પતિમાં પણ જાત (ઉત્પન્ન) અભિનવ (નૂતન) સંજાતરસ, યુવા આદિ અવસ્થાઓનો સદ્ભાવ હોય છે. ત્યાર બાદ પરિપકવ, શુષ્ક અને મૃત આ અવસ્થાઓ પણ આવે છે. આ પ્રકારે મનુષ્યમાં જે જે અવસ્થાઓનો સદ્ભાવ છે, તે બધી અવસ્થાઓનો વનસ્પતિમાં પણ સદ્ભાવ હોય છે. તે કારણે વનસ્પતિની સજીવતા સિદ્ધ થાય છે. વનસ્પતિકાયિક જીવો વનસ્પતિનાં મૂળ, શાખા, સ્કંધ. પત્ર આદિ અવયવોમાં સંખ્યાત, અસંખ્યાત અને અનન્ત સુધીની સંખ્યામાં આશ્રય લઇને રહેતા હોય છે. એવું માનવું જોઈએ નહીં કે આખા વૃક્ષમાં એક જ જીવ હોય છે.

तिकायाश्रितानि भवन्ति। न तु संपूर्णवृक्षेषु एक एव जीवः। 'जे आयसुखं पडुच्च' यः प्राणी आत्मसुखं प्रतीत्य, आत्मसुखार्थम्। तथा–'आहारदेहाय' भोजनाय देहपुष्टयर्थं वा, आत्मसुखं ज्ञात्वा। 'छिंदती' छिनत्ति छेदयति–'पागब्भि' प्रागल्भ्यात् विवेकं विहाय धृष्टतामाश्रित्य 'पाणे बहुणं तिवाई' प्राणिनां बहूनामतिपाती भवति। एकस्यापि वनस्पतिकायस्य विराधने कृते बहवो जीवा विराधिता भवन्ति, तदतिपातात् निरनुक्रोशतया न धर्मो नवाऽऽत्मसुखं। किन्तु चातुर्गतिकभ्रमणरूपपापमेव केवलमिति ॥८॥

मूलम्–जाइं च वुड्ढिं च विणासयंते,
बीयाइ अस्संजय आयदंडे।
अहाहु से लोए अणज्जधम्मे,
बीयाइ जे हिंसइ आयसाए ॥९॥

छाया—जातिं च वृद्धिं च विनाशयन् बीजान्यसंयत आत्मदण्डः।
अथाहुः स लोकेऽनार्यधर्मा बीजानि यो हिनस्त्यात्मसाताय ॥९॥

जो लोग अपने सुख के लिए अथवा आहार के लिए या देह का पोषण करने के लिए इन जीवों का छेदन भेदन करते हैं, वे धृष्टता करके बहुत प्राणियों के घातक होते हैं, क्यों कि एक वनस्पति शरीर का छेदन करने से बहुत से जीवों की विराधना होती है। इस विराधना के कारण निर्दयता होने से न धर्म होता है और न आत्मा को सुख की प्राप्ति होती है। केवल चार गतियों में भ्रमण का कारण पाप ही होता है ॥८॥

જે લોકો પોતાના સુખને માટે અથવા આહારને માટે અથવા શરીરનું પોષણ કરવાને માટે આ જીવોનું છેદન ભેદન કરે છે, તેઓ ધૃષ્ટતા કરીને (વનસ્પતિમાં જીવ નથી એવી ખોટી માન્યતાને વળગી રહેવાની મૂર્ખતા કરીને) ઘણાં જ જીવોના ઘાતક બને છે, કારણ કે એક જ વનસ્પતિકાયનું છેદન કરવાથી પણ ઘણાં જ જીવોની વિરાધના થતી હોય છે. આ પ્રકારની વિરાધના કરનાર જીવ પોતાની નિર્દયતાને લીધે પાપકર્મનું જ ઉપાર્જન કરે છે અને તેના આત્માને સુખની પ્રાપ્તિ થતી નથી. તેને આ પાપકર્મોને કારણે ચાર ગતિઓમાં ભ્રમણ જ કર્યા કરવું પડે છે. ॥૮॥

अन्वयार्थः--(जे असंजए) यः असंयतः-गृहस्थः (आयसाए) आत्मसाताय आत्मसुखाय (बीयाइ हिंसइ) बीजानि हिनस्ति-विराधयति, तथा (जाइं च वुड्ढिं च विणासयंते) जातिम् अंकुरादीनामुत्पत्तिं तथा तेषामेव वृद्धिं विनाशयन् (आयदंडे) आत्मदण्डः स्वात्मन एव दण्डको भवति, (लोए से अणज्जधम्मे अहाहु) लोके स अनार्यधर्मा अथ इति आहु उक्तवन्तः तीर्थकरा इति ॥९॥

'जाइं च वुड्ढिं च' इत्यादि।

शब्दार्थ—'जे असंजए-यः असंयतः' जो असंयमी पुरुष 'आयसाए-आत्मसाताय' अपने सुख के लिये 'बियाइ हिंसइ-बीजानि हिनस्ति' बीज का नाश करता है तथा 'जाइं च वुड्ढिं च विणासयंते-जातिम् च वृद्धिं च विनाशयन्' अंकुर की उत्पत्ति तथा वृद्धि का विनाश करता है 'आयदंडे-आत्मदंडः' वस्तुतः वह पुरुष उस पापके द्वारा अपने आत्मा को ही दण्ड देनेवाला बनता है 'लोए से अणज्जधम्मे अहाहु-लोके स अनार्यधर्मा अथाहुः' तीर्थंकरों ने उसे इस लोक में अनार्य धर्म वाला कहा है।९॥

अन्वयार्थ—जो असंयमी पुरुष अपने सुख के लिए बीजों का हनन करता है, वह बीज की उत्पत्ति और वृद्धि का विनाश करता हुआ अपनी आत्मा को दंडितकरता है। तीर्थंकर ऐसे पुरुष को अनार्य धर्मी कहते हैं।

'जाइं च वुड्ढिं च' ઈત્યાદિ–

શબ્દાર્થ—'जे असंजए-यः असंयतः' જે અસંયમી પુરૂષ 'आयसाए-आत्मसाताय' પોતાના સુખ માટે 'वियाइ हिंसइ-बीजानि हिनस्ति' બીનો નાશ કરે છે. 'जाइं च वुड्ढिं च विणासयंते-जातिम् च वृद्धिं च विनाशयन्' અંકુરની ઉત્પત્તિ તથા વૃદ્ધિનો વિનાશ કરે છે. 'आयदंडे-आत्मदंडः' વાસ્તવિક રીતે એવો પુરૂષ ઉક્ત પાપના દ્વારા પોતાના આત્માને જ દંડ દેનારો બને છે. 'लोए से अणज्जधम्मे अहाहु-लोके स अनार्यधर्मा अथाहुः' તીર્થંકરોએ તેઓને આ લોકમાં અનાર્ય ધર્મવાળો કહેલ છે. ॥૯॥

સૂત્રાર્થ—જે અસંયમી પુરુષ પોતાના સુખને માટે બીજનો ઘાત કરે છે, તે બીજની ઉત્પત્તિ અને વૃદ્ધિનો પણ વિનાશ કરતો થકો પોતાના આત્માને જ દંડિત કરે છે. તીર્થંકરોએ એવા પુરુષને અનાર્યધર્મી કહ્યો છે. ॥૯॥

टीका--'जे असंजए' योऽसंयतो गृहस्थः प्रव्रजितो वा 'आयसाए' आत्मसाताय-सातं-सुखम्-आत्मनः सुखम् तदर्थम्-यः आत्मसुखमुद्दिश्याऽसंयतो नरः 'बीयाइ हिंसइ' बीजानि हिनस्ति विनाशयति। 'जाइं च वुड्ढिं च विणासयंते' बीजस्य जातिं उत्पत्तिम् 'वुड्ढिं' अंकुरानन्तर जातां वृद्धिं विनाशयन् 'आयदंडे' आत्मदण्डः, बीजानामुत्पत्तिवृद्धिविनाशकारी, तेन पापेन आत्मानमेव दण्डयति इति वस्तुत आत्मदण्डः 'लोए से अणज्जधम्मे अहाहु' लोके सोऽनार्यधर्मा -इति आहु स्तीर्थंकराः। तीर्थंकरा हि एवमुक्तवन्तो ये लोके हरितादिजीवानां विराधकाः, ते सर्वेऽपि अनार्यधर्माणः। ये आत्मसुखमुद्दिश्य जीवान् विराधयति तथा बीजसंबन्धिफलपुष्पपर्णस्थजीवानां विनाशका न तेषां विनाशका वस्तुतः परविराधकाः आत्मानमेव विराधयन्ति। तीर्थंकरास्तान् अनार्यधर्माणः कथितवन्तः। तेषां विराधनेन नात्मसुखम् किन्तु विराधनाजनितपापेन दुःखमेव केवलमिति भावः ॥९॥

मूलम्--गब्भाइ मिज्जंति बुया बुयाणा णरा परे पंचसिहा कुमारा।
जुवाणगा मज्झिम थेरगाय
चयंति ते आउक्खए पलीणा ॥१०॥

छाया--गर्भे म्रियन्ते ब्रुवन्तोऽब्रुवन्तश्च नराः परे पंचशिखाः कुमाराः।
युवानो मध्यमाः स्थविराश्च त्यजन्ति ते आयुःक्षये प्रलीनाः ॥१०॥

टीकार्थ--जो पुरुष अपने सुख के लिए बीज का घात करता है, वह बीज संबंधी फल, पुष्प, आदि का भी विनाशक है। ऐसा परविराधक वस्तुतः अपनी ही आत्मा की विराधना करता है। तीर्थंकर उसे आनार्यधर्मी कहते हैं। उन जीवों की विराधना करने से आत्मा को सुख की प्राप्ति नहीं होती वरन् विराधनाजनित पाप से दुःख ही होता है ॥९॥

ટીકાર્થ--જે પુરુષ પોતાના સુખને માટે બી નો ઘાત કરે છે તે બી સંબંધી ફલ, પુષ્પ, પત્ર આદિનો પણ વિનાશક બને છે. આ પ્રકારે પરની વિરાધના કરનાર પુરુષ પોતાના આત્માની જ વિરાધના કરે છે. તીર્થંકરોએ એવા પુરુષને અનાર્યધર્મી કહ્યો છે. તે જીવોની વિરાધના કરવાથી આત્માને સુખની પ્રાપ્તિ થતી નથી, ઉલટાં વિરાધનાજનિત પાપકર્મને કારણે દુઃખની જ પ્રાપ્તિ થાય છે. ।।ગાથા ૯।।

अन्वयार्थः—(गब्भाइ मिज्जंति) गर्भे म्रियन्ते हरितवनस्पतिछेदकाः (बुया बुयाणा) ब्रुवन्तोऽब्रुवन्तश्च-व्यक्तवाचोऽव्यक्तवाचश्च म्रियन्ते (परे णरा) परे नराः तथाऽन्ये-पुरुषाः (पंचसिहा कुमारा) पंचशिखाः कुमाराः-कुमारावस्थायामेव-

'गब्भाई मिज्जंति' इत्यादि।

शब्दार्थ—'गब्भाइ मिज्जंति-गर्भे म्रियते' हरी वनस्पतिका छेदन करने वाला जीव गर्भ में ही मरजाता है 'बुयाबुयाणा-ब्रुवन्तोऽब्रुवन्तश्च' तथा कोई स्पष्ट बोलने की अवस्था में और कोई अस्पष्ट बोलाने की अवस्था में ही मरजाते है 'परे णरा-परे नराः' तथा दूसरे पुरुष पंचसिहा कुमारा-पंच शिखाः कुमाराः' पांच शिखावाले कुमार अवस्था में ही मरजाते हैं 'जुवाणगा मज्झिम थेरगाय-युवानः मध्यमाः स्थविरश्च' कोई युवान होकर तथा कोई आधी उमर वाला होकर एवं कोई वृद्ध होकर मरजाते हैं 'आउक्खए पलीणा ते चयंति-आयुः क्षये प्रलीनाः ते त्यजंति' इस प्रकार बीज आदि का नाश करने वाले प्राणी सभी अवस्थाओं में आयु क्षीण होने पर अपने शरीर को छोड देते हैं ॥१०॥

अन्वयार्थ—जो पुरुष वनस्पतिकाय की विराधना करते हैं, उनमें से कोई परभव में गर्भ में ही मरजाते हैं, कोई स्पष्ट बोलने की अवस्था

'गब्भाइ' मिज्जंति' ઈત્યાદિ-

શબ્દાર્થ—'गब्भाइ मिज्जंति-गर्भे म्रियन्ते' લીલોતરી વનસ્પતિનું છેદન કરવાવાળો જીવ ગર્ભમાં જ મરી જાય છે. 'बुया बुयाणा-ब्रुवन्तोऽब्रुवन्तश्च' તથા કોઈ સ્પષ્ટ બોલવાની અવસ્થામાં અને કોઇ અસ્પષ્ટ બોલવાની અવસ્થામાં જ મરી જાય છે. 'परे णरा-परे नराः' તથા બીજા પુરૂષો "पंचसिहा कुमारा-पंचशिखाः कुमाराः' પાંચ શિખાવાળા-અર્થાત્ બાલ્ય અવસ્થામાં જ મરી જાય છે. 'जुवाणगा मज्झिमथेरगा य-युवानः- मध्यमाः स्थविराश्च' કોઇ યુવાન થઈને તથા કોઈ અધિ ઉમરવાળા થઈને અને કોઈ વૃદ્ધ બનીને મરી જાય છે. 'आउक्खये पलीणा ते चयंति-आयुःक्षये प्रलीनाः ते त्यजन्ति' આ રીતે બી વિગેરેના નાશ કરવાવાળા પ્રાણી બધી જ અવસ્થાઓમાં આયુષ્ય ક્ષીણ થાય ત્યારે પોતાના શરીરને છોડી દે છે. ॥૧૦॥

સૂત્રાર્થ—જે પુરુષો વનસ્પતિકાયની વિરાધના કરે છે, તેમાંથી કોઈ પરભવમાં ગર્ભમાં જ મરી જાય છે, કોઈ તોતડું બોલવાની અવસ્થામાં મરી

म्रियन्ते, (जुवाणगा मज्झिमथेरगा य) युवानः मध्यमाः स्थविराश्च (आउक्खए पलीणा ते चयंति) आयुःक्षये ते प्रलीनास्त्यजंति-अनेन प्रकारेण स्वशरीरं त्यजन्तीति ॥१०॥

टीका—वनस्पतिजीवानां ये विराधकास्तेषां कीदृशं फलं भवतीति जिज्ञासामालक्ष्य तत्फलं कथयति सूत्रकारः। भोः ! शिष्याः ! ये खलु वनस्पतिजीवान् विराधयन्ति ते अनियताऽऽयुषो भवन्ति अकाले मृत्युभाजो भवन्ति। तथाहि इह ये वनस्पतिकायोपमर्दकाः प्राणिनस्ते बहुजन्मसु 'गब्भाई' गर्भे एव 'मिज्जंति' म्रियन्ते, कललबुदबुदमांसपेशी गर्भावस्थायामेव मृत्युमुखं प्रविशन्ति। न गर्भादपि तावद्विनिःसृता भवन्ति। केचन पुनः 'बुयाबुयाणा' ब्रुवन्तोऽब्रुवन्तश्च म्रियन्ते। गर्भाद्विनिर्गतानां स्पष्टवाचः प्रयोगात् पूर्वमेव मरणमुपयान्ति,

में कोई तुतलाने की अवस्था में कोई कुमार अवस्था में, कोई युवावस्था में, प्रौढ़ अवस्था में या स्थविर अवस्था में मरते हैं। अर्थात् किसी भी अवस्था में उन्हें मरना पड़ता है ॥१०॥

टीकार्थ—वनस्पतिकाय के विराधक को किस प्रकार का फल भोगना पड़ता है ? इस जिज्ञासा को लक्ष्य में रखकर सूत्रकार फल कहते हैं-हे शिष्यो ! जो वनस्पतिजीवों की विराधना करता है, वह अनियत आयु वाला होता है, अकाल मृत्यु का भागी होता है। वनस्पतिघातक कोई-कोई बहुत जन्मों में गर्भावस्था में ही मर जाते हैं अर्थात् कलल, बुदबुद, मांसपेशी, गर्भ अवस्था में ही मृत्यु को प्राप्त हो जाते हैं। वे गर्भ से बाहर नहीं निकल पाते। कोई गर्भ से बाहर निकलते हैं तो अस्पष्ट उच्चारण करने की अवस्था में या स्पष्ट उच्चारण

જાય છે, કોઈ સ્પષ્ટ બોલવાની અવસ્થામાં મરી જાય છે, કોઈ કુમારાવસ્થામાં મરી જાય છે, કોઈ યુવાવસ્થામાં, તો કોઈ પ્રૌઢાવસ્થામાં અને કોઇ સ્થવિર અવસ્થામાં મરી જાય છે. એટલે કે કોઇ પણ અવસ્થામાં તેમને મરવું તો પડે છે. ॥૧૦॥

ટીકાર્થ—વનસ્પતિકાયની વિરાધના કરનારને કેવું ફળ ભોગવવું પડે છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા સૂત્રકાર કહે છે કે-હે શિષ્યો ! જે મનુષ્ય વનસ્પતિ જીવોની વિરાધના કરે છે, તે અનિયત આયુવાળો હોય છે, અથવા અકાળ મૃત્યુ પણ પામે છે. વનસ્પતિજીવોનો ઘાત કરનારા કોઈ કોઇ જીવો તો ઘણાં ખરાં જન્મોમાં ગર્ભાવસ્થામાં જ મરણ પામે છે. એટલે કે કલલ, બુદ્‌બુદ માંસપેશી કે ગર્ભ અવસ્થામાં જ મરણ પામે છે. એટલે કે તેઓ ગર્ભમાંથી બહાર તો નીકળી જ શકતા નથી. એવાં કોઇ કોઈ જીવો જો ગર્ભમાંથી બહાર નીકળે છે, તો અસ્પષ્ટ ઉચ્ચારણ કરવાની (તોતડી ભાષા

केचन कचन विशिष्टवाचो भूत्वा म्रियन्ते। तथा–'परे णरा' परे नराः 'पंचसिहा कुमारा' पंचशिखाः कुमाराः। केचनाऽकृतशिखाकर्माण एव म्रियन्ते, केचन पुनः कौमारमासाद्य म्रियन्ते 'जुवाणगा' युवान एव केचन म्रियन्ते। मज्झिम' मध्यमाः–अर्द्धवयस्का एव मृत्युशरणमाविशन्ति। 'थेरगा य' स्थविराश्च केचन प्राप्य वृद्धावस्थां विविधरोगेण मरणमुपयान्ति। तस्मादेवं सर्वास्वप्यवस्थासु षड्जीवनिकायविराधकाः 'आउक्खए' आयुषः क्षये 'पलीणा' प्रलीनाः–विविधव्याधिग्रस्ताः 'चयंति' त्यजन्ति देहं त्यजन्ति म्रियन्ते विविधदुःख ज्वालाज्वलिताः भवन्ति। अथवा–प्रलीनाः व्याधिग्रस्ताः सन्तः आयुस्त्यजन्ति। एवमेव परेऽपि षड्जीवनिकायविराधका विविधदुःखदावाग्निदग्धा अनियतायुर्भाजो भवन्तीति ॥१०॥

मूलम्–संबुज्झहा जंतवो माणुसत्तं दट्ठुं भयं बालिसेणं अलंभो।
एगंतदुक्खे जरिए व लोए सकम्मुणा विप्परियासुवेइ॥११॥

करना प्रारंभ करते ही मर जाते हैं कोई पंचशिखा कुमार अवस्था में अर्थात् चुडाकर्म संस्कार होने से पहिले मर जाते हैं कोई युवावस्था में मरते हैं, कोई प्रौढ होकर मरते हैं कोई वृद्धावस्था में विविध व्याधियों के शिकार होकर मरते हैं। इस प्रकार वनस्पतिकाय के जीवों की हिंसा करनेवाले सभी अवस्थाओं में मरते हैं। वे विविध प्रकार के दुःखों की ज्वालाओं में जलते हैं। इसी प्रकार छहों जीवनिकायों के विराधकों के विषय में जानना चाहिए अर्थात् वे भी अल्पायु एवं अनियतायु होकर मृत्यु को प्राप्त होते हैं ॥१०॥

બોલવાની) અવસ્થામાં જ મરણ પામે છે અથવા સ્પષ્ટ બોલવાની અવસ્થાનો પ્રારંભ થતાં જ મરણ પામે છે. કોઈ પંચશીખા કુમારાવસ્થામાં જ એટલે કે બાળમોવાળા લેવરાવ્યા પહેલાં જ મરણ પામે છે. કોઇ યુવાવસ્થામાં જ મરણ પામે છે, કોઈ પ્રૌઢ અવસ્થામાં મરે છે અને કોઈ વિવિધ વ્યાધિઓનો શિકાર બનીને વૃદ્ધાવસ્થામાં મરણ પામે છે. આ પ્રકારે વનસ્પતિકાયના જીવોની હિંસા કરનાર સઘળી અવસ્થાઓમાં મરે છે. તેઓ વિવિધ પ્રકારનાં દુઃખોની જ્વાળામાં બળ્યા કરે છે આ પ્રકારનું કથન છએ જીવનિકાયોના વિરાધકોના વિષે પણ સમજવું જોઇએ. એટલે કે તે જીવોની હિંસા કરનારા લોકો પણ અલ્પાયુ હોય છે અને અનિયત ઉમરે કે અકાળે મૃત્યુને ભેટનારા હોય છે. ॥૧૦॥

छाया— संबुध्यध्वं जंतवो मनुष्यत्वं दृष्ट्वा भयं बालिशेनालभ्यः।
एकान्तदुःखो ज्वरित इव लोकः स्वकर्मणा विपर्यासमुपैति ॥११॥

अन्वयार्थः—(जंतवो) हे जन्तवः हे प्राणिनः (माणुसत्तं) मनुष्यत्वं-मनुजभवं दुर्लभं (संबुज्झहा) संबुध्यध्वं-जानीत (भयं दट्ठुं) भयं तिर्यगादिभवसंबंधि दुःखं दृष्ट्वा (बालिसेणं अलंभो) बालिशेन विवेकरहितपुरुषेण अलभ्यः उत्तमविवेको न लभ्यते इत्यपि जानीत (लोए) अयं लोकः (जरिए व) ज्वरित इव (एगंतदुक्खे)

'संबुज्झहा जंतवो' इत्यादि।

शब्दार्थ—'जंतवो-जंतवः' हे जीवों 'माणुसत्तं-मनुष्यत्वं' मनुष्य भव की दुर्लभताको 'संबुज्झहा-संबुध्यध्वं' समझलो 'भयं दट्ठुं-भयं दृष्ट्वा' भय को अर्थात् नरक तथा तिर्यंच आदि योनिके भय को देखकर 'बालिसेणं अलंभो-बालिशेनालभ्यः' विवेकहीन पुरुष को उत्तम विवेकका अलाभ जानकर बोध प्राप्त करो 'लोए-लोकः' यह लोक 'जरिए व-ज्वरित इव' ज्वर से पीडित के जैसा 'एगंतदुक्खे-एकान्तदुःखी' सब प्रकार से दुःखी है 'सकम्मुणा विपरियासुवेइ-स्वकर्मणा विपर्यासमुपैती' यह अपने कर्मसे सुख को चाहता हुआ दुःख को ही प्राप्त करता है ॥११॥

अन्वयार्थ—हे जीवो! मनुष्यभव दुर्लभ है, इस तथ्य को समझो। यह भी समझलो कि अज्ञानी जनों को विवेक की प्राप्ति नहीं होती। तिर्यंच आदि भवों संबंधी भय दुःख को देख कर यह समझो कि यह लोक ज्वरग्रस्त की भाँति एकान्त रूप से दुःखी हो रहा है। वह अपने

'संवुज्झहा जंतवो' ઇત્યાદિ-

શબ્દાર્થ—'जंतवो-जंतवः' હે જીવો 'मणुस्सत्तं-मनुष्यत्वं' મનુષ્યભવની દુર્લભતાને 'संबुज्झहा-संबुध्यध्वम्' સમજી લો 'भयं दट्ठुं-भयं दृष्ट्वा' ભયને અર્થાત્ નરક તથા તિર્યંચ વિગેરે યોનીના ભયને જોઇને 'बालिसेणं अलंभो-बालिशेनालभ्यः' વિવેક વિનાના પુરૂષને ઉત્તમ વિવેકનો અલાભ સમજીને બોધ પ્રાપ્ત કરો 'लोए-लोकः' આ લોક 'जरिएव-ज्वरित इव' તાવથી પીડા પામેલાની જેમ 'एगंतदुक्खे-एकान्तदुःखी' બધી રીતે દુઃખી છે. 'सकम्मुणा विपरियासुवेइ-स्वकर्मणा विपर्यासमुपैति' આ પોતાના કર્મથી સુખને ઇચ્છતા થકા દુઃખને જ પ્રાપ્ત કરે છે. ॥ ૧૧ ॥

સૂત્રાર્થ—હે જીવો ! મનુષ્યભવ દુર્લભ છે, આ તથ્યને સમજો. વળી એ વાત પણ સમજી લો કે અજ્ઞાની જનોને વિવેકની પ્રાપ્તિ થતી નથી. તિર્યંચ આદિ ભવોના ભય તથા દુઃખોને જોઇને એટલું તો સમજી લો કે આ લોક જ્વરમાં જકડાયેલાની જેમ એકાન્ત રૂપે દુઃખનો અનુભવ કરી રહ્યો

एकान्तदुःखी म्रियते (सकम्मुणा विपरियासुवेइ) स्वकर्मणा-स्वसुखमिच्छन्नपि विपर्यासं दुःखमुपैति प्राप्नोतीति ॥११॥

टीका--प्राण्युपमर्दकानामनियताऽऽयुष्मत्त्वं संपधार्य सुधर्मस्वामी जीवानुदिश्य कथयति। हे जन्तवो जीवाः भव्यप्राणिनः 'संवुज्झहा' संबुध्यध्वं बोधं प्राप्नुत यूयम्, नहि कुशीलपाषण्डिनो लोकाः स्वपरत्राणाय भवन्ति लोकानाम्।

'माणुस्स खेत जाई कुलरूवारोग्गमाउयं वुद्धी।
सवणोवग्गह सद्धा संजमो य लोगंमि दुल्लहाइं॥
छाया--मानुष्यं क्षेत्रं जातिः कुलं रूपमारोग्यमायुः बुद्धिः।
श्रवणावग्रहः श्रद्धा संयमश्च लोके दुर्लभानि ॥१॥

ही कर्मों से विपर्यास को प्राप्त हो रहा है अर्थात् सुख की इच्छा करता हुआ भी दुःख को प्राप्त हो रहा है ॥११॥

टीकार्थ--जीवों का उपमर्दन करने वालों की आयु की अनियतता का विचार करके सुधर्मा स्वामी संसारी जीवों को उद्देश्यकरके कहते हैं-हे भव्य जीवो! समझो, बूझो, बोध प्राप्त करो। कुशील एवं पाखण्ड में प्रवृत्त लोग स्व-पर का त्राण (रक्षा) करने में समर्थ नहीं हैं, अतएव समीचीन (सत्य) धर्म के स्वरूप को समझो। कहा है-'माणुस्स खेत्तजाई' इत्यादि।

मनुष्यत्व आर्यक्षेत्र, उत्तम जाति, उत्तम कुल, रूप, आरोग्य, दीर्घ आयु, बुद्धि, धर्म का श्रवण, धर्मग्रहण, श्रद्धा और संयम की प्राप्ति होना इस लोक में अति दुर्लभ है ॥१॥

છે. તે પોતાનાં જ કર્મોનાં ફળ રૂપે વિપરીત દશાનો અનુભવ કરી રહ્યો છે એટલે કે સુખની ઇચ્છા કરવા છતાં પણ દુઃખનો જ અનુભવ કરી રહ્યો છે. ॥૧૧॥

ટીકાર્થ--જીવોનું ઉપમર્દન (હિંસા) કરનારના આયુની અનિયમિતતાનો વિચાર કરીને, સુધર્મા સ્વામી સંસારી જીવોને ઉદ્દેશીને આ પ્રમાણે કહે છે-'હે ભવ્ય જીવો! સમજો, બૂઝો, બોધ પ્રાપ્ત કરો. કુશીલ અને પાખંડી લોકો પોતાનું કે પરનું ત્રાણ (રક્ષણ) કરી શકતા નથી, તેથી ધર્મના સાચા સ્વરૂપને સમજો. કહ્યું પણ છે કે-'माणुसखेत्त जाई' ઇત્યાદિ

'મનુષ્યત્વ, આર્યક્ષેત્ર, ઉત્તમજાતિ, ઉત્તમકુળ, રૂપ, આરોગ્ય, દીર્ઘ આયુ, બુદ્ધિ, ધર્મશ્રવણ, ધર્મગ્રહણ, શ્રદ્ધા અને સંયમની પ્રાપ્તિ થવી તે આ લોકમાં અતિ દુર્લભ છે' ॥૧॥

तदेवं यो धर्मं नाचरति तस्य मानुष्यमतिदुर्लभम् । अतो–'माणुसत्तं' मनुष्यत्वम्, दुर्लभं जानीहि। तथा–जन्मजरामरणरोगशोकादि नारकादिषु चाऽतितीव्रम् । 'भयं दट्ठु' भयं दृष्ट्वा 'बालिसेणं अलंभो' बालिशेन सदसद्विवेकहीनेन पुरुषेण अलभ्यः लब्धुमयोग्यो धर्म इत्येतदपि दृष्ट्वा विचार्य्यं। तथा निश्चितमवगतव 'एकांतदुक्खे' एकान्तदुःखः यत्र सुखलेशोऽपि नास्ति सर्वथा दुःखमेव लोकानाम् 'जरिए व' ज्वरित इव, यथा ज्वराक्रान्तः एकान्तं दुःखमेवाऽनुभवेत्, तथा 'लोए' अयमपि लोको दुःखभाजनम् इत्यवगम्य। 'संबुज्झहा' संबुध्यध्वम्–सम्यग् बोधं प्राप्नुत, सर्वथा दुःखसंकुलोऽय संसारिनिवहः। क्षुधितो यथा अन्नाभावे पीडयते, पिपासितो जलमन्तरा, वृश्चिकदष्टः प्रतिक्षणं पीडयते तथैवायं लोको ज्वराक्रान्त इव सर्वथा दुःखितो भवतीति। एवं दुःख-

---

इस प्रकार जो धर्म का आचरण नहीं करता उसे मनुष्य भव की प्राप्ति होना अत्यन्त दुर्लभ है। इस कारण मनुष्यत्व को दुर्लभ समझो। तथा नारक आदि भवों में जन्मजरामरण रोग शोक आदि के दुःख को देखकर तथा अविवेकी जन धर्म को प्राप्त नहीं कर पाते, इस बात का विचार करो। तथा यह भी विचार करो कि यह लोक उसी प्रकार दुःखी और संतप्त हो रहा है जैसे ज्वरग्रस्त प्राणी। यह सब विचार करके सम्यक् बोध को प्राप्त करो।

जैसे भूखा मनुष्य अन्नके अभाव में पीड़ा का अनुभव करता है। पिपासा से व्याकुल पुरुष जल के विना छटपटाता है, विच्छू का डँसा प्रतीक्षण तड़फता रहता है, उसी प्रकार यह लोक ज्वराक्रान्त की भाँति सर्वथा दुःखों से पीड़ित रहता है, इस प्रकार दुःखों से आकुल इस लोक

આ પ્રકારની સઘળી અનુકૂળતાઓ મળવા છતાં જે માણસ ધર્મનું આચરણ કરતો નથી, તેને ફરી મનુષ્ય ભવની પ્રાપ્તિ થવી અત્યન્ત દુર્લભ છે. આ કારણે મનુષ્યત્વને દુર્લભ સમજો. તથા નારક, તિર્યંચ આદિ ભવોમાં જન્મ, જરા, મરણ, રોગ, શોક આદિના દુઃખને દેખીને પણ અવિવેકી માણસો ધર્મને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી, આ વાતનો વિચાર કરો. તથા એવો વિચાર પણ કરવો જોઈએ કે આ લોક જવરગ્રસ્ત જીવના જેવો જ દુઃખી અને સંતપ્ત છે. આ બધી બાબતોનો વિચાર કરીને સમ્યક્ બોધને પ્રાપ્ત કરો.

જેવી રીતે ભૂખ્યો માણસ અન્નના અભાવને લીધે પીડાનો અનુભવ કરે છે, જેમ તૃષાથી વ્યાકુળ થયેલો પુરુષ પાણીને માટે તરફડિયાં મારે છે, જેમ વીંછીએ ડંખ માર્યો હોય એવો પુરુષ ડંખની પીડાથી પ્રતિક્ષણ તરફડતો રહે છે, એજ પ્રમાણે આ લોક (આ લોકના જીવો) જવરગ્રસ્ત વ્યક્તિની જેમ નિરન્તર દુઃખોથી પીડાતો જ રહે છે. આ પ્રકારે દુઃખોથી

संकुले लोके 'क्रूरकर्मकारी 'सकम्मुणा' स्वकृतप्राणातिपातादिक्रूरकर्मणा। विपरियासुवेइ' विपर्यासमुपैति सुखमिच्छता प्राणातिपातादिकमाचरता दुःखमापद्यते-चातुर्गतिकः संसारः परिभ्रम्यते ॥११॥

मूलम्-इहेग मूढा पवियंति मोक्खं आहारसंपज्जणवज्जणेणं।
एगे य सीओदगसेवणेणं हुएण एगे पवयंति मोक्खं॥१२॥

छाया—इहैके मूढा प्रवेदयन्ति मोक्षमाहारसम्पज्जननवर्जनेन।
एके च शीतोदकसेवनेन हुतेन एके प्रवदन्ति मोक्षम् ॥१२॥

में क्रूर कर्म करनेवाला जीव अपने ही किये पाप कर्मों के द्वारा विपर्यास को प्राप्त होता है अर्थात् सुख पाने की अभिलाषा से हिंसा आदि पापों का आचरण करता है, किन्तु उन पापों के परिणामस्वरूप उलटा दुःखों का ही भागी होता है-संसार में परिभ्रमण करता है ॥११॥

'इहेगमूढा' इत्यादि।

शब्दार्थ—'इह-इह' इस जगत् में अथवा इस मोक्ष के संबंध में 'एगे-एके' कोई 'मूढा-मूढाः' मूर्ख जन 'आहारसंपज्जणवज्जणेणं-आहारसंपज्जननवर्जनेन' नमक खाना छोड देनेसे 'मोक्खं पवयंति-मोक्षं प्रवदन्ति' मोक्ष प्राप्ति होना कहते हैं 'एगे य-एके च' और कोई 'सीओदगसेवणेण-शीतोदकसेवनेन' शीतल जल का सेवन करनेसे मोक्ष होना कहते हैं 'एगे-एके' कोई 'हुएण-हुतेन' होम करने से 'मोक्खं पवयंति' मोक्षं प्रवदन्ति' मोक्ष होना कहते हैं ॥१२॥

પીડાતા આ લોકમાં ક્રૂર કર્મો કરનારા જીવો પોતે કરેલાં પાપકર્મોને કારણેજ વિપરીત દશાનો અનુભવ કરે છે. આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે સુખ પ્રાપ્ત કરવાથી અભિલાષાથી હિંસા આદિ પાપોનું આચરણ કરે છે, પરન્તુ તે પાપોના પરિણામ સ્વરૂપે સુખને બદલે દુઃખોનો જ ઉપભોગ કરે છે એટલે કે સંસારમાં પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે અને જન્મ, જરા, મરણ આદિ દુઃખોનો અનુભવ કર્યા કરે છે. ॥૧૧॥

'इहेग मूढा' ઇત્યાદિ-

શબ્દાર્થ—'इह-इह' આ જગતમાં અથવા આ મોક્ષના સંબંધમાં 'एगे-एके' કોઈ 'मूढा-मूढाः' મૂર્ખ લોકો 'आहारसंपज्जणवज्जणेणं-आहारसंपज्जनन वर्जनेन' મીઠું ખાવાનું છોડી દેવાથી 'मोक्खं पवयंति-मोक्षं प्रवदन्ति' મોક્ષની પ્રાપ્તિ થવાનું કહે છે, 'एगे य-एके च' અને કોઈ 'सीओदगसेवणेण-शीतोदकसेवनेन' ઠંડા પાણીનું સેવન કરવાથી મોક્ષ થવાનું કહે છે 'एगे-एके' કોઈ 'हुएण-हुतेन' હોમ કરવાથી 'मोक्खं पवयंति-मोक्षं प्रवदन्ति' મોક્ષ થવાનું કહે છે. ॥ ૧૨॥

अन्वयार्थः-(इह) इहास्मिन् लोके (एगे) एके केचन (मूढा) मूढाः-विवेकविकलाः (आहारसंपज्जणवज्जणेणं) आहारसंपज्जननवर्जनेन-लवणत्यागेन (मोक्खं पवयंति) मोक्षं प्रवदन्ति कथयन्ति (एगे य) एके च केचन मूर्खाः सदसद्विवेकविकलाः (सीओदगसेवणेण) शीतोदकसेवनेन मोक्षं प्रवदन्ति तदा (एगे) एके केचन (हुएण) हुतेन-होमकरणेन (मोक्खं पवयंति) मोक्षं प्रवदन्ति इति ॥१२॥

टीका—'इह' मनुष्यलोके मोक्षगमनाधिकारे 'एगे' एके केचन अज्ञातशास्त्रतत्त्वज्ञाः 'मूढा' मूर्खाः-सदसद्विवेकविकलाः 'आहारसंपज्जणवज्जणेणं' आहारसंपज्जननवर्जनेन, आह्रियते तृप्त्यै इति आहारः ओदनादिः अभ्यवहरणीयं वस्तुजातम् तस्याऽऽहारस्य संपत् रसपुष्टिः, तादृशीं पुष्टिं जनयति इति आहार-

---

अन्वयार्थ-इस लोक में कोई कोई मूढ जन नमक खाना त्याग देने से मोक्ष की प्राप्ति होना कहते हैं। कोई अज्ञानी शीत सचित्त जल के सेवन से मोक्ष कहते हैं और कोई अविवेकी होम करने से मोक्ष की प्राप्ति होना कहते हैं ॥१२॥

टीकार्थ—मोक्षगमन के अधिकारी इस मनुष्यलोक में शास्त्र के तत्त्व से अनभिज्ञ एवं सत्-असत् के विवेक से हीन कोई कोई लोग नमक का त्याग कर देने से मोक्ष प्राप्ति होना कहते हैं। मूल गाथा में लवण के लिए 'आहारसंपज्जणण' शब्द का प्रयोग किया है। उसका अर्थ यों है-तृप्ति के लिए जो ओदन आदि का आहरण ग्रहण किया जाता है, वह आहार कहलाता है। उस आहार की संपत् अर्थात् रस पुष्टि को जनन-उत्पन्न करनेवाला 'आहारसंपज्जनन' कहलाता है। नमक

સૂત્રાર્થ—આ લોકમાં કોઈ કોઇ લોકો એવું કહે છે મીઠાનો ત્યાગ કરવાથી મોક્ષ મળે છે, તો કોઇ અજ્ઞાની જીવ એવું કહે છે કે સચિત્ત શીતળ જળના સેવનથી મોક્ષ મળે છે, તો કોઈ અવિવેકી લોકો એવું કહે છે કે હોમ કરવાથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૧૨॥

ટીકાર્થ—મોક્ષગમનના અધિકારી એવા આ મનુષ્યલોકમાં, શાસ્ત્રના તત્ત્વથી અનભિજ્ઞ અને સત્-અસત્‌ના વિવેકથી વિહીન કોઇ કોઇ પુરુષો એવું કહે છે કે મીઠાનો ત્યાગ કરવાથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. મૂળ ગાથામાં 'લવણ' ને માટે 'આહારસંપજ્જણણ' પદનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે-તૃપ્તિને માટે જે ભાત આદિ ખાદ્ય પદાર્થો લેવામાં આવે છે, તેમને આહાર કહે છે. તે આહારની સંપત એટલે કે તે આહારના સ્વાદ (રસ)ની પુષ્ટિ કરનારા પદાર્થને 'આહાર-સમ્પજ્જનન' આહાર સમ્પત્

संपञ्जननं लवणं, लवणेन हि भोजनस्य रसपुष्टिः, संपाद्यते। तस्य लवणस्य वर्जनं त्यागः तेन-आहारसंपज्जनवर्जनेन केवललवणपरित्यगेनैव, मोक्खं' मोक्षम् 'पवयंति' प्रवदन्ति, मोक्षप्राप्तिर्लवणवर्जनेन हि भवति। तदुक्तं-

'लवणविहूणा य रसा, चक्खूविहीणा य इंदियग्गामा।
धम्मो दयाइ रहिओ सोक्खं संतोसरहियं नो ॥

छाया—लवणविहीनाश्च रसाः चक्षुर्विहीनाश्चेन्द्रियग्रामाः।
धर्मो दयया रहितः सौख्यं संतोष रहितं नो ॥

तथा 'एगे य' एके च 'सीओदगसेवणेणं' शीतोदकसेवनेन मोक्षं प्रवदन्ति, शीतजलसेवनेन सचित्तापूकायपरिभोगेन। तत्र एवं वदन्ति-यथा जलं बाह्यमलं शरीरादपनयति, तथा-आन्तरमलमप्यपनयति। दृश्यते हि भूरजसाऽऽच्छन्नवस्त्रस्य मलापनयनं जलेन भवति। तथाऽन्तराशुद्धिरप्युदकादेव सम्पाद्यते इति। तथा-

आहार की रसपुष्टि करता है, उसके बिना बहुमूल्य आहार भी नीरस ही रहता है। कहा है-लवणविहूणा य रसा इत्यादि।

'लवण रहित रस, नेत्र रहित इन्द्रियां, दया से रहित धर्म और सन्तोष रहित सुख तुच्छ हैं'।

तथा कोई कोई शील (सचित्त) जल के सेवन से मोक्ष कहते हैं। उनका कथन है-जैसे जल शरीर के बाह्य मल को दूर करता हैं, उसी प्रकार आन्तरिक मल को भी निवारण करता है। रेत या धूल से गँदले वस्त्र का मैल जल से धुलजाता है, यह प्रत्यक्ष देखा जाता है, उसी प्रकार आन्तरिक शुद्धि भी जल से ही होती है।

જનન' અથવા 'આહાર સંપત્' કહે છે. મીઠું આહારમાં રસપુષ્ટિ કરે છે. મીઠા વિના બહુમૂલ્ય આહાર પણ નીરસ (સ્વાદ વિનાનો-ફીકો) લાગે છે. કહ્યું પણ છે કે -'લવણવિહૂણા ય રસા' ઈત્યાદિ-

'લવણ રહિત રસ, નેત્ર રહિત ઇન્દ્રિયો, દયારહિત ધર્મ અને સંતોષ-રહિત સુખ તુચ્છ છે.'

તથા કોઈ કોઈ માણસો એવું કહે છે કે શીત (સચિત) જળના સેવનથી મોક્ષ મળે છે. તેઓ એવી દલીલ કરે છે કે-જેમ જળ શરીરના બાહ્ય મળનું નિવારણ કરે છે, એજ પ્રમાણે આન્તરિક મળનું પણ નિવારણ કરે છે, રજ, ધૂળ આદિ વડે ગંદાં થયેલાં કપડાંનો મેલ જેમ પાણી વડે ધોવાઈ જાય છે, એ વાત તો પ્રત્યક્ષ દેખી શકાય છે, એજ પ્રમાણે પાણી વડે આન્તરિક શુદ્ધિ પણ થઈ શકે છે.

'एगे' एके तापसाः 'हुएण' हुतेन-हवनेन 'मोक्खं' मोक्षम् 'पवयंति' प्रवदन्ति। यथा हि वह्निः स्वर्णादीनां मलमपनयति, तथा-अग्निहोत्रं जुहुयादित्यग्निहोत्राऽग्निरपि आत्मनो मलमपनीय गमयति मोक्षमिति ॥१२॥

लवणाहारादिपरिवर्जनान्मोक्षो भवतीत्यसंबद्धमलापिनां मतमपनेतुं सूत्रकार आह-'पाओ सिणाणादिसु' इत्यादि।

मूलम्—पाओ सिणाणाइसु नत्थि मोक्खो
खारस्स लोणस्स अणासणेणं।
ते मज्जमंसं लसुणं च भोच्चा
अन्नत्थ वासं परिकप्पयंति ॥१३॥

छाया—प्रातः स्नानादिषु नास्ति मोक्षः क्षारस्य लवणस्याऽनशनेन।
ते मद्यं मांसं लशुनं च भुक्त्वा अन्यत्र वासं परिकल्पयन्ति ॥१३॥

और कोई कोई तापस हवन से मोक्ष प्राप्ति मानते हैं। उनका कहना है कि अग्नि स्वर्ण आदि के मल को हटा देती है, उसी प्रकार अग्निहोत्र की अग्नि भी आत्मा के मैल को दूर करके मोक्ष में पहुँचा देती है ॥१२॥

लवण का त्याग करने से मोक्ष होता है, इत्यादि असम्बद्ध प्रलाप करने वालों के मत का निराकरण करने के लिए सूत्रकार कहते हैं—
'पाओ सिणाणादिसु' इत्यादि।

शब्दार्थ—'पाओ सिणाणादिसु-प्रातः स्नानादिषु' प्रातः कालके स्नान आदिसे 'मोक्खो नत्थि-मोक्षो नास्ति' मोक्षप्राप्ति नहीं होती है

કોઇ કોઈ તાપસો એવું માને છે કે હવન કરવાથી મોક્ષ મળે છે. તેઓ એવું પ્રતિપાદન કરે છે કે જેમ અગ્નિ સુવર્ણ આદિનો મેલ દૂર કરીને તેની શુદ્ધિ કરે છે, એજ પ્રમાણે અગ્નિહોત્રની અગ્નિ પણ આત્મા પરના મેલને દૂર કરીને મોક્ષપ્રાપ્તિ કરાવે છે. ાગાથા ૧૨ા

'મીઠાનો ત્યાગ કરવાથી, સચિત્ત જળનું સેવન કરવાથી અને હોમહવન કરવાથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે,' આ પ્રકારની પૂર્વોક્ત માન્યતાઓનું નિરાકરણ (ખંડન) કરવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે કે-'पाओ सिणाणादिसु' ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'पाओ सिणाणादिसु-प्रातः स्नानादिषु' પ્રાતઃકાળના સ્નાન વિગેરેથી 'मोक्खो नत्थि-मोक्षो नास्ति' મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતી નથી તથા "खारस्स

अन्वयार्थः—(पाओ सिणाणादिसु) प्रातः स्नानादिषु प्रभातस्नानेन (मोक्खो नत्थि) मोक्षो नास्ति (खारस्स लोणस्स अणासणेणं) क्षारस्य लवणस्यानशनेन वर्जने नापि मोक्षो न भवति, (ते) ते अन्यतीर्थिकाः (मज्जमंसं लसुणं च भोच्चा) मद्यं मांसं लशुनं च भुक्त्वा (अन्नत्थ) अन्यत्र मोक्षात् भिन्नस्थाने संसारे (वासं परिकप्पयंति) वासं स्वकीयनिवासं परिकल्पयन्ति चातुर्गतिके संसारे परिभ्रमंति ।१३।

टीका—'पाओ सिणाणादिसु' प्रातः स्नानादिषु 'मोक्खो' मोक्षः—अशेषकर्मक्षयरूपः, 'णत्थि' नास्ति—न भवति, प्रभातकालिकसलिलाऽवगाहेन तेषां निश्शीलानां कथमपि मोक्षो न संभवति । प्रत्युत शीतोदकपरिभोगेनाऽपां कायानां

तथा 'खारस्स लोणस्स अणासणेणं-क्षारस्य लवणस्यानशनेन' नमक न खाने से भी मोक्ष नहीं होता 'ते-ते' वे अन्यतीर्थी 'मज्जमंसं लसुणं च भोच्चा-मद्यं मांसं लशुनं च भुक्त्वा' मद्य, मांस, और लशुन खाकर 'अन्नत्थ-अन्यत्र' मोक्षसे अन्यस्थान अर्थात् संसार में 'वासं परिकप्पयंति-वासं परिकल्पयन्ति' चतुर्गतिवाले इस संसार में भ्रमण करते रहते हैं ॥१३

अन्वयार्थ—प्रभातकालीन स्नान करने से मोक्ष नहीं मिलता, क्षार लवण न खाने से भी मोक्ष नहीं मिलता। अन्यतीर्थिक मद्य, मांस और लहसुन का उपभोग करके अन्यत्र अर्थात् मोक्ष से भिन्न संसार में परिभ्रमण करते हैं ॥१३॥

टीकार्थ—प्रभातकाल में स्नान करने से किसी भी प्रकार अशेष कर्मों का क्षय अर्थात् मोक्ष प्राप्त नहीं हो सकता। प्रत्युत सचित्त जल

लोणस्स अणासणेणं-क्षारस्य लवणस्यानशनेन' मीठुं न ખાવાથી મોક્ષ થતો નથી. 'ते-ते' એ અન્યતીર્થિ 'मज्जमंसं लसुणं च भोच्चा-मद्यं मांसं लशुनं च भुक्त्वा' મદ્ય, માંસ, અને લસણ ખાઇને 'अन्नत्थ-अन्यत्र' મોક્ષથી અન્ય સ્થાન અર્થાત્ સંસારમાં જ ભ્રમણ કરતા રહે છે. ॥ ૧૩ ॥

સૂત્રાર્થ—પ્રાતઃકાળે સ્નાન કરવાથી મોક્ષ મળતો નથી, તથા લવણયુક્ત ભોજનનો ત્યાગ કરવાથી પણ મોક્ષ મળતો નથી અન્ય તીર્થિકો મદ્ય, માંસ, અને લસણનો ઉપયોગ કરીને અન્યત્ર જ (મોક્ષથી ભિન્ન એવા સંસારમાં) પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે. ॥૧૩॥

ટીકાર્થ—પ્રભાત કાળે સ્નાન કરવાથી કોઈ પણ પ્રકારે કર્મોનો ક્ષય થતો નથી એટલે કે તેના દ્વારા મોક્ષપ્રાપ્તિ થતી નથી. ઊલટાં તેમ કરનાર

जलाश्रितजीवानां चोपमर्दो जायते, न च जीवानां विनाशात् कदाचिदपि मोक्षाऽवाप्तिः संभवति। न वा जलं मलमपनेतुं सामर्थ्यं धारयति। अथ कथंचिद्बाह्यमलं निराकुर्यादपि किन्तु आन्तरकर्ममलमपनेतुं न कुतोऽपि सामर्थ्यम्। यतो हि भावशुद्ध्यैवाऽऽन्तरमलस्य विनाशः संभवति। भावशुद्धिरहितस्यापि यद्यन्तर्मलापनयनं भवेत्तदाऽनायासेन जलेन मत्स्यादीनां सिद्ध एव मोक्षः स्यात्। तथा-'खारस्स लोणस्स अणासणेणं' क्षारलवणस्याऽनशनेन, लवणपरित्यागमात्रेणाऽपि मोक्षो नैव। लवणोपभोगरहितानां मोक्षो भवतीत्ययुक्तमेव। न चाऽयं नियमो लवण-

के परिभोग से अप्कायिक जीवों का तथा जल के आश्रित रहे हुए अन्य जीवों का उपमर्दन होता है। जीवों की हिंसा करने से कदापि मोक्ष की प्राप्ति का संभव नहीं है। जल में मल को दूर करने का सामर्थ्य भी नहीं है। कदाचित् वह बाह्य मल को किसी प्रकार दूर भी करता हो, तथापि आन्तरिक मल को दूर करने की शक्ति तो उसमें हो ही कैसे सकती है! आन्तरिक मल का विनाश तो भावों की शुद्धि से ही हो सकता है। जो भावों की शुद्धि से रहित है, उसका आन्तरिक मल भी यदि जल से दूर हो जाय तो सदैव जल में रहने वाले मत्स्य आदि को अनायास ही मोक्ष की प्राप्ति हो जाय।

इसी प्रकार खारे लवण को न खाने से अर्थात् लवण का त्याग कर देने मात्र से ही मोक्ष प्राप्ति की आशा नहीं की जा सकती। अतएव लवण न खाने वालों को मोक्ष प्राप्त हो जाता है, यह कथन अयुक्त

માણસો કર્મોનું ઉપાર્જન કરે છે, કારણ કે સચિત્ત જળનો ઉપયોગ કરવાથી અપ્કાયિક જીવોનું તથા જળના આશ્રયે રહેલાં અન્ય જીવોનું ઉપમર્દન થાય છે. જીવોની હિંસા કરવાથી કદી પણ મોક્ષની પ્રાપ્તિ સંભવી શકતી નથી. વળી જળમાં મળને દૂર કરવાનું સામર્થ્ય પણ નથી. કદાચ તે બાહ્ય મળને કોઈ પણ પ્રકારે દૂર કરી શકતું હોય, પરન્તુ આન્તરિક મળને દૂર કરવાની શક્તિ તેમાં કેવી રીતે હોઇ શકે? આન્તરિક મેલનો નિકાલ તો ભાવોની શુદ્ધિ દ્વારા જ થઈ શકે છે. જે વ્યક્તિ ભાવોની શુદ્ધિથી રહિત હોય, તેનો આન્તરિક મેલ પણ જો પાણીથી દૂર થઈ જતો હોય, તો સદૈવ પાણીમાં જ નિવાસ કરનારાં માછલાં, મગર, કાચબા આદિને તો અનાયાસે જ મોક્ષ મળી જાત! એજ પ્રમાણે મીઠાનો અથવા લવણયુક્ત ભોજનનો ત્યાગ કરવા માત્રથી જ મોક્ષ પ્રાપ્તિની આશા રાખી શકાય નહીં. તેથી લવણ ન ખાનારને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે, એવું કથન પણ બરાબર નથી. વળી એવો પણ

एव रसजनक इति सितशर्कराघृतादिपदार्थेषु रसजनकत्वात्। किंच द्रव्यतो लवणवर्जनेन भावतो वा तद्वर्जनेन मोक्षोपलब्धिः शंक्या। तत्र नाद्यः, यद्येवं तदाऽलवणके देशे सर्वेषामेव मोक्षोऽयत्नसिद्धः स्यात्। न च-इष्टापत्तिः। दृष्टेष्टाभ्यां विरोधात्। द्वितीये तु भावादेव ततो भाव एव प्रधानं किं लवणवर्जनेन मोक्षः। तथा-ते मूर्खाः-सदसद्विवेकविकलाः 'मज्जमंसं' मद्यं मांसं 'लसुणं च' लशुनं च

है। इसके अतिरिक्त यह भी नियम नहीं कि लवण ही रसजनक है। मिश्री, शर्करा घृत आदि पदार्थ भी रसोत्पादक होते हैं।

इसके अतिरिक्त यहाँ यह शंका उत्पन्न होती है कि द्रव्य से लवण का त्याग मोक्ष का कारण है या भाव से? प्रथम पक्ष तो समीचीन नहीं है, क्यों कि जिस देश में लवण नहीं पाया जाता वहाँ के सभी निवासी द्रव्यतः लवणत्यागी होते हैं, अतएव उन सभी को मोक्ष प्राप्त हो जाना चाहिए। यदि कहो कि यह आपत्ति हमें इष्ट है, सो ठीक नहीं, क्यों कि यह मानना प्रत्यक्ष और अनुमान से विरुद्ध है। अगर कहो कि भाव से लवणत्याग करना मोक्ष का कारण है तो फिर भाव ही मोक्ष का कारण ठहरा। ऐसी स्थिति में लवणत्याग का क्या महत्त्व रहा?

कई अज्ञानी मद्य, मांस और लहसुन खाकर संसारवास ही बढाते हैं।

નિયમ નથી કે લવણુ જ રસજનક છે. સાકર, ખાંડ, ઘી આદિ પદાર્થો પણુ રસોત્પાદક હોય છે.

વળી અહીં એવી પણુ શંકા ઉદ્ભવી શકે છે કે 'દ્રવ્યની અપેક્ષાએ લવણુનો ત્યાગ કરવાથી મોક્ષ મળે છે, કે ભાવની અપેક્ષાએ તેનો ત્યાગ કરવાથી મોક્ષ મળે છે? પ્રથમ પક્ષ (દ્રવ્યની અપેક્ષાએ લવણુનો ત્યાગ કરવાથી મોક્ષ મળે છે, એવી માન્યતા) બરાબર નથી, કારણુ કે જે દેશમાં લવણુ જ મળતું નથી, તે દેશમાં નિવાસ કરનારા સઘળા લોકો દ્રવ્યની અપેક્ષાએ લવણુ ત્યાગી જ હોય છે, તો તે સઘળા લોકોને મોક્ષપ્રાપ્તિ થતી હશે, એવું માનવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થશે! જો આપ એવી દલીલ કરતા હો કે 'એ તો ઇષ્ટાપત્તિ છે,' તો એ વાત પણુ ઉચિત નથી, કારણુ કે એવું માનવું તે પ્રત્યક્ષ અને અનુમાનથી વિરૂદ્ધ છે. જો તમે એવું માનતા હો કે ભાવતઃ લવણુત્યાગ કરવાથી મોક્ષ મળે છે, તો ભાવ જ મોક્ષનું કારણુ સિદ્ધ થશે! એવી સ્થિતિમા લવણુત્યાગનું શું મહત્વ રહે છે?

કેટલાક અજ્ઞાની લોકો માંસ, મદિરા અને લસણુ ખાઈને સંસારવાસમાં જ વૃદ્ધિ કરતા હોય છે.

'भोच्चा' भुक्त्वा अनत्थ वासं' अन्यत्र वासम्–अन्यत्र मोक्षादन्यत्र संसारे वासम् अवस्थानं परिकल्पयन्ति समन्तान्निष्पादयन्ति। ज्ञानदर्शनचारित्ररूपमोक्षमार्गं निरस्कृत्य, जीववधप्रधानकर्मणि प्रवृत्ताः जीववधजनिताऽशुभकर्मसंवलिताः सदैव नरकमार्गं परिशोधयन्ति। नहीह प्रातः स्नानेन, न वा लवणवर्जनेन मोक्षोपलब्धिः। किन्तूक्त तथाकारी लशुनादिकाशुचि वस्त्वभ्यवहरणात्संसारे परिभ्रमन्तीति पर्यवसितोऽर्थः ॥१३॥

सामान्यतस्तेषां कुशीलानां मतं निराकृत्य सांप्रतं विवेषतो निराकर्तुमाह– 'उद्गेण' इत्यादि।

मूलम्–उद्गेण जे सिद्धिं मुदाहरंति सायं च पायं उदगं फुसंता।
उद्गस्स फासेण सिया य सिद्धी
सिज्झिंसु पाणा बहवे दगंसि ॥१४॥

छाया—उदकेन ये सिद्धि मुदाहरन्ति, सायं च प्रातरुदकं स्पृशन्तः।
उदकस्य स्पर्शेन स्याच्च सिद्धिः, सिद्ध्येयुः प्राणाः बहव उदके।१४।

आशय यह है कि ज्ञान, दर्शन, चारित्र रूप मोक्षमार्ग को त्याग कर जीववध की प्रधानता वाले कार्य में जो प्रवृत्त हैं, वे अपने अशुभ कर्मों से युक्त होकर सदैव संसार का मार्ग बढाते हैं। वास्तव में न तो प्रातःकाल स्नान करने से मोक्ष मिलता है, न नमक का त्याग करने से ही। परन्तु ऐसा करने वाले तथा मद्य, मांस, लहसुन और अनन्तकाय वनस्पति आदि अशुचि वस्तुओं का भक्षण करने वाले संसार में ही परिभ्रमण करते हैं ॥१३॥

सामान्य रूप से कुशीलों का मत का निराकरण करके अब विशेष-

આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર રૂપ મોક્ષમાર્ગનો ત્યાગ કરીને, જેઓ જીવહિંસાની પ્રધાનતા વાળા કાર્યમાં પ્રવૃત્ત રહે છે, તેઓ અશુભ કર્મોનું ઉપાર્જન કરીને, સદૈવ સંસારનો માર્ગ વધારતા રહે છે. ખરી રીતે તો પ્રાતઃકાળે સ્નાન કરવાથી પણ મોક્ષ મળતો નથી, લવણનો ત્યાગ કરવા માત્રથી પણ મોક્ષ મળતો નથી, પરન્તુ એવું કરનારા જીવો તથા માંસ, મદિરા, લસણ અને અનન્તકાય વનસ્પતિ આદિ અશુચિ પદાર્થોનું ભક્ષણ કરનારા માણસો સંસારમાં જ પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે. ॥ગાથા ૧૩॥

સામાન્ય રૂપે કુશીલોના મતનું ખંડન કરીને હવે વિશેષ રૂપે ખંડન કરવાને માટે સૂત્રકાર આ પ્રમાણે પ્રતિપાદન કરે છે–'उदगेण' ઇત્યાદિ–

अन्वयार्थः—(जे) ये केचन (सायं च पायं उदगं फुसंता) सायंकाले प्रातः प्रभाते उदकं शीतजलं स्पृशन्तः स्नानादिक्रियां जलेन कुर्वन्तः (उदगेण सिद्धिमुदाहरंति) उदकेन-जलेन सिद्धिं मोक्षमुदाहरन्ति कथयन्ति ते मिथ्यावादिनः (उदगस्स फासेण सिद्धि सिया) उदकस्य स्पर्शेन यदि सिद्धिः स्यात् तदा (दगंसि) उदके-जले निवासिनः (बहवे पाणा) बहवोऽनेके मत्स्यमकरादयः प्राणाः जीवाः (सिज्झंसु) सिद्ध्येयुः सिद्धा भवेयु र्न तु एवं भवतीति ॥१४॥

रूप से निराकरण करने के लिए सूत्रकार कहते हैं-'उदगेण' इत्यादि।

शब्दार्थ—'सायं च पायं उदगं फुसंता-सायं च प्रातः उदकं स्पृशन्तः' सायंकाल एवं प्रातः काल में जलका स्पर्श करते हुए 'जे उदगेण सिद्धिमुदाहरन्ति-ये उदकेन सिद्धि मुदाहरंति' जो लोग जलस्नान से मोक्षकी प्राप्ति होना कहते हैं वे मिथ्यावादी हैं 'उदगस्स फासेण सिद्धी सिया-उदकस्य स्पर्शेन सिद्धिः स्यात्' जलके स्पर्शसे यदि मुक्ति मिले, तो 'दगंसि-उदके' जल में रहने वाले 'बहवे पाणा-बहवे प्राणाः' बहुत से जलचर प्राणी 'सिज्झंसु-सिद्ध्येयुः' मोक्षगामी हो जाते अर्थात् मोक्ष प्राप्त कर लेते ॥१४॥

अन्वयार्थ—सायंकाल और प्रातः काल सचित्त जल का स्पर्श करते हुए जो लोग जल से मोक्ष कहते हैं, वे मिथ्यावादी हैं। यदि जल के स्पर्श से सिद्धि होती है, तो जल में निवास करनेवाले अनेक मकर आदि जलचर प्राणी सिद्धि प्राप्त कर लेते। किन्तु ऐसा होता नहीं है ॥१४॥

શબ્દાર્થ—'सायं च पायं उदगं फुसंता-सायं च प्रातः उदकं स्पृशन्तः' સાંજ સવારે પાણીનો સ્પર્શ કરતા થકા 'जे उदगेण सिद्धिमुदाहरंति-ये उदकेन सिद्धिमुदाहरंति' જલસ્નાનથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થવાનું જેઓ કહે છે, તેઓ મિથ્યાવાદી છે. 'उदगस्स फासेण सिद्धी सिया-उदकस्य स्पर्शेन सिद्धिः स्यात्' પાણીના સ્પર્શથી જો મુક્તિ મળે તો 'दगंसि-उदके' પાણીમાં રહેવાવાળા 'बहवे पाणा-बहवे प्राणाः' ઘણા ખરા જલચર પ્રાણિયો 'सिज्झिसु-सिध्येयुः' મોક્ષગામી થઈ જાત અર્થાત્ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી લેતા. ॥ ૧૪ ॥

સૂત્રાર્થ—પ્રાતઃકાળે અને સાયંકાળે સચિત્ત જળનો સ્પર્શ કરનારા જે લોકો એવું કહે છે કે જળનું સેવન કરવાથી મોક્ષ મળે છે, તેઓ મિથ્યાવાદી છે. જો જળના સ્પર્શથી સિદ્ધિ મળતી હોત, તો જળમાં રહેનાર મગર આદિ અનેક જળચર પ્રાણીઓ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરત! પરન્તુ એવું બનતું નથી. ॥૧૪॥

टीका—'जे' ये केचन मूढाः 'सायं' सायम्–सायंकाले 'पायं' प्रातः–प्रातः काले 'उदगं' उदकम् 'फुसंता' स्पृशन्तः– जलेन स्नानादिकुर्वन्तः, 'उदकेन जलेन 'सिद्धिं' सिद्धिं–मोक्षम् 'उदाहरंति' उदाहरन्ति–कथयन्ति। ते सम्यक् न प्रतिपादयन्ति। यदि, 'उदगस्स' उदकस्य 'फासेण' स्पर्शेन–शीतजलेन 'सिद्धी' सिद्धि र्मोक्षः 'सिया य' स्याद् च, तदा 'दगंसि' उदके 'बहवे' बहवः 'पाणा' प्राणिनः मत्स्यमकरादयः 'सिज्झिसु' सिद्ध्येयुः–सिद्धिं माप्नुयु', परन्तु नैवं दृश्यते। यदप्युक्तम्–बाह्यमलापनयनसामर्थ्यं दृष्टम्, तदप्यसम्यक्। यथोदकमनिष्टमलमपसारयति, एवमस्मिन्नपि कुंकुमचन्दनादिकं शरीरगतमपनयति। तथा–प्रकृतेऽपि यदि पापं नाशयिष्यति तर्हि तादृश्यैव युक्त्या पुण्यमप्यपनेष्यतीति

टीकार्थ—जो कोई अज्ञानीजन सन्ध्या के समय और प्रभात के समय जल का स्पर्श करते हुए अर्थात् जलस्नान करते हुए जल से ही सिद्धि मोक्ष की प्राप्ति कहते हैं, उनका कथन समीचीन नहीं है। अगर जलस्नान करने से मोक्ष प्राप्त होता तो जल में तो बहुत से जलचर प्राणी रहते हैं, जो मत्स्य भक्षण आदि क्रूर कर्म करते हैं, दयाहीन होते हैं, वे भी मोक्ष प्राप्त कर लेते!

जल बाह्य मैल को दूर करने में समर्थ होता है, यह आपका कथन भी संगत नहीं। जल जैसे अनिष्ट मल को दूर करता है उसी प्रकार इष्ट कुंकुम चन्दन आदि को भी शरीर से अलग कर देता है। अतः स्नान करने से जैसे पाप दूर होता है, उसी प्रकार पुण्य भी धुल

ટીકાર્થ—જે અજ્ઞાની જીવો એવું કહે છે કે પ્રાતઃકાળે અને સંધ્યાકાળે જળસ્નાન કરવાથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેમનું કથન સાચું નથી. આ પ્રકારનું પ્રતિપાદન કરનારા લોકો મિથ્યાવાદી જ છે. જો જળસ્નાન કરવાથી જ મોક્ષ મળતો હોત, તો જળચર પ્રાણીઓને તો મોક્ષ જ મળત. જળમાં મગર આદિ અનેક પ્રાણીઓ રહે છે, જેઓ મત્સ્યભક્ષણ આદિ ક્રૂર કર્મો કરતાં હોય છે. એવાં નિર્દય પ્રાણીઓ શું મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકે ખરાં? પાપકર્મોનું સેવન કરનારને મોક્ષ મળવાનું સંભવી શકે જ નહીં.

જળ બાહ્ય મેલને દૂર કરી શકવાને સમર્થ છે, એવું આપનું કથન પણ સંગત નથી. જળ જેમ અનિષ્ટ મેલને દૂર કરે છે, એજ પ્રમાણે કુંકુમ, ચન્દન આદિ ઈષ્ટ પદાર્થોને પણ શરીરથી અલગ કરે છે આ પ્રમાણે એ વાતનો પણ સ્વીકાર કરવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થશે કે જેમ સ્નાન કરવાથી પાપ દૂર થઈ જાય છે, એજ પ્રમાણે પુણ્ય પણ ધોવાઈ જશે!

सह निष्फलमापद्येत। किंचोदकस्नानं ब्रह्मचारिणां दोषाधायकमेव। तथाचोक्तम्—

स्नानं मददर्पकरं कामांगं प्रथमं स्मृतम्।
तस्मात्कामं परित्यज्य न ते स्नान्ति दमे रताः ॥१॥

अपिच—नोदकक्लिन्नगात्रो हि स्नात इत्यभिधीयते।
स स्नातो यो व्रतस्नातः स बाह्याभ्यन्तरः शुचिः ॥२॥

स्नानं कामोद्दीपकं प्रथमं कामांगं कथितं तस्मात् दमे रताः जितेन्द्रियाः कामं परित्यज्य जले स्नानं नाचरन्ति ॥१॥

जले स्नातो नरो न स्नात इति कथ्यते किन्तु संयमात्मकव्रते स्नानं करोति चारित्रवान भवति बाह्याभ्यन्तरः स स्नात इति कथ्यते इति भावः ॥१४॥

जाएगा। यह महान् अनिष्ट की प्राप्ति होगी। इसके सिवाय ब्रह्मचारियों के लिए जलस्नान दोष जनक ही है। कहा भी है—'स्नानं मददर्पकरम्' इत्यादि।

'स्नान मद एवं दर्प की वृद्धि करने वाला है और काम के अंगों में प्रथम अंग माना गया है। अतएव काम के त्यागी संयमी पुरुष स्नान नहीं करते।'

और भी कहा है—'नोदकक्लिन्नगात्रोहि' इत्यादि।

'जल से शरीर को गिला कर लेने वाला स्नात (नहाया हुआ) नहीं कहलाता। वास्तव में स्नात वह है जो व्रतों से स्नात है अर्थात् अहिंसा आदि व्रतों का धारक है। व्रतस्नात पुरुष भीतर और बाहर से शुचि होता है अर्थात् शौच के लिए उसे जलस्नान की आवश्यकता नहीं होती ॥१४॥

વળી બ્રહ્મચારીઓને માટે જલસ્નાન દોષજનક જ છે. કહ્યું પણ છે કે—'स्नानं मददर्पकरम्' ઈત્યાદિ—

'સ્નાન મદ અને દર્પ (અહંકાર)ની વૃદ્ધિ કરનાર છે. કામના અંગોમાં સ્નાનને પ્રથમ અંગરૂપ કહ્યું છે. તેથી કામનો (મૈથુનનો) ત્યાગ કરનાર સંયમી પુરુષો સ્નાન કરતા નથી' એવું પણ કહ્યું છે કે—'नोदकक्लिन्नगात्रोहि' ઈત્યાદિ—

'પાણી વડે શરીરને ભીનું કરનાર માણસને સ્નાત (નહાયેલો) કહેવાતો નથી. વાસ્તવમાં સ્નાત તો તેને જ કહેવાય છે કે જે વ્રતોથી સ્નાત હોય, એટલે કે—અહિંસા આદિ વ્રતોનું પાલન કરનારને જ સ્નાત કહેવાય છે. વ્રતસ્નાત પુરુષ બહારથી અને અંદરથી વિશુદ્ધ હોય છે એટલે વિશુદ્ધિને માટે તેને જલસ્નાનની આવશ્યક્તા જ રહેતી નથી ॥ ૧૪ ॥

मूलम्—मच्छा य कुम्मा य सरीसिवा य मग्गू य उट्टा दग रक्खसा य।
अट्टाणमेयं कुसला वयंति उदगेणं जे सिद्धि मुदाहरंति ॥१५॥

छाया—मत्स्याश्च कूर्माश्च सरीसृपाश्च मद्गवश्चोष्ट्रा उदकराक्षसाश्च।
अस्थानमेतत्कुशला वदन्ति उदकेन ये सिद्धि मुदाहरन्ति ॥१५॥

अन्वयार्थः—(मच्छा य कुम्मा य सरीसिवा य) मत्स्याश्च कूर्माश्च सरीसृपाश्च -जलसर्पाः गोधादयश्च (मग्गू य उट्टा दगरक्खसा य) मद्गवः जलकाकाः

'मच्छा य कुम्मा य' इत्यादि।

शब्दार्थ—'मच्छा य कुम्मा य सरीसिवा य-मत्स्या श्च कूर्माश्च सरीसृपाश्च' मत्स्य, कच्छप और सरीसृप 'मग्गू य उट्टा दगरक्खसाय-मद्गवः उष्ट्राः उदकराक्षसा श्च' मदगु नामके काक की आकृतिवाला जलचर, ऊंट के आकारका जलचर विशेष एवं जलराक्षस जो जलके स्पर्श से मुक्ति होती हो तो ये सब मुक्ति गामी हो जाते 'जे उदगेण-ये उदकेन' अतः जो उदकसे अर्थात् जलके स्पर्शआदि से 'सिद्धिमुदा हरंति-सिद्धिं उदाहरंति' मुक्ति की प्राप्ति बताते हैं 'अट्ठाणमेयं-एतत् अस्थानम्' उनका कथन अयोग्य है ऐसा 'कुसला वयंति-कुशला वदन्ति' मोक्षका तत्व जानने वाले पुरुष कहते हैं ॥१५॥

अन्वयार्थ—मत्स्य, कूर्म, जलसर्प गोधा, जलमृग, उष्ट्र, उदकराक्षस (जलमानव की अकृति के जलचर) आदि सभी जलचर मुक्त हो जाते

'मच्छा य कुम्माय' ईत्याहि-

शब्दार्थ—'मच्छा य कुम्मा य सरीसिवा य-मत्स्याश्च कूर्माश्च सरीसृपाश्च' मत्स्य, કચ્છપ-કાચબા અને સરીસૃપ-સર્પ 'मग्गू य उट्टा दगरक्खसाय-मद्गवः उष्ट्राः उदकराक्षसाश्च' मद्गु અર્થાત્ ઘોડાની આકૃતિવાળું જલચર પ્રાણી, ઊંટના આકારનું જલચર પ્રાણી, તથા જલરાક્ષસ જો પાણીના સ્પર્શથી મુક્તિ થતી હોય તો આ બધા મુક્તિગામી થઈ જાત 'जे उदगेण-ये उदकेन' અતઃ જેઓ ઉદકથી અર્થાત્ પાણીના સ્પર્શ આદિથી 'सिद्धिमुदाहरंति-सिद्धिम् उदाहरंति' મુક્તિની પ્રાપ્તિ બતાવે છે. 'अट्ठाणमेयं-एतत् अस्थानम्' તેઓનું કથન અયો-ગ્ય છે. એ પ્રમાણે 'कुसला वयंति-कुशला वदन्ति' મોક્ષના તત્વને જાણવાવાળા પુરૂષો કહે છે. ॥ ૧૫ ॥

સૂત્રાર્થ—જો જળના સ્પર્શથી મુક્તિ મળતી હોત, તો માછલાં, કાચબા, જલસર્પ, જળઘોડા, જલમૃગ, જળઊંટ, જળરાક્ષસ આદિ સઘળાં

उष्ट्राश्च च उदकराक्षसा मनुष्याकृतयो जलचरविशेषाः एते सर्वेऽपि मुक्ताः भवेयुः यदि जलस्पर्शेन मोक्षो भवेत्तदा अतः (जे उदगेण) ये वादिनः उदकेन जलस्पर्शादिना (सिद्धिमुदाहरंति) सिद्धिं मोक्षमुदाहरंति कथयन्ति (अट्ठाणमेयं) एतत् अस्थानम् अयुक्तमिति (कुसला वयंति) कुशला तीर्थकरगणधरादयः वदन्ति कथयन्तीति ॥१५॥

टीका—'मच्छा य' मत्स्याश्च 'कुम्मा य' कूर्माश्च—कच्छपाः; य=च 'सरीसिवा य' सरीसृपाः—जलसर्पादयः, 'मग्गू य' मद्गवः जलकाकाः 'उट्टा' उष्ट्राः उष्ट्राकृतयो जलचरविशेषाः, एवम् 'दगरक्खसा य' जलराक्षसाः—मानुषाकृतयो जलचरविशेषाः। एतेषां मत्स्यादीनां सदैव जलमवगाहमानानां सर्वात्मना जलसंयोगात् सद्य एव मोक्षो भवेत् यदि जलसंयोगेन मुक्तिं समीहेत, नत्वेवं दृश्यते, श्रूयते, उपपद्यते वा, तस्मात् ये 'उदगेण' उदकेन 'सिद्धि मुदाहरंति' सिद्धि-

यदि जल के स्पर्श से मुक्ति होती। अतएव जो वादी जल के स्पर्श से मुक्ति कहते हैं, वे अयुक्त कहते हैं। ऐसा तीर्थंकर गणधर आदि कुशल पुरुषों का कथन है ॥१५॥

टीकार्थ—मत्स्य (मच्छ), कूर्म (कच्छप), सरीसृप (जलसर्प आदि) मद्गु (काक के आकार का जलचर), उष्ट्र (उष्ट्र के आकारका जलचर) उदकराक्षस (जलमानुष की आकृति के जलचर) इत्यादि प्राणी सदैव जल में अवगाहन किये रहते हैं और पूर्ण रूप से जल के साथ उनका संयोग होता है। ऐसी स्थिति में उन्हें झटपट मोक्ष मिल जाना चाहिए! किन्तु न तो ऐसा देखा जाता है, न सुना जाता है और न संगत ही है। अतएव जो जल से सिद्धि कहते हैं,

જળચર પ્રાણીમુક્ત જ થઇ જાત! પણ એવું બનતું નથી. તેથી જે પર મતવાદીઓ જળના સ્પર્શથી મુક્તિ મળવાનું કહે છે, તેઓ મિથ્યાવાદી જ છે, તેમની તે માન્યતા ખોટી જ છે, એવું તીર્થંકર, ગણધર આદિ કુશળ પુરુષોનું કથન છે. ૫૧૫૫

ટીકાર્થ—મત્સ્ય (માછલાં), કૂર્મ (કાચબા), સરીસૃપ (જળસર્પ આદિ) મદ્ગુ (કાગડાના આકારનું જળચર) ઉષ્ટ્ર—ઊંટના આકારનું જળચર ઉદક રાક્ષસ (માણસના જેવા આકારનું જળચર), ઇત્યાદિ પ્રાણીઓ સદા પાણીમાં જ નિવાસ કરતા હોય છે, અને પાણી સાથે તેમનો પૂર્ણ રૂપે સંયોગ હોય છે. જો જળના સ્પર્શથી મુક્તિ મળતી હોત, તો આ પ્રાણીઓને તો તરત મોક્ષ મળી જવો જોઈએ. પરન્તુ એવું કદી જોવામાં પણ

मुदाहरन्ति मोक्षं कथयन्ति 'एयं' एतत् कथनम् 'अट्ठाणं' अस्थानम्-अयुक्तं प्रमाण-रहितमित्यर्थः। इत्येतत् 'कुसला' कुशलाः-अभिज्ञा मोक्षमार्गज्ञातारः तीर्थकरगण-धरादयः 'वयंति' वदन्ति कथयन्तीति ॥१५॥

मूलम्--उदयं जइ कम्ममलं हरेज्जा एवं सुहं इच्छामित्तमेव।
अंधं च णेयारमणुस्सरित्ता पाणाणि चेवं विणिहंति मंदा॥१६॥

छाया--उदकं यदि कर्ममलं हरेदेवं शुभम् इच्छामात्रमेव।
अन्धं च नेतारमनुसृत्य प्राणिन श्चैवं विनिघ्नन्ति मन्दाः ॥१६॥

उनका कथन अयुक्त है। ऐसा मोक्ष मार्ग के ज्ञाता तीर्थंकरों और गण-धरों का कथन है ॥१५॥

'उदयं जइकम्ममलं' इत्यादि।

शब्दार्थ—'उदयं जइ कम्ममलं हरेज्जा-उदकं यदि कर्ममलं हरेत्' जल यदि कर्ममलको नाशकरे तो 'एवं-एवम्' इसी प्रकार 'सुहं-शुभं' पुण्य को भी हर लेगा 'इच्छमित्तमेव-इच्छामात्र मेव' इस लिये जल कर्ममल को हरता है यह कहना इच्छामात्र है 'मंदा मन्दाः' सदसद्-विवेकसे रहित ऐसे मूर्ख जीव 'अंधंच णेयारमणुस्सरित्ता-अन्धं च नेतारमनुसृत्य' अन्धे नेता के पीछे पीछे चलकर 'पाणाणि चेव विणि-हंति-प्राणिनश्चैवं विनिघ्नन्ति' जलस्नान आदिके द्वारा प्राणियों की हिंसा करते हैं ॥१६॥

આવતું નથી, સાંભળ્યું પણ નથી અને એવુ સંભવી શકતું પણ નથી. તેથી જેઓ જળના સેવનથી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થવાનું કહે છે, તેમનું કથન અયુક્ત જ છે, એવું મોક્ષમાર્ગના જાણકાર તીર્થંકરો અને ગણધરોનું કથન છે. ॥ ૧૫ ॥

'उदयं जइ कम्ममलं' ઈત્યાદિ-

શબ્દાર્થ—'उदयं जइ कम्ममलं हरेज्जा-उदकं यदि कर्ममलं हरेत्' જલ જો કર્મના મળનો નાશ કરે તો 'एवं-एवम्' આજ પ્રમાણે 'सुहं-शुभम्' પુણ્યને પણ હરી લેશે 'इच्छामित्तमेव-इच्छामात्रमेव' તે કારણે જલ, કર્મ મળનું હરણ કરે છે, એમ કહેવું તે કહેવાવાળાની ઈચ્છા માત્ર જ છે. 'मंदा-मन्दाः' સદસદ્વિવેકથી રહિત એવા મૂર્ખ જીવો 'अंध च नेयारमणुस्सरित्ता-अन्धं च नेता-रमनुसृत्य' આંધળા નેતાની પાછળ પાછળ ચાલીને 'पाणाणि चेव विणिहंति-प्राणिनश्चैवं विनिघ्नन्ति' જલસ્નાન વિગેરે દ્વારા પ્રાણિયોની હિંસા કરે છે. ॥૧૬॥

अन्वयार्थः--(उदयं जइ कम्ममलं हरेज्जा) उदकं जलं यदि कर्ममलं यदि कर्मफलं हरेत् विनाशयेत् तदा (एवं) एवमेव (सुहं) शुभं पुण्यमपि हरेत् अतः (इच्छामित्तमेव) जलं कर्ममलं हरेदिति इच्छामात्रमेव न यौक्तिकं (मंदा) मन्दाः—सदसद्विवेकविकलाः (अंधं च णेयारमणुसरित्ता) अन्धं च नेतारमनुसृत्य प्राप्य (पाणाणि चेवं विणिहंति) प्राणिनो जीवानेव केवलम् एवम् विनिघ्नन्ति विराधयन्ति नत्वन्यत् किमपीति ॥१६॥

टीका—'जइ' यदि 'उदगं' उदकं जलम् 'कम्ममलं' कर्ममलम्, अशुभं पापम्—हरेज्जा' हरेत् विनाशयेत्, एवं तर्हि तज्जलम् 'सुहं' शुभं पुण्यमपि हरेत्, अथ पुण्यं नापहरेत् एवं कर्ममलमपि नापहरेत् अत इच्छामात्रमेतत् यत् जलं कर्मापहारीति, नहि जलं वस्त्रमेव द्रवयति, अपि तु शरीरमपि क्लेदयति।

अन्वयार्थ--जल यदि कर्ममल का हरण करे तो वह शुभ अर्थात् पुण्य को भी हर लेगा, अतएव यह मन्तव्य उनकी इच्छा मात्र है, युक्ति संगत नहीं है। अज्ञानी जन अन्धे—अविवेकी नेता का अनुसरण करके केवल प्राणियों का ही घात करते हैं। वे ऐसा करके कोई सिद्धि प्राप्त नहीं कर सकते ॥१६॥

टीकार्थ--अगर जल कर्म रूपी मल को, अशुभ को—पाप को हरता है तो वह शुभ अर्थात् पुण्य को भी धो डालेगा। अगर जल पुण्य का हरण नहीं कर सकता तो पाप को भी हरण नहीं कर सकता। अतएव यह कहना कि जल पाप को हर लेता है, उनकी इच्छा मात्र ही है। जल केवल वस्त्र को ही गीला नहीं करता वरन् शरीर को भी गीला

સૂત્રાર્થ—જો પાણી વડે કર્મમળનું હરણ થતું હોય, એટલે કે જો જળના સ્પર્શથી કર્મમળ દૂર થઈ જતો હોય, તો તે જેમ અશુભને દૂર કરે છે તેજ પ્રમાણે શુભને (પુણ્યને) પણ હરી લેત, તેથી જળથી મળ કે પાપ દૂર થવાની તેમની માન્યતા માત્ર કલ્પિત જ હોવાને કારણે યુક્તિસંગત નથી. અજ્ઞાની માણસો આંધળા (સમ્યક્ જ્ઞાનથી રહિત, અવિવેકી) નેતાનું અનુકરણ કરીને પ્રાણીઓની હિંસા કર્યા કરે છે. એવું કરવાથી તેમને સિદ્ધિ (મોક્ષ) મળી શકતી નથી. ॥૧૬॥

ટીકાર્થ—જો જળ કર્મરૂપી મળને (અશુભને, પાપને) ધોઈ નાખતું હોય, તો તે શુભને (પુણ્યને) પણ ધોઇ જ નાખત ! જો જલ પુણ્યનું હરણ ન કરી શકતું હોય, તો પાપનુ હરણ પણ ન કેવી રીતે કરી શકે ? અર્થાત્ ન જ કરી શકત તેથી 'પાણી પાપનું નિવારણ કરે છે,' એવું તેમનું કથન માત્ર કાલ્પનિક જ લાગે છે. પાણી માત્ર કપડાંને જ ભીંજવતું નથી, પણ શરીરને

तद्वत्प्राणिनां पापं पुण्यं च विनाशयिष्यत्येव विनाश्यत्वस्योभयत्राऽपि तुल्यत्वात्, जले च नाशकत्वस्य सद्भावात्। एवं स्थिते स्मार्त्तमतमनुसृत्य स्नानादिकं कुर्वन्ति, ते यथा जात्यन्धाः अन्यं जात्यन्धं नेतारमनुसृत्य गच्छन्तः कुपथाश्रिता भवन्ति, तथेमेऽपि नाभिमतं स्थानं प्राप्नुवन्ति एवं स्मार्तमार्गानुसारिणः 'मंदा' मन्दाः= सदसद्विवेकविकलाः 'पाणाणि' प्राणिनः जलरूपान् जलाश्रितान् पुतरकादीन् 'विणिहंति, विनिघ्नन्ति—व्यापादयन्ति। अवश्यं जलक्रियया जलकायजलाश्रितजीवानां विराधनासंभवात् ॥१६॥

करता है। इसी प्रकार यदि पाप को नष्ट करेगा तो पुण्य को भी नष्ट करेगा, क्यों कि नष्ट होने योग्य दोनों ही हैं। स्मार्त्तमत का अनुसरण करके स्नान को धर्म एवं मोक्ष का कारण मानते हैं, वे वैसे हैं जैसे एक जन्मान्ध किसी दूसरे जन्मान्ध नेता का अनुसरण करके चलता हुआ कुपथगामी होता है। ऐसे लोग अभीष्ट स्थान पर नहीं पहुंच सकते। इस प्रकार स्मार्त्त मत के अनुयायी विवेक से विकल होकर जलकायिक और अन्य जलाश्रित पूतरक आदि प्राणियों का घात करते हैं, क्यों कि जल संबंधी क्रिया से जलकायिक और जलाश्रित जीवों की अवश्य ही विराधना होती है ॥१६॥

પણ ભીંજવે છે. એજ પ્રમાણે જો તે પાપનો નાશ કરતું હોય, તો પુણ્યને પણ નષ્ટ કરત જ, કારણ કે તે બન્ને નષ્ટ થવા યોગ્ય છે. સ્માર્ત્તમતને અનુસરીને સ્નાનને ધર્મ અને મોક્ષનું કારણ માનનારા લોકો, જન્માન્ધ માણસનું અનુસરણ કરનારા જન્માન્ધ માણસો જેવાં જ છે. જેમ આંધળાનું અનુસરણ કરનારા માણસો ખોટા માર્ગે ચડી જવાને કારણે નિયત સ્થાને પહોંચી શકતા નથી, એજ પ્રમાણે સ્માર્ત્તમતના અનુયાયીઓ પણ સ્નાનને ધર્મનું કારણ માનવા છતાં, તે માર્ગનું અવલમ્બન લઈને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાને બદલે સંસારમાં પરિભ્રમણ જ કર્યા કરે છે. કારણ કે તેઓ વિવેકથી વિહીન હોવાને કારણે સ્નાન દ્વારા જીવહિંસા થાય છે, એવું સમજતા નથી. તેથી અપ્કાયિક જીવોની તથા પાણીને આશ્રયે રહેલા જીવોની હિંસા કરે છે, અને તેના દ્વારા હિંસાજનિત પાપકર્મોનું ઉપાર્જન કરીને સંસારમાં ભ્રમણ કર્યા કરે છે. જલ સંબંધી ક્રિયા (સ્નાનાદિ) વડે જલકાયિકો અને જલાશ્રિત જીવોની વિરાધના અવશ્ય થાય છે, એવું સમજીને સ્નાનાદિનો ત્યાગ જ કરવો જોઈએ ।।ગાથા ૧૬।।

मूलम्--पावाइं कम्माइं पकुव्वतो हि सीओदगं तु जइ तं हरिज्जा।
सिज्झिंसु एगे दग सत्तघाई मुसं वयंते जलसिद्धिमाहु॥१७॥

छाया--पापानि कर्माणि प्रकुर्वतो हि शीतोदकं तु यदि तद्धरेत्।
सिद्धेयुरेके दकसत्वघातिनो मृषा वदन्तो जलसिद्धिमाहुः॥१७॥

अन्वयार्थः--(पावाइं कम्माइं पकुव्वतो हि) पापानि प्राणातिपातादिकानि कर्माणि प्रकुर्वतः पुरुषस्य (तं) तत् पापं (सीओदगं जइ हरिज्जा) शीतोदकं यदि हरेत् अपगमयेत् तदा (एगे दगसत्तघाई सिज्झिंसु) एके उदकसत्त्वघातिनो नरा अपि सिद्धयेयुः, अतः (मुसं वयंते जलसिद्धिं माहु) मृषावदन्तः जलसिद्धिं जलस्पर्शेन मोक्षो भवतीति वदन्तः मिथ्यावादिनः इति ॥१७॥

'पावाइं कम्माइं' इत्यादि।

शब्दार्थ—'पावाइं कम्माइं पकुव्वतो हि–पापानि कर्माणि प्रकुर्वतः' यदि पापकर्म करनेवाले पुरुष के 'तं–तत्' उस पाप को 'सीओदगं तु हरिज्जा–शीतोदकं यदि हरेत्' शीतलजलका स्नान यदि दूर करदे तो 'एगे दगसत्तघाई सिज्झिंसु–एके उदकसत्वघातिनः सिद्धयेयुः' जलके जीवों का घात करने वाले मछुवे आदि भी मुक्ति का लाभकरें अतः 'मुसं वयंतं जलसिद्धिमाहु–मृषावदन्तः जलसिद्धिम् आहुः' जो जल स्नान से मुक्ति की प्राप्तिहोना कहते हैं वे असत्यवादी है ॥१७॥

अन्वयार्थ—पाप कर्म करनेवाले पुरुष के पाप को यदि सचित्त जल हरले तो जल के जीवों का घात करने वाले भी सिद्धि प्राप्त कर लेगे। अतएव जो यह कहते हैं कि जलस्पर्श से मोक्ष होता है, वे मिथ्या कहते हैं ॥१७॥

'पावाइं कम्माइं' ઇત્યાદિ–

શબ્દાર્થ—'पावाइं कम्माइं पकुव्वतो हि–पापानि कर्माणि प्रकुर्वतः' જો પાપકર્મ કરવાવાળા પુરૂષના 'त–तत्' તે પાપને 'सीओदगं तु हरिज्जा–शीतोदकं यदि हरेत्' ઠંડા પાણીથી સ્નાન માત્ર જો દૂર કરે તો 'एगे दगसत्तघाई सिज्झिसु–एके उदकसत्वघातिनः सिद्धयेयुः' જળના જીવોનો ઘાત કરવાવાળા માછવા વિગેરે પણ મુક્તિ પ્રાપ્ત કરે એથી 'मुसं वयंत जलसिद्धिमाहु–मृषावदन्तः जलसिद्धिम् आहुः' જેઓ જલસ્નાનથી મુક્તિ પ્રાપ્ત થવાનું કહે છે તેઓ અસત્યવાદી છે. ॥૧૭॥

સૂત્રાર્થ—પાપકર્મ કરનારા પુરુષના પાપને જો સચિત્ત જળ હરી લે, તો જળના જીવોનો ઘાત કરનારા જીવો પણ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી લેતા હોત ! પરન્તુ એવું બનતું નથી, તેથી 'જળસ્પર્શ વડે મોક્ષ મળે છે,' એવું જે લોકો કહે છે, તે તેમનું કથન મિથ્યા છે. ॥૧૭॥

टीका—'पावाइं' पापानि-पापोपादानभूतानि 'कम्माइं' कर्माणि-प्राण्युपमर्दकारीणि 'पकुव्वतो हि' प्रकुर्वतः पुरुषस्य 'जइ' यदि 'सीओदगं' शीतोदकम् 'तू' तु-यदि तु तत् पापं 'हरेज्जा' हरेदपनयेत् यद्युदकावगाहनेन पापमपगच्छे त्तर्हि 'एगे' एके दगसत्तघाई' उदकसत्त्वघातिनः-उदकान्तःस्थायिजीवानां हन्तारः जलमवगाहमाना मत्स्यादिजीवघातका धीवरा अपि 'सिज्झिसु' सिद्ध्येयुः-मोक्षभाजो भवेयुः किन्तु न च ते सिद्धा भवन्ति, अतः ये 'जलसिद्धिमाहु' जलावगाहनात् सिद्धिर्भवतीति, एवमाहुः ते 'मुसावयंते' मृषावादिनः केवलम्। अयं भावः-दुःखजनकाऽऽचरितकर्मणां विनाशेच्छया ये पुन जलकायानां विराधनं स्नानादिकमाचरन्ति, पूर्वकृतपापानि क्षपयितुं न ते प्रत्युत पापमेवार्जयन्ति न पुनस्तत् क्षपयन्ति। नहि पङ्केन पङ्कप्रक्षालनं शास्त्रसिद्धमनुभवसिद्धं वा इति ॥१७॥

टीकार्थ—पाप के कारणभूत प्राणी हिंसा करने वाले कर्मों को करने वाले पुरुष के पापों को यदि शीतल उदक हर लेता है, तो कोई कोई मत्स्य आदि जल के जीवों का घात करने वाले धीवर आदि का भी पापकर्म नष्ट हो जाते और पाप के नष्ट होने से वे लोक सिद्धि प्राप्त कर लेते। मगर वे सिद्धि प्राप्त नहीं करते। अतएव जल में अवगाहन करने से सिद्धि होती है, ऐसा जो कहते हैं, वे मिथ्या कहते हैं।

आशय यह है जो लोग दुःखजनक कर्मों का विनाश करने की इच्छा से जलकाय के जीवों का विनाश करते हैं अर्थात् स्नानादि करते हैं, वे उलटा पाप ही उपार्जन करते हैं, पापकर्मों का क्षय नहीं करते।

ટીકાર્થ—હિંસક કર્મો કરનારા પુરુષનાં પાપોને જો શીતલ પાણી હરી લેતું હોય, તો માછલાં આદિ જળચર પ્રાણીઓનો ઘાત કરનાર માછીમાર આદિના પાપો પણ નાશ પામતા હશે, અને પાપોના નાશ થવાથી તેઓને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થતી હશે એવું માનવું પડશે. પરન્તુ એવાં પાપકર્મો કરનારને મુક્તિ મળતી નથી, એ વાતનો તો સૌ સ્વીકાર કરે છે. તેથી જળનો સ્પર્શ કરવાથી-અર્થાત્ સ્નાન કરવાથી મોક્ષ મળે છે, એવું જે લોકો કહે છે, તે ખરું નથી, પણ મિથ્યા (ખોટું) જ છે.

તાત્પર્ય એ છે કે જે લોકો દુઃખજનક કર્મોનો વિનાશ કરવાની ઈચ્છાથી જલકાયના જીવોની વિરાધના કરે છે, એટલે કે સ્નાનાદિ કરે છે, તેઓ પાપકર્મોનો નાશ કરવાને બદલે ઊલટાં પાપકર્મોનું ઉપાર્જન જ કરે છે. કીચડથી કીચડને સાફ કરવાની વાતનો કોઈ શાસ્ત્ર સ્વીકાર કરતું નથી

अपि च-शीतोदकोपभोगेन सिद्धिमिच्छतां मतं निराकृत्याऽनन्तरं ये तेजस्कायविराधनेन सिद्धिं प्रतिपादयन्ति, तन्मतं निराकर्तुमाह-'हुएण जे सिद्धिं' इत्यादि।

मूलम्-हुएण जे सिद्धि मुदाहरंति सायं च पायं अगणि फुसंता।
एवं सिया सिद्धि हवेज्ज तम्हा
अगणिं फुसंताण कुकम्मिणंपि ॥१८॥

छाया—हुतेन ये सिद्धि मुदाहरन्ति सायं च प्रातरग्नि स्पृशन्तः।
एवं स्यात् सिद्धि र्भवेत् तस्मादग्निं स्पृशतां कुकर्मिणामपि ॥१८॥

कीचड़ से कीचड़ का धुलना न किसी शास्त्र से सिद्ध है, न अनुभव से ही। इसी प्रकार पाप से पाप का विनाश होना संभव नहीं है ॥१७॥

सचित्त जल के उपयोग से सिद्धि मानने वालों के मत का निराकरण करके अब जो अग्निकाय की विराधना से सिद्धि का कथन करते हैं उनके मत का प्रतिषेध करते हैं-'हुएण जे' इत्यादि।

शब्दार्थ—'सायं च पायं अगणिं फुसंता-सायं च प्रातः अग्निं स्पृशन्तः' सायंकाल एवं प्रातः काल अग्नि का स्पर्श करते हुए 'जे-ये' जो लोक 'हुएण सिद्धि मुदाहरंति-हुतेन सिद्धिमुदाहरन्ति' होम करने से मुक्ति की प्राप्ति कहते हैं वे भी असत्यवादी ही हैं कारण की 'एवं सिया सिद्धि-एवं स्यात् सिद्धिः' यदि अग्नि के सेवन से सिद्धि मिले तो 'अगणिं फुसंताण कुकम्मिणं पि हवेज्ज-अग्निं स्पृशतां

અને અનુભવથી પણ એ વાત સિદ્ધ થતી નથી. એજ પ્રમાણે પાપથી પાપનું નિવારણ થવાનો સંભવ નથી. ॥ગાથા ૧૭॥

સચિત્ત જલનો ઉપભોગ કરવાથી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે, એવું માનનારા લોકોના મતનું નિવારણ કરવામાં આવ્યું. હવે અગ્નિકાયની વિરાધનાથી-હોમ હવન કરવાથી મોક્ષ મળે છે. એવું માનનારા લોકોના મતનું સૂત્રકાર ખંડન કરે છે 'हुएण जे' ઇત્યાદિ-

શબ્દાર્થ—'सायं च पायं अगणिं फुसंता-सायं च प्रातः अग्निं स्पृशन्तः' સાયંકાલ અને પ્રાતઃકાલ અગ્નિનો સ્પર્શ કરતાં કરતાં 'जे-ये' જે લોકો 'हुएणं सिद्धिमुदाहरंति-हुतेन सिद्धिमुदाहरंति' હોમ કરવાથી મુક્તિ પ્રાપ્ત થવાનું કહે છે, તેઓ પણ અસત્યવાદી જ છે. કારણ કે-'एवं सिया सिद्धि-एवं स्यात् सिद्धिः' જો અગ્નિના સેવનથી સિદ્ધિ મળે તો 'अगणिं फुसंताण कुकम्मिणंपि हवेज्ज-अग्निं स्पृशतां कुकर्मिणामपि भवेत्' અગ્નિનો સ્પર્શ કરવા-

अन्वयार्थः--(सायं च पायं अगणिं फुसंता) सायंकाले प्रातः प्रभातकाले अग्निं स्पृशन्तः अग्निहोत्रादिकं कुर्वन्तः (जे) ये (हुएण सिद्धिमुदाहरन्ति) हुतेन हवनेन सिद्धिं मोक्षमुदाहरंति कथयन्ति तेऽपि मृषावादिन एव यतः (एवं सिया सिद्धि) एवं हुतेन यदि सिद्धिः मोक्षः स्यात् भवेत् तदा (अगणिं फुसंताण कुकम्मिणंपि हवेज्ज) अग्निं स्पृशतां कुकर्मिणाम् अङ्गारदाहककुंभकारादीनामपि सिद्धिर्भवेदिति ॥१८॥

टीका—'जे' ये पुरुषाः 'हुएण' हवनेन 'अग्निहोत्रं जुहुयात्स्वर्गकामः' एतादृशविधिवाक्यमनुरुध्य, अग्नौ हवनीयघृतादीनां प्रक्षेपात्मकयागद्वारेण' 'सिद्धिमुदाहरंति' सिद्धिं प्रतिपादयन्ति। यद्यपि-अग्निहोत्रं जुहुयात् इति श्रुति-

---

कुकर्मिणामपि भवेत्' अग्नि का स्पर्श करनेवाले कुकर्मियों को भी मोक्ष मिलजाय अर्थात् कुंभकार आदि को भी मोक्ष प्राप्तिहोजाय ॥१८॥

अन्वयार्थ--सायंकाल और प्रातः काल अग्नि का स्पर्श करने वाले अर्थात् होम आदि करने वाले जो लोग होम से सिद्धि मानते हैं, वे भी मृषाभाषी हैं। क्यों कि इस प्रकार से यदि सिद्धि हो तो अग्नि का स्पर्श करने वाले कुकर्मियों को भी सिद्धि प्राप्त हो जाएगी ॥१८॥

टीकार्थ--कोई कोई लोग 'अग्निहोत्रं जुहुयात् स्वर्गकामः' अर्थात् स्वर्ग का अभिलाषी अग्निहोत्र करे इस प्रकार के विधियों की प्रेरणा से, हवन के द्वारा अर्थात् हवन करने योग्य घी आदि को अग्नि में प्रक्षेप करने रूप यज्ञ के द्वारा सिद्धि प्राप्त होना कहते हैं। 'यद्यपि अग्नि-

---

વાળા કુકર્મિયોને પણ મોક્ષ મળી જાત અર્થાત્ કુંભાર વિગેરેને પણ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થઇ જાત ॥ ૧૮ ॥

સૂત્રાર્થ—જે લોકો એવું કહે છે કે સાયંકાળે અને પ્રાતઃકાળે અગ્નિનો સ્પર્શ કરવાથી એટલે કે હોમ હવન કરવાથી મોક્ષ મળે છે,' તે લોકો પણ મૃષાભાષી છે, કારણ કે આ પ્રકારે જો મોક્ષ મળતો હોય, તો અગ્નિનો સ્પર્શ કરનારા કુકર્મીઓને (પાપીઓને) પણ મોક્ષ મળતો હોવો જોઈએ. ॥૧૮॥

ટીકાર્થ—'અગ્નિહોત્રં જુહુયાત્ સ્વર્ગકામઃ' સ્વર્ગ પ્રાપ્ત કરવું હોય તો અગ્નિહોત્ર કરો' આ પ્રકારના વિધિ વાક્યોથી પ્રેરિત થઈને કેટલાક લોકો હોમ હવન દ્વારા એટલે કે અગ્નિમાં આહુતિ આપવા યોગ્ય ઘી આદિ પદાર્થોને અગ્નિમાં હોમીને અથવા તે પદાર્થોને અગ્નિમાં હોમવા રૂપ યજ્ઞ દ્વારા અગ્નિનું યજન કરવાથી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. એવું માને છે. જો કે

स्वर्गाख्यम्, अग्निहोत्राख्यकर्मणा स्वर्गप्राप्तिमेव वदन्ति न तु मोक्षम्। यतो हि मोक्षस्य तन्मतेऽविधेयत्वात्, तस्य कर्मजन्यत्वाऽभावात्,। तथापि-निष्कामतया क्रियमाणमग्निहोत्रादिकं मोक्षं प्रयोजयतीति मीमांसकमतमाश्रित्य प्रतिपादितमिति न कोऽपि विरोधः। किं कुर्वन्त एवमुदाहरन्ति तत्राह-सायंचेत्यादि, 'सायं' सायंकाले 'पायं' प्रातः=प्रातःकाले 'अगणिं' अग्निम् 'फुसंता' स्पृशन्तः, सायं प्रातर्विधिवत् संस्कृताग्नौ हवनीयद्रव्याहुतेः प्रक्षेपं कुर्वन्तः 'एवं' एवं तर्हि 'सिद्धि' सिद्धिर्मोक्षः 'सिया' स्यात्, भवेच्चेत् यदि संस्कृते समिद्धतमेऽग्नौ हविःप्रक्षेपान्मुक्तिर्मिलेत् तदा 'अगणिं' अग्निम् 'फुसंताणं' स्पृशताम् 'कुकम्मिणंपि'

होत्रं जुहुयात् स्वर्गकामः' यह वाक्य अग्निहोत्र कर्म से स्वर्ग की प्राप्ति ही प्रतिपादित करता है, मोक्षप्राप्ति का विधान नहीं करता, क्योंकि उनके मत में मोक्ष विधेय नहीं है। वह कर्मजन्य नहीं है। तथापि निष्कामभाव से किया जाने वाला अग्निहोत्र आदि कर्म मोक्ष का प्रयोजक होता है, ऐसा मीमांसकों का मत है। इस मत को लक्ष्य करके यहाँ प्रतिपादन किया गया है। अतएव कोई विरोध नहीं समझना चाहिए।

क्या करते हुए वे ऐसा कहते हैं? इसका उत्तर यह है कि सायंकाल और प्रातः काल अग्नि का स्पर्श करते हुए। सायंकाल प्रातःकालीन विधि से संस्कृत अग्नि में द्रव्य की आहुति का प्रक्षेप करते हुए वे ऐसा कहते हैं। किन्तु ऐसा करने से यदि मुक्ति मिलती

'अग्निहोत्रं जुहुयात् स्वर्गकामः' આ વાકય દ્વારા એવું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે કે અગ્નિહોત્ર કર્મ દ્વારા સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થાય છે. મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે, એવું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું નથી, કારણ કે તેમના મતમાં મોક્ષ વિધેય નથી. તે કર્મજન્ય નથી. છતાં પણ મીમાંસકોનો એવો મત છે કે નિષ્કામભાવે કરવામાં આવતું અગ્નિહોત્ર આદિ કર્મ મોક્ષનું પ્રયોજન હોય છે. તે મતને અનુલક્ષીને અહીં ઉપર મુજબ પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. તેથી હોમ હવન આદિ દ્વારા મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે,' એવો 'अग्निहोत्रं जुहुयात् स्वर्गकामः' આ સૂત્રનો અર્થ કરવામાં કોઇ વિરોધ સમજવો જોઇએ નહીં.

શું કરતાં કરતાં તેઓ એવું કહે છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે-પ્રાતઃકાળે અને સાયંકાળે અગ્નિનો સ્પર્શ કરતાં તેઓ એવું કહે છે એટલે કે પ્રાતઃકાળે અને સાયંકાળે સંસ્કૃત અગ્નિમાં ઘી, જવ આદિની

कुकर्मिणामपि=अंगारदाहककुंभकारलोहकारादीनामपि सिद्धिं भवेत्। अयं भावः—यदि अग्निसंस्पर्शनादेव मोक्षः सिध्यति, तदा—अंगारदाहकुशलकुंभकाराऽयस्कारादीनामपि अनायासेन मोक्षः सिद्धयेत्। न च तै नं संस्कृतेऽग्नौ प्रक्षिप्ताऽऽहुतिः, अतस्तेषान्नमुक्तिः। संस्कृते एवाऽग्नौ जुहुयादिति मदीयशास्त्रमर्यादा, इति वाच्यम्। यथा याजका अग्नौ हवनीयं द्रव्यं प्रक्षिप्य भस्मसान्नयंति, तेऽपि कुंभकारादयस्तथैवाचरन्तीति ततो (याजकात्) द्वयोर्विशेषाऽभावः। कुम्भकारायस्कारादीनां वैदिकानां च समानत्वात्। यदप्युच्यते 'अग्निमुखा वै देवाः' इत्य-

---

हो तो अग्नि का स्पर्श करने वाले, अंगारदाहक कुंभकार, लोहकार आदि कुकर्मियों को भी सिद्धि मिलजानी चाहिए।

अभिप्राय यह है–अग्नि के स्पर्श मात्र से मोक्ष प्राप्त हो जाता है तो अंगार जलाने वाले कुंभारों आदि को भी अनायास ही मोक्ष प्राप्त हो जाना चाहिए।

शंका–कुंभार लुहार आदि संस्कृत अग्नि में आहुति प्रक्षेप नहीं करते, अतएव उन्हें मुक्ति नहीं मिलती। हमारे शास्त्र की मर्यादा यह है कि संस्कृत अग्नि में ही होम किया जाय।

समाधान––जैसे यज्ञकर्त्ता अग्नि में होमने योग्य घृतादि द्रव्य का प्रक्षेप करके उसे भस्म करदेते हैं, उसी प्रकार कुंभार आदि भी करते हैं। अतएव यज्ञकर्त्ता और कुंभार आदि में कोई विशेषता नहीं है।

આહુતિ આપીને અગ્નિ હોત્ર કર્મ કરવાથી મોક્ષ મળે છે. પરન્તુ જો એવું કરવાથી મોક્ષ મળતો હોય, તો અગ્નિનો સ્પર્શ કરનારા અંગાર દાહક કુંભાર, લુહાર આદિ કુકર્મીઓને પણ સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ થઈ જવી જોઈએ.

તાત્પર્ય એ છે કે અગ્નિનો સ્પર્શ કરવા માત્રથી જ જો મોક્ષ મળી જતો હોય, તો અગ્નિ સળગાવનારા કુંભારો, આદિને પણ અનાયાસે જ મોક્ષ પ્રાપ્ત થઈ જવો જોઈએ.

શંકા–કુંભાર, લુહાર આદિ સંસ્કૃત અગ્નિમાં આહુતિ આપતા નથી, તેથી તેમને મુક્તિ મળતી નથી અમારા શાસ્ત્રની એવી મર્યાદા છે કે સંસ્કૃત અગ્નિમાં જ હોમ કરાવો જોઈએ.

સમાધાન—જેવી રીતે યજ્ઞકર્તા અગ્નિમાં હોમવા ચોગ્ય ઘી આદિ દ્રવ્યોનો પ્રક્ષેપ કરીને તેમને ભસ્મ કરી નાખે છે, એજ પ્રમાણે કુંભાર આદિ પણ કરે છે. તેથી યજ્ઞકર્ત્તા અને કુંભાર આદિમાં કોઈ વિશેષતા નથી.

ग्नौ घृतादीनां प्रक्षेपे देवास्तुष्यन्ति तदपि न युक्तम्, यदि देवानां मुखमग्नि स्तदा, यथा तत्र प्रक्षिप्तान् घृतादीन् देवा भक्षयन्ति, भक्षयिष्यन्त्येवाऽशुचि-पदार्थानपि मुखे अग्नौ प्रक्षिप्तान्। ततो मन्ये कुपिताः भवेयुः। किंचाऽसंख्याता देवाः, बहूनां मुखेकेन भोजनं न सम्भाव्यते, इत्थं क्वाप्यदृष्टत्वात्। कथमेकेन-मुखेन पदार्थान् भुञ्जेरन्निति। तस्माद्याज्ञिकानां प्रलापोऽयम् यदग्नौ प्रक्षेपान्मुक्तिरिति ॥१८॥

जैसे वैदिक अग्निकर्म करते हैं, उसी प्रकार वे भी करते हैं, दोनों में समानता है।

'अग्निमुखा वै देवाः' अर्थात् देवों का मुख अग्नि है, इस कथन के अनुसार अग्नि में घृत आदि का प्रक्षेप करने से देवों की तुष्टि होती है, यह कथन भी युक्तियुक्त नहीं है। यदि देवों का मुख अग्नि है तो अग्नि में प्रक्षिप्त किये हुए घृत आदि का देव भक्षण करते हैं, उसी प्रकार अग्नि में प्रक्षिप्त अशुचि पदार्थों का भी वे भक्षण करेंगे! ऐसा करने से वे कुपित भी हो जाएँगे! इसके अतिरिक्त देव असंख्यात हैं। बहुतेरे देवता एक ही मुख से भोजन करें, यह संभव नहीं है। ऐसा कहीं देखा भी नहीं जाता। आखिर एक ही मुख से अनेक देव किस प्रकार पदार्थों को खाएँगे? अतएव अग्नि में प्रक्षेप करने से मुक्ति होती है, यह याज्ञिकों (मीमांसकों) का प्रलाप मात्र ही है ॥१८॥

જેવી રીતે વૈદિક ધર્મને માનનારા લોકો અગ્નિકર્મ કરે છે. એજ પ્રમાણે તેઓ (કુંભાર આદિ) પણ કરે છે. તેથી બન્નેમાં સમાનતા છે.

'अग्निमुखा वै देवाः' એટલે કે 'દેવોનું મુખ અગ્નિ છે,' આ કથન અનુસાર અગ્નિમાં ઘી આદિની આહુતિ આપવાથી, દેવોની તુષ્ટિ થાય છે (દેવો તૃપ્ત થવાથી રીઝે છે), આ કથન પણ યુક્તિયુક્ત લાગતું નથી. જો દેવોનું મુખ અગ્નિ હોય, તો જેવી રીતે અગ્નિમાં નાખવામાં આવેલ ઘી આદિનું દેવો ભક્ષણ કરે છે, એજ પ્રમાણે અગ્નિમાં હોમવામાં આવેલ અશુચિ (અશુદ્ધ) પદાર્થોનું પણ તેઓ ભક્ષણ કરતા હશે! એવું કરવાથી તેઓ કોપાયમાન પણ થતા હશે! વળી દેવો તો અસંખ્યાત છે. તે અસંખ્યાત દેવો એક જ મુખ વડે ભોજન કરતા હોય, એવું સંભવી શકે નહીં. એવું ક્યાંય જોવામાં આવ્યું નથી. એક જ મોઢા વડે અનેક દેવો કેવી રીતે પદાર્થોને ખાતા હશે? તેથી એવું માનવું પડશે કે 'અગ્નિમાં ઘી આદિની આહુતિ આપવાથી મોક્ષ મળે છે,' એવી યાજ્ઞિકોની (મીમાંસકોની) માન્યતા ખરી નથી પણ મિથ્યા-પ્રલાપ રૂપ જ છે. ॥ગાથા૧૮॥

पार्थक्येन कुशीलानां मतान्युक्तानि, अतः परं सामान्येन तेषामपरीत्या निराकर्तुमाह—'अपरिक्ख' इत्यादि।

मूलम्—अपरिक्ख दिट्ठं णहु सिद्धी एहिंति ते घायमबुज्झमाणा।
भूएहिं जाणं पडिलेह सातं विज्जं गहाय तसथावरेहिं॥१९॥

छाया—अपरीक्ष्य दृष्टं नैवं सिद्धि रेष्यन्ति ते घातमबुद्ध्यमानाः।
भूतै र्जानीहि प्रत्युपेक्ष्य सातं विद्यां गृहीत्वा त्रसस्थावरैः॥१९॥

पृथक् पृथक् रूप से कुशीलों के मत का दिग्दर्शन कराया गया। इसके वाद दूसरे प्रकार से सामान्य रूप से उनका निराकरण करते हैं—'अपरिक्ख' इत्यादि।

शब्दार्थ—'अपरिक्ख दिट्ठं—अपरीक्ष्य दृष्टम्' जलावगाहन और अग्निहोत्र आदिसे सिद्धि माननेवाले लोगों ने विना परीक्षा ही इस सिद्धान्त को स्वीकार करलिया है 'णहु सिद्धी—न एवं सिद्धिः' इस प्रकारसे सिद्धि नहीं मिलती है 'अबुज्झमाणा ते घायं एहिंति—अबुद्ध्यमानाः ते घातमेष्यन्ति' यथार्थ वस्तुतत्त्वको न समझने वाले वे लोग संसार को प्राप्त करेंगे 'विज्जं गहाय—विद्यां गृहीत्वा' ज्ञानको ग्रहण करके 'पडिलेह—प्रत्युपेक्ष्य' और विचार करके 'तसथावरेहिं भूएहिं—त्रसस्थावरैः भूतैः' त्रस और स्थावर प्राणियों में 'सातं—सातं' सुख की इच्छा 'जाणं—जानीहि' जानो॥१९॥

અલગ અલગ રૂપે કુશીલધર્મીઓના મતનું નિરૂપણ કરીને તેનું ખંડન કરવામાં આવ્યું. હવે સામાન્ય રૂપે તેમના મતનું નિરાકરણ (ખંડન) કરવામાં આવે છે—'अपरिक्ख' ઈત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'अपरिक्ख दिट्ठं—अपरीक्ष्य दृष्टम्' જલાવગાહન અને અગ્નિહોત્ર વિગેરેથી સિદ્ધિ માનવાવાળા લોકોએ વિના વિચાર્યે જ આ સિદ્ધાન્તને સ્વીકાર કર્યો છે. 'णहु सिद्धी—ण एवं सिद्धिः' આ રીતે સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થતી નથી. 'अबुज्झमाणा ते घायं एहिंति—अबुध्यमानाः ते घातमेष्यन्ति' યથાર્થ વસ્તુતત્વને ન સમજવાવાળા એ લોકો સંસારને પ્રાપ્ત કરશે. 'विज्जं गहाय—विद्यां गृहीत्वा' જ્ઞાનને ગ્રહણ કરીને 'पडिलेह—प्रत्युप्रेक्ष्य' અને વિચાર કરીને 'तसथावरेहिं भूएहिं—त्रसस्थावरैः भूतैः' ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણિયોમાં 'सातं—सातं' સુખની ઈચ્છા 'जाणं—जानीहि' જાણો.॥१९॥

अन्वयार्थः--(अपरिक्ख दिट्ठं) अपरीक्ष्य युक्तिविकलं दृष्टमेतत् (णहु सिद्धी) नहि जलावगाहनेन ग्निहोत्रेण च सिद्धि र्मोक्षो भवति (अबुज्झमाणा ते घायं एहिंति) अबुद्धयमाना वस्तुतत्त्वमजानन्तः ते वादिनः घातं संसारमेष्यन्ति प्राप्स्यन्ति (विज्जं गहाय) विद्यां गृहीत्वा ज्ञानमासाद्य (पडिलेहा) प्रत्युपेक्ष्य-विचार्य (तसथावरेहिं भूएहिं) त्रसस्थावरैः भूतैः प्राणिभिः त्रसस्थावरेषु प्राणिषु (सातं) सातं सुखं (जाणं) जानीहीति ॥१९॥

टीका--'अपरिक्ख दिट्ठं' अपरीक्ष्य दृष्टम् जलाऽवगाहनाऽग्निहोत्रादिभ्यो मोक्षो भवतीति मन्यमानाः तादृशप्रापकं शास्त्रमपरीक्ष्यैव स्वीकृतवन्तः। 'णहु' नैव-सिद्धि र्मोक्षः, पूर्वोक्तप्रकारेण जलाऽवगाहनादिना कथमपि संभवेत्। पूर्वोक्तकर्मणां हिंसा बाहुल्यात्। 'अबुज्झमाणाते' अबुद्ध्यमानाः परार्थमबुद्ध्यमानाः प्राणिवधादिना जायमानं पापमेव धर्मबुद्ध्या कुर्वस्ते-वादिनः। 'घाय' घातम्-घात्य-

---

अन्वयार्थ—जल में अवगाहन करने से मोक्ष होता है, इत्यादि पूर्वोक्त मन्तव्य विना परीक्षा किये ही स्वीकार किया गया है। वस्तुतत्त्व को न जानते हुए वे वादी घात को अर्थात् संसार को प्राप्त करेंगे। सम्यग्ज्ञान को प्राप्त करके और भलीभाँति विचार करके यह समझो कि त्रस और स्थावर प्राणियों में भी सुख की अभिलाषा होती है ॥१९॥

टीकार्थ--जल में अवगाहन करने से या अग्निहोत्र करने से सिद्धि प्राप्त होती है, ऐसा मानने वालों ने इस प्रकार की प्ररूपणा करने वाले शास्त्र को परीक्षा किये विना ही स्वीकार किया है। ऐसा करने से सिद्धि प्राप्त नहीं हो सकती, क्यों कि ये जलागाहन आदि कर्म हिंसा

સૂત્રાર્થ—'જલસ્નાન, હોમ હવન આદિ કરવાથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે,' આ પ્રકારના મન્તવ્યને કેટલાક લોકો પૂરી કસોટી કર્યા વિના સ્વીકાર કરે છે. વસ્તુતત્ત્વના ખરા સ્વરૂપને નહીં સમજનારા તે પરમતવાદીઓ સંસારમાં પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે. સમ્યગ્જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરીને અને સૂક્ષ્મ વિચાર કરીને એ વાત બરાબર સમજી લેવી જોઇએ કે ત્રસ અને સ્થાવર જીવોમાં પણ સુખની અભિલાષા હોય છે. ॥૧૯॥

ટીકાર્થ—જલમાં અવગાહન કરવાથી (નદી આદિના પાણીમાં સ્નાન કરવાથી) અથવા અગ્નિહોત્ર કર્મ કરવાથી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે, એવી માન્યતા ધરાવનારા લોકોએ આ પ્રકારની પ્રરૂપણા કરનારાં શાસ્ત્રોની પરીક્ષા કર્યા વિના જ આ માન્યતાઓનો સ્વીકાર કર્યો હોય છે. પરન્તુ એવું કરવાથી સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ થતી નથી, કારણ કે જળસ્નાન આદિ કાર્યો દ્વારા જીવોની હિંસા

न्ते विनाश्यन्ते जीवा अस्मिन्निति घातः संसारः चातुर्गतिकः, तादृशं संसारम्। ते 'एहिंति' एष्यन्ति प्राप्स्यन्ति। अप्कायतेजस्कायजीवानामुपमर्दनं तेषां जीवानां विनाशोऽवश्यंभावी। विनाशेन तेषां वधिकादीनां संसार एव स्यात् सिद्धिस्तु कथमपि न भविष्यतीत्यभिप्रायः। यस्मादेवं तस्मात् 'विज्जं' विद्यां ज्ञानं सदसद्विचाररूपं 'पढमं नाणं' इतिवचनात् 'गहाय' गृहीत्वा 'तसथावरेहिं' त्रसस्थावरभूतैः कथमिदानीं सुखं प्राप्यते इति 'पडिलेह' प्रत्युपेक्ष्य 'जाण' जानीहि अवबुद्ध्यस्व। सर्वेऽपि प्राणिनः सुखमिच्छन्ति द्विषन्ति च दुःखम्, ततः केन प्रकारेण तेषां जीवानां सुखार्थिनां दुःखोत्पादकेन कर्मणा सुखोत्पत्तिः? न स्यात्कथमपि सुखम्,

---

की बहुलता वाले हैं। जो परमार्थ को नहीं जानते और धर्मबुद्धि से प्राणातिपात आदि पापों का आचरण करते हैं, वे घात को प्राप्त होते हैं। जिसमें प्राणीघात को प्राप्त होते हैं, ऐसा चतुर्गतिक संसार 'घात' कहलाता है। वे उसी को प्राप्त होते हैं। अप्काय और तेजस्काय के जीवों के उपमर्दन से उनका विनाश होता है और जीवविनाश से विनाशकों को संसार भवभ्रमण ही होता है सिद्धि किसी भी प्रकार प्राप्त नहीं हो सकती अतएव विद्वान् पुरुष इस बातका विचार करे कि त्रस और स्थावर जीव किस प्रकार सुख प्राप्त कर सकते हैं? ऐसा विचार करके जाने कि सभी जीव सुख की इच्छा करते हैं और दुःख से द्वेष करते हैं। क्यों कि दुःख अप्रिय है फिर दुःखजनक कार्य से उनको सुख की प्राप्ति किस प्रकार हो सकती है?

થાય છે. જેઓ પરમાર્થને (વસ્તુતત્ત્વને) જાણતા નથી અને ધર્મબુદ્ધિથી પ્રાણાતિપાત આદિ પાપકર્મો કરે છે, તેઓ ઘાતને પ્રાપ્ત કરે છે, એટલે કે સંસારમાં પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે. જેમાં પ્રાણી ઘાતને પ્રાપ્ત કરે છે, એવા ચતુર્ગતિક સંસારને 'ઘાત' કહેવાય છે. અપ્કાય અને તેજસ્કાયના જીવોના ઉપમર્દનથી તેમનો વિનાશ થાય છે, અને જીવોનો વિનાશ કરનારને (વિનાશકને) સંસારમાં ભવભ્રમણ જ કરવું પડે છે, જીવહિંસા કરનારને સિદ્ધિ કોઇ પણ પ્રકારે પ્રાપ્ત થતી નથી. તેથી વિદ્વાન પુરુષે એ વાતનો વિચાર કરવો જોઇએ કે ત્રસ અને સ્થાવર જીવો કયા પ્રકારે સુખ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. બુદ્ધિશાળી પુરુષોએ એ વાત સમજવી જોઇએ કે સઘળા જીવો સુખની ઇચ્છા રાખે છે, કોઇને દુઃખ ગમતું નથી. દુઃખ પ્રત્યે તેઓ દ્વેષભાવની દૃષ્ટિએ દેખે છે. જો તેમને દુઃખ અપ્રિય હોય તો તેમને દુઃખની ઉત્પત્ત થાય એવું કાર્ય કરવાથી સુખની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થઇ શકે? તાત્પર્ય એ છે

ये अग्निहोत्रेण जलावगाहनेन वा मुक्तिं प्रतिपादयन्ति, न ते परिपश्यन्ति, वस्तुत एभिर्न भवति सिद्धिः कर्मभिः अत इमे बुद्धिविकलाः सकलाः संसारमेवाऽपारं प्राप्स्यन्त्येभिः क्रियाकलापैः। अतो ज्ञानमवाप्य त्रसस्थावरभूतेष्वपि सुखाऽऽकांक्षित्वं विचार्य नैतेषामुपमर्दनाय कदापि प्रयत्नो विधेय इति भावः ॥१९॥

ये पुनः कुशीला अशीलाश्च प्राणिनां हिंसया सुखमिच्छन्ति ते संसारे वक्ष्यमाणप्रकारेण दुःखमेवाऽनुभवन्तीति दर्शयति सूत्रकारः—'थणंति' इत्यादि।

मूलम्—थणंति लुप्पंति तस्संति कम्मी
पुढो जगा परिसंखाय भिक्खू।
तम्हा विऊ विरतो आयगुत्ते
दट्ठुं तसे या पडिसंहरेज्जा ॥२०॥

छाया—स्तनंति लुप्यन्ते त्रसन्ति कर्मिणः पृथक् जगाः परिसंख्याय भिक्षुः।
तस्माद्विद्वान विरत आत्मगुप्तो दृष्ट्वा त्रसांश्च प्रतिसंहरेत् ॥२०॥

आशय यह है कि जो अग्निहोत्र या जल में स्नान करने से मोक्ष मानते हैं, वे नहीं जानते कि इन कार्यों से मुक्ति नहीं मिलती अतएव ये सब बाल जन अपने कार्यों से असार संसार को ही प्राप्त करेंगे। अतएव ज्ञान प्राप्त करके और त्रस एवं स्थावर जीवों में भी सुख की अभिलाषा है, ऐसा विचार करके उनके उपमर्दन (विराधना) की कभी प्रवृत्ति नहीं करनी चाहिए ॥१९॥

जो कुशील या अशील पुरुष प्राणियों की हिंसा करके सुख की इच्छा करते हैं, वे आगे कहे अनुसार संसार में दुःख का ही अनुभव

કે અગ્નિહોત્ર કર્મ અથવા જળસ્નાન કરવાથી મોક્ષ મળે છે, એવું માનનારા અજ્ઞાની લોકો એ વાત જાણુતા નથી કે તે કાર્યો વડે મુક્તિ મળતી નથી. તેથી તે સઘળા બાલ જનો (અજ્ઞાન લોકો) પોતાનાં જ પાપકર્મોને પરિણામે આ અસાર સંસારમાં જ ભ્રમણ કર્યા કરશે. તેથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને અને ત્રસ અને સ્થાવર જીવોને પણ સુખ વહાલું છે, એવો વિચાર કરીને તેમની વિરાધના થાય એવી પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ નહીં. ॥ગાથા ૧૯॥

જે કુશીલ અથવા અશીલ પુરુષો પ્રાણીઓની હિંસા કરીને સુખની ઈચ્છા કરે છે, તેઓ, હવે પછીના સૂત્રમાં બતાવ્યા પ્રમાણે સંસારમાં દુઃખનો

अन्वयार्थः--(कम्मी जगा) कर्मिणः सपापाः जन्तवः (पुढो) पृथक् पृथक् (थणंति) स्तनंति रुदन्ति (लुप्पंति) लुप्यन्ते खड्गादिना छिद्यन्ते (तसंति) त्रस्यन्ति-भयत्रस्ताः पलायन्ते (तम्हा) तस्मात् कारणात् (विऊभिक्खु) विद्वान् भिक्षुः (विरतो) विरतः पापानुष्ठानात् (आयगुत्ते) आत्मगुप्तः-मनोवाक्कायगुप्तः (तसे य दट्ठुं) त्रसान् स्थावरांश्च दृष्ट्वा परिज्ञाय (पडिसंहरेज्जा) प्राणिविराधनातो निवृत्तो भवेदिति ॥२०॥

करते हैं, यह दिखलाते हुए सूत्रकार कहते हैं-'थणंति' इत्यादि ।

शब्दार्थ—'कम्मी जगा-कर्मिणः जन्तवः' पाप कर्म करनेवाले प्राणी 'पुढो-पृथक्' अलग अलग 'थणंति-स्तनंति' रोदन करते हैं 'लुप्पंति-लुप्यन्ते' तलवार आदि के द्वारा छेदन किये जाते हैं 'तसंति-त्रस्यन्ति' डरते हैं 'तम्हा-तस्मात्' इसलिये 'विउ भिक्खू-विद्वान् भिक्षुः' विद्वान् मुनि 'विरतो-विरतः' पाप से निवृत्त 'आयगुत्ते-आत्मगुप्तः' तथा आत्मा की रक्षा करने वाला बने 'तसे य दट्ठुं-त्रासांश्च दृष्ट्वा' त्रस और स्थावर प्राणी को देखकर 'पडिसंहरेज्जा-प्रतिसंहरेत्' उनके घातकी क्रिया से निवृत्त हो जाय ॥२०॥

अन्वयार्थ--पापी प्राणी रुदन करते हैं, छेदे जाते हैं, त्रास पाते हैं, इस कारण विद्वान्, पाप से विरत एवं आत्मगुप्त पुरुष त्रस और स्थावर जीवों को जानकर जीवहिंसा से निवृत्त हो जाय ॥२०॥

જ અનુભવ કરે છે. એ વાત બતાવવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે કે-'थणंत्ति' ઇત્યાદિ-

શબ્દાર્થ—'कम्मी जगा-कर्मिणः जन्तव.' પાપ કર્મ કરવાવાળા પ્રાણીયો 'पुढो-पृथक्' જૂદા જૂદા 'थणंति-स्तनन्ति' રૂદન કરે છે. 'लुप्पंति-लुप्यन्ते' તલવાર વિગેરે દ્વારા છેદન કરાય છે. 'तसंति-त्रस्यन्ति' ત્રાસ પામે છે. 'तम्हा-तस्मात्' તેથી 'विउ भिक्खू-विद्वान् भिक्षु' વિદ્વાન્ મુનિ 'विरतो-विरता' પાપથી નિવૃત્ત થઈને 'आयगुत्ते-आत्मगुप्तः' તથા આત્માની રક્ષા કરવાવાળા અને 'तसेय दट्ठुं-त्रसांश्च-दृष्ट्वा' ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણીને જોઈને 'पडिसंहरिज्ज-पडिसंहरेत्' તેઓના ઘાતની ક્રિયાથી નિવૃત્ત થઈ જાય. ॥ ૨૦ ॥

સૂત્રાર્થ—પાપી પ્રાણીઓને રુદન કરવું પડે છે, તેમનું છેદન કરાય છે, તેમને ત્રાસ સહન કરવો પડે છે, તે કારણે વિદ્વાન્ પુરુષે પાપમાંથી નિવૃત્ત થવું, અને આત્મગુપ્ત પુરુષ ત્રસ અને સ્થાવર જીવોને જાણીને જીવહિંસામાં પ્રવૃત્ત ન થાય અર્થાત્ જીવહિંસાનો ત્યાગ કરે. ॥૨૦

टीका--'कम्मी जगा' कर्मिणो जन्तवः=कर्माणि सन्ति येषां ते कर्मिणः जन्तवः 'पुढो' पृथक् पृथक् पुरुषाऽधमाः अग्निकायं विराध्य समस्तषड्जीवनिकायविराधका अग्निहोत्रादिभिः सुखमिच्छन्ति, किन्तु षड्जीवनिकायविराधका नरकमेवोपयांति, ते नरकादिगतिं प्राप्य तत्र नरकपालैस्तीव्रवेदनया परिपीड्यन्ते। ततोऽसह्यवेदनया संतप्यमानाः 'थणंति' स्तनन्ति, अशरणास्ते करुणमाक्रन्दन्ति। तथा तत्र नरकपालैः शस्त्रादिना 'लुप्पंति' लुप्यन्ते—तीक्ष्णखड्गादिभिश्छिद्यन्ते, छेदनादिभिः कदर्थ्यमानास्ते 'तस्संति' त्रस्यन्ते—पलायन्ते तादृशकदर्थनाव्यापारं दृष्ट्वा 'तम्हा' तस्मात्कारणात् 'विऊ भिक्खू' विद्वान् ज्ञानवान् भिक्षुः=साधुः, 'परिसंखाय' परिसंख्याय=ज्ञपरिज्ञया ज्ञात्वा अग्न्यारंभं दुर्गतिदायकमिति ज्ञात्वा प्रत्याख्यानपरिज्ञया परित्यज्य 'विरतो' विरतः—पापाऽनुष्ठानात्

टीकार्थ--सकर्मा अर्थात् पापी अधम पुरुष अग्निकाय की विराधना करके छहों कायों के विराधक होते हैं। वे अग्निहोत्र आदि से सुख की इच्छा करते हैं किन्तु षट्काय की विराधना से नरक को ही प्राप्त होते हैं और वहाँ परमाधार्मिकों द्वारा तीव्र वेदनाएँ देने से पीड़ित होते हैं। वहाँ असह्य वेदनाओं से संतप्त होते हुए रुदन करते हैं—अशरण होकर करुण क्रन्दन करते हैं। तथा परमाधार्मिकों के द्वारा तीक्ष्ण खड्ग आदि शस्त्रों से छेदे जाते हैं और छेदे जाने से पीड़ित होकर इधर उधर भागते हैं। अतएव निर्दोष भिक्षा ग्रहण करने वाला साधु ज्ञपरिज्ञा से अग्निकाय के आरंभ को दुर्गतिदायक जानकर प्रत्याख्यान परिज्ञा से त्याग करे। सम्यग्ज्ञानवान्, पाप के अनुष्ठान से

ટીકાર્થ—સકર્મા પુરુષ અર્થાત્ પાપી અધમ પુરુષ અગ્નિકાય જીવોની વિરાધના કરવામાં પ્રવૃત્ત થઈને છએ નિકાયના જીવોની વિરાધના કરે છે. તેઓ અગ્નિહોત્ર કર્મ કરીને સુખની ઇચ્છા રાખે છે, પરન્તુ છકાયના જીવોની વિરાધના કરવાને કારણે તેમને નરકગતિમાં જ નારક રૂપે ઉત્પન્ન થવું પડે છે. ત્યાં પરમાધાર્મિક અસુરો તેમને ખૂબ જ યાતનાઓ પહોંચાડે છે. ત્યાં અસહ્ય વેદનાઓથી ત્રાસી જઇને તેઓ રુદન કરે છે—અશરણ દશાનો અનુભવ કરતા થકા કરુણાજનક ચિત્કારો અને આક્રંદ કરે છે. પરમાધાર્મિક તીક્ષ્ણ ખડ્ગ આદિ શસ્ત્રો દ્વારા તેમનું છેદન કરે છે. આ પીડાથી ત્રાસી જઇને તેઓ આમ તેમ નાસ ભાગ કરે છે, પરન્તુ નરકના દુઃખોમાંથી તેઓ છુટકારો પામી શકતા નથી. પ્રાણીઓની હિંસાના આ દુઃખપ્રદ ફળને જાણીને, નિર્દોષ ભિક્ષા ગ્રહણ કરનાર સાધુએ જ્ઞપરિજ્ઞા વડે અગ્નિકાયના આરંભને દુર્ગતિદાયક જાણીને, પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરવો જોઇએ.

'आयगुत्ते' आत्मगुप्तः–अशुभाऽनुष्ठानात्=गुप्तो रक्षित आत्मा येन स आत्मगुप्तः, मनोवाक्कायैर्गुप्तः। 'तसे य' त्रसांश्च च शब्दात् स्थावरांश्च 'दट्ठुं' दृष्ट्वा परिज्ञाय तेऽपघातकारिणीं क्रियां 'पडिसंहरेज्जा' प्रतिसंहरेत्=परित्यजेदित्यर्थः ॥२०॥

इतः परं स्वयूथिकान् कुशीलानुद्दिश्य कथयति सूत्रकारः–'जे धम्म' इत्यादि।

मूलम्–जे धम्मलद्धं विणिहाय भुंजे
वियडेण साहट्टु य जे सिणाइं।
जे धोवंई लूसयईव वत्थं
अहाहु से णागणियस्स दूरे ॥२१॥

छाया––यो धर्मलब्धं विनिधाय भुङ्क्ते विकटेन संहृत्य च यः स्नाति।
यो धावति चयति च वस्त्रमथाहुः स नाग्न्यस्य दूरम् ॥२१॥

विरत, मन वचन काय से अपनी आत्मा को अशुभ अनुष्ठान से गोपन करने वाला त्रस और स्थावर जीवों को जान कर उनका उपघात करने वाली क्रिया का त्याग करें ॥२०॥

इसके पश्चात् स्वयूथिक कुशीलों को लक्ष्य करके सूत्रकार कहते हैं–'जे धम्म' इत्यादि।

शब्दार्थ––'जे–यः' जो साधुनामधारी 'धम्मलद्धं–धर्मलब्धम्' धर्मसे मिला हुआ अर्थात् उद्देशक, क्रीत आदि दोषों से रहित आहारका 'विणिहाय–विनिधाय' छोडकर 'भुंजे–भुंक्ते' उत्तम प्रकार का भोजन करता है तथा 'जे–यः' जो साधु 'वियडेण–विकटेन' अचित्त जलसे भी

સમ્યગ્જ્ઞાનથી યુક્ત, પાપના અનુષ્ઠાનોથી વિરત (નિવૃત્ત) અને મન, વચન અને કાયાથી પોતાના આત્માનું અશુભ અનુષ્ઠાનથી ગોપન કરનાર (આત્મગુપ્ત પુરુષ) ત્રસ અને સ્થાવર જીવોને જાણીને તેમના ઉપઘાત (હિંસા) કરનારી ક્રિયાઓનો ત્યાગ કરે. ॥૨૦॥

હવે સૂત્રકાર સ્વયૂથિક કુશીલોને અનુલક્ષીને આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપે છે–'જે ધમ્મ' ઈત્યાદિ–

શબ્દાર્થ—'जे–ये' જે સાધુ નામ ધારીઓ 'धम्मलद्धं–धर्मलब्धम्' ધર્મથી મળેલા અર્થાત્ ઉદ્દેશક, ક્રીત, વિગેરે દોષો વિનાના આહારને 'विणिहाय–विनिधाय' છોડીને 'भुंजे–भुंक्ते' ઉત્તમ પ્રકારનું ભોજન કરે છે, તથા 'जे–ये' જે સાધુઓ 'वियडेण–विकटेन' અચિત્ત જળથી પણ 'साहट्टु–संहृत्य' અંગોનું

अन्वयार्थः--(जे) यः साधुः (धम्मलद्धं) धर्मलब्धम्-दोषरहितमाहारम् (विणिहाय) विनिधाय (भुंजे) भुङ्क्ते (जे) यः-भिक्षुः (वियडेण) विकटेन-अचित्त-जलेनापि (साहट्टु) संहृत्यांगान्यपि (सिणाइ) स्नाति-देशसर्वस्नानं करोति (जे) यः (धोवई) धावति=वस्त्रं पादौ वा (लूसयइ वत्थं) च पुनः वस्त्रं स्वकीयं लूषयति शोभार्थं दीर्घं वस्त्रं ह्रस्वं करोति ह्रस्वं वा दीर्घं करोति (आहाहु) अथाहुः तीर्थकर-गणधरादय आहुः कथयन्ति (से णागणियस्स दूरे) स एतादृशव्यवहारवान् नाग्न्यस्य निर्ग्रन्थभावस्य दूरे वर्तते इति ॥२१॥

'साहट्टु-संहृत्य' अंगो को संकोच करके भी 'सिणाइ-स्नाति' स्नानकरता है तथा 'जे-यः' जो 'धोवई-धावति' अपने वस्त्र अथवा पैर आदि को धोता है 'लूसयई वत्थं-लूषयति च वस्त्रम्' और शोभा के लिए बडे वस्त्र को छोटा अथवा छोटे वस्त्र को वडा करता है 'अहाहु-अथाहुः' तीर्थंकर तथा गणधरों ने कहा है कि 'से नागणियस्स दूरे-स नाग्न्यस्य दूरे' वह संयम मार्ग से दूर है ॥२१॥

अन्वयार्थ--जो साधु धर्मलब्ध अर्थात् निर्दोष आहार को रखकर सन्निधि करके अर्थात् संचित कर पीछेसे भोगता है, तथा जो अचित्त जल से भी स्नान करता है, वस्त्र या पैरों को धोता है, जो शोभा के लिए लम्बे वस्त्र को छोटा या छोटे को लम्बा करता है, वह निर्ग्रन्थभाव से दूर रहता है, ऐसा तीर्थंकर और गणधर कहते हैं।२१।

સંકોચન કરીને પણ 'सिणाइ-स्नाति' સ્નાન કરે છે. તથા 'जे-ये' જેઓ 'धोवई-धावति' પોતાના વસ્ત્રો અથવા પગ વિગેરેને ધુએ છે. 'लूसयई वत्थं-लूषयति च वस्त्रं' અને શોભાને માટે મોટા વસ્ત્રને નાનુ અથવા નાના વસ્ત્રને મોટું કરે છે 'अहाहु-अथाहुः' તીર્થંકર તથા ગણધરોએ કહ્યું છે કે-'से नागणियस्स दूरे-स नाग्न्यस्य दूरे' તે સંયમ માર્ગથી દૂર જ છે. ॥ ૨૧ ॥

સૂત્રાર્થ—જે શિથિલાચારી સાધુ એટલે કે નિર્દોષ આહારને' સંગ્રહ કરીને (સંચય કરીને) ભોગવે છે, જે અચિત્ત જળ વડે સ્નાન કરે છે, જે વસ્ત્ર અને હાથ પગ ધોવે છે જે શોભાને માટે લાંબા વસ્ત્રને ટુંકુ અને ટૂંકા વસ્ત્રને લાંબુ કરે છે, તે સાધુ નિર્ગ્રંથભાવથી દૂર રહે છે, એવું તીર્થંકરો અને ગણધરોનું કથન છે. ॥૨૧॥

टीका-- 'जे' ये केचन शीतलविहारिणः 'धम्मलद्धं' धर्मलब्धम्-धर्मेण प्राप्तम् आहारं जलं च 'विणिहाय' विनिधाय, व्यवस्थाप्य आधाकर्मिकौद्देशिकक्रयक्रीतादि दोषरहितमपि विशुद्धं लभ्यमानम् आहारादिकं संनिधिं कृत्वा 'भुंजे' भुंजते। तथा 'वियडेण' विकटेन अचित्तजलेनापि 'जे' ये च भिक्षवः 'साहट्टु' संहृत्याङ्गानि संकोच्य परिशुद्धेऽपि देशे 'सिणाइ' स्नान्ति-स्नानं कुर्वन्ति तत्र देशस्नानं शोभार्थमक्षिभ्रूवादिधावनं, सर्वस्नानं संपूर्णशरीरपरिमार्जनम् तथा 'जे' यः कश्चित् 'वत्थं' वस्त्रम् 'धोवई' धावति-प्रक्षालयति कारणमन्तरेण 'लूसयतीव' लूषयति, शोभार्थं दीर्घं वस्त्रं ह्रस्वं करोति, ह्रस्वं च सन्धाय दीर्घीकरोति। स्वार्थं परार्थं वा-एवं वस्त्रं लूषयति। 'से' एवंभूतः सः 'णागणियस्स' नाग्न्यस्य-निर्ग्रन्थभावस्य संयमानुष्ठानात्, 'दूरे' अतिदूरे वर्तते इति 'अहाहु' अथ आहुस्तीर्थकरादयः। यो हि शीतलाचारी दोषरहितमप्याहारं संनिधिं कृत्वा भुङ्क्ते तथा-अचित्त

टीकार्थ—जो शीतलविहारी अर्थात् शिथिलाचारी धर्म से प्राप्त आहार और जल को रखकर अर्थात् आधाकर्मिक, औद्देशिक, क्रय-क्रीत आदि दोषों से रहित आहार की भी सन्निधि अर्थात् संचित करके भोगता है, जो अचित्त जल से भी, अंगो को संकोच कर शुद्ध जगह में भी स्नान करता है अर्थात् शोभा के लिए आँख भौंह आदि धोकर देशस्नान करता है और सम्पूर्ण शरीर को धोने वाला सर्वस्नान करता है, जो वस्त्र को विना कारण धोता है, जो शोभा के लिए दीर्घ वस्त्र को ह्रस्व (छोटा) या ह्रस्व (छोटा) वस्त्र को दीर्घ करता है, ऐसा पुरुष निर्ग्रन्थभाव अर्थात् संयम के अनुष्ठान से अत्यन्त दूर रहता है। ऐसा तीर्थंकर आदि कहते हैं।

ટીકાર્થ—જે શિથિલાચારી સાધુ ધર્મલબ્ધ આહાર અને પાણીને, એટલે કે આધાકર્મ, ઔદ્દેશિક, ક્રયક્રીત આદિ દોષોથી રહિત આહાર પાણીને પણ સંગ્રહ કરીને (સંચય કરીને) ભોગવે છે, જે સાધુ અચિત્ત જળ વડે પણ અંગોને સંકોચીને શુદ્ધ જગ્યામાં પણ સ્નાન કરે છે, એટલે કે શોભાને માટે આંખ, ભમર આદિ ધોઇને દેશસ્નાન કરે છે, અને આખા શરીરને ધોનારું સર્વસ્નાન કરે છે. જે બાહ્ય વસ્ત્રને વિના કારણે ધોવે છે, જે શોભાને માટે લાંબા વસ્ત્રને કાપીને ટૂંકું કરે છે અને ટૂંકા વસ્ત્રને સાંધીને લાંબું કરે છે, એવો સાધુ નિર્ગ્રંથભાવથી એટલે કે સંયમના અનુષ્ઠાનથી અત્યન્ત દૂર રહે છે, એવું તીર્થંકરો અને ગણધરોએ કહ્યું છે.

जलेनाऽपि, अचित्तदेशेऽपि स्नाति। तथा-यः शोभार्थं पादौ वस्त्रं वा प्रक्षालयति, एवं ह्रस्वं वस्त्रं दीर्घीकरोति, दीर्घं च ह्रस्वयति स संयमादतिदूरे भवतीति गणधर-तीर्थकराः कथयन्ति इति भावः ॥२१॥

कुशीलान् तदाचारांश्च कथयित्वा एतत्प्रतिपक्षभूताः शीलवन्तः प्रतिपाद्यन्ते सूत्रकारेण 'कम्मं परिन्नाय' इत्यादि।

मूलम्-कम्मं परिन्नाय दगंसि धीरे वियडेण जीविज्ज य आदिमोक्खं।
से बीयं कंदाइ अभुंजमाणे विरते सिणाणाइसु इत्थियासु।२२।

छाया--कर्म परिज्ञायोदके धीरो विकटेन जीवेचादिमोक्षम्।
स बीजकन्दान् अभुंजानो विरतः स्नानादिषु स्त्रीषु ॥२२॥

आशय यह है कि जो शिथिलाचारी दोषरहित आहार की भी सन्निधि करके भोगता है, जो अचित्त जल से भी और अचित्त देश में भी स्नान करता है तथा जो शोभा बढाने के लिए लम्बे वस्त्र को छोटा और छोटे को लम्बा करता है, वह संयम से दूर रहता है। ऐसा तीर्थंकर गणधरों का कथन है ॥२१॥

कुशीलों और उनके आचारों का कथन करके उनसे विपरीत शीलवानों (आचारवानों) का प्रतिपादन करते हैं-'कम्मं परिन्नाय' इत्यादि।

शब्दार्थ—'धीरे-धीरः' धीर पुरुष 'दगंसि-उदके' जलस्नानमें 'कम्मं परिन्नाय-कर्म परिज्ञाय' कर्मबन्ध को जानकर 'आदिमोक्खं-

---

આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે જે શિથિલાચારી સાધુ દોષરહિત આહારની પણ સન્નિધિ કરીને તેનો ઉપભોગ કરે છે. જે અચિત્ત જળ વડે શરીરના અમુક ભાગોને ધોવા રૂપ દેશસ્નાન કે બધાં ભાગોને ધોવા રૂપ પૂર્ણસ્નાન કરે છે, જે શોભાને માટે વસ્ત્રને કાપીને ટૂંકું કરે છે, કે સાંધીને લાંબું કરે છે, તે સંયમથી દૂર જ રહે છે, એવું તીર્થંકરો અને ગણધરોએ કહ્યું છે. માટે સંયમની આરાધના કરનાર સાધુએ નિર્દોષ આહારનો પણ સંચય કરવો જોઈએ નહીં, અચિત્ત જળ વડે પણ સ્નાન કરવું જોઈએ નહીં, તથા કપડાંને શોભા વધારવા માટે કાપવું કે સાંધવું જોઈએ નહીં. ॥ગાથા ૨૧॥

કુશીલો અને તેમના આચારોનું કથન કરીને હવે સૂત્રકાર તેમનાથી વિપરીત એવાં શીલવાનોના (આચારવાનો) પ્રતિપાદન કરે છે–

'कम्मं परिन्नाय' ઇત્યાદિ–

શબ્દાર્થ—'धीरे-धीरः' ધીર પુરુષ 'दगंसि-उदके' જલસ્નાનમાં 'कम्मं परिन्नाय-कर्म परिज्ञाय' કર્મ બન્ધને જાણીને 'आदिमोक्खं-आदिमोक्षं' સંસા-

अन्वयार्थः--(धीरे) धीरः-साधुः (दगंसि) उदकस्नाने (कम्मं परिन्नाय) कर्म -कर्म-बन्धनं परिज्ञाय ज्ञात्वा (आदिमोक्खं) आदिमोक्षं-आदितः संसारतो मोक्षं मोक्षपर्यन्तं (वियडेण) विकटेन-प्रासुकजलेन (जीविज्ज) जीवेत् जीवनं धारयेत् 'से' सः (बीयकंदाइ) बीजकन्दान् सावधान (अभुंजमाणे) अभुञ्जानः (सिणाणाइसु) स्नानादिषु (इत्थियासु) स्त्रीषु (विरते) विरतः-विरतो भवेत् एभिर्दूरे वसेदिति ॥२२॥

टीका—'धीरे' धीरः-धीरा स्थिरा बुद्धिर्यस्य स धीरः, धिया विवेकबुद्धया राजते परिवृतो भवति यः स धीरो वा बुद्धिमान 'उदगंसि' उदके जलस्नाने

आदिमोक्खं' संसार से मोक्षपर्यन्त 'वियडेण-विकटेन' प्रासुक जलके द्वारा 'जीविज्ज-जीवेत्' जीवन धारण करे 'से-सः' वह साधु 'बीयकंदाइ-बीजकन्दान्' बीज कंद आदिको 'अभुंजमाणे-अभुञ्जानः' भोजन न करता हुआ 'सिणाणाइसु-स्नानादिषु' स्नान आदि से तथा 'इत्थियासु-स्त्रीषु' स्त्री आदिसे 'विरते-विरतः' अलग रहे ॥२२।

अन्वयार्थ—साधु जलस्नान से कर्मबन्धन जानकर संसार से मोक्ष पर्यन्त प्रासुक जल से ही जीवन धारण करे। बीजों और कन्दों का उपभोग न करता हुआ स्नानादि से और स्त्रियों से विरत रहे ॥२२॥

टीकार्थ—जिसकी बुद्धि स्थिर हो वह धीर कहलाता है अथवा जो धी अर्थात् बुद्धि से राजित-शोभित होता है, वह धीर कहलाता है। ऐसा धीर पुरुष जलस्नान से कर्मबन्धन जानकर जब तक संसार से

રથી મોક્ષ પર્યન્ત 'वियडेण-विकटेन' પ્રાસુક જલ દ્વારા 'जीविज्ज-जीवेत्' જીવન ધારણ કરે 'से-सः' તે સાધુ 'बीयकंदाइ-बीजकंदान्' બી કંદ વિગેરેને 'अभुंजमाणे-अभुञ्जानः' આહાર કર્યા વિના 'सिणाणाइसु-स्नानादिषु' સ્નાન વિગેરેમાં તથા 'इत्थीयासु-स्त्रीषु' સ્ત્રી વિગેરેથી 'विरते-विरतः' અલગ રહે ॥૨૨॥

સૂત્રાર્થ—જળસ્નાનને લીધે કર્મનો બન્ધ થાય છે-કર્મોનું ઉપાર્જન થાય છે, એવું સમજીને સાધુએ જીવન પર્યન્ત (સંસાર ભ્રમણમાંથી મુક્ત થઈને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે ત્યાં સુધી) પ્રાસુક (અચિત્ત) જળ વડે જ પોતાનું જીવન ધારણ કરવું જોઈએ. તેણે બી અને કન્દનો ઉપભોગ કરવો જોઈએ નહીં, સ્નાનાદિનો ત્યાગ કરવો જોઈએ અને સ્ત્રીઓથી દૂર રહેવું જોઈએ. ॥૨૨॥

ટીકાર્થ—જેની બુદ્ધિ સ્થિર હોય છે. તેને ધીર કહેવાય છે. અથવા 'ધી' એટલે બુદ્ધિ અને ધીર એટલે બુદ્ધિથી રાજિત-બુદ્ધિથી શોભતો પુરુષ. એવો ધીર પુરુષ એવું સમજી શકે છે કે જલસ્નાન કરવાથી કર્મોનું

'कम्मं' कर्म 'परिन्नाय' परिज्ञाय-जलस्नाने कृते सति कर्मबन्धनं भवतीति विज्ञाय 'आदिमोक्खं' आदिमोक्षम्, आदिः संसारस्तस्मान्मोक्षो विरामः इति आदिमोक्षः तम्। संसारविरामपर्यन्तम्-यावज्जीवनमित्यर्थः, 'वियडेण' विकटेन-तिलतण्डुलगोधूमादिधावनजलेन तथा अचित्तोष्णोदकेन प्राणधारणं निर्वहेत्। पुनः किं कुर्वन् 'बीयकंदाइ' बीजकन्दान्-बीजकन्दमूलहरित-शाकफलादीन् सचित्तान् 'अभुंजमाणे' अभुंजानः एतेषां बीजादीनां भोजनमकुर्वाणः। तथा 'सिणाणाइसु इत्थियासु विरते' स्नानादिषु-स्नानाऽभ्यङ्गोद्वर्त्तनादिशास्त्रनिषिद्धक्रियासु, तथा 'इत्थियासु' स्त्रीषु 'विरते' विरतः, एतेभ्यः सर्वथैव निवृत्तिं कुर्वाणः, यश्चैवंभूतः सर्वेभ्योऽपि आश्रवद्वारेभ्यो विरतः असौ साधुः विलक्षणः कुशीलदोषैः न संस्पृष्टो भवति। तदभावान्न संसारचक्रे परिभ्रमति कारणाऽभावात्।

विराम न हो जाय तब तक अर्थात् जीवन पर्यन्त तिल तंदुल गेहूँ आदि के धोवन से या अचित्त जल से प्राण धारण करे। तथा बीज, कन्द, मूल, हरित, शाक फल आदि सचित्त वनस्पति का सेवन न करता हुआ स्नान उबटन मालिश आदि शास्त्रनिषिद्ध क्रियाओं से एवं स्त्रियों से विरत रहे। जो ऐसा होता है अर्थात् समस्त आश्रव द्वारों से विरत होता है वह विलक्षण साधु कुशील दोषों से स्पृष्ट नहीं होता और दोषों के अभाव से संसार चक्र में नहीं घूमता, संसार का अभाव हो जाने से दुःख का अनुभव नहीं करता, दुःखित होकर रोता नहीं है और नाना प्रकार के उपायों से विनष्ट नहीं होता है। जो

ઉપાર્જન થાય છે, તેથી જ્યાં સુધી સંસારમાં ભ્રમણ બંધ ન થાય ત્યાં સુધી એટલે કે મોક્ષપ્રાપ્ત થાય ત્યાં સુધી એવો ધીર પુરુષ પોતાનાં પ્રાણો ટકાવવાને માટે જ પ્રાસુક જળનો ઉપભોગ કરે છે. એવો પુરુષ ભાતનું ધોવણ, તલનું ધોવણ, ઘઉંનું ધોવણ આદિ અચિત્ત જળનો જ પીવા માટે ઉપયોગ કરે છે તથા તે બીજ, કન્દ, મૂળ, હરિત, શાક, ફળ આદિ સચિત્ત વનસ્પતિઓનું પણ સેવન કરતો નથી, સ્નાન કરતો નથી, ઉબટન (શરીરે ચણાના લોટ આદિનું મર્દન) પણ કરતો નથી અને, માલિશ પણ કરતો નથી, કારણ કે આ બધી ક્રિયાઓનો શાસ્ત્રોએ નિષેધ ફરમાવ્યો છે. વળી તે સ્ત્રીઓથી દૂર રહીને બ્રહ્મચર્ય વ્રતનું બરાબર પાલન કરે છે. જે સાધુ આ પ્રકારે સમસ્ત આશ્રવ દ્વારોથી વિરત થઇ જાય છે, એવો વિલક્ષણ સાધુ કુશીલથી (દોષોથી) સ્પૃષ્ટ થતો નથી એટલે કે કોઇ પણ દોષ કરતો નથી. આ પ્રકારે દોષોનો અભાવ થઇ જવાને કારણે તેને સંસાર ચક્રમાં ભ્રમણ કરવું પડતું નથી. એવા પુરુષના સંસારનો અભાવ થઇ જવાને કારણે તેને

न दुःखमनुभवति, न वा दुःखितः स्तनति, विनश्यति वा नानाविधैरपायैरिति। बुद्धिमन्तो प्रवचनपरिशीलनजनितसंप्राप्तविशुद्धोद्बुद्धविवेकाः स्नानादीनि विविधकर्मबन्धजनकानीति विभाव्य, यावन्मोक्षं न प्राप्नुवन्ति तावत्पर्यन्तं सावद्यक्रियां परिवर्जयेयुरिति भावः ॥२२॥

पुनरपि कुशीलानेवाऽधिकृत्य सूत्रकारो वदति-'जे मायरं च' इत्यादि।

मूलम्-जे मायरं पियरं च हिच्चा, गारं तहा पुत्तपसुं धणं च।
कुलाइं जे धावइ साउगाइं अहाहु से सामणियस्स दूरे॥२३॥

छाया---यो मातरं पितरं च हित्वा, अगारं तथा पुत्रपशुं धनं च।
कुलानि यो धावति स्वादुकानि अथाहुः स श्रामण्यस्य दूरे ॥२३॥

बुद्धिमान् हैं, प्रवचन के परिशीलन से जिनका विवेक जागृत हो गया है, वे स्नान आदि को कर्मबन्ध का कारण जान कर, जब तक मोक्ष न हो जाय तब तक सावद्य व्यापारों का त्याग करें।२२।

सूत्रकार पुनः कुशीलों को लक्ष्य करके कहते हैं-'जे मायरं च' इत्यादि।

शब्दार्थ—'जे-यः' जो 'मायरं पियरं च-मातरं पितरं च' माता एवं पिताको 'हिच्चा-हित्वा' छोडकर 'तहागारं पुत्तपसुं धणं च-तथा अगारं पुत्रपशून् धनं च' तथा घर, पुत्र पशु और धनको छोडकर 'साउगाइं कुलाइं धावइ-स्वादुकानि कुलानि धावति' स्वादिष्ट भोजन

દુઃખોનો અનુભવ કરવો પડતો નથી, વેદનાઓને કારણે રુદન કરવું પડતું નથી, અને જન્મ જરા અને મરણનાં દુઃખો વેઠવા પડતાં નથી. કારણ કે એવો પુરુષ તો સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી લે છે. જે બુદ્ધિમાન્ છે, પ્રવચનના પરિશીલનથી જેમનો વિવેક જાગૃત થઈ ગયો છે, તેમણે સ્નાનાદિને કર્મબન્ધના કારણરૂપ જાણીને, જીવન પર્યન્ત (મોક્ષપ્રાપ્ત થાય ત્યાં સુધી), તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ અને સાવદ્ય વ્યાપારોનો પણ-જીવહિંસા થતી હોય એવી પ્રવૃત્તિઓનો પણ-ત્યાગ કરવો જોઈએ. ॥ગાથા ૨૨॥

સૂત્રકાર ફરી કુશીલ સ્વયૂથિકોને અનુલક્ષીને એવું કહે છે કે-'जे मायरं च' ઈત્યાદિ-

શબ્દાર્થ—'जे-य' જેઓ 'मायरं पियरं च-मातरं पितरं च' માતા અને પિતાને 'हिच्चा-हित्वा' છોડીને 'तहागारं पुत्तपसुं धणं च-तथा अगारं पुत्रपशून् धनं च' તથા ઘર, પુત્ર, પશુ, અને ધનને છોડીને 'साउगाइं कुलाइं-धावइ-स्वादुकानि कुलानि धावति' સ્વાદિષ્ટ ભોજનવાળા ઘરોમાં દોડે છે.

अन्वयार्थः—(जे) यः (मायरं पियरं च) मातरं पितरं च (हिच्चा) हित्वा-परित्यज्य (तहागारं पुत्तपसुं धणं च) तथा आगारं गृहं पुत्रम् पशुं गवादिकं धनं सुवर्णादिकं परित्यज्यापि (साउगाइं कुलाइं धावइ) स्वादुकानि स्वादिष्ट भोजनयुतानि कुलानि गृहाणि धावति गच्छति (से) सः एतादृशः साधुः (सामणियस्स) श्रामण्यस्य=श्रमणभावस्य (दूरे) दूरे-अतिदूरे विद्यते इति (अहाहु) अथाहुःकथयंति तीर्थकरादयः ॥२३॥

टीका—'जे' यः अपरिणतसम्यग् धर्मा 'मायरं' मातरम् 'पियरं' पितरम् च 'हिच्चा' हित्वा परित्यज्य 'तहा' तथा 'गारं' अगारं-गृहम् 'पुत्तपसुं' पुत्रं पशुम्, गोमहिषादिकम् 'धनं च' धनं च-सुवर्णादिकम्, परित्यज्य सम्यगुत्थानोत्थितः प्रव्रज्यामादाय, तद्भूरिभारवहनेऽसमर्थो हीनसत्त्वतया। 'साउगाइं' स्वादुकानि-स्वादुभोजनवन्ति 'कुलाइं' कुलानि, गृहाणि 'जे' यः 'धावइ' धावति, प्रव्रज्यामादा·

वाले घरों में दौडता है 'से-सः' वह 'समाणियस्स-श्रामण्यस्य। श्रमणत्व से' 'दूरे-दूरे' अत्यंत दूर है ऐसा 'अहाहु-अथाहुः' तीर्थकरोंने कहा है ॥२३॥

अन्वयार्थ—जो माता, पिता, पुत्र, पशु, धन और गृह का त्याग करके भी रस लोलुपी बन कर स्वादिष्ट भोजन वाले घरों में जाता है, ऐसा साधु साधुता से दूर ही रहता है। ऐसा तीर्थंकर गणधर कहते हैं ॥२३॥

टीकार्थ—जिस जीवन में धर्म सम्यक् प्रकार से परिणत नहीं हुआ है, ऐसा जो साधु माता, पिता को त्यागकर तथा घर, पुत्र, गाय, भैंस आदि पशुओं और सुवर्ण आदि धन को त्याग कर दीक्षित हुआ है, वह यदि स्वादु भोजन वाले घरों में भोजन लेने जाता है अर्थात्

'से-सः' ते 'सामणियस्स-श्रामण्यस्य' श्रमणत्वथी 'दूरे-दूरे' अत्यंत दूर छे तेम 'अहाहु-अथाहु.' तीर्थंकरोએ કહ્યું છે. ॥ २३ ॥

સૂત્રાર્થ—માતા, પિતા, પુત્ર; પશુ, ધન અને ગૃહનો ત્યાગ કરીને સંયમ ગ્રહણ કરવા છતાં પણ જે સાધુ રસલોલુપ બનીને, જ્યાંથી સ્વાદિષ્ટ ભોજન મળતું હોય એવાં ઘરોમાં જ જાય છે, એવો સાધુ સાધુતાથી દૂર જ રહે છે, એવું તીર્થંકરો અને ગણધરો કહે છે. ॥૨૩॥

ટીકાર્થ—જેના જીવનમાં ધર્મ સમ્યક્ પ્રકારે પરિણત થયો નથી, એવો કોઈ પુરુષ માતા, પિતા, પુત્ર આદિ પરિવારનો તથા ગાય, ભેંસ આદિ પશુઓનો તથા સુવર્ણ આદિ ધનનો અને ઘર બારનો ત્યાગ કરીને પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરવા છતાં પણ સ્વાદલોલુપતાનો ત્યાગ કરી શકતો નથી. એવો

याऽपि तद्भारवहनासमर्थः जिह्वालोलुपतया स्वादुभोजनप्राप्तये धनिनां गृहं धावति। 'से' सः-शीतलाचारी 'सामणियस्स' श्रामण्यस्य निर्ग्रन्थभावस्य दूरे भवतीति। 'अहाहु' अथाहुः-तीर्थंकरगणधरादयः। यः कश्चित्सुदुस्त्यजमातृपितृ-पशुधनादीन् संत्यज्य साधुभावं गतोऽपि स्वादुभोजनाशया तादृशभोजनप्रापक-धनिनां गृहविशेषे दूराद्दूरतरं गच्छति। गत्वा परमान्नमानीय जिह्वालौल्यं शिथिलयन्नापि न शिथिलयति प्रत्युत हविषा कृष्णवर्त्मेव वर्द्धयति, हीनसत्त्वस्य सत्त्वोऽपि निर्ग्रन्थस्याऽतिदूरे भवत्येवं तीर्थंकरादयः प्रतिपादयन्ति ॥२३॥

गृहत्यागी होकर भी जिह्वालोलुपता के कारण धनवानों के घर में भिक्षा के लिए जाता है, वह साधुपन से दूर ही रहता है। तीर्थंकर गणधर आदि महापुरुष ऐसा कहते हैं।

सारांश यह है कि बड़ी कठिनाई से त्यागे जाने वाले माता, पिता, पुत्र, धन और गृह आदि को भी त्याग कर जो साधु बना है, वह यदि जिह्वालोलुप होकर सुस्वादु भोजन के लिए धनियों के घरों में भिक्षा के लिए जाता है तो संयम से दूर ही हो जाता है। वह स्वादिष्ट भोजन लाकर जिह्वालोलुपता को शान्त करना चाहता हुआ भी जिह्वालोलुपता को अधिक बढाता है। जैसे घी अग्नि को बढाता है। ऐसा तीर्थंकरों ने प्रतिपादन किया है ॥२३॥

સાધુ એવાં ઘરોમાં ભિક્ષા વહોરવા જાય છે કે જ્યાંથી સ્વાદિષ્ટ ભોજન મળે છે, એટલે કે સ્વાદલોલુપતાને કારણે તે ધનવાનોને ઘેર જ ભિક્ષા લેવા જાય છે. એવા સાધુને સાધુ જ કહી શકાય નહીં કારણ કે તે પુરુષમાં સાધુના ગુણોનો અભાવ હોય છે, એવું તીર્થંકર આદિ મહાપુરુષોએ કહ્યું છે.

તાત્પર્ય એ છે કે માતા, પિતા, પુત્ર, પશુ, ધન, ઘર આદિનો ત્યાગ કરવો ઘણો જ મુશ્કેલ છે. એવો કષ્ટપ્રદ ત્યાગ કરીને જેણે સંયમ અંગીકાર કર્યો છે એવો સાધુ પણ જો સ્વાદલોલુપ થઈને સ્વાદિષ્ટ ભોજનને માટે ધનવાનોના ઘરોમાં જ ભિક્ષા ગ્રહણ કરવા માટે જાય, તો તે સંયમનો વિરાધક જ બને છે. આ પ્રકારે જિહ્વાલોલુપતાને શાન્ત કરવા માગતો તે સાધુ જિહ્વા લોલુપતાને શાન્ત કરવાને બદલે તેને વધારતો જ રહે છે. જેમ અગ્નિમાં ઘી હોમવાથી અગ્નિ અધિક પ્રજ્વલિત થાય છે, એજ પ્રમાણે સ્વાદિષ્ટ ભોજન ખાવાથી તેની સ્વાદલોલુપતા વધતી જ જાય છે અને તે વધારેને વધારે શિથિલાચારી થતો જાય છે, એવું તીર્થંકર આદિ મહાપુરુષોએ કહ્યું છે. ॥૨૩॥

साधुभिरीदृक्कर्म न कर्त्तव्यम्। 'से' सः 'आयरियाण' आचार्याणाम् आर्याणां वा (सयंसे) शतांशः, शतमितिपदमुपलक्षणम्, तेन स वक्ता–आचार्याणां शतसहस्रादपि अधोदेशे वर्त्तते इत्यवगन्तव्यम्। तथा 'जे, यः 'असणस्स' अशनस्य, इहाऽपि अशनपदमुपलक्षणम्, तेन वस्त्रादीनामपि संग्रहो ज्ञेयः। तेन अशनवस्त्रादेः 'हेऊ' हेतोः 'लावएज्जा' आलापयेत्। अस्याऽयमर्थः–य आहाराय वस्त्रप्राप्तये वा स्वकीयगुणान् परद्वारा प्रख्यापयेत्, सोऽप्याचार्यगतगुणेभ्यः सहस्रांऽशादप्यधोऽधो वर्तते साधुत्वरहितो भवति। स्वीयं गुणं स्वमुखादेव यो वर्णयति, स तु कः कथंभूतश्चेति ज्ञानिन एव जानन्ति। अधमादप्यधम इति। यः उदरंभरी लोके स्वादुभोजनलोभेन लुब्धः स्वादुभोजनप्राप्तियोग्यं धनिनो गृहमासाद्य तत्र धर्म-

---

लुब्धी धर्मकथा करता है, उसे सर्वथा कुशील ही समझना चाहिए। साधुओं को ऐसा कर्म कदापि नहीं करना चाहिए।

इसके अतिरिक्त जो अन्न के लिए और उपलक्षण से वस्त्र आदि के लिए अपने गुणों को दूसरे के द्वारा प्रशंसा करवाता है, वह भी आचार्य के गुणों के शतांश या सहस्रांश भाग में नहीं है। वह साधुता से रहित है। जो अपने मुख से अपने गुण का वर्णन करता है, वह कौन और कैसा होता है, यह तो ज्ञानी ही जानते हैं। वस्तुतः वह अधम से भी अधम है।

आशय यह है कि जो उदरंभरा पेटभरा स्वादिष्ट भोजन प्राप्त करने के उद्देश्य से किसी धनाढ्य के घर जाता है और उत्तम भोजन

તદ્દન કુશીલ જ સમજવો જોઈએ. સાધુઓએ એવું કર્મ કદી કરવું જોઈએ નહીં.

વળી અન્નને માટે (ઉપલક્ષણથી વસ્ત્રને માટે પણ ગ્રહણ કરી શકાય) જે સાધુ પોતાના ગુણોની બીજાં લોકો દ્વારા પ્રશંસા કરાવે છે અથવા પોતે જ પોતાના ગુણોની પ્રશંસા કરે છે, તે સાધુમાં પણ આચાર્યના શતાંશ, સહસ્રાંશ કે લક્ષાંશ ગુણોનો પણ સદ્‌ભાવ હોતો નથી. તે પણ સાધુના રહિત હોવાને કારણે કુશીલ જ ગણાય છે જેઓ પોતાને મોઢે પોતાના ગુણોની પ્રશંસા કરે છે, તેઓ કોણ અને કેવાં હોય છે, તે તો જ્ઞાનીઓજ જાણે છે. ખરી રીતે તો એવાં પુરુષો અધમમાં અધમ હોય છે.

આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે જે ઉદરભર (સ્વાદ લોલુપ) સાધુ, સ્વાદિષ્ટ ભોજન પ્રાપ્ત કરવાની લાલચે કોઇ ધનવાન્ માણસના ઘેર જઇને, ઉત્તમ

कथां कथयति, स साधुभावाद्भ्रष्टः । यस्तु पुनराहारवस्त्राद्यर्थं स्वकीयान् गुणान् परेण ख्यापयति, सोऽप्यधमः । यश्च स्वगुणं स्वेनैव प्रकाशयति स तु अधमाऽधम इति भावः ॥२४॥

पुनरप्याह-'णिक्खम्म दीणे' इत्यादि ।

मूलम्-णिक्खम्म दीणे परभोयणंमि मुहमंगलीए उदराणुगिद्धे ।
नीवारगिद्धे व महावराहे अदूरए एहिइ घातमेव ॥२५॥

छाया—निष्क्रम्य दीनः परभोजने मुखमांगलिक उदरानुगृद्धः ।
नीवारगृद्ध इव महावराहः अदूरे एष्यति घातमेव ॥२५॥

पाने के विचार से वहाँ धर्मकथा करता है, वह साधुता से भ्रष्ट होजाता है और जो आहार वस्त्र आदि के लिए अपने गुणों को दूसरों से प्रकट करवाता है, वह भी अधम है । जो अपने गुणों को अपने ही मुख से प्रकट करता है वह अधमाधम है ॥२४॥

शब्दार्थ—'णिक्खम्म-निष्क्रम्य' जो पुरुष घर से निकलकर 'परभोयणंमि दीणे-परभोजने दीनः' अन्यके भोजनकेलिये दीनबनकर 'मुहमंगलीए-मुखमांगलिकः' भाट के जैसा दूसरेकी प्रशंसा करता है 'नीवारगिद्धेव महावराहे-नीवारगृद्ध इव महावराहः' वह तण्डुल के दानों में आसक्त महान सुअर के जैसा 'उदराणुगिद्धे-उदरानुगृद्धः' उदर पोषण में तत्पर है 'अदूरए-अदूरे' वह शीघ्र ही 'घायमेव-घातमेव' नाशको ही 'एहिइ-एष्यति' प्राप्त होते है ॥२५॥

ભોજન પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છાથી, ધર્મકથા કરે છે. તે સાધુના ધર્મનું-આચારેનું પાલન નહીં કરવાને કારણે 'સાધુ' કહેવાને પાત્ર નથી. વળી જે સાધુ આહાર, વસ્ત્ર આદિને માટે બીજાની પાસે પોતાના ગુણોની પ્રશંસા કરાવે છે, તે પણ અધમ છે. જે પોતાનાં ગુણો પોતાને જ મોઢે પ્રકટ કરે છે તેને તો અધમમાં અધમ કહી શકાય. ।।ગાથા ૨૪।

'णिक्खम्म दीणे' ઇત્યાદિ-

શબ્દાર્થ—'णिक्खम्म-निष्क्रम्य' જે પુરૂષ ઘેરથી નીકળીને 'परभोयणंसि दीणे-परभोजने दीनः' અન્યના ભોજન માટે દીન બનીને 'मुहमंगलीए-मुखमांगलिकः' ભાટની જેમ બીજાના વખાણ કરે છે 'नीवारगिद्धेव महावराहे-नीवारगृद्ध इव महावराहः' તે ચોખાના દાણામાં આસક્ત મોટા ભુંડની જેમ 'उदराणुगिद्धे-उदरानुगृद्धः' ઉદર પોષણમાં તત્પર છે, 'अदूरए-अदूरे' તે જલ્દીથી 'घायमेव-घातमेव' નાશને જ 'एहिइ-एष्यति' પ્રાપ્ત થાય છે. ।। ૨૫ ।।

पुनरप्याह सूत्रकारः-'कुलाइं' इत्यादि।

मूलम्-कुलाइं जे धावइ साउगाइं अघाति धम्मं उदराणुगिद्धे।
अहाहु से आयरियाण सयंसे जे लावएज्जा असणस्स हेऊ॥२४॥

छाया—कुलानि यो धावति स्वादुकानि आख्याति धर्ममुदरानुगृद्धः।
अथाहुः स आचार्याणां शतांशो य आलापयेदशनस्य हेतोः॥२४॥

अन्वयार्थः-(उदाराणुगिद्धे) उदरानुगृद्धः-उदरभरणव्यग्रः सन् (जे) यः पुरुषः (साउगाइं कुलाइं धावइ) स्वादुकानि-स्वादुभोजनविशिष्टानि कुलानि-गृहाणि धावति गच्छति (धम्मं आघाति) धर्मं धर्मकथामाख्याति कथयति (से आयरियाण-

---

सूत्रकार फिर कहते हैं-'कुलाइं' इत्यादि।

शब्दार्थ--'उदाराणुगिद्धे-उदारानुगृद्धः' उदर पोषण में तत्पर 'जे-यः' जो पुरुष 'साउगाइं कुलाइं धावइ-स्वादुकानि कुलानि धावति' स्वादिष्ट भोजन प्राप्त होनेवाले घरों में जाते हैं तथा वहां जाकर 'धम्मं आघाति-धर्मं आख्याति' धर्मका कथन करते हैं 'से आयरियाण सयंसे -सः आचार्याणां शतांशः' वे आचार्य्यके शतांश भी नहीं हैं 'जे असणस्स हेऊ लावयेज्जा-यः अशनस्य हेतोः आलापयेत्' तथा जो भोजन के लोभ से अपने गुणों का वर्णन करता है वे भी आचार्यों के शतांश भी नहीं हैं॥२४॥

अन्वयार्थ—जो उदरासक्त (पेट भरा) हो कर स्वादिष्ट भोजन वाले घरों में जाता है और वहाँ जाकर धर्मोपदेश करता है, वह साधु

સૂત્રકાર કુશીલોને અનુલક્ષીને વિશેષ કથન કરે છે-'कुलाइं' ઈત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'उदाराणुगिद्धे-उदरानुगृद्धः' ઉદર પોષણમાં તત્પર 'जे-यः' જે પુરૂષ 'साउगाइं कुलाइं धावइ-स्वादुकानि कुलानि धावति' સ્વાદિષ્ટ ભોજન પ્રાપ્ત થવાવાળા ઘરોમાં જાય છે. તથા ત્યાં જઈને 'धम्मं आघाति-धर्मं आख्याति' ધર્મનું કથન કરે છે. 'से आयरियाण सयंसे-सः आचार्याणां शतांशः' તેઓ આચાર્યની શતાંશ પણ નથી 'जे असणस्सहेऊ लावयेज्जा-यः अशनस्य हेतोः आलापयेत्' તથા જેઓ ભોજનના લોભથી પોતાના ગુણોનું વર્ણન કરે છે, તેઓ પણ આચાર્યોના શતાંશ પણ હોતા નથી. ॥ ૨૪ ॥

સૂત્રાર્થ—જે સાધુ ઉદરંભર (ભોજન મેળવવાની લોલુપતાથી યુક્ત) થઈને સ્વાદિષ્ટ ભોજન મળે એવાં ઘરોમાં જાય છે અને ત્યાં જઈએ ધર્મો-

सयंसे) सः आचार्याणां शतांशः शतभागन्यून इत्यर्थः (जे असणस्स हेऊ लावएज्जा) यः अशनस्य भोजनस्य हेतोः कारणात् आलापयेत् स्वकीयगुणानिति ॥२४॥

टीका—'उदराणुगिद्धे' उदरानुगृद्धः, उदरे अनुगृद्धः, उदरभरणाय व्यग्रचित्तः 'जे' यः कश्चित् साधुः 'साउगाइ' स्वादुकानि-सुस्वादुमिष्टान्न-भोजनविशिष्टानि 'कुलाइं' कुलानि-धनिनां कुलानि 'धावइ' धावति-गच्छति तथा कृत्वा आहारमानेतुं तद्गृहं प्रविश्य, तस्मै यद्रोचिष्यते कथानकादिकं तत्तस्मै आख्याति। 'धम्मं अग्घाति' धर्मम् आख्याति=सुन्दररीत्या गिरा वर्णयति। अयं भावः-यो हि उदरंभरः भोजननिमित्तं दानश्रद्धाविनयवति महति कुले तत्प्राङ्गणं गत्वा महतीः कथाः कथयति, स सर्वथा कुशील एव ज्ञेयः-कथं कथमपि

याचार्यों का शतांश भी नहीं है अर्थात् सौवाँ भाग भी नहीं है। जो आहार के लिए अपने गुणों की प्रशंसा करवाता है, वह भी आचार्य का शतांश भी नहीं है ॥२४॥

टीकार्थ—जो उदर में गृद्ध है अर्थात् पेट भरने में तत्पर है और सुस्वादु मिष्टान्न भोजन वाले घरों में जाता है और आहार लेने के लिए उन घरों में प्रवेश करके धर्मकथा करता है, वह आचार्यों के या आर्यों के शतांश भाग भी नहीं है। यहाँ 'शत' शब्द उपलक्षण है, अतएव ऐसे रसलोलुप वक्ता को आचार्य का लाखवाँ भाग भी नहीं समझना चाहिए। तात्पर्य यह है कि जो उदर भर भोजन के उद्देश्य से दान श्रद्धान और विनय वाले किसी बडे घर में जाकर लम्बी

पदेश दे छे; ते साधु आचार्योनो शतांश पणु नथी एटले के आचार्यना गुणोनो ते साधुमां अभाव होवाथी तेनामां आचार्यना सोमां भागनी पणु योग्यता नथी. जे साधु आहारने माटे पोताना गुणोनी प्रशंसा करे छे के करावे छे. ते साधुमां पणु आचार्यना गुणोना सोमां भागनो पणु सद्भाव होतो नथी ॥२४॥

टीकार्थ—जे साधु पोतानुं पेट भरवानी लालसाथी प्रेराईने, स्वादिष्ट भोजन प्राप्त थाय एवां घरोमां ज जाय छे, अने ते घरोमां प्रवेश करीने धर्मोपदेश दे छे, ते साधु आचार्योना सोमां भागनी बराबर पणु नथी अहीं 'शत' पद उपलक्षणु मात्र छे, तेथी एवा रसलोलुप वक्ताने आचार्यनो लाखमो भाग गणी शकाय नहीं. आ कथननुं तात्पर्य ए छे के जे साधु स्वादिष्ट भोजन मेळववानी इच्छाथी, दान, श्रद्धा अने विनयथी संपन्न कोई धनवान् गृहस्थना घरमां प्रवेश करीने लांबी धर्मकथा करे छे. एवा साधुने

अन्वयार्थः—(णिक्खम्म) निष्क्रम्य-संयमं गृहीत्वापि (परभोयणंमि दीणे) परभोजने दीनः-पराहारविषये दैन्यमुपगतः (मुहमंगलीए) मुखमांगलिकः-अन्यस्य प्रशंसकः (नीवारगिद्धेव महावराहे) नीवारगृद्धो महावराह इव तण्डुलकणासक्त-शूकरवत् (उदराणुगिद्धे) उदरानुगृद्धः उदरपोषणे तत्परः, (अदूरए) अदूरे-अति-समीपे (घायमेव) घातं विनाशमेव (एहिइ) एष्यति-प्राप्स्यतीत्यर्थः ॥२५॥

टीका—यो हि पुरुषः स्वकीयं गृहकलत्रधनधान्यादिकं परित्यज्य 'णिक्खम्म' निष्क्रम्य गृहान्निस्सृत्य संयमं गृहीत्वेत्यर्थः 'परभोयणंमि' परभोजने, परकीयाहारविषये 'दीणे' दीनः-दैन्यमुपगतः रसनेन्द्रियवशवर्त्ती चारणवत्। 'मुहमंगलीए' मुखमांगलिकः मुखेन मंगलानि प्रशंसावाक्यानि वदति यः स मुखमाङ्गलिकः, मुखेन परप्रशंसाकारकः, प्रशंसाप्रकारो यथा—

पुनः कहते हैं—'णिक्खम्म दीणे' इत्यादि।

अन्वयार्थ--जो संयम को ग्रहण करके भी परकीय आहार में दीन है, मुख मांगलिक अर्थात् दूसरे की प्रशंसा करता है, वह तन्दुल-कणों में आसक्त महाशूकर के समान उदरपोषण में तत्पर होकर शीघ्र ही विनाश को प्राप्त होगा॥२५॥

टीकार्थ--जो पुरुष अपने गृह, पत्नी, धन, धान्य आदि का त्याग करके और संयम को धारण करके परकीय आहार के विषय में दीनता को प्राप्त है, रसना इन्द्रिय का दास है अर्थात् रसलोलुप है तथा जो मुखमांगलिक है अर्थात् मुख से प्रशंसावचन बोलता है, यथा—'पुण्यात्मा दीनलोकानां' इत्यादि।

સૂત્રાર્થ—જેઓ સંયમ ગ્રહણ કરવા છતાં પણ પરકીય આહારના વિષયમાં દીનતા બતાવે છે, જેઓ મુખમાંગલિક છે એટલે કે આહાર મેળવવા માટે દાતાની પ્રશંસા કરનારા છે, તેઓ તન્દુલ કણોમાં (ચોખાના દાણામાં) આસક્ત થયેલાં મહાશૂકરોની જેમ ઉદર પોષણ માટે લોલુપ થઈને વિનષ્ટ થાય છે-સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવાને બદલે સંસારમાં ભ્રમણ કરીને દુઃખોનું વેદન કર્યા કરે છે. ॥૨૫॥

ટીકાર્થ—જે પુરુષ માતા, પિતા, પત્ની, પુત્ર ધન, ઘર આદિનો ત્યાગ કરીને સંયમ અંગીકાર કરવા છતાં આહાર પ્રાપ્તિને માટે દીનતા બતાવે છે, સ્વાદલોલુપ બનીને (રસના ઈન્દ્રિયના દાસ બનીને) જેઓ દાતાની પ્રશંસા કરે છે, તેઓ પણ સંયમથી ભ્રષ્ટ થઈને પોતાનો જ વિનાશ નોતરે છે. તેઓ દાતાની કેવી પ્રશંસા કરે છે તે હવે પ્રકટ કરવામાં આવે છે—

'पुण्यात्मा दीनलोकानां दारिद्र्यहरणे प्रभुः।
दूरे मेरुरदूरे त्वं कल्पवृक्षोऽजडः किल ॥१॥

एवं मुखेन पुण्यकार्ये त्वं बहुधनं व्ययसि इत्यादीनि प्रशंसावाक्यानि वदति एतादृशो मुखमांगलिकः। दीनतां गत इति यावत्। तदुक्तम्—

सो एसो जस्स गुणा वियरंति निवारिया दसदिसासु।
इहरा कहासु सुचसि पच्चक्खं अज्ज दिट्ठोसि ॥१॥

छाया—स एषः यस्य गुणाः विचरन्ति निवारिता दशदिशासु।
इतरासु कथासु श्रूयते प्रत्यक्षमद्य दृष्टोसीति ॥१॥

स एव भवान् यस्य कीर्तिर्दिक्षु प्रसृता प्रथममहं भवन्तं कथायामेवाशृण्वम्, अद्य तमेव भवन्तं प्रत्यक्षतः पश्यामीति भावः।

आप तीनलोक में पुण्यात्मा हैं, दीन जनों की दरिद्रता को दूर करने में समर्थ हैं। मेरु दूर है परन्तु आप दूर नहीं हैं। सब की सब कमनाओं को पूर्ण करने वाला कल्पवृक्ष आपके समान हो सकता है, परन्तु उसमें न्यूनता यह है कि वह जड़ है। आप में जड़ता नहीं है। इस प्रकार आप मेरु और कल्पवृक्ष से भी बढकर हैं।

आप पुण्य कृत्यों में बहुत धनव्यय करते हैं, इस प्रकार प्रशंसा करनेवाला मुखमांगलिक कहलाता है। कहा भी है—'सो एसो जस्स गुणा' इत्यादि।

'ओहो! आप वही हैं। जिन के गुण दसों दिशाओं में विचरण कर रहे हैं! आप का नाम अभी तक तो कथा कहानियों में सुनाथा, आज आपको साक्षात् देखा!'

'पुण्यात्मा दीनलोकानां' ઈત્યાદિ—

'આપ ત્રણે લોકમાં સૌથી મહાન પુણ્યાત્મા છો. આપ દીનજનોની દીનતા દૂર કરવાને સમર્થ છો, મેરુ દૂર છે, પણ આપ દૂર નથી. આપ સૌની સઘળી કામનાઓ પૂર્ણ કરનાર કલ્પવૃક્ષ સમાન છો પરન્તુ કલ્પવૃક્ષમાં તો આપના કરતાં એક ન્યૂનતા છે. કલ્પવૃક્ષ તો જડ છે, પરન્તુ આપ જડ નથી. આ રીતે આપ મેરુ અને કલ્પવૃક્ષ કરતાં પણ મહાન છો' આપ દાન આદિ પુણ્ય કાર્યો પાછળ ખૂબ જ ધન વાપરો છો. આ પ્રકારે દાતાની પ્રશંસા કરનારને 'મુખમાંગલિક' કહેવાય છે કહ્યુ પણ છે કે—'सो एसो जस्स गुणा' ઈત્યાદિ—

'અહો, આપ તો એવાં પુરુષ છો કે જેના ગુણો દસે દિશાઓમાં વ્યાપી ગયાં છે, આપનું નામ અત્યાર સુધી તો કથા, વર્તાઓમાં જ સાંભળ્યું

अनेन प्रकारेण 'उदराणुगिद्धे' उदरानुगृद्धः=उदरभरणान्नं प्रति स्पृहावान् विनाशमेति। क इव तत्राह—'नीवारगिद्धेव महावराहे' नीवारगृद्ध इव महावराहः, नीवारो=वनधान्यम् तस्मिन् गृद्ध आसक्तः, आसक्तचित्तपरिवारमादाय महावराहः स्थूलकायः शूकर इवाऽतिसंकटे प्रविष्टः सन् 'अदूरए' अदूरे अतिशीघ्रम् 'घातमेव' विनाशमेव 'एहिइ' एष्यति, प्राप्स्यति। अवश्यमेव विनाशमेष्यति नाऽन्या गतिरस्ति। यथा वराहो जिह्वालोलुपतया भोज्यासक्तोऽतिसंकट-स्थानं प्राप्य विनश्यति, तथैवाऽयं मुखमांगलिक इव उदरपोषणार्थं परगृहं धावन् संसारसंकटमापतितो विनाशमेव प्राप्स्यतीति। यः स्वीयं गृहादिकमुत्सृज्य

इस प्रकार पेट के लिए जो दूसरों की प्रशंसा करता है, वह मुख-मांगलिक विनाश को प्राप्त होता है। इस अर्थ को समझाने के लिये उपमा का प्रयोग करते हैं—नीवार नामक जंगली धान्य में आसक्त स्थूलकाय शूकर जैसे परिवार सहित संकट में पड़कर शीघ्र ही विनाश को प्राप्त होता है, विनाश को प्राप्त होने के अतिरिक्त उस-की दूसरी कोई गति नहीं, है उसी प्रकार वह उदरंभरी भी विनाश को ही प्राप्त होता है।

आशय यह है—जैसे शूकर जिह्वालोलुप होकर भोजन में आसक्त होता है और संकटस्थान को प्राप्त करके प्राणों से रहित होता है उसी प्रकार मुखमांगलिक साधु भी उदर गृद्ध रसलोलुप होकर पराये घरों

હેતુ', આજ આપને સાક્ષાત્ જોવાની તક મળી છે.' આ પ્રકારે પેટને ખાતર જે અન્યની પ્રશંસા કરે છે, તે મુખમાંગલિક સંયમના માર્ગેથી ભ્રષ્ટ થઈને શીઘ્ર વિનાશ પામે છે. આ વાતને સમજાવવા માટે સૂત્રકારે નીચેની ઉપમાનો પ્રયોગ કર્યો છે. નીવાર (તાન્દુલ જેવું જંગલી ધાન્ય)માં આસક્ત થયેલું સ્થૂળ કાય સૂવર જેવી રીતે પરિવાર સહિત સંકટમાં (શિકારીની જાળમાં) પડીને પોતાનો વિનાશ નોતરે છે, એજ પ્રમાણે ઉદરસરી (સ્વાદિષ્ટ ભોજનની લાલસાવાળો) સાધુ પણ વિનાશને જ નોતરે છે.

આશય એ છે કે જેમ સૂવર જિહ્વાલોલુપ બનીને—તાંદુલ આદિ ભોજ-નમાં આસક્ત થઈને સંકટ સ્થાનમાં (જાળમા) ફસાઈ જાય છે અને પોતાના પ્રાણો ગુમાવી બેસે છે, એજ પ્રમાણે મુખમાંગલિક સાધુ પણ ઉદર ગૃદ્ધ (ભોજન મેળવવાની લાલસાવાળો) થઈને કાં તો દૈન્યભાવ પ્રકટ કરીને ભિક્ષા માગે છે, કાં તો દાતાની પ્રશંસા કરીને દાતા પાસેથી સ્વાદિષ્ટ ભોજન પ્રાપ્ત કરવાની આશા રાખે છે. એવો દૈન્ય ભાવયુક્ત મુખમાંગલિક સાધુ સાધુઓના

परगृहं भोजनाय प्रवर्तते, चारणवत् स्तुतिवाक्यानि प्रयुंजानो भक्ष्यासक्तवराह इव शीघ्रमेव विनश्यति संसारं भ्रमिष्यतीति भावः ॥२५॥

पुनरप्याह—'अन्नस्स पाणस्स' इत्यादि।

मूलम्—अन्नस्स पाणंसिहलोइयस्स अणुप्पियं भासइ सेवमाणे।
पासत्थयं चेव कुसीलयं च निस्सारए होइ जहा पुलाए।२६।

छाया—अन्नस्य पानस्यैहलौकिकस्याऽनुप्रियं भाषते सेवमानः।
पार्श्वस्थतां चैव कुशीलतां च निस्सारो भवति यथा पुलाकः ॥२६॥

में जाकर पेट भरने में तत्पर रहता है वह संसार रूपी संकट में पड़ता है। वह शीघ्र विनाश को प्राप्त होगा अर्थात् संसार परिभ्रमण करेगा।२५।

पुनः कहते हैं—'अन्नस्स पाणस्स' इत्यादि।

शब्दार्थ—'अन्नस्स पाणस्स-अन्नस्य पानस्य' अन्न तथा पान 'इहलोइयस्स-ऐहलौकिकस्य' अथवा वस्त्र आदि इस लोकके पदार्थ के निमित्त 'सेवमाणे-सेवमानः' सेवा करता हुआ जो पुरुष 'अणुप्पियं भासइ-अनुप्रियं भाषते' प्रियभाषण करता है वह 'पासत्थियं चेव कुसीलयं च-पार्श्वस्थतां कुशीलतां च' पार्श्वस्थ भावको तथा कुशीलभाव को प्राप्त होता है 'जहा पुलाए-यथा पुलाकः' तथा वह भूसाके जैसा 'निस्सारए होइ-निस्सारो भवति' सार रहित होजाता है अर्थात् संयम से परिभ्रष्ट हो जाता है ॥२६॥

આ ચારોનું પાલન નહીં કરી શકવાને કારણે સંસાર રૂપ સંકટમાં ફસાઈ જાય છે એટલે કે એવો સાધુ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતો રહે છે અને સંસારનાં દુઃખો ભોગવ્યા કરે છે. મોક્ષ રૂપી પરમસુખને તે ગુમાવી બેસે છે. ॥ ૨૫ ॥

કુશીલોના વિષયમાં સૂત્રકાર આ પ્રમાણે વિશેષ કથન કરે છે—

'अन्नस्स पाणस्स' ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'अन्नस्स पाणस्स-अन्नस्य-पानस्य' અથવા અન્ન તથા પાન 'इहलोइयस्स-ऐहलौकिकस्य' અથવા વસ્ત્ર વિગેરે આ લોકના પદાર્થ નિમિત્તે 'सेवमाणे-सेवमान' સેવકની જેમ જે પુરૂષ 'अणुप्पियं भासइ-अनुप्रियं भाषते' પ્રિય ભાષણ કરે છે, તે 'पासत्थियं चेव कुसीलयं च-पार्श्वस्थतां कुशीलतां च' પાર્શ્વસ્થ ભાવને તથા કુશીલભાવને પ્રાપ્ત થાય છે 'जहा पुलाए-यथा पुलाकः' તથા તે ભુસાંના જેવો 'निस्सारए होइ-निस्सारो भवति' સાર વગરનો બની જાય છે અર્થાત્ સંયમથી પરિભ્રષ્ટ થઇ જાય છે. ॥ ૨૬ ॥

अन्वयार्थः—(अन्नस्स पाणस्स) अन्नस्य भोज्यवस्तुनः पानस्य-जलस्य (इहलोइयस्स) ऐहलौकिकस्य कृते वस्त्रादिकृते वा (सेवमाणे) सेवमानः-सेवां कुर्वन् सेवकवत् (अणुप्पियं भासइ) अनुप्रियं सेव्यार्थमिष्टवचनम् भाषते वदति सः (पासत्थयं चेव कुसीलयं च) पार्श्वस्थतां कुशीलतांच गच्छति (जहा पुलाए) यथा पुलाकः पलालः तथा (निस्सारए होइ) निस्सारो भवति-संयमात् परिभ्रष्टो भवतीति ॥२८॥

टीका—यः कुशीलः, 'अन्नस्स' अन्नस्य 'पानस्स' पानस्य जलादेः कृते 'इहलोइयस्स' ऐहलौकिकस्याऽन्यस्य वैहिकार्थस्य वस्त्रादेःकृते 'अणुप्पियं' अनुप्रियम् 'भासइ' भाषते यस्य वदान्यस्य यद्यत् प्रियं तत्पुरतस्तत्तदेव भाषते दातुः मनोगतं प्रियमेव सेवकादिवत् वदति। 'सेवमाणे' सेवमानः आहारवस्त्राद्यर्थं पुस्तकज्ञानशालोपाश्रयाद्यर्थं वा दातारमनुसेवमानः सर्वमेतत्कर्त्तुं स्वीकरोति। सचैवं भूतः सदाचाररहितः 'पासत्थयं चेव कुसीलयं च' पार्श्वस्थतां कुशीलतां च गच्छति। तथा- 'निस्सारए' निःसारः 'होई' भवति निर्गतासारः चारित्राख्यो यस्य स निस्सारः।

अन्वयार्थ—जो अन्न के लिए पानी के लिए अथवा इहलोक संबंधी वस्त्र आदि के लिए दाता की सेवक के समान सेवा करता चाटुकारी करता रहता है, वह पार्श्वस्थता और कुशीलता को प्राप्त होता है। वह भूसे के समान निस्सार अर्थात् संयम से रहित होता हैं ॥२८॥

टीकार्थ—अन्न के लिए पानी के लिए अथवा इहलोक संबंधी वस्त्र आदि पदार्थ के लिए जो प्रियभाषण करता है, दाता को जो जो प्रिय है, उसके समक्ष वही वही कहता है अर्थात् उसकी प्रशंसा करता है अथवा आहार वस्त्रपात्रादि के लिए दाता की सेवा करता है, ऐसा सदाचार हीन साधु पार्श्वस्थ या कुशील होता है। वह पुलाक अर्थात्

સૂત્રાર્થ—જે અન્નને માટે, પાણીને માટે અથવા આ લોક સંબંધી વસ્ત્રાદિને માટે દાતાની સેવકની જેમ સેવા કરે છે અથવા ખુશામત કરે છે, તે સાધુ પાર્શ્વસ્થ (શિથિલાચારી) અને કુશીલ બની જાય છે તે ભૂસાના જેવો નિસ્સાર-સંયમથી રહિત થઇ જાય છે. ॥૨૬॥

ટીકાર્થ—જે સાધુ અન્ન, પાણી, વસ્ત્ર આદિને માટે દાતાની સેવા કરે છે, અથવા દાતાને ખુશ કરવાને માટે મીઠી મીઠી વાતો કરે છે, દાતાને પ્રિય લાગે એવાં વચનો બોલે છે-દાતાની પ્રશંસા કરે છે, અથવા દાતાની ખુશામત કરે છે, એવો સદાચાર હીન સાધુ પાર્શ્વસ્થ અથવા કુશીલ હોય છે.

अथवा–निर्गतः सारो यस्मात् स निःसारः। 'जहा' यथा 'पुलाए' पुलाकः, पलालो धान्यानामाधारदण्डः पलालइव, असौ भवति। एवं कर्त्ता कुशीलः साधुः–साधुवेषधारी, राजवेषधारिनटवत् यथा स्वसाराद्धान्याद्धीनः पलालो निस्सारः, तथाऽयमपि संयमानुष्ठानं सारं निस्सार्य्य आत्मानं निस्सारी करोति। एतादृशोऽसौ लिंगमात्राऽवशिष्टः शिष्टानां बहूनां स्वयूथ्यानां तिरस्कारास्पदं पदं प्रतिष्ठते। परलोकेचाऽनेकविधानि यातनास्थानानि संतिष्ठते इति ॥२६॥

पलाल के समान निस्सार होता है, अर्थात् उसका चारित्र रूप सार छूट जाता, है या उसमें से चारित्र सार निकल जाता है।

इस प्रकार का कृत्य करने वाला कुशील साधु अर्थात् साधुवेषधारी राजा का वेष धारण करने वाले नट के समान है। जैसे सारभूत धान्य के न रहने पर पलाल निस्सार हो जाता है, उसी प्रकार वह साधु भी संयमानुष्ठान रूपी सार से रहित होकर अपनी आत्मा को निस्सार बना लेता है। इस प्रकार निस्सार बना हुआ साधु केवल वेष मात्र से साधु रहजाता है और इहलोक में अपने ही गच्छ के अनेक शिष्ट साधुओं के तिरस्कार को प्राप्त होता है। परलोक में अनेक प्रकार के यातनास्थानों को प्राप्त करता है ॥२६॥

તે પરાળ (ભૂસા)ના સમાન નિસ્સાર હોય છે, એટલે કે જેમ ભૂસામાં સત્વ હોતું નથી, એજ પ્રમાણે એ સાધુસમાં પણ ચારિત્ર રૂપ સાર (સત્વ) નીકળી જવાથી તેનું જીવન પણ નિસ્સાર બની ગયું હોય છે.

આ પ્રકારનો કુશીલ સાધુ, સાધુ કહેવાને પાત્ર પણ હોતો નથી. તે સાધુમાં સાધુનાં લક્ષણોનો અભાવ હોવાને કારણે તે વેષધારી સાધુ જ ગણાય છે. રાજાનો વેષ ધારણ કરનાર નટને જેમ વેષધારી રાજા કહેવાય છે, તેમ એવા પુરુષને વેષધારી સાધુ કહેવાય છે. જેવી રીતે સારભૂત ધાન્યને અલગ પાડવાથી બાકી રહેલુ પરાળ નિસ્સાર થઇ જાય છે, એજ પ્રમાણે સંયમાનુષ્ઠાન રૂપ સારથી રહિત સાધુનો આત્મા પણ નિસ્સાર બની જાય છે. આ પ્રકારે નિસ્સાર બનેલો સાધુ કેવળ વેષધારી સાધુ જ ગણાય છે. એવો નિસ્સાર સાધુ આ લોકમાં પોતાનાજ ગચ્છના અનેક શિષ્ટ સાધુઓનો તિરસ્કાર પામે છે, એટલું જ નહીં પણ પરલોકમાં અનેક પ્રકારના યાતનાસ્થાનો પ્રાપ્ત કરે છે–દુર્ગતિમાં ઉત્પન્ન થઇને અનેક યાતનાઓ સહન કરે છે. ॥ગાથા ૨૬॥

सम्प्रति साधुकल्पमाह—

मूलम्—अण्णातपिंडेणऽहियासएज्जा,
णो पूयणं तवसा आवहेज्जा।
सद्देहिं रूवेहिं असज्जमाणे,
सव्वेहिं कामेहिं विणीय गेहिं ॥२७॥

छाया—अज्ञातपिण्डेनाऽधिसहेत, न पूजनं तपसाऽऽवहेत्।
शब्दै रूपै रसज्जन् सर्वैः कामैः विनीय गृद्धिम् ॥२७।

अन्वयार्थः—यत एवमतः साधुः (अण्णातपिंडेण अहियासएज्जा) अज्ञातपिण्डेनाज्ञातपिण्डद्वारा अधिसहेत संयमयात्रां निर्वहेत् (तवसा पूयण णो आवहेज्जा) तपसा पूजनं स्वकीयसत्कारं नावहेत् नो ब्रूयात् (सद्देहिं रूवेहिं असज्जमाणं)

साधु का आचार बताते हैं–'अण्णातपिंडेणऽहियासएज्जा' इत्यादि।

शब्दार्थ—'अण्णातपिंडेण अहियासहेज्जा–अज्ञातपिण्डेन अधिसहेत' साधु अज्ञातपिण्डके द्वारा अपना निर्वाह करे 'तवसा पूयणं णो आवहेज्जा–तपसा पूजनं न आवहेत्' और तपस्या के द्वारा पूजा की इच्छा न करे 'सद्देहिं रूपेहिं असज्जमाणे–शब्दैः रूपैः असज्जन्' तथा शब्द और रूपमें आसक्त न होताहुआ 'सव्वेहिं–सर्वैः' सभी 'कामेहिं–कामैः' विषय रूपी कामनाओं से 'गेहिं–गृद्धिम्' आसक्तिको 'विणीय–विनीय' दूर करके संयमका पालन करें ॥२७॥

अन्वयार्थ—साधु अज्ञानपिण्ड के द्वारा संयम यात्रा का निर्वाह करे। तपस्या के द्वारा सत्कार सन्मान की अभिलाषा न करे। मनोज्ञ

હવે સૂત્રકાર સાધુના આચારો બતાવે છે–'अण्णातपिंडेणऽहियासएज्जा'

શબ્દાર્થ—'अण्णातपिडेण अहियासज्जाए–अज्ञातपिण्डेन अधिसहेत' સાધુ અજ્ઞાતપિંડ દ્વારા પોતાનો નિર્વાહ કરે 'तवसा पूयणं णो आवहेज्जा–तपसा पूजनं न आवहेत्' તથા તપસ્યા દ્વારા પૂજાની ઇચ્છા ન કરે 'सद्देहिं रूवेहिं असज्जमाणे–शब्दैः रूपैः असज्जन्' તથા શબ્દ અને રૂપમાં આસક્ત થયા વિના 'सव्वेहिं–सर्वैः' બધા જ 'कामेहिं–कामैः' વિષયરૂપી કામનાઓથી 'गेहिं–गृद्धिम्' આસક્તિને 'विणीय–विनीच' દૂર કરીને સંયમનું પાલન કરે ॥૨૭॥

સૂત્રાર્થ—સાધુએ અજ્ઞાત પિંડ દ્વારા સંયમયાત્રાનો નિર્વાહ કરવો જોઈએ. તપસ્યાઓ દ્વારા સત્કાર સન્માનની ઇચ્છા કરવી જોઈએ નહીં,

शब्दे वीणादि जनितमनोज्ञशब्दैः रूपै मनोज्ञैः अपज्जन् आसक्तिमकुर्वन् (सव्वेहिं) सर्वैः (कामेहिं) कामैः-इच्छामदनरूपैः (गेहिं) गृद्धि मासक्तिम् (विणीय) विनीय-अपनीय संयमं पालयेदिति ॥२७॥

टीका—'अण्णातपिंडेण' अज्ञातपिण्डेन=उञ्छवृत्त्या लब्धेन अज्ञातश्चासौ पिण्डः अन्तप्रान्तः पर्युषितः तेन, अज्ञातेभ्यः पूर्वाऽपरपरिचयरहितेभ्यः प्राप्तपिण्डः इत्यज्ञातपिण्डस्तेन 'अहियासएज्जा' अधिसहेत-संयमयात्रां निर्वहेत्। तथा-'तवसा' तपसा तपसा-तपस्यया वा आत्मनः पूयणं' पूजनम् 'णो' न 'आवहेज्जा' आवहेत्-न वा गच्छेत्। अन्तप्रान्तेन लब्धेनाऽलब्धेन दैन्यं न कुर्यात्, न वा-उत्कृष्टेन लब्धाहारेण मदमपि कुर्यात्। न वा आदरसत्कारार्थं तपः कुर्यात्। अथवा-मान

शब्दों और रूपों में आसक्ति न करता हुआ, समस्त कामभोगों की गृद्धि को दूर करके संयम का पालन करे ॥२७॥

टीकार्थ—जो पिण्ड अर्थात् आहार अन्त प्रान्त रूखा सूखा शीतल (बासी) हो वह अथवा जो पूर्वकालीन परिचित न हो, उससे ग्रहण किया हुआ हो वह अज्ञातपिण्ड कहलाता है। इस प्रकार साधु भिक्षावृत्ति से प्राप्त आज्ञातपिण्ड से अपनी संयमयात्रा का निर्वाह करें। तपश्चर्या करके उससे अपनी मान सन्मान की इच्छा न करें। यदि अन्तप्रान्त आहार मिले अथवा न मिले तो भी दीनता धारण न करें। उत्तम और पर्याप्त आहार पाकर अभिमान न करें। सत्कार सन्मान पाने की कामना से तप न करें जो तप मोक्ष का साधन है,

---

મનોજ્ઞ શબ્દો અને રૂપોમાં તેણે આસક્ત થવું જોઈએ નહીં. સમસ્ત કામભોગોની ગૃદ્ધિ (લાલસા)નો ત્યાગ કરીને, તેણે સંયમનું પાલન કરવું જોઈએ. ॥૨૭॥

ટીકાર્થ—જે પિંડ અથવા આહાર, અન્ત, પ્રાન્ત, લૂખો, સૂકો, ઠંડો, વાસી હોય તેને, અથવા પૂર્વકાલીન પરિચય ન હોય એવા દાતા પાસેથી ગ્રહણ કરવામાં આવ્યો હોય, તે આહારને અજ્ઞાતપિંડ કહે છે. સાધુએ ભિક્ષાવૃત્તિ દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલા, આ પ્રકારના અજ્ઞાતપિંડ દ્વારા પોતાની સંયમયાત્રાનો નિર્વાહ કરવો જોઈએ. સાધુએ તપસ્યાઓ કરવી જોઈએ, પરન્તુ તપસ્યા દ્વારા માન સન્માનની ઈચ્છા રાખવી જોઈએ નહીં. અન્તપ્રાત આહારની પણ કદાચ પ્રાપ્તિ થાય કે ન થાય, છતાં પણ દૈન્યભાવ ધારણ કરવો જોઈએ નહીં. ઉત્તમ અને પર્યાપ્ત આહાર મળી જાય, તો અભિમાન કરવું જોઈએ નહીં. સત્કાર અને સન્માન મેળવવાની ઈચ્છાથી તપ કરવું નહીં જે

–सम्मानसत्कारनिमित्तत्वेन मोक्षकारणं तपो नैव निष्फली कुर्यात्। तथाचोक्तम्–

'परं लोकाधिकं धाम–तपःश्रुतमिति द्वयम्।
तदेवार्थित्वनिर्लुप्त सारं तृणलवायते ॥१॥ इति।

परलोके उत्तमस्थानदायकं तपः श्रुतं च आभ्यां सांसारिकपदार्थमिच्छन् अनयोः सामर्थ्यं निःसरति, तत इमौ शुष्कतृणवत् निःसारौ भवत इति भावः॥ यथा च रसेषु तथैव रूपादावपि, आसक्तिं न कुर्यात् इत्यत आह–'सद्देहिं' शब्दैः–वेणुवीणादिशब्दैः 'रूवेहिं' रूपैश्च 'असज्जमाणे' असंजन् आसक्तिमकुर्वन्, तथा 'सव्वेहिं कामेहिं' सर्वेभ्यः कामैः सर्वेभ्यः कामेभ्यः इत्यर्थः 'गेहिं' गृद्धिम्–आसक्तिम् 'वणीय' विनीय 'अपनीय' परित्यज्येत्यर्थः अनुकूले शब्दे आसक्तिं विधूय तथा–प्रतिकूलेषु शब्दादिषु द्वेषमकृत्वा मोक्षमार्गे मनो विदध्यात्। साधु-

---

उसे मान सन्मान सत्कार का साधन बना कर निष्फल न करें। कहा भी है–'परं लोकाधिकं धाम' इत्यादि।

'तप और श्रुत लोक से भी उत्तम अर्थात् लोकोत्तर स्थान (मोक्ष) को देने वाले हैं। इनके तप श्रुत के द्वारा जो सांसारिक पदार्थों की इच्छा करता है, वह इनके तप और श्रुत तिनके (तृणके) के समान निस्सार हो जाते हैं।'

जैसे रसों में आसक्ति करना योग्य नहीं, उसीप्रकार वेणु वीणा आदि के शब्दों में तथा रूप आदि में भी आसक्ति नहीं करनी चाहिए। अतएव कहते हैं–वेणु वीणा आदि वाद्यों के तथा स्त्री आदि के शब्दों में और रूपों में आसक्ति धारण न करता हुआ तथा समस्त काम-

---

તપ મોક્ષપ્રાપ્તિનું સાધન છે, તેને માન સન્માન અને સત્કારનું સાધન બનાવીને નિષ્ફળ કરવું જોઈએ નહીં. કહ્યું છે કે–

'परं लोकाधिकं धाम' ઇત્યાદિ–

તપ અને શ્રુત લોકથી પણ ઉત્તમ સ્થાનની (લોકોત્તર સ્થાન રૂપ મોક્ષની) પ્રાપ્તિ કરાવે છે. જેઓ પોતાના તપ અને શ્રુત દ્વારા સાંસારિક પદાર્થોની અભિલાષા કરે છે, તેમનાં તપ અને શ્રુત તૃણ (પરાળ)ની જેમ નિસ્સાર થઇ જાય છે.

જેમ રસોમાં આસક્ત થવુ તે સાધુને માટે યોગ્ય નથી, એજ પ્રમાણે વેણુવીણા વગેરેના શબ્દોમા તથા રૂપ આદિમાં પણ તેણે આસક્ત થવું જોઈએ નહીં. તેથી જ કહ્યું છે કે–વેણુ, વીણા આદિ વાદ્યોમાં, તથા સ્ત્રી આદિના શબ્દોમાં અને રૂપમાં આસક્તિ રાખ્યા વિના, તથા સમસ્ત કામ-

रज्ञातपिण्डद्वारा स्वकीयसंयमयात्रां निर्वहेत्, तपो द्वारेण सत्कारात्मकख्याति नैवाभिलषेत्, एवं शब्दरूपरसादिविषयभोगान्निवृत्तो भूत्वा शुद्धसंयममनुपालयेत् इति भावः ॥२७॥

पुनरप्याह--'सव्वाइं संगाइं' इत्यादि।

मूलम्-सव्वाइं संगाइं अइच्च धीरे,
सव्वाइं दुक्खाइं तितिक्खमाणे।
अखिले अगिद्धे अणिएयचारी
अभयंकरे भिक्खू अणाविलप्पा ॥२८॥

छाया—सर्वान् संगानतीत्य धीरः, सर्वाणि दुःखानि तितिक्षमाणः।
अखिलोऽगृद्धोऽनिकेतचारी, अभयंकरो भिक्षुरनाविलात्मा ॥२८॥

भोगों में अनासक्त रहता हुआ अर्थात् मनोज्ञरूप आदि में राग और अमनोज्ञ में द्वेष का त्याग करके मोक्षमार्ग में ही मन को स्थापित करें।

तात्पर्य यह है कि साधु अज्ञातपिण्डद्वारा अपनी संयमयात्रा का निर्वाह करे, तपस्या के द्वारा पूजा ख्याति की कामना न करे तथा शब्द, रूप, रस आदि इन्द्रियों के विषयों से निवृत्त होकर शुद्ध संयम का पालन करें।२७॥

पुनः कहते हैं-'सव्वाइं संगाइं' इत्यादि।

शब्दार्थ--'धीरे भिक्खू-धीरः भिक्षुः' बुद्धिमान् साधु 'सव्वाइं संगाइं अइच्च-सर्वान् संगान् अतीत्य' सब प्रकार के सम्बन्धों को

ભોગો પ્રત્યે અનાસક્ત ભાવ ધારણ કરીને, એટલે કે મનોજ્ઞ રૂપ આદિમાં રાગ અને અમનોજ્ઞ રૂપ આદિમાં દ્વેષનો ત્યાગ કરીને સાધુએ મોક્ષમાર્ગ રૂપ સંયમમાં જ મનને એકાગ્ર કરવુ જોઈએ-સંયમની આરાધના જ કર્યા કરવી જોઈએ.

તાત્પર્ય એ છે કે સાધુએ અજ્ઞાત પિંડ દ્વારા પોતાની સંયમયાત્રાનો નિર્વાહ કરવો, તપસ્યા દ્વારા માન અને સત્કારની કામના ન કરવી, શબ્દ, રસ, રૂપ આદિ ઇન્દ્રિયોના વિષયોથી નિવૃત્ત થઈને શુદ્ધ સંયમનું જ પાલન કરવું જોઈએ. ।।ગાથા ૨૭।।

સાધુના આચારોનું સૂત્રકાર વિશેષ કથન કરે છે-'સવ્વાઇં સંગાઇં ઈત્યાદિ'

શબ્દાર્થ—'ધીરે ભિક્ખુ-ધીરઃ ભિક્ષુ.' બુદ્ધિમાન્ સાધુ 'સવ્વાઇં સંગાઇં અઇચ્ચ-સર્વાન્ સંગાન્ અતીત્ય' બધા જ પ્રકારના સંબંધોને છોડીને 'સવ્વાઇં

अन्वयार्थः—(धीरे भिक्खू) धीरो विवेकी भिक्षुः साधुः (सव्वाइं संगाइं अइच्च) सर्वान् संगान् सम्बन्धान् अतीत्य परित्यज्य (सव्वाइं दुक्खाइं तितिक्खमाणे) सर्वाणि दुःखानि-शीतोष्णादिरूपाणि परीषहोपसर्गजनितानि तितिक्षमाणोऽधिसहन् (अखिले अगिद्धे अणिएयचारी) अखिलो ज्ञानदर्शनचारित्रैः संपूर्णः अगृद्धः कामेषु तथा अनिकेतचारी अप्रतिबद्धविहारी (अभयंकरे) अभयंकरो भूतानामभयदाता (अणाविलप्पा) अनाविलात्मा विषयकषायरहितः संयमं पालयेत् इति ॥२८॥

छोडकर 'सव्वाइं दुक्खाइं तितिक्खमाणे-सर्वाणि दुःखानि तितिक्षमाणः' सब प्रकार के दुःखों को सहन करता हुआ 'अखिले अगिद्धे अणिएयचारी-अखिलो अगृद्धः अनियतचारी' ज्ञान दर्शन और चारित्र से सम्पूर्ण तथा विषय भोगों में आसक्त न होता हुआ एवं अप्रतिबद्ध विहारी 'अभयंकरे-अभयंकरः' प्राणियों को अभय देनेवाला 'अणाविलप्पा-अनाविलात्मा' तथा विषयकषायों से अनाकुल आत्मावाला होकर सम्यक् प्रकारसे संयमका पालन करता है ॥२८॥

अन्वयार्थ—धैर्यवान् भिक्षु समस्त संगों सम्बंधों से अलग रहकर समस्त दुःखों को सहन करता हुआ, ज्ञान दर्शन चारित्र तप से सम्पूर्ण होकर, कामभोगों में अनासक्त, अप्रतिबद्धविहारी, अभयंकर-प्राणियों को अभयदाता और विषय कषाय से रहित होकर संयम का पालन करें ॥२८॥

दुक्खाइं तितिक्खमाणे-सर्वाणि दुःखानि तितिक्षमाणः' બધા જ પ્રકારના દુઃખોને સહન કરતા થકા 'अखिले अगिद्धे अणिएयचारी-अखिलोऽगृद्धः अनियतचारी' જ્ઞાનદર્શન અને ચારિત્રથી સંપૂર્ણ તથા વિષયભોગોમાં આસક્ત ન થતા થકા તથા અપ્રતિબદ્ધવિહારી 'अभयंकरे-अभयंकरः' પ્રાણિયોને અભય આપવાવાળા 'अणाविलप्पा-अनाविलात्मा' તથા વિષય કષાયોથી અનાકૂળ આત્માવાળા થઈને સમ્યક્ પ્રકારથી સંયમનું પાલન કરે છે. ॥ ૨૮ ॥

સૂત્રાર્થ—ધૈર્યવાન્ સાધુએ સમસ્ત સંગોનો (સંબંધોનો) ત્યાગ કરીને, સમસ્ત દુઃખોને સહન કરતા થકા, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપથી પરિપૂર્ણ બનીને, કામભોગો પ્રત્યે અનાસક્ત ભાવ રાખીને, અપ્રતિબદ્ધ વિહારી, અભયંકર (પ્રાણીઓને અભયદાતા) અને વિષય કષાયોથી નિવૃત્ત થઈને સંયમનું પાલન કરવું જોઈએ. ॥૨૮॥

टीका—'धीरे'=धीरो बुद्धिमान् 'भिक्खू' भिक्षुः—निरवद्यभिक्षणशीलः साधुः 'सव्वाइं' सर्वान् 'संगाइं' संगान् 'अइच्च' अतीत्य—आन्तरान् स्नेहस्वरूपान् वाह्यान् द्रव्यपरिग्रहलक्षणान् संबन्धान् परित्यज्य 'सव्वाइं' सर्वाणि 'दुक्खाइं' दुःखानि शारीरमानसानि परिषहपरीषहोपसर्गजनितानि 'तितिक्खमाणे' तितिक्षमाणोऽधिसहन् 'अखिले' अखिलः—ज्ञानदर्शनचारित्रसंपन्नः 'अगिद्धे' अगृद्धः कामादिवैकारिकपदार्थेषु आसक्तिरहितः। 'अणिएयचारी' अनिकेतचारी, अप्रतिबद्धविहरणशीलः। तथा 'अभयंकरे' अभयंकरः—जीवानां सदैवाऽभयदाता। एतावता सर्वहिंसानिवृत्तः। एवम् 'अणाविलप्पा' अनाविलात्मा—अविलः कषायादिपरिवृतः न आविलोऽनाविलः, कषायादिभिरकलुषीकृतः, अनाविलश्चासौ आत्माचेति अनाविलात्मा। सर्वदा कषायरहितः। मोक्षमार्गानुयायी भवेदिति। बुद्धिमान् साधुः सर्वं संबन्धं परित्यज्य परिषहोपसर्गजनितदुःखानि सहमानः

टीकार्थ—बुद्धिमान् साधु रागादि रूप आन्तरिक संगको और द्रव्यपरिग्रह रूप बाह्य संग को त्याग कर, समस्त शारीरिक, मानसिक, तथा परीषह उपसर्गजनित दुःखों को सहन करता हुआ, ज्ञान दर्शन चारित्र तप से परिपूर्ण समस्त परपदार्थों में आसक्ति रहित, अनियतचारी अर्थात् अप्रतिबद्ध विहारी अथवा अनिकेतचारी एक जगह घर बनाकर न रहने वाला समस्त जीवों को अभयदाता अर्थात् संपूर्ण हिंसा से निवृत्त तथा कषाय आदि विकारों से अकलुषित आत्मा हो कर मोक्षमार्ग का अनुयायी हो।

तात्पर्य यह है कि—साधु समस्त सम्बन्धों को त्याग कर परीषहों तथा उपसर्गों से उत्पन्न होने वाले दुःखों को धैर्य के साथ सहन करें।

ટીકાર્થ—બુદ્ધિમાન્ સાધુએ રાગાદિ રૂપ આન્તરિક સંગનો અને દ્રવ્ય-પરિગ્રહ રૂપ બાહ્ય સંગનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. તેણે શારીરિક, માનસિક અને પરીષહો તથા ઉપસર્ગો દ્વારા જનિત સમસ્ત દુઃખોને સમભાવપૂર્વક સહન કરતા થકા જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર તપથી પરિપૂર્ણ થઈને, સમસ્ત પર પદાર્થોમાં આસક્તિનો ત્યાગ કરવો જોઈએ અને અનિયતચારી (અપ્રતિબદ્ધ વિહારી) અથવા અનિકેતચારી (એક જગ્યાએ ઘર બનાવીને ન રહેનાર) થવું જોઈએ. તેણે સમસ્ત જીવોના અભયદાતા થવું જોઈએ એટલે કે હિંસાનો સંપૂર્ણ રૂપે ત્યાગ કરવો જોઈએ અને કષાય આદિ વિકારોનો પરિત્યાગ કરીને મોક્ષમાર્ગ રૂપ સંયમની આરાધના કરવી જોઈએ.

તાત્પર્ય એ છે કે સાધુએ સમસ્ત સંબંધોનો ત્યાગ કરીને પરિષહો અને ઉપસર્ગો દ્વારા ઉત્પન્ન થતાં દુઃખોને ધૈર્ય પૂર્વક સહન કરવા જોઈએ.

ज्ञानदर्शनचारित्राख्यरत्नत्रयसंयुतः कस्मिन्नपि विषयेऽनासक्तोऽप्रतिबद्धविहारी सर्वेषां प्राणिनिवहानां सदैव सर्वथाऽभयं प्रयच्छन् विषयकषायाभ्याम्-अनाकुलीकृतः संयमैकरतो भूयादिति भावः ॥२८।

पुनरप्याह—'भारस्स जत्ता' इत्यादि ।

मूलम्—भारस्स जत्ता मुणी भुंजएज्जा,
कंखेज्ज पावस्स विवेगं भिक्खू ।
दुक्खेण पुट्ठे धुयमाइएज्जा,
संगामसीसेव परं दमेज्जा ॥२९॥

छाया—भारस्य यात्रायै मुनि भुञ्जीत काङ्क्षेत् पापस्य विवेकं भिक्षुः ।
दुःखेन स्पृष्टो धुतमाददीत संग्रामशीर्ष इव परं दमयेत् ॥२९॥

रत्नत्रय से युक्त हो और किसी भी विषय में मूर्छित न हो। अप्रतिबद्ध विहार करे और प्राणीमात्र को अभयदाता हो। उसकी आत्मा विषय एवं कषाय से मलीन न हो। एक मात्र संयम में ही निरत-तत्पर रहे ॥२८॥

और भी कहते हैं-'भारस्स जत्ता' इत्यादि ।

शब्दार्थ—'मुणी-मुनिः' साधु 'भारस्स-भारस्य' संयमरूपी भार की 'जत्ता-यात्रायै' रक्षा के लिये 'भुंजएज्जा-भुंजीत' आहार लेवें 'भिक्खू-भिक्षुः' साधु 'पावस्स विवेगं कंखेज्ज-पापस्य विवेकं काङ्क्षेत्' अपने किये हुए पापको त्यागने की इच्छा करे 'दुक्खेण पुट्ठे धुय-

તેણે જ્ઞાનદર્શન અને ચારિત્ર રૂપ રત્નત્રયથી યુક્ત થઈને શબ્દાદિ વિષયોમાં આસક્ત થવું જોઈએ નહીં. તેણે અપ્રતિબદ્ધ વિહારી થવું જોઈએ અને હિંસાથી નિવૃત્ત થઈને પ્રાણીમાત્રના અભયદાતા થવું જોઈએ. તેનો આત્મા વિષયો અને કષાયોથી કલુષિત થવો જોઈએ નહીં. તેણે સંયમાનુષ્ઠાનોમાં જ પ્રવૃત્ત થવું જોઈએ. ॥ગાથા ૨૮॥

સાધુના આચારોનું વિશેષ નિરૂપણ કરતા સૂત્રકાર કહે છે કે-
'भारस्स जत्ता' ઈત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—'मुणी-मुनिः' સાધુએ 'भारस्स-भारस्य' સંયમરૂપ ભારની 'जत्ता-यात्रायै' રક્ષા કરવા માટે 'भुंजएज्जा-भुंजित' આહાર લેવો. 'भिक्खू-भिक्षुः' સાધુ 'पावस्स विवेगं कंखेज्जा-पापस्य विवेकं कांक्षेत्' પોતે કરેલા પાપને ત્યાગવાની ઈચ્છા કરે 'दुक्खेण पुट्ठे धुयमाइएज्जा-दुःखेन स्पृष्टः धुतम् आददीत'

अन्वयार्थः—(मुणी) मुनिः साधुः (भारस्स) भारस्य-संयमभारस्य (जत्ता) यात्रायै निर्वाहार्थम् (भुंजएज्जा) भुंजीत-आहारं कुर्यात् (भिक्खू) भिक्षुः (पावस्स विवेगकंखेज्ज) पापस्य कर्मणः विवेकं पृथग्भावं कांक्षेत् अभिलषेत (दुक्खेण पुट्ठे धुयमाइएज्जा) दुःखेन पीडया स्पृष्टो व्याप्तः सन् धुतं संयमं मोक्षं वा आददीत गृह्णीयात् (संगामसीसेव परं दमेज्जा) संग्रामशीर्षे रणभूमौ इव परं कर्मशत्रुम् दमयेत् दमनं कुर्यादिति ॥२९॥

टीका—'मुणि' मुनिः-जिनाज्ञामननशीलः-'भारस्स' संयमभारस्य जत्ता= यात्रायै यात्रार्थं पंचमहाव्रतनिर्वाहार्थम् 'भुंजएज्जा' भुञ्जीत आहारं कुर्यात्, तावदेव भोक्तव्यं यावता शरीरं मचलेत् न तु शरीरवृद्धये भुञ्जीत। तथा-'पावस्स'

माइएज्जा-दुःखेन स्पृष्टः धुतम् आददीत' तथा दुःखसे स्पर्श पाता हुआ संयम अथवा मोक्षमें ध्यान लगावें 'संगामसीसेव परं दमेज्जा-संग्राम-शीर्ष इव परं दमयेत्' युद्धभूमि में सुभट पुरुष शत्रु के योद्धा को दमन करता है इसी प्रकार साधु कर्मरूपी शत्रुओं को दमन करते रहे ॥२९॥

अन्वयार्थ—मुनि संयम की यात्रा का निर्वाह करने के लिए आहार करें, पाप कर्म के पृथक्त्व की आकांक्षा करे। दुःख से स्पृष्ट होकर संयम या मोक्ष को ग्रहण करे। जैसे योद्धा संग्राम के अग्रभाग में शत्रु का दमन करता है, उसी प्रकार कर्मशत्रु का दमन करे ॥२९॥

टीकार्थ—जिन भगवान् की आज्ञा का मनन करने वाला मुनि कहलाता है। ऐसा मुनि पंच महाव्रत रूप संयम यात्रा का निर्वाह करने

તથા દુઃખથી સ્પર્શ પામીને સંયમ અર્થાત્ મોક્ષમાર્ગમાં ધ્યાન લગાવે 'संगामसीसेव परं दमेज्जा-संग्रामशीर्ष इव परं दमयेत्' યુદ્ધભૂમિમાં સુભટ પુરૂષ શત્રુના યોદ્ધાનું દમન કરે છે, એજ પ્રમાણે સાધુ કર્મરૂપી શત્રુઓનું દમન કરતા રહે ॥ ૨૯ ॥

સૂત્રાર્થ—મુનિએ સંયમયાત્રાનો નિર્વાહ કરવા પુરતો જ આહાર લેવો જોઇએ. તેણે પાપકર્મોને આત્માથી અલગ કરવાની જ કામના સેવવી જોઇએ. દુઃખ આવી પડે, ત્યારે સમભાવ પૂર્વક દુઃખ સહન કરીને સંયમ અથવા મોક્ષમાર્ગમાં અવિચલ રહેવું જોઈએ. જેવી રીતે યોદ્ધો સંગ્રામના અગ્રભા-ગમાં ઊભો રહીને શત્રુનું દમન કરે છે, એજ પ્રમાણે તેણે કર્મશત્રુનું દમન કરવું જોઇએ. ॥૨૯॥

ટીકાર્થ—જિનેન્દ્ર ભગવાનની આજ્ઞાનું મનન કરનાર સાધુને મુનિ કહે છે. એવા મુનિએ પાંચ મહાવ્રત રૂપ સંયમયાત્રાનો નિર્વાહ કરવાને માટે જ

पापस्य, पूर्वाचरिताऽशुभकर्मणः 'विवेग' विवेकं पृथक्भावं पार्थक्यम् 'कंखेज्ज' आकांक्षेत्, तथा 'दुक्खेण' दुःखेन–दुःखयतीति दुःखं परीषहोपसर्गजनिता पीड़ा, तेन 'पुट्ठे' स्पृष्टः–व्याप्तोऽपि सन् 'धुयमाइएज्जा' धुतमाददीत, धुतं–संयमम् मोक्षं वा गृह्णीयात्। 'संगामसीसे' संग्रामो रणः तस्य शिरसि पुरोभागे इव 'परं दमेज्जा' परं शत्रुं दमयेत्। यथा–कश्चिदतुलपराक्रमः सुभटः संग्रामाग्रभागे-स्थितः शत्रुभिर्बाध्यमानोऽपि तेषां बाधां धैर्येण सहन् तान् विनाशयति। एवमेव-दान्तः साधुरपि संयममार्गे स्थितः परिषहादिभिरनवरतं बाध्यमानोऽपि कर्मशत्रुं सहसा विनाशयेत् ॥इति॥२९॥

पुनरप्याह— 'अविहम्ममाणे' इत्यादि।

मूलम्—अविहम्ममाणे फलगावतट्ठी समागमं कंखति अंतकस्स।
णिधूय कम्मं ण पवंचुवेइ अक्खक्खए वा सगडं॥त्तिबेमि॥३०॥

के लिए ही आहार करें। उसे उतना ही आहार करना चाहिए जिससे शरीर काम देता रहे। वह शरीर की पुष्टि के लिए न खाएँ। तथा पूर्वोपार्जित अशुभ कर्म को पृथक् करने की आकांक्षा करें। जब दुःख अर्थात् परीषह उपसर्गजनित पीड़ा से स्पृष्ट हो तो संयम को अथवा मोक्ष को ग्रहण करे। जैसे अनुपम पराक्रमवान् सुभट संग्राम के अग्रभाग में स्थित होकर शत्रुओं द्वारा बाधित होकर भी उस बाधा को धैर्य के साथ सहन करता है और शत्रुओं का विनाशकरता है, इसी प्रकार दमनशील साधु संयममार्ग में स्थित होकर परीषहों आदि से पीड़ित होने पर भी कर्म शत्रुओं को विनष्ट करने में पराक्रम करें।२९।

આહાર લેવો જોઇએ. તેણે એટલો જ આહાર લેવો જોઈએ કે જેથી શરીર કામ દેતું રહે. તેણે શરીરની પુષ્ટિને માટે કે સ્વાદલોલુપતાને કારણે ખાવું જોઈએ નહીં. તેણે પૂર્વોપાર્જિત કર્મોને આત્માથી અલગ કરવાની જ અભિલાષા કરવી જોઇએ. જ્યારે દુઃખ આવી પડે એટલે કે પરીષહ કે ઉપસર્ગ-જનિત પીડા આવી પડે, ત્યારે તેણે સમભાવ પૂર્વક તેને સહન કરીને સંયમના અથવા મોક્ષના માર્ગ પર અવિચલ રહેવું જોઇએ. જેવી રીતે અનુપમ પરાક્રમથી યુક્ત સુભટ, સંગ્રામના અગ્ર ભાગમાં દૃઢતા પૂર્વક ખડો રહીને, શત્રુઓ દ્વારા ગમે તેવી મુશ્કેલીઓ ઊભી કરવામાં આવે તો પણ ધૈર્યથી તેમનો સામનો કરીને, શત્રુઓનો વિનાશ કરે છે, એજ પ્રમાણે દમનશીલ સાધુ પણ સંયમમાર્ગમાં દૃઢ રહીને. પરીષહો આદિ દ્વારા પીડિત થવા છતાં પણ, કર્મશત્રુઓનો વિનાશ કરવામાં જ પ્રયત્નશીલ રહે છે. ॥ગાથા ૨૯॥

छाया—अपि हन्यमानः फलकावतष्टः समागमं कांक्षत्यन्तकस्य।
निर्धूय कर्म न प्रपञ्चमुपैति अक्षक्षय इव शकटमिति ब्रवीमि ॥३०॥

अन्वयार्थः—(अविहम्ममाणे) साधुः अपि हन्यमानः उपसर्गादिभिः पीड्यमानोपि (फलगावतट्ठी) फलकावतष्टः-फलकवत् तनूकृत (अंतकस्स समागमं

और कहते हैं-'अवि हम्ममाणे' इत्यादि।

शब्दार्थ--'अविहम्ममाणे-अपि हन्यमानः' साधु परीषह एवं उपसर्गों के द्वारा पीडा पाता हुआ भी उसे सहन करे 'फलगावतट्ठी-फलकावतष्टः' जैसे काष्ठ की पटिया दोनों तरफसे छीली जाती हुई रागद्वेष नहीं करती है उसीप्रकार बाह्य एवं अभ्यन्तर तपसे कष्ट पाता हुआ भी रागद्वेष न करे 'अंतकस्स समागमं कंखति-अन्तकस्य समागमं कांक्षति' मृत्यु के आनेकी प्रतीक्षा करे 'णिधूय कम्मं-कर्म निर्धूय' इस प्रकार से कर्म को दूर करके साधु 'ण पवंचुवेइ-न प्रपञ्चम् उपैति' जन्म, मरण और रोग, शोक आदि को प्राप्त नहीं करता है 'अक्खक्खए वा सगडं-अक्षक्षये शकटमिव' जैसे अक्ष (धुरा) के टूट जाने से गाडी आगे नहीं चलती है 'त्तिबेमि-इति ब्रवीमि' ऐसा मैं कहता हूं ॥३०॥

अन्वयार्थ--उपसर्गों द्वारा पीड़ित होने पर भी साधु काष्ठ के पटिये के जैसे रागद्वेष न करे, किन्तु समभाव से मृत्यु की प्रतीक्षा करे।

સૂત્રકાર સાધુઓને કહે છે-'अवि हम्ममाणे' ઇત્યાદિ-

શબ્દાર્થ—'अवि हम्ममाणे-अपि हन्यमानः' સાધુ પરીષહ અને ઉપસર્ગો દ્વારા પીડા પામીને પણ તેને સહન કરે 'फलगावतट्ठी-फलकावतष्टः' જેમ લાકડાના પાટિયા બન્ને બાજુથી છોલાવા છતાં પણ રાગદ્વેષ કરતા નથી એજ પ્રમાણે બાહ્ય અને આભ્યંતર તપથી કષ્ટ પામીને પણ રાગદ્વેષ ન કરે 'अंतकस्स समागमं कंखति-अंतकस्य समागमं कांक्षति' પરંતુ મોત આવવાની રાહ જુએ 'णिधूय कम्मं-कर्म निर्धूय' આ રીતથી કર્મને દૂર કરીને સાધુ 'ण पवंचुवेइ-न प्रपञ्चम् उपैति' જન્મ, મરણ અને રોગ, શોક, વિગેરને પ્રાપ્ત કરતા નથી 'अक्खक्खए वा सगडं-अक्षक्षये शकटमिव' જેમ અક્ષ કહેતાં ધોંસરાના તૂટિ જવાથી ગાડી આગળ ચાલી શકતી નથી. 'त्तिबेमि-इति ब्रवीमि' એ પ્રમાણે હું કહું છું ॥ ૩૦ ॥

સૂત્રાર્થ—ઉપસર્ગો દ્વારા પીડિત થવાનો પ્રસંગ આવી પડે, તો પણ સાધુએ કાષ્ટના પાટિયાની જેમ રાગદ્વેષ કરવો જોઈએ નહીં, પરન્તુ સમભા-

कंखति) अन्तकस्य मृत्योः समागमसमागमनं पण्डितमरणं कांक्षति आकाङ्क्षति (णिधूय कम्मं) कर्म निर्धूयापनीय (ण पवंचुवेइ) प्रपञ्चम् संसारम् न उपैति न प्राप्नोति (अक्खक्खए वा सगडं) अक्षक्षये शकटमिव गत्यादिकम् (त्तिबेमि) इति ब्रवीमि, इति ॥३०॥

टीका—परीषहादिभिः 'हम्ममाणे' हन्यमानः 'अवि' अपि पीडामुपगतो पि सम्यक् तस्य सहनं कुर्यात्। 'फलगावतट्ठी फलकावतष्टः, फलकं काष्ठखण्डः उभाभ्यामपि पार्श्वाभ्यां तष्ठो घर्षितो घर्षणमनुभवन्। अथवा, यथा काष्ठ-खण्डः शीतातपाभ्यां पराभूयमानोऽपि न वेपते, सुखं दुःखं वा नाऽनुभवति। तथा-साधुरपि बाह्याभ्यन्तरतपोभ्यां निष्टप्तदेहः सन्-अवतिष्ठेत्' एवंभूतः सन् अंतकस्स' अन्तं विनाशं करोतीति, अन्तको मृत्युः तस्य 'समागमं' समागमम् आगमनम् पण्डितमरणरूपं 'कंखति' कांक्षति-अभिलषति। एवम्-'कम्मं अष्ट-विधं कर्म ज्ञानावरणीयादिकं णिधूय' नितरां निर्धूय विनाश्य 'ण' न 'पवंचुवेइ'

ऐसा करने वाला साधु भवभ्रमण को प्राप्त नहीं होता जैसे धूरा टूटजाने पर गाड़ी आदि आगे नहीं चलती। ऐसा मैं कहता हूँ ॥३०॥

टीकार्थ--साधु यदि परीषह से पीड़ित हो तो उसे सम्यक् प्रकार से सहन करें। जैसे काठ का पटिया दोनों ओर से छीला जाने पर भी या काष्ठ का खण्ड सर्दी गर्मी से पराभूत होकर भी कम्पित नहीं होता या रागद्वेष के वशीभूत नहीं होता, इसी प्रकार उपसर्ग आदि से पीड़ित होता हुआ भी साधु राग द्वेष से रहित होकर मृत्यु की प्रतीक्षा करता है अर्थात् समाधि मरण की अभिलाषा करें। ऐसा करके वह

વથી મૃત્યુને ભેટવા તૈયાર રહેવું જોઈએ. જેમ ધૂરા તૂટી જાય ત્યારે ગાડી આગળ વધી શકતી નથી, એજ પ્રમાણે કર્મોનો સદન્તર ક્ષય થઈ જવાથી ભવભ્રમણ પણ ચાલૂ રહી શકતું નથી, એવું તીર્થંકરોક્ત કથન છે. હું તે કથનનું જ અનુકથન કરી રહ્યો છું. ॥૩૦॥

ટીકાર્થ—ગમે તેવાં ઉગ્રપરીષહોને પણ સાધુએ સમભાવપૂર્વક સહન કરવા જોઈએ. જેમ લાકડાના પાટિયાને બન્ને તરફથી છોલવામાં આવે, અથવા તેને ગમે તેવી ઠંડી ગરમી સહન કરવી પડે, તો પણ તેનો લાકડાના પાટિયા પર કોઈ પ્રભાવ પડતો નથી, એજ પ્રમાણે ઉપસર્ગ આદિ દ્વારા ગમે તેવી પીડા સહન કરવાનો પ્રસંગ આવે, તો પણ સાધુ રાગ-દ્વેષથી રહિત થઈને, મૃત્યુની પ્રતીક્ષા કરે છે, એટલે કે સમાધિ મરણની અભિલાષા કરે છે. એવું કરવાથી તે જ્ઞાનાવરણીય આદિ આઠે પ્રકારનાં

प्रपञ्चं समुपैति, प्रपञ्चं जरामरणादि प्रपञ्च्यते विस्तार्यते यस्मिन् स प्रपञ्चः संसारस्तं न प्राप्नोति। 'अक्खक्खए' अक्षक्षये-अक्षस्य क्षये विनाशे सति 'सगडं' शकटम् इव। यथा शकटम्-अक्षस्य रथचक्रयोजकाऽयोदण्डस्य विनाशे सति तन्न गच्छति। तथा-साधुरपि संसारमुपगच्छतीति। एवं तीर्थकरोदितं तुभ्यमहं कथयामि, इति सुधर्मस्वामी-स्वशिष्येभ्यः कथयति ।३०॥

इति श्री-विश्वविख्यातजगद्वल्लभादिपदभूषितबालब्रह्मचारि-'जैनाचार्य' पूज्यश्री-घासीलालव्रतिविरचितायां श्री सूत्रकृताङ्गसूत्रस्य "समयार्थबोधिन्याख्यायां" व्याख्यायां कुशीलपरिभाषाख्यं सप्तममध्ययनं समाप्तम् ॥७-१॥

ज्ञानावरणीय आदि आठ कर्मों को विनष्ट करके जरा जन्म मरण के प्रपंच से मुक्त होता हैं। जैसे गाडी धुरा के टूट जाने पर आगे नहीं जाती, उसी प्रकार साधु भी कर्मों का क्षय हो जाने से संसार को प्राप्त नहीं होता अर्थात् भवभ्रमण आगे नहीं करता। तीर्थंकरोक्त ही मैं तुम्हें कहता हूं, ऐसा सुधर्मा स्वामी अपने शिष्यों से कहते हैं ॥३०॥

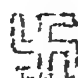
जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत 'सूत्रकृताङ्गसूत्र' की समयार्थबोधिनी व्याख्या के कुशील परिभाषा नामका सातवां अध्ययन समाप्त ॥७-१॥

કર્મોનો ક્ષય કરીને જન્મ જરા અને મરણના દુઃખમાથી મુકત થઈ જાય છે. જેમ ધૂરા તૂટી જાય તો ગાડી આગળ ચાલી શકતી નથી, એજ પ્રમાણે કર્મોનો ક્ષય થઈ જવાને કારણે તે સાધુને પણ ભવભ્રમણ ચાલૂ રહેતું નથી.

'તીર્થંકરોએ આ પ્રમાણે જે ઉપદેશ આપ્યો છે, તેનું જ હું આપની સમક્ષ અનુકથન કરી રહ્યો છું' એવું સુધર્મા સ્વામી પોતાના શિષ્યોને કહે છે. ।।ગાથા ૩૦।।

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત 'સૂત્રકૃતાંગસૂત્ર'ની સમયાર્થબોધિની વ્યાખ્યાના કુશીલ પરિભાષા નામનું

।। સાતમું અધ્યયન સમાપ્ત ।।૭-૧।।

॥ अथाऽष्टमं वीर्याध्ययनं प्रारभ्यते ॥

गतं सप्तममध्ययनम्, अतः परमष्टममारभ्यते। अस्य चायमभिसम्बन्धः, इह प्रक्रान्ताऽध्ययने कुशीलास्तद्विरोधिनः सुशीलाश्च व्याख्याताः। एतयोः सुशीलकुशीलयोः सुशीलत्वं कुशीलत्वं च संयमवीर्यान्तरायाणामुदयात्तत् क्षयोपशमाच्च भवतीत्यतो वीर्यप्रतिपादनायाऽष्टममध्ययनं प्रारभ्यते। अनेन सम्बन्धेनाऽऽयातस्याऽष्टमाऽध्ययनस्याऽऽदिमा गाथा-'दुहा वेयं' इत्यादि।

मूलम्-दुहा[1] वेयं[2] सुयक्खायं[3] वीरियं[4] ति[5] पवुच्चई[6]।
किंनु[7] वीरस्स[8] वीरत्तं[9] कहं[10] चेयं[11] पवुच्चई ॥१॥

छाया—द्विधा वेदं स्वाख्यातं वीर्यमिति प्रोच्यते।
किं नु वीरस्य वीरत्वं कथं चेदं हि प्रोच्यते ॥१॥

आठवें अध्ययन का प्रारंभ-

सातवाँ अध्ययन समाप्त हुआ। अब आठवाँ प्रारंभ किया जाता है। इसका सम्बन्ध इस प्रकार है-सातवें अध्ययन में कुशील और सुशील साधु की व्याख्या की गई है। सुशील की सुशीलता और कुशील की कुशीलता संयम वीर्यान्तराय कर्म के क्षयोपशम तथा उदय से होती है। अतः वीर्य का प्रतिपादन करने के लिए अष्टम अध्ययन का आरंभ किया जाता है। इस सम्बन्ध से प्राप्त अष्टम अध्ययन का यह आद्य सूत्र है-'दुहावेयं' इत्यादि।

शब्दार्थ--'वेयं वीरयंति पवुच्चइ-वेदं वीर्यमिति प्रोच्यते' वे आगे स्पष्टरूप से वीर्य को कहाजायगा 'दुहा सुयक्खायं-द्विधा स्वा-

---

આઠમા અધ્યયનનો પ્રારંભ

સાતમું અધ્યયન સમાપ્ત થયું. હવે આઠમા અધ્યયનનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. આ અધ્યયનનો સંબંધ આ પ્રમાણે છે.—સાતમા અધ્યયનમાં કુશીલ અને સુશીલ સ્વભાવવાળા સાધુનું કથન કરવામાં આવેલ છે. સુશીલનું સુશીલ પણું અને કુશીલનુ કુશીલ પણું સંયમના વીર્યાન્તરાયકર્મના ક્ષયોપશમ તથા તેના ઉદયથી થાય છે તેથી વીર્યનું પ્રતિપાદન કરવા માટે આ આઠમા અધ્યયનનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે-આ સંબંધથી આવેલ આઠમા અધ્યયનનું પહેલું સૂત્ર 'દુહાવેય' ઈત્યાદિ છે.

શબ્દાર્થ—'वेयं वीरियत्ति पवुच्चइ-वेद वीर्यमिति प्रोच्यते' હવે પછી સ્પષ્ટરૂપથી વીર્યનું કથનકરવામાં આવશે. 'दुहा सुयक्खायं-द्विधा स्वाख्यातम्'

अन्वयार्थः--'वेयं वीरियं ति पवुच्चई' वा इदं वीर्यमिति प्रोच्यते तत् 'दुहा सुयक्खायं' द्विधा-द्विप्रकारेण स्वाख्यातं-सम्यग्रूपेण कथितम् (वीरस्स-वीरत्तं किं नु) वीरस्य-सुभटस्य वीरत्वम् (किं नु) किं नु-कथं भवति, अथवा-(कहं चेयं पवुच्चई) कथम्-केन प्रकारेण तत्-वीरत्वमुच्यते-कथ्यते इति ॥१॥

टीका--'वेयं' वा इदम् 'वीरियं ति' वीर्यमिति 'दुहा' द्विधा-द्विप्रकारेण 'सुयक्खायं' स्वाख्यातं-सुकथितम्। वेयमित्यत्र वा शब्दो-वाक्यालङ्कारे भवति, 'इदं शब्दस्य प्रत्यक्षविषये शक्तिः' इदमस्तु सन्निकृष्टे तदिति परोक्षे विजानीयादिति नियमात्। तथा च इदं बुद्धया सन्निकृष्टं प्रत्यक्षप्रायम्, वीर्यम्, द्विधा-द्विप्रकारकं प्रकारद्वयेन विभिन्नं भेदद्वयभिन्नं, भेदद्वयविशिष्टं

ख्यातम्' इसे तीर्थंकरोंने दो प्रकारका कहा है 'वीरस्स वीरत्तं किं नु-वीरस्य वीरत्वम् किं नु' वीर पुरुषकी वीरता क्या है? 'कहं चेयं पवुच्चइ-कथं चेदं प्रोच्यते' किस कारण से वह वीर ऐसा कहा जाता है?।१।

अन्वयार्थ—जो वीर्य कहा जाता है, वह दो प्रकार का कहा है। वीर का वीरत्व क्या है? वह किस प्रकार से वीर कहा जाता है? ॥१॥

टीकार्थ--वीर्य दो प्रकार का कहा गया है। 'वेयं' यहां 'वा' शब्द वाक्य के अलंकार अर्थ में है। 'इदम्' शब्द की शक्ति प्रत्यक्ष विषय में है, क्यों कि ऐसा नियम है कि-'इदम्' शब्द समीप अर्थ में और 'तत्' शब्द परोक्ष अर्थ में प्रयुक्त होता है। अतः 'इदम्' का अर्थ है-बुद्धि से समीप-प्रत्यक्ष जैसा।

આને તીર્થંકરોએ બે પ્રકારનુ કહેલ છે 'वीरस्स वीरत्तं किं नु-वीरस्य वीरत्वम् किं नु' વીરપુરૂષની વીરતા એ શું છે! 'कहं चेयं पवुच्चइ-कथं चेदं प्रोच्यते' કયા કારણથી તેઓ વીર એ પ્રમાણે કહેવાય છે? ॥૧॥

અન્વયાર્થ—જેને વીર્ય કહેવામાં આવે છે. એવું તે વીર્ય બે પ્રકારનું કહેવાય છે. વીરનું વીરપણુ શું છે? તે કયા પ્રકારથી વીર એ પ્રમાણે કહેવાય છે? ॥ ૧ ॥

ટીકાર્થ—વીર્ય બે પ્રકારનુ કહેવામાં આવે છે. 'वेय' અહિયાં 'वा' શબ્દ વાકયના અલંકાર અર્થમાં આવેલ છે. ઇદમ્ શબ્દનો પ્રયોગ પ્રત્યક્ષ વિષમાં થાય છે. કેમકે એવો નિયમ છે કે-'इदम्!' શબ્દનો સમીપ-નજીક વાચક અર્થમાં અને 'तत्! શબ્દનો પરોક્ષ અર્થમાં પ્રયોગ થાય છે. જેથી અહિયાં 'इदम्' એ શબ્દનો અર્થ-બુદ્ધિની સમીપ અર્થાત્ પ્રત્યક્ષ એવો છે,

वीर्यम्। 'पवुच्चई' प्रोच्यते-कथ्यते तीर्थंकरादिभिः, 'सुयक्खायं' स्वाख्यातम्-सुष्ठु आख्यातं कथितमित्यर्थः, विशेषेण ईरयति प्रेरयति निष्कासयति अहितं येन तद्वीर्यमिति कथ्यते, जीवस्य शक्तिविशेषः 'वीरस्स' वीरस्य सुभटस्य 'किं नु' किं शब्दः जिज्ञासार्थः, नु शब्दो वितर्कवाची। 'वीरत्तं' वीरत्वं किम्, केन प्रकारेणाऽसौ सुभटो वीर इति कथ्यते। 'कहं' कथम्-केन प्रकारेण 'चेयं' च इदं वीरत्वम् 'पवुच्चइ' प्रोच्यते, यदिदं वीर्यं द्विधाविभक्तमिति तत् किं केन वा कारणेन भवति, किं वा तस्य स्वरूपमिति। तीर्थकरगणधराभ्यां वीर्यस्य द्वौ भेदौ कथ्येते, तत्र जिज्ञास्यते-वीराणां केयं वीरता, कथं वा स वीर इत्याख्यायते इति भावः ॥१॥

यह वीर्य दो प्रकार का तीर्थंकरो आदि ने कहा है। वीर्य जीव की एक विशिष्ट शक्ति है। जो विशेष रूप से प्रेरणा करता है-अहित को हटाता है, वह वीर्य कहलाता है।

'नु' शब्द जिज्ञासा के अर्थ में है, वितर्क का वाचक है। अर्थात् यहां यह प्रश्न उपस्थित होता है कि वीर पुरुष की वीरता क्या है? किस प्रकार से वह सुभट वीर कहा जाता है? दो प्रकार का जो वीर्य कहा गया है वह क्या है और किस कारण से होता है? उसका स्वरूप क्या है?

आशय यह है-तीर्थंकर और गणधर वीर्य के दो भेद कहते हैं। यहाँ यह जिज्ञासा होती है कि वीरों की वीरता क्या है? किस कारण से वीर पुरुष वीर कहलाता है? ॥१॥

આ વીર્ય તીર્થંકર વિગેરે એ બે પ્રકારનું કહેલ છે. વીર્ય જીવની એક વિશેષ પ્રકારની શક્તિ છે. જે વિશેષ રૂપે પ્રેરણા કરે છે-અર્થાત્ અહિતને હટાવે છે. એ વિર્ય કહેવાય છે.

'નુ' શબ્દ જીજ્ઞાસાના અર્થમાં છે. અને વિતર્કનો વાચક છે, અર્થાત્ અહિયાં એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે-વીરપુરૂષનું વીરપણું શું છે? અર્થાત્ કઈ રીતે તે સુભટ અર્થાત્ વીર કહેવાય છે? વીર્ય કે જે બે પ્રકારનું કહેલ છે, તે શું છે? અને કયા કારણથી બે પ્રકારનું થાય છે? તેનું સ્વરૂપ કેવું છે?

કહેવાનો હેતુ એ છે કે તીર્થંકર અને ગણધરો વીર્યના બે ભેદો કહે છે, અહિયાં એવી જીજ્ઞાસા થાય છે વીરોનું વીરપણું એ શું છે? કયા કારણથી વીર પુરૂષ 'વીર' એ પ્રમાણે કહેવાય છે? ॥૧॥

भेदप्रदर्शनपूर्वकमेव वीर्यस्वरूपमाह-'कम्म मेगे पवेदंति' इत्यादि ।

मूलम्-कम्म मेगे पवेदंति अकम्मं वावि सुव्वया।
एएहिं दोहिं ठाणेहिं जेहिं दीसंति मच्चिया॥२॥

छाया—कर्मैके प्रवेदयन्त्यकर्म वापि सुव्रताः ।
आभ्यां द्वाभ्यां स्थानाभ्यां याभ्यां दृश्यन्ते मर्त्याः ॥२॥

अन्वयार्थः—(एगे कम्मं पवेदेंति) एके केचन कर्मैव वीर्यं प्रवेदयन्ति कथयन्ति (सुव्वया अकम्मं वा वि) हे सुव्रताः । केचन अकर्म एव वीर्यं कथयन्ति (मच्चिया) मर्त्याः (एएहिं) आभ्याम् (दोहिं ठाणेहिं) द्वाभ्यां स्थानाभ्याम् (दीसंति) दृश्यन्ते इति ॥२॥

अब भेद निरूपण करते हुए वीर्य का स्वरूप कहते हैं- 'कम्म मेगे पवेदंति' इत्यादि ।

शब्दार्थ—'एगे कम्मं पवेदेंति-एके कर्म प्रवेदयन्ति' कोई कर्म को वीर्य ऐसा कहते हैं 'सुव्वया अकम्मं वावि-सुव्रताः अकर्म वापि' और हे सुव्रतो! कोई अकर्म को वीर्य कहते हैं 'मच्चिया-मर्त्याः' मर्त्य लोक के प्राणी 'एएहिं-अभ्यां' इन्हीं दोहिं ठाणेहिं-द्वाभ्यां स्थानाभ्याम्' दो स्थानों से 'दीसंति-दृश्यन्ते' देखे जाते हैं ॥२॥

अन्वयार्थ—हे सुव्रतो ! (अच्छे व्रतवाले साधुओ) कोई कर्म को ही वीर्य कहते हैं, कोई अकर्म को वीर्य कहते हैं। इन्ही दो भेदों में मनुष्य देखे जाते हैं ॥२॥

હવે ભેદોનું નિરૂપણ કરતાં વીર્યનું સ્વરૂપ કહે છે. 'कम्ममेगे पवेदंति' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'एगे कम्मं पवेदंति-एके कर्म प्रवेदयन्ति' કોઈ કર્મ ને વીર્ય એ પ્રમાણે કહે છે 'सुव्वया अकम्मं वावि-सुव्रताः अकर्म वापि' અને હે સારા વ્રતવાળા 'મુનિયો' કોઈ અકર્મને વીર્ય એ પ્રમાણે કહે છે. 'मच्चिया-मर्त्याः' મૃત્યુલોકના પ્રાણી 'एएहिं-आभ्यां' આ 'दोहिं ठाणेहिं-द्वाभ्याम् स्थानाभ्यम्' બે સ્થાનોથી 'दीसंति-दृश्यन्ते' દેખાય છે. ॥૨॥

અન્વયાર્થ—હે સુવ્રતો (સારાવ્રત વાળા ભળ્યો) કોઈ કર્મને જ વીર્ય કહે છે, કોઇ અકર્મને વીર્ય કહે છે ? એ બે ભેદોવાળા મનુષ્યો જોવામાં આવે છે ॥૨॥

टीका—'एगे' एके विद्वांसः 'कम्मं' कर्मैव वीर्यमिति 'पवेदंति' प्रवेदयन्ति-कथयन्ति, क्रियते-स्वप्रयत्नेन निष्पाद्यते इति कर्म, क्रियाया अनुष्ठानम्, तदेव कर्म वीर्यमिति प्रतिपादयन्ति। अथवा-अनुष्ठाने प्रवर्त्तकं तज्जनकम्, अष्टप्रकारमेव वीर्यमिति प्रतिपादयन्ति। तथाहि-औदयिकभावनिष्पन्नं कर्मेत्युपदिश्यते। औदयिकोऽपि भावः कर्मोदयनिष्पन्न एव। 'सुव्वया' सुव्रताः वा शब्दः स्वार्थे। 'अकम्मं' अकर्म अपि वीर्यमिति कथयन्ति, न विद्यते कर्म तद् अकर्म, वीर्यान्तरायक्षयजनितं जीवस्य स्वाभाविकं वीर्यम्। अपि शब्देन चारित्रमोहनीयोपक्रमक्षयोपशमजनितं च वीर्यम्, एवंभूत पण्डितवीर्यमितिभावः। 'एएहिं' एताभ्याम् 'दोहिं' द्वाभ्याम् 'ठाणेहिं' स्थानाभ्याम्, सकर्मकाऽकर्मका पादितवालपण्डितवीर्याभ्यां व्यवस्थितं वीर्यमित्यभिधीयते। जेहिं' याभ्यां स्थानाभ्यां ययो र्वा स्थानयोः 'मिच्चिया' मर्त्याः-मरणधर्माणो मनुष्याः

टीकार्थ—कोई विद्वान् कर्म को ही वीर्य कहते हैं। उनका कथन है कि अपने प्रयत्न से जो निष्पादित किया जाता है, वह कर्म है। वही कर्म वीर्य कहलाता है। अथवा अनुष्ठान में प्रवृत्ति कराने वाला वीर्य आठ प्रकार का है। औदयिकभाव से निष्पन्न कर्म है और औदयिक भाव भी कर्मोदय से उत्पन्न होता है।

कोई सुव्रत कर्मरहित को भी वीर्य कहते हैं। वीर्यान्तराय कर्म के क्षय से उत्पन्न होने वाला जीव का स्वाभाविक वीर्य है। 'अपि' शब्द से चारित्रमोहनीय के क्षयोपशम से उत्पन्न वीर्य भी ग्रहण कर लेना चाहिए। वीर्य के यही दो भेद हैं। इनमें से कर्म वीर्य बालवीर्य कहलाता है और अकर्मवीर्य पण्डितवीर्य भी कहा जाता है। इन्हीं दो

ટીકાર્થ—કોઈ વિદ્વાન્ કર્મને જ 'વીર્ય' કહે છે, તેઓનું કથન એવું છે કે-પોતાના પ્રયત્નથી જ સંપાદિત કરવામાં આવે છે, તેને કર્મ કહેવાય છે. અને એ કર્મ જ 'વીર્ય' કહેવાય છે અથવા અનુષ્ઠાનમાં પ્રવૃત્તિ કરાવનાર વીર્ય આઠ પ્રકારનું કહેલ છે ઔદયિક ભાવથી યુક્ત કર્મ છે. અને ઔદયિક ભાવ કર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થાય છે.

કોઈ સુવ્રત કર્મથી રહિતને પણ 'વીર્ય' કહે છે. વીર્યાન્તરાય કર્મનો ક્ષય થવાથી ઉત્પન્ન થવાવાળા જીવને સ્વાભાવિક વીર્ય હોય છે. અહિયાં 'અવિ' શબ્દથી ચારિત્ર મોહનીયના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થયેલ વીર્ય પણ ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે. આ બે ભેદો જ 'વીર્ય'ના છે. આમાંથી 'કર્મ વીર્ય' એ બાલવીર્ય કહેવાય છે, અને 'અકર્મવીર્ય' એ પંડિતવીર્ય કહેવાય છે. આ બે ભેદો વાળા મનુષ્યો જોવામાં આવે છે જે પ્રમાણે અનેક પ્રકા-

'दीसंति' दृश्यन्तेऽपदिश्यन्ते वा। तथा हि-अनेकप्रकारककर्मसु प्रयत्नं कुर्वाण मुत्साहबलादिसम्पन्नं मर्त्यं दृष्ट्वा वीर्यवानयमित्येव मपदिश्यते। तथा-आवरण-कर्मणां क्षयादनन्तबलसम्पन्नोऽयमित्यपदिश्यते, दृश्यते च इति।

शिष्यप्रश्नानन्तरं श्री सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिप्रभृतिशिष्यवर्गमुद्दिश्य कथ-यति-हे सुव्रताः! केचन विद्वांसः कर्मैव वीर्यमिति कथयन्ति, केचनाऽकर्म-एव वीर्यमिति प्रतिपादयन्ति। अनेन प्रकारेण वीर्यं द्विधा विभज्यते, आभ्यामेव भेदाभ्यां सर्वे मर्त्याः परिदृश्यन्ते इति ॥२॥

इह बालवीर्यं कारणे कार्योपचारात् कर्मैव वीर्यत्वेन प्रतिपादितम्। इदानीं कारणे कार्योपचारादेव प्रमादं कर्मत्वेनाऽपदिशन्नाह-सूत्रकारः-'पमायं कम्ममाहंसु' इत्यादि।

मूलम्-पमायं कम्ममाहंसु अप्पमायं तहाऽवरं।
तब्भावादेसओ वावि बालं पंडियमेव वा ॥३॥

छाया—प्रमादं कर्म आहु रप्रमादं तथाऽपरम्।
तद्भावादेशतो वापि बालं पण्डितमेव वा ॥३॥

भेदों से या भेदों में मनुष्य दिखाई देते हैं। जैसे अनेक प्रकार के कृत्यों में प्रयत्न करने वाले बल आदि से सम्पन्न पुरुष को देखकर 'यह वीर्यवान् है' ऐसा कहा जाता है और कर्मों का क्षय होने से 'यह अनन्त बल से सम्पन्न है' ऐसा कहा जाता है।

शिष्य के प्रश्न के अनन्तर श्रीसुधर्मा स्वामी, जम्बू स्वामी आदि शिष्यवर्ग को लक्ष्य करके कहते हैं-हे सुव्रतो! कोई-कोई कर्म को ही वीर्य कहते हैं और कोई अकर्म को ही वीर्य कहते हैं। इस प्रकार वीर्य के दो भेद हो जाते हैं। इन्हीं दो भेदों में सभी मनुष्यों का समावेश हो जाता है ॥२॥

રના કૃત્યોમાં પ્રયત્ન કરવ વાળા બળ વગેરેથી યુક્ત પુરૂષને જોઈને 'આ વીર્ય વાળો છે' એ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે. અને કર્મોનો ક્ષય થવાથી 'આ અનંત બળ વાળો છે.' એ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે.

શિષ્યે પ્રશ્ન કર્યા પછી સુધર્મા સ્વામી, જંબૂ સ્વામી વિગેરે શિષ્ય વર્ગને ઉદ્દેશીને કહે છે કે-હે સુવ્રતો! કોઈ કોઈ કર્મને જ વીર્ય કહે છે. આ રીતે વીર્યના બે ભેદો થઈ જાય છે. આ બે ભેદોમાં જ સઘળા મનુ-ષ્યોનો સમાવેશ થઈ જાય છે. ॥૨॥

अन्वयार्थः—'पमायं कम्म माहंसु' प्रमादं—मद्यविषयकषायादिकं कर्म आहुः कथयन्ति तीर्थकरादयः 'तहा अप्पमायं अवरं' तथा—अप्रमादम् अपरम् अकर्म आहुः 'तब्भावादेसओ वा वि' तद्भावादेशतः तयोः—बालवीर्यपण्डितवीर्ययोः सत्त्वादेव 'बालं पंडियमेव वा' बालवीर्यं पण्डितवीर्यं वा भवतीति ॥३॥

टीका—'पमायं' प्रमादम्—प्रकर्षेण माद्यन्ति शुभानुष्ठानरहिता भवन्ति जीवा येन स प्रमादो मद्यादिः। उक्तञ्च—

कारण में कार्य का उपचार करके कर्म को ही बल–वीर्य कहा गया है, अब प्रमाद को ही 'कर्म' कहते हैं। यहां भी कारण में कार्य का उपचार से प्रमाद को कर्मत्वसे समझना चाहिए। सूत्रकार यही कहते हैं–'पमायं कम्ममाहंसु' इत्यादि।

शब्दार्थ—'पमायं कम्ममाहंसु–प्रमादं कर्म आहुः' तीर्थंकरोंने प्रमादको कर्म कहा है 'तहा अप्पमायं अवरं–तथा अप्रमादम् अपरम्' तथा अप्रमाद को अकर्मकहा है 'तब्भावादेसओ वावि–तद्भावादेशतो-वाऽपि' इन दोनों की सत्ता से ही 'बालं पंडियमेव वा–बालं पण्डित-मेववा' बालवीर्य तथा पण्डितवीर्य होता है ॥३॥

अन्वयार्थ—तीर्थंकर आदि महापुरुष मद्य आदि प्रमाद को कर्म कहते हैं तथा अप्रमाद को अकर्म कहते हैं। प्रमाद के सद्भाव से बालवीर्य और अप्रमाद के होने से पण्डितवीर्य कहा जाता है ॥३॥

કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરીને કર્મને જ બાલવીર્ય કહેવામાં આવેલ છે, હવે પ્રમાદને જ 'કર્મ' કહે છે.! આમાં પણ કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર થવાથી પ્રમાદને કર્મપણાથી સમજવો જોઈએ સૂત્રકાર એજ કહે છે કે– 'पमायं कम्म माहंसु' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'पमायं कम्म माहंसु–प्रमादं कर्म आहुः' તીર્થંકરોએ પ્રમાદને-કર્મ કહેલ છે. 'तहा अप्पमायं अपरं–तथा अप्रमादम् अपरम्' તથા અપ્રમાદને અકર્મ કહ્યું છે. 'तब्भावादेसओ वावि–तद्भावादेशतो वापि' આ બન્નેની સત્તાથી જ 'बालं पंडियमेव वा–बालं पंडितमेव वा' બાલવીર્ય તથા પંડિતવીર્ય થાય છે. ॥૩॥

અન્વયાર્થ—તીર્થંકર વિગેરે મહાપુરૂષો મદ્ય વગેરે પ્રમાદને કર્મ કહે છે. તથા અપ્રમાદને અકર્મ કહે છે. પ્રમાદના સદ્ભાવથી બાલવીર્ય અને અપ્રમાદથી પંડિતવીર્ય કહેવામાં આવે છે. ॥૩॥

'मज्जं विसयकसाया णिद्दा विगहा य पंचमी भणिया।
एस पमाय पमाओ णिद्दिट्ठो वीयरागेहिं ॥१॥
छाया—मद्यं विषयकषायौ निद्राविग्रहश्च पञ्चमी भणिता।
एते प्रमादाः प्रमादो निर्दिष्टो वीतरागैः ॥१॥ इति।

एतादृशं प्रमादं मद्यादिकं कर्मोपादानभूतम्। 'कम्मं' कर्म-आहुः-कथयन्ति तीर्थकरादयः, 'तहा' तथा 'अप्पमायं' अप्रमादम् 'अवरं' अपरम् अकर्म आहुः-कथयन्ति ते एवाऽऽचार्याः।

अयं भावः—प्रमादवतो जीवस्य कर्मबन्धनं भवति। कर्मसहितस्य यत् क्रियाऽनुष्ठानं तद्बालवीर्यं भवति। तथा-प्रमादरहितस्य जीवस्य कर्माऽभावो भवति। कर्माऽभावसहितस्य यत् कर्माऽनुष्ठानं तत् पण्डितवीर्यं भवति। एतदेव

टीकार्थ--जिसकी सत्ता के कारण जीव शुभ अनुष्ठान से रहित होते हैं, वह मद्य आदि प्रमाद कहलाता है। कहा भी है-'मज्जं विसय कसाया' इत्यादि।

'मद्य, विषय, कषाय, निद्रा और पांचवीं विकथा, यह पाँच प्रकार के प्रमाद वीतराग देवों ने कहे हैं।' ॥१॥

यह मद्य आदि प्रमाद कर्मों के जनक हैं। इसी कारण तीर्थंकर आदि इन्हें कर्म कहते हैं और प्रमादपरित्याग को अकर्म कहते हैं।

आशय यह है कि-प्रमादवान् जीव को कर्मबन्धन होता है और कर्मयुक्त जीव का जो क्रियाव्यापार है, वह बालवीर्य है। जो जीव प्रमाद से रहित है, उसको कर्मों का अभाव हो जाता है और कर्माभाव वाले जीव का अनुष्ठान पंडितवीर्य कहा जाता है। आशय यह

ટીકાર્થ—જેની સત્તાથી જીવ શુભ અનુષ્ઠાનથી રહિત થાય છે. તે મદ્ય વિગેરે પ્રમાદ કહેવાય છે. કહ્યુ પણ છે કે-'मज्जं विसयकसाया' ઇત્યાદિ મદ્ય, વિષય, કષાય, નિદ્રા, અને પાંચમી વિકથા આ પાંચ પ્રકારના પ્રમાદ વીતરાગ દેવોએ કહેલ છે. આ મદ્ય વિગેરે પ્રમાદ કર્મોના જનક-ઉત્પન્ન કરવાવાળા છે. તેજ કારણથી તિર્થંકરો વિગેરે તેને કર્મ એ પ્રમાણે કહે છે. અને પ્રમાદના પરિત્યાગને અકર્મ કહે છે.

કહેવાનો હેતુ એ છે કે-પ્રમાદવાળા જીવને કર્મનું બંધન થાય છે. અને કર્મવાળા જીવનો જે ક્રિયારૂપ વ્યાપાર છે, તે બાલવીર્ય કહેવાય છે. જે જીવ પ્રમાદથી રહિત હોય છે, તેને કર્મોનો અભાવ થઇ જાય છે. અને કર્મના અભાવવાળા જીવના અનુષ્ઠાનને પંડિતવીર્ય કહેવાય છે. અર્થાત્ પ્રમત્ત

बालवीर्यं पण्डितवीर्यं चेति। प्रमादवतः सकर्मणो वीर्यं बालवीर्यं प्रमादरहितस्य कर्माऽभाववतो वीर्यं पण्डितवीर्यमिति विवेकः। 'तब्भावादेसओ वावि' तद्भावादेशतो वापि, तयो बालवीर्यपण्डितवीर्ययोः भावः—सत्ता तद्भाव स्तेन तद्भावेन बालः पण्डित इति व्यवहारो भवति' बालवीर्यमभव्यानामनाद्यपर्यवसितम्, भव्यानामनादिसपर्यवसितम्, पण्डितवीर्यन्तु सादिसपर्यवसितमिति। तीर्थंकराः प्रमादं कर्म—इति कथितवन्तः तथा—अपमादमकर्म, इत्युक्तवन्तः। अतः प्रमादेन बालवीर्यं भवति, भवतिचाऽप्रमादेन पण्डितवीर्यमिति निष्कर्षः ॥३॥

तत्र प्रमादवतः सकर्मणो जीवस्य यद्वीर्यं तद्बालवीर्यमिति तदेव दर्शयति सूत्रकारः—'सत्थमेगे तु' इत्यादि।

मूलम्—सत्थ मेगे तु सिक्खंता अतिवायाय पाणिणं।
एगे मंते अहिज्जंती पाणभूय विहेडिणो ॥४॥

कि प्रमत्त और सकर्मा जीव का बालवीर्य तथा अप्रमत्त और अकर्मा जीव का पण्डितवीर्य है। वीर्य के साथ 'बाल' या 'पण्डित' जो विशेषण लगाया गया है, वह प्रमाद और अप्रमाद के कारण ही है।

अभव्य जीवों का बाल वीर्य अनादि अनन्त है, भव्य जीवों का अनादिसान्त है अर्थात् वह सदाकाल से चला आता है किन्तु कभी उसका अन्त आजाता है। पण्डित वीर्य सादि–सान्त ही होता है।

निष्कर्ष यह है कि तीर्थंकर भगवन्तों ने प्रमाद को कर्म और अप्रमाद को अकर्म कहा है। अतएव प्रमाद के कारण बालवीर्य और अप्रमाद के कारण पण्डित वीर्य होता है ॥३॥

અને કર્મ વાળા જીવનું બાલવીર્ય અને અપ્રમત્ત અને અકર્મા—કર્મ વિનાના જીવનું 'પંડિત' વીર્ય છે વીર્યની સાથે 'બાલ' અથવા 'પંડિત' એ વિશેષણો લગાડવામા આવે છે. તે પ્રમાદ 'અને અપ્રમાદના કારણથી જ હોય છે.

અભવ્ય જીવોનું બાલવીર્ય અનાદિ અને અનંત છે. ભવ્ય જીવોનું અનાદિ સાન્ત છે. અર્થાત્ તે સદા કાળથી ચાલ્યુ આવે છે, પરંતુ કોઈ વખત તેનો અન્ત આવી જાય છે, પંડિતવીર્ય સાદિ—સાન્ત જ હોય છે, આનો સાર એ છે કે-તીર્થંકર ભગવંતોએ પ્રમાદ ને કર્મ અને અપ્રમાદ ને અકર્મ કહેલ છે. તેજ પ્રમાદના કારણે બાલવીર્ય અને અપ્રાદના કારણે પંડિતવીર્ય હોય છે. ॥૩॥

छाया—शास्त्रमेके तु शिक्षन्ते अतिपाताय प्राणिनाम् ।
एके मन्त्रान् अधीयते प्राणभूतविहेटकान् ॥४॥

अन्वयार्थः—(एगे पाणिणं अतिवायाय) एके तु प्राणिनां जीवानाम् अतिपाताय विराधनाय 'सत्थं' शास्त्रं-धनुर्वेदादि 'सिक्खंता' शिक्षन्ते-गृह्णन्ति, 'एगे' एके (पाणभूयविहेडिणो) प्राणभूतविहेटकान् तत्र प्राणाः द्वीन्द्रियाः भूतानि पृथिव्यादीनि, तेषां वि-विविधम् अनेकप्रकारकं हेटकान्-बाधकान् 'मंते' मन्त्रान् 'अहिज्जंती' अधीयते-पठन्तीति ॥४॥

टीका—'एगे' एके पुरुषाः, रागद्वेषाऽपहतमानसाः, जीवानां विनाशकारकम् 'सत्थं' शस्त्रं-खड्गादिप्रहरणम्, अथवा-'सत्थं' शास्त्रम्-धनुर्वेदादिकम् 'सिक्खंता'

प्रमादवान् एवं सकर्मक जीव का वीर्य बालवीर्य है, यही सूत्रकार दिखलाते हैं--'सत्थमेगे उ' इत्यादि ।

शब्दार्थ—'एगे पाणिणं अतिवायाय-एके प्राणीनां अतिपाताय' कोई प्राणियों का वध करने के लिये 'सत्थं-शस्त्रम्' तलवार आदि शस्त्र अथवा धनुर्वेदादि 'सिक्खंता-शिक्षन्ते' सीखते हैं 'एगे-एके' तथा कोई 'पाणभूयविहेडिणो-प्राणभूतविहेठकान्' प्राणी और भूतों को मारनेवाले 'मंते-मन्त्रान्' मन्त्रों को 'अहिज्जंति-अधीयते' पढते हैं॥४॥

अन्वयार्थ--कोई कोई प्राणियों की विराधना करने के लिए धनुर्वेद आदि शास्त्र सीखते हैं। कोई प्राणों और भूतो के लिए बाधाकारी मंत्रों का अध्ययन करते हैं ॥४॥

टीकार्थ--राग और द्वेष के कारण जिनका चित्त अभिभूत हो गया है, ऐसे कई पुरुष जीवों का विनाश करने वाले 'सत्थ' अर्थात् खड्ग

પ્રમાદવાળા અને કર્મવાળા જીવને બાળવીર્ય છે. એજ હવે સૂત્રકાર પ્રગટ કરે છે. 'सत्थमेगे उ' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ--'एगे पाणिणं अतिवायाय-एके प्राणिनां अतिपाताय' કોઈ પ્રાણિયોને વધ કરવા માટે 'सत्थं-शस्त्रम्' તલવાર વિગેરે શસ્ત્ર અથવા ધનુર્વેદ વિગેરે 'सिक्खंता-खिक्षन्ते' શીખે છે. 'एगे-एके' તથા કોઈ 'पाणभूय विहेडिणो -प्राणभूतविहेटकान्' પ્રાણી અને ભૂતોને મારવાવાળા' 'मंते-मन्त्रान्' મંત્રોને 'अहिज्जंति-अधीयते' શીખે છે ॥૪॥

અન્વયાર્થ—કોઈ કોઈ વ્યક્તિ પ્રાણિયોની વિરાધના (હિંસા) કરવા માટે ધનુર્વેદ વિગેરે શસ્ત્રવિદ્યા શીખે છે, કોઈ વ્યક્તિ પ્રાણો અને ભૂતોને બાધા કારક મંત્રોનો અભ્યાસ કરે છે. ॥૪॥

ટીકાર્થ—રાગ અને દ્વેષના કારણે જેઓનું ચિત્ત પરાજીત થયેલ છે, એવા કોઇ પુરૂષો જીવોનો નાશ કરવાવ' 'સ્થ' અર્થાત્ ખડ્ગ વિગેરે

शिक्षन्ते-सोद्यमास्तादृशं शस्त्रं शास्त्रं वा अभ्यसन्ति। अथवा-'एगे' एके एतादृशं शस्त्रं शास्त्रं वा शिक्षयन्ति, परानुपदिशन्ति। एतत्सर्वं शिक्षितं सत् 'पाणिणं' प्राणिनां-जीवानाम् 'अघिवायाय' अतिपाताय भवति, अतिपातो विनाशस्तदर्थं भवति। तदीयशास्त्रे केन प्रकारेण परो हिंसनीय इत्येव निवेदितम्।

तथोक्तम्—मुष्टिना छादयेल्लक्ष्यं मुष्टौ दृष्टिं निवेशयेत्।
हतं लक्ष्यं विजानीयाद् यदि मूर्धा न कम्पते ॥१॥ इत्यादि।

एवं कथमरीणां मारणं, कथं परवञ्चनं, कामादिविषयः कथं सेव्यते?

आदि शस्त्रों की अथवा धनुर्वेद आदि शास्त्रों की शिक्षा लेते हैं और खूब उद्यम करके उन्हें सीखते हैं। अथवा इस प्रकार के शस्त्र या शास्त्र को वे दूसरों को सिखलाते हैं। यह सीखा हुआ या सिखलाया हुआ शस्त्र या शास्त्र प्राणियो की हिंसा का कारण बनता है, क्यों कि उन शास्त्रों में यही कहा जाता है कि किस प्रकार दूसरों का वध किया जाय। कहा भी है-'मुष्टिना छादयेल्लक्ष्यं' इत्यादि।

अपनी मुट्ठी से लक्ष्य को आच्छादित कर ले और मुट्ठीपर दृष्टि-जमाले। अगर मुर्धा पर कम्प न हो तो लक्ष्य को विंधा हुआ ही समझे ॥१॥ इत्यादि।

इस प्रकार उस शास्त्र में यही प्ररूपण किया है कि किस प्रकार शत्रुओं का घात किया जाय? कैसे दूसरों को धोखा दिया जाय?

શસ્ત્રોની અથવા ધનુર્વેદ વિગેરે શાસ્ત્રોની શિક્ષા ગ્રહણ કરે છે, અને ખૂબ ઉદ્યમ કરીને તે શીખે છે, અથવા તેવા પ્રકારના શસ્ત્ર અથવા શાસ્ત્રને તેઓ બીજાઓને શીખવાડે છે. આ પ્રકારથી શીખેલા કે શીખવાડેલા શસ્ત્ર અથવા શાસ્ત્ર પ્રાણિયોની હિંસાનું કારણ બને છે, કેમકે-એ શાસ્ત્રોમાં એજ કહેવામાં આવે છે કે-બીજાની હિંસા કઇ રીતે કરી શકાય ? કહ્યુ પણ છે કે-'મુષ્ટિના છાદયેલ્લક્ષ્ય' ઇત્યાદિ

અર્થાત્ પોતાની મુઠી વડે લક્ષ્યને આચ્છાદિત કરીલેય અને મુઠી પર નજર સ્થિર કરી લે. અથવા માથાં પર કમ્પ ન થાય તો લક્ષ્ય વિ ધાયેલજ સમજવું. ॥૧॥

આ રીતે તે શાસ્ત્રમાં એ જ નિરૂપણ કરવામાં આવેલ છે કે-કેવી રીતે શત્રુઓનો ઘાત કરી શકાય ? કેવી રીતે બીજાને દગો દઇ શકાય ? અર્થાત્ ગફલતમાં નાખી શકાય ? કામાદિ અશુભ અનુષ્ઠાન જ એ શાસ્ત્રનો

इत्यादि । तादृशशस्त्र शास्त्राऽभ्यासेन सावद्ये एव कर्मणि तदध्येतॄणां प्रवृत्तिर्भवति । तदेतत्पूर्वप्रदर्शितशस्त्रशास्त्राभ्यासेन जायमानं वीर्यं बालवीर्यमित्यभिधीयते । तथा-एके केचन पापोदयात् 'मंते' मन्त्रान् मारणकार्ये विनियुज्यमानान् अश्वमेध -नरमेध-गोमेध-श्येनादियागार्थम्, 'अहिज्जंती' अधीयते, तेषामध्ययनं कुर्वन्ति अध्यापयन्ति च । कथंभूतान् मन्त्रान् 'पाणभूयविहेडिणो' प्राणभूतविहेटकान् प्राणिनः-द्वीन्द्रियादयः, भूतानि पृथिव्यादीनि, तेषां विविधप्रकारेण हेटकान् मारकान् मन्त्रान् पठन्तीति ॥४॥

मूलम्-मायिणो कट्टु माया य कामभोगे समारभे ।
हंता छेत्ता पगब्भित्ता आयसायाणुगामिणो ॥५॥

छाया—मायिनः कृत्वा मायाश्च कामभोगान् समारभन्ते ।
हन्तारश्छेत्तारः प्रकर्त्तयितार आत्मसातानुगामिनः ॥५॥

कामादि विषयक अशुभ अनुष्ठान ही उस शास्त्र का विषय है । जो ऐसे शस्त्र या शास्त्रका अभ्यास करते हैं, उनकी प्रवृत्ति सावद्य कर्मों में ही होती है इन शास्त्रों के अभ्यास से उत्पन्न होनेवाला वीर्य बालवीर्य कहलाता है । तथा कोई कोई लोग पापकर्म के उदयसे मन्त्रों को मारण कार्य में प्रयुक्त करते हैं और अश्वमेध, नरमेध, गोमेध, एवं श्येनयाग आदि में प्रयुक्त करने के लिये उन्हें पढते हैं और पढाते हैं वे मंत्र कैसे है ? सोकहते हैं-'प्राणभूयविहेडिणो' द्वीन्द्रियादिप्राणी, और पृथिवी आदि भूतों को मारने वाले हैं ऐसे मन्त्रों को पढते पढाते हैं ॥४॥

વિષય છે. જેઓ આવા પ્રકારની શસ્ત્ર વિદ્યા અથવા શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરે છે, તેઓની પ્રવૃત્તિ સાવદ્ય કર્મોમાં જ હોય છે. આવા પ્રકારના શાસ્ત્રોના અભ્યાસથી ઉત્પન્ન થવાવાળા વીર્યને બાલવીર્ય કહેવામાં આવે છે.

તથા કોઈ કોઈ લોકો પોતાના પાપ કર્મના ઉદયથી મંત્રોને મારણ કાર્યમાં પ્રયુક્ત કરે છે, અને અશ્વમેઘ, નરમેઘ, ગોમેધ, અને શ્યેન યાગ વિગેરેમાં પ્રયુક્ત કરવા શીખે છે. અને શીખવાડે છે. એ મંત્રો કેવા છે ? તે બતાવતાં કહે છે-'પાણભૂયવિહેડિણો બે ઇન્દ્રિય વગેરે પ્રાણી પૃથ્વી આદિ ભૂતોને મારવા વાળા હોય છે. તેવા મંત્રોને શીખેશીખવાડે છે. ॥૪॥

अन्वयार्थः—(मायिणो माया य कट्टु) मायिनः—परवञ्चकाः मायाश्च कृत्वा (कामभोगे समारभे) कामभोगान् शब्दादिविषयरूपान् समारभन्ते—कुर्वन्ति—सेवन्ते,—तथा—(आयसायाणुगामिणो) आत्मसातानुगामिनः—स्वकीयसुखमिच्छन्तः (हंता) हन्तारः (छेत्ता) छेत्तारः (पगब्भित्ता) प्रकर्तयितारो भवन्तीति ॥५॥

टीका—'माइणो' मायिनः, माया परवंचनात्मिका सा विद्यते येषां ते मायिनः, 'माया' मयाः 'कट्टु' कृत्वा—परधनवनितादिकम् अपहृत्य 'कामभोगे'

'मायिणो कट्टु' इत्यादि ।

शब्दार्थ—'मायिणो माया य कट्टु—मायिनः मायाश्च कृत्वा' माया करनेवाले पुरुष माया अर्थात् छल कपट करके 'कामभोगे समारभे—कामभोगान् समारभन्ते' कामभोगों का सेवन करते हैं 'आयसाताणुगामिणो—आत्मसातानुगामिनः' तथा अपने सुखकी इच्छा करनेवाले वे 'हंता—हन्तारः' प्राणियों का हनन करनेवाले 'छेत्ता—छेत्तारः' छेदन करनेवाले 'पगब्भिता—प्रकर्तयितारः' और कर्तन करनेवाले होते हैं ॥५॥

अन्वयार्थ—मायावी लोग मायाचार करके शब्दादि विषयरूप कामभोगों का सेवन करते हैं। वे अपने सुख की इच्छा करते हुए जीवों का हनन करते हैं, छेदन करते हैं और विदारण—कर्त्तन करते हैं ॥५॥

टीकार्थ—माया का सेवन करनेवाले मायी (कपटी) या मायावी कहलाते हैं। ऐसे मायावी जन माया करके पराये धन स्त्री आदिका

'मायिणो कट्टु' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'मायिणो माया य कट्टु—मायिनः माया कृत्वा' માયાશ્ચ કરવાવાળા પુરૂષ માયા અર્થાત્ છલ કપટ કરી ને 'कामभोगे समारभे—कामभोगान् समारभन्ते' કામભોગોનુ સેવન કરે છે. 'आयसाताणुगामिणो—आत्मशातानुगामिनः' તથા પોતાના સુખની ઇચ્છા કરવા વાળા એઓ 'हंता—हन्तारः' પ્રાણિયોનું હનન કરવા વાળા 'छेत्ता—छेत्तारः' છેદન કરવાવાળા 'पगब्भिता—प्रकर्त्तयितारः' અને કર્તન કરવા વાળા હોય છે. ॥૫॥

અન્વયાર્થ—માયાવી લોકો માયાચાર કરીને શબ્દાદિ વિષય રૂપ કામભોગોનું સેવન કરે છે તેઓ પોતાના સુખની ઇચ્છા કરીને અન્ય જીવોની હિંસા કરે છે, છેદન કરે છે, અને વિદારણ—કર્ત્તન કરે છે. ॥૧॥

ટીકાર્થ—માયાનું સેવન કરવાવાળા માયી (કપટી) અથવા માયાવી કહેવાય છે. એવા માયાવી માણસો માયા કરીને પારકા ધન સ્ત્રી વિગેરેનું

कामभोगांश्च 'समारभे' समारभन्ते-सेवन्ते, परवञ्चनयाऽन्यदीयधनादिभिः कामभोगादीनां सेवनं कुर्वन्ति : तथा-'आयसायाणुगामिणो' आत्मशातानुगामिनः-आत्मनः कृते सातं सुखं तदनुगामिनः, कषायकलुषितान्तरात्मानः, आत्मनः सुखं लक्षीकृत्य अन्येषां प्राणिनाम् । 'हंता' हन्तारः-विराधयितारः, 'छेत्ता' छेत्तारः-छेदनकर्त्तारो भवन्ति । कर्णनासिकादीनाम् 'पगब्भित्ता' प्रकर्त्तयितारः पृष्ठोदरादीनाम् । आत्मसुखार्थं हननादिव्यापारं कुर्वन्ति, इति ॥५॥

हननच्छेदनादिकं केन प्रकारेण कुर्वन्ति, तदेव सूत्रकारो दर्शयति-'मणसा वचसा चेव' इत्यादि ।

मूलम्-मणसा वचसा चेव कायसा चेव अंतसो ।
आरओ परओ वावि दुहा वि य असंजया ॥६॥

छाया--मनसा वचसा चैव कायेन चैव अन्तशः ।
आरतः परतो वापि द्विधाऽपि चाऽसंयताः ॥६॥

अपहरण करते हैं और कामभोगों का सेवन करते हैं, अर्थात् दूसरे के धन आदि से कामभोगों को भोगते हैं । तथा अपने ही सुख के लिए प्रयत्न करनेवाले वे कषाय से कलुषित चित्त होकर अन्य प्राणियों की विराधना करते हैं, उनके कान नाक आदि का छेदन करते हैं, पीठ पेट आदि को चीरते या काटते हैं । अपने ही सुख के लिए वे यह सब पाप क्रियाएँ करते है ॥५॥

वे इस प्रकार हनन एवं छेदन आदि करते हैं, सूत्रकार यह दिखलाते हैं-'मणसा वचसा चेव' इत्यादि ।

शब्दार्थ—असंजया-असंयताः, असंयमी पुरुष 'मणसा वचसा चेव कायसा-मनसा वचसा चैव कायेन' मन, वचन और कायसे

હરણ કરે છે, અને કામભોગોનું સેવન કરે છે, અર્થાત્ બીજાઓના ધન વિગેરેથી કામભોગો ભોગવે છે, અને પોતાના જ સુખ માટે પ્રયત્ન કરનારા તેઓ કષાયથી મલિન ચિત્ત વાળા થઇને બીજા પ્રાણિયોની વિરાધના-હિંસા કરે છે, કાન-નાક વિગેરેનું છેદન કરે છે, પીઠ (વાંસો) પેટ વિગેરે ચીરે છે, તેઓ પોતાના જ સુખ માટે આવા પ્રકારની પાપક્રિયાઓ કરતા રહે છે. ॥૫॥

તેઓ હનન અને છેદન કઈ રીતે કરે છે ? વિગેરે બતાવતાં સૂત્રકાર 'मणसा वचसा चेव' ગાથા કહે છે.-

શબ્દાર્થ--'असंजया-असंयतः' અસંયમી પુરૂષ 'मणसा वचसा चेव कायसा-मनसा वचसा च कायेन' મન, વચન અને કાયથી 'अंतसो-अन्तशः'

अन्वयार्थः—(असंजया) असंयताः—असंयमिनः (मणसा वचसा चेव कायसा) मनसा वचसा चैव कायेन—कृतकारितानुमतिभिः (अंतसो) अन्तशः—कायेनाशक्ताअपि मनसैव पापानुष्ठानानुमत्या (आरओ परओ वावि) आरतः परतो वापि—इहलोकपरलोकार्थम् (दुहा वि) द्विधापि स्वयं करणेन परकारणेन च जीवविराधका भवन्तीति ॥६॥

टीका—'असंजया' असंयता मनोवाक्कायैः पुरुषाः परवञ्चकाः। 'मणसा' मनसा 'वयसा' वचसा 'चेव' च एव, तथा 'कायसा' कायेन—शरीरेण, अनेन शरीरवाङ्मनसां प्रवर्त्तने कारणत्वं दर्शितम्। 'अंतसो' अन्तशः—शरीरादिभिरसमथा अपि चिन्तनमात्रेणैव परघातमिच्छन्ति कालशौकरिकवत् 'आरओ'

'अंतसो—अन्तशः' कायाकी शक्ति न होने पर मनसे ही 'आरओ परओ वावि—आरतः परतः वापि' इसलोक एवं परलोक दोनों के लिये 'दुहा वि—द्विधापि' करने और कराने दोनों प्रकार से जीवों का घात कराते हैं।६॥

अन्वयार्थ—असंयमी पुरुष मन से, वचन से और काय से, तथा कृत, कारित और अनुमोदन से एवं काय से असमर्थ होने पर मन से ही पाप के अनुष्ठान की अनुमोदना करके, इस लोक और परलोक दोनों के लिए स्वयं करने और कराने से—दोनों प्रकार से जीवों के विराधक होते हैं ॥६॥

टीकार्थ—जो पुरुष मन, वचन और काय से असंयमी हैं—परवंचक (दूसरे को ठगने वाले) हैं, वे मन, वचन, काय से और शरीर से असमर्थ होने पर चिन्तन मात्र से दूसरों के घात की इच्छा करते हैं।

અંતપર્યંત અર્થાત્ કાયની શકતી ન હોવાછતાં મનથી જ 'आरओ परओवा वि-आरतः परतः वापि' આલોક અને પરલોક એ બન્ને લોક માટે 'दुहावि-द्विधापि' કરવું અને કરાવવું એ બન્ને પ્રકારથી જીવોનો ઘાત કરાવે છે. ॥૬॥

અન્વયાર્થ—અસંયમી પુરૂષો મનથી, વચનથી અને કાયાથી તથા કૃત, કારિત અને અનુમોદનથી તથા કાયથી અસમર્થ—અશક્ત થાય ત્યારે મનથીજ પાપના અનુષ્ઠાનની અનુમોદના કરીને આલોક અને પરલોક બન્ને માટે પોતે કરવા અને કરાવવાથી અર્થાત્ બેઉ પ્રકારથી જીવોની વિરાધના કરે છે. ॥૬॥

ટીકાર્થ—જે પુરૂષ મન, વચન, અને કાયાથી અસંયમી હોય છે. પરવંચક-બીજાને ઠગવાવાળા હોય છે, તેઓ મન વચન અને કાયાથી અને શરીરથી અશક્ત થાય ત્યારે વિચાર માત્રથી બીજાઓના ઘાતની ઇચ્છા કરે છે.

आरतः—इहलोके सुखार्थम् 'परओ' परतः—परलोकाय परलोकसुखाय वा 'दुहा वि' द्विधापि—स्वयं करणेन, परकारणेन च। स्वयमाचरन्ति परद्वारा कारयन्ति च। रागद्वेषान्धःपुरुषो मनोवाकायैः, तथा शरीरशक्त्यभावे वचनेन, केवल-मनसा वा, ऐहिकपारलौकिकयो द्वयोरेव कृते प्राणिघातं स्वयं करोति परैश्च कारयतीति भावः ॥६॥

हिंसाजनितपापस्य फलं दर्शयति—'वेराइ कुव्वई वेरी' इत्यादि।

मूलम्—वेराई कुव्वई वेरी, तओ वेरेहिं रज्जई।
पावोवगा य आरंभा दुक्खफासा य अंतसो ॥७॥

छाया—वैराणि करोति वैरी ततो वैरैः रज्यते।
पापोपगाश्च आरम्भा दुःखस्पर्शाश्च अन्तशः ॥७॥

इस विषय में कालशौकरिक का उदाहरण प्रसिद्ध है। वे इस लोक के सुख के लिए और परलोक के सुख के लिए दोनों प्रकार से अर्थात् स्वयं घात करके और दूसरों से घात करवा कर प्राणियों की हिंसा करते हैं।

आशय यह है कि राग और द्वेष से अन्धा पुरुष मन, वचन, काय से और शारीरिक शक्ति न हो तो सिर्फ वचन से या केवल मन से, इस लोक और परलोक के लिए स्वयं जीववध करता है और दूसरों से भी करवाता है ॥६॥

अब हिंसा जनित पाप का फल दिखलाते हैं—

'वेराइं कुव्वई वेरी' इत्यादि।

शब्दार्थ—'वेरी वेराइं कुव्वइ—वैरी वैराणि करोति' जीवघात करने

આ સંબંધમાં કાલશૌકરિકનું ઉદાહરણ પ્રસિદ્ધ છે. તેઓ આ લોકના સુખ માટે અને પરલોકના સુખ માટે બન્ને પ્રકારથી અર્થાત્ સ્વયં ઘાત કરીને તથા બીજાઓથી ઘાત કરાવીને પ્રાણિયોની હિંસા કરે કરાવે છે.

કહેવાનો હેતુ એ છે કે-રાગ અને દ્વેષથી આંધળા બનેલ પુરૂષો મન, વચન અને કાયા (શરીર) થી અને શારીરિક શક્તિ ન હોય તો-કેવળ વચન માત્રથી અથવા કેવળ મનથી આ લોક અને પરલોક માટે સ્વયં જીવોની હિંસા કરે છે, અને બીજાઓ પાસે પણ હિંસા કરાવે છે. ॥ ૬ ॥

હવે હિંસાથી થનારા પાપનું ફળ બતાવે છે.—'वेराई कुव्वई वेरी' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'वेरी वेराई कुव्वई—वैरी वैराणि करोति' જીવનો ઘાત કરવાવાળો

अन्वयार्थः—(वेरी वेराइं कुव्वई) वैरी-जीवोपमर्दनकारी-वैराणि-जन्मशतानुबन्धीनि करोति (तओ वेरेहिं रज्जई) ततः वैरैः=नवीनवैरैः रज्यते सम्बध्यते (आरंभा य पावोवगा) आरंभाः सावद्यानुष्टानरूपाः पापोपगाः-पापम् उपसामीप्येन गच्छन्तीति, 'अंतसो दुक्खफासा' अन्तशः दुःखस्पर्शाः नवीनं दुःख मुत्पादयन्तीति ॥७।

टीका—'वेरी' वैरी-षड्जीवनिकायोपमर्दकारी पुरुषः 'वेराइं' वैराणि यं हिनस्ति तेन सह वैरभावम् 'कुव्वई' करोति, यं प्राणिविशेष मेकदा हिनस्ति तेन सह जन्मशतानुबन्धीनि वैराणि बध्नाति। 'तओ' ततः-पुनरपि 'वेरेहिं' वैरैः

वाला पुरुष, अनेक जन्म के लिये जीवों के साथ वैर करता है 'तओ वेरेहिं रज्जइ-ततः वैरैः रज्यते' फिर वह दूसरा नया वैर करता है 'आरंभा पावोवगा-आरंभाः पापोपगाः' जीवहिंसा पाप उत्पन्न करती है 'अंतसो दुक्खफासा-अन्तशः दुक्खस्पर्शाः' और अन्त में दुःख देती है ॥७॥

अन्वयार्थ—वैरी अर्थात् जीवों की हिंसा करने वाला सैकड़ों जन्मों तक चालू रहने वाला वैर बाँधता है। फिर नया वैर उत्पन्न करता है। आरंभ पापरूप होते हैं और अन्त में दुःख को उत्पन्न करते हैं ॥७॥

टीकार्थ—षट् जीवनिकायों का उपमर्दनकारी अर्थात् छकायों की विराधना करने वाला पुरुष, जिसकी हिंसा करता है, उसके साथ वैरभाव उत्पन्न करता है। अर्थात् जिस प्राणी का एक बार घात करता है, उसके साथ सैकड़ों जन्मों तक चालू रहने वाला विरोध-वैर बाँधता

પુરૂષ અનેક જન્મ માટે જીવોની સાથે વેર કરે છે. 'तओ वेरेहिं रज्जइ-ततः वैरैः रज्यते' તે પછી તે બીજું નવું વેર કરે છે 'आरंभा पावोवगा-आरंभाः पापोपगाः' જીવ હિંસા પાપ ઉત્પન્નકરે છે. 'अंतसो दुःक्खफासा-अन्तशः दुक्खस्पर्शाः' અને છેવટે દુઃખ દે છે. ॥૭॥

અન્વયાર્થ—વેરી અર્થાત્ જીવોની હિંસા કરવાવાળાઓ સેંકડો જન્મ સુધી ચાલૂ રહેનારૂં વેર બાંધે છે. અને નવું વેર ઉત્પન્ન કરે છે. આરંભ પાપરૂપ હોય છે, અને અન્તે દુખ પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૬॥

ટીકાર્થ—ષટ્જીવનિકાયોનું ઉપમર્દન (હિંસા) કરવાવાળા અર્થાત્ છ કાયોની વિરાધના કરવાવાળા પુરૂષો, જેની હિંસા કરે છે, તેની સાથે વેરભાવ ઉત્પન્ન કરે છે. અર્થાત્ જે પ્રાણીનો એકવાર ઘાત કરે છે, તેની સાથે સેંકડો

'रज्जई' रज्यते, वैरपरम्परया सम्बद्धयते। एकस्मिन् येन कृतं वैरं जन्मान्तरे तमपकरोति, ततः पुनरपि तेन सह वैरं करोति, इति वैरपरम्परा सर्वदैवाऽनुदिनं वर्द्धत एव। कथं वैरपरम्परायाः समुद्भव इत्यत आह–'पावोवगा' 'पापोपगाः, पापमुपसामीप्येन गच्छन्तीति पापोपगाः। के पापोपगाः–तत्राह– आरम्भाः, आरभ्यन्ते–संपाद्यन्ते इति आरम्भाः सावद्यकर्माऽनुष्ठानस्वरूपाः, एतादृशा आरम्भाः 'अंतसो' अन्तशः–स्वविपाकोदयसमये 'दुक्खफासा' दुःखस्पर्शाः, दुःखं स्पृशन्तीति–दुःखस्पर्शाः–दुःखजनका भवन्ति। जीवहिंसाकर्त्ताऽनेक जन्मनि तेन सह वैरं करोति। इदानीं य एनं मारयति स जन्मान्तरे तं हिनस्ति,

---

है और फिर वैर की परम्परा से सम्बद्ध होता है–नया नया वैर बाँधता जाता है। जिसके साथ वैर बाँधा है, वह एक जन्म में उसका बदला लेता है। उस समय फिर नवीन वैर बँध जाता है। इस प्रकार वैर का प्रवाह जन्म जन्मान्तर:तक चलता ही रहता है और बढता ही जाता है।

इस वैर परम्परा के उद्भव का कारण दिखलाते हुए सूत्रकार करते हैं–पापों को उत्पन्न करने वाले आरंभ अपने विपाकोदय के समय दुःख के जनक होते हैं।

अभिप्राय यह है कि जीवों की हिंसा करने वाला उन जीवों के साथ वैर बांधता है। इस समय जो जिस जीव को मारता है, वह जन्मान्तर में मारने वाले को मारता है।

आज का वध्य कल वधक बन जाता है और वधक वध्य बन जाता है। अर्थात् मारने वाला जिस जीव को मारता है दूसरे जन्म में वह

જન્મ સુધી ચાલૂ રહેનારો વિરોધ–વેર ભાવ બાંધે છે, અને પછી તે વેરની પરંપરાથી બંધાયેલો રહે છે, અને નવું નવું વેર બાંધતા જાય છે જેની સાથે વેર બાંધ્યું છે, તે એક જન્મમાં તેનો બદલો લેય છે, ત્યારે પાછું નવું વેર બંધાય છે, આ રીતે વેરનો પ્રવાહ (વેણ) જન્મ જન્માન્તર સુધી ચલતો જ રહે છે. અને વધતો જ રહે છે.

આ વેરની પરંપરા ઉત્પન્ન થવાનું કારણુ બતાવતાં સૂત્રકાર કહે છે કે–પાપોને ઉત્પન્ન કરવાવાળો આરંભ પોતાના વિપાકના ઉદય વખતે દુઃખ કારક હોય છે.

કહેવાનો અભિપ્રાય એ છે કે–જીવોની હિંસા કરવાવાળાઓ તે જીવોની સાથે વેર બાંધે છે. આ જન્મમાં જે જેને મારે છે, તે જન્માન્તરમાં અર્થાત્ બીજા જન્મમાં મારવા વાળાને મારે છે. આ જ વધ્ય (મરન ર) કાલે વધક (મારવાવળો) બની જાય છે. અર્થાત્ મારવાવાળો જે જીવને મારે છે, બીજા

हतो हन्तारं हिनस्तीति संवद्धा वैरपरम्परा। यतो हि–हिंसा पापमुत्पादयति, पापफलं दुःखमिति हेया हिंसा हिताभिलापिभिरिति ॥७।

मूलम्–संपरायं णियच्छंति अत्तदुक्कडकारिणो।
रागदोसस्सिया वाला पावं कुव्वंति ते वहुं ॥८॥

छाया—सांपरायकं नियच्छन्ति आत्मदुष्कृतकारिणः।
रागद्वेषाश्रिता वालाः पापं कुर्वन्ति ते वहु ॥८॥

अन्वयार्थः—(अत्तदुक्कडकारिणो) आत्मदुष्कृतकारिणः–स्वपापविधायिनः सन्तः (संपरायं णियच्छंति) साम्परायिकं कर्म नियच्छन्ति–वध्नन्ति (रागदोस-

---

जीव मारने वाले को मारता है। इस प्रकार जो परम्परा चल पड़ती है, उसका सैकड़ों भवों तक अन्त नहीं आता। हिंसा पाप को जन्म देती है और पाप दुःख का जनक होता है। अतएव जो अपना हित चाहते हैं, उन्हें हिंसा का सर्वथा त्याग करदेना चाहिए ॥७॥

'संपरायं' इत्यादि।

शब्दार्थ—-अत्तदुक्कडकारिणो–आत्मदुष्कृतकारिणः' स्वयं पाप-करने वाले जीव 'संपरायं नियच्छंति–सांपरायिकम् नियच्छन्ति' सांपरायिक कर्म बांधते हैं 'रागदोसस्सिया ते वाला–रागद्वेषाश्रिताः ते वालाः' राग और द्वेष के आश्रयसे वे अज्ञानी 'वहु पावं कुव्वंति–वहु पापं कुर्वन्ति' बहुत पापकर्म करते हैं ॥८॥

अन्वयार्थ—स्वयं पाप करने वाले जीव साम्परायिक (संसार-परि-

જન્મમાં તે જીવ મારનારને મારે છે. આ રીતની જે પરંપરા ચાલૂ થાય છે તેનો અંત સેંકડો ભવો સુધી આવતો નથી. હિંસા પાપને ઉત્પન્ન કરે છે, અને પાપ દુઃખકારક હોય છે. તેથી જેઓ પોતાનું હિત ઇચ્છે છે. તેણે હિંસાનો હંમેશાં ત્યાગ કરવો જોઇએ. ॥૭॥

'संपरायं' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'अत्तदुक्कडकारिणो -आत्मदुष्कृतकारिण' પોતે જ પાપ કરવાવાળા, જીવ 'संपरायं नियच्छंते–सांपरायिकम् नियच्छन्ति' સાંપરાયિક કર્મ બાંધે છે 'रागदोसस्सिया ते वाल'–रागद्वेषाश्रिताः ते वालाः' રાગ અને દ્વેષના આશ્રયથી તે અજ્ઞાનિયો 'वहु पावं कुव्वंति–वहु पापं कुर्वन्ति' ઘણા જ પાપ કર્મો કરે છે ॥૮॥

અન્વયાર્થ—સ્વયં પાપ કરવા વાળો જીવ સાંપરાયિક (સંસારના

स्सिया) रागद्वेषाश्रिताः-कषायकलुषितान्तरात्मानः (ते बाला) ते बालाः-सदसद्विवेकविकला अज्ञानिनः (बहुपावं कुव्वंति) बहु-अनन्तं पापम् असद्वेद्यं कुर्वन्ति-विदधतीति ॥८॥

टीका—'अत्तदुक्कडकारिणो' आत्मदुष्कृतकारिणः, आत्मना स्वयमेव दुष्कृतकर्मकर्त्तारः सावद्यकर्मानुष्ठानमाचरन्तः 'संपरायं णियच्छंति' सांपरायिकं नियच्छन्ति। द्विविधं हि कर्म भवति-ईर्यापथम् सांपरायिकं च। तत्र-संपरायाः-बादरकषायाः, तेभ्य आगतं यत् सांपरायिकम्, तादृशं कर्म जीवोपमर्दनात् आत्मदुष्कृतकारिणोऽभद्राः पुरुषाः नियच्छन्ति-बध्नन्ति। कथंभूतास्ते ये तादृशं साम्परायिकं कर्म अनुबध्नन्ति, तत्राह-'रागदोसस्सिया' रागद्वेषाश्रिताः कषायकलुषितान्तरात्मानः रागद्वेषाभ्यां युक्ताः सन्तो जीवान् हिंसन्ति नरकादिकुगतिहेतुकर्म अनुबध्नन्ति च। तथाविधं कर्म रागद्वेषात्मककषायकलुषिताऽन्तःकरणा, अत एव बालाः सदसद्विवेकविकलाः, 'पावं' पापम् अष्टादशभेदरूपं विविधासद्वेदनीयजनकम्। 'बहु' अनेकविधम् 'ते कुव्वंति' ते कुर्वन्ति। स्वेनैव

भ्रमण के) कर्म का बन्ध करते हैं। वे अज्ञानी रागद्वेष से मलीन होकर बहुत पाप उपार्जन करते हैं ॥८॥

टीकार्थ--जो स्वयं पापकर्म का आचरण करते हैं, वे साम्परायिक कर्म को बांधते हैं। कर्मबन्ध दो प्रकार का है ईर्यापथ और साम्परायिक। जो कर्मबन्धन बादर कषाय से होता है, वह साम्परायिक कहलाता है। जीवहिंसा से साम्परायिक कर्म का बन्ध होता है।

जो जीव रागद्वेष के आश्रित हैं अर्थात् जिनकी अन्तरात्मा कषायों से कलुषित हैं और इस कारण जो हिंसा करते हैं, वे नरक आदि दुर्गतियों के कारणभूत कर्म का बन्ध करते हैं। ऐसे कर्म अनेक

परिभ्रमण) કર્મનો બંધ કરે છે, તેઓ અજ્ઞાની અને રાગદ્વેષથી મલીન થઈને ઘણા જ પાપનું ઉપાર્જન કરે છે. ॥૮॥

ટીકાર્થ—જેઓ સ્વયં પાપકર્મનું આચરણ કરે છે, તેઓ સાંપરાયિક કર્મને બાંધે છે. કર્મબંધ બે પ્રકારના છે, ઇર્યાપથ અને સાંપરાયિક જે કર્મનો બંધ બાદર કષાયથી થાય છે, તે સાંપરાયિક કહેવાય છે. જીવહિંસાથી સાંપરાયિક કર્મનો બંધ થાય છે.

જે જીવ રાગ દ્વેષથી યુક્ત હોય છે અર્થાત્ જેઓનો આત્મા કષાયોથી મલીન થયેલો છે, અને તે કારણથી જેઓ હિંસા કરે છે, તેઓ નરક વિગેરે દુર્ગતિયોના કારણભૂત કર્મનો બંધ કરે છે. એવા કર્મો અનેક

पापकर्माऽनुष्ठातारः चतुर्गतिभ्रमणहेतुकं साम्परायिकं कर्म बध्नन्ति, तथा-राग द्वेषकषायकलुषितान्तःकरणाः कुर्वन्ति-अनेकविधं कर्म इतिभावः ॥८॥

तदेवं बालवीर्यमुपदर्श्य तदुपसंहरन्नाह-'एयं' इत्यादि ।

मूलम्-एयं सकम्मवीरियं बालाणं तु पवेइयं ।
इत्तो अकम्मवीरियं पंडियाणं सुणेह मे ॥९॥

छाया—एतत्सकर्मवीर्यं बालानां तु प्रवेदितम् ।
अतोऽकर्मवीर्यं पण्डितानां शृणुत मे ॥९॥

प्रकार के असाता रूप दुःख को उत्पन्न करने वाले होते हैं। सत् के विवेक से रहित अज्ञानी जीव ही ऐसे कर्म उपार्जन करते हैं।

तात्पर्य यह है कि स्वयं पाप कर्म का अनुष्ठान करने वाले अज्ञानी जीव चतुर्गति में भ्रमण करने के कारण साम्परायिक कर्म का बन्ध करते हैं तथा जो राग द्वेष से कलुषित हैं, वे अनेक प्रकार के कर्म उपार्जन करते हैं ॥८॥

इस प्रकार बालवीर्य को दिखला कर उपसंहार करते हैं- 'एयं सकम्मवीरियं' इत्यादि ।

शब्दार्थ—'एयं-एतत्' यह 'बालाणं तु-बालानां तु' अज्ञानियों का 'सकम्मवीरियं पवेइयं-सकर्मवीर्यं प्रवेदितम्' स्वकर्मवीर्य कहागया है 'इत्तो-अतः' अब यहां से 'पंडियाणं-पंडितानाम्' उत्तम साधुओं का 'अकम्मवीरियं-अकर्मवीर्यम्' अकर्मवीर्य 'मे-मे' मेरेसे 'सुणेह-शृणुत' हे शिष्यो सुनो ॥९।

પ્રકારની અશાતા (અશાંતિ) રૂપ દુઃખને ઉત્પન્ન કરવાવાળા હોય છે. સત્ અસતના વિવેક વિનાના અજ્ઞાની જીવોજ એવા કર્મોનું ઉપાર્જન કરે છે.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-પોતે-પાપકર્મનું અનુષ્ઠાન કરવાવાળા અજ્ઞાની જીવો ચતુર્ગતિમાં ભ્રમણ કરવાને કારણે સાંપરાયિક કર્મનો બંધ કરે છે તથા જેઓ રાગદ્વેષથી મલીન થયેલા છે; તેઓ અનેક પ્રકારના કર્મોનું ઉપાર્જન (પ્રાપ્તિ) કરે છે. ॥૮॥

આ રીતે બાલવીર્યને બતાવીને ઉપસંહાર કરતાં કહે છે કે- 'एयं सकम्मवीरियं' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'एयं-एतत्' આ 'बालाणं तु-बालानां तु' અજ્ઞાનિયોનું 'सकम्म वीरियं पवेइयं-सकर्मवीर्यम् प्रवेदितम्' સ્વકર્મ વીર્ય કહેલ છે. 'इत्तो-अतः' હવે અહિંથી 'पंडियाणं-पंडितानाम्' ઉત્તમ સાધુઓનું 'अकम्मवीरियं-अकर्मवीर्यम्' અકર્મ વીર્ય 'मे-मे' મારી પાસેથી 'सुणेह-शृणुत' હે શિષ્યો ! તમે સાંભળો ॥૯॥

अन्वयार्थः—(एयं) एतत्-पूर्वोपदर्शितम् (बालाणं तु) बालानां तु (सकम्मवीरियं पवेइयं) सकर्मवीर्यं प्रवेदितं-कथितम् (इतो) अतःपरम् (पंडियाणं) पण्डितानाम् (अकम्मवीरियं) अकर्मवीर्यम् (मे) मे-मत्तः (सुणेह) शृणुत हे शिष्याः ! इति ॥९॥

टीका—'एयं' एतत्पूर्वं यत्प्रतिपादितम्। तथाहि-जीवोपमर्दनाय केचन शस्त्रं शास्त्रं च शिक्षन्ते। तथाऽपरे प्राणिविराधनाभिचारिकान्मन्त्रानधीयते। ततोऽपरे पुनर्मायाविनोऽनेकप्रकारिकां मायामुद्भाव्य कामभोगार्थमर्थिनः समारम्भानारभन्ते। अन्ये पुनर्वैरिणं लक्षीकृत्य तथाविधं कर्माऽनुतिष्ठन्ति, यावती वंशपरम्परा वैरै रनुबध्यते। एवं हि कषायवशवर्तिनो नराः तथा कुर्वन्ति यथा वंशपरम्परा बद्धवैरा जायते। एतत्सर्वम् 'बालाणं' बालानां सदसद्विवेकविकलानाम्। 'सकम्मवीरियं' सकर्मवीर्यम् 'पवेइयं' प्रवेदितम्-कथितम्।

अन्वयार्थ—हे शिष्यो ! यह पूर्वोक्त अज्ञानी जीवों का सकर्म वीर्य कहा गया, इसके अनन्तर पण्डितों ज्ञानी जनों का अकर्मवीर्य मुझसे सुनो ॥९॥

टीकार्थ—इससे पूर्व कहा जा चुका है कि कोई कोई बाल जीव जीवों की हिंसा के लिए शस्त्र एवं शास्त्र का अभ्यास करते हैं। कोई प्राणियों की विराधना करने वाले मंत्रों का अध्ययन करते हैं। कोई कोई कामभोग के अभिलाषी मायावी मायाचार करके आरंभ समारंभ करते हैं। कोई अपने शत्रु को लक्ष्य करके ऐसे कृत्य करते हैं जिनसे वंशपरम्परागत वैर बंध जाता है।

यह सब सत् असत् के विवेक से रहित बालजीवों का सकर्मवीर्य

અન્વયાર્થ—હે શિષ્યો ! આ પહેલાં કહેલ પ્રકારથી અજ્ઞાની જીવોનું સકર્મ વીર્ય કહેવામાં આવેલ છે. હવે પંડિતો-જ્ઞાનીજનોનું અકર્મવીર્ય કહું છું તે તમો સર્વે મારી પાસેથી સાંભળો. ॥૯॥

ટીકાર્થ—આનાથી પહેલાં કહેવામાં આવેલ છે કે-કોઇ કોઇ બાલ-અજ્ઞાની જીવ જીવોની હિંસા કરવા માટે શસ્ત્ર અને શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરે છે. કોઈ કોઈ પ્રાણિઓની વિરાધના કરવાવાળા મંત્રોનું અધ્યયન કરે છે. કોઈ કોઇ કામભોગોની ઈચ્છા વાળા માયાવી માયાચાર કરીને આરંભ સમારંભ કરે છે. કોઇ પોતાના શત્રુને ઉદ્દેશીને એવા પાપ કૃત્યો કરે છે. જેથી વંશ પરંપરાગત વેર બંધાઇ જાય છે.

આ બધું સત્ અસત્‌ના વિવેક રહિત બાલજીવોનું સકર્મવીર્ય કહેલ છે.

(बालाणं तु) इत्यत्र तु शब्देन प्रमादवतां वीर्यमपि संगृहीतम् । 'इत्तो' अतःपरम् 'पंडियाणं' पण्डितानाम् 'अकम्मवीरियं' अकर्मवीर्यम् 'मे' मम कथयतः 'सुणेह' शृणुत यूयमिति शेषः । एतावता प्रबन्धेन बालानां जीवानां सकर्मवीर्यं प्रदर्शितम्, अतःपरं पण्डितानामकर्मवीर्यं कथयामि, तद्भवन्तः शृण्वन्तु इति ।९।

उक्तं बालवीर्यं साम्प्रतं पण्डितवीर्यमाह—'दविए' इत्यादि ।

मूलम्—दविए बंधणुम्मुक्के सव्वओ छिन्नबंधणे ।
पणोल्ल पावकं कम्मं सल्लं कंतति अंतसो ॥१०॥

छाया—द्रव्यो बन्धनोन्मुक्तः सर्वतश्छिन्नबन्धनः ।
प्रणुद्य पापकं कर्म शल्यं कृन्तत्यनेकशः ॥१०॥

कहा गया है। मूल में आये हुए 'बालाणं तु' में 'तु' शब्द से प्रमादवान् जीवों के वीर्य का भी संग्रह किया गया है।

बालवीर्य के प्ररूपण के पश्चात् मैं पण्डितों का अकर्मवीर्य कहूँगा, उसे तुम सब सुनो ।।९॥

अब पण्डितवीर्य का कथन करते हैं—'दविए' इत्यादि ।

शब्दार्थ—'दविए-द्रव्यः' मुक्ति जाने योग्य पुरुष 'बंधणुम्मुक्के-बन्धनोन्मुक्तः' बन्धनसे मुक्त 'सव्वओ छिन्नबंधणे-सर्वतश्छिन्नबंधनः' तथा सब प्रकारसे बन्धनको नष्ट करता हुआ 'पावकं कम्मं पणोल्ल-पापकं कर्म प्रणुद्य' पापकर्मको छोडकर 'अंतसो सल्लं कंतति-अंतशः शल्यं कृन्तति' अपने समस्त कर्मों को नष्ट कर देता है ॥१०॥

મૂળમાં આવેલ 'बालाणं तु' આ પદમાં 'तु' પદથી પ્રમાદવાન્, જીવોના વીર્યનો પણ સંગ્રહ થયેલ છે.

બાલવીર્યનું નિરૂપણ કરીને હવે હું પંડિતોના અકર્મવીર્ય વિશે કહીશ તે તમો સાંભળો । ૯॥

હવે 'दविए' ઈત્યાદિ ગાથા દ્વારા પંડિતવીર્યનું કથન કરવામાં આવે છે.

શબ્દાર્થ—'दविए-द्रव्य' મુક્તિ ગમન કરવાને યોગ્ય પુરૂષ 'बंधणुम्मुक्के-बंधनोन्मुक्तः' બંધનથી મુક્ત 'सव्वओ छिन्नबंधणे-सर्वतश्छिन्नबंधनः' તથા બધીરીતે બંધનનોનાશ કરીને 'पावकं कम्मं पणोल्ल-पापकं कर्म प्रणुद्य' પાપકર્મને છોડીને 'अंतसो सल्लं कंतति-अन्तशः शल्यं कृन्तति' પોતાના સઘળા કર્મોનો નાશ કરી દે છે. ॥૧૦॥

अन्वयार्थः—(दविए) द्रव्यः-मुक्तिगमनयोग्यो भव्यः (बंधणुम्मुक्के) बन्धनात्-कषायात्मकादुन्मुक्तो रहितः (सव्वओ छिन्नबंधणे) सर्वतश्छिन्नबन्धनः (पावकं कम्मं) पापकं कर्म (पणोल्ल) प्रणुद्य-अपनीय (अंतसो सल्लं कंतति) अन्तशः-अन्ततो गत्वा शल्यं शेषं कर्म कृन्तति-अपनयतीति ॥१०॥

टीका—'दविए' द्रव्यो-मुक्तिगमनयोग्यो मुनिः-'द्रव्ये भव्ये' इति वचनात् द्रव्यपदं मुक्तिगमनयोग्यं महात्मानमुपस्थापयति। अथवा-रागद्वेषरहितत्वात् द्रव्यभूतो द्रव्यस्वरूपतां गतः सर्वथा कषायैः रहितः। यथा पाषाणादि द्रव्यं रागद्वेषरहितं भवति, तद्वत् यो रागद्वेषरहितः स द्रव्य इव द्रव्यः कथ्यते। अथवा वीतराग इव वीतरागः, ईषत्कषायवान्। तथोक्तम्-

'किं सक्का वोत्तुं जे सरागधम्मंमि कोइ अकसाई।
संते वि जो कसाए निगिण्हइ सोऽवि तत्तुल्लो' ॥१॥

अन्वयार्थ—मुक्तिगमन के योग्य, कषाय रूप बन्धन से रहित, सब प्रकार के संशयों से रहित भव्य जीव पापकर्मों को हटाकर अन्ततः शल्य को अर्थात् शेष रहे कर्मों को काट डालता है ॥१०॥

टीकार्थ—जो मुक्तिगमन के योग्य हो वह 'द्रव्य' कहलाता है। क्योंकि-'द्रव्यं च भव्ये' ऐसा कहा गया है। अतएव यहाँ 'द्रव्य' पद का अर्थ है-मोक्षगमन करने योग्य महात्मा। अथवा रागद्वेष से रहित होने के कारण जो द्रव्य स्वरूप को प्राप्त हो अर्थात् सर्वथा निष्कषाय हो, वह भी 'द्रव्य' कहलाता है। या जो वीतराग के समान वीतराग अर्थात् अल्पकषायवान् हो, उसे भी द्रव्य कहते हैं। कहा भी है-'किं सक्का वोत्तु जे' इत्यादि।

અન્વયાર્થ—મુક્તિમાં જવાને યોગ્ય, કષાયરૂપ બંધનથી રહિત, દરેક પ્રકારના સંશયો વિનાના ભવ્ય જીવો પાપ કર્મને હટાવીને અન્તતઃ શલ્યને અર્થાત્ બાકી રહેલા કર્મોને છેદી નાખે છે. ॥૧૦॥

ટીકાર્થ—જેઓ મુક્તિમાં જવાને યોગ્ય થયેલા હોય તે 'દ્રવ્ય' કહેવાય છે કેમ કે-'द्रव्यं च भव्ये' આ પ્રમાણે કહેલ છે. અહિયાં દ્રવ્ય પદનો અર્થ મોક્ષમાં જવાને યોગ્ય મહાત્મા આ પ્રમાણે થાય છે, અથવા રાગદ્વેષ વિનાના હોવાના કારણે જેઓ દ્રવ્યના સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે અર્થાત્ સર્વથા કષાય વિનાના હોય તે પણ 'દ્રવ્ય' કહેવાય છે, અથવા જે વીતરાગની સરખા વીતરાગ અર્થાત્ અલ્પ કષાયવાળા હોય તેને પણ દ્રવ્ય કહે છે. કહ્યું પણ છે કે-'किं सक्का वोत्तुं जे' ઈત્યાદિ

छाया—किं शक्या वक्तुं यत् सराग धर्मे कोऽप्यकषायः।
सतोपि यः कषायात् निगृह्णाति सोऽपि तत्तुल्यः ॥१॥

सरागधर्मे यः स्थितः, षष्ठसप्तमगुणस्थानवान् किं कश्चित् कषायरहितो भवति किमिति प्रश्नः, भवतीत्युत्तरम्, कषायस्य विद्यमानत्वेऽपि यः कषायम् उदयत् निवर्तयति सोऽपि वीतरागसदृश एवेति भावः ॥

किंस्वरूपोऽयं द्रव्यस्तत्राह–'बंधणुम्मुक्के' बन्धनोन्मुक्तः, बन्धनात् कषायस्वरूपात् उन्मुक्तो रहित इति बन्धनोन्मुक्त। कर्मस्थितिजनकत्वात् कषायाः कर्मबन्धनशब्देनोक्ता भवन्ति। तथोक्तम्–'बंधट्ठिईकसायवसा' बन्धस्थितिः कषायवशा–बन्धस्थितिः कषायाधीनेत्यर्थः। तथा–'सव्वओ छिन्नबंधणे' सर्वतः–सर्वप्रकारेण छिन्नं–नाशितं बन्धनं येन स सर्वतश्छिन्नबन्धनः। सर्वप्रकारेण नाशितकषायः। तथा–'पावकं' पापकम् 'कम्मं' कर्म–ज्ञाना वरणीयादिकमष्टविधम् 'पणोल्ल' प्रणुद्य–विनाश्य, 'सल्लं' शल्यम्–शरीरे त्रुटित-

---

जो सरागधर्म में अर्थात् रागयुक्त अवस्था में (छठे सातवें गुणस्थान में) वर्त्तमान है, उसे भी क्या अकषायी कहा जा सकता है? इसका उत्तर यह है कि सत्ता में विद्यमान कषायों का भी जो निग्रह करता है, वह भी वीतराग या अकषायी कहा जा सकता है।

ऐसा 'द्रव्य' महात्मा किस प्रकार का होता है? इस प्रश्न का उत्तर देते हैं–वह बन्धनों से विमुक्त होता है कषाय कर्मस्थिति के जनक हैं, अतएव कर्मबन्धक कहलाते हैं। कहा भी है कि कर्मों में जो स्थिति पड़ती है, वह कषाय के कारण ही पड़ती है। इसके अतिरिक्त वह 'छिन्नबन्धन' होता है अर्थात् उसके बन्धन–कषाय सर्वथा नष्ट हो जाते हैं। वह ज्ञानावरणीय आदि पापकर्मों को दूर करके,

---

જેઓ સરાગ ધર્મમાં અર્થાત્ રાગયુક્ત અવસ્થામાં (છઠ્ઠા સાતમા ગુણસ્થાનમાં) વર્તમાન છે, તેને પણ શું અકષાયી કહેવાય છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એવો છે કે–જેઓ સત્તામાં રહેલ કષાયોનો પણ નિગ્રહ કરે છે. તે પણ વીતરાગ અથવા અકષાયી કહી શકાય છે.

આ પ્રકારના 'દ્રવ્ય' મહાત્મા કેવા પ્રકારના હોય છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપે છે–તે બંધનોથી વિમુક્ત (છૂટેલા) હોય છે. કષાય–કર્મ સ્થિતિના ઉત્પત્તિ રૂપ છે. એટલા જ માટે કર્મ બંધન કહેવાય છે. કહ્યું પણ છે કે–'કર્મોમાં જે સ્થિતિ આવે છે, તે કષાયના કારણે જ આવે છે, તે શિવાય 'તે છિન્નબંધન' હોય છે. અર્થાત્ તેના બંધન–કષાયો સર્વથા નાશ પામે

वाणाग्रभाग इव दुःखदायि शेषकं कर्म 'कंतति' कृन्तति-नाशयति-अपगमयति 'अंतसो' अन्तशः-निरवशेषतः। मुक्तिगमनयोग्यो भव्यजीवः सर्वबन्धनानि नाशयित्वा, एवं पापं कर्म विनाश्य अष्टप्रकारकं संसारस्थितिकारणं कर्म अपगमयतीति भावः॥१०॥

यमाश्रित्य पुरुषधौरेयः कर्मरूपं शल्यं छिनत्ति, तदुपदर्शनायाऽऽह सूत्रकारः- 'नेयाउयं सुयक्खायं' इत्यादि।

मूलम्-नेयाउयं सुयक्खायं उवादाय समीहए।
भुज्जो भुज्जो दुहावासं असुहत्तं तहा तहा॥११॥

छाया--न्यायोपेतं स्वाख्यातमुपादाय समीहते।
भूयो भूयो दुःखावास मशुभत्वं तथा तथा॥११॥

अन्त में, शरीर के अन्दर टूटे हुए बाण की नौंक के समान पीड़ा पहुँचाने वाले शेष कर्मों को भी नष्ट कर देना है।

तात्पर्य यह है कि मुक्तिगमन के योग्य भव्य जीव सर्व बन्धनों को नष्ट करके एवं पापकर्म को दूर करके संसार में स्थिति के कारणभूत आठों प्रकार के कर्मों को हटा देता है॥१०॥

जिसका आश्रय लेकर महापुरुष कर्मरूप शल्य का उन्मूलन करता है, उसे सूत्रकार दिखलाते हैं-'नेयाउयं सुयक्खायं' इत्यादि।

शब्दार्थ-'नेयाउयं सुयक्खायं-न्यायोपेतं स्वाख्यातम्' सम्यग् ज्ञान-दर्शन और चारित्रको तीर्थंकरोंने मोक्ष का नेता (मोक्ष देनेवाला) कहा है 'उवादाय समीहए उपादाय समीहते' विद्वान् पुरुष, उसे ग्रहण कर मोक्षके

છે. તે જ્ઞાનાવરણીય વિગેરે પાપ કર્મને દૂર કરીને છેવટે શરીરની અંદર તૂટેલા બાણની અણીની જેમ પીડા પહોંચાડનારા બાકી રહેલા કર્મોનો પણ નાશ કરે છે.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-મુક્તિમાં જવાને યોગ્ય ભવ્ય જીવો સર્વ બંધનોનો નાશ કરીને તથા પાપ કર્મને દૂર કરીને સંસારમાં સ્થિતિના કારણ રૂપ આઠે પ્રકારના કર્મોને હટાવી દે છે ॥૧૦॥

જેનો આશ્રય લઈને મહાપુરૂષો કર્મરૂપ શલ્યનો નાશ કરે છે, તે વિષય બતાવતાં સૂત્રકાર કહે છે કે-'નેયાઉયં સુયક્ખાયં' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ--'નેયાઉયં સુયક્ખાયં-ન્યાયોપેતં સ્વાખ્યાતમ્' સમ્યક્ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર ને તીર્થંકરોએ મોક્ષમાં લઈ જવાવાળા કહ્યા છે. 'उवादाय समीहए-उपादाय समीहते' વિદ્વાન્ પુરૂષ જેને ગ્રહણ કરીને મોક્ષને માટે

अन्वयार्थः--स पूर्वोक्तो द्रव्यः (नेयाउयं सुयक्खायं) न्यायोपेतं स्वाख्यातम् सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रमेव मोक्षमार्गः तीर्थकरैराख्यातस्तम् (उवादाय समीहए) उपादाय समीहते ज्ञानादिकं गृहीत्वा मोक्षाय प्रयतते (भुज्जो भुज्जो दुहावासं) बालवीर्यं भूयो भूयो दुःखावासं ददाति (तहा तहा असुहत्तं) तथा तथा यथा यथा दुःखं भुञ्जते तथा तथा अशुभत्वमशुभविचार एव वर्द्धते इति ॥११॥

टीका—स पूर्वोक्तो द्रव्यः 'नेयाउयं' न्यायोपेतम्, न्यायः-ज्ञानदर्शनचारित्राख्यो मोक्षमार्गः, तेनोपेतम्-युक्तम्, अथवा-न्यायः-श्रुतचारित्ररूपो धर्मस्तेन युक्तम् 'सुयक्खायं' स्वाख्यातम्, सुष्ठु सम्यक् आख्यातं तीर्थकरादिभिः

लिये उद्योग करते हैं 'भुज्जो भुज्जो दुहावासं-भूयो भूयो दुःखावासं' बालवीर्य बार बार दुःख देता है 'तहा तहा असुहत्तं-तथा तथा अशुभत्वम्' बालवीर्य वाला पुरुष ज्यों ज्यों दुःख भोगता है त्यों त्यों उसको अशुभ ही बढता है ॥११॥

अन्वयार्थ--सम्यग्दर्शन, ज्ञान और चारित्र तप को तीर्थंकरों ने मोक्षमार्ग कहा है। विवेकशील पुरुष उसे ग्रहण करके मोक्ष के लिए यत्न करते हैं। बालवीर्य पुनः पुनः दुःख प्रदान करता है। बाल जीव ज्यों ज्यों दुःख भोगता है, त्यों त्यों उसका अशुभ विचार बढता ही जाता है ॥११॥

टीकार्थ--न्यायोपेतज्ञानदर्शन और चारित्र तप जो मोक्ष का मार्ग है उनसे युक्त हो वह नेता है अथवा श्रुत-चारित्र रूप धर्म नेता है, क्योंकि वह मोक्ष में कारण है। उस नेता या मोक्षमार्ग का तीर्थंकर आदि ने सम्यक् प्रकार से कथन किया है।

ઉદ્યોગ કરે છે 'भुज्जो भुज्जो दुहावासं-भूयो भूयो दुःखावासं' બાલવીર્ય વારંવાર દુઃખ દે છે. 'तहा तहा असुहत्तं-तथा-तथा अशुभत्वम्' બાલવીર્યવાળો પુરૂષ જેમ જેમ દુખ ભોગવે છે તેમ તેમ તેને અશુભજ વધે છે. ॥૧૧॥

અન્વયાર્થ—સમ્યગ દર્શન, જ્ઞાન, અને ચારિત્ર તપને તીર્થંકરોએ મોક્ષ માર્ગ કહેલ છે. વિવેકી પુરૂષ તે માર્ગનું અવલંબન કરીને મોક્ષ માટે પ્રયત્ન કરે છે બાલવીર્ય વારંવાર દુઃખ દેનારૂ હોય છે બાલ જીવો જેમ જેમ દુ:ખ ભોગવે છે, તેમ તેમ તેઓના અશુભ વિચારો વધતાજ જાય છે. ॥૧૧॥

ટીકાર્થ—ન્યાયોપેત જ્ઞાન દર્શન, ચારિત્ર અને તપ વિગેરે જે મોક્ષના માર્ગો છે; તેનાથી યુક્ત હોય તેજ 'નેતા' છે. અથવા શ્રુત-ચારિત્રરૂપ ધર્મ 'નેતા' છે. કેમકે તે મોક્ષમાં કારણ છે, તે નેતા અથવા મોક્ષ માર્ગનું તીર્થંકર વિગેરે એ સારી રીતે કથન કરેલ છે.

कथितम् 'उवादाय' उपादाय–श्रद्धया स्वीकृत्य–'समीहए' समीहते–सम्यग् रूपेण ईहते मोक्षार्थसाधको द्रव्यः चेष्टते ध्यानाध्ययनादौ प्रयतते। धर्मध्यानावरोहणाय धर्मादौ प्रयतमानो भवति। बालवीर्यं च 'भुज्जो भुज्जो' भूयो भूयः–वारं वारम् 'दुहावासं' दुःखावासम्, दुःखमावासयति–इति दुःखावासः दुःखैकस्थानम् येन येन प्रकारेण बालवीर्यवान् दुःखजनकनरकनिगोदादौ परिभ्रमति 'तहा तहा' तथा तथा–तेन तेन प्रकारेणाऽस्य बालवीर्यस्य अशुभाध्यवसायित्वात् 'असुहत्त' अशुभत्वम्–अशुभत्वमेव प्रवर्धते। इत्थं संसारस्वरूपं विचारयतो मुनेः धर्माऽनुष्ठानादावेव मतिः प्रवर्तते, इति। सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रतपांसि मोक्षमार्गः, इति तीर्थकरैरुपदिष्टः, अतो मोक्षार्थी तं मोक्षमार्गमेवाऽऽश्राय विचरति,

---

तात्पर्य यह है कि सम्यग्ज्ञान, दर्शन चारित्र और तप या श्रुत और चारित्र रूप धर्म ही मोक्ष का कारण है, ऐसा तीर्थकरों आदि ने उपदेश किया है। उस मोक्ष कारण को श्रद्धापूर्वक स्वीकार करके मोक्षार्थी पुरुष ज्ञान ध्यान आदि क्रियाओं में प्रवृत्ति करता है। इसके विपरीत बालवीर्य पुनः पुनः दुःखों का कारण होता है। बालवीर्यवान् पुरुष नरक–निगोद आदि में परिभ्रमण करता है। जैसे–जैसे वहां दुःखों को भोगता है, वैसे वैसे उसकी अशुभता अर्थात् परिणामों की मलीनता बढती जाती है। इस प्रकार संसार के स्वरूप का विचार करने वाले मुनि की धर्मध्यान अनुष्ठान में ही प्रवृत्ति होती है।

आशय यह है कि सम्यग्दर्शन, ज्ञान चारित्र और तप मोक्ष के मार्ग हैं, ऐसा तीर्थंकरों का उपदेश है। अतएव मोक्षार्थी मोक्षमार्ग को

તાત્પર્ય એ છે કે–સમ્યક્ જ્ઞાન; દર્શન ચારિત્ર અને તપ અથવા શ્રુત અથવા ચારિત્ર રૂપ ધર્મ જ મોક્ષનું કારણ છે આ પ્રમાણે તીર્થંકર વિગેરે એ ઉપદેશ આપેલ છે. આ મોક્ષ માર્ગનો શ્રદ્ધા પૂર્વક સ્વીકાર કરીને મોક્ષની ઈચ્છાવાળા પુરૂષો જ્ઞાન, ધ્યાન વિગેરે ક્રિયાઓમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે. આથી ઉલ્ટા બાલ વીર્ય–અજ્ઞાનીયો વારંવાર દુઃખોના કારણ રૂપ થાય છે. બાલવીર્યવાળા પુરૂષો નરક–નિગોદ વિગેરેમાં પરિભ્રમણ કરતા રહે છે. ત્યાં જેમ જેમ દુઃખો ભોગવે છે, તેમ તેમ તેનું અશુભપણુ અર્થાત્ પરિણામોનું મલીન પણું વધતું જાય છે. આ રીતના સંસારના સ્વરૂપનો વિચાર કરવાવાળા મુનિ ધર્મ–ધ્યાનના અનુષ્ઠાનોમાં જ પ્રવૃત્તિ કરે છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે–સમ્યગ્ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપ એ મોક્ષના માર્ગો છે. આ પ્રમાણે તીર્થંકરોએ ઉપદેશ આપેલ છે, તેથી જ

मोक्षार्थं प्रवर्त्तते इति, बालवीर्यं तु जीवस्य दुःखदायि, दुःखमुपभुञ्जानस्य बालवीर्यवतोऽशुभस्थानं नरकादिकमेव वर्द्धते इति भावः ॥११॥

मूलम्–ठाणी विविहठाणाणि चइस्संति ण संसओ।
अणियत्ते अयं वासे णायएहिं सुहीहि य ॥१२॥

छाया––स्थानिनो विविधस्थानानि त्यक्ष्यन्ति न संशयः।
अनियतोऽयं वासो ज्ञातकैः सुहृद्भिश्च ॥१२॥

अन्वयार्थः—(ठाणी) स्थानिनः–स्थानवन्तः–इन्द्रचक्रवर्त्यादयः (विविहठाणाणि चइस्संति ण संसओ) विविधस्थानानि–नानाप्रकारकोत्तममध्यमस्थानानि

ही अंगीकार करके विचरते हैं, मोक्ष के लिए ही प्रवृत्ति करते हैं। इससे विपरीत जो बालवीर्य है, वह दुःख देने वाला है। दुःख को भोगने वाला बालवीर्यवान् पुरुष नरक आदि गतियों को ही बढता है।११।

'ठाणी' इत्यादि।

शब्दार्थ–'ठाणी–स्थानी' उच्चपद पर रहे हुवे सभी 'विविह ठाणाणि चइस्संति ण संसओ–विविधस्थानानि त्यक्ष्यन्ति न संशयः' अपने अपने स्थानों को छोडदेंगे इसमें संदेह नहीं है 'णाइएहिं य सुहीहि' ज्ञातिभिः सुहृद्भिश्च तथा ज्ञाति और मित्रों के साथ 'अयं वासे–अयं वासः' जो संवास है वह भी 'अणियते–अनियतः' अनियत है॥१२॥

अन्वयार्थ—उत्तम स्थान के धनी इन्द्र चक्रवर्त्ती आदि नाना प्रकार के उत्तम मध्यम अधम स्थानों को त्याग देंगे, इसमें संशय नहीं है।

મોક્ષની કામનાવાળા મોક્ષ માર્ગનો જ સ્વીકાર કરીને વિચરે છે. તેઓ મોક્ષ માટે જ પ્રવૃત્તિ કરે છે. આનાથી વિપરીત જેઓ બાલવીર્ય છે, તે દુઃખ આપવાવાળા હોય છે, દુખ ભોગવનાર બાલવીર્યવાળો પુરૂષ નારક વિગેરે ગતિયોનેજ વધારે છે. ॥૧૧॥

'ठाणी' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'ठाणी-स्थानी' ઉચ્ચ પદ પર રહેલા બધાજ 'विविहठाणाणि चइस्संति ण संसओ-विविधस्थानानि त्यक्षन्ति न संशयः' પોત પોતાના સ્થાનોને છોડી દેશે તેમાં સંશય નથી. 'णाइएहिं य सुहीहि-ज्ञातिभिः सुहृद्भिश्च' તથા જ્ઞાતિઓ અને મિત્રોની સાથે 'अयं वासे-अयं वासः' જે સંવાસ છે તે પણ 'अणियते-अनियतः' અનિયત છે. ॥૧૨॥

અન્વયાર્થ—ઉત્તમ સ્થાનવાળા ઇન્દ્ર, ચક્રવર્તી વિગેરે અનેક પ્રકારના ઉત્તમ, મધ્યમ, અને અધમ સ્થાનોનો ત્યાગ કરશે તેમાં સંશય નથી, જ્ઞાતિ

त्यक्ष्यन्ति नात्र संशयः, तथा-'णायएहिं सुहीहि य' ज्ञातकैः बन्धुभिः सुहृद्भिर्मित्रैश्च सह 'अयं वासे' अयं वासः-सहवासः सोऽपि 'अणियत्ते' अनियतोऽनित्य एवेति ॥१२॥

टीका—'ठाणी' स्थानिनः-स्थानं विद्यते येषां ते स्थानिनः-स्थानाधिपतयः। यथा देवलोके-इन्द्रप्रभृतयः, मनुष्यलोके चक्रवर्त्यादयः। तथा-तत्र तत्र स्थानेऽन्येऽपि स्थानिनः। 'विविहठाणाणि' विविधस्थानानि-अनेकविधानि स्वकीयभोग्योपयुक्तानि 'चइस्संति' त्यक्ष्यन्ति-ये ये हि स्वार्जितपुण्यबलाद् यत् यादृशं स्थानमलभन्त भोगेन क्षयात् पुण्यसमाप्तौ, निमित्ताऽभावेन नैमित्तिकं तादृशस्थानमवश्यमेव तेषां परित्यक्तं भवेत्। नहि तादृगविशिष्टस्थानेषु पुण्याभावे कथमपि कस्यापि अवस्थितिः सम्भाव्यते। 'ण संसओ' न संशयः, एतस्मिन्

ज्ञातिजनों और मित्रजनों के साथ जो सहवास है, वह भी अनित्य ही है ॥१२॥

टीकार्थ—स्थानी का अर्थ है-स्थान के अधिपति। जैसे देवलोक में इन्द्र आदि तथा मनुष्यलोक में चक्रवर्त्ती आदि उत्तम स्थान के स्वामी हैं। इसी प्रकार विभिन्न स्थानों में दूसरे दूसरे जीव स्थानी हैं। वे सब अपने २ स्थानों का परित्याग कर देंगे। उन स्थानों पर सदैव उनका अधिपतित्व नहीं रहने वाला है। पुण्य के बल से जिस प्राणी ने जिस स्थान को प्राप्त किया है, भोगने के पश्चात् पुण्य का क्षय होने पर वह स्थान त्यागना पड़ता है। क्योंकि जब निमित्त नहीं रहता तो नैमित्तिक भी नहीं रहता है। जिस पुण्य के कारण जो स्थान प्राप्त हुआ है, उस पुण्य के अभाव में वह स्थान टिका नहीं रह सकता। इस विषय में लेशमात्र भी संशय

જનો, અને મિત્રજનોની સાથે જે સહવાસ હોય છે, તે પણ અનિત્ય જ હોય છે. ॥૧૨॥

ટીકાર્થ—સ્થાનીનો અર્થ સ્થાનના અધિપતિ એ પ્રમાણે થાય છે. જેમ દેવલોકમાં ઈન્દ્ર વિગેરે તથા મનુષ્ય લોકમાં ચક્રવર્તી વિગેરે ઉત્તમ સ્થાનના સ્વામી છે, એજ પ્રમાણે જૂદા જુદા સ્થાનોમાં બીજા બીજા જીવો સ્થાની છે; તેઓ બધા પોત પોતાના સ્થાનોનો ત્યાગ કરશે. તે સ્થાનો પર હંમેશાં તેઓનું અધિપતિપણું રહેવાનું નથી. પુણ્યના બળથી જે પ્રાણીએ જે સ્થાન પ્રાપ્ત કરેલ છે, તે સ્થાન ભોગવ્યા પછી પુણ્યનો ક્ષય થયા પછી તે સ્થાનનો ત્યાગ કરવો પડે છે, કેમકે જ્યારે નિમિત્ત રહેતું ન હોય તો નૈમિત્તિક નિમિત્તવાળો પણ રહેતો નથી. જે પુણ્યના કારણે જે સ્થાન પ્રાપ્ત થયું છે, તે પુણ્યના અભાવમાં તે સ્થાન ટકી શકતું નથી. આ સંબંધમાં

विषये मनागपि सन्देहो नास्ति। अवश्यं तादृशस्थानस्य पध्वंसः। तथा-'णायएहिं' ज्ञातकैः 'सुहीहि य' सुहृद्भिश्च 'अयं वासे' अयं वासोऽवस्थितिः सोऽपि-'अणियत्ते' अनियतः:-अनित्यः, बान्धवादिभिरेकत्र परिदृश्यमानो योऽयं वासः, सोऽप्यनित्य एव। तथा चोक्तम्-

'अशाश्वतानि स्थानानि सर्वाणि दिवि चेह च।
देवाऽसुरमनुष्याणा मृद्धयश्च सुखानि च' ॥१॥

अपि च— सुचिरतरमुषित्वा बान्धवै र्विप्रयोगः,
सुचिरमपि हि रन्त्वा नास्ति भोगेषु तृप्तिः।
सुचिरमपि सुपुष्टं याति नाशं शरीरं,
सुचिरमपि विचिन्त्यो धर्म एकः सहायः ॥१॥

देवासुरमनुष्याणां सर्वाणि स्थानानि ऋद्धयादिकानि च अनियतानि भवन्ति, चिरकालं बान्धवैः सह वसन्नपि ततो वियोगो भवति चिरकालं रन्त्वाऽपि

के लिए अवकाश नहीं है। ज्ञातिजनों और सुहृद्जनों का जो सहवास है, वह भी अनित्य है, सदैव रहने वाला नहीं है। कहा भी है— 'अशाश्वतानि स्थानानि' इत्यादि।

'समस्त स्थान अशाश्वत हैं, चाहे वे देवलोक में हों, चाहे इस मनुष्यलोक में हों। देवों, असुरों और मनुष्यों की समस्त ऋद्धियां और समस्त सुख भी अशाश्वत हैं।' और भी कहा है-'सुचिरतरमुषित्वा' इत्यादि।

'बन्धु बान्धवों के साथ चिरकाल पर्यन्त निवास करने पर भी आखिर वियोग होना ही है। चिरकाल (बहुतकाल) तक भोग भोगने

લેશમાત્ર પણ સંશયને અવકાશ રહેતો નથી. જ્ઞાતિજનો અને મિત્રજનોનો જે સહવાસ છે, તે પણ અનિત્ય જ છે. તે હમેશા રહેવાવાળો હોતો નથી. કહ્યું પણ છે કે-'अशाश्वतानि स्थानानि' ઈત્યાદિ

'સઘળા સ્થાનો અશાશ્વત છે. ચાહે તે દેવલોકમાં હોય અથવા ચાહે તે મનુષ્ય લોકમાં હોય દેવો, અસુરો, અને મનુષ્યોની સઘળી ઋદ્ધિયો અને સઘળું સુખ પણ અશાશ્વત છે.

બીજું પણ કહ્યું છે કે-'सुचिरतरमुषित्वा०' ઈ૦ બંધુવર્ગની સાથે લાંબા કાળ સુધી નિવાસ કરવા છતાં પણ આખરે વિયોગજ થાય છે, ચિરકાળ (લાંબા કાળ) સુધી ભોગ ભોગવવા છતાં પણ ભોગોથી તૃપ્તિ થતી

तृप्तिर्न भवति, चिरकालं पोषितमपि शरीरं नष्टं भवति अतो धर्म एक एव सहायको नान्य इति भावः। सर्वत्र ऋद्ध्या विभूषितोऽपि प्रातः यो दृष्टः स एव सायंतने ज्वलितचितामारुह्य शेतेऽतः अनियतोऽयं संसारवास इति। चकारेण अन्येऽपि द्विपदचतुष्पदधनधान्यादयो विषया अनित्या एव। एतावता सर्वत्र वैराग्यबुद्धिं भावयेदिति शास्त्रकारः प्रतिपादयति-वैराग्येजाऽनित्यभोगादिभ्यो मतिं परावर्त्य मोक्षे निवेशयेत्। विशिष्टस्थानमवाप्यापि स्थानिनोऽध्रुवापि पल्योपमसागरोप-

पर भी भोगों से तृप्ति नहीं होती है। चिरकाल (बहुतकाल) तक भली भाँति पुष्ट किया हुआ शरीर भी नाश को प्राप्त हो जाता है और चिरकाल पर्यन्त चिन्तन करने योग्य धर्म ही एक मात्र परलोक में सहायक होता है।'

जो मनुष्य प्रातः काल सम्पूर्ण वैभव से विभूषित देखा गया, वही सन्ध्या के समय जाज्वल्यमान चिता पर शयन करता (सोता हुआ) देखा जाता है। इस प्रकार यह संसार वास अनियत है। गाथा में आया हुआ 'च' पद से द्विपद, चतुष्पद, धन, धान्य आदि विषय और इनका संयोग भी अनित्य समझना चाहिए। शास्त्रकार का आशय यह है कि संसार के समस्त पदार्थों में वैराग्यभाव स्थापित करना चाहिए। वैराग्य के द्वारा अनित्य भोगों की ओर से अपनी बुद्धि को हटाकर मोक्ष में ही लगाना चाहिए।

आशय यह है कि-संसारी जीव संसार के सर्वोत्कृष्ट स्थान को प्राप्त करके भी आज, कल या पल्योपम-सागरोपम के पश्चात् आयु का

નથી. લાંબાકાળ સુધી સારી રીતે પુષ્ટ કરેલ શરીર પણ નાશ ને પ્રાપ્ત કરે છે. અને ઘણા સમય સુધી વિચારવામાં આવેલ ધર્મજ એક માત્ર પરલોકમાં સહાય કરનાર બને છે.

જે મનુષ્યને સવારે સંપૂર્ણ વૈભવથી શોભાયમાન જોયો હોય તેજ મનુષ્ય સંધ્યાકાળે બળ બળતી ચિતા પર સૂતેલો જોવામાં આવે છે, આ રીતે આ સંસારવાસ અનિત્ય છે ગાથામાં આવેલ 'च' પદથી બે પગવાળા, ચાર પગવાળા, ધન, ધાન્ય વિગેરે વિષયો તથા તેનો સંયોગ પણ અનિત્ય જ માનવો જોઈએ, શાસ્ત્રકારનો હેતુ એ છે કે-સંસારના સઘળા પદાર્થોમાં વૈરાગ્યભાવ ઉત્પન્ન કરવો જોઈએ વૈરાગ્ય દ્વારા અનિત્ય ભોગોની તરફથી પોતાની બુદ્ધિ હટાવીને મોક્ષમાર્ગ તરફ જ પ્રેરવી જોઈએ.

સંસારી જીવોએ સંસારના સર્વોત્કૃષ્ટ સ્થાનને પ્રાપ્ત કરીને પણ આજ અથવા કાલ કે પછી પલ્યોપમ સાગરોપમ પછી આયુનો ક્ષય થાય ત્યારે

मास्ते स्व स्वस्थानं स्वायुषः क्षयेऽवश्यं त्यक्ष्यन्ति। तथा-योऽयं मोहाधायको बन्धुबान्धवैः सह संवासो मन्येऽनित्य एव सोऽपीति विभावनीयो बुद्धिमताऽनित्ये मति र्न विधेया कदापि, अपि तु मोक्षार्थमेव प्रयत्नो विधेय इति भावः ॥१२॥

मूलम्—एवमादाय मेहावी अप्पणो गिद्धिं मुद्धरे।
आरियं उवसंपज्जे सव्वधम्म मकोवियं ॥१३॥

छाया—एवमादाय मेधावी आत्मनो गृद्धि मुद्धरेत्।
आर्यमुपसंपद्येत सर्वधर्मैरकोपितम् ॥१३॥

क्षय होने पर अवश्य ही उस स्थान का परित्याग करते हैं। इसके अतिरिक्त बन्धु बान्धवों के साथ जो संवास है, वह भी सदा बना रहने वाला नहीं-उसे भी किसी समय त्यागना ही पड़ता है।। ऐसा विचार कर बुद्धिमान् पुरुष अनित्य पदार्थों में अपनी बुद्धि न लगावे, परन्तु मोक्ष के लिए ही प्रयत्न करे ॥१२॥

'एवमादाय मेहावी' इत्यादि।

शब्दार्थ—'मेहावी-मेधावी' बुद्धिमान् पुरुष 'एवमादाय-एवमादाय' सब स्थान अनित्य हैं ऐसा विचार करके 'अप्पणो गिद्धि मुद्धरे-आत्मनः गृद्धिम् उद्धरेत्' अपनी ममत्व बुद्धि को हटादे 'सव्वधम्ममकोवियं-सर्वधर्मैरकोपितम्' सब कुतीर्थिक धर्मों से दूषित नहीं किये हुए 'आरियं उवसंपज्जे-आर्यम् उपसंपद्येत' इस आर्य धर्म को ग्रहण करे ॥१३॥

તે સ્થાનનો ત્યાગ કરવો જ પડે છે. તે શિવાય બંધુજન કે જ્ઞાતિજન સાથેનો સંવાસ છે, તે પણ સદાકાળ બન્યો રહેતો નથી. તેનો પણ કોઈ સમયે ત્યાગ કરવો જ પડે છે. આ પ્રમાણેનો વિચાર કરીને બુદ્ધિશાળી પુરૂષે અનિત્ય પદાર્થોમાં પોતાની બુદ્ધિ જોડવી ન જોઈએ. પરંતુ મોક્ષ માટે જ પ્રયત્ન કરતા રહે ॥૧૨॥

'एवमादाय मेहावी' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'मेहावी-मेधावी' બુદ્ધિમાન પુરૂષ 'एवमादाय-एवमादाय' બધા સ્થાનો અનિત્ય છે તેમ વિચાર કરીને 'अप्पणो गिद्धिमुद्धरे-आत्मनः गृद्धिम् उद्धरेत्' પોતાની મમત્વબુદ્ધિને હટાવી દે 'सव्वधम्ममकोवियं-सर्वधर्मैरकोपितम्' બધાજ કુતીર્થિક ધર્મોથી દૂષિત નહીં કરેલા 'आरियं उवसंपज्जे-आर्यम् उपसंपद्येत' આ આર્ય ધર્મનો સ્વીકાર કરે ॥૧૩॥

अन्वयार्थः—(मेहावी) मेधावी—मर्यादाव्यवस्थितः (एवमादाय) एवम्—अनित्यानि सर्वाणि स्थानानि इत्येवं ज्ञात्वा (अप्पणो गिद्धिमुद्धरे) आत्मनः—स्वस्य गृद्धिं—गार्द्ध्यं ममत्वम् उद्धरेत्—निःसारयेत् (सव्वधम्ममकोवियं) सर्वधर्मैरकोपितं—दोषरहितम्, यद्वा सर्वधर्मेषु (आरियं उवसंपज्जे) आर्यं—तीर्थकरमार्गम् उपसंपद्येत—स्वीकुर्यात्, इति ॥१३॥

टीका—'मेहावी' मेधावी—मर्यादान्तर्वर्त्तिमुनिः सदसद्विवेकवान् वा, 'एवं' एवम्—पूर्वोक्तक्रमेण सर्वाणि, अपि स्थानान्यनित्यानीत्येवम् 'आदाय' सम्यगवबुध्य 'अप्पणो' आत्मनः सम्बन्धिनीम्—कटुकविषयिणीम् 'गिद्धिं' गृद्धि—गृद्धिभावम् 'उद्धरे' उद्धरेत्—पुत्रकलत्रादिकमस्माकम्, अहं तेषामित्यादि ममत्वबुद्धिं परित्यजेत् कथमपि कुत्रापि ममेति बुद्धिं न कुर्यात्। 'आरियं' आर्यम् आरात्—दूरं यातः सर्वहेयधर्मेभ्य इति आर्यः, हेयधर्मे दुःखदातृत्वं विद्यते,

---

अन्वयार्थ—ज्ञानी पुरुष ऐसा जानकर अर्थात् समस्त स्थानों और संयोगों को अनित्य समझकर अपनी ममता हटाले और सब धर्मों में निर्दोष आर्य मार्ग (तीर्थंकर प्रतिपादितमार्ग) को स्वीकार करे ॥१३॥

टीकार्थ—मेधावी आर्थात् मर्यादा में रहा हुआ अथवा सत्-असत् के विवेक से विभूषित मुनि पूर्वोक्त प्रकार से समस्त स्थानों को अनित्य जान कर अपनी गृद्धि उनसे हटाले—ये पुत्र कलत्र आदि मेरे हैं और मैं उनका हूँ, इस प्रकार की ममता का त्याग करदे। किसी भी पदार्थ में किसी भी प्रकार की ममत्व बुद्धि धारण न करे और आर्यमार्ग को स्वीकार करे। जो समस्त हेय धर्मों से दूर हट गया है,

---

અન્વયાર્થ—જ્ઞાની પુરૂષો એવું માનીને અર્થાત્ સઘળા સ્થાનો અને સંયોગોને અનિત્ય માનીને પોતાનું મમત્વ હટાવીલે અને સઘળા ધર્મોમાં નિર્દોષ આર્યમાર્ગ (તીર્થંકરે પ્રતિપાદિત કરેલ માર્ગ)નો સ્વીકાર કરવો ॥૧૩॥

ટીકાર્થ—મેધાવી અર્થાત્ મર્યાદામાં રહેલા અથવા સત્ અસત્ રૂપ વિવેકથી શોભાયમાન મુનિ પૂર્વોક્ત પ્રકારથી સઘળા સ્થાનોને અનિત્ય માનીને પોતાની ગૃદ્ધિ (આસક્તિ) તેમાંથી હટાવીલે આ પુત્ર કલત્ર-સ્ત્રી વિગેરે સૌ મારાં છે, અને હું તેઓનો છું, આવા પ્રકારનું મમત્વ-મારા પણાનો ત્યાગ કરે કોઈ પણ પદાર્થમાં કોઈ પણ પ્રકારના મારા પણાની બુદ્ધિ ન રાખે અને આર્યમાર્ગનો સ્વીકાર કરે.

જેઓ સઘળા હેય (ત્યાગ કરવા લાયક) ધર્મોથી દૂર હટિ ગયા હોય

तदस्मिन्न विद्यतेऽतोऽयं सर्वधर्मेभ्यो दूरे भवति। अथवा–आरात्–अतिसमीपं यात इति आर्यः अयं हि ज्ञानदर्शनस्वरूपत्वात्, स्वात्मन्येव व्यवस्थितो धर्मइति भवति सर्वेभ्यः समीपवर्त्ती। नहि–आत्मनोऽधिकः कश्चित् समीपवर्त्ती। अतोऽयमार्यो ज्ञानदर्शनचारित्रस्वरूपो मोक्षमार्गः। यद्वा–आर्याणां तीर्थकराणामयमार्यो-मार्गः, तादृशमार्यमार्गम् 'उवसंपज्जे' उपसम्पद्येत–आश्रयेत्। कथंभूतं मार्गं तत्राह–'सव्वधम्ममकोवियं' सर्वधर्मैरकोपितम्, सर्वैः कुतर्कितधर्मैरकोपितम्–अदूषितम्। स्वप्रभावेणैव दूषयितुमशक्यत्वात्, प्रतिष्ठां प्राप्तम्। अथवा–सर्वधर्मैः स्वभावैरनुष्ठानस्वरूपैरकोपितम्, कुत्सितकर्त्तव्याऽभावात्। यद्वा–सर्वैः धर्मैं बौद्धादिभिरकोपितम्। नहि–अस्मै कोऽपि कुप्यति यस्मादिदम् अर्हत्प्रवचनं सर्व-

---

वह आर्य कहलाता है। हेयधर्म (हिंसादि लक्षण त्यागनेयोग्य धर्म) दुःख देनेवाले हैं, अतः वह उसमें नहीं पाये जाते। अथवा 'आरात्' का अर्थ है अत्यन्त समीप, उसे जो प्राप्त हो वह आर्य। ज्ञान दर्शन चारित्र तप रूप धर्म आर्य धर्म कहलाता है, क्यों कि वह अपनी आत्मा में ही रहता है। आत्मा से अर्थात् स्व–स्वरूप से अधिक समीपवर्त्ती अन्य कोई नहीं होता। इस व्याख्या के अनुसार ज्ञान दर्शन चारित्र और तप रूप मोक्षमार्ग आर्यमार्ग है। अथवा आर्यों अर्थात् तीर्थकरों का मार्ग आर्य मार्ग कहलाता है। यह आर्यमार्ग समस्त कुतर्कित धर्मों से अदूषित है। अपने प्रभाव के कारण ही किसी के द्वारा दूषित नहीं किया जा सकता। अथवा समस्त बौद्ध आदि धर्मों के द्वारा अकोपित है। इस पर कोई कुपित नहीं हो सकता,

---

છે, તેઓ આર્ય કહેવાય છે. હેય ધર્મ (હિંસાદિ લક્ષણવાળો ત્યાગ કરવા યોગ્ય ધર્મ) દુઃખ દેનાર હોય છે. તેથી તે તેઓમાં હોતો નથી.

અથવા 'આરાત્'નો અર્થ અત્યંત નજીક એ પ્રમાણે થાય છે તેને જે પ્રાપ્ત કરે તે આર્ય, જ્ઞાન, દર્શન, ચરિત્ર, તપ રૂપ ધર્મ આર્ય ધર્મ કહેવાય છે. કેમકે તે પોતાના આત્મામાં જ રહે છે આત્માથી અર્થાત્ સ્વરૂપથી વધારે નજીકમાં રહેનાર બીજું કોઈ પણ હોતું નથી. આ વ્યાખ્યા પ્રમાણે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપરૂપ મોક્ષમાર્ગ આર્યમાર્ગ કહેવાય છે. અથવા આર્યો અર્થાત્ તીર્થંકરોનો માર્ગ આર્યમાર્ગ કહેવાય છે. આ આર્યમાર્ગ સઘળા કુતર્કિત–ખોટાતર્કવાળા ધર્મોથી નિર્દોષ છે. પોતાના પ્રભાવના કારણથીજ તે કોઈનાથી પણ દૂષિત–દોષવાળો કરી શકાતો નથી. અથવા બૌદ્ધ વિગેરે સઘળા ધર્મો દ્વારા અકોપિત છે, અર્થાત્ તેના પર કોઈ ક્રોધયુક્ત થઈ

धर्माणां समाहाररूपम् नैगमनयेन नैयायिकमतस्य, ऋजुसूत्रेण बौद्धस्य, संग्रहेण वेदान्तिनां मतस्य संगृहीतत्वात्। अत सर्वोऽपि स्वस्वमभिप्रायमेवाऽत्र पश्यति, अतः कथं कोऽपि कुप्येत्, अनेकान्तवादे एकान्तवादस्य समाविष्टत्वात्, सर्वमपि-उच्चपदम् अनित्यमेवेति संप्रधार्य विवेकशीलो ममत्वबुद्धिं सर्वतो विसृज्य सर्व-धर्माऽदुषितज्ञानदर्शनचारित्रात्मकधर्ममेव स्वीकुर्यात्। यतोऽयं धर्मः झटिति मापको भवति, अलभ्यलभ्यस्य मोक्षस्य भावाऽवबोधः ॥१३॥

मूलम्–सह संमईए णच्चा धम्मसारं सुणेत्तु वा।
समुवट्टिए उ अणगारे पच्चक्खाय पावर ॥१४॥

क्योंकि अर्हन्त भगवान् का प्रवचन विविध नयदृष्टियों का समन्वय करके उन्हें यथायोग्य स्वीकार करता है। वह समस्त एकान्तवादों को अपने में समाविष्ट कर लेता है। जैसे नैगमनय से नैयायिक वैशेषिक मत का, ऋजुसूत्र नय से बौद्धों के क्षणिकवाद का और संग्रह नय से वेदान्तियों के अद्वैतवाद का संग्रह करता है। अतएव जिनप्रवचन में सभी अपने अपने मन्तव्य को उसी प्रकार पाते हैं। फिर कोई क्यों इस पर कुपित होगा ?

तात्पर्य यह है कि जगत् के समस्त पद अनित्य हैं, ऐसा समझ कर विवेकवान् पुरुष उन सब से अपनी ममत्व बुद्धि हटाले और सब धर्मों में निर्दोष ज्ञान दर्शन चारित्र और तपरूप धर्म को स्वीकार करे। यह धर्म दुर्लभ मोक्ष को भी शीघ्र प्राप्त करा देता है ॥१३॥

શકતા નથી. કારણ કે–અર્હન્ત ભગવાનનું પ્રવચન જૂદા જૂદા પ્રકારના નય દૃષ્ટિયોના સમન્વય કરીને તેને યથાયોગ્ય રીતે સ્વીકાર કરે છે. જેમકે–નૈગ-મનયથી નૈયાયિક, વૈશેષિક મતનો, ઋજુ સૂત્રનયથી બૌદ્ધોના ક્ષણિકવાદનો અને સંગ્રહનયથી વેદાન્તિયોના અદ્વૈતવાદનો સંગ્રહ કરે છે. તેથી જ જે પ્રવચનમાં દરેક પોત પોતાના મન્તવ્યોને તેજ રીતે જોઈ શકે છે. પછી કોઈ પણ આના પર કેમ કુપિત થાય ?

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે–જગત્‌ના સઘળા પદાર્થો અનિત્ય છે, એવું સમજીને વિવેકશીલ પુરૂષ તે બધા પરથી પોતાની બુદ્ધિ હટાવીલેય અને દરેક ધર્મોમાં નિર્દોષ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપરૂપ ધર્મનો સ્વીકાર કરે. આ ધર્મ દુર્લભ અર્થાત્ અપ્રાપ્ત એવા મોક્ષને પણ જલ્દીથી પ્રાપ્ત કરાવી દે છે. ॥૧૩॥

छाया—सह सन्मत्या ज्ञात्वा धर्मसारं श्रुत्वा वा।
समुपस्थित स्त्वनगारः प्रत्याख्यातपापकः ॥१४॥

अन्वयार्थः--'सहसंमईए' सह सन्मत्या-स्वाभाविकस्वबुद्धया 'धम्मसारं' धर्मसारं-धर्मस्य श्रुतचारित्राख्यस्य सारं-तत्त्वम् (णच्चा) ज्ञात्वा-अवबुध्य इला पुत्रवत्, एवम्-(सुणेत्तु वा) श्रुत्वा वा-चिलाती पुत्रवत् श्रुत्वा (समुवट्ठिए अणगारे) समुपस्थितः-उत्तरोत्तरगुणसंपत्तये समुपस्थितोऽनगारः प्रवर्द्धमानपरिणामः (पच्चक्खायपावए) प्रत्याख्यातपापकः-निराकृतसावद्यानुष्ठानो भवतीति ॥१४॥

टीका--दोषाऽकलङ्कित धर्मस्य ज्ञानं यथा भवति तदेवाह सूत्रकारः-'सह संमईए) इत्यादि। (सह संमईए) सह सन्मत्या-सह-आत्मना सह वर्त्तते या-

---

'सह संमईए' इत्यादि।

शब्दार्थ—'सह संमईए-सह सन्मत्या' अच्छी बुद्धि के द्वारा 'सुणेत्तु वा-श्रुत्वा वा' अथवा सुनकर 'धम्मसारं-धर्मसारम्' धर्म के सच्चे स्वरूपको 'णच्चा-ज्ञात्वा' जानकर 'समुवट्ठिए उ अणगारे-समुपस्थितस्त्वनगारः' आत्माकी उन्नती करनेमें तत्पर साधु 'पच्चक्खायपावए--प्रत्याख्यातपापकः' पापका प्रत्याख्यान करके निर्मल आत्मावाला होता है ॥१४॥

अन्वयार्थ—अपनी स्वाभाविक निर्मल बुद्धि से इलापुत्र के समान धर्मतत्वको जानकर तथा धर्मसार-श्रुतचारित्र रूप सारको चिलातीपुत्र के समान श्रवण करके ज्ञान और क्रिया की उत्तरोत्तर प्राप्ति के लिए उद्यत अनगार सावद्य अनुष्ठान का त्याग करे ॥१४॥

'सहसंमईए'

શબ્દાર્થ—'सह संमईए-सह सन्मत्या' સારી બુદ્ધિ દ્વારા 'सुणेत्तु वा-श्रुत्वा वा' અથવા સાંભળીને 'धम्मसारं-धर्मसारम्' ધર્મના સાચા સ્વરૂપને 'णच्चा-ज्ञात्वा' જાણીને 'समुवट्ठिए उ अणगारे-समुपस्थितस्त्वनगारः' આત્માની ઉન્નતી કરવામાં તત્પર એવો સાધુ 'पच्चक्खायपावए-प्रत्याख्यातपापकः' પાપનું પ્રત્યાખ્યાન કરીને નિર્મળ આત્માવાળો થાય છે. ॥૧૪॥

અન્વયાર્થ—પોતાની સ્વાભાવિક નિર્મલ બુદ્ધિથી ઇલાપુત્રની જેમ ધર્મતત્વને જાણીને અથવા ધર્મસાર-શ્રુતચારિત્રરૂપસારને ચિલાતીપુત્ર પ્રમાણે શ્રવણ કરીને જ્ઞાન અને ક્રિયાની ઉત્તરોત્તર પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્નવાળા અનગારે સાવદ્ય અનુષ્ઠાનનો ત્યાગ કરવો. ॥૧૪॥

ટીકાર્થ--નિર્દોષ ધર્મનું જ્ઞાન જે ઉપાયોથી થાય છે, તેનું કથન હવે

सं–सम्यग् मतिः सा परोपदेशमन्तरेण समुत्पन्ना मतिरित्यर्थः तथा यद्वा श्रुतावधिज्ञानेन, ज्ञानं हि स्वपराऽवबोधकं भवति, तेन ज्ञानेन सह 'धम्मसारं' धर्मसारम्–सर्वप्राणत्राणलक्षणम्। 'णच्चा' ज्ञात्वा–तीर्थकरादिभ्यो धर्मसारं ज्ञात्वा इलापुत्रवत् 'सुणेत्तु वा' अथवा–चिलातीपुत्रवत् श्रुत्वा धर्मसारं धर्मसारप्रतिपत्त्यनन्तरं पूर्वभवोपार्जितकर्मणः क्षपाय पण्डितवीर्यसंपन्नः सर्वप्रकारककषायात्मकबन्धनविनिर्मुक्तो बालवीर्यविमुक्तः उत्तरोत्तरगुणप्राप्त्यर्थम्। 'समुवट्ठिए उ' समुपस्थितः तु मोक्षमार्गे स्थितः 'अणगारे' अनगारः–गृहादिभ्यो रहितः प्रवर्द्धमानपरिणामः। 'पच्चक्खायपावए' प्रत्याख्यातपापकः–प्रत्याख्यातं पापकं–प्राणातिपातादिलक्षणं कर्म येन स प्रत्याख्यातपापको भवतीति। स्वकीयनिर्मलबुद्ध्या

टीकार्थ—निर्दोष धर्म का ज्ञान जिन उपायों से होता है, वह सूत्रकार कहते हैं–जो मति परोपदेश के बिना स्वभावतः उत्पन्न होती है, उसे यहाँ 'सहसन्मति' कहा गया है,। अथवा विशिष्ट मतिज्ञान श्रुतज्ञान और अवधिज्ञान 'सहसन्मति' कहलाते हैं। इनसे धर्म का सार समस्त प्राणियों की रक्षा रूप तत्त्व जाना जाता है। जैसे इलापुत्र ने दूसरों से धर्म को जाना था, क्यों कि ज्ञान स्व और पर दोनों का बोधक होता है। अथवा चिलातीपुत्र के समान कोई–कोई श्रवण करके भी धर्मतत्त्व को जानते हैं। इनमें से किसी भी उपाय से धर्म के सार को जान कर पूर्वभवों में उपार्जित कर्मों का क्षय करने के लिए पण्डितवीर्य से युक्त, सब प्रकार के कषाय बन्धन से रहित और बालवीर्य से विमुक्त होकर उत्तरोत्तर गुणों की प्राप्ति के लिए बढते चढते

સૂત્રકાર કહે છે.–જે મતિ પરોપદેશ વિના સ્વભાવથીજ ઉત્પન્ન થાય છે, તેને અહિયાં 'સહ સન્મતિ' કહે છે. અથવા વિશેષ પ્રકારનું મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિ જ્ઞાન' 'સહસન્મતિ' કહેવાય છે. તેનાથી ધર્મનો સાર સઘળા પ્રાણિયોની રક્ષા રૂપ તત્વ જાણી શકાય છે જેવી રીતે ઇલાપુત્રે બીજાઓની પાસેથી ધર્મ જાણ્યો હતો કેમકે જ્ઞાન સ્વ અને પર બન્નેનો બોધ કરાવવા વાળું હોય છે, અથવા ચિલાતીપુત્ર પ્રમાણે કોઇ કોઇ શ્રવણ કરીને પણ ધર્મ તત્વને જાણી લે છે, આમાંથી કોઈ પણ ઉપાયથી ધર્મના સારને જાણીને પૂર્વ ભવોમાં ઉપાર્જન કરેલા કર્મોનો ક્ષય કરવા માટે પણ્ડિતવીર્યથી યુક્ત, બધા જ પ્રકારના કષાય બન્ધનથી રહિત અને બાલવીર્યથી છૂટી જઇને ઉત્તરોત્તર ગુણોની પ્રાપ્તિને માટે વધતા એવા પરિણામોથી મુનિ મોક્ષમાર્ગને પ્રાપ્ત કરે. તે સઘળા પ્રાણાતિપાત વિગેરે પાપોનો ત્યાગ કરનારા થાય

ज्ञात्वा गुरूपदेशादिना सत्यधर्मस्वरूपं श्रुत्वा, ज्ञानादिगुणोपार्जने संलग्नः पापं परित्यज्य विमलात्मा भवति साधुरिति ॥१४॥

मूलम्—जं किंचुवक्कमं जाणे आउक्खेमस्स अप्पणो।
तस्सेव अंतरा खिप्पं सिक्खं सिक्खेज्ज पंडिए ॥१५॥

छाया—यं कंचिदुपक्रमं जानीयाद् आयुः क्षेमस्य आत्मनः।
तस्यैवान्तरा क्षिप्रं शिक्षां शिक्षेत पण्डितः ॥१५॥

अन्वयार्थः—(अप्पणो आउक्खेमस्स) आत्मनः-स्वस्यायुःक्षेमस्य-स्वायुषः (जं किंचुवक्कमं जाणे) यत् किञ्चिदुपक्रमं जानीयात्-स्वायुषः क्षयकालं ज्ञात्वा (तस्सेव अंतरा) तस्यैवान्तरा-तन्मध्ये एव (खिप्पं) क्षिप्रं-शीघ्रम् (पण्डिए) पण्डितः

परिणामों से मुनि मोक्षमार्ग में उपस्थित हो। वह समस्त प्राणातिपात आदि पापों का त्यागी हो।

आशय यह है कि साधु अपनी ही निर्मल बुद्धि से अथवा गुरु आदि के उपदेश से सत्य धर्म के स्वरूप को जानकर, ज्ञानादि गुणों के उपार्जन में तत्पर और पापों का परित्याग कर के निर्मल होता है ॥१४॥

'जं किंचुवक्कमं जाणे' इत्यादि।

शब्दार्थ—'अप्पणो आउक्खेमस्स-आत्मनः आयुः क्षेमस्य' विद्वान् पुरुष अपनी आयुका 'जं किंचुवक्कमं जाणे-यत् किंचित् उपक्रमं जानीयात्' क्षयकाल यदि जाने तो 'तस्सेव अंतरा-तस्यैव अन्तरा' उसके अंदर ही 'खिप्पं-क्षिप्र' शीघ्र 'पंडिए-पण्डितः' विद्वान् मुनि 'सिक्खं-शिक्षां' संलेखनारूप शिक्षा 'सिक्खेज्जा-शिक्षेत' ग्रहण करे ॥१५॥

अन्वयार्थ—ज्ञानवान् पुरुष अपनी आयु का कोई उपक्रम आयु

કહેવાનો આશય એ છે કે સાધુ પોતાની જ નિર્મલ બુદ્ધિ વડે અથવા ગુરૂ વિગેરેના ઉપદેશથી સત્ય ધર્મના સ્વરૂપને જાણીને જ્ઞાન વિગેરે ગુણોના ઉપાર્જનમાં તત્પર રહીને તથા પાપોનો ત્યાગ કરીને નિર્મળ બની જાય છે. ॥૧૪॥

'जं किंचुवक्कम जाणे' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'अप्पणो आउक्खयस्स-आत्मन आयु क्षयस्य' વિદ્વાન્ પુરૂષ પોતાના આયુષ્યનો 'जं किंचुवक्कमं जाणे-यत् किंचित् उपक्रमं जानीयात्' ક્ષયકાલ જો જાણે તો 'तस्सेव अंतरा-तस्यैव अन्तरा' તેની અંદર જ 'खिप्पं-क्षिप्र' જલદીથી 'पंडिए-पण्डितः' પંડિત મુનિ 'सिक्खं-शिक्षा' સંલેખના રૂપ શિક્ષાને 'सिक्खेज्जा-शिक्षेत' ગ્રહણ કરે. ॥૧૫॥

અન્વયાર્થ—જ્ઞાનવાન્ પુરૂષ પોતાના આયુષ્યનો કોઈ ઉપક્રમ એટલે કે

-विवेकी (सिक्खं) शिक्षां-संलेखनारूपाम् (सिक्खेज्जा) शिक्षेत-ग्रहणशिक्षया यथावन्मरणविधिं विज्ञाय आसेवनशिक्षया आसेवेत इति ।१५॥

टीका—'अप्पणो' आत्मनः-स्वस्य 'आउक्खेमस्स' आयुःक्षेमस्य, 'जं किचुवक्कमं' यं कञ्चनोपक्रमम् उपक्रम्यते-संवर्त्य तं क्षयं प्राप्यते आयु र्येन स उपक्रमः, तं यं कञ्चन, 'जाणे' जानीयात् 'तस्स' तस्यैव-तस्योपक्रमस्य मरणकालस्य वा 'अंतरा' मध्ये एव 'खिप्पं' क्षिप्रम्-शीघ्रम् झटिति अनाकुलः सन् 'सिक्खा' शिक्षाम्-संलेखनारूपाम्, भक्तपरिज्ञेङ्गितमरणादिकां वा, 'पंडिए' पण्डितो विवेकी 'सिक्खेज्ज' शिक्षेत, तत्र ग्रहणशिक्षया यथावन्मरणविधिं ज्ञात्वा, आसेवनाशिक्षया तु आसेवेत। पण्डितो यदि केनापि प्रकारेण स्वायुषः क्षयकालं

को कम करने वाला कारण, जाने तो उसी बीच शीघ्र ही संलेखना रूप शिक्षा का सेवन करे अर्थात् समाधिमरण धारण करले ॥१५॥

टीकार्थ—जिस कारण से आयु का संवर्त्तन हो जाता है अर्थात् दीर्घकाल में भोगने योग्य आयु शीघ्र भोगी जाती है, उस विष, शस्त्र, अग्नि जल आदि कारण को उपक्रम कहते हैं। साधु जब अपनी आयु का कोई उपक्रम जाने तो इसी बीच अर्थात् मृत्यु से पूर्व ही विलम्ब किये विना ही, संलेखना ग्रहण करले आर्थात् भक्तपरिज्ञा, इंगितमरण या पादपोपगमन आदि संथारा धारण करले। ज्ञपरिज्ञा से मृत्यु की समीचीन विधि को जानकर आसेवन परिज्ञा से उसका सेवन करे।

आशय यह है कि-ज्ञानी पुरुष किसी प्रकार अपनी आयु का अन्त

આયુષ્યને ઓછું કરવાવાળું કારણ જાણે તો તેજ વખતે જલદીથી સંલેખના રૂપ શિક્ષાનું સેવન કરે. અર્થાત્ સમાધિમરણ ધારણ કરીલે. ॥૧૫॥

ટીકાર્થ—જે કારણથી આયુનું સંવર્તન થઇ જાય છે,-અર્થાત્ લાંબા કાળ સુધી ભોગવવાના આયુષ્યને જલદીથી ભોગવી લેવાય છે, તે વિષ, શસ્ત્ર, અગ્નિ, જળ, વિગેરે કારણોને ઉપક્રમ કહે છે સાધુ જ્યારે પોતાના આયુષ્યનો કોઈ ઉપક્રમ જાણે તો તેની વચમાં એટલે કે મૃત્યુની પહેલાંજ વગર વિલમ્બે સલેખનાનો સ્વીકાર કરીલે અર્થાત્ ભક્તપરિજ્ઞા, ઈંગિતમરણ, અથવા પાદપોપગમન વિગેરે સંથારો ધારણ કરીલે. જ્ઞપરિજ્ઞાથી મૃત્યુના વિધીને સારી રીતે જાણીને આસેવન પરિજ્ઞાથી તેનું સેવન કરે.

કહેવાનો આશય એ છે કે જ્ઞાની પુરૂષ કોઈ પણ પ્રકારે પોતાના

जानीयात्, तदा स्वायुषः क्षयात् पूर्वमेव संलेखनारूपां शिक्षां गृह्णीयात्, इति भावार्थः ॥१५॥

मूलम्—जहा कुंमे सअंगाई सए देहे समाहरे।
एवं पावाइं मेहावी अज्झप्पेण समाहरे ॥१६॥

छाया—यथा कूर्मः स्वाङ्गानि स्वस्मिन् देहे समाहरेत्।
एवं पापानि मेधावी अध्यात्मना समाहरेत् ॥१६॥

अन्वयार्थः—(जहा) यथा (कुंमे) कूर्मः-कच्छपः (सअंगाई) स्वाङ्गानि-हस्तपादादीनि (सए देहे समाहरे) स्वके देहे-स्वशरीरे एव समाहरेत्-संकोचयेत् (एवं मेहावी) एवमेव मेधावी-मर्यादावान् सदसद्विवेकी वा (पावाइं) पापानि-सावद्यानुष्ठानानि (अज्झप्पेण) अध्यात्मना-सम्यग् धर्मध्यानादिभावनया (समाहरे) समाहरेत्-संकोचयेदिति । १६॥

आया जान ले तो आयु के क्षय से पहले ही संलेखना करले और पण्डितमरण अंगीकार करे । १५॥

'जहा कुंमे स अंगाई' इत्यादि ।

शब्दार्थ—'जहा-यथा' जैसे 'कुंमे-कूर्मः' कछुआ 'सअंगाई-स्वाङ्गानि' अपने अंगों को 'सए देहे समाहरे-स्वके देहे समाहरेत्' अपने देह में सीकोड लेता है 'एवं मेहावी-एवं मेधावी' इसीप्रकार बुद्धिमान् पुरुष 'पावाइं-पापानि' पापों को 'अज्झप्पेण-अध्यात्मना' धर्म ध्यान आदि की भावनासे 'समाहरे-समाहरेत्' संकुचित करदे ॥१६॥

अन्वयार्थ—जैसे कछुआ अपने अंगों को अपने देह में सकोड

આયુષ્યનો અંત આવેલો જાણે તો આયુના ક્ષયની પહેલાંજ સંલેખના કરીલે અને પંડિત મરણ સ્વીકારીલે ॥૧૫॥

'जहा कुंमे स अंगाई'

શબ્દાર્થ--'जहा-यथा' જેમ 'कुंमे-कूर्मः' કાચબો 'सअंगाइं-स्वाङ्गानि' પોતાના અંગોને 'सए देहे समाहरे-स्वके देहे समाहरेत्' પોતાના જ શરીરમાં સમાવી લે છે, 'एवं मेहावी-एवं मेधावी' એજ પ્રમાણે બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ 'पावाइं-पापानि' પાપોને 'अज्झप्पेण-अध्यात्मना' ધર્મ ધ્યાન વગેરે ભાવનાથી 'समाहरे-समाहरेत्' સંકોચિત કરી દે ॥૧૬॥

અન્વયાર્થ—જેવી રીતે કાચબો પોતાના અંગોને પોતાના દેહમાં

टीका—अपि च-अन्यदपि-'जहा' यथा-येन प्रकारेण 'कुंमे' कूर्मः-कच्छपः 'सअंगाई' स्वाङ्गानि-स्वशिरश्चरणादीनि-स्वशरीरावयवान् 'सए देहे' स्वस्मिन् शरीरे 'समाहरे' समाहरेत्' यतः कुतोऽपि दिग्देशात् समुपागच्छति भयेन स्वावयवं स्वावयविनि शरीरे प्रवेशयति। एवं=तथा-तेन प्रकारेण 'मेहावी' मेधावी-मर्यादावान् सदसद्विवेकवान् 'पावाइं' पापानि स्वकीयानि स्वावयवप्रायाणि 'अज्झप्पेण' अध्यात्मना संप्राप्ते मरणसमये सम्यग् धर्मध्यानादिभावनया 'समाहरे' समाहरेत् स्वस्मिन्नुपसंहरेत्, समुपस्थिते मरणसमये सम्यक्संलेखनया संलेखितकायः पण्डितमरणेन स्वात्मानमुपसंहरेदिति। यथा हि-समागच्छति भये

लेता है, उसी प्रकार मेधावी (धारणा बुद्धि वाला अथवा विवेकी) पुरुष पापों को धर्मध्यान आदि की भावना से संकुचित करले ॥१६॥

टीकार्थ—यहाँ 'जहा' शब्द दृष्टान्त के अर्थ में है। जिस प्रकार कच्छप अपने सिर पग आदि अंगों को अपने ही शरीर में गोपन कर लेता है अर्थात् किसी भी प्रकार का भय उपस्थित होने पर अपने अवयवों को शरीर में समालेता है, उसी प्रकार मेधावी अर्थात् मर्यादावान् अथवा सत् असत् के विवेक से युक्त पुरुष अपने पापों को धर्मभावना से सिकोड़ दे। अर्थात् मृत्यु का समय उपस्थित होने पर सम्यक् प्रकार से अपनी काया का संलेखन करके पण्डितमरण से अपने शरीर का परित्याग करे।

अभिप्राय यह है-जैसे भय उपस्थित होने पर कछुआ अपने अंगों

સંકોચી લે છે, એજ પ્રમાણે બુદ્ધિશાળી (ધારણા બુદ્ધિવાળો અથવા વિવેકી) ધર્મ ધ્યાન વગેરે ભાવનાથી પાપોને સંકુચિત કરીલે. ॥૧૬॥

ટીકાર્થ—અહિયાં 'जहा'એ પદ દૃષ્ટાન્તના અર્થમાં વપરાયેલ છે. જે રીતે કાચબો પોતાના માથું, પગ વિગેરે અંગોને પોતાના જ શરીરમાં સમાવી લે છે અર્થાત્ કોઇ પણ પ્રકારનો ભય ઉપસ્થિત થાય ત્યારે પોતાના અવયવોને શરીરમાં સમાવી લે છે, એજ પ્રમાણે મેધાવી અર્થાત્ મર્યાદાવાન્ અથવા સત્ અસત્‌ના વિવેકને જાણનાર પુરૂષ પોતાના પાપોને ધર્મભાવનાથી સંકોચી લે અર્થાત્ મૃત્યુનો સમય આવે ત્યારે સમ્યક્ પ્રકારથી પોતાના શરીરનું સલેખન કરીને પંડિત મરણથી પોતાના શરીરનો પરિત્યાગ કરે.

કહેવાનો અભિપ્રાય એ છે કે-જેમ ભય ઉપસ્થિત થાય ત્યારે કાચબો

कच्छपः स्वावयवं स्वशरीरे संकोचयति, तद्वत् तथा विज्ञाय विद्वान् मरणसमयेऽशरणं स्वकीयाऽसदनुष्ठानं स्वस्मिन् धर्मध्यानभावनया संकोचयेत् ॥१६॥

मूलम्—साहरे हत्थ पाए य मणं पंचिंदियाणि य।
पावकं च परिणामं भासादोसं च तारिसं ॥१७॥

छाया—'संहरेद्धस्तौ पादौ च मनः पञ्चेन्द्रियाणि च।
पापकं च परिणामं भाषादोषं च तादृशम् ॥१७॥

अन्वयार्थः—(हत्थपाए य साहरे) हस्तौ च पादौ संकोचयेत् 'मणं पंचि-

---

को अपने शरीर में संकुचित कर लेता है, (ऊर्णनाभि नामक कीट के समान) उसी प्रकार विद्वान् पुरुष अनिवार्य मरण का समय आया जानकर धर्मध्यान की भावना से असद् अनुष्ठान को त्यागदे। ॥१६॥

'साहरे हत्थपाए य' इत्यादि।

शब्दार्थ—'हत्थ पाए साहरे-हस्तौ पादौ च संहरेत्' साधु अपने हाथ पैरको संकुचित 'स्थिर' रखे 'मणं पंचेंदियाणि य-मन पञ्चेन्द्रियाणि च' और मन तथा पांचइन्द्रियों कोभी उनके विषयों से निवृत्त रक्खे 'पावकं च परिणामं-पापकं परिणामं' तथा पापरूप परिणाम और 'तारिसं भासादोसं च-तादृशं भाषादोषं च' तथा पापरूप परिणाम और पापमय भाषादोष भी वर्जित करे ॥१७॥

अन्वयार्थ—हाथों को, पगों को, पांचों इन्द्रियों को, पापमय

પોતાના અંગોને પોતાના શરીરમાં સમાવી લે છે સંકોચી લે છે, (ઉર્ણનાભના કીડની જેમ) એજ પ્રમાણે વિદ્વાન પુરૂષ અનિવાર્ય મરણનો સમય આવેલો જાણીને ધર્મધ્યાનની ભાવનાથી અસત્ એવા અનુષ્ઠાનનો ત્યાગ કરે, ॥૧૬॥

'साहरे हत्थपाए य' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'हत्थपाए साहरे-हस्तौ पादौ च संहरेत्' સાધુ પોતાના હાથ પગને સંકુચિત (સ્થિર) રાખે 'मणं पंचेदियाणि य-मनः पञ्चेन्द्रियाणि च' તથા મન અને પાંચે ઇન્દ્રિયોને પણ તેમના વિષયોથી નિવૃત્ત રાખે 'पावकं च परिणामं-पापकं परिणामं' તથા પાપરૂપ પરિણામ અને 'तारिसं भासादोसं च-तादृशं भाषदोषं च' તથા પાપરૂપ પરિણામ અને પાપ મય ભાષાદોષનો પણ ત્યાગ કરે ॥૧૭॥

અન્વયાર્થ—હાથોને, પગોને, મનને પાંચે ઇન્દ્રિયોને પાપમય અધ્યવ-

दियाणि य) मनः च-पुनः पञ्चेन्द्रियाणि-श्रोत्रादीनि समाहरेत्. तथा-(पावकं च परिणामं) पापकं च-पापस्वरूप परिणामं तथा (तारिसं भासादोसं च) तादृशं पापात्मकं भाषादोषं च संहरेदिति ॥१७॥

टीका—पूर्वसूत्रोक्तमेवार्थं विस्तरेण प्रतिपादयति-समुपस्थिते मरणसमये यथा-संछिन्नमूलबन्धनो वृक्षो व्यापारविरहितो भुवि निश्चलस्तिष्ठति तथा ज्ञात्वा मरणकालं विद्वान् 'हत्थपाए य' हस्तौ पादौ च स्वकीयौ 'समाहरे' संहरेत्-व्यापारान्निवर्त्तयेत्, कर्मकराभ्यां हस्ताभ्यां पद्भ्यां वा कमप्यशुभं व्यापारं न कुर्यात्, चेष्टमानोऽपि छिन्नमूलवृक्षवत् निश्चलं शरीरं भुवि व्यवस्थापयेत्। 'य'-च तथा-'मणं' मनः 'पंचिंदियाणि' पञ्चेन्द्रियाणि श्रोत्रेन्द्रियादीनि अशुभव्यापारान्निवर्त्तयेत्। स्वस्वविषयेभ्य इन्द्रियाणां विरतिं कुर्यात्। इन्द्रियद्वारा रागतो विषयान्नाऽऽददीतेत्यर्थः। एवं केवलं बाह्यकरणस्यैवोपरामो न, किन्तु मन-

अध्यवसाय को और पापमय भाषादोष को संहरण करे अर्थात् इनकी प्रवृत्ति को रोक दे ॥१७॥

टीकार्थ—पहले वाले सूत्र में कथित अर्थ यहां विस्तार से प्रतिपादन किया गया है। जिसका मूल काट डाला गया है, ऐसा वृक्ष हलन चलन से रहित होकर भूतल पर निश्चल पड़ा रहता है, उसी प्रकार मरणकाल उपस्थित होने पर विद्वान् मृत्यु को निकट आती देख कर अपने हाथों और चरणों के व्यापार को रोक दे। हाथों और चरणों से कुछ भी व्यापार न करे। छिन्नमूल (कटे हुए) वृक्ष की भाँति चेष्टा करता हुआ भी शरीर को पृथ्वी पर निश्चल रक्खे। इसी प्रकार मन को और श्रोत्र आदि पांचों इन्द्रियों को अशुभ व्यापार से निवृत्त करले, अर्थात् इन्द्रियों के किसी भी विषय में राग द्वेष न करे।

સાયને અને પાપમય ભાષાદોષને સંહરણ કરે અર્થાત્ તેઓની પ્રવૃત્તિને રોકી દે.

ટીકાર્થ—પહેલાના સૂત્રમાં કહેલ અર્થનું અહિયાં વિસ્તારથી પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલ છે જેનું મૂળ કાપી નાખવામાં આવેલ છે, એવું વૃક્ષ હલન ચલન વિનાનું થઈને પૃથ્વી ઉપર સ્થિર પડયું રહે છે, એજ પ્રમાણે મરણકાળ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે વિદ્વાન પુરૂષો મૃત્યુને નજીક આવેલું જોઇને પોતાના હાથો અને પગોની પ્રવૃત્તિ રોકી દે છે હાથો અને પગોથી કાંઈ પ્રવૃત્તિ કરતા નથી, છિન્નમૂળ (કપાયેલ) ઝાડની માફક શરીરને પૃથ્વી પર સ્થિર રાખવું, એજ પ્રમાણે મનને તથા કાન વિગેરે પાંચે ઇન્દ્રિયોને અશુભ પ્રવૃત્તિથી રોકી દે. અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોના કોઇ પણ વિષયમાં રાગદ્વેષ કરવો નહિં કેવળ ઇન્દ્રિયોની બાહ્ય (બહાર)ની પ્રવૃત્તિથી જ રોકાવું તેમ

सोऽन्तःकरणस्यापि-असदनुष्ठानेभ्यो विरतिं कुर्यात्। मनसापि कमपि पदार्थं न सेवेत। 'पावकं च परिणामं' पापकं च प्राणातिपातादिरूपं परिणामम्, तथा-'तारिसं' तादृशं पापरूपम् 'भासादोसं' भाषादोषं च संहरेत्, मनोवाक्कायगुप्तः सन् दुर्लभं संयमं पण्डितमरणं वाऽवाप्य अशेषकर्मक्षयार्थं सम्यगनुपालयेदिति ॥१७॥

मूलम्-अणुं माणं च मायं च तं परिण्णाय पंडिए।
सातागारवणिहुए उवसंतेऽणीहे चरे ॥१८॥

छाया--अणुं मानं च मायां च तत्परिज्ञाय पण्डितः।
सातागौरवनिभृत उपशान्तोऽनीहश्चरेत् ॥१८॥

केवल बाह्य इन्द्रियों के विषय से ही उपरत न हो परन्तु अन्तःकरण मन को भी असत् अनुष्ठान से विरत करले। मन से किसी पर-पदार्थ का सेवन न करे, अप्रशस्त संकल्प विकल्प न करे, जीवन मरण की कांक्षा न करे। रागद्वेष न करे। पापरूप परिणाम को तथा भाषा संबंधी दोषों को भी त्याग दे। तात्पर्य यह है कि मन, वचन और काय का गोपन करके, दुर्लभ संयम को प्राप्त करके समस्त कर्मों का क्षय करने के लिए पण्डितमरण का सम्यक् प्रकार से पालन करे ॥१७॥

'अणुं माणं च मायं च' इत्यादि।

शब्दार्थ—'अणुं माणं च मायं च-अणुं मानं च मायां च' साधु थोडा भी मान और माया न करे 'तं परिण्णाय-तत्परिज्ञाय' मान और माया का बुरा फल जानकर 'पंडिए-पण्डितः' विद्वान् पुरुष 'सातागार-

---

નહીં પણ અન્તઃકરણ અને મનને પણ ખોટા અનુષ્ઠાનોથી રોકી દે મનથી કોઈના પણ પારકા પદાર્થનું સેવન ન કરવું. અપ્રશસ્ત સંકલ્પ વિકલ્પ કરવા નહીં જીવન મરણની ઈચ્છા ન કરે. રાગદ્વેષ ન કરે. પાપરૂપ પરિણામને અથવા ભાષા સંબંધી દોષોનો પણ ત્યાગ કરે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-મનવચન, અને કાયનું ગોપન (છુપાવવું) કરી ને દૂર્લભ એવા સંયમને પ્રાપ્ત કરીને સઘળા કર્મોનો ક્ષય કરવા માટે પંડિત મરણનું સારી રીતે પાલન કરવું. ॥૧૭॥

અણું માણં ચ માયં ચ' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'અણું માણં ચ-અણું માનં ચ માયાં ચ' સાધુ થોડું પણ માન અને માયાચાર ન રાખે 'તં પરિણ્ણાય-તત્પરિજ્ઞાય' માન અને માયાનું ખરાબ ફળ

अन्वयार्थः—(अणुं माणं च मायां च) अणुं-स्वल्पमपि मानम्-अहङ्कारं, मायां च न कुर्यात् (तं पडिन्नाय) तं-मानं मायां च परिज्ञाय-एतयोः कटुक-फलं ज्ञपरिज्ञया ज्ञात्वा प्रत्याख्यानपरिज्ञया परित्यजेत् (पंडिए) पण्डितो-विद्वान् (सातागारवणिहुए) सातगौरवनिभृतः-सातागौरवं-सुखशीलता तत्र निभृतः-तदर्थ-मनुयुक्तः (उवसंते) उपशान्तः-रागद्वेषेभ्यो निवृत्तः (अणिहे) अनीहः-मायाप्रपं-चरहितः (चरे) चरेत् ॥१८॥

टीका--संयमे उत्कर्षतया पराक्रममाणं संयमिनं यदि कश्चिदागत्य सत्का-रादिना निमन्त्रयेत् । तादृशनिमंत्रणावसरे स्वीयात्मोत्कर्षं न कुर्यात् इति दर्श-यितुं सूत्रकार आह-(अणुं माणं च) इत्यादि । (अणुं माणं) अणुमानम्, अणुमिति-स्वल्पमपि 'माणं' मानम्-अहङ्कारम्-महदपि चक्रवर्त्यादिना सत्कार्यमाणः

वणिहुए-सातागौरवनिभृतः' सुख शीलतासे रहित 'उवसंते-उप-शान्तः' तथा शान्त अर्थात् रागद्वेष रहित होकर 'अणिहे-अनीहः' एवं मायारहित होकर 'चरे-चरेत' विचरणकरे ॥१८॥

अन्वयार्थ—ज्ञानी पुरुष लेश मात्र भी मान और माया न करे। मान और माया के कटुक फल को ज्ञपरिज्ञा से जान कर प्रत्याख्यान-परिज्ञा से उसको त्याग दे। सुखशीलता में उद्यत न हो कर, उपशान्त अर्थात् राग और द्वेष से निवृत्त हो कर तथा माया प्रपंच से रहित होकर विचरे ॥१८॥

टीकार्थ--संयम में उत्कृष्ट पराक्रम करने वाले संयमी के समीप आकर यदि कोई सत्कार के साथ निमंत्रण करे तो ऐसे अवसर पर वह अभिमान न करे, यह प्रकट करने के लिए सूत्रकार ने कहा है-

---

જાણીને 'पंडिए-पण्डितः' વિદ્વાન પુરૂષ 'सातागारवणिहुए-सातागौरवनिभृतः' સુખ અને શીલ વિનાના થઈને 'उवसंते-उपशान्तः' શાંત અર્થાત્ રાગદ્વેષ વિનાના થઈને 'अणिहे-अनीहः' માયા રહિત થઇને 'चरे-चरेत्' વિચરણ કરે ॥૧૮॥

અન્વયાર્થ—જ્ઞાનીપુરૂષે લેશમાત્ર પણ માન અને માયા ન કરવી, તથા માન અને માયાના કડવા ફળને જ્ઞપરિજ્ઞાથી જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરવો. સુખપણામાં પ્રવૃત્તિવાળા થવું નહિં તથા ઉપશાંત અર્થાત્ રાગ ષથી નિવૃત્ત તથા માયા અને પ્રપંચથી દૂર રહીને વિચરવું. ॥૧૮॥

ટીકાર્થ—સંયમમાં ઉત્તમ પરાક્રમ કરવાવાળા સંયમીની સમીપ આવીને જો કોઈ સત્કાર પૂર્વક નિમંત્રણ કરે તો તેવા અવસરે તેણે અભિમાન કરવું નહિં આ વાત બતાવવા માટે સૂત્રકારે કહ્યું છે કે-'મોટામાં મોટા ચક્રવર્તી

स्तोकमपि अहङ्कारं साधु र्न कुर्यात्। मानोहि संयमप्रासादशिखरात् पातने वज्रमिव हेतुः। अथवा-सर्वोत्तमे पण्डितमरणेऽहमेव समर्थो नान्य इत्येवं गर्वो न विधेयः। तथा-'मायं च' मायां च-मायामपि न कुर्यात्, स्वल्पापि माया मुनिना न कर्त्तव्या, किमुत महती माया, अस्या अपि पतनकारणत्वादेव। एवं क्रोधलोभावपि वर्जनीयौ। 'तं पडिन्नाय पंडिए' तं परिज्ञाय पण्डितः, यत्र मान स्तत्र क्रोध इति मानादिकं हि तालपुटविषमिव पतिभवकारकं ज्ञपरिज्ञया ज्ञात्वा, कषायान् कषायाणां परिणामं च परिज्ञाय-ज्ञात्वा 'पंडिए' पण्डितः कषायान् स्वात्मनिष्ठान् प्रत्याख्यानपरिज्ञया विषवत् परित्यजेत्। अयं भावः-यत्र मानः तत्र क्रोधो यत्र माया

बड़े से बड़े चक्रवर्त्ती आदि के द्वारा सत्कार करने पर भी साधु स्वल्प भी अभिमान न करे। मान संयम रूपी प्रसाद के शिखर से गिराने में वज्र के समान है-पतन का कारण है। अथवा साधु को यह अहंकार नहीं करना चाहिए कि मैं हीं सर्वोत्तम पण्डितमरण करने में समर्थ हूँ। इसी प्रकार साधु को माया भी नहीं करनी चाहिए। महती माया की तो बात ही क्या, स्वल्प माया का आचरण करना भी उचित नहीं है। माया भी पतन का कारण है। क्रोध और लोभ भी त्याज्य है। जहां मान होता है वहां क्रोध भी अवश्य होता है। अतएव इन चारों कषायों को तालपुट नामक विष के समान पराभवकारी ज्ञपरिज्ञा से जान कर तथा कषायों के परिणाम को भी जानकर पण्डित पुरुष प्रत्याख्यान परिज्ञा से विष के समान त्याग दे।

વિગેરે દ્વારા સત્કાર કરવામાં આવે તો પણ સાધુએ જરા પણ અભિમાન ન કરવુ. માન-સંયમરૂપ પ્રમાદના શિખરથી પાડવામાં વજ્ર સરખુ છે.-અર્થાત્ પતનનું કારણ છે. અથવા સાધુએ એવો અહંકાર કરવો ન જોઈએ કે-હું જ પંડિતમરણમાં શક્તિમાન છું. એજ પ્રમાણે સાધુએ માયા પણ કરવી ન જોઈએ. મોટી માયાની તો વાતજ શી? જરા સરખી માયાનું આચરણ કરવું તે પણ યોગ્ય નથી. માયા પણ પતનનું જ કારણ છે. ક્રોધ અને લોભ પણ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. જ્યાં માન હોય છે, ત્યાં ક્રોધ પણ અવશ્ય હોય છે. જ તેથી આ ચારે કષાયોને તાલપુટ નામના વિષની જેમ પરાભવકારી જ્ઞપરિજ્ઞાથી જાણીને તથા કષાયોના પરિણામને પણ સમજીને પંડિત પુરૂષે-પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી વિષ જેવા માનીને તેનો ત્યાગ કરવો તેજ હિતાવહ છે.

तत्र लोभ इति ज्ञपरिज्ञया ज्ञात्वा प्रत्याख्यानपरिज्ञया सकलकषायं त्यजेत्। तथा-'सातागारवणिहुए' सातगौरवनिभृतः, सातगौरवं सुखशीलता तत्र निभृतः-तदर्थमनुद्युक्तः, सुखार्थं कदाचिदपि उपायं न कुर्यात् 'उवसंते' उपशान्तः, कषायाऽग्निजयात् शान्तीभूतः शब्दादि विषयेभ्योऽनुकूलप्रतिकूलवेदनीयेभ्योऽरक्तद्विष्ठतयोपशान्तो जितेन्द्रियत्वात्तेभ्यो निवृत्त इति। तथा-'अणिहे' अनीहः-ईहारहितः निहन्यन्ते-व्यापाद्यन्ते संसारप्राणिनोऽनया-इति ईहा, माया, न विद्यते मायारूपा ईहा यस्याऽसौ अनीहः-मायाप्रपञ्चरहितः 'चरे' चरेत्-यथोक्तगुणविशिष्टः साधुः संयमानुष्ठानं कुर्यात्। तदेवं मरणकालेऽन्यसमये वा पण्डितः सर्वदा पञ्चमहाव्रतेषु समुद्यतो भवेत्। यद्यपि व्रतानि सर्वाण्येव गरीयांसि।, तथापि

आशय-जहां मान होता है वहां क्रोध होता है और जहां माया होती है वहां लोभ भी होता है। ज्ञपरिज्ञा से इस तथ्य को जान कर प्रत्याख्यानपरिज्ञा से समस्त कषायों का परित्याग कर दे।

इसके अतिरिक्त सातागौरव का अर्थात् आरामतलबी का भी त्याग कर दे। सुख के लिए किसी भी प्रकार का उपाय न करे। वह उपशान्त हो अर्थात् कषायों की अग्नि को जीत ले, शीतलीभूत हो, अनुकूल और प्रतिकूल शब्द आदि विषयों में न राग और न द्वेष करे अर्थात् जितेन्द्रिय होकर उनसे निवृत्त हो जाय। वह अनीह हो अर्थात् ईहा (माया) से रहित हो सब गुणों से युक्त होकर साधु संयम का अनुष्ठान करे।

मरण के समय या अन्तिम समय पण्डित पुरुष पाँच महाव्रतों में

કહેવાનો આશય એ છે કે-જ્યાં માન હોય છે, ત્યાં ક્રોધ અવશ્ય હોય છે, અને જ્યાં માયા હોય છે, ત્યાં લોભ પણ હોય છે. જ્ઞપરિજ્ઞાથી આ તથ્ય-સત્ય સમજીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી સઘળા કષાયોનો ત્યાગ કરે. આ શિવાય સાતાગૌરવ અર્થાત્ આરામપણાનો પણ ત્યાગ કરી દે. સુખ માટે કોઈ પણ પ્રકારનો ઉપાય ન કરવો, તે ઉપશાંત હોય અર્થાત્ કષાયોના અગ્નિને જીતી લેય, શીતલીભૂત હોય અનુકૂળ અથવા પ્રતિકૂળ શબ્દ વિગેરે વિષયોમાં રાગ અથવા દ્વેષ ન કરે. અર્થાત્ જીતેન્દ્રિય થઈને તેનાથી નિવૃત્ત થઈ જાય તે અનીહ થાય અર્થાત્ ઈહા (માયા)થી રહિત થાય દરેક પ્રકારના માયા પ્રપંચથી દૂર રહે. આ બધા ગુણોથી યુક્ત થઈને સાધુએ સંયમનું અનુષ્ઠાન કરવું.

મરણના સમયે અથવા અન્તિમ સમયે પંડિત પુરૂષ પાંચ મહાવ્રતોમાં

ष्वपि प्राणातिपातविरतिः सर्वेभ्यः श्रेष्ठा, एतस्या सर्वानुकूलत्वात्, अत एतस्या एव गरीयस्त्वं प्रतिपादितं शास्त्रे—

'उड्ढमहे तिरियं वा, जे पाणा तसथावरा।
सव्वत्थ विरतिं कुज्जा, संतिनिव्वाणमाहियं' ॥१॥

छाया—ऊर्ध्वमधस्तिर्यग् वा, ये प्राणा, स्त्रसस्थावराः।
सर्वत्र विरतिं कुर्यात् शान्तिनिर्वाणमाख्यातम् ॥१॥ इति

सर्वत्र ऊर्ध्वाधस्तिर्यग् वा प्राणिनः सन्ति तेभ्यो विरतिं कुर्यात् तेषां प्राणप्रियाणां प्राणिनां प्राणान् नातिपातयेत् इत्येवं कुर्वतः शान्तिस्वरूपो मोक्षो भवतीत्याख्यातं तीर्थकरादिभि रितिभावः ॥

साधुरीषदपि मानं मायां वा न कुर्यात्। मानमाययोः फलं न समीचीनमिति विचार्य पण्डितः सुखभोगादिकं न समीहेत। तथा—क्रोधादिकषायान् परित्यज्य सर्वदा संयमानुष्ठानैकरतो भवेदिति भावः ॥१८॥

विशेष रूप से उद्यत बने। यद्यपि सभी व्रत महान् हैं, तथापि प्राणातिपातविरति उन सब में श्रेष्ठ है, क्यों कि वह सभी जीवों के अनुकूल है। इसी कारण शास्त्र में इसकी गुरुता या महत्ता का प्रतिपादन किया गया है—'उड्ढमहे तिरियं वा' इत्यादि।

ऊर्ध्व दिशा में, अधोदिशा में अथवा तिर्छी दिशा में जो प्राणी हैं, उन प्रियप्राण प्राणियों के प्राणों का अतिपात नहीं करना चाहिए। ऐसा करने से शान्तिस्वरूप मोक्ष प्राप्त होता है, ऐसा तीर्थंकरों आदि ने कहा है।

तात्पर्य यह है कि—साधु भी स्वल्प भी मान और मायाचार न करे। मान और माया का फल अच्छा नहीं होता, ऐसा विचार कर

વિશેષ પ્રકારથી ઉદ્યુક્ત બને, જો કે સઘળા વ્રતો મહાન છે, તો પણ પ્રાણાતિપાત વિરતિ બધામાં સર્વોત્તમ છે કેમકે—તે સઘળા જીવોને અનુકૂળ છે. તે કારણથી શાસ્ત્રમાં તેના ગુરૂપણાનું અથવા મોટા પણાનું પ્રતિપાદન કરે છે 'ઉડ્ઢમહે તિરિયં વા' ઇત્યાદિ

ઉર્ધ્વ દિશામાં, અધોદિશામાં અથવા તિર્છી દિશામાં જે પ્રાણીઓ છે, તે પ્રાણિયોના પ્રિય પ્રાણોનો અતિપાત (નાશ) ન કરવો જોઇએ. તેમ કરવાથી શાંતી સ્વરૂપ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. એ પ્રમાણે તીર્થંકર વિગેરેએ કહેલ છે.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—સાધુએ સ્વલ્પ પણ માન અને માયાચાર ન કરવા જોઇએ માન અને માયાનું ફળ સારૂં હોતું નથી. આ પ્રમાણે

मूलम्—पाणे य णाइवाएज्जा अदिन्नं पि य णादए।
सादियं ण मुसं बूया एस धम्मे वुसीमओ ॥१९॥

छाया—प्राणांश्च नातिपातयेत् अदत्तमपि च नाऽऽददीत।
सादिकं न मृषा ब्रूया देष धर्मो वृषिमतः ॥१९॥

अन्वयार्थः—(पाणे य णाइवाएज्जा) प्राणान् षड्विधजीवनिकायान् नातिपातयेत्—न विराधयेत् (अदिन्नं पि य णादए) च पुनः अदत्तमपि नाददीत—परेणादत्तं दन्तशोधनमात्रमपि न गृह्णीयात् (सादियं मुसं ण बूया) सादिकं मायां कृत्वा मृषा न ब्रूयात् (वुसीमओ एस धम्मे) वृषिमतः—संयमिनः तीर्थङ्करस्य वा प्राङ्निर्दिष्टो धर्मः श्रुतचारित्ररूप इति ॥१९॥

ज्ञानी पुरुष सुख भोग आदि की अभिलाषा न करे। तथा क्रोधादि कषायों को त्याग कर सदैव समभाव के ही अनुष्ठान में तत्पर रहे ।१८।

'पाणे य णाइवाएज्जा' इत्यादि।

शब्दार्थ—'पाणे य णाइवाएज्जा—प्राणान् नातिपातयेत्' प्राणियों का घात न करे 'अदिन्नं पि य णादए—अदत्तमपि च नाऽऽददीत' न दी हुई चीज न लेवें 'सादियं मुसं ण बूया—सादिकं मृषा न ब्रूयात्' माया करके मिथ्या न बोले 'वुसीमओ एस धम्मे—वश्यस्य एषः धर्मः' जितेन्द्रिय पुरुषका यही धर्म है ॥१९॥

अन्वयार्थ—प्राणियों की हिंसा नहीं करनी चाहिए, अदत्तादान अर्थात् पर के द्वारा विना दिये हुए तृणमात्र भी नहीं ग्रहण करना

વિચાર કરીને જ્ઞાની પુરૂષે સુખ ભોગ વિગેરેની ઇચ્છા કરવી નહીં. તથા ક્રોધ, માન માયા અને લોભનો ત્યાગ કરીને હરહંમેશા સમભાવના અનુષ્ઠાનમાં તત્પર રહેવું જોઈએ. ॥૧૮॥

'पाणे य णाइवाएज्जा' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'पाणे य णाइवाएज्जा—प्राणान् नातिपातयेत्' પ્રાણીયોનો ઘાત ન કરે 'अदिन्नं पि य णादए—अदत्तमपि च नाऽऽददीत' આપ્યા વિનાની ચીજ ન લે 'सादियं मुसं ण बूया—सादिकं मृषा न ब्रूयात्' માયા કરીને જુઠું ન બોલે 'वुसीमओ एस धम्मे—वश्यस्य एष धर्म' જીતેન્દ્રિય પુરૂષનો એજ ધર્મ છે. ॥૧૯॥

અન્વયાર્થ—પ્રાણીયોની હિંસા કરવી ન જોઈએ. અદત્તાદાન—અર્થાત્ અન્યદ્વારા આપ્યા વિના એક તૃણમાત્ર પણ લેવું ન જોઈએ. માયા કરીને

टीका--'पाणे य' प्राणांश्च 'णाइवाएज्जा' नातिपातयेत्, सर्वजन्तूनां सर्वविषयेभ्यः प्राणाः केनाऽपि मूल्येन न लभ्यन्ते। एतादृशान् सर्वतो वैलक्षण्यमुपगतान् सर्वतः प्रियांश्च प्राणिनां प्राणान् कथमपि न विराधयेत् 'अदिन्नं पि य' अदत्तमपि च 'णादए' नाददीत, यदन्यदीयं वस्तु तत्तु तत्स्वामिन आज्ञामन्तरा सत्यपि कार्यगौरवे न गृह्णीयात्। 'सादियं' सादिकं—समायम्, आदिना सह वर्तते इति सादिकम्। 'मुसं' मृषावादम् 'ण बूया' न ब्रूयात्, मृषावादस्य कारणमादिर्माया, नहि मायामन्तरेण मृषावादो भवति। दृश्यते हि मृषावादी मृषाभाषणात् प्राक् मायामेवाङ्गीकरोति। ततश्च मायाविशिष्टं मृषावादं परित्यजेदिति। तत्रापि वञ्चनार्थं प्रयुज्य मनो मृषावादः परिहरणीयः। एष धर्मो वृषिमतः,

---

चाहिए, माया करके असत्यभाषण नहीं करना चाहिए, यही तीर्थंकर भगवान् का धर्म है ॥१९॥

टीकार्थ—किसी भी प्राणी के प्राणों का घात करना उचित नहीं है, क्योंकि प्राण अनमोल हैं। किसी भी प्राणी के प्राण किसी भी मूल्य पर प्राप्त नहीं किये जा सकते। ऐसे अद्भुत और सभी को प्रिय प्राणों की विराधना न करे। अन्य की वस्तु उसके स्वामी की आज्ञा के विना, कैसा भी कार्य क्यों न हो, नहीं ग्रहण करना चाहिए। तृण भी विना आज्ञा के नहीं ले सादिक अर्थात् सकारण मृषावाद न करे। मृषावाद का कारण माया है, क्यों कि माया के विना कोई मृषावाद नहीं करता। मृषावादी मृषावाद करने से पहले माया का ही अवलम्बन करता है। आशय यह है कि माया से युक्त मिथ्या भाषण नहीं करना चाहिए।

જુઠું વચન બોલવું ન જોઈએ આજ તીર્થંકર ભગવાને ઉપદેશેલ ધર્મનું રહસ્ય છે. ॥૧૯॥

ટીકાર્થ—કોઈ પણ પ્રાણિયોના પ્રાણોનો ઘાત કરવો યોગ્ય નથી. કેમકે પ્રાણો અમૂલ્ય છે કોઈ પણ પ્રાણિના પ્રાણો કોઈ પણ કીમતથી પ્રાપ્ત થઈ શકતા નથી. આવા અદ્ભૂત અને દરેકને અત્યંત વહાલા એવા પ્રાણોનિ વિરાધના (હિંસા) કરવી નહિં તથા ગમે તેવું મહત્વનું કાર્ય હોય તો પણ અન્યની વસ્તુ તેના સ્વામીની રજા સિવાય લેવી ન જોઈએ. એક તણખલું પણ વિના આજ્ઞા લેવું નહિં સાદિક અર્થાત્ સકારણ પણ જુઠું બોલવું નહીં. મૃષાવાદનું કારણ માયા છે કેમકે માયા વિના કોઈ અસત્ય બોલતા નથી. જુઠું બોલનારા જુઠુ બોલતાં પહેલાં માયાનુંજ અવલબન કરે છે કહેવાનો આશય એ છે કે-માયા યુક્ત અસત્ય ભાષણ કરવું ન જોઈએ.

एषः-शक्रादिदर्शितः श्रुतचारित्राख्यः, वृषिमतः, तीर्थङ्करस्यायं धर्मः। अथवा जितेन्द्रियस्याऽयं धर्मः। प्राणिहिंसां न कुर्यात्, अदत्तं न आददीत। सकपटं मृषावादं न वदेत्, अयं धर्मो जिनेन्द्रस्येति संक्षिप्तार्थः ॥१९॥

मूलम्—अतिक्कमं तु वायाए मणसा वि न पत्थए।
सव्वओ संवुडे दंते आयाणं सुसमाहरे ॥२०॥

छाया—अतिक्रमं तु वाचा मनसापि न प्रार्थयेत्।
सर्वतः संवृतो दान्तः आदानं सुसमाहरेत् ॥२०॥

पूर्वोक्त श्रुतचारित्र रूप धर्म वश्य अर्थात् अपनी आत्मा को वशीभूत करने वाले पुरुष प्रधान तीर्थंकरों का है। अथवा यह धर्म जितेन्द्रिय का है।

भावार्थ यह है कि प्राणियों की हिंसा न करे, अदत्त को ग्रहण न करे और कपटयुक्त मिथ्याभाषण न करे, यह जिनेन्द्र का धर्म है।१९।

'अइक्कमं तु वायाए' इत्यादि।

शब्दार्थ—'अइक्कमंतु-अतिक्रमन्तु' किसी जीव को पीडा पहुंचाने की 'वायाए-वाचा' वाणी से 'मणसा वि-मनसापि' मनसे भी 'न पत्थए-न प्रार्थयेत्' इच्छा न करे 'सव्वओ संवुडे-सर्वतः संवृतः' परंतु बाहर और भीतर दोनों ओरसे गुप्तरहे 'दंते-दान्तः' तथा इन्द्रियों का दमन करता हुआ साधु 'आयाणं-आदानम्' सम्यक् ज्ञानादि मोक्ष के कारणको 'सुसमाहरे-सुसमाहरेत्' ग्रहणकरे ॥२०॥

પહેલાં કહેલ શ્રુત ચરિત્ર રૂપધર્મ વશ્ય અર્થાત્ પોતાના આત્માને વશ કરવાવાળા પુરૂષ શ્રેષ્ઠ એવા તીર્થંકરોનો છે. અથવા તો આ જીતેન્દ્રિયનો ધર્મ છે.

કહેવાનો ભાવ એ છે કે-પ્રાણિયોની હિંસા કરવી નહિં, વિના આપેલ વસ્તુને લેવી નહીં અને કપટવાળું મિથ્યા ભાષણ (અસત્ય)ન બોલે આ જીનેન્દ્ર દેવે બતાવેલ શ્રેષ્ઠ ધર્મ છે. ॥૧૯॥

'अइक्कमं तु वायाए' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'अइक्कमं तु-अतिक्रमन्तु' કોઈ જીવને પીડા પહોંચાડવાનું 'वायाए-वाचा' વાણીદ્વારા 'मणसा वि-मनसापि' મનથી પણ 'न पत्थए-न प्रार्थयेत्' ઈચ્છા ન કરે 'सव्वओ संवुडे-सर्वतः संवृतः' પરંતુ બહાર અને અંદર બન્ને તરફથી ગુપ્ત રહે 'दंते-दान्तः' તથા ઈન્દ્રિયોનું દમન કરતો એવો સાધુ 'आयाणं-आदानम्' સમ્યક્ જ્ઞાન વિગેરે મોક્ષના કારણને 'सुसमाहरे-सुसमाहरेत्' ગ્રહણ કરે ॥૨૦॥

अन्वयार्थः—(अतिक्कमं तु) अतिक्रमंतु-प्राणिपीडनं महाव्रतातिक्रमं वा (वायाए) वाचा-वाण्या (मणसा वि) मनसापि (न पत्थए) न प्रार्थयेत्-नैवाभिल षेदित्यर्थः, (सव्वओ संवुडे) सर्वतः-बाह्याभ्यन्तरतः संवृतो गुप्तः (दंते) दान्तः -इन्द्रिय नो इन्द्रियदमनयुक्तः (आयाणं) आदानम्-मोक्षकारणं सम्यग्-ज्ञानादिकम् (सुसमाहरे) सुसमाहरेत्-गृह्णीयादिति ॥२०॥

टीका—अपि च 'अतिक्कमं तु' अतिक्रमं-प्राणिनां पीडनम्, महाव्रतस्याऽतिक्रमं वा। अथवा-साहंकारेण मनसा परेषां तिरस्करणम्, एतादृशमतिक्रमम्। 'वायाए' वचसा 'मणसा' मनसा 'वि' अपि 'न पत्थए' न प्रार्थयेत्। प्राणातिपातादिपरपीडाजनकं कर्म कथमपि न कुर्यात् वाचा मनसा वा। वाणीमनसोः प्रतिषेधात् कायिकातिक्रमणाभावस्तु अर्थादेव सिद्धः, तदेव मनोवाक्कायैः

साधु वचन से अथवा मन से भी अतिक्रम की अर्थात् किसी को पीडा पहुँचाने की अथवा महाव्रतों का उल्लंघन करने की अभिलाषा न करे। वह पूर्ण रूप से संवर युक्त हो, इन्द्रियमन को दमन करने वाला हो और आदान अर्थात् मोक्ष के कारण सम्यग्ज्ञान आदि को ग्रहण करे।२०।

टीकार्थ--अतिक्रम का अर्थ है-प्राणियों को पीड़ा देना और महाव्रतों का उल्लंघन करना अथवा अहंकारयुक्त मन से दूसरों का तिरस्कार करना। साधु इस प्रकार का अतिक्रम करने की वचन से और मन से भी इच्छा न करे। प्राणातिपात आदि परपीड़ाजनक कार्य वचन या मन से भी न करे। जब वचन और मन से अतिक्रमण करने का निषेध कर दिया तो कायिक अतिक्रमण का त्याग तो स्वतः सिद्ध ही हो

અન્વયાર્થ—સાધુએ મન અથવા વચનથી પણ અતિક્રમની અર્થાત્ કોઇને પીડા પહોંચાડવાની ઇચ્છા કરવી નહીં તથા મહાવ્રતોના ઉલ્લંઘન કરવાની પણ ઇચ્છા ન કરવી. તેણે પૂર્ણરૂપથી સંવરયુક્ત થઇને, તથા ઇંદ્રિય અને મનનું દમન કરવાવાળા થઇને આદાન-અર્થાત્ મોક્ષના કારણ રૂપ સમ્યક્ જ્ઞાન વિગેરેને ગ્રહણ કરવા ॥૨૦॥

ટીકાર્થ—અતિક્રમ એટલે પ્રાણિયોને પીડા પહોંચાડવી. તથા મહાવ્રતોનું ઉલ્લંઘન કરવું અથવા અહંકાર યુક્ત મનથી બીજાઓનો તિરસ્કાર કરવો. આવા પ્રકારના અતિક્રમ કરવાની મનથી કે વચનથી પણ સાધુએ ઇચ્છા ન કરવી પ્રાણાતિપાત વિગેરે અન્યને પીડા પહોંચાડનાર કાર્ય મન અથવા વચનથી ન કરવા. જ્યારે મન અને વચનથી પણ અતિક્રમ કરવાનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો, તો કાયિક (શરીરથી) અતિક્રમનો ત્યાગ તો સ્વતઃ સિદ્ધ થઇ જાય

कृतकारितानुमतिभिश्च नवमभेदमतिक्रमं कथमपि न कुर्यात्। तथा-'सव्वओ' सर्वतः-बाह्यत आभ्यन्तरतश्च, 'संवुडे' संवृतः-गुप्तः, तथा-'दंते' दान्तः-इन्द्रियनोइन्द्रियदमनकारकः, एवंभूतः सन् 'आयाणं' आदानम्-उपादानं-मोक्षस्य कारणम्, सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्ररूपम् 'सुसमाहरे' सुसमाहरेत्, सु-सुष्ठु -उद्युक्तः सम्यग् विस्रोतसिकारहितः सन् आहरेत्-आददीत। मनसा वचसा वा कस्यापि प्राणिनः पीडनं नेच्छेत् किन्तु बाह्याभ्यन्तरतो गुप्त इन्द्रियनिग्रहं कुर्वन् समितिगुप्त्या संयमपालनं कुर्यादिति भावः ॥२०॥

मूलम्—कडं च कज्जमाणं च आगमिस्सं च पावगं।
सव्वं तं णाणुजाणंति आयगुत्ता जिइंदिया ॥२१॥

छाया—कृतं च क्रियमाणं च आगमिष्यच्च पापकम्।
सर्वं तं नानुजानन्ति आत्मगुप्ता जितेन्द्रियाः ॥

गया। इसका अभिप्राय यह हुआ कि मन, वचन और काय से तथा कृत, कारित और अनुमोदना से नौ भेद वाला अतिक्रम न करे। तथा बाह्य और आभ्यन्तर रूप से संवृत हो, इन्द्रियों का और मन का दमन करने वाला हो। इन विशेषणों से युक्त होकर साधु मोक्ष के कारण सम्यग्दर्शन, ज्ञान चारित्र और तप को शंकारहित होकर ग्रहण करे।

भावार्थ यह है कि-साधु किसी भी प्राणी को पीड़ा देने की इच्छा न करे। भीतर और बाहर से गुप्त हो दान्तेन्द्रिय हो और समिति गुप्ति आदि का पालन करे ॥२०॥

છે. અર્થાત્ શરીરથી હિંસા ન કરવી તેમ કહેવાની આવશ્યકતાજ ઉપસ્થિત થતી નથી.

કહેવાનો આશય એ છે કે-મન, વચન, અને કાયાથી તથા કૃતકારિત અને અનુમોદનાથી નવ પ્રકારનો અતિક્રમ કરવો નહીં તથા બાહ્ય અને અભ્યંતર રૂપથી સંવૃત રહેવું. ઈંદ્રિયો અને મનનું દમન કરવું. આ વિશેષણોથી યુક્ત થઇને સાધુએ મોક્ષના કારણ સમ્યગ્ દર્શન જ્ઞાન, ચારિત્ર અને તપ વિના શંકાએ ગ્રહણ કરવા.

આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે-સાધુએ કોઇ પણ પ્રાણીને પીડા પહોંચાડવાનીઇચ્છા ન કરવી બહાર અને અંદરથી ગુપ્ત રહેવું. દાન્તેન્દ્રિય થઇને સમિતિગુપ્તિ વિગેરેનું પાલન કરવું. ॥૨૦॥

अन्वयार्थः—(आयगुत्ता जिइंदिया) आत्मगुप्ताः, आत्मा अंकुशेन मनोवाक्कायनिरोधेन गुप्तो येषां ते आत्मगुप्ताः, जितेन्द्रियाः (कडं च) कृतं च–अनुष्ठितम् (कज्जमाणं) क्रियमाणं च वर्त्तमानकाले (आगमिस्सं च) आगमिष्यत् च–भविष्यत्काले करिष्यमाणं च (पावगं) पापकम्–प्राणातिपातादिकम्, (सव्वं तं णाणुजाणंति) सर्वं तत् कर्म नानुजानन्ति–नानुमोदन्ते इति ॥२१

टीका—'आयगुत्ता' आत्मगुप्ताः, आत्मा अङ्कुशेन मनोवाक्कायनिरोधेन गुप्तो रक्षितो येषां ते आत्मगुप्ताः। तथा–'जिइंदिया' जितेन्द्रियाः–जितानि–

'कडं च कज्जमाणं च' इत्यादि।

शब्दार्थ—'आयगुत्ता जिइंदिया–आत्मगुप्ता जितेन्द्रियाः' गुप्तात्मा जितेन्द्रिय पुरुष 'कडं च–कृतं च' किया हुआ 'कज्जमाणं–क्रियमाणम्' किया जाता हुआ अथवा 'आगमिस्सं–आगमिष्यत्' कियाजाने वाला 'पावगं–पापकं' जो पाप है 'सव्वं तं णाणुजाणंति–सर्वं तन्नानुजानन्ति' उन सभी का अनुमोदन नहीं करते हैं ॥२१।

अन्वयार्थ—जो महापुरुष आत्मगुप्त अर्थात् अशुभ मन वचन काय का निरोध करके आत्मा को गोपन करने वाले तथा जितेन्द्रिय हैं, वे भूतकाल में कृत, वर्त्तमान में किये जाते हुए और भविष्यत् काल में किये जाने वाले सम्पूर्ण पाप की अनुमोदना नहीं करते हैं ॥२१॥

टीकार्थ—जिन्होंने अप्रशस्त मन वचन और काय के व्यापार का निरोध करके अपनी आत्मा का गोपन किया है, वे आत्मगुप्त कहलाते

'कडं च कज्जमाणं च' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'आयगुत्ता जिइंदिया–आत्मगुप्ता जितेन्द्रियाः' ગુપ્તાત્મા જીતેન્દ્રિય પુરૂષ 'कडं च–कृतं च' કરેલ 'कज्जमाणं–क्रियमाणम्' કરવામાં આવતું અથવા 'आगामिस्सं–आगामिष्यत्' કરવામાં આવનારૂં 'पावगं–पापकं' જે પાપ છે, सव्वं तं णाणुजाणंति–सर्वं तन्नानुजानन्ति' એ બધાનું અનુમોદન કરતા નથી. ॥૨૧॥

અન્વયાર્થ—જે મહાપુરૂષ આત્મ ગુપ્ત અર્થાત્ અશુભ મન, વચન અને કાયનો નિરોધ કરીને અર્થાત્ રોકીને આત્માનું ગોપન કરવાવાળા તથા જીતેન્દ્રિય છે, તેઓ ભૂતકાળમાં કરેલા, અને વર્તમાનમાં કરાતા તથા ભવિષ્યમાં કરવામાં આવનારા સમગ્ર પાપોની અનુમોદના કરતા નથી. ॥૨૧॥

ટીકાર્થ—જેઓએ અપ્રશસ્ત એવા કાયના વ્યાપારનો નિરોધ કરીને અર્થાત્ રોકીને પોતાના આત્માનું ગોપન-રક્ષણ કરેલ છે, તેઓ આત્મગુપ્ત

स्ववशे आनीतानि इन्द्रियाणि-श्रोत्रादीनि तथा नोइन्द्रियं-मनो यै स्ते जितेन्द्रियाः, यैः स्वेन्द्रियाणि स्वाधिकारे कृतानि-एवंभूता उदारचेतसः 'कडं' कृतं यदपरै रनार्यतुल्यै र्भूतकाले कृतं सम्पादितम्। तथा-'कज्जमाणं' क्रियमाणम्, वर्त्तमानकाले सम्पाद्यमानम्। तथा-'आगमिस्सं च' आगमिष्यत् च-आगामिनि भविष्यत्काले करिष्यमाणं च 'पावगं' पापकं-पापयुक्तं कर्म-प्राणातिपातादिकं यद् भवेत् 'सव्वं तं' तत्सर्वं-पापं कर्म 'णाणुजाणंति' नानुजानन्ति, तादृशपापकर्मणोऽनुमोदनं न कुर्वन्ति आत्मगुप्ता जितेन्द्रिया मुनय इति भावः ॥२१॥

मूलम्-जे याऽबुद्धा महाभागा वीरा असमत्तदंसिणो।
असुद्धं तेसिं परक्कंतं सफलं होइ सव्वसो ॥२२॥

हैं। जो श्रोत्र, चक्षु, घ्राण, रसना और स्पर्शन इन्द्रिय को तथा मन को अपने वश में कर चुके हैं, वे जितेन्द्रिय कहे जाते हैं। इस प्रकार के आत्मगुप्त और जितेन्द्रिय पुरुष, साधु के उद्देश्य से अनार्यों के समान लोगों द्वारा कृत आहार, वस्त्र, पात्र, वसति आदि का, वर्त्तमान काल में साधु के निमित्त किये जाते हुए तथा आगामी काल में किये जाने वाले पापकर्म का अनुमोदन नहीं करते।

तात्पर्य यह है कि अनार्यजन यद्यपि अपने स्वयं के लिए पापकर्म करते हैं, करेंगे या भूतकाल में उन्होंने किया है, जैसे किसी को मारा, मारता है या मारेगा, तथापि ज्ञानी पुरुष उसकी अनुमोदना नहीं करते हैं ॥२१॥

કહેવાય છે. જેઓ શ્રોત્ર-કાન-આંખ-નાક રસના, જીભ અને સ્પર્શન ઇન્દ્રિયને તથા મનને પોતાને આધિન કરેલ છે, તેઓ જીતેન્દ્રિય કહેવાય છે. આવા પ્રકારના આત્મગોપન કરવાવાળા તથા જીતેન્દ્રિય પુરૂષો સાધુને ઉદ્દેશીને અનાર્યોની સમાન લોકો દ્વારા કરાયેલ આહાર વસ્ત્ર, પાત્ર, વસતિ, આદિનો વર્તમાનકાળમાં સાધુને નિમિત્તે કરવામાં આવતા, તથા ભવિષ્યકાળમાં કરવામાં આવનારા પાપકર્મોનુ અનુમોદન કરતા નથી.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-અનાર્ય જનો જો કે પોતાના માટે પાપ કર્મ કરે છે. ભવિષ્યમાં કરશે અથવા ભૂતકાળમાં પાપકર્મ કર્યું છે, જેમ કે-કોઈએ કોઈને માર્યું મારતા હોય અને મારશે. તો પણ જ્ઞાનીપુરૂષો તેનું અનુમોદન કરતા નથી. ॥૨૧॥

छाया—ये चाऽबुद्धा महाभागा वीरा असम्यक्त्वदर्शिनः।
अशुद्धं तेषां पराक्रान्तं सफलं भवति सर्वशः ॥२२॥

अन्वयार्थः--(जे याऽबुद्धा) ये चाऽबुद्धाः-धर्मं प्रति अविज्ञातपरमार्थाः (महाभागा) महाभागाः-जगत्पूजनीयाः (वीरा) वीराः-सुभटा, अपि (असम्मत्तदंसिणो) असम्यक्त्वदर्शिनः-मिथ्यादृष्टयः सन्ति तदा-(तेसिं परक्कंतं असुद्धं) तेषां बालानां तपो दानादिषु पराक्रान्तं पराक्रमणमुद्यमरूपम् तत् अशुद्धम्-अविशुद्धिकारि प्रत्युत कर्मबन्धनाय (सव्वसो सफलं होइ) सर्वशः-सर्वप्रकारेण सफलं कर्मबन्धायैव भवतीति ॥२२॥

'जे य बुद्धा' इत्यादि।

शब्दार्थ--'जे याऽबुद्धा-ये चाऽबुद्धाः' जो पुरुष धर्म के रहस्यको नहीं जानते हैं 'महाभागा-महाभागाः' किन्तु जगत् में पूजनीय माने जाते हैं 'वीरा असंमत्तदंसिणो-वीराः असम्यक्त्वदर्शिनः' एवं शत्रु की सेना को जीतनेवाले वीर है 'तेसिं परक्कंतं असुद्धं-तेषां पराक्रान्तम् अशुद्धम्' उनका तपदान आदि में उद्योग अशुद्ध है 'सव्वसो सफलं होइ-सर्वशः सफलं भवति' और वह कर्मबन्ध के कारणरूप होता है ॥२२॥

अन्वयार्थ--जो पुरुष जगत्पूजनीय हैं, वीर हैं किन्तु धर्म के परमार्थ को नहीं जानते और मिथ्यादृष्टि हैं, उनका तप दान आदि अशुद्ध है और वह कर्मबन्ध रूप फल का जनक है ॥२२॥

'जे याऽबुद्धा' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'जे याऽबुद्धा-ये चाऽबुद्धाः' જે પુરૂષ ધર્મના રહસ્યને જાણતા નથી 'महाभागा-महाभागाः' પરંતુ જગતમાં પૂજનીય માનવામાં આવે છે. वीरा असंमत्तदंसिणो-वीराः असम्यक्त्वदर्शिनः' તથા શત્રુની સેનાને જીતવાવાળા વીર છે, 'तेसिं परक्कंतं असुद्धं-तेषां पराक्रान्तम् अशुद्धम्' તેમનો તપ, દાન વિગેરેમાં ઉદ્યોગ અશુદ્ધ છે. 'सव्वसो सफलं होइ-सर्वशः सफलं भवति' અને તે કર્મબંધના કારણરૂપ થાય છે' ॥૨૨॥

અન્વયાર્થ—જે પુરૂષો જગત્પૂજનીય છે, વીર છે, પરંતુ ધર્મના પરમાર્થને જાણતા નથી. અને મિથ્યા દૃષ્ટિવાળા હોય તેઓનું તપ, દાન, વિગેરે અશુદ્ધ કહેવાય છે, અને તે કર્મ બન્ધરૂપ ફળ આપનારૂં છે. ॥૨૨॥

टीका--अपि च 'जे' ये 'य' च 'अबुद्धा' अबुद्धाः-धर्मविषयकबोधविकलाः, शुष्कव्याकरणतर्कतत्सदृशतदन्यशास्त्रविषयकज्ञानेन संजाताभिमाना आत्मानं पण्डितं मन्यमानाः, परन्तु पारमार्थिकवस्तुविषयकपरामर्शविकलत्वात् अबुद्धाः। न च शुष्कतर्कज्ञानमात्रेण सम्यक्त्वमन्तरेण भवति कथमपि तत्त्वावबोधः। उक्तञ्च—

'शास्त्रावगाहपरिघट्टनतत्परोऽपि, नैवाऽबुधः समधिगच्छति वस्तुतत्त्वम्।
नानाप्रकाररसभोगगताऽपि दर्वी, स्वादं रसस्य सुचिरादपि नैव वेत्ति ॥'।१।

अबुद्धा बालवीर्यवन्तः। तथा-'महाभागा' महाभागाः- महासत्करणीयाः, महान्तश्च ते भागा इति महाभागाः, अत्र भागशब्दः, सत्कारार्थकः। ततश्च

टीकार्थ--शुष्क व्याकरण तर्क तथा इसी प्रकार के अन्य शास्त्रों के ज्ञान से जिन्हें अभिमान उत्पन्न हो गया है, जो अपने आपको पण्डित मानते है, परन्तु पारमार्थिक वस्तु के ज्ञान से रहित हैं वे वास्तव में अबुद्ध हैं, क्यों कि सम्यक्त्व के बिना शुष्क तर्क मात्र से तत्त्व का बोध प्राप्त नहीं होता। कहा भी है--'शास्त्रावगाह परिघट्टन तत्परोपि' इत्यादि।

जैसे नाना प्रकार के रसों में डूब रहने वाली चाटू दीर्घ काल पर्यन्त भी रसों के स्वाद को नहीं जान पाती, इसी प्रकार विविध शास्त्रों का अवगाहन करने पर भी अबुध पुरुष तत्त्व के ज्ञान से वंचित (रहित) ही रहता है।'

इस प्रकार जो अबुद्ध हैं अर्थात बालवीर्यवान् है वह महाभाग अर्थात् अत्यन्त सत्कार करने योग्य हो महाभाग्यवान् हो, पूर्वभव

ટીકાર્થ—શુષ્ક એવા વ્યાકરણ, તર્ક તથા એવા પ્રકારના અન્ય શાસ્ત્રોના જ્ઞાનથી જેઓને અભિમાન ઉત્પન્ન થયેલ હોય, જેઓ પોતાને પંડિત માનતા હોય પરંતુ પરમાર્થિક વસ્તુના જ્ઞાનથી રહિત હોય તેઓ વાસ્તવિક રૂપે અબુદ્ધજ છે કારણ કે—સમ્યકૃત્વના જ્ઞાન વિના શુષ્ક એવા તર્કમાત્રથી તત્વનો બોધ પ્રાપ્ત થતો નથી. કહ્યું પણ છે કે—'शास्त्रावगाहपरिघट्टनतत्परोऽपि' ઈત્યાદિ જેમ અનેક પ્રકારના રસોમાં ડૂબી રહેનાર ચાટુ (ચેડવો) લાંબા કાળ સુધી તેમાં પડી રહેવા છતાં પણ રસોના સ્વાદને જાણી શકતી નથી. તે રીતે અનેક શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવા છતાં પણ અબુધ પુરૂષ તત્વના સાચા જ્ઞાનથી વંચિત (વિનાનો) જ રહે છે.

આવા પ્રકારના જેઓ અબુધો છે, અર્થાત્ બાલવીર્યવાન્ છે, તે મહાભાગ અર્થાત્ અત્યન્ત સત્કાર કરવાને યોગ્ય હોય અથવા મહાભાગ્યવાન્

महासत्करणीया लोके। अथवा भागो भाग्यम्, तथा महद्भाग्यं विद्यते येषां ते महाभागाः। परलोके सुकृतं समुपार्जितं यद् बलात् इहलोकेऽधुना तज्जनितं सुखं भवति। 'वीरा' परसैन्यमर्दने समर्थाः सन्ति किन्तु-'असमत्तदंसिणो' असम्यक्त्वदर्शिनः, न सम्यक् द्रष्टुं शीलं येषां तेऽसम्यक्त्वदर्शिनः मिथ्यादृष्टय इति यावत्। 'तेसिं' तेषामसम्यक्त्वदर्शिनाम्। 'परक्कंतं' पराक्रान्तम्, तपोदानाऽध्ययनादिषु प्रयत्नादिकं तत्! 'असुद्धं' अशुद्धम्—अविशुद्धिकारि। तैः कृतं तपःप्रभृति शुभानुष्ठानमपि बन्धनाय एव। कुवैद्यकृतचिकित्सावद् विपरीतफलजनकम्। यद्यपि तपःप्रभृतिकं विशिष्टफलाय भवति, किन्तु तेषां मिथ्यादृष्टीनां तपोऽपि बन्धनायैव। भावोपहतत्वात् सनिदानत्वाद्वा। यथैकरसमपि जलं तत्तद्भूभागविकारान् आसाद्य मिष्टं तिक्तं लवणाक्तं भवति तद्वत् तत्तेषां पराक्रान्तम्।

में उपार्जित सुकृत के बल से इस भव में सुख का अनुभव कर रहा हो और वीर अर्थात् शत्रुसेना का मर्दन करने में समर्थ हो किन्तु मिथ्यादृष्टि हो तो उसका पराक्रम अर्थात् तप दान अध्ययन आदि में किया हुआ प्रयत्न अशुद्ध है। वह तप आदि शुभानुष्ठान भी कर्मबन्धन का ही कारण होता है। जैसे कुवैद्य के द्वारा की हुई चिकित्सा विपरीत फल प्रदान करने वाली होती है। यद्यपि तप आदि का विशिष्ट निर्जरा रूप फल होता है तथापि मिथ्यादृष्टि के लिए वे भी कर्मबन्ध के ही कारण होते हैं, क्यों कि वे भावना से दूषित (अर्थात् सद् विवेक से रहित) होते हैं अथवा निदान से युक्त होते हैं। जल में एक ही प्रकार का स्वाभाविक रस सर्वत्र होता है, परन्तु भिन्न भिन्न प्रकार के भूभागों के संसर्ग से वह कहीं मीठा कहीं खारा हो

હોય, પૂર્વભવમાં પ્રાપ્ત કરેલા સુકૃતના બળથી આ ભવમાં સુખનો અનુભવ કરી રહ્યા હોય તથા વીર અર્થાત્ શત્રુના સૈન્યનું મર્દન કરવામાં સમર્થ હોય પરંતુ મિથ્યાદૃષ્ટિવાળા હોય તો તેનું પરાક્રમ અર્થાત્ તપ, દાન, અધ્યયન વિગેરેમાં કરેલ પ્રયત્ન અશુદ્ધ છે. તે તપ વિગેરે શુભ અનુષ્ઠાન પણ કર્મ બન્ધના કારણ રૂપજ થાય છે. જેમ કુવૈદ્ય દ્વારા કરવામાં આવેલ ચિકિત્સા ઉલ્ટા ફલને આપવા વાળી થાય છે, જો કે તપ વિગેરેનું વિશેષ પ્રકારની નિર્જરા રૂપફલ હોય છે. તો પણ મિથ્યાદૃષ્ટિવાળાને માટે તેઓ પણ કર્મ બંધના કારણ રૂપજ હોય છે. કેમ કે તેઓ ભાવનાથી દૂષિત (અર્થાત્ સત્ વિવેક વિનાના) હોય છે, અથવા નિદાનવાળા હોય છે. જલમાં એકજ પ્રકારનો સ્વભાવિક રસ જ સર્વત્ર હોય છે. પરંતુ અલગ અલગ પ્રકારના ભૂ ભાગોના સંસર્ગથી તે ક્યાંક મીઠું અને ક્યાંક ખારૂં થઈ જાય છે. એજ

'सव्वसो' सर्वशः–सर्वा, अपि क्रिया, 'सफलं होइ' सफलं भवति, फलेन कर्मबन्धनेन युक्तं तदीयं पराक्रान्तमिति ॥२२॥

बालवीर्यवतः पराक्रान्तं दर्शयित्वा तदनु पण्डितवीर्यवन्तमधिकृत्य शास्त्रकारः कथयति–'जे य बुद्धा' इत्यादि।

मूलम्–जे य बुद्धा महाभागा, वीरा संमत्तदंसिणो।
सुद्धं तेसिं परक्कंतं, अफलं होइ सव्वसो ॥२३॥

छाया—ये च बुद्धा महाभागाः, वीराः सम्यक्त्वदर्शिनः।
शुद्धं तेषां पराक्रन्त, मफलं भवति सर्वशः ॥२३॥

जाता है, उसी प्रकार तप भी विभिन्न स्थानों में विभिन्न प्रकार का फल प्रदान करता है। यही कारण है कि मिथ्यादृष्टियों का पराक्रम अर्थात् मिथ्यादृष्टियों की सब क्रिया कर्मबन्धन रूप फल को उत्पन्न करता है।२२।

बालवीर्यवान् के पराक्रम को दिखलाकर शास्त्रकार अब पण्डितवीर्यवान् के विषय में कहते हैं—'जे य बुद्धा' इत्यादि।

शब्दार्थ—'जे य–ये च' जो लोग 'बुद्धा–बुद्धाः' पदार्थ के सच्चे स्वरूप को जाननेवाले 'महाभागा–महाभागाः' बडे पूजनीय 'वीरा–वीराः' कर्मविदारण करने में निपुण 'संमत्तदंसिणो–सम्यक्त्वदर्शिनः' तथा सम्यक्दृष्टि है 'तेसिं परक्कंतं–तेषां पराक्रान्तम्' उनका उद्योग 'सुद्धं–शुद्धम्' निर्मल 'सव्वसो अफलं होइ–सर्वशः अफलं भवति' और सब प्रकरसे अफल अर्थात् कर्मका नाशरूप मोक्ष के लिये होता है ॥२३॥

રીતે તપ પણ જૂદા જૂદા સ્થાનોમાં જૂદા જૂદા પ્રકારનું ફળ આપે છે. એજ કારણ છે કે મિથ્યા દૃષ્ટિવાળાઓનું પરાક્રમ અર્થાત્ મિથ્યા દૃષ્ટિઓની બધી જ ક્રિયા કર્મબન્ધ-રૂપ ફળને જ ઉત્પન્ન કરે છે ॥૨૨॥

બાલવીર્યવાન્‌ના પરાક્રમને બતાવીને શાસ્ત્રકાર હવે પંડિત વીર્યવાન્‌ના સંબંધમાં કથન કરે છે.–'जे य बुद्धा' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'जे य–ये च' જે લોકો 'बुद्धा–बुद्धाः પદાર્થના સાચા સ્વરૂપને જાણવાવાળા 'महाभागा–महाभागाः' ઘણુ જ પૂજનીય 'वीरा–वीराः' કર્મનું વિદારણ કરવામાં કુશળ 'संमत्तदंसिणो–सम्यक्त्वदर्शिनः' તથા સમ્યક્ દૃષ્ટિવાળા છે, 'तेसिं परक्कंतं–तेषां पराक्रान्तम्' તેઓનો ઉદ્યોગ 'सुद्धं–शुद्धम्' નિર્મળ 'सव्वसो अफलं होई–सर्वशः अफलं भवति' અને બધી રીતે અફળ અર્થાત્ કર્મના નાશરૂપ મોક્ષને માટે થાય છે. ॥૨૩॥

अन्वयार्थ.---(जे य) ये च (बुद्धा) बुद्धाः-स्वयं बुद्धाः, बुद्धबोधिता वा (महाभागा) महाभागाः-महापूजनीयाः (वीरा) वीराः-कर्मविदारणसमर्थाः (संमत्तदंसिणो) सम्यक्त्वदर्शिनः-परमार्थतत्त्ववेदिनः (तेसिं परक्कंतं) तेषां पराक्रान्तमुद्योगः (सुद्धं) शुद्धमवदातं कर्मबन्धं प्रति (सव्वसो अफलं होइ) सर्वशः -सर्वथैव अफलं भवति पापफलजनकाभावात् तत् निरनुबन्धनिर्जरार्थमेव भवतीति भावः ॥२३॥

टीका--'जे य' ये केचन महापुरुषाः 'बुद्धा' बुद्धाः-संबुद्धाः परोपदेशमन्तरेणैव पदार्थपरमार्थज्ञानवन्तः तीर्थकराः। यद्वा-बुद्धबोधिता गणधरादयः, 'महाभागा' महाभागाः-महासत्करणीयाः। 'वीराः-कर्मणां विनाशने सदा सामर्थ्यवन्तो ज्ञानादिभिर्गुणैर्वा सदा शोभमानाः। 'संमत्तदंसिणो' सम्यक्त्वदर्शिनः-यथावस्थितपदार्थज्ञानवन्तः। 'तेसिं' तेषां-जगन्माननीयानां यत् 'परक्कंतं' पराक्रान्तम्-तपःसंयमाद्यनुष्ठानं तत् 'सुद्धं' शुद्धं-विशुद्धं निर्मलं-कषायादिदोष-

---

अन्वयार्थ—जो स्वयं बुद्ध हैं अथवा बुद्धबोधित हैं, महाभाग पूजनीय हैं, वीर अर्थात् कर्मविदारण में समर्थ हैं और सम्यक्त्वदर्शी परमार्थ के ज्ञाता हैं, उनका पराक्रम सर्वथा कर्मबन्धन रूप फल से रहित होता है-निर्जरा का ही कारण होता है ॥२३॥

टीकार्थ--जो महापुरुष दूसरे के उपदेश के विना स्वयं ही बोध को प्राप्त कर परमार्थ को जानने वाले हैं, जैसे तीर्थंकर, अथवा जिन्होंने दूसरे ज्ञानियों से ज्ञान प्राप्त किया है, जैसे गणधर आदि तथा जो महान् सत्करणीय हैं, जो कर्मों को नष्ट करने के सामर्थ्य से युक्त हैं, या ज्ञानादि गुणों से विभूषित हैं, जो पदार्थों के यथार्थ स्वरूप को जानते हैं, उनका पराक्रम अर्थात् तप, अध्ययन, यम, नियम आदि

અન્વયાર્થ—જેઓ સ્વયં બુદ્ધ છે. અથવા બુદ્ધ બોધિત છે. મહાભાગ પૂજનીય છે, વીર અર્થાત્ કર્મના વિદારણમાં સમર્થ છે. અને સમ્યક્ત્વદર્શી પરમાર્થને જાણવાવાળા છે, તેઓનું પરાક્રમ સર્વથા કર્મબંધ રૂપ ફળ વિનાનું હોય છે-અર્થાત્ નિર્જરાના કારણ રૂપ જ હોય છે. ॥૨૩॥

ટીકાર્થ---જે મહા પુરૂષો બીજાના ઉપદેશ વિના પોતેજ બોધ પ્રાપ્ત કરીને પરમાર્થને જાણવવાળા છે, જેમકે તીર્થંકર, અથવા જેઓએ બીજા જ્ઞાનીયો પાસેથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરેલ છે, જેમકે ગણધર, વિગેરે તથા જેઓ મહાન્ સત્કાર કરવાને યોગ્ય હોય છે, જેઓ કર્મોને નાશ કરવાવાળા સામર્થ્યથી યુક્ત છે, અથવા જ્ઞાન વિગેરે ગુણોથી યુક્ત હોય છે, જેઓ પદાર્થના યથાર્થ (વાસ્તવિક) સ્વરૂપને જાણે છે, તેઓનું પરાક્રમ અર્થાત્ તપ, અધ્ય-

रहितं तत् अफलं पापफलाजनकं भवति निर्जरार्थमेव सर्वं भवतीति भावः। सम्यक्त्ववतां सर्वमेव संयमतपःप्रधानमनुष्ठानं भवति संयमास्याऽनाश्रवरूपत्वात्, तथा-तपसो निर्जराफलकत्वात्। तथोक्तं भगवता भगवत्याम्—

'संजमे अणण्हयफले तवे वोदाणफले' ॥इति॥२३॥

मूलम्—तेसिं वि तवो ण सुद्धो, निक्खंता जे महाकुला।
जन्नेवन्ने वियाणंति, न सिलोगं पवेज्जइ ॥२४॥

छाया—तेषामपि तपो न शुद्धं, निष्क्रान्ता ये महाकुलाः।
यन्नैवाऽन्ये विजानन्ति, न श्लोकं प्रवेदयेत् ॥२४॥

अनुष्ठान शुद्ध कषायादि दोषों से रहित और निर्जरा के लिए ही होता है। सम्यक्त्ववान् पुरुष का सभी अनुष्ठान संयम तप प्रधान होता है, भगवती सूत्र में भगवान् ने कहा है-

'संयम का फल आश्रव का रुक जाना है और तप का फल कर्म की निर्जरा होना है ॥२३॥

'तेसिं वि तवो ण सुद्धो' इत्यादि।

शब्दार्थ—'तेसिं वि तवो ण सुद्धो-तेषामपि तपो न शुद्धं' उनका तप भी शुद्ध नहीं है 'जे महाकुला निक्खंता-ये महाकुलाः निष्क्रान्ताः' जो महाकुल वाले प्रव्रज्यालेकर पूजा सत्कार के लिये तप करते हैं 'जन्नेवन्ने वियाणंति-यत् नैव अन्ये विजानन्ति' इसलिये दानमें श्रद्धा रखनेवाले दूसरेलोग जिसमें जाने नहीं, इस प्रकार आत्मार्थी को तप-

---

यन, यम, नियम विगेरे અનુષ્ઠાન શુદ્ધ એટલે કે કષાય વિગેરે દોષોથી રહિત અને નિર્જરા આપવાવાળા જ હોય છે સમ્યકૃત્વવાળા પુરૂષના સઘળા અનુષ્ઠાનો સંયમ અને તપ પ્રધાન જ હોય છે ભગવતીસૂત્રમાં ભગવાને કહ્યું છે કે-સંયમનું ફળ આસ્રવને રોકવું તે છે. અને તપનું ફળ કર્મની નિર્જરા થવી તે છે. ॥૨૩॥

'तेसिं वि तवो ण सुद्धो' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'तेसिं वि तवो ण सुद्धो-तेषामपि तपो न शुद्धं' તેમનું તપ પણ શુદ્ધ નથી. 'जे महाकुला निक्खंता-ये महाकुलाः निष्क्रान्ताः' જે મહાકુળ વાળા પ્રવ્રજ્યા લઈને પૂજાસત્કારને માટે તપ કરે છે, 'जन्नेवन्ने वियाणंति-यत् नैव विजानन्ति' તેથી દાનમાં શ્રદ્ધા રાખવાવાળા બીજા લોકો જાણે નહીં

अन्वयार्थः--(तेसिं वि तवो ण सुद्धो) तेषां तपोऽपि न शुद्धम् (जे महाकुला निक्खंता) ये महाकुलाः-इक्ष्वाकादिकुलोत्पन्नाः प्रव्रज्यामादाय निष्क्रान्ताः लोकसत्कारार्थं तपः कुर्वन्ति (जन्नेवन्ने वियाणंति) यत् नैव अन्ये विजानन्ति क्रियमाणमपि तपो नान्ये जानन्ति तत् तथाभूतमात्मार्थिनो विधेयम् (न सिलोगं पवेज्जए) न श्लोकम् आत्मश्लाघां नैव प्रवेदयेत्-प्रकाशयेदिति ॥२४॥

टीका--'तेसिं वि' तेषामपि 'तवो' तपः संयमानुष्ठानं च 'ण सुद्धो' न शुद्धम्-न पवित्रम् 'जे य' ये च 'महाकुला' महाकुलाः-लोके प्रसिद्धा इक्ष्वाकुप्रभृतिकुले समुत्पन्नाः तेषामपि तपः सत्काराद्यर्थं वा सम्यक् प्रकीर्तितम्। 'जन्नेवन्ने वियाणंति' यत् क्रियमाणं तपः 'नेवन्ने' नैवान्ये-दानश्रद्धावन्तोऽपरे न 'वियाणंति' विजानन्ति तथा-श्रेयोऽर्थिभिः कर्त्तव्यम् 'न सिलोगं'श्लोकं-

करना चाहिये 'न सिलोगं पवेज्जए-न श्लोकम् प्रवेदयति' तथा तपस्वियों को अपनी प्रशंसा भी न करनी चाहिये ॥२४॥

अन्वयार्थ--उनका तप शुद्ध नहीं है जो इक्ष्वाकु आदि बड़े कुलों में जन्म लेकर, दीक्षित हो कर निकले हैं किन्तु लोक सत्कार के लिए तप करते हैं। अतएव साधु को ऐसा तप करना चाहिए कि दूसरों को उसका पता ही न चले अर्थात् जिसमें इस लोक और परलोक की आशंसा (वांछा) न हो, उसे अपनी प्रशंसा भी नहीं करनी चाहिए।२४।

टीकार्थ--जो लोकप्रसिद्ध इक्ष्वाकु आदि महाकुलों में उत्पन्न हुए हैं और प्रव्रज्या अंगीकार करके गृहत्यागी बने हैं किन्तु लौकिक सत्कार सन्मान पाने की कामना से प्रेरित हो कर तप करते हैं, उनका भी तप विशुद्ध नहीं है। आत्मकल्याण के अभिलाषी को ऐसा तप करना

તે પ્રમાણે આત્માર્થિએ તપ કરવું જોઈએ. 'न सिलोगं पवेज्जए-न श्लोकम् प्रवेदयति' તથા તપસ્વિએ પોતાની પ્રશંસા પણ કરવી ન જોઈએ ॥૨૪॥

અન્વયાર્થ—જેઓ ઇક્ષ્વાકુ વિગેરે પ્રસિદ્ધ વંશમાં જન્મ લઈને દીક્ષિત થઈને નીકળ્યા છે, પરંતુ લોકના સત્કાર માટે તપ કરે છે, તેઓનું તપ શુદ્ધ નથી. એથી કરીને સાધુએ એવું તપ કરવું જોઈએ કે-બીજાઓને તેની જાણ જ ન થાય, અર્થાત્ જેમાં આ લોક અને પરલોકની આશંસા (ઇચ્છા) ન હોય, તેણે પોતાની પ્રશંસા પણ કરવી ન જોઈએ. ॥૨૪॥

ટીકાર્થ—જેઓ લોક પ્રસિદ્ધ ઇક્ષ્વાકુ વિગેરે મહાકુળોમાં ઉત્પન્ન થયા હોય છે, અને પ્રવ્રજ્યા સ્વીકારીને ગૃહનો ત્યાગ કરવાવાળા બન્યા હોય છે, પરંતુ લૌકિક સત્કાર અને સન્માન મેળવવાની ઇચ્છાથી પ્રેરાઈને તપ કરે છે, તેઓનું તપ પણ શુદ્ધ હોતું નથી. આત્મકલ્યાણને ઇચ્છનારાઓએ એવું

स्वकीयप्रशंसां स्वमुखान्नैव-कथमपि 'पवेज्जए' प्रवेदयेत्-कथयेत्, अहमेतादृश आसम्-इदानीं तपसा प्रवृद्ध इत्यादि स्वप्रशंसां नैव कुर्यात्। 'तपः क्षरति-नश्यति कीर्त्तनात्' इति नीत्या। ये च महति कुले प्राप्तजन्मानः स्वतपः प्रशंसन्ति, अथवा -सत्कृतिपूजोपलब्धये तपः कुर्वन्ति, तेषां तत्तपः ततःप्रभृति क्षीयते चौराग्रे धनप्रकाशनवत् अतः सत्साधुभिः स्वीयं तपो गोपनीयमेव, न पुनः स्वमुखेनाख्यातव्यमिति ।२४॥

मूलम्-अप्पपिंडासि पाणासि, अप्पं भासेज्ज सुव्वए।
खंतेऽभिनिव्वुडे दंते, वीयगिद्धी सदा जए ॥२५॥

चाहिए जिससे गृहस्थ आदि जान भी न सकें। तथा अपने मुख से अपनी प्रशंसा कदापि नहीं करनी चाहिए कि मैं ऐसा था और अब ऐसा उग्र तप कर रहा हूँ। इत्यादि। क्यों कि स्वयं प्रशंसा करने से तप भंग हो जाता है-निष्फल बन जाता है।

आशय यह है-जिन्होंने महान् कुलों में जन्म लिया है और जो दीक्षित हो कर तप तो करते हैं किन्तु अपने तप की प्रशंसा करते हैं या सत्कार पूजा के निमित्त ही तपस्या करते हैं उनका तप क्षीण हो जाता है। अतएव मोक्षाभिलाषी साधुओं को अपना तप गुप्त ही रखना चाहिए, चोर के सामने अपने धन को प्रकट करने के समान अपने मुख से तप की प्रशंसा नहीं करना चाहिए ॥२४॥

તપ કરવું જોઈએ કે જેથી ગૃહસ્થો વિગેરે જાણી પણ ન શકે, તથા પોતાના મુખેથી પોતાની પ્રશંસા કોઈ પણ સમયે કરવી ન જોઈએ કે-હું આવા પ્રકારનો હતો, અને હાલમાં આવું ઉગ્ર તપ કરી રહ્યો છું. ઈત્યાદિ કેમ કે સ્વયં પ્રશંસા કરવાથી તપનો ભંગ થઈ જાય છે. અર્થાત્ તપોનુષ્ઠાન નિષ્ફળ થઈ જાય છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે-જેઓએ શ્રેષ્ઠ કુળોમાં જન્મ ધારણ કરેલ છે, અને જેઓ દીક્ષા ધારણ કરીને તપતો કરે છે, પરંતુ પોતે કરેલા તપની પ્રશંસા (વખાણ) કરે છે, અથવા સત્કાર-પૂજાને માટે જ તપનું આચરણ કરે છે, તેઓનું તપ ક્ષીણ થઈ જાય છે તેથી જ મોક્ષની કામના વાળા સાધુઓએ પોતાનું તપ ગુપ્ત જ રાખવું જોઈએ ચોરની સામે પોતાનું ધન બતાવવાની જેમ પોતાના મુખેથી પોતાના તપની પ્રશંસા કરવી ન જોઈએ. ॥૨૪॥

छाया--अल्पपिण्डाशी पानाशी, अल्पं भाषेत सुव्रतः ।
क्षान्तोऽभिनिर्वृतो दान्तो, वीतगृद्धिः सदा यतेत ॥२५॥

अन्वयार्थः--(अप्पपिंडासि) अल्पपिण्डाशी-अल्पाहारकरणशीलः (पाणासि) पानाशी-अल्पजलाभ्यवहरणवान् (सुव्वए) सुव्रतः-साधुः (अप्पं भासेज्ज) अल्पं-परिमितं च भाषेत (खंते अभिनिव्वुडे) क्षान्तः-क्षान्तिप्रधानः अभिनिर्वृतो लोभादिजयान्निरातुरः (दंते वीतगिद्धी सदा जए) दान्तो-जितेन्द्रियः वीतगृद्धिः-आशंसादोषरहितः सदा-सर्वदा सर्वकालं संयमानुष्ठाने यतेत-यत्नं कुर्यादिति ।२५।

'अप्पपिंडासि' इत्यादि ।

शब्दार्थ--'अप्पपिंडासि-अल्प पिण्डाशी' साधु उदर निर्वाहके लिये अल्प आहार करे 'पाणासि-पानाशी' और जल पान भी थोडा करे 'सुव्वए-सुव्रतः' साधु पुरुष अप्पं भासेज्ज-अल्पं भाषेत' थोडा बोले अर्थात् विना प्रयोजन न बोले 'खंते अभिनिव्वुडे-क्षान्तः अभिनिर्वृतः' एवं क्षमाशील लोभादि रहित 'दंते वीत गिद्धी-दान्तः वीतगृद्धिः' जितेन्द्रिय और विषय भोग में आसक्ति रहित होकर सदा संयमका अनुष्ठान करे ॥२५॥

अन्वयार्थ—साधु अल्पाहारी हो, अल्प जल का पान करे, अल्प भाषण करे, क्षमाशील हो, लोभ आदि को जीत कर आतुरतारहित हो, जितेन्द्रिय हो और गृद्धि रहित हो। सदा संयमानुष्ठान में उद्योग करने वाला हो ॥२५॥

'अप्पपिंडासि' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—अप्पपिंडासि-अल्पपिण्डाशी' સાધુ ઉદર નિર્વાહ સાટે અલ્પ આહાર કરે 'पाणासि-पानाशी' અને જલપાન પણ થોડું કરે 'सुव्वए-सुव्रतः' સાધુ પુરૂષ 'अप्पं भासेज्ज-अल्प भाषेत' થોડું બોલે અર્થાત્ પ્રયોજન વગર બોલે નહી 'खंते अभिनिव्वुडे-क्षान्तः अभिनिर्वृतः' ક્ષમાશીલ લોભાદિથી રહિત 'दंते वीतगिद्धी-दान्तः वीतगृद्धिः' જીતેન્દ્રિય તથા વિષયભોગોમાં આસક્તિ વિનાના થઈને સદા સંયમનું અનુષ્ઠાન કરે ॥૨૫॥

અન્વયાર્થ-સાધુએ અલ્પાહારી હોવું જોઈએ. અલ્પજલનું પાન કરવું જોઈએ અલ્પ બોલવું જોઈએ. લોભ વિગેરેને જીતીને આતુર પણા વિના રહેવું. જીતેન્દ્રિય થવું અને ગૃદ્ધિ-આસક્તિ વિના રહેવું. તથા હમેશાં સંયમના અનુષ્ઠાનમાં ઉદ્યોગ પરાયણ રહેવું જોઈએ. ॥૨૫॥

टीका—'अप्पपिंडासि' अल्पपिण्डाशी, अल्पं पिण्डम् अशितुं-भोक्तुं शीलं यस्य सोऽल्पपिंडाशी, अन्तप्रान्तादिकस्यापि अल्पल्पस्यैव भोजनशीलः। तथा-'पाणासि' अल्पपानाशी-आहारवदल्पजलाशी, उक्तंच भोजनविषये-

'हे जंव तंव असीय जत्थ व तत्थ व सुहोवगयनिद्दो।
जेणेव तेणेव संतुट्ठ वीरा मुणिओसि ते अप्पा ॥१॥

अट्ठ कुक्कुडिअंडगमेत्तप्पमाणे कवले आहारं आहारेमाणे अप्पाहारे इत्यादि।

छाया—यद्वा तद्वा अशित्वा यत्र वा तत्र वा सुखोपगतनिद्रः।
येन वा तेन वा सन्तुष्टः हे वीर! ज्ञातोऽस्ति त्वयाऽऽत्मा ॥१॥

अष्ट कुक्कुटाण्डकप्रमाणान् कवलानाहारमाहरन्नल्पाहार इत्यादि।

टीकार्थ—साधु को स्वल्प आहार करना चाहिए। अन्त प्रान्त आहार भी अधिक नहीं करना चाहिए। आहार के समान जल का पान भी अल्प करना चाहिए। भोजन के परिणाम के विषय में आगम में कहा है-'जो भी मिल गया उसे खा लिया, जहाँ-तहाँ-कहीं भी सुख की नींद से सो लिया जो भी प्राप्त हो गया उसमें संतुष्ट रहा! हे वीर! तूने आत्मा को पहिचाना है ॥१॥

मुर्गी के अण्डे के बराबर आठ कवल प्रमाण आहार करने वाला अल्पाहारी कहलाता है, बारह कवल प्रमाण आहार करने वाला अपार्द्ध अवमोदरिक कहलाता है, सोलह कवल प्रमाण आहार करनेवाला द्विभाग प्राप्त आहारी कहलाता है, चौवीस कवल प्रमाण आहार करने वाले

ટીકાર્થ—સાધુએ અલ્પ એટલે કે સૂક્ષ્મ પ્રમાણમાં આહાર કરવો જોઈએ. અંતપ્રાન્ત અહાર પણ વિશેષ પ્રમાણમાં લેવો ન જોઈએ. આહાર પ્રમાણે જળ પણ અલ્પ પ્રમાણમાં લેવું જોઈએ. આહારના પ્રમાણના સંબંધમાં આગમમાં કહ્યું છે કે-'જે કાંઈ પ્રાપ્ત થયેલ આહાર હોય તેને લઈને નિર્વાહ કરી લેવો. જ્યાં ત્યાં કોઈ પણ સ્થળે સુખ પૂર્વકની નિદ્રાથી સુઈ જવું. અને જે કાંઈ પ્રાપ્ત થઈ આવે તેનાથી સંતોષ માની લેવો. હે વીર તેં આત્માને ઓળખ્યો છે. ॥૧॥

મરઘાના ઇંડાની બરાબર આઠ કોળિયાના પ્રમાણવાળા આહારને ગ્રહણ કરવાવાળાને અલ્પ આહારી કહેવામાં આવે છે બાર કોળિયાના પ્રમાણવાળા આહાર કરવાવાળાને અપાર્દ્ધ અવમોદરિક કહેવામાં આવે છે. સોળ કોળિયા પ્રમાણ આહાર કરવાવાળાને બે ભાગ-પ્રાપ્ત આહાર લેવાવાળો કહેવામાં

यद्वा तद्वा आहारमाहार्य्य यत्र तत्र सुखनिद्रा मासादितः, येन तेन प्रकारेण सन्तुष्टः, अतस्तथाऽऽत्मा ज्ञात इति भावः।

एकैककवलस्य न्यूनताकरणेन ऊनोदरता कर्त्तव्या। एवमेव पाने, पात्रादि-संयमोपकरणेऽपि ऊनोदरता विधेया। तथा चोक्तम्—

'थोवाहारो थोवभणिओ य जो। होइ थोवनिद्दो य।
थोवोवहि उवगरणो, तस्स हु देवा वि पणमंति'॥१॥

अवमोदरिक कहलाता है, तीस कवल प्रमाण आहार करने वाला प्रमाण प्रासाहारी कहलाता है और बत्तीस कवल आहार करने वाला सम्पूर्णाहारी कहा जाता है॥ व्य. सूत्र उ. ८॥

अरस विरस आदि का भेद न करके जो भी आहार निर्दोष प्राप्त हो जाय, उसे ही ग्रहण करले। प्रशस्त अप्रशस्त भूमि का विकल्प न करके कहीं भी सुख की नींद से सो ले और जो भी मिल जाय उसी में सन्तुष्ट रहे। ऐसी उदासीन वृत्तिवाला महापुरुष ही आत्मा का ज्ञाता होता है।

एक एक कवल की कमी करके ऊनोदरता करनी चाहिए। इसी प्रकार पानी तथा संयम के उपकरण पात्र आदि में ऊनोदरता करनी चाहिए। कहा भी है—'थोवाहारो थोवभणिओ' इत्यादि।

આવે છે. ચોવીસ કોળીયાના પ્રમાણુવાળા આહાર લેનારને અવમોદરિક કહેવાય છે, ત્રીસ કોળીયાના પ્રમાણુવાળો આહાર લેવા વાળાને પ્રમાણપ્રાપ્તાહારી કહેવાય છે. અને બત્રીસ કોળિયાના આહારવાળાને સંપૂર્ણાહારી કહેવાય છે. ॥વ્ય સૂ. ૩ ૮

અરસ વિરસ વિગેરેનો ભેદ કર્યા વિના નિર્દોષ રીતે જે કાંઈ આહાર પ્રાપ્ત થઇ જાય, તેને જ ગ્રહણ કરી લેવો.

પ્રશસ્ત અથવા અપ્રશસ્ત ભૂમિનો વિકલ્પ ન કરતાં જ્યાં સુખ પૂર્વકની નિદ્રા આવે ત્યાં સુઇ જવું. અને જે કાંઈ મલે તેનાથી સંતોષી રહેવું. આવી ઉદાસીન વૃત્તિવાળા મહાપુરૂષ જ આત્મતત્વને જાણવાવાળા થાય છે.

એક એક કોળીયાને કમ-ઓછો કરીને ઉનોદરતા કરવી જોઇએ. આજ પ્રમાણે પાણી તથા સંયમના ઉપકરણ પાત્ર વિગેરેમાં ઉનોદરપણું કરવું જોઈએ. કહ્યું પણ છે કે-'થોવાહારો થોવભણિયો' ઇત્યાદિ જે અલ્પ આહાર-

छाया--स्तोकाहारः स्तोकभणितश्च, यो भवति स्तोकनिद्रश्च।
स्तोकोपधिकोपकरणः, तस्मै खलु देवा अपि प्रणमन्ति ॥

'सुव्वए' सुव्रतः-सुष्ठु महाव्रतपालको मुनिः 'अप्पं' अल्पमेव 'भासेज्जा' भाषेत-अल्पं हितं सत्यं च वदेत् न बहु वदेदितिभावः। 'खंते' क्षान्तः-क्रोधादीनामुपशमात् क्षान्तिप्रधानो भवेत्। तथा-'अभिनिव्वुडे' अभिनिर्वृतः-लोभमानमायादीनामान्तरशत्रूणां जयकरणात्, उपशान्तो भवेत्। तथा-'दंते' दान्तः, जितेन्द्रियो भवेत्। एवम् 'वीतगिद्धी' वीतगृद्धिः, वीता-विगता गृद्धिः-अभिकाङ्क्षा यस्य स वीतगृद्धिः-आशंसा दोषरहितः 'सदा जए' सदा यतेत सदा-सर्वकालमेव यतेत-संयमानुष्ठाने यत्नं कुर्यात्। साधुभिः संयमयात्रानिर्वाहार्थमल्प-

---

जो अल्पाहारी, अल्पभाषी, अल्पनिद्रालु, अल्पउपधिमान् और अल्प उपकरणवान् होता है, देवता भी उसको नमस्कार करते हैं।

हे सुव्रत! (सुन्दर व्रतवाले शिष्य) अल्प, हितकर और सत्य ही बोलो अधिक नहीं। क्रोध, मान, माया, लोभ आदि आन्तरिक शत्रुओं को जीत कर उपशान्त होओ, जितेन्द्रिय बनो।

जिसके कषायों का उच्छेद (विनाश) नहीं हुआ, जिस का मन वशीभूत नहीं हुआ और इन्द्रियों का गोपन नहीं हुआ, उसकी दीक्षा आजीविका का साधन मात्र है ॥१॥

इसी प्रकार साधु गृद्धि से रहित हो और कामवासना से रहित हो। इस प्रकार वह सर्वदा ही संयम के अनुष्ठान में संलग्न बना रहे।

વાળો, અલ્પ બોલનાર, અલ્પ નિદ્રા લેનાર અલ્પ ઉપધિવાળો તથા અલ્પ ઉપકરણવાળો હોય છે, તેવા પુરૂષને દેવો પણ નમસ્કાર કરે છે.

હે સુવ્રત! (સુંદર વ્રતવાળા શિષ્ય) અલ્પ, હિતકર અને સત્યજ બોલો વધારે પડતું નહીં. ક્રોધ વિગેરે કષાયોને ઉપશાંત કરીને ક્ષમાશીલ બનો. ક્રોધ, માન, માયા, લોભ વિગેરે આંતરિક શત્રુઓને જીતીને ઉપશાન્ત બનો, જીતેન્દ્રિય બનો જેઓના કષાયોનો ઉચ્છેદ (નાશ) થયેલ નથી જેઓનું મન વશ થયેલ નથી. અને ઈંન્દ્રિયોનું ગોપન થયેલ નથી તેઓની દીક્ષા કેવળ આજીવિકાના સાધન માત્ર જ છે ॥૧॥

આજ પ્રમાણે ગૃદ્ધિ (આસક્તિ)થી રહિત થવું. તથા કામવાસનાથી રહિત બનવું. અને એજ પ્રમાણે હમેશાં જ સંયમના અનુષ્ઠાનમાં પ્રવૃત્ત શીલ બનવું.

मे शान्नं पानं चाऽभ्यवहरणीयम्, तथा-हितं मितमिष्टं वा सत्यमेव वक्तव्यम्। क्षान्तेन दान्तेन विषयविनिवृतात्मना संयमानुष्ठानतत्परेण भवितव्यमिति भावः ॥२५॥

मूलम्-झाणजोगं समाहट्टु कायं विउसेज्ज सव्वसो।
तितिक्खं परमं णच्चा आमोक्खाय परिव्वएज्जासि॥
॥त्तिबेमि॥२६॥

छाया--ध्यानयोगं समाहृत्य कायं व्युत्सृजेत्सर्वशः।
तितिक्षां परमां ज्ञात्वा आमोक्षाय परिव्रजेत् ॥ इति ब्रवीमि ॥२६॥

आशय यह है-साधु को उदरपूर्ति के लिए अल्प आहार तथा परिमित आहार पानी का सेवन करना चाहिए, परिमित सत्य वचनों का ही प्रयोग करना चाहिए शान्त दान्त और विषयों से विरक्त होना चाहिए। सदा संयमपरायण रहना चाहिए ॥२५॥

'झाणजोगं समाहट्टु' इत्यादि।

शब्दार्थ—'झाणजोगं-ध्यानयोगम्' साधु चित्त निरोध लक्षण वाले धर्मध्यानादि को 'समाहट्टु-समाहृत्य' ग्रहण करके 'सव्वसो कायं विउसेज्ज-सर्वशः कायं व्युत्सृजेत्' सब प्रकार से शरीरको बुरे व्यापरोंसे रोके 'तितिक्खं परमं णच्चा-तितिक्षां परमां ज्ञात्वा' परीषह तथा उपसर्ग के सहन को सबसे उत्तम समझकर 'आमोक्खाए-आमोक्षाय' मोक्ष की प्राप्ति पर्यन्त संयमका अनुष्ठान करे 'त्तिबेमि-इति ब्रवीमि' ऐसा मैं कहता हूं ॥२६॥

કહેવાનો આશય એ છે કે-સાધુએ ઉદર પૂર્તિ માટે અલ્પ આહાર તથા પરિમિત આહાર પાણીનું સેવન કરવું જોઈએ. પરિમિત સત્ય વચન જ બોલવા જોઈએ. શાન્ત દાન્ત અને વિષયોથી વિરક્ત બનવું જોઈએ. સર્વદા સંયમ પરાયણ રહેવું જોઈએ. ॥૨૫॥

'झाणजोगं समाहट्टु' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'झाणजोगं-ध्यानयोगम्' સાધુ ચિત્ત નિરોધ લક્ષણવાળા ધર્મ ધ્યાન વિગેરેને 'समाहट्टु-समाहृत्य' ગ્રહણ કરીને 'सव्वसो कायं विउसेज्ज-सर्वशः कायं व्युत्सृजेत्' બધા પ્રકારથી શરીરને ખરાબ વ્યાપારથી રોકે 'तितिक्खं परमं-णच्चा-तितिक्षां परमां ज्ञात्वा' પરીષહ અને ઉપસર્ગના સહનને બધાથી ઉત્તમ સમજીને 'आमोक्खाए-आमोक्षाय' મોક્ષની પ્રાપ્તિ પર્યન્ત સંયમનું અનુષ્ઠાન કરે 'त्तिबेमि-इति ब्रवीमि' એ પ્રમાણે હું કહું છું. ॥૨૬॥

अन्वयार्थः--(झाणजोगं) ध्यानयोगं-ध्यानं मनोनिरोधलक्षणं धर्मध्यानादिकम्, तत्र योगः-विशिष्टमनोवाक्कायव्यापार स्तम् (समाहट्टु) समाहृत्य-सम्यगुपादाय (सव्वसो कायं विउसेज्ज) सर्वशः-सर्वप्रकारेण कायं-देहमकुशलयोगप्रवृत्तं व्युत्सृजेत्-परित्यजेत् (तितिक्खं परमं णच्चा) तितिक्षां-परीषहोपसर्गसहनलक्षणां परमां-प्रधानां ज्ञात्वा (आमोक्खाय परिवएज्जासि) आमोक्षाय-मोक्षपर्यन्तम् अशेषकर्मक्षयो यावद्भवेत्तावत्पर्यन्तं परिव्रजेत्-संयमानुष्ठानं कुर्यात् (त्तिबेमि) इति ब्रवीमि ॥२६॥

टीका--अध्ययनार्थमुपसंहरन्नाह-'झाणजोगं' इत्यादि । 'झाणं' ध्यानम्-मनसो निरोधस्वरूपम्, धर्मध्यानादिकं वा-तस्मिन् ध्याने योगः-विलक्षणमनोवाक्कायव्यापारः, तं तादृशं ध्यानयोगम् 'समाहट्टु' समाहृत्य-सम्यगुपादाय 'कायं' शरीरम्-अकुशलकाययोगप्रवृत्तम् 'विउसेज्ज' व्युत्सृजेत्-परित्यजेत् । 'सव्वसो' सर्वतः सर्वप्रकारेण कस्यापि-कथमपि यथा पीडा न भवेत् तथा हस्तपादादि व्यापारयेत् । तथा-'तितिक्खं' तितिक्षां-क्षान्ति परीषहोपसहनस्वरूपाम् 'परमं'

अन्वयार्थ—ध्यानयोग को सम्यक् प्रकार से ग्रहण करके, पूर्णरूपेण काय का व्युत्सर्ग करे अर्थात् शरीर को अकुशल व्यापार में प्रवृत्ति न होने दे । तितिक्षा अर्थात् विविध प्रकार के परीषहों और उपसर्गों संबंधी सहिष्णुता को उत्तम समझ कर समस्त कर्मों का क्षय जब तक न हो जाय तब तक संयम का पालन करे ।

त्ति बेमि—ऐसा मैं कहता हूँ ॥२६॥

टीकार्थ—अध्ययन के अर्थ का उपसंहार करते हुए सूत्रकार कहते हैं-ध्यान अर्थात् चित्त के व्यापार के निरोध या धर्मध्यान आदि में योग को धारण करके, अकुशल व्यापार में प्रवृत्त शरीर का परित्याग करे ।

અન્વયાર્થ—સારી રીતે ધ્યાનયોગને ગ્રહણ કરીને પૂર્ણરૂપથી કાયનો ત્યાગ કરવો. અર્થાત્ શરીરને અકુશલ પ્રવૃત્તિમાં પ્રવૃત્ત બનવા ન દે. તિતિક્ષા અર્થાત્ અનેક પ્રકારના પરીષહો અને ઉપસર્ગ સંબંધી સહિષ્ણુ પણાને ઉત્તમ સમજીને સમસ્ત કર્મોનો ક્ષય જ્યાં સુધી ન થાય ત્યાં સુધી સંયમનું પાલન કરવું 'ત્તિ બેમિ' આ પ્રમાણે કહું છું ॥૨૬॥

ટીકાર્થ—અધ્યયનના અર્થનો ઉપસંહાર કરતા કહે છે કે-ધ્યાન અથવા ચિત્તના વ્યાપારનો નિરોધ (રોકવું) અથવા ધર્મધ્યાન વિગેરેમાં યોગને ધારણ કરીને, અકુશળ વ્યાપારમાં પ્રવૃત્ત શરીરનો ત્યાગ કરવો. પોતાના

परमाम्-प्रधानां सर्वत उत्कृष्टामिति यावत् 'णच्चा' ज्ञात्वा 'आमोक्खाय' आमोक्षाय-मोक्षपर्यन्तं यावन्मोक्षं न लभते तावत्पर्यन्तम् 'परिव्वएज्जासि' परिव्रजेत्-संयमानुष्ठानं कुर्यात्।

साधुर्ध्यानयोगमाश्रित्याऽशुभमनोवाक्कायव्यापारविवर्जितः-उपसर्गादि सहमानः अशेषकर्मक्षयं यावत् संयमपालने तत्परो भवेदिति भावः। 'त्तिबेमि' इत्यहं ब्रवीमि। इति सुधर्मस्वामिवाक्यम् ॥२६॥

इति श्री-विश्वविख्यातजगद्वल्लभादिपदभूपितबालब्रह्मचारि - 'जैनाचार्य' पूज्यश्री-घासीलालव्रतिविरचितायां श्री सूत्रकृताङ्गसूत्रस्य "समयार्थबोधिन्याख्यायां" व्याख्यायां वीर्याख्यानम् अष्टममध्ययनं समाप्तम् ॥८-१॥

अपने हाथ पग आदि अवयवों का ऐसा प्रयोग करे कि किसी प्राणी को तनिक भी पीड़ा न पहुँचे। तथा सहनशीलता को सर्वोत्कृष्ट जान कर जब तक समस्त कर्मों का क्षय न हो जाय तब तक संयम का पालन करे।

आशय यह है कि साधु ध्यान योग का अवलम्बन करके मन वचन काय की प्रवृत्ति को रोक दे और उपसर्ग आदि को सहन करता हुआ कर्मक्षय पर्यन्त संयमपालन में तत्पर रहे। सुधर्मा स्वामी जम्बू स्वामी से कहते हैं-हे जम्बू! जैसा मैंने भगवान् से सुना है ऐसा मैं तुझे कहता हूँ ॥२६॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत 'सूत्रकृताङ्गसूत्र' की समयार्थबोधिनी व्याख्या का आठवाँ अध्ययन समाप्त ॥८-१॥

હાથ પગ વિગેરે અવયવોનો એવો પ્રયોગ કરે કે-કોઈ પણ પ્રાણિને જરા પણ પીડા ન થાય, તથા સહનશીલ પણાને સર્વોત્તમ માનીને જ્યાં સુધી સમસ્ત કર્મોનો ક્ષય ન થઇ જાય ત્યાં સુધી સંયમનું પાલન કરવું.

કહેવાનો આશય એ છે કે-સાધુએ ધ્યાન યોગનું અવલમ્બન કરીને મન, વચન અને કાયની પ્રવૃત્તિને રોકી દેવી તેમજ ઉપસર્ગ વિગેરેને સહન કરતા થકા કર્મ ક્ષય સુધી સંયમ પાલનમાં તત્પર રહેવું.

સુધર્મા સ્વામી જંબૂસ્વામીને કહે છે કે-હે જંબૂ જે રીતે મેં ભગવાન પાસેથી સાંભળ્યું છે તેજ પ્રમાણે મેં તમને કહેલ છે. ॥૨૬॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત 'સૂત્રકૃતાંગસૂત્ર'ની સમયાર્થબોધિની વ્યાખ્યાનું આઠમું અધ્યયન સમાપ્ત ॥૮-૧॥

सूत्रकृताङ्गसूत्र भा. दूसरे का
शुद्धिपत्रक

पृ.	पंक्ति	भाषा	अशुद्धि	शुद्धि
७	५	ગુજરાતી	જઠારે	જ્યારે
८	१	हिन्दी	भाति	भांति
३१	१	ગુજરાતી	ફૂસયેલી	ફસાયેલી
३८	४	हिन्दी	करको	घरको
८०	९	,,	वचक –	वधक
१०३	३	संस्कृत	कट्ट	कद्दु
१३०	४	,, ,	रागः	तत्र रागः
१३२	४	संस्कृत	एकत्र्यं	एकात्र्यं
१३७	४	,,	जैनाचाय	जैनाचार्य
१५२	६	,,	चापरहने	चापराह्ने
१९४	१	,,	તિરકસ	તિર્છિ
१९८	८	,,	કષયોન	કષાયોના
२२४	५	हिन्दी	ह्राता	होता
३०७	८	,,	पूति	पूर्ति
५१८		मूल	खत्तीण से जहा दंतवक्के	इसको वासुदेव देव समझना।
५८६	५	हिन्दी	शील	शीतल
५९४	५	,,	थम	प्रथम
६१२	१	सस्कृत	कम्मी जगा	कम्मी जणा
५९	२	ગુજરાતી	એટક	એટલે કે
९३	८	,,	શ્રતની	શ્રુતની
९४	११	,,	પોતાવી	પોતાની
११७	३	,,	ધને	ધાને
१२१	५	,,	આલો	આવેલો

૧૭૦	૫	,,	પ્રતિપદન	પ્રતિપાદન
૨૧૪	૧	,,	આમા	આત્મા
૩૧૫	૯	,,	અવે	આવે
૩૧૫	૧૦	,,	અવ્યા છે.	આવ્યા છે.
૩૬૧	૩	,,	લેઢાના	લોઢાના
૩૮૨	૧	,,	મેટી	મોટી
૪૩૧	૭	,,	વક્રિય	વૈક્રિય
૪૩૨	૭	,,	,,	,,
૪૫૮	૪	,,	જ્ઞાતાપુત્ર	જ્ઞાત પુત્ર
૪૬૫	૩	,,	શંકનુ	શંકાનું
૪૮૬	૧	,,	હેય છે.	હોય છે.
૫૦૭	૭	,,	મેક્ષ	મોક્ષ
૫૨૬	૧	,,	શસ્ત્રજ્ઞોએ	શાસ્ત્રજ્ઞોએ
૫૨૭	૫	,,	નિરદ્ય	નિરવદ્ય
૫૧૮	,,	,,	દંતવક્ર સેટ્ટે	ને બદલેવાસુ-દેવ સમજના
૫૬૧	,,	,,	ઉંડા અભ્યાસ કર્યો	કેવલ જ્ઞાનથી જાણ્યો
૫૭૨	૪	,,	વિરોધના	
૫૯૫	૧૦	,,	જળરક્ષણ	જળ રાક્ષસ
૬૩૦	૮	,,	ખુશમત	ખુશામત
૬૫૮	૫	,,	અનુમદન	અનુમોદમ
૬૭૫	૧૨	,,	સામરોપમ	સાગરોપમ

समाप्त